

GOVERNMENT OF INDIA

ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF INDIA

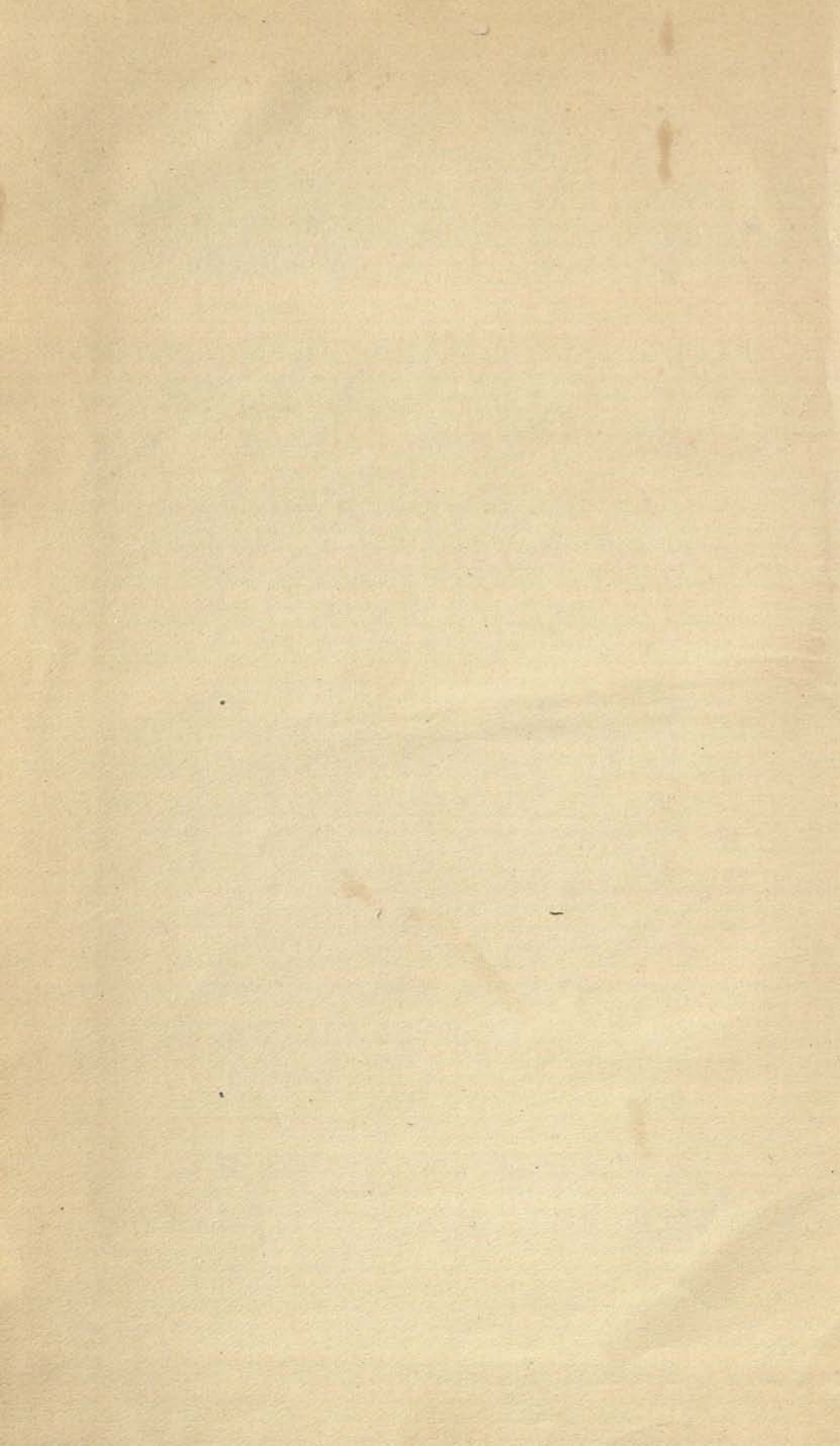
CENTRAL
ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY

ACCESSION NO. 37751

CALL No. BP a 4 | Dha

D.G.A. 79

Ms. 1.14

नव नालन्दा महाविहार-ग्रन्थमाला
बिहाररज्जाणाय प्रकाशिता

अभिधम्मपिटके
विभङ्गपकरणपालिया
सम्मोहविनोदनी नाम अट्ठकथा

प्रधानसंसोधको
प्रो० एस्० मुखर्जी
संसोधको
डॉ० ऊ० धम्मरत्नो

नव नालन्दा महाविहार
नालन्दा
पटना

बु० २५०५

ई० १९६१

वि० २०१७

PRINTED AT THE TARA PRINTING WORKS, VARANASI.

संस्कृत-भाषा-विभाग

संस्कृत-भाषा-विभाग

संस्कृत-भाषा-विभाग

१९१६

संस्कृत-भाषा-विभाग

संस्कृत-भाषा-विभाग

संस्कृत-भाषा-विभाग

संस्कृत-भाषा-विभाग

संस्कृत-भाषा-विभाग

संस्कृत-भाषा-विभाग

संस्कृत-भाषा-विभाग

PRINTED AT THE TARA PRINTING WORKS, VARANASI.

Nava Nālandā Mahāvihāra Publication.
Published under the authority of
Government of Bihar.

THE SAMMOHAVINODANĪ

THE COMMENTARY ON VIBHAṄGA

37751

General Editor

Professor S. MOOKERJEE, M.A., Ph.D.
DIRECTOR, NAVA NĀLANDĀ MAHĀVIHĀRA

Editor

U. DHAMMARATANA, M.A., D.Phil.
LECTURER IN PĀLI AND BUDDHIST PHILOSOPHY
NAVA NĀLANDĀ MAHĀVIHĀRA

BPā4
Dha

NAVA NĀLANDĀ MAHĀVIHĀRA
NALANDA
PATNA

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY, NEW DELHI.

Acc. No 37751.....

Date... 26.3.64.....

Call No. BPa 4 | sha.....

The Government of Bihar established the Nālandā Institute of Research and Post-Graduate Studies in Buddhist learning and Pāli (The Nava Nālandā Mahāvihāra) at Nālandā in 1951 with the object, inter alia, to promote advanced studies and research in Buddhist learning, and to publish works of permanent value to scholars. This Institute is one of the five others planned by this Government as a token of their homage to the tradition of learning and scholarship for which ancient Bihar was noted. Apart from the Nālandā Institute, four others have been established and have been doing useful work during the last eight or nine years, viz. Mithilā Institute of Post-Graduate Studies and Research in Sanskrit Learning at Darbhanga, K. P. Jayaswal Research Institute at Patna, the Bihar Rashtra Bhasha Parishad for Research and Advanced Studies in Hindi at Patna, and the Vaiśālī Institute for Post-Graduate Studies in Prakrit and Jainology at Vaiśālī.

As part of the programme of rehabilitating and reorientating ancient learning and scholarship, the editing and publication of the Aṭṭhakathās (whereof the *Sammohavinodanī* is a specimen) have been undertaken with the co-operation of the scholars of the Institute and outside. The Government of Bihar hope to continue to sponsor such projects and trust that this humble service of the world of scholarship and learning would bear fruit in the fulness of time.

GENERAL EDITOR'S NOTE

It is a matter of felicitation that the '*Sammohavinodanī*', the commentary on the *Vibhaṅgappakaraṇa*, written by Buddhaghōṣa of immortal memory is now offered to the academic world in Devanāgarī script. This is a technical work bristling with difficulties and niceties of terminology which presuppose a thorough familiarity on the part of the editor. Dr U. Dhammaratana, M. A., D. Phil. is a specialist in Abhidhamma literature and his knowledge of modern philosophy gives him the facility and knack to prepare a critical edition of the text. In the introduction he deals with the contents and draws attention to the crucial points. The students of Abhidhamma have to labour under a disadvantage for the inaccessibility of the commentarial literature in Indian scripts. The present edition is only an earnest of what will follow.

We have published the whole *Tipiṭaka* literature in Pāli in Devanāgarī script. The publication of the critical edition of the Aṭṭhakathās will only fulfil a logical desideratum. When the whole series is complete, it will afford easy access to the whole *Tipiṭaka* literature together with its Aṭṭhakathās. The Aṭṭhakathās are not mere verbal explanations of the texts but are store-houses of important informations. They give also the historical background of the discourses and doctrines of old Buddhism. I am glad to note that Dr. U. Dhammaratana has successfully executed the task committed to him. He has adopted the up-to-date methods of editing and made full use of the *apparatus criticus*. I think I have full warrant for the belief that the students of Pāli Abhidhamma will welcome this publication as a valuable aid to their study of this important branch of the Pāli canon.

S. MOOKERJEE

Director

Feb. 3, 1962.

Nava Nālandā Mahāvihāra,
Nālandā (Patna).

PREFACE

The publication of the Devanāgarī edition of the Pāli Tipiṭaka Series—Nālandā - Devanāgarī - Pāli-Series—sponsored by the government of Bihar will be complete only in course of a few months. In the wake of the same, we are happy to present this book of the Aṭṭhakathā Series, also sponsored by the same government, to the reading public.

The Sammohavinodanī is the commentary on Vibhaṅgappakaraṇa, the second book of the Abhidhammapiṭaka. There is a critical edition of Aṭṭhasālinī, the commentary on Dhammasaṅgaṇī, the first book of the Abhidhammapiṭaka, by Dr. P. V. Bapat and R. D. Vadekar. Therefore this Series has been started with the Sammohavinodanī.

The manuscript for this edition was prepared from the Sinhalese edition of the Simon Hewavitarne Bequest Series, 1932. It was compared with the following editions—Siamese-Mahāmukuta-rāja vidyālaya Series, 1921 ; Roman-Pāli Text Society Series, 1923 ; Burmese-Sudhammavati Series, 1929 ; Burmese-Chaṭṭhasaṅgāyanā Series 1957.

By the time the Chaṭṭhasaṅgāyanā edition was received, we had compared our manuscript with the Sudhammavati edition. This had one advantage. The Saṅgāyanā edition is a work of collaboration by the monk scholars of the Theravāda countries. The readings selected are not necessarily Burmese. So the earlier comparison with the Sudhammavati edition gave us almost all the Burmese variants. At a later stage, we also compared our work with the Chaṭṭhasaṅgāyanā edition. As a result readings common to both the Chaṭṭhasaṅgāyanā and Sudhammavati editions have been referred to as Burmese, and others not selected in the Chaṭṭhasaṅgāyanā edition have been referred to as Sudhammavati which is abbreviated as (सु).

All commented words have been given in black type. The commented words of the commentary itself have been put within single inverted commas as distinct from the words of the text, which

have been given in black type only. The first letter of the proper names has been given in black type, both in the text and the index. The references to similes have been indicated with the abbreviation (३०) in the index.

The paragraph Nos. given in the commentary refer to the Vibhangappakaraṇa of Nālandā Devanāgarī Pāli Series. As regards quotations within the body of the book, most of the references have been made to books of the Nālandā Series. At the time when the Sammohavinodanī was given to the press, some of the books of this Series were not out. So in their case references have been made to other available Devanāgarī editions. In a few cases, where the Devanāgarī editions were not at all available, we had to give references to the Chaṭṭhasaṅgāyanā editions. This will be helpful to the readers in referring to their Devanāgarī editions which will be out in the near future.

In punctuation and other matters, we have followed more or less the system of the Nālandā Pāli Series. This has been done for the sake of uniformity. The page Nos. of the Roman and the Chaṭṭhasaṅgāyanā editions have been given in the margin. References to quotations have been given within square brackets. Both the Roman and the Chaṭṭhasaṅgāyanā editions were very helpful in tracing them out.

I had to do this work in the midst of my other duties, during the spare hours. So it took me almost one and half years to complete it. Some misprints have escaped the notice here and there. They have been corrected in the errata given at the end of the book.

I take this opportunity of thanking Prof. S. Mookerjee, the Director of Nava Nālandā Mahāvihāra and the General Editor of this series, for his valuable suggestions and encouragement. I also thank the authorities of the Tārā Printing Works for their co-operation in printing the book mostly during the vacations.

INTRODUCTION

There are eighteen chapters in the Vibhangappakaraṇa. Most of them are divided into three sections—Suttantabhājanīya, Abhidhammabhājanīya and Pañhāpucchaka. In its treatment the commentary also follows the order of the text. The first two sections of every chapter have been commented upon elaborately. The last section has been passed over with a few remarks here and there. In the following pages a summary of the important points and comments of every chapter is given with special reference to the first two sections.

1—KHANDHA-VIBHANGA

I

In the khandha-vibhanga there are three main divisions—Suttantabhājanīya, Abhidhammabhājanīya and pañhāpucchaka. The Suttantabhājanīya has been further divided into five niddesas according to the number of *khandhas*.

In the first niddesa while commenting on the term *khandha* the author refers to as many as four senses in which it has been used—aggregate (*rāsimhī*), quality (*guṇe*), conventional sense (*paññattiyaṃ*), and popular sense (*rūḥiyaṃ*). In the present context it has been used in the first sense (1-2).

While explaining *rūpa* as that which is subject to wear, tear and suffering (*ruppati*) due to cold (*sītena*), hunger (*jigacchāya*) and thirst (*pipāsāya*), he refers to the beings in Lokantarikaniraya, Avīcimahāniraya, Pettivisaya and Kālakañjika as extreme cases of such suffering. In this connection he also refers to Mahimsakarattṭha as a place of snow (3-5).

While commenting on the three periods of past, present and future, the commentator refers to two different interpretations of the Suttantikas and the Ābhidhammikas. According to the Suttantikas *vattamāna* refers to the present life beginning with the first thought moment (*paṭisandhi-citta*) and ending with the last thought moment (*cuti-citta*). So the *rūpadhammas* that come into existence in between these two moments are said to belong to *vattamāna*.

The *rūpadhammas* that precede the first thought moment, whether they are of the immediate past or distant past, belong to *atīta*. In the same way *rūpadhammas* that succeed the last thought moment, whether they are of the immediate future or distant future, belong to *anāgata*.

The *Ābhidhammikas* explain them in terms of *uppāda*, *thiti* and *bhanga*. Accordingly the *rūpadhammas* already subject to the action of these three moments belong to *vattamāna*. Those preceding the same belong to *atīta* and others succeeding them belong to *anāgata*.

The author also refers to another method of explanation (*aparo nayo*) in four ways in terms of *adlāhāna*, *santati*, *saṃaya* and *khaya*. *Adlāhāna* and *khaya* are the Suttantika and *Ābhidhammika* explanations already referred to. As regards *santati*, it is explained with reference to three of the four factors that give rise to *rūpadhammas*—*utu*, *āhāra* and *citta*. *Samaya* explains the three periods in terms of *muhutta* (moment), *pubbaṇṇa* (forenoon), *sāyaṇṇa* (evening), *ratti* (night), *divā* (day) and so on (7-8).

The author explains what is *iṭṭha* or pleasant and *aniṭṭha* or unpleasant as the results of good deeds and bad deeds respectively. Then he refers to the unorthodox sectarians (*viṭaṇḍavādī*) who hold that pleasantness and unpleasantness are not definite in nature. As such what is pleasant to one person may appear as unpleasant to another. They also support their view with reference to a discourse of the Buddha. But the author upholds the orthodox view. In this connection he cites the case of *Nibbāna*, which appears as unpleasant to those who suffer from delusion. But for Ariyas it is the highest bliss. So they do not hold two opinions about it. Then coming to the worldly sphere, he rejects the extreme cases of those who suffer from satiety and others who get even a morsel of food with difficulty. He takes the average man as the standard. So the nature of pleasantness and unpleasantness of things has to be determined according to his reactions. Next he refers to the opinion of *Tipiṭaka-Culābhayaṭṭhara*, who held that the definite nature of pleasantness and unpleasantness can be ascertained only in the case of *vipāka-cittas* or resultant types of thought, whereas at the stage of *javana* they are affected by personal likes and dislikes. This is a *via media* between the two extreme views on the matter (9-12).

Distance is explained according to perceptibility. So the subtle material qualities are said to be *dūre* or far whereas the gross ones are said to be *santike* or near. Again this distinction has also been made in the case of the gross material qualities themselves. This has to be understood according to the traditional measurement referred to in the text. According to it what is within a distance of twelve yards is to be treated as *santike* and what is beyond as *dūre* (13).

In the *vedanā-niddeśa* the author gives a detailed explanation of the nature of the three kinds of *vedanā* specially with regard to their *olaṅkātā* or grossness and *sukhumatā* or subtleness. *Dukkha-vedanā* is gross whereas *sukha-vedanā* is subtle in nature. The feeling tone of both these *vedanā* is pronounced. Therefore they have to be treated as gross in nature when compared with *upekkhā-vedanā* which is subtle. Again *sukha-vedanā* associated with immoral types of thoughts is gross and that associated with moral types of thoughts is subtle in nature. But both of them have to be treated as gross when compared with *vedanā* that associates with non-moral types of thoughts which latter are subtle in nature. The reason given for this distinction is that *vedanā* associated with the first two kinds of thoughts yields results whereas that associated with the last does not do so. *Vedanā* associated with non-moral types of thoughts has to be treated as subtle only in relation to other types of thoughts of the same mental plane (*citta-bhūmi*). Thus *avyākata-vedanā* of *kāma-bhūmi* has to be so treated in relation to the *kusala-vedanā* and *akusala-vedanā* of the same *bhūmi*. This is true of *vedanā* of other *bhūmis* also. The distinction of grossness and subtleness is applicable to the same feeling as associated with different thoughts of the same plane or different planes. As for the first case, pleasant feeling associated with immoral types of thoughts is gross in nature when compared with that associated with moral types. As for the second case, pleasant feelings associated with the thoughts of *kāmāvacara-bhūmi* is gross in nature when compared with that associated with thoughts of *rūpāvacara-bhūmi*. The reason is that in the higher planes thoughts and psychic factors become more and more refined in nature. So the *vedanā* of a higher plane is subtler than that of a lower plane.

It is clear from this that *vedanā* as explained in *kusalattika* and *vedanāttika* has to be understood separately. A general explanation

is not possible in their case. Any attempt in this direction would lead to so many inconsistencies as shown in the commentary (14-19).

In this connection the author refers to the opinion of Tipiṭaka-Cūlanāgattthera who held the view that all *akusala-cittas* should be treated as gross whereas all *Kusala-cittas* should be treated as subtle in nature without any distinction whatsoever. Tipiṭaka-Cūlābhaya-tthera did not accept his view. He refuted it and upheld the orthodox view on the basis of the words of the Buddha (16).

The other explanations of the five *niddesas* of this *bhājanīya* are expository in nature. After treating the five *niddesas* separately, the commentator also treats them together under sixteen headings : (1) Samuggamato, (2) pubbāparato, (3) addhānaparicchedato, (4) ekuppādanānānirodhato, (5) nānuppāda-ekanirodhato, (6) ekuppāda-ekanirodhato, (7) nānuppādanānānirodhato, (8) atitānāgatapaccuppannato, (9) ajjhattikabāhirato, (10) oḷārikasukhumato, (11) hīnappaṇī-tato, (12) dūrasantikato, (13) paccayato, (14) samuṭṭhānato, (15) parinipphannato, (16) saṃkhatato.

(1) The arising of the five aggregates in the form of a new being is two-fold in nature—*gabbhaseyyaka* or birth in the womb of a mother and *opapātika* or birth in the form of an apparitional being without the instrumentality of parents. With reference to *gabbhaseyyaka* he explains in detail the concept of *kalalī*, the first stage of the foetus.

(2) After the conception of the five khandhas simultaneously (Pubbāparato), it is *rūpa* that gives rise to *rūpadhammas* in the first instance. *Paṭisandhicitta* is not strong enough to give rise to them. In addition to this, *cutticitta* or the last thought of a perfect saint, *dvipaṇcaviṇṇānas* or the twice five-fold thoughts and four resultant thoughts of *arūpāvacara-jhānas* also do not give rise to *rūpadhammas*. Thus among others, these sixteen types of thoughts do not give rise to *rūpadhammas*. The thoughts that give rise to *rūpadhammas* do so in the first moment of arising (*uppādakkhane*), and not in the second or the third moment. Reasons have been given for the inability of these two thought moments to give rise to them.

Among the twenty five *rūpadhammas* it is *utu* that gives rise to *rūpas* in the first instance. Here *utu* has been explained as *tejodhātu*

or the heat element which exists within the thirty *rūpadhammas* that come into being at the moment of *paṭisandhi*. Next *kābalīṃkā-rāhāra* or the material food gives rise to them. So among the *rūpadhammas* these two are creative in nature. Unlike *citta*, *rūpadhammas* give rise to other *rūpadhammas* at the second moment of *phiti*. *kamma* becomes active only on the cessation of *cetanā*. It may become active long after its accumulation. Thus the four factors of *utu*, *citta*, *āhāra* and *kamma* give rise to *rūpadhammas* from time to time (23-26).

(3) *Addhānaparicchedato* explains how the life duration of a *rūpadhamma* is sixteen times more than that of a *nāmadhamma*. The duration of a *citta* is only for the three moments of *uppāda*, *phiti* and *bhanga*. In a full course of cognition there are as many as sixteen thoughts. So a *rūpadhamma* that comes into being along with a *citta* continues for the duration of sixteen *cittas* and attains cessation at the seventeenth moment. This relation between *rūpadhammas* and *nāmadhammas* has been explained with reference to the simultaneous fall of leaves and fruits from a tree. When a tree having fruits is hit with a stick, fruits and leaves are released from their stems at one and the same time. But the fruits, which are heavy, fall on the ground much sooner than the leaves. In the same way, though *rūpadhammas* and *cittadhammas* come into being together, life duration of the former is much longer than that of the latter (26-27).

(4) *Ekuppādanānānirodhato* refers to the arising and cessation of *rūpadhammas* in relation to *cittadhammas*. At the time of *paṭisandhi* three *rūpakalāpas* constituted of thirty *rūpadhammas* arise in relation to the three moments of the *paṭisandhicitta*. A *rūpadhamma* that arises at the *uppādakkaṇa* of the first *citta* continues for sixteen thought moments and attains cessation at the *uppādakkaṇa* of the seventeenth *bhavaṅgacitta*. In the same way, a *rūpadhamma* that arises at the moment of *phiti* attains cessation at the *phitikkaṇa* of the seventeenth *citta*, and that which arises at the moment of *bhanga* attains *nirodha* at the *bhangakkaṇa* of the seventeenth *citta*. Thus though they arise together, they attain *nirodha* at different moments. The process of the *rūpadhammas*, given rise to by *kamma* at the time of *paṭisandhi*, continues to the end of life without any break. According to the first sixteen *cittas* constituted of three *khaṇas*

each, there are as many as forty eight *rūpadhammas* in this continuous process (27).

(5) Nānuppāda-ekanirodhato explains how the *rūpadhammas* given rise to by *kamma* at different thought moments come to an end together at the time of *cuticitta*. When the life process is coming to an end *rūpakalāpas* that arose at the three moments of *uppāda*, *ṭhiti* and *bhanga* also attain *nirodha* at the respective moments of *cuticitta*. *Rūpadhammas* given rise to by *kamma* do not continue further (28).

(6) Ekuppāda-ekanirodhato explains how *rūpadhammas* and *nāmadhammas* respectively of given moments arise and attain *nirodha* at one and the same time.

(7) Nānuppādanānānirodhato explains how the four different processes of *rūpadhammas* given rise to by four factors—*kamma*, *citta*, *utu* and *āhāra*—separately also attain their cessation separately. Oneness of the *rūpadhammas* within the body is only apparent, just like the appearance of a line composed of so many points. No comment has been made on the remaining *mātikās* as they have been explained in the text itself (29).

The author makes further comments on the five *khandhas* under six headings—*kamato*, *visesato*, *anūnādhikato*, *upāmāto*, *daṭṭhabbato* *dvidhā* and *evam* *passantassatthasiddhito*. The first heading gives reasons for the gradual order of the five *khandhas*. The second explains the distinction between *khandha* and *upādāna-kkhandha*. The third explains why there are just five *khandhas* and not more or less. The fourth explains the relative nature of the five *khandhas* with reference to three groups of similes, the last being very typical. The fifth heading gives a two-fold explanation—a short one and an elaborate one. The short explanation is based on *Āsivisūpama-sutta*, *Bhārahāraka-sutta* and *Yamaka-sutta*. The elaborate explanation refers to the nature of the five *khandhas* in the light of the five similes of mass of foams, bubble of water, mirage, plantain tree and a magician's trick. So the author rounds off his comments on the Suttantika explanation of the five *khandhas* by referring to their impermanent, painful and unsubstantial nature. With reference to the sixth and the last heading he explains how a knowledge of the three characteristics of the five aggregates and their unpleasant nature leads to the cessation of defilements (30–36).

II

After Suttanta-bhājanīya, the author takes up the Abhidhamma-bhājanīya. *Rūpakkhanda* has been explained in detail in the rūpakanda of the Dhammasaṅgaṇi. He just refers to this fact and proceeds to the explanation of *vedanākkhandha*. He explains this *khandha* under four headings—1. dukamūlakavāro, 2. tikamūlakavāro, 3. ubhato-vaḍḍhakavāro and 4. bahuvidhavāro. As so many small *vāras* have been included in them, they are known as cattāromūlavārā.

1. Dukamūlakamahāvāro is so called because the relevant *tikamātikās* have been studied in relation to the relevant *dukas*. There are fifty *dukas* and nineteen *tikas* applicable in the present case. Their combined study would give rise to as many as nine hundred and fifty *vāras*.

2. Tikamūlaka-mahāvāro is so called because the relevant *dukas* have been studied in relation to the relevant *tikas*. Here too the same number of *dukas* and *tikas* has been taken into consideration. The only difference is that here all the relevant *dukas* have been combined with every relevant *tika*. So the number of *vāras* would be the same.

3. Ubhato-vaḍḍhakamahāvāro gives a combined study of the first relevant *dukas* and the nineteen *tikas* concerned within the general plan. So there are altogether nineteen *vāras* in it, which have all been worked out in the text.

4. Bahuvidhamahāvāro includes the following four *vāras*: sattavidhavāra, catuvīsatividhavāra, viṃsatividhavāra and bahuvidhavāra.

In the sattavidhavāra *vedanākkhandha* has been studied in relation to the four planes under the *tika-mātikās*. As relevant *tikas* have been taken into consideration separately, there can be nineteen *vāras*.

In the catuvīsatividhavāra *vedanā*, as given rise to by the six sense-contacts, has been studied with reference to the relevant nineteen *tikas*. Here every relevant *tika* has been considered in relation to every sense-contact individually. Then they have been considered separately. So it gives twenty four ways of study.

In the *tiṃsavidhavāra* each of the six sense-contacts has been considered in relation to the four planes. Again they have also been considered separately. Hence there are thirty ways of their study.

In the *bahuvidhavāra* the six sense-contacts have been considered individually in relation to the relevant *tikas* and four planes together. As in the above cases, here too the sense-contacts have been considered separately.

The *Aṭṭhakathā* treats all the *bahuvidhavāras* as one. Accordingly we can have the exact number of *vāras* referred to so far. In the first *mahāvāra* there are nine hundred and fifty minor *vāras*, in the second also the same number of *vāras*, in the third nineteen such *vāras* and in the fourth fifty eight *vāras*. So altogether there are nineteen hundred and seventy seven minor *vāras*.

The two *khandhas* of *saṅṇā* and *saṃkhāra* have been treated together. Here in the first place *dukas* and *tikas* that are studied in relation to them have been specified. Then the application of the general principles and the number of *vāras* has been indicated.

While commenting on *viññāṇakkhandha* the author remarks that there is no point in saying that *viññāṇakkhandha* arises in relation to itself. Therefore only the respective types of consciousness have been taken into consideration in the places concerned without any reference to *phassa* or contact. Other details are the same as those of *saṅṇakkhandha* (36-43).

2—ĀYATANA-VIBHANGA

I

In this *bhājanīya* the author gives a general explanation of the *āyatanas* under seven headings—atthato, lakkhaṇato, tāvatvato, kamato, saṃkhepato, vitthārato and daṭṭhabbato. Under the first heading he gives an etymological explanation of the term *āyatana*. Under the second he explains their characteristics. Here the explanations given in *rūpakaṇḍa* have been referred to. The third heading gives reasons for accepting twelve *āyatanas* in this group. The fourth heading gives reasons for arranging the *āyatanas* in a certain order. The fifth heading explains that the *dhammas* included in the twelve *āyatanas* can be presented as so many *nāmadhammas*.

and *rūpadhammas*. The sixth heading gives a detailed explanation of the *āyatanas* with reference to their relation to different *bhūmis* and so on. The seventh heading explains how the *dhammas* brought into existence by causes and conditions exist only in the present and not in the past or in the future (46-49).

The author explains *tilakkhaṇāni* or the three characteristics of impermanent, painful and unsubstantial nature of the *āyatanas* as *samkhatadhammas* or composite things. In this connection he shows that the impermanent nature of things is concealed by their continuity, the painful nature is concealed by change in movements and postures, and the unsubstantial nature is concealed by the static view of things. So the impermanent nature of things can be understood only by seeing through continuity, their painful nature can be understood by seeing through the changes brought about by movements and postures, and their unsubstantial nature can be understood by taking an analytical view of things. The first and the second characteristics may appear even to an average man from time to time due to certain incidents in course of his life. But the third characteristic is too subtle for his penetration. It is discovered and revealed only by a Buddha. Thus the author underlines the special importance of *anatta* doctrine in Buddhism (49-52).

II

As most of the explanations given in the last section are applicable here also, the author deals with this in short and refers to a long discussion between the orthodox school and the Viṇḍavādins on the nature of *asamkhatadhātu* or *Nibbāna*. According to the Viṇḍavādins *Nibbāna* is nothing but the cessation of *kilesas* or defilements. In support of this view they quote the words of *Sāriputta* recorded in *Jambukhādaka-sutta*. The members of the orthodox school do not accept this negative view. They point out that *nirodha* refers to the cessation of *kilesas* brought about on the attainment of *Nibbāna*, but it does not refer to *Nibbāna* as such. There are further arguments and counter-arguments. At last the discussion is brought to a close in favour of the orthodox view (53-56).

3—DHĀTU-VIBHANGA

I

In the beginning of this section the author points out that in the *suttantas* the eighteen categories of the *dhātu* group are not found in one place, but they can be traced in different *suttantas*. So the *dhātus* taken into consideration here are those of the three groups, each of six categories, which find mention in so many *suttantas*. The following are the three groups concerned: *cha dhātuyo*—*pañhāvīdhātu*, *āpodhātu*, *tejodhātu*, *vāyodhātu*, *ākāsadhātu*, *viññāṇadhātu*. *Aparā pi cha dhātuyo*—*sukkhadhātu*, *dukkhadhātu*, *somanassadhātu*, *domanassadhātu*, *upekkhādhātu*, *avijjādhātu*. *Aparā pi cha dhātuyo*—*kāmadhātu*, *vyāpāladhātu*, *vihiṃsādhātu*, *nekkhammadhātu*, *avihiṃsādhātu* (57).

In course of his comment on the four *mahābhūtas* the author deals elaborately with *dvattimāsākāra* or the thirty two parts of the body, which may be the result of an anatomical study of the day. Here the author points out that this kind of analytical study leads to the understanding of the *anatta* nature of things.

The commentator shows with reference to implications how each of the three groups includes all the eighteen *dhātus*. Thus *pañhavī*, *tejo* and *rāyo* of the first group represent *pañhābhādhātu*. *Āpo* and *ākāsa* represent *dhāmmadhātu*. *Viññāṇīkkehindha* has a reference to *manodhātu* which precedes and succeeds the same in different forms in course of cognition. As regards other types of thoughts such as *cakkhuviññāṇa* and so on, there are references to them in the *suttantas*. Their respective sense-organs and objects have to be understood along with them. For instance, visual consciousness is the result of the interaction that takes place between *cakkhu* and *rūpa*. So when *cakkhuviññāṇa* is mentioned, *cakkhu* and *rūpa* are also to be understood in the same relation. This is true of the remaining *viññāṇas* also. Thus the six *dhātus* of the first group represent eighteen *dhātus* by implication. This method has been followed in working out the implications of the remaining two groups also. As all the three groups represent, by implication, the same eighteen *dhātus*, they have been treated together in the present study.

The author refers to a peculiar conception of *kāla-vāta* or dark wind. It is supposed to arise among the dark clouds. When affected by this kind of wind the complexion becomes dark (57-77).

II

This *bhājanīya* has been explained under seven headings—*atthato*, *lakkhaṇādito*, *kamato*, *tāvatvato*, *sankhato*, *paccayato* and *daṭṭhabbato*. The first heading gives the etymological explanation of the *dhātus* and the significance of understanding their nature in removing the wrong belief in the existence of an ego-entity. The second explains their characteristics. The third gives reasons for the arrangement of the *dhātus* in a certain order. The fourth gives reasons for accepting just eighteen *dhātus* and not more or less. Here it has been shown that all other *dhātus* found in *suttantas* can be included in them. The fifth explains the numerical nature of the content of each of the eighteen *dhātus*. The sixth explains their conditional nature. The seventh explains how one should understand the blissful nature of *asankhata-dhātu* on the one hand and the painful nature of the *sankhata-dhammas* on the other (77-82).

4—SACCA-VIBHANGA

I'

Here, in the first place, the author gives a general explanation of this *bhājanīya* under fifteen headings—*vibhāgato*, *nibbacanato*, *lakkhaṇādippabhedato*, *atthato*, *atthuddhārato*, *anūnādhikato*, *kamato*, *kiccato*, *antogadhānam pabhedato*, *upamāto*, *catukkato*, *suññato*, *ekavidhādito*, *sabhāgato*, *visabhāgato*.

The first heading explains the four-fold significance of every *sacca*. The second gives their etymological meaning. The third gives their characteristics. The fourth gives their doctrinal meaning. The fifth explains the different senses in which the term has been used in the discourses of the Buddha and the particular sense in which it has been used in the present context. The sixth gives reasons for accepting four *saccas* and not more or less. The seventh explains the significance of their numerical order. The eighth explains the respective functions of the four-fold knowledge gained through the four *saccas*. The ninth explains how all the *dhammas* can be included

in the four truths. The tenth explains different aspects of the four truths with reference to so many similes. The eleventh defines the respective scopes of the four truths in a four-fold way. The twelfth explains the four truths in terms of *saṁkhātā*. The thirteenth indicates as to in how many ways each of the four *saccas* can be explained. The fourteenth explains the points of agreement between the *saccas*. The fifteenth explains the points of difference between them (84-94).

After giving the general explanation of the four *saccas*, he comments on them one by one. In course of comment, he refers to three-fold *dukkha*—*dukkhadukkhaṃ*, *vipariṇāmadukkhaṃ* and *saṁkhāradukkhaṃ*. The first refers to both physical and mental pains that are so common. The second refers to pain that is caused on the cessation of *sukha*. This shows how the disappearance of pleasant experiences causes pain. The third refers to *upekkhā* and other *saṁkhata-dhammas* which are subject to *udāyabbaya* or arising and cessation. As *saṁkhāras maggas* and *phalas* have also been included in the third category. The reason is that where there is activity and effort *dukkha* exists in a very subtle form. So according to this interpretation, with the exception of Nibbāna which is *asāṁkhata*, all *saṁkhata-dhammas* can be characterised as *dukkha* in a wider sense. *Dukkha* has been explained in several other ways—*paṭicchanṇa-dukkhaṃ*, *appaṭicchanṇa-dukkhaṃ*, *pariyāya-dukkhaṃ* and *nippariyāya-dukkhaṃ* (94-98).

While commenting on *jarā* he refers to the peculiar conception of *jarāvāta* which is said to bring about changes in colour and complexion. For instance, the colour of the teeth of a child is white in the beginning. Later on they turn yellowish when affected by *jarāvāta* (99-101). He also comments on *marāṇa* which is three-fold—*khaṇikamarāṇaṃ*, *sammutimarāṇaṃ* and *samucchedamarāṇaṃ*. The first refers to the momentary changes that are continuously going on within a living organism, which are not visible to the naked eye. The second refers to the end of one life-span. The third refers to the complete cessation of the life process of an arahant who has put an end to rebirth (102-103).

Different forms of suicide, such as jumping from a high place, using weapons, poison, noose and fire, have been mentioned.

The explanation of *samudayasacca* is expository in nature. While commenting on *nirodhasacca* he takes into consideration only the negative aspect of Nibbāna. *Maggasacca* has been explained in detail in the usual traditional form as found in other commentaries.

II

Here the author refers to certain omissions and special usages made in this bhājanīya. In the first place, in consideration of the causal order, which is also the logical order, *samudayasacca* has been stated first and *dukkhasacca* next. In the second place, in view of the Ābhidhammic treatment, which is different from Suttantika treatment, the term *ariya* has been dropped. In the Suttantika explanation *taṇhā* has been stated as the cause of *dukkha*. But according to Abhidhamma *taṇhā* is only one among so many *cetasikas* or psychic factors which function together. So in this study all those psychic factors and types of thought have been taken into consideration which arise, exist and cease along with *taṇhā*. Further they have been explained in terms of five *koṭṭhāsas*.

Dukkhasacca is explained with reference to the *upādānakkhandhas* or the five aggregates of attachment. In this study it is explained in terms of those *upādānakkhandhas*, and for that matter *dhammas*, which have not been included in *samudayasacca*. They have also been explained in five *koṭṭhāsas*.

As regards *dukkhanirodhasacca*, the third truth, in the Suttantikanaya it has been explained as the cessation of *taṇhā* or desire. But in the Ābhidhammikanaya it has been explained as the cessation of desire and the associated *dhammas* which are so many *cittas* and *cetasikas*. In other words *nirodhasacca* has to be understood as the cessation of those *dhammas* which are given in *samudayasacca*. They have also been explained in terms of five *koṭṭhāsas*.

As regards *dukkhanirodhagāminīpaṭipadā*, the fourth truth, it has been studied in three ways with reference to the *maggangas*. In the first study where all the *maggangas*—*sammādiṭṭhi* to *sammāsamādhi*—have been taken into consideration, the path is referred to as *aṭṭhangiko*. In the second only five *angas*—*sammādiṭṭhi*...*sankappo*...*vāyāmo*...*sati*...*samādhi*—have been considered. In the scriptures the following passage occurs—*pubbeva kho paṇassa kāyakammaṃ vacē-*

kaṃmaṃ ājīvo parisuddho hoti. This passage refers to the *yogāvacara* who has already completed *sīla* as constituted by the three *maggangas* — *sammāvācā*, *sammākammanto* and *sammā-ājīvo*. So when the path is referred to in the case of such a person it means the path of *samādhi* and *paññā* constituted by these five *angas*. Hence the separate study of the *pañcangiko maggo*. As regards the third study, it has been made with reference to the *sampayuttadhammas* or the associates of the *maggangas*. According to the *Abhidhamma* the above mentioned *maggangas* are only so many *cetasikas* or psychic factors. There are also other *cetasikas* and *cittas* which arise, exist and cease together with them. They are known as the *sampayuttadhammas* of the *maggangas*. In the third study only these *sampayuttadhammas* have been taken into consideration.

The commentary explains that fifteen *koṭṭhasas* in the three *vāras* above referred to give only the outline of a study whose details could be worked out in terms of sixty thousand *nayas*. This has to be understood with reference to the relevant passages in the *Dhammasaṅgaṇi* and the *Aṭṭhasālini*¹ where the method of working out one thousand *nayas* (*sahasśanaya*) has been shown. In this connection it has been shown that *lokuttara-cittas* or the supramundane thoughts can be studied in relation to both the *catukka* and *pañcaka nayas*². These two *nayas* when associated with *suddhika-paṭipadā*³, *suddhikasūññatā*⁴, *sūññatamūlakapaṭipadā*⁵, *suddhika-appaṇihitaṃ*⁶ and *appaṇihitamūlakapaṭipadā*⁷ give ten *nayas*. When these *nayas* are associated with twenty *mahānayas*⁸, they give two hundred *nayas*. When the two hundred *nayas* are associated with the four *iddhipādas*, they further give rise to eight hundred *nayas*. So the first *lokuttara-magga*, which is the *sotāpattimagga*, can be explained in terms of one thousand *nayas* (123-124).

1. *Dhammasaṅgaṇi*, BOS., pp. 79-95; *Aṭṭhasālini*, BOS., pp. 175-194

2. The *catukkanaya* is according to the *Suttantikas* and the *pañcakanaya* is according to the *Ābhidhammikas*. Vide. *Dhammasaṅgaṇi*, pp. 45-50.

3. PP. Ibid ' 88-90.

4. Ibid. P. 90.

5. Ibid. PP. 90-91.

6. Ibid. P. 92-

7. Ibid.

8. Ibid. PP. 79-94.

Now to come to the fifteen *koṭṭhāsas* and three *vāras* concerned, in the light of the above explanation, the study of the four *maggas* in relation to the first *koṭṭhāsa* of the first *vāra* means their study in terms of four thousand *nayas*. This study in relation to all the five *koṭṭhāsas* of the first *vāra* means twenty thousand *nayas*. So the three *vāras* together give sixty thousand *nayas* (124-125).

5—INDRIYA-VIBHANGA

I

In this vibhanga the Suttantika explanation of *indriyas* has not been given. The commentary explains this omission as due to the fact that in the *suttantas* the twenty two *indriyas* are not found together in any place, but are scattered here and there in many places (127).

II

The Abhidhamma-bhājanīya has been commented upon under six headings—atthato, lakkhaṇādito, kamato, bhedaḍḍhato, kiccatto and bhūmito. The first heading gives the etymological meanings and the doctrinal significance of the *indriyas*. The second explains the characteristics, functions, appearance, and the near cause (*lakkhaṇa-rasa-paccupaṭṭhāna-padaṭṭhānāni*). The third explains the significance of the numerical order of *indriyas*. According to this explanation the first six *indriyas* refer to the 'self' (*ajjhattam*). So they have been given the first six places. Their longevity is maintained by *jīvitindriya* which comes next. One 'self' is distinguished from 'another' with reference to *itthindriya* and *purisindriya*. Therefore they have been given the next two places. The feelings arise with reference to the above *indriyas*. As such the five kinds of feelings have been enumerated next. It is through the cultivation of the five ethical faculties that the cessation of the above *indriyas* can be brought about. Hence they have been considered next. The cultivation of the five ethical faculties leads to the attainment of the first *magga* in the first place, then the next six *maggas* and *phalas*, and last of all the *arahatta-phala*. Therefore the last three *indriyas* which are related to them have been given the last three places in this enumeration. The fourth heading explains the *jīvitindriya* as two-fold—*rūpajīvitindriya* and *arūpajīvitindriya*.

One maintains the longevity of *rūpadhammas* whereas the other maintains that of *arūpadhammas*. As regards other *indriyas*, there is no such distinction. The fifth explains the function of the *indriyas* concerned. The sixth explains as to what *indriyas* are available in different *bhūmis* or planes of existence (128-130).

6—PATICCASAMUPPĀDA-VIBHANGA

I

The author comments on the Suttanta-bhājanīya in two parts—uddesa and niddesa. In uddesa he gives an outline of the general explanation of the law of dvādasangapaṭiccasamuppādanaya. This explanation is given under five headings—desanābhedaṭṭo, atthato, lakkaṇato, ekavidhāṭṭo, angānañca vavatthāṇato.

The first heading explains why this *paṭiccasamuppādanaya* has been preached by the Master in different ways in different *suttantas*. In some of them all the twelve *angas* have been given in the proper order, in others they have been given in the reverse order, and in still others only some *angas* have been given beginning from the middle. These different forms have been explained with reference to three persons going to a jungle in search of creepers. One sees a creeper, cuts it from the root and makes use of it. The second sees the end of a creeper, takes the whole of it and makes use of the same. The third cuts a creeper from the middle and makes use of it. Among the reasons given for preaching the same doctrine in various ways, difference in the dispositions of the audience has been stated as the principal one. The second heading explains the etymological and doctrinal meanings of the twelve *angas*. Here with reference to *avijjā*, the commentator says that it should not be understood as the first cause of the universe as taught by the *Pakativādins* or the followers of the Sāṅkhya system. All the same it can be explained as the first cause of the cycle of birth and death. The third explains them with reference to the four features of *lakkaṇa*, *rasa*, *paccupaṭṭhāna* and *paduṭṭhāna*. The fourth indicates as to in how many ways the *angas* can be explained. The fifth gives reasons for accepting twelve *angas* of this *paṭiccasamuppādanaya* (133-139).

After this general explanation, the author gives an elaborate explanation of every *anga* separately in the *niddesa*. This explanation

works out all the details of *dvādasangapaṭiccasamuppādanaya* with reference to (1) the three successive periods (*ayo addhā*), (2) the twelve constituents (*dvādasangāni*), (3) the twenty modes (*visāti-ākārā*), (4) the three junctions (*tiśandhi*), (5) the four sections (*catu-sankhepā*), (6) the three rounds (*tīṇi vaṭṭāni*) and (7) the two roots (*dve mūlāni*) (140-201). This is the most exhaustive explanation of the subject matter given in the exegetical literature.

II

In the Suttanta-bhājanīya the author comments on *dvādasangapaṭiccasamuppādanaya* which explains the cycle of birth and death that is *saṃsāra*. This explanation takes into consideration all the relevant *cittas* or types of thought and other *dhammas*. They belong to different periods of time and hence to several temporal orders. They represent so many different types of thought, and as such they also belong to the same psychological order.

The Abhidhammabhājanīya studies as to how far the logical order of the *angas* is applicable to a single *cittakkhaṇa* or thought moment. Here it has to be borne in mind that *dhammas* involved in a certain type of *citta*, at a given moment, belong to one and the same temporal order. As such they arise, exist and cease together. They belong to the same psychological order.

In the text the subject matter has been dealt with in as many as fifteen sections : (i) paccayacatukkaṃ (uddesa), (ii) hetucatukkaṃ (uddesa), (iii) sampayuttacatukkaṃ, (iv) aññamaññacatukkaṃ, (v) mātikā, (vi) paccayacatukkaṃ (niddesa), (vii) hetucatukkaṃ (niddesa), (viii) sampayuttacatukkaṃ (niddesa), (ix) aññamaññacatukkaṃ (niddesa), (x) akusalaniddesa, (xi) kusalaniddesa, (xii) āyatananiddesa, (xiii) avijjāmūlaka-niddesa, (xiv) kusalamūla-vipākaniddesa, (xv) akusalamūla-vipākaniddesa.

For the sake of convenience the commentator treats the first four sections together and the remaining sections separately.

1. In the first section known as paccaya-catukkaṃ there are four *vāras*. These four *vāras* show the four ways of the application of the *paṭiccasamuppāda* in the case of one *cittakkhaṇa*. The commentator explains why certain *angas* have been omitted, others have

been modified and still others have been substituted. For instance, in the *paṭiccasamuppādanaya* the term *saṃkhāra* has been used in the plural number, whereas here it has been used as *saṃkhāro* in the singular number. The reason is that the former takes into consideration all the *saṃkhāras*—*puññābhisamkhāra*, *apuññābhisamkhāra* and *āneñjābhisamkhāra*—in relation to the study of the *bhavacakra* or the cycle of birth and death. But in the case of a single *citta* there can be only one *Saṃkhāra*. Hence its usage in the singular number.

In the first *vāra*, in the place of *nāmarūpa* there is only the mention of *nāma* and in the place of *saḷāyatana* only the mention of *chaṭṭhāyatana*. This is because in the study of one *cittakkhaṇa*, *nāma* and *rūpa* do not come into the picture together. Although this *vāra* studies only one *cittakkhaṇa* yet both *viññāṇa* and *chaṭṭhāyatana* have been mentioned in the same *khaṇa*. This has been done just to show how the causal relation of a certain *dhamma* can vary according to the relative position it occupies at a given moment, and to maintain the formal order of the *paṭiccasamuppādanaya* intact. So their explanation is that in the case of *viññāṇa*, *saṃkhāra* is the *hetu* and *nāma* is its *phala*, whereas in the case of *chaṭṭhāyatana* *nāma* is the *hetu* and *phassa* is *phala* (204). In these *vāras* terms beginning with *soka* have not been mentioned as they do not associate with every *cittakkhaṇa*. As regards *jāti*, *jarā* and *marañā*, their presence in *saṃkhatadhammas* is understood. All the same they have been included here just to keep the number of twelve *angas* complete (Ibid). In view of its number of *angas* this *vāra* is known as *aparipuṇṇa-angadvayayutto dvādasangikavāro*. As this *vāra* is valid in any place where *citta* functions, it is also known as *sabbasaṅgāhika-vāro*.

As regards the second *vāra*, *chaṭṭhāyatana* has also been dropped. This is for two reasons : in the first place, it shows that *phassa* is related not only to *chaṭṭhāyatana* and for that matter *citta*, but also to *vedanā*, *saññā* and *saṃkhāra* which constitute *nāma*. In the second place, it illustrates a *paṭiccasamuppādanaya* as given in the *Mahānidāna-suttanta*. In view of the number of *angas*, this *vāra* is known as *aparipuṇṇa-ekangayutto ekādasangika-vāro* (206).

In the third *vāra*, *nāmarūpa* is mentioned in full. Here again, in the place of *saḷāyatana*, only *chaṭṭhāyatana* has been mentioned.

Here the question may be raised as to why rūpa has been introduced in this vāra. This has been done in order to show *pure-jāta* and *nissaya* relations of rūpa, as given in the Paṭṭhānanaya, to *citta*. This reference does not disturb the *paṭiccasamuppādanaya* explanation of one *cittakkhaṇa*. In this connection it has to be noted that while the first two vāras hold good specially in arūpaloka and generally in kāmaloka and rūpaloka, the third vāra holds good in the case of *gabbhaseyyakas*. By introducing rūpa that was absent in the first vāra one *anga* has been completed. Hence this vāra is known as *paripuṇṇa-ekangayutto dvādasangika-vāro*.

As regards the fourth vāra, here *saḷāyatana* has been introduced in relation to *nāmarūpa*. But, as this is a study of one *cittakkhaṇa*, only *chaṭṭhāyatana* has been mentioned in relation to *phassa*. This vāra holds good in the case of the *opapātika* beings. In consideration of the complete number of *angas*, this vāra is known as *paripuṇṇa-dvādasangika-vāro*.

Here it has to be borne in mind that paṭṭhāna-naya is the special feature of the Ābhidhammika explanation of *paṭiccasamuppāda*. So in a study of the present nature this fact has also to be taken into consideration. The text has only implied it and the commentary has made it explicit by giving the *paccaya* relations of the relevant *angas*.

ii. Here the term *hetu* has been used in the sense of *avigata-paccaya*. As such in consideration of its special importance, this *catukka* studies the *avigata* relation between the *angas* concerned. This relation exists only between the *angas* upto *upādāna*. It does not hold good in the case of the remaining *angas*. So it has not been mentioned in relation to them.

iii. This *catukka* studies the *sampayutta* relation between the *angas* concerned. In this connection it has to be noted that this *paccaya* relation exists only between *cittas* and *cetasikas*. As such in course of this study *rūpadhammas*, so far considered in the third and the fourth vāras of the previous *catukkas*, have been dropped here, and only the relevant *nāmadhammas* have been taken into consideration.

iv. This *catukka* studies the *aññamañña* relation between the *angas* concerned. This mutual relation exists between *angas* upto

upādāna only. So it has not been mentioned in the case of the remaining *angas*.

All the four *catukkas* considered so far belong to the *avijjāmūla-kanaya*. It is so called because *avijjā* has been treated as the first *anga* in the same.

v. Now in one *cittakkhaṇa*, *avijjā* need not be treated as the first *anga*. Other terms can also be treated so. In fact there are eight other terms—*sankhāra*, *viññāṇa*, *nāma*, *chaṭṭāyatana*, *phassa*, *vedanā*, *taṇhā* and *upādāna*—which can be treated in the same position. This means eight more *angas*. As such there could be as many as nine *nayas* in all.

This section shows how to work out these *nayas* by giving an abridged form of the first *vāra* in each *naya*. At the end of the section, the first *vāra* of the first *catukka* has been mentioned again. This has been done just to show the place of one *cittakkhaṇa* in the *paccayākāracatukka* or what is generally known as the law of the dependent origination of things.

vi—ix. The first five sections, already mentioned, only supply a kind of general frame-work, so to say, within which all the types of *citta* are to be worked out. Unlike in the *Dhammasaṅgāṇi*, in this study *akusala-cittas* have been considered first. So in the four sections under review the first type of *akusalacitta* has been worked out within the general frame-work.

After going through the relevant text it can be seen that more or less the same method has been followed in the four *catukkas* concerned. Here, in the first place, the explanation of the first *akusala-citta* has been given after that of the *Dhammasaṅgāṇi*. In the second place, the factors concerned have been explained one by one. With the application of the nine *angas* to the first *citta*, there can be as many as thirty six *catukkas* and one hundred and forty four *vāras*. The necessary changes and modifications made in course of this explanation, have all been referred to in the commentary (212).

x. In this section the remaining *akusala-cittas* have been included. They have been given in an abridged form with necessary hints for the students to work out the details. The method of the

explanation of these *cittas* is the same as that of the first *citta* already referred to. As this section deals with *akusala-cittas* alone, each form of the *paṭiccasamuppādanaya* begins with *avijjā*. Then again, *sabbacittasādhāraṇa-cetasikas* and *akusalasādhāraṇa-cetasikas* have been repeated in each case. The difference in their forms has to be noted with reference to the factors particular to them.

In case of all other *cittas* of this section, except one, namely, *vicikicchācitta*, there is no *upādāna* in it. Hence there cannot be a *naya* after this *anga*. In the case of this *citta* there can be only eight *nayas*, thirty two *catukkas*, and one hundred and twenty eight *vāras* (213).

xi. This section treats all the *kusala-cittas-kāmāvacara, mahaggata* and *lokuttara*. Just as in the case of *akusala-cittas* in the previous chapters, so also here the *kusala-cittas* have been studied in three parts. In the first place, there is the general explanation of a *citta* according to the *Dhammasangani*. Then there is the arrangement of the factors involved in a type of *citta* according to the *paṭiccasamuppālanaya*. Last of all, there is the explanation of the terms of the *paṭiccasamuppāda* formula one by one after the *Dhammasangani*.

In the case of *kāmāvacara* and *mahaggata-kusala-cittas*, after *paṭiccasamuppāda* explanation, the following remark has been made—*evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti*. This remark has been made just to show the place of the *dhammas* concerned in the over-all-picture of *dukkha* or suffering given rise to by the cycle of birth and death.

In the case of the *paṭiccasamuppādanaya* explanation of the *lokuttara-cittas* the remark made is—*evametesāṃ dhammānaṃ samudayo hoti*. Unlike in the case of *kāmāvacara* and *mahaggata-kusala-cittas*, here there is no reference to *dukkha*. The reason is that the *dhammas* involved in the *lokuttara-cittas* function as *magga-dhammas* which lead to the cessation and not arising of *dukkha*. Hence this special treatment of the *lokuttara-cittas*.

In the study of this section it has to be noted that in the *kusala-cittikkhaṇa* there is no place for *avijjā*. So it has been substituted by *kusalamūlas*—*alobha, adosa* and *amoha*. In the same way *taṇhā* and *upādāna* have been substituted by *paṣāda* and *adhimokkha* respectively.

As regards other details, they are the same as those given in the previous Chapters. So with necessary indications the explanations of the *kusala-cittas* have been given in an abridged form.

xii. This section takes into consideration all the non-moral *cittas* both *vipāka* and *kiriya*. In the study of the *avyākata-cittas* several points have to be noted. In the first place, in the case of the eighteen *ahetuka-cittas* there is no *moha* or *avijjā*. As such in the *pativacasamuppādanaya* of these *cittas*, there is no mention of *avijjā*. But in the case of the *sahetuka-cittas*, *kusala-hetus* are available. All the same, they have also not been mentioned for the sake of uniformity. Accordingly eleven of the *ahetuka-cittas* can give rise to six *nayas* with the following factors—*sankhāra*, *viññāṇa*, *nāma*, *chaṭṭhāyatana*, *phassa* and *vedanā*. In the case of the remaining *ahetuka-cittas*, *adhimokkha* is also available. So they give rise to seven *nayas* with the addition of *adhimokkha*. In the case of the *sahetuka-cittas* both *pasāda* and *adhimokkha* are available. So with the addition of these two factors they give rise to eight *nayas*.

As regards the number of *vāras*, only the first two *vāras* are applicable in the case of the first eleven *ahetuka-cittas*, but in the text only the first *vāra* has been shown. The last two *vāras* are not applicable to them, for they are not able to give rise to the *rūpa-dhammas* which are involved in them. Then again, in the *arūpa* plane there is no matter. So only two *vāras* are applicable in the case of their *avyākata-cittas* also. As for the remaining *cittas* of this section, all the four *vāras* are applicable to them. But for maintaining the uniformity, they have not been mentioned. Therefore the three types of *nayas*—*chaṭṭhanaya*, *sattakanaya* and *atthakanaya*—should be studied in relation to the available *vāras* of the four *cattukas*.

xiii. This section shows the relation of *avijjā* to *kusala-cittas*. In this connection it has to be borne in mind that *avijjā* or ignorance can be totally destroyed only on the attainment of arahathood. So though *avijjā* does not come into the picture when the *kusala-cittas* of one *khaṇa* are considered, all the same it keeps on exercising its influence on them from the background, so to say. Therefore in the over-all-picture of these *dhammas* concerned, *avijjā* has to be taken into consideration. So in the study of one *cittakkhaṇa* this relation between *avijjā* on the one hand and the *kusala-cittas* on the other is not to be lost sight of. The purpose of this section is to point out this

fact to the student. In this connection it has to be further noted that here *avijjā* is related to the *kusala-cittas* by way of *upanissaya-paccaya*. The relation of *avigata*, *sampayutta* and *aññamañña* does not exist between them. So only the four *vāras* of the first *catukka* are applicable to them.

xiv-xv—In these two sections the relation of the *kusala-hetus* and *akusala-hetus* to *kusala-vipāki* and *akusala-vipāki cittas* respectively has been shown. These *hetus* in question are related to their respective *cittas* by way of *upanissaya* and *nānakkaṇṇika-kamma-paccaya* relations. As such only the four *vāras* of the first *catukka* alone are applicable in their case. As regards *kiriya cittas*, these *hetus* are not available in them. So they have not been mentioned.

7—SATIPATṬHĀNA-VIBHANGA

I

The author comments on this *bhājanīya* in two sections—*uddesa* and *niddesa*. In *uddesa* he gives a general explanation in brief and in *niddesa* a detailed explanation. While commenting on the significance of the number of *satipatṭhānas* he says that the Master has preached just four of them in order to suit people of different temperaments (218).

Sati represents but one *dhmma*. It is four-fold according to four different applications. But then their goal is the same. Just as four persons coming from four different directions enter the same city through different gates, so also the four *satipatṭhānas* lead to the same goal of Nibbāna (219).

As regards the use of the term *bhikkhu* in the *Satipatṭhāna-sutta*, the commentator says it does not mean that *satipatṭhānas* are practised by *bhikkhus* alone. It has been used because of the special importance of *bhikkhus* in the four-fold assembly of *bhikkhus*, *bhikkhunīs*, *upāsakas* and *upāsikās*. Then again the term *bhikkhu* need not be taken here in the restricted sense of a member of the monastic order. It may be taken in the liberal sense of one treading the path of righteousness as borne out by that well-known *gāthā* of the *Dhammapada* :

Alankato cepi samam careyya santo danto niyato brahmcārī
sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍam so brāhmaṇo so samaṇo sa bhikkhu.
(Daṇḍavaggo).

After commenting on the important terms, he proceeds to give an elaborate explanation of the *satipaṭṭhānas* separately as so many meditational practices. In course of the same he also refers to *Visuddhimagga* for further details. Pit-falls in meditational practices of the *lokiya* plane have been explained with reference to so many anecdotes.

The commentator goes into the details of *kāyānupassanā* with reference to *dvattimsākāras* or the thirty two parts of the body. He explains how this anatomical analysis has been used as a means for understanding the true nature of things. He is rather brief on *vedānānupassanā* and *cittānupassanā*, but again elaborate on *dharmānupassanā* which includes *nīvaraṇas* and *bojjhangas*.

II

In this *bhājanīya satipaṭṭhānas* have been studied in relation to the *lokuttara-jhānas*. So this explanation is the same as that given in the *Dhammasaṅgaṇī*. The only difference is that it is a special application of the explanation of *lokuttara-cittas* to the group of *dharmas* called *satipaṭṭhānas*. They have been explained with reference to both the *kusala* and *vipāka cittas* or *magga* and *phala cittas* as they are generally known. The text gives only an outline of the possible explanations, whereas the commentary indicates how to work out the details of the same. In this connection it has to be remembered that *Sotāpattimagga-citta* alone can be explained according to one thousand *nayas*. So according to the four *maggas* there would be four thousand *nayas*. Again there would be twenty thousand *nayas* when the *maggas* are considered in relation to the five *jhānas*. In this context *magga-cittas* are known as *kusalacittas*. As regards *phala-cittas*, which are known as *vipāka-cittas*, there would be another twenty thousand *nayas*. Again, when they are considered in relation to the three *vimokkhas*, there would be sixty thousand *nayas*. So altogether there would be eighty thousand *nayas* (290).

8—SAMMAPPA DHĀNA-VIBHANGA

I

After making some comments of general nature, the author takes up the explanation of certain important terms. In course of

comment on *anuppannā akusalā dhammā* he refers to certain conditions in day-to-day life under which they do not arise. When one is engaged in the performance of one's daily duties, in the study and exposition of dhamma, in some peaceful art and craft, or other works of similar nature, *akusala-dhammas* do not get occasion to arise. But when the mind is not so engaged *akusalas* may invade it. Therefore eternal vigilance has to be kept even by a *yogāvacāra*, not to speak of an average person who has not developed his mind. Any relaxation in efforts of a *yogāvacāra*, who has only reached the *lokiya-jhānas*, may cause his down-fall. By way of illustration the author relates an interesting story.

In commenting on '*uppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya vāyamati*' the author refers to a controversy that took place between the members of the orthodox school and the *viṇṇavādins*. When it is said that *kilesas* are to be eliminated, it may be asked as to what *kilesas* are referred to—those of the past, or present or future? As recorded in the *Kathāvatthu*, the opponent argues that if the *kilesas* of the past are meant then it amounts to saying that *kilesas* which do not exist should be eliminated. This is absurd. If it means the *kilesas* of the future, the same objection arises, because there is no point in saying that *kilesas* which have not yet arisen should be eliminated. If it refers to *kilesas* of the present, it would mean that *kusalas* and *akusalas* exist together. This is also an untenable position. All the same *kilesas* must belong to past or present or future. But then it has been shown that *kilesas* of these periods cannot be eliminated. There are no *kilesas* other than these. Therefore elimination of *kilesas* cannot be brought about.

These points have been met by saying that '*uppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya vāyamati*' does not refer to the eradication of *kilesas* of the past, present or future as such. It only refers to the eradication of certain conditions whose presence would give rise to *kilesas*. On the attainment of *maggas* and *phalas* such conditions are eradicated. Hence there is no more occasion for their arising. It is in this sense that the *akusala-dhammas* are said to be eradicated. This has been illustrated by the analogy of *ajātaphala-rukka*. For instance, there is a mango tree full of fruits. Some of the fruits are plucked and eaten, and others

are plucked and carried away in baskets. When no more fruits are left, a man comes with an axe and cuts down the tree. Thereby he cannot be said to destroy fruits of the past, present or future. All the same, he has destroyed those conditions whose presence would have given rise to the fruits. To that extent he may be said to have destroyed the fruits also. The same is true of the eradication of *akusaladhammas*. By taking this position he escapes from the dilemma set by the *viṇṇavādins* with reference to the concept of time (301-303).

II

Here *sammappadhānas* have been explained in relation to *lokuttara-cittas*—*kusala* and *vipāka*—just as in the case of *satipaṭṭhānas*. Here also the commentator refers to the application of the *saḥassanaya*. So just as in the case of *satipaṭṭhānas*, the *kusalacittas* in question can also be explained in terms of twenty thousand *nayas*. The function of *sammappadhānas* ends with *magga-cittas*. They do not play any part in *phala-cittas*. As such in the case of *vipāka-cittas*, they have not been considered in relation to the *saḥassanaya* (303-304).

9—IDDHIPĀDA-VIBHANGA

I

Here in the beginning the commentator gives the etymological and doctrinal explanations of *iddhipādas*. He explains how one or the other of the *iddhipādas* becomes a guiding factor in the spiritual life of a person. The lives of Cakkhupāla, Soṇa, Sambhūta and Mogharājā have been referred to as concrete examples to illustrate the four cases. They have been compared to four sons of a minister, who qualify themselves in different ways, serve the king in their respective capacities and attain high positions in the kingdom. He also explains the difference between *iddhi* and *iddhipāda*, and refers to an opinion different from the orthodox interpretation.

II

Here the commentator points out how the four *iddhipādas* have been explained in eight *catukkas* in relation to the *lokuttara cittas*. In the first four *catukkas* the place of *iddhipādas*, among so many other *dhammas* which function in *lokuttara cittas*, has been shown.

In the second *catukkas* the role of *iddhipādas* has been explained and other *dhammas* have been mentioned as their *sampayuttas* or associates. Further he also explains the relation of *sahassanaya* to *iddhipādas*. In this connection all the eight *catukkas* have been taken into consideration. As already mentioned in another context (Vide. P. 15), one *iddhipāda* in relation to the first stage of sainthood can be studied in terms of one thousand *nayas*. This means four thousand *nayas* in relation to the four stages of sainthood. So the *iddhipādas* in the eight *catukkas* can be studied in terms of thirty two thousand *nayas* (310).

10—BOJJHANGA-VIBHANGA

I

He comments on the three *nayas* of this *bhājanīya* under three different sections. In the first section, he explains the etymological and doctrinal meanings of the seven *bojjhangas*. He also explains them with reference to their *lakṣaṇas*. The importance of every *dhamma* in relation to the remaining *dhammas* has also been shown. In the second section, he points out how seven *bojjhangas* can be explained in fourteen ways taking into consideration two aspects of each *dhamma*. Further he also shows how they can function both in the *lokiya* and the *lokuttara* planes. In the third section, he explains how the cultivation of the *bojjhangas* leads to the realisation of *Nibbāna*. In this connection he comments at length on *viveka* which has been explained in a five-fold way (317-318).

II

Here the commentator explains how the seven *bojjhangas* are related to both the *magga-cittas* and *phala-cittas* or *kusala-cittas* and *vipāka-cittas* as they have been referred to in the text. Further he shows the application of *sahassanaya*. Thus where the seven *bojjhangas* are taken together, as in the case of the first method, they can be explained in terms of the thousand *nayas*. Where they are considered separately, as in the case of the second method, each can be explained in terms of four thousand *nayas*. This means twenty eight thousand *nayas* for the seven *bojjhangas*. So in the case of the *kusala-cittas* there would be thirty two thousand *nayas* in all. *Bojjhangas* function in the case of the *vipāka-cittas* also.

Here, as the three *vimokkhas* are taken into consideration, there would be thrice as many *nayas* as in the case of the *kusala-cittas*. In other words there would be ninety six thousand *nayas* here. So altogether there are one hundred and twenty eight thousand *nayas* in the two types of *cittas* (319-320).

11—MAGGA-VIBHANGA

I

Here the commentator refers the reader to Saccavibhanga where the *ariya-magga* has been dealt with elaborately.

II

Here in the very beginning he makes it clear that though the term *ariya* has not been used with *magga* in this bhājanīya yet it is understood. For instance, the son of the chief queen is the crown prince though sometimes it may not be mentioned so. Next he refers to a discussion between the orthodox section and the vitandavādins regarding *pañcangika-magga*. Vitandavādins hold the view that *lokuttara-magga* is always *pañcangika* whereas the orthodox section holds it as *aṭṭhangika*. There are arguments and counter-arguments from both sides. In course of this discussion the vitandavādins ask the opponents—if the *lokuttara-magga* is eight-fold, why has it been mentioned as five-fold? In answer the latter say that this has been done just to show how the five *maggangas* in question function in relation to the remaining three *angas* separately in the *lokuttara* plane. They quote extensively from the *suttantas* and support their view (321-323).

The Aṭṭhakathā also shows the *sahassanāya* in relation to different explanations. Thus the *aṭṭhangikanāya* and the *pañcangikanāya* can be explained in terms of four thousand *nayas* each. When the *sahassanāya* is applied to the individual explanations of the *maggangas*, there would be as many as twenty thousand *nayas*. So taken together, in the case of the *kusala-cittas* there would be thrice as many *nayas*. In other words, there would be eighty four thousand *nayas*. So in the two types of *cittas* there would be one hundred and twelve thousand *nayas* in all (324).

The *maggangas* function both in relation to *maggas* and *phalas*. For the same reason, they have been shown as *kusala* and *avyākata*

in answer to the questions based on the first *tika*. They function only in relation to *sobhana-cittas* and *cetasikas*. So they have been shown only as *araṇā* in answer to the questions based on the last *duka*. This method has to be followed in working out the details of the answers to the remaining questions also.

12—JHĀNA-VIBHANGA

I

This *bhājanīya* has been commented upon in two parts—*uddesa* and *niddesa*. One deals with the contents only and the other with their details. There are no *jhānas* apart from *sīla*. Therefore both have been explained one after another. Much of the explanation is common with that given in *sīla* and *samādhi niddesas* of the *Visuddhimagga*. There are some new materials also on certain aspects of *samādhi*, which are important for the study of the subject matter. Several anecdotes have been related to explain certain important points. *Kammaṭṭhānas* have been referred to as thirty eight in number.

II

As for *Abhidhammabhājanīya*, he just refers to the explanations given in *Cittuppāḍakapaṇḍa* and passes on to the next *bhājanīya* which he deals with in brief.

13—APPAMAÑÑĀ-VIBHANGA

Living beings are the objects of *appamaññā*, and *Nibbāna* is the object of *lokuttara-cittas*. So *appamaññā*, which are always *lokiya*, do not function in relation to the *lokuttara-cittas*. Therefore they have been studied only in relation to the *lokiya-jhāna-cittas*—*kusala*, *vipāka* and *kiriya*. Here it has to be noted that *upekkhā* is a factor of the fourth *jhāna* according to the *catukkanaya* and of fifth *jhāna* according to the *pañcakanaya*. So in the case of three *appamaññās*—*mettā*, *karuṇā* and *muditā*—*jhānas* can be attained only upto the third according to the *catukkanaya* and upto the fourth according to the *pañcakanaya*. As regards the last *appamaññā*, namely, *upekkhā*, the fourth *jhāna* in the *catukkanaya* and the fifth *jhāna* in the *pañcakanaya* can be attained on the same. For further details the students are referred to the explanations given in *cittuppāḍakapaṇḍa* and the *Visuddhimagga*.

14—SIKKHĀPADA-VIBHANGA

In this vibhanga there is no Suttantabhājanīya. The commentary does not give any reason for this omission. After giving the etymological and doctrinal meanings of the terms, the author comments on them in a three-fold way. In the first place, he comments on the five precepts under eight headings. Then he refers to certain conditions under which their commission would be serious or otherwise. In the third place, he also comments on the five precepts under nine headings. In the pañhāpucchaka they have been studied in relation to the relevant *dukas* and *tikas*.

15—PAṬISAMBHIDĀ-VIBHANGA

I

This bhājanīya has been commented upon in two parts. In the first part, the commentator explains the four *paṭisambhidās*—*attha*, *dhamma*, *nirutti* and *paṭibhāna*. Generally speaking *attha* means *hetu phala* or the result, but analytically speaking it can be applied to five *dhammas*—*paccayasamuppannaṃ* or what is born of conditions, *Nibbānaṃ* or the summum bonum, *bhāsitattho* or the meaning of a saying *vipāka* or the resultant and *kiriya* or the inoperative. Again, generally speaking, *dhamma* means *paccaya* or condition, but analytically speaking it can also be applied to five *dhammas*—*yo koci phalaṇi-bbattako hetu* or any cause that gives rise to an effect, *ariyamaggo* or the noble eight-fold path which leads to *Nibbāna*, *bhāsitaṃ* or a doctrinal saying, *kusalaṃ* or moral phenomenon and *akusalaṃ* or immoral phenomenon. This five-fold explanation of *dhamma* should be understood with reference to the relevant terms of the five-fold explanation of *attha* in their consecutive order. *Nirutti* is the understanding of the *dhammas* in relation to their etymology. *Paṭibhāna* is the co-ordination of the three types of knowledge born in relation to the first three categories (389-390). Some of the important points have been illustrated with anecdotes. In the second part, he comments on the five *vāras* of *sacca*, *hetu*, *dhamma*, *paccayākāra* and *pariyatti*.

II

Here the commentator explains how all the types of *cittas* can be studied with reference to the four *paṭisambhidās*. There are four

vāras in this *bhājanīya*—*kusala-vāra*, *akusala-vāra*, *vipāka-vāra* and *kiriya-vāra*.

Kusala-vāra includes all the types of *kusala-citta*—*kāmāvacara*, *rūpāvacara*, *arūpāvacara* and *lokuttara*. Here, in the first place, every *citta* has been presented along with its *sampayutta-dhammas* or the associates after the *Dhammasaṅgaṇi*. Then the knowledge of every *kusala-citta* has been shown as *dhammapaṭisambhidā* and that of respective *vipāka* or the resultant as *atthapaṭisambhidā*. As regards the remaining two *paṭisambhidās*, their explanations have been presented in the usual form.

Akusala-vāra includes all the twelve *akusala-cittas*. The method of study is the same as in the first *vāra*.

Vipāka-vāra includes all the *vipāka-cittas*, both *kusala* and *akusala*, both *sahetuka* and *ahetuka*. The presentation of the *cittas* has been done after the *Dhammasaṅgaṇi*.

In the study of these *cittas* only three *paṭisambhidās* have been taken into consideration—*attha*, *nirutti* and *paṭibhāna*. In keeping with the explanation given in the beginning, the knowledge of the *vipākas* has been shown as *atthapaṭisambhidā*. The explanations of the third and the fourth *paṭisambhidās* are the same as in the other cases. Here the *dhammapaṭisambhidā* has been omitted as no reference is made to the moral or the immoral *cittas* which alone produce *vipākas*.

Kiriya-vāra includes all the *kiriya-cittas*. Their presentation is after the *Dhammasaṅgaṇi*. In this study also *dhammapaṭisambhidā* has been omitted. The knowledge of these *cittas* in question has been shown as *atthapaṭisambhidā*. This is again in keeping with the explanation given above. The remaining two *paṭisambhidās* are the same.

The last portion of the *bhājanīya* shows as to in how many types of *cittas* the four *abhiññās* arise. In the case of the *sekhas*, they arise in relation to the four *kāmāvacara-kusala-cittas* which are associated with *ñāṇa*. In the case of the *asekhas*, they arise in relation to the four types of *kiriya-cittas* which are also associated with *ñāṇa*. Further the *sekhas* gain *atthapaṭisambhidā* upto the seventh stage of sainthood in relation to their respective *magga-cittas* and *phala-cittas*.

Only the *asekha* gains *atthapatisambhidā* in relation to *arahattaphala*. Therefore while all the four types of *paṭisambhidā* can be gained in the case of *lokiya ñāṇa*, only *atthapatisambhidā* can be gained in the case of *lokuttara-ñāṇa* (394-396).

Here the four *paṭisambhidās* have been explained with reference to the relevant *tikas* and *dukas*. It has to be noted that the four *paṭisambhidās* can be gained only in relation to four *ñāṇasampayutta-kānāvacara-kusala-cittas* and the four *ñāṇasampayutta-kiriya-cittas*. Among them the first four *cittas* are moral whereas the second four *cittas* are non-moral in nature. So in answer to the second and the third questions based on the first *tika*, they have been shown as either *kusala* or *avyākata*. As the question of *akusaladhammas* does not arise in the case of the four *paṭisambhidās*, in answer to the second question based on the last *duka* they have been shown as *araṇā*. This method has to be followed in working out the details of the answers to the remaining questions also.

16—ÑĀṆA-VIBHANGA

This vibhanga makes a study of so many different types of knowledge arranged in the gradual numerical order beginning with one-fold knowledge and ending with ten-fold knowledge. This vibhanga is in two parts—*mātikā* and *niddesa*. One gives *mātikās* or the table of contents in ten divisions and the other gives elaborate explanations of the same in their numerical order.

The first division takes up the study of the one-fold knowledge. In this connection it takes into consideration the first five *viññāṇa-dhātus*—*calakkhuvīññāṇa* to *kāyaviññāṇa*—with reference to seventy eight *paḍas* or explanatory words. Most of these explanatory words are from the *mātikās* of the *Dhammasaṅgaṇi* and others are from outside. The meanings of most of the terms are quite easy to understand. So here mention may be made of a few terms which refer to the general nature of the types of consciousness in question. The terms concerned explain how these types of consciousness arise with reference to their bases (sense-organs) and sense-objects which come into existence before them. Among them the sense-organs are internal whereas the objects are external. The types of consciousness arise only in relation to their respective sense-objects. Accordingly

there are so many sense-organs and sense-objects. They do not overlap one another's sphere of action. They do not act without some degree of concentration and attention. They also do not arise constantly, simultaneously or immediately after one another. They do not give rise to anything like experience in the mental life.

The terms that come next refer not only to the nature of the types of consciousness in question but also to that of the two *sampaticchana-cittas* which arise immediately after them. Here they have been referred to not by their names but by their position in the course of cognition. In fact, the five types of consciousness constitute the subject matter under discussion. So the two *sampaticchana-cittas* have been referred to by the way as they have got so many points in common with them. Their common nature is indicated with reference to the following explanatory terms :

The five types of consciousness just refer to the mere presentation of the objects before the mind's eye. No knowledge of the *dharmas* can be gained either with them or with those arising immediately after them. They cannot give rise to any posture of the body. They cannot give rise to any action either bodily or vocal. No moral or immoral deeds are committed with reference to them. There is no attaining of or rising from the trances (*samāpatti*) with reference to them. Death or birth does not take place with reference to them. Sleeping, rising up or dreaming also do not take place with reference to them. There is only a pure presentation of the objects or the sense data concerned.

These explanatory terms are from the *mātikās* or the table of contents. They have been elaborately explained in the *niddesa* in the commentary form. So for details it has to be consulted. Explanation given here sheds light on the nature of knowledge yielded by these types of consciousness. It makes clear that this knowledge is pure sensation and nothing more.

The second division studies the two-fold knowledge with reference to thirty five sets of two *mātikās* each. All other *mātikās* of this division, except the last two, are from the duka-group of the Dhammasaṅgaṇi.

The third division studies the three-fold knowledge with reference to eighty eight sets of three *mātikās* each. They constitute

so many *dukas*. The first four *tikas* are from outside the Dhammasaṅgaṇi and the remaining eighty four are based on certain *tikas* of the Dhammasaṅgaṇi.

The fourth division studies the four-fold knowledge with reference to twenty one sets of four *mātikās* each. Most of the *mātikās* are both Suttantika and Ābhidhammika in form.

The fifth division studies the five-fold knowledge with reference to groups of five *mātikās* each. The first group studies the functional relation of five factors—*pītipharanaṭā*, *sukhapharaṇaṭā*, *cetopharaṇaṭā*, *ālokaparaṇaṭā* and *paccavekkhaṇā-nimittaṃ* to *sammāsamādhī*.

The sixth division makes a study of what are known as *cha abhiññā* or the six kinds of higher knowledge. The seventh division makes a study of the seven-fold knowledge with reference to the eleven *angas* of *paṭiccasamuppāda*. The eighth division studies the eight-fold knowledge with reference to the four *maggas* and four *phalas*. The ninth division studies the nine-fold knowledge with reference to the nine states of *samāpatti*s beginning with *paṭhamajjhāna* and ending with *samāvedayitanirodhasamāpatti*. The tenth division studies the ten-fold knowledge with reference to *dasā tathāgatabalāni* or the ten powers of a Tathāgata. The explanation given in the Vibhaṅga may be said to be the most exhaustive account of this topic.

While commenting on *supina* the commentator explains how even dream-thoughts can be moral (*kusala*), immoral (*akusala*) and non-moral (*avyākata*) according to the nature of their objects. Being very weak in nature, they are not able to give rise to rebirth, but they produce their results in course of life.

While commenting on *upādhisampatti* he refers to king Bhātika of Ceylon who prohibited killing of animals by *māghāta* proclamation. Some persons who ate beef were produced before the king. As the capital punishment had been suspended they had to undergo punishment by serving as scavengers.

The author refers to a controversy on *dasabalañāna*. There were certain *ācāryas* who did not make any distinction between *dasabalañāna* and *sabbāññutañāna*. But the members of the orthodox school made a distinction. According to them *dasabalañānas* are limited to those spheres of knowledge which have been specified whereas *sabbāññutañāna* is all-comprehensive.

In this vibhanga both the Suttantika and Ābhidhammika methods have been treated together.

17—KHUDDAKAVATTHU-VIBHANGA

This vibhanga makes a study of what are known as *akusala-dhammas* and their associates arranged in the gradual numerical order beginning with groups of one *akusala* and ending with groups of ten *akusalas*. In order to complete this study, at the end *taṇhā* and *diṭṭhi* have also been taken into consideration. So after groups of ten there is a break in the numerical order. This vibhanga is also in two parts: *mātikā* and *niddesa*. One gives the table of contents in twelve divisions and the other gives elaborate explanations of the same in their numerical order. The first ten divisions study seventy three, thirty six, hundred two, sixty, seventy five, eighty four, forty nine, sixty four, eighty one and seventy types of *akusala-dhammas* in groups of one to ten. The eleventh division studies one hundred and eight types of *taṇhā* or desire. The twelfth division only refers to the sixty two types of *diṭṭhis* or false views as dealt with in the Brahmajāla sutta. Thus in this vibhanga eight hundred *akusala-dhammas* have been taken into consideration. In this vibhanga also no distinction has been made between the Suttantika method and the Ābhidhammika method. The reason is that once the nature of *akusaladhammas* is known it is not difficult to determine their place among the categories of the Abhidhamma.

18—DHAMMAHADAYA-VIBHANGA

This vibhanga makes a special study of twelve groups of *dhammas* in relation to the four *dhātus*—*kāmadhātu*, *rūpadhātu*, *arūpadhātu* and *aparīyāpannadhātu*, and certain other principles. This study has been made in ten *vāras* or courses.

The first *vāra* enumerates all the *dhammas* included in the following twelve groups—*khandha*, *āyatana*, *dhātu*, *sacca*, *indriya*, *hetu*, *āhāra*, *phassa*, *vedanā*, *saṁtāna*, *cetanā* and *citta*. The second *vāra* studies as to how many *dhammas* of the twelve groups are found in each of the four *dhātus*. The third *vāra* studies as to how many *dhammas* of the twelve groups are included and how many are not included in the four *dhātus*. The fourth *vāra* studies as to how many *dhammas* of the twelve groups are present at the time of the birth of a being in the first three *dhātus*. Here *aparīyāpannadhātu* does not come into

the picture. The fifth *vāra* studies as to what *dhammas* are *kāmāvacara* and not *kāmāvacara*, *rūpāvacara* and not *rūpāvacara*, *arūpāvacara* and not *arūpāvacara*, *apariyāpanna* and not *apariyāpanna*. In course of this study, by way of delimitation, the lowest world and the highest world of each of the first three *dhātus* has been given. In the case of the *apariyāpannadhātu* the question of the world of existence does not arise. So only the *dhammas* concerned have been shown here.

The sixth *vāra* explains the nature of actions that lead to birth in different worlds of the three *dhātus* and the degree of longevity in them. It is such deeds as charity and good conduct that lead to birth in the happy worlds of *kāmadhātu*. The degree of longevity varies from world to world.

The seventh *vāra* explains as to how many *dhammas* of the twelve groups in question are to be understood, how many are to be eliminated, how many are to be cultivated and how many are to be realised.

The eighth *vāra* studies as to how many *dhammas* of the twelve groups are *sārammaṇa* (have objects), how many are *anārammaṇa* (do not have objects), how many are both *sārammaṇārammaṇā* and how many are both *anārammaṇārammaṇā*.

The ninth *vāra* explains as to how many *dhammas* of the twelve groups are *diṭṭha* (seen), how many are *suta* (heard), how many are *muta* (smelt, tasted and touched), and how many are *viññāta* (only mentally known).

The last and the tenth *vāra* explains the *dhammas* of the twelve groups with reference to the following *tikas* and *dukas*—*kusalattika*, *vedānāttika*, *vipākattika*, *upādānattika*, *vitakṣattika*, *rūpaduka* and *lokiyaduka*.

THE RELATION OF THE SAMMOHAVINODANĪ TO THE AṬṬHASĀLINĪ

In his introduction to the *Aṭṭhasālinī* (vxv) Dr. V. P. Bapat has amply shown the relation of *Sammohavinodanī* to the *Aṭṭhasālinī*. One is often referred to in the other. In several places the individual chapters have been mentioned with the term *hetthā*—*hetthā cittuppadakande āgatanayeneva* (375). Again in the *Aṭṭhasālinī* at several places it has been mentioned that the details of the explanations of a certain topic will be given in the *Sammoha-*

vinodanī. For instance it refers to *Paticeasamuppāḍavibhaṅga* (अट्ट० 313) and *Bojjhaṅgavibhaṅga* (अट्ट० 62) for the details of their explanations. It is clear from this that both the books were planned together as parts of one and the same scheme. This also lends support to our conjecture that both these works might have been written by different authors under the supervision of Buddhaghosācariya.

OTHER TEXTS REFERRED TO

For the detailed explanation of certain topics the Visuddhimagga has been often referred to (227, 267). The next in importance is the Milindapañño which has been quoted and referred to at several places (199, 437, 440). It also gives a long quotation from the Nettippakaraṇa, which has been referred to only as Pakaraṇa 218). As regards the canonical literature, almost all the important texts have been quoted.

THE STYLE AND METHOD OF COMMENT

They are much the same as followed in other commentaries. The etymological explanations of technical terms have been given. Sometimes verbal explanations are given with reference to their synonyms. Different opinions on several controversial points have been given. In this connection the names of important ācariyas, such as Dhammarakkhita Thera, Abhaya Thera, Summa Thera and Cūḷanāga Thera have been mentioned. In course of discussing certain philosophical topics Sāṅkhya, Nyāya-*Vaiśeṣika* and the materialists have been mentioned with reference to their doctrines. They have been already referred to in the summary of the respective chapters.

AUTHORSHIP OF SAMMOHAVINODANĪ

The Mahāvansa ascribes the authorship of the Sammohavinodanī to the great commentator Ācariya Buddhaghosa. This is supported by the Saddhammasaṅgaha and Sāsanavansa also. According to the ancient tradition Buddhaghosācariya was not only the author of the principal Nikāyas but of those on the Vinaya, Abhidhamma, Khuddakapāṭha, Suttanipāta and Dhammapada also. The modern scholars do not accept this claim of the tradition.

It is accepted by all that Buddhaghosācariya was the author of the Visuddhimagga. According to the Mahāvansa it was written

in Ceylon. According to the same source the *Aṭṭhasālinī*, the commentary on the *Dhammasaṅgaṇī*, was written by him before going to Ceylon. In his introduction to the *Visuddhimagga* Prof. D. Kosambi has pointed out that the *Visuddhimagga* has been referred to at several places in the *Aṭṭhasālinī*. This bears out the fact that the *Visuddhimagga* was written earlier and not later than the *Aṭṭhasālinī*.

In his introduction to the *Aṭṭhasālinī* Dr. V. P. Bapat has shown some differences between the explanations of the same topics as given in the *Visuddhimagga* and the *Aṭṭhasālinī*. In this connection he remarks that if they are the explanations of one and the same author, these differences cannot be there. Then again, he has shown that certain explanations of the *Visuddhimagga* have been given as alternatives in the *Aṭṭhasālinī*. With reference to the same Dr. Bapat says—why should a great master like Buddhaghosa give his own interpretations as alternatives? He would certainly have given his own interpretations first. On the basis of these and several other reasons he holds the view that the two works belong to two different authors, and this is true of several other works ascribed to Ācariya Buddhaghosa.

Here we may suggest another explanation. According to the tradition Buddhaghosācariya went to Ceylon with the special mission of translating the Sinhalese commentaries into the Māgadhī idiom. It is said that when he wrote the *Visuddhimagga*, the Sangha of Mahāvihāra were satisfied with his scholarship and placed their books at his disposal. There might have been a great demand for the translation of the Sinhalese *aṭṭhakathās* into Pālī. It is possible that a board of translators was appointed with Buddhaghosācariya as the head. It is the duty of the head of a department to do his own job and supervise that of his colleagues. So it is reasonable to believe that Buddhaghosācariya might have done some of the important works for himself and supervised those of his colleagues. This conjecture may be supported with reference to the introductory verses and colophons of several commentaries. In an introductory verse to the *Aṭṭhasālinī*, the author says that he undertook the work at the request of one bhikkhu Buddhaghosa (*bhikkhunā buddhaghosena sakkaṇṇam abhiyācīto*). With reference to this word Dr. Bapat remarks—it is important to

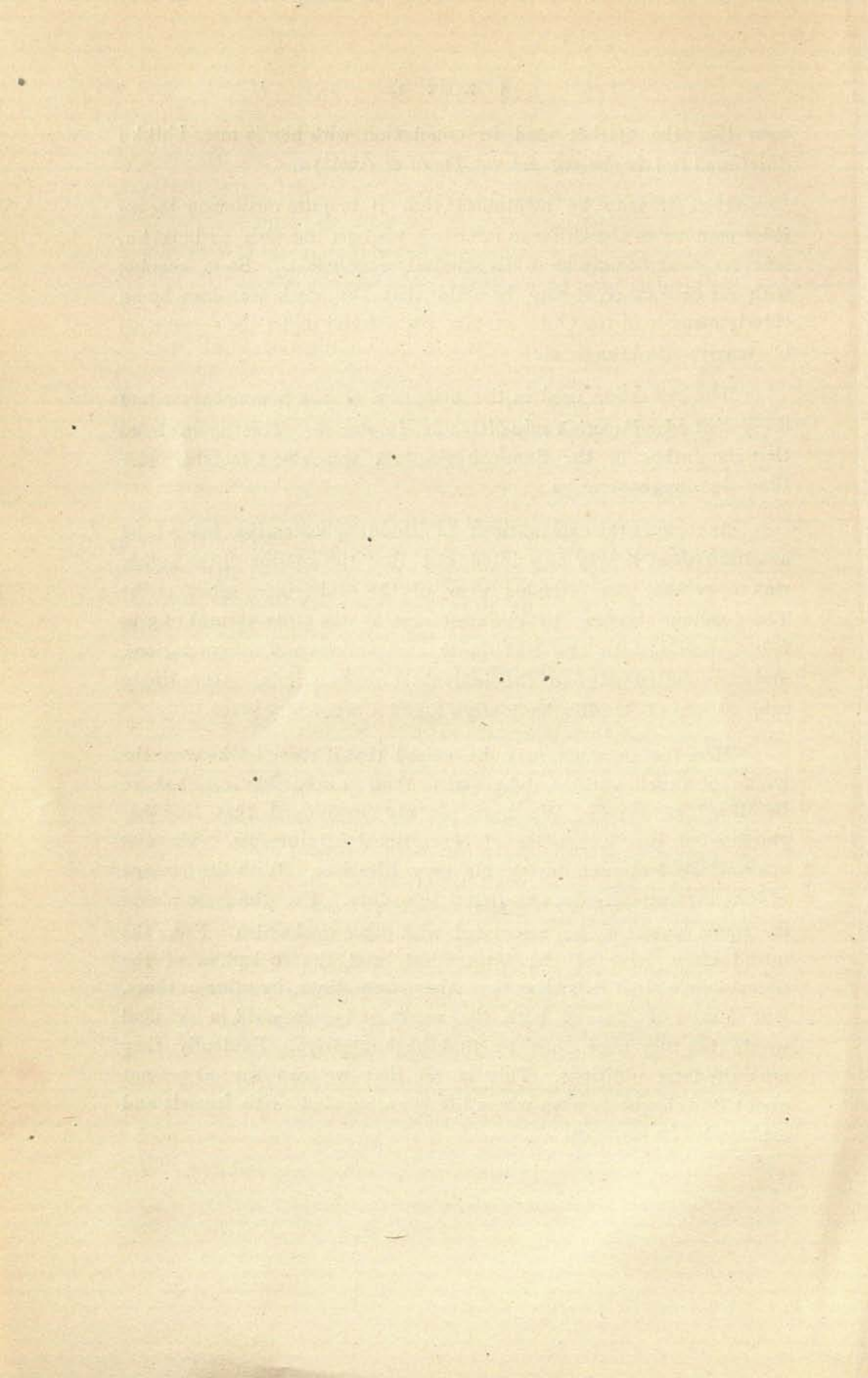
note that the epithet used in connection with him is mere bhikku (*bhikkhunā buddhaghosena*) and not Thera or Ācariya.

Here it may be mentioned that it is quite customary for an elder member of the Order to refer to a younger member as bhikkhu, however great he may be in his scholarly attainments. So in keeping with our conjecture, it may be said that the work was done by an elderly member of the Order at the request and under the supervision of Ācariya Buddhaghosa.

The expression used in the colophon of the *Sammohavinodanī* is—*yatinā adandhagatinā subuddhinā buddhaghosena*. This again shows that the author of the *Sammohavinodanī* was also a member older than Buddhaghosācariya.

As regards the explanations of Buddhaghosācariya being used as alternatives, it may be pointed out that the mission of the author was to present the orthodox view of the Mahāvihāra school of the Theravādins. Under the circumstances it was quite natural to give first importance to the traditional explanations and interpretations, and a secondary place to the individual explanations. Accordingly explanations of Buddhaghosācariya found a secondary place.

Here the question may be raised that if these books were the works of other authors, why was their authorship ascribed to Buddhaghosācariya? We have already mentioned that Buddhaghosācariya was a scholar of exceptional attainments. He was acknowledged as such during his very life time. With the passage of time his authority became almost legendary. For the same reason his name came to be associated with other works also. From the introductory verse of the *Aṭṭhasālinī* and the colophon of the *Sammohavinodanī* it is clear that they were done by other authors. But in the tail piece of both the works it is mentioned in identical words that they were done by Buddhaghosācariya. Evidently they are quite later additions. This is all that we can say at present about Buddhaghosācariya whose life is surrounded with legends and enshrouded in mystery.

THE PĀLI ALPHABET IN DEVANĀGARĪ AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

अ a आ ā इ i ई ī उ u ऊ ū ए e ओ o

CONSONANTS WITH VOWEL "A"

क ka	ख kha	ग ga	घ gha	ङ ṅa
च ca	छ cha	ज ja	झ, ञ jha	व ṇa
ट ṭa	ठ ṭha	ड ḍa	ढ ḍha	ण ṇa
त ta	थ tha	द da	ध dha	न na
प pa	फ pha	ब ba	भ bha	म ma
य ya	र ra	ल la	व va	स sa
		ह ha	ळ ḷa	अं aṁ

VOWELS IN COMBINATION

क ka	का kā	कि ki	की kī	कु ku	कू kū	के ke	को ko
ख kha	खा khā	खि khi	खी khī	खु khu	खू khū	खे khe	खो kho

CONJUNCT-CONSONANTS

क्क kka	ञ्च ñca	द्व dva	म्ब mba
क्ख kkha	ञ्छ ñcha	ध्व dhya	म्भ mbha
क्य kya	ञ्ज ñja	ध्व dhva	म्म mma
क्रि kri	ञ्झ, ञ्झ ñjha	न्त nta	म्य mya
क्ल kla	ट्ट, ट्ट tta	न्त्व ntva	म्ह mha
क्व kva	ट्ठ, ट्ठ ttha	न्थ ntha	य्य yya
ख्य khya	ड्ड, ड्ड dda	न्द nda	य्ह yha
ख्व khva	ड्ढ, ड्ढ ddha	न्द्र ndra	ल्ल lla
ग्ग gga	ण्ट ñta	न्ध ndha	ल्य lya
ग्घ gggha	ण्ठ ñtha	न्न nna	ल्ह lha
ग्य gya	ण्ड ñda	न्य nya	व्ह vha
ग्र gra	ण्ण ñna	न्ह nha	स्त sta
ङ्क ñka	ण्ह ñha	प्प ppa	स्त्र stra
ङ्ख ñkha	त्त tta	प्फ ppha	स्न sna
ङ्ग ñga	त्थ ttha	प्य pya	स्य sya
ङ्घ ñgha	त्व tva	प्ल pla	स्स ssa
च्च cca	त्य tyā	ब्र bba	स्म sma
च्छ ccha	त्र tra	ब्भ bbha	स्व sva
ज्ज jja	द्द, द्द dda	व्य bya	ह्य hma
ञ्झ, ञ्झ jjha	द्ध ddha	ब्र bra	ह्व hva
ञ्ज ñña	द्य dya	म्य mpa	ळ्ह lha
ञ्ह ñha	द्र dra	म्फ mpha	

१ = ā; २ = i; ३ = ī; ४ = u; ५ = ū; ६ = e; ७ = o

१	२	३	४	५	६	७	८	९	०
1	2	3	4	5	6	7	8	9	0

LIST OF ABBREVIATIONS

(IN THE TEXT)

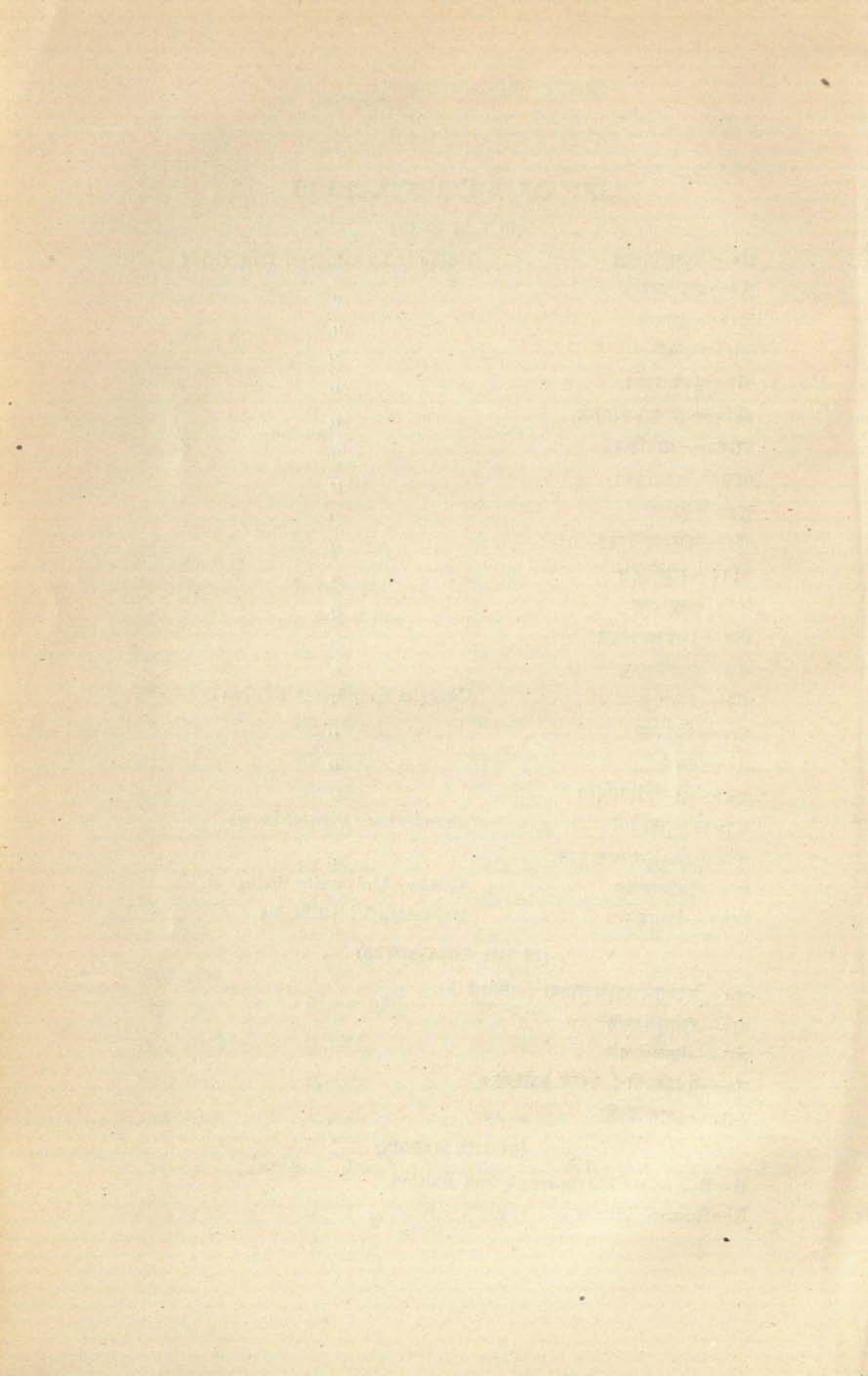
अं० — अंगुत्तरनिकाय	Nālandā Devanāgarī Pāli Series
खु० — खुदकनिकाय	"
खुव० — खुल्लवग्ग	"
जा० — जातक	"
दी० — दीघनिकाय	"
पटि० — पटिसम्भिमदासग्ग	"
पाचि० — पाचित्तिय	"
पारा० — पाराजिका	"
बुद्ध० — बुद्धवंस	"
म० — मज्झिमनिकाय	"
मनि० — महानिदेस	"
मव० — महावग्ग	"
वि० — विभङ्गपकरण	"
सं० — संयुत्तनिकाय	"
क० — कथावत्थु	Chaṭṭha Sangāyanā Edition
धा० — धातुकथा	"
य० — यमक	"
सम० — समन्तपासादिका	"
अट्ठ० — अट्ठसालिनी	Bhandarkar Oriental Series
धम्म०, ध० — धम्मसङ्गणी	"
मि० — मिलिन्दपण्ह	Bombay University Series
विमु० — विसुद्धिमग्ग	Bhāratīya Vidyā Series

(IN THE FOOT-NOTES)

म० — मरम्म-(छट्ठसङ्गायना)-पोत्यके
रो० — रोमन्-पोत्यके
सी० — सीहलपोत्यके
सु० — सुघम्मवती-(मरम्म)-पोत्यके
स्या० — स्यामपोत्यके

(IN THE MARGIN)

B — Burmese Chaṭṭhasangāyanā Edition
R — Roman Edition

सम्मोहविनोदनी नाम विभङ्गपालिअट्टकथा

सूची

मातिका	पिट्ठका	मातिका	पिट्ठका
१—खन्धविभङ्गो		उपायासनिहेसो	१०७
१—सुत्तन्तभाजनीयवण्णना	१	अप्पियसम्पयोगनिहेसो	१०८
१—रूपखन्धनिहेसो	३	पियविप्पयोगनिहेसो	१०९
२—वेदनाखन्धनिहेसो	१४	इच्छानिहेसो	११०
३—सञ्जाकखन्धनिहेसो	१६	उपादनखन्धनिहेसो	१११
४—सङ्खारखन्धनिहेसो	२१	२—समुदयसच्चनिहेसवण्णना	११२
५—विज्जाणकखन्धनिहेसो	२१	३—निरोधसच्चनिहेसवण्णना	११३
पक्किणककथा	२२	४—मग्गसच्चनिहेसवण्णना	११५
कमादिविनिच्छयकथा	३०	२—अभिधम्मभाजनीयवण्णना	१२३
२—अभिधम्मभाजनीयवण्णना	३६	३—पञ्हापुच्छकवण्णना	१२५
३—पञ्हापुच्छकवण्णना	४	५—इन्द्रियविभङ्गो	
२—आयतनविभङ्गो		१—अभिधम्मभाजनीयवण्णना	१२७
१—सुत्तन्तभाजनीयवण्णना	४६	२—पञ्हापुच्छकवण्णना	१३०
२—अभिधम्मभाजनीयवण्णना	५२	६—पटिच्चसमुप्पादविभङ्गो	
३—पञ्हापुच्छकवण्णना	५६	१—सुत्तन्तभाजनीयउद्देसवारवण्णना	१३२
३—धातुविभङ्गो		अविज्जापदनिहेसो	१४०
१—सुत्तन्तभाजनीयवण्णना	५७	सङ्खारपदनिहेसो	१४४
२—अभिधम्मभाजनीयवण्णना	७७	विज्जाणपदनिहेसो	१५३
३—पञ्हापुच्छकवण्णना	८३	नामरूपपदनिहेसो	१७१
४—सच्चविभङ्गो		सल्लायतनपदनिहेसो	१७६
१—सुत्तन्तभाजनीयवण्णना	८४	फस्सपदनिहेसो	१७९
१—दुक्खसच्चनिहेसवण्णना		वेदनापदनिहेसो	१८१
जातिनिहेसो	९४	तण्हापदनिहेसो	१८२
जरानिहेसो	९९	उपादानपदनिहेसो	१८३
मरणनिहेसो	१०२	भवपदनिहेसो	१८६
सोकनिहेसो	१०४	जातिजरामरणादिपदनिहेसो	१९१
परिदेवनिहेसो	१०५	२—अभिधम्मभाजनीयवण्णना	२०२
दुक्खदोमनस्सनिहेसो	१०६	१—पच्चयचतुक्कं	२०३
		२—हेतुचतुक्कं	२०८

मातिका	पिटङ्का	मातिका	पिटङ्का
३—सम्पयुक्तचतुर्कं	२०६	३—पञ्हापुच्छकवण्णना	३२०
४—अञ्जमञ्जचतुर्कं	२१०	११—मग्गविभङ्गो	
संखारादिमूलकनयमातिका	२१०	१—सुत्तन्तभाजनीयवण्णना	३२१
अकुसलनिहेसवण्णना	२११	२—अभिधम्मभाजनीयवण्णना	३२१
कुसलनिहेसवण्णना	२१३	३—पञ्हापुच्छकवण्णना	३२४
अव्याकतनिहेसवण्णना	२१४	१२—भानविभङ्गो	
अविज्जामूलककुसल-		१—सुत्तन्तभाजनीयमातिकावण्णना	३२६
निहेसवण्णना	२१५	निहेसवण्णना	३२८
कुसलमूलकविपाकनिहेस-		२—अभिधम्मभाजनीयवण्णना	३७५
वण्णना	२१६	३—पञ्हापुच्छकवण्णना	३७६
७—सतिपट्ठानविभङ्गो		१३—अप्पमञ्जाविभङ्गो	
१—सुत्तन्तभाजनीयउहेसवारवण्णना	२१७	१—सुत्तन्तभाजनीयवण्णना	३८०
कायानुपस्सनाउहेसवण्णना	२२०	२—अभिधम्मभाजनीयवण्णना	३८३
वेदानुपस्सनादिउहेसवण्णना	२२३	३—पञ्हापुच्छकवण्णना	३८३
कायानुपस्सनानिहेसवण्णना	२२५	१४—सिक्खापदविभङ्गो	
वेदानुपस्सनानिहेसवण्णना	२६६	१—अभिधम्मभाजनीयवण्णना	३८४
चित्तानुपस्सनानिहेसवण्णना	२७१	२—पञ्हापुच्छकवण्णना	३८८
धम्मानुपस्सनानिहेसवण्णना	२७२	१५—पटिसम्भिदाविभङ्गो	
नीवरणपञ्चवण्णना	२७२	१—सुत्तन्तभाजनीयं	३८६
बोज्झङ्गपञ्चवण्णना	२७८	१—सङ्गहवारवण्णना	३८६
२—अभिधम्मभाजनीयवण्णना	२८६	२—सच्चवारादिवण्णना	३८३
३—पञ्हापुच्छकवण्णना	२९०	२—अभिधम्मभाजनीयवण्णना	३८४
८—सम्मप्पधानविभङ्गो		३—पञ्हापुच्छकवण्णना	३८६
१—सुत्तन्तभाजनीयवण्णना	२९१	१६—जाणविभङ्गो	
२—अभिधम्मभाजनीयवण्णना	३०३	एककमातिकादिवण्णना	३९६
३—पञ्हापुच्छकवण्णना	३०४	दसकमातिकावण्णना	४००
९—इड्ढिपादविभङ्गो		एककनिहेसवण्णना	४०५
१—सुत्तन्तभाजनीयवण्णना	३०५	दुकनिहेसवण्णना	४१२
२—अभिधम्मभाजनीयवण्णना	३१०	तिकनिहेसवण्णना	४१३
३—पञ्हापुच्छकवण्णना	३१०	चतुर्कनिहेसवण्णना	४१८
१०—बोज्झङ्गविभङ्गो		पञ्चकनिहेसवण्णना	४२४
१—सुत्तन्तभाजनीयवण्णना	३१२	छक्कनिहेसवण्णना	४२५
२—अभिधम्मभाजनीयवण्णना	३१६		

मातिका	पिटङ्का	मातिका	पिटङ्का
सत्तकनिहेसादिवण्णना	४२६	छक्कनिहेसवण्णना	५१३
दसकनिहेसवण्णना	४२७	सत्तकनिहेसवण्णना	५१६
पठमबलनिहेसो	४२७	अट्टकनिहेसवण्णना	५१७
दुतियबलनिहेसो	४४४	नवकनिहेसवण्णना	५१८
ततियबलनिहेसो	४५६	दसकनिहेसवण्णना	५२१
चतुत्थबलनिहेसो	४६१	तण्हाविचरितनिहेसवण्णना	५२१
पञ्चमबलनिहेसो	४६२	दिट्ठिगतनिहेसवण्णना	५२४
छट्ठबलनिहेसो	४६३		
सत्तमबलनिहेसो	४६७	१८—धम्महृदयविभङ्गो	
अट्टमनवमबलनिहेसो	४६८	सब्बसङ्गाहिकवारवण्णना	५२५
दसमबलनिहेसो	४६९	अप्पत्तानुप्पत्तिवारवण्णना	५२५
		परियापन्नापरियापन्नवारवण्णना	५२६
१७—खुद्दकवत्थुविभङ्गो		धम्मदस्सनवारवण्णना	५२६
एककमातिकादिवण्णना	४७०	उत्पादककम्म आयुप्पमाणवार-	
एककनिहेसवण्णना	४७०	वण्णना	५२६
दुक्कनिहेसवण्णना	४८७	उत्पादककम्मं	५२६
तिकनिहेसवण्णना	५००	आयुप्पमाणं	५२८
चतुक्कनिहेसवण्णना	५०७	अभिञ्जेय्यादिवारवण्णना	५३१
पञ्चकनिहेसवण्णना	५०८	निगमनकथा	५३२

1870	1871	1872	1873	1874
100	100	100	100	100
101	101	101	101	101
102	102	102	102	102
103	103	103	103	103
104	104	104	104	104
105	105	105	105	105
106	106	106	106	106
107	107	107	107	107
108	108	108	108	108
109	109	109	109	109
110	110	110	110	110
111	111	111	111	111
112	112	112	112	112
113	113	113	113	113
114	114	114	114	114
115	115	115	115	115
116	116	116	116	116
117	117	117	117	117
118	118	118	118	118
119	119	119	119	119
120	120	120	120	120
121	121	121	121	121
122	122	122	122	122
123	123	123	123	123
124	124	124	124	124
125	125	125	125	125
126	126	126	126	126
127	127	127	127	127
128	128	128	128	128
129	129	129	129	129
130	130	130	130	130
131	131	131	131	131
132	132	132	132	132
133	133	133	133	133
134	134	134	134	134
135	135	135	135	135
136	136	136	136	136
137	137	137	137	137
138	138	138	138	138
139	139	139	139	139
140	140	140	140	140
141	141	141	141	141
142	142	142	142	142
143	143	143	143	143
144	144	144	144	144
145	145	145	145	145
146	146	146	146	146
147	147	147	147	147
148	148	148	148	148
149	149	149	149	149
150	150	150	150	150
151	151	151	151	151
152	152	152	152	152
153	153	153	153	153
154	154	154	154	154
155	155	155	155	155
156	156	156	156	156
157	157	157	157	157
158	158	158	158	158
159	159	159	159	159
160	160	160	160	160
161	161	161	161	161
162	162	162	162	162
163	163	163	163	163
164	164	164	164	164
165	165	165	165	165
166	166	166	166	166
167	167	167	167	167
168	168	168	168	168
169	169	169	169	169
170	170	170	170	170
171	171	171	171	171
172	172	172	172	172
173	173	173	173	173
174	174	174	174	174
175	175	175	175	175
176	176	176	176	176
177	177	177	177	177
178	178	178	178	178
179	179	179	179	179
180	180	180	180	180
181	181	181	181	181
182	182	182	182	182
183	183	183	183	183
184	184	184	184	184
185	185	185	185	185
186	186	186	186	186
187	187	187	187	187
188	188	188	188	188
189	189	189	189	189
190	190	190	190	190
191	191	191	191	191
192	192	192	192	192
193	193	193	193	193
194	194	194	194	194
195	195	195	195	195
196	196	196	196	196
197	197	197	197	197
198	198	198	198	198
199	199	199	199	199
200	200	200	200	200

अभिधम्मपिटके

विभङ्गप्पकरणपालिया

सम्मोहविनोदनी नाम अट्ठकथा

नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स

विभङ्गपालि-अट्ठकथा

वत्थुगाथा

चतुसच्चदसो नाथो, चतुधा धम्मसङ्गणि ।
पकासयित्वा सम्बुद्धो, तस्सेव समनन्तरं ॥
उपेतो बुद्धधम्मोहि, अट्टारसहि नायको ।
अट्टारसन्नं खन्धादि-विभङ्गानं वसेन यं ॥
विभङ्गं देसयी सत्था, तस्स संवण्णनाक्कमो ।
इदानि यस्मा सम्पत्तो, तस्मा तस्सत्थवण्णनं ॥
करिस्सामि विगाहेत्वा^१, पोराणट्ठकथानयं ।
सद्धम्मे गारवं कत्वा, तं सुणाथ समाहिता ति ॥

B. 1,
R. 1

१. खन्धविभङ्गो

१. सुत्तन्तभाजनीयवण्णना

१. पञ्चकखन्धा--रूपकखन्धो . . . पे० . . . विज्जाणकखन्धो ति इदं
विभङ्गप्पकरणस्स आदिभूते खन्धविभङ्गे सुत्तन्तभाजनीयं^२ नाम । तत्थ
पञ्चा ति गणनपरिच्छेदो । तेन न ततो हेट्ठा न उदधं ति दस्सेति ।
खन्धा ति परिच्छिन्नधम्मनिदस्सनं । तत्रायं खन्ध-सद्धो सम्बहुलेसु ठानेसु
दिस्सति^३-रासिम्हि, गुणे, पण्णत्तियं, रुळ्ळिहयं ति । "सेय्यथापि, भिक्खवे, 5
महासमुद्धे न सुकरं उदकस्स पमाणं गहेतुं-एत्तकानि उदकाळ्हकानी ति वा
एत्तकानि उदकाळ्हकसतानी ति वा एत्तकानि उदकाळ्हकसहस्सानी ति वा
एत्तकानि उदकाळ्हकसतसहस्सानी ति वा, अथ खो असङ्खेय्यो अप्पमेय्यो

१. विगाहित्वा-स्या० । २. भाजनीयं-सु० । ३. निपतति-स्या० ।

महाउदककखन्धो त्वेव सङ्घं^१ गच्छती” [अं० २.५८, ३.५२] ति आदीसु हि रासितो खन्धो नाम । नहि परित्तकं उदकं उदककखन्धो ति वुच्चति, बहुकमेव वुच्चति । तथा न परित्तको^२ रजो रजकखन्धो, न अप्पमत्तका गावो गवकखन्धो, न अप्पमत्तकं बलं बलकखन्धो, न अप्पमत्तकं पुञ्जं^३ पुञ्जकखन्धो ति वुच्चति । बहुकमेव हि रजो रजकखन्धो, बहुका व^४ गवादयो गवकखन्धो, बलकखन्धो, पुञ्जकखन्धो ति वुच्चन्ति^५ । “सीलकखन्धो समाधिकखन्धो” [दी० १.१७०] ति आदीसु पन गुणतो खन्धो नाम । “अद्दसा^६ खो भगवा महन्तं दारुकखन्धं गङ्गाय नदिया सोतेन वुद्दहमानं” [सं० ४.१६४] । एत्थ पणत्तितो खन्धो नाम । “यं चित्तं मनो मानसं^७ पे० विज्जाणं विज्जाणकखन्धो” [धम्म० २९, म० १.२७३] ति आदीसु रुब्बितो खन्धो नाम । स्वायमिध रासितो अधिपेतो । अयं हि खन्धट्ठो^८ नाम पिण्डट्ठो^९ पूगट्ठो^{१०} घट्टट्ठो^{११} रासट्ठो^{१२} । तस्मा ‘रासिलकखणा खन्धा’ ति वेदितब्बा । कोट्टासट्ठो^{१३} ति पि वत्तुं वट्टति; लोकस्मिं हि इणं गहेत्वा चोदियमाना ‘द्वीहि खन्धेहि दस्साम, तीहि खन्धेहि’^{१४} दस्सामा’ ति वदन्ति । इति ‘कोट्टासलकखणा खन्धा’ ति पि वत्तुं वट्टति । एवमेत्थ रूपकखन्धो ति रूपरासि रूपकोट्टासो, वेदनाकखन्धो ति वेदनारासि वेदनाकोट्टासो ति इमिना नयेन सञ्जाकखन्धादीनं^{१५} अत्थो वेदितब्बो ।

एत्तावता सम्मासम्बुद्धो थ्वायं “चत्तारो च महाभूता चतुन्नं च महाभूतानं उपादायरूपं” [धम्म० १६३] ति अतीतानागतपञ्चुप्पन्नादीसु एकादससु ओकासेसु विभत्तो ‘पञ्चवीसति रूपकोट्टासा’ ति च ‘छन्नवुत्ति रूपकोट्टासा’ति च एवंपभेदो रूपरासि, तं सञ्चं परिपिण्डेत्वा^{१६} रूपकखन्धो नामा ति दस्सेसि^{१६} ।

यो पनायं “सुखा वेदना, दुक्खा वेदना, अदुक्खमसुखा वेदना”ति तेसु

१. संख्यं-स्या० । २. परित्तकं-स्या० । ३. रजं-स्या० । ४. सो० पोत्थके नत्थि । ५. वुच्चति-सी०, रो० । ६. अद्दस-पु० । ७. खन्धत्थो-स्या० । ८. पिण्डत्थो-स्या० । ९. पूटत्थो-स्या० । १०. घटत्थो-स्या० । ११. रासत्थो-स्या० । १२. कोट्टासत्थो-स्या० । १३. स्या० पोत्थके नत्थि । १४. सञ्जासङ्गारादीनं-सी० । १५. परिपिण्डेत्वा-स्या० । १६. दस्सेसि-स्या० ।

येव एकादससु ओकासेसु विभत्तो चतुभूमिकवेदनारासि^१, तं सब्बं परिपिण्डेत्वा वेदनाक्खन्धो नामा ति दस्सेसि । यो पनायं^२ “चक्खुसम्फस्सजा सञ्जा” पे०... मनोसम्फस्सजा सञ्जा”ति तेसु येव एकादससु ओकासेसु विभत्तो चतुभूमिकसञ्जारासि, तं सब्बं परिपिण्डेत्वा सञ्जाक्खन्धो नामा ति दस्सेसि । यो पनायं “चक्खुसम्फस्सजा चेतना ... पे० ... मनोसम्फस्सजा चेतना”ति 5 तेसु येव एकादससु ओकासेसु विभत्तो चतुभूमिकचेतनारासि, तं सब्बं परिपिण्डेत्वा सङ्खारक्खन्धो नामा ति दस्सेसि । यो पनायं “चक्खुविज्जाणं, सोतविज्जाणं, घाणविज्जाणं, जिह्वाविज्जाणं, कायविज्जाणं, मनोधातु, मनोविज्जाणधातू”ति तेसु येव एकादससु ओकासेसु विभत्तो चतुभूमिकचित्तरासि, तं सब्बं परिपिण्डेत्वा विज्जाणक्खन्धो नामा ति दस्सेसि । 10

R. 3

B. 3

अपि चेत्थ सब्बम्पि चतुसमुद्गानिकं रूपं रूपक्खन्धो, कामावचरअट्ठ-कुसलचित्तादीहि एकूननवुत्तिचित्तेहि^३ सहजाता वेदना वेदनाक्खन्धो, सञ्जा सञ्जाक्खन्धो, फस्सादयो धम्मा सङ्खारक्खन्धो, एकूननवुत्ति चित्तानि विज्जाणक्खन्धो ति । एवम्पि पञ्चसु खन्धेसु धम्मपरिच्छेदो वेदितव्वो ।

१—रूपक्खन्धनिर्देशो

२. इदानीं ते रूपक्खन्धादयो विभजित्वा दस्सेतुं तत्थ कतमो रूपक्खन्धो 15 ति आदिमाह । तत्थ तत्था ति तेसु पञ्चसु खन्धेसु । कतमो ति कथेतु-कम्पता पुच्छ । रूपक्खन्धो ति पुच्छितधम्मनिदस्सनं^४ । इदानीं नं^५ विभजन्तो यं किञ्चि रूपं ति आदिमाह । तत्थ यं किञ्ची ति अनवसेसपरि-यादानं । रूपं ति अतिप्पसङ्गनियमनं । एवं पदद्वयेना पि रूपस्स अनव-सेसपरिगगहो कतो होति । 20

तत्थ केनट्ठेन रूपं ति ? रूपनट्ठेन रूपं । वुत्तं हेतं भगवता—
“किञ्च, भिक्खवे, रूपं वदेथ ? रूपती ति खो, भिक्खवे, तस्मा रूपं ति वुच्चति । केन रूपति ? सीतेन पि रूपति, उण्हेन पि रूपति, जिगच्छाय

R. 4

१. चतुभूमिकवेदनारासि-सी० । २. चायं-स्या० । ३. एकूननवुत्तिया चित्तेहि-स्या० । ४. पुच्छितव्वधम्मनिदस्सनं-सु० । ५. तं-म० ।

पि रूपति, पिपासाय पि रूपति, डंसमकसवातातपसिरंसपसम्फस्सेन^१
पि रूपति । रूपती ति खो, भिक्खवे, तस्मा रूपं ति वुच्चती”
[सं० २.३१२] ति ।

तत्थ किं ति कारणपुच्छा; केन कारणेन रूपं वदेथ, केन कारणेन तं
५ रूपं नामा ति अत्थो । रूपती ति एत्थ इती ति कारणुद्देशो । यस्मा रूपति
तस्मा रूपं ति वुच्चती ति अत्थो । रूपती ति कुप्पति^२ घटीयति^३ पीळियति^४
भिज्जती ति अत्थो । एवं इमिना एत्तकेन^५ रूपनट्टेन रूपं वुत्तं । रूपन-
लक्खणेन रूपं ति पि वत्तुं वट्टति । रूपनलक्खणं हि एतं ।

B. 4

सीतेन पि रूपती ति आदीसु पन सीतेन ताव रूपनं लोकन्तरिकनिरये
१० पाकटं । तिण्णं तिण्णं हि चक्कवाळानं^६ अन्तरे एकेको लोकन्तरिकनिरयो
नाम होति अट्टयोजनसहस्सप्पमाणो, यस्स नेव हेट्ठा पठवी^७ अत्थि, न उपरि
चन्दिमसुरियदीपमणिआलोको, निच्चन्धकारो । तत्थ निब्बत्तसत्तानं
तिगावुतो अत्तभावो होति । ते वग्गुलियो विय पब्बतपादे दीघपुथुलेहि
नखेहि लग्गित्वा अवंसिरा ओलम्बन्ति । यदा संसप्पन्ता अञ्जमञ्जस्स
१५ हत्थपासं^८ गता^९ होन्ति अथ ‘भक्खो नो लद्धो’ ति मञ्जमाना तत्थ व्यावटा
विपरिवत्तित्वा लोकसन्धारके उदके पतन्ति, सीतवाते पहरन्ते^{१०} पक्कमधुक-
फलानि^{११} विय छिज्जित्वा उदके पतन्ति । पतितमत्ता व अच्चन्तखारेन
सीतोदकेन छिन्नचम्मनहारुमंसअट्ठोहि^{१२} भिज्जमानेहि तत्ततेले पतितपिट्ठ-
पिण्डं^{१३} विय पटपटायमाना विलीयन्ति । एवं सीतेन रूपनं लोकन्तरिकनिरये
२० पाकटं । महंसकरट्ठादीसु^{१४} पि हिमपातसीतलेसु पदेसेसु एतं पाकटमेव ।
तत्थ हि सत्ता सीतेन छिन्नभिन्नसरीरा^{१५} जीवितक्खयम्पि पापुणन्ति ।

उण्हेन रूपनं अवीचिमहानिरये पाकटं । तत्थ हि तत्ताय लोहपठविया
निपज्जापेत्वा पञ्चविधबन्धनादिकरणकाले सत्ता महादुक्खं अनुभवन्ति ।

१. ०सरीसपसम्फस्सेन-म० । २. कुप्पति च-स्या० । ३. घटीयति-स्या० ।
४. पीलयति-सु०; पीलीयति-सी० । ५. एत्तकेन ठानेन-स्या०, म० । ६. चक्कवाळानं-म० ।
७. पथवी-म० । ८. ०सूरिय-म० । ९-९. हत्थपासगता-स्या०, म०, रो० । १०. पहरन्ते
पि-सी०, म०, रो० । ११. विपक्कमधुकफलानि-स्या०, सु० । १२. ०न्हाहो-स्या०, म० ।
१३. ०पिण्ड-स्या०, म०, रो० । १४. महंसकरट्ठादीसु-स्या० । १५. भिन्नछिन्नसरीरा-
स्या०, म०, रो०, ।

जिघच्छाय रूपनं पेत्तिविसये चेव दुब्भिक्खकाले च पाकटं ।
पेत्तिविसयस्मिं हि सत्ता द्वे तीणि बुद्धन्तरानि किञ्चिदेव आमिसं हत्थेन
गहेत्वा मुखे पक्खिपन्ता नाम न होन्ति । अन्तोउदरं आदित्तसुसिरक्खो
विय होति । दुब्भिक्खे^१ कञ्जिकमत्तम्पि अलभित्वा मरणप्पत्तानं पमाणं
नाम^२ नत्थि ।

5

पिपासाय रूपनं कालकञ्जिकादीसु^३ पाकटं । तत्थ हि सत्ता द्वे
तीणि बुद्धन्तरानि हृदयतेमनमतं वा जिह्वातेमनमत्तं वा उदकबिन्दुं लद्धुं न
सक्कोन्ति । 'पानीयं पिविस्सामा' ति नदीगतानं^४ पि^५ नदी वालिकातलं
सम्पज्जति । महासमुदं पक्खन्तानं पि महासमुदो पिट्ठिपासाणो होति ।
ते सुस्सन्ता बलवदुक्खपीळिता विचरन्ति ।

10

एको किर कालकञ्जिकअसुरो पिपासं अधिवासेतुं असक्कोन्तो
योजनगम्भीरवित्थारं महागङ्गं ओतरि । तस्स गतगतट्टाने उदकं छिज्जति,
धूमो उग्गच्छति, तत्ते पिट्ठिपासाणे चङ्क्रमणकालो विय होति । तस्स
उदकसदं सुत्वा इतो चितो च विचरन्तस्सेव रत्ति विभायि । अथ नं
पातो व भिक्खाचारं गक्खन्ता तिसमत्ता पिण्डचारिका भिक्खू दिस्वा-^६ "को 15
नाम त्वं, सप्पुरिसा" ति पुच्छिंसु । "पेतोस्मि^७, भन्ते" ति । "किं
परियेससी" ति ? "पानीयं, भन्ते" ति । "अयं गङ्गा परिपुण्णा, किं त्वं
न पस्ससी" ति ? "न उपकप्पति, भन्ते" ति । "तेन हि गङ्गापिट्ठे
निपज्ज, मुखे ते पानीयं आसिञ्चिस्सामा" ति । सो वालिकापुल्लिने^८ उत्तानो
निपज्जि । भिक्खू तिसमत्ते पत्ते नीहरित्वा उदकं आहरित्वा आहरित्वा^९ 20
तस्स मुखे आसिञ्चिंसु । तेसं तथा करोन्तानं येव वेला उपकट्टा जाता ।
ततो "भिक्खाचारकालो^{१०} अम्हाकं, सप्पुरिस; कच्चि ते अस्सादमत्ता लद्धा"
ति आहंसु । पेतो "सचे मे, भन्ते, तिसमत्तानं अय्यानं तिसमत्तेहि पत्तेहि
आसित्तउदकतो अट्ठप्पसतमत्तम्पि परगलं गतं^{११}, पेतत्तभावतो मोक्खो मा
होतू" ति आह । एवं पिपासाय रूपनं पेत्तिविसये पाकटं ।

25

१. दुब्भिक्खकाले-स्या० । २. सु० पोत्थके नत्थि । ३. कालकञ्जिकादीसु-स्या०, सु० ।
४-४. नदि गतानम्पि-म० । ५. पक्खन्तानं-सु०, रो० । ६. पेतोहमस्मि-म० ।
७. पुल्लिने-सी० । ८. अयं पाठो सु० पोत्थके एकवारमेव आगतो । ९. भिक्खा-
चारवेलायकालो-सु० । १०. परगलगतं-स्या०, म० ।

R. 6

डंसादीहि सम्फस्सेहि^१ रूपनं डंसमक्खिकादिबहुलेसु पदेसेसु पाकटं ।
 एत्थ च डंसा ति पिङ्गलमक्खिका, मकसा ति मकसा व, वाता ति
 कुच्छिवातपिट्ठिवातादिवसेन वेदितब्बा । सरीरस्मि हि वातरोगो
 उप्पज्जित्वा हत्थपादपिट्ठिआदीनि भिन्दति, काणं करोति, खुज्जं करोति,
^५ पीठसर्पि करोति । आतपो ति सुरियातपो^२ । तेन रूपनं मरुकन्तारादोसु
 पाकटं । एका किर इत्थी मरुकन्तारे रत्ति सत्थतो ओहीना दिवा सुरिये
 उग्गच्छन्ते वालिकाय तप्पमानाय^३ पादे ठपेतुं^४ असक्कोन्ती सीसतो पच्छि
 ओतारेत्वा अक्कमि^५ । कमेन पच्छिया उण्हाभितत्ताय ठातुं असक्कोन्ती
 तस्सा उपरि साटकं ठपेत्वा अक्कमि । तस्मिम्पि सन्तत्ते अङ्गेन गहितं पुत्तकं
^{१०} अधोमुखं निपज्जापेत्वा कन्दन्तं कन्दन्तं^६ अक्कमित्वा तेन सर्द्धि तस्मि येव ठाने
 उण्हाभितत्ता कालमकासि ।

सिरिसपा^७ ति ये केचि दीघजातिका सत्ता^८ सरन्ता गच्छन्ति । तेसं
 सम्फस्सेन रूपनं आसीविसदट्टकालादीनं^९ वसेन वेदितब्बं ।

B. 6

इदानीं 'यं किञ्चि रूपं' ति पदेन संगहितं पञ्चवीसतिकोट्टासच्छन्नवृत्ति-
^{१५} कोट्टासप्पभेदं सब्बम्पि रूपं अतीतादीसु^{१०} कोट्टासेसु^{११} पक्खिपित्वा दस्सेतुं
 अतीतानागतपच्चुप्पन्नं ति आह^{१२} । ततो परं तदेव अज्झत्तदुकादीसु चतूसु
 दुकेसु पक्खिपित्वा दस्सेतुं अज्झत्तां वा बहिद्धा वा ति आदि वुत्तं । ततो
 परं सब्बम्पेतं एकादससु पदेसेसु परियादियित्वा दस्सितं रूपं एकतो पिण्डं
 कत्वा दस्सेतुं तदेकज्झं ति आदि वुत्तं ।

^{२०} तत्थ तदेकज्झं ति तं एकज्झं; अभिसज्जूहित्वा ति अभिसंहरित्वा;
 अभिसङ्खिपित्वा ति संखेपं कत्वा; इदं वुत्तं होति —सब्वम्पेतं वुत्तप्पकारं रूपं
 रूपनलक्खणसङ्घाते एकविधभावे पञ्चाय एकरासि कत्वा रूपक्खन्धो नाम^{१२}
 वुच्चती ति । एतेन सब्बम्पि रूपं रूपनलक्खणे रासिभावूपगमनेन^{१३}

१. म० पोत्थके नत्थि । २. सुरियातपो-म० । ३. तपमानाय-स्या०, सु०, रो० ।
 ४. थपेतुं-सु० । ५. अक्कमी-सी० । ६. सु०, रो० पोत्थकेसु एकवारमेव आगतो ।
 ७. सरीसपा-म० । ८. म० पोत्थके नत्थि । ९. आसिविसदट्टादीनं-म०, रो० ।
 १०-१०. अतीतादिकोट्टासेसु-स्या०, म० । ११. आदिमाह-सी० । १२. नामाति-स्या०,
 म० । १३. रासिबूपगम-सु० ।

रूपकखन्धो ति दस्सितं होति । न हि रूपतो अञ्जो रूपकखन्धो नाम अत्थि । यथा च रूपं, एवं वेदनादयो पि वेदयितलकखणादीसु रासिभावपगमनेन । न हि वेदनादीहि अञ्जे वेदनाकखन्धादयो नाम अत्थि ।

३-५. इदानी एकेकस्मि ओकासे पक्खित्तरूपं^१ विसुं विसुं भाजेत्वा दस्सेन्तो तत्थ कतमं रूपं अतीतं ति आदिमाह । तत्थ तत्था ति एकादससु ओकासेसु^२ पक्खिपित्वा ठपितमातिकाय भुम्मं । इदं वुत्तं होति—अतीतानागतपच्चुप्पन्नं^३ ति आदिना नयेन ठपिताय मातिकाय यं अतीतं रूपं ति वुत्तं, तं कतमं ति ? इमिना उपायेन सब्बपुच्छासु अत्थो वेदितब्बो । अतीतं निरुद्धं^४ ति आदीनि पदानि निक्खेपकण्डस्स अतीतत्तिकभाजनीयवर्णनायं वुत्तानेव । चत्तारो च महाभूता ति इदं अतीतं ति वुत्तरूपस्स सभावनिदस्सनं^५ । यथा चेत्थ^६ १० एवं सब्बत्थ अत्थो^७ वेदितब्बो^८ । इमिना इदं दस्सेति—अतीतरूपं पि भूतानि चैव भूतानि उपादाय निब्बतं^९ च, अनागतं पि ... पे० ... दूरसन्तिकं पि । न हि भूतेहि चैव भूतानि उपादाय पवत्तरूपतो च अञ्जं रूपं नाम अत्थी ति ।

R. 7

अपरो नयो—अतीतंसेन सङ्गहितं ति अतीतकोट्टासेनेव सङ्गहितं, एत्थेव गणनं गतं । कं ति ? चत्तारो च महाभूता चतुन्नञ्च महाभूतानं^{१०} उपादायरूपं ति । एवं सब्बत्थ अत्थो वेदितब्बो । अनागतपच्चुप्पन्ननिद्देसपदानि पि हेट्ठा वुत्तत्थानेव^{११} । इदं पन अतीतानागतपच्चुप्पन्नं नाम सुत्तन्तपरियायतो अभिधम्मनिद्देसतो ति दुविधं । तं सुत्तन्तपरियाये भवेन परिच्छिन्नं । पटिसन्धितो हि पट्टाय अतीतभवेसु निब्बत्तरूपं, अनन्तरभवे वा निब्बतं^{१२} होतु कप्पकोटिसतसहस्समत्थके वा, तं^{१३} सब्बं अतीतमेव नाम । चुत्तितो^{१४} २० पट्टाय अनागतभवेसु निब्बत्तनकरूपं, अनन्तरभवे वा निब्बतं होतु कप्पकोटिसतसहस्समत्थके वा, तं सब्बं अनागतमेव नाम । चुत्तिपटिसन्धिअनन्तरे पवत्तरूपं^{१५} पच्चुप्पन्नं नाम । अभिधम्मनिद्देसे पन खणेन परिच्छिन्नं । तयो हि रूपस्स खणा—उप्पादो, ठिति, भङ्गो ति । इमे तयो खणे पत्वा निरुद्धं रूपं, समनन्तरनिरुद्धं वा होतु अतीते कप्पकोटिसतसहस्समत्थके वा, तं^{१६} २५

B. 7

१. पक्खित्तं रूपं- म०, रो० । २. सभावदस्सनं-स्या०, म० । ३-३. सी०, स्या० पोत्थकेसु नत्थि । ४. निब्बत्तरूपं-म० । ५. वुत्तत्तानेव-सी० । ६. निब्बत्तरूपं-स्या० । ७. सी०, स्या० पोत्थकेसु नत्थि । ८. यं तं रूपं-सी० । ९. सी०, स्या० पोत्थकेसु नत्थि ।

सब्वं अतीतमेव नाम । तयो खणे असम्पत्तं रूपं, एकचित्तकखणमत्तेन वा असम्पत्तं होतु अनागते कप्पकोटिसतसहस्समत्थके वा, तं सब्वं अनागतमेव नाम । इमे तयो खणे सम्पत्तं रूपं पन पच्चुप्पन्नं नाम । तत्थ किञ्चापि इदं सुत्तन्तभाजनीयं, एवं सन्ते पि अभिधम्मनिद्देसेनेव अतीतानागतपच्चुप्पन्नं

R. 8

5 रूपं निद्दिट्ठं ति वेदितब्बं ।

अपरो नयो—इदं हि रूपं अद्धान^१ सन्तति-समय-खणवसेन चतुधा अतीतं नाम होति । तथा अनागतपच्चुप्पन्नं । अद्धानवसेन ताव एकस्स एकस्मिं भवे पटिसन्धितो पुब्बे अतीतं, चुतितो उद्धं अनागतं, उभिन्नमन्तरे पच्चुप्पन्नं । सन्ततिवसेन सभागएकउतुसमुद्धानं एकाहारसमुद्धानञ्च पुब्बापरिय-
 10 वसेन पवत्तमानं^२ पि पच्चुप्पन्नं । ततो पुब्बे विसभागउतुआहारसमुद्धानं अतीतं, पच्छा अनागतं । चित्तजं एकवोथि-एकजवन-एकसमापत्तिसमुद्धानं पच्चुप्पन्नं । ततो पुब्बे अतीतं, पच्छा अनागतं । कम्मसमुद्धानस्स पाटियेकं सन्ततिवसेन अतीतादिभेदो नत्थि । तेसञ्जेव पन उतुआहारचित्तसमुद्धानानं उपत्थम्भकवसेन^३ तस्स अतीतादिभेदो^४ वेदितब्बो । समयवसेन एकमुहुत्त-
 15 पुब्बण्हसायणहरत्तिन्दिवादीसु^५ समयेसु सन्तानवसेन पवत्तमानं तं तं समयं पच्चुप्पन्नं नाम^६ । ततो पुब्बे अतीतं, पच्छा अनागतं । खणवसेन उप्पा-
 B. 8 दादिकखणत्तयपरियापन्नं पच्चुप्पन्नं नाम^७ । ततो पुब्बे अतीतं,^८ पच्छा अनागतं^९ ।

अपि च अतिन्तहेतुपच्चयकिञ्चं अतीतं । निद्दिट्ठहेतुकिञ्चं अनिद्दिट्ठ-
 20 पच्चयकिञ्चं पच्चुप्पन्नं । उभयकिञ्चमसम्पत्त अनागतं । सकिञ्चखणे वा पच्चुप्पन्नं । ततो पुब्बे अतीतं, पच्छा अनागतं । एत्थ च खणादिकथा व निप्परियाया, सेसा सप्परियाया । तासु निप्परियायकथा इध अधिप्पेता । अज्झत्तदुकस्सा पि निद्देसपदानि हेद्वा अज्झत्तत्तिकनिद्देसे^{१०} वुत्तत्थानेव । ओळारिकादीनि रूपकण्डवण्णनाय वुत्तत्थानेव ।

१. अद्धान-स्या०, म०, रो० । २. वत्तमानं-सी० । ३. उपत्थम्भकवसेन-सी० । ४. ०भावो-सु० । ५. ०रत्तिन्दिवा-सु-सी० । ६. स्या० पोत्थके नत्थि । ७. सी०, स्या० पोत्थकेसु नत्थि । ८. अनागतं-सु० । ९. अतीतं-सु० । १०. अज्झत्तिकनिद्देसे-सी० ।

१०-११. हीनदुकानिद्देसे तेसं तेसं सत्तानं ति बहू सु सत्तेसु सामिवचनं । अपरस्सा पि अपरस्सा पी ति हि वुच्चमाने दिवसम्पि कप्पसतसहस्सम्पि वदन्तो एत्तकमेव वदेय्य । इति सत्था द्वीहेव पदेहि अनवसेससत्ते^१ परियादियन्तो 'तेसं तेसं सत्तानं' ति आह । एत्तकेनेव^२ हि सब्बम्पि अपरदीपनं सिद्धं होति । उज्जातं ति^३ ५ R. ९ अवमतं^४ । अवज्जातं ति वम्भेत्वा जातं । रूपं ति पि न विदितं । हीलितं^५ ति अगहेतब्बट्टेन^६ खितं छड्डितं, जिगुच्छितं ति पि वदन्ति । परिभूतं ति किमेतेना ति वाचाय परिभवितं । अचिचीकृतं ति न गरुक्तं । हीनं ति लामकं । हीनमतं ति हीनं ति मतं, लामकं कत्वा जातं । हीनसम्मत्तं ति हीनं ति लोके सम्मतं, हीनेहि वा सम्मतं, गूथभक्खेहि गूथो विय ।^७ १० अनिट्ठं ति अप्पियं, पटिलाभत्थाय वा अपरियेसितं । सचे पि न कोचि परियेसेय्य परियेसतु, एतस्स पन आरम्मणस्स एतदेव नामं । अकन्तं ति अकामितं^८, निस्सिरीकं वा । अमनापं ति न^९ मनस्मिं^{१०} अप्पितं । तादिसं हि आरम्मणं मनस्मि न अप्पीयति । अथवा मनं अप्पायति वड्ढेती ति मनापं, न मनापं अमनापं ।

15

अपरो नयो-अनिट्ठं सम्पत्तिविरहतो । तं एकन्तेन कम्मसमुद्धानेसु अकुसलकम्मसमुट्ठानं । अकृतं सुखस्स अहेतुभावतो । अमनापं दुक्खस्स हेतुभावतो । रूपा सदा ति इदमस्स सभावदीपनं । इमस्मि हि पदे अकुसलकम्मजवसेन अनिट्ठा पञ्चकामगुणा विभत्ता । अकुसलकम्मजं पन इट्ठं नाम नत्थि, सब्बं अनिट्ठमेव^१ ।

20

पणीतपदनिद्देसो वुत्तपटिपक्खनयेन वेदितब्बो । इमस्मिं पन पदे कुसलकम्मजवसेन इट्ठा पञ्चकामगुणा विभत्ता । कुसलकम्मजं हि अनिट्ठं नाम नत्थि, सब्बं इट्ठमेव । यथा च^१ कम्मजेसु एवं उतुसमुद्धानादीसु पि इट्ठानिट्ठता अत्थि येव । इति^२ इमस्मिं दुके इट्ठानिट्ठारम्मणं पटिविभत्तं ति

B. 9

१. अनवसेसे सत्ते-म० । २. एत्तकेन-रो० । ३. अवमज्जातं-स्या० । ४. हीलितं-सी० । ५. अगहेतब्बट्टेन-म० । ६. अकामिकं-रो० । ७-७. मनस्मि न-म० । ८-८. कुसल-कम्मजं हि अनिट्ठं नाम नत्थि; सब्बं इट्ठमेव-स्या०, म० । ९. सु० पोत्थके नत्थि । १०. एवं-स्या० ।

वेदितव्यं । अयं ताव आचरियानं समानत्थकथा । वितण्डवादी पनाह—
 इट्टानिट्ठं नाम पाटियेक्कं पटिविभत्तं^१ नत्थि, तेसं तेसं रुचिवसेन कथितं,
 यथाह—“मनापपरियत्तं ख्वाहं, महाराज, पञ्चकामगुणेषु अगं ति वदामि ।
 ते च^२, महाराज, रूपा एकच्चस्स मनापा होन्ति, एकच्चस्स अमनापा होन्ति ।
 5 ते च, महाराज, सद्दा, गन्धा, रसा, फोटुब्बा एकच्चस्स मनापा होन्ति,
 एकच्चस्स अमनापा होन्ती” [सं० १.७९] ति । एवं यस्मा ते येव
 रूपादयो एको अस्सादेति अभिनन्दति, तत्थ लोभं उप्पादेति । एको
 कुज्झति पटिहञ्जति, तत्थ दोसं उप्पादेति । एकच्चस्स इट्टा होन्ति कन्ता
 मनापा, एकच्चस्स अनिट्टा अकन्ता अमनापा । एको चेते ‘इट्टा कन्ता
 10 मनापा’ ति दक्खिणतो गण्हाति, एको ‘अनिट्टा अकन्ता अमनापा’ ति
 वामतो । तस्मा इट्टानिट्ठं नाम पाटियेक्कं पटिविभत्तं^३ नत्थि । पच्चन्तवासीनं
 हि गण्डुप्पादा पि इट्टा होन्ति कन्ता मनापा, मज्झिमदेसवासीनं अतिजेगुच्छा ।
 तेसञ्च मोरमंसादीनि इट्टानि होन्ति, इतरेसं तानि अतिजेगुच्छानी ति ।

सो वत्तब्बो—“किं पन त्वं इट्टानिट्ठारम्मणं पाटियेक्कं पटिविभत्तं नाम
 15 नत्थी ति वदेसी” ति ? “आम नत्थी” ति वदामि । पुन तथेव याव
 ततियं पतिट्ठापेत्वा^४ पञ्चो पुच्छितब्बो—“निब्बानं नाम इट्ठं उदाहु अनिट्ठं”
 ति ? जानमानो “इट्ठं” ति वक्खति । सचे पि न वदेथ्य, मा वदतु ।
 निब्बानं पन एकन्तइट्ठमेव^५ । “ननु च एको निब्बानस्स वण्णे कथीयमाने
 कुज्झित्वा—‘त्वं निब्बानस्स वण्णं कथेसि, किं तत्थ अन्नपानमालागन्धविलेपन-
 20 सयनच्छादनसमिद्धा^६ पञ्चकामगुणा अत्थी’ ति वत्वा ‘नत्थी’ ति वुत्ते
 ‘अलं तव निब्बानेना’ ति निब्बानस्स वण्णे कथीयमाने कुज्झित्वा उभो
 कण्णे थकेती ति अत्थेतं^७ । एतस्स पन वसेन तव वादे निब्बानं अनिट्ठं
 नाम होति^८ । न पनेतं एवं गहेतव्वं । एसो हि विपरीतसञ्जाय कथेति ।
 सञ्जाविपल्लासेन च तदेवारम्मणं एकस्स^९ इट्ठं होति, एकस्स^{१०} अनिट्ठं” ।

B. 10

१. सु०, रो० पोत्यकेसु नत्थि । २. व-म० । ३. पटिविभत्तं नाम-स्या०, म० ।
 ४. पतिट्ठापेत्वा-स्या० । ५-५. एकन्तं इट्ठमेव-सी० । ६. अन्नपानं मालागन्धविलेपनं
 सयनच्छादनं-सी०, स्या० । ७. इट्ठेतं-स्या०, म० । ८. होतु-स्या०, सु०, रो० ।
 ९. एकच्चस्स-स्या० । १०. एकच्चस्स-स्या० ।

इष्टानिद्वारम्मणं पन पाटियेक्कं विभत्तं^१ अत्थी ति । कस्स वसेन विभत्तं ति ? मज्झिमकसत्तस्स । इदं हि न अतिइस्सरानं महासम्मत्त-महासुदस्सन-धम्मसासोकादीनं वसेन विभत्तं । तेसं हि दिब्बकप्पम्पि आरम्मणं अमनापं उपट्ठाति । अतिदुग्गतानम्पि^२ दुल्लभन्नपानानं वसेन अविभत्तं^३ । तेसं हि कणाजकभत्तसित्थानि पि पूतिमंसरसो पि अतिमधुरो अमतसदिसो च होति ।^५ मज्झिमकानं पन गणक-महामच्च^४-सेट्ठि-कुटुम्बिक-वाणिजादीनं कालेन इट्ठं कालेन अनिट्ठं लभमानानं वसेन विभत्तं । एवरूपा हि इष्टानिट्ठं परिच्छिन्दितुं सक्कोन्ती ति ।

R. 11

तिपिटकचूळनागत्येरो^५ पनाह—“इष्टानिट्ठं नाम विपाकवसेनेव परिच्छिन्नं, न जवनवसेन । जवनं पन सञ्जाविपल्लासवसेन इट्ठस्मिं येव^{१०} रज्जति, इट्ठस्मिं येव दुस्सति ; अनिट्ठस्मिं येव रज्जति, अनिट्ठस्मिं येव दुस्सती” ति । विपाकवसेनेव पनेतं एकन्ततो परिच्छिज्जति । न हि सक्का विपाकचित्तं वञ्चेतुं । सचे आरम्मणं इट्ठं होति, कुसलविपाकं उप्पज्जति । सचे अनिट्ठं, अकुसलविपाकं उप्पज्जति^६ । किञ्चापि हि मिच्छादिट्ठिका बुद्धं वा संघं वा महाचेतियादीनि वा उल्लारानि आरम्मणानि^{१५} दिस्वा अक्खीनि पिदहन्ति, दोमनस्सं आपज्जन्ति, धम्मसद्वं सुत्वा कण्णे थकेन्ति, चक्खुविज्जाणसोतविज्जाणादीनि^७ पन तेसं कुसलविपाकानेव होन्ति ।

किञ्चापि गूथसूकरादयो गूथगन्धं घायित्वा ‘खादितुं लभिस्सामा’ ति सोमनस्सजाता होन्ति, गूथदस्सने पन नेसं चक्खुविज्जाणं, तस्स गन्धघायने घाणविज्जाणं, रससायने जिह्वाविज्जाणञ्च अकुसलविपाकमेव होति ।^{२०} बन्धित्वा वरसयने सयापितसूकरो च किञ्चापि विरवति, सञ्जाविपल्लासेन पनस्स जवनस्मिं येव दोमनस्सं उप्पज्जति, कायविज्जाणं कुसलविपाकमेव । कस्मा ? आरम्मणस्स इट्ठताय ।

अपि च द्वारवसेना पि इष्टानिट्ठता वेदितव्वा । सुखसम्पस्सं हि गूथकललं चक्खुद्वारघाणद्वारेसु अनिट्ठं, कायद्वारे इट्ठं होति । चक्कवत्तिनो^{२५}

१. पटिविभत्तं—सी०, स्या० । २. न अतिदुग्गतानम्पि—म० । ३. विभत्तं—म० ।

४. महामत्त—स्या०, म०, रो० । ५. चूळभायत्येरो—स्या०, म०, रो० । ६. उप्पज्जती

ति—स्या०, म० । ७. चक्खुविज्जाणसोतविज्जाणानि—सी० । ८. नेसं—म० ।

B. 11

मणिरतनेन पोथियमानस्स^१, सुवण्णसूले उत्तासितस्स च मणिरतनसुवण्णसूलानि चक्खुद्वारे इद्वानि होन्ति, कायद्वारे अनिद्वानि । कस्मा ? महादुक्खस्स उप्पादनतो । एवं इद्वानिद्वं एकन्ततो विपाकेनेव परिच्छिज्जती ति वेदितब्बं ।

R. 12

तं तं वा पना ति एत्थ न हेट्ठिमनयो ओलोकेतब्बो । न हि भगवा
 5 सम्मुत्तिमनापं भिन्दति, पुग्गलमनापं पन भिन्दति । तस्मा तंतंवापन-
 वसेनेव^२ उपादायुपादाय हीनप्पणीतता कथेतब्बा^३ । नेरयिकानं हि रूपं
 कोटिप्पत्तं हीनं नाम ; तं उपादाय तिरच्छानेसु नागसुपण्णानं रूपं पणीतं
 नाम । तेसं रूपं हीनं ; तं उपादाय पेतानं रूपं पणीतं नाम । तेसं
 पि हीनं ; तं उपादाय जानपदानं रूपं पणीतं नाम । तेसं पि हीनं ; तं
 10 उपादाय गामभोजकानं रूपं पणीतं नाम । तेसं पि हीनं ; तं उपादाय
 जनपदसामिकानं रूपं पणीतं नाम । तेसं पि हीनं ; तं उपादाय पदेसराजूनं
 रूपं पणीतं नाम । तेसं पि हीनं ; तं उपादाय चक्खवत्तिरज्ज्जो रूपं पणीतं
 नाम । तस्सा पि हीनं ; तं उपादाय भुम्मद्वुदेवतानं^४ रूपं पणीतं नाम ।
 तेसं पि हीनं ; तं उपादाय चातुम्महाराजिकानं देवानं रूपं पणीतं नाम ।
 15 तेसं पि हीनं ; तं उपादाय तावतिसानं देवानं रूपं पणीतं नाम...पे०...
 अकणिट्टकानं^५ देवानं^६ पन रूपं मत्थकप्पत्तं पणीतं नाम ।

१२-१३. दूरदुक्खनिद्देसे इत्थिन्द्रियादीनि हेट्ठा विभत्तानेव । इमस्मि
 पन दुके दुप्परिग्गहट्ठेन लक्खणदुप्पटिविज्झताय सुखुमं रूपं दूरे ति कथितं ।
 सुखपरिग्गहट्ठेन लक्खणसुप्पटिविज्झताय ओळारिकं रूपं सन्तिके ति ।
 20 कवलिङ्काराहारपरियोसानेव^१ निथ्यातनट्टाने पि 'इदं वुच्चति रूपं दूरे' ति
 न नीयातितं । कस्मा ? दुविधं हि दूरे नाम—लक्खणतो च ओकासतो
 चा ति । तत्थ लक्खणतो दूरे ति न कथितं, तं ओकासतो कथेतब्बं । तस्मा
 दूरे ति अकथितं । ओळारिकरूपं ओकासतो दूरे ति दस्सेतुं अनिथ्यातेत्वा व
 यं वा पनज्जं पी ति आदिमाह । सन्तिकपदनिद्देसे पि एसेव नयो ।
 25 तत्थ अनासन्ने ति न आसन्ने, अनुकपट्ठे ति निस्सटे, दूरे ति दूरम्हि,

१. फोटियमानस्स—सु० । २. तंतंवापनकवसेनेव—स्या० ; तं तं वा पन वसेनेव—सी० ।

३. वेदितब्बा—म० । ४. भुम्मानं देवानं—स्या० ; भुम्मदेवानं—म० । ५-५. अकनिट्टदेवानं—म०,
 रो० । ६. कवलीकाराहारपरियोसाने च—म० ।

असन्तिके ति न सन्तिके । इदं वुच्चति रूपं दूरे ति इदं पण्णरसविधं सुखुमरूपं लक्खणतो दूरे, दसविधं पन ओळारिकरूपं येवापनकवसेन ओकासतो दूरे ति वुच्चति । सन्तिकपदनिद्देशो उत्तानत्थो येव ।

इदं वुच्चति रूपं सन्तिके ति इदं दसविधं ओळारिकरूपं लक्खणतो सन्तिके, पञ्चदसविधं पन सुखुमरूपं येवापनकवसेन ओकासतो सन्तिके ति 5 वुच्चति । कित्तकतो पट्ठाय पन रूपं ओकासवसेन सन्तिके नाम ? कित्तकतो पट्ठाय पन^१ दूरे नामा ति ? पकतिकथाय कथेन्तानं द्वादसहत्थो^२ सवणूपचारो^३ नाम होति । तस्स ओरतो रूपं सन्तिके, परतो दूरे । तत्थ सुखुमरूपं दूरे होन्तं लक्खणतो पि ओकासतो पि दूरे होति ; सन्तिके होन्तं पन ओकासतो व सन्तिके होति, न लक्खणतो । ओळारिकरूपं सन्तिके होन्तं 10 लक्खणतो पि ओकासतो पि सन्तिके होति ; दूरे होन्तं ओकासतो व दूरे होति, न लक्खणतो ।

B. 12

R. 13

तं तं वा पना ति एत्थ न हेट्ठिमनयो ओलोकेतब्बो । हेट्ठा हि भिन्दमानो गतो । इध पन न लक्खणतो दूरं^४ भिन्दति, ओकासतो दूरमेव भिन्दति । उपादायुपादाय दूरसन्तिकं हि^५ एत्थ दस्सितं । अत्तनो हि रूपं सन्तिके 15 नाम ; अन्तोकुच्छिगतस्सा पि परस्स दूरे । अन्तोकुच्छिगतस्स सन्तिके ; बहिठितस्स दूरे । एकमञ्चे^६ सयितस्स सन्तिके ; बहिपमुखे ठितस्स^७ दूरे । अन्तोपरिवेणे रूपं सन्तिके ; बहिपरिवेणे दूरे । अन्तोसंधारामे रूपं सन्तिके ; बहिसंधारामे दूरे । अन्तोसीमाय रूपं सन्तिके ; बहिसीमाय दूरे । अन्तोगामक्खेत्ते रूपं सन्तिके ; बहिगामक्खेत्ते दूरे । अन्तोजनपदे 20 रूपं सन्तिके ; बहिजनपदे दूरे । अन्तोरज्जसीमाय रूपं सन्तिके ; बहिरज्जसीमाय दूरे । अन्तोसमुद्दे रूपं सन्तिके ; बहिसमुद्दे दूरे । अन्तोचक्कवाळे रूपं सन्तिके ; बहिचक्कवाळे दूरे ति ।

अयं रूपक्खन्धनिद्देशो

१. स्या०, म० पोत्यकेसु नत्थि । २. द्वादसहत्था—स्या० । ३. सवणूपचारो—सी० ।

४. दूरे रूपं—सी० । ५. पि—सी० । ६. एकमञ्चके—सी० । ७. सयितस्स—सी० ।

२—वेदनाक्खन्धनिद्देसो

१४-१७ वेदनाक्खन्धनिद्देसादीसु^१ हेट्ठा वुत्तसदिसं पहाय अपुब्बमेव वण्णयिस्साम । या काचि वेदना ति चतुभूमिकवेदनं परियादियति ।
 B. 13 सुखा वेदना ति आदीनि अतीतादिवसेन निद्दिट्ठवेदनं सभावतो दस्सेतुं वुत्तानि । तत्थ सुखा वेदना अत्थि कायिका, अत्थि चेतसिका । तथा
 5 दुक्खा वेदना । अदुक्खमसुखा पन चक्खादयो पसादकाये सन्धाय परियायेन 'अत्थि कायिका, अत्थि चेतसिका' ति^२ वुत्ता^३ । तत्थ सब्बा पि कायिका
 R. 14 कामावचरा । तथा चेतसिका दुक्खा वेदना । चेतसिका सुखा वेदना^४ पन तेभूमिका । अदुक्खमसुखा चतुभूमिका । तस्सा सब्बप्पकाराय पि सन्ततिवसेन, खणादिवसेन च अतीतादिभावो वेदितब्बो ।

10 तत्थ सन्ततिवसेन एकवीथि-एकजवन-एकसमापत्तिपरियापन्ना, एकविधविसयसमायोगप्पवत्ता^५ च पच्चुप्पन्ना । ततो पुब्बे अतीता, पच्छा अनागता । खणादिवसेन खणत्तयपरियापन्ना पुब्बन्तापरन्तमज्झगता सकिच्चञ्च कुरुमाना वेदना पच्चुप्पन्ना । ततो पुब्बे अतीता, पच्छा अनागता । तत्थ खणादिवसेन^६ अतीतादिभावं सन्धाय अयं निद्देसो कतो ति वेदितब्बो ।

15 २०-२१. ओळारिकसुखुमनिद्देसे अकुसला वेदना ति आदीनि जातितो ओळारिकसुखुमभावं दस्सेतुं वुत्तानि । दुक्खा वेदना ओळारिका ति आदीनि सभावतो । असमापन्नस्स वेदना ति आदीनि पुगलतो । सासवा ति आदीनि लोकियलोकुत्तरतो ओळारिकसुखुमभावं दस्सेतुं वुत्तानि । तत्थ अकुसला ताव सदरथट्ठेन दुक्खविपाकट्ठेन च ओळारिका ।
 20 कुसला निद्दरथट्ठेन सुखविपाकट्ठेन च सुखुमा । अव्याकता निरुस्साहट्ठेन अविपाकट्ठेन च सुखुमा । कुसलाकुसला सउस्साहट्ठेन^७ सविपाकट्ठेन च ओळारिका । अव्याकता वुत्तनयेनेव सुखुमा ।

दुक्खा असातट्ठेन दुक्खट्ठेन च ओळारिका । सुखा सातट्ठेन सुखट्ठेन च सुखुमा । अदुक्खमसुखा सन्तट्ठेन पणीतट्ठेन च सुखुमा । सुखदुक्खा

१. निद्देसादिसु-सी०, रो० । २-२. सी०, म० पोत्थकेसु नत्थि । ३. रो० पोत्थके नत्थि । ४. समायोगप्पत्ता-सी० । ५. खणादिभावेन-रो० । ६. सउस्साहट्ठेन च-स्या० ।

खोभनट्टेन फरणट्टेन च ओळारिका । सुखावेदना पि हि खोभेति फरति ।
 तथा^१ दुक्खावेदना पि । सुखं हि उप्पज्जमानं सकलसरीरं खोभेत्तं आलुळेत्तं
 अभिसन्दयमानं^२ मदयमानं छादयमानं सीतोदकघटेन आसिञ्चयमानं विय
 उप्पज्जति । दुक्खं उप्पज्जमानं तत्तफालं^३ अन्तो पवेसन्तं^४ विय तिणुक्काय
 बहि झापयमानं विय उप्पज्जति । अदुक्खमसुखा पन वुत्तनयेनेव सुखुमा । 5
 असमापन्नस्स वेदना नानारम्मणे विक्खितभावतो ओळारिका । समापन्नस्स
 वेदना एकत्तनिमित्ते एव^५ चरती ति सुखुमा । सासवा आसवुप्पत्तिहेतुतो
 ओळारिका । आसवचारो नाम एकन्तओळारिको । अनासवा वुत्त-
 विपरियायेन सुखुमा ।

B. 14

R. 15

तत्थ एको नेव कुसलत्तिके कोविदो होति, न वेदनात्तिके । सो^{१०}
 'कुसलत्तिकं रक्खामी' ति वेदनात्तिकं भिन्दति ; 'वेदनात्तिकं रक्खामी' ति
 कुसलत्तिकं भिन्दति । एको 'त्तिकं रक्खामी' ति भूमन्तरं^६ भिन्दति ।
 एको न भिन्दति । कथं ? "सुखदुक्खा वेदना ओळारिका, अदुक्खमसुखा
 वेदना सुखुमा" [वि० ६] ति हि वेदनात्तिके वुत्तं । तं एको पटिक्खपति—
 न सब्बा अदुक्खमसुखा सुखुमा । सा हि कुसला पि अत्थि अकुसला पि^{१५}
 अव्याकता पि । तत्थ कुसलाकुसला ओळारिका, अव्याकता सुखुमा ।
 कस्मा ? कुसलत्तिके पालियं^७ आगतत्ता ति । एवं कुसलत्तिको रक्खितो
 होति, वेदनात्तिको पन भिन्नो । कुसलाकुसला वेदना ओळारिका, अव्याकता
 वेदना सुखुमा" [वि० ६] ति यं पन कुसलत्तिके वुत्तं, तं एको पटिक्खपति—
 न सब्बा अव्याकता सुखुमा । सा हि सुखा पि अत्थि दुक्खा पि अदुक्खम-^{२०}
 सुखा पि । तत्थ सुखदुक्खा ओळारिका, अदुक्खमसुखा सुखुमा । कस्मा ?
 वेदनात्तिके पालियं आगतत्ता ति । एवं वेदनात्तिको रक्खितो होति,
 कुसलत्तिको पन भिन्नो । कुसलत्तिकस्स पन आगतट्टाने वेदनात्तिकं
 अनोलोकेत्वा वेदनात्तिकस्स आगतट्टाने कुसलत्तिकं अनोलोकेत्वा कुसलादीनं
 कुसलत्तिकलक्खणेन, सुखादीनं वेदनात्तिकलक्खणेन ओळारिकसुखुमतं कथेन्तो^{२५}
 न भिन्दति नाम ।

१. स्या० पोत्थके नत्थि । २. अनिसन्दयमानं-सी० । ३. तत्तथालं-सी०, स्या० ।

४. वेलेन्तं-स्या० । ५. चेव-स्या०, म० । ६. भूमन्तरं-स्या० । ७. पालियं-म०, रो० ।

यस्मि “कुसलाकुसलावेदना ओळारिका, अव्याकता वेदना सुखुमा” ति कुसलत्तिके वृत्तं, तत्रेको^१ ‘कुसला लोकुत्तरवेदना पि समाना ओळारिका नाम, विपाका अन्तमसो द्विपञ्चविज्जाणसहजाता पि समाना सुखुमा नाम होती’ ति वदति । सो एवरूपं सन्तं पणीतं लोकुत्तरवेदनं ओळारिकं नाम
 ५ करोन्तो, द्विपञ्चविज्जाणसम्पयुतं अहेतुकं हीनं जळं वेदनं सुखुमन्नाम करोन्तो ‘तिकं रक्खिस्सामी’ ति भूमन्तरं^२ भिन्दति नाम । तत्थ तत्थ भूमियं कुसलं पन तंतंभूमिविपाकेनेव सद्धिं योजेत्वा कथेन्तो न भिन्दति नाम ।

तत्रायं^३ नयो—कामावचरकुसला हि ओळारिका ; कामावचरविपाका सुखुमा । रूपावचरारूपावचरलोकुत्तरकुसला ओळारिका ; रूपावचरारूपा-
 १० वचरलोकुत्तरविपाका सुखुमा ति । इमिना नीहारेण कथेन्तो न भिन्दति नाम ।

तिपिटकचूळनागत्येरो पनाह—“अकुसले ओळारिकसुखुमता नाम न उद्धरितब्बा । तं हि एकन्तओळारिकमेव । लोकुत्तरे पि ओळारिकसुखुमता न उद्धरितब्बा । तं हि एकन्तं सुखुमं” ति । इमं कथं आहरित्वा तिपिटकचूळा-
 १५ भयत्येरो आह—“सम्मासम्बुद्धेन अभिधम्मं पत्वा^४ एकपदस्सा पि द्विन्नं पि पदानं आगतट्टाने नयं दातुं युत्तट्टाने नयो अदिन्नो नाम नत्थि, नयं कातुं युत्तट्टाने नयो अकतो नाम नत्थि । इध पनेकच्चो ‘आचरियो’ अस्मी’ति” विचरन्तो अकुसले ओळारिकसुखुमतं उद्धरमानो^५ कुक्कुच्चायति । सम्मासम्बुद्धेन पन लोकुत्तरे पि ओळारिकसुखुमता उद्धरिता” ति । एवञ्च पन वत्वा इदं
 २० सुत्तं आहरि—“तत्र, भन्ते, यायं पटिपदा दुक्खा दन्धाभिज्जा, अयं, भन्ते, पटिपदा उभयेनेव हीना अक्खायति—दुक्खत्ता दन्धत्ता चा” [दी० ३.८२] ति । एत्थ हि चतस्सो पटिपदा लोकियलोकुत्तरमिस्सका कथिता ।

तं तं वा पना ति एत्थ न हेट्ठिमनयो ओलोकेतब्बो । तंतंवापनवसेनेव^६ कथेतब्बं । दुविधा हि अकुसला—लोभसहगता दोससहगता च । तत्थ
 २५ दोससहगता ओळारिका, लोभसहगता सुखुमा । दोससहगता पि दुविधा—

१. तत्थेको—म०, रो० । २. भूमन्तरं—म० । ३. तत्थायं—स्या० । ४. वत्वा—स्या० । ५-५. आचरियोस्मी ति—स्या० । ६. उद्धरयमानो—स्या० । ७. तंतंवापनवसेनेव—स्या० ; तं तं वा पन वसेनेव—सी० ।

नियता अनियता च । तत्थ नियता ओळारिका, अनियता सुखुमा ति^१ ।
नियता^२ पि कप्पट्टितिका^३ ओळारिका, नोकप्पट्टितिका सुखुमा । कप्पट्टितिका पि
असङ्खारिका ओळारिका, ससङ्खारिका सुखुमा । लोभसहगता पि दुविधा^४—
दिट्ठिसम्पयुत्ता दिट्ठिविप्पयुत्ता च । तत्थ दिट्ठिसम्पयुत्ता ओळारिका,
दिट्ठिविप्पयुत्ता सुखुमा । दिट्ठिसम्पयुत्ता पि नियता ओळारिका, अनियता^५
सुखुमा । सा पि असङ्खारिका ओळारिका, ससङ्खारिका सुखुमा ।

संखेपतो अकुसलं पत्वा या विपाकं बहुं देति सा ओळारिका, या अप्पं
सा सुखुमा । कुसलं पत्वा पन अप्पविपाका ओळारिका, बहुविपाका
सुखुमा । चतुब्बिधे कुसले कामावचरकुसला ओळारिका, रूपावचरकुसला
सुखुमा । सा पि ओळारिका, अरूपावचरकुसला सुखुमा । सा पि ओळारिका,¹⁰
लोकुत्तरकुसला सुखुमा । अयं ताव भूमीसु^६ अभेदतो नयो ।

भेदतो पन कामावचरा दानसीलभावनामयवसेन तिविधा । तत्थ
दानमया ओळारिका, सीलमया सुखुमा । सा पि ओळारिका, भावनामया
सुखुमा । सा पि दुहेतुका तिहेतुका ति दुविधा । तत्थ दुहेतुका ओळारिका,
तिहेतुका सुखुमा । तिहेतुका पि ससङ्खारिकासङ्खारिकभेदतो दुविधा ।¹⁵
तत्थ ससङ्खारिका ओळारिका, असङ्खारिका सुखुमा । रूपावचरे पठमज्ज्ञान-
कुसलवेदना ओळारिका, दुतियज्ज्ञानकुसलवेदना सुखुमा ... पे० ... चतु-
त्थज्ज्ञानकुसलवेदना सुखुमा । सा पि ओळारिका, आकासनञ्चायतनकुसल-
वेदना सुखुमा । सा पि ओळारिका ... पे० ... नेवसञ्ज्ञानासञ्जायतन-
कुसलवेदना सुखुमा । सा पि ओळारिका, विपस्सनासहजाता सुखुमा ।²⁰
सा पि ओळारिका, सोतापत्तिमग्गसहजाता सुखुमा । सा पि ओळारिका
... पे० ... अरहत्तमग्गसहजाता सुखुमा ।

चतुब्बिधविपाके कामावचरविपाकवेदना ओळारिका, रूपावचरविपाक-
वेदना सुखुमा । सा पि ओळारिका ... पे० ... लोकुत्तरविपाकवेदना
सुखुमा । एवं ताव अभेदतो नयो^७ ।

१. स्या०, म० पोत्थकेसु नत्थि । २. यथा पि-सी० । ३. कप्पट्टिका-सु० ।

४. द्विधा-म० । ५. भूमिसु-सी०, रो० । ६. सी०, स्या०, सु० पोत्थकेसु नत्थि ।

भेदतो पन कामावचरविपाका अत्थि अहेतुका, अत्थि सहेतुका । सहेतुका पि अत्थि दुहेतुका, अत्थि तिहेतुका । तत्थ अहेतुका ओळारिका, सहेतुका सुखुमा । सा पि दुहेतुका ओळारिका, तिहेतुका सुखुमा । तत्था पि ससङ्खारिका ओळारिका, असङ्खारिका सुखुमा । पठमज्झानविपाका
 5 ओळारिका, दुतियज्झानविपाका सुखुमा ... पे० ... चतुत्थज्झानविपाका सुखुमा । सा पि ओळारिका, आकासानञ्चायतनविपाका सुखुमा । सा पि ओळारिका ... पे० ... नेवसञ्जानासञ्जायतनविपाका सुखुमा । सा पि ओळारिका, सोतापत्तिफलवेदना सुखुमा । सा पि ओळारिका, सकदागामि ... पे० ... अरहत्तफलवेदना सुखुमा ।

B. 17 10

R. 18

तीसु किरियासु कामावचरकिरियवेदना ओळारिका, रूपावचरकिरियवेदना सुखुमा । सा पि ओळारिका, अरूपावचरकिरियवेदना सुखुमा । एवं ताव अभेदतो । भेदतो पन अहेतुकादिवसेव भिन्नाय^१ कामावचरकिरियाय अहेतुककिरियवेदना ओळारिका, सहेतुका^२ सुखुमा । सा पि दुहेतुका ओळारिका, तिहेतुका सुखुमा । तत्था पि ससंखारिका ओळारिका, असंखारिका सुखुमा ।
 15 पठमज्झाने किरियवेदना ओळारिका, दुतियज्झाने सुखुमा । सा पि ओळारिका, ततिये ... पे० ... चतुत्थे सुखुमा । सा पि ओळारिका, आकासानञ्चायतनकिरियवेदना सुखुमा । सा पि ओळारिका, विञ्जानञ्चायतन-आकिञ्चञ्जायतननेवसञ्जानासञ्जायतनकिरियवेदना सुखुमा । या ओळारिका सा हीना । या सुखुमा सा पणीता ।

20

२२-२३ दूरदुकनिद्वेसे अकुसलवेदना विसभागट्टेन विसंसट्टेन च कुसलाव्याकताहि दूरे । इमिना नयेन सब्बपदेसु दूरता वेदितब्बा । सचे पि हि अकुसलादिवेदनासमज्झिनो दुक्खादिवेदनासमज्झिनो च तयो तयो जना एकमञ्चे निसिन्ना होन्ति, तेसं पि ता वेदना विसभागट्टेन विसंसट्टेन च दूरे येव नाम । समापन्नवेदनादिसमज्झीसु पि एसेव नयो । अकुसला पन
 25 अकुसलाय सभागट्टेन सरिक्खट्टेन च सन्तिके नाम । इमिना नयेन सब्बपदेसु सन्तिकता वेदितब्बा । सचे पि हि अकुसलादिवेदनासमज्झीसु तीसु जनेसु एको कामभवे,^३ एको रूपभवे, एको अरूपभवे, तेसं पि ता वेदना सभागट्टेन

१. निन्नाय-सी० । २. सहेतुकक्रिया०-सु०; सहेतुककिरिया०-रो० । ३. कामभवे उणञ्जति-स्या० ।

सरिक्खट्टेन च सन्तिके येव नाम । कुसलादिवेदनासमङ्गीसु^१ पि एसेव नयो ।

तं तं वा पना ति एत्थ हेट्ठिमनयं अनोलोकेत्वा तं तं वापनवसेनेव^२ कथेतब्बं । कथेत्तेन च न दूरतो सन्तिकं उद्धरितब्बं, सन्तिकतो पन दूरं उद्धरितब्बं । दुविधा हि अकुसला - लोभसहगता दोससहगता^३ च । तत्थ लोभसहगता लोभसहगताय सन्तिके नाम, दोससहगताय दूरे नाम । दोससहगता दोससहगताय सन्तिके नाम, लोभसहगताय दूरे नाम । दोससहगता पि नियता नियताय सन्तिके नामा ति । एवं अनियता । कप्पट्टितिक^४ - नोकप्पट्टितिक^५ - असंखारिक-ससंखारिकभेदं लोभसहगतादीसु च दिट्ठि-सम्पयुत्तादिभेदं सब्बं ओळारिकदुकनिद्देसे^६ वित्थारितवसेन अनुगत्वा एकेक-^{१०} कोट्टासवेदना तंतंकोट्टासवेदना येव सन्तिके, इतरा इतराय दूरे ति वेदितब्बा ति^१ ।

B. 18

R. 19

अयं वेदनाक्खन्धनिद्देसो ।

३ - सज्जाक्खन्धनिद्देसो

२४-२५. सज्जाक्खन्धनिद्देसे या काचि सज्जा ति चतुभूमिकसज्जं परियादियति । चक्खुसम्फस्सजा सज्जा ति आदीनि अतीतादिवसेन निदिट्ठसज्जं सभावतो दस्सेतुं वुत्तानि । तत्थ चक्खुसम्फस्सतो^{१५} चक्खुसम्फस्सस्मिं वा जाता चक्खुसम्फस्सजा नाम । सेसासु पि एसेव नयो । एत्थ च पुरिमा पञ्च चक्खुप्पसादादिवत्थुका व । मनोसम्फस्सजा^{१२} हृदयवत्थुका पि अवत्थुका पि । सब्बा चतुभूमिकसज्जा ।

३०. ओळारिकदुकनिद्देसे पटिघसम्फस्सजा ति सप्पटिघे चक्खुप्पसादादयो वत्थुं कत्वा सप्पटिघे रूपादयो आरब्भ उप्पज्जन्तो^{१०} फस्सो पटिघसम्फस्सो^{२०} नाम । ततो जाता^१ तरिमं वा जाता पटिघसम्फस्सजा नाम ।

१. समङ्गिसु-सी०, रो० । २. तंतंवापनकवसेन-स्या०; तं तं वा पनवसेन-सी० ।

३. कप्पट्टिक-सु० । ४. स्या०, म० पोत्थकेसु नत्थि । ५. ओळारिकनिद्देसे-सु० ।

६. वेदितब्बो-सी०, सु० । ७. उप्पन्नो-स्या०, म० । ८. म०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

चक्खुसम्फस्सजा सञ्जा ...पे०... कायसम्फस्सजा सञ्जा ति पि तस्सा येव वत्थुतो नामं । रूपसञ्जा ...पे०... फोढुब्बसञ्जा ति पि तस्सा येव आरम्मणतो नामं । इदं पन वत्थारम्मणतो नामं । सप्पटिघानि हि वत्थूनि निस्साय, सप्पटिघानि च आरम्मणानि आरब्भ उप्पत्तितो एसा
 5 पटिघसम्फस्सजा सञ्जा ति वुत्ता । मनोसम्फस्सजा ति पि परियायेन एतिस्सा नामं होति येव । चक्खुविञ्जाणं हि मनो नाम । तेन सहजातो फस्सो मनोसम्फस्सो नाम । तस्मिं मनोसम्फस्से, तस्मा वा मनोसम्फस्सा जाता ति मनोसम्फस्सजा । तथा सोतघाणजिब्हाकायविञ्जाणं मनो नाम । तेन सहजातो फस्सो मनोसम्फस्सो नाम । तस्मिं मनोसम्फस्से, तस्मा
 10 वा मनोसम्फस्सा जाता ति मनोसम्फस्सजा ।

अधिवचनसम्फस्सजा सञ्जा ति पि परियायेन एतिस्सा नामं होति येव । तयो हि अरूपिनो खन्धा सयं पिट्ठिवट्टका हुत्वा अत्तना सहजाताय सञ्जाय अधिवचनसम्फस्सजा सञ्जा ति पि नामं करोन्ति । निप्परियायेन
 B. 20 पन पटिघसम्फस्सजा सञ्जा नाम पञ्चद्वारिकसञ्जा, अधिवचनसम्फस्सजा
 B. 19 15 सञ्जा नाम मनोद्वारिकसञ्जा । तत्थ पञ्चद्वारिकसञ्जा ओलोकेत्वा पि जानितुं सक्का ति ओळारिका^१ । रज्जित्वा उपनिज्झायन्तं हि 'रज्जित्वा उपनिज्झायती'ति, कुज्झित्वा उपनिज्झायन्तं 'कुज्झित्वा उपनिज्झायती' ति ओलोकेत्वा व जानन्ति ।

तत्रिदं^२ वत्थु—द्वे किर इत्थियो^३ निसीदित्वा सुत्तं कन्तन्ति^४ ।
 20 द्वीसु दहरेसु गामे चरन्तेसु एको पुरतो गच्छन्तो एकं इत्थिं ओलोकेसि । इतरा न^५ पुच्छि 'कस्मा नु खो तं एसो ओलोकेसी' ति ? 'न एसो भिक्खु मं विसभागचित्तेन ओलोकेसि, कनिट्ठभगिनीसञ्जाय पन ओलोकेसी' ति । तेषु पि गामे चरित्वा आगन्त्वा^६ आसनसालाय निसिन्नेसु इतरो भिक्खु तं भिक्खुं पुच्छि—'तया सा इत्थी ओलोकिता' ति ? 'आम
 25 ओलोकिता' । 'किमत्थाया' ति ? 'मय्हं भगिनीसरिक्खत्ता^७ तं ओलोकेसि'

१. ओलारिका—सी० ।

२. तत्रिदं—स्या० ।

३. इत्थियो गामे—स्या० ।

४. कन्तेन्ति—सी० ।

५. तं—स्या०, म० ।

६. स्या०, म०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

७. भगिनी—सी० ।

ति आह । एवं पञ्चद्वारिकसञ्जा ओलोकेत्वा पि जानितुं सक्का ति वेदितब्बा । सा पनेसा पसादवत्थुका एव । केचि पन जवनप्पवत्ता ति दीपेन्ति । मनोद्वारिकसञ्जा पन^१ एकमञ्चे वा एकपीठे वा निसीदित्वा पि अञ्जं चिन्तेत्तं वितक्केन्तञ्च 'किं चिन्तेसि, किं वितक्केसी' ति पुच्छित्वा तस्स वचनवसेनेव जानितव्वतो सुखुमा । सेसं वेदनाक्खन्धसदिसमेवा ति ।

5

अयं सञ्जाक्खन्धनिद्देसो ।

४—सङ्खारक्खन्धनिद्देसो

३४-३५. सङ्खारक्खन्धनिद्देसे ये केचि सङ्खारा ति चतुभूमिकसङ्खारे परियादियति । चक्खुसम्पस्सजा चेतना ति आदीनि अतीतादिवसेन निद्दिट्ठसङ्खारे सभावतो दस्सेतुं वुत्तानि । चक्खुसम्पस्सजा ति आदीनि वुत्तत्थानेव । चेतना ति हेट्ठिमकोटिया पधानसङ्खारवसेन वुत्तं । हेट्ठिमकोटिया हि अन्तमसो चक्खुविञ्जाणेन सद्धिं पालियं^२ आगता चत्तारो सङ्खारा 10 उप्पज्जन्ति । तेसु चेतना पधाना आयूहनट्टेन पाकटता । तस्मा अयमेव गहिता । तं सम्पयुत्ता^३ सङ्खारा^३ पन ताय गहिताय गहिता व होन्ति । इधा पि पुरिमा पञ्च चक्खुप्पसादादिवत्थुका व । मनोसम्पस्सजा हृदयवत्थुका पि अवत्थुका पि । सब्बा चतुभूमिकचेतना । सेसं वेदनाक्खन्धसदिसमेवा ति ।

अयं सङ्खारक्खन्धनिद्देसो

५—विञ्जाणक्खन्धनिद्देसो

४४-४५. विञ्जाणक्खन्धनिद्देसे यं किञ्चि विञ्जाणं ति चतुभूमिक- 15 विञ्जाणं परियादियति । चक्खुविञ्जाणं ति आदीनि अतीतादिवसेन निद्दिट्ठविञ्जाणं सभावतो दस्सेतुं वुत्तानि । तत्थ चक्खुविञ्जाणादीनि पञ्च चक्खुप्पसादादिवत्थुकानेव, मनोविञ्जाणं हृदयवत्थुकं पि अवत्थुकं पि । सब्बं चतुभूमिकविञ्जाणं । सेसं वेदनाक्खन्धसदिसमेवा ति ।

अयं विञ्जाणक्खन्धनिद्देसो ।

१. स्या० पोत्यके नत्थि । २. पालियं-म०, रो० । ३-३. सम्पयुत्तसंखारा-स्या०, म० ।

पकिण्णककथा

इदानीं पञ्चसु पि खण्डेषु समुग्गमतो, पुब्बापरतो, अद्वानपरिच्छेदतो, एकुप्पादनानानिरोधतो, नानुप्पादएकनिरोधतो, एकुप्पादएकनिरोधतो, नानुप्पादनानानिरोधतो, अतीतानागतपच्चुप्पन्नतो, अज्झातिकवाहिरतो, ओळारिकसुखुमतो, हीनप्पणीततो, दूरसन्तिकतो, पच्चयतो, समुट्ठानतो, परिनिप्फन्नतो, सङ्गततो ति सोळसहाकारेहि पकिण्णकं वेदितव्वं । तत्थ दुविधो^१ समुग्गमो^२—गम्भसेय्यकसमुग्गमो, ओपपातिकसमुग्गमो ति । तत्थ गम्भसेय्यकसमुग्गमो एवं वेदितव्वो—गम्भसेय्यकसत्तानं हि पटिसन्धि-
 कखणे पञ्चकखन्धा अपच्छाअपुरे^३ एकतो पातुभवन्ति । तस्मिं खणे पातुभूता कललसङ्घाता रूपसन्ततिं परित्ता होति । खुद्दकमक्खिकाय एकवायामेन
 १० पातव्वमत्ता ति वत्वा पुन 'अतिवहुं एतं, सण्हसूचिया तेले पक्खिपित्वा उक्खित्ताय पग्घरित्वा अग्गे ठितविन्दुमतं' ति वुत्तं । तं पि पटिक्खिपित्वा 'एककेसे तेलतो उद्धरित्वा गहिते तस्स दग्घरित्वा अग्गे ठितविन्दुमतं' ति वुत्तं । तं पि पटिक्खिपित्वा 'इमस्मिं जनपदे मनुस्सानं केसे अट्ठधा फालिते ततो एककोट्टासप्पमाणो उत्तरकुल्लकानं केसो ; तस्स पसन्नतिलतेलतो उद्धटस्स
 १५ अग्गे ठितविन्दुमतं' ति वुत्तं^४ । तं पि पटिक्खिपित्वा 'एतं बहुं^५, जातिउण्णा नाम सुखुमा ; तस्सा एकअंमुनो पसन्नतिलतेले पक्खिपित्वा उद्धटस्स पग्घरित्वा अग्गे ठितविन्दुमतं' ति वुत्तं^६ । तं पनेतं अच्छं होति विप्पसन्नं अनाविलं परिमुद्धं पसन्नतिलतेलविन्दुसमानवण्णं^७ ति । वुत्तं पि चेतं—

तिलतेलस्स यथा विन्दु, सप्पिमण्डो अनाविलो ।

२० एवं वण्णपटिभागं, कललं ति पवुच्चती ति ॥

एवं परित्ताय रूपसन्ततिया तीणि सन्ततिसीसानि होन्ति—वत्थुदसकं, काय-
 दसकं, इत्थिया इत्थिन्द्रियवसेन पुरिसस्स पुरिसिन्द्रियवसेन भावदसकं ति । तत्थ वत्थुरुपं, तस्स निस्सयानि चत्तारि महाभूतानि, तन्निस्सिता वण्णगन्धरसोजा, जीवितं ति—इदं वत्थुदसकं नाम । कायप्पसादो, तस्स निस्सयानि चत्तारि
 २५ महाभूतानि, तन्निस्सिता वण्णगन्धरसोजा, जीवितं ति—इदं कायदसकं नाम ।

१-१ समुग्गमतो ति दुविधो समुग्गमो—स्या० । २. अपच्छा अपुरे—स्या० । ३. सु० पोत्थके नत्थि । ४. बहु-सी० । ५. रो० पोत्थके नत्थि । ६. विन्दुसमानं—स्या० ।

इत्थिया इत्थिभावो, पुरिसस्स पुरिसभावो, तस्स निस्सयानि चत्तारि महाभूतानि, तन्निस्सिता वण्णगन्धरसोजा, जीवितं ति—इदं भावदसकं नाम । एवं गब्भसेय्यकानं पटिसन्धियं^१ उक्कट्टुपरिच्छेदेन समतिसं कम्मजरूपानि रूपक्खन्धो नाम होति । पटिसन्धिचित्तेन पन सहजाता वेदना वेदनाक्खन्धो, सञ्जा सञ्जा-क्खन्धो, सङ्खारा सङ्खारक्खन्धो, पटिसन्धिचित्तं विञ्जाणक्खन्धो ति । एवं 5 गब्भसेय्यकानं पटिसन्धिक्खणे पञ्चक्खन्धा परिपुण्णा होन्ति । सचे पन नपुंसकपटिसन्धि होति, भावदसकं हायति । द्वित्रं दसकानं वसेन समवीसति कम्मजरूपानि रूपक्खन्धो नाम होति । वेदनाक्खन्धादयो वुत्तप्पकारा येवा ति । एवं पि गब्भसेय्यकानं पटिसन्धिक्खणे पञ्चक्खन्धा परिपुण्णा होन्ति ।

इमस्मिं ठाने तिसमुट्ठानिकप्पवेणी^२ कथेतब्बा भवेय्य । तं पन अकथेत्वा 10 'ओपपातिकसमुग्गमो' नाम दस्सितो । ओपपातिकानं हि परिपुण्णायतनानं पटिसन्धिक्खणे हेट्ठा वुत्तानि तीणि, चक्खु-सोत-घाण-जिह्वादसकानि चेति सत्त रूपसन्ततिसीसानि पातुभवन्ति । तत्थ चक्खुदसकादीनि कायदसक-सदिसानेव । नपुंसकस्स पन भावदसकं नत्थि । एवं परिपुण्णायतनानं ओपपातिकानं समसत्तति चेव समसट्ठि च कम्मजरूपानि रूपक्खन्धो नाम । 15 वेदनाक्खन्धादयो वुत्तप्पकारा एवा ति । एवं ओपपातिकानं पटिसन्धिक्खणे पञ्चक्खन्धा परिपुण्णा होन्ति । अयं 'ओपपातिकसमुग्गमो' नाम । एवं ताव पञ्चक्खन्धा 'समुग्गमतो' वेदितब्बा ।

'पुब्बापरतो'ति एवं^३ पन गब्भसेय्यकानं अपच्छाअपुरे उप्पत्तेसु पञ्चसु खन्धेसु किं रूपं पठमं रूपं समुट्ठापेति उदाहु अरूपं ति ? रूपं रूपमेव समु- 20 ट्ठापेति, न अरूपं । कस्मा ? पटिसन्धिचित्तस्स न रूपजनकत्ता । सब्बसत्तानं हि पटिसन्धिचित्तं, खीणासवस्स चुतिचित्तं, द्विपञ्चविञ्जाणानि, चत्तारि आरुप्पविपाकानी^४ति सोऽस्स चित्तानि रूपं न समुट्ठापेन्ति । तत्थ पटिसन्धिचित्तं ताव वत्थुनो दुब्बलताय अप्पतिट्ठितताय पच्चयवेकल्लताय आगन्तुकताय च रूपं न समुट्ठापेति । तत्थ हि सहजातं वत्थुं उप्पादक्खणे 25 दुब्बलं होती ति वत्थुनो दुब्बलताय रूपं न समुट्ठापेति । यथा च पपाते

१. पटिसन्धिकं-सु० । २. तिसमुट्ठानिकप्पवेणि-सी०; तिसमुट्ठानप्पवेणी-स्या० ।

३. एवं च—स्या० । ४. अरूप०—स्या०; अरूप०—म० ।

पतन्तो^१ पुरिसो अञ्जस्स निस्सयो भवितुं न सक्कोति, एवं एतं पि कम्मवेग-
क्खित्तत्ता^२ पपाते पतमानं विय अप्पतिट्ठितं । इति कम्मवेगक्खित्तत्ता,
अप्पतिट्ठितताय पि रूपं न समुट्ठापेति ।

पटिसन्धिचित्तञ्च वत्थुना सद्धि अपच्छाअपुरे उप्पन्नं । तस्स वत्थु पुरे-
५ जातं हुत्वा पच्चयो भवितुं न सक्कोति । सचे सक्कुणेय्य, रूपं समुट्ठापेय्य ।
यत्रापि वत्थु पुरेजातं हुत्वा पच्चयो भवितुं सक्कोति, पवेणी घटियति^३, तत्रापि
चित्तं अङ्गतो अपरिहीनं येव रूपं समुट्ठापेति । यदि हि चित्तं ठानक्खणे
वा भङ्गक्खणे वा रूपं समुट्ठापेय्य, पटिसन्धिचित्तं पि रूपं समुट्ठापेय्य ।
न पन चित्तं तस्मि खणद्वये रूपं समुट्ठापेति । यथा पन अहिच्छत्तकमकुलं^४
१० पठवितो^५ उट्ठहन्तं पंसुचुण्णं गहेत्वा व^६ उट्ठहति, एवं चित्तं पुरेजातं वत्थुं
निस्साय उप्पादक्खणे अट्ठ रूपानि गहेत्वा व उट्ठहति । पटिसन्धिचित्तक्खणे
च वत्थु पुरेजातं हुत्वा पच्चयो भवितुं न सक्कोती ति पच्चयवेकल्लताय पि
पटिसन्धिचित्तं रूपं न समुट्ठापेति ।

R. २४

यथा च आगन्तुको पुरिसो अगतपुब्बं^७ पदेसं गतो अञ्जेसं—‘एथ भो,
१५ अन्तो गामे वो अन्न-पान-गन्ध-मालादीनि दस्सामी’ति वत्तुं न सक्कोति,
अत्तनो अविशयताय अप्पहुतताय, एवमेव पटिसन्धिचित्तं आगन्तुकं ति
अत्तनो आगन्तुकताय पि रूपं न समुट्ठापेति । अपि च समीतस कम्मज-
रूपानि चित्तसमुट्ठानरूपानं ठानं गहेत्वा ठितानी ति पि पटिसन्धिचित्तं रूपं
न समुट्ठापेति ।

B. २३

२० खीणासवस्स पन चुतिचित्तं वट्ठमूलस्स वूपसन्तत्ता न समुट्ठापेति ।
तस्स हि सब्बभवेसु वट्ठमूलं वूपसन्तं अभव्वुप्पत्तिकं^८ पुनब्भवे पवेणी नाम
नत्थि । सोतापन्नस्स पन सत्त भवे ठपेत्वा अट्ठमेव वट्ठमूलं वूपसन्तं । तस्मा
तस्स चुतिचित्तं सत्तसु भवेसु रूपं समुट्ठापेति, सकदागामिनो द्वीसु,
अनागामिनो एकास्मि । खीणासवस्स सब्बभवेसु वट्ठमूलस्स वूपसन्तत्ता नेव
२५ समुट्ठापेति ।

१. पपतन्तो—सी० । २. कम्मक्खित्तत्ता—स्या० ; कम्मवेगक्खित्ततो—सी० ।
३. घटियति—सी०, । ४. अहिच्छत्तकमकुलं—म०, रो० । ५. पथवितो—स्या०, म० ।
६. सी० पोत्थके नत्थि । ७. अनागतपुब्बं—स्या०, सु०, रो० । ८. अभव्वुप्पत्तिकं—रो० ।

द्विपञ्चविज्जाणेसु पन ज्ञानङ्गं नत्थि, मग्गङ्गं नत्थि, हेतु नत्थी ति चित्तङ्गं दुब्बलं होती ति चित्तङ्गदुब्बलताय तानि रूपं न समुट्ठापेन्ति । चत्तारि अरूपविपाकानि तस्मिं भवे रूपस्स नत्थिताय रूपं न समुट्ठापेन्ति । न केवलञ्च तानेव, यानि अज्जानि पि तस्मिं भवे अट्ठ कामावचर-कुसलानि, दस अकुसलानि, नव किरियचित्तानि, चत्तारि आरूपकुसलानि, 5 चतस्सो आरूपकिरिया, तीणि^१ मग्गचित्तानि, चत्तारि फलचित्तानी ति द्वेचत्तालीस^२ चित्तानि उप्पज्जन्ति, तानि पि तत्थ रूपस्स नत्थिताय एव रूपं न समुट्ठापेन्ति । एवं पटिसन्धिचित्तं रूपं न समुट्ठापेति ।

उतु पन पठमं रूपं समुट्ठापेति । को एस उतु नामा ति ? पटिसन्धिकखणे उप्पन्नानं समतिसकम्मजरूपानं अब्भन्तरे^३ तेजोधातु । 10 सा ठानं पत्वा अट्ठ रूपानि समुट्ठापेति । उतु नाम चेस दन्धनिरोधो ; चित्तं खिप्पनिरोधं । तस्मिं धरन्ते येव सोळस चित्तानि उप्पज्जित्वा निरुज्जन्ति । तेषु पटिसन्धिअनन्तरं पठमभवङ्गचित्तं उप्पादकखणे येव अट्ठ रूपानि समुट्ठापेति । यदा पन सहस्स उप्पत्तिकालो भविस्सति, तदा उतुचित्तानि सहनवकं नाम समुट्ठापेस्सन्ति । कबळिङ्काराहारो 15 पि ठानं पत्वा अट्ठ रूपानि समुट्ठापेति । कुतो पनस्स कबळिङ्काराहारो ति ? मातितो । वुत्तञ्चेतं^४—

“यञ्चस्स भुञ्जती माता, अन्नं^५ पानञ्च^६ भोजनं ।

तेन सो तत्थ यापेति, मातुकुच्छिगतो नरो” [सं० १.२०७] ति ॥

एवं कुच्छिगतो दारको मातरा अज्झोहटअन्नपानओजाय यापेति । 20 सा व^७ ठानप्पत्ता अट्ठ रूपानि समुट्ठापेति । ननु च सा ओजा खरा ? वत्थु सुखुमं ? कथं तत्थ पतिट्ठाती ति ? पठमं ताव न पतिट्ठाति ; एकस्स वा द्विअं वा सत्ताहानं गतकाले पतिट्ठाति । ततो पन पुरे वा पतिट्ठातु पच्छा वा ; यदा मातरा अज्झोहटअन्नपानओजा दारकस्स सरीरे पतिट्ठाति, तदा अट्ठ रूपानि समुट्ठापेति ।

25

१. तीनि-सी० । २. द्वा०-स्या० ; द्वि०-सु० । ३. अब्भन्तरा-सी०, म० ।

४. वुत्तप्पि चेतं-स्या०, म० । ५-५. अन्नपानञ्च-स्या० । ६. स्या० पोत्थके नत्थि ।

B. 24

ओपपातिकस्सा पि पकतिपटियत्तानं खादनीयभोजनीयानं अत्थिट्ठाने निब्बत्तस्स तानि गहेत्वा अज्झोहरतो ठानप्पत्ता ओजा रूपं समुट्ठापेति । एको अन्नपानरहिते अरञ्जे निब्बत्तति, महाछातको^१ होति, अत्तनो व^२ जिब्हाय खेळं^३ परिवत्तेत्वा गिलति । तत्रापिस्स ठानप्पत्ता ओजा रूपं समुट्ठापेति ।

- 5 एवं पञ्चवीसतिया कोट्ठासेसु द्वेव रूपानि रूपं समुट्ठापेन्ति—तेजोधातु च कबळिङ्काराहारो च । अरूपे पि द्वे येव धम्मा रूपं समुट्ठापेन्ति—चित्तञ्चेव कम्मचेतना च । तत्थ रूपं उप्पादक्खणे च भङ्गक्खणे च दुब्बलं, ठानक्खणे व^४ बलवं ति ठानक्खणे रूपं समुट्ठापेति । चित्तं ठानक्खणे च^५ भङ्गक्खणे च दुब्बलं, उप्पादक्खणे येव बलवं ति उप्पादक्खणे येव रूपं समुट्ठापेति ।
- 10 कम्मचेतना निरुद्धा व पच्चयो होति । अतीते कप्पकोटिसतसहस्समत्थके पि हि आयूहितं कम्मं एतरहि पच्चयो होति । एतरहि आयूहितं अनागते कप्पकोटिसतसहस्सपरियोसाने पि पच्चयो होती ति । एवं 'पुब्बापरतो' वेदितब्बा ।

R. 26

15

‘अद्धानपरिच्छेदतो’ति रूपं कित्तकं अद्धानं तिट्ठति ? अरूपं कित्तकं ति ? रूपं गरुपरिणामं दन्धनिरोधं । अरूपं लहुपरिणामं खिप्पनिरोधं ।

रूपे धरन्ते येव सोळस चित्तानि उप्पज्जित्वा निरुज्झन्ति । तं पन सत्तरसमेन चित्तेन सर्द्ध निरुज्झति । यथा हि पुरिसो ‘फलं पातेस्सामी’ति मुग्गरेन रुक्खसाखं पहेरथ्य, फलानि च पत्तानि च एकक्खणे येव वण्टतो^६ मुच्चेथ्युं । तत्थ फलानि अत्तनो भारिकताय पठमतरं पठवियं^७ पतन्ति, पत्तानि लहुकताय पच्छा । एवमेव मुग्गरप्पहारेण पत्तानञ्च फलानञ्च एकक्खणे

20 वण्टतो मुत्तकालो विय पटिसन्धिवक्खणे रूपारूपधम्मानं एकक्खणे पातुभावो; फलानं भारिकताय पठमतरं पठवियं पतनं विय रूपे धरन्ते येव सोळसन्नं चित्तानं उप्पज्जित्वा निरुज्झन्तं; पत्तानं लहुकताय पच्छा पठवियं पतनं विय रूपस्स सत्तरसमेन चित्तेन सह निरुज्झन्तं ।

तत्थ किञ्चापि रूपं दन्धनिरोधं गरुपरिणामं, चित्तं खिप्पनिरोधं लहुपरिणामं, रूपं पन अरूपं अरूपं वा रूपं ओहाय पवत्तितुं न सक्कोन्ति ।

१. महाच्छातको-सी० । २. स्या० पोत्थके नत्थि । ३. खेळं-सी० । ४. सी०, म० पोत्थकेषु नत्थि । ५. चेव-सी० । ६. वण्टतो--स्या० । ७. पठवियं--स्या, म० ।
८. एकक्खणेव--सी० ।

द्वित्रं पि एकप्पमाणा व पवत्ति । तत्रायं उपमा—एको पुरिसो लकुण्टकपादो,
 एको दीघपादो । तेषु एकतो मगं गच्छन्तेसु याव दीघपादो एकपदवारं^१
 अक्कमति, ताव इतरो पदे पदं अक्कमित्वा सोळसपदवारेण गच्छति ।
 दीघपादो लकुण्टकपादस्स सोळसपदवारे अत्तनो पदं^२ अञ्छित्वा आकङ्खित्वा
 एकमेव पदवारं करोति । इति एको पि एकं अतिक्रमितुं न सक्कोति ।^५
 द्वित्रं पि गमनं एकप्पमाणमेव होति । एवंसम्पदमिदं दट्ठब्बं । लकुण्टक-
 पादपुरिसो विय हि^३ अरूपं; दीघपादपुरिसो विय रूपं; दीघपादस्स एकं
 पदवारं अक्कमणकाले इतरस्स सोळसपदवारअक्कमनं विय रूपे धरन्ते येव
 अरूपधम्मेषु सोळसत्रं चित्तानं उप्पज्जित्वा निरुज्झनं; द्वित्रं^४ पुरिसानं^५
 लकुण्टकपादपुरिसस्स सोळसपदवारे इतरस्स अत्तनो पादं अञ्छित्वा^६
 आकङ्खित्वा एकपदवारकरणं विय रूपस्स सत्तरसमेन चित्तेन सद्विं निरुज्झनं;
 द्वित्रं पुरिसानं अञ्जमञ्जं अनोहाय एकप्पमाणेनेव गमनं विय अरूपस्स
 रूपं रूपस्स अरूपं अनोहाय एकप्पमाणेनेव पवत्तनं ति । एवं 'अद्धान-
 परिच्छेदतो' वेदितब्बा ।

‘एकुप्पादनानानिरोधतो’ति इदं पच्छिमकम्मजं ठपेत्वा दीपेतब्बं ।
 पठमं हि पटिसन्धिचित्तं, दुतियं भवङ्गं, ततियं भवङ्गं ... पे० ... सोळसमं^{१५}
 भवङ्गं । तेषु एकेकस्स उप्पादट्ठित्तिभङ्गवसेन तयो तयो खणा । तत्थ
 एकेकस्स चित्तस्स तीसु तीसु खणेषु समतिसं समतिसं कम्मजरूपानि
 उप्पज्जन्ति । तेषु पटिसन्धिचित्तस्स उप्पादक्खणे समुट्ठितं कम्मजरूपं
 सत्तरसमस्स भवङ्गचित्तस्स उप्पादक्खणे येव निरुज्झति ; ठित्तिक्खणे समुट्ठितं^{१७}
 ठित्तिक्खणे येव ; भङ्गक्खणे^४ समुट्ठितं भङ्गक्खणे^५ येव निरुज्झति । एवं
 दुतियभवङ्गचित्तं आदिं कत्वा अत्तनो अत्तनो सत्तरसमेन^६ चित्तेन सद्विं
 योजेत्वा नयो नेतब्बो । इति सोळस तिका अट्ठचत्तालीस होन्ति । अयं
 अट्ठचत्तालीसकम्मजरूपप्पवेणी नाम । सा पनेसा रत्तिञ्च दिवा च खादन्तानं
 पि भुञ्जन्तानं पि सुत्तानं पि पमत्तानं पि नदीसोतो विय एकन्तं पवत्तति^{२५}
 येवा ति । एवं ‘एकुप्पादनानानिरोधतो’ वेदितब्बा ।

१. एकं पदवारं—स्या० । २. पादं—स्या०, म० । ३. म० पोत्थके नत्थि ।
 ४-४. स्या० पोत्थके नत्थि । ५. भवङ्गक्खणे—सी० । ६. भवङ्गक्खणे—सी० । ७. सत्तरस-
 मेनेव—स्या० ।

‘नानुष्पादएकनिरोधता’ पच्छिमकम्मजेन दीपेतब्बा । तत्थ आयु-
संखारपरियोसाने सोळसन्नं चित्तानं वारे सति हेट्ठा सोळसकं उपरि
सोळसकं ति द्वे एकतो योजेतब्बानि । हेट्ठा सोळसकर्म्म हि^१ पठमचित्तस्स
उप्पादक्खणे समुट्ठितं समतिसकम्मजरूपं उपरि सोळसकर्म्म पठमचित्तस्स
B. 26 5 उप्पादक्खणे येव निरुज्झति ; ठितिकखणे समुट्ठितं तस्स ठितिकखणे येव
निरुज्झति ; भङ्गक्खणे समुट्ठितं तस्स भङ्गक्खणे येव निरुज्झति । हेट्ठिमसोळस-
कर्म्म पन दुतियचित्तस्स ...पे०... सोळसमचित्तस्स उप्पादक्खणे समुट्ठितं
समतिसकम्मजरूपं चुतिचित्तस्स उप्पादक्खणे येव निरुज्झति ; तस्स
ठितिकखणे समुट्ठितं चुतिचित्तस्स ठितिकखणे येव ; भङ्गक्खणे समुट्ठितं
10 चुतिचित्तस्स भङ्गक्खणे येव निरुज्झति । ततो पट्ठाय कम्मजरूपपप्पवेणी न^२
पवत्तति^३ । यदि पवत्तेय्य, सत्ता अक्खया अवया अजरा अमरा नाम भवेय्युं ।

एत्थ पन यदेतं ‘सत्तरसमस्स भवङ्गचित्तस्स उप्पादक्खणे येव
निरुज्झती’ ति आदिना नयेन ‘एकस्स चित्तस्स उप्पादक्खणे येव^३ उप्पन्नं
रूपं अज्जस्स उप्पादक्खणे निरुज्झती’ ति अट्ठकथायं आगतत्ता वुत्तं, तं
R. 28 15 “यस्स कायसङ्खारो निरुज्झति, तस्स चित्तसङ्खारो निरुज्झती” ति ?
“आमन्ता” [य० २.२६] ति इमाय पालिया^४ विरुज्झति । कथं ? कायसङ्खारो
हि चित्तसमुद्धानो अस्सासपस्सासवातो । चित्तसमुद्धानरूपञ्च चित्तस्स
उप्पादक्खणे उप्पज्जित्वा याव अज्जानि सोळस चित्तानि उप्पज्जन्ति ताव
तिट्ठति । तेसं सोळसन्नं सब्बपच्छिमेन सद्दि निरुज्झति । इति येन चित्तेन
20 सद्दि उप्पज्जति, ततो पट्ठाय सत्तरसमेन सद्दि निरुज्झति ; न कस्सचि
चित्तस्स उप्पादक्खणे वा ठितिकखणे वा निरुज्झति, नापि ठितिकखणे वा
भङ्गक्खणे वा उप्पज्जति । एसा चित्तसमुद्धानरूपस्स धम्मता ति नियमतो
चित्तसङ्खारेण सद्दि एकक्खणे निरुज्झनतो “आमन्ता” ति वुत्तं ।

यो चायं चित्तसमुद्धानस्स खणनियमो वुत्तो कम्मादिसमुद्धानस्सा पि
25 अयमेव खणनियमो । तस्मा पटिसन्धिचित्तेन सहुप्पन्नं कम्मजरूपं ततो
पट्ठाय सत्तरसमेन सद्दि निरुज्झति । पटिसन्धिचित्तस्स ठितिकखणे उप्पन्नं

१. पन—स्या० । २-२. नप्पवत्तति—स्या० । ३. सो०, म० पोत्थकेसु नत्थि ।
४. पालिया-म०, रो० ।

अट्टारसमस्स उप्पादक्खणे निरुज्झति । पटिमन्धिचित्तस्स भङ्गक्खणे
उप्पन्नं अट्टारसमस्स ठानक्खणे^१ निरुज्झती ति इमिना नयेनेत्थ^२ योजना
कातब्बा । ततो परं पन उतुसमुट्ठानिका रूपप्पवेणी^३ येव तिट्ठति ।
'नीहरित्वा ज्ञापेथा' ति वत्तब्बं होति । एवं 'नानुप्पादएकनिरोधतो'^४
वेदितब्बा ।

5

'एकुप्पादएकनिरोधतो' ति रूपं पन रूपेन सह एकुप्पादं एकनिरोधं ।
अरूपं अरूपेन सह एकुप्पादं एकनिरोधं । एवं 'एकुप्पादएकनिरोधतो'
वेदितब्बा ।

'नानुप्पादनानानिरोधतो' पन चतुसन्ततिरूपेन दीपेतब्बा । इमस्स हि
उद्धं पादतला अधो केसमत्थका तच्चपरियन्तस्स सरीरस्स तत्थ तत्थ चतुसन्तति- 10
रूपं घनपुञ्जभावेन वत्तति^५ । एवं वत्तमानस्सा पि^६ न एकुप्पादादिता वत्त-
मानस्सा^७ पि^८ सल्लक्खेतब्बा । यथा पन उपचिकराजिं वा किपिल्लिकराजिं^९
वा ओलोकियमाना एकाबद्धा विथ होति, न पन एकाबद्धा । अञ्जिस्सा हि
सीससन्तिके अञ्जिस्सा सीसं पि उदरं पि पादा पि, अञ्जिस्सा उदरसन्तिके
अञ्जिस्सा सीसं पि उदरं पि पादा पि, अञ्जिस्सा पादसन्तिके अञ्जिस्सा 15
सीसं पि उदरं पि पादा पि होन्ति । एवमेव चतुसन्ततिरूपानं पि
अञ्जिस्स उप्पादक्खणे अञ्जिस्स उप्पादो पि होति ठिति पि भङ्गो पि, अञ्जिस्स
ठितिक्खणे अञ्जिस्स उप्पादो पि होति ठिति पि भङ्गो पि, अञ्जिस्स^{१०}
भङ्गक्खणे अञ्जिस्स उप्पादो पि होति ठिति पि भङ्गो पि^{११} । एवमेवेत्थ
'नानुप्पादनानानिरोधतो'^{१२} वेदितब्बा । 20

B. 27

R. 29

'अतीतादीनि' पन दूरदुक्परियोसानानि पालियं आगतानेव ।
'पच्चयसमुट्ठानानि' पि "कम्मजं, कम्मपच्चयं, कम्मपच्चयउतुसमुट्ठानं" [अट्ठ०
२७३] आदिना नयेन हेट्ठा कथितानि येव । पञ्च पि पन खन्धा
परिनिष्फन्ना व होन्ति, नो अपरिनिष्फन्ना ; सङ्खता व, नो असङ्खता ;
अपि च निष्फन्ना पि होन्ति येव । सभावधम्मेषु हि निब्बानमेवेकं अपरि- 25

१. ठानक्खणं पत्वा-स्या० । २. नयेनेव चेत्य-स्या० । ३. पवेणी-स्या०, म० ।
४. निरोधता-स्या०, सु० । ५. पवत्तति-स्या० । ६-६. पिस्स-स्या०, म० । ७. उपचिकराजी-
सी० । ८. किपिल्लिकराजी-सी० । ९-९. सी० पोत्थके नत्थि । १०. निरोधता-स्या०, सु० ।

निष्फलं च^१ अनिष्फलं च । निरोधसमापत्तिं पन नामपञ्चत्तिं च कथं ति ?
 निरोधसमापत्तिं लोकियलोकुत्तरां ति वा सङ्घतासङ्घतां ति वा परिनिष्फला-
 परिनिष्फलां ति वा न वत्तब्बा । निष्फला पन होति^२ समापज्जन्तेन
 समापज्जितव्वतो । तथा नामपञ्चत्तिं । सा पि हि लोकियादिभेदं न लभति ;
 5 निष्फला पन होति नो अनिष्फला ; नामगगहणं हि गणहन्तो व गणहाती ति ।

कमादिविनिच्छयकथा

एवं पकिण्णकतो खन्धे विदित्वा पुन एतेसु येव—

खन्धेसु जाणभेदत्थं, कमतो च^३ विसेसतो ।

अनूनाधिकतो चेव, उपमातो तथेव च ॥

दट्ठव्वतो द्विधा एवं^४, पस्सन्तस्सत्थसिद्धितो ।

10

विनिच्छयनयो सम्मा, विज्जातव्वो विभाविना ॥

B. 28

तत्थ 'कमतो' ति इध उप्पत्तिकमो, पहाणकमो, पटिपत्तिकमो, भूमि-
 क्कमो, देसनाक्कमो ति बहुविधो कमो ।

R. 30

तत्थ "पठमं कललं होति, कलला होति अब्बुदं" [सं० १.२०७]
 ति एवमादि उप्पत्तिकमो । "दस्सनेन पहातव्वं धम्मा, भावनाय पहातव्वं
 15 धम्मा" [धम्म० २] ति एवमादि पहाणकमो । "सीलविसुद्धि, चित्त-
 विसुद्धी" [म० १.१९८] ति एवमादि पटिपत्तिकमो । "कामावचरा",
 रूपावचरा" ति एवमादि भूमिक्कमो । "चत्तारो सत्तिपट्टाना, चत्तारो
 सम्मप्पधाना" [दी० २.२१७] ति वा "दानकथं सीलकथं" [म० २.५२]
 ति वा एवमादि देसनाक्कमो । तेसु इध उप्पत्तिकमो ताव न युज्जति,
 20 कललादीनं विय खन्धानं पुब्बापरियववत्थानेन अनुप्पत्तितो; न पहाणकमो
 कुसलाव्याकतानं अप्पहातव्वतो; न पटिपत्तिकमो अकुसलानं अप्पटिपज्ज-
 नीयतो; न भूमिक्कमो वेदनादीनं चतुर्भूमिकपरियापन्नत्ता; देसनाक्कमो पन
 युज्जति । अभेदेन हि यं पञ्चसु खन्धेसु अत्तगाहपतितं वेनेत्थजनं समूह-
 घनविनिब्भोगदस्सनेन अत्तगाहतो मोचेतुकामो भगवा हितकामो तस्स

१. सो०, म० पोत्यकेसु नत्थि । २. होति नो अनिष्फला-स्या० । ३. 'य-सी०, म० ।

४. एव-स्या० । ५. कामवचरा-सी० ।

जनस्स सुखगहणत्थं चक्खुआदीनं पि विसयभूतं ओळारिकं पठमं रूपक्खन्धं देसेसि । ततो इट्ठानिट्ठरूपसंवेदितं वेदनं, यं वेदयति^१ तं सञ्ज्ञानाती ति एवं वेदनाविसयस्स आकारगाहिकं सञ्जं, सञ्जावसेन अभिसङ्खारके सङ्खारे, तेसं वेदनादीनं निस्सयं अधिपतिभूतञ्च विञ्जाणं ति एवं ताव 'कमतो' विनिच्छयनयो विञ्जातब्बो ।

5

'विसेसतो' ति खन्धानञ्च उपादानक्खन्धानञ्च विसेसतो । को पन तेसं विसेसो^२ ? खन्धा ताव अविसेसतो वुत्ता, उपादानक्खन्धा सासवउपादानीय-भावेन विसेसेत्वा । यथाह--

"पञ्चिमे, भिक्खवे, खन्धे देसिस्सामि पञ्चुपादानक्खन्धे च, तं सुणाथ । कतमे च, भिक्खवे, पञ्चक्खन्धा ? यं किञ्चि, भिक्खवे, रूपं अतीतानागत-
पच्चुप्पन्नं...पे०...सन्तिके वा—अयं वुच्चति, भिक्खवे, रूपक्खन्धो । या
काचि वेदना...पे०...या काचि सञ्जा...पे०...ये केचि सङ्खारा...पे०
...यं किञ्चि विञ्जाणं...पे०...सन्तिके वा--अयं वुच्चति, भिक्खवे,
विञ्जाणक्खन्धो । इमे वुच्चन्ति, भिक्खवे, पञ्चक्खन्धा । कतमे च, भिक्खवे,
पञ्चुपादानक्खन्धा ? यं किञ्चि, भिक्खवे, रूपं...पे०...सन्तिके वा
सासवं उपादानीयं—अयं वुच्चति, भिक्खवे, रूपपादानक्खन्धो । या काचि
वेदना...पे०...यं किञ्चि विञ्जाणं...पे०...सन्तिके वा सासवं
उपादानीयं—अयं वुच्चति, भिक्खवे^३, विञ्जाणुपादानक्खन्धो । इमे वुच्चन्ति,
भिक्खवे, पञ्चुपादानक्खन्धा" [सं० २.२७८] ति ।

R. 31

B. 29

एत्थ च यथा वेदनादयो अनासवा पि अत्थि^४ सासवा पि^५, न एवं
रूपं । यस्मा^६ पनस्स रासट्ठेन खन्धभावो युज्जति तस्मा खन्धेसु वुत्तं ।
यस्मा रासट्ठेन च^७ सासवट्ठेन च उपादानक्खन्धभावो युज्जति तस्मा
उपादानक्खन्धेसु वुत्तं । वेदनादयो पन अनासवा व खन्धेसु वुत्ता, सासवा
उपादानक्खन्धेसु । 'उपादानक्खन्धा' ति^८ एत्थ च उपादानगोचरा खन्धा

20

१. वेदयति--स्या० । २. विसेसो एत्थ--स्या० । ३. स्या०, म० पोत्थकेसु नत्थि ।

४. सी०, म० पोत्थकेसु नत्थि । ५. पि अत्थि-सी०, म० । ६. यथा--सु०, रो० ।

७. सी०, म० पोत्थकेसु नत्थि । ८. ति च-स्या० ।

उपादानखन्धा ति एवमत्थो दट्ठब्बो । इध पन सब्बेपेते एकज्झं कत्वा खन्धा ति अधिप्पेता ।

‘अनूनाधिकतो’ ति कस्मा पन भगवता पञ्चैव खन्धा वुत्ता अनूना अनधिका ति ? सब्बसङ्खतसभागेकसङ्गहतो, अत्तत्तनियगाहवत्थुस्स
 5 एतपरमतो, अञ्जेसञ्च तदवरोधतो । अनेकप्पभेदेसु हि सङ्खतधम्मेषु सभागवसेन सङ्गहमानेसु रूपं रूपसभागसङ्गहवसेन एको खन्धो होति, वेदना वेदनासभागसङ्गहवसेन एको खन्धो होति । एस नयो सञ्जादीसु पि^१ । तस्मा सब्बसङ्खतसभागसङ्गहतो पञ्चैव वुत्ता । एतपरमं चेत्तं अत्तत्तनियगाहवत्थु यदिदं रूपादयो पञ्च । वुत्तं हेतं—“रूपे खो, भिक्खवे,
 10 सति रूपं उपादाय रूपं अभिनिविस्स एवं दिट्ठि उप्पज्जति—‘एतं मम, एसो हमस्मि, एसो मे अत्ता’ ति । वेदनाय...सञ्जाय...सङ्खारेसु... । विञ्जाणे सति विञ्जाणं उपादाय विञ्जाणं अभिनिविस्स एवं दिट्ठि उप्पज्जति—‘एतं मम, एसो हमस्मि, एसो मे अत्ता’ [सं० २.२७८] ति । तस्मा अत्तत्तनियगाहवत्थुस्स एतपरमतो पि पञ्चैव वुत्ता । ये पि
 15 चञ्जे सीलादयो पञ्च धम्मखन्धा वुत्ता, ते पि सङ्खारखन्धपरियापन्नता एत्थेव अवरोधं गच्छन्ति । तस्मा अञ्जेसं तदवरोधतो पि पञ्चैव वुत्ता ति । एवं ‘अनूनाधिकतो’ विनिच्छयनयो विञ्जातब्बो ।

R. 32

B. 30

‘उपमातो’ ति एत्थ हि गिलानसालूपमो रूपूपादानखन्धो गिलानूप-
 मस्स विञ्जाणूपादानखन्धस्स वत्थुद्वारारम्मणवसेन निवासनट्टानतो,
 20 गेलञ्जूपमो वेदनूपादानखन्धो आबाधकत्ता, गेलञ्जसमुट्टानूपमो सञ्जू-
 पादानखन्धो कामसञ्जादिवसेन रागादिसम्पयुत्तवेदनासम्भवा, असप्पाय-
 सेवनूपमो सङ्खारूपादानखन्धो वेदनागेलञ्जस्स निदानत्ता । “वेदनं^२
 वेदनत्ताय^३ सङ्खतमभिसङ्खरोन्ती” [सं० २.३१३] ति हि वुत्तं । तथा
 “अकुसलस्स कम्मस्स कतत्ता उपचितत्ता विपाकं कायविञ्जाणं उप्पन्नं
 25 होति दुक्खसहगतं” [धम्म० १५३] ति । गिलानूपमो विञ्जाणु-
 पादानखन्धो वेदनागेलञ्जेन अपरिमुत्तत्ता । अपि च चारक-कारण-

१. सु० पोत्यके नत्थि । २-२. वेदनत्ताय वेदनं-स्या० ।

अपराध-कारणकारक-अपराधिकूपमा एते भाजन-भोजन-व्यञ्जन-परिवेसक-भुञ्जकूपमा चाति । एवं 'उपमातो' विनिच्छयनयो विञ्जातब्बो ।

'दट्ठब्बतो द्विधा' ति सङ्खेपतो वित्थारतो चाति एवं द्विधा दट्ठब्बतो पेत्थ विनिच्छयनयो विञ्जातब्बो । सङ्खेपतो हि पञ्चुपादानकखन्धा आसिविसूपमे^१ [सं० ३.३६७] वृत्तनयेन उक्खित्तासिकपच्चत्थिकतो, 5 भारसुत्तवसेन [सं० २.२६१] भारतो, खज्जनीयपरियायवसेन [सं० २.३१२] खादकतो, यमकसुत्तवसेन [सं० २.३३१] अनिच्च-दुक्खानत्त-सङ्खत-वधकतो दट्ठब्बा । वित्थारतो पनेत्थ फेणपिण्डो^२ विय रूपं दट्ठब्बं, उदकबुब्बुलो^३ विय वेदना, मरीचिका विय सञ्जा, कदलिकखन्धो विय सङ्खारा, माया विय विञ्जाणं । वुत्तं हेतं-- 10

"फेणपिण्डूपमं^४ रूपं, वेदना बुब्बुलूपमा^५ ।

मरीचिकूपमा सञ्जा, सङ्खारा कदलूपमा ।

मायूपमञ्च विञ्जाणं, देसितादिच्चबन्धुना" [सं० १.३६०] ति ॥

तत्थ रूपादीनं फेणपिण्डादीहि एवं सदिसता वेदितब्बा--यथा हि फेणपिण्डो निस्सारो व, एवं रूपं पि निच्चसार-धुवसार-अत्तसारविरहेन 15 निस्सारमेव । यथा च सो 'इमिना पत्तं वा थालकं वा करिस्सामी' ति गहेतुं न सक्का, गहितो पि तमत्थं न साधेति भिज्जतेव; एवं रूपं पि^६ 'निच्च' ति वा 'धुवं' ति वा 'अहं' ति वा 'ममं' ति वा गहेतुं न सक्का, गहितं पि न तथा तिट्ठति, अनिच्चं दुक्खं अनत्ता असुभञ्जेव होती ति । एवं 'फेणपिण्डसदिसमेव' होति । 20

यथा वा पन फेणपिण्डो छिद्दावछिद्दो अनेकसन्धिघटितो बहुन्नं^७ उदकसप्पादीनं पाणानं आवासो, एवं रूपं पि छिद्दावछिद्दं अनेकसन्धिघटितं । कुलवसेन^८ चेत्थ^९ असोति किमिकुलानि वसन्ति । तदेव तेसं सूतिघरं^{१०} पि वच्चकुटि पि गिलानसाला पि सुसानं पि । न ते अञ्जत्थ गत्त्वा गम्भ-

१. आसी०-स्या० । २. फेणु०-स्या० । ३. ० पुप्फुळो-सु०; ० पुब्बुळो-स्या०; ० बुब्बुळो-रो० । ४. फेणुपिण्डोपम०-स्या० । ५. पुब्बुलूपमा-स्या०, म० । ६. स्या० पोत्थके नत्थि । ७. बहून्-स्या०, म०, रो० । ८-८. कुलवसेनेवेत्थ-स्या० । ९. पसूतिघरं-स्या० ।

बुद्धानादीनि करोन्ति । एवं पि फेणपिण्डसदिसं । यथा च फेणपिण्डो
आदितो व बदरपक्कमतो^१ हुत्वा अनुपुब्बेन पब्बतकूटमतो पि होति, एवं
रूपं पि आदितो कललमतं हुत्वा अनुपुब्बेन व्याममतं पि गोमहिसहत्थि-
आदीनं वसेन पब्बतकूटमतं^२ पि होति, मच्छकच्छपादीनं वसेन अनेकयोजन-
५ सतप्पमाणं पि । एवं पि फेणपिण्डसदिसं । यथा च^३ फेणपिण्डो
उट्ठितमतो पि भिज्जति, थोकं गत्वा पि, समुद्धं पत्वा पन अवस्समेव
भिज्जति; एवमेव रूपं पि कललभावे पि भिज्जति, अब्बुदादिभावे पि,
अन्तरा पन अभेज्जमानं पि वस्ससतायुकानं वस्ससतं पत्वा अवस्समेव
भिज्जति, मरणमुखे चुण्णविचुण्णं होति । एवं पि फेणपिण्डसदिसं ।

- १० यथा पन बुब्बुलो असारो, एवं वेदना पि । यथा पन^४ सो अबलो^५,
अगह्यूपगो^६, न सक्का तं गहेत्वा फलकं वा आसनं वा कातुं, गहितगहितो^७
पि भिज्जतेव; एवं वेदना पि अबला, अगह्यूपगा, न सक्का 'निच्चा' ति वा
'धुवा' ति वा गहेतुं, गहिता पि न तथा तिष्ठति । एवं अगह्यूपगताय
पि वेदना 'बुब्बुलसदिसा' । यथा पन तस्मिं तस्मिं उदकबिन्दुमिह बुब्बुलो
१५ उप्पज्जति चेव निरुज्जति च, न चिरट्ठितिको होति; एवं वेदना पि उप्पज्जति
चेव निरुज्जति च, न चिरट्ठितिका होति, एकच्छरक्खणे कोटिसतसहस्स-
सङ्का^८ उप्पज्जित्वा निरुज्जति । यथा च बुब्बुलो उदकतलं, उदकबिन्दुं,
उदकजल्लकं सङ्कट्ठित्वा पुटं^९ कत्वा गहणवातश्चा ति चत्तारि कारणानि पटिच्च
उप्पज्जति; एवं वेदना पि वत्थुं, आरम्मणं, किलेसजालं, फस्ससङ्घट्ट-
२० नश्चा ति चत्तारि कारणानि पटिच्च उप्पज्जति । एवं पि वेदना बुब्बुलसदिसा ।
सञ्जा पि असारकट्टेन 'मरीचिसदिसा'^{१०} । तथा अगह्यूपगट्टेन^{११}; न हि
सक्का तं गहेत्वा पिवितुं वा नहायितुं वा भाजनं वा पूरेतुं । अपि च यथा
मरीचि विप्फन्दति, सञ्जातूमिवेगो^{१२} विय खायति; एवं नीलसञ्जादिभेदा
सञ्जा पि नीलादिअनुभवन्तथाय फन्दति विप्फन्दति । यथा च मरीचि
२५ महाजनं विप्पलम्भेति, 'परिपुण्णवापो'^{१३} विय परिपुण्णनदी विय दिस्सती'

१. ० पत्त-स्या० । २. कूटादि-स्या० । ३. पि-स्या० । ४. च-म० ।

५. अफलो-मु०, रो० । ६. अगह्यूपगो-स्या०, म० । ७. गहितगहितो-म० । ८. संख्या-रो० ।

९. पुटं-स्या० । १०. मरीचिका-सी० । ११. अगह्यूपगट्टेन-स्या०, म० । १२. सञ्जा-
तूमिवेगो-स्या० । १३. वापि-सी०; पुण्णवापी-स्या० ।

ति वदापेति ; एवं सञ्ज्ञा पि विष्पलम्भेति, 'इदं नीलकं सुभं सुखं निच्चं' ति वदापेति । पीतकादीसु^१ पि एसेव नयो । एवं विष्पलम्भनेना पि मरोचिसदिसा ।

सङ्खारा पि असारकट्टेन 'कदलिकखन्धसदिसा' । तथा अगय्हूपगट्टेन । यथेव हि कदलिकखन्धतो किञ्चि गहेत्वा न सक्का गोपाणसीआदीनमत्थाय 5 उपनेतुं, उपनीतं पि न तथा होति ; एवं सङ्खारा पि न सक्का निच्चादिवसेन गहेतुं, गहिता पि न तथा होन्ति । यथा च कदलिकखन्धो बहुवट्टिसमोधानो होति, एवं सङ्खारखन्धो पि बहुधम्मसमोधानो । यथा च कदलिकखन्धो नानालक्खणो, अञ्जो येव हि बाहिराय पत्तवट्टिया वण्णो, अञ्जो ततो अब्भन्तरब्भन्तरानं ; एवमेव सङ्खारखन्धो पि अञ्जदेव फस्सस्स लक्खणं, 10 अञ्जं चेतनादीनं । समोधानेत्वा पन सङ्खारखन्धोत्वेव वुच्चती ति । एवं पि सङ्खारखन्धो कदलिकखन्धसदिसो ।

विज्झाणं पि असारकट्टेन 'मायासदिसं' । तथा अगय्हूपगट्टेन । यथा च माया इत्तरा लहुपच्चुपट्टाना, एवं विज्झाणं । तं हि ततो पि इत्तरतरञ्चेव^२ लहुपच्चुपट्टानतरञ्च । तेनेव हि चित्तेन पुरिसो आगतो 15 विय, गतो विय, ठितो विय, निसिन्नो विय होति । अञ्जदेव चागमनकाले चित्तं, अञ्जं गमनकालादीसु । एवं पि विज्झाणं मायासदिसं । माया च महाजनं वञ्चेति, यं किञ्चिदेव 'इदं सुवण्णं रजतं मुत्ता' ति पि गहापेति । विज्झाणं पि महाजनं वञ्चेति, तेनेव चित्तेन आगच्छन्तं विय, गच्छन्तं^३ विय, 20 ठितं विय, निसिन्नं विय कत्वा गाहापेति । अञ्जदेव च आगमने चित्तं, अञ्जं गमनादीसु । एवं पि विज्झाणं मायासदिसं । विसेसतो च सुभारम्मणं पि ओळारिकं^४ पि अज्झात्तिकरूपं असुभं ति दट्ठब्बं । वेदना तीहि दुक्खताहि अविनिमुत्ततो दुक्खा ति सञ्ज्ञासङ्खारा अविधेय्यतो अनत्ता ति विज्झाणं उदयव्वयधम्मतो अनिच्चं ति दट्ठब्बं ।

'एवं पस्सन्तस्सत्थसिद्धितो' ति एवञ्च सङ्खेपवित्थारवसेन द्विधा पस्सतो 25 या अत्थसिद्धि होति, ततो पि विनिच्छयनयो विज्झातव्वो, सेय्यथीदं—सङ्खेपतो

१. पीतकादिसु-सी०, रो० । २. इत्तरीतरञ्चेव-स्या० । ३. गमनं-सु० ।

४. सुळारं पि-स्या० ।

B. 33

- ताव पञ्चुपादानकखन्धेसु^१ उक्खित्तासिकपच्चत्थिकादिभावेन पस्सन्तो खन्धेहि न विहज्जति । वित्थारतो पन रूपादीनि फेणपिण्डादिसदिसभावेन पस्सन्तो न असारेसु सारदस्सी होति । विसेसतो च अज्झत्तिकरूपं असुभतो पस्सन्तो कबलिव्वाराहारं परिजानाति, अमुभे सुभन्ति विपल्लासं
- 5 पजहति, कामोधं उत्तरति, कामयोगेन विसंयुज्जति, कामासवेन अनासवो होति, अभिज्झाकायगन्थं भिन्दति, कामूपादानं न उपादियति । वेदनं दुक्खतो पस्सन्तो फस्साहारं परिजानाति, दुक्खे सुखं ति विपल्लासं पजहति, भवोधं उत्तरति, भवयोगेन विसंयुज्जति, भवासवेन अनासवो होति, व्यापादकायगन्थं भिन्दति, सीलव्वतूपादानं^२ न उपादियति । सज्जं सज्जारे
- 10 च अनत्ततो पस्सन्तो मनोसज्जेतनाहारं परिजानाति, अनत्तनि अत्ता ति विपल्लासं पजहति, दिट्ठोधं उत्तरति, दिट्ठियोगेन विसंयुज्जति, दिट्ठासवेन अनासवो होति, इदं सच्चाभिनिवेसकायगन्थं भिन्दति, अत्तवादुपादानं न उपादियति । विज्जाणं अनिच्चतो पस्सन्तो विज्जाणाहारं परिजानाति, अनिच्चे निच्चं ति विपल्लासं पजहति^३, अविज्जोधं उत्तरति, अविज्जायोगेन
- 15 विसंयुज्जति, अविज्जासवेन अनासवो होति, सीलव्वतपरामासकायगन्थं भिन्दति, दिट्ठुपादानं न उपादियति ।

एवं महानिसंसं, वधकादिवसेन दस्सनं यस्मा ।

तस्मा खन्धे धीरो, वधकादिवसेन पस्सेय्या ति ॥

सुत्तन्तभाजनीयवण्णना ।

२. अभिधम्मभाजनीयवण्णना

R. 36

५४. इदानीं अभिधम्मभाजनीयं होति । तत्थ रूपकखन्धनिद्देसो
- 20 हेट्ठा रूपकण्डे वित्थारितनयेनेव वेदितव्वो ।

६६. वेदनाकखन्धनिद्देसे एकविधेना ति एकोट्ठासेन । फस्ससम्पयुत्तो ति फस्सेन सम्पयुत्तो । सब्बा पि चतुभूमिकवेदना । सहेतुकदुके सहेतुका चतुभूमिकवेदना, अहेतुका कामावचरा व । इमिना उपायेन कुसलपदादीहि वुत्ता वेदना जानितव्वा । अपि चायं वेदनाकखन्धो

१. पञ्चुपादानकखन्धे-स्या० । २. सीलव्वतूपादानं-स्या०, म० । ३. जहति--रो० ।

एकविधेन फस्ससम्पयुत्ततो दस्सितो, दुविधेन सहेतुकाहेतुकतो, त्रिविधेन जातितो, चतुर्विधेन भुम्मन्तरतो,^१ पञ्चविधेन इन्द्रियतो । तत्थ सुखिन्द्रियदुखिन्द्रियानि कायप्पसादवत्थुकानि कामावचरानेव । सोमनस्सिन्द्रियं छट्ठवत्थुकं वा अवत्थुकं वा तेभूमकं^२ । दोमनस्सिन्द्रियं छट्ठवत्थुकं कामावचरं । उपेक्खिन्द्रियं चक्खादिचतुप्पसादवत्थुकं छट्ठवत्थुकं^३ अवत्थुकञ्च चतुभूमकं । ५ छविधेन वत्थुतो दस्सितो । तत्थ पुरिमा पञ्च वेदना^४ पञ्चप्पसादवत्थुका कामावचरा व, छट्ठा अवत्थुका वा सवत्थुका वा चतुभूमका ।

B. 34

सत्तविधेन तत्थ मनोसम्फस्सजा भेदतो दस्सिता^५, अट्ठविधेन तत्थ कायसम्फस्सजा भेदतो, नवविधेन सत्तविधभेदे मनोविज्जाणधातुसम्फस्सजा भेदतो, दसविधेन अट्ठविधभेदे मनोविज्जाणधातुसम्फस्सजा भेदतो । १० एतेसु हि सत्तविधभेदे मनोसम्फस्सजा, मनोधातुसम्फस्सजा, मनोविज्जाणधातुसम्फस्सजा ति द्विधा भिन्ना । अट्ठविधभेदे ताय सद्धि कायसम्फस्सजा पि सुखादुक्खा ति^६ द्विधा भिन्ना । नवविधभेदे सत्तविधे वुत्ता मनोविज्जाणधातुसम्फस्सजा कुसलादिवसेन तिधा भिन्ना । दसविधभेदे अट्ठविधे वुत्ता मनोविज्जाणधातुसम्फस्सजा कुसलादिवसेनेव तिधा भिन्ना । १५

कुसलत्तिको चेत्थ केवलं पूरणत्थमेव वुत्तो । सत्तविध-अट्ठविध-नवविध-भेदेसु पन नयं दातुं युत्तट्ठाने नयो दिन्नो । अभिधम्मं हि पत्वा तथागतेन नयं दातुं युत्तट्ठाने नयो अदिन्नो नाम नत्थि । अयं ताव दुकमूलके एको वारो ।

R. 37

सत्था हि इर्मास्म अभिधम्मभाजनीये वेदनाक्खन्धं भाजेन्तो तिके गहेत्वा दुकेसु पक्खिपि, दुके गहेत्वा तिकेसु पक्खिपि, तिके च दुके च २० उभतोवड्ढननीहारेन^७ आहरि; सत्तविधेन, चतुर्वीसतिविधेन, तिसविधेन, बहुविधेना ति सब्बथा पि बहुविधेन वेदनाक्खन्धं दस्सेसि^८ । कस्मा ? पुग्गल-ज्झासयेन चैव देसनाविलासेन च । धम्मं सोतुं निसिन्नदेवपरिसाय हि ये देवपुत्ता तिके आदाय दुकेसु पक्खिपित्वा कथीयमानं^९ पटिविज्झितुं सक्कोन्ति, तेसं सप्पायवसेन तथा कत्वा देसेसि । ये इतरेहि आकारेहि २५

१. भूमन्तरतो-स्या०, म०, रो० । २. तेभूमिकं-स्या० । ३. छट्ठवत्थुकं च-स्या० । ४. वेदना चक्खादि-स्या० । ५. दस्सितो-स्या०, सु० । ६. ति पि-सी० । ७. वड्ढक-स्या०, सु०, रो० । ८. देसेसि-सी० । ९. कथियमानं-स्या०, म० ।

B. 35

- कथीयमानं पटिविज्झितुं सक्कोन्ति, तेसं तेहाकारेहि देसेसी ति । अयमेत्थ 'पुग्गलज्झासयो' । सम्मासम्बुद्धो पन अत्तनो महाविसयताय तिके वा दुकेसु पक्खिपित्वा, दुके वा तिकेसु पक्खिपित्वा, तिके^१ च दुके च^२ उभतो वड्डनेन वा, सत्तविधादिनयेन वा, यथा यथा इच्छति तथा तथा देसेतुं सक्कोति ।
- 5 तस्मा पि इमेहाकारेहि देसेसी ति अयमस्स 'देसनाविलासो' ।

R. 38

- तत्थ तिके आदाय दुकेसु पक्खिपित्वा देसितवारो दुकमूलको नाम । दुके आदाय तिकेसु पक्खिपित्वा देसितवारो तिकमूलको नाम । तिके च दुके च उभतो वड्डेत्वा देसितवारो उभतो वड्डितको^३ नाम । अवसाने सत्त-विधेना ति आदिवारो बहुविधवारो नामा ति इमे ताव चत्तारो महावारा ।
- 10 तत्थ दुकमूलके दुकेसु लब्भमानेन एकेकेन दुकेन सद्धि तिकेसु अलब्भमाने वेदनात्तिक-पीतितिक-सनिदस्सनतिके अपनेत्वा, सेसे लब्भमानके एकूनवीसति तिके योजेत्वा, दुतियदुकपठमत्तिकयोजनवारादीनि नववारसतानि पञ्चासञ्च वारा होन्ति । ते सब्बे पि पालियं संखिपित्वा तत्थ तत्थ दस्सेतब्बयुत्तकं दस्सेत्वा वुत्ता । असम्मुहन्तेन पन वित्थारतो वेदितब्बा ।
- 15 तिकमूलके पि तिकेसु लब्भमानेन एकेकेन तिकेन सद्धि दुकेसु अलब्भमाने^३ पठमदुकादयो दुके अपनेत्वा, सेसे लब्भमानके सहेतुकदुकादयो पञ्चास दुके योजेत्वा, पठमत्तिकदुतियदुकयोजनवारादीनि नववारसतानि पञ्चासञ्च वारा होन्ति । ते पि सब्बे पालियं सङ्खिपित्वा तत्थ तत्थ दस्सेतब्बयुत्तकं दस्सेत्वा वुत्ता । असम्मुहन्तेन पन वित्थारतो वेदितब्बा ।
- 20 उभतोवड्डितके दुविधभेदे दुतियदुकं तिविधभेदे च^४ पठमत्तिकं आदि कत्वा लब्भमानेहि एकूनवीसतिया दुकेहि लब्भमाने एकूनवीसति तिके योजेत्वा दुतियदुकपठमत्तिकयोजनवारादयो एकूनवीसति वारा वुत्ता । एस दुकतिकानं वसेन उभतोवड्डितत्ता उभतोवड्डितको नाम ततियो महावारो ।

- बहुविधवारस्स सत्तविधनिद्देसे आदितो पट्टाय लब्भमानेसु एकून-
25 वीसतिया तिकेसु एकेकेन सद्धि चतस्सो भूमियो योजेत्वा एकूनवीसति

१-१. म० पोत्यके नत्थि । २. वड्डितकवारो—स्या०, सु०, रो० । ३. लब्भमाने—सो० । ४. पि—स्या० ।

सत्तविधवारा वृत्ता । चतुर्वीसतिविधनिद्देसे पि तेसं येव तिकानं वसेन एकूनवीसति वारा वृत्ता । तथा बहुविधवारे चा ति । तिसविधवारो एको एवा ति^१ सब्बे पि अट्ठपञ्चास वारा होन्ति । अयं तावेत्थ वारपरिच्छेदवसेन पालिवण्णना^२ ।

B. 36

१५९. इदानीं अत्थवण्णना होति । तत्थ सत्तविधनिद्देसो ताव 5
उत्तानत्थो येव । चतुर्वीसतिविधनिद्देसे चक्खुसम्पत्तपच्चया वेदेनाक्खन्धो
अत्थि अकुसलो ति कामावचरअट्ठकुसलचित्तवसेन वेदितब्बो । अत्थि
अकुसलो ति द्वादसअकुसलचित्तवसेन वेदितब्बो । अत्थि अव्याकतो
ति तिस्सो मनोधातुयो, तिस्सो अहेतुकमनोविञ्जाणधातुयो, अट्ठ महाविपा-
कानि, दस कामावचरकिरिया ति चतुर्वीसतिया चित्तानं वसेन वेदितब्बो । 10

तत्थ अट्ठ कुसलानि द्वादस अकुसलानि च जवनवसेन लब्भन्ति ।
किरियमनोधातु आवज्जनवसेन लब्भति । द्वे विपाकमनोधातुयो सम्पटिच्छन-
वसेन, तिस्सो विपाकमनोविञ्जाणधातुयो सन्तीरण-तदारम्मणवसेन,
किरियाहेतुकमनोविञ्जाणधातु वोत्थपनवसेन, अट्ठ महाविपाकचित्तानि
तदारम्मणवसेन, नव किरियचित्तानि जवनवसेन लब्भन्ति । सोतघाण- 15
जिह्वाकायद्वारेसु पि एसेव नयो ।

मनोद्वारे पन अत्थि कुसलो ति चतुर्भूमककुसलवसेन कथितं, अत्थि
अकुसलो ति द्वादसअकुसलवसेन । अत्थि अव्याकतो ति एकादसत्तं
कामावचरविपाकानं, दसत्तं किरियानं, नवत्तं रूपावचरारूपावचरकिरियानं,
चतुर्त्तं सामञ्जफलानं ति चतुर्त्तिसचित्तुप्पादवसेन कथितं । 20

R. 39

तत्थ चतुर्भूमककुसलञ्चेव अकुसलञ्च जवनवसेन लब्भति । किरियतो
अहेतुकमनोविञ्जाणधातु आवज्जनवसेन, एकादसविपाकचित्तानि तदारम्मण-
वसेन, तेभूमककिरिया चेव सामञ्जफलानि च जवनवसेनेव लब्भन्ति ।
तानि सत्तविधादीसु यत्थ कत्थ चि ठत्वा कथेतुं वट्टन्ति । तिसविधे पन
ठत्वा दीपियमानानि^३ सुखदीपनानि होन्ती ति तिसविधस्मिं येव ठत्वा 25
दीर्घायसु ।

एतानि हि सब्बानि पि चित्तानि चक्खुद्वारे उपनिस्सयकोटिया, समतिक्रमवसेन, भावनावसेना ति तीहाकारेहि लब्भन्ति । तथा सोतद्वारमनोद्वारेसु पि । घाणजिह्वाकायद्वारेसु पन समतिक्रमवसेन, भावनावसेना ति द्वीहाकारेहि^१ लब्भन्ती ति वेदितब्बानि । कथं ? इध भिक्खु विहार-

B. 37

- 5 चारिकं चरमानो कसिणमण्डलं दिस्वा 'किन्नामेतं' ति पुच्छित्वा 'कसिणमण्डलं' ति वुत्ते पुन 'किं इमिना करोन्ती' ति पुच्छति । अथस्स आचिक्खन्ति—'एवं भावेत्वा ज्ञानानि उप्पादेत्वा, समापत्तिपदद्वानं विपस्सनं वड्ढेत्वा, अरहत्तं पापुणन्ती' ति । अज्झासयसम्पन्नो कुलपुत्तो 'भारियं एतं' ति असल्लक्खेत्वा 'मया पि एस गुणो निब्बत्तेतुं वट्ठति, न खो पन सक्का
10 एस निपज्जित्वा निद्दायन्तेन निब्बत्तेतुं, आदितो व विरियं कातुं सीलं सोधेतुं वट्ठती' ति चिन्तेत्वा सीलं सोधेति । ततो सीले पटिद्वाय दस पल्लिबोधे उपच्छिन्दित्वा, तिचीवरपरमेन सन्तोसेन सन्तुट्ठो, आचरियुपज्झायानं वत्तपटिवत्तं कत्वा, कम्मद्वानं उग्गण्हित्वा, कसिणपरिकम्मं कत्वा, समापत्तियो उप्पादेत्वा, समापत्तिपदद्वानं विपस्सनं वड्ढेत्वा, अरहत्तं
15 पापुणाति । तत्थ सब्बा पि परिकम्मवेदना कामावचरा, अट्ठसमापत्तिवेदना रूपावचरारूपावचरा, मग्गफलवेदना लोकुत्तरा ति एवं चक्खुविज्झाणं चतुभूमिकवेदनानिब्बत्तिया बलवपच्चयो होती ति चतुभूमिकवेदना चक्खु-सम्फस्सपच्चया नाम जाता । एवं ताव 'उपनिस्सयवसेन' लब्भन्ति ।

R 40

- चक्खुद्वारे पन रूपे आपाथगते 'इट्ठे मे आरम्मणे रागो उप्पन्नो,
20 अनिट्ठे पटिघो, असम्पेक्खनाय मोहो, विनिबन्धस्स पन मे मानो उप्पन्नो, परामट्ठस्स दिट्ठि, विक्खेपगतस्स उद्धच्चं, असंनिट्ठागतस्स विचिकिच्छा, थामगतस्स अनुसयो उप्पन्नो' ति परिग्गहे ठितो कुलपुत्तो अत्तनो किलेसुप्पत्तिं जत्वा 'इमे मे किलेसा वड्ढमाना अनयव्यसनाय संवत्तिस्सन्ति, हन्द ते^२ निग्गण्हामी' ति चिन्तेत्वा 'न खो पन सक्का निपज्जित्वा निद्दायन्तेन
25 किलेसे निग्गण्हितुं ; आदितो व विरियं कातुं वट्ठति सीलं सोधेतुं' ति हेट्ठा वुत्तनयेनेव पटिपज्जित्वा अरहत्तं पापुणाति । तत्थ सब्बा पि परिकम्मवेदना कामावचरा, अट्ठसमापत्तिवेदना रूपावचरारूपावचरा, मग्गफलवेदना लोकुत्तरा ति एवं रूपारम्मणे उप्पन्नं किलेसं

समतिक्रमित्वा गता ति चतुभूमिकवेदना चक्खुसम्फस्सपच्चया नाम जाता ।
एवं 'समतिक्रमवसेन' लब्भन्ति ।

चक्खुद्वारे पन रूपे आपाथगते एको एवं परिग्गहं पटुपेति—'इदं रूपं
किं निस्सितं' ति ? ततो नं 'भूतनिस्सितं' ति जत्वा चत्तारि महाभूतानि
उपादारूपञ्च रूपं ति परिगण्हाति^१, तदारम्मणे धम्मो अरूपं ति परिगण्हाति । 5
ततो सप्पच्चयं नामरूपं परिगण्हित्वा तीणि लक्खणानि आरोपेत्वा विपस्सना-
पटिपाटिया सङ्गारे सम्मसित्वा अरहत्तं पापुणाति । तत्थ सब्बा पि
परिकम्मवेदना कामावचरा, अट्टसमापत्तिवेदना रूपावचरारूपावचरा,
मग्गफलवेदना लोकुत्तरा ति एवं रूपारम्मणं सम्मसित्वा निब्बत्तिता ति
अयं वेदना चक्खुसम्फस्सपच्चया नाम जाता । एवं 'भावनावसेन' लब्भन्ति । 10

B. १४

अपरो भिक्खु सुणाति—'कसिणपरिकम्मं किर कत्वा समापत्तियो
उप्पादेत्वा समापत्तिपदद्वानं विपस्सनं वड्ढेत्वा अरहत्तं पापुणन्ती' ति ।
अज्झासयसम्पन्नो कुलपुत्तो 'भारियं एतं' ति असल्लक्खेत्वा 'मया पि एस
गुणो निब्बत्तेतुं वट्ठती' ति पुरिमनयेनेव पटिपज्जित्वा अरहत्तं पापुणाति ।
तत्थ सब्बा पि परिकम्मवेदना कामावचरा, अट्टसमापत्तिवेदना रूपावचरारूपा- 15
वचरा, मग्गफलवेदना लोकुत्तरा ति एवं सोतविज्जिणं चतुभूमिकवेदना
निब्बत्तिया बलवपच्चयो होती ति चतुभूमिकवेदना सोतसम्फस्सपच्चया नाम
जाता । एवं ताव 'उपनिस्सयवसेन' लब्भन्ति ।

R. 41

सोतद्वारे पन सद्दे आपाथगते ति सब्बं चक्खुद्वारे वुत्तनयेनेव वेदितब्बं ।
एवं सद्धारम्मणे उप्पन्नं किलेसं समतिक्रमित्वा गता ति चतुभूमिकवेदना 20
सोतसम्फस्सपच्चया नाम जाता । एवं 'समतिक्रमवसेन' लब्भन्ति ।

सोतद्वारे पन सद्दे आपाथगते एको एवं परिग्गहं पटुपेति—अयं सद्दो
किं निस्सितो ति सब्बं चक्खुद्वारे वुत्तनयेनेव वेदितब्बं । एवं सद्धारम्मणं
सम्मसित्वा निब्बत्तिता ति अयं वेदना सोतसम्फस्सपच्चया नाम जाता ।
एवं 'भावनावसेन' लब्भन्ति ।

25

१. परिगण्हाति—स्याः, म० ।

घाणजिह्वाकायद्वारेषु पन गन्धारम्मणादीषु आपाथगतेषु 'इदं मे आरम्मणे रागो उप्पन्नो' ति सब्बं चक्खुद्वारे वुत्तनयेनेव वेदितब्बं । एवं गन्धारम्मणादीषु उप्पन्नं किलेसं समतिक्रमित्वा गता ति चतुभूमिकवेदना घाणजिह्वाकायसम्फस्सपच्चया नाम जाता । एवं तीसु द्वारेषु 'समतिक्रम-

5 वसेन' लब्भन्ति ।

B. 39

घाणद्वारादीषु पन गन्धादीषु आपाथगतेषु एको एवं परिग्गहं पटुपेति—'अयं गन्धो, अयं रसो, इदं फोटुब्बं किं निस्सितं' ति सब्बं चक्खुद्वारे वुत्तनयेनेव वेदितब्बं । एवं गन्धारम्मणादीनि सम्मसित्वा निब्बत्तिता ति अयं वेदना घाणजिह्वाकायसम्फस्सपच्चया नाम जाता । एवं 'भावनावसेन'

10 लब्भन्ति ।

मनोद्वारे पन तीहि पि आकारेहि लब्भन्ति । एकच्चो हि जातिं भयतो पस्सति, जरं व्याधिं मरणं भयतो पस्सति, भयतो दिस्वा 'जातिजराव्याधि-मरणेहि मुञ्चितुं' वट्ठति, न खो पन सक्का निपज्जित्वा निद्वायन्तेन जातिआदीहि मुञ्चितुं, आदितो व विरियं कातुं सीलं सोधेतुं वट्ठती' ति चिन्तेत्वा

15 चक्खुद्वारे वुत्तनयेनेव पटिपज्जित्वा अरहतं पाप्पणाति । तत्थ सब्बा पि परिकम्मवेदना कामावचरा, अट्टसमापत्तिवेदना रूपावचरारूपावचरा, मग्गफलवेदना लोकुत्तरा ति एवं जातिजराव्याधिमरणं चतुभूमिकवेदना-निब्बत्तिया बलवपच्चयो होती ति चतुभूमिकवेदना मनोसम्फस्सपच्चया नाम जाता । एवं ताव 'उपनिस्सयवसेन' लब्भन्ति ।

R. 42

20 मनोद्वारे पन धम्मारम्मणे आपाथगते ति सब्बं चक्खुद्वारे वुत्तनयेनेव वेदितब्बं । एवं धम्मारम्मणे उप्पन्नं किलेसं समतिक्रमित्वा गता ति चतु-भूमिकवेदना मनोसम्फस्सपच्चया नाम जाता । एवं 'समतिक्रमवसेन' लब्भन्ति ।

मनोद्वारे पन धम्मारम्मणे आपाथगते एको एवं परिग्गहं पटुपेति—'एतं 25 धम्मारम्मणं किं निस्सितं' ति ? 'वत्थुनिस्सितं' ति । 'वत्थु किं निस्सितं' ति ? 'महाभूतानि' निस्सितं' ति । सो चत्तारि महाभूतानि उपादारूपञ्च रूपं ति

परिगण्हाति,^१ तदारम्भणे धम्मे अरूपं ति परिगण्हाति । ततो सप्पच्चयं
 नामरूपं परिगण्हित्वा तीणि लक्खणानि आरोपेत्वा विपस्सनापटिपाटिया
 सङ्खारे सम्मसित्वा अरहतं पापुणाति । तत्थ सब्बा पि परिकम्मवेदना
 कामावचरा, अट्टसमापत्तिवेदना रूपावचरारूपावचरा, मग्गफलवेदना
 लोकुत्तरा ति एवं धम्मारम्भणं सम्मसित्वा निब्बत्तिता ति अयं वेदना 5
 मनोसम्फस्सपच्चया नाम जाता । एवं 'भावनावसेन' लब्भन्ति । या
 पनेता सब्बेसम्पि चतुर्वीसतिविधादीनं वारानं परियोसानेसु चक्खुसम्फस्सजा
 वेदना ... पे० ... मनोसम्फस्सजा वेदना ति छ छ वेदना वुत्ता, ता सम्पयुत्त-
 पच्चयवसेन वुत्ता ति । अयं वेदनाक्खन्धनिद्देसो ।

सञ्जाक्खन्धादयो पि इमिना उपायेन वेदितव्वा । केवलं हि सञ्जा- 10 B. 40
 क्खन्धनिद्देसे तिकेसु वेदनात्तिकपीतित्तिका पि लब्भन्ति, दुकेसु च सुखसहगत-
 दुकादयो पि । सङ्खारक्खन्धनिद्देसे फस्सा पि सङ्खारक्खन्धपरियापन्नत्ता
 फस्ससम्पयुत्तो ति अवत्वा चित्तसम्पयुत्तो ति वुत्तं । दुकेसु चेत्य हेतुदुकादयो
 पि लब्भन्ति । तिका सञ्जाक्खन्धसदिसा एव । विञ्जाणक्खन्धनिद्देसे
 चक्खुसम्फस्सजादिभावं अवत्वा चक्खुविञ्जाणं ति आदि वुत्तं । न हि 15
 सक्का विञ्जाणं मनोसम्फस्सजं ति निद्दिसितुं । सेसमेत्थ सञ्जाक्खन्धे
 वुत्तसदिसमेव । इमेसं पन तिण्णं पि खन्धानं निद्देसे येव वेदनाक्खन्धनिद्देसतो
 अतिरेकतिकदुका लद्धा । तेसं वसेन वारप्पभेदो वेदितव्वो ति^२ ।

R. 43

अभिधम्मभाजनीयवर्णना ।

पञ्हापुच्छकवर्णना

४७०. इदानीं पञ्हापुच्छक^३ होति । तत्थ पञ्हापुच्छने पञ्चन्नं खन्धानं
 “कति कुसला ? कति अकुसला ? कति अव्याकता” ? ति आदिना नयेन 20
 यं लब्भति, यच्च न लब्भति, तं सब्बं पुच्छित्वा विस्सज्जने “रूपक्खन्धो
 अव्याकतो”ति आदिना नयेन यं लब्भति तदेव उद्धटं ति वेदितव्वं । यत्थ

१. परिगण्हाति-स्या०, म० । २. सी० पोत्थके नत्थि । ३. पञ्हु०-सी० ; एवं
 उपरि पि ।

यत्थ च 'एको खन्धो'ति वा 'द्वे खन्धा'ति वा परिच्छेदं अकत्वा "सिया उपपन्ना, सिया अनुपपन्ना"ति आदिना नयेन तन्ति ठपिता, तत्थ तत्थ पञ्चत्वं पि खन्धानं गहणं वेदितव्वं । सेसो तेसं तेसं खन्धानं^१ कुसलादिविभागो हेट्ठा धम्मसङ्गहट्ठकथायं [अट्ठ० २७५] वुत्तो येव ।

- 5 आरम्भणत्तिकेसु पन चत्तारो खन्धा पञ्चपण्णास कामावचरधम्मे आरब्भ रज्जन्तस्स दुस्सन्तस्स मुय्हन्तस्स^२ संवरन्तस्स सम्मसन्तस्स पच्चवेक्खन्तस्स च परित्तारम्मणा होन्ति, सत्तवीसति रूपारूपावचरधम्मे आरब्भ रज्जन्तस्स दुस्सन्तस्स मुय्हन्तस्स संवरन्तस्स परिग्गहं पट्ठपेन्तस्स महग्गतारम्मणा, मग्गफलनिब्बानानि पच्चवेक्खन्तस्स अप्पमाणारम्मणा, पञ्जर्त्ति पच्चवेक्खण-
- B 41 10 काले नवत्तब्बारम्मणा ति । ते येव सेखासेखानं मग्गपच्चवेक्खणकाले मग्गारम्मणा होन्ति, मग्गकाले सहजातहेतुना मग्गहेतुका, मग्गं गहं कत्वा पच्चवेक्खणकाले आरम्भणाधिपतिना मग्गाधिपतिनो, विरियजेट्ठकं^३ वा वीमंसजेट्ठकं^४ वा मग्गं भावेन्तस्स सहजाताधिपतिना मग्गाधिपतिनो, छन्दजेट्ठकं^५ पन चित्तजेट्ठकं वा भावेन्तस्स नवत्तब्बारम्मणा नाम होन्ति ।

- 15 अतीतानि पन खन्धधातुआयतनानि आरब्भ रज्जन्तस्स दुस्सन्तस्स मुय्हन्तस्स संवरन्तस्स परिग्गहं पट्ठपेन्तस्स अतीतारम्मणा होन्ति, अनागतानि आरब्भ अनागतारम्मणा होन्ति, पच्चुप्पन्नानि आरब्भ पच्चुप्पन्नारम्मणा होन्ति, पञ्जर्त्ति वा निब्बानं वा पच्चवेक्खन्तस्स नवत्तब्बारम्मणा होन्ति ।

- 20 तथा अतनो खन्धधातुआयतनानि आरब्भ रज्जन्तस्स दुस्सन्तस्स मुय्हन्तस्स संवरन्तस्स परिग्गहं पट्ठपेन्तस्स अज्झतारम्मणा होन्ति, परेसं खन्धधातुआयतनानि आरब्भ एवं पवत्तेन्तस्स बहिद्धारम्मणा, पण्णत्ति-निब्बान-पच्चवेक्खणकाले पि बहिद्धारम्मणा येव, कालेन अज्झतं कालेन बहिद्धा धम्मेसु एवं पवत्तेन्तस्स अज्झतबहिद्धारम्मणा, आकिञ्चञ्जायतनकाले नवत्तब्बारम्मणा ति वेदितव्वा ।

१. धम्मानं-रो० । २. मुहन्तस्स-स्या० । ३. वीरिय०-म० । ४. विमंस०-स्या० ; वीमंसा०-रो० । ५. छन्दजेट्ठकं वा-स्या० ।

इति भगवा इमं खन्धविभङ्गं सुत्तन्तभाजनीयादिवसेन तयो परिवट्टे
नीहरित्वा भाजेन्तो दस्सेसि । तीसु पि हि परिवट्टेसु एको व' परिच्छेदो ।
रूपखन्धो हि सब्बत्थ कामावचरो येव । चत्तारो खन्धा चतुभूमिका
लोकियलोकुत्तरमिस्सका कथिता ति^१ ।

सम्मोहविनोदनिया विभङ्गट्ठकथाय
खन्धविभङ्गवण्णना निट्ठिता ।

२. आयतनविभङ्गो

१. सुत्तन्तभाजनीयवण्णना

B. 42,
R. 45

१. इदानीं तदनन्तरे^१ आयतनविभङ्गनिर्देशे^२ सुत्तन्तभाजनीयं ताव दस्सेन्तो द्वादसायतनानि चक्खुआयतनं रूपायतनं ति आदिमाह । तत्थ पालिमुत्तकेन ताव नयेन —

अत्थलक्खणतावत्त्वं^३, कमसङ्खेपवित्थारा ।

5

तथा दट्ठव्वतो चेव, विञ्जातव्वो विनिच्छयो ॥

तत्थ विसेसतो ताव चक्खती ति चक्खु ; रूपं अस्सादेति, विभावेति चार्^४ ति अत्थो । रूपयती ति रूपं ; वण्णविकारं आपज्जमानं हृदयङ्गतभावं पकासेती ति अत्थो । सुणाती ति सोतं । सम्पती ति सद्दो ; उदाहरीयतो ति^५ अत्थो । घायती ति घाणं । गन्धयती ति गन्धो ; अत्तनो वत्थुं सूचयती ति 10 अत्थो । जीवितं अव्हायती^६ ति जिह्वा । रसन्ति तं सत्ता ति रसो ; अस्सादेन्ती ति अत्थो । कुच्छित्तानं सासवधम्मानं आयो ति कायो । आयो ति उप्पत्तिदेसो । फुसीयती ति फोड्डुवं । मनती^७ ति मनो । अत्तनो लक्खणं धारयन्ती ति धम्मा ।

अविसेसतो पन आयतनतो, आयानं तननतो, आयतस्स च नयनतो 15 आयतनं ति वेदितव्वं । चक्खुरूपादीसु हि तंतंद्वारारम्भणा चित्तचेतसिका धम्मा सेन सेन अनुभवनादिना किच्चेन आयतन्ति उट्ठहन्ति घट्टेन्ति वायमन्ती ति वुत्तं होति । ते च^८ पन आयभूते धम्मे एतानि तनोन्ति^९ वित्थारेन्ती ति वुत्तं होति । इदञ्च अनमतग्गे संसारे पवत्तं^{१०} अतीव^{११} आयतं संसारदुक्खं याव न निवत्तति ताव नयन्तेव, पवत्तयन्ती ति वुत्तं

१. तदनन्तरं—स्या० । २. आयतननिर्देशे—स्या०, सु०, रो० । ३. ०वत्थ—स्या० । ४. वा—स्या० । ५. उदाहरियति—स्या० । ६. अव्हायती—सी० । ७. मनयती—सु०, रो० ; मनयती—स्या० । ८. स्या० पोत्यके नत्थि । ९. तनेन्ति—सु० ; तनन्ति—स्या० । १०. पवत्तं अतिवत्तं—स्या० । ११. अतीव—स्या०, सु०, रो० ।

होति । इति सब्बे पि' मे धम्मा आयतनतो आयानं तननतो आयतस्स च नयनतो 'आयतनं आयतनं' ति वुच्चन्ति ।

अपि च निवासट्टानट्ठेन^१, आकरट्ठेन, समोसरणट्टानट्ठेन, सञ्जातिदेसट्ठेन, कारणट्ठेन च आयतनं वेदितव्वं । तथा हि लोके "इस्सरायतनं वासुदेवायतनं" ति आदीसु निवासट्टानं आयतनं ति वुच्चति । "सुवण्णायतनं रतनायतनं" ति आदीसु आकरो । सासने पन "मनोरमे आयतने सेवन्ति नं विहङ्गमा" [अ० २.२८६] ति आदीसु समोसरणट्टानं । "दक्खिणापथो गुत्तं आयतनं" ति आदीसु^३ सञ्जातिदेसो । "तत्र तत्थेव सक्खिभब्बतं पापुणाति सति सति आयतने" [अ० २.२८६] ति आदीसु कारणं ।

R. 46

B. 43

चक्खुआदीसु^५ चा पि ते ते चित्तचेतसिका धम्मा निवसन्ति तदायत्त-वृत्तिताया ति चक्खादयो नेसं निवासनट्टानं । चक्खादीसु च ते आकिण्णा तं निस्सितता तदारम्मणता चा ति चक्खादयो नेसं आकरो । चक्खादयो च नेसं समोसरणट्टानं, तत्थ तत्थ वत्थुद्वारारम्मणवसेन समोसरणतो । चक्खादयो च नेसं सञ्जातिदेसो ; तं निस्सयारम्मणभावेन तत्थेव उप्पत्तितो । चक्खादयो च नेसं कारणं, तेसं अभावे अभावतो ति । इति निवासट्टानट्ठेन, आकरट्ठेन, समोसरणट्टानट्ठेन, सञ्जातिदेसट्ठेन, कारणट्ठेना ति इमेहि कारणेहि एते धम्मा 'आयतनं आयतनं' ति वुच्चन्ति । तस्मा यथावुत्तेनत्थेन चक्खु च तं आयतनञ्चा ति चक्खायतनं ...पे०... धम्मा च ते आयतनञ्चा ति धम्मायतनं ति एवं तावेत्थ 'अत्थतो' विज्जातव्वो विनिच्छयो ।

'लक्खणतो' ति चक्खादीनं लक्खणतो पेत्थ विज्जातव्वो विनिच्छयो । तानि च पन तेसं लक्खणानि हेट्ठा रूपकण्डनिहेसे वुत्तनयेनेव वेदितव्वानि ।

'तावत्त्वतो' ति तावभावतो । इदं वुत्तं होति--चक्खादयो पि हि धम्मा एव । एवं सति धम्मायतनमिच्चैव अवत्वा कस्मा द्वादसायतनानि

१. निवासनट्टानट्ठेन-सी०, स्या०, सु० । २. रजता०-म०, रो० । ३. आदीसु-सी०, रो० । ४. ०रूप०-म० । ५. स्या० पोत्थके नत्थि ।

वुत्तानी ति चे ? छविञ्जाणकायुप्पत्तिद्वारारम्मणववत्थानतो । इध पन^१
छन्नं विञ्जाणकायानं द्वारभावेन आरम्मणभावेन च ववत्थानतो अयमेव
तेसं भेदो होती ति द्वादस वुत्तानि । चक्खुविञ्जाणवोथिपरियापन्नस्स हि
विञ्जाणकायस्स चक्खायतनमेव उप्पत्तिद्वारं, रूपायतनमेव चारम्मणं^२ ।

B. 47

5 तथा इतरानि इतरेसं । छट्ठस्स पन भवङ्गमनसङ्खातो मनायत-
नेकदेसो व उप्पत्तिद्वारं, असाधारणञ्च धम्मायतनं आरम्मणं ति । इति
छन्नं विञ्जाणकायानं उप्पत्तिद्वारारम्मणववत्थानतो द्वादस वुत्तानी ति ।
एवमेत्थ 'तावत्वतो' विञ्जातब्बो विनिच्छयो । 'कमतो' ति इधा पि
पुब्बे वुत्तेसु उप्पत्तिक्रमादीसु देसनाक्कमो व युज्जति । अज्झत्तिकेसु हि
10 आयतनेसु सनिदस्सनसप्पटिघविसयत्ता चक्खायतनं पाकटं ति पठमं देसितं ।
ततो अनिदस्सनसप्पटिघविसयानि सोतायतनादीनि । अथ वा दस्सनानु-
त्तरियसवणानुत्तरियहेतुभावेन बहूपकारत्ता अज्झत्तिकेसु चक्खायतनसोताय-
तनानि पठमं देसितानि । ततो घाणायतनादीनि तीणि । पञ्चन्नं पि
गोचरविसयत्ता अन्ते मनायतनं । चक्खादीनं^३ पन गोचरत्ता तस्स तस्स
15 अनन्तरानि बाहिरेसु रूपायतनादीनि । अपि च विञ्जाणुप्पत्तिकारण-
ववत्थानतो पि अयमेव तेसं कमो वेदितब्बो । वुत्तं हेतं "चक्खुञ्च पटिच्च
रूपे च उप्पज्जति चक्खुविञ्जाणं...पे०...मनञ्च पटिच्च धम्मे च उप्पज्जति
मनोविञ्जाणं" [म० ३.३८१] ति एवं 'कमतो' पेत्थ^४ विञ्जातब्बो
विनिच्छयो ।

20 'सङ्खेपवित्थारा'ति सङ्खेपतो हि मनायतनस्स चेव धम्मायतनेकदेसस्स
च नामेन, तदवसेसानञ्च आयतनानं रूपेण सङ्गहितत्ता द्वादसा पि आयतनानि
नामरूपमतमेव होन्ति । वित्थारतो पन अज्झत्तिकेसु ताव चक्खायतनं
जातिवसेन चक्खुप्पसादमतमेव, पच्चयगतिनिकायपुग्गलभेदतो पन अनन्त-
प्पभेदं । तथा सोतायतनादीनि चत्तारि । मनायतनं तेभूमिककुसला-
25 कुसलविपाककिरियविञ्जाणभेदेन^५ एकासीतिप्पभेदं, वत्थुपटिपदादिभेदतो
पन अनन्तप्पभेदं । रूपगन्धरसायतनानि समुद्धानभेदतो चतुप्पभेदानि,

१. हि-म० । २. द्वारारम्मणं-सो० । ३. चक्खायतनादिनं-स्या० । ४. चेत्थ-
स्या० । ५. तेभूमिक०-स्या० ।

सद्दायतनं द्विप्पभेदं । सभागविसभागभेदतो पन सब्बानि पि अनन्तप्प-
भेदानि । फोटुब्बायतनं पठवीधातु^१ तेजोधातु-वायोधातुवसेन तिप्पभेदं,
समुट्ठानतो चतुप्पभेदं, सभागविसभागतो अनेकप्पभेदं । धम्मायतनं तेभूमक-
धम्मारम्मणवसेन अनेकप्पभेदं ति । एवं सङ्खेपवित्थारा^२ विज्जातब्बो
विनिच्छयो ।

5

‘दट्ठब्बतो’ति एत्थ पन सब्बानेवेतानि^३ आयतनानि अनागमनतो
अनिग्गमनतो च दट्ठब्बानि । न हि तानि पुब्बे उदया कुतोचि आगच्छन्ति,
ना पि उद्धं वया कुहिञ्चि गच्छन्ति; अथ खो पुब्बे उदया अप्पटिलद्धसभावानि,
उद्धं वया परिभिन्नसभावानि, पुब्बन्तापरन्तवेमज्झे पच्चयायत्तवुत्तिताय
अवसानि पवत्तन्ति । तस्मा अनागमनतो^४ अनिग्गमनतो च दट्ठब्बानि । 10
तथा निरोहतो अव्यापारतो च । न हि^५ चक्खुरूपादीनं एवं होति—‘अहो
वत अम्हाकं सामग्गिया^६ विज्जाणं नाम उप्पज्जेध्या’ ति, न च तानि
विज्जाणुप्पादनत्थं द्वारभावेन वत्थुभावेन आरम्भभावेन वा ईहन्ति, न
व्यापारमापज्जन्ति ; अथ खो धम्मतावेसा यं चक्खुरूपादीनं सामग्गियं चक्खु-
विज्जाणादीनि सम्भवन्ति । तस्मा निरोहतो अव्यापारतो च दट्ठब्बानि । 15
अपि च अज्झत्तिकानि सुज्जगामो विय दट्ठब्बानि धुव-सुभ-सुखतभाव-
विरहितत्ता, बाहिरानि गामघातकचोरा विय अज्झत्तिकानं अभिघातकत्ता^७ ।
वुत्तं हेतं—“चक्खुं, भिक्खवे, हज्जति मनापामनापेहि रूपेही [सं० ३.१५८]
ति वित्थारो । अपि च अज्झत्तिकानि छ पाणका विय दट्ठब्बानि,
बाहिरानि तेसं गोचरा^८ विया ति । एवमेत्थ^९ ‘दट्ठब्बतो’ विज्जातब्बो 20
विनिच्छयो ति ।

२. इदानीं तेसं विपस्सितब्बाकारं दस्सेतुं चक्खुं अनिच्चं ति आदि
आरद्धं । तत्थ चक्खु^{११} ताव हुत्वा अभावट्ठेन अनिच्चं ति वेदितब्बं ।
अपरेहि पि चतूहि कारणेहि अनिच्चं—उप्पादवयवन्ततो, विपरिणामतो,
तावकालिकतो, निच्चपटिक्वेपतो ति ।

25

१. पथवी०-स्या०, म० । २. ०वित्थारतो-स्या० । ३. सब्बानेव तानि-स्या० ।

४. सो०, सु० पोत्थकेसु नत्थि । ५. च०-सी०, । ६. सामग्गियं-स्या०, म० । ७. अनि०-
सी० । ८. चेतं-सु० । ९. गोचरविसयानि-स्या० । १०. एवमेत्थ-स्या० ।

११. चक्खुं-सी० ।

तदेव पटिपीळनट्टेन^१ दुक्खं । यस्मा वा एतं उप्पन्नं ठितिं पापुणाति,
ठितियं जराय किलमति, जरं पत्वा अवस्सं भिज्जति ; तस्मा अभिण्हसम्पटि-
पीळनतो, दुक्खमतो, दुक्खवत्थुतो, सुखपटिक्खेपतो ति इमेहि चतूहि
कारणेहि दुक्खं ।

5 अवसवत्तनट्टेन^२ पन अनत्ता । यस्मा वा पन^३ एतं उप्पन्नं ठितिं
मा पापुणातु, ठानप्पतं मा जोरतु, जरप्पतं मा भिज्जतू ति इमेसु तीसु
ठानेसु कस्सचि वसवत्तिभावो नत्थि, सुञ्जं तेन वसवत्तनाकारेन ; तस्मा
सुञ्जतो, अस्सामिकतो, अकामकारियतो, अत्तपटिक्खेपतो ति इमेहि
चतूहि कारणेहि अनत्ता ।

R. 49 10 विभवगतिकतो, पुब्बापरवसेन भवसङ्कन्तिगमनतो, पकतिभाव-
विजहनतो च विपरिणामधम्मं । इदं अनिच्चवेवचनमेव । रूपा अनिच्चा
ति आदीसु पि एसेव नयो । अपि चेत्थ ठपेत्वा चक्खुं तेभूमकधम्मा^४
अनिच्चा, नो चक्खु । चक्खु पन चक्खु चेव अनिच्चञ्च । तथा सेसधम्मा
दुक्खा, नो चक्खु । चक्खु पन चक्खु चेव दुक्खं च । सेसधम्मा अनत्ता,
B. 46 15 नो चक्खु । चक्खु पन चक्खु चेव अनत्ता चा ति । रूपादिसु पि
एसेव नयो ।

इमस्मि पन सुत्तन्तभाजनीये^५ तथागतेन किं दस्सितं ति ? द्वादसन्नं
आयतनानं अनतलक्खणं । सम्मासम्बुद्धो हि अनतलक्खणं दस्सेन्तो
अनिच्चेन वा दस्सेति, दुक्खेन वा, अनिच्चदुक्खेहि वा । तत्थ “चक्खुं, भिक्खवे^६,
20 अत्ता ति यो वदेय्य, तं न उपपज्जति” । चक्खुस्स उप्पादो पि वयो पि
पज्जायति । यस्स खो पन उप्पादो पि वयो पि पज्जायति ‘अत्ता मे
उप्पज्जति च वेति चा’ति इच्चस्स एवमागतं होति । तस्मा तं न
उपपज्जति—चक्खु अत्ता ति यो वदेय्य इति चक्खु अनत्ता” [म० ३.३८२]
ति । इमस्मि सुत्ते अनिच्चेन अनतलक्खणं दस्सेसि । “रूपं, भिक्खवे,

१. पतिपीळनट्टेन—सी०, स्या० । २. अवसवत्तनट्टेन—स्या०, सु०, रो० । ३. स्या०,
म० पोत्थकेसु नत्थि । ४. तेभूमिक०—स्या० । ५. ० भाजनीये—सी० । ६. म० पोत्थके
नत्थि । ७. उप्पज्जति—सी० ।

अनत्ता । रूपञ्चिदं, भिक्खवे, अत्ता अभविस्स, न इदं रूपं आबाधाय संवत्तेय्य ; लब्भेय्य च रूपे—एवं मे रूपं होतु, एवं मे रूपं मा अहोसी ति । यस्मा च खो, भिक्खवे, रूपं अनत्ता तस्मा रूपं आबाधाय संवत्तति ; न च लब्भति रूपे—एवं मे रूपं होतु, एवं मे रूपं मा अहोसी” [सं० २.२९५] ति इमस्मिं सुत्ते दुक्खेन अनत्तलक्खणं दस्सेसि । “रूपं, भिक्खवे, अनिच्चं, 5 यदनिच्चं तं दुक्खं, यं दुक्खं तदनत्ता, यदनत्ता तं नेतं मम, नेसो हमस्मि, न मेसो अत्ता” [सं० २.२५८] ति आदीसु अनिच्चदुक्खेहि अनत्तलक्खणं दस्सेसि । कस्मा ? अनिच्चदुक्खानं पाकटत्ता ।

हत्थतो हि तट्टके वा सरके वा किस्मिञ्चिदेव वा पतित्वा भिन्ने ‘अहो अनिच्चं’ति वदन्ति । एवं अनिच्चं पाकटं नाम । अत्तभावस्मिं पन गण्ड- 10 पिलकादीसु वा उट्ठितासु खानुकण्टकादीहि वा विद्धासु ‘अहो दुक्खं’ति वदन्ति । एवं दुक्खं पाकटं नाम । अनत्तलक्खणं पन^१ अपाकटं अन्धकारं अविभूतं दुप्पटिविज्झं दुद्दीपनं दुप्पज्जापनं । अनिच्चदुक्खलक्खणानि उप्पादा वा तथागतानं अनुप्पादा वा पज्जायन्ति । अनत्तलक्खणं विना बुद्धुप्पादा न पज्जायति, बुद्धुप्पादे येव पज्जायति । महिद्धिका हि 15 महानुभावा तापसपरिब्बाजका सरभङ्गसत्थारादयो^२ पि अनिच्चं दुक्खं’ ति वत्तुं सक्कोन्ति, ‘अनत्ता’ति वत्तुं न सक्कोन्ति । सचे हि ते सम्पत्तपरिसाय अनत्ता ति वत्तुं सक्कुण्णेष्युं, सम्पत्तपरिसाय मग्गफलपटिवेधो भवेय्य । अनत्तलक्खणपज्जापनं हि अज्जस्स कस्सचि अविसयो, सब्बज्जुबुद्धानमेव विसयो । एवमेतं अनत्तलक्खणं अपाकटं । तस्मा सत्था अनत्तलक्खणं 20 दस्सेन्तो अनिच्चेन वा दस्सेसि, दुक्खेन वा, अनिच्चदुक्खेहि वा । इध पन तं अनिच्चदुक्खेहि दस्सेसी ति वेदितव्वं ।

R. 50

B. 47

इमानि पन लक्खणानि किस्स अमनसिकारा अप्पटिवेधा, केन पटिच्छन्नत्ता, न उपट्टहन्ति ? अनिच्चलक्खणं ताव उदयव्वयानं अमनसिकारा अप्पटिवेधा, सन्ततिया पटिच्छन्नत्ता, न उपट्टाति । 25 दुक्खलक्खणं अभिण्हसम्पटिपोलनस्स अमनसिकारा अप्पटिवेधा, इरिया-पथेहि पटिच्छन्नत्ता, न उपट्टाति । अनत्तलक्खणं नानाधातुविनिब्भोगस्स

१. स्या०, म० पोत्थकेसु नत्थि । २. ० त्थेरादयो—सी० ।

अमनसिकारा अप्पटिवेधा, घनेन पटिच्छन्नता, न उपट्ठाति । उदयब्बयं
पन परिग्गहेत्वा सन्ततिया विकोपिताय अनिच्चलक्खणं याथावसरसतो^१
उपट्ठाति । अभिण्हसम्पटिपीळनं मनसिकत्वा इरियापथे उग्घाटिते
दुक्खलक्खणं याथावसरसतो उपट्ठाति । नानाधातुयो विनिब्भुजित्वा
5 घनविनिब्भोगे कते अनत्तलक्खणं याथावसरसतो उपट्ठाति ।

एत्थ च अनिच्चं अनिच्चलक्खणं, दुक्खं दुक्खलक्खणं, अनत्ता
अनत्तलक्खणं ति अयं विभागो वेदितब्बो । तत्थ अनिच्चं ति खन्धपञ्चकं ।
कस्मा ? उप्पादवय'ञ्जथत्ताभावा, हुत्वा अभावतो वा ; उप्पादवय'ञ्ज-
थत्तं अनिच्चलक्खणं, हुत्वा अभावसङ्घातो आकारविकारो वा ।
10 “यदनिच्चं तं दुक्खं” ति वचनतो पन तदेव खन्धपञ्चकं दुक्खं ।
कस्मा ? अभिण्हसम्पटिपीळनतो ; अभिण्हसम्पटिपीळनाकारो दुक्खलक्खणं ।
“यं दुक्खं तदनत्ता” ति^२ वचनतो पन^३ तदेव खन्धपञ्चकं अनत्ता ।
कस्मा ? अवसवत्तनतो ; अवसवत्तनाकारो^४ अनत्तलक्खणं । इति
अञ्जदेव अनिच्चं दुक्खं अनत्ता, अञ्जानि अनिच्चदुक्खानत्तलक्खणानि ।
15 पञ्चक्खन्धा, द्वादसायतनानि, अट्टारस धातुयो ति इदं हि सब्बं पि अनिच्चं
दुक्खं अनत्ता नाम । वुत्तप्पकाराकारविकारा^५ अनिच्चदुक्खानत्तलक्खणानी ति ।

सङ्खेपतो पनेत्थ दसायतनानि कामावचरानि, द्वे तेभूमिकानि^६ ।
सब्बेसु पि सम्मसनवारो^७ कथितो ति वेदितब्बो ।

सुतन्तभाजनीयवण्णना ।

२. अभिधम्मभाजनीयवण्णना

अभिधम्मभाजनीये^१ यथा हेट्ठा विपस्सकानं उपकारत्थाय “चक्खायतनं
20 रूपायतनं” ति युगलतो आयतनानि वुत्तानि, तथा अवत्वा अज्झत्तिक-
बाहिरानं सब्बाकारतो^२ सभावदस्सनत्थं “चक्खायतनं सोतायतनं” ति एवं
अज्झत्तिकबाहिरववत्थाननयेन वुत्तानि ।

१. यत्थाव०-सी०, रो० । २. ति पन-स्या०, सु० । ३. स्या०, म० पोत्थकेसु
नत्थि । ४. अवसवत्तनाकारं-मु० । ५. वुत्तप्पकारा आकारविकारा-स्या० । ६. तेभूमिकानि-
सी०, म० । ७. सम्मसनवारो-मु० । ८. ०भाजनीये-सी०, म० । ९. अब्भो पकारतो-
मु० ; अब्भोकारतो-म०, रो० ।

तेसं निद्देसवारे तत्थ कतमं चक्खायतनं ति आदीनि हेट्ठा वुत्तनयेनेव वेदितव्वानि ।

यम्पनेतं धम्मायतननिद्देसे “तत्थ कतमा असङ्खता धातु ? रागक्खयो दोसक्खयो मोहक्खयो” ति वुत्तं, तत्रायमत्थो—असङ्खतधातू ति असङ्खतसभावं निव्वानं^१ । यस्मा पनेतं आगम्म रागादयो खीयन्ति, तस्मा 5 रागक्खयो दोसक्खयो मोहक्खयो ति वुत्तं । अयमेत्थ आचरियानं समानत्थकथा ।

वितण्डवादी पनाह—‘पाटियेक्कं निव्वानं नाम नत्थि, किलेसक्खयो व निव्वानं’ ति । ‘सुत्तं आहरा’ ति च वुत्ते “निव्वानं निव्वानं ति खो^२, आवुसो सारिपुत्त, वुच्चति ; कतमं नु खो, आवुसो, निव्वानं ति ? यो खो, 10 आवुसो, रागक्खयो दोसक्खयो मोहक्खयो—इदं वुच्चति निव्वानं” [सं० ३.२२३] ति एतं जम्बुखादकमुत्तं आहरित्वा ‘इमिना सुत्तेन वेदितव्वं पाटियेक्कं निव्वानं नाम नत्थि, किलेसक्खयो व निव्वानं’ ति आह । सो वत्तव्वो—‘किम्पन यथा चेतं सुत्तं तथा अत्थो’ ति ? अद्धा वक्खति—‘आम, नत्थि सुत्ततो मुञ्चित्वा अत्थो’ ति । ततो वत्तव्वो—‘इदं ताव ते 15 सुत्तं आभतं ; अनन्तरसुत्तं आहरा’ ति । अनन्तरसुत्तं नाम—“अरहत्तं अरहत्तं ति, आवुसो सारिपुत्त, वुच्चति ; कतमन्नु खो, आवुसो, अरहत्तं ति ? यो खो, आवुसो, रागक्खयो दोसक्खयो मोहक्खयो—इदं वुच्चति अरहत्तं” [सं० ३.२२३] ति इदं तस्सेवानन्तरं^३ आभतसुत्तं^३ । R. 52

इमस्मिं पन तं^४ आभते^५ आहंसु—‘निव्वानं नाम धम्मायतनपरियापन्नो 20 धम्मो, अरहत्तं चत्तारो खन्धा । निव्वानं सच्छिक्त्वा विहरन्तो धम्मसेनापति निव्वानं पुच्छितो पि अरहत्तं पुच्छितो पि किलेसक्खयमेव आह । किम्पन निव्वानञ्च अरहत्तञ्च एकं उदाहु नानं’ ति ? ‘एकं वा होतु नानं वा । को एत्थ तथा अतिबहुं चुण्णीकरणं करोन्तेन अत्थो’ ? ‘न त्वं एकं नानं जानासी ति । ननु जाते साधु होती’ ति एवं पुनप्पुनं पुच्छितो वञ्चेतु 25

१. निव्वानं—सी० । २. स्या०, म० पोत्यकेसु नत्थि । ३-३. तस्सेवानन्तरसुत्तं आभतं—स्या० । ४-४. आभते तं—स्या० । B. 49

असक्नोन्तो आह—‘रागादीनं खीणन्ते’ उप्पन्नत्ता अरहत्तं रागक्खयो दोसक्खयो मोहक्खयो’ ति वुच्चती ति । ततो नं आहंसु—‘महाकम्मं ते कत्तं । लञ्छं दत्त्वा पि तं वदापेन्तो एतदेव वदापेथ्य । यथेव च ते एतं विभजित्वा कथितं, एवं इदं पि सल्लक्खेहि—निब्बानं हि आगम्म रागादयो खीणा ति 5 निब्बानं रागक्खयो दोसक्खयो मोहक्खयो ति वुत्तं । तीणि^३ पि हि^३ एतानि^३ निब्बानस्सेव अधिवचनानी’ ति^५ ।

सचे एवं वुत्ते सञ्जति^६ गच्छति इच्चेतं कुसलं ; नो चे, बहुनिब्बान-
ताय कारेतब्बो । कथं ? एवं^७ ताव पुच्छितब्बो—‘रागक्खयो नाम
रागस्सेव खयो उदाहु दोसमोहानं पि ? दोसक्खयो नाम दोसस्सेव खयो
10 उदाहु रागमोहानं पि ? मोहक्खयो नाम मोहस्सेव खयो उदाहु रागदोसानं
पी’ ति ? अद्वा वक्खति—‘रागक्खयो नाम रागस्सेव खयो, दोसक्खयो नाम
दोसस्सेव खयो, मोहक्खयो नाम मोहस्सेव खयो’ ति ।

ततो वत्तब्बो—‘तव वादे रागक्खयो एकं निब्बानं होति, दोसक्खयो
एकं, मोहक्खयो एकं ; तिण्णं अकुसलमूलानं खये तीणि निब्बानानि होन्ति,
15 चतुन्नं उपादानानं खये चत्तारि, पञ्चन्नं नीवरणानं खये पञ्च, छन्नं तण्हा-
कायानं खये छ, सत्तन्नं अनुसयानं खये सत्त, अट्ठन्नं मिच्छित्तानं खये अट्ठ,
नवन्नं तण्हामूलकधम्मानं खये नव, दसन्नं संयोजनानं खये दस, दियड्डुकिलेस-
सहस्सस्स^८ खये पाटियेक्कं पाटियेक्कं निब्बानं ति बहूनि निब्बानानि होन्ति ।
नत्थि पन ते निब्बानानं पमाणं ति । एवं पन अगहेत्वा^९ निब्बानं आगम्म
20 रागादयो खीणा ति एकमेव निब्बानं रागक्खयो दोसक्खयो मोहक्खयो ति
वुच्चति । तीणि पि हेतानि निब्बानस्सेव अधिवचनानी ति गण्ह’ ।

R. 53

B. 50

सचे पन एवं वुत्ते पि न सल्लक्खेति, ओळारिकताय^{१०} कारेतब्बो ।
कथं ? ‘अन्धबाला हि अच्छदीपिमिगमक्कटादयो पि किलेसपरियुद्धिता वत्थुं
पटिसेवन्ति । अथ नेसं पटिसेवनपरियन्ते किलेसो^{११} वूपसम्मति^{११} । तव

१. खीणन्ते—सी० । २. तीनि—सी० । ३-३. हेतानि—स्या० । ४. सी० पोत्यके
नत्थि । ५. पञ्जति—सु० । ६. इदं—स्या०, म०, रो० । ७. दियड्डुस्स किलेससहस्सस्स—स्या० ।
८. अगहेत्वा—म० । ९. ओलारिकताय—सी० । १०. किलेसा—स्या० । ११. वूपसमन्ति—स्या० ।

वादे अच्छदीपिमिगमक्कटादयो निब्बानप्पत्ता नाम होन्ति । ओळारिकं वत ते निब्बानं थूलं, कण्णेहि^१ पिलन्धितुं न सक्का ति । एवं पन अगहेत्वा निब्बानं हि^२ आगम्म रागादयो खीणा ति एकमेव निब्बानं रागक्खयो दोसक्खयो मोहक्खयो ति वुच्चति । तीणि पि हेतानि निब्बानस्सेव अधिवचनानी^३ ति गण्ह^४ ।

5

सचे पन एवं वुत्ते पि न सल्लक्खेति, गोत्रभुना पि कारेतब्बो । कथं ? एवं ताव पुच्छितब्बो—‘त्वं गोत्रभु^५ नाम अत्थी ति वदेसी’ ति ? ‘आम वदामी’ ति । ‘गोत्रभुक्खणे किलेसा खीणा, खीयन्ति, खीयिस्सन्ती’ ति ? न खीणा, न खीयन्ति ; अपि च खो खीयिस्सन्ती ति । ‘गोत्रभु पन किं आरम्मणं करोती’ ति ? ‘निब्बानं’ । ‘तव गोत्रभुक्खणे किलेसा न 10 खीणा, न खीयन्ति ; अथ खो खीयिस्सन्ति । त्वं अखीणेसु येव किलेसेसु किलेसक्खयं निब्बानं पञ्ञापेसि^६, अप्पहीनेसु अनुसयेसु अनुसयप्पहानं निब्बानं पञ्ञापेसि । तं^७ ते न समेति । एवं पन अगहेत्वा निब्बानं आगम्म रागादयो खीणा ति एकमेव निब्बानं रागक्खयो दोसक्खयो मोहक्खयो ति वुच्चति । तीणि पि हेतानि निब्बानस्सेव अधिवचनानी ति गण्ह^८ । 15

सचे पन एवं वुत्ते पि न सल्लक्खेति, मग्गेन कारेतब्बो । कथं ? एवं ताव पुच्छितब्बो—‘त्वं मग्गं नाम वदेसी’ ति ? ‘आम वदेमी’ ति । ‘मग्गक्खणे किलेसा खीणा, खीयन्ति, खीयिस्सन्ती’ ति ? जानमानो वक्खति—‘खीणाति वा खीयिस्सन्ती ति वा वत्तुं न वट्ठति, खीयन्ती ति वत्तुं 20 वट्ठती’ ति । ‘यदि एवं, मग्गस्स किलेसक्खयं निब्बानं कतमं ? मग्गेन खीयनकिलेसा^९ कतमे ? मग्गो कतमं किलेसक्खयं निब्बानं आरम्मणं कत्वा कतमे किलेसे खेपेति ? तस्मा मा एवं गण्ह । निब्बानं पन आगम्म रागादयो खीणा ति एकमेव निब्बानं रागक्खयो दोसक्खयो मोहक्खयो ति वुच्चति । तीणि पि हेतानि निब्बानस्सेव अधिवचनानी’ ति ।

R. 54

१. कएणेपि-सी० । २. स्या०, म० पोत्थकेसु नत्थि । ३. वेवचनानी-
स्या०, म० । ४. गोत्रभू-स्या० । ५. पञ्ञपेसि-स्या०, रो० । ६. तं तं-स्या० ।
७. खीयनक०-स्या०, म० ।

B. 51

एवं वुत्ते एवमाह—‘त्वं आगम्म आगम्मा ति वदेसी’^१ति ? ‘आम^२
वदेमी’ ति^३ । ‘आगम्म नामा ति इदं ते कुतो लद्धं’ ति ? ‘सुत्ततो लद्धं’
ति । ‘आहर सुत्तं’ ति । “एवं अविज्जा च तण्हा च तं आगम्म, तम्हि
खीणा^४, तम्हि भग्गा^५, न च किञ्चि कदाची” ति । एतं वुत्ते परवादी
५ तुण्हीभावं आपन्नो ति ।

इधा पि दसायतनानि कामावचरानि, द्वे पन चतुभुमकानि
लोकियलोकुत्तरमिस्सकानी ति वेदितब्बानि ।

अभिधम्मभाजनीयवण्णना ।

३. पञ्हापुच्छकवण्णना

१६. इधा पि पञ्हापुच्छके यं लब्भति यञ्च न लब्भति, तं सब्बं
पुच्छित्वा लब्भमानवसेनेव विस्सज्जनं वुत्तं ; न केवलञ्च इध, सब्बेसु पि
१० पञ्हापुच्छकेसु एसेव नयो । इध पन दसन्नं आयतनानं रूपभावेन अव्याकतता
वेदितब्बा । द्विन्नं आयतनानं खन्धविभङ्गे चतुन्नं खन्धानं विय कुसलादि-
भावो वेदितब्बो । केवलं हि चत्तारो खन्धा सप्पच्चया व सङ्ख्खता व ; धम्मा-
यतनं पन “सिया अप्पच्चयं, सिया असङ्ख्खतं” ति आगतं । आरम्मणत्तिकेसु
च अनारम्मणं सुखुमरूपसङ्खातं धम्मायतनं न-वत्तब्बकोट्टासं भजति ।
१५ तञ्च खो अनारम्मणत्ता न परित्तादिभावेन न-वत्तब्बधम्मरम्मणत्ता ति
अयमेत्थ विसेसो । सेसं तादिसमेव । इधा पि हि चत्तारो खन्धा विय
द्वायतना^१ पञ्चपण्णास कामावचरधम्मे आरब्भ रज्जन्तस्स दुस्सन्तस्स मुय्हन्तस्स
संव्वरन्तस्स सम्मसन्तस्स पच्चवेक्खन्तस्स च परित्त्तारम्मणा^२ ति सब्बं खन्धेसु
वुत्तसदिसमेवा ति ।

सम्मोहविनोदनिया विभङ्गट्ठकथाय

आयतनविभङ्गवण्णना निट्ठिता ।

१. वदेसि०—सु० । २-२. सु० पोत्थके नत्थि ; वदामी ति—स्या० । ३. खीणं—म० ;
भग्गा—स्या० । ४. भगं—सु० ; सी० । ५. द्वायतनानि—स्या० । ६. परित्त्तारम्मणानी—स्या० ।

३. धातुविभङ्गो

१. सुत्तन्तभाजनीयवण्णना

१. इदानी तदनन्तरे धातुविभङ्गे सब्वा धातुयो छहि छहि धातूहि सङ्घिपित्वा तोहि छक्केहि सुत्तन्तभाजनीयं दस्सेन्तो छ धातुयो ति आदिमाह । तत्थ छा ति गणनपरिच्छेदो । धातुयो ति परिच्छिन्नधम्मनिदस्सनं । पठवी-धातू ति आदीसु धात्वत्थो नाम सभावट्ठो^१, सभावट्ठो नाम सुञ्जतट्ठो^२, सुञ्जतट्ठो नाम निस्सत्तट्ठो^३ ति एवं सभावसुञ्जतनिस्सत्तट्ठेन पठवी^४ येव ५ धातु पठवीधातु । आपोधातुआदीसु पि एसेव नयो । एवमेत्थ पदसमासं विदित्वा एवमत्थो वेदितब्बो—पठवीधातू ति पतिट्ठानधातु । आपोधातू ति आबन्धनधातु । तेजोधातू ति परिपाचनधातु । वायोधातू ति वित्थ-म्भनधातु । आकासधातू ति असम्फुट्ठधातु । विञ्जाणधातू ति विजाननधातु ।

२. पठवीधातुद्वयं ति पठवीधातु द्वे अयं । अयं पठवीधातु नाम न एका १० व; अज्झत्तिकबाहिरभेदेन पन द्वे धातुयो एवा ति अत्थो । तेनेवाह—“अत्थि अज्झत्तिका अत्थि बाहिरा” ति । तत्थ अज्झत्तिका ति सत्तसन्तानपरियापन्ना नियकज्झत्ता । बाहिरा ति सङ्खारसन्तानपरियापन्ना अनिन्द्रियवद्धा । अज्झत्तं पच्चत्तं ति उभयं पेतं नियकज्झत्ताधिवचनमेव । इदानी तं सभावाकारतो दस्सेतुं कक्खळं ति आदि वुत्तं । तत्थ कक्खळं ति थद्धं । १५ खरिगतं ति फहसं । कक्खळत्तं^५ ति कक्खळभावो^६ । कक्खळभावो ति कक्खळसभावो । अज्झत्तं उपादिन्नं ति नियकज्झत्तसङ्खातं उपादिन्नं । उपादिन्नं नाम सरीरट्ठकं । सरीरट्ठकं हि कम्मसमुद्धानं वा होतु मा वा, तं सन्धाय उपादिन्नं पि अत्थि अनुपादिन्नं पि ; आदिन्नगहितपरामट्ठवसेन पन सब्बम्पेतं^७ उपादिन्नमेवा ति दस्सेतुं “अज्झत्तं उपादिन्नं” ति आह । २०

इदानी तमेव पठवीधातुं वत्थुवसेन दस्सेतुं सेय्यथीदं केसा लोमा ति आदि वुत्तं । तत्थ सेय्यथीदं ति निपातो । तस्सत्थो—या सा

१. सभावत्थो—स्या० । २. सुञ्जतत्थो—स्या० । ३. निस्सत्तत्थो—स्या० । ४. पथवी-स्या०, म० । ५-५. कक्खळसभावो कक्खळत्तं—सु० । ६. सब्बमेतं—म० ; सब्बं पेतं—स्या० ।

B. 53,

अज्भक्तिका पठवीधातु सा कतमा ? यं वा अज्झत्तं पच्चत्तं कक्खळं नाम तं कतमं ति ? केसा लोमा ति आदि तस्सा अज्झत्तिकाय पठवीधातुया वत्थुवसेन पभेददस्सनं । इदं वुत्तं होति—केसा नाम अज्झत्ता उपादिन्ना सरीरट्ठका कक्खळत्तलक्खणा इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्ठासो । लोमा
 5 नाम...पे०...करीसं नाम । इध पन अवुत्तं पि पटिसम्भिदामग्गे पालिआरूळ्हं^१ मत्थलुङ्गं आहरित्वा मत्थलुङ्गं नाम अज्भत्तं उपादिन्नं सरीरट्ठकं कक्खळत्तलक्खणं इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्ठासो । परतो आपोधातुआदीनं^२ निद्देसे^३ पित्तादीसु पि एसेव नयो ।

इमिना किं दस्सितं होति ? धातुमनसिकारो । इमस्मिं पन
 10 धातुमनसिकारे कम्मं कत्वा विपस्सनं पटुपेत्वा उत्तमत्थं अरहत्तां पापुणितु-
 क्रामेन किं कत्ताब्बं ? चतुपारिसुद्धिसीलं सोधेतब्बं । सीलवतो हि कम्मट्ठानभावना इज्भति । तस्स सोधनविधानं विसुद्धिमग्गे वुत्तानयेनेव वेदितब्बं । विसुद्धिसीलेन पन सीले पतिट्ठाया दस पुब्बपळिवोधा छिन्दितब्बा ।
 तेसं पि छिन्दनविधानं विसुद्धिमग्गे वुत्तानयेनेव वेदितब्बं । छिन्नपळिवोधेन
 15 धातुमनसिकारकम्मट्ठानं उग्गण्हितब्बं । आचरियेना पि धातुमनसिकार-
 कम्मट्ठानं^३ उग्गण्हापेत्तेन सत्ताविधं उग्गहकोसल्लं दसविधञ्च मनसिकार-
 कोसल्लं आचिक्खितब्बं । अन्तेवासिकेना पि आचरियस्स सन्तिके बहुवारे संज्झायं कत्वा निज्जटं पगुणं कम्मट्ठानं कातब्बं । वुत्तं हेतं अट्ठकथायं—
 “आदिकम्मिकेन भिक्खुना जरामरणा मुञ्चितुकामेन^४ सत्ताहाकारेहि
 20 उग्गहकोसल्लं इच्छितब्बं, दसहाकारेहि मनसिकारकोसल्लं इच्छितब्बं” ति ।

R. 57

तत्थ वचसा, मनसा, वण्णतो, सण्णानतो, दिसतो, ओकासतो, परिच्छेदतो ति इमेहि सत्ताहाकारेहि इमस्मिं धातुमनसिकारकम्मट्ठाने ‘उग्गहकोसल्लं’ इच्छितब्बं । अनुपुब्बतो, नातिसीघतो^५, नातिसनिकतो, विक्खेपपटिवाहनतो, पण्णत्तिसमतिक्रमतो, अनुपुब्बमुञ्चनतो, लक्खणतो,
 25 तयो च सुत्तन्ता ति इमेहि दसहाकारेहि ‘मनसिकारकोसल्लं’ इच्छितब्बं । तदुभयं पि परतो सतिपट्ठानविभङ्गे आविभविस्सति ।

१. आरूळ्हं—स्या० ।

२-२. ०आदिनिद्देसे—स्या० ।

३. कम्मट्ठानं—सु० ।

४. मुञ्चितुकामेन—स्या०, म०, रो० ।

५. नातिसङ्घतो—स्या० ।

एवं उग्राहितकम्मद्वानेन पन विसुद्धिमग्गे वुत्ते अट्टारस सेनासनदोसे वज्जेत्वा पञ्चङ्गसमन्नागते सेनासने वसन्तेन अत्तना पि पञ्चहि पधानियङ्गेहि समन्नागतेन पच्छाभत्तं पिण्डपातपटिक्कन्तेन विवित्तोकासगतेन कम्मद्वानं मनसिकातब्बं । मनसिकरोन्तेन च वण्णसण्ठानदिसोकासपरिच्छेदवसेन केसादीसु एकेककोट्टासं मनसिकरित्वा अवसाने एवं मनसिकारो 5 पवत्तेतब्बो—इमे केसा नाम सीसकटाहपल्लिवेठनचम्मे^१ जाता । तत्थ यथा वम्मिकमत्थके जातेसु कुण्ठतिणेसु^२ न वम्मिकमत्थको जानाति 'मयि कुण्ठतिणानि जातानी' ति, ना पि कुण्ठतिणानि जानन्ति 'मयं वम्मिकमत्थके जातानी' ति, एवमेव न सीसकटाहपल्लिवेठनचम्मं जानाति 'मयि केसा जाता' ति, ना पि केसा जानन्ति 'मयं सीसकटाहपल्लिवेठनचम्मे जाता' ति । 10 अञ्जमञ्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति केसा नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अव्याकतो सुञ्जो निस्सत्तो थद्धो पठवीधातू ति ।

B. 54

लोमा सरीरवेठनचम्मे जाता । तत्थ यथा सुञ्जगामद्वाने जातेसु दब्बतिणेसु न सुञ्जगामद्वानं जानाति 'मयि दब्बतिणानि जातानी' ति, ना पि 15 दब्बतिणानि जानन्ति 'मयं सुञ्जगामद्वाने जातानी' ति, एवमेव न सरीरवेठनचम्मं जानाति 'मयि लोमा जाता' ति, ना पि लोमा जानन्ति 'मयं सरीरवेठनचम्मे जाता' ति । अञ्जमञ्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति लोमा नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अव्याकतो सुञ्जो निस्सत्तो थद्धो पठवीधातू ति । 20

नखा अङ्गुलीनं अग्गेसु जाता । तत्थ यथा कुमारकेसु दण्डकेहि मधुकट्टिके विज्झित्वा कीळन्तेसु न दण्डका जानन्ति 'अम्हेसु मधुकट्टिका ठपिता' ति, ना पि मधुकट्टिका जानन्ति 'मयं दण्डकेसु ठपिता' ति, एवमेव न 25 अङ्गुलियो जानन्ति 'अम्हाकं अग्गेसु नखा जाता' ति, ना पि नखा जानन्ति 'मयं अङ्गुलीनं अग्गेसु जाता' ति । अञ्जमञ्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति नखा नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अव्याकतो सुञ्जो निस्सत्तो थद्धो पठवीधातू^३ ति ।

R. 58

दन्ता हनुकट्टिकेसु जाता । तत्थ यथा वड्डुकीहि पासाणउदुक्खलेसु केनचिदेव सिलेसजातेन बन्धित्वा ठपितथम्भेसु न उदुक्खलानि जानन्ति 'अम्हेसु थम्भा ठिता'ति, ना पि थम्भा जानन्ति 'मयं उदुक्खलेसु ठिता'ति, एवमेव न हनुकट्टिका जानन्ति 'अम्हेसु दन्ता जाता'ति, ना पि दन्ता जानन्ति 'मयं हनुकट्टिकेसु जाता'ति । अञ्जमञ्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति दन्ता नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अव्याकतो सुञ्जो निस्सत्तो थद्धो पठवीधातू ति ।

तच्चो सकलसरीरं परियोनद्धित्वा ठितो । तत्थ यथा अल्लगोचम्म-परियोनद्धाय महावीणाय न महावीणा जानाति 'अहं अल्लगोचम्मेन परियो-
नद्धा'ति, ना पि अल्लगोचम्मं जानाति 'मया महावीणा परियोद्धा' ति, एवमेव न सरीरं जानाति 'अहं तचेन परियोनद्धं'ति, ना पि तच्चो जानाति 'मया सरीरं परियोनद्धं ति । अञ्जमञ्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति तच्चो नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अव्याकतो सुञ्जो निस्सत्तो थद्धो पठवीधातू ति ।

मंसं अट्टिसङ्घाटं अनुलिम्पित्वा ठितं । तत्थ यथा महामत्तिकाय लित्ताय भित्तिया न^१ भित्ति जानाति 'अहं महामत्तिकाय लित्ता'ति, ना पि महामत्तिका जानाति 'मया महाभित्ति लित्ता' ति, एवमेव न अट्टिसङ्घाटो जानाति 'अहं नवमंसपेसिसतप्पभेदेन मंसेन लित्तो' ति, ना पि मंसं जानाति 'मया अट्टिसङ्घाटो लित्तो' ति । अञ्जमञ्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते
धम्मा । इति मंसं नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अव्याकतो सुञ्जो निस्सत्तो थद्धो पठवीधातू ति ।

नहारू^२ सरीरबन्तरे अट्टीनि आबन्धमाना ठिता । तत्थ यथा वल्लीहि विनद्धेसु कुड्डारू^३ न कुड्डारू^४ जानन्ति 'मयं वल्लीहि विनद्धा'^५ ति, ना पि वल्लियो जानन्ति 'अम्हेहि कुड्डारू विनद्धा' ति, एवमेव न अट्टीनि जानन्ति 'मयं नहारूहि आबद्धानी'^६ ति, ना पि नहारू जानन्ति

१-१. न महामत्तिका जानाति 'मया भित्ति लित्ता' ति नापि भित्ति जानाति 'अहं महामत्तिकाय लित्ता' ति-स्या० । २. नहारू-म० । ३. कुट्ट-स्या०, म० । ४. दारूनि-स्या०, म० । ५. विनद्धानी-सी० । ६. आबद्धानी-स्या०, सु० ।

‘अम्हेहि अट्टोनि आवद्धानी’ ति । अञ्जमञ्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति नहारु नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अव्याकतो सुञ्जो निस्सत्तो थद्धो पठवीधातू ति ।

अट्टीसु पण्हकट्ठि गोप्फकट्ठि^१ उक्खिपित्वा ठितं । गोप्फकट्ठि जङ्घट्ठि उक्खिपित्वा ठितं । जङ्घट्ठि ऊरुट्ठि उक्खिपित्वा ठितं । ऊरुट्ठि कटिट्ठि उक्खिपित्वा ठितं । कटिट्ठि पिट्ठिकण्टकं उक्खिपित्वा ठितं । पिट्ठिकण्टको गोवाट्ठि उक्खिपित्वा ठितो । गोवाट्ठि सीसाट्ठि उक्खिपित्वा ठितं । सीसाट्ठि गोवाट्ठिके पतिट्ठितं । गोवाट्ठि पिट्ठिकण्टके पतिट्ठितं । पिट्ठिकण्टको कटिट्ठिम्हि पतिट्ठितो । कटिट्ठि ऊरुट्ठिके पतिट्ठितं । ऊरुट्ठि जङ्घट्ठिके पतिट्ठितं । जङ्घट्ठि गोप्फकट्ठिके पतिट्ठितं । गोप्फकट्ठि पण्हकट्ठिके पतिट्ठितं ।

तत्थ यथा इट्ठकदारुगोमयादिसञ्चयेसु^२ न हेट्ठिमा हेट्ठिमा जानन्ति ‘मयं उपरिमे उपरिमे उक्खिपित्वा ठिता’ ति, ना पि उपरिमा उपरिमा जानन्ति ‘मयं हेट्ठिमेसु हेट्ठिमेसु पतिट्ठिता’ ति, एवमेव न पण्हकट्ठि जानाति ‘अहं गोप्फकट्ठि उक्खिपित्वा ठितं’ति, न गोप्फकट्ठि जानाति ‘अहं जङ्घट्ठि उक्खिपित्वा ठितं’ति, न जङ्घट्ठि जानाति ‘अहं ऊरुट्ठि उक्खिपित्वा ठितं’ति, न ऊरुट्ठि जानाति ‘अहं कटिट्ठि उक्खिपित्वा ठितं’ति, न कटिट्ठि जानाति ‘अहं पिट्ठिकण्टकं उक्खिपित्वा ठितं’ति, न पिट्ठिकण्टको जानाति ‘अहं गोवाट्ठि उक्खिपित्वा ठितो’ति, न गोवाट्ठि जानाति ‘अहं सीसाट्ठि उक्खिपित्वा ठितं’ति, न सीसाट्ठि जानाति ‘अहं गोवाट्ठिम्हि पतिट्ठितं’ति, न गोवाट्ठि जानाति ‘अहं पिट्ठिकण्टके पतिट्ठितं’ति, न पिट्ठिकण्टको जानाति ‘अहं कटि-ट्ठिम्हि पतिट्ठितो’ति, न कटिट्ठि जानाति ‘अहं ऊरुट्ठिम्हि पतिट्ठितं’ति, न ऊरुट्ठि जानाति ‘अहं जङ्घट्ठिम्हि पतिट्ठितं’ति, न जङ्घट्ठि जानाति ‘अहं गोप्फकट्ठिम्हि पतिट्ठितं’ति, न गोप्फकट्ठि जानाति ‘अहं पण्हकट्ठिम्हि पतिट्ठितं’ति । अञ्जमञ्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति अट्ठि नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अव्याकतो सुञ्जो निस्सत्तो थद्धो पठवीधातू ति ।

अट्ठिमिञ्जं तेसं तेसं अट्टोनि अब्भन्तरे ठितं । तत्थ यथा वेळुपब्बादीनं अन्तो पक्खित्तोसु सिन्नवेत्तग्गादीसु^३ न वेळुपब्बादीनि जानन्ति ‘अम्हेसु वेत्तग्गा-

१. गोप्फ०-स्या० । २. ०गोमवादीसु सञ्चयेसु-सी०, रो० । ३. वेत्तग्गादीसु-सी० ।

दीनि पक्खित्तानी'ति, ना पि वेत्तग्गादीनि जानन्ति 'मयं वेळुपब्बादीसु खित्तानी' ति, एवमेव न अट्ठीनि जानन्ति 'अम्हाकं अन्तो अट्ठिमिञ्जं^२ ठितं'ति, ना पि अट्ठिमिञ्जं जानाति 'अहं अट्ठीनं अन्तो ठितं'ति । अञ्जमञ्जं^३ आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति अट्ठिमिञ्जं नाम इमस्मिं सरीरे
 5 पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अव्याकतो सुञ्जो निस्सत्तो थद्धो पठवीधातू ति ।

वक्कं गलवाटकतो निक्खत्तेन एकमूलेन थोकं गत्वा द्विधा भिन्नेन थूलनहारुना विनिबद्धं^४ हुत्वा हृदयमंसं परिक्रिपित्वा ठितं । तत्थ यथा वण्टूपनिबद्धे अम्बफलद्वये^५ न वण्टं जानाति 'मया अम्बफलद्वयं उपनिबद्धं' ति, ना पि अम्बफलद्वयं जानाति 'अहं वण्टेन उपनिबद्धं'ति, एवमेव न
 10 थूलनहारु जानाति 'मया वक्कं उपनिबद्धं'ति, ना पि वक्कं जानाति 'अहं थूलनहारुना उपनिबद्धं'ति । अञ्जमञ्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति वक्कं नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अव्याकतो सुञ्जो निस्सत्तो थद्धो पठवीधातू ति ।

हृदयं सरीरब्भन्तरे उरट्ठिपञ्जरमज्झं^६ निस्साय ठितं । तत्थ यथा
 15 छिन्नसन्दमानिकपञ्जरब्भन्तरं^७ निस्साय ठपिताय मंसपेसिया न छिन्नसन्दमानिकपञ्जरब्भन्तरं जानाति 'मं निस्साय मंसपेसि ठपिता'ति, ना पि मंसपेसि जानाति 'अहं छिन्नसन्दमानिकपञ्जरब्भन्तरं निस्साय ठिता'ति, एवमेव न उरट्ठिपञ्जरब्भन्तरं जानाति 'मं निस्साय हृदयं ठितं'ति, ना पि हृदयं जानाति
 20 'अहं उरट्ठिपञ्जरब्भन्तरं निस्साय ठितं'ति । अञ्जमञ्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति हृदयं नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अव्याकतो सुञ्जो निस्सत्तो थद्धो पठवीधातू ति ।

यकनं अन्तोसरीरे द्विन्नं थनानं अब्भन्तरे दक्खिणपस्सं निस्साय ठितं । तत्थ यथा उक्खलिकपालपस्सम्हि लगे यमकमंसपिण्डे न उक्खलिकपालपस्सं जानाति 'मयि यमकमंसपिण्डो लगे'ति, ना पि यमकमंसपिण्डो जानाति
 25 'अहं उक्खलिकपालपस्से लगे'ति, एवमेव न थनानं अब्भन्तरे दक्खिणपस्सं

१. ठितानी-स्या०, म० । २. मिञ्जं-म० । ३. अञ्जं अञ्जं-सु० । ४. विनिबद्धं-सु० । ५. ंद्वे-स्या० । ६. उपनिबद्धं-रो० । ७. उट्ठि०-सु० । ८. जिण्ण०-स्या०, म०, रो० ।

जानाति 'मं निस्साय यकनं ठितं'ति, ना पि यकनं जानाति 'अहं थनानं
अब्भन्तरे दक्खिणपस्सं निस्साय ठितं' ति । अञ्जमञ्जं आभोगपच्च-
वेक्खणरहिता एते धम्मा । इति यकनं नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को
कोट्टासो अचेतनो अव्याकतो^१ सुञ्जो निस्सत्तो थद्धो पठवीधातू ति ।

किलोमकेसु पटिच्छन्नकिलोमकं हृदयञ्च वक्कञ्च परिवारेत्वा ठितं,^२
अपटिच्छन्नकिलोमकं^३ सकलसरीरे चम्मस्स हेट्ठतो मंसं परियोनद्धित्वा ठितं ।
तत्थ यथा पिलोतिकपलिवेठिते^३ मसे न मंसं जानाति 'अहं पिलोतिकाय
पलिवेठितं'ति, ना पि पिलोतिका जानाति 'मया मंसं पलिवेठितं'ति, एवमेव
न वक्कहृदयानि सकलसरीरे मंसं च जानाति 'अहं किलोमकेन पटिच्छन्नं'
ति, ना पि किलोमकं जानाति 'मया वक्कहृदयानि सकलसरीरे मंसं च
पटिच्छन्नं' ति । अञ्जमञ्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति
किलोमकं नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अव्याकतो
सुञ्जो निस्सत्तो थद्धो पठवीधातू ति ।

पिहकं हृदयस्स वामपस्से उदरपटलस्स मत्थकपस्सं निस्साय ठितं । तत्थ
यथा कोट्टकमत्थकपस्सं निस्साय ठिताय गोमयपिण्डिया न कोट्टकमत्थकपस्सं
जानाति 'गोमयपिण्डि मं निस्साय ठिता' ति, ना पि गोमयपिण्डि जानाति
'अहं कोट्टकमत्थकपस्सं निस्साय ठिता' ति, एवमेव न उदरपटलस्स
मत्थकपस्सं जानाति 'पिहकं मं निस्साय ठितं' ति, ना पि पिहकं जानाति
'अहं उदरपटलस्स मत्थकपस्सं निस्साय ठितं' ति । अञ्जमञ्जं
आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति पिहकं नाम इमस्मिं सरीरे
पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अव्याकतो सुञ्जो निस्सत्तो थद्धो पठवीधातू ति ।

पण्णासं सरीरब्भन्तरे द्विन्नं थनानं^४ अब्भन्तरे^५ हृदयञ्च यकनञ्च
उपरिच्छादेत्वा^६ ओलम्बन्तं ठितं । तत्थ यथा जिण्णकोट्टब्भन्तरे ओलम्बमाने
सकुणकुलावके न जिण्णकोट्टब्भन्तरं जानाति 'मयि सकुणकुलावको
ओलम्बमानो ठितो' ति, ना पि सकुणकुलावको जानाति 'अहं जिण्णकोट्ट-
ब्भन्तरे ओलम्बमानो ठितो' ति, एवमेव न सरीरब्भन्तरं जानाति 'मयि

१. अव्याकतो-स्या०, म०; एवं उपरि पि । २. अपटिच्छन्नं-स्या०, म० ।

३. ० पलिवेठिते-स्या० । ४-४. थनानमन्तरे-सी०, स्या० । ५. पटिच्छादेत्वा-सु० ।

पप्फासं ओलम्बमानं ठितं' ति, ना पि पप्फासं जानाति 'अहं एवरूपे सरीरब्भन्तरे ओलम्बमानं ठितं' ति । अञ्जमञ्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति पप्फासं नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अव्याकतो सुञ्जो निस्सत्तो थद्धो पठवीधातू ति ।

5 अन्तं गलवाटकतो करीसमग्गपरियन्ते सरीरब्भन्तरे ठितं । तत्थ यथा लोहितदोणिकाय ओभुजित्वा ठपिते छिन्नसीसधमनिकलेवरे^१ न लोहितदोणि^२ जानाति 'मयि धमनिकलेवरं ठितं' ति, ना पि धमनिकलेवरं जानाति 'अहं लोहितदोणियं^३ ठितं' ति, एवमेव न सरीरब्भन्तरं जानाति 'मयि अन्तं ठितं' ति, ना पि अन्तं जानाति 'अहं सरीरब्भन्तरे ठितं' ति ।
 B. 59 10 अञ्जमञ्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति अन्तं नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अव्याकतो सुञ्जो निस्सत्तो थद्धो पठवीधातू ति ।

अन्तगुणं अन्तन्तरे एकवीसति अन्तभोगे बन्धित्वा ठितं । तत्थ यथा पादपुञ्छनरज्जुमण्डलकं सिब्बेत्वा ठितेसु रज्जुकेसु न पादपुञ्छनरज्जुमण्डलकं
 15 जानाति 'रज्जुका मं सिब्बेत्वा ठिता' ति, ना पि रज्जुका जानन्ति 'मयं पादपुञ्छनरज्जुमण्डलकं सिब्बेत्वा ठिता' ति, एवमेव न अन्तं जानाति 'अन्तगुणं मं आबन्धित्वा ठितं' ति, ना पि अन्तगुणं जानाति 'अहं अन्तं बन्धित्वा^४ ठितं' ति । अञ्जमञ्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति अन्तगुणं नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अव्याकतो
 20 सुञ्जो निस्सत्तो थद्धो पठवीधातू ति ।

उदरियं उदरे ठितं असितपीतखायितसायितं । तत्थ यथा सुवान-
 दोणियं ठिते सुवानवमथुम्हि न सुवानदोणि जानाति 'मयि सुवानवमथु
 ठितो' ति, ना पि सुवानवमथु जानति 'अहं सुवानदोणियं ठितो' ति, एवमेव
 न उदरं जानाति 'मयि उदरियं ठितं' ति, ना पि उदरियं जानाति 'अहं
 25 उदरे ठितं' ति । अञ्जमञ्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा ।

१. °कलेवरे-म०, रो० । २. °दोणिका-स्या०, म०, रो० । ३. °दोणिकाय-
 स्या०, म०, रो० । ४. आबन्धित्वा-स्या० ।

इति उदरियं नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अव्याकतो सुञ्जो निस्सत्तो थद्धो पठवीधातू ति ।

करीसं पक्कासयसङ्घाते अट्टङ्गुलवेळुपब्बसदिसे अन्तपरियोसाने ठितं । तत्थ यथा वेळुपब्बे ओमह्तिवा पक्खित्ताय सण्हण्डुमत्तिकाय न वेळुपब्बं जानाति 'मयि पण्डुमत्तिका ठिता' ति, ना पि पण्डुमत्तिका जानाति 'अहं वेळुपब्बे 5 ठिता' ति, एवमेव न पक्कासयो जानाति 'मयि करीसं ठितं' ति, ना पि करीसं जानाति 'अहं पक्कासये ठितं' ति । अञ्जमञ्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति करीसं नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अव्याकतो सुञ्जो निस्सत्तो थद्धो पठवीधातू ति ।

मत्थलुङ्गं सीसकटाहम्भन्तरे ठितं । तत्थ यथा पुराणलाबुकटाहे 10 पक्खित्ताय पिट्ठपिण्डया न लाबुकटाहं जानाति 'मयि पिट्ठपिण्ड ठिता' ति, ना पि पिट्ठपिण्ड जानाति 'अहं लाबुकटाहे ठिता' ति, एवमेव न सीसकटाह-
म्भन्तरे जानाति 'मयि मत्थलुङ्गं ठितं' ति, ना पि मत्थलुङ्गं जानाति 'अहं 15 सीसकटाहम्भन्तरे ठितं' ति । अञ्जमञ्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति मत्थलुङ्गं नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो 15 अव्याकतो सुञ्जो निस्सत्तो थद्धो पठवीधातू ति ।

यं वा पनञ्जं पी ति इमिना आपोकोट्टासादीसु तीसु अनुगतं पठवी-
धातुं लक्खणवसेन येवापनकं पठवि कत्वा दस्सेसि ।

बाहिरपठवीधातुनिद्देसे अयो ति काळलोहं । लोहं ति जातिलोहं, विजातिलोहं, कित्तिमलोहं, पिसाचलोहं ति चतुब्बिधं । तत्थ अयो, सज्जु^१, 20 सुवण्णं, तिपु, सीसं, तम्बलोहं, वेकन्तकलोहं ति इमानि सत्त जातिलोहानि नाम । नागनासिकलोहं विजातिलोहं नाम । कंसलोहं, वट्टलोहं, आरकूटं ति तीणि^२ कित्तिमलोहानि नाम । मोरक्खकं, पुथुकं, मलिनकं^३, चपलकं, सेलकं, आटकं, भल्लकं^४, दूसिलोहं ति अट्ट पिसाचलोहानि नाम । तेषु पञ्च जातिलोहानि पालियं विसुं वुत्तानेव । तम्बलोहं, वेकन्तकलोहं ति इमेहि 25 पन द्वीहि जातिलोहेहि सद्धिं सेसं सब्बं पि इध लोहं ति वेदितव्वं ।

१. सज्जं-म०, रो० । २. तीनि-सी० । ३. मलोनकं-स्या०, म० । ४. तल्लकं-स्या०, सी० ।

R. 64

- तिपू ति सेततिपु । सीसं ति काळतिपु । सज्जू^१ ति रजतं । मुत्ता ति सामुद्रिकमुत्ता । मणी ति ठपेत्वा पालिआगते^२ वेळुरियादयो सेसो जोति-
रसादिभेदो सब्बो पि मणि । वेळुरियो ति वंसवण्णमणि । सङ्खो ति सामुद्रिकसङ्खो । सिला ति काळसिला, पण्डुसिला, सेतसिला ति आदिभेदा
5 सब्बा पि सिला । पवाळं ति पवाळमेव । रजतं ति कहापणो ।
जातरूपं ति सुवण्णं । लोहितङ्को ति रत्तमणि । मसारगळं ति कबरमणि ।
तिणादीसु बहिसारा अन्तमसो नाळिकेरादयो पि तिणं नाम । अन्तोसारं
अन्तमसो दारुखण्डं पि कट्टं नाम । सक्खरा^३ ति मुग्गमत्ततो याव मुट्ठिप्प-
माणा मरुम्बा^४ सक्खरा नाम । मुग्गमत्ततो पन हेट्ठा वालिका ति वुच्चति ।
10 कठलं^५ ति यं किञ्चि कपालं । भूमी ति पठवी^६ । पासाणो ति अन्तोमुट्ठियं
असण्ठहनतो पट्टाय हत्थिप्पमाणं असम्पत्तो पासाणो नाम । हत्थिप्पमाणतो
पट्टाय पन^७ उपरि पब्बतो नाम । यं वा पना ति इमिना तालट्ठि-नाळिकेर-
फलादिभेदं सेसपठविं गण्हाति । या च अज्झत्तिका पठवीधातु या च
बाहिरा ति इमिना द्वे पि पठवीधातुयो कक्खळ्ढेन^८ लक्खणतो एका पठवीधातु
15 एवा ति दस्सेति । आपोधातुनिद्देसादीसु हेट्ठा वुत्तनयेनेव वेदितव्वं ।

B. 61

३. आपो आपोगतं ति आदीसु आबन्धनवसेन आपो ।
तदेव आपोसभावं^९ गतत्ता आपोगतं नाम । स्नेहनवसेन^{१०} स्नेहो ।
सौ येव स्नेहसभावं^{११} गतत्ता स्नेहगतं नाम । बन्धनत्तं रूपस्सा ति अवि-
निब्भोगरूपस्स बन्धनभावो । पित्तं सेम्हं ति आदीनि पि वण्णसण्ठान-
दिसोकासपरिच्छेदवसेन परिगहेत्वा धातुवसेनेव मनसिकातव्वानि ।

R. 65

20

तत्रायं नयो—पित्तोसु हि अबद्धपित्तं जीवितिन्द्रियपटिबद्धं सकलसरीरं
व्यापेत्वा ठितं, बद्धपित्तं पित्तकोसके ठितं । तत्थ यथा पूर्वं व्यापेत्वा ठिते
तेले न पूर्वं जानाति 'तेलं मं व्यापेत्वा ठितं'ति, ना पि तेलं जानाति 'अहं
पूर्वं व्यापेत्वा ठितं'ति, एवमेव न सरीरं जानाति 'अबद्धपित्तं मं व्यापेत्वा
25 ठितं'ति, ना पि अबद्धपित्तं जानाति 'अहं सरीरं व्यापेत्वा ठितं'ति । यथा

१. सज्जं—म० । २. पाळि०—म०, रो० । ३. स्या० पोत्थके नत्थि । ४. मरुम्पा—
म० । ५. कथलं—स्या०, म० । ६. पथवी—स्या०, म० । ७. सु० पोत्थके नत्थि ।
८. कक्खल्लेन—स्या० । ९. आपोभावं—म० । १०. सिनेहवसेन—स्या०; स्नेहवसेन—म०, रो० ।
११. स्नेहभावं—म० ।

च वस्सोदकेन पुण्णे कोसातकीकोसके^१ न कोसातकीकोसको जानाति 'मयि वस्सोदकं ठितं'ति, ना पि वस्सोदकं जानाति 'अहं कोसातकीकोसके ठितं'ति, एवमेव न पित्तकोसको जानाति मयि बद्धपित्तं ठितं ति, ना पि बद्धपित्तं जानाति 'अहं पित्तकोसके ठितं'ति । अञ्जमञ्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति पित्तं नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्ठासो अचेतनो 5 अव्याकतो सुञ्जो निस्सत्तो यूसभूतो आबन्धनाकारो आपोधातू ति ।

सेम्हं^२ एकपत्थपूरप्पमाणं^३ उदरपटले ठितं । तत्थ यथा उपरि सञ्जातफेणपटलाय^४ चन्दनिकाय न चन्दनिका जानाति 'मयि फेणपटलं ठितं' ति, ना पि फेणपटलं जानाति 'अहं चन्दनिकाय ठितं'ति, एवमेव न उदरपटलं जानाति 'मयि सेम्हं ठितं'ति, ना पि सेम्हं जानाति 'अहं 10 उदरपटले ठितं'ति । अञ्जमञ्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति सेम्हं नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्ठासो अचेतनो अव्याकतो सुञ्जो निस्सत्तो यूसभूतो आबन्धनाकारो आपोधातू ति ।

B. 62

पुब्बो अनिबद्धोकासो, यत्थ यत्थेव खाणुकण्टकप्पहरण-अग्गिजालादीहि अभिहटे सरीरप्पदेसे लोहितं सण्ठहित्वा पच्चति, गण्डपिळकादयो वा उप्पज्जन्ति, 15 तत्थ तत्थेव^५ तिट्ठति । तत्थ यथा फरसुप्पहारादिवसेन पग्घरितनीयासे^६ रुक्खे न रुक्खस्स फरसुप्पहारादिप्पदेसा जानन्ति 'अम्हेसु नीयासो ठितो' ति, ना पि नीयासो जानाति 'अहं रुक्खस्स फरसुप्पहारादिप्पदेसेसु ठितो' ति, एवमेव न सरीरस्स खाणुकण्टकादीहि अभिहटप्पदेसा जानन्ति 'अम्हेसु पुब्बो ठितो' ति, ना पि पुब्बो जानाति 'अहं खाणुकण्टकादीहि^७ अभिहटेसु^८ 20 पदेसेसु ठितो' ति । अञ्जमञ्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति पुब्बो नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्ठासो अचेतनो अव्याकतो सुञ्जो निस्सत्तो यूसभूतो आबन्धनाकारो आपोधातू ति । लोहितेसु^९ संसरणलोहितं अबद्धपित्तं विद्य सकलसरीरं व्यापेत्वा ठितं । सन्निचित-लोहितं यकनट्टानस्स हेट्ठाभागं पूरेत्वा एकपत्तपूरणप्पमाणं वक्कहदययकन- 25 पप्फासानि तेमेत्तं ठितं । तत्थ संसरणलोहिते अबद्धपित्ते^{१०} विद्य^{११} विनिच्छयो ।

R. 66

१. कोसाटकी०-स्या०, म० । २. एकपत्त०-सी० । ३. फेणु०-स्या० ।

४. तत्थ-सु० । ५. ० निव्यासे-स्या०, म० । ६-६. तेसु-स्या०, म० । ७. लोहितं-सी०,

रो० । ८-८. अबद्धपित्तसदिसो व-स्या०, म० ।

इतरं पन यथा जज्जरकपालट्टे उदके हेट्टा लेड्डुखण्डादीनि^१ तेमयमाने न लेड्डुखण्डादीनि जानन्ति 'मयं उदकेन तेमियमाना^२ ठिता' ति, ना पि उदकं जानाति 'अहं लेड्डुखण्डादीनी तेमेमी' ति, एवमेव^३ यकनस्स हेट्टा-भागट्टानं वक्कादीनि वा न^४ जानन्ति 'मयि लोहितं ठितं, अम्हे वा^५ तेमयमानं^६ ठितं^७' ति, ना पि लोहितं जानाति 'अहं यकनस्स हेट्टाभागं पूरेत्वा वक्कादीनि तेमयमानं ठितं' ति । अञ्जमञ्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति लोहितं नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अव्याकतो सुञ्जो निस्सत्तो यूसभूतो आबन्धनाकारो आपोधातू ति ।

B. 63

सेदो अगिसन्तापादिकालेसु केसलोमकूपविवरानि पूरेत्वा तिद्वुति चेव
 10 पग्घरति च । तत्थ यथा उदका अब्बूळ्हमत्तेसु^८ भिसमुळालकुमुदनाळ-
 कलापेसु^९ न भिसादिकलापविवरा^{१०} जानन्ति 'अम्हेहि उदकं पग्घरती' ति,
 ना पि भिसादिकलापविवरेहि पग्घरन्तं उदकं जानाति 'अहं भिसादि-
 कलापविवरेहि पग्घरामी' ति, एवमेव न केसलोमकूपविवरा जानन्ति
 'अम्हेहि सेदो पग्घरती' ति, ना पि सेदो जानाति 'अहं केसलोमकूपविवरेहि
 15 पग्घरामी' ति । अञ्जमञ्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा ।
 इति सेदो नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अव्याकतो
 सुञ्जो निस्सत्तो यूसभूतो आबन्धनाकारो आपोधातू ति ।

R. 67

मेदो थूलस्स सकलसरीरं पत्थरित्वा^{११} किसस्स जंघमंसादीनि निस्साय
 ठितो पत्थिन्नस्नेहो^{१२} । तत्थ यथा हलिद्दिपिलोतिकपटिच्छन्ने^{१३} मंसपुञ्जे न
 20 मंसपुञ्जो जानाति 'मं निस्साय हलिद्दिपिलोतिका ठिता' ति, ना पि
 हलिद्दिपिलोतिका जानाति 'अहं मंसपुञ्जं निस्साय ठिता' ति, एवमेव न
 सकलसरीरे जङ्घादिषु वा मंसं जानाति 'मं निस्साय मेदो ठितो' ति, ना पि
 मेदो जानाति 'अहं सकलसरीरे जङ्घादिषु वा मंसं निस्साय ठितो' ति ।
 अञ्जमञ्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति मेदो नाम इमस्मिं

१. लेड्डुखण्डानि-म० । २. तेमयमाना-सु०, रो० । ३. एवमेव न-स्या०, म० ।
 ४. स्या०, म० पोत्थकेसु नत्थि । ५. व-स्या०, सु० । ६-६. तेमियमानं-स्या० ।
 ७. अब्बुळ्हमत्तेसु-स्या०, सु० । ८. भिसमुळाल-स्या० । ९. विवरानि-स्या०, म०, रो० ।
 १०. फरित्वा-स्या०, म०, रो० । ११. ऽसिनेहो-स्या० । १२. ऽपिलोतिकपटिच्छन्ने-म० ।

सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अव्याकतो सुञ्जो निस्सत्तो पत्थिन्नस्नेहो पत्थिन्नयूसभूतो आबन्धनाकारो^१ आपोधातु ति ।

अस्सु यदा संजायति तदा अक्खिकूपके पूरेत्वा तिट्ठति वा पग्घरति वा । तत्थ यथा उदकपुण्णेषु तरुणतालट्टिकूपकेसु न तरुणतालट्टिकूपका जानन्ति 'अम्हेसु उदकं ठितं' ति, ना पि उदकं जानाति 'अहं तरुणतालट्टि- 5 कूपकेसु ठितं' ति, एवमेव न अक्खिकूपका जानन्ति 'अम्हेसु अस्सु ठितं' ति, ना पि अस्सु जानाति 'अहं अक्खिकूपकेसु ठितं' ति । अञ्जमञ्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति अस्सु नाम इमस्मि सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अव्याकतो सुञ्जो निस्सत्तो यूसभूतो आबन्ध- 10 नाकारो आपोधातु ति ।

वसा अग्गिसन्तापादिकाले हत्थतल-हत्थपिट्ठि-पादतल-पादपिट्ठि-नासापुट- 5 नलाट-अंसकूटेसु ठितविलीनस्नेहो^२ । तत्थ यथा पक्खित्ततेले आचामे न आचामो जानाति 'मं तेलं अज्झोत्थरित्वा ठितं' ति, ना पि तेलं जानाति 'अहं आचामं अज्झोत्थरित्वा ठितं' ति, एवमेव न हत्थतलादिप्पदेसो जानाति 'मं वसा अज्झोत्थरित्वा ठिता' ति, ना पि वसा जानाति 'अहं हत्थतलादिप्प- 15 देसे अज्झोत्थरित्वा ठिता' ति । अञ्जमञ्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति वसा नाम इमस्मि सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अव्याकतो सुञ्जो निस्सत्तो यूसभूतो आबन्धनाकारो आपोधातु ति ।

खेळो^३ तथारूपे खेळुप्पत्तिपच्चये सति उभोहि कपोलपस्सेहि ओरोहित्वा 5 जिव्हाय तिट्ठति । तत्थ यथा अब्बोच्छिन्नउदकनिस्सन्दे नदीतीरकूपके न कूपतलं जानाति 'मयि उदकं सन्तिट्ठती' ति, ना पि उदकं जानाति 'अहं कूपतले सन्तिट्ठामी' ति, एवमेव न जिव्हातलं जानाति 'मयि उभोहि कपोलपस्सेहि ओरोहित्वा खेळो ठितो' ति, ना पि खेळो जानाति 'अहं 10 उभोहि कपोलपस्सेहि ओरोहित्वा जिव्हातले ठितो' ति । अञ्जमञ्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति खेळो नाम इमस्मि सरीरे 25 पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अव्याकतो सुञ्जो निस्सत्तो यूसभूतो आबन्धना- कारो आपोधातु ति ।

१. आबन्धनाकारयूसभूतो-सी०, स्या० । २. ०विलिन०-सी० । ३. खेलो-सी० ।

सिद्धान्तिका यदा संजायति तदा नासापुटे पूरेत्वा तिष्ठति वा पङ्घरति वा । तत्थ यथा पूतिदधिभरिताय सिप्पिकाय न सिप्पिका जानाति 'मयि पूतिदधि ठितं' ति, ना पि पूतिदधि जानाति 'अहं सिप्पिकाय ठितं' ति, एवमेव न नासापुटा^१ जानन्ति 'अम्हेसु सिद्धान्तिका ठिता' ति, ना पि
 5 सिद्धान्तिका जानाति 'अहं नासापुटेसु ठिता' ति । अञ्जमञ्जं आभोग-
 पच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति सिद्धान्तिका नाम इमस्मिं सरीरे
 पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अव्याकतो सुञ्जो निस्सत्तो यूसभूतो
 आबन्धनाकारो आपोधातू ति ।

लसिका अट्टिकसन्धो नं अब्भञ्जनकिच्चं साधयमाना असीतिसतसन्धोसु
 10 ठिता । तत्थ यथा तेलव्भञ्जिते अक्खे न अक्खो जानाति 'मं तेलं
 अब्भञ्जित्वा ठितं' ति, ना पि तेलं जानाति 'अहं अक्खं अब्भञ्जित्वा ठितं' ति,
 B. 65 एवमेव न असीतिसतसन्धयो^२ जानन्ति 'लसिका अम्हे अब्भञ्जित्वा ठिता' ति,
 ना पि लसिका जानाति 'अहं असीतिसतसन्धयो अब्भञ्जित्वा ठिता' ति ।
 अञ्जमञ्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति लसिका नाम
 15 इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अव्याकतो सुञ्जो निस्सत्तो
 यूसभूतो आबन्धनाकारो आपोधातू ति ।

मुत्तं वत्थिस्स अब्भन्तरे ठितं । तत्थ यथा चन्दनिकाय पक्खित्ते
 अधोमुखे रवणघटे न रवणघटो जानाति 'मयि चन्दनिकारसो ठितो' ति,
 ना पि चन्दनिकारसो जानाति 'अहं रवणघटे ठितो' ति, एवमेव न वत्थि
 20 जानाति 'मयि मुत्तं ठितं' ति, ना पि मुत्तं जानाति 'अहं वत्थिम्हि ठितं' ति ।
 अञ्जमञ्जं आभोगपच्चवेक्खणरहिता एते धम्मा । इति मुत्तं नाम
 इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अव्याकतो सुञ्जो निस्सत्तो
 यूसभूतो आबन्धनाकारो आपोधातू ति । यं वा पना ति अवसेसेसु तीसु
 कोट्टासेसु आपोधातुं सन्धाय वुत्तं ।

25 बाहिरआपोधातुनिद्देसे मूलं पटिच्च निव्वत्तरसो^३ मूलरसो नाम । खन्धरसा-
 दीसु^४ पि एसेव नयो । खीरादीनि पाकटानेव । यथा पन भेसज्जसिक्खापदे

१. नासपुटा-स्या० ; नासपुटा-म० । २. ०सन्धियो-स्या० । ३. निव्वत्तो रसो-
 स्या०, म० । ४. ०रसादिसु-सी०, रो० ।

एवमिध नियमो नत्थि । यं किञ्चि खीरं^१ खीरमेव । सेसेसु पि एसेव नयो । भुम्मानी ति आवाटादीसु ठितउदकानि । अन्तलिक्खानी ति पठवि अप्पत्तानि वस्सोदकानि । यं वा पना ति हिमोदक-कप्पविनासक-उदक-पठविसन्धारकउदकादीनि इध येवापनकट्टानं पविट्ठानि ।

४. तेजोधातुनिद्देसे तेजनवसेन तेजो । तेजो व तेजोभावं गतत्ता^५ तेजोगतं । उस्मा ति उण्हाकारो । उस्मा व उस्माभावं गतत्ता उस्मागतं । उसुमं ति चण्डउसुमं । तदेव उसुमभावं गतत्ता उसुमगतं । येन वा^३ ति येन^३ तेजोगतेन कुप्पितेन । सन्तप्पती ति अयं कायो सन्तप्पति, एकाहिक-जरादिभावेन^४ उसुमजातो होति । येन च जीरीयती^५ ति येन अयं कायो जीरीयति, इन्द्रियवेकल्लतं बलपरिक्खयं वलिपलितादिभावश्च^६ पापुणाति । 10
येन च परिड्यहती^७ ति येन कुप्पितेन अयं कायो ड्यहति, सो च पुग्गलो 'ड्यहामि ड्यहामी' ति कन्दन्तो सतधोतसप्पि-गोसीतचन्दनादिलेपश्च^८ ताल-वण्टवातश्च^९ पच्चासिसति^{१०} । येन च असितपीतखायितसायितं सम्मा परिणामं गच्छती ति येनेतं असितं वा ओदनादि, पीतं वा पानकादि, खायितं वा पिट्ठखज्जकादि, सायितं वा अम्बपक्कमधुफाणितादि सम्मा परिपाकं गच्छति, 15
रसादिभावेन विवेकं गच्छती ति अत्थो । एत्थ च पुरिमा तयो तेजोधातू चतुसमुट्ठाना, पच्छिमो कम्मसमुट्ठानो व । अयं तावेत्थ पदसंवण्णना ।

B. 66

12. 51

21

17. 51

इदं पन मनसिकारविधानं—इध भिक्खु 'येन सन्तप्पति, अयं इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अव्याकतो सुज्जो निस्सत्तो परिपाचनाकारो तेजोधातू' ति मनसिकरोति ; 'येन जीरीयति, येन परिड्यहति, येन 20
असितपीतखायितसायितं सम्मा परिणामं गच्छति, अयं इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को कोट्टासो अचेतनो अव्याकतो सुज्जो निस्सत्तो परिपाचनाकारो तेजोधातू' ति मनसिकरोति । यं वा पना ति इमस्मिं सरीरे पाकतिको एको उतु अत्थि, सो येवापनकट्टानं^{११} पविट्ठो ।

R. 70

22

१. सु० पोत्थके नत्थि । २. चा-स्या०, म० । ३. येन च-स्या० । ४. रजादिभावेन-सु० । ५. जिरयति-स्या०, सु० । ६. वलितच०-स्या० । ७. ऽट्यहती-म० । ८. लेपनञ्चेव-स्या०, म० । ९. तालवण्ड०-स्या० । १०. पच्चासीसति-म० । ११. यंवापनकट्टानं-स्या० ।

बाहिरतेजोधातुनिर्देसे कटुं पटिच्च पज्जलितो कटुपादानो अग्निं कटुग्गि
 नाम । सकलिकग्गि^१ आदीसु पि एसेव नयो । सङ्कारग्गी ति कचवरं
 संकट्ठित्वा जालापितो^२ कचवरग्गि । इन्दग्गी ति असनिअग्गि । अग्गि-
 सन्तापो ति जालाय वा वीतच्चिकङ्गारानं^३ वा सन्तापो । सुरियसन्तापो^४ ति
 ५ आतपो । कटुसन्निचयसन्तापो ति कटुरासिट्ठाने सन्तापो । सेसेसु पि एसेव
 नयो । यं वा पना ति पेतग्गि-कप्पविनासग्गि-निरयग्गिआदयो इध
 येवापनकट्टानं पविट्ठा ।

५. वायोधातुनिर्देसे वायनवसेन वायो । वायो व वायोभावं गतत्ता
 वायोगतं । थम्मितत्तां रूपस्सा ति अविनिब्भोगरूपस्स थम्मितभावो ।
 १० उद्धङ्गमा वाता ति उग्गारहिक्कादिपवत्तका^५ उद्धं आरोहनवाता । अधोगमा
 वाता ति उच्चारपस्सावादिनीहरणका अधो ओरोहनवाता । कुच्छिसया
 वाता ति अन्तानं बहि वाता । कोट्टासया^६ वाता ति अन्तानं अन्तो वाता ।
 अङ्गमङ्गानुसारिनो वाता ति धमनिजालानुसारेण सकलसरीरे अङ्गमङ्गानि
 अनुसटा समिञ्जनपसारणादिनिव्वत्तका^७ वाता । सत्थकवाता ति
 १५ सन्धिबन्धनानि कत्तरिया छिन्दन्ता विय पवत्तवाता । खुरकवाता ति खुरेन
 विय हृदयं फालनवाता । उप्पलकवाता ति हृदयमंसमेव उप्पाटनकवाता ।
 अस्सासो ति अन्तो पविसननासिकावातो^८ । पस्सासो ति बहि निक्खमन-
 नासिकावतो । एत्थ च पुरिमा सब्बे चतुसमुट्ठाना, अस्सासपस्सासा
 चित्तसमुट्ठाना व । अयमेत्थ पदवण्णना ।

२० इदं पन मनसिकारविधानं—इध भिक्खु उद्धङ्गमादिभेदे वाते उद्धङ्ग-
 मादिवसेन परिगहेत्वा 'उद्धङ्गमा वाता नाम इमस्मिं सरीरे पाटियेक्को
 कोट्टासो अचेतनो अव्याकतो सुञ्जो निस्सत्तो वित्थम्भनाकारो वायोधातू' ति
 मनसिकरोति । सेसेसु पि एसेव नयो । यं वा पना ति सेसे वायोकोट्टासे
 अनुगता वाता इध येवापनकट्टानं पविट्ठा ।

२५ बाहिरवायोधातुनिर्देसे पुरत्थिमा वाता ति पुरत्थिमदिसतो आगता वाता ।
 पच्छिमुत्तरदक्खिणेषु पि एसेव नयो । सरजा वाता ति सह रजेन सरजा ।

१. सकलिकग्गि—सी० । २. जलपितो अग्नि—स्या० । ३. ०तङ्गारानं—स्या०, म० ।
 ४. सूरिय०—म० । ५. ०हिक्कारादि०—स्या०, सु०, रो० । ६. कोट्टासया—सी० ।
 ७. समिञ्जन०—म० । ८. नासिक०—स्या०, सु० ।

अरजा^१ वाता ति^१ रजविरहिता सुद्धा अरजा नाम । सीता ति सीतउतु-
समुद्धाना सीतवलाहकन्तरे समुद्धिता । उण्हा ति उण्हउतुसमुद्धाना उण्ह-
वलाहकन्तरे समुद्धिता । परिच्चा ति मन्दा^२ तनुकवाता^३ । अधिमच्चा ति
बलववाता । काळा ति काळवलाहकन्तरे समुद्धिता, येहि अब्भाहतो^३
छविवण्णो काळको होति । तेसं एतं अधिवचनं ति पि एके । वेरम्भवाता^४ 5
ति योजनतो उपरि वायनवाता । पक्खवाता ति अन्तमसो मक्खिकाय पि
पक्खायूहनसमुद्धिता वाता । सुपण्णवाता ति गच्छवाता । कामञ्च इमे
पि पक्खवाता व, उस्सदवसेन पन विसुं गहिता । तालवण्टवाता ति ताल-
पण्णेहि वा अञ्जेन वा केनचि मण्डलसण्ठानेन समुद्घापिता वाता । विधू-
पनवाता ति वीजनपत्तकेन समुद्घापिता वाता । इमानि च तालवण्टविधूप- 10
नानि अनुपन्नं पि वातं उप्पादेन्ति, उप्पन्नं पि परिवत्तेन्ति । यं वा पना
ति इध पालिआगते^५ ठपेत्वा सेसवाता येवापनकट्टानं पविट्ठा ।

६. आकासधातुनिद्देसे अप्पटिघट्टनट्टेन न कस्सती ति आकासो ।
आकासो व आकासभावं गतत्ता आकासगतं । अधट्टनीयताय अघं । अधमेव
अघभावं गतत्ता अवगतं । विवरो ति अन्तरं । तदेव विवरभावं गतत्ता 15
विवरगतं । असम्फुट्टं मंसलोहितेही ति मंसलोहितेहि निस्सटं । कण्णच्छिद्दं
ति आदि पन तस्सेव पभेददस्सनं । तत्थ कण्णच्छिद्दं ति कण्णस्मि छिद्दं
विवरं मंसलोहितेहि असम्फुट्टोकासो । सेसेसु पि एसेव नयो । येना ति
येन विवरेन एतं असितादिभेदं अज्झोहरणीयं अज्झोहरति, अन्तो पवेसेति ।
यत्था ति यस्मि अन्तो उदरपटलसङ्घाते ओकासे एतदेव चतुब्बिधं अज्झो- 20
हरणीयं तिट्ठति । येना ति येन विवरेन सब्बं पेतं विपक्कं कसटभावं आपन्नं
निक्खमति, तं उदरपटलतो याव करोसमग्गा विदत्थिचतुरङ्गुलमतं छिद्दं
मंसलोहितेहि असम्फुट्टं निस्सटं आकासधातू ति वेदितब्बं । यं वा पना
ति एत्थ चम्मन्तरं मंसन्तरं न्हारुन्तरं^६ अट्ठिन्तरं^७ लोमन्तरं ति इदं सब्बं
येवापनकट्टानं पविट्ठं ।

R. 72

B. 68

25

१-१. सु० पोत्थके नत्थि । २-२. मन्दवाता-स्या० । ३. अब्भाहतो-सी० ।

४. वेरम्भ०-स्या०, म०, रो०, । ५. पालियं आगते-स्या० । ६. न्हारुन्तरं-म०, रो० ।

७. अट्ठिन्तरं-रो० ।

बाहिरकआकासधातुनिद्देसे असम्फुट्टं चतूहि महाभूतेही ति चतूहि महाभूतेहि निस्सटं भित्तिछिद्दकवाटछिद्दादिकं वेदितब्बं । इमिना यस्मि आकासे परिकम्मं करोन्तस्स चतुक्कपञ्चकज्झानानि उप्पज्जन्ति तं कथितं ।

७. विज्जाणधातुनिद्देसे चक्खुविज्जाणसङ्घाता धातु चक्खुविज्जाण-

5 धातु । सेसासु पि एसेव नयो । इति इमासु छसु धातूसु^१ परिग्गहितासु अट्टारस धातुयो परिग्गहिता व होन्ति । कथं ? पठवी-तेजो-वायोधातुग्गहणेन ताव फोटुब्बधातु गहिता व होति, आपोधातु-आकासधातुग्गहणेन धम्मधातु, विज्जाणधातुग्गहणेन तस्सा पुरेचारिकपच्छाचारिकत्ता मनोधातु गहिता व होति । चक्खुविज्जाणधातुआदयो सुत्ते आगता एव । सेसा नव

R. 73 10 आहरित्वा दस्सेतब्बा । चक्खुविज्जाणधातुग्गहणेन हि तस्सा निस्सयभूता चक्खुधातु, आरम्मणभूता रूपधातु च गहिता व होन्ति । एवं सोतविज्जाण-धातुआदिग्गहणेन सोतधातुआदयो ति अट्टारस पि गहिता व होन्ति । तासु दसहि धातूहि रूपपरिग्गहो कथितो^२ होति । सत्तहि अरूपपरिग्गहो । धम्मधातुया सिया रूपपरिग्गहो, सिया अरूपपरिग्गहो । इति अट्ठेकादसहि
15 धातूहि रूपपरिग्गहो, अट्ठुद्धातूहि अरूपपरिग्गहो ति रूपारूपपरिग्गहो कथितो होति । रूपारूपं पञ्चक्खन्धा^३ । तं होति दुक्खसच्चं । तं समुट्ठापिका पुरिमत्तण्हा समुदयसच्चं । उभिन्नं अप्पवत्ति निरोधसच्चं । तं पजाननो मग्गो मग्गसच्चं ति इदं चतुसच्चकम्मट्ठानं अट्टारसधातुवत्सेन अभिनिविट्ठस्स भिक्खुनो याव अरहत्ता मत्थकं पापेत्वा निगमनं^४ कथितं ति
20 वेदितब्बं ।

८-९. इदानीं दुतियच्छकं दस्सेन्तो अपरा पि छ धातुयो ति आदिमाह । तत्थ सुखधातु दुक्खधातू ति कायप्पसादवत्थुकानि सुखदुक्खानि सप्पटि-पक्खवसेन युगळकतो दस्सितानि । सुखं हि दुक्खस्स पटिपक्खो, दुक्खं सुखस्स । यत्तकं सुखेन फरितट्ठानं तत्तकं दुक्खं फरति । यत्तकं दुक्खेन
25 फरितट्ठानं तत्तकं सुखं फरति । सोमनस्सधातु दोमनस्सधातू ति इदं पि तथेव^५ युगळकं कतं । सोमनस्सं हि दोमनस्सस्स पटिपक्खो, दोमनस्सं

१. धातुसु-सी०, रो० । २. स्या०, सु०, रो० पोत्थकेसु नत्थि । ३. पञ्चक्खन्धा दस्सेतब्बा-स्या० । ४. निगमनं-सी०, स्या० । ५. तमेव-सी० ।

सोमनस्सस्स । यत्तकं सोमनस्सेन फरितट्ठानं तत्तकं दोमनस्सं फरति ।
यत्तकं दोमनस्सेन फरितट्ठानं तत्तकं सोमनस्सं फरति ।

उपेक्खाधातु अविज्जाधातू ति इदं पन द्वयं^१ सरिक्खकवसेन युगळकं
कतं । उभयं पि हेतं^२ अविभूतत्ता सरिक्खकं होति । तत्थ सुखदुक्ख-
धातुग्गहणेन तं सम्पयुत्ता कायविज्जाणधातु, वत्थुभूता कायधातु, 5
आरम्मणभूता फोटुब्बधातु च गहिता व होन्ति । सोमनस्सदोमनस्सधातुग्गह-
णेन तं सम्पयुत्ता मनोविज्जाणधातु गहिता होति । अविज्जाधातुग्गहणेन
धम्मधातु गहिता । उपेक्खाधातुग्गहणेन चक्खु-सोत-घाण-जिह्वा-विज्जाण-
धातु-मनोधातुयो, तासं येव वत्थारम्मणभूता चक्खुधातु-रूपधातुआदयो
च गहिता ति एवं अट्ठारस पि धातुयो गहिता व होन्ति । इदानी 10
तामु दसहि धातूहि रूपपरिग्गहो ति आदि सब्बं हेट्ठा वुत्तनयेनेव वेदितब्बं ।
एवं पि एकस्स भिक्खुनो याव अरहत्ता मत्थकं पापेत्वा निगमनं कथितं होती
ति वेदितब्बं । तत्थ कतमा सुखधातु यं कायिकं सातं ति आदीनि हेट्ठा
वुत्तनयानेव ।

R. 74

१५. ततियच्छके कामो ति द्वे कामा—वत्थुकामो च किलेसकामो च । तत्थ 15
किलेसकामं सन्धाय कामपटिसंयुत्ताधातु कामधातु, कामवितक्कस्सेतं नामं ।
वत्थुकामं सन्धाय कामो येव धातु कामधातु, कामावचरधम्मानमेतं नामं ।
व्यापादपटिसंयुत्ता धातु व्यापादधातु, व्यापादवितक्कस्सेतं नामं । व्यापादो
व धातु व्यापादधातु, दसआघातवत्थुकस्स पटिघस्सेतं नामं । विहिंसा
पटिसंयुत्ता धातु विहिंसाधातु, विहिंसावितक्कस्सेतं नामं । विहिंसा येव 20
धातु विहिंसाधातु, परसत्तविहेसनस्सेतं नामं । अयं पन हेट्ठा अनागतत्ता
एवं अत्थादिविभागतो वेदितब्बो—विहिंसन्ति एताय सत्ते, विहिंसनं वा एतं
सत्तानं ति विहिंसा । सा विहेठनलक्खणा, करुणापटिपक्खलक्खणा वा ;
परसन्ताने उब्बेगजननरसा, सकसन्ताने करुणाविद्धंसनरसा वा ; दुक्खायतन-
पच्चुपट्टाना ; पटिघपदट्टाना ति वेदितब्बा । नेक्खम्मं वुच्चति लोभा 25
निक्खन्तत्ता अलोभो, नीवरणेहि निक्खन्तत्ता पठमज्झानं, सब्बाकुसलेहि
निक्खन्तत्ता सब्बं^३ कुसलं^३ । नेक्खम्मपटिसंयुत्ता धातु नेक्खम्मधातु,

B. 70

नेक्खम्मवितक्कस्सेतं नामं । नेक्खम्ममेवधातु नेक्खम्मधातु, सब्बस्सा पि कुसलस्सेतं नामं । अव्यापादपटिसंयुत्ता^१ धातु अव्यापादधातु, अव्यापाद-वितक्कस्सेतं नामं । अव्यापादो व धातु अव्यापादधातु, मेत्तायेतं नामं । अविहिंसापटिसंयुत्ता धातु अविहिंसाधातु, अविहिंसा वितक्कस्सेतं नामं ।
 5 अविहिंसा व धातु अविहिंसाधातु, करुणायेतं नामं ।

१६. इदानीं तमेवत्थं दस्सेतुं तत्थ कतमा कामधातू ति पदभाजनं आरद्धं । तत्थ पटिसंयुत्तो ति संपयोगवसेन पटिसंयुत्तो । तक्को वितक्को ति आदीनि वुत्तत्थानेव ।

१८. विहेठेती ति बाधेति, दुक्खापेति । हेठना ति पाणिप्पहारादीहि
 10 बाधना, दुक्खुप्पादना । बलवहेठना विहेठना । हिंसन्ति एताया ति हिंसना । बलवहिंसना विहिंसना । रोसना ति घट्टना । विरोसना ति बलवघट्टना । सब्बत्थ 'वि' उपसर्गेण पदं वड्डितं । उपहनन्ति एतेना ति उपघातो, परेसं उपघातो परूपघातो ।

२०. मेत्तायन्ति एताया ति मेत्ति । मेत्तायनाकारो मेत्तायना । मेत्ताय
 15 अयितस्स मेत्तासमज्झिनो भावो मेत्तायितत्तं । व्यापादेन विमुत्तस्स चेतसो विमुत्ति चेतोविमुत्ति । एत्थ च पुरिमेहि तीहि उपचारप्पत्ता पि अप्पनाप्पत्ता^२ पि मेत्ता कथिता, पच्छिमेन अप्पनाप्पत्ता व ।

२१. करुणायन्ति एताया ति करुणा । करुणायनाकारो करुणायना । करुणाय
 20 विमुत्तस्स चेतसो विमुत्ति चेतोविमुत्ति । इधा पि पुरिमनयेनेव उपचार-प्पनाभेदो वेदितब्बो । उभयत्था पि च परियोसानपदे मेत्ताकरुणा ति चेतोविमुत्ति विसेसनत्थं वुत्तं ।

एत्थ च कामवितक्को सत्तेसु पि उप्पज्जति सङ्घारेसु पि । उभयत्थ उप्पन्नो पि कम्मपथभेदो व । व्यापादो^३ पन सत्तेसु उप्पन्नो येव कम्मपथं
 25 भिन्दति, न इतरो । विहिंसाय पि एसेव नयो । एत्थ च दुविधा कथा—

१. अव्यापाद०—स्या०, म० । २. अप्पनाप्पत्ता—सी० । ३. व्यापादो—स्या०, म० ।

सब्बसङ्गाहिका चेव असम्भित्ता च । कामधातुगहणेन हि व्यापादविहिंसा-
धातुयो पि गहिता । कामधातुया येव पन नीहरित्वा नीहरित्वा
द्वे पि एता दस्सिता ति । अयं तावेत्थ सब्बसङ्गाहिककथा । ठपेत्वा पन
व्यापादविहिंसाधातुयो सेसा सब्बा पि कामधातु एवा ति । अयं असम्भित्त-
कथा नाम । नेक्खम्मधातुगहणेना पि अव्यापादअविहिंसाधातुयो गहिता 5
येव । नेक्खम्मधातुतो पन नीहरित्वा नीहरित्वा तदुभयं पि दस्सितं ति
अयमेत्था पि सब्बसङ्गाहिककथा । ठपेत्वा अव्यापादअविहिंसाधातुयो
अवसेसा नेक्खम्मधातू ति अयं असम्भित्तकथा नाम ।

R. 76

इमाहि च छहि धातूहि परिगहिता हि अट्टारस धातुयो परिगहिता
व होन्ति । सब्बा पि ता कामधातुतो व नीहरित्वा नीहरित्वा भावे- 10
तब्बा^१ अट्टारस धातुयो व होन्ती ति तिण्णं छक्कानं वसेन अट्टारस होन्ति ।
एवं पन अगहेत्वा एकेकस्मिं छक्के वुत्तनयेन अट्टारस अट्टारस कत्वा
सब्बानि पि तानि अट्टारसकानि एकज्जं अभिसङ्घिपित्वा पि^२ अट्टारसेव
होन्ती ति वेदितब्बा । इति इमास्मि सुत्तन्तभाजनीये^३ सोळस धातुयो
कामावचरा, द्वे तेभूमिका ति एवमेत्थ सम्मसनवारो व कथितो 15
ति वेदितब्बो ।

सुत्तन्तभाजनीयवण्णना ।

२. अभिधम्मभाजनीयवण्णना

२२. अभिधम्मभाजनीये सरूपेनेव सब्बा पि धातुयो दस्सेन्तो
अट्टारस धातुयो—चक्खुधातु रूपधातू ति आदिमाह । तत्थ उद्देसवारो
ताव—

B. 72

अत्थतो लक्खणादितो,^४ कमतावत्वसङ्घतो^५ ।

पच्चया अथ दट्ठब्बा, वेदितब्बो विनिच्छयो ॥

20

१. लब्भापेतब्बा—स्या०, सु०, रो० ; लभापेतब्बा—म० । २. सी०, म० पोत्यकेसु
नत्थि । ३. ०भाजनीये—सी०, सु० । ४. लक्खणादीहि—स्या० । ५. संख्यातो—मु० रो० ।

तत्थ 'अत्थतो' ति चक्खती ति चक्खु । रूपयती ति रूपं ।
 चक्खुस्स विज्जाणं चक्खुविज्जाणं ति एवमादिना ताव नयेन
 चक्खादीनं विसेसत्थतो वेदितब्बो विनिच्छयो । अविसेसेन पन विदहति,
 धीयते, विधानं, विधीयते एताय, एत्थ वा धीयती ति धातु । लोकिया हि
 5 धातुयो कारणभावेन ववत्थिता हुत्वा सुवण्णरजतादिधातुयो विय सुवण्ण-
 रजतादि अनेकप्पकारं संसारदुक्खं विदहन्ति ; भारहारेहि च^१ भारो विय
 सत्तेहि धीयन्ते धारीयन्ते ति अत्थो । दुक्खविधानमत्तमेव चेता अवसव-
 त्तनतो । एताहि च करणभूताहि^२ संसारदुक्खं सत्तेहि अनुविधीयति ; तथा
 विहितं चेत्तं संसारदुक्खं^३ एतास्वेव धीयति ठपीयती^४ ति अत्थो । इति
 10 चक्खादीसु एकेको धम्मो यथासम्भवं विदहति धीयते ति आदि अत्थवसेन
 धातु ति वुच्चति ।

अपि च यथा तित्थियानं अत्ता नाम सभावतो नत्थि, न एवमेता ।
 एता पन अत्तनो सभावं धारेन्ती ति धातुयो । यथा च लोके विचित्ता
 हरितालमनोसिलादयो सिलावयवा धातुयो ति वुच्चन्ति, एवमेता पि धातुयो
 15 विय धातुयो । विचित्ता हेता जाणयेय्यावयवा ति । यथा वा सरीरसङ्खा-
 तस्स समुदायस्स अवयवभूतेसु रससोणितादीसु अज्जमज्जं विसभागलक्खण-
 परिच्छिन्नेसु धातुसमज्जा, एवमेतेसु पि पञ्चक्खन्धसङ्खातस्स अत्तभावस्स
 अवयवेसु धातुसमज्जा वेदितब्बा । अज्जमज्जविसभागलक्खणपरिच्छिन्ना^५
 हेते चक्खादयो ति । अपि च धातु ति निज्जीवमत्तस्सेत्तं अधिवचनं ।
 20 तथा हि भगवा—“छ धातुको^६ अयं, भिक्खु, पुरिसो” [म० ३.३२३] ति
 आदीसु जीवसज्जासमूहनत्थं धातुदेसनं अकासी ति । तस्मा यथा-
 वुत्तेनत्थेन चक्खु च तं धातु चा ति चक्खुधातु...पे०...मनोविज्जाणञ्च तं
 धातु चा ति मनोविज्जाणधातु ति एवं तावेत्थ अत्थतो विज्जातब्बो
 विनिच्छयो । 'लक्खणादितो' ति चक्खादीनं लक्खणादितो पेत्थ वेदितब्बो
 25 विनिच्छयो । तानि च पन तेसं^७ लक्खणादीनि हेट्ठा वुत्तनयेनेव वेदितब्बानि ।

१. सी० पोत्यके नत्थि । २. कारणभूतेहि—स्या० । ३. म० पोत्यके नत्थि ।

४. थपीयती—सु० ; ठपीयति—स्या०, म० । ५. अज्जमज्जं—स्या० । ६. छधातुयो—सु० ;

छधातुरो—स्या०, म० । ७. नेसं—स्या०, म० ।

‘कमतो’ ति इधा पि पुब्बे वुत्तेसु उप्पत्तिक्कमादीसु देसनाक्कमो व युज्जति । सो च पनायं हेतुफलानुपुब्बववत्थानवसेन वुत्तो । चक्खुधातु रूपधातू ति इदं हि द्वयं हेतु । चक्खुविज्जाणधातू ति फलं । एवं सब्बत्थ कमतो वेदितब्बो विनिच्छयो ।

‘तावत्वतो’ ति तावभावतो । इदं वुत्तं होति—तेसु तेसु हि ५
सुत्ताभिधम्मपदेसेसु आभाधातु, सुभधातु, आकासानञ्चायतनधातु, विज्जाण-
ञ्चायतनधातु, आकिञ्चञ्चायतनधातु, नेवसञ्जानासञ्चायतनधातु, सञ्जा-
वेदयितनिरोधधातु, कामधातु, व्यापादधातु, विहिंसाधातु, नेक्खम्मधातु,
अव्यापादधातु, अविहिंसाधातु, सुखधातु, दुक्खधातु, सोमनस्सधातु,
दोमनस्सधातु, उपेक्खाधातु, अविज्जाधातु, आरम्भधातु, निक्कमधातु, 10
परक्कमधातु, हीनधातु, मज्झिमधातु, पणीतधातु, पठवीधातु, आपोधातु,
तेजोधातु, वायोधातु, आकासधातु, विज्जाणधातु, सङ्खतधातु, असङ्खतधातु,
अनेकधातुनानाधातुलोको ति एवमादयो अज्जा पि धातुयो दिस्सन्ति ।

एवं सति सब्बासं वसेन परिच्छेदं अक्त्वा कस्मा अट्टारसा ति अयमेव
परिच्छेदो कतो ति चे ? सभावतो विज्जमानानं सब्बधातूनं तदन्तो गधत्ता । 15
रूपधातु येव हि आभाधातु । सुभधातु पन रूपादिपटिबद्धा । कस्मा ?
सुभनिमित्तत्ता । सुभनिमित्तं हि सुभधातु । तच्च रूपादीहि^१ विनिमुत्तं^२
न विज्जति, कुसलविपाकारम्मणा वा रूपादयो एव सुभधातू ति रूपादिमत्त-
मेवेसा । आकासानञ्चायतनधातुआदीसु चित्तं मनोविज्जाणधातु । सेसा
धम्मा धम्मधातु । सञ्जावेदयितनिरोधधातु पन सभावतो नत्थि ; 20
धातुद्वयनिरोधमत्तमेव हि सा । कामधातु धम्मधातुमत्तं वा होति, यथाह
“तत्थ कतमा कामधातु ? कामपटिसंयुत्तो तक्को ... पे० ... मिच्छासङ्कप्पो”
[वि० १०७] ति ; अट्टारस पि धातुयो वा, यथाह “हेट्ठतो अवीचिनिरयं
परियन्तं कत्वा उपरितो परनिम्मितवसवत्तिदेवे अन्तो करित्वा यं एतस्मि
अन्तरे एत्थावचरा एत्थ परियापन्ना खन्धा, धातू, आयतना, रूपा, 25
वेदना, सञ्जा, सङ्खारा, विज्जाणं—अयं वुच्चति कामधातू” [वि० १०७]

ति । नेक्खम्मधातु धम्मधातु येव ; “सब्बे पि कुसला धम्मा नेक्खम्मधातू”
[वि० १०७] ति वा वचनतो मनोविज्जाणधातु पि होति येव ।

व्यापाद-विहिंसा-अव्यापाद-अविहिंसा-सुख - दुक्ख-सोमनस्स - दोमनस्सु-
पेक्खा-अविज्जा-आरम्भ-निक्कम-परक्कमधातुयो धम्मधातु येव ।

- 5 हीन-मज्झिम-पणीतधातुयो अट्टारसधातुमत्तमेव । हीना हि चक्खादयो
हीनधातु । मज्झिमपणीता चक्खादयो मज्झिमा चेव पणीता च धातू ।
निप्परियायेन पन अकुसला धम्मधातु-मनोविज्जाणधातुयो हीनधातु ।
लोकिया कुसला-अव्याकता उभो पि चक्खुधातुआदयो च मज्झिमधातु ।
लोकुत्तरा पन धम्मधातु-मनोविज्जाणधातुयो पणीतधातु । पठवी-तेजो-
10 वायोधातुयो फोटुब्बधातु येव । आपोधातु आकासधातु च धम्मधातु येव ।
विज्जाणधातु चक्खुविज्जाणादिसत्तविज्जाणधातुसङ्खेपो येव । सत्तरस
धातुयो धम्मधातुएकदेसो च सङ्खतधातु । असङ्खतधातु पन धम्मधातु-
एकदेसो व । अनेकधातु-नानाधातुलोको पन अट्टारसधातुप्पभेदमत्तमेवा ति ।
इति सभावतो विज्जमानानं सब्बधातूनं तदन्तो गधत्ता अट्टारसेव वुत्ता ति ।

- 15 अपि च विजाननसभावे^१ विज्जाणे जीवसञ्जीनं जीवसञ्जासमूह-
नत्थं^२ पि अट्टारसेव वुत्ता । सन्ति हि सत्ता विजाननसभावे विज्जाणे
जीवसञ्जनो । तेसं चक्खु-सोत-घाण-जिह्वा-कायविज्जाण-मनोविज्जाण-
धातुभेदेन तस्सा^३ अनेकत्तं, चक्खुरूपादिपचयायत्तवृत्तिताय अनिच्चतञ्च
पकासेत्वा दीघरत्तानुसयितं जीवसञ्जं समूहनितुकामेन भगवता अट्टारस
20 धातुयो पकासिता । किञ्च भिय्यो ? तथा वेनेय्यज्झासयवसेन ; ये च
इमाय नातिसङ्खेपवित्थाराय देसनाय वेनेय्या सत्ता, तदज्झासयवसेन च
अट्टारसेव पकासिता ।

- B: 75 सङ्खेपवित्थारनयेन तथा तथा हि,
धम्मं पकासयति एस यथा यथास्स ।
25 सद्धम्मतेजविहतं विलयं खणेन,
वेनेय्यसत्तहृदयेसु तमो पयाती ति ॥

एवमेत्थ 'तावत्वतो' वेदितब्बो विनिच्छयो ।

'सङ्खतो'^१ ति चक्खुधातु ताव जातितो एको धम्मो त्वेव सङ्ख^२ गच्छति चक्खुप्पादवसेन । तथा सोत-घाण-जिह्वा-काय-रूप-सद्-गन्ध-रस-धातुयो सोतप्पसादादिवसेन । फोटुब्बधातु पन पठवी-तेजो-वायोवसेन तयो धम्मा ति सङ्खं गच्छति । चक्खुविज्जाणधातु कुसलाकुसलविपाकवसेन द्वे ५ धम्मा ति सङ्खं गच्छति । तथा सोत-घाण-जिह्वा-कायविज्जाणधातुयो । मनोधातु पन पञ्चद्वारावज्जन-कुसलाकुसलविपाकसम्पटिच्छनवसेन तयो धम्मा ति सङ्खं गच्छति । धम्मधातु तिण्णं अरूपक्खन्धानं, सोळसन्नं सुखमरूपानं, असङ्खताय च धातुया वसेन वीसति धम्मा ति सङ्खं गच्छति । मनोविज्जाणधातु सेसकुसलाकुसलाव्याकतविज्जाणवसेन छसत्तति धम्मा ति १० सङ्खं गच्छती ति^३ एवमेत्थ 'सङ्खतो' वेदितब्बो विनिच्छयो ।

B. 85

'पच्चया' ति चक्खुधातुआदीनं चक्खुविज्जाणधातुआदीसु पच्चयतो वेदितब्बो विनिच्छयो । सो पनेतेसं^४ पच्चयभावो निद्देसवारे आविभवस्सति ।

'दट्ठब्बा' ति दट्ठव्वतो पेत्य^५ विनिच्छयो वेदितब्बो ति अत्थो । सब्बा एव हि सङ्खता धातुयो पुब्बन्तापरन्तविवित्ततो, धुव-सुभ-सुखत्तभावमुज्जतो, १५ पच्चयायत्तवुत्तितो च दट्ठब्बा । विसेसतो पनेत्थ भेरितलं विय चक्खुधातु दट्ठब्बा, दण्डो विय रूपधातु, सद्दो विय चक्खुविज्जाणधातु । तथा आदास-तलं विय चक्खुधातु, मुखं विय रूपधातु, मुखनिमित्तं विय चक्खुविज्जाण-धातु । अथवा उच्छुतिलानि विय चक्खुधातु, यन्तचक्कयट्ठि विय रूपधातु, उच्छुरसतेलानि विय चक्खुविज्जाणधातु । तथा अधरारणी विय चक्खु- २० धातु, उत्तरारणी विय रूपधातु, अग्गि विय चक्खुविज्जाणधातु । एस नयो सोतधातुआदीसु पि । मनोधातु पन यथासम्भवतो चक्खुविज्जाणधातु-आदीनं पुरेचरा^६ अनुचरा^७ विय दट्ठब्बा । धम्मधातुया वेदनाक्खन्धो सल्लमिव सूलमिव च दट्ठब्बो ; सज्जासङ्खारक्खन्धा वेदनासल्लसूलयोगा-तुरा^८ विय ; पुथुज्जनानं वा सज्जा आसादुक्खजननतो रित्तमुट्ठि विय, २५

B. 76

१. संखातो-म० ; संख्यतो-रो० । २. संख्यं-स्या० । ३. सी० पोत्थके नत्थि । ४. पन नेसं-स्या० । ५. चेत्य-स्या० । ६-६. पुरेचरानुचरा-म० । ७. ०योगा आतुरा-स्या०, म० ।

अथभाभुच्चनिमित्तगाहकतो वनमिगो विय च^१; सङ्खारा पटिसन्धियं पक्खपनतो अङ्गारकासुयं खिपनपुरिसो विय, जातिदुक्खानुबन्धनतो^२ राज-पुरिसानुबन्धचोरा विय, सब्बानत्थावहस्स खन्धसन्तानस्स हेतुतो विसक्ख-बोजानि विय; रूपं नानाविधूपद्वनिमित्ततो खुरचक्कं विय दट्ठब्बं ।

R. 81

- 5 असङ्खता पन धातु अमततो सन्ततो खेमतो च दट्ठब्बा । कस्मा ? सब्बानत्थपटिपक्खभूतत्ता । मनोविज्जाणधातु गहितारम्मणं मुञ्चित्वा पि अज्जं गहेत्वा व पवतनतो वनमक्कतो विय, दुद्दमतो^३ अस्सखलुङ्को^४ विय, यत्थकामनिपातितो वेहासं^५ खित्तदण्डो^६ विय, लोभदोसादिनानप्पकारकिलेस-योगतो रङ्गनतो विय दट्ठब्बो ति ।

- 10 २५. निद्देसवारे चक्खुञ्च पटिच्च रूपे चा ति इदञ्च द्वयं पटिच्च अज्जञ्च किरियामनोधातुं चेव सम्पयुत्तखन्धत्तयञ्चा ति अत्थो । चक्खुविज्जाणधातुया हि चक्खु निस्सयपच्चयो होति, रूपं आरम्मणपच्चयो, किरियामनोधातु विगतपच्चयो, तयो अरूपक्खन्धा^७ सहजातपच्चयो । तस्मा एसा चक्खुविज्जाणधातु इमे चत्तारो पटिच्च उप्पज्जति नाम । सोतञ्च 15 पटिच्चा ति आदीसु पि एसेव नयो ।

३८. निरुद्धसमनन्तरा ति निरुद्धाय समनन्तरा । तज्जामनोधातू ति तस्मि आरम्मणे जाता कुसलाकुसलविपाकतो दुविधा मनोधातु सम्पटि-च्छनकिच्चा^१ । सब्बधम्मेषु वा पन पठमसमन्नाहारो ति एतेसु चक्खु-विज्जाणादीसु सब्बधम्मेषु उप्पज्जमानेषु पठमसमन्नाहारो; चक्खुविज्जाण- 20 धातुआदीनं वा आरम्मणसङ्घातेसु सब्बधम्मेषु पठमसमन्नाहारो ति अयमेत्थ अत्थो वेदितब्बो । एतेन पञ्चद्वारावज्जनकिच्चा किरियमनोधातु गहिता ति वेदितब्बा ।

४०. मनोधातुया पि उप्पज्जित्वा निरुद्धसमनन्तरा ति एत्थ पि-कारो सम्पिण्डनत्थो । तस्मा मनोधातुया पि मनोविज्जाणधातुया पी ति 25 अयमेत्थ अत्थो वेदितब्बो । तेन या च विपाकमनोधातुया उप्पज्जित्वा

१. म० पोत्थके नत्थि । २. ०बन्धतो-म० । ३. दुद्दमततो-स्या०, म०, रो० ।

४. अस्सखलुङ्को-म०, रो० । ५-५. वेहासखित्तदण्डो-स्या० । ६. अरूपिनो खन्धा-स्या० ।

७. सम्पटिच्छन्न-स्या० ।

निरुद्धाय समनन्तरा उपपज्जति सन्तीरणकिञ्चा विपाकमनोविज्जाणधातु,
या च तस्सा उपपज्जित्वा निरुद्धाय समनन्तरा उपपज्जति वोत्थपनकिञ्चा
किरियामनोविज्जाणधातु, या च तस्सा उपपज्जित्वा निरुद्धाय समनन्तरा
उपपज्जति जवनकिञ्चा मनोविज्जाणधातु—ता^१ सब्बा पि कथिता होती ति
वेदितब्बा । मनञ्च पटिञ्चा ति भवङ्गमनं । धम्मं चा ति चतुभूमिक- ६
धम्मरम्मणं । उपपज्जति मनोविज्जाणं ति सहावज्जनकं जवनं निव्वत्तति ।

B. 77

इमस्मि पन ठाने हत्थे गहितपञ्चं नाम गण्हसु । महाधम्मरक्खित-
त्थेरो किर नाम दीघभाणकाभयत्थेरं^२ हत्थे गहेत्वा आह—‘पटिञ्चा ति’^३
नाम आगतट्ठाने आवज्जनं विसुं न कातब्बं, भवङ्गनिस्सितकमेव कातब्बं’
ति । तस्मा इध मनो ति सहावज्जनकं भवङ्गं । मनोविज्जाणं ति 10
जवनमनोविज्जाणं । इमस्मिं पन अभिधम्मभाजानीये सोळस धातुयो
कामावचरा, द्वे चतुभूमिका लोकियलोकुत्तरमिस्सका कथिता ति ।

R. 82

अभिधम्मभाजनीयवर्णना ।

३. पञ्हापुच्छकवर्णना

४१. पञ्हापुच्छके अट्टारसन्नं धातूनं हेट्ठावुत्तनयानुसारेनेव
कुसलादिभावो वेदितब्बो । आरम्मणतिकेसु पन छ धातुयो परित्ता-
रम्मणा ति इदं पन पञ्चन्नं चक्खुविज्जाणादीनं मनोधातुया च एकन्तेन 15
पञ्चसु रूपारम्मणादीसु पवत्तिं सन्धाय वुत्तं । द्वे धातुयो ति वुत्तानं पन
धम्मधातु-मनोविज्जाणधातूनं मनायतन-धम्मायतनेसु वुत्तनयेनेव परित्ता-
रम्मणादिता वेदितब्बा । इति इमस्मिं पि पञ्हापुच्छके सोळस धातुयो
कामावचरा, द्वे चतुभूमिका लोकियलोकुत्तरमिस्सका कथिता ति^४ । एव-
मयं धातुविभङ्गो पि तेपरिवट्ठं नीहरित्वा व भाजेत्वा देसितो ति । 20

सम्मोहविनोदनिया विभङ्गट्ठकथाय

धातुविभङ्गवर्णना निट्ठिता ।

१. सा-म० । २. दीघभाणक अभयत्थेरं—स्या० । ३. ति पि—स्या० । ४. सौ०,
म० पोत्थकेसु नत्थि ।

४. सच्चविभङ्गो

१. सुत्तन्तभाजनीयवण्णना

B. 78,
R. 83

१. इदानीं तदनन्तरे सच्चविभङ्गे चत्तारी ति गणनपरिच्छेदो ।
अरियसच्चानी ति परिच्छिन्नधम्मनिदस्सनं । दुक्खं अरियसच्चं ति आदिमिह
पन उद्देसवारे—

विभागतो निब्बचन-लक्खणादिप्पभेदतो ।

5

अत्थत्थुद्वारतो चेव, अनूनाधिकतो तथा ॥

कमतो अरियसच्चेसु, यं आणं तस्स किच्चतो ।

अन्तोगधानं पभेदो, उपमातो चतुक्कतो ॥

सुञ्जतेकविधादीहि, सभागविसभागतो ।

विनिच्छयो वेदितब्बो, विञ्जुना सासनक्कमे ॥

10

तत्थ 'विभागतो' ति दुक्खादीनं हि चत्तारो चत्तारो अत्था विभत्ता
तथा अवितथा अनञ्जथा, ये दुक्खादीनि अभिसमेन्तेहि अभिसमेतब्बा ।

यथाह, "दुक्खस्स पीळनट्ठो, सङ्खतट्ठो, सन्तापट्ठो, विपरिणामट्ठो—इमे
चत्तारो दुक्खस्स दुक्खट्ठा तथा अवितथा अनञ्जथा । समुदयस्स
आयूहनट्ठो, निदानट्ठो, संयोगट्ठो, पल्लिबोधट्ठो...पे०... निरोधस्स

15

निस्सरणट्ठो, विवेकट्ठो, असङ्खतट्ठो, अमतट्ठो...पे०...मग्गस्स निय्यानट्ठो^१,
हेत्वट्ठो,^२ दस्सनट्ठो, आधिपतेय्यट्ठो^३—इमे चत्तारो मग्गस्स मग्गट्ठा तथा
अवितथा अनञ्जथा" [पटि० ३५१-३५२] ति । तथा "दुक्खस्स
पीळनट्ठो, सङ्खतट्ठो, सन्तापट्ठो, विपरिणामट्ठो, अभिसमयट्ठो" [पटि०
३५५] ति एवमादि । इति एवं विभत्तानं चतुन्नं चतुन्नं अत्थानं वसेन

20

दुक्खादीनि वेदितब्बानी ति । अयं तावेत्थ विभागतो विनिच्छयो वेदितब्बो ।

R. 84

'निब्बचनलक्खणादिप्पभेदतो' ति एत्थ पन 'निब्बचनतो' ताव इध
'दु' इति अयं सद्दो कुच्छित्ते दिस्सति ; कुच्छित्तं हि पुत्तं दुपुत्तो^४ ति वदन्ति ।

१. निय्याणट्ठो—सी० । २. हेतट्ठो—सी० । ३. अधिपतेय्यट्ठो—सु० ; अधिपति-
यत्थो—स्या० । ४. दुपुत्तं—सी० ।

‘खं’ सद्दो पन तुच्छे ; तुच्छं हि आकासं खं ति वुच्चति । इदञ्च^१ पठमसच्चं कुच्छित्तं अनेकउपद्वाधिद्वानतो, तुच्छं बालजनपरिकप्पितधुवसुभमुखत्तभाव-
विरहिततो । तस्मा कुच्छित्तता च^२ तुच्छता च दुक्खं ति वुच्चति । ‘सं’
इति च^३ अयं सद्दो “समागमो समेतं” [वि० १२८; दी० २.२२९] ति
आदीसु संयोगं दीपेति ; ‘उ’ इति अयं सद्दो “उप्पन्नं उदितं” ति आदीसु
उप्पत्ति । ‘अयं’ सद्दो पन कारणं दीपेति । इदं चापि दुतियसच्चं
अवसेसपच्चयसमायोगे सति दुक्खस्सुप्पत्तिकारणं । इति दुक्खस्स संयोगो
उप्पत्तिकारणत्ता दुक्खसमुदयं ति वुच्चति ।

B. 79

ततियं सच्चं पन यस्मा ‘नि’ सद्दो^४ अभावं ‘रोध’ सद्दो च चारकं
दीपेति, तस्मा अभावो एत्थ संसारचारकसंखातस्स दुक्खरोधस्स सब्बगति-
सुञ्जत्ता, समधिगते वा तस्मिं संसारचारकसङ्घातस्स दुक्खरोधस्स अभावो
होति तप्पटिपक्खत्ता ति पि दुक्खनिरोधं ति वुच्चति, दुक्खस्स वा अनुप्पाद-
निरोधपच्चयत्ता दुक्खनिरोधं ति । चतुत्थसच्चं पन यस्मा एतं दुक्खनिरोधं
गच्छति आरम्मणवसेन तदभिमुखीभूतत्ता^५, पटिपदा च होति दुक्खनिरोध-
प्पत्तिया, तस्मा दुक्खनिरोधगामिनीपटिपदा ति वुच्चति ।

15

यस्मा पनेतानि बुद्धादयो अरिया पटिविज्झन्ति, तस्मा अरियसच्चानी
ति वुच्चन्ति । यथाह—“चत्तारिमानि, भिक्खवे, अरियसच्चानि । कत्तमानि
‘‘पे०’’ इमानि खो, भिक्खवे, चत्तारि अरियसच्चानि । अरिया इमानि
पटिविज्झन्ति, तस्मा अरियसच्चानी ति वुच्चन्ती” [म० ३७३] ति । अपि च
अरियस्स सच्चानी ति^६ पि अरियसच्चानि । यथाह—“सदेवके, भिक्खवे, लोके
‘‘पे०’’ सदेवमनुस्साय तथागतो अरियो, तस्मा अरियसच्चानी ति वुच्चन्ती”
[सं० ४.३७३] ति । अथवा एतेसं अभिसम्बुद्धत्ता अरियभावसिद्धितो पि
अरियसच्चानि । यथाह—“इमेसं खो, भिक्खवे, चतुन्नं अरियसच्चानं यथाभूतं
अभिसम्बुद्धत्ता तथागतो अरहं सम्मासम्बुद्धो ‘अरियो’ ति वुच्चती” [सं०
४.३७३] ति । अपि च खो पन अरियानि सच्चानी ति पि अरियसच्चानि;

20

25

R. 85

१. इध-सी० ; इदं पन०-स्या० । २. सी०, म० पोत्यकेसु नत्थि । ३. स्या० पोत्यके
नत्थि । ४. उद-स्या० । ५-५. निस्सद्दो-मु० ; निसद्दो-स्या० । ६. तदभिमुखभूतत्ता-रो० ।
७. सी० पोत्यके नत्थि ।

अरियानी ति तथानि अवितथानि अविसंवादकानी ति अत्थो । यथाह—
 “इमानि खो, भिक्खवे, चत्तारि अरियसच्चानि तथानि अवितथानि
 अनञ्जथानि, तस्मा अरियसच्चानी ति वुच्चन्ती” [सं० ४.३७३] ति ।
 एवमेत्थ निब्बचनतो विनिच्छयो वेदितब्बो ।

- 5 कथं ‘लक्खणादिप्पभेदतो’ ? एत्थ हि बाधनलक्खणं दुक्खसच्चं, सन्ता-
 पनरसं, पवत्तिपच्चुपट्टानं । पभवलक्खणं समुदयसच्चं, अनुपच्छेदकरणरसं,
 पलिबोधपच्चुपट्टानं । सन्तिलक्खणं निरोधसच्चं, अच्चुतिरसं, अनिमित्तपच्चु-
 पट्टानं । निथ्यानलक्खणं मग्गसच्चं, किलेसप्पहानकरणरसं, वुट्टानपच्चुपट्टानं ।
 अपि च पवत्ति-पवत्तक-निवत्ति-निवत्तकलक्खणानि पटिपाटिया । तथा
 10 सङ्खत-तण्हा-असङ्खत-दस्सनलक्खणानि चा ति एवमेत्थ ‘लक्खणादिप्पभेदतो’
 विनिच्छयो वेदितब्बो ।

- ‘अत्थत्थुद्वारतो चेवा’ ति एत्थ पन अत्थतो ताव को सच्चट्ठो ति चे ?
 यो पञ्चाचक्खुना उपपरिक्खमानानं माया व विपरीतको^१, मरीची^२ व
 विसंवादको, तिथियानं अत्ता व अनुपलब्धसभावो च न होति ; अथ खो
 15 बाधन-पभव-सन्ति-निथ्यानप्पकारेण तच्छाविपरीतभूतभावेन अरियआणस्स
 गोचरो होति येव ; एस अग्गिलक्खणं विय, लोकपकति विय च तच्छाविप-
 रीतभूतभावो सच्चट्ठो ति वेदितब्बो । यथाह—“इदं दुक्खं ति खो, भिक्खवे,
 तथमेतं अवितथमेतं अनञ्जथमेतं” [सं० ४.३६९] ति वित्थारो । अपि च

- नाबाधकं यतो दुक्खं, दुक्खा अञ्जं न बाधकं ।
 20 बाधकत्तनियामेन, ततो सच्चमिदं मतं ॥
 तं विना नाञ्जतो दुक्खं, न होति न च तं ततो ।
 दुक्खहेतुनियामेन, इति सच्चं विसत्तिका ॥
 नाञ्जा निब्बानतो सन्ति, सन्तं न च न तं यतो ।
 सन्तभावनियामेन, ततो सच्चमिदं मतं ॥
 25 मग्गा अञ्जं न निथ्यानं, अनिय्यानो न चापि सो ।
 तच्छानिथ्यानभावत्ता, इति सो सच्चसम्मतो ॥

१. विपरीतो-स्या० ; विपरीतो-म० । २. मरीचि-स्या०, सु० ।

इति तच्छाविपल्लास-भूतभावं चतुस्वपि^१ ।

दुक्खादिस्वविसेसेन, सच्चट्टं आहु पण्डिता ति ॥

एवं 'अत्थतो' विनिच्छयो वेदितब्बो ।

R. 86

कथं 'अत्थुद्धारतो' ? इधायं 'सच्च' सद्दो अनेकेसु अत्थेसु दिस्सति, सेय्यथीदं—“सच्चं भणे, न कुज्जेय्या” [खु० १.३८] ति आदीसु वाचासच्चे ।^५
 “सच्चे ठिता समणब्राह्मणा” [जा० २.२४७] ति आदीसु विरतिसच्चे ।
 “कस्मा नु सच्चानि वदन्ति नाना, पवादियासे कुसलावदाना” [खु० १.४०५]
 ति आदीसु दिट्ठिसच्चे^२ । “एकं हि सच्चं न दुतियमत्थी” [खु० १.४०५]
 ति आदीसु परमत्थसच्चे निब्बाने चेव मग्गे च । “चतुन्नं अरियसच्चानं^३
 कति कुसला” [वि० १४३] ति आदीसु अरियसच्चे । स्वायमिधा पि^{१०}
 अरियसच्चे वत्तती ति एवमेत्थ 'अत्थुद्धारतो' पि विनिच्छयो वेदितब्बो ।

B. 81

‘अनूनाधिकतो’ ति कस्मा पन चत्तारेव अरियसच्चानि वुत्तानि, अनूनानि अनधिकानी ति चे ? अज्जासम्भवतो, अज्जतरस्स च अनपनेय्यभावतो; न हि एतेहि अज्जं अधिकं वा एतेसं वा एकं पि अपनेतब्बं सम्भोति । यथाह—“इध, भिक्खवे, आगच्छेय्य समणो वा^{१५}
 ब्राह्मणो वा नेतं दुक्खं अरियसच्चं, अज्जं दुक्खं अरियसच्चं यं समणेन गोतमेन देसितं । अहमेतं दुक्खं अरियसच्चं ठपेत्वा अज्जं दुक्खं अरियसच्चं पञ्चपेस्सामी’ ति नेतं ठानं विज्जती” [सं० ४. ३६७] ति आदि ।
 यथा चाह—“यो हि कोचि, भिक्खवे, समणो वा ब्राह्मणो वा एवं वदेय्य नेतं दुक्खं पठमं अरियसच्चं, यं समणेन गोतमेन देसितं । अहमेतं दुक्खं^{२०}
 पठमं अरियसच्चं पच्चक्खाय अज्जं दुक्खं पठमं अरियसच्चं पञ्चपेस्सामी’ ति नेतं ठानं विज्जती” [सं० ४. ३६७] ति आदि ।

अपि च पवत्तिमाचिक्खन्तो भगवा सहेतुकं आचिक्खि^४, निवत्तिञ्च सउपायं । इति पवत्तिनिवत्तितदुभयहेतूनं एतपरमतो^५ चत्तारेव वुत्तानि ।

१. चतुसु पि—स्या०, म० । २. दिट्ठिसच्चे च—सी० । ३. सच्चानं—स्या०, सु० ।
 ४. आचिक्खी—सी० । ५. एतत्परमतो—म० ।

तथा परिज्जेय्यप्पहातब्बसच्छिकातब्बभावेतब्बानं,^१ तण्हावत्थु^२-तण्हा^३-
तण्हानिरोध-तण्हानिरोधूपायानं,^३ आलय-आलयारामता-आलयसमुग्घात-
आलयसमुग्घातूपायानञ्च^४ वसेना पि चत्तारेव वुत्तानी ति । एवमेत्थ
'अनूनाधिकतो' विनिच्छयो वेदितब्बो ।

5 'कमतो' ति अयं पि देसनाक्कमो व । एत्थ च ओळारिकता सब्बसत्त-
R. 87 साधारणता च सुविज्जेय्यं ति दुक्खसच्चं पठमं वुत्तं, तस्सेव हेतुदस्सनत्थं
तदनन्तरं समुदयसच्चं, हेतुनिरोधा फलनिरोधो ति आपनत्थं ततो निरोधसच्चं,
12 तदधिगमुपायदस्सनत्थं^५ अन्ते मग्गसच्चं । भवसुखस्सादगथितानं^६ वा सत्तानं
संवेगजननत्थं पठमं दुक्खमाह । तं नेव अकतं आगच्छति, न इस्सर-
B. 82 10 निम्माणादितो होति, इतो पन होती ति आपनत्थं तदनन्तरं समुदयं ।
ततो सहेतुकेन दुक्खेन अभिभूतता संविग्गमानसानं दुक्खनिस्सरणगवेसीनं
निस्सरणदस्सनेन अस्सासजननत्थं निरोधं । ततो निरोधाधिगमत्थं
निरोधसम्पापकं मग्गं ति एवमेत्थ 'कमतो' विनिच्छयो वेदितब्बो ।

15 'अरियसच्चेसु यं जाणं तस्स किच्चतो' ति सच्चजाणस्स^७ किच्चतो^८ पि
विनिच्छयो वेदितब्बो ति अत्थो । दुविधं हि सच्चजाणं—अनुबोधजाणञ्च
पटिवेधजाणञ्च । तत्थ अनुबोधजाणं लोकियं अनुस्सवादिवसेन निरोधे
मग्गे च पवत्तति । पटिवेधजाणं लोकुत्तरं निरोधारम्मणं कत्वा किच्चतो
चत्तारि पि सच्चानि पटिविज्जति । यथाह—“यो^९, भिक्खवे, दुक्खं पस्सति
दुक्खसमुदयं पि सो पस्सति, दुक्खनिरोधं पि पस्सति, दुक्खनिरोधगामिनी-
20 पटिपदं पि पस्सती” [सं० ४.३७४] ति सब्बं वत्तब्बं । यं पनेतं
लोकियं, तत्थ दुक्खजाणं परियुट्ठानाभिभववसेन पवत्तमानं सक्कायदिट्ठिं
निवत्तेति, समुदयजाणं उच्छेददिट्ठिं, निरोधजाणं सस्सतदिट्ठिं, मग्गजाणं
अकिरियदिट्ठिं ; दुक्खजाणं वा धुवसुभसुखत्तभावविरहितेसु खन्धेसु धुवसुभ-
सुखत्तभावसज्जासङ्गातं फले विप्पटिपत्तिं, समुदयजाणं इस्सर-पधान-काल-

१. एत्थ 'च' इति अधिको पाठो स्या० पोत्थके अत्थि । २-२. तण्हा तण्हावत्थु-स्या० ।

३. एत्थ 'च' इति अधिको पाठो स्या० पोत्थके अत्थि । ४. ० समुग्घाट०—स्या० ।

५. तदधिगमुपाय०-सी० । ६. ० गथितानं-म०, रो० । ७-७. सच्चजाणकिच्चतो-रो० ।

८. यो कोचि-स्या० ।

सभावादीहि लोको पवतती ति अकारणे कारणाभिमानप्पवत्तं हेतुम्हि विप्पटिपत्तिं, निरोधजाणं अरूपलोकलोकथूपिकादीसु^१ अपवग्गगाहभूतं निरोधे विप्पटिपत्तिं, मग्गजाणं कामसुखल्लिक-अत्तकिलमथानुयोगप्पभेदे अविमुद्धि-मग्गे विमुद्धिमग्गगाहवसेन पवत्तं उपाये विप्पटिपत्तिं निवत्तेति । तेनेतं वुच्चति—

लोके लोकप्पभवे, लोकत्थगमे सिवे च तदुपाये ।

5

सम्मुहति ताव नरो, न विजानाति याव सच्चानी ति ॥

एवमेत्थ 'आणकिच्चतो' पि विनिच्छयो वेदितब्बो ।

'अन्तोगधानं पभेदा' ति दुक्खसच्चम्हि^२, ठपेत्वा^३ तण्हञ्चेव अनासवधम्मे च, सेसा सब्बधम्मा अन्तोगधा ; समुदयसच्चे छत्तिंस तण्हाविचरितानि ; निरोधसच्चं असम्मिस्सं ; मग्गसच्चे सम्मादिट्ठिमुखेन^४ वीमंसिद्धिपादपञ्चिन्द्रियपञ्चाबलधम्मविचयसम्बोज्झङ्गानि^५ सम्मासङ्कप्पाप-देसेन तयो नेक्खम्मवितक्कादयो, सम्मावाचापदेसेन चत्तारि वचीसुचरितानि, सम्माकम्मन्तापदेसेन तीणि कायसुचरितानि, सम्माआजीवमुखेन अप्पिच्छता सन्तुट्ठिता च, सब्बेसं येव वा^६ एतेसं सम्मावाचाकम्मन्ताजीवानं अरियकन्त-सीलत्ता सीलस्स च सद्दाहत्येन पटिग्गहेतव्वत्ता तेसं अत्थिताय च अत्थि-^{१५} भावतो सद्धिन्द्रिय-सद्दाबल-छन्दिद्धिपादा, सम्मावायामापदेसेन चतुब्बिधसम्म-प्पधान-विरियिन्द्रिय-विरियबल-विरियसम्बोज्झङ्गानि, सम्मासतिअपदेसेन चतुब्बिधसतिपट्ठान-सतिन्द्रिय-सतिबल-सतिसम्बोज्झङ्गानि, सम्मासमाधि-अपदेसेन सवितक्कसविचारादयो तयो तयो^७ समाधी, चित्तसमाधि-समाधिन्द्रिय-समाधिबल-पीति-पस्सद्धि-समाधि-उपेक्खासम्बोज्झङ्गानि अन्तोगधानी ति ।^{२०} एवमेत्थ 'अन्तोगधानं पभेदा' पि विनिच्छयो वेदितब्बो ।

B. 83

'उपमातो' ति भारो विय हि दुक्खसच्चं दट्ठब्बं, भारादानमिव समुदयसच्चं, भारनिकखेपनमिव निरोधसच्चं, भारनिकखेपनूपायो^८ विय मग्गसच्चं ; रोगो विय च दुक्खसच्चं, रोगनिदानमिव समुदयसच्चं, रोग-वूपसमो^९ विय निरोधसच्चं, भेसज्जमिव मग्गसच्चं ; दुब्बिभक्खमिव वा^{२५}

१. ०श्रुविकादीसु-स्या०, सु० । २. ०सच्चस्मि हि-स्या०, म० । ३. थपेत्वा-सु० ।

४. विमंसिद्धिपाद०-स्या० । ५. सी० पोत्थके नत्थि । ६. सी० पोत्थके नत्थि ।

७. निकखेपनूपायो-स्या० । ८. रोगूपसमो-म०, रो० ।

R. 89

दुःखसत्त्वं, दुःखद्वि विय समुदयसत्त्वं, सुम्भिक्षमिव निरोधसत्त्वं, सुवृद्धि
विय मगसत्त्वं । अपि च वेरी-वेरमूल-वेरसमुग्धात-वेरसमुग्धातुपायेहि,
विसृक्ख-सृक्खमूल-मूलपच्छेद^१-तदुपच्छेदुपायेहि^२, भय-भयमूल-निब्भय-
तदधिगमुपायेहि, ओरिमतीर-महोघ-पारिमतीर-तंसम्पापकवायामेहि च योजे-
५ त्वापेतानि^३ उपमातो वेदितव्वानी ति । एवमेत्थ 'उपमातो' विनिच्छयो
वेदितव्वो ।

'चतुक्को' ति अत्थि चेत्थ दुःखं न अरियसत्त्वं, अत्थि अरियसत्त्वं न
दुःखं, अत्थि दुःखञ्चैव अरियसत्त्वं, अत्थि नेव दुःखं न अरियसत्त्वं ।
एस नयो समुदयादीसु^४ । तत्थ मगसम्पयुत्ता धम्मा सामञ्जफलानि च
१० "यदनिच्चं तं दुःखं" [सं० २.३.३०] ति वचनतो सङ्खारदुःखताय दुःखं न
अरियसत्त्वं । निरोधो अरियसत्त्वं न दुःखं । इतरं पन अरियसत्त्वं
सिया दुःखं अनिच्चतो, न पन यस्स परिञ्जाय भगवति ब्रह्मचरियं वुस्सति
तथत्थेन^५ । सब्बाकारेण पन उपादानकखन्धपञ्चकं दुःखञ्चैव अरियसत्त्वं
अञ्जल तण्हाय । मगसम्पयुत्ता धम्मा सामञ्जफलानि च यस्स परिञ्जत्थं
१५ भगवति ब्रह्मचरियं वुस्सति तथत्थेन नेव दुःखं न अरियसत्त्वं । एवं
समुदयादीसु पि यथायोगं योजेत्वा 'चतुक्को' पेत्य^६ विनिच्छयो वेदितव्वो ।

B. 84

'सुञ्जतेकविधादीही' ति एत्थ सुञ्जतो ताव परमत्थेन हि सब्बानेव
सत्त्वानि वेदक-कारक-निब्बुत-गमकाभावतो सुञ्जानी ति वेदितव्वानि ।
तेनेतं वुच्चति—

२० दुःखमेव हि न कोचि दुःखतो,
कारको न किरिया व^७ विज्जति ।
अत्थि निब्बुति न निब्बुतो पुमा,
मग्गमत्थि गमको न विज्जती ति ॥

अथवा—

२५ धुवसुभसुखत्तसुञ्जं, पुरिमद्वयमतसुञ्जममतपदं ।
धुवसुखअतविरहितो, मग्गो इति सुञ्जता तेसु ॥

१. मूलोपच्छेद-स्या० । २. तदुपच्छेदनुपायेहि-स्या० । ३. चेतानि-स्या० ।
४. समुदयादिसु-सी०, रो० । ५. तथत्तेन-सी०, स्या० । ६. चेत्थ-स्या० । ७. च-सी० ।

निरोधसुञ्जानि वा तोणि, निरोधो च सेसत्तयसुञ्जो । फलसुञ्जो वा एत्थ हेतु समुदये दुक्खस्स अभावतो मग्गे च निरोधस्स, न फलेन सगम्भो पकतिवादीनं पकति विय । हेतुसुञ्जञ्च फलं दुक्खसमुदयानं निरोधमग्गानञ्च असमवाया, न हेतु समवेतं फलं^१ समवायवादीनं^२ द्विअणुकादीनि विय । तेन^३ वुत्तं^३—

5

तयमिध निरोधसुञ्जं, तयेन तेना पि निव्वुत्ति सुञ्जा ।
सुञ्जो फलेन हेतु, फलं पि तं हेतुना सुञ्जं ति ॥

एवं ताव 'सुञ्जतो' विनिच्छयो वेदितव्वो ।

'एकविधादीही' ति सब्बमेव चेत्थ दुक्खं एकविधं पवत्तिभावतो, दुविधं नामरूपतो, तिविधं कामरूपारूपपत्तिभवभेदतो, चतुब्बिधं चतुआहार-
भेदतो, पञ्चविधं पञ्चपादानक्खन्धभेदतो । समुदयो पि एकविधो पवत्तक-
भावतो, दुविधो दिट्ठिसम्पयुतासम्पयुत्ततो, तिविधो काम-भव-विभवतण्हाभेदतो,
चतुब्बिधो चतुमग्गप्पहेत्थतो, पञ्चविधो रूपाभिनन्दनादिभेदतो, छब्बिधो
छतण्हाकायभेदतो । निरोधो पि एकविधो असङ्खतधातुभावतो, परियायेन
पन दुविधो सउपादिसेस-अनुपादिसेसभेदतो,^४ तिविधो भवत्तयवूपसमतो, 15
चतुब्बिधो चतुमग्गाधिगमनीयतो, पञ्चविधो पञ्चाभिनन्दनवूपसमतो, छब्बिधो
छतण्हाकायक्खयभेदतो । मग्गो पि एकविधो भावेतव्वतो, दुविधो समथ-
विपस्सनाभेदतो दस्सनभावना भेदतो वा, तिविधो खन्धत्तयभेदतो । अयं हि
सप्पदेसत्ता नगरं विय रज्जेन^५ निप्पदेसेहि तीहि खन्धेहि सङ्गहितो ।
यथाह—

B. 85

20

“न खो, आवुसो विसाख, अरियेन अटुङ्गिकेन मग्गेन तयो खन्धा
सङ्गहिता । तीहि च खो, आवुसो^६ विसाख, खन्धेहि अरियो अटुङ्गिको
मग्गो सङ्गहितो । याचावुसो विसाख, सम्मावाचा, यो च सम्माकम्मन्तो,
यो च सम्माआजीवो—इमे धम्मा सीलक्खन्धे सङ्गहिता ; यो च सम्मा-
वायामो, या च सम्मासति, यो च सम्मासमाधि—इमे धम्मा समाधिक्खन्धे 25

१. हेतुफलं-सी०, म० । २. हेतुफल०-स्या०, म०, रो० । ३-३. तेनेतं वुत्ति-
स्या०, म० । ४. अनुपादिसेसतो-रो० । ५. रज्जेन गहितं-स्या० । ६. सी० पोत्थके नत्थि ।

R. 91

सङ्गहिता ; या च सम्मादिट्ठि, यो च सम्मासङ्कप्पो—इमे धम्मा पञ्चाक्खन्धे सङ्गहिता” [म० २.३७५] ति ।

एत्थ हि सम्मावाचादयो तयो^१ सीलमेव । तस्मा ते सजातितो सीलक्खन्धेन सङ्गहिता । किञ्चापि हि^२ पालियं सीलक्खन्धे ति भूम्मेन ५ निद्देसो कतो, अत्थो पन करणवसेनेव वेदितब्बो । सम्मावायामादीसु पन तीसु समाधि अत्तनो धम्मताय आरम्भणे एकगभावेन अप्पेतुं न सक्कोति, विरिये^३ पन पग्गहकिच्चं साधेन्ते सतिया च अपिलापनकिच्चं साधेन्तिया लद्धूपकारो^४ हुत्वा सक्कोति ।

तत्रायं उपमा—यथा हि नक्खत्तं कीळिस्सामा ति उय्यानं पविट्ठेसु १० तीसु सहायेसु एको सुपुप्फितं चम्पकरुक्खं दिस्वा हत्थं उक्खिपित्वा पि गहेतुं न सक्कुणेय्य । अथस्स दुतियो ओनमित्वा पिट्ठि ददेय्य । सो तस्स पिट्ठियं ठत्वा पि कम्पमानो गहेतुं न सक्कुणेय्य । अथस्स इतरो अंसकूटं उपनामेय्य । सो एकस्स पिट्ठियं ठत्वा एकस्स अंसकूटं ओलुब्भ^५ यथारुचि पुप्फानि ओचिनित्वा पिलन्धित्वा नक्खत्तं कीळेय्य । एवं १५ सम्पदमिदं ददुब्बं^६ ।

B. 86

एकतो उय्यानं पविट्ठा तयो सहाया विय हि एकतो जाता सम्मा-वायामादयो तयो धम्मा, सुपुप्फितचम्पकरुक्खो^७ विय आरम्भणं, हत्थं उक्खिपित्वा पि गहेतुं असक्कोन्तो विय अत्तनो धम्मताय आरम्भणे एकग-भावेन अप्पेतुं असक्कोन्तो समाधि, पिट्ठि दत्वा ओनतसहायो विय २० वायामो, अंसकूटं दत्वा ठितसहायो विय सति । यथा तीसु^८ एकस्स पिट्ठियं ठत्वा एकस्स अंसकूटं ओलुब्भ^९ इतरो यथारुचि पुप्फं गहेतुं सक्कोति, एवमेव विरिये पग्गहकिच्चं साधेन्ते सतिया च अपिला-पनकिच्चं साधेन्तिया लद्धूपकारो^{१०} समाधि सक्कोति आरम्भणे एकगभावेन अप्पेतुं । तस्मा समाधियेवेत्थ सजातितो समाधिक्खन्धेन संगहितो । २५ वायामसतियो पन किरियतो संगहिता होन्ति ।

१. स्या० पोत्थके नत्थि । २. स्या० पोत्थके नत्थि । ३. विरिये-म० । ४. लद्धूपकारो-म० । ५. ओलुब्भमानो-स्या० । ६. स्या० पोत्थके नत्थि । ७. चम्पको-स्या० । ८. तेसु-स्या०, म०, रो० । ९. ओनम्बति-स्या० । १०. लद्धूपकारो हुत्वा-म० ।

सम्मादिट्टिसम्मासङ्कप्पेसु पि पञ्चा अत्तनो धम्मताय 'अनिच्चं दुक्खं अनत्ता' ति आरम्मणं निच्छेतुं न सक्कोति, वितक्के पन आकोटेत्वा आकोटेत्वा देन्ते सक्कोति । कथं ? यथा हि हेरञ्जिको कहापणं हत्थे ठपेत्वा सब्बभागेषु ओलोकेतुकामो समानो पि न चक्खुत्तलेनेव परिवत्तेतुं सक्कोति, अङ्गुलिपब्बेहि पन परिवत्तेत्वा परिवत्तेत्वा इतोचितो 5 च ओलोकेतुं सक्कोति ; एवमेव न पञ्चा अत्तनो धम्मताय अनिच्चादिवसेन आरम्मणं निच्छेतुं सक्कोति, अभिनिरापनलक्खणेन पन आहननपरियाहननरसेन वितक्केन आकोटेन्तेन विय परिवत्तेन्तेन विय च आदाय^१ आदाय^१ दिन्नमेव निच्छेतुं सक्कोति । तस्मा इधा पि सम्मादिट्टि एव सजातितो पञ्चाक्खन्धेन सङ्गहिता, सम्मासङ्कप्पो पन किरियतो सङ्गहितो होति । इति इमेहि 10 तीहि^३ खन्धेहि मग्गो सङ्गहं गच्छति । तेन वुत्तं—“तिविधो खन्धत्तयभेदतो” ति । चतुब्बिधो सोतापत्तिमग्गादिवसेन ।

R. 92

अपि च सब्बानेव सच्चानि एकविधानि अवितथत्ता अभिञ्जेय्यत्ता वा, दुविधानि लोकियलोकुत्तरतो सङ्गतासङ्गततो च, तिविधानि दस्सनभाव- नाहि पहातब्बतो अप्पहातब्बतो नेवपहातब्बतापहातब्बतो च, चतुब्बिधानि 15 परिञ्जेय्यादिभेदतो ति । एवमेत्थ 'एकविधादीहि' विनिच्छयो वेदितब्बो ।

‘सभागविसभागतो’ ति सब्बानेव च^३ सच्चानि अञ्जमञ्जं सभागानि अवितथतो अत्तसुञ्जतो दुक्करपटिवेधतो च । यथाह—

“तं किं मञ्जसि, आनन्द, कतमं नु खो दुक्करतरं वा दुरभिसम्भवतरं वा--यो वा दूरतो व सुखुमेन तालच्छिगलेन^२ असनं अतिपातेय्य 20 पोद्धानुपोद्धानं^४ अविराधितं, यो वा सतधा^५ भिन्नस्स वालस्स कोटिया कोटि पटिविज्जेय्या” ति ? “एतदेव, भन्ते, दुक्करतरं चेव दुरभिसम्भवतरञ्च- यो^६ सतधा भिन्नस्स वालस्स कोटिया कोटि पटिविज्जेय्या” ति । “ततो खो ते, आनन्द, दुप्पटिविज्झतरं पटिविज्झन्ति ये इदं दुक्खं ति

B. 87

१-१. आदायादाय-स्या० । २. स्या० पोत्थके नत्थि । ३. स्या० पोत्थके नत्थि । ४. चिग्गलेन-स्या०, म० । ५. पोक्खानुपोक्खं-स्या० । ६. सत्तधा-म० । ७. यो वा-स्या० ।

यथाभूतं पटिविज्झन्ति...पे०... अयं दुक्खनिरोधगामिनी पटिपदा ति यथाभूतं पटिविज्झन्ती" [सं० ५.३८७] ति ।

विसभागानि सलक्खणववत्थानतो । पुरिमानि च द्वे सभागानि दुरवगाहत्थेन^१ गम्भीरत्ता लोकियत्ता सासवत्ता च, विसभागानि
R. 93 5 फलहेतुभेदतो परिञ्जेय्यप्पहातव्वतो च । पच्छिमानि पि द्वे सभागानि गम्भीरत्थेन^२ दुरवगाहत्ता लोकुत्तरत्ता अनासवत्ता च, विसभागानि विसय-
विसयीभेदतो सच्छिकातव्वभावेतव्वतो च । पठमततियाणि चा पि सभागानि फलापदेसतो, विसभागानि सङ्घतासङ्घततो । दुतियचतुत्थानि
चा पि सभागानि हेतुअपदेसतो, विसभागानि एकन्तकुसलाकुसलतो ।
10 पठमचतुत्थानि चा पि सभागानि सङ्घततो, विसभागानि लोकियलोकुत्तरतो । दुतियततियाणि चा पि सभागानि नेवसेक्खानासेक्खभावतो, विसभागानि सारम्मणानारम्मणतो ।

इति एवं पकारेहि, नयेहि च विचक्खणो ।

विजञ्जा अरियसच्चानं, सभागविसभागतं ति ॥

सुत्तन्तभाजनीयउद्देसवण्णना निट्ठिता ।

१—दुक्खसच्चनिद्देसवण्णना

जातिनिद्देसो

15 २. इदानीं सङ्खेपतो उद्दिट्ठानि दुक्खादीनि विभजित्वा दस्सेतुं अयं तत्थ कतमं दुक्खं अरियसच्चं जाति पि दुक्खा ति निद्देसवारो आरब्धो ।
B. 88 तत्थ जाति वेदितव्वा, जातिया दुक्खट्ठो वेदितव्वो ; जरा, मरणं, सोको, परिदेवो, दुक्खं, दोमनस्सं, उपायासो, अप्पियसम्पयोगो, पियविप्पयोगो वेदितव्वो ; अप्पियसम्पयोगस्स^३ पियविप्पयोगस्स दुक्खट्ठो^४ वेदितव्वो ;
20 इच्छा वेदितव्वा, इच्छाय दुक्खट्ठो वेदितव्वो ; खन्धा वेदितव्वा, खन्धानं दुक्खट्ठो वेदितव्वो ।

१. दुक्खगाहत्तेन-सी०, रो० । २. गम्भीरत्तेन-स्या० । ३. स्या०, सु० पोत्यकेसु नत्थि ।

४. दुक्खट्ठो-स्या० ।

तत्थ दुक्खस्स अरियसच्चस्स कथनत्थाय अयं मातिका--इदं हि दुक्खं नाम अनेकं नानप्पकारं^१, सेय्यथोदं--दुक्खदुक्खं, विपरिणामदुक्खं, सङ्खारदुक्खं, पटिच्छन्नदुक्खं, अप्पटिच्छन्नदुक्खं, परियायदुक्खं, निप्परियायदुक्खं ति ।

तत्थ कायिकचेतसिका^२ दुक्खवेदना^३ सभावतो च नामतो च दुक्खत्ता 'दुक्खदुक्खं' नाम । सुखवेदना विपरिणामेन दुक्खुप्पत्तिहेतुतो^४ 'विपरिणामदुक्खं' नाम । उपेक्खावेदना चेव अवसेसा च तेभूमका सङ्खारा उदयव्वयपीळितता 'सङ्खारदुक्खं' नाम । तथा पीळनं पन मग्गफलानं पि अत्थि । तस्मा एते धम्मा दुक्खसच्चपरियापन्नत्तेन^५ सङ्खारदुक्खं नामा ति वेदितब्बा । कण्णसूल-दन्तसूल-रागजपरिळाह-दोसजपरिळाहादिकायिक-चेतसिको आबाधो पुच्छित्वा जानितव्वतो उपक्कमस्स च अपाकटभावतो^६ 'पटिच्छन्नदुक्खं' नाम, अपाकटदुक्खं ति पि वुच्चति । द्वातिसकम्मकारणादि-समुट्ठानो आबाधो अपुच्छित्वा व^७ जानितव्वतो उपक्कमस्स च पाकटभावतो 'अप्पटिच्छन्नदुक्खं' नाम, पाकटदुक्खं ति पि वुच्चति । ठपेत्वा दुक्खदुक्खं सेसं दुक्खसच्चविभङ्गे आगतं जातिआदि सब्बं पि तस्स तस्स दुक्खस्स वत्थुभावतो 'परियायदुक्खं' नाम । दुक्खदुक्खं 'निप्परि-^८यायदुक्खं' नाम ।

R. 94

तत्थ परियायदुक्खं निप्परियायदुक्खं ति इमस्मि पदद्वये ठत्वा दुक्खं अरियसच्चं कथेतव्वं । अरियसच्चञ्च नामेतं पालियं^९ सङ्खेपतो पि आगच्छति वित्थारतो पि । सङ्खेपतो आगतट्टाने सङ्खेपेन पि वित्थारेण पि कथेतुं वट्टति । वित्थारतो आगतट्टाने पन वित्थारेणैव कथेतुं वट्टति, न सङ्खेपेन ।^{१०} तं इदं इमस्मि ठाने वित्थारेण आगतं ति वित्थारेणैव कथेतव्वं । तस्मा यं तं निद्देसवारे "तत्थ कतमं दुक्खं अरियसच्चं ? जाति पि दुक्खा" ति आदीनि पदानि गहेत्वा "जाति वेदितब्बा, जातिया दुक्खट्ठो वेदितव्वो" ति आदि वुत्तं । तत्थ जातिआदीनि ताव "तत्थ कतमा जाति ? या तेसं तेसं सत्तानं तम्हि तम्हि सत्तिनकाये जाति सञ्जाती" ति इमस्स पन^{११} पदभाजनीयस्स वसेन वेदितव्वानि ।

१. नानप्पकारकं-स्या० । २-२. कायिकचेतसिकदुक्खा वेदना-सु०, स्या० । ३. ०पन्न-
त्थेन-स्या०, रो० । ४. स्या०, सु० पोत्थकेषु नत्थि । ५. पालियं-म०, रो० ।

B. 89

तत्रायं अत्यवणना—तेसं तेसं सत्तानं ति अयं सङ्खेपतो अनेकेसं सत्तानं साधारणनिद्देशो । या देवदत्तस्स जाति, या सोमदत्तस्स जाती ति एवं हि^१ दिवसं पि कथीयमाने^२ नेव सत्ता परियादानं गच्छन्ति, न सब्बं अपरत्थदीपनं सिज्झति । इमेहि पन द्वीहि पदेहि न कोचि सत्तो अपरिया-
 5 दिन्नो होति, न किञ्चि अपरत्थदीपनं न सिज्झति । तेन वुत्तं—“या तेसं तेसं सत्तानं” ति । तम्हि तम्ही ति अयं जातिगतवसेन^३ अनेकेसं सत्तनिकायानं साधारणनिद्देशो । सत्तनिकाये ति सत्तानं निकाये, सत्तघटायं सत्तसमूहे ति अत्थो ।

R. 95

जाती ति अयं जातिसदो अनेकत्थो । तथा हेस “एकं पि जाति, द्वे पि
 10 जातियो [पारा० ७] ति एत्थ^४ भवे आगतो । “अत्थि विसाखे, निगण्ठा नाम समणजाती” [अं० १.१९०] ति एत्थ निकाये । “तिरि” नाम तिणजाति नाभिया उगगन्त्वा नभं आहच्च ठिता अहोसी” [अं० २.१९०] ति एत्थ पञ्चत्तियं । “जाति द्वीहि खन्धेहि सङ्गहिता” [ध० १३] ति एत्थ सङ्खत-
 लक्खणे । “यं, भिक्खवे^५, मातुकुच्छिम्हि पठमं चित्तं उप्पन्नं, पठमं विज्झाणं
 15 पातुभूतं, तदुपादाय सावस्स जाती” [मव० ९७] ति एत्थ पटिसन्धियं । “सम्पति जातो, आनन्द, बोधिसत्तो” [म० ३.१८८] ति एत्थ पसूतियं । “अनुपकुट्टो^६ जातिवादेना” [दी० १.१११] ति एत्थ कुले । “यतोहं, भगिनि, अरियाय जातिया जातो” [म० २.३४९] ति एत्थ अरियसीले । इध पनायं सविकारेसु पठमाभिनिब्बत्तक्खन्धेसु वत्तति । तस्मा जायमानक-
 20 वसेन^७ जाती ति इदमेत्थ सभावपच्चत्तं । सज्जायनवसेन सज्जाती ति उपसगगेन पदं वड्डितं । ओक्कमनवसेन ओक्कन्ति । जायनट्ठेन वा जाति, सा अपरिपुण्णायतनवसेन वुत्ता^८ । सज्जायनट्ठेन सज्जाति, सा परिपुण्णायतन-
 वसेन वुत्ता । ओक्कमनट्ठेन ओक्कन्ति, सा अण्डजजलाबुजवसेन^९ वुत्ता^{१०} । तेहि अण्डकोसञ्च वत्थिकोसञ्च ओक्कमन्ति, ओक्कमन्ता पि पविसन्ता विय

१. स्या० पोत्थके नत्थि । २. कथियमाने—म० । ३. गतिजाति—स्या०, म० ।
 ४. तत्थ—सी० । ५. तिरिया—स्या०, म० ; तिरियं—मु० ; तिरो—रो० । ६. स्या०, सु०
 पोत्थकेसु नत्थि । ७. अनुपकुट्टो—सु० ; अनुपकट्टो—स्या० । ८. जायनक०—स्या० । ९. युत्ता—
 स्या०, म० । १०. ०जलाम्बुज०—स्या० । ११. युत्ता—म०, स्या० ।

पटिसन्धि गणहन्ति । अभिनिब्वत्तनट्टेन अभिनिव्वत्ति । सा संसेदज-
ओपपातिकवसेन^१ युत्ता^२ । ते हि पाकटा येव हुत्वा निब्वत्तन्ति । अयं
ताव सम्मुतिकथा ।

इदानीं परमत्थकथा होति । खन्धा येव हि परमत्थतो पातुभवन्ति,
न सत्ता । तत्थ च खन्धानं ति एकवोकारभवे एकस्स, चतुवोकारभवे 5
चतुन्नं, पञ्चवोकारभवे पञ्चन्नं गहणं वेदितब्बं । पातुभावो ति उप्पत्ति ।
आयतनानं ति एत्थ तत्र तत्र उप्पज्जमानायतनवसेन सङ्गहो वेदितब्बो ।
पटिलाभो ति सन्ततियं पातुभावो येव ; पातुभवन्तानि^३ येव^४ हि तानि
पटिलद्वानि नाम होन्ति । अयं वुच्चति जाती ति अयं जाति नाम कथीयति ।
सा पनेसा तत्थ तत्थ भवे पठमाभिनिब्वत्तिलक्खणा, नीयातनरसा^५, 10
अतीतभवतो इध उम्मुज्जनपच्चुपट्टाना, फलवसेन दुक्खविचित्तापच्चुपट्टाना वा ।

B. 90

इदानीं 'जातिया दुक्खट्ठो वेदितब्बो' ति अयं^६ हि^७ जाति सयं न
दुक्खा, दुक्खुप्पत्तिया पन वत्थुभावेन दुक्खा ति वुत्ता । कतरस्स^८ दुक्खस्स^९
पनायं वत्थू ति ? यं तं बालपण्डितसुत्तादीसु [म० ३.२३३] भगवता पि
उपमावसेन पकासितं आपायिकं दुक्खं, यच्च सुगतियं मनुस्सलोके गब्भोक्कन्ति- 15
मूलकादिभेदं दुक्खं उप्पज्जति, तस्स सब्बस्सा पि एसा वत्थु । तत्रिदं
गब्भोक्कन्तिमूलकादिभेदं दुक्खं—अयं हि सत्तो मातुकुच्छिम्हि निब्वत्तमानो
न उप्पलपदुमपुण्डरीकादीसु निब्वत्तति । अथ खो हेट्ठा आमासयस्स उपरि
पक्कासयस्स उदरपटलपिट्टिकण्टकानं वेमज्जे परमसम्बाधे तिब्वन्धकारे नाना-
कुणपगन्धपरिभाविते असुचिपरमदुग्गन्धपवनविचरिते अधिमत्तजेगुच्छे 20
कुच्छिप्पदेसे पूतिमच्छपूतिकुम्मासचन्दनिकादीसु किमि विय निब्वत्तति ।
सो तत्थ निब्वत्तो दसमासे मातुकुच्छिसम्भवेन उस्मना^{१०} पुटपाकं विय
पच्चमानो पिट्टपिण्डि विय सेदियमानो सम्मिज्जनपसारणादिरहितो^{११} अधिमत्तं
दुक्खं पच्चनुभोती ति । इदं ताव 'गब्भोक्कन्तिमूलकं' दुक्खं ।

R. 96

१. संसेदजोपपातिक०—स्या० । २. वुत्ता—रो० । ३-३. पातुभवन्तानेव—सी०, म० ।

४. निट्थातनरसा०—म० । ५-५. अयहि—म० । ६-६. कतरदुक्खस्स—म०, रो० ।

७. उस्माना—स्या०, सु० । ८. समज्जन०—म० ।

यं पन सो मातु सहसा उपक्खलनगमननिसीदनउट्टानपरिवत्तनादीमु
सुराधुत्तहत्थगतो एल्लो^१ विय अहिगुण्ठिकहत्थगतो^२ सप्पपोतको विय च
आकड्डन-परिकड्डन-ओधुनन-निदधुननादिना उपक्कमेन अधिमतं दुक्खमनु-
भवति, यच्च मातु सीतूदकपानकाले सीतनरकूपपन्नो विय, उण्हयागुभत्तादि-
5 अज्झोहरणकाले अज्झारवुट्टिसम्परिकिण्णो विय, लोणम्बिलादिअज्झोहरणकाले
खारापतच्छिकादिकम्मकारणप्पत्तो^३ विय तिब्बं दुक्खमनुभोति—इदं
‘गब्भपरिहरणमूलकं’ दुक्खं ।

यं पनस्स मूळ्हगब्भाय मातुया मित्तामच्चसुहज्जादीहि पि अदस्सनारहे
दुक्खुप्पत्तिट्ठाने छेदनफालनादीहि दुक्खं उप्पज्जति—इदं ‘गब्भविपत्तिमूलकं’
10 दुक्खं । यं विजायमानाय मातुया कम्मजेहि वातेहि परिवत्तेत्वा नरकपपातं
विय अतिभयानकं योनिमग्गं पटिपातियमानस्स परमसम्बाधेन योनिमुखेन
ताळच्छिगलेन विय निक्कड्डियमानस्स महानागस्स^४ नरकसत्तस्स विय च
सङ्घाटपब्बतेहि विचुण्णियमानस्स दुक्खं उप्पज्जति—इदं ‘विजायनमूलकं’
दुक्खं । यं पन जातस्स तरुणवणसदिससुकुमारसरीरस्स हत्थगहण-नहापन-
15 धोवन-चोळपरिमज्जनादिकाले^५ सूचिमुखखुरधाराहि विज्झनफालनसदिसं
दुक्खं उप्पज्जति—इदं मातुकुच्छितो ‘बहिनिक्खमनमूलकं’ दुक्खं । यं
ततो परं पवत्तियं अतनाव अत्तानं वधन्तस्स^६, अचेलकवतादिवसेन आतापन-
परितापनानुयोगमनुयुतस्स, कोधवसेन अभुज्जन्तस्स, उब्बन्धन्तस्स च दुक्खं
होति—इदं ‘अत्तपक्कममूलकं’ दुक्खं ।

20 यं पन परतो वधवन्धनादीनि अनुभवन्तस्स दुक्खं^७ उप्पज्जति—इदं
‘परुपक्कममूलकं’ दुक्खं ति । इति इमस्स सब्बस्सा पि दुक्खस्स अयं
जाति वत्थुमेव होती ति । तेनेतं वुच्चति—

जायेथ नो चे नरकेसु सत्तो,
तत्थगिदाहादिकमप्पसय्हं ।

25 लभेथ दुक्खं नु कुहि पतिट्ठं,
इच्चाह दुक्खा ति मुनीध जाति ॥

१. एल्लपोतको—स्या० । २. अहितुण्डिक०—स्या०, म० । ३. खारप्पटिच्छिकादि०—
स्या०, म०, रो० । ४. स्या० पोत्थके नत्थि । ५. हत्थगहणन्हापन०—म० । ६. वधेन्तस्स—
सी०, रो० । ७. सु० पोत्थके नत्थि ।

दुक्खं तिरच्छेसु कसापतोद-
दण्डाभिघातादिभवं अनेकं ।

यं तं कथं तत्थ भवेय्य जातिं,
विना तर्हि जाति ततो पि दुक्खा ॥

पेतेसु दुक्खं पन खुप्पिपासा-
वातातपादिप्पभवं विचित्तं ।

यस्मा अजातस्स न तत्थ अत्थि,
तस्मा पि दुक्खं मुनि जातिमाह ॥

तिब्बन्धकारे च असय्हसीते,
लोकन्तरे यं असुरेसु दुक्खं ।

न तं भवे तत्थ न चस्स जाति,
यतो अयं जाति ततो पि दुक्खा ॥

यश्चा पि गूथनरके विय मातुगब्भे,
सत्तो वसं चिरमतो बहि निक्खमश्च ।

पप्पोति दुक्खमतिघोरमिदम्पि नत्थि,
जातिं विना इति पि जातिरयं^१ हि^१ दुक्खा ॥

किं भासितेन बहुना ननु यं कुहिञ्चि,
अत्थीध किञ्चिदपि दुक्खमिदं कदाचि ।

नेवत्थि जाति विरहे यदतो महेसी,
दुक्खा ति सब्बपठमं इममाह^२ जातिं ति ॥

जरानिद्देसो

जरानिद्देसे जरा ति सभावपच्चत्तं । जीरणता ति आकारनिद्देसो ।
खण्डिच्चं ति आदयो तयो कालातिक्रमे किच्चनिद्देसा । पच्छिमा द्वे
पकतिनिद्देसा । अयं हि जरा ति इमिना पदेन सभावतो दीपिता,
तेनस्सा इदं सभावपच्चत्तं । जीरणता ति इमिना आकारतो, तेनस्सायं
आकारनिद्देसो । खण्डिच्चं ति इमिना कालातिक्रमे दन्तनखानं 25
खण्डितभावकरणकिच्चतो । पालिच्चं ति इमिना केसलोमानं पलितभाव-
करणकिच्चतो । वलित्तचता ति इमिना मंसं मिलापेत्वा तचे वलित्तभाव-

करणकिञ्चितो दीपिता । तेनस्सा इमे खण्डिच्चं ति आदयो तयो कालातिक्रमे
किञ्चिनिद्देसा । तेहि इमेसं विकारानं दस्सनवसेन पाकटीभूता ति पाकटजरा
दस्सिता । यथेव हि उदकस्स वा वातस्स वा अग्गिनो वा तिण्णक्खादीनं
संसग्गपलिभग्गताय वा भामताय वा गतमग्गो पाकटो होति, न च सो
5 गतमग्गो तानेव उदकादीनि, एवमेव जराय दन्तादीसु खण्डिच्चादिवसेन
गतमग्गो पाकटो, चक्खुं उम्मीलेत्वा^१ पि गय्हति । न च खण्डिच्चादीनेव
जरा ; न हि जरा चक्खुविञ्जेय्या होति ।

B. 93

आयुनो संहानि इन्द्रियानं परिपाको ति इमेहि पन पदेहि कालातिक्रमे
येव अभिव्यत्ताय^२ आयुक्खयचक्खादिइन्द्रियपरिपाकसङ्घाताय पकतिया
10 दीपिता । तेनस्सिमे पच्छिमा द्वे पकतिनिद्देसा ति वेदितब्बा । तत्थ
यस्मा जरं पत्तस्स आयु हायति तस्मा जरा “आयुनो संहानी”ति फलूपचारेन
वुत्ता । यस्मा दहरकाले सुप्पसन्नानि सुखुमं पि अत्तनो विसयं सुखेनेव
गण्हनसमत्थानि चक्खादीनि इन्द्रियानि जरं पत्तस्स परिपक्कानि आळुलितानि^३
अविसदानि ओळारिकं पि अत्तनो विसयं गहेतुं असमत्थानि होन्ति, तस्मा
15 “इन्द्रियानं परिपाको”ति फलूपचारेनेव वुत्ता ।

R. 99

सा पनेसा एवं निद्दिट्ठा सब्बा पि जरा पाकटा पटिच्छन्ना ति दुविधा
होति । तत्थ दन्तादीसु खण्डादिभावदस्सनतो रूपधम्मेषु जरा ‘पाकट-
जरा’ नाम । अरूपधम्मेषु पन जरा तादिसस्स विकारस्स अदस्सनतो
‘पटिच्छन्नजरा’ नाम ।

20 तत्थ थ्वायं खण्डादिभावो दिस्सति, सो तादिसानं दन्तादीनं सुविञ्जे-
य्यत्ता वण्णो येव । तं चक्खुना दिस्वा मनोद्वारेण चिन्तेत्वा “इमे दन्ता”
जराय पट्टा” ति जरं जानाति, उदकट्टाने बद्धानि गोसिङ्गादीनि
ओलोकेत्वा हेट्ठा उदकस्स अत्थिभावजाननं विय । पुन अवीचि सवीची ति
एवं पि अयं जरा दुविधा होति । तत्थ मणिकनकरजतपवाळचन्दसुरिया-
25 दीनं^४ मन्ददसकादिसु पाणीनं^५ विय च पुप्फफलपल्लवादीसु अपाणीनं^६ विय च

१. उम्मीलेत्वा-स्या० ; उम्मीलित्वा-सी० । २. अतिव्यत्ताय-सु०, रो० । ३. आळु-
लितानि-सी० । ४. खन्वा-स्या० । ५. चन्दिम०-स्या० ; सूरिय०-म० । ६. पाणिनं-सी० ।
७. अपाणिनं-सी० ।

अन्तरन्तरा वण्णविसेसादीनं दुब्बिज्जेय्यत्ता जरा 'अवीचिजरा' नाम,
निरन्तरजरा ति अत्थो । ततो अज्जेसु पन यथावुत्तेसु अन्तरन्तरा
वण्णविसेसादीनं सुविज्जेय्यत्ता जरा 'सवीचिजरा' नाम ।

तत्थ सवीचिजरा उपादिन्नानुपादिन्नकवसेन एवं दीपेतब्बा^१—दहरकुमा-
रकानं हि पठममेव खीरदन्ता नाम उट्ठहन्ति, न ते थिरा । तेसु पन 5
पतितेसु पुन दन्ता उट्ठहन्ति । ते पठममेव सेता होन्ति, जरावातेन पन
पहट्ठकाले काळका होन्ति । केसा पन पठममेव तम्बा पि होन्ति काळका
पि सेता पि । छवि पन सलोहितिका होति । वड्डन्तानं वड्डन्तानं
ओदातानं ओदातभावो, काळकानं काळकभावो पज्जायति, जरावातेन पन
पहट्ठकाले वाळि गण्हाति । सब्बं पि सस्सं वपितकाले^२ सेतं होति, पच्छा 10
नीलं, जरावातेन पन पहट्ठकाले पण्डुकं होति । अम्बङ्कुरेणा पि दीपेतुं वट्ठति
एव । अयं वुच्चति जरा ति अयं जरा नाम कथीयति^३ । सा पनेसा
खन्धपरिपाकलक्खणा, मरणूपनयनरसा, योब्बनविनासपच्चुपट्ठाना ।

B. 94,
R. 100

'जराय दुक्खट्ठो वेदितब्बो' ति एत्थ पन अयं पि जरा सयं न दुक्खा,
दुक्खस्स पन वत्थुभावेन दुक्खा ति वुत्ता । कतरस्स दुक्खस्स ? काय- 15
दुक्खस्स चेव दोमनस्सदुक्खस्स च । जिण्णस्स हि अत्तभावो जरसकटं
विय दुब्बलो होति, ठातुं वा गन्तुं वा निसीदितुं वा वायमन्तस्स बलवं
कायदुक्खं उप्पज्जति ; पुत्तदारे यथापुरे असल्लक्खेन्ते दोमनस्सं उप्पज्जति ।
इति इमेसं द्विन्नं पि दुक्खानं वत्थुभावेन दुक्खा ति वेदितब्बा । अपि च—

अङ्गानं सिथिलीभावा^४, इन्द्रियानं विकारतो ।

20

योब्बनस्स विनासेन, बलस्स उपघाततो ॥

विप्पवासा सतादीनं, पुत्तदारेहि अत्तनो ।

अपसादनीयतो चेव^५, भीयो^६ बालत्तपत्तिया ॥

पप्पोति दुक्खं यं मच्चो, कायिकं मानसं तथा ।

सब्बमेतं जराहेतु, यस्मा तस्मा जरा दुखा^७ ति ॥

25

१. वेदितब्बा—स्या० । २. वापित०—स्या० । ३. कथीयति—म० ; एवं उपरि पि ।

४. सिथिलभावा—म० । ५. चन्नु० । ६. भियो—स्या०, म० । ७. दुक्खा—स्या०, सु० ।

मरणनिर्देशो

मरणनिर्देशे चवनकवसेन चुति ; एकचतुपञ्चखन्धाय चुतिया सोमञ्ज-
वचनमेतं । चवनता ति भाववचनेन लक्खणनिदस्सनं । भेदो ति
चुतिखन्धानं^१ भङ्गुप्पत्तिपरिदीपनं । अन्तरधानं ति घटस्स विय भिन्नस्स
भिन्नानं चुतिखन्धानं येन केनचि परियायेन ठानाभावपरिदीपनं । मच्चुमरणं
5 ति मच्चुसङ्घातं मरणं । कालो नाम अन्तको, तस्स किरिया कालकिरिया ।
एत्तावता सम्मुतिया मरणं दीपितं होति ।

इदानीं परमत्थेन दीपेतुं खन्धानं भेदो ति आदिमाह । परमत्थेन
हि खन्धा येव भिज्जन्ति, न सत्तो नाम कोचि मरति । खन्धेषु पन
भिज्जमानेषु सत्तो मरति, भिन्नेषु मतो ति वोहारो होति । एत्थ च
10 चतुपञ्चवोकारवसेन खन्धानं भेदो, एकवोकारवसेन कळेवरस्स निकखेपो ;
चतुवोकारवसेन वा खन्धानं भेदो, सेसद्वयवसेन कळेवरस्स निकखेपो
वेदितब्बो । कस्मा ? भवद्वये पि रूपकायसङ्घातस्स कळेवरस्स
सम्भवतो^२ । यस्मा वा चातुम्महाराजिकादीसु खन्धा भिज्जन्तेव, न
किञ्चि निक्खिपति, तस्मा तेसं वसेन खन्धानं भेदो । मनुस्सादीसु
15 कळेवरस्स निकखेपो । एत्थ च कळेवरस्स निकखेपकरणतो मरणं “कळेवरस्स
निकखेपो” ति वुत्तं ।

जीवितिन्द्रियस्स उपच्छेदो ति इमिना इन्द्रियवद्धस्सेव मरणं नाम
होति, अनिन्द्रियवद्धस्स मरणं नाम नत्थी ति दस्सेति । ‘सस्सं मतं, रुक्खो
मतो’ ति इदं पन वोहारमत्तमेव । अत्थतो पन एवरूपानि वचनानि
20 सस्सादीनं खयवयभावमेव दीपेन्ति । इदं वुच्चति मरणं ति इदं सब्बं पि
मरणं नाम कथीयति ।

अपि चेत्थ खणिकमरणं, सम्मुतिमरणं, समुच्छेदमरणं ति अयं पि भेदो
वेदितब्बो । तत्थ ‘खणिकमरणं’ नाम पवत्ते रूपारूपधम्मानं भेदो ।
‘त्तिस्सो मतो, फुस्सो मतो’ ति इदं ‘सम्मुतिमरणं’ नाम । खीणासवस्स
25 अप्पटिसन्धिका कालकिरिया ‘समुच्छेदमरणं’ नाम । इमस्मिं पनत्थे

१. खन्धानं-सु० । २. सभावतो-सु० ; सभावतो-म० ।

सम्मुतिमरणं अधिप्पेतं । जातिकखयमरणं, उपक्कममरणं, सरसमरणं, आयुक्खयमरणं, पुञ्जक्खयमरणं ति पि तस्सेव नामं । तयिदं चुतिलक्खणं, वियोगरसं, विप्पवासपच्चुपट्टानं ।

‘मरणस्स दुक्खट्ठो वेदितब्बो’ ति एत्थ पन इदं पि सयं न दुक्खं, दुक्खस्स पन वत्थुभावेन दुक्खं ति वुत्तं । मरणन्तिका^१ पि हि^२ सारोरिका^३ वेदना, पटिवाते गहिता आदित्तिणुक्का विय, सरीरं दहन्ति^४ । नरक-निमित्तादीनं उपट्टानकाले^५ बलवदोमनस्सं उप्पज्जति । इति इमेसं द्वित्रं पि दुक्खानं वत्थुभावेन दुक्खं ति वेदितब्बं । अपि च—

पापस्स पापकम्मादि, निमित्तमनुप्पससतो ।

भद्दस्सापसहन्तस्स, वियोगं पियवत्थुकं ॥

मीयमानस्स यं दुक्खं, मानसं अविसेसतो ।

सब्बेसं चा पि यं सन्धि-बन्धनच्छेदनादिकं ॥

वितुज्जमानमम्मानं^६, होति दुक्खं सरीरजं ।

असत्थमप्पटिकारं, दुक्खस्सेतस्सिदं यतो ।

मरणं वत्थु तेनेतं, दुक्खमिच्चैव भासितं ति ॥

अपि च इमानि जातिजरामरणानि नाम इमेसं सत्तानं वधकपच्चामित्ता विय ओतारं गवेसन्तानि विचरन्ति । यथा हि पुरिसस्स तीसु पच्चामित्तेसु ओतारापेक्खेसु विचरन्तेसु एको वदेय्य—“अहं असुकअरञ्जस्स नाम वण्णं कथेत्वा एतं आदाय तत्थ गमिस्सामि, एत्थ मय्हं दुक्करं नत्थी” ति । दुतियो वदेय्य “अहं तव एतं गहेत्वा गतकाले पोथेत्वा दुब्बलं करिस्सामि, एत्थ मय्हं दुक्करं नत्थी” ति । ततियो वदेय्य—“तया एतस्मिं पोथेत्वा दुब्बले कते तिण्हेन असिना सीसच्छेदनं नाम मय्हं भारो होतू” ति । ते एवं वत्वा तथा करेय्युं ।

तत्थ पठमपच्चामित्तस्स अरञ्जस्स वण्णं कथेत्वा तं आदाय तत्थ गतकालो विय सुहज्जजातिमण्डलतो निक्कट्ठित्वा यत्थ कत्थचि निब्बत्तापनं

१-१. मरणं ति कायिका-सी०, सु० । २. निदहन्ति-सी०, म०, रो० ।

३. उपट्टहनकाले-म०, रो० । ४. ०धम्मानं-स्या०, सु० ।

नाम जातिया किच्चं । दुतियस्स पोथेत्वा दुब्बलकरणं^१ विय निब्बत्तक्खन्धेसु निपतित्वा पराधीनमञ्चपरायणभावकरणं जराय किच्चं । ततियस्स तिण्हेन असिना सीसच्छेदनं विय जीवितक्खयपापनं^२ मरणस्स किच्चं ति वेदितब्बं ।

- 5 अपि चेत्थ जातिदुक्खं सादीनवमहाकन्तारप्पवेसो विय दट्ठब्बं । जरा-
दुक्खं तत्थ अन्नपानरहितस्स दुब्बल्यं विय दट्ठब्बं । मरणदुक्खं दुब्बलस्स
इरियापथपवत्तने विहतपरक्कमस्स वाळादीहि^३ अनयव्यसनापादनं विय
दट्ठब्बं ति ।

सोकनिद्देसो

- सोकनिद्देसे व्यसती^४ ति व्यसनं^५ ; हितसुखं खिपति विद्धंसेती ति
10 अत्थो । आतीनं व्यसनं जातिव्यसनं ; चोररोगभयादीहि जातिक्खयो
R. 103 जातिविनासो ति अत्थो । तेन जातिव्यसनेन फुट्टस्सा ति अज्झोत्थटस्स
अभिभूतस्स समन्नागतस्सा ति अत्थो । सेसेसु पि एसेव नयो । अयं पन
विसेसो—भोगानं व्यसनं भोगव्यसनं ; राजचोरादिवसेन भोगक्खयो भोग-
विनासो ति अत्थो । रोगो येव व्यसनं रोगव्यसनं ; रोगो हि आरोग्यं
15 व्यसति^६ विनासेती ति व्यसनं । सीलस्स व्यसनं सीलव्यसनं ; दुस्सील्यस्सेतं
नामं । सम्मादिट्ठि विनासयमाना उप्पन्ना दिट्ठि येव व्यसनं दिट्ठिव्यसनं ।
एत्थ च पुरिमानि द्वे अनिप्फन्नानि, पच्छिमानि तीणि निप्फन्नानि तिलक्ख-
णव्भाहतानि । पुरिमानि च तीणि नेव कुसलानि न अकुसलानि ।
सीलदिट्ठिव्यसनद्वयं अकुसलं ।

- B. 97 20 अज्जतरज्जतरेना ति गहितेसु वा येन केनचि अगहितेसु वा मित्ता-
मच्चव्यसनादीसु येन केनचि । समन्नागतस्सा ति समनुबन्धस्स^७ अपरि-
मुच्चमानस्स । अज्जतरज्जतरेन दुक्खधम्मेना ति येन केनचि सोक-
दुक्खस्स उप्पत्तिहेतुना । सोको ति सोचनकवसेन^८ सोको ; इदं तेहि
कारणेहि उपज्जनकसोकस्स सभावपच्चत्तं । सोचना ति सोचनाकरो ।

१. दुब्बलीकरणं—स्या० । २. ० पापणं—सी० । ३. बन्वादीहि—स्या० । ४. विय-
सती—स्या० । ५. व्यसनं—स्या०, म० । ६. व्यसति—स्या०, म० । ७. समनुबन्धनस्स—रो० ।
८. सोचनवसेन—स्या० ।

सोचितत्तं ति सोचितभावो । अन्तोसोको ति अब्भन्तरे सोको । दुतियपदं उपसग्वसेन वड्ढितं । सो हि अब्भन्तरे^१ सुक्खापेत्तो विय^२ परिसुक्खापेत्तो विय^३ उप्पज्जती ति “अन्तोसोको अन्तोपरिसोको” ति वुच्चति ।

चेतसो परिज्झायना ति चित्तस्स भायनाकारो । सोको हि उप्पज्जमानो अग्गि^४ विय चित्तं भापेति परिदहति, “चित्तं मे भामं, न मे किञ्चि^५ पटिभाती” ति वदापेति । दुक्खितो मनो दुम्मनो, तस्स भावो दोमनस्सं । अनुपविट्ठेन सोको व सल्लं ति सोकसल्लं । अयं वुच्चति सोको ति अयं सोको नाम कथीयति । सो पनायं किञ्चापि अत्थतो दोमनस्सवेदनाव होति, एवं सन्ते पि अन्तोनिज्झानलक्खणो, चेतसो परिनिज्झायनरसो, अनुसोचनपच्चुपट्टानो ।

R. 104

10

‘सोकस्स दुक्खट्ठो वेदितब्बो’ ति एत्थ पन अयं सभावदुक्खत्ता चेव दुक्खस्स च वत्थुभावेन दुक्खो ति वुत्तो । कतरदुक्खस्सा ति ? कायिक-दुक्खस्स चेव जवनक्खणे च दोमनस्सदुक्खस्स । सोकवेगेन हि हृदये^६ महागण्डो उट्ठित्वा परिपच्चित्वा भिज्जति, मुखतो वा काळलोहितं निक्खमति, बलवं कायदुक्खं उप्पज्जति । “एतका मे आतयो खयं गता, एतका मे भोगा”ति चिन्तेन्तस्स च बलवं दोमनस्सं उप्पज्जति । इति इमेसं द्वित्रं दुक्खानं वत्थुभावेन पेस^७ दुक्खो ति वेदितब्बो । अपि च—

सत्तानं हृदयं सोको, सल्लं विय वितुज्जति ।

अग्गितत्तो व नाराचो, भुसं^८ च^९ दहते पुन ॥

समावहति च व्याधि-जरामरणभेदनं ।

दुक्खं पि विविधं यस्मा, तस्मा दुक्खो ति वुच्चति ॥

20

परिदेवनिद्देसो

परिदेवनिद्देसे ‘मय्हं धीता, मय्हं पुत्तो’ ति एवं आदिस्स आदिस्स देवन्ति रोदन्ति एतेना ति आदेवो । तं तं वण्णं परिकित्तेत्वा परिकित्तेत्वा देवन्ति

B. 98

१. अब्भन्तरं-स्या० । २. स्या० पोत्थके नत्थि । ३. स्या०, सु० पोत्थकेसु नत्थि । ४. अति-स्या० । ५. हृदये वा-स्या० । ६. चेस-स्या० । ७-७. भुसञ्च-स्या० । ८. दहते-स्या०, रो० ; दहते-म० । ९. वुच्चती ति-स्या०, म० ।

एतेना ति परिदेवो । ततो परानि द्वे द्वे पदानि पुरिमद्वयस्सेव आकारभावनिदेसवसेन वुत्तानि । वाचा ति वचनं । पलापो ति तुच्छं निरत्थकवचनं । उपड्डुभणित-अञ्जभणितादिवसेन विरूपो पलोपो^१ विप्पलापो । लालप्पो ति पुनप्पुनं लपनं । लालप्पनाकारो लालप्पना । लालप्पितस्स भावो
 ५ लालप्पितत्तां । अयं वुच्चति परिदेवो ति अयं परिदेवो नाम कथीयति । सो लालप्पनलक्खणो, गुणदोसपरिकित्तनरसो, सम्भमपच्चुपट्टानो ।

‘परिदेवस्स दुक्खट्ठो वेदितब्बो’ ति एत्थ पन अयं पि सयं न दुक्खो, कायदुक्खदोमनस्सदुक्खानं पन वत्थुभावेन दुक्खो ति वुत्तो । परिदेवन्तो हि अत्तनो खन्वं सुट्ठीहि पोथेति, उभोहि हत्थेहि उरं पहरति पिसति^२, सीसेन
 १० भित्तिया सद्धि युज्जति । तेनस्स बलवं कायदुक्खं उप्पज्जति । ‘एत्तका मे आतयो खयं वयं अब्भत्थं गता’ ति आदीनि चिन्तेति^३ । तेनस्स बलवं दोमनस्सं उप्पज्जति । इति इमेसं द्वित्वं पि दुक्खानं वत्थुभावेन दुक्खो ति वेदितब्बो । अपि च—

यं सोकसल्लविहतो परिदेवमानो,
 १५ कण्ठोट्टतालुतलसोसजमप्पसय्हं^४ ।
 भित्थोधिमतमधिगच्छति येव दुक्खं,
 दुक्खो ति तेन भगवा परिदेवमाहा ति ॥

दुक्खदोमनस्सनिदेसो

दुक्खदोमनस्सनिदेसा हेट्ठा धम्मसङ्गहट्ठकथायं [अट्ठ० ३५, २०७] वणिणितत्ता पाकटा एव । लक्खणादीनि पन तेसं^५ तत्थ वुत्तानेव ।

२० ‘दुक्खस्स दुक्खट्ठो वेदितब्बो, दोमनस्सस्स दुक्खट्ठो वेदितब्बो’ ति एत्थ पन उभयं पेतं सयश्च दुक्खत्ता कायिकचेतसिकदुक्खानश्च वत्थुभावेन दुक्खं ति वुत्तं । हत्थपादानं हि कण्णनासिकानश्च छेदनदुक्खेन दुक्खितस्स, अनाथसालायं उच्छिट्ठकपालं^६ पुरतो कत्वा निपन्नस्स, वणमुखेहि पुळ्वकेसु^७ निक्खमन्तेसु बलवं कायदुक्खं

१. पलापो ति—स्या० । २. पिसति—म० । ३. चिन्तेसि—सु० । ४. तालुगलं—सी० । ५. तेसं—स्या० । ६. उच्छिट्ठं—सी० । ७. पुळ्वकेसु—स्या० ; पुळ्वकेसु—सु० ; पुळ्वकेसु—म० ।

उप्पज्जति ; नानारङ्गरत्तवत्थमनुञ्जालङ्कारं नक्खत्तं कीळत्तं महाजनं
दिस्वा बलवदोमनस्सं उप्पज्जति । एवं ताव दुक्खस्स द्वित्रं पि दुक्खानं
वत्थुभावो वेदितब्बो । अपि च--

पीळेति कायिकमिदं, दुक्खं दुक्खञ्च मानसं भिय्यो ।

जनयति यस्मा तस्मा, दुक्खं ति विसेततो वुत्तं^१ ति ॥

5

चेतोदुक्खसमप्पिता पन केसे पकिरिय उरानि पतिपिसेन्ति, आवट्टन्ति,
विवट्टन्ति, छिन्नपपातं पपतन्ति, सत्थं आहरन्ति, विसं खादन्ति, रज्जुया
उब्बन्धन्ति, अग्गिं पविसन्ति । तं तं विपरीतं वत्थुं तथा तथा विप्पट्टि-
सारिनो परिडय्हमानचित्ता चिन्तेन्ति । एवं दोमनस्सस्स उभिन्नं पि
दुक्खानं वत्थुभावो वेदितब्बो । अपि च --

10

पीळेति यतो चित्तं, कायस्स च पीळनं समावहति ।

दुक्खं ति दोमनस्सं^२, दोमनस्सं^३ ततो अहूँ^४ ति ।

उपायासनिद्देसो

उपायासनिद्देसे आयासनट्टेन आयासो ; संसीदनविसीदनाकारप्पवत्तस्स
चित्तकिलमथस्सेतं^५ नामं । बलवं आयासो उपायासो । आयासितभावो^६
आयासितत्तं । उपायासितभावो^७ उपायासितत्तं । अयं वुच्चति उपायासो 15
ति अयं उपायासो नाम कथीयति । सो पनेस व्यासत्तिलक्खणो, नित्थुनन-
रसो, विसादपच्चुपट्टानो ।

R. 106

‘उपायासस्स दुक्खट्ठो वेदितब्बो’ ति एत्थ पन अयं पि सयं न दुक्खो,
उभिन्नं पि^८ दुक्खानं वत्थुभावेन दुक्खो ति वुत्तो । कुपितेन हि रज्ज्वा
इस्सरियं अच्छिन्दित्वा हतपुत्तभातिकानं आणत्तवधानं भयेन अट्ठवि 20
पविसित्वा निलीनानं महाविसादप्पत्तानं दुक्खट्टानेन दुक्खसेय्याय दुक्ख-
निसज्जाय बलवं कायदुक्खं उप्पज्जति । ‘एत्तका नो जातका, एत्तका भोगा
नट्ठा’ति चिन्तेन्तानं बलवदोमनस्सं उप्पज्जति । इति इमेसं द्वित्रं पि
दुक्खानं वत्थुभावेन दुक्खो ति वेदितब्बो ति । अपि च--

१. स्या० पोत्यके नत्थि । २. दोमनस्सं पि-स्या० । ३. ०दोमनस्सा-स्या० ;
विदोमनस्सा-सी०, रो० । ४. आहू-सी०, स्या०, रो० । ५. चित्तकिलमस्सेतं-मु० ।
६. आयासितस्सभावो-स्या० । ७. उपायासितस्सभावो-स्या० । ८. पि पन-स्या० ।

B. 100

चित्तस्स परिदहना, कायस्स विसादना च अधिमत्तं ।
यं दुक्खमुपायासो, जनेति दुक्खो ततो वुत्तो ॥

एत्थ च मन्दगिणा अन्तोभाजने येव तेलादीनं पाको विय सोको ।
तिक्खगिणा पच्चमानस्स भाजनतो बहिनिक्खमनं विय परिदेवो । बहि-
5 निक्खन्तावसेसस्स निक्खमितुं पि अप्पहोन्तस्स अन्तोभाजने येव याव परिक्खया
पाको विय उपायासो दट्ठब्बो ।

अप्पियसम्पयोगनिद्देशो

अप्पियसम्पयोगनिद्देशे यस्सा ति ये अस्स । अनिट्ठा ति अपरिये-
सिता । परियेसिता वा होन्तु अपरियेसिता वा^१, नाममेवेतं^२ अमनापार-
म्मणानं । मनस्मि न कमन्ति, न पविसन्ती ति अकन्ता । मनस्मिं न
10 अप्पियन्ति, न वा मनं वड्ढेन्ती ति अमनापा । रूपा ति आदि तेसं
सभावनिदस्सनं । अनत्थं कामेन्ति इच्छन्ती ति अनत्थकामा । अहितं
कामेन्ति इच्छन्ती ति अहितकामा । अफासुकं दुक्खविहारं कामेन्ति
इच्छन्ती ति अफासुककामा^३ । चतूहि योगेहि खेमं निब्भयं विवट्ठं न
इच्छन्ति, सभयं वट्ठमेव नेसं कामेन्ति इच्छन्ती ति आयोगक्खेमकामा ।

R. 107

15 अपि च सद्धादीनं वुद्धिसङ्घातस्स अत्थस्स अकामनतो तेसं येव
हानिसङ्घातस्स^४ अनत्थस्स च कामनतो अनत्थकामा । सद्धादीनं येव
उपायभूतस्स हितस्स अकामनतो सद्धाहानिआदीनं उपायभूतस्स अहितस्स
च कामनतो अहितकामा । फासुकविहारस्स अकामनतो अफासुकविहारस्स
च कामनतो अफासुककामा । यस्स कस्सचि निब्भयस्स अकामनतो
20 भयस्स च कामनतो अयोगक्खेमकामा ति एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो ।

सङ्गती ति गत्त्वा संयोगो । समागमो ति आगतेहि संयोगो ।
समोधानं ति ठाननिसज्जादीसु सहभावो । मिस्सीभावो^५ ति सब्बकिच्चानं
सहकरणं । अयं सत्तवसेन योजना । संखारवसेन पन यं लब्धति तं

१. वा अपरियेसितव्वानं-स्या० । २. नामं चेतं-स्या० । ३. अफासुककामा-स्या० ।
४. हानी०-स्या० । ५. मिस्सि०-सी० ।

गहेतब्बं । अयं वुच्चती ति अयं अप्पियसम्पयोगो नाम कथीयति । सो अनिट्ठसमोधानलक्खणो, चित्तविघातकरणरसो, अनत्थभावपच्चुपट्टानो ।

सो अत्थतो एको धम्मो नाम नत्थि । केवलं अप्पियसम्पयुत्तानं दुविधस्सा पि दुक्खस्स वत्थुभावतो दुक्खो ति वुत्तो । अनिट्ठानि हि वत्थूनि समोधानगतानि विज्झनछेदनफालनादीहि कायिकं पि दुक्खं ५ उप्पादेन्ति, उब्बेगजननतो^१ मानसं पि । तेनेतं वुच्चति—

दिस्वाव अप्पिये दुक्खं, पठमं होति चेतसि ।

तदुपक्कमसम्भूत-मथ काये यतो इध ॥

ततो दुक्खद्वयस्सा पि, वत्थुतो सो महेसिना ।

दुक्खो वुत्तो ति विज्जेय्यो, अप्पियोहि समागमो ति ॥

10

पियविप्पयोगनिद्देशो

पियविप्पयोगनिद्देशो वुत्तपटिपक्खनयेन वेदितब्बो । माता वा ति आदि पनेत्थ अत्थकामे सरूपेन दस्सेतुं वुत्तं । तत्थ ममायती ति माता । पियायती ति पिता । भजती ति भाता । तथा भगिनी । मेत्तायन्ती ति मिता, मिनन्ती ति वा मिता ; सब्बगुह्येसु अन्तो पक्खिपन्ती ति अत्थो । किच्चकरणीयेसु सहभावद्वेन अमा होन्ती ति अमच्चा । अयं अम्हाकं 15 अज्झत्तिको ति एवं जानन्ति आयन्ती^२ ति वा^३ जातो । लोहितेन सम्बन्धा ति सालोहिता । एवमेतानि पदानि अत्थतो वेदितब्बानि । अयं वुच्चती ति अयं पियोहि विप्पयोगो नाम कथीयति । सो इट्ठवत्थुवियोगलक्खणो, सोकुप्पादनरसो, व्यसनपच्चुपट्टानो^४ ।

R. 108

सो अत्थतो एको धम्मो नाम नत्थि । केवलं पियविप्पयुत्तानं दुविधस्सा पि 20 दुक्खस्स वत्थुभावतो दुक्खो ति वुत्तो । इट्ठानि हि वत्थूनि वियुज्जमानानि सरीरस्स सोसनमिलापनादिभावेन कायिकं पि दुक्खं उप्पादेन्ति, 'यं पि नो अहोसि, तं पि नो नत्थी' ति अनुसोचापनतो^५ मानसं पि । तेनेतं वुच्चति—

जातिधनादिवियोगा, सोकसरसमप्पिता वितुज्जन्ति ।

बाला यतो ततो यं, दुक्खो ति मतो पियवियोगो ति ॥

25

१. ०जनयतो-सी० । २-२. जायन्ति वा ति-स्या० । ३. व्यसन०-स्या०, म० ।

४. अनुसोचनापनतो-स्या० ।

इच्छानिद्देसो

B. 102

इच्छानिद्देसे जातिधम्मानं ति जातिसभावानं जातिपकतिकानं । इच्छा
उप्पज्जती ति तण्हा उप्पज्जति । अहो वता ति पत्थना । न खो पनेतं
इच्छाय पत्तब्बं ति यं एतं “अहो वत मयं न जातिधम्मा अस्साम, न च
वत नो जाति आगच्छेय्या” ति एवं पहीनसमुदयेसु साधूसु विज्जमानं
5 अजातिधम्मत्तं, परिनिब्बुतेसु च विज्जमानं जातिया अनागमनं इच्छितं,
तं इच्छन्तस्सा पि मग्गभावनाय विना अपत्तब्बतो अनिच्छन्तस्स^१ च^१
भावनाय पत्तब्बतो न इच्छाय पत्तब्बं नाम होति । इदम्पी ति एतं पि ;
उपरि^२ सेसानि^३ उपादाय पि-कारो । यं पिच्छं ति येन पि धम्मेन अलब्भ-
नेय्यं वत्थुं इच्छन्तो न लभति, तं अलब्भनेय्यवत्थुइच्छन्तं दुक्खं ति वेदितब्बं ।

R. 109 10

जराधम्मानं ति आदीसु^३ पि एसेव नयो । एवमेत्थ अलब्भनेय्यवत्थूसु
इच्छा व “यं पिच्छं न लभति तं पि दुक्खं” ति वुत्ता । सा अलब्भनेय्य-
वत्थुइच्छन्तलक्खणा, तप्परियेसनरसा, तेसं अप्पत्तिपच्चुपट्टाना ।

द्विन्नं पन दुक्खानं वत्थुभावतो दुक्खा ति वुत्ता । एकच्चो हि राजा
भविस्सती ति सम्भावितो होति । सो छिन्नभिन्नगणेन परिवारितो पब्बत-
15 विसमं वा वनगहनं वा पविसति । अथ राजा तं पर्वत्ति अत्वा बलकायं
पेसेति । सो राजपुरिसेहि निहतपरिवारो सयं पि लद्धप्पहारो पलायमानो
रुक्खन्तरं वा पासाणन्तरं वा पविसति । तस्मिं समये महामेघो उट्ठहति,
तिब्बन्धकारा काळवद्दलिका होति । अथ नं समन्ततो काळकिपिल्लिकादयो
पाणा परिवारेत्वा गणहन्ति । तेनस्स बलवकायदुक्खं उप्पज्जति । ‘मं एकं
20 निस्साय एतका आती च भोगा च विनट्ठा’ ति चिन्तेन्तस्स बलवदोमनस्सं
उप्पज्जति । इति अयं इच्छा इमेसं द्विन्नं पि दुक्खानं वत्थुभावेन दुक्खा ति
वेदितब्बा । अपि च—

तं तं पत्थयमानानं, तस्स तस्स अलाभतो ।

यं विघातमयं दुक्खं, सत्तानं इध जायति ॥

25

अलब्भनेय्यवत्थूनं, पत्थना तस्स कारणं ।

यस्मा तस्मा जिनो दुक्खं, इच्छितालाभमब्रवी^४ ति ॥

१-१. अनिच्छन्तस्सा पि च-स्या० । २-२. परिसेसानि-रो० । ३. आदीसु-सी०, रो० ।
४. ०मन्नवो-स्या०, म०, रो० ।

उपादानक्खन्धनिद्देसो

उपादानक्खन्धनिद्देसे संखित्तेना ति देसनं सन्धाय वुत्तं । दुक्खं हि एत्तकानि दुक्खसतानी ति वा एत्तकानि दुक्खसहस्सानी ति वा एत्तकानि दुक्खसतसहस्सानी ति वा संखित्तुं न सक्का, देसना पन सक्का, तस्मा "दुक्खं नाम^१ अञ्जं किञ्चि नत्थि^२, सङ्घित्तेन पञ्चुपादानक्खन्धा दुक्खा" ति देसनं सङ्घित्तपन्तो एवमाह । सेय्यथीदं ति निपातो ; तस्स ते कतमे ति^३ चे ति ५ अत्थो । रूपूपादानक्खन्धो^४ ति आदीनं अत्थो खन्धविभङ्गे वर्णिता यो वे । 'खन्धानं दुक्खद्वो वेदितव्वो' ति एत्थ पन-

B. 103

जातिप्पभुतिकं^५ दुक्खं, यं वुत्तं इध तादिना ।

R. 110

अवुत्तं यच्च तं सब्बं, विना एतेन विज्जति ॥

यस्मा तस्मा उपादान-क्खन्धा सङ्घेपतो इमे^६ ।

10

दुक्खा ति वुत्ता दुक्खन्त-देसकेन महेसिना ॥

तथा^७ हि इन्धनमिव पावको, लक्खमिव पहरणानि, गोरूपमिव डंस-मकसादयो, खेत्तमिव लावका, गामं विय गामघातका, उपादानक्खन्धपञ्चकमेव जातिआदयो नानप्पकारेहि बाधयमाना, तिणलतादीनि विय भूमियं, पुप्फफल-पल्लवादीनि विय रुक्खेसु, उपादानक्खन्धेसु येव निव्वत्तन्ति । उपादानक्ख- 15 न्धानञ्च आदिदुक्खं जाति, मज्जेदुक्खं जरा, परियोसानदुक्खं मरणं । मारणन्तिकदुक्खाभिघातेन^८ परिट्ठहमानदुक्खं^९ सोको, तदसहनतो लालप्पन-दुक्खं परिदेवो । ततो धातुक्खोभसङ्घातअनिट्ठफोदुब्बसमायोगतो कायस्स अबाधनदुक्खं दुक्खं । तेन बाधियमानानं पुत्थुज्जनानं तत्थ पटिघुप्पत्तितो चेतोबाधनदुक्खं दोमनस्सं । सोकादिवुद्धिया जनितविसादानं अनुत्थुननदुक्खं 20 उपायासो । मनोरथविघातप्पत्तानं इच्छाविघातदुक्खं इच्छितालाभो ति एवं नानप्पकारतो उपपरिक्खियमाना उपादानक्खन्धा व दुक्खा ति यदेतं एकमेकं दस्सेत्वा वुच्चमानं अनेकेहि कप्पेहि न सक्का असेसतो वत्तुं, तं सब्बं पि दुक्खं एकजलबिन्दुमिह सकलसमुद्जलरसं विय येसु केसुचि पञ्चसु उपादान-

१. नाम न-स्या० । २. स्या० पोत्थके नत्थि । ३. इति-स्या० । ४. रूपूपादानक्खन्धो-म० । ५. जातिप्पभुतिकं-स्या० । ६. इध-सी० । ७. यथा-सी० । ८. मरणन्तिक०-स्या० । ९. परिट्ठहमान०-म० ।

क्वन्धेषु सङ्घिपित्वा दस्सेतुं “सङ्घित्तेन पञ्चुपादानक्वन्धा दुक्खा”ति भगवा अवोचा ति ।

दुक्खसच्चनिद्देसवण्णना निट्ठिता ।

२. समुदयसच्चनिद्देसवण्णना

B. 104,

R. 111

३. समुदयसच्चनिद्देसे यायं तण्हा ति या अयं तण्हा । पोनोभविका^१ ति पुनब्भवकरणं पुनोब्भवो, पुनोब्भवो सीलमस्सा ति पोनोभविका । अपि च पुनब्भवं देति, पुनब्भवाय संवत्तति, पुनप्पुनं भवे निब्बत्तेती ति पोनो-
भविका । सा पनेसा पुनब्भवस्स दायिका पि अत्थि अदायिका पि, पुनब्भवाय संवत्तनिका पि अत्थि असंवत्तनिका पि, दिन्नाय पटिसन्धिया उपधिवेपक्कमत्ता पि । सा पुनब्भवं ददमाना पि अददमाना पि, पुनब्भवाय संवत्तमाना पि असंवत्तमाना पि, दिन्नाय पटिसन्धिया उपधिवेपक्कमत्ता^२ पि
१० पोनोब्भविका एवा ति नामं लभति । अभिनन्दनसङ्घातेन नन्दिरागेन सहगता ति नन्दिरागसहगता, नन्दिरागेन सङ्घि अत्थतो एकत्तमेव गता ति वुत्तं होति । तत्रतत्राभिनन्दिनी ति यत्र यत्र अतभावो तत्रतत्राभिनन्दिनी, रूपादीसु वा आरम्भणेषु तत्रतत्राभिनन्दिनी ; रूपाभिनन्दिनी सद्गन्धरस-
२० फोटुब्बधम्मभिनन्दिनी ति^३ अत्थो । सेय्यथीदं^४ ति निपातो ; तस्स सा
१५ कतमा ति चे ति अत्थो । कामतण्हा ति कामे तण्हा कामतण्हा ; पञ्चकामगुणिकरागस्सेतं अधिवचनं । भवे तण्हा भवतण्हा ; भवपत्थनावसेन उप्पन्नस्स सस्सतदिट्ठिसहगतस्स रूपारूपभवरागस्स च ज्ञाननिकन्तिया चेत्तं अधिवचनं । विभवे तण्हा विभवतण्हा ; उच्छेददिट्ठिसहगतस्स^५ रागस्सेतं^६ अधिवचनं ।

२० ४-५. इदानि तस्सा तण्हाय वत्थुं वित्थारतो दस्सेतुं सा खो पनेसा ति आदिमाह । तत्थ उप्पज्जती ति जायति । निविसती^६ ति पुनप्पुनं पवत्तिवसेन पतिट्ठहति । यं लोके पियरूपं सातरूपं ति यं लोकस्मिं

१. पोनोब्भविका-म० । २. ०वेपका-स्या० । ३. स्या० पोत्थके नत्थि ।

४. सेय्यथिदं-म० । ५-५. ०सहगतरागस्सेतं-स्या० । ६. निविसति-स्या० ।

पियसभावं चेव मधुरसभावञ्च । चक्खुं लोके ति आदीसु लोकस्मिं हि
 चक्खादीसु ममत्तेन अभिनिविट्ठा सत्ता सम्पत्तियं पतिट्ठिता अत्तनो चक्खुं
 आदासादीसु निमित्तगहणानुसारेण विप्पसन्नपञ्चप्पसादं सुवण्णविमाने
 उग्घाटितमणिसीहपञ्जरं विय मञ्जन्ति, सोतं रजतपनाळिकं विय पामञ्ज-
 सुत्तकं विय च मञ्जन्ति, तुङ्गनासा ति लद्धवोहारं घाणं वट्टेत्वा ठपित 5 R. 112
 हरितालवट्ठि विय मञ्जन्ति, जिह्वं रत्तकम्बलपटलं विय मुदु-सिनिद्ध-मधुर-
 रसदं मञ्जन्ति, कायं साललट्ठि^१ विय सुवण्णतोरणं विय च मञ्जन्ति, मनं
 अञ्जेसं मनेन असदिसं उञ्जरं मञ्जन्ति, रूपं सुवण्णकणिकारपुष्पादिवण्णं
 विय, सहं मत्तकरवीककोकिलमन्दधमितमणिवंसनिग्घोसं विय, अत्तना
 पटिलद्धानि चतुसमुद्धानिकगन्धारम्मणादीनि 'कस्स अञ्जस्स एवरूपानि 10
 अत्थो' ति मञ्जन्ति । तेसं एवं मञ्जमानानं तानि चक्खादीनि पियरूपानि
 चेव होन्ति सातरूपानि च^२ । अथ नेसं तत्थ अनुप्पन्ना चेव तण्हा
 उप्पज्जति, उप्पन्ना च पुनप्पुनं पवत्तिवसेन^३ निविसति । तस्मा भगवा-
 "चक्खुं लोके पियरूपं सातरूपं । एत्थेसा तण्हा उप्पज्जमाना उप्पज्जती"
 [वि० १२९, पटि० ४४] ति आदिमाह । तत्थ उप्पज्जमाना ति यदा 15
 उप्पज्जति तदा एत्थ उप्पज्जती ति अत्थो । एस नयो सब्बत्था पी ति ।

समुदयसच्चनिद्देसवण्णना निट्ठिता ।

३. निरोधसच्चनिद्देसवण्णना

६. निरोधसच्चनिद्देसे यो तस्सा येव तण्हाया ति एत्थ 'यो तस्सेव
 दुक्खस्सा' ति वत्तब्बे यस्मा समुदयनिरोधेनेव दुक्खं निरुज्झति नो अञ्जथा,
 यथाह —

"यथा पि^१ मूले अनुपद्वे दळ्ळे,
 छिन्नो पि रुक्खो पुनरेव^२ रूहति ।

20

एवं पि तण्हानुसये अनूहते^३,
 निव्वत्तति^४ दुक्खमिदं पुनप्पुनं" [खु० १.४९] ति ॥

१. लट्ठि-सी० । २. च होन्ति-स्या० । ३. पवत्तवसेन-मु० । ४. हि-स्या० ।
 ५. पुनदेव-मु०, रो० । ६. अनुहते-स्या० । ७. निव्वत्तते-सी०, रो० ।

R. 113

तस्मा तं दुक्खनिरोधं दस्सेन्तो समुदयनिरोधेन दस्सेतुं एवमाह ।
 सीहसमानवुत्तिनो हि तथागता । ते दुक्खं निरोधेन्ता दुक्खनिरोधञ्च
 दस्सेन्ता हेतुम्हि पटिपज्जन्ति, न फले । सुवानवुत्तिनो पन अञ्जतित्थिया ।
 ते दुक्खं निरोधेन्ता दुक्खनिरोधञ्च दस्सेन्ता अत्तकिलमथानुयोगेन चैव तस्सेव
 5 च वेदनाय फले पटिपज्जन्ति, न हेतुम्ही ति । सीहसमानवुत्तिताय
 सत्था हेतुम्हि पटिपज्जन्तो यो तस्सा येवा ति आदिमाह ।

B. 106

तत्थ तस्सा येवा ति या सा उप्पत्ति निवेसवसेन हेट्ठा पकासिता
 तस्सा येव । असेसविरागनिरोधो ति आदीनि सब्बानि निब्बानवेवचनानेव ।
 निब्बानं हि आगम्म तण्हा असेसा विरज्जति निरुज्जति । तस्मा तं
 10 “तस्सा येव तण्हाय असेसविरागनिरोधो” ति वुच्चति । निब्बानञ्च आगम्म
 तण्हा चजियति^१, पटिनिस्सज्जियति, मुच्चति, न अल्लियति^२ । तस्मा
 निब्बानं “चागो पटिनिस्सगो मुत्ति अनालयो” ति वुच्चति । एकमेव हि
 निब्बानं । नामानि पनस्स सब्बसङ्खतानं नामपटिपक्खवसेन अनेकानि
 निब्बानवेवचनानेव होन्ति, सेय्यथोदं—असेसविरागनिरोधो^३, चागो, पटि-
 15 निस्सगो, मुत्ति, अनालयो, रागक्खयो, दोसक्खयो, मोहक्खयो, तण्हाक्खयो,
 अनुप्पादो, अप्पवत्तं, अनिमित्तं, अप्पणिहितं, अनायूहनं, अप्पटिसन्धि,
 अनुपपत्ति^४, अगति, अजातं, अजरं, अब्याधि, अमत्तं, असोकं, अपरिदेवं,
 अनुपायासं, असङ्किलिट्ठं ति आदीनि ।

७-८. इदानीं मग्गेन छिन्नाय निब्बानं आगम्म अप्पवत्ति पत्ताय
 20 पि च तण्हाय येषु वत्थूसु तस्सा उप्पत्ति दस्सिता, तत्थेव अभावं दस्सेतुं
 सा खो पनेसा ति आदिमाह । तत्थ यथा पुरिसो खेत्ते जातं तित्तकाला-
 बुवर्ल्लि^५ दिस्वा अगतो पट्ठाय मूलं परियेसित्वा छिन्देय्य, सा अनुपुब्बेन
 मिलायित्वा अप्पवत्ति^६ गच्छेय्य । ततो तस्मिं खेत्ते तित्तकालाबु निरुद्धा
 पहीना ति वुच्चेय्य । एवमेव खेत्ते तित्तकालाबु विय चक्खादीसु तण्हा ।
 25 सा अरियमग्गेन मूलच्छिन्ना निब्बानं आगम्म अप्पवत्ति गच्छेति^७ । एवं

१. पटिपज्जमानो—स्या० । २. चजियति—सी० । ३. अल्लियति—सी० । ४. असेसतो
 विरागो निरोधो—स्या० । ५. अप्पटिवत्ति—स्या०; अनुपवत्ति—सु० । ६. तित्तं
 अलाबुवर्ल्लि—स्या०; तित्तअलाबुवर्ल्लि—म०, रो० । ७. अपवत्ति—स्या०; अपवत्ति—म० ।
 ८. गच्छेय्य—सी०, सु०, रो० ।

गता पन तेसु वत्थूसु खेत्ते तित्तकालावु विय न पञ्जायति । यथा च अटवितो चोरे आनेत्वा नगरस्स दक्खिणद्वारे घातेय्युं, ततो अटवियं चोरा मता ति वा मारिता ति वा वुच्चेय्युं ; एवमेव अटवियं चोरा विय या चक्खादीमु तण्हा, सा दक्खिणद्वारे चोरा विय निब्बानं आगम्म निरुद्धता निब्बाने निरुद्धा । एवं निरुद्धा पन तेसु वत्थूसु अटवियं चोरा विय न 5 पञ्जायति । तेनस्सा तत्थेव निरोधं^१ दस्सेन्तो “चक्खुं लोके पियरूपं सातरूपं, एत्थेसा तण्हा पहीयमाना पहीयति, एत्थ^२ निरुज्झमाना निरुज्झती” ति आदिमाह । सेसमेत्थ उत्तानत्थमेवा ति ।

R. 114

निरोधसच्चनिद्देसवर्णना निट्ठिता ।

४. मग्गसच्चनिद्देसवर्णना

९. मग्गसच्चनिद्देसे अयमेवा ति अञ्जमग्गपटिक्खेपनत्थं नियमनं । अरियो ति तं तं मग्गवज्जेहि किलेसेहि आरकता अरियभावकरत्ता अरिय- 10 फलपटिलाभकरत्ता च अरियो । अट्ट अङ्गानि अस्सा ति अट्टङ्गिको । स्वायं चतुरङ्गिका विय सेना, पञ्चङ्गिकं विय तुरियं अङ्गमतमेव होति, अङ्गविनिम्मुतो^३ नत्थि । निब्बानत्थिकेहि मग्गोयति, निब्बानं वा मग्गति, किलेसे वा मारेन्तो गच्छती ति मग्गो । सेय्यथीदं ति सो कतमो ति चे ति अत्थो ।

B. 107

15

इदानि अङ्गमतमेव मग्गो होति, अङ्गविनिम्मुतो नत्थी ति दस्सेन्तो सम्मादिट्ठि^४ पे० सम्मासमाधी ति आह । तत्थ सम्मा दस्सनलक्खणा सम्मादिट्ठि । सम्मा अभिनिरोपनलक्खणो सम्मासङ्कप्पो । सम्मा परिग्गहलक्खणा सम्मावाचा । सम्मा समुट्ठापनलक्खणो सम्माकम्मन्तो । सम्मा वोदानलक्खणो^५ सम्माआजीवो । सम्मा पग्गहलक्खणो सम्मावायामो । 20 सम्मा उपट्ठानलक्खणा सम्मासति । सम्मा समाधानलक्खणो सम्मासमाधि ।

तेसु च एकेकस्स तीणि तीणि किच्चानि होन्ति, सेय्यथीदं—सम्मादिट्ठि ताव अञ्जेहि पि अत्तनो पच्चनिकिलेसेहि सद्धि मिच्छादिट्ठि पजहति,

१. निरुद्धं—म० । २. सो० पोत्थके नत्थि । ३. विनिम्मुतो—स्या०, म० । ४. वोदापनलक्खणो—सु०, रो० ।

R. 115

निरोधं आरम्भणं करोति, सम्पयुत्तधम्मे च पस्सति तप्पटिच्छादकमोह-
विधमनवसेन असम्मोहतो । सम्मासङ्कप्पादयो पि तथेव मिच्छासङ्कप्पादीनि
च पजहन्ति, निरोधञ्च आरम्भणं करोन्ति । विसेसतो पनेत्थ सम्मासङ्कप्पो
सहजातधम्मे अभिनिरोपेति, सम्मावाचा सम्मा परिगणहाति, सम्माकम्मन्तो
5 सम्मा समुट्ठापेति, सम्माआजीवो सम्मा वोदापेति, सम्मावायामो सम्मा
पगणहाति, सम्मासति सम्मा उपट्ठाति, सम्मासमाधि सम्मा पदहति ।

B. 108

अपि चेसा सम्मादिट्ठि नाम पुब्बभागे नानाक्खणा नानारम्मणा होति,
मग्गकाले एकक्खणा एकारम्मणा, किञ्चितो पन दुक्खे जाणं ति आदीनि चत्तारि
नामानि लभति । सम्मासङ्कप्पादयो पि पुब्बभागे नानाक्खणा नानारम्मणा
10 होन्ति, मग्गकाले एकक्खणा एकारम्मणा । तेषु सम्मासङ्कप्पो किञ्चितो नेक्खम्म-
सङ्कप्पो ति आदीनि तीणि नामानि लभति । सम्मावाचादयो तयो पुब्बभागे
नानाक्खणा नानारम्मणा विरतियो पि होन्ति चेतनायो पि, मग्गक्खणे पन
विरतियो व । सम्मावायामो सम्मासती ति इदं पि द्वयं किञ्चितो सम्म-
प्पधानसतिपट्टानवसेन चत्तारि नामानि लभति । सम्मासमाधि पन
15 पुब्बभागे पि मग्गक्खणे पि सम्मासमाधि येव ।

इति इमेसु अट्ठसु धम्मेसु भगवता निब्बानाधिगमाय पटिपन्नस्स
योगिनो बहूपकारत्ता^१ पठमं सम्मादिट्ठि देसिता । अयं हि “पञ्चापज्जोतो
पञ्जासत्थं” [धम्म० २३] ति च वुत्ता । तस्मा एताय पुब्बभागे विपस्सना-
जाणसङ्घाताय सम्मादिट्ठिया अविज्जन्धकारं विद्धंसेत्वा किलेसचोरे घातेन्तो
20 खेमेन योगावचरो निब्बानं पापुणाति । तेन वुत्तं “निब्बानाधिगमाय
पटिपन्नस्स योगिनो बहूपकारत्ता पठमं सम्मादिट्ठि देसिता” ति ।

सम्मासङ्कप्पो पन तस्सा बहूपकारो, तस्मा तदनन्तरं वुत्तो । यथा
हि हेरञ्जिको हत्थेन परिवत्तेत्वा परिवत्तेत्वा चक्खुना कहापणं ओलोकेन्तो
‘अयं कूटो, अयं छेको’ ति जानाति, एवं योगावचरो पि पुब्बभागे वितक्केन
25 वितक्केत्वा विपस्सनापञ्चाय ओलोकयमानो^२ ‘इमे धम्मा कामावचरा, इमे धम्मा
रूपावचरादयो’ति जानाति । यथा वा पन पुरिसेन कोटियं गहेत्वा परिवत्तेत्वा
परिवत्तेत्वा दिन्नं महारूखं तच्छको वासिया तच्छेत्वा कम्मे उपनेति, एवं

वितक्केन वितक्केत्वा वितक्कत्वा दिन्नधम्मे योगावचरो पञ्चाय 'इमे धम्मा कामावचरा, इमे धम्मा रूपावचरा' ति आदिना नयेन परिच्छिन्दित्वा कम्मे उपनेति । तेन वुत्तं 'सम्मासङ्कप्पो पन तस्सा बहूपकारो, तस्मा तदनन्तरं वुत्तो' ति ।

R. 116

स्वायं यथा सम्मादिट्ठिया, एवं सम्मावाचाय पि उपकारको । यथाह— 5
“पुब्बे खो, गहपति, वितक्केत्वा विचारेत्वा पच्छा वाचं भिन्दती” [म० १.३७२] ति । तस्मा तदनन्तरं सम्मावाचा वुत्ता ।

यस्मा पन 'इदञ्चिदञ्च करिस्सामा' ति पठमं वाचाय संविदहित्वा लोके कम्मन्ते पयोजेन्ति, तस्मा वाचा कायकम्मस्स उपकारिका ति सम्मावाचाय अनन्तरं सम्माकम्मन्तो वुत्तो ।

10

चतुब्बिधं पन वचीदुच्चरितं, तिविधं कायदुच्चरितं पहाय उभयं सुचरितं पूरेन्तस्सेव यस्मा आजीवट्ठमकसीलं पूरति, न इतरस्स, तस्मा तदुभयानन्तरं सम्माआजीवो वुत्तो ।

B. 109

एवं सुद्धाजीवेन 'परिसुद्धो मे आजीवो' ति एत्तावता परितोसं कत्वा सुत्तप्पमत्तेन विहरितुं न युतं, अथ खो सब्बइरियापथेसु इदं विरियमारभि- 15
तब्बं ति दस्सेतुं तदनन्तरं सम्मावायामो वुत्तो ।

ततो आरद्धविरियेना पि कायादीसु चतूस वत्थूसु^१ सति सुप्पतिट्ठिता कातब्बा ति दस्सनत्थं तदनन्तरं सम्मासति देसिता । यस्मा पन एवं सुप्पतिट्ठिता सति समाधिस्स उपकारानुपकारानं धम्मानं गतियो समन्वे-
सित्वा प्होति एकत्तारम्मणे चित्तं समाधातुं, तस्मा सम्मासतिअनन्तरं 20
सम्मासमाधि देसितो ति वेदितब्बो ।

सम्मादिट्ठिनिद्देसे “दुक्खे जाणं” ति आदिना चतुसच्चकम्मट्ठानं दस्सितं । तत्थ पुरिमानि द्वे सच्चानि वट्ठं, पच्छिमानि विवट्ठं । तेसु भिक्खुनो वट्ठे कम्मट्ठानाभिनिवेसो होति, विवट्ठे नत्थि अभिनिवेसो । पुरिमानि हि द्वे सच्चानि “पञ्चक्खन्धा दुक्खं, तण्हा समुदयो” ति एवं सङ्खेपेन च “कतमे 25
पञ्चक्खन्धा ? रूपक्खन्धो” ति आदिना नयेन वित्थारेन च आचरियस्स

सन्तिके उगगणित्वा वाचाय पुनपुनं परिवर्त्तेन्तो योगावचरो कम्मं करोति ; इतरेषु पन द्वीसु सच्चेषु “निरोधसच्चं इट्ठं कन्तं मनापं, मग्गसच्चं इट्ठं कन्तं मनापं” ति एवं सवणेनेव^१ कम्मं करोति । सो एवं कम्मं करोन्तो चत्तारि सच्चानि एकेन पटिवेधेन पटिविज्झति, एकाभिसमयेन अभिसमेति ;
 ५ दुक्खं परिञ्जापटिवेधेन पटिविज्झति, समुदयं पद्धानपटिवेधेन^२, निरोधं सच्छिकिरियपटिवेधेन, मग्गं भावनापटिवेधेन पटिविज्झति ; दुक्खं परिञ्जा-
 भिसमयेन...पे०...मग्गं भावनाभिसमयेन अभिसमेति ।

R. 117

एवमस्स पुब्बभागे द्वीसु सच्चेषु उगगह-परिपुच्छा-सवण^३-धारण-सम्मसन-
 पटिवेधो होति, द्वीसु सवणपटिवेधो येव ; अपरभागे तीसु किञ्चितो पटिवेधो
 १० होति, निरोधे आरम्मणपटिवेधो । तत्थ सब्बं पि पटिवेधजाणं लोकुत्तरं,
 सवण-धारण-सम्मसनजाणं लोकियं कामावचरं, पच्चवेक्खणा पन पत्तसच्चस्स^४
 होति । अयञ्च आदिकम्मिको । तस्मा सा इध न वुत्ता । इमस्स च
 B. 110 भिक्खुनो पुब्बे परिगगहतो ‘दुक्खं परिजानामि, समुदयं पजहामि, निरोधं
 सच्छिकरोमि, मग्गं भावेमी’ ति आभोगसमन्नाहारमनसिकारपच्चवेक्खणा
 १५ नत्थि, परिगगहतो पट्टाय होति ; अपरभागे पन दुक्खं परिञ्जातमेव
 होति...पे०...मग्गो भावितो व^५ होति ।

तत्थ^६ द्वे सच्चानि दुद्दसत्ता गम्भीरानि, द्वे गम्भीरत्ता दुद्दसानि ।
 दुक्खसच्चं हि उप्पत्तितो पाकटं ; खाणुकण्टकप्पहारादीसु ‘अहो दुक्खं’
 ति वत्तब्बतं पि आपज्जति । समुदयं पि खादितुकामता-
 २० भुञ्जितुकामतादिवसेन उप्पत्तितो पाकटं । लक्खणपटिवेधतो पन
 उभयं^७ पि गम्भीरं । इति तानि दुद्दसत्ता गम्भीरानि । इतरेसं
 पन द्वित्रं दस्सनत्थाय पयोगो भवग्गगहणत्थं हत्थप्पसारणं विय, अवीचि-
 फुसनत्थं पादप्पसारणं विय, सतथा भिन्नवालस्स कोटिया कोटिं^८ पटिपादनं^९
 विय च होति । इति तानि गम्भीरत्ता दुद्दसानि । एवं दुद्दसत्ता
 २५ गम्भीरेसु गम्भीरत्ता च दुद्दसेसु चतूसु सच्चेषु उगगहादिवसेन पुब्बभाग-

१. सवनेनेव-म० । २. पद्धानपटिवेधेन-सी० । ३. सवण-म० । ४. मग्ग०-स्या० ।
 ५. सी० पोत्थके नत्थि । ६. तत्थस्स-स्या० । ७. उभयं तं-स्या० । ८-९. कोटि-
 पटिपादनं-स्या० ।

जाणुर्पत्ति सन्धाय इदं “दुक्खे जाणं” ति आदि वुत्तं । पटिवेधक्खणे पन एकमेव^१ जाणं होति ।

सम्मासङ्कप्पनिद्देसे कामतो निस्सटो ति नेक्खम्मसङ्कप्पो । व्यापादतो निस्सटो ति अन्यापादसङ्कप्पो^२ । विहिंसाय^३ निस्सटो ति अविहिंसामसङ्कप्पो । तत्थ नेक्खम्मवितक्को कामवितक्कस्स पदघातं पदच्छेदं करोन्तो उप्पज्जति, 5 R. 118
अव्यापादवितक्को व्यापादवितक्कस्स, अविहिंसावितक्को विहिंसावितक्कस्स । नेक्खम्मवितक्को च कामवितक्कस्स पच्चनीको हुत्वा उप्पज्जति, अव्यापादविहिंसा वितक्का व्यापादविहिंसावितक्कानं ।

तत्थ योगावचरो कामवितक्कस्स पदघातनत्थं कामवितक्कं वा सम्मसति अञ्जं वा पन किञ्चि सङ्खारं । अथस्स विपस्सनाक्खणे विपिस्सनासम्पयुत्तो 10
सङ्कप्पो तदङ्गवसेन कामवितक्कस्स पदघातं पदच्छेदं करोन्तो उप्पज्जति, विपस्सनं उस्सुक्कापेत्वा मग्गं पापेति । अथस्स मग्गक्खणे मग्गसम्पयुत्तो सङ्कप्पो समुच्छेदवसेन कामवितक्कस्स पदघातं पदच्छेदं करोन्तो उप्पज्जति ;
व्यापादवितक्कस्सा पि पदघातनत्थं व्यापादवितक्कं वा अञ्जं वा सङ्खारं सम्मसति ; विहिंसावितक्कस्स पदघातनत्थं विहिंसावितक्कं वा अञ्जं वा 15
सङ्खारं सम्मसति । अथस्स विपस्सनाक्खणे ति सब्बं पुरिमनयेनेव योजेतब्बं ।

कामवितक्कादीनं पन तिण्णं पि पालियं^४ विभत्तेसु अट्ठितिसारम्मणेसु एककम्मट्ठानं पि अपच्चनीकं नाम नत्थि । एकन्ततो पन कामवितक्कस्स ताव असुभेसु पठमज्झानमेव पच्चनीकं, व्यापादवितक्कस्स मेत्ताय तिकचतु- 20
क्कज्झानानि, विहिंसावितक्कस्स करुणाय तिकचतुक्कज्झानानि । तस्मा असुभेसु^५ परिकम्मं कत्वा भानं समापन्नस्स समापत्तिक्खणे भानसम्पयुत्तो सङ्कप्पो विक्खम्मनवसेन कामवितक्कस्स पच्चनीको हुत्वा उप्पज्जति । भानपादकं कत्वा विपस्सनं पटुप्पेत्तस्स विपस्सनाक्खणे विपस्सनासम्पयुत्तो सङ्कप्पो तदङ्गवसेन कामवितक्कस्स पच्चनीको हुत्वा उप्पज्जति । विपस्सनं 25
उस्सुक्कापेत्वा मग्गं पापेत्तस्स मग्गक्खणे मग्गसम्पयुत्तो सङ्कप्पो समुच्छेदवसेन

B. 111

१. एकमेवंतं-स्या० । २. अव्यापाद०-स्या०, म० । ३. विहिंसतो-स्या० ।

४. पालियं-म०, रो० । ५. असुभे-रो० ।

कामवितक्कस्स पच्चनीको हुत्वा उप्पज्जति । एवं उप्पन्नो नेक्खम्मसङ्कप्पो ति वुच्चती ति वेदितब्बो ।

R. 119

मेत्ताय पन परिकम्मं कत्वा, करुणाय परिकम्मं कत्वा भानं समा-
पज्जती ति सब्बं पुरिमनयेनेव योजेतब्बं । एवं उप्पन्नो अव्यापादसङ्कप्पो
5 ति वुच्चति, अविहिंसासङ्कप्पो ति च वुच्चती ति वेदितब्बो । एवमेते
नेक्खम्मसङ्कप्पादयो विपस्सनाभानवसेन उप्पत्तीनं नानत्ता पुब्बभागे नाना ;
मग्गक्खणे पन इमेसु तीसु ठानेसु उप्पन्नस्स अकुसलसङ्कप्पस्स पदच्छेदतो
अनुप्पत्तिसाधनवसेन मग्गङ्गं^१ पूरयमानो^१ एको व कुसलसङ्कप्पो उप्पज्जति ।
अयं सम्मासङ्कप्पो नाम ।

10

सम्मावाचानिद्देसे पि यस्मा अञ्जेनेव चित्तेन मुसावादा विरमति,
अञ्जेनञ्जेन पिसुणवाचादीहि^२, तस्मा चतस्सो पेता^३ वेरयणियो पुब्बभागे
नाना ; मग्गक्खणे पन मिच्छावाचासङ्खाताया चतुब्बिधाय अकुसलदुस्सी-
ल्यचेतनाय पदच्छेदतो अनुप्पत्तिसाधनवसेन मग्गङ्गं पूरयमाना एका व
सम्मावाचासङ्खाता कुसलवेरमणी उप्पज्जति । अयं सम्मावाचा नाम ।

15

सम्माकम्मन्तनिद्देसे पि यस्मा अञ्जेनेव चित्तेन पाणातिपाता विरमति,
अञ्जेन अदिन्नादाना, अञ्जेन कामेसुमिच्छाचारा, तस्मा तिस्सो पेता
वेरमणियो पुब्बभागे नाना ; मग्गक्खणे पन मिच्छाकम्मन्तसङ्खाताय
तिविधाय अकुसलदुस्सील्यचेतनाय पदच्छेदतो अनुप्पत्तिसाधनवसेन मग्गङ्गं
पूरयमाना एका व सम्माकम्मन्तसङ्खाता अकुसलवेरमणी उप्पज्जति । अयं

20

सम्माकम्मन्तो नाम ।

B. 112

सम्माआजीवनिद्देसे इधा ति इमस्मिं सासने । अरियसावको ति
अरियस्स बुद्धस्स सावको । मिच्छाआजीवं पहाया ति पापकं आजीवं
पजहत्वा । सम्माआजीवेना ति बुद्धपसत्थेन कुसलआजीवेन । जीविकं^४
कप्पेती ति जीवितप्पवर्ति पवत्तेति । इधा पि यस्मा अञ्जेनेव चित्तेन
25 कायद्वारवीतिकमा^५ विरमति; अञ्जेन वचीद्वारवीतिकमा, तस्मा पुब्बभागे

१-१. मग्गङ्गम्पूरयमानो-स्या० । २. पिसुना०-सी० । ३. चेता-स्या० ।
४. जीवितं-स्या०, सु० । ५. वितिकमा-स्या० ।

नानाक्खणेसु^१ उप्पज्जति ; मग्गक्खणे पन द्वीसु द्वारेसु सत्तन्नं कम्मपथानं वसेन उप्पन्नाय मिच्छाआजीवदुस्सोल्यचेतनाय पदच्छेदतो अनुप्पत्तिसाधन- वसेन मग्गङ्गं पूरयमाना एका व सम्माआजीवसङ्खाता कुसलवेरमणी उप्पज्जति । अयं सम्माआजीवो नाम ।

सम्मावायामनिद्देसो सम्मप्पधानविभङ्गे अनुपदवण्णनावसेन आवि- 5 भविस्सति^२ । अयं पन पुब्बभागे नानाचित्तेसु लब्भति । अञ्जेनेव हि चित्तेन अनुप्पन्नानं पापकानं अकुसलानं धम्मानं अनुप्पादाय वायामं करोति, अञ्जेने उप्पन्नानं पहानाय ; अञ्जेनेव च अनुप्पन्नानं कुसलानं धम्मानं उप्पादाय, अञ्जेने उप्पन्नानं ठितिया ; मग्गक्खणे पन एकचित्ते येव लब्भति । एकमेव हि मग्गसम्पयुत्तं विरियं^३ चतुकिच्चसाधनट्टेन चत्तारि नामानि लब्भति । 10

सम्मासतिनिद्देसो पि सतिपट्टानविभङ्गे अनुपदवण्णनावसेन आवि- भविस्सति । अयं पि च पुब्बभागे नानाचित्तेसु लब्भति । अञ्जेनेव हि चित्तेन कायं परिग्गण्हाति, अञ्जेनेञ्जेने वेदनादीनि ; मग्गक्खणे पन एकचित्ते येव लब्भति । एका येव हि मग्गसम्पयुत्ता सति चतुकिच्च- साधनट्टेन चत्तारि नामानि लब्भति । 15

सम्मासमाधिनिद्देसे चत्तारि ज्ञानानि पुब्बभागे पि नाना, मग्गक्खणे पि । पुब्बभागे समापत्तिवसेन नाना, मग्गक्खणे नानामग्गवसेन । एकस्स हि पठममग्गो पठमज्झानिको होति, दुतियमग्गादयो पि पठमज्झानिका^४, दुतियादीसु अञ्जतरज्झानिका वा । एकस्स पठममग्गो दुतियादीनं अञ्जतरज्झानिको होति, दुतियादयो पि दुतियादीनं अञ्जतरज्झानिका वा 20 पठमज्झानिका वा । एवं चत्तारो पि मग्गा भानवसेन सदिसा वा असदिसा वा एकच्चसदिसा वा होन्ति ।

अयं पनस्स विसेसो पादकज्झाननियामेन होति । पादकज्झाननियामेन ताव पठमज्झानलाभिनो पठमज्झाना वुट्ठाय विपस्सन्तस्स उप्पन्नमग्गो पठमज्झानिको होति ; मग्गङ्गबोज्झङ्गानि पनेत्थ^५ परिपुण्णानेव होन्ति । 25 दुतियज्झानतो उट्ठाय विपस्सन्तस्स उप्पन्नो मग्गो^६ दुतियज्झानिको होति ;

१. नानक्खनेसु—स्या०, सु० । २. आवीभविस्सति—स्या० । ३. वीरियं—म० ।

४. पठमज्झानिका वा—स्या० । ५. चेत्थ—स्या० । ६. सु० पोत्थके नत्थि ।

मग्गङ्गानि पनेत्थ सत्त होन्ति । ततियज्झानतो उट्ठाय विपस्सन्तस्स उप्पन्नो मग्गो ततियज्झानिको होति^१ ; मग्गङ्गानि पनेत्थ सत्त, बोज्झङ्गानि छ होन्ति । एस नयो चतुत्थज्झानतो पट्ठाय याव नेवसज्जानासज्जायतना ।

आरुप्पे चतुक्कपञ्चकज्झानं उप्पज्जति । तच्च खो लोकुत्तरं नो लोकियं

- 5 ति वुत्तं । एत्थ कथं ति ? एत्था पि पठमज्झानादीसु यतो उट्ठाय सोता-
पत्तिमग्गं पटिलभित्वा आरुप्पसमापत्ति^२ भावेत्वा यो^३ आरुप्पे उप्पन्नो, तं
भानिका व तस्स तत्थ तयो मग्गा उप्पज्जन्ति । एवं पादकज्झानमेव
नियामेति । केचि पन थेरा “विपस्सनाय आरम्मणभूता खन्धा नियामेन्ती”
ति वदन्ति । केचि “पुग्गलज्झासयो नियामेती” ति वदन्ति । केचि
10 “बुट्ठानगामिनोविपस्सना नियामेती” ति वदन्ति । तेसं वादविनिच्छयो
हेट्ठा चित्तुप्पादकण्डे [अट्ठ० १८५-१८८] लोकुत्तरपदभाजनीयवण्णनाय^४
वुत्तनयेनेव वेदितव्वो । अयं वुच्चति सम्मासमाधी ति या इमेसु चतूसु^५
ज्ञानेसु एकग्गता, अयं पुब्बभागे लोकियो, अपरभागे लोकुत्तरो सम्मासमाधि
नाम वुच्चती ति । एवं लोकियलोकुत्तरवसेन भगवा मग्गसच्चं देसेसि ।

- 15 तत्थ लोकियमग्गे सब्बानेव मग्गङ्गानि यथानुरूपं छसु आरम्मणेसु
अज्जतरारम्मणानि होन्ति । लोकुत्तरमग्गे पन चतुसच्चपटिवेधाय पवत्तस्स
अरियस्स^६ निब्बानारम्मणं अविज्जानुसयसमुग्घातकं पञ्चाचक्खु सम्मादिट्ठि ।
तथासम्पन्नदिट्ठिस्स तंसम्पयुत्तं तिविधमिच्छासङ्कप्पसमुग्घातकं चेतसो
निब्बानपदाभिनिरोपनं सम्मासङ्कप्पो । तथा पस्सन्तस्स वितक्केन्तस्स च
20 तंसम्पयुत्ता व चतुर्विधवचीदुच्चरितसमुग्घातिकाय^७ मिच्छावाचाय विरति
सम्मावाचा । तथा विरमन्तस्स तंसम्पयुत्ता व मिच्छाकम्मन्तसमुच्छेदिका^८
तिविधकायदुच्चरितविरति सम्माकम्मन्तो । तेसं येव^९ सम्मावाचाकम्मन्तानं
वोदानभूता तंसम्पयुत्ता व कुहनादिसमुच्छेदिका मिच्छाआजीवविरति सम्मा-
आजीवो । इमिस्सा^{१०} सम्मावाचाकम्मन्ताजीवसंखाताय सीलभूमियं^{११} पटिट्ठ-
मानस्स तदनुरूपो तंसम्पयुत्तो व कोसज्जसमुच्छेदको अनुप्पन्नुप्पन्नानं

१. सी०, म० पोत्थकेसु नत्थि । २. अरूप०—स्या०, म० । ३. स्या० पोत्थके नत्थि ।
४. नियमेति—रो० ; पदभाजनिय०—सी०, सु० । ५. चतुसु—सी० । ६. अरियसावकस्स—स्या० ।
७. ०समुग्घातका—स्या० । ८. ०समुच्छेदका—स्या० । ९. येवस्स—स्या० । १०. इमिस्सा
पि—स्या० । ११. ०भूमिया—स्या० ।

अकुसलकुसलानं अनुप्पादपहानुप्पादट्टितिसाधको च विरियारम्भो सम्मा-
वायामो^१ । एवं वायमन्तस्स तंसम्पयुत्तो व मिच्छासति विनिद्वुननको^२ कायादीसु
कायानुपस्सनादिसाधको च चेतसो असम्मोसो सम्मासति^३ । इति अनुत्तराय
सतिया सुविहितचित्तारक्खस्स तंसम्पयुत्ता व मिच्छासमाधिसमुग्धातिका
चित्तेकगता सम्मासमाधी ति । एस लोकुत्तरो अरियो अट्ठङ्गिको मग्गो 5 R. 122
यो सह लोकियेन मग्गेन दुक्खनिरोधगामिनी पटिपदा ति सङ्खं^४ गतो ।

सो खो पनेस मग्गो सम्मादिट्ठिसङ्कप्पानं विज्जाय, सेसधम्मानं चरणेन
सङ्गहितता^५ विज्जा चेव चरणञ्च । तथा तेसं द्वित्रं विपस्सनायानेन, इतरेसं
समथयानेन सङ्गहितता समयो चेव विपस्सना च । तेसं वा द्वित्रं पञ्चा-
क्खन्धेन, तदनन्तरानं तिण्णं सीलक्खन्धेन, अवसेसानं समाधिक्खन्धेन अधि- 10
पञ्चा-अधिसील-अधिचित्तसिक्खाहि च सङ्गहितता खन्धत्तयञ्चेव सिक्खा-
त्तयञ्च^६ होति ; येन समन्नागतो अरियसावको दस्सनसमत्थेहि चक्खूहि
गमनसमत्थेहि च पादेहि समन्नागतो अट्ठिको विय विज्जाचरणसम्पन्नो हुत्वा
विपस्सनायानेन कामसुखल्लिकानुयोगं, समथयानेन अत्तकिलमथानुयोगं ति
अन्तद्वयं परिवज्जेत्वा मज्झिमपटिपदं पटिपन्नो पञ्चाक्खन्धेन मोहक्खन्धं, 15
सीलक्खन्धेन दोसक्खन्धं, समाधिक्खन्धेन च लोभक्खन्धं पदालेन्तो अधिपञ्चा-
सिक्खाय पञ्चासम्पदं, अधिसीलसिक्खाय सीलसम्पदं, अधिचित्तसिक्खाय
समाधिसम्पदं ति तिस्सो सम्पत्तियो पत्वा अमतं निब्बानं सच्छिकरोति,
आदिमज्झपरियोसानकल्याणं सततिसंबोधिपक्खियधम्मरतनविचित्तं सम्मत्त-
नियामसङ्घातं अरियभूमिञ्च ओक्कन्तो होती ति । 20

सुत्तन्तभाजनीयवर्णना^७ ।

२. अभिधम्मभाजनीयवर्णना

१०-४९. इदानीं अभिधम्मभाजनीयं होति । तत्थ “अरियसच्चानी”ति
अवत्वा निप्पदेसतो पच्चयसङ्घातं समुद्वयं दस्सेतुं “चत्तारि सच्चानी”ति वुत्तं ।

B. 115

१. सम्मावायामो ति-स्या० । २. विनिद्वुनको-स्या०, म० । ३. सति-म० ।

४. संख्यं-स्या०, सु० । ५. गहितता-स्या० । ६. सिक्खत्तयञ्च-स्या०, म० ।

७. भाजनीय०-सी०, सु० ।

अरियसच्चानी ति हि वुत्ते अवसेसा च किलेसा, अवसेसा च अकुसला धम्मा, तीणि च कुसलमूलानि सासवानि, अवसेसा च सासवा कुसला धम्मा न सङ्गहन्ति^१ । न च केवलं तण्हा व दुक्खं समुदानेति, इमे पि अवसेसा च किलेसादयो पच्चया समुदानेन्ति येव । इति इमे पि पच्चया दुक्खं
 5 समुदानेन्ति येवा ति निप्पदेसतो पच्चयसङ्घातं समुदयं दस्सेतुं “अरियसच्चानी” ति अवत्वा “चत्तारि सच्चानी” ति वुत्तं ।

R. 123

निद्देसवारे च नेसं पठमं दुक्खं अनिद्दिसित्वा तस्सेव दुक्खस्स सुखनिद्देसत्थं दुक्खसमुदयो निद्दिट्ठो । तस्मिं हि निद्दिट्ठे “अवसेसा च किलेसा” ति आदिना नयेन दुक्खसच्चं सुखनिद्देसं होति । निरोधसच्चं^२
 10 पेत्य^३ तण्हाय पहानं “तण्हाय च अवसेसानञ्च किलेसानं पहानं” ति एवं यथावुत्तस्स समुदयस्स पहानवसेन पञ्चहाकारेहि निद्दिट्ठं । मग्गसच्चं पनेत्थ पठमज्झानिकसोतापत्तिमग्गवसेन धम्मसङ्गणियं [धम्म० ७९] विभत्तस्स देसनानयस्स सुखमतमेव दस्सेन्तेन निद्दिट्ठं । तत्थ नयभेदो वेदितव्वो । तं उपरि पकासयिस्साम ।

15 यस्मा पन न केवलं अट्ठङ्गिको^३ मग्गो^३ व पटिपदा “पुब्बेव खो पनस्स कायकम्मं वचीकम्मं आजीवो परिसुद्धो होती” [म० ३.३९२] ति वचनतो पन पुग्गलज्झासयवसेन पञ्चङ्गिको पि मग्गो पटिपदा एवा ति देसितो, तस्मा तं नयं दस्सेतुं पञ्चङ्गिकवारो पि निद्दिट्ठो । यस्मा च^४ न केवलं अट्ठङ्गिकपञ्चङ्गिकमग्गा व पटिपदा, सम्पयुत्तका पन अतिरेकपञ्जासधम्मा
 20 पि पटिपदा एव, तस्मा तं नयं दस्सेतुं ततियो सब्बसङ्गाहिकवारो पि निद्दिट्ठो । तत्थ “अवसेसा धम्मा दुक्खनिरोधगामिनिया पटिपदाय सम्पयुत्ता” ति इदं परिहायति । सेसं सब्बत्थ सदिसमेव ।

तत्थ अट्ठङ्गिकवारस्स “तण्हाय” अवसेसानञ्च किलेसानं पहानं” ति आदोसु पञ्चसु कोट्टासेसु पठमकोट्टासे ताव सोतापत्तिमग्गे भानाभिनिवेसे
 25 सुद्धिकपटिपदा, सुद्धिकसुञ्जता, सुञ्जतपटिपदा, सुद्धिकअप्पणिहितं, अप्पणिहितपटिपदा ति इमेसु पञ्चसु वारेसु^५ द्वित्रं द्वित्रं चतुक्कपञ्चकनयानं

१. संग्रहन्ति—स्या० । २-२. निरोधसच्चमेत्थ—स्या० । ३-३ अट्ठङ्गिकमग्गो—स्या० ।

४. पन—स्या० । ५. पहाणं तण्हाय—स्या० । ६. ठानेसु—स्या० ।

वसेन दस नया होन्ति । एवं सेसेसु पी ति वीसति या अभिनिवेसेसु द्वे
नयसतानि । तानि चतूहि अधिपतीहि चतुग्गुणितानि अट्ठसतानि^१ ।
इति सुद्धिकानि द्वे साधिपती अट्ठा ति सब्बं पि नयसहस्सं होति । यथा
च सोतापत्तिमग्गे, एवं सेसमग्गेसु पी ति चत्तारि नयसहस्सानि होन्ति । यथा
च पठमकोट्ठासे चत्तारि, एवं सेसेसु पी ति अट्ठङ्गिकवारे पञ्चसु कोट्ठासेसु^५
वीसति नयसहस्सानि होन्ति । तथा पञ्चङ्गिकवारे सब्बसङ्गाहिकवारे
चा ति सब्बानि पि सट्ठि नयसहस्सानि सत्थारा विभत्तानि । पालि पन
सङ्खेपेन आगता । एवमिदं तिविधमहावारं पञ्चदसकोट्ठासं सट्ठिनयसहस्स-
पत्तिम्रण्डितं अभिधम्मभाजनीयं नाम निद्दिट्ठं ति वेदितब्बं ।

B. 116

R. 124

अभिधम्मभाजनीयवण्णना ।

३. पञ्हापुच्छकवण्णना

५०. पञ्हापुच्छके चतुन्नं पि सच्चां खन्धविभङ्गे वुत्तनयानुसारेनेव^{१०}
कुसलादिभावो वेदितब्बो । आरम्मणत्तिकेसु पन समुदयसच्चं कामावचर-
धम्मे अस्सादेन्तस्स परित्तारम्मणं होति, महग्गतधम्मे अस्सादेन्तस्स
महग्गतारम्मणं, पञ्जर्त्ति^२ अस्सादेन्तस्स नवत्तब्बारम्मणं । दुक्खसच्चं
कामावचरधम्मे आरब्भ उप्पन्नं परित्तारम्मणं, रूपारूपावचरधम्मे आरब्भ
उप्पत्तिकाले महग्गतारम्मणं, नवलोकुत्तरधम्मे पच्चवेक्खणकाले अप्पमाणा-^{१५}
रम्मणं, पण्णत्ति^३ पच्चवेक्खणकाले नवत्तब्बारम्मणं । मग्गसच्चं सहजात-
हेतुवसेन सब्बदा पि मग्गहेतुकं विरियं वा वीमंसं^४ वा जेट्ठकं कत्वा मग्ग-
भावनाकाले मग्गाधिपति, छन्दचित्तेसु अञ्जतराधिपतिकाले नवत्तब्बं नाम
होति । दुक्खसच्चं अरियानं मग्गपच्चवेक्खणकाले मग्गारम्मणं, तेसं येव
मग्गं गहं कत्वा पच्चवेक्खणकाले मग्गाधिपति, सेसधम्मपच्चवेक्खणकाले^{२०}
नवत्तब्बं होति ।

द्वे सच्चानी ति दुक्खसमुदयसच्चानि । एतानि हि अतीतादिभेदे
धम्मे आरब्भ उप्पत्तिकाले अतीतादिआरम्मणानि होन्ति । समुदयसच्चं

१. अट्ठ-म० । २. पञ्जर्त्तिधम्मे-स्या० । ३. पञ्जर्त्ति-सी० । ४. विमंसं-स्या० ।

B. 117

अज्झत्तादिभेदे धम्मे अस्सादेन्तस्स अज्झत्तादिआरम्मणं होति, दुक्खसच्चं
आकिञ्चञ्जायतनकाले नवत्तब्बारम्मणं पो ति वेदितब्बं । इति इमस्मि
पञ्हापुच्छके द्वे सच्चानि लोकियानि होन्ति, द्वे लोकुत्तरानि । यथा च
इमस्मि, एवं पुरिमेसु पि द्वीसु । सम्मासम्बुद्धेन हि तीसु पि सुत्तन्त-
5 भाजनीयादीसु लोकियलोकुत्तरानेव सच्चानि कथितानि । एवमयं सच्च-
विभङ्गो पि तेपरिवट्टं नीहरित्वा व भाजेत्वा दस्सितो ति ।

सम्मोहविनोदनया विभङ्गट्टकथाय
सच्चविभङ्गवण्णना निट्ठिता ।

५. इन्द्रियविभङ्गो

१. अभिधम्मभाजनीयवण्णना

१. इदानी तदनन्तरे इन्द्रियविभङ्गे बावीसती ति गणनपरिच्छेदो ।
 इन्द्रियानी ति परिच्छिन्नधम्मनिदस्सनं । इदानी तानि सरूपतो दस्सेन्तो
 चक्खुन्द्रियं ति आदिमाह । तत्थ चक्खुद्वारे इन्दट्ठं कारेती ति चक्खुन्द्रियं ।
 सोत-घाण^१-जिव्हा-कायद्वारे इन्दट्ठं कारेती ति कायिन्द्रियं । विजानन-
 लक्खणे इन्दट्ठं कारेती ति मनिन्द्रियं । इत्थिभावे इन्दट्ठं कारेती ति ५
 इत्थिन्द्रियं । पुरिसभावे इन्दट्ठं कारेती ति पुरिसिन्द्रियं । अनुपालन-
 लक्खणे इन्दट्ठं कारेती ति जीवितिन्द्रियं । सुखलक्खणे इन्दट्ठं कारेती ति
 सुखिन्द्रियं । दुक्ख-सोमनस्स-दोमनस्स-उपेक्खालक्खणे इन्दट्ठं कारेती
 ति उपेक्खिन्द्रियं । अधिमोक्खलक्खणे इन्दट्ठं कारेती ति सद्धिन्द्रियं ।
 पग्गहलक्खणे इन्दट्ठं कारेती ति विरियिन्द्रियं^२ । उपट्टानलक्खणे इन्दट्ठं १०
 कारेती ति सतिन्द्रियं । अविकल्पलक्खणे इन्दट्ठं कारेती ति समाधिन्द्रियं ।
 दस्सनलक्खणे इन्दट्ठं कारेती ति पज्जिन्द्रियं । अनञ्जातञ्जस्सामी ति
 पवत्ते जाननलक्खणे इन्दट्ठं कारेती ति अनञ्जातञ्जस्सामीतिन्द्रियं । जातानं
 येव धम्मानं^३ आजानने^४ इन्दट्ठं कारेती ति अज्जिन्द्रियं । अञ्जातावीभावे
 इन्दट्ठं कारेती ति अञ्जाताविन्द्रियं । १५

इध सुत्तन्तभाजनीयं नाम न गहितं । कस्मा ? सुत्तन्ते इमाय
 पटिपाटिया द्वावीसतिया^५ इन्द्रियानं अनागतत्ता । सुत्तन्तस्मिं हि कत्थचि
 द्वे इन्द्रियानि कथितानि, कत्थचि तीणि, कत्थचि पञ्च । एवं पन निरन्तरं
 द्वावीसति आगतानि नाम नत्थि । अयं तावेत्थ अट्ठकथानयो । अयं पन
 अपरो नयो-एतेसु हि २०

अत्थतो लक्खणादीहि, कमतो च विजानिया ।

भेदाभेदा तथा किच्चा, भूमितो च विनिच्छयं ॥

१. घान-म० । २. वीरियिन्द्रियं-म० । ३. धम्मानं पन-स्या०; धम्मानं ५न-म० ।

४. आजाननेन-सो० । ५. बावीसतिया-स्या०, म०, रो० ।

R. 126

अतत्थ चक्खादीनं ताव “चक्खती ति चक्खू”^१ ति^२ आदिना नयेन अत्थो पकासितो । पच्छिमेसु पन तीसु पठमं ‘पुब्बभागे अनञ्जातं अमतं पदं चतुसच्चधम्मं वा जानिस्सामी’ ति एवं पटिपन्नस्स उपपज्जनतो इन्द्रियदु-
सम्भवतो च अनञ्जातञ्जस्सामीतिन्द्रियं ति वुत्तं । दुतियं आजाननतो
5 च इन्द्रियदुसम्भवतो च अञ्जिन्द्रियं । ततियं अञ्जाताविनो चतूसु सच्चेसु
निद्रितजाणकिच्चस्स खीणासवस्सेव उपपज्जनतो इन्द्रियदुसम्भवतो च
अञ्जाताविन्द्रियं ।

B. 119

को पनेस इन्द्रियदो नामा ति ? इन्दलिङ्गदो इन्द्रियदो, इन्ददेसितदो
इन्द्रियदो, इन्ददिदुदो इन्द्रियदो इन्दसिदुदो इन्द्रियदो, इन्दजुदुदो इन्द्रियदो ।
10 सो सब्बो पि इध यथायोगं युज्जति । भगवा हि सम्मासम्बुद्धो परमिस्स-
रियभावतो इन्दो । कुसलाकुसलञ्च कम्मं कम्मेसु कस्सचि इस्सरियाभावतो ।
तेनेवेत्थ कम्मसज्जनितानि^३ इन्द्रियानि कुसलाकुसलकम्मं उल्लिङ्गेन्ति । तेन च
सिद्धानी ति इन्दलिङ्गद्वेन इन्दसिदुद्वेन च इन्द्रियानि । सब्बानेव पनेतानि^३
भगवता यथाभूततो पकासितानि च अभिसम्बुद्धानि चा ति इन्ददेसितद्वेन
15 इन्ददिदुद्वेन च इन्द्रियानि । तेनेव भगवता मुनिन्देन कानिचि गोचरासेवनाय,
कानिचि भावनासेवनाय सेवितानी ति इन्दजुदुद्वेन पि इन्द्रियानि । अपि च
आधिपच्चसङ्घातेन इस्सरियद्वेना पि एतानि इन्द्रियानि । चक्खुविञ्जाणादि-
प्पवत्तियं हि चक्खादीनं सिद्धमाधिपच्चं ; तस्मिं हि तिकखे तिकखत्ता
मन्दे च मन्दत्ता ति । अयं तावेत्थ ‘अत्थतो’ विनिच्छयो ।

20 ‘लक्खणादीही’ ति लक्खण-रस-पच्चुपट्टान-पदद्वानेहि पि चक्खादीनं
विनिच्छयं विजानिया ति अत्थो । तानि तेसं लक्खणादीनि हेट्ठा वुत्तनयानेव^४ ।
पञ्चिन्द्रियादीनि हि चत्तारि अत्थतो अमोहो येव । सेसानि तत्थ
सरूपेनेवागतानि ।

‘कमतो’ ति अयं पि देसनाकमो व । तत्थ अज्झत्तधम्मं परिञ्जाय
25 अरियभूमिपटिलाभो होती ति अत्तभावपरियापन्नानि चक्खुन्द्रियादीनि
पठमं देसितानि । सो पनत्तभावो यं धम्मं उपादाय इत्थी ति वा पुरिसो

१-१. स्या० पोत्यके नत्थि । २. कम्मसज्जनितानि ताव-स्या० । ३. पन तानि-स्या० ।
४. वुत्तानेव-स्या०, म० ।

ति वा सङ्खं^१ गच्छति, अयं सो ति निदस्सनत्थं ततो इत्थिन्द्रियं पुरिसिन्द्रियञ्च । सो दुविधो पि जीवितिन्द्रियपटिबद्धवृत्ती ति आपनत्थं ततो जीवितिन्द्रियं । याव तस्स पवत्ति ताव एतेसं वेदयितानं अनिवत्ति^२ । यं किञ्चि वेदयितं सब्बं तं सुखदुक्खं ति आपनत्थं ततो सुखिन्द्रियादीनि । तं निरोधत्थं पन एते धम्मा भावेतब्बा ति पटिपत्तिदस्सनत्थं ततो सद्वादीनि ।^५
इमाय पटिपत्तिया एस धम्मो^३ पठमं अत्तनि पातुभवतो ति पटिपत्तिया अमोघभावदस्सनत्थं ततो अनञ्जातञ्जस्सामीतिन्द्रियं । तस्सेव फलत्ता ततो अनन्तरं भावेतब्बत्ता च ततो अञ्जिन्द्रियं । इतो परं भावनाय इमस्स अधिगमो, अधिगते च पनिर्मास्म नत्थि किञ्चि उत्तरि करणीयं ति आपनत्थं अन्ते परमस्सासभूतं अञ्जाताविन्द्रियं देसितं ति अयमेत्थ कमो ।^{१०}

R. 127

B. 120

‘भेदाभेदा’ ति जीवितिन्द्रियस्सेव चेत्थ भेदो । तञ्हि^४ रूपजीवितिन्द्रियं अरूपजीवितिन्द्रियं ति दुविधं होति । सेसानं अभेदो ति एवमेत्थ भेदाभेदतो विनिच्छयं विजानिया । ‘किञ्चा’ ति किं इन्द्रियानं किञ्चं ति चे ? चक्खुन्द्रियस्स ताव “चक्खायतनं चक्खुविञ्जणधातुया तंसम्पयुत्तकानं च धम्मानं इन्द्रियपच्चयेन पच्चयो” ति वचनतो यं तं इन्द्रियपच्चयभावेन साधेतब्बं^{१५} अत्तनो तिक्खमन्दादिभावेन चक्खुविञ्जाणादिधम्मानं तिक्खमन्दादिसङ्घातं अत्ताकारानुवत्तापनं इदं ‘किञ्चं’ । एवं सोतघाणजिह्वाकायानं । मनिन्द्रियस्स पन सहजातधम्मानं अत्तनो वसवत्तापनं, जीवितिन्द्रियस्स सहजातधम्मानुपालनं, इत्थिन्द्रियपुरिसिन्द्रियानं इत्थिपुरिस-
निमित्तकुत्ताकप्पाकारानुविधानं, सुखदुक्खसोमनस्सदोमनस्सिन्द्रियानं सहजातधम्मे अभिभवित्वा यथासकं ओळारिकाकारानु-
पापनं^{२०}, उपेक्खिन्द्रियस्स सन्तपणीतमज्झताकारानुपापनं, सद्वादीनं पटि-
पक्खाभिभवनं सम्पयुतधम्मानञ्च पसन्नाकारादिभावसम्पापनं, अनञ्जातञ्ज-
स्सामीतिन्द्रियस्स संयोजनतयप्पहानं चेव सम्पयुतकानञ्च तप्पहानाभिमुख-
भावकरणं, अञ्जिन्द्रियस्स कामरागव्यापादादितनुकरणप्पहानं चेव सहजा-
तानञ्च अत्तनो वसानुवत्तापनं, अञ्जाताविन्द्रियस्स सब्बकिञ्चेसु उस्सुक्कप्पहानं^{२५}

R. 128

१. संख्यं—स्या०, सु, रो० । २. यञ्च—स्या०, म० । ३. एकधम्मो—स्या० ।

४. तं हि—स्या० । ५. ओळारिकानोळारिकाकारानुपापनं—सी० ।

चेव अमताभिमुखभावपच्यता च सम्पयुत्तानं ति एवमेत्थ किञ्चितो विनि-
च्छयं विजानिया ।

‘भूमितो’ ति चक्खु-सोत-घाण-जिह्वा-काय-इत्थि-पुरिस-सुख-दुक्ख-दोम-
नस्सिन्द्रियानि चेत्थ कामावचरानेव । मनिन्द्रिय-जीवितिन्द्रिय-उपेक्खिन्द्रियानि,
5 सद्धा-विरिय-सति-समाधि-पञ्चिन्द्रियानि च चतुर्भूमिपरियापन्नानि । सोम-
नस्सिन्द्रियं कामावचर-रूपावचर-लोकुत्तरवसेन भूमित्तयपरियापन्नं । अवसाने
तीणि लोकुत्तरानेवा ति एवं भूमितो विनिच्छयं विजानिया । एवञ्चिह
विजानन्तो—

संवेगबहुलो भिक्खु, ठितो इन्द्रियसंवरे ।

10 इन्द्रियानि परिञ्जाय, दुक्खस्सन्तं निगच्छती ति ॥

B. 121

निद्देसवारे “यं चक्खु चतुन्नं महाभूतानं” [धम्म० १७८] ति आदि
सब्बं धम्मसङ्गणियं पदभाजने वुत्तनयेनेव वेदितब्बं । विरियिन्द्रिय-
समाधिन्द्रियनिद्देसादीसु च सम्मावायामो मिच्छावायामो सम्मासमाधि
मिच्छासमाधी ति आदीनि^१ न वुत्तानि । कस्मा ? सब्बसङ्गाहकत्ता ।
15 सब्बसङ्गाहकानि हि इध इन्द्रियानि कथितानि । एवं सन्ते पेट्थ दसिन्द्रियानि
लोकियानि कामावचरानेव, तीणि लोकुत्तरानि, नव लोकियलोकुत्तर-
मिस्सकानी ति ।

अभिधम्मभाजनीयवण्णना ।

२. पञ्हापुच्छकवण्णना

२१. पञ्हापुच्छके सब्बेसं पि इन्द्रियानं कुसलादिविभागो^३ पालि-
नयानुसारेनेव वेदितब्बो ।

20 आरम्मणतिकेसु पन सत्तिन्द्रियाअनारम्मणा ति चक्खु-सोत-घाण-जिह्वा-
काय-इत्थि-पुरिसिन्द्रियानि सन्धाय वुत्तं । जीवितिन्द्रियं पन अरूपमिस्सकत्ता
इध अनाभट्ठ^३ । द्विन्द्रिया ति द्वे इन्द्रिया ; सुखदुक्खद्वयं सन्धायेतं वुत्तं ।
तञ्चिह एकन्तपरितारम्मणं । दोमनस्सिन्द्रियं सिया परितारम्मणं, सिया

१. आदिनि-सी० । २. विभागतो-स्या० । ३. अनाहट-रो० ।

महग्गतारम्मणं ति कामावचरधम्मे आरब्भ पवत्तिकाले परित्तारम्मणं होति, रूपावचरारूपावचरे पन आरब्भ पवत्तिकाले महग्गतारम्मणं, पण्णत्ति आरब्भ पवत्तिकाले नवत्तब्बारम्मणं । नविन्द्रिया सिया परित्तारम्मणा ति मनिन्द्रिय-जीवितिन्द्रिय-सोमनस्सिन्द्रिय-उपेक्खिन्द्रियानि चेव सद्धादि-पञ्चकञ्च सन्धाय इदं वुत्तं । जीवितिन्द्रियं हि रूपमिस्सकत्ता अनारम्मणेसु ५ रूपधम्मेसु सङ्गहितं पि अरूपकोट्टासेन सियापक्खे सङ्गहितं ।

३८. चत्तारि इन्द्रियानी ति सुख-दुक्ख-दोमनस्स-अज्जाताविन्द्रियानि । तानि हि मग्गारम्मणत्तिके न भजन्ति । मग्गहेतुकं ति सहजातहेतुं सन्धाय वुत्तं । विरियवीमंसाजेदुककाले^१ सिया मग्गाधिपति, छन्दचित्त-जेदुककाले सिया नवत्तब्बा ।

10

३९-४०. दसिन्द्रिया सिया उप्पन्ना, सिया उप्पादिनो ति सत्त रूपिन्द्रियानि तीणि च विपाकिन्द्रियानि सन्धयेतं वुत्तं । दसिन्द्रियानि दोमनस्सेन सर्द्धि हेट्ठा वृत्तानेव । तत्थ दोमनस्सिन्द्रियं पण्णत्ति आरब्भ पवत्तिकाले नवत्तब्बारम्मणं, सेसानि निब्बानपच्चवेक्खणकाले पि । तीणि इन्द्रियानि बहिद्धारम्मणानी ति तीणि लोकुत्तरिन्द्रियानि । चत्तारी ति 15 सुख-दुक्ख-सोमनस्स-दोमनस्सानि । तानि हि अज्झत्तधम्मे पि बहिद्धारम्मणे पि आरब्भ पवत्तन्ति ।

B. 122

अट्ठिन्द्रिया ति मनिन्द्रिय-जीवितिन्द्रिय-उपेक्खिन्द्रियानि चेव सद्धादि-पञ्चकञ्च । तत्थ आकिञ्चज्जायतनकाले नवत्तब्बारम्मणता वेदितब्बा ।

इति इमस्मि पि पञ्चापुच्छके दसिन्द्रियानि कामावचरानि, तीणि 20 लोकुत्तरानि, नव लोकीयलोकुत्तरमिस्सकानेव कथितानी ति । अयं पि अभिधम्मभाजनीयेन सर्द्धि एकपरिच्छेदो व होति । अयं पन इन्द्रियविभङ्गो द्वेपरिवट्टं नीहरित्वा भाजेत्वा दस्सितो ति ।

सम्मोहविनोदनिया विभङ्गदुकथाय

इन्द्रियविभङ्गवर्णना निट्ठिता ।

६ पटिच्चसमुप्पादविभङ्गो

१. सुत्तन्तभाजनीयउद्देसवारवण्णना

B. 123,
R. 130

१. इदानीं तदनन्तरे पटिच्चसमुप्पादविभङ्गे या “अयं अविज्जापच्चया सङ्खारा” ति आदिना नयेन तन्ति निक्खित्ता, तस्मा अत्थसंवण्णनं करोन्तेन विभज्जवादिमण्डलं ओतरित्वा आचरिये^१ अनब्भाचिक्खन्तेन सकसमयं अवोक्कमन्तेन परसमयं अनायूहन्तेन^२ सुत्तं अप्पटिवाहन्तेन विनयं 5 अनुलोमेन्तेन महापदेसे ओलोकेन्तेन धम्मं दीपेन्तेन अत्थं सङ्गहन्तेन तमेवत्थं पुनरावत्तेत्वा^३ अपरेहि पि परियायेहि निदिसन्तेन च यस्मा अत्थसंवण्णना कातब्बा होति, पकतिया पि च दुक्करा व पटिच्चसमुप्पादस्स अत्थसंवण्णना, यथाहु पोराणा—

“सच्चं सत्तो पटिसन्धि, पच्चयाकारमेव च ।
10 दुद्दसा चतुरो धम्मा, देसेतुश्च सुदुक्करा” ति ॥

तस्मा “अज्जत्र आगमाधिगमप्पत्तेहि न सुकरा पटिच्चसमुप्पादस्स अत्थ-
वण्णना” ति परितुलयित्वा—

वतुकामो अहं अज्ज, पच्चयाकारवण्णनं ।
पटिट्ठं नाधिगच्छामि, अज्जोगाळ्हो व सागरं ॥
15 सासनं पनिदं नाना-देसनानयमण्डितं ।
पुब्बाचरियमग्गो च, अब्बोच्छिन्नो पवत्तति ॥
यस्मा तस्मा तदुभयं, सन्निस्सायत्थवण्णनं ।
आरभिस्सामि एतस्स, तं सुणाथ समाहिता ॥

वुत्तं हेतं पुब्बाचरियेहि—

20 “यो कोचिमं अट्ठि कत्वा^४ सुणेय्य,
लभेथ पुब्बापरियं विसेसं ।

१. आचरियं—स्या० । २. अनायूहन्तेन—सु० । ३. पुन आवत्तेत्वा—स्या०, म०, रो० ।
४. अट्ठि कत्वा—रो० ।

लद्धान पुब्बापरियं विसेसं,
अदस्सनं मच्चुराजस्स गच्छे" ति ॥

अविज्जापच्चया सङ्खारा ति आदीसु हि आदितो येव ताव—

देसना भेदतो अत्थ-लक्खणेकविधादितो ।

अङ्गानञ्च ववत्थाना, विज्जातब्बो विनिच्छयो ॥

P. 124,
R. 131

5

तत्थ 'देसनाभेदतो' ति भगवतो हि वल्लिहारकानं चतुर्न
पुरिसानं वल्लिग्गहणं विय आदितो वा मज्झतो वा पट्टाय याव परियोसानं,
तथा परियोसानतो वा मज्झतो वा पट्टाय याव आदी ति चतुर्विधा
पटिच्चसमुप्पाददेसना । यथा हि वल्लिहारकेसु चतूसु^१ पुरिसेसु एको
वल्लिया मूलमेव पठमं पस्सति, सो तं मूले छेत्वा सब्बं आकड्डित्वा आदाय
कम्मे उपनेति, एवं भगवा "इति खो, भिक्खवे, अविज्जापच्चया सङ्खारा
...पे०...जातिपच्चया जरामरणं" [म० १.३२१] ति आदितो पट्टाय
याव परियोसाना पि पटिच्चसमुप्पादं देसेति ।

यथा पन तेसु पुरिसेसु एको वल्लिया मज्झं पठमं पस्सति, सो मज्झे
छिन्दित्वा उपरिभागं येव आकड्डित्वा आदाय कम्मे उपनेति, एवं भगवा
"तस्स तं वेदनं अभिनन्दतो अभिवदतो अज्झोसाय तिट्ठतो उप्पज्जति नन्दी ;
या वेदनासु नन्दी, तदुपादानं, तस्सुपादानपच्चया भवो, भवपच्चया जाती"
[म० १.३२८] ति मज्झतो पट्टाय याव परियोसाना पि देसेति ।

यथा च तेसु पुरिसेसु एको वल्लिया अगं पठमं पस्सति, सो अग्गे
गहेत्वा अगगानुसारेण याव मूला सब्बं आदाय कम्मे उपनेति, एवं भगवा
"जातिपच्चया जरामरणं ति इति खो पनेतं वुत्तं, जातिपच्चया नु खो,
भिक्खवे, जरामरणं नो वा कथं वा एत्थ होती" ति ? "जातिपच्चया,
भन्ते, जरामरणं ; एवं नो एत्थ होती—जातिपच्चया जरामरणं" ति ।
"भवपच्चया जाति...पे०...अविज्जापच्चया सङ्खारा ति इति खो पनेतं वुत्तं,
अविज्जापच्चया नु खो, भिक्खवे, सङ्खारा नो वा कथं वा एत्थ होती" ति ?
"अविज्जापच्चया, भन्ते, सङ्खारा ; एवं नो एत्थ होती—अविज्जापच्चया

सङ्खारा" [म० १. ३२१] ति परियोसानतो पट्ठाया याव आदितो पि पटिच्चसमुप्पादं देसेति ।

B. 125,
R. 134

यथा पन तेसु पुरिसेसु एको वल्लिया मज्झमेव पठमं पस्सति, सो मज्झे छिन्दित्वा हेट्ठा ओतरन्तो याव मूला आदाय कम्मे उपनेति, एवं
5 भगवा "इमे च, भिक्खवे, चत्तारो आहारा किं निदाना, किं समुदया, किं जातिका, किं पभवा ? इमे चत्तारो आहारा तण्हानिदाना, तण्हासमुदया, तण्हाजातिका, तण्हापभवा । तण्हा किं निदाना ? वेदना, फस्सो, सळायतनं, नामरूपं, विज्जाणं । संखारा किं निदाना ? ... पे० ... सङ्खारा अविज्जानिदाना, अविज्जासमुदया, अविज्जाजातिका, अविज्जापभवा
10 [सं० २. १२] ति मज्झतो पट्ठाया याव आदितो देसेति ।

कस्मा पनेवं देसेती ति ? पटिच्चसमुप्पादस्स समन्तभद्दकता, सयञ्च देसनाविलासप्पत्तता । समन्तभद्दको हि पटिच्चसमुप्पादो ततो ततो आयपपटिवेधाय संवत्तति येव । देसनाविलासप्पत्तो च भगवा चतुवेसार-
ज्जपटिसम्भिदायोगेन चतुब्बिधगम्भीरभावप्पत्तिया च । सो देसनाविलास-
15 प्पत्तता नानानयेनेव^१ हि^१ धम्मं देसेति । विसेसतो पनस्स या आदितो पट्ठाया अनुलोमदेसना, सा पवत्तिकारणविभागसम्मूळ्हं^२ वेनेय्यजनं समनुपस्सतो यथासकेहि कारणेहि पवत्तिसन्दस्सनत्थं^३ उप्पत्तिक्रमसन्दस्सनत्थं च पवत्तित्ता ति आतब्बा ।

या परियोसानतो पट्ठाया पटिलोमदेसना, सा "किच्छं वतायं लोको आपन्नो
20 जायति च जीयति च मीयति चा" [दी० २. २५] ति आदिना नयेन किच्छापन्नं लोकमनुविलोकयतो पुब्बभागपटिवेधानुसारेण तस्स तस्स जरामरणादिकस्स दुक्खस्स अत्तनाधिगतकारणसन्दस्सनत्थं । या पन मज्झतो पट्ठाया याव आदि^४, सा आहारनिदानववत्थापनानुसारेण याव अतीतं अद्धानं अतिहरित्वा पुन अतीतद्धतो पभुति हेतुफलपटिपाटिसन्दस्सनत्थं । या पन मज्झतो
25 पट्ठाया याव परियोसाना पवत्ता, सा पच्चुप्पन्ने अद्धाने अनागतद्धहेतुसमुद्धान-
तोप्पभुति^५ अनागतद्धसन्दस्सनत्थं^६ । तासु या सा पवत्तिकारणसम्मूळ्हस्स^७

१-१. नानानयेनेव—स्या०, म० । २. ०सम्मूळ्हं—स्या० । ३. पवत्तिसन्दस्सनत्थं च—स्या० ।
४. आदिस्मा—स्या० । ५. अनागतद्धहेतु—स्या० । ६. अनागतद्धानसन्दस्सनत्थं—स्या० ।
७. सम्मूळ्हस्स—स्या० ।

वेनेय्यजनस्स यथासकेहि कारणेहि पवतिसन्दस्सनत्थं उप्पतिकमसन्दस्स-
नत्थञ्च आदितो पट्ठाय अनुलोमदेसना वुत्ता, सा इध निक्खित्ता ति वेदितब्बा ।

कस्मा पनेत्थ अविज्जा आदितो वुत्ता ? किं पकतिवादीनं पकति विय
अविज्जा पि अकारणं मूलकारणं लोकस्सा ति ? न अकारणं । आसव-
समुदया अविज्जासमुदयो” ति हि अविज्जाय कारणं वुत्तं । अत्थि पन 5
परियायो येन मूलकारणं सिया । को पन सो ति ? वट्ठकथाय सीसभावो ।
भगवा हि वट्ठकथं कथेन्तो द्वे धम्मे सीसं कत्वा कथेसि—अविज्जं वा भवतण्हं
वा । यथाह—“पुरिमा, भिक्खवे, कोटि न पञ्चायति अविज्जाय ‘इतो
पुब्बे अविज्जा नाहोसि, अथ पच्छा समभवी’ ति । एवञ्चेतं, भिक्खवे,
वुच्चति, अथ च पन पञ्चायति ‘इदप्पच्चया अविज्जा’ [अं० ४.१८९] 10
ति ; भवतण्हं वा, यथाह—“पुरिमा, भिक्खवे, कोटि न पञ्चायति
भवतण्हाय ‘इतो पुब्बे भवतण्हा नाहोसि, अथ पच्छा समभवी’ ति ।
एवञ्चेतं, भिक्खवे, वुच्चति, अथ च पन पञ्चायति ‘इदप्पच्चया भवतण्हा’”
[अं० ४.१९२] ति ।

कस्मा पन भगवा वट्ठकथं कथेन्तो इमे द्वे येव धम्मे सीसं कत्वा कथेसी 15
ति ? सुगतिदुग्गतिगामिनो कम्मस्स विसेसहेतुभूतत्ता । दुग्गतिगामिनो हि
कम्मस्स विसेसहेतु अविज्जा । कस्मा ? यस्मा अविज्जाभिभूतो पुथुज्जनो,
अग्गिसन्तापलगुअभिघातपरिस्समाभिभूता^१ वज्झगावी ताय परिस्समातुरताय
निरस्सादं पि अत्तनो अनत्थावहं पि च उण्होदकपानं विय, किलेससन्तापतो
निरस्सादं पि दुग्गतिविनिपाततो च अत्तनो अनत्थावहं पि पाणातिपातादि- 20
मनेकप्पकारं दुग्गतिगामिकम्मं आरभति । सुगतिगामिनो पन कम्मस्स
विसेसहेतु भवतण्हा । कस्मा ? यस्मा भवतण्हाभिभूतो पुथुज्जनो, यथा
वुत्तप्पकारा गावी सीतूदकतण्हाय सअस्सादं अत्तनो परिस्समविनोदनञ्च
सीतूदकपानं विय, किलेससन्तापविरहतो सअस्सादं^३ सुगतिसम्पापनेन अत्तनो
दुग्गतिदुक्खपरिस्समविनोदनञ्च पाणातिपातावेरमणीआदिमनेकप्पकारं सुगति- 25
गामिकम्मं आरभति ।

१. लघुळाभिघाटां०—स्या० ; ०परिस्समाभिभूताय—सी०, रो० । २. वज्झगाविया—सी० ।

३. अस्सादं—सु० ।

R. 134

एतेसु पन वट्ठकथाय सीसभूतेसु धम्मसेसु कत्थचि भगवा एकधम्म-
मूलिकं देसनं देसेति, सेय्यथोदं^१—“इति खो, भिक्खवे, अविज्जापनिसा
सङ्खारा, सङ्खारूपनिसं विज्जाणं” [सं २.२८-२९] ति आदि । तथा
“उपादानीयेसु, भिक्खवे, धम्मसेसु अस्सादानुपस्सिनो विहरतो तण्हा पवड्ढति,

S. 1. 1

S. 1. 1

B. 127,

5 तण्हापच्चया उपादानं [सं २.७३] ति आदि । कत्थचि उभयमूलिकं
पि, सेय्यथोदं—“अविज्जानीवरणस्स, भिक्खवे, बालस्स तण्हाय सम्पयुत्तस्स
एवमयं कायो समुदागतो । इति अयञ्चेव कायो बहिद्वा च नामरूपं
इत्थेतं द्वयं, द्वयं पटिच्च फस्सो, सल्लेवायतनानि येहि फुट्ठो बालो
सुखदुक्खं पटिसंवेदेती” [सं २.२२] ति आदि । तासु तासु देसनासु
10 “अविज्जापच्चया सङ्खारा” ति अयमिध अविज्जावसेन एकधम्ममूलिका देसना
ति वेदितव्वा । एवं तावेत्थ देसनाभेदतो विज्जातव्वो विनिच्छयो ।

‘अत्थतो’ ति अविज्जादीनं पदानं अत्थतो, सेय्यथोदं—पूरेतुं अयुत्तट्ठेन
कायदुच्चरितादि अविन्दियं नाम ; अलद्धव्वं ति अत्थो । तं अविन्दियं
विन्दती ति अविज्जा । तव्विपरीततो कायसुचरितादि विन्दियं नाम । तं
15 विन्दियं न विन्दती ति अविज्जा । खन्धानं रासट्ठं, आयतनानं आयतनट्ठं,
धातूनं सुञ्जतट्ठं^२, सच्चानं तथट्ठं, इन्द्रियानं आधिपतेय्यट्ठं अविदितं करोती
ति अविज्जा । दुक्खादीनं पीळनादिवसेन वुत्तं चतुव्विधं चतुव्विधं अत्थं
अविदितं करोती ति पि अविज्जा । अन्तविरहिते संसारे सब्बयौनिगति-
भवविज्जाणट्ठितिसत्तावासेसु सत्ते जवापेती ति अविज्जा । परमत्थतो
20 अविज्जमानेसु इत्थिपुरिसादीसु^३ जवति, विज्जमानेसु पि खन्धादीसु न जवती
ति अविज्जा । अपि च चक्खुविज्जाणादीनं वत्थारम्मणपटिच्चसमुप्पाद-
पटिच्चसमुप्पन्नानञ्च^४ धम्मानं छादनतो पि अविज्जा ।

यं पटिच्च फलमेति सो पच्चयो । पटिच्चा ति न विना तेन ; तं
अपच्चिक्खत्वा ति अत्थो । एतो ति उप्पज्जति चेव पवत्तति चा ति
25 अत्थो । अपि च उपकारकट्ठो^५ पच्चयट्ठो । अविज्जा च सा पच्चयो चा
ति अविज्जापच्चयो । तस्मा अविज्जापच्चया । सङ्खतमभिसङ्खरोन्ती ति

१. सेय्यथोदं—म० ।

२. सुञ्जट्ठं—म०, स्या०, रो० ।

३. ०दिसु—सी० ।

४. वत्थारम्मणानं—सी०, म० । ५. उपकारट्ठो—सी० ।

सङ्घारा । अपि च अविजापचया सङ्घारा, सङ्घारसद्देन आगतसङ्घारा चा
ति दुविधा सङ्घारा । तत्थ पुञ्ञापुञ्ञानेञ्ञाभिसङ्घारा तयो, कायवचीचित्त-
सङ्घारा तयो ति इमे छ अविजापचया सङ्घारा । ते सब्बे पि
लोकियकुसलाकुसलचेतनामत्तमेव होन्ति ।

R. 135

सङ्घतसङ्घारो, अभिसङ्घतसङ्घारो, अभिसङ्घरणसङ्घारो, पयोगाभि- 5
सङ्घारो ति इमे पन चत्तारो सङ्घारसद्देन आगतसङ्घारा । तत्थ “अनिच्चा
वत सङ्घारा” [दी० २.१२०] ति आदीसु वुत्ता सब्बे पि सप्पचया धम्मा
‘सङ्घतसङ्घारा’ नाम । कम्मनिब्बत्ता तेभूमका^१ रूपारूपधम्मा ‘अभिसङ्घतसङ्घारा’
ति अट्ठकथासु वुत्ता । ते पि “अनिच्चा वत सङ्घारा” ति एत्थेव सङ्गहं
गच्छन्ति । विसुं पन नेसं आगतट्ठानं न पञ्ञायति । तेभूमककुसला- 10
कुसलचेतना पन ‘अभिसङ्घरणकमङ्घारो’ ति वुच्चति । तस्स “अविजागतोयं,
भिक्षवे, पुरिसपुगलो पुञ्ञश्चे अभिसङ्घारं अभिसंखरोती” [सं० २.७०]
ति आदीसु आगतट्ठानं पञ्ञायति । कायिकचेतसिकं पन विरियं
‘पयोगाभिसङ्घारो’ ति वुच्चति । सो “यावतिका अभिसंखारस्स गति, तावतिकं
गत्वा अक्खाहतं मञ्ञे अट्ठासी” [अं० १.१०२] ति आदीसु आगतो । 15

न केवलञ्च एते येव, अञ्ञे पि “सञ्ञावेदयितनिरोधं समापज्जन्तस्स खो,
आवुसो विसाख, भिक्षुनो पठमं निरुज्झति वचोसङ्घारो, ततो कायसङ्घारो,
ततो चित्तसङ्घारो” [मं० १.३७३] ति आदिना नयेन सङ्घारसद्देन आगता
अनेकसङ्घारा । तेसु नत्थि सो सङ्घारो, यो सङ्घतसङ्घारे सङ्गहं न गच्छेय्य ।

इतो परं सङ्घारपचया विञ्ञाणं ति आदीसु यं^२ वुत्तं तं^३ वुत्तनयेनेव 20
वेदितव्वं । अवुत्ते पन विजानातो ति विञ्ञाणं । नमती ति नामं ।
रूपपती ति रूपं । आये तनोति, आयतञ्च नयती ति आयतनं । फुसती
ति फस्सो । वेदयती ति वेदना । परितस्सती ति तण्हा । उपादियती
ति उपादानं । भवति भावयति चा ति भवो । जननं जाति । जीरणं
जरा । मरन्ति एतेना ति मरणं । सोचनं सोको । परिदेवनं परिदेवो । 25

R. 136

१. तेभूमिका-स्या० । २. सु० पोत्थके नत्थि । ३. सु० पोत्थके नत्थि ।

दुःखयतीति दुःखं ; उप्पादट्टितिवसेन वा द्वेधा खणती^१ति पि दुःखं ।
दुम्भनस्स भावो दोमनस्सं । भुसो^२ आयासो उपायासो ।

सम्भवन्तीति निव्वत्तन्ति । न केवलञ्च सोकादीहेव, अथ खो
सव्वपदेहि 'सम्भवन्ती'ति सद्दस्स योजना कातव्वा । इतरथा हि
५ "अविज्जा पच्चया सङ्खारा"ति वुत्ते किं करोन्तीति न पञ्चायेय्युं ।
"सम्भवन्ती"ति पन योजनाय सति "अविज्जा च सा पच्चयो चाति
अविज्जापच्चयो ; तस्मा अविज्जापच्चया सङ्खारा सम्भवन्ती"ति पच्चयपच्च-
युप्पन्नववत्थानं कतं होति । एस नयो सव्वत्थ ।

B. 129

एवंति निदिट्ठनयनिदस्सं । तेन अविज्जादीहेव कारणेहि, न
१० इस्सरनिम्मानादीहीति दस्सेति । एतस्साति यथावुत्तस्स । केवलस्सा
ति असम्मिस्सस्स सकलस्स वा । दुःखलक्ष्णधस्साति दुःखसमूहस्स, न
सत्तस्स, न सुखसुभादीनं । समुदयोति निव्वत्ति । होतीति सम्भवति ।
एवमेत्थ अत्थतो विज्जातव्वो विनिच्छयो ।

R. 137

'लक्खणादितो'ति अविज्जादीनं लक्खणादितो, सेय्यथीदं—अज्जाणलक्खणा
१५ अविज्जा, सम्मोहनरसा, छादनपच्चुपट्ठाना, आसवपदट्ठाना । अभिसङ्खरण-
लक्खणा सङ्खारा, आयूहनरसा, चेतनापच्चुपट्ठाना, अविज्जापदट्ठाना ।
विजाननलक्खणं विज्जाणं, पुव्वङ्गमरसं, पटिसन्धिपच्चुपट्ठानं, सङ्खारपदट्ठानं,
वत्थारमणपदट्ठानं वा । नमनलक्खणं नामं, सम्पयोगरसं, अविनिब्भोग-
पच्चुपट्ठानं, विज्जाणपदट्ठानं । रुप्पणलक्खणं रूपं, विकिरणरसं, अव्याकत-
२० पच्चुपट्ठानं, विज्जाणपदट्ठानं । आयतनलक्खणं सञ्जायतनं, दस्सनादिरसं,
वत्थुद्वारभावपच्चुपट्ठानं, नामरूपपदट्ठानं । फुसनलक्खणो फस्सो, सङ्घट्ठनरसो,
सङ्गतिपच्चुपट्ठानो, सञ्जायतनपदट्ठानो । अनुभवनलक्खणा वेदना, विसय-
रससम्भोगरसा, सुखदुःखपच्चुपट्ठाना, फस्सपदट्ठाना । हेतुलक्खणा तण्हा,
अभिनन्दनरसा, अतित्तिभावपच्चुपट्ठाना, वेदनापदट्ठाना । गहणलक्खणं
२५ उपादानं, अमुञ्चनरसं, तण्हादब्धतदिट्ठिपच्चुपट्ठानं, तण्हापदट्ठानं । कम्म-
कम्मफललक्खणो भवो, भावनभवनरसो, कुसलाकुसलाव्याकतपच्चुपट्ठानो,

उपादानपदद्वानो । जातिआदीनं लक्खणादीनि सच्चविभङ्गे वुत्तनयेनेव वेदितव्वानि । एवमेत्थ लक्खणादितो पि विज्जातव्वो विनिच्छयो ।

‘एकविधादितो’ ति एत्थ अविज्जा अज्जाणादस्सनमोहादिभावतो एक-विधा, अप्पटिपत्तिमिच्छापटिपत्तितो दुविधा तथा ससङ्खारासङ्खारतो, वेदनात्तयसम्पयोगतो तिविधा, चतुसच्चअप्पटिवेधतो चतुब्बिधा, गतिपञ्चकादी- 5 नवच्छादनतो पञ्चविधा, द्वारारम्मणतो पन सब्बेसु पि अरूपधम्मेषु छब्बिधता वेदितव्वा ।

सङ्खारा सासवविपाकधम्मधम्मादिभावतो एकविधा, कुसलाकुसलतो दुविधा तथा परित्त-महग्गत-हीन-मज्झिम-मिच्छत्त-नियतानियततो, तिविधा पुज्जाभिसङ्खारादिभावतो, चतुब्बिधा चतुयोनि संवत्तनतो, पञ्चविधा 10 पञ्चगतिगामितो ।

विज्जाणं लोकियविपाकादिभावतो एकविधं, सहेतुकाहेतुकादितो दुविधं, भवत्तयपरियापन्नतो वेदनात्तयसम्पयोगतो अहेतुकदुहेतुकतिहेतुकतो च तिविधं, योनिगतिवसेन चतुब्बिधं पञ्चविधञ्च ।

B. 130

नामरूपं विज्जाणसन्निस्सयतो कम्मपच्चयतो च एकविधं, सारम्मणाना- 15 रम्मणतो दुविधं, अतीतादितो तिविधं, योनिगतिवसेन चतुब्बिधं पञ्चविधञ्च ।

सळायतनं सञ्जातिसमोसरणद्वानतो एकविधं, भूतप्पसादविज्जाणादितो दुविधं, सम्पत्तासम्पत्तनोभयगोचरतो तिविधं, योनिगतिपरियापन्नतो चतुब्बिधं पञ्चविधञ्चा ति इमिना नयेन फस्सादीनं पि एकविधादिभावो वेदितव्वो ति । एवमेत्थ एकविधादितो पि विज्जातव्वो विनिच्छयो । 20

‘अङ्गानञ्च ववत्थाना’ ति सोकादयो चेत्थ भवचक्कस्स अविच्छेददस्सनत्थं वुत्ता । जरामरणब्भाहतस्स हि बालस्स ते सम्भवन्ति । यथाह—
“अस्सुतवा, भिक्खवे, पुथुज्जनो कायिकाय दुक्खाय वेदनाय फुट्ठो समानो सोचति किलमति परिदेवति उरत्ताळि^१ कन्दति सम्मोहमापज्जती”
[सं० ३.१८६] ति । याव च तेसं पवत्ति ताव अविज्जाया ति पुन पि 25

R. 138

अविज्जापच्चया सङ्गारा ति सम्बन्धमेव होति भवचक्रं । तस्मा तेसं पि जरामरणेनेव एकसङ्खेपं कत्वा द्वादसेव पटिच्चसमुप्पादङ्गानी^१ ति^१ वेदितव्वानि । एवमेत्थ अङ्गानं ववत्थानतो पि विज्जातव्वो विनिच्छयो । अयं तावेत्थ उद्देसवारवसेन संखेपकथा ।

उद्देसवारवण्णना निट्ठिता ।

अविज्जापदनिद्देशो

- 5 २. इदानीं निद्देशवारवसेन वित्थारकथा होति । “अविज्जा पच्चया सङ्गारा” ति हि वुत्तं । तत्थ अविज्जापच्चयेसु संखारेसु दस्सेतव्वेसु यस्मा पुत्ते कथेतव्वे पठमं पिता कथीयति । एवं हि सति ‘मितस्स पुत्तो, दत्तस्स पुत्तो’ति पुत्तो सुकथितो होति । तस्मा देसनाकुसलो सत्था संखारानं जनकट्ठेन^२ पितुसदिसं^३ अविज्जं ताव दस्सेतुं तत्थ कतमा अविज्जा ? दुक्खे
- 10 अज्जाणं ति आदिमाह ।

- तत्थ यस्मा अयं अविज्जा दुक्खसच्चस्स याथावसरसलक्खणं जानितुं पस्सितुं पटिविज्झितुं न देति, छादेत्वा परियोनद्धित्वा^४ गन्थेत्वा^५ तिट्ठति, तस्मा “दुक्खे अज्जाणं” ति वुच्चति । तथा यस्मा दुक्खसमुदयस्स दुक्ख-निरोधस्स दुक्खनिरोधगामिनीपटिपदाय याथावसरसलक्खणं जानितुं पस्सितुं
- 15 पटिविज्झितुं न देति, छादेत्वा परियोनद्धित्वा गन्थेत्वा तिट्ठति, तस्मा दुक्खनिरोधगामिनिया पटिपदाय अज्जाणं ति वुच्चति । इमेसु चतूसु^६ ठानेसु सुतन्तिकपरियायेन अज्जाणं अविज्जा ति कथितं ।

- निकखेपकण्डे [धम्म० २४२] पन अभिधम्मपरियायेन “पुब्बन्ते अज्जाणं” ति अपरेसु पि चतूसु ठानेसु अज्जाणं गहितं । तत्थ पुब्बन्ते^७
- 20 ति अतीतो अद्धा, अतीतानि खन्धधातुआयतनानि । अपरन्ते^८ ति अनागतो अद्धा, अनागतानि खन्धधातुआयतनानि । पुब्बन्तापरन्ते^९ ति तदुभयं ।

१-१. पटिच्चसमुप्पादङ्गानि-स्या० । २. जनकत्थेन-रो० । ३. पितिसदिसं-रो० । ४. परियोनन्धित्वा-म० । ५. गरिहत्वा-स्या० । ६. चतुसु-सी० । ७. पुब्बन्तो-स्या०, रो० । ८. अपरन्तो-स्या०, रो० । ९. पुब्बन्तापरन्तो-स्या० ।

इदप्पच्चयता ति संखारादीनं कारणानि अविज्जादीनि अङ्गानि । पटिच्च-
समुप्पन्नधम्मा ति अविज्जादीहि निब्बत्ता संखारादयो धम्मा । तत्रायं
अविज्जा यस्मा अतीतानं खन्धादीनं याथावसरसलक्खणं जानितुं पस्सितुं
पटिविज्झितुं न देति, छादेत्वा परियोनद्धित्वा गन्थेत्वा तिट्ठति, तस्मा “पुब्बन्ते
अज्जाणं” ति वुच्चति । तथा यस्मा अनागतानं खन्धादीनं, अतीतानागतानं 5
खन्धादीनं इदप्पच्चयताय चेव पटिच्चसमुप्पन्नधम्मानञ्च याथावसरसलक्खणं जानितुं
पस्सितुं पटिविज्झितुं न देति, छादेत्वा परियोनद्धित्वा गन्थेत्वा तिट्ठति, तस्मा
इदप्पच्चयतापटिच्चसमुप्पन्नेसु धम्मेसु अज्जाणं ति वुच्चति । इमेसु अट्ठसु ठानेसु
अभिधम्मपरियायेन अज्जाणं अविज्जा ति कथितं ।

एवं किं कथितं होति ? किञ्चित्तो चेव जातितो च अविज्जा कथिता 10
नाम होति । कथं ? अयं हि अविज्जा इमानि अट्ठ^१ ठानानि^१ जानितुं
पस्सितुं पटिविज्झितुं न देती ति किञ्चित्तो कथिता ; उप्पज्जमाना पि इमेसु
अट्ठसु ठानेसु उप्पज्जती ति जातितो पि कथिता । एवं कथेत्वा पुन “यं
एवरूपं अज्जाणं अदस्सनं” ति आदीनि पञ्चवीसति पदानि अविज्जाय लक्खणं
दस्सेतुं गहितानि ।

B. 132

15

तत्थ यस्मा अयं अविज्जा इमेहि अट्ठहि पदेहि कथिता पि पुन पञ्चवी-
सतिया पदेहि लक्खणे अकथिते सुकथिता नाम न होति, लक्खणे पन कथिते
येव सुकथिता नाम होति । यथा पुरिसो नटुं गोणं परियेसमानो मनुस्से
पुच्छेय्य—“अपि, अय्या, सेतं गोणं पस्सथ, रत्तं गोणं पस्सथा” ति ? ते
एवं वदेय्युं—“इमस्मि रट्ठे सेतरत्तानं गोणानं अन्तो नत्थि, किं ते गोणस्स 20
लक्खणं” ति ? अथ तेन ‘संघाटि’^२ वा ‘नङ्गलं’ वा ति वुत्ते गोणो
सुकथितो नाम भवेय्य ; एवमेव यस्मा अयं अविज्जा अट्ठहि पदेहि कथिता
पि पुन पञ्चवीसतिया पदेहि लक्खणे अकथिते सुकथिता नाम न होति,
लक्खणे पन कथिते येव सुकथिता नाम होति । तस्मा यानस्सा लक्खण-
दस्सनत्थं पञ्चवीसति पदानि कथितानि, तेसं पि वसेन वेदितव्वा, सेय्यथीदं— 25
आणं नाम पज्जा । सा अत्थत्थं^३ कारणकारणं^४ चतुसच्चधम्मं विदितं

R. 140

१-१. अट्ठट्ठानानि-सी०, स्या० । २. संघाटि-रो० । ३. अत्थानत्थं-रो० ।

४. कारणाकारणं-रो० ।

- पाकटं करोति । अयं पन अविज्जा उप्पज्जित्वा तं विदितं पाकटं कातुं न देती ति ज्ञाणपच्चनीकतो अज्जाणं । दस्सनं ति पि पञ्चा । सा पि तं आकारं पस्सति । अविज्जा पन उप्पज्जित्वा तं पस्सितुं न देती ति अदस्सनं । अभिसमयो ति पि पञ्चा । सा तं आकारं अभिसमेति ।
- 5 अविज्जा पन उप्पज्जित्वा तं अभिसमेतुं न देती ति अनभिसमयो । अनुबोधो सम्बोधो पटिवेधो ति पि पञ्चा । सा तं आकारं अनुबुज्झति सम्बुज्झति पटिविज्झति । अविज्जा पन उप्पज्जित्वा तं अनुबुज्झितुं संबुज्झितुं पटिविज्झितुं न देती ति अननुबोधो असम्बोधो अप्पटिवेधो । सङ्गाहणा^१ ति पि पञ्चा । सा तं आकारं गहेत्वा घंसित्वा गण्हाति ।
- 10 अविज्जा पन उप्पज्जित्वा तं गहेत्वा घंसित्वा गण्हितुं न देती ति असङ्गाहणा । परियोगाहणा ति पि पञ्चा । सा तं आकारं ओगाहित्वा अनुपविसित्वा गण्हाति । अविज्जा पन उप्पज्जित्वा तं ओगाहित्वा अनुपविसित्वा गण्हितुं न देती ति अपरियोगाहणा । समपेक्खणा ति पि पञ्चा । सा तं आकारं समं सम्मा च पेक्खति । अविज्जा पन उप्पज्जित्वा तं समं सम्मा
- 15 च पेक्खितुं न देती ति असमपेक्खणा । पच्चवेक्खणा ति पि पञ्चा । सा तं आकारं पच्चवेक्खति । अविज्जा पन उप्पज्जित्वा तं पच्चवेक्खितुं न देती ति अपच्चवेक्खणा । नास्सा किञ्चि कम्मं पच्चक्खं अत्थि, सयञ्च अपच्चवेक्खित्वा कतं कम्मं ति अपच्चक्खकम्मं^२ । दुम्मेधभावताय दुम्मेज्झं । बालभावताय बाल्यं ।
- 20 सम्पज्जं ति पि पञ्चा । सा अत्थत्थं कारणकारणं चतुसच्चधम्मं सम्मा पजानाति । अविज्जा पन उप्पज्जित्वा तं आकारं पजानितुं न देती ति असम्पज्जं । मोहनवसेन मोहो । पमोहनवसेन पमोहो । सम्मोहनवसेन सम्मोहो । अविन्दियं विन्दती ति आदिवसेन अविज्जा । वट्ठस्मि ओहनति ओसीदापेती ति अविज्जोदो । वट्ठस्मि योजेती ति अविज्जायोगो ।
- R. 141 25 अप्पहीनवसेन^३ पुनप्पुनं उप्पज्जनतो च अविज्जानुसयो । मग्गे परियुट्ठितचोरा अट्ठिके विय कुसलचित्तं परियुट्ठाति गण्हाति विलुम्पती^४ ति अविज्जापरियुट्ठानं । यथा नगरद्वारे पल्लवसंखाताय लङ्घिया पतिताय अन्तोनगरे

१. सङ्गाहना-म० । २. अप्पच्चक्खकम्मं-स्या० । ३. अप्पहीनवसेन चैव-स्या० ।

४. विलुम्पती-सु० ।

मनुस्सानं बहिनगरगमनं पि बहिनगरे मनुस्सानं अन्तोनगरप्पवेसनं पि पच्छिज्जति, एवमेव यस्स सक्कायनगरे अयं पतिता तस्स निब्बानसम्पापकं जाणगमनं पच्छिज्जती ति अविज्जालङ्घी नाम होति । अकुसलञ्च तं मूलञ्च, अकुसलानं वा मूलं ति अकुसलमूलं । तं पन न अज्जं, इधाधिप्पेतो मोहो ति मोहो अकुसलमूलं । अयं वुच्चति अविज्जा ति अयं एवं लक्खणा 5 अविज्जा नामा ति वुच्चति । एवं पञ्चवीसतिपदवसेन अविज्जाय लक्खणं वेदितव्वं ।

एवंलक्खणा पनायं अविज्जा दुक्खादीसु अज्जाणं ति वुत्ता पि दुक्खसच्चस्स एकदेसो होति, सहजाता होति, तं आरम्मणं करोति, छादेति ; समुदयसच्चस्स न एकदेसो होति, सहजाता होति, तं आरम्मणं करोति, छादेति ; निरोधसच्चस्स नेव एकदेसो होति, न सहजाता, न तं आरम्मणं 10 करोति,^१ केवलं छादेति ; मग्गसच्चस्सा पि न एकदेसो, न सहजाता, न तं आरम्मणं करोति, केवलं छादेति । दुक्खारम्मणता अविज्जा उप्पज्जति, तञ्च छादेति । समुदयारम्मणता अविज्जा उप्पज्जति, तञ्च छादेति । निरोधारम्मणता अविज्जा नूप्पज्जति^२, तञ्च छादेति । मग्गारम्मणता अविज्जा नूप्पज्जति, तञ्च छादेति । 15

द्वे सच्चा दुद्दसत्ता गम्भीरा । द्वे सच्चा गम्भीरत्ता दुद्दसा । अपि च खो पन दुक्खनिरोधं अरियसच्चं गम्भीरञ्चैव दुद्दसञ्च । तत्थ दुक्खं नाम पाकटं, लक्खणस्स पन दुद्दसत्ता गम्भीरं नाम जातं । समुदये पि एसेव नयो । यथा पन महासमुद्दं मन्थेत्वा^३ ओजाय नीहरणं नाम भारो, सिनेरुपादतो वालिकाय उद्धरणं नाम भारो, पव्वतं पीळेत्वा रसस्स नीहरणं 20 नाम भारो ; एवमेव द्वे सच्चानि गम्भीरत्ताय एव दुद्दसानि, निरोधसच्चं पन अतिगम्भीरञ्च अतिदुद्दसञ्चा ति । एवं दुद्दसत्ता गम्भीरानं गम्भीरत्ता च दुद्दसानं चतुन्नं अरियसच्चानं पटिच्छादकं मोहन्धकारं अयं वुच्चति अविज्जा ति ।

अविज्जापदनिद्देशो ।

१. करोति तं आरम्मणं—सो० । २. न उप्पज्जति—स्या० ; नूप्पज्जति—म० ।

३. मद्देत्वा—स्या० ।

संस्वारपदनिर्देशो

R. 142

३. संस्वारपदे हेट्ठा वुत्तसंस्वारेसु संस्वारसद्देन आगतसंस्वारे अनामसित्वा अविज्जापच्चया संस्वारो येव दस्सेन्तो तत्थ कतमे अविज्जापच्चया सङ्गारा? पुञ्ञाभिसङ्गारो ति आदिमाह । तत्थ पुनाति अत्तनो कारकं, पूरेति चस्स^१ अज्झासयं, पुज्जञ्च^२ भवं निब्बत्तेतो ति पुञ्ञो । अभिसंस्वरोति^३
- ५ विपाकं कटत्तारूपञ्चा ति अभिसंस्वारो । पुञ्ञो व अभिसंस्वारो पुञ्ञाभिसङ्गारो । पुञ्ञपटिपक्खतो अपुञ्ञो । अपुञ्ञो व अभिसंस्वारो अपुञ्ञाभिसङ्गारो । न इञ्जती ति आनेञ्जं । आनेञ्जमेव अभिसंस्वारो, आनेञ्जञ्च भवं अभिसंस्वरोती ति आनेञ्जाभिसङ्गारो । कायेन पवत्तितो, कायतो वा पवत्तो, कायस्स वा संस्वारो ति कायसङ्गारो । वचीसंस्वार-
- १० चित्तसंस्वारेसु पि एसेव नयो ।

- तत्थ पठमत्तिको परिवीमंसनमुत्तवसेन गहितो । तत्थ हि “पुञ्ञञ्चे संस्वारं अभिसंस्वरोति, पुञ्ञूपगं होति विज्जाणं । अपुञ्ञञ्चे संस्वारं अभिसंस्वरोति, अपुञ्ञूपगं होति विज्जाणं । आनेञ्जञ्चे संस्वारं अभिसंस्वरोति, आनेञ्जूपगं होति विज्जाणं” [सं० २.७०] ति वुत्तं । दुतियत्तिको
- १५ तदनन्तरस्स विभङ्गमुत्तस्स वसेन गहितो, सम्भादिट्ठिसुत्तपरियायेन [म० १.७३] गहितो ति पि वत्तुं वट्टति येव । तत्थ हि “तयो मे, भिक्खवे, संस्वारा । कतमे तयो? कायसंस्वारो, वचीसंस्वारो, चित्तसंस्वारो” [सं० २.५] ति वुत्तं । कस्मा पनेतेसं सुत्तानं वसेन ते गहिता ति? अयं अभिधम्मो नाम न अधुना कतो, ना पि बाहिरकइसीहि वा सावकेहि वा
- B. 135 २० देवताहि वा भासितो । सब्बञ्जुजिनभासितो^४ पन अयं । अभिधम्मे पि हि सुत्ते पि एकसदिसा व तन्ति निदिट्ठा ति इमस्सत्थस्स दीपनत्थं ।

R. 143

- इदानी ते संस्वारे पभेदतो दस्सेतुं तत्थ कतमो पुञ्ञाभिसङ्गारो ति आदिमाह । तत्थ कुसला चेतना ति अनियमतो चतुभूमिकचेतना^५ पि वुत्ता । कामावचरारूपावचरा ति निर्यामतत्ता पन अट्ठ कामावचरकुसलचेतना,
- २५ पञ्च रूपावचरकुसलचेतना ति तेरस चेतना पुञ्ञाभिसङ्गारो नाम ।

१. च-सी० । २. पुञ्ञञ्च-सी० । ३. अभिसङ्गारोति-सी० । ४. सब्बञ्जु-स्या० । ५. चतुभूमिक-सी० ।

दानमया ति आदीहि तासं येव चेतनानं पुञ्चकिरियवत्थुवसेन^१ पवत्ति
दस्सिता । तत्थ अट्ठ कामावचरा व दानसीलमया होन्ति । भावनामया
पन तेरस पि । यथा हि पगुणं धम्मं सज्झायमानो एकं द्वे अनुसन्धिगते^२
पि न जानाति, पच्छा आवज्जेन्तो जानाति ; एवमेव कसिणपरिकम्मं
करोन्तस्स पगुणज्झानं पच्चवेक्खन्तस्स पगुणकम्मट्ठानञ्च मनसिकरोन्तस्स 5
जाणविप्पयुत्ता पि भावना होति । तेन वुत्तं “भावनामया पन तेरस पो” ति ।

तत्थ दानमयादीसु “दानं आरब्भ दानमधिकिच्च या उप्पज्जति चेतना
सञ्चेतना चेतयित्तं—अयं वुच्चति दानमयो पुञ्जाभिसंखारो ति । सीलं
आरब्भ...पे०...भावनं आरब्भ भावनमधिकिच्च या उप्पज्जति चेतना
सञ्चेतना चेतयित्तं—अयं वुच्चति भावनामयो पुञ्जाभिसंखारो” [वि० ३८५] 10
ति अयं संखेपदेसना ।

चीवरादीसु पन चतूसु^३ पच्चयेसु रूपादीसु वा छसु आरम्भणेषु अन्नादीसु
वा दससु दानवत्थूसु तं तं देन्तस्स तेसं तेसं^४ उप्पादनतो पट्ठाय पुब्बभागे
परिच्चागकाले पच्छा सोमनस्सचित्तेन अनुस्सरणे चा ति तीसु कालेषु
पवत्ता चेतना दानमया नाम । सीलं परिपूरणत्थाय पन ‘पब्बजिस्सामी’ 15
ति विहारं गच्छन्तस्स पब्बजन्तस्स मनोरथं मत्थकं पापेत्वा ‘पब्बजितो
वतम्हि, साधु सुट्ठु’ ति आवज्जेन्तस्स पातिमोक्खं संवरन्तस्स चीवरादयो
पच्चये पच्चवेक्खन्तस्स आपाथगतेसु रूपादीसु चक्खुद्वारादीनि संवरन्तस्स
आजीवं सोधेन्तस्स च पवत्ता चेतना सीलमया नाम । पटिसम्भिदायं
[पटि० ५९] वुत्तेन विपस्सनामग्गेन चक्खुं अनिच्चतो दुक्खतो अनत्ततो 20
भावेन्तस्स रूपे...पे०...धम्मे, चक्खुविज्जाणं...पे०...मनोविज्जाणं,
चक्खुसम्फस्सं...पे०...मनोसम्फस्सं, चक्खुसम्फस्सजं वेदनं...पे०...
मनोसम्फस्सजं वेदनं, रूपसज्जं...पे०...धम्मसज्जं जरामरणं अनिच्चतो
दुक्खतो अनत्ततो भावेन्तस्स पवत्ता चेतना भावनामया नामा ति अयं
वित्थारकथा ।

१. पुञ्चक्रिय०-रो० ।

२. अनुसन्धियो गते-सी० ।

३. चतुसु-सी० ।

४. म० पोत्थके नत्थि ।

R. 144

अपुञ्जाभिसंखारनिहेसे अकुसला चेतना ति द्वादसअकुसलचित्तसम्पयुता चेतना । कामावचरा ति किञ्चापि तत्थ ठपेत्वा द्वे दोमनस्ससहगतचेतना सेसा रूपारूपभवे पि उप्पज्जन्ति, तत्थ पन पटिसन्धिं न आकङ्कन्ति, कामावचरे येव पटिसन्धिवसेन विपाकं अवचारेन्ती ति कामावचरात्वेव वुत्ता ।

- 5 आनेज्जाभिसङ्खारनिहेसे कुसला चेतना अरूपावचरा ति चतस्सो अरूपावचरकुसलचेतना । एता हि चतस्सो अनिञ्जनट्टेन^१ अनिञ्जनस्स च अभिसङ्खरणट्टेन आनेज्जाभिसङ्खारो ति वुच्चन्ति । रूपावचरचतुत्थज्झानतो हि तिस्सो कुसलविपाककिरियाचेतना द्वादस अरूपावचरचेतना ति पञ्चदस धम्मा निच्चलट्टेन अफन्दनट्टेन आनेज्जा नाम । तत्थ रूपावचरा कुसला
10 चेतना अनिज्जा समाना पि अतना सरिक्खकं पि असरिक्खकं पि सइञ्जनं पि अनिञ्जनं पि रूपारूपं जनेती ति आनेज्जाभिसङ्खारो नाम न होति । विपाक-किरियचेतना पन अविपाकता विपाकं न अभिसङ्खरोन्ति, तथा अरूपावचर-विपाककिरियचेतना पी ति एकादसा पि एता चेतना आनेज्जा व, न अभिसङ्खारा । चतुर्विधा पन अरूपावचरकुसलचेतना यथा हत्थिअस्सादीनं
15 सदिसा व छाया होन्ति^२, एवं अतना सदिसं निच्चलं अरूपमेव जनेती ति आनेज्जाभिसङ्खारो ति वुच्चती ति ।

- एवं पुञ्जाभिसङ्खारवसेन तेरस, अपुञ्जाभिसङ्खारवसेन द्वादस, आनेज्जाभिसङ्खारवसेन चतस्सो ति सब्बा पेता परिपिण्डिता एकूनर्तिस चेतना होन्ति । इति भगवा अपरिमाणेसु चक्कवाळेसु अपरिमाणानं सत्तानं
20 उप्पज्जनककुसलाकुसलचेतना महातुलाय धारयमानो विय^३, नाळियं पक्खिपित्वा मिनमानो विय च सब्बज्जुतआणेन परिच्छिन्दित्वा एकूनर्तिसमेव दस्सेसि ।

B. 137

- इदानी अपरिमाणेसु चक्कवाळेसु अपरिमाणा सत्ता कुसलाकुसलकम्मं आयूहमाना येहि द्वारेहि आयूहन्ति, तानि तीणि कम्मद्वारानि दस्सेन्तो तत्थ क्तमो कायसङ्खारो ? कायसञ्चेतना ति आदिमाह । तत्थ
25 कायसञ्चेतना ति कायविज्जत्तिं समुट्ठापेत्वा कायद्वारतो पवत्ता अट्ठ कामावचरकुसलचेतना द्वादस अकुसलचेतना ति समवीसति चेतना ; कायद्वारे

१. अनिञ्जनट्टेन च-स्या० । २. होति-सो०, स्या० । ३. म० पोत्यके नत्थि ।

आदानगहणचोपनं^१ पापयमाना उप्पन्ना वीसति कुसलाकुसलचेतना ति पि वत्तुं वट्टति ।

वचीसञ्चेतना ति वचीविज्जात्ति समुट्ठापेत्वा वचीद्वारतो पवत्ता ता येव वीसति चेतना ; वचीद्वारे हनुसञ्चोपनं वाक्यभेदं पापयमाना उप्पन्ना वीसति चेतना ति पि वत्तुं वट्टति । अभिज्जाचेतना पनेत्थ परतो विज्जाणस्स पच्चयो न होती ति न गहिता । यथा च अभिज्जाचेतना, एवं उद्धच्चचेतना पि न होति । तस्मा सा पि विज्जाणस्स पच्चयभावे अपनेतब्बा । अविज्जापच्चया पन सब्बापेता होन्ति ।

R. 145

मनोसञ्चेतना ति उभो पि विज्जात्तियो असमुट्ठापेत्वा मनोद्वारे उप्पन्ना सब्बा पि एकूनत्तिस चेतना । इति भगवा अपरिमाणेषु चक्कवाळेसु^२ अपरिमाणा सत्ता कुसलाकुसलकम्मं आयूहमाना इमेहि तीहि द्वारेहि आयूहन्तो ति आयूहनकम्मद्वारं दस्सेसि ।

10

इमेसं पन द्वित्रं पि तिकानं अज्जमज्जं सम्पयोगो वेदितब्बो । कथं ? पुज्जाभिसंखारो हि कायदुच्चरिता विरमन्तस्स सिया कायसंखारो, वचीदुच्चरिता विरमन्तस्स सिया वचीसंखारो । एवं अट्ठ कुसलचेतना कामावचरा पुज्जाभिसंखारो च होति कायसंखारो च वचीसंखारो च । मनोद्वारे उप्पन्ना पन तेरस चेतना पुज्जाभिसंखारो च होति चित्तसंखारो च । अपुज्जाभिसंखारो पि कायदुच्चरितवसेन पवत्तियं सिया कायसंखारो, वचीदुच्चरितवसेन पवत्तियं सिया वचीसंखारो, द्वे द्वारानि मुञ्चित्वा मनोद्वारे पवत्तियं सिया चित्तसंखारो ति । एवं अपुज्जाभिसंखारो कायसंखारो पि होति वचीसंखारो पि चित्तसंखारो पि ।

15

20

कायसंखारो पन सिया पुज्जाभिसंखारो, सिया अपुज्जाभिसंखारो, न आनेज्जाभिसंखारो । तथा वचीसंखारो । चित्तसंखारो पन सिया पुज्जाभिसंखारो, सिया अपुज्जाभिसंखारो, सिया आनेज्जाभिसंखारो ति । इमे अविज्जापच्चया संखारा नाम ।

B. 138

25

कथं पनेतं जानितब्बं—इमे संखारा अविज्जापच्चया होन्ती ति ? अविज्जाभावे भावतो । यस्स हि दुक्खादीसु अविज्जासंखातं अज्जाणं अप्पहीनं होति, सो दुक्खे ताव पुब्बन्तादीसु च अज्जाणेन संसारदुक्खं सुखसज्जाय गहेत्वा तस्स हेतुभूते तिविधे पि संखारे आरभति, समुदये^१

5 अज्जाणेन दुक्खहेतुभूते पि तण्हापरिक्खारे संखारे सुखहेतुतो मज्जमानो आरभति, निरोधे पन मग्गे च अज्जाणेन दुक्खस्स अनिरोधभूते पि गतिविसेसे दुक्खनिरोधसज्जी हुत्वा निरोधस्स च अमग्गभूतेसु पि यज्जामरतपादीसु^२ निरोधमग्गसज्जी हुत्वा दुक्खनिरोधं पत्थयमानो यज्जामरतपादिमुखेन तिविधे पि संखारे आरभति ।

10 अपि च सो ताय चतूसु सच्चेसु अप्पहीनाविज्जताय विसेसतो जातिजरा-रोगमरणादिअनेकादीनववोकिण्णं पुज्जफलसंखातं दुक्खं दुक्खतो अजानन्तो तस्स अधिगमाय कायवचोचित्तसंखारभेदं पुज्जाभिसंखारं आरभति देवच्छरा-कामको विय मरुपपातं ; सुखसम्मत्तस्सा पि च तस्स पुज्जफलस्स अन्ते महापरिळाहजनकं विपरिणामदुक्खतं अप्पस्सादतच्च अपस्सन्तो पि तप्पच्चयं
15 वुत्तप्पकारमेव पुज्जाभिसंखारं आरभति सलभो विय दीपसिखाभिनिपातं, मधुविन्दुगिद्धो विय च मधुलित्तसत्थधारालेहनं ; कामूपसेवनादीसु च सविपाकेसु आदीनवं अपस्सन्तो सुखसज्जाय चैव किलेसाभिभूतताय च द्वारत्तयप्पवतं पि अपुज्जाभिसंखारं आरभति बालो विय गूथकीलनं^३, मरितुकामो विय च विसखादनं । आरुप्पविपाकेसु चापि संखारविपरिणाम-
20 दुक्खतं अनवबुज्जमानो सस्सतादिविपल्लासेन चित्तसंखारभूतं आनेज्जाभि-संखारं आरभति दिसामूब्बो विय पिसाचनगराभिमुखमग्गगमनं ।

एवं यस्मा अविज्जाभावतो व संखारभावो, न अभावतो ; तस्मा जानितब्बमेतं—इमे संखारा अविज्जापच्चया होन्ती ति । वुत्तं पि चेतं—
“अविद्धा, भिक्खवे, अविज्जागतो पुज्जाभिसंखारं पि अभिसंखरोति,
25 अपुज्जाभिसंखारं पि अभिसंखरोति, आनेज्जाभिसंखारं पि अभिसंखरोति ।
यतो खो, भिक्खवे, भिक्खुनो अविज्जा पहीना, विज्जा उप्पन्ना, सो अविज्जा-

१. दुक्खसमुदये—स्या० । २. यज्ज-अमरतपादिसु—रो० । ३. ०गिलनं—सु०, रो० ; किलनं०—स्या० ।

विरागा विज्जुप्पादा नेव पुञ्ञाभिसंखारं अभिसङ्खरोती” ति । एत्थाह—गण्हाम ताव एतं ‘अविज्जा संखारानं पच्चयो’ ति । इदं पन वत्तब्बं—‘कतमेसं संखारानं कथं पच्चयो होती’ ति ? तत्रिदं वुच्चति—

पच्चयो होति पुञ्ञानं, दुविधानेकधा पन ।

परेसं पच्छिमानं सा, एकधा पच्चयो मता ॥

5

तत्थ ‘पुञ्ञानं दुविधा’ ति आरम्मणपच्चयेन च उपनिस्सयपच्चयेन चा ति द्वेधा पच्चयो होति । सा हि अविज्जं खयतो वयतो सम्मसनकाले कामावचरानं पुञ्ञाभिसंखारानं आरम्मणपच्चयेन पच्चयो होति, अभिज्जा-चित्तेन समोहचित्तजाननकाले रूपावचरानं, अविज्जासमतिक्रमनत्थाय पन दानादीनि चैव कामावचरपुञ्ञकिरियवत्थूनि पूरेन्तस्स रूपावचरज्झानानि 10 च उप्पादेन्तस्स द्वित्रं पि तेसं उपनिस्सयपच्चयेन पच्चयो होति; तथा अविज्जा-सम्मूहत्ता कामभवरूपभवसम्पत्तियो पत्थेत्वा तानेव पुञ्ञानि करोन्तस्स ।

R. 147

‘अनेकधा पन परेसं’ ति अपुञ्ञाभिसंखारानं अनेकधा पच्चयो होति । कथं ? एसा हि^१ अविज्जं आरब्भ रागादीनं उप्पज्जनकाले आरम्मणपच्चयेन, गरं कत्वा अस्सादनकाले आरम्मणाधिपति-आरम्मणूपनिस्सयेहि, अविज्जा- 15 सम्मूहस्स^२ अनादीनवदस्साविनो पाणातिपातादीनि करोन्तस्स उपनिस्सय-पच्चयेन, दुतियजवनादीनं अनन्तरसमनन्तरानन्तरूपनिस्सयासेवननत्थि-विगतपच्चयेहि,^३ यं किञ्चि अकुसलं करोन्तस्स हेतु-सहजात-अञ्जमञ्ज-निस्सय-सम्पयुत्त-अत्थि-अविगतपच्चयेही ति अनेकधा पच्चयो होति ।

‘पच्छिमानं सा एकधा पच्चयो मता’ ति आनेज्जाभिसंखारानं 20 उपनिस्सयपच्चयेनेव एकधा पच्चयो मता । सो पनस्सा उपनिस्सयभावो पुञ्ञाभिसंखारे वुत्तनयेनेव वेदितब्बो ति ।

एत्थाह—‘किं पनायमेका व अविज्जा संखारानं पच्चयो उदाहु अञ्जे पि पच्चया होन्ती’ ति ? किञ्चेत्थ यदि ताव एका व ? एककारणवादो आपज्जति । अथ ‘अञ्जे पि सन्ति अविज्जापच्चया संखारा’ ति एककारण- 25 निद्देशो नुप्पज्जती^४ ति ? न नुप्पज्जति । कस्मा ? यस्मा—

१. हि अविज्जा—स्या० । २. ०सम्मूहस्स—स्या० । ३. अनन्तरसमनन्तरूपनिस्सय०—स्या० । ४. नुपपज्जती—स्या०, म० ।

B. 140

एकं न एकतो इध, नानेकमनेकतो पि नो एकं ।

फलमत्थि अत्थि पन एक-हेतुफलदीपने अत्थो ॥

R. 148

एकतो हि कारणतो न इध किञ्चि एकं फलमत्थि, न अनेकं । ना
पि अनेकेहि कारणेहि एकं । अनेकेहि पन कारणेहि अनेकमेव होति ।
5 तथा हि अनेकेहि उतु-पठवो-बीज-सलिलसंस्कारेहि कारणेहि अनेकमेव
रूप-गन्ध-रसादिअङ्कुरसंस्कारं फलमुपपज्जमानं दिस्सति । यं पनेतं
“अविज्जापच्चया संस्कारा, संस्कारपच्चया विज्जाणं” ति एकेकहेतुफलदीपनं
कतं, तत्थ अत्थो अत्थि, पयोजनं विज्जति ।

भगवा हि कत्थञ्चि पधानत्ता, कत्थञ्चि पाकटत्ता, कत्थञ्चि असाधारणत्ता,
10 देसनाविलासस्स च वेनेय्यानञ्च अनुरूपतो एकमेवहेतुं वा फलं वा दीपेति ;
“फस्सपच्चया वेदना”ति हि एकमेव हेतुं फलञ्चाह । फस्सो हि वेदनाय
पधानहेतु यथाफस्सं वेदनाववत्थानतो । वेदना च फस्सस्स पधानफलं
यथावेदनं फस्सववत्थानतो । “सेम्हसमुद्धाना आबाधा” [मनि० १०] ति पाकटत्ता
एकं हेतुमाह । पाकटो हेत्थ^१ सेम्हो, न कम्मादयो । “ये केचि, भिक्खवे,
15 अकुसला धम्मा, सब्बे ते अयोनिमोमनसिकारमूलका” ति असाधारणत्ता
एकं^२ हेतुमाह^३ ; असाधारणो हि अयोनिमोमनसिकारो अकुसलानं,
साधारणानि वत्थारम्मणादीनी ति । तस्मा अयमिध अविज्जा विज्जमानेसु
पि अज्जेसु वत्थारम्मणसहजातधम्मादीसु सङ्खारकारणेषु “अस्सादानुपस्सिनो
तण्हा पवड्ढती” [सं० २.७३] ति च “अविज्जासमुदया आसवसमुदयो”
20 [म० १.७५] ति च वचनतो अज्जेसं पि तण्हादीनं सङ्खारहेतून् हेतू ति
पधानत्ता, “अविद्वा, भिक्खवे, अविज्जागतो पुज्जाभिसंस्कारं पि अभि-
संस्खरोती” ति पाकटत्ता असाधारणत्ता च संस्कारानं हेतुभावेन दीपिता ति
वेदितब्बा । एतेनेव च एकेकहेतुफलदीपनपरिहारवचनेन सब्बत्थ एकेक-
हेतुफलदीपने पयोजनं वेदितब्बं ति ।

B. 141 25

एत्थाह—एवं सन्ते पि एकन्तानिट्ठफलाय सावज्जाय अविज्जाय कथं
पुज्जानेज्जाभिसंस्कारपच्चयत्तं युज्जति ? न हि निम्बबीजतो उच्छु उपपज्जती
ति । कथं न युज्जिस्सति ? लोकस्मिं^३ हि^३—

१. हि एत्थ-स्या० । २-२. एकहेतुमाह-स्या० । ३-३. लोकस्मिहि-म० ।

विरुद्धो चाविरुद्धो च, सदिसासदिसो तथा ।

धम्मानं पच्चयो सिद्धो, विपाका एव ते च न ॥

धम्मानं हि ठानसभावकिच्चादिविरुद्धो च अविरुद्धो च पच्चयो लोके सिद्धो । पुरिमचित्तं हि अपरचित्तस्स ठानविरुद्धो पच्चयो, पुरिमसिप्पादिसिक्खा च पच्छापवत्तमानानं सिप्पादिकिरियानं । कम्मं रूपस्स सभावविरुद्धो पच्चयो, खीरादीनि च दधिआदीनं । आलोको चक्खुविज्जाणस्स किच्चविरुद्धो, गुळादयो च आसवादीनं । चक्खुरुपादयो पन चक्खुविज्जाणादीनं ठानाविरुद्धा पच्चया । पुरिमजवनादयो पच्छिमजवनादीनं सभावाविरुद्धा किच्चाविरुद्धा च ।

R. 149

यथा च विरुद्धाविरुद्धा पच्चया सिद्धा, एवं सदिसासदिसा पि । सदिसमेव हि उतुआहारसङ्घातं रूपं रूपस्स पच्चयो होति, सालिबीजादीनि च सालिफलादीनं । असदिसं पि रूपं अरूपस्स, अरूपञ्च रूपस्स पच्चयो होति ; गोलोमाविलोमविसाणदधितिलपिट्ठादीनि^१ च दब्बभूतिणकादीनं^२ । येसञ्च धम्मानं ये^३ विरुद्धाविरुद्धा सदिसासदिसा पच्चया, न ते धम्मा तेसं धम्मानं विपाका येव । इति अयं अविज्जा विपाकवसेन एकन्तानिट्ठफल-सभाववसेन च सावज्जा पि समाना सब्बेसं पि एतेसं पुज्जाभिसङ्खारादीनं यथानुरूपं ठानकिच्चसभावविरुद्धाविरुद्धपच्चयवसेन सदिसासदिसपच्चयवसेन च पच्चयो होती ति वेदितब्बा ।

15

सो चस्सा पच्चयभावो “यस्स हि दुक्खादीसु अविज्जासङ्घातं अज्जाणं अप्पहीनं होति, सो दुक्खे ताव पुब्बन्तादीसु च अज्जाणेन संसारदुक्खं सुखसज्जाय गहेत्वा तस्स हेतुभूते तिविधे पि संखारे आरभती” ति आदिना नयेन वुत्तो येव ।

20

अपि च अयं अज्जो पि परियायो—

चुतुपपाते संसारे, संखारानञ्च लक्खणे ।

यो पटिच्चसमुपन्न-धम्मेसु च विमुहति ॥

25

१. गोलोमाजलोम-रो० । २. दुब्बाभूतिणकादीनं-सी० ; दब्बभूतनकादीनं-स्या० ।

३. ते-स्या०, सु० ।

अभिसंखरोति सो एते, संखारे तिविधे यतो ।

अविज्जा पच्चयो तेसं, तिविधानम्पि^१ यं ततो^१ ति ॥

B. 142

कथं^२ पन यो एतेसु विमुहति, सो तिविधे पेते संखारे करोती ति चे ? चुतिया ताव विमूहो^३ सब्बत्थ “खन्धानं भेदो मरणं” ति चुति 5 अगण्हन्तो ‘सत्तो मरति, सत्तस्स देहन्तरसङ्कमनं’ ति आदीनि विकप्पेति । उपपाते विमूहो सब्बत्थ “खन्धानं पातुभावो जाती” ति उपपातं अगण्हन्तो ‘सत्तो उपपज्जति,’ सत्तस्स नवसरीरपातुभावो’ ति आदीनि विकप्पेति ।

संसारे विमूहो यो एस—

“खन्धानञ्च पटिपाटि, धातुआयतनान च ।

10 अब्बोच्छिन्नं^४ वत्तमाना, संसारो ति^५ पवुच्चतो^५” ति ॥

R. 150

एवं वर्णिणतो संसारो । तं एवं अगण्हन्तो ‘अयं सत्तो अस्मा लोका परं लोकं गच्छति, परस्मा लोका इमं लोकं आगच्छती’ ति आदीनि विकप्पेति । संखारानं लक्खणे विमूहो संखारानं सभावलक्खणं सामञ्ज- 15 लक्खणञ्च अगण्हन्तो संखारे अत्ततो अत्तनियतो ध्रुवतो सुभतो सुखतो च विकप्पेति । पटिच्चसमुत्पन्नधम्मेषु विमूहो अविज्जादीहि संखारादीनं पर्वत्त अगण्हन्तो “अत्ता जानाति वा न जानाति वा, सो एव करोति च कारेति च सो पटिसन्धियं उपपज्जति, तस्स अणुइस्सरादयो कललादिभावेन सरीरं सण्ठपेत्वा इन्द्रियाणि सम्पादेन्ति, सो इन्द्रियसम्पन्नो फुसति वेदियति तण्हीयति^६ उपादियति घटीयति, सो पुन भवन्तरे भवती” वा “सब्बे सत्ता 20 नियतिसङ्गतिभावपरिणता^७” [दी० १.४७] ति वा विकप्पेति । सो एवं^८ अविज्जाय अन्धीकतो^९ एवं विकप्पेन्तो यथा नाम अन्धो पठवियं^{१०} विचरन्तो मग्गं पि अमग्गं पि थलं पि निन्नं पि समं पि विसमं पि पटिपज्जति, एवं पुञ्जं पि अपुञ्जं पि आनेज्जं पि संखारं अभिसंखरोती ति । तेनेतं वुच्चति—

१-१. तिविधानम्पियत्ततो—स्या० ; तिविधानम्प्ययं ततो—सी० । २. कथं च—स्या० ।

३. विमूहो—स्या० । ४. उप्पज्जति—स्या० ; एवं उपरि पि । ५. अब्बोच्छिन्ना—रो० ।

६-६. पवुच्चति—सी० । ७. गएहीयति—स्या० । ८. ०भव—स्या०, सु० । ९. स्या०

पोत्थके नत्थि । १०. अन्धकतो—स्या० । ११. पथवियं—म० ।

यथा पि नाम जच्चन्धो, नरो अपरिनायको ।
 एकदा याति मग्गेन, कुम्मग्गेना^१ पि एकदा ॥
 संसारे संसरं बालो, तथा अपरिनायको^२ ।
 करोति एकदा पुञ्जं, अपुञ्जमपि^३ एकदा ॥
 यदा जत्वा च सो धम्मं, सच्चानि अभिसमेस्सति ।
 तदा अविज्जूपसमा, उपसन्तो चरिस्सती ति ॥

5 B. 143

अयं अविज्जापच्चया सङ्खारा ति पदस्मि वित्थारकथा ।
 अविज्जापच्चया संखारपदनिद्देशो ।

विज्जाणपदनिद्देशो

४. संखारपच्चया विज्जाणपदनिद्देशे चक्खुविज्जाणं ति आदीसु चक्खु-
 विज्जाणं कुसलविपाकं अकुसलविपाकं ति दुविधं होति । तथा सोतघाण-
 जिह्वाकायविज्जाणानि । मनोविज्जाणं पन कुसलाकुसलविपाका द्वे 10
 मनोधातुयो, तिस्सो अहेतुकमनोविज्जाणधातुयो, अट्ट सहेतुकानि कामावचर-
 विपाकचित्तानि, पञ्च रूपावचरानि, चत्तारि अरूपावचरानि ति द्वावीसतिविधं^४
 होति । इति इमेहि छहि विज्जाणेहि सब्बानि पि द्वात्तिसं^५ लोकियविपाक-
 विज्जाणानि सङ्गहितानि होन्ति । लोकुत्तरानि पन वट्टकथायं न
 युज्जन्ती ति न गहितानि । 15

R. 151

तत्थ सिया-कथं पनेतं जानितब्बं 'इदं वुत्तप्पकारं विज्जाणं संखार-
 पच्चया होती' ति ? उपचित्तकम्माभावे विपाकाभावतो । विपाकज्हेतं,
 विपाकञ्च न उपचित्तकम्माभावे उप्पज्जति । यदि उप्पज्जेथ्यं, सब्बेसं
 सब्बविपाकानि उप्पज्जेथ्युं ; न च उप्पज्जन्ती ति जानितब्बमेतं—'संखार-
 पच्चया इदं विज्जाणं होती' ति । 20

कतरसंखारपच्चया कतरविज्जाणं^६ ति चे ? कामावचरपुञ्जाभिसङ्खार-
 पच्चया ताव कुसलविपाकानि पञ्च चक्खुविज्जाणादीनि, मनोविज्जाणे एका

१. उमग्गेन-स्या०, रो० ; उम्मग्गेन-म० । २. अपरिणायको-म० । ३. अपुञ्जं
 पि-स्या० । ४. बावीसति०-स्या०, म०, रो० । ५. द्वात्तिसं-स्या०, म० ; द्वात्तिसं-रो० ।
 ६. कतरं विज्जाणं-स्या० ।

मनोधातु, द्वे मनोविज्जाणधातुयो, अट्ट कामावचरमहाविपाकानी ति सोळस । यथाह—

“कामावचरस्स कुसलस्स कम्मस्स कतत्ता उपचितत्ता विपाकं चक्खुविज्जाणं उप्पन्नं होति । तथा सोतघाणजिह्वाकायविज्जाणं उप्पन्नं 5 होति, विपाका मनोधातु उप्पन्ना होति, मनोविज्जाणधातु उप्पन्ना होति सोमनस्ससहगता, मनोविज्जाणधातु उप्पन्ना होति उपेक्खासहगता, मनो- विज्जाणधातु उप्पन्ना होति सोमनस्ससहगता आणसम्पयुत्ता, सोमनस्ससहगता आणसम्पयुत्ता ससङ्खारेण, सोमनस्ससहगता आणविप्पयुत्ता, सोमनस्स- सहगता आणविप्पयुत्ता ससंखारेण, उपेक्खासहगता आणसम्पयुत्ता, 10 उपेक्खासहगता आणसम्पयुत्ता ससंखारेण, उपेक्खासहगता आणविप्पयुत्ता, उपेक्खासहगता आणविप्पयुत्ता ससंखारेण” [धम्म० ११४-१२६] ति ।

रूपावचरपुञ्जाभिसङ्खारपच्चया पन पञ्च रूपावचरविपाकानि । यथाह—

“तस्सेव रूपावचरस्स कुसलस्स कम्मस्स कतत्ता उपचितत्ता विपाकं विविच्चेव कामेहि...पे०...पठमं भानं...पे०... पञ्चमं भानं उपसम्पज्ज 15 विहरती” [धम्म० १२७] ति । एवं पुञ्जाभिसंखारपच्चया एकवीसतिविधं विज्जाणं होति ।

अपुञ्जाभिसङ्खारपच्चया पन अकुसलविपाकानि पञ्च चक्खुविज्जाणा- दोनि, एका मनोधातु, एका मनोविज्जाणधातु ति एवं सत्तविधं विज्जाणं होति । यथाह—

20 “अकुसलस्स कम्मस्स कतत्ता उपचितत्ता विपाकं चक्खुविज्जाणं उप्पन्नं होति । तथा सोतघाणजिह्वाकायविज्जाणं, विपाका मनोधातु, विपाका मनोविज्जाणधातु उप्पन्ना होती” [धम्म० १५२-१५५] ति ।

आनेज्जाभिसङ्खारपच्चया पन चत्तारि अरूपविपाकानी ति एवं चतुब्बिधं विज्जाणं होती^१ ति । यथाह—

25 “तस्सेव अरूपावचरस्स कुसलस्स कम्मस्स कतत्ता उपचितत्ता विपाकं सब्बसो रूपसञ्ज्ञानं समतिक्रमा आकासानञ्चायतनसञ्ज्ञासहगतं

...पे०...विज्जाणञ्चायतनसञ्जासहगतं...पे०...आकिञ्चञ्चायतनसञ्जा-
सहगतं...पे०...नेवसञ्जानासञ्चायतनसञ्जासहगतं सुखस्स च पहाना
...पे०...चतुत्थं ज्ञानं उपसम्पन्न विहरती" [धम्म० १२८] ति ।

एवं यं सङ्गारपच्चया विज्जाणं होति, तं जत्वा इदानीस्स एवं पवत्ति
वेदितब्बा—सब्बमेव हि इदं पवत्तिपटिसन्धिवसेन द्विधा पवत्तति । तत्थ 5 B. 145
द्वे पञ्चविज्जाणानि, द्वे मनोधातुयो, सोमनस्ससहगताहेतुकमनोविज्जाणधातू
ति इमानि तेरस्स पञ्चवोकारभवे पवत्तियञ्जेव पवत्तन्ति । सेसानि
एकूनवीसति तीसु भवेसु यथानुरूपं पवत्तियं पि पटिसन्धियं पि पवत्तन्ति ।
कथं ? कुसलविपाकानि ताव चक्खुविज्जाणादीनि पञ्च कुसलविपाकेन वा
अकुसलविपाकेन वा निब्बतस्स यथाक्कमं परिपाकमुपगतिन्द्रियस्स चक्खादीनं 10
आपाथगतं इट्ठं वा इट्ठमज्झत्तं वा रूपादिआरम्मणं आरब्भ चक्खादिपसादं^१
निस्साय दस्सन-सवण-घायन-सायन-फुसनकिच्चं साधयमानानि पवत्तन्ति ।
तथा अकुसलविपाकानि पञ्च । केवलं हि तेसं अनिट्ठं अनिट्ठमज्झत्तं वा
रूपादिआरम्मणं होति, अयमेव विसेसो । दसा पि चेतानि नियतद्वारारम्मण-
वत्थुट्ठानानि नियतकिच्चानेव च भवन्ति । 15

ततो कुसलविपाकानं चक्खुविज्जाणादीनं अनन्तरं^२ कुसलविपाकमनो-
धातु^३ तेसञ्जेव आरम्मणमारब्भ हृदयवत्थुं निस्साय सम्पटिच्छनकिच्चं
साधयमाना पवत्तति । तथा अकुसलविपाकानं अनन्तरं अकुसलविपाका ।
इदञ्च पन द्वयं अनियतद्वारारम्मणं नियतवत्थुट्ठानं नियतकिच्चञ्च होति । R. 153

सोमनस्ससहगता पन अहेतुकमनोविज्जाणधातु कुसलविपाकमनो- 20
धातुया अनन्तरं तस्सा येव आरम्मणं आरब्भ हृदयवत्थुं निस्साय सन्तीरण-
किच्चं साधयमाना च छसु द्वारेसु बलवारम्मणे कामावचरसत्तानं येभुत्थेन
लोभसम्पयुतजवनावसाने भवङ्गवीथि पच्छिन्दित्वा जवनेन गहितारम्मणे
तदारम्मणवसेन च^४ सर्कि वा द्विक्खत्तुं वा पवत्तति । चित्तपवत्तिगणनायं
पन सब्बद्वारेसु तदारम्मणे द्वे एव चित्तवारा आगता । इदं पन चित्तं 25
तदारम्मणं ति च पिट्ठिभवङ्गं ति चा ति द्वे नामानि लभति, अनियतद्वारा-

१. चक्खादि०—स्या० । २. अनन्तरा—स्या० । ३. कुसलविपाका—स्या० ।

४. सु० पोत्थके नत्थि ।

रम्मणं नियतवत्थुकं अनियतट्टानकिच्चञ्च होती ति । एवं ताव तेरस पञ्चवोकारभवे पवत्तियञ्जेव पवत्तन्ती^१ ति वेदितब्बानि । सेसेसु एकून-
वोसतिया चित्तेसु न किञ्चि अत्तनो अनुरूपाय पटिसन्धिया न पवत्तति ।

पवत्तियं पन कुसलाकुसलविपाका ताव द्वे अहेतुकमनोविज्जाणधातुयो
5 पञ्चसु^२ द्वारेसु^३ कुसलाकुसलविपाकमनोधातूनं अनन्तरं सन्तीरणकिच्चं,
छसु द्वारेसु पुब्बे वुत्तनयेनेव तदारम्मणकिच्चं, अत्तना दिन्नपटिसन्धितो उद्धं
असति भवङ्गुपच्छेदके चित्तुप्पादे भवङ्गकिच्चं, अन्ते चुतिकिच्चञ्चा ति
चत्तारि किच्चानि साधयमाना नियतवत्थुका अनियतद्वारारम्मणट्टानकिच्चा
हुत्वा पवत्तन्ति ।

10 अट्ठ कामावचरसहेतुकचित्तानि पवत्तियं वुत्तनयेनेव छसु द्वारेसु
तदारम्मणकिच्चं, अत्तना दिन्नपटिसन्धितो उद्धं असति भवङ्गुपच्छेदके
चित्तुप्पादे भवङ्गकिच्चं, अन्ते चुतिकिच्चञ्चा ति तीणि^४ किच्चानि साधयमानानि
नियतवत्थुकानि अनियतद्वारारम्मणट्टानकिच्चानि^५ हुत्वा पवत्तन्ति ।

पञ्च रूपावचरानि चत्तारि च अरूपावचरानि अत्तना दिन्नपटिसन्धितो
15 उद्धं असति भवङ्गुपच्छेदके चित्तुप्पादे भवङ्गकिच्चं, अन्ते चुतिकिच्चं चा ति
किच्चद्वयं साधयमानानि पवत्तन्ति । तेसु रूपावचरानि नियतवत्थारम्मणानि
अनियतट्टानकिच्चानि, इतरानि अवत्थुकानि नियतारम्मणानि अनियतट्टान-
किच्चानि हुत्वा पवत्तन्ती ति । एवं ताव वत्तिसविधं^६ पि विज्जाणं
पवत्तियं संखारपच्चया पवत्तति । तत्रस्स^७ ते ते संखारा कम्मपच्चयेन च
20 उपनिस्सयपच्चयेन च पच्चया होन्ति ।

तत्थ यानेतानि एकादस तदारम्मणचित्तानि वुत्तानि, तेसु एकं पि
रूपारूपभवे तदारम्मणं हुत्वा नप्पवत्तति । कस्मा ? बीजाभावा । तत्थ
हि कामावचरविपाकसङ्घातं पटिसन्धिवीजं नत्थि, यं रूपादीसु आरम्मणेषु
पवत्तियं तस्स जनकं भवेय्य । चक्खुविज्जाणादीनं पि रूपभवे अभावो आपज्जती
25 ति चे ? न ; इन्द्रियप्पवत्तिआनुभावतो^८ द्वारवीथिभेदे^९ चित्तनियमतो च ।

१. पवत्तन्ती-सी० । २-२. पञ्चद्वारे-म० । ३. तीनि-सी० । ४. अनियता-
रम्मणट्टान०-सु० । ५. वत्तिस०-स्या०, म० । ६. तत्रास्स-सु० । ७. पवत्तियानुभावतो-स्या० ।
८. विथी०-स्या० ; एवं उपरि पि ।

यथा चेत्तं तदारम्मणं एकन्तेन रूपारूपभवे नप्पवत्तति तथा सब्बे पि अकामावचरे धम्मे नानुबन्धति । कस्मा ? अजनकत्ता चेव जनकस्स च असदिसत्ता । तं^१ हि^१ यथा नाम गेहा निक्खमित्वा बहिं गन्तुकामो तरुणदारको अत्तनो जनकं पितरं वा अञ्जं वा पितुसदिसं हितकामं आति अङ्गुलियं गहेत्वा अनुबन्धति, न अञ्जं राजपुरिसादि, तथा एत्तं पि 5 भवङ्गारम्मणतो बहिं निक्खमितुकामं सभागताय अत्तनो जनकं पितरं वा पितुसदिसं वा कामावचरजवनमेव अनुबन्धति, न अञ्जं महग्गतं अनुतरं वा ।

यथा चेत्तं महग्गतलोकुत्तरे^२ धम्मे^२ नानुबन्धति, तथा यदा एते कामावचरधम्मा पि महग्गतारम्मणा हुत्वा पवत्तन्ति तदा ते पि नानुबन्धति । कस्मा ? अपरिचितदेसत्ता अच्चन्तपरित्तरारम्मणत्ता च । तच्चिह् यथा 10 पितरं वा पितुसदिसं^३ वा आति अनुबन्धन्तो पि तरुणदारको घरद्वार-अन्तरवीथिचतुक्कादिमिह परिचिते येव देसे अनुबन्धति, न अरञ्जं वा युद्धभूमिं वा गच्छन्तं ; एवं कामावचरधम्मे अनुबन्धन्तं पि अमहग्गतादिमिह परिचिते येव देसे पवत्तमाने^४ धम्मे अनुबन्धति, न महग्गतलोकुत्तरधम्मे आरब्भ पवत्तमाने ति ।

B. 147

15

यस्मा चस्स “सब्बो कामावचरविपाको किरियमनोधातु किरियअहेतुक-मनोविञ्जाणधातु सोमनस्ससहगता इमे धम्मा परित्तरारम्मणा” ति एवं अच्चन्तपरित्तमेव आरम्मणं वुत्तं, तस्मा पेतं महग्गतलोकुत्तरारम्मणे कामा-वचरधम्मे पि नानुबन्धती ति वेदितव्वं । किं वा इमाय युत्तिकथाय ? अट्टकथायं हि एकन्तेनेव वुत्तं—एकादस तदारम्मणचित्तानि नामगोत्तं 20 आरब्भ जवने जविते तदारम्मणं न गण्हन्ति । पण्णात्ति आरब्भ जवने जविते तदारम्मणं न लब्भति । तिलक्खणारम्मणिकविपस्सनाय तदारम्मणं न लब्भति । वुट्ठानगामिनिया बलवविपस्सनाय तदारम्मणं न लब्भति । रूपारूपधम्मे आरब्भ जवने जविते तदारम्मणं न लब्भति । मिच्छत्तनियत-धम्मेसु तदारम्मणं न लब्भति । सम्मत्तनियतधम्मेसु तदारम्मणं न लब्भति । 25 लोकुत्तरधम्मे आरब्भ जवने जविते तदारम्मणं न लब्भति । अभिञ्जाजाणं

R. 165

१-१. तच्चिह्-स्या०, सी० । २-२. लोकुत्तरधम्मे-स्या० । ३. पिति०-सु० ।

४. पवत्तमाने ते-स्या० ।

आरब्ध जवने जविते तदारम्मणं न लब्धति । पटिसम्भिदाजाणं आरब्ध जवने जविते तदारम्मणं न लब्धति । कामावचरे दुब्बलारम्मणे तदारम्मणं न लब्धति, छसु द्वारेसु बलवारम्मणे आपाथगते येव लब्धति, लब्धमानञ्च कामावचरे येव लब्धति । रूपारूपभवे तदारम्मणं नाम नत्थी ति ।

- 5 यं पन वुत्तं “सेसेसु एकूनवीसतिया चित्तेसु न किञ्चि अत्तनो अनुरूपाय पटिसन्धिया नप्पवत्तती”^१ ति, तं अतिसङ्घित्तता दुब्बिजानं । तेनस्स वित्थार-नयदस्सनत्थं वुच्चति—“कति पटिसन्धियो ? कति पटिसन्धिचित्तानि ? केन कथं पटिसन्धि होति ? किं पटिसन्धिया आरम्मणं” ति ?

B. 148

- असञ्जपटिसन्धिया सङ्घि वीसति पटिसन्धियो । वुत्तप्पकारानेव^२
10 एकूनवीसति पटिसन्धिचित्तानि । तत्थ अकुसलविपाकाय अहेतुकमनो-विञ्जाणधातुया^३ अपायेसु पटिसन्धि होति, कुसलविपाकाय मनुस्सलोके जच्चन्ध-जातिबधिर-जातिउम्मत्तक-एल्लमूग^४-नपुंसकादीनं । अट्ठहि सहेतुक-महाविपाकेहि कामावचरदेवेसु चैव मनुस्सेसु च पुञ्जवन्तानं पटिसन्धि होति, पञ्चहि रूपावचरविपाकेहि रूपीब्रह्मलोके, चतूहि अरूपावचरविपाकेहि
15 अरूपलोके ति । येन च यत्थ पटिसन्धि होति, सा एव तस्सा अनुरूप-पटिसन्धि नाम ।

R. 156

- संखेपतो पटिसन्धिया तीणि आरम्मणानि होन्ति—कम्मं, कम्मनिमित्तं, गतिनिमित्तं ति । तत्थ कम्मं नाम आयूहिता कुसलाकुसलचेतना । कम्मनिमित्तं नाम यं वत्थुं आरम्मणं कत्वा कम्मं आयूहति । तत्थ अतीते कप्पकोटि-
20 सतसहस्समत्थकस्मिं पि कम्मे कते तस्मिं खणे कम्मं वा कम्मनिमित्तं वा आगन्त्वा उपट्ठाति ।

- तत्रिदं कम्मनिमित्तस्स उपट्ठाने वत्थु—गोपकसीवली किरकर नाम तालपिट्टिकविहारे चेतियं कारेसि । तस्स मरणमञ्चे निपन्नस्स चेतियं उपट्ठासि । सो तदेव निमित्तं गण्हित्वा कालङ्कत्वा देवलोके निब्बत्ति ।
25 अञ्जा सम्मूहकालकिरिया^५ नाम होति । परम्ममुखं गच्छन्तस्स हि

१. न पवत्तती—स्या०, म० । २. वुत्तप्पकारेनेव—सी० । ३. अहेतुकमनोविञ्जाणधातुया चतूसु—स्या० । ४. एल्लमूगं—सी० । ५. सम्मुळ्ह—स्या० ।

पच्छतो तिखिणेन^१ असिना सीसं छिन्दन्ति । निपज्जित्वा निदायन्तस्सा पि
 तिखिणेन असिना सीसं छिन्दन्ति । उदके ओसीदापेत्वा मारेन्ति ।
 एवरूपे पि काले अञ्जतरं कम्मं वा कम्मनिमित्तं वा उपट्ठाति ।
 अञ्जं लहुकमरणं नाम अत्थि । निखादनदण्डकमत्थर्कास्मि हि निलीन-
 मक्खिकं सुग्गरेण पहरित्वा पिसन्ति^२ । एवरूपे पि काले कम्मं वा 5
 कम्मनिमित्तं वा उपट्ठाति । एवं पिसियमानाय पन मक्खिकाय पठमं
 कायद्वारावज्जनं भवङ्गं नावट्ठेति, मनोद्वारावज्जनमेव आवट्ठेति । अथ जवनं
 जवित्वा भवङ्गं ओतरति । दुतियवारे कायद्वारावज्जनं भवङ्गं आवट्ठेति ।
 ततो कायविञ्जाणं, सम्पटिच्छन्नं, सन्तीरणं, वोत्थपनं^३ ति वीथिचित्तानि
 पवत्तन्ति । जवनं जवित्वा भवङ्गं ओतरति । ततियवारे मनोद्वारावज्जनं 10
 भवङ्गं आवट्ठेति । अथ जवनं जवित्वा भवङ्गं ओतरति । एतस्मिं ठाने
 कालकिरियं करोति । इदं किमत्थं आभतं ? अरूपधम्मानं विसयो
 नाम एवं लहुको ति दीपनत्थं ।

गतिनिमित्तं नाम निब्बतनकओकासे एको वण्णो उपट्ठाति । तत्थ
 निरये उपट्ठहन्ते लोहकुम्भसदिसो हुत्वा उपट्ठाति । मनुस्सलोके उपट्ठहन्ते 15
 मातुकुच्छिकम्बलयानसदिसा हुत्वा उपट्ठाति । देवलोके उपट्ठहन्ते
 कप्परुक्खविमानसयनादीनि उपट्ठहन्ति । एवं कम्मं, कम्मनिमित्तं,
 गतिनिमित्तं ति संखेपतो पटिसन्धिया तीणि आरम्मणानि होन्ति ।

B. 149

अपरो नयो-पटिसन्धिया तीणि आरम्मणानि होन्तिः अतीतं,
 पच्चुप्पन्नं, नवत्तब्बञ्च । असञ्जोपटिसन्धि अनारम्मणा ति^४ । तत्थ 20 R. 157
 विञ्जाणञ्चायतननेवसञ्जानासञ्चायतनपटिसन्धीनं अतीतमेव आरम्मणं ।
 दसन्नं कामावचरानं अतीतं वा पच्चुप्पन्नं वा । सेसानं नवत्तब्बं । एवं
 तीसु आरम्मणेषु पवत्तमाना पन पटिसन्धि यस्मा अतीतारम्मणस्स वा
 नवत्तब्बारम्मणस्स वा चुत्तिचित्तस्स अनन्तरमेव होति^५ । पच्चुप्पन्नारम्मणं
 पन चुत्तिचित्तं नाम नत्थि । तस्मा द्वीसु आरम्मणेषु अञ्जतरारम्मणाय^६ 25
 चुत्तिया अनन्तरं तीसु आरम्मणेषु अञ्जतरारम्मणाय पटिसन्धिया सुगति-

१. तिक्खिणेन-स्या० । २. पिसन्ति-म० । ३. वोट्ठपनं-रो०; वोट्ठब्बनं-स्या०,
 म०; एवं उपरि पि । ४. स्या० पोत्थके नत्थि । ५. पवत्तति-स्या० । ६. ०येव-स्या० ।

दुग्गतिवसेन पवत्तनाकारो वेदितब्बो, सेय्यथीदं—कामावचरसुगतियं ताव ठितस्स पापकम्मिनो पुगलस्स “तानि^१ चस्स^२ तस्मिं समये ओलम्बन्ती” ति आदिवचनतो मरणमञ्चे निपन्नस्स यथूपचितं पापकम्मं वा कम्मनिमित्तं वा मनोद्वारे आपाथमागच्छति । तं आरब्भ उप्पन्नाय तदारम्मणपरियो-
 ५ सानाय सुद्धाय वा जवनवीथिया अनन्तरं भवङ्गविसयं आरम्मणं कत्वा चुतिचित्तं उप्पज्जति । तस्मिं निरुद्धे तदेव आपाथगतं कम्मं वा कम्मनिमित्तं वा आरब्भ अनुपच्छिन्नकिलेसबलविनामितं^३ दुग्गतिपरियापन्नं पटिसन्धिचित्तं उप्पज्जति । अयं अतीतारम्मणाय चुतिया अनन्तरा अतीतारम्मणा पटिसन्धि ।

अपरस्स मरणसमये वुत्तप्पकारकम्मवसेन तरकादीसु^४ अग्गिजाल-
 १० वण्णादिकं दुग्गतिनिमित्तं मनोद्वारे आपाथमागच्छति । तस्स द्विक्खत्तुं भवङ्गे उप्पज्जित्वा निरुद्धे तं आरम्मणं आरब्भ एकं आवज्जनं, मरणस्स आसन्नभावेन मन्दीभूतवेगत्ता पञ्चजवनानि, द्वे तदारम्मणानी ति तीणि वीथिचित्तानि उप्पज्जन्ति । ततो भवङ्गविसयं कत्वा एकं चुतिचित्तं । एतावता एकादस चित्तक्खणा अतीता होन्ति । अथावसेसपञ्चचित्तक्खणायुके
 १५ तस्मिं येव आरम्मणे पटिसन्धिचित्तं उप्पज्जति । अयं अतीतारम्मणाय चुतिया अनन्तरा पच्चुप्पन्नारम्मणा पटिसन्धि ।

अपरस्स मरणसमये पञ्चन्नं द्वारानं अञ्जतरस्मिं द्वारे^५ रागादिहेतुभूतं हीनारम्मणं आपाथमागच्छति । तस्स यथाक्कमेन उप्पन्नवोत्थपनावसाने मरणस्स आसन्नभावेन मन्दीभूतवेगत्ता पञ्चजवनानि द्वे तदारम्मणानि च
 २० उप्पज्जन्ति । ततो भवङ्गविसयमारम्मणं कत्वा एकं चुतिचित्तं । एतावता द्वे भवङ्गानि, आवज्जनं, दस्सनं, सम्पटिच्छन्नं, सन्तीरणं, वोत्थपनं, पञ्च जवनानि, द्वे तदारम्मणानि, एकं चुतिचित्तं ति पञ्चदस चित्तक्खणा अतीता होन्ति । अथावसेसएकचित्तक्खणायुके तस्मिं एव^६ आरम्मणे पटिसन्धिचित्तं उप्पज्जति । अयं पि अतीतारम्मणाय चुतिया अनन्तरा पच्चुप्पन्नारम्मणा
 २५ पटिसन्धि । एस ताव अतीतारम्मणाय सुगतिचुतिया अनन्तरा^७ अतीत- पच्चुप्पन्नारम्मणाय दुग्गतिपटिसन्धिया पवत्तनाकारो ।

१-१. तानिस्स—म० । २. ० बलवविनामितं—स्या०, सु० ; एवं उपरि पि ।

३. निरयादीसु—स्या० । ४. स्या० पोत्थके नत्थि । ५. येव—स्या०, म० । ६. अनन्तरं—स्या० ।

दुग्गतियं ठितस्स पन उपचितानवज्जकम्मस्स वुत्तनयेनेव तं अनवज्ज-
कम्मं वा कम्मनिमित्तं वा मनोद्वारे आपाथमागच्छती ति कण्हपक्खे सुक्कपक्खं
ठपेत्वा सब्बं पुरिमनयेनेव वेदितब्बं । अयं^१ अतीतारम्मणाय^१ दुग्गतिचुतिया
अनन्तरा अतीतपच्चुप्पन्नारम्मणाय सुगतिपटिसन्धिया पवत्तनाकारो ।

सुगतियं ठितस्स पन उपचितानवज्जकम्मस्स “तानि चस्स तस्मि 5
समये ओलम्बन्ती” ति आदिवचनतो मरणमञ्चे निपन्नस्स यथूपचितं
अनवज्जकम्मं वा कम्मनिमित्तं वा मनोद्वारे आपाथमागच्छति । तञ्च खो
उपचितकामावचरानवज्जकम्मस्सेव । उपचितमह्मगतकम्मस्स पन कम्म-
निमित्तमेव आपाथमागच्छति । तं आरब्भ उपपन्नाय तदारम्मणपरियो-
सानाय सुद्धाय वा जवनवीथिया अनन्तरं भवङ्गविसयं आरम्मणं कत्वा 10
चुतिचित्तमुप्पज्जति । तस्मि निरुद्धे तदेव आपाथगतं कम्मं वा कम्मनिमित्तं
वा आरब्भ अनुपच्छिन्नकिलेसबलविनामितं सुगतिपरियापन्नं पटिसन्धित्त-
मुप्पज्जति । अयं अतीतारम्मणाय चुतिया अनन्तरा अतीतारम्मणा नवत्त-
ब्बारम्मणा वा पटिसन्धि ।

अपरस्स मरणसमये कामावचरानवज्जकम्मवसेन मनुस्सलोके 15 B. 151
मातुकुच्छिवणसङ्घातं वा देवलोके उय्यानकप्पस्सखादिवणसङ्घातं वा
सुगतिनिमित्तं मनोद्वारे आपाथमागच्छति । तस्स दुग्गतिनिमित्ते दस्सिता-
नुक्कमेनेव चुतिचित्तानन्तरं पटिसन्धित्तं उपपज्जति । अयं अतीतारम्मणाय
चुतिया अनन्तरा पच्चुप्पन्नारम्मणा पटिसन्धि । R. 159

अपरस्स मरणसमये आतका ‘अयं, तात, तवत्थाय बुद्धपूजा करीयति, 20
चित्तं पसादेही’ ति वत्वा पुष्पदामधजपताकादिवसेन^२ रूपारम्मणं वा
धम्मसवणतुरियपूजादिवसेन सहारम्मणं वा धूमवासगन्धादिवसेन^३ गन्धारम्मणं
वा ‘इदं, तात, सायस्सु, तवत्थाय दातब्बं देय्यधम्मं’ ति वत्वा मधुफाणि-
तादिवसेन रसारम्मणं वा ‘इदं^४, तात^४, फुसस्सु, तवत्थाय दातब्बं देय्यधम्मं’
ति वत्वा चीनपटसोमारपटादिवसेन फोटुब्बारम्मणं वा पञ्चद्वारे उपसंहरन्ति । 25
तस्स तस्मिं आपाथगते रूपादिआरम्मणे यथाक्कमेन उपपन्नवोत्थपनावसाने

१-१. अयमतीता-स्या० । २. ० पटाक०-म०, स्या० । ३. धूप०-स्या० ।

४-४. इदन्तात-स्या० ।

मरणस्स^१ आसन्नभावेन^१ मन्दीभूतवेगत्ता पञ्चजवनानि द्वे तदारम्मणानि च
उप्पज्जन्ति । ततो भवङ्गविसयं आरम्मणं कत्वा एकं चुतिचित्तं, तदवसाने
तस्मिञ्चेव^३ एकचित्तक्खणट्टितिके आरम्मणे पटिसन्धिचित्तं उप्पज्जति । अयं
पि अतीतारम्मणाय चुतिया अनन्तरा पच्चुप्पन्नारम्मणा पटिसन्धि ।

- ५ अपरस्स पन पठवीकसिणज्झानादिवसेन^३ पटिलद्धमहगतस्स सुगतियं
ठितस्स मरणसमये कामावचरकुसलकम्म-कम्मनिमित्त-गतिनिमित्तानं अञ्जतरं
पठवीकसिणादिकं वा निमित्तं महगतचित्तं वा मनोद्वारे आपाथमागच्छति ।
चक्खुसोतानं वा अञ्जतरस्मिं कुसलुप्पत्तिहेतुभूतं पणीतमारम्मणं आपाथ-
मागच्छति । तस्स यथाक्कमेन उप्पन्नवोत्थपनावसाने मरणस्स आसन्नभावेन
१० मन्दीभूतवेगत्ता पञ्चजवनानि उप्पज्जन्ति । महगतगतिकानं पन तदारम्मणं
नत्थि । कस्मा ? जवनानन्तरं एव भवङ्गविसयं आरम्मणं कत्वा एकं
चुतिचित्तं उप्पज्जति । तस्सावसाने कामावचरमहगतसुगतीनं अञ्जतर-
सुगतिपरियापन्नं यथूपट्ठितेसु आरम्मणेसु अञ्जतरारम्मणं पटिसन्धिचित्तं
उप्पज्जति । अयं नवत्तब्बारम्मणाय सुगतिचुतिया^४ अनन्तरा अतीतपच्चुप्पन्न-
१५ नवत्तब्बानं अञ्जतरारम्मणा पटिसन्धि ।

- एतेनानुसारेण आरुप्पचुतिया पि अनन्तरा पटिसन्धि वेदितब्बा ।
अयं अतीतनवत्तब्बारम्मणाय सुगतिचुतिया अनन्तरा^५ अतीतनवत्तब्ब-
पच्चुप्पन्नारम्मणाय पटिसन्धिया पवत्तनाकारो । दुग्गतियं ठितस्स
पन पापकम्मिनो वुत्तनयेनेव तं कम्मं कम्मनिमित्तं गतिनिमित्तं वा
२० मनोद्वारे, पञ्चद्वारे पन अकुसलुप्पत्तिहेतुभूतं आरम्मणं आपाथमागच्छति ।
अथस्स यथाक्कमेन चुतिचित्तावसाने दुग्गतिपरियापन्नं तेसु आरम्मणेसु
अञ्जतरारम्मणं पटिसन्धिचित्तं उप्पज्जति । अयं अतीतारम्मणाय
दुग्गतिचुतिया अनन्तरा अतीतपच्चुप्पन्नारम्मणाय पटिसन्धिया पवत्तनाकारो
ति । एत्तावता एकूनवीसतिविधस्सा पि विञ्जाणस्स पटिसन्धिवसेन पवत्ति
२५ दीपिता होति । तयिदं सब्बं पि एवं

१-१. मरणस्सासन्न०-स्या० । २. तस्मिं येव-स्या० । ३. पथवीकसिण०-स्या०, म० ।

४. चुतिया-स्या० । ५. अनन्तरं-स्या० ।

पवत्तमानं सन्धिम्हि, द्विधा कम्मेन वत्तति ।

मिस्सादीहि च भेदेहि, भेदस्स दुविधादिको ॥

इदं हि एकूनवीसतिविधं पि विपाकविञ्जाणं पटिसन्धिम्हि पवत्तमानं
द्विधा कम्मेन वत्तति । यथासकञ्चि^१ एतस्स जनकं कम्मं नानाक्खणिककम्म-
प्पच्चयेन चैव उपनिस्सयपच्चयेन च पच्चयो होति । वुत्तं हेतं “कुसलाकुसलं 5
कम्मं विपाकस्स उपनिस्सयपच्चयेन पच्चयो” ति । एवं वत्तमानस्स^२ पनस्स
मिस्सादीहि भेदेहि दुविधादिको पि भेदो वेदितब्बो, सेय्यथीदं—इदं हि
पटिसन्धिवसेन एकधा वत्तमानं पि रूपेण सह मिस्सामिस्सभेदतो दुविधं,
कामरूपारूपभवभेदतो तिविधं, अण्डज-जलावुज-संसेदज-ओपपातिकयोनिवसेन
चतुर्विधं, गतिवसेन पञ्चविधं, विञ्जाणट्टितिवसेन सत्तविधं, सत्तावासवसेन 10
अट्टविधं होति । तत्थ—

मिस्सं द्विधा भावभेदा, सभावं तत्थ च द्विधा ।

द्वे वा तयो वा दसका, ओमतो आदिना सह ॥

‘मिस्सं द्विधा भावभेदा’ ति यञ्हेतमेत्थ अञ्जत्र अरूपभवा रूपमिस्सं
पटिसन्धिविञ्जाणं उप्पज्जति, तं रूपभवे इत्थिन्द्रियपुरिसिन्द्रियसंखातेन भावेन 15
विना उप्पत्तितो कामभवे अञ्जत्र जातिपण्डकपटिसन्धिया भावेन सह
उप्पत्तितो सभावं अभावं ति दुविधं होति ।

R. 161

‘सभावं तत्थ च द्विधा’ ति तत्था पि च यं सभावं तं इत्थिपुरिसभावानं
अञ्जतरेण सह उप्पत्तितो दुविधमेव होति ।

‘द्वे वा तयो वा दसका, ओमतो आदिना सहा’ ति यञ्हेतमेत्थ मिस्सं 20
अमिस्सं ति द्वये आदिभूतं रूपमिस्सं पटिसन्धिविञ्जाणं, तेन सह वत्थुकाय-
दसकवसेन द्वे वा वत्थुकायभावदसकवसेन तयो वा दसका ओमतो उप्पज्जन्ति,
नत्थि इतो परं रूपपरिहानी ति । तं पनेतं एवं ओमकपरिमाणं उप्पज्ज-
मानं अण्डजजलावुजनामिकासु द्वीसु योनीसु जातिउण्णाय एकेन अंसुना
उद्धततेलसप्पिमण्डप्पमाणं^३ कललं ति लद्धसंखं^४ हुत्वा उप्पज्जति । तत्थ 25
योनीनं गतिवसेन संभवभेदो वेदितब्बो । एतासु हि

B. 153

१. यथासकं हि स्या० । २. पवत्तमानस्स—स्या० । ३. उद्धततेल०—रो० ।

४. ० संख्यं—स्या०, सु० ।

निरये भुम्मवज्जेसु, देवेसु च न योनियो ।
तिस्सो पुरिमिका होन्ति, चतस्सो पि गतित्तये ॥

तत्थ देवेसु चा ति च सद्देन यथा निरये च भुम्मवज्जेसु देवेसु, एवं
निज्झामतण्हकपेतेसु च पुरिमिका तिस्सो योनियो सन्ती ति वेदितब्बा ।
५ ओपपातिका एव हि ते होन्ति । सेसे पन तिरच्छानपेत्तिविसयमनुस्स-
संखाते गतित्तये पुब्बे वज्जितभुम्मदेवेसु च^१ चतस्सो योनियो होन्ति । तत्थ
तिस नव चेव रूपीसु^२, सत्तति उक्कंसतो व रूपानि ।
संसेदजोपपातीसु^३, अथवा अवकंसतो तिस ॥

रूपीब्रह्मेसु ताव ओपपातिकयोनिकेसु चक्खु-सोत-वत्थुदसकानं
१० जीवितनवकस्स चा ति चतुन्नं कलापानं वसेन तिस च नव च पटिसन्धि-
विज्जाणेन सह रूपानि उप्पज्जन्ति । रूपीब्रह्मे पन ठपेत्वा अज्जेसु
संसेदजओपपातिकेसु उक्कंसतो चक्खु-सोत-घाण-जिह्वा-काय-भाव-वत्थुदस-
कानं वसेन सत्तति । तानि च निच्चं देवेसु । तत्थ वण्णो गन्धो रसो
ओजा चतस्सो चा पि धातुयो चक्खुप्पसादो जीवितिन्द्रियं ति अयं
१५ दसरूपपरिमाणो रूपपुञ्जो चक्खुदसको नाम । एवं सेसा वेदितब्बा ।
अवकंसतो पन जच्चन्धवधिरअघाणकनपुंसकस्स जिह्वा-काय-वत्थुदसकानं
वसेन तिस रूपानि उप्पज्जन्ति । उक्कंसावकंसानं पन अन्तरे अनुरूपतो
विकप्पो वेदितब्बो । एवं विदित्वा पुन—

खन्धारम्मणगतिहेतु-वेदनापोतिवितक्कविचारेहि ।

२० भेदाभेदविसेसो, चुतिसन्धीनं परिज्जेय्यो ॥

या हेसा मिस्सामिस्सतो दुविधा पटिसन्धि, या चस्सा अतीतानन्तरा
चुति, तासं इमेहि खन्धादीहि भेदाभेदविसेसो जातब्बो ति अत्थो ।

कथं ? कदाचि चतुक्खन्धाय आरुप्पचुतिया^४ अनन्तरा चतुक्खन्धा व
आरम्मणतो पि अभिन्ना पटिसन्धि होति, कदाचि अमहग्गतवहिद्वारम्मणाय
२५ महग्गतअज्झत्तारम्मणा । अयं ताव अरूपभूमीसु^५ येव नयो । कदाचि

१. सी०, म० पोत्यकेसु नत्थि । २. रूपिसु-स्या०, सु० । ३. ० पातीसु-स्या०,
सु०, रो० । ४. अरूपचुतिया-सी०, म०, रो० । ५. ० भूमिसु-सी०, रो० ।

पन चतुक्खन्धाय आरुप्पचुतिया अनन्तरा पञ्चक्खन्धा कामावचरा पटिसन्धि ।
 कदाचि पञ्चक्खन्धाय कामावचरचुतिया रूपावचरचुतिया वा अनन्तरा
 चतुक्खन्धा आरुप्पपटिसन्धि । एवं अतीतारम्मणचुतिया^१ अतीतनवत्तब्ब-
 पच्चुप्पन्नारम्मणा^२ पटिसन्धि, एकच्चसुगतिचुतिया एकच्चदुग्गतिपटिसन्धि,
 अहेतुकचुतिया सहेतुकपटिसन्धि, दुहेतुकचुतिया तिहेतुकपटिसन्धि, ५
 उपेक्खासहगतचुतिया सोमनस्ससहगतपटिसन्धि, अप्पीतिकचुतिया सप्पीतिक-
 पटिसन्धि, अवितक्कचुतिया सवितक्कपटिसन्धि, अविचारचुतिया सविचारपटि-
 सन्धि, अवितक्कअविचारचुतिया सवितक्कसविचारपटिसन्धी ति तस्स तस्स
 विपरीततो^३ च यथायोगं योजेतब्बं ।

लद्धपच्चयमितिधम्म-मत्तमेतं भवन्तरमुपेति ।

१०

नास्स ततो सङ्कन्ति, न ततो हेतुं विना होति ॥

इति हेतं लद्धपच्चयं^४ रूपारूपधम्ममतं उप्पज्जमानं भवन्तरं^५ उपेती^६
 ति वृच्चति, न सत्तो, न जीवो । तस्स ना पि अतीतभवतो इध सङ्कन्ति
 अत्थि, ना पि ततो हेतुं विना इध पातुभावो । तयिदं पाकटेन मनुस्स-
 चुतिपटिसन्धिकमेन पकासयिस्साम—

R. 163

१५

अतीतभर्वास्मि हि सरसेन उपक्कमेन वा समासन्नमरणस्स असय्हानं
 सब्बङ्गपच्चङ्गसन्धिबन्धनच्छेदकानं मारणान्तिकवेदनासत्तानं^७ सन्निपातं
 असहन्तस्स आतपे पक्खित्तं हरिततालपण्णमिव कमेन उपसुस्समाने सरोरे
 निरुद्धेसु चक्खादीसु^८ इन्द्रियेसु हृदयवत्थुमते पतिट्ठितेसु कायिन्द्रियमनिन्द्रिय-
 जीवितिन्द्रियेसु तंखणावसेसहृदयवत्थुसन्निपातं विज्झाणं गरुसमासेवितासन्न- २०
 पुब्बकतानं अज्जतरं लद्धावसेसपच्चयसंखारसंखातं कम्मं वा तदुपट्ठापितं वा
 कम्मनिमित्तगतिनिमित्तसंखातं विसयमारब्भ पवत्तति । तदेवं पवत्तमानं
 तण्हाअविज्जानं अप्पहीनत्ता अविज्जापटिच्छादितादीनवे तस्मि विसये
 तण्हा नामेति^९, सहजातसंखारा खिपन्ति । तं सन्ततिवसेन तण्हाय
 नामियमानं संखारेहि खिप्पमानं^{१०} ओरिमतीरख्खविनिबद्धरज्जुमालंबित्वा २५

B. 155

१ अतीतारम्मणाय चुतिया—स्या० । २ पच्चुप्पन्नारम्मणा—स्या० । ३ विपरीततो—
 स्या० । ४ लद्धपच्चयं—स्या० । ५-६ भवन्तरमुपेती—स्या० । ७ मरणान्तिकवेदनासत्तानं—स्या०;
 मारणान्तिकवेदनासत्तानं—सी०, रो० । ८ चक्खादीसु—स्या० । ९ नामेति—स्या० ।
 १० खिपियमानं—स्या०; खिपमानं—रो० ।

मातिकातिक्रमको विय पुरिमञ्च निस्सयं जहति, अपरञ्च कम्मसमुट्ठापितं निस्सयं अस्सादयमानं वा अनस्सादयमानं वा आरम्भणादीहि येव पच्चयेहि पवत्तति । एत्थ च पुरिमं चवनतो चुति, पच्छिमं भवन्तरादिपटिसन्धानतो पटिसन्धी ति वुच्चति । तदेतं ना पि पुरिमभवा इध^१ आगतं^२, ना पि ततो^३ कम्मसंखारनामितविसयादिहेतुं विना पातुभूतं ति वेदितव्वं ।

सियुं निदस्सनानेत्य, पटिघोसादिका अथ ।

सन्तानबन्धतो नत्थि, एकता ना पि नानता ॥

B. 164

एत्थ चेतस्स विज्झाणस्स पुरिमभवतो इध अनागमने अतीतभवपरिया-
पन्नहेतूहि^४ च उप्पादे पटिघोस-पदीप-मुद्दा-पटिबिम्बप्पकारा धम्मा निदस्सनानि
१० सियुं । यथा हि पटिघोस-पदीप-मुद्द-च्छाया सदादिहेतुका अज्जत्र अगन्त्वा
होन्ति, एवमेव इदं चित्तं । एत्थ च 'सन्तानबन्धतो नत्थि एकता ना पि
नानता' । यदि हि सन्तानबन्धे सति एकन्तमेकता भवेय्य, न खीरतो
दधि संभूतं सिया । अथा पि एकन्तनानता भवेय्य, न खीरस्साधीनो^५ दधि
सिया । एस नयो सब्बहेतुहेतुसमुप्पन्नेसु । एवञ्च सति सब्बलोकवोहारलोपो
१५ सिया । सो च अनिट्ठो । तस्मा एत्थ न एकन्तमेकता वा नानता वा
उपगन्तव्वा ति ।

एत्थाह—ननु एवं असङ्कन्तिपातुभावे सति ये इमस्मिं मनुस्सत्तभावे
खन्धा, तेसं निरुद्धता फलपच्चयस्स च कम्मस्स तत्थ अगमनतो अज्जस्स
अज्जतो च तं फलं सिया ? उपभुञ्जके च असति कस्स तं फलं सिया ?
२० तस्मा न सुन्दरमिदं विधानं ति । तत्रिदं^६ वुच्चति—

सन्ताने यं फलं एतं, नाज्जस्स न च अज्जतो ।

बीजानं अभिसङ्खारो, एतस्सत्थस्स साधको ॥

एकसन्तानस्मिं हि फलमुप्पज्जमानं तत्थ एकन्तं एकत्तनानत्तानं
पटिसिद्धता अज्जस्सा ति वा अज्जतो ति वा न होति । एतस्स च
२५ पनत्थस्स बीजानं अभिसङ्खारो साधको । अम्बबीजादीनं हि अभिसंखारेसु
कतेसु तस्स^७ बीजस्स सन्ताने लद्धपच्चयो कालन्तरे फलविसेसो उप्पज्जमानो

१-१. इधागतं-स्या०, म० ।

२. हेतु ति-स्या०, सु० ।

३. खीरसामिनो-स्या० ।

४. तत्रिदं-स्या० ; एवं उपरि पि ।

५. तस्स तस्स-स्या० ।

न अञ्जबीजानं ना पि अञ्जाभिसंखारपच्चया उपपज्जति, न च तानि बीजानि ते^१ अभिसंखारा वा फलट्ठानं पापुणन्ति । एवं सम्पदमिदं वेदितब्बं । विज्जासिप्पोसधादीहि चा पि बालसरीरे उपयुत्तेहि कालन्तरे वुड्डसरीरादीसु फलदेहि अयमत्थो वेदितब्बो ।

B. 156

यं पि वुत्तं 'उपभुञ्जके च असति कस्स^२ तं^३ फलं सिया' ति ? तत्थ— ६

फलस्सुप्पत्तिया एव, सिद्धा भुञ्जकसम्मुति ।

फलुप्पादेन रुक्खस्स, यथा फलति सम्मुति ॥

यथा हि रुक्खसंखातानं धम्मानं एकदेसभूतस्स रुक्खफलस्स उपपत्तिया एव रुक्खो फलती ति वा फलितो ति वा वुच्चति, तथा देवमनुस्ससंखातानं खन्धानं एकदेसभूतस्स उपभोगसंखातस्स सुखदुक्खफलस्स उप्पादेनेव देवो वा मनुस्सो वा उपभुञ्जती ति वा सुखितो ति वा दुक्खितो ति वा वुच्चति । तस्मा न एत्थ अञ्जेन उपभुञ्जकेन नाम कोचि अत्थो अत्थी ति । 10

R. 165

यो पि वदेय्य—'एवं सन्ते पि एते संखारा विज्जमाना वा फलस्स पच्चया सियुं, अविज्जमाना वा । यदि च विज्जमाना पवत्तिकखणे येव नेसं विपाकेन भवितब्बं । अथ अविज्जमाना, पवत्तितो पुब्बे च पच्छा च निच्चं^३ फलावहा^३ सियुं' ति । सो एवं वत्तब्बो— 15

कतत्ता पच्चया एते, न च निच्चं फलावहा ।

पाटिभोगादिकं तत्थ, वेदितब्बं निदस्सनं ॥

कतत्ता एव हि सङ्खारा अत्तनो फलस्स पच्चया होन्ति, न विज्जमानत्ता वा अविज्जमानत्ता वा । यथाह "कामावचरस्स कुसलस्स कम्मस्स कतत्ता उपाचितत्ता विपाकं चक्खुविज्जाणं उपपन्नं होती" [धम्म० ११४] ति आदि । यथारहस्स अत्तनो फलस्स च पच्चया हुत्वा न पुन फलावहा होन्ति विपक्कविपाकत्ता । एतस्स चत्थस्स विभावने इदं पाटिभोगादिकं निदस्सनं वेदितब्बं । 20

यथा हि लोके यो^४ कस्सचि अत्थस्स निय्यातनत्थं पाटिभोगो होति, भण्डं वा किणाति, इणं वा गण्हाति । तस्स तं किरियाकरणमत्तमेव^५ 25

१. स्या०, सु० पोत्थकेसु नत्थि । २-२ कस्सेतं-स्या० । ३-३. निच्चफलावहा-स्या० ।

४. यो कोचि-स्या० । ५. क्रिया०-सु० ।

B. 157

तदत्यनित्यातनादिमिह पच्यो होति, न किरियाय विज्जमानता वा अविज्जमानता वा । न च तदत्यनित्यातनादितो परं पि धारको व होति । कुस्मा ? नित्यातनादीनं कतत्ता । एवं कतत्ता व सङ्गारा पि अत्तनो फलस्स पच्यया होन्ति, न च यथारहं फलदानतो परं पि फलावहा होन्ती ५ ति । एत्तावता मिस्सामिस्सवसेन द्विधा^१ पि पवत्तमानस्स पटिसन्धि-विज्जाणस्स सङ्गारपच्यया पवत्ति दीपिता होति ।

इदानीं सब्बेस्वेतेसु^२ वत्तिसविज्जाणेषु^३ सम्मोहविघातत्थं—

B. 158

पटिसन्धिपवत्तीनं^४, वसेनेते भवादिसु^५ ।

विजानितब्बा सङ्गारा, यथा येसञ्च पच्यया ॥

R. 166

10

तत्थ तयो भवा, चतस्सो योनियो, पञ्च गतियो, सत्त विज्जाणट्ठितियो, नव सत्तावासा ति एते भवादयो नाम । एतेसु भवादीसु पटिसन्धियं पवत्ते च^६ एते^७ येसं विपाकविज्जाणानं पच्यया यथा च पच्यया होन्ति तथा विजानि-तब्बा ति अत्थो । तत्थ—

पुज्जाभिसङ्गारे ताव कामावचरअटुचेतनाभेदो पुज्जाभिसङ्गारो 15 अविसेसेन कामभवे सुगतियं नवन्नं विपाकविज्जाणानं पटिसन्धियं नानाक्ख-णिककम्मपच्येन चैव उपनिस्सयपच्येन चा ति द्विधा पच्यो । रूपावचर-पञ्चकुसलचेतनाभेदो पुज्जाभिसङ्गारो रूपभवे पटिसन्धियं एव पञ्चन्नं । वुत्तप्पभेदकामावचरो पन कामभवे सुगतियं उपेक्खासहगताहेतुकमनोविज्जाण-धातुवज्जानं सत्तन्नं परित्तविपाकविज्जाणानं वुत्तनयेनेव द्विधा पच्यो पवत्ते, 20 नो पटिसन्धियं । स्वेव रूपभवे पञ्चन्नं विपाकविज्जाणानं तथेव पच्यो पवत्ते, नो पटिसन्धियं । कामभवे पन दुग्गतियं अटुन्नं पि परित्तविपाक-विज्जाणानं तथेव पच्यो पवत्ते, नो पटिसन्धियं ।

तत्थ निरये महामोग्गल्लानत्थेरस्स नरकचारिकादीसु इट्टारम्मणसमा-योगे सो पच्यो होति । तिरच्छानेसु पन नाग-सुपण्ण-पेत-महिद्धिकेसु च 25 इट्टारम्मणं लब्भति येव । स्वेव कामभवे सुगतियं सोलसन्नं पि कुसलविपाक-

१. द्वेधा-स्या० । २. सब्बेस्वेव-स्या० । ३. वार्तिसं-स्या०, म० ।
४. पटिसन्धिपवत्तीनं-स्या०, म० । ५. ० दीसु-स्या० । ६-६. चेते-स्या० ।

विज्जाणानं तथेव पच्चयो पवत्ते च पटिसन्धियञ्च । अविसेसेन पुज्जाभिसंखारो रूपभवे दसन्नं विपाकविज्जाणानं तथेव पच्चयो पवत्ते च पटिसन्धियञ्च ।

द्वादसाकुसलचेतनाभेदो अपुज्जाभिसंखारो कामभवे दुग्गतियं एकस्स विज्जाणस्स तथेव पच्चयो पटिसन्धियं, नो पवत्ते; छन्नं पवत्ते, नो पटिसन्धियं; सत्तन्नं पि अकुसलविपाकविज्जाणानं^१ पवत्ते च पटिसन्धियञ्च । कामभवे 5 B. 158
पन सुगतियं तेसं येव सत्तन्नं तथेव पच्चयो पवत्ते, नो पटिसन्धियं ; रूपभवे चतुन्नं पि विज्जाणानं तथेव पच्चयो पवत्ते, नो पटिसन्धियं । सो च खो कामावचरे अनिट्ठरूपदस्सन-सद्वसवणवसेन । ब्रह्मलोके पन अनिट्ठा 167
रूपादयो नाम नत्थि, तथा कामावचरदेवलोके पि ।

आनेज्जाभिसंखारो^२ अरूपभवे चतुन्नं विपाकविज्जाणानं तथेव पच्चयो 10
पवत्ते च पटिसन्धियञ्च ।

कामावचरकुसलाकुसलतो पन सब्बसङ्गाहिकनयेन वीसतिचेतनाभेदो पि कायसंखारो कामभवे दसन्नं विपाकविज्जाणानं पटिसन्धियं नानाक्खणिक-कम्मपच्चयेन चेव उपनिस्सयपच्चयेन चा ति द्विधा पच्चयो । स्वेव कामभवे 15
तेरसन्नं, रूपभवे नवन्नं विपाकविज्जाणानं तथेव पच्चयो पवत्ते, नो पटिसन्धियं । स्वेव कामभवे तेवीसतिया विपाकविज्जाणानं तथेव पच्चयो पवत्ते च पटिसन्धियञ्च । वचीसंखारे पि एसेव नयो ।

अट्ठवीसति-एकूनर्तिसचेतनाभेदो पि पन चित्तसङ्खारो तीसु भवेसु एकूनवीसतिया विपाकविज्जाणानं तथेव पच्चयो पटिसन्धियं, नो पवत्ते । स्वेव द्वीसु भवेसु हेट्ठा वुत्तानं तेरसन्नञ्च नवन्नञ्चा ति द्वावीसतिया विपाक- 20
विज्जाणानं तथेव पच्चयो पवत्ते, नो पटिसन्धियं । तीसु पन भवेसु द्वीसु पण्ये पि विपाकविज्जाणानं तथेव पच्चयो पवत्ते चेव पटिसन्धियञ्च । एवं ताव भवेसु पटिसन्धिपवत्तीनं वसेन ते संखारा येसं पच्चया, यथा च पच्चया होन्ति तथा विजानितब्बा । एतेनेव नयेन योनिआदीसु पि वेदितब्बा ।

तत्रिदं आदितो पट्टाय मुखमत्तप्पकासनं—इमेसु हि संखारेसु यस्मा 25
पुज्जाभिसंखारो ताव द्वीसु भवेसु पटिसन्धिं दत्त्वा सब्बं^३ अत्तनो^३ विपाकं

१. ० विपाकविज्जाणं तथेव पच्चयो—स्या० ।

२. अनेज्जाभिसंखारो पन—स्या० ।

३-३. सब्बमत्तनो—स्या० ।

जनेति, तथा अण्डजादीसु चतूसु^१ योनीसु, देवमनुस्ससंखातासु द्वीसु गतीसु, नानत्तकायनानत्तसञ्जी-नानत्तकायएकत्तसञ्जी-एकत्तकायनानत्तसञ्जी-एकत्त-कायएकत्तसञ्जीसंखातासु मनुस्सानञ्चेव पठमदुतियततियज्झानभूमीनञ्च वसेन चतूसु विञ्जाणट्ठितीसु । असञ्जसत्तावासे पनेस रूपमत्तमेवाभि-
 5 संखरोती ति चतूसु येव सत्तावासेसु च पटिसन्धिं दत्वा सब्बं अत्तनो विपाकं जनेति । तस्मा एस एतेसु द्वीसु भवेसु, चतूसु योनीसु, द्वीसु गतीसु, चतूसु विञ्जाणट्ठितीसु, चतूसु सत्तावासेसु च एकवीसतिया विपाकविञ्जाणानं वुत्तनयेनेव पच्चयो होति यथासंभवं पटिसन्धियं पवत्ते च ।

अपुञ्जाभिसङ्खारो पन यस्मा एकस्मिञ्चेव^२ कामभवे, चतूसु योनीसु,
 10 अवसेसासु तीसु गतीसु, नानत्तकायएकत्तसञ्जीसङ्खाताय एकस्सा विञ्जाणट्ठितिया, तादिसे येव च एकस्मि सत्तावासे पटिसन्धिवसेन विपच्चति, तस्मा एस^३ एकस्मि भवे चतूसु योनीसु, तीसु गतीसु, एकस्सा विञ्जाण-ट्ठितिया, एकस्मि च सत्तावासे सत्तन्नं विपाकविञ्जाणानं वुत्तनयेनेव पच्चयो होति पटिसन्धियं पवत्ते च ।

आनेज्जाभिसंखारो पन यस्मा एकस्मि अरूपभवे, एकस्सा ओपपातिक-
 15 योनिया, एकस्सा देवगतिया, आकासानञ्चायतनादीसु तीसु विञ्जाणट्ठितीसु, आकासानञ्चायतनादीसु च चतूसु सत्तावासेसु पटिसन्धिवसेन विपच्चति, तस्मा एस एकस्मि येव भवे, एकस्सा योनिया, एकस्सा देवगतिया, तीसु विञ्जाणट्ठितीसु चतूसु सत्तावासेसु, चतुन्नं विञ्जाणानं वुत्तनयेनेव पच्चयो
 20 होति पटिसन्धियं पवत्ते च ।

कायसंखरो पि यस्मा एकस्मि कामभवे, चतूसु योनीसु, पञ्चसु गतीसु, द्वीसु विञ्जाणट्ठितीसु, द्वीसु च^४ सत्तावासेसु पटिसन्धिं दत्वा सब्बं अत्तनो विपाकं जनेति, तस्मा एस एकस्मि भवे, चतूसु योनीसु, पञ्चसु गतीसु, द्वीसु विञ्जाणट्ठितीसु, द्वीसु च सत्तावासेसु तेवीसतिया विपाकविञ्जाणानं तथेव
 25 पच्चयो पटिसन्धियं पवत्ते च । वचीसंखारे पि एसेव नयो ।

१. चतुसु-सी० । २. एकस्मि येव-स्या०, म० । ३. स्या० पोत्थके नत्थि ।
 ४. सी०, म० पोत्थकेसु नत्थि ।

चित्तसंखारो पन यस्मा एकं सत्तावासं ठपेत्वा न कत्थचि न विपच्चति,
तस्मा एस तीसु भवेसु, चतुसु योनीसु, पञ्चसु गतीसु, सत्तसु विज्झाणट्ठितीसु,
अट्ठसु सत्तावासेसु यथायोगं द्वत्तिसाय विपाकविज्झाणानं तथेव पच्चयो
पटिसन्धियं पवत्ते च । अविज्झाणके पन सत्तावासे संखारपच्चया
विज्झाणं नत्थि ।

5

अपि च पुज्जाभिसंखारो असज्जसत्तेसु^१ कटत्तारूपानं नानाक्खणिक-
कम्मपच्चयेन पच्चयो ति । एवं—

पटिसन्धिपवत्तीनं, वसेन ते भवादिसु ।

B. 160

विजानितब्बा संखारा, यथा येसञ्च पच्चया ति ॥

संखारपच्चया विज्झाणपदनिद्देसो ।

नामरूपपदनिद्देसो

५. विज्झाणपच्चया नामरूपनिद्देसे—

10 R. 169

देसनाभेदतो सब्ब-भवादीसु पवत्तितो ।

सज्जहा पच्चयनया, विज्जातब्बो विनिच्छयो ॥

‘देसनाभेदतो’ ति “तत्थ कतमं रूपं ? चत्तारो च महाभूता चतुन्नञ्च
महाभूतानं उपादाय रूपं” [सं० २. ५, म० १. ७२] ति एवं ताव
सुत्तन्ते च इध रूपपदस्स अभेदतो एकसदिसा देसना कता ; नामपदस्स 15
पन भेदतो ।

सुत्तन्तस्मि हि “तत्थ कतमं नामं ? वेदना सज्जा चेतना फस्सो
मनसिकारो” [म० १. ७२, सं० २. ५] ति वुत्तं । इध “वेदनाक्खन्धो
सज्जाक्खन्धो सङ्खारक्खन्धो” ति । तत्थ हि यं पि चक्खुविज्झाणपच्चया
नामं उप्पज्जति, उप्पन्नञ्च चित्तस्स ठिति अरूपीनं धम्मानं आयू ति एवं 20
अज्जधम्मसन्निस्सयेन अगहेतव्वतो पाकटं, तं दस्सेन्तो चेतनाफस्समनसि-
कारवसेन सङ्खारक्खन्धं तिधा भिन्दित्वा द्वीहि खन्धेहि सिद्धिं देसेसि । इध

पन तत्थ वुत्तञ्च अवुत्तञ्च सब्बं नामं सङ्गण्हन्तो “तयो खन्धा—वेदनाक्खन्धो सञ्जाक्खन्धो सङ्खारक्खन्धो” ति आह ।

किं पन इमे तयो खन्धा व नामं, विज्जाणं नामं नाम न होती ति ?
नो न होति । तस्मिं पन विज्जाणे^१ गय्हमाने नामविज्जाणस्स च
5 पच्चयविज्जाणस्स चा ति द्वित्रं विज्जाणानं सहभावो आपज्जति । तस्मा
विज्जाणं पच्चयट्ठाने ठपेत्वा पच्चयनिब्बतं नामं दस्सेतुं तयो व^२ खन्धा वुत्ता
ति । एवं ताव ‘देसनाभेदतो’ विज्जातब्बो विनिच्छयो ।

B. 161

‘सब्बभवादीसु पवत्तितो’ ति एत्थ पन नामं एकं सत्तावासं ठपेत्वा
सब्बभव-योनि-गति-विज्जाणट्ठिति-सेससत्तावासेसु पवत्तति । रूपं द्वीसु भवेसु,
10 चतूसु योनीसु, पञ्चसु गतीसु, पुरिमासु चतूसु विज्जाणट्ठितोसु, पञ्चसु च
सत्तावासेसु पवत्तति । एवं पवत्तमाने चेत्तस्मिं नामरूपे यस्मा अभावकगब्भ-
सेय्यकानं अण्डजानञ्च पटिसन्धिक्खणे वत्थुकायवसेन रूपतो द्वे सन्ततिसीसानि
तयो च अरूपिनो खन्धा पातुभवन्ति, तस्मा तेसं वित्थारेण रूपरूपतो^३
वीसति धम्मा तयो च अरूपिनो खन्धा ति एते तेवीसति धम्मा विज्जाणपच्चया
R. 170
15 नामरूपं ति वेदितब्बा । अगहितग्गहणेन^४ पन एकसन्ततिसीसतो
नव रूपधम्मे अपनेत्वा चुद्दस, सभावकानं भावदसकं पक्खिपित्वा तेत्तिस ।
तेसम्पि अगहितग्गहणेन सन्ततिसीसद्वयतो अट्ठारस रूपधम्मे अपनेत्वा पण्णरस ।

यस्मा च ओपपातिकसत्तेसु ब्रह्मकायिकादीनं पटिसन्धिक्खणे चक्खु-
सोत-वत्थुदसकानं जीवितिन्द्रियनवकस्स च वसेन रूपरूपतो चत्तारि
20 सन्ततिसीसानि तयो च अरूपिनो खन्धा पातुभवन्ति, तस्मा तेसं वित्थारेण
रूपरूपतो एकूनचत्तालीस^५ धम्मा तयो च अरूपिनो खन्धा ति एते
द्वाचत्तालीस धम्मा विज्जाणपच्चया नामरूपं ति वेदितब्बा । अगहितग्गहणेन
पन सन्ततिसीसत्तयतो सत्तवीसति धम्मे अपनेत्वा पण्णरस^६ । कामभवे
पन यस्मा सेसओपपातिकानं वा संसेदजानं वा सभावकपरिपुण्णायतनानं
25 पटिसन्धिक्खणे रूपरूपतो सत्त सन्ततिसीसानि तयो च अरूपिनो खन्धा

१. सु० पोत्थके नत्थि । २. च-स्या० । ३. रूपरूपतो-स्या० । ४. अग-
हितग्गहणेन-म० । ५. ०चत्तालीस०-म० । ६. पन्नरस-म० ।

पातुभवन्ति, तस्मा तेसं वित्थारेन रूपरूपतो सत्तति धम्मा तयो च
अरूपिनो खन्धा ति एते तेसत्तति धम्मा विज्जाणपच्चया नामरूपं ति
वेदितब्बा । अगहितग्गहणेन पन सन्ततिसीसच्छक्कतो चतुपञ्चास धम्मे अपनेत्वा
एकूनवीसति । एस उक्कंसतो । अवकंसेन पन तंतंरूपसन्ततिसीसविकलानं
तस्स तस्स वसेन हापेत्वा हापेत्वा संखेपतो च वित्थारतो च पटिसन्धि- 5
विज्जाणपच्चया नामरूपसंखा^१ वेदितब्बा । अरूपीनं पन तयो व अरूपिनो
खन्धा । असञ्जीनं रूपतो जीवितिन्द्रियनवकमेवा ति । एस ताव
पटिसन्धियं नयो ।

पवत्ते पन सब्बत्थ रूपप्पवत्तिदेसे पटिसन्धिचित्तस्स ठितिकखणे
पटिसन्धिचित्तेन सह पवत्तउतुतो उतुसमुद्धानं सुद्धट्ठकं पातुभवति । 10
पटिसन्धिचित्तं पन रूपं न समुद्गापेति । तं^२ हि^३ यथा पपाते पतितपुरिसो
परस्स पच्चयो होतुं न सक्कोति, एवं वत्थुदुब्बलताय दुब्बलत्ता रूपं समुद्गापेतुं
न सक्कोति । पटिसन्धिचित्ततो पन उद्धं पठमभवङ्गतोप्पभुति चित्तसमुद्धानकं
सुद्धट्ठकं । सद्पातुभावकाले पटिसन्धिकखणतो उद्धं पवत्तउतुतो चेव
चित्ततो च सद्दवकं । ये पन कर्बलिकाराहारूपजीविनो^४ गम्भसेय्यकसत्ता तेसं 15

B. 162

R. 171

“यश्चस्स भुज्जती माता, अन्नं पानं च भोजनं ।

तेन सो तत्थ यापेति, मातुकुच्छिगतो नरो” [सं० १.२०७] ति ॥

वचनतो मातरा अज्झोहरिताहारेन अनुगते सरीरे, ओपपातिकानं
सब्बपठमं अतनो मुखगतं खेळं^५ अज्झोहरणकाले आहारसमुद्धानं सुद्धट्ठकं ति
इदं आहारसमुद्धानस्स सुद्धट्ठकस्स उतुचित्तसमुद्धानानश्च उक्कंसतो द्विन्नं 20
नवकानं वसेन छब्बीसतिविधं, पुब्बे एकेकचित्तकखणे तिकखतुं उप्पज्जमानं
वुत्तं कम्मसमुद्धानं^६ सत्ततिविधं ति छन्नवुत्तिविधं रूपं तयो च अरूपिनो खन्धा
ति समासतो नवनवुत्ति धम्मा । यस्मा वा सद्दो अनियतो कदाचिदेव
पातुभावतो, तस्मा दुविधं पि तं अपनेत्वा इमे सत्तनवुत्ति धम्मा यथासम्भवं
सब्बसत्तानं विज्जाणपच्चया नामरूपं ति वेदितब्बा । तेसं हि सुत्तानं^६ पि 25

१. नामरूपसङ्घाता-सी०, स्या०, म० । २-२. तद्दिह-म० । ३. कवळीकाराहा-
रूपजीविनो-म०, रो० । ४. खेळं-सी० । ५. कम्मसमुद्धानं च-स्या० । ६. सत्तानं-स्या० ।

पमत्तानं पि चरन्तानं^१ पि खादन्तानं पि पिवन्तानं पि दिवा च रतिञ्च एते विञ्जाणपच्चया पवतन्ति । तञ्च तेसं^२ विञ्जाणपच्चयभावं परतो वण्णयिस्साम ।

यं पनेतमेत्थ कम्मजरूपं तं भव-योनि-गति-विञ्जाणट्ठिति-सत्तावासेसु सब्बपठमं पतिट्ठहन्तं पि तिसमुट्ठानिकरूपेन अनुपत्थद्धत्थं न सक्कोति सण्ठातुं,
 5 ना पि तिसमुट्ठानिकं तेन अनुपत्थद्धं । अथ खो वातब्भाहता पि चतुद्दिसाववत्थापिता नल्लकलापियो^३ विय, ऊमिवेगब्भाहता पि महासमुद्दे कत्थचि लद्धपतिट्ठा भिन्नवाहनिका विय च अञ्जमञ्जूपत्थद्धानेवेतानि अपतमानानि सङ्गहित्वा^४ एकं पि वस्सं द्वे पि वस्सानि ...पे०... वस्ससत्तं पि याव तेसं सत्तानं आयुक्खयो वा पुञ्जक्खयो वा ताव पवतन्ती ति ।
 10 एवं 'सब्बभवादीसु पवत्तितो' पेत्थ^५ विञ्जातब्बो विनिच्छयो ।

‘सङ्गहा’ ति एत्थ च यं आरुप्पे पवत्ति-पटिसन्धोसु पञ्चवोकारभवे च पवत्तिया^६ विञ्जाणपच्चया नाममेव, यञ्च असञ्जीसु सब्बत्थ पञ्चवोकारभवे च पवत्तिया विञ्जाणपच्चया रूपमेव, यञ्च पञ्चवोकारभवे सब्बत्थ विञ्जाण-
 15 पच्चया नामरूपं, तं सब्बं नामञ्च रूपञ्च नामरूपञ्च नामरूपं ति एवं एकदेससरूपेकसेसनयेन सङ्गहेत्वा विञ्जाणपच्चया नामरूपं ति वेदितब्बं । असञ्जीसु विञ्जाणाभावा अयुत्तं ति चे ? नायुत्तं । इदं हि^७

नामरूपस्स यं हेतु, विञ्जाणं तं द्विधा मतं ।

विपाकमविपाकञ्च, युत्तमेव यतो इदं ॥

यञ्जिह नामरूपस्स हेतुविञ्जाणं तं विपाकाविपाकभेदतो द्विधा मतं ।
 20 इदञ्च असञ्जसत्तेसु कम्मसमुट्ठानत्ता पञ्चवोकारभवे पवत्तअभिसङ्खार-विञ्जाणपच्चया रूपं, तथा पञ्चवोकारे पवत्तियं कुसलादिचितक्खणे कम्मसमुट्ठानं ति युत्तमेव इदं । एवं 'सङ्गहतो' पेत्थ विञ्जातब्बो विनिच्छयो ।

‘पच्चयनया’ ति एत्थ हि—

नामस्स पाकविञ्जाणं, नवधा होति पच्चयो ।

25 वत्थुरुपस्स नवधा, सेसरूपस्स अट्ठधा ॥

१. विचरन्तानं—स्या० । २. नेसं—म० । ३. नल्लकलापादयो—स्या० । ४. सण्ठ-
 हित्वा—स्या०, म० । ५. चेत्य—स्या० । ६. पवत्तियं—म० । ७. पि०—सी० ।

अभिसङ्खारविज्जाणं, होति रूपस्स एकधा ।

तदञ्जं पन विज्जाणं, तस्स तस्स यथारहं ॥

यञ्हेतं पटिसन्धियं पवत्तियं वा विपाकसङ्खातं नामं, तस्स रूप-
मिस्सस्स वा रूपमिस्सस्स^१ वा पटिसन्धिकं वा अञ्जं वा विपाकविज्जाणं
सहजात-अञ्जमञ्ज-निस्सय-सम्पयुत्त-विपाक-आहार-इन्द्रिय-अत्थि-अविगतपच्च- 5
येहि नवधा पच्चयो होति । वत्थुरुपस्स पटिसन्धियं सहजात-अञ्जमञ्ज-
निस्सय-विपाक-आहार-इन्द्रिय-विप्पयुत्त-अत्थि-अविगतपच्चयेहि नवधा पच्चयो
होति । ठपेत्वा पन वत्थुरुपं सेसरूपस्स इमेसु नवसु अञ्जमञ्जपच्चयं
अपनेत्वा सेसेहि अट्ठहि पच्चयेहि पच्चयो होति । अभिसङ्खारविज्जाणं पन
असञ्जसत्तरूपस्स वा पञ्चवोकारे वा कम्मजस्स सुत्तन्तिकपरियायेन^२ 10
उपनिस्सयवसेन एकधा व पच्चयो होति । अवसेसं पठमभवङ्गतो पभूति^३
सब्बम्पि विज्जाणं तस्स तस्स नामरूपस्स यथारहं पच्चयो होती ति वेदितब्बं ।
वित्थारतो पन तस्स पच्चयनये दस्सियमाने सब्बा पि पट्टानकथा वित्थारेतब्बा
होती ति न तं^४ आरभाम ।

R. 173

B. 164

तत्थ सिया—कथं पनेतं जानितब्बं “पटिसन्धिनामरूपं विज्जाणपच्चया 15
होती” ति ? सुत्ततो युत्तितो च । सुत्ते हि “चित्तानुपरिवत्तिनो धम्मा”
[धम्म० २६३] ति आदिना नयेन बहुधा वेदनादीनं विज्जाणपच्चयता सिद्धा ।
युत्तितो पन—

चित्तजेन हि रूपेन, इध दिट्ठेन सिज्झति ।

अदिट्ठस्सा पि रूपस्स, विज्जाणं पच्चयो इति ॥

20

चित्ते हि पसन्ने^५ अप्पसन्ने वा तदनुरूपानि रूपानि उप्पज्जमानानि
दिट्ठानि । दिट्ठेन च अदिट्ठस्स^६ अनुमानं^७ होती ति इमिना इध दिट्ठेन
चित्तजरूपेन अदिट्ठस्सा पि पटिसन्धिरूपस्स विज्जाणं पच्चयो होती ति
जानितब्बमेतं । कम्मसमुट्ठानस्सा पि हि तस्स चित्तसमुट्ठानस्सेव विज्जाण-
पच्चयता पट्टाने आगता ति । एवं पच्चयनयतो पेत्थ^८ विज्जातब्बो विनिच्छयो । 25

१. ० अमिस्सस्स—स्या० । २. सुत्तन्तिकपरियायतो—स्या० । ३. पभूति—स्या० ।

४. तं—पु० । ५. पसन्ने वा—स्या० । ६-६. अदिट्ठस्सानुमानं—स्या० । ७. चेत्थ—स्या० ।

एत्थ च “विज्जाणपच्चया नामरूपं” ति भासमानेन भगवता यस्मा उपपरिक्खमानानं पण्डितानं परमत्थतो नामरूपमत्तमेव पवत्तमानं दिस्सति, न सत्तो, न पोसो ; तस्मा अप्पटिवत्तियं समणेन वा ब्राह्मणेन वा देवेन वा मारेन वा ब्रह्मना वा केनचि वा लोकास्मि अनुत्तरं धम्मचक्रं पवत्तितं
5 होती ति ।

विज्जाणपच्चया नामरूपपदनिद्देशो ।

सञ्जायतनपदनिद्देशो

६. नामरूपपच्चया सञ्जायतननिद्देशे—

नामं खन्धत्तयं रूपं, भूतवत्थादिकं मतं ।

कतेकसेसं तं^१ तस्स^१, तादिसस्सेव पच्चयो ॥

B 165

R. 174

यञ्हेतं सञ्जायतनस्स पच्चयभूतं नामरूपं, तत्थ नामं ति वेदनादिखन्धत्तयं,
10 रूपं पन सकसन्ततिपरियापन्नं नियमतो चत्तारि भूतानि छ वत्थूनि जीवितिन्द्रियं ति एवं भूतवत्थादिकं मतं ति वेदितब्बं । तं पन “नामञ्च रूपञ्च नामरूपञ्च नामरूपं” ति एवं कतेकसेसं “छट्ठायतनञ्च सञ्जायतनञ्च सञ्जायतनं” ति एवं कतेकसेसस्सेव सञ्जायतनस्स पच्चयो ति वेदितब्बं । कस्मा ? यस्मा आरूपे नाममेव पच्चयो । तञ्च छट्ठायतनस्सेव, न अञ्जस्स ।
15 “नामपच्चया छट्ठायतनं” ति हि अव्याकतवारे^२ वक्खति । इध सङ्गहितमेव हि तत्थ विभत्तं ति वेदितब्बं ।

तत्थ सिया—कथं पनेतं जानितब्बं “नामरूपं सञ्जायतनस्स पच्चयो” ति ? नामरूपभावे भावतो । तस्स तस्स हि नामस्स रूपस्स च भावे तं तं आयतनं होति, न अञ्जथा । सा पनस्स तब्बावभावीभावता पच्चय-
20 नयस्मिञ्जेव आविभवस्सति^३ । तस्मा—

पटिसन्धियं पवत्ते वा, होति यं यस्स पच्चयो ।

यथा च पच्चयो होति, तथा नेय्यं विभाविना ॥

१-१. तन्तस्स—स्या० । २. अव्याकतवारे—स्या०, म० । ३. आवी०—स्या० ।

तत्रायं अत्यदीपना —

नाममेव हि आरूपे, पटिसन्धिपवत्तिसु ।

पच्चयो सत्तधा छद्दा^१, होति तं अवकंसतो ॥

कथं ? 'पटिसन्धियं' ताव अवकंसतो सहजात-अञ्जमञ्ज-निस्सय-सम्पयुत-विपाक-अत्थि-अविगतपच्चयेहि सत्तधा नामं छट्ठायतनस्स पच्चयो^२ होति । किञ्चि पनेत्थ हेतुप्पच्चयेन^३, किञ्चि आहारप्पच्चयेना ति एवं अञ्जथा पि पच्चयो होति । तस्स वसेन उक्कंसावकंसो वेदितब्बो ।

'पवत्ते' पि विपाकं वुत्तनयेनेव पच्चयो होति । इतरं पन अवकंसतो वुत्तप्पकारेसु पच्चयेसु विपाकपच्चयवज्जेहि छहि^४ पच्चयो होति । किञ्चि पनेत्थ हेतुप्पच्चयेन, किञ्चि आहारपच्चयेना ति एवं अञ्जथा पि पच्चयो होति । 10 तस्स वसेन उक्कंसावकंसो वेदितब्बो ।

अञ्जस्मिप्पि भवे नामं, तथेव पटिसन्धियं ।

छट्ठस्स इतरेसं^५ तं^६, छहाकारेहि पच्चयो ॥

आरूपतो हि अञ्जस्मिप्पि पञ्चवोकारभवे तं विपाकं नामं हृदय-वत्थुनो सहायं हुत्वा छट्ठस्स मनायतनस्स यथा आरूपे वुत्तं तथेव अवकंसतो^७ सत्तधा पच्चयो होति । इतरेसं पनेतं^८ पञ्चन्नं चक्खायतनादीनं^९ चतुमहाभूत-सहायं हुत्वा सहजात-निस्सय-विपाक-विप्पयुत्त-अत्थि-अविगतवसेन छहाकारेहि पच्चयो होति । किञ्चि पनेत्थ हेतुप्पच्चयेन, किञ्चि आहारपच्चयेना ति एवं अञ्जथा पि पच्चयो होति । तस्स वसेन उक्कंसावकंसो वेदितब्बो ।

पवत्ते पि तथा होति, पाकं पाकस्स पच्चयो ।

अपाकं अविपाकस्स, छधा छट्ठस्स पच्चयो ॥

पवत्ते पि हि पञ्चवोकारभवे यथा पटिसन्धियं, तथेव विपाकनामं^{१०} विपाकस्स^{११} छट्ठायतनस्स अवकंसतो सत्तधा पच्चयो होति । अविपाकं पन

१. छद्दा-म० ।

२. हेतुपच्चयेन-स्या०, म० ।

३. छहि पच्चयेहि-स्या० ।

४-४. इतरेसन्तं-स्या० ।

५. पन तं-स्या० ।

६. चक्खायतनादीनं-स्या० ।

७. विपाकं नामं-सी० ।

८. पाकस्स-सी० ।

अविपाकस्स छट्ठस्स अवकंसतो व ततो विपाकपच्चयं अपनेत्वा छुधा व^१
पच्चयो होति । वुत्तनयेनेव पनेत्थ उक्कंसावकंसो वेदितब्बो ।

तत्थेव सेसपञ्चन्नं, विपाकं पच्चयो भवे ।

चतुधा अविपाकम्पि, एवमेव पकासितं ॥

- 5 तत्थेव हि पवत्ते सेसानं चक्खायतनादीनं पञ्चन्नं चक्खुप्पसादादिवत्थु-
कम्पि इतरम्पि विपाकनामं पच्छाजात-विप्पयुत्त-अत्थि-अविगतपच्चयेहि
चतुधा पच्चयो होति । यथा च विपाकं, अविपाकम्पि एवमेव पकासितं ।
तस्मा कुसलादिभेदम्पि तेसं चतुधा पच्चयो होती ति वेदितब्बं । एव^२ ताव^३
नाममेव पटिसन्धियं पवत्ते वा यस्स यस्स आयतनस्स पच्चयो होति, यथा
10 च होति, तथा वेदितब्बं ।

रूपं पनेत्थ आरुप्प-भवे भवति पच्चयो ।

न एकायतनस्सा पि, पञ्चक्खन्धभवे पन ॥

रूपतो सन्धियं^४ वत्थु, छुधा छट्ठस्स पच्चयो ।

भूतानि चतुधा होन्ति, पञ्चन्नं अविसेसतो ॥

- 15 रूपतो हि पटिसन्धियं वत्थुरुपं छट्ठस्स मनायतनस्स सहजात-अञ्ज-
मञ्ज-निस्सय-विप्पयुत्त-अत्थि-अविगतपच्चयेहि छुधा पच्चयो होति । चत्तारि
B. 167 पन भूतानि अविसेसतो पटिसन्धियं पवत्ते च यं यं आयतनं उप्पज्जति, तस्स
R. 176 तस्स वसेन पञ्चन्नम्पि चक्खायतनादीनं सहजात-निस्सय-अत्थि-अविगतपच्चयेहि
चतुधा पच्चया होन्ति ।

- 20 तिधा जीवितमेतेसं, आहारो च पवत्तियं ।

तानेव छट्ठा^५ छट्ठस्स, वत्थु तस्सेव पञ्चधा ॥

एतेसं पन चक्खादीनं पञ्चन्नं पटिसन्धियं पवत्ते च अत्थि-अविगत-
इन्द्रियवसेन रूपजीवितं तिधा पच्चयो होति ।

- 25 'आहारो चा' ति आहारो च अत्थि-अविगत-आहारवसेन तिधा पच्चयो
होति । सो च खो ये सत्ता आहारूपजीविनो, तेसं आहारानुगते काये

१. स्या० पोत्थके नत्थि । २-२. एवन्ताव-स्या० । ३. पटिसन्धियं-स्या० ।

४. छुधा-स्या०, म० ।

पवत्तियं येव, नो पटिसन्धियं । तानि पन पञ्च चक्खायतनादीनि छट्ठस्स चक्खु-सोत-घाण-जिह्वा-कायविञ्जाणसङ्घातस्स मनायतनस्स निस्सय-पुरेजात-इन्द्रिय-विप्पयुत्त-अत्थि-अविगतवसेन छहाकारेहि^१ पच्चया होन्ति पवत्ते, नो पटिसन्धियं । ठपेत्वा पन पञ्च विञ्जाणानि तस्सेव अवसेसमनायतनस्स वत्थुरुपं निस्सय-पुरेजात-विप्पयुत्त-अत्थि-अविगतवसेन पञ्चधा पच्चयो होति ५ पवत्ते^२, नो पटिसन्धियं । एवं रूपमेव पटिसन्धियं पवत्ते वा यस्स यस्स^३ आयतनस्स^३ पच्चयो होति यथा च होति तथा वेदितब्बं ।

नामरूपं पनुभयं, होति यं यस्स पच्चयो ।

यथा च तम्पि सब्बत्थ, विञ्जातब्बं विभावना ॥

सेय्यथोदं^४—पटिसन्धियं ताव पञ्चवोकारभवे खन्धत्तयवत्थुरुपसङ्घातं १० नामरूपं छट्ठायतनस्स सहजात-अञ्जमञ्ज-निस्सय-विपाक-सम्पयुत्त-विप्पयुत्त-अत्थि-अविगतपच्चयादीहि पच्चयो होती ति इदमेत्थ मुखमत्तं । वुत्तनयानुसारेण पन सक्का सब्बं योजेतुं ति न एत्थ वित्थारो दस्सितो ति ।

नामरूपपच्चया सळायतनपदनिद्देशो ।

फस्सपदनिद्देशो

७. सळायतनपच्चया फस्सनिद्देशे—

B. 168

छळेव फस्सा सङ्खेपा, चक्खुसम्फस्सआदयो ।

15

विञ्जाणमिव बर्त्तिस^५, वित्थारेण भवन्ति ते ॥

‘सङ्खेपतो’ हि पालियं^६ चक्खुसम्फस्सो ति आदयो छळेव फस्सा आगता । वित्थारेण पन चक्खुसम्फस्सादयो पञ्च कुसलविपाका पञ्च अकुसलविपाका ति दस, सेसा बावीसति लोकीयविपाकविञ्जाणसम्पयुत्ता च बावीसती ति एवं सब्बे पि सङ्खारपच्चया वुत्तविञ्जाणमिव बर्त्तिस होन्ति । २० यं पनेतस्स बर्त्तिसविधस्सा पि फस्सस्स पच्चयो सळायतनं । तत्थ

R. 177

१. छहि आकारेहि—स्या० । २. पवत्ते येव—स्या० । ३-३. यस्सायतनस्स—स्या० ।

४. सेय्यथिदं—म० । ५. बर्त्तिस—स्या०, म० । ६. पालियं—म०, रो० ।

छट्टेन सह अज्झत्तं, चक्खादि बाहिरेहि पि ।

सळायतनमिच्छन्ति, छहि सद्धि विचक्खणा ॥

तत्थ ये ताव “उपादिन्नकपवत्तिकथा अयं” ति एकसन्ततिपरिया-
पन्नमेव पच्चयं पच्चयुप्पन्नं च दीपेन्ति, ते छट्टायतनपच्चया फस्सो ति
5 पालिअनुसारतो आरूपे छट्टायतनं च अज्झत्थ सब्बसङ्गाहतो^१ सळायतनं च
फस्सस्स पच्चयो ति एकदेससरूपेकसेसं कत्वा छट्टेन सह अज्झत्तं चक्खादि
सळायतनं ति इच्छन्ति । तच्चिह् छट्टायतनञ्च सळायतनञ्च^२ सळायतनन्त्वेव
संखं^३ गच्छति । ये पन पच्चयुप्पन्नमेव एकसन्ततिपरियापन्नं दीपेन्ति,
पच्चयं पन भिन्नसन्तानम्पि, ते यं यं आयतनं फस्सस्स पच्चयो होति तं सब्बं
10 दीपेन्ता बाहिरम्पि परिगहेत्वा तदेव छट्टेन सह अज्झत्तं बाहिरेहि पि
रूपायतनादीहि सद्धि सळायतनं ति इच्छन्ति । तम्पि हि छट्टायतनञ्च
सळायतनञ्च सळायतनं^४ ति एतेसं एकसेसे कते सळायतनन्त्वेव सङ्खं गच्छति ।

एत्थाह—न सब्बायतनेहि एको फस्सो सम्भोति, ना पि एकम्हा
आयतना सब्बे फस्सा, अयञ्च सळायतनपच्चया फस्सो ति एको व वुत्तो,
15 सो कस्मा ति ? तत्रिदं^५ विस्सज्जनं—सच्चमेतं । सब्बेहि एको एकम्हा वा
सब्बे न संभोन्ति, संभोति पन अनेकेहि एको ; यथा चक्खुसम्पस्सो
चक्खायतना रूपायतना चक्खुविज्जाणसङ्गाता मनायतना अवसेसा
सम्पयुत्तधम्मायतना चा ति एवं सब्बत्थ यथानुरूपं योजेतब्बं । तस्मा एव हि—

एको पनेकायतनं^६ प्पभवो इति दीपितो ।

फस्सोयं एकवचन-निद्देसेनिधं^७ तादिना ॥

‘एकवचननिद्देसेना’ ति सळायतनपच्चया फस्सो ति इमिना हि
एकवचननिद्देसेन अनेकेहि आयतनेहि एको फस्सो होती ति तादिना दीपितो
ति अत्थो । आयतनेसु पन—

छथा पञ्च ततो एकं, नवधा बाहिरानि छ^८ ।

यथासम्भवमेतस्स, पच्चयत्ते^९ विभावये ॥

१. ०सङ्गाहतो—स्या० । २. सळायतनञ्चा ति एतेसं एकसेसे कते—स्या० ।

३. संखं—स्या०, सु० । ४. सळायतनं च—स्या० । ५. तत्रिदं—स्या० । ६. अनेकायतनं—स्या० ।

७. निद्देसेनीधं—स्या०, म० । ८. च—स्या० । ९. पच्चयत्ते—रो० ।

तत्रायं विभावना—चक्खायतनादीनि ताव पञ्च चक्खुसम्फस्सादिभेदतो पञ्चविधस्स फस्सस्स निस्सय-पुरेजात-इन्द्रिय-विप्पयुत्त-अत्थि-अविगतवसेन छधा पच्चया होन्ति । ततो परं एकं विपाकमनायतनं अनेकभेदस्स विपाकमनो-सम्फस्सस्स सहजात-अञ्जमञ्ज-निस्सय-विपाक-आहार-इन्द्रिय-सम्पयुत्त-अत्थि-अविगतवसेन नवधा पच्चयो होति । बाहिरेसु पन रूपायतनं चक्खु- 5
सम्फस्सस्स आरम्मण-पुरेजात-अत्थि-अविगतवसेन चतुधा^१ पच्चयो होति । तथा सदायतनादीनि सोतसम्फस्सादीनं । मनोसम्फस्सस्स पन तानि च धम्मायतनञ्च तथा च आरम्मणपच्चयमत्तेनेव चा ति एवं बाहिरानि छ^२ यथासम्भवमेतस्स पच्चयत्ते विभावये ति ।

सञ्जायतनपच्चया फस्सपदनिद्देशो ।

वेदनापदनिद्देशो

८. फस्सपच्चया वेदनानिद्देशे—

10

द्वारतो वेदना वुत्ता, चक्खुसम्फस्सजादिका ।

छळेव ता पभेदेन, एकूननवुती मता ॥

चक्खुसम्फस्सजा वेदना ति आदिना हि नयेन पालियं इमा चक्खुसम्फ-
स्सजादिका द्वारतो छळेव वेदना वुत्ता । ता पन पभेदेन एकूननवुतिया
चित्तेहि सम्पयुत्तत्ता एकूननवुती ति मता ।

15

वेदनासु पनेतासु, इध वार्त्तिस^३ वेदना ।

विपाकचित्तयुता व, अधिप्पेता ति भासिता ॥

अट्ठधा तत्थ पञ्चन्नं, पञ्चद्वारम्हि पच्चयो ।

सेसानं एकधा फस्सो, मनोद्वारे पि सो तथा ॥

157 111

B. 170

तत्थ हि पञ्चद्वारे चक्खुप्पसादादिवत्थुकानं पञ्चन्नं वेदनानं चक्खुसम्फ- 20
स्सादिको फस्सो सहजात-अञ्जमञ्ज-निस्सय-विपाक-आहार-सम्पयुत्त-अत्थि-
अविगतवसेन अट्ठधा पच्चयो होति । सेसानं पन एकेकस्मिं द्वारे सम्पटिच्छन्^४-

R. 179

158 111

१. स्या० पोत्थके नत्थि ।

२. च-स्या० ।

३. वार्त्तिस०-स्या०, म० ।

४. सम्पटिच्छन्न-स्या० ।

सन्तीरण-तदारम्मणवसेन पवत्तानं कामावचरविपाकवेदनानं चक्खुसम्फस्सा-
दिको फस्सो उपनिस्सयवसेन एकधा व पच्चयो होति । 'मनोद्वारे पि सो
तथा' ति मनोद्वारे पि हि तदारम्मणवसेन पवत्तानं कामावचरविपाकवेदनानं
सो सहजातमनोसम्फस्ससङ्घातो फस्सो तथेव अट्ठधा पच्चयो होति, पटिसन्धि-
६ भवङ्गचुतिवसेन च पवत्तानं तेभूमकविपाकवेदनानम्पि । या पनेता मनोद्वारे
तदारम्मणवसेन पवत्ता कामावचरवेदना, तासं मनोद्वारे आवज्जनसम्पयुत्तो
मनोसम्फस्सो उपनिस्सयवसेन एकधा पच्चयो होती ति ।

फस्सपच्चया वेदनापदनिद्देशो ।

तण्हापदनिद्देशो

९. वेदनापच्चया तण्हानिद्देशे—

रूपतण्हादिभेदेन, छ तण्हा इध दीपिता ।

10

एकेका तिविधा तत्थ, पवत्ताकारतो मता ॥

इमस्मि^१ हि^२ वेदनापच्चया तण्हानिद्देशे 'सेट्ठिपुत्तो ब्राह्मणपुत्तो' ति
पितितो नामवसेन पुत्तो विय इमा रूपतण्हा...पे०...धम्मतण्हा ति
आरम्मणतो नामवसेन छ तण्हा दीपिता पकासिता कथिता ति अत्थो ।
तत्थ रूपे तण्हा रूपतण्हा ति इमिना नयेन पदत्थो^३ वेदितब्बो ।

15

तासु च पन तण्हासु एकेका तण्हा पवत्तिआकारतो कामतण्हा,
भवतण्हा, विभवतण्हा ति एवं तिविधा मता । रूपतण्हा एव हि यदा
चक्खुस्स आपाथगतं रूपारम्मणं कामस्सादवसेन अस्सादयमाना पवत्तति,
तदा कामतण्हा नाम होति । यदा तदेवारम्मणं ध्रुवं सस्सतं ति पवत्ताय
सस्सतदिट्ठिया^४ सद्धिं पवत्तति, तदा भवतण्हा नाम होति । सस्सतदिट्ठि-
20 सहगतो हि रागो भवतण्हा ति^५ वुच्चति । यदा पन तदेवारम्मणं "उच्छिज्जति
विनस्सती"ति पवत्ताय उच्छेददिट्ठिया सद्धिं पवत्तति, तदा विभवतण्हा नाम
होति । उच्छेददिट्ठिसहगतो हि रागो विभवतण्हा ति वुच्चति । एसेव नयो
सद्वतण्हादीसु पी ति एता अट्ठारस तण्हा होन्ति ।

१-१. इमस्मिहि-म० । २. वचनत्थो-स्या० । ३. दिट्ठिया-स्या० । ४. इच्चेव-स्या० ।

ता अज्झत्तरूपादीसु अट्टारस, बहिद्धा अट्टारसा ति छत्तिस । इति
अतीता छत्तिस, अनागता छत्तिस, पच्चुप्पन्ना छत्तिसा ति अट्टसतं तण्हा
होन्ति । ता पन संख्विप्पमाना रूपादिआरम्मणवसेन छ, कामतण्हादि-
वसेन वा तिस्सो व तण्हा होन्ती ति वेदितब्बा । यस्मा पनिमे सत्ता
पुत्तं अस्सादेत्वा पुत्ते ममत्तेन धातिया विथ रूपादिआरम्मणवसेन उप्पज्जमानं 5
वेदनं अस्सादेत्वा वेदनाय ममत्तेन रूपादिआरम्मणदायकानं चित्तकार-गन्धब्ब-
गन्धिक-सूद^१-तन्तवाय-रसायनविधायकवेज्जादीनं महासक्कारं करोन्ति, तस्मा
सब्बा पेसा वेदनापच्चया तण्हा होती ति वेदितब्बा ।

यस्मा चेत्थ अधिप्पेता, विपाकसुखवेदना ।

एका व एकधा चेसा^२, तस्मा तण्हाय पच्चयो ॥

10

‘एकधा’ ति उपनिस्सयपच्चयेन पच्चयो होति । यस्मा वा—

दुक्खी सुखं पत्थयति, सुखी भिय्यो पि इच्छति ।

उपेक्खा पन सन्तत्ता, सुखमिच्चेव भासिता ॥

तण्हाय पच्चया तस्मा, होन्ति तिस्सो पि वेदना ।

वेदनापच्चया तण्हा, इति वुत्ता महेसिना ॥

15

वेदना पच्चया चा पि, यस्मा नानुसयं विना ।

होति तस्मा न सा होति, ब्राह्मणस्स वुसीमतो ति ॥

वेदनापच्चया तण्हापदनिद्देसो

उपादानपदनिद्देसो

१०. तण्हापच्चया उपादाननिद्देसे—

B, 172

उपादानानि चत्तारि, तानि अत्थविभागतो ।

धम्मसङ्खेपवित्थारा, कमतो च विभावये ॥

20

पालियञ्चिह उपादानं ति कामुपादानं^३ ...पे०... अत्तवादुपादानं ति
इमानि चत्तारि उपादानानि आगतानि^४ । तेसं अयं अत्थविभागो—

१. सुद—स्या० । २. वेसा—म०, रो० । ३. कामुपादानं—सी० । ४. उदाहृतानि—स्या० ।

R. 181

वत्थुसङ्घातं कामं उपादियतीति कामुपादानं । कामो च सो उपादानश्चा
 ति पि^१ कामुपादानं । उपादानं ति दब्धगगहणं । दब्धत्थो हेत्थ उपसदो
 उपायास-उपकट्टादीसु विय । तथा दिट्ठि च सा उपादानश्चा ति दिट्ठुपादानं^२ ।
 दिट्ठि उपादियतीति वा दिट्ठुपादानं^३ । सस्सतो अत्ता च लोको चा ति
 ५ आदीसु हि पुरिमदिट्ठि उत्तरदिट्ठि^४ उपादियति । तथा सीलव्वत्तं^५
 उपादियतीति सीलव्वतुपादानं । सीलव्वतञ्च तं उपादानश्चा ति पि
 सीलव्वतुपादानं । गोसील-गोवतादीनि हि एवं सुद्धीति अभिनिवेसतो
 सयमेव उपादानानीति । तथा वदन्ति एतेनाति वादो, उपादियन्ति
 एतेनाति उपादानं । किं वदन्ति उपादियन्ति वा ? अत्तानं । अत्तनो
 १० वादुपादानं अत्तवादुपादानं । अत्तवादमतमेव^६ वा अत्ताति उपादियन्ति
 एतेनाति अत्तवादुपादानं । अयं ताव तेसं अत्थविभागो ।

‘धम्मसङ्खेपवित्थारे’ पन कामुपादानं ताव “तत्थकतमं कामुपादानं ? यो
 कामेसु कामच्छन्दो कामरागो कामनन्दी कामतण्हा कामस्नेहो^७ कामपरिळाहो
 काममुच्छा कामज्जोसानं—इदं वुच्चति कामुपादानं” ति आगतत्ता सङ्खेपतो
 १५ तण्हादब्धत्तं वुत्तं । तण्हादब्धत्तं नाम पुरिमतण्हा उपनिस्सयपच्चयेन
 २० दब्धसम्भूता उत्तरतण्हा एव । केचि पनाहु—अप्पत्तविसयपत्थना तण्हा,
 अन्धकारे चोरस्स हत्थप्पसारणं विय । सम्पत्तविसयगगहणं उपादानं,
 तस्सेव भण्डगगहणं विय । अप्पिच्छतासन्तुट्ठितापटिपक्खा च ते धम्मा ।
 तथा परियेसनारक्खदुक्खमूला^८ ति । सेसुपादानत्तयं पन सङ्खेपतो
 २० दिट्ठिमत्तमेव ।

S. 11

B. 173

वित्थारतो पन पुब्बे रूपादीसु वुत्ताय अट्ठसतप्पभेदाय पि तण्हाय
 दब्धभावो कामुपादानं । दसवत्थुका मिच्छादिट्ठि दिट्ठुपादानं । यथाह—
 “तत्थ कतमं दिट्ठुपादानं ? नत्थि दिन्नं, नत्थि यिट्ठं...पे०...सच्चिकत्वा
 पवेदेन्तीति या एवरूपा दिट्ठु...पे०...विपरियेसगाहो^९—इदं वुच्चति
 २५ दिट्ठुपादानं” [धम्म० २६४, वि० ४५०] ति सीलवत्तेहि^{१०} सुद्धिपरामसनं पन

१. स्या० पोत्यके नत्थि । २. दिट्ठुपादानं—सी० । ३. उत्तरदिट्ठि—स्या० ।
 ४. सीलव्वत्तं—स्या० । ५. अत्तवादक०—स्या० । ६. कामसिनेहो—स्या० । ७. ०रक्खा-
 दुक्खमूलं—स्या० । ८. विपरियेसगाहो—म० । ९. सीलवत्तेहि—स्या० ।

सीलव्वतुपादानं । यथाह—“तत्थ कतमं सीलव्वतुपादानं ? इतो बहिद्धा समणब्राह्मणानं सीलेन सुद्धि, वतेन सुद्धि, सीलव्वतेन सुद्धी ति या एवरूपा दिट्ठि...पे०...विपरियेसगाहो—इदं वुच्चति सीलव्वतुपादानं” [धम्म० २६४, वि० ४५०] ति । वीसतिवत्थुका सक्कायदिट्ठि अत्तवादुपादानं । यथाह—
 “तत्थ कतमं अत्तवादुपादानं ? इध अस्सुतवा पुत्थुज्जनो...पे०...सप्पुरिस- 5
 धम्मे अविनीतो रूपं अत्ततो समनुपस्सति...पे०...विपरियेसगाहो—इदं वुच्चति अत्तवादुपादानं” [धम्म० २६५, वि० ४५०] ति । अयमेत्थ धम्मसङ्खेपवित्थारो ।

‘कमतो’ ति एत्थ पन तिविधो कमो—उप्पत्तिकमो, पहानकमो, देस-
 नाकमो च । तत्थ अनमतगो संसारे इमस्स पठमं उप्पत्ती ति अभावतो 10
 किलेसानं निप्परियायेन उप्पत्तिकमो न वुच्चति । परियायेन पन येभुत्थेन
 एकास्मि भवे अत्तगाहपुब्बङ्गमो^१ सस्सतुच्छेदाभिनिवेसो । ततो “सस्सतो
 अयं अत्ता” ति गण्हतो अत्तविसुद्धत्थं सीलव्वतुपादानं, उच्छिज्जती ति
 गण्हतो परलोकनिरपेक्खस्स कामुपादानं ति एवं पठमं अत्तवादुपादानं, ततो
 दिट्ठिसीलव्वतकामुपादानानी ति अयमेतेसं एकास्मि भवे उप्पत्तिकमो । 15

दिट्ठुपादानादीनि चेत्य पठमं पहीयन्ति सोतापत्तिमग्गवज्झता । कामु-
 पादानं पच्छा अरहत्तमग्गवज्झता ति । अयमेतेसं पहानकमो ।

महाविसयत्ता पन पाकटत्ता च एतेसु कामुपादानं पठमं देसितं ।
 महाविसयञ्चिह तं अट्ठचित्तसम्पयोगा । अप्पविसयानि इतरानि चतुचित्त-
 सम्पयोगा । येभुत्थेन च^२ आलयरामताय पजाय पाकटं कामुपादानं, न 20
 इतरानि । कामुपादानवा^३ वत्थुकामानं समधिगमत्थं कोतूहलमङ्गलादि-
 बहुलो^४ होति, न^५ सस्सतदिट्ठी^६ ति तदनन्तरं दिट्ठुपादानं । तं पभिज्जमानं
 सीलव्वतअत्तवादुपादानवसेन दुविधं होति । तस्मि द्वये गोक्रियं^७ वा
 कुक्कुरक्रियं वा दिस्वा पि वेदितव्वतो ओळारिकं ति सीलव्वतुपादानं पठमं
 देसितं, सुखुमत्ता अन्ते अत्तवादुपादानं ति अयमेतेसं देसनाकमो । 25

१. अत्तगाह०—स्या० । २. सी० पोत्थके नत्थि । ३. कामुपादानानं वा-सी०, स्या०, सु० ।
 ४. कोतुहल०—स्या० । ५. सी० पोत्थके नत्थि । ६. सास्सतं दिट्ठि—सी० । ७. गोक्रियं—स्या० ।

B. 174

तण्हा च पुरिमस्सेत्थ, एकधा होति पच्चयो ।

सत्तधा अट्ठधा वा पि, होति सेसत्तयस्स सा ॥

R. 183

एत्थ च एवं देसिते उपादानचतुक्के पुरिमस्स कामुपादानस्स कामतण्हा उपनिस्सयवसेन एकधा व पच्चयो होति तण्हाभिनन्दितेसु विसयेसु उप्पत्तितो ।
 5 सेसत्तयस्स पन सहजात-अञ्जमञ्ज-निस्सय-सम्पयुत्त-अत्थि-अविगत-हेतुवसेन सत्तधा वा उपनिस्सयेन सह अट्ठधा वा पि पच्चयो होति । यदा च सा उपनिस्सयवसेन पच्चयो होति तदा असहजाताव^१ होती ति ।

तण्हापच्चया उपादानपदनिद्देशो

भवपदनिद्देशो

११. उपादानपच्चया भवनिद्देशे—

अत्थतो धम्मतो चेव, सात्थतो भेदसङ्गहा ।

10

यं यस्स पच्चयो चेव, विञ्जातब्बो विनिच्छयो ॥

तत्थ भवती ति भवो । दुविधेना ति द्वीहि आकारेहि पवत्तितो^३ ति अत्थो । अथवा दुविधेना ति पच्चत्ते करणवचनं, दुविधो ति वुत्तं होति । अत्थी ति संविज्जति । कम्ममेव भवो कम्मभवो । उपपत्ति येव भवो उपपत्तिभवो । एत्थ च उपपत्ति भवती ति भवो । कम्मं पन यथा
 15 सुखकारणत्ता “सुखो बुद्धानं उप्पादो” [खु० १.३५] ति वुत्तो, एवं भवकारणत्ता फलवोहारेण भवो ति वेदितब्बं । तत्थ कतमो कम्मभवो ति तेसु द्वीसु भवेसु यो कम्मभवो ति वुत्तो, सो कतमो ति अत्थो । पुञ्जाभिसङ्खारादयो वुत्तत्था येव । सब्बं ति अनवसेसं । भवं गच्छति गमेति चा ति भवगामि । इमिना लोकुत्तरं पटिक्खपति । अयञ्जिह वट्टकथा,
 20 तञ्च विवट्टनिस्सितं ति । करीयती ति कम्मं ।

B. 184

कामभवादीसु^३ कामसङ्खातो भवो कामभवो । एस नयो रूपारूपभवेसु । सञ्जावतं भवो, सञ्जा वा एत्थ भवे अत्थी ति सञ्जाभवो । विपरियायेन

१. स्या० पोत्थके नत्थि । २. ववत्थितो—स्या० । ३. सु० पोत्थके नत्थि ।

असञ्जाभवो । ओळारिकसञ्जाय अभावा सुखुमाय च भावा नेवसञ्जा-
नासञ्जा अस्मि भवे ति नेवसञ्जानासञ्जाभवो । एकेन रूपक्खन्धेन वोकिण्णो
भवो एकवोकारभवो । एको वा वोकारो अस्स भवस्सा ति एकवोकारभवो ।
एसेव नयो चतुवोकारपञ्चवोकारभवेसु । अयं वुच्चति उपपत्तिभवो ति
एस नवविधो पि उपपत्तिभवो नाम वुच्चती ति । एवं तावेत्थ 'अत्थतो' 5
विज्जातब्बो विनिच्छयो ।

'धम्मतो' पन एत्थ हि पुज्जाभिसङ्खारो धम्मतो तेरस चेतना,
अपुज्जाभिसंखारो द्वादस, आनेज्जाभिसंखारो चतस्सो । "सब्बम्पि
भवगामिकम्मं" ति एतेन सब्बे पेते धम्मा चेतना सम्पयुत्ता वा कम्मसंखाता
आचयगामिनो धम्मा सङ्गहिता । कामभवो पञ्च उपादिन्नक्खन्धा, तथा 10
रूपभवो, अरूपभवो चत्तारो, सञ्जाभवो चतुपञ्च, असञ्जाभवो एको
उपादिन्नक्खन्धो, नेवसञ्जानासञ्जाभवो चत्तारो । एकवोकारभवादयो
एक-चतु-पञ्चक्खन्धा उपादिन्नक्खन्धेही ति एवमेत्थ 'धम्मतो' पि
विज्जातब्बो विनिच्छयो ।

'सात्थतो' ति यथा च भवनिद्देसे तथेव कामञ्च संखारनिद्देसे पि 15
पुज्जाभिसंखारादयो व वुत्ता, एवं सन्ते पि पुरिमा अतीतकम्मवसेन इध
पटिसन्धिया पच्चयत्ता वुत्ता । इमे पच्चुप्पन्नकम्मवसेन आर्याति
पटिसन्धिया पच्चयत्ता ति पुन वचनं सात्थकमेव । पुब्बे वा "तत्थ
कतमो पुज्जाभिसंखारो ? कुसलचेतना कामावचरा" ति एवमादिना
नयेन चेतना व संखारा ति वुत्ता । इध पन "सब्बम्पि भवगामिकम्मं" 20
ति वचनतो चेतनासम्पयुत्ता पि । पुब्बे च विज्जाणपच्चयमेव कम्मं
संखारा ति वुत्तं, इदानि असञ्जाभवनिब्बत्तकं पि । किं वा^१ बहुना ?
"अविज्जापच्चया संखारा" ति एत्थ पुज्जाभिसंखारादयो व कुसलाकुसल-
धम्मा^२ वुत्ता । "उपादानपच्चया भवो" ति इध पन उपपत्तिभवस्सा पि
सङ्गहितत्ता कुसलाकुसलाव्याकता धम्मा वुत्ता । तस्मा सब्बथा पि 25
सात्थकमेविदं पुन वचनं ति । एवमेत्थ 'सात्थतो' पि विज्जातब्बो विनिच्छयो ।

‘भेदसङ्गहा’ ति उपादानपच्चया भवस्स भेदतो चेव सङ्गहतो च ।
 यञ्चिह कामुपादानपच्चया^१ कामभवनिव्वत्तकं कम्मं करीयति^२, सो कम्मभवो ।
 तदभिनिव्वत्ता खन्धा उपपत्तिभवो । एस^३ नयो रूपारूपभवेसु । एवं
 कामुपादानपच्चया द्वे कामभवा, तदन्तोगधा व सञ्जाभव-पञ्चवोकारभवा ;
 ५ द्वे रूपभवा, तदन्तोगधा व सञ्जाभव-असञ्जाभव-एकवोकारभव-पञ्चवोकार-
 भवा ; द्वे अरूपभवा, तदन्तोगधा व सञ्जाभव-नेवसञ्जानासञ्जाभव-
 चतुवोकारभवा ति सद्धि अन्तोगधेहि छ भवा । यथा च कामुपादानपच्चया
 सद्धि अन्तोगधेहि छ भवा तथा सेसुपादानपच्चया^४ पी ति एवं उपादानपच्चया
 भेदतो सद्धि अन्तोगधेहि चतुवीसति भवा ।

- 10 सङ्गहतो पन कम्मभवं उपपत्तिभवञ्च एकतो कत्वा कामुपादानपच्चया
 सद्धि अन्तोगधेहि एको कामभवो, तथा रूपारूपभवा ति तयो भवा । तथा
 सेसुपादानपच्चया पी ति एवं उपादानपच्चया सङ्गहतो सद्धि अन्तोगधेहि
 द्वादस भवा । अपि च अविसेसेन उपादानपच्चया कामभवूपगं कम्मं
 कम्मभवो । तदभिनिव्वत्ता खन्धा उपपत्तिभवो । एस नयो रूपारूपभवेसु ।
 15 एवं उपादानपच्चया सद्धि अन्तोगधेहि द्वे कामभवा, द्वे रूपभवा, द्वे
 अरूपभवा ति अपरेन पि परियायेन सङ्गहतो छ भवा । कम्मभव-उपपत्ति-
 भवभेदं वा अनुपगम्म सद्धि अन्तोगधेहि कामभवादिवसेन तयो भवा होन्ति ।
 कामभवादिवसेन पि अनुपगम्म कम्मभव-उपपत्तिभववसेन द्वे भवा होन्ति ।
 कम्मपत्तिभेदञ्च अनुपगम्म उपादानपच्चया भवो ति भववसेन एको भवो
 20 होती ति । एवमेत्थ उपादानपच्चयस्स भवस्स भेदसङ्गहा पि
 विज्जातब्बो विनिच्छयो ।

‘यं यस्स पच्चयो चेवा’ ति यञ्चेत्थ उपादानं यस्स पच्चयो होति,
 ततो पि विज्जातब्बो विनिच्छयो ति अत्थो । किं पनेत्थ कस्स पच्चयो
 होति ? यं किञ्चि यस्स कस्सचि पच्चयो होति येव । उम्मत्तको विय
 25 हि पुथुज्जनो । सो ‘इदं युत्तं’, इदं अयुत्तं’ ति अविचारेत्वा
 यस्स कस्सचि उपादानस्स वसेन यं किञ्चि भवं पत्थेत्वा यं किञ्चि कम्मं

१. कामुपादान०-सी० । २. करियति-म० । ३. एसेव-स्या० । ४. सेसुपादान०-सी० ।

५-५. युत्तमिदमयुत्तं-स्या० ।

करोति येव । तस्मा यदेकच्चे “सीलब्बतुपादानेन^१ रूपारूपभवा न होन्ती” ति वदन्ति, तं न गहेतब्बं । सब्बेन पन सब्बो होती ति गहेतब्बं, सेय्यथीदं—इधेकच्चे अनुस्सववसेन वा दिट्ठानुसारेण वा “कामा नामेते मनुस्सलोके चेव खत्तियमहासाळकुलादीसु^२ छकामावचरदेवलोके च समिद्धा” ति चिन्तेत्वा तेसं अधिगमत्थं असद्धम्मसवणादीहि वञ्चितो ‘इमिना कम्मेन कामा सम्पज्जन्ती’ ति मज्जमानो कामुपादानवसेन कायदुच्चरितादीनि पि करोति । सो दुच्चरितपारिपूरिया अपाये उप्पज्जति^३; सन्दिट्ठिके वा पन कामे पत्थयमानो पटिलद्धे वा गोपयमानो कामुपादानवसेन कायदुच्चरितादीनि पि करोति । सो दुच्चरितपारिपूरिया अपाये उप्पज्जति । तत्रास्स उपपत्तिहेतुभूतं कम्मं कम्मभवो, कम्माभिनिव्वत्ता खन्धा उपपत्तिभवो सज्जाभव-
पञ्चवोकारभवा पन तदन्तोगधा एव ।

B. 177

अपरो पन सद्धम्मसवणादीहि^४ उपब्रूहितआणो “इमिना कम्मेन कामा सम्पज्जन्ती” ति मज्जमानो कामुपादानवसेन कायसुचरितादीनि करोति । सो सुचरितपारिपूरिया देवेषु वा मनुस्सेषु वा उप्पज्जति । तत्रास्स उपपत्तिहेतुभूतं कम्मं कम्मभवो, कम्माभिनिव्वत्ता खन्धा उपपत्तिभवो । सज्जाभव-पञ्चवोकारभवा पन तदन्तोगधा एव । इति कामुपादानं सप्पभेदस्स सान्तोगधस्स कामभवस्स पच्चयो होति ।

अपरो “रूपारूपभवेसु ततो समिद्धतरा कामा” ति सुत्वा वा परिकप्पेत्वा वा कामुपादानवसेनेव रूपारूपसमापत्तियो निव्वत्तेत्वा समापत्तिबलेन रूपारूपब्रह्मलोके उप्पज्जति । तत्रास्स उपपत्तिहेतुभूतं कम्मं कम्मभवो, कम्माभिनिव्वत्ता खन्धा उपपत्तिभवो । सज्जा-असज्जा-नेवसज्जानासज्जा-एकवोकार-चतुवोकार-पञ्चवोकारभवा पन तदन्तोगधा एव । इति कामुपादानं सप्पभेदानं सान्तोगधानं रूपारूपभवानम्पि पच्चयो होति ।

R. 187

अपरो “अयं अत्ता नाम कामावचरसम्पत्तिभवे वा रूपारूपभवानं वा अज्जतरस्मि उच्छिन्नो सुउच्छिन्नो होती” ति उच्छेददिट्ठि उपादाय

१. सीलब्बतुपादानेन—स्या० ; सीलब्बतुपादानेन-सी० । २. खत्तियमहासालादीसु—म०, रो० । ३. उपपज्जति—म०, स्या०, रो० । ४. सद्धम्मस्सवणादीहि—म० ।

तदुपगं कम्मं करोति । तस्स तं कम्मं कम्मभवो, कम्माभिनिब्बत्ता खन्धा उपपत्तिभवो । सञ्जाभवादयो पन तदन्तोगधा एव । इति दिट्ठुपादानं सप्पभेदानं सान्तोगधानं तिण्णम्पि कामरूपारूपभवानं पच्चयो होति ।

अपरो “अयं अत्ता नाम कामावचरसम्पत्तिभवे वा रूपारूपभवानं वा
5 अञ्जतरस्मि सुखी होति, विगतपरिळाहो^१ होती” ति अत्तवादुपादानेन तदुपगं कम्मं करोति । तस्स तस्स तं कम्मं कम्मभवो, तदभिनिब्बत्ता खन्धा उपपत्तिभवो । सञ्जाभवादयो पन तदन्तोगधा एव । इति अत्तवादुपादानं सप्पभेदानं सान्तोगधानं तिण्णं भवानं पच्चयो होति ।

अपरो “इदं सीलब्बतं नाम कामावचरसम्पत्तिभवे वा रूपारूपभवानं
10 वा अञ्जतरस्मि परिपुरेन्तस्स^२ सुखं पारिपूरि गच्छती” ति सीलब्बतुपादान-वसेन तदुपगं कम्मं करोति । तस्स तं कम्मं कम्मभवो, तदभिनिब्बत्ता खन्धा उपपत्तिभवो । सञ्जाभवादयो पन तदन्तोगधा एव । इति सीलब्बतुपादानम्पि सप्पभेदानं सान्तोगधानं तिण्णं भवानं पच्चयो होती ति एवमेत्थं यं यस्स पच्चयो होति ततो पि विञ्जातब्बो विनिच्छयो ।

15 किं पनेत्थ कस्स भवस्स कथं पच्चयो होती ति चे ?

रूपारूपभवानं, उपनिस्सय पच्चयो उपादानं ।

सहजातादीहि पि तं, कामभवस्सा ति विञ्जेत्थं ॥

रूपारूपभवानञ्चिह कामभवपरियापन्नस्स च कामभवे कुसलकम्मस्सेव उपपत्तिभवस्स चेतं चतुब्बिधं पि उपादानं उपनिस्सयपच्चयेन एकधा पच्चयो
20 होति । कामभवे अत्तना सम्पयुत्त-अकुसलकम्मभवस्स सहजात-अञ्जमञ्ज-निस्सय-सम्पयुत्त-अत्थि-अविगत-हेतुपच्चयप्पभेदेहि सहजातादीहि पच्चयो होति । विप्पयुत्तस्स पन उपनिस्सयपच्चयेनेवा ति ।

उपादानपच्चया भवपदनिद्देशो ।

जातिजरामरणादिपदनिर्देशो

१२. भवपच्चया जातिनिर्देशादीसु जातिआदीनं विनिच्छयो सच्चविभङ्गे वुत्तनयेनेव वेदितब्बो । भवो ति पनेत्थ कम्मभवो व अधिप्पेतो । सो हि जातिया पच्चयो, न उपपत्तिभवो । सो पन कम्मपच्चयउपनिस्सयपच्चयवसेन द्विधा^१ पच्चयो होती ति ।

R. 188

तत्थ सिया—कथं पनेतं जानितब्बं “भवो जातिया पच्चयो” ति चे ? 5
बाहिरपच्चयसमत्ते पि हीनप्पणीततादिविसेसदस्सनतो । बाहिरानञ्जिह्व जनक-जनेति^२-सुक्क-सोणिताहारादीनं पच्चयानं समत्ते पि सत्तानं यमकानम्पि सतं हीनप्पणीततादिविसेसो दिस्सति । सो च न अहेतुको, सब्बदा च सब्बेसञ्च अभावतो ; न^३ कम्मभवतो अञ्जहेतुको, तदभिनिव्वत्तकसत्तानं अज्झत्तसन्ताने अञ्जस्स कारणस्स अभावतो ति कम्मभवहेतुको व । 10
कम्मञ्जिह्व सत्तानं हीनप्पणीतादिविसेसहेतु । तेनाह भगवा—“कम्मं सत्ते विभजति यदिदं हीनप्पणीतताया”ती [म० ३.२८०] ति । तस्मा जानितब्बमेतं—“भवो जातिया पच्चयो” ति ।

B. 179

यस्मा च असति जातिया जरामरणं नाम न^४ होति^५, सोकादयो च धम्मा न होन्ति, जातिया पन सति जरामरणञ्चैव जरामरणसङ्घातदुक्ख- 15
धम्मफुट्टस्स च बालस्स जरामरणाभिसम्बन्धा वा तेन तेन दुक्खधम्मेन फुट्टस्स अनभिसम्बन्धा वा सोकादयो च धम्मा होन्ति, तस्मा अयं जाति-जरामरणस्स चैव सोकादीनञ्च पच्चयो होती ति वेदितब्बा । सा पन उपनिस्सयकोटिया एकधा व पच्चयो होती ति ।

भवपच्चया जातिआदिपदनिर्देशो ।

१९. एवमेतस्सा ति आदीनं अत्थो उद्देशवारे वुत्तनयेनेव वेदितब्बो । 20
सङ्गति-आदीनि समुदयवेवचनानेव ।

यस्मा पनेत्थ सोकादयो अवसाने वुत्ता, तस्मा या सा अविज्जा
“अविज्जापच्चया सङ्खारा” ति एवमेतस्स भवचक्कस्स आदिमिह वुत्ता, सा

R. 189

१. सो० पोत्थके नत्थि । २. ० जनेत्ती०-सी० । ३. न च-स्या० ।

४-४. सु० पोत्थके नत्थि ।

सोकादीहि अविज्जा, सिद्धा भवचक्कमविदितादिमिदं ।
कारकवेदकरहितं, द्वादसविधसुञ्जतासुञ्जं ॥

सततं समितं पवतती ति वेदितब्बं । कथं पनेत्थ सोकादीहि अविज्जा
सिद्धा ? कथमिदं भवचक्कं अविदितादि ? कथं कारकवेदकरहितं ? कथं
5 द्वादसविधसुञ्जतासुञ्जं ति चे ? एत्थ हि सोकदुक्खदोमनस्सुपायासा
अविज्जाय अवियोगिनो, परिदेवो च नाम मूळहस्सा ति तेषु ताव सिद्धेसु
सिद्धा व होति अविज्जा । अपि च “आसवसमुदया अविज्जासमुदयो” ति
हि वुत्तं । आसवसमुदया चेते सोकादयो होन्ति । कथं ? वत्थुकाम-
वियोगे ताव सोको कामासवसमुदयो^१ होति ? यथाह—

B. 180 10

“तस्स चे कामयानस्स, छन्दजातस्स जन्तुनो ।

ते कामा परिहायन्ति, सल्लविद्धो व रुप्पती” [खु० १.३८८] ति ॥

यथा^२ चाह^३—“कामतो जायति सोको” [खु० १.३७] ति ।
सब्बे पि चेते दिट्ठासवसमुदया होन्ति, यथाह—“तस्स अहं रूपं, मम रूपं
ति परियुट्ठायिनो^४ तं रूपं विपरिणमति अञ्जथा होति । तस्स
15 रूपविपरिणामञ्जथाभावा उप्पज्जन्ति सोकपरिदेवदुक्खदोमनस्सुपायासा”
[सं० २.२४३] ति । यथा च दिट्ठासवसमुदया एवं भवासवसमुदया पि,
यथाह—“ये पि ते देवा दीघायुका वण्णवन्तो सुखबहुला उच्चेषु विमानेषु
चिरं^५ दीघमद्धानं तिट्ठन्ति”, ते पि तथागतस्स धम्मदेसनं सुत्वा येभ्य्येन
भयं सन्तासं संवेगमापज्जन्ति” [सं० २.३११] पञ्च पुब्बनिमित्तानि
20 दिस्वा मरणभयेन सन्तज्जितानं देवानं विया ति । यथा च भवासवसमुदया
एवं अविज्जासवसमुदया पि, यथाह—“स खो सो^६, भिक्खवे, बालो दिट्ठेव
धम्मे तिविधं दुक्खदोमनस्सं पटिसंवेदेती” [म० ३.२३३] ति^७ । इति यस्मा
आसवसमुदया एते होन्ति, तस्मा एते सिज्झमाना अविज्जाय हेतुभूते आसवे
सार्धेन्ति । आसवेषु च सिद्धेसु पच्चयभावे भावतो अविज्जा पि सिद्धा व
25 होती ति । एवं तावेत्थ ‘सोकादीहि अविज्जा सिद्धा’ होती ति वेदितब्बा ।

१. कामासवसमुदया-स्या० । २-२. यथाह-स्या० । ३. परियुट्ठायिनो-स्या० ।

४-४. चिरट्ठितिका-म० । ५. ति-सो० । ६. स्या०, सु० पोत्थकेसु नत्थि ।

७-७. पटिसंवेदेति-स्या० ।

यस्मा पन एवं पच्यभावे भावतो अविज्जाय सिद्धाय पुन “अविज्जा-
पच्यया सङ्खारा, सङ्खारपच्यया विज्जाणं” ति एवं हेतुफलपरम्पराय परियोसानं
नत्थि, तस्मा^१ तं हेतुफलसम्बन्धवसेन पवत्तं द्वादसङ्गं ‘भवचक्रं अविदितादी’ ति
सिद्धं होति ।

R. 190

एवं सति “अविज्जापच्यया सङ्खारा” ति इदं आदिमत्तकथनं विरुज्झती 5
ति चे ? नयिदं आदिमत्तकथनं, पधानधम्मकथनं पनेतं । तिण्णञ्चिह
वट्टानं अविज्जा पधाना । अविज्जागहणेन हि अवसेसं किलेसवट्टञ्च
कम्मादीनि च बालं पळिवेठेन्ति^२, सप्पसिरग्गहणेन सेसं सप्पसरीरं विय
बाहं । अविज्जासमुच्छेदे पन कते तेहि विमोक्खो होति, सप्पसिरच्छेदे कते
पळिवेठितबाहाविमोक्खो विय । यथाह—“अविज्जायत्वेव असेसविरागनिरोधा 10 B. 181
सङ्खारनिरोधो” [सं० २.१, मव० १] ति आदि । इति यं गणहतो
बन्धो मुञ्चतो च मोक्खो^३ होति, तस्स पधानधम्मस्स कथनमिदं, न
आदिमत्तकथनं ति एवमिदं भवचक्रं अविदितादी ति वेदितब्बं । तयिदं
यस्मा अविज्जादीहि कारणेहि सङ्खारादीनं पवत्ति, तस्मा ततो अज्जेन
“ब्रह्मा महाब्रह्मा सेट्ठो सज्जिता” ति एवं परिकप्पितेन ब्रह्मादिना वा 15
संसारस्स कारकेन “सो खो पन मे अयं अत्ता वदो” वेदेय्यो” ति एवं
परिकप्पितेन अत्तना वा सुखदुक्खानं वेदकेन रहितं । इति ‘कारकवेदक-
रहितं’ ति वेदितब्बं ।

यस्मा पनेत्थ अविज्जा उदयव्वयधम्मकत्ता ध्रुवभावेन, सङ्किलिटुत्ता
सङ्किलेसिकत्ता च सुभभावेन, उदयव्वयपटिपीळितत्ता सुखभावेन, पच्ययायत्त- 20
वृत्तित्ता वसवत्तनभूतेन अत्तभावेन च सुज्जा, तथा सङ्खारादीनि पि अङ्गानि;
यस्मा वा अविज्जा न अत्ता, न अत्तनो, न अत्तनि, न अत्तवती, तथा
सङ्खारादीनि पि अङ्गानि ; तस्मा ‘द्वादसविधसुज्जतासुज्जमिदं’ भवचक्रं
ति वेदितब्बं । एवञ्च विदित्वा पुन—

तस्स अविज्जातण्हा, मूलमतीतादयो तयो काला ।

25

द्वे अट्ठ द्वे एव च, सरूपतो तेसु अङ्गानि ॥

१. कस्मा०-स्या० ।

२. पळिवेठेन्ति-स्या० ।

३. विमोक्खो-स्या० ।

४. सज्जितो-मु०; सज्जिता-म० । ५. वेदो-स्या०, म० ।

R. 191

तस्स खो पनेतस्स भवचक्कस्स अविज्जा तण्हा चा ति द्वे धम्मा मूलं
ति वेदितब्बा । तदेतं पुब्बन्ताहरणतो अविज्जामूलं वेदनावसानं, अपरन्त-
सन्तानतो तण्हामूलं जरामरणावसानं ति दुविधं होति । तत्थ पुरिमं
दिट्ठिचरितवसेन वुत्तं, पच्छिमं तण्हाचरितवसेन । दिट्ठिचरितानं हि
5 अविज्जा, तण्हाचरितानं तण्हा संसारनायिका । उच्छेददिट्ठिसमुत्पादाय
वा पठमं, फलुप्पत्तिया हेतूनं अनुपच्छेदप्पकासनतो ; सस्सतदिट्ठिसमुत्पादाय
दुतियं, उप्पन्नानं जरामरणप्पकासनतो ; गब्भसेय्यकवसेन वा पुरिमं,
अनुपुब्बपवत्तिदीपनतो ; ओपपातिकवसेन पच्छिमं सहुप्पत्तिदीपनतो ।

B. 182

अतीतपच्चुप्पन्नानागता चस्स तयो काला । तेषु पालियं^१ सरूपतो
10 आगतवसेन अविज्जासङ्गारा चा ति द्वे अङ्गानि अतीतकालानि, विज्जाणादीनि
भवावसानानि अट्ठ पच्चुप्पन्नकालानि, जाति चेव जरामरणञ्च द्वे अनागत-
कालानी ति वेदितब्बानि । पुन—

हेतुफलहेतुपुब्बक^२-तिसन्धिचतुभेदसङ्गहञ्चेतं ।

वीसति आकारारं^३, तिवट्टमनवट्ठितं भमति ॥

15 इति पि वेदितब्बं । तत्थ सङ्गारानञ्च पटिसन्धिविज्जाणस्स च
अन्तरा एको हेतुफलसन्धि नाम । वेदनाय च तण्हाय च अन्तरा एको
फलहेतुसन्धि नाम । भवस्स च जातिया च अन्तरा एको हेतुफलसन्धी^४ ति ।
एवमिदं हेतुफलहेतुपुब्बकतिसन्धी^५ ति वेदितब्बं । सन्धीनं आदिपरियोसान-
ववत्थिता पनस्स चत्तारो सङ्गहा होन्ति, सेय्यथीदं—अविज्जासङ्गारा एको
20 सङ्गहो, विज्जाणानामरूपसञ्जायतनफस्सवेदना दुतियो, तण्हुपादानभवा^६
ततियो, जातिजरामरणं चतुत्थो ति । एवमिदं चतुभेदसङ्गहं ति वेदितब्बं ।

अतीते हेतवो पञ्च, इदानी फलपञ्चकं ।

इदानी हेतवो पञ्च, आर्याति फलपञ्चकं ति ॥

एतेहि पन वीसतिया आकारेहि अरेहि^७ वीसतिआकारारं^८ ति वेदितब्बं ।

R. 192

25 तत्थ 'अतीते हेतवो पञ्चा' ति अविज्जा सङ्गारा चा ति इमे ताव द्वे वुत्ता

१. पालियं—म०, रो० । २. ० फलहेतुक—स्या० । ३. आकाराकारं—स्या० ।

४. हेतुपुब्बक०—स्या० । ५. हेतुफलफलहेतु०—स्या० । ६. तण्हाउपादानभवा—म० ।

७. स्या०, म० पोत्यकेमु नत्थि । ८. ० आकारं—स्या०, म० ।

येव । यस्मा पन अविद्धा परितस्सति, परितसितो उपादियति, तस्स उपादानपच्चया भवो, तस्मा तण्हुपादानभवा पि गहिता होन्ति । तेनाह “पुरिमकम्मभवास्मि मोहो अविज्जा, आयूहना सङ्खारा, निकन्ति तण्हा, उपगमनं उपादानं, चेतना भवो ति” इमे पञ्च धम्मा पुरिमकम्मभवास्मि इध पटिसन्धिया पच्चया” [पटि० ५८] ति ।

5

तत्थ पुरिमकम्मभवास्मि ति पुरिमे कम्मभवे, अतीतजातियं कम्मभवे करीयमाने ति अत्थो । मोहो अविज्जा ति यो तदा दुक्खादीसु मोहो, येन मूळ्हो^१ कम्मं करोति, सा अविज्जा । आयूहना सङ्खारा ति तं कम्मं करोतो^२ पुरिमचेतनायो, यथा ‘दानं दस्सामी’ ति चित्तं उप्पादेत्वा मासम्पि संवच्छरम्पि दानूपकरणानि^३ सज्जेन्तस्स उप्पन्ना पुरिमचेतनायो^४ । पटिग्गाह- 10
कानं पन हत्थे दक्खिणं पतिट्ठापयतो चेतना भवो ति वुच्चति । एकावज्जनेसु वा छसु जवनेसु चेतना आयूहनसङ्खारा नाम । सत्तमा चेतना भवो । या काचि वा पन चेतना भवो, तं सम्पयुत्ता आयूहनसङ्खारा नाम । B. 183
निकन्ति तण्हा ति या कम्मं करोन्तस्स तस्स फले उप्पत्तिभवे^५ निकामना पत्थना सा तण्हा नाम । उपगमनं उपादानं ति यं कम्मं भवस्स पच्चयभूतं ; 15
‘इदं कत्वा असुकास्मि नाम ठाने कामे सेविस्सामि उच्छिज्जिस्सामी’ ति आदिना नयेन पवत्तं उपगमनं गहणं परामसनं—इदं उपादानं नाम । चेतना भवो ति आयूहनावसाने वुत्तचेतना^६ भवो ति एवमत्थो वेदितब्बो । ‘इदानी फलपञ्चकं’ ति विज्जाणादिवेदनावसानं पालियं आगतमेव । यथाह “इध पटिसन्धि विज्जाणं, ओक्कन्ति नामरूपं, पसादो आयतनं, फुट्ठो फस्सो, वेदयितं 20
वेदना इति इमे पञ्च धम्मा इधूपपत्तिभवास्मि पुरेकतस्स कम्मस्स पच्चया” [पटि० ५८] ति । तत्थ पटिसन्धिविज्जाणं ति यं भवन्तरपटिसन्धानवसेन उप्पन्नत्ता पटिसन्धी ति वुच्चति^७, तं विज्जाणं । ओक्कन्तिनामरूपं ति या गब्भे रूपारूपधम्मानं ओक्कन्ति, आगत्वा पविसनं^८ विय—इदं नामरूपं । पसादो आयतनं ति इदं चक्खादिपञ्चायतनवसेन वुत्तं । फुट्ठो फस्सो ति यो 25

R. 193

१. इति—स्या० । २. मुळ्हो—स्या० । ३. करोतो या—स्या० । ४. दानुपकरणानि—म० । ५. पुरिमचेतना या—स्या० । ६. उपपत्ति०—स्या०, म० । ७. पवत्तचेतना—स्या० । ८. वुत्तं—स्या० । ९. पवीसनं—स्या० ।

आरम्भणं फुट्ठो फुसन्तो उप्पन्नो—अयं फस्सो । वेदयितं वेदना ति यं पटिसन्धिविज्जाणेन वा सञ्जायतनपच्चयेन वा फस्सेन सहुप्पन्नं विपाकवेदयितं, सा वेदना ति एवमत्थो वेदितब्बो ।

‘इदानीं हेतवो पञ्चा’ ति तण्हादयो पालियं आगता व तण्हुपादानभवा ।
 5 भवे पन गहिंते तस्स पुब्बभागा तंसम्पयुता वा सङ्खारा गहिता व होन्ति, तण्हुपादानग्गहणेन च तंसम्पयुता, याय वा मूब्बो कम्मं करोति सा अविज्जा गहिता व होती ति एवं पञ्च । तेनाह “इध परिपक्कता आयतनानं मोहो अविज्जा, आयूहना सङ्खारा, निकन्ति तण्हा, उपगमनं उपादानं, चेतना भवो । इमे पञ्च धम्मा इध कम्मभवास्मिं आर्याति पटिसन्धिया
 10 पच्चया” [पटि० ५८] ति । तत्थ इध परिपक्कता आयतनानं ति परिपक्कायतनस्स कम्मकरणकाले सम्मोहो दस्सितो । सेसं उत्तानमेव ।

‘आर्यातिं फलपञ्चकं’ ति विज्जाणादीनि पञ्च । तानि जातिग्गहणेन वुत्तानि । जरामरणं पन तेसं येव जरामरणं । तेनाह “आर्यातिं पटिसन्धि विज्जाणं, ओक्कन्ति नामरूपं, पसादो आयतनं, फुट्ठो फस्सो, वेदयितं
 15 वेदना । इमे पञ्च धम्मा आर्याति उपपत्तिभवास्मिं इध कतस्स कम्मस्स पच्चया” [पटि० ५८] ति । एवमिदं वोसतिआकारारं^१ होति ।

तत्थ पुरिमभवास्मिं पञ्च कम्मसम्भारा, एतरहि पञ्च विपाकसम्भारा, एतरहि पञ्च कम्मसम्भारा, अनागते पञ्च विपाकधम्मा ति दस धम्मा कम्मं, दस विपाको ति^२ । द्वीसु ठानेसु कम्मं कम्मं नाम, द्वीसु ठानेसु
 20 विपाको विपाको नामा ति सब्बम्पेतं भवचक्कं पच्चयाकारवट्टं कम्मञ्चेव कम्मविपाको च । तथा द्वीसु ठानेसु कम्मं कम्मसङ्खेपो, द्वीसु ठानेसु विपाको विपाकसङ्खेपो ति सब्बम्पेतं कम्मसङ्खेपो चैव विपाकसङ्खेपो च । द्वीसु ठानेसु कम्मं कम्मवट्टं, द्वीसु ठानेसु विपाको विपाकवट्टं ति सब्बम्पेतं कम्मवट्टञ्चेव विपाकवट्टञ्च । तथा द्वीसु ठानेसु कम्मं कम्मभवो, द्वीसु
 25 ठानेसु^३ विपाको विपाकभवो ति सब्बम्पेतं कम्मभवो चैव विपाकभवो च । द्वीसु ठानेसु कम्मं कम्मपवत्तं, द्वीसु ठानेसु विपाको विपाकपवत्तं ति सब्बम्पेतं कम्मपवत्तञ्चेव विपाकपवत्तञ्च । तथा द्वीसु ठानेसु कम्मं कम्म-

१. आकारं-स्या०, सु० । २. इति-स्या० । ३. स्या०, म० पोत्थकेसु नत्थि ।

सन्तति, द्वीसु विपाको विपाकसन्तती ति सब्बम्पेतं कम्मसन्तति चेव विपाकसन्तति च । द्वीसु^१ ठानेसु कम्मं किरिया नाम, द्वीसु विपाको किरियाफलं नामा ति सब्बम्पेतं किरिया चेव किरियाफलञ्चा ति ।

एवं समुप्पन्नमिदं सहेतुकं, दुक्खं अनिच्चं चलमित्तरद्दुवं ।

धम्मोहि धम्मा पभवन्ति हेतुसो, न हेत्थ अत्ता व परो व विज्जति ॥ ८

धम्मा धम्मे सञ्जनेन्ति, हेतुसम्भारपच्चया ।

हेतूनञ्च निरोधाय, धम्मो बुद्धेन देसितो ।

हेतूसु उपरुद्धेसु, छिन्नं वट्टं न वट्टति ॥

एवं दुक्खन्तकिरियाय, ब्रह्मचरियीध^२ विज्जति ।

सत्ते च नूपलब्भन्ते^३, नेवुच्छेदो न सस्सतं ॥ 10

तिवट्टमनवट्टितं भमती ति एत्थ पन सङ्खारभवा कम्मवट्टं, अविज्जा-
तण्हूपादानानि^४ किलेसवट्टं, विज्जाणनामरूपसञ्जायतनफस्सवेदना विपाकवट्टं
ति इमेहि तीहि वट्टेहि तिवट्टमिदं भवचक्रं याव किलेसवट्टं न उपच्छिज्जति
ताव अनुपच्छिन्नपच्चयत्ता अनवट्टितं पुनप्पुनं परिवट्टनतो^५ भमति
येवा ति वेदितब्बं । 15

तयिदमेवं भममानं—

सच्चप्पभवतो किञ्चा, वारणा उपमाहि च ।

गम्भीरनयभेदा च, विज्जातब्बं यथारहं ॥

तत्थ यस्मा कुसलाकुसलकम्मं अविसेसेन समुदयसच्चं ति सच्चविभङ्गे वुत्तं,
तस्मा अविज्जापच्चया सङ्खारा ति अविज्जाय सङ्खारा दुतियसच्चप्पभवं 20
दुतियसच्चं, सङ्खारेहि विज्जाणं दुतियसच्चप्पभवं पठमसच्चं, विज्जाणादीहि
नामरूपादीनि विपाकवेदनापरियोसानानि पठमसच्चप्पभवं पठमसच्चं, वेदनाय
तण्हा पठमसच्चप्पभवं दुतियसच्चं, तण्हाय उपादानं दुतियसच्चप्पभवं दुतियसच्चं,
उपादानतो भवो दुतियसच्चप्पभवं पठमदुतियसच्चद्वयं, भवतो जाति
दुतियसच्चप्पभवं पठमसच्चं, जातिया जरामरणं पठमसच्चप्पभवं पठमसच्चं 25
ति । एवं ताविदं 'सच्चप्पभवतो' विज्जातब्बं यथारहं ।

१. द्वीसु पन-स्या० । २. ० चारीयिध-स्या० । ३. नूपलब्भन्ते-म०; अनुपलब्भन्ते-रो० ।

४. ० तण्हूपादानानि-स्या०, म० । ५. परिवत्तनतो-रो० ।

- यस्मा पनेत्थ अविज्जा वत्थूसु^१ च सते सम्मोहेति पच्चयो च होति सङ्खारानं पातुभावाय, तथा सङ्खारा सङ्खतञ्च अभिसङ्खरोन्ति पच्चया च होन्ति विज्जाणस्स, विज्जाणम्पि वत्थुञ्च पटिजानाति^२ पच्चयो च होति नामरूपस्स, नामरूपम्पि अज्जमज्जञ्च उपत्थम्भेति पच्चयो च होति
- ५ सञ्जायतनस्स, सञ्जायतनम्पि सविसये च वत्तति पच्चयो च होति फस्सस्स, फस्सो पि आरम्मणञ्च फुसति पच्चयो च होति वेदनाय, वेदना पि आरम्मण-रसञ्च अनुभवति पच्चयो च होति तण्हाय, तण्हा पि रज्जनीये च धम्मे रज्जति पच्चयो च होति उपादानस्स, उपादानम्पि उपादानीये^३ च धम्मे उपादियति पच्चयो च होति भवस्स, भवो पि नानागतीसु च विक्खिपति पच्चयो च
- १० होति जातिया, जाति पि खन्धे च जनेति तेसं अभिनिब्बत्तिभावेन पवत्तता^४ पच्चयो च होति जरामरणस्स, जरामरणं पि खन्धानं पाकभेदभावञ्च अधितिट्ठति पच्चयो च होति भवन्तरपातुभावाय सोकादीनं अधिट्ठानत्ता, तस्मा सब्बपदेसु द्विधा पवत्त 'क्किच्चतो' पि इदं विज्जातब्बं यथारहं ।

B. 186

- यस्मा चेत्थ "अविज्जापच्चया सङ्खारा" ति इदं कारकदस्सननिवारणं,
- १५ "संखारपच्चया विज्जाणं" ति अत्तसङ्कन्तिदस्सननिवारणं, "विज्जाणपच्चया नामरूपं" ति अत्ता ति परिकप्पितवत्थुभेददस्सनतो घनसज्जानिवारणं, "नामरूपपच्चया सञ्जायतनं" ति आदीसु "अत्ता पस्सति...पे०...विजानाति फुसति वेदयति" तण्हियति^५ उपादियति भवति जायति जीयति^६ मीयती^७ ति एवमादिदस्सननिवारणं, तस्मा मिच्छादस्सननिवारणतो पेतं भवचक्रं
- २० 'निवारणतो' विज्जातब्बं यथारहं ।

R. 196

- यस्मा पनेत्थ सलक्खणसामज्जलक्खणवसेन धम्मानं अदस्सनतो अन्धो विय अविज्जा, अन्धस्स उपक्खलनं विय अविज्जापच्चया सङ्खारा, उपक्खलितस्स पतनं विय सङ्खारपच्चया विज्जाणं, पतितस्स गण्डपातुभावो विय विज्जाण-पच्चया नामरूपं, गण्डभेदपिळ्ळा^८ विय नामरूपपच्चया सञ्जायतनं, गण्डपिळ्ळा-
- २५ घट्टनं विय सञ्जायतनपच्चया फस्सो, घट्टनदुक्खं विय फस्सपच्चया वेदना,

१. वत्थुसु-सी० । २. पटिजिजानाति-रो० । ३. उपादानीये-म० । ४. पवत्तिता-सी० ।
 ५. वेदियति-स्या० । ६. गण्हियति-स्या० । ७. जियति-स्या०, सु० ।
 ८. मियति-स्या०, सु० । ९. पीळ्ळा-म० ।

दुक्खस्स पटिकाराभिलासो विय वेदनापच्चया तण्हा, पटिकाराभिलासेन
 असप्पायगहणं विय तण्हापच्चया उपादानं, उपादिन्नअसप्पायालेपनं विय
 उपादानपच्चया भवो, असप्पायालेपनेन गण्डविकारपातुभावो विय भवपच्चया
 जाति, गण्डविकारतो गण्डभेदो विय जातिपच्चया जरामरणं ; यस्मा वा^१
 पनेत्थ अविज्जा अप्पटिपत्तिमिच्छापटिपत्तिभावेन सत्ते अभिभवति पटलं 5
 विय अक्खीनि, तदभिभूतो च बालो पोनोभविकेहि सङ्खारेहि अत्तानं वेठेति
 कोसकारकिमि विय कोसप्पदेसेहि, संङ्खारपरिग्गहितं विज्जाणं गतीसु पतिट्ठं
 लभति परिनायकपरिग्गहितो विय राजकुमारो रज्जे, उपपत्तिनिमित्तं परि-
 कप्पनतो विज्जाणं पटिसन्धियं अनेकप्पकारं नामरूपं अभिनिब्वत्तेति मायाकारो
 विय मायं, नामरूपे पतिट्ठितं सळायतनं वुद्धिं^२ विरुल्लं^३ वेपुल्लं पापुणाति 10
 सुभूमियं पतिट्ठितो वनप्पगुम्भो विय, आयतनघट्टनतो फस्सो जायति
 अरणीसहिताभिमद्दनतो अग्गि विय, फस्सेन फुट्टस्स वेदना पातुभवति अग्गिना
 फुट्टस्स डाहो^४ विय, वेदयमानस्स तण्हा वड्डति लोणूदकं पिवतो पिपासा
 विय, तसितो भवेसु अभिलासं करोति पिपासितो विय पानीये, तदस्सुपादानं
 उपादानेन भवं उपादियति आमिसलोभेन मच्छो बलिसं विय, भवे सति 15
 जाति होति बीजे सति अङ्कुरो विय, जातस्स अवस्सं जरामरणं उप्पन्नस्स
 रुक्खस्स पतनं विय, तस्मा एवं 'उपमाहि' पेत्तं भवचक्कं विज्जातब्बं यथारहं ।

B. 187

यस्मा च भगवता अत्थतो पि धम्मतो पि देसनातो पि पटिवेधतो
 पि गम्भीरभावं सन्धाय "गम्भीरो चायं, आनन्द, पटिच्चसमुप्पादो गम्भीराव-
 भासो चा" [दी० २.४४, सं० २.७९] ति वुत्तं, तस्मा 'गम्भीरभेदतो' 20 R. 197
 पेत्तं भवचक्कं विज्जातब्बं यथारहं ।

तत्थ यस्मा न जातितो जरामरणं न होति, न च जातिं विना
 अज्जतो होति, इत्थञ्च जातितो समुदागच्छती ति एवं जातिपच्चयसमुदाग-
 तट्टस्स दुरवबोधनीयतो जरामरणस्स जातिपच्चयसम्भूतसमुदागतट्टो^५ गम्भीरो,
 तथा जातिया भवपच्चय...पे०...सङ्खारानं अविज्जापच्चयसम्भूतसमुदागतट्टो 25
 गम्भीरो, तस्मा इदं भवचक्कं अत्थगम्भीरं ति । अयं तावेत्थ 'अत्थगम्भीरता'

१. सी०, सु० पोत्थकेसु नत्थि । २. वुद्धिं-स्या०, म० । ३. विरुल्लं-स्या० ।
 ४. डाहो-म० । ५. जातिपच्चया०-स्या० ।

हेतुफलञ्चिह अत्थो ति वुच्चति, यथाह “हेतुफले जाणं अत्थपटिसम्भिदा [वि० ३५०] ति ।

यस्मा पन येनाकारेण यदवत्था च अविज्जा तेसं तेसं सङ्खारानं पच्चयो होति, तस्स दुरवबोधनीयतो अविज्जाय सङ्खारानं पच्चयट्ठो गम्भीरो, 5 तथा सङ्खारानं ...पे०...जातिया जरामरणस्स पच्चयट्ठो गम्भीरो, तस्मा इदं भवचक्कं धम्मगम्भीरं ति अयमेत्थ ‘धम्मगम्भीरता’ हेतुनो हि धम्मो ति नामं, यथाह “हेतुमिह जाणं धम्मपटिसम्भिदा [वि० ३५०] ति ।

यस्मा चस्स^१ तेन तेन कारणेण तथा तथा पवत्ते तव्वत्ता देसना पि गम्भीरा, न तत्थ सब्बञ्जुतजाणतो अञ्जं जाणं पटिट्ठं लभति, तथा 10 हेतं कत्थचि सुत्ते अनुलोमतो, कत्थचि पटिलोमतो ; कत्थचि अनुलोमपटिलोमतो, कत्थचि वेमज्झतो पट्टाय अनुलोमतो वा पटिलोमतो वा, कत्थचि तिसन्धिचतुसङ्खेपं, कत्थचि द्विसन्धि तिसङ्खेपं, कत्थचि एकसन्धि-द्विसंखेपं देसितं, तस्मा इदं भवचक्कं देसनागम्भीरं ति अयं देसनागम्भीरता ।

यस्मा पनेत्थ यो अविज्जादीनं सभावो, येन पटिविद्वेन अविज्जादयो 15 धम्मा सलक्खणतो पटिविद्धा होन्ति, सो दुप्परियोगाहता गम्भीरो, तस्मा इदं भवचक्कं पटिवेधगम्भीरं । तथा हेत्थ अविज्जाय अञ्जाणादस्सन-सच्चासम्पटिवेधट्ठो^२ गम्भीरो, सङ्खारानं अभिसंखरणायूहनसरागविरागट्ठो, विज्जाणस्स सुञ्जतअव्यापारअसङ्कन्तिपटिसन्धिपातुभावट्ठो, नामरूपस्स एकुप्पादविनिब्भोगाविनिब्भोगनमनरूपनट्ठो, सळायतनस्स अधिपतिलोक- 20 द्वारखेत्तविसयविसयीभावट्ठो, फस्सस्स फुसनसङ्घट्टनसङ्गतिस्सन्निपातट्ठो, वेदनाय आरम्मणरसानुभवनसुखदुक्खमज्झत्तभावनिज्जीववेदयितट्ठो, तण्हाय अभिनन्दितज्झोसानसरितालतानदीतण्हासमुद्दुप्पूरणट्ठो, उपादानस्स आदान-गहणाभिनिवेसपरामासदुरतिक्रमनट्ठो, भवस्स आयूहनाभिसङ्खरणयोनिगति-ठित्तिनिवासेसु^३ खिपनट्ठो, जातिया जातिसञ्जातिओक्कन्तिनिव्वत्तिपातुभावट्ठो, 25 जरामरणस्स खयवयभेदविपरिणामट्ठो गम्भीरो ति अयमेत्थ पटिवेधगम्भीरता ।

यस्मा पनेत्थ एकत्तनयो, नानत्तनयो, अव्यापारनयो^४, एवंधम्मतानयो ति चत्तारो अत्थनया होन्ति, तस्मा ‘नयभेदतो’ पेतं भवचक्कं विज्जातव्वं

१. च तस्स—स्या० ।

२. ०सम्पटिवेधट्ठो—स्या० । ३. ० गतिद्विति—स्या० ।

४. अव्यापारनयो—म० ।

यथारहं । तत्थ “अविज्जापच्चया सङ्खारा, सङ्खारपच्चया विज्जाणं” ति एवं बीजस्स अङ्कुरादिभावेन स्वस्वभावप्पत्तिं विय सन्तानानुपच्छेदो ‘एकत्तनयो’ नाम; यं सम्मा पस्सन्तो हेतुफलसम्बन्धेन पवत्तमानस्स सन्तानस्स अनुपच्छेदावबोधतो उच्छेददिट्ठिं पजहति, मिच्छापस्सन्तो हेतुफलसम्बन्धेन पवत्तमानस्स सन्तानानुपच्छेदस्स एकत्तगहणतो सस्सतदिट्ठिं उपादियति । 5

अविज्जादीनं पन यथासकलक्खणवत्थानं^१ ‘नानत्तनयो’ नाम ; यं सम्मा पस्सन्तो नवनवानं उप्पाददस्सनतो सस्सतदिट्ठिं पजहति, मिच्छा पस्सन्तो एकसन्तानपतितस्स भिन्नसन्तानस्सेव नानत्तगहणतो उच्छेददिट्ठिं उपादियति ।

अविज्जाय ‘सङ्खारा मया उप्पादेतब्बा’, सङ्खारानं वा ‘विज्जाणं अम्हेही’ ति एवमादिव्यापाराभावो^२ ‘अव्यापारनयो’ नाम; यं सम्मा पस्सन्तो कारकस्स अभावावबोधतो अत्तदिट्ठिं पजहति, मिच्छा पस्सन्तो यो असति पि व्यापारे अविज्जादीनं सभावनियमसिद्धो हेतुभावो तस्स अगहणतो अकिरियदिट्ठिं उपादियति । 10

अविज्जादीहि पन कारणेहि सङ्खारादीनं येव सम्भवो खीरादीहि दधि- 15 R. 199
आदीनं विय, न अज्जेसं ति अयं ‘एवंधम्मतानयो’ नाम ; यं सम्मा पस्सन्तो पच्चयानुरूपतो फलापबोधतो अहेतुकदिट्ठिञ्च अकिरियदिट्ठिञ्च पजहति, मिच्छा पस्सन्तो पच्चयानुरूपं फलप्पवत्तिं अगहेत्वा^३ यतो कुतोचि यस्स कस्सचि असम्भवगहणतो^४ अहेतुकदिट्ठिं चेव नियतवादञ्च उपादियतो ति एवमिदं भवचक्रं— 20 B. 189

सच्चप्पभवतो किञ्चा, वारणा^५ उपमाहि च ।

गम्भीरनयभेदा च, विज्जातब्बं यथारहं ॥

इदञ्चि गम्भीरतो अगाधं नानानयगहणतो दुरभियानं^६ आणासिना समाधिपवरसिलायं सुनिसितेन—

१. यथासकं लक्खणं—स्या०, सु० । २. व्यापाराभावो—स्या०, म० । ३. अगहेत्वा—स्या०, म० । ४. असम्भवगहणतो—म० । ५. वारणा—स्या० । ६. दुरतियानं—स्या० ।

भवचक्रमपदालेत्वा, असनिविचक्रमिव^१ निच्चनिम्मथनं ।
संसारभयमतीतो, न कोचि सुपिनन्तरेप्यत्थि ॥

वुत्तम्पि चेतं भगवता—“गम्भीरो चायं, आनन्द, पटिच्चसमुप्पादो
गम्भीरावभासो च । एतस्स, चानन्द, धम्मस्स अञ्जाणा अननुबोधा
5 अप्पटिवेधा एवमयं पजा तन्ताकुलकजाता गुणागुण्डिकजाता^२ मुञ्जबब्बजभूता
अपायं दुग्गतिं विनिपातं संसारं नातिवत्तती” [दी० २.४४, सं० २.७९]
ति^३ । तस्मा अत्तनो वा परेसं वा हिताय सुखाय पटिपन्नो अवसेस-
किच्चानि पहाय—

गम्भीरे पच्चयाकार-प्पभेदे इध पण्डितो ।
10 यथागाधं लभेथेव-मनुयुञ्जे^४ सदा सतो ति ॥
सुतन्तभाजनीयवण्णना ।

२. अभिधम्मभाजनीयवण्णना

२०-२३ एवं महापठवि पत्थरन्तो विय आकासं वित्थारयन्तो विय
च सब्बधम्मेसु अप्पटिहतञ्जाणो सत्था सुतन्तभाजनीये निग्गण्ठि निज्जटं
पच्चयाकारं नानाचित्तवसेन दस्सेत्वा इदानीं यस्मा न केवलं अयं
R. 200 पच्चयाकारो नानाचित्तेसु येव होति, एकचित्ते पि होति येव, तस्मा
B. 190 15 अभिधम्मभाजनीयवसेन एकचित्तक्खणिकं पच्चयाकारं नानप्पकारतो दस्सेतुं
अविज्जापच्चया सङ्खारो ति आदिना नयेन मातिकं ताव ठपेसि । एवं
ठपिताय पन मातिकाय—

अविज्जादीहि मूलेहि, नव मूलपदा नव ।
नया तत्थ चतुक्कानि, वारभेदश्च दीपये ॥

20 तत्रायं दीपना—एत्थ हि अविज्जा-सङ्खार-विज्जाण-नाम-छट्ठायतन-
फस्स-वेदना-तण्हा-उपादानप्पभेदेहि^५ अविज्जादीहि नवहि मूलपदेहि अविज्जा-
दिको, सङ्खारादिको, विज्जाणादिको, नामादिको, छट्ठायतनादिको,

१. असनी०-स्या० । २. तुला०-स्या० ; कुलगण्डिकजाता-म० ; गुळ्यागुण्डिकजाता-रो० ।
३. स्या० पोत्थके नत्थि । ४. अनुयुञ्जे-स्या० । ५. ० तण्हुपादान०-स्या० ।

फस्सादिको, वेदनादिको, तण्हादिको, उपादानादिको ति इमे नव मूलपदा नव नया होन्ति । तेसु यो ताव अयं अविज्जादिको नयो, तत्थ पच्चय-चतुक्कं, हेतुचतुक्कं, सम्पयुत्तचतुक्कं, अञ्जमञ्जचतुक्कं ति चत्तारि चतुक्कानि होन्ति । यथा चेत्य एवं सेसेसु पी ति एकेकस्मि नये चतुन्नं चतुन्नं^१ चतुक्कानं वसेन छत्तिस चतुक्कानि । तत्थ एकेकेन चतुक्केन 5 चतुन्नं चतुन्नं वारानं सङ्गहितत्ता चतुन्नं पि चतुक्कानं वसेन एकेकस्मि नये सोळस सोळस वारा ति चतुचत्तालीसाधिकं^२ वारसतं होती ति वेदितव्वं ।

१—पच्चयचतुक्कं

तत्थ यदेतं सब्बपठमे अविज्जामूलके नये पच्चयचतुक्कं, तस्मि पठमो नामरूपद्वाने नामस्स, सञ्जायतनद्वाने छट्ठायातनस्स च वुत्तत्ता अपरिपुण्ण-अङ्गद्वययुतो द्वादसङ्गिकवारो नाम । दुतियो नामरूपद्वाने नामस्सेव, 10 सञ्जायतनद्वाने च न कस्सचि वुत्तत्ता अपरिपुण्णएकङ्गयुतो एकादसङ्गिकवारो नाम । ततियो सञ्जायतनद्वाने छट्ठायातनस्स वुत्तत्ता परिपुण्णएकङ्गयुतो द्वादसङ्गिकवारो नाम । चतुत्थो पन परिपुण्णद्वादसङ्गिको येव । तत्थ सिया—अयम्पि छट्ठायातनपच्चया फस्सो ति वुत्तत्ता अपरिपुण्णेकङ्गयुतो येवा ति ? न, तस्स अनङ्गत्ता । फस्सो येव हेत्थ^३ अङ्गं, न छट्ठायातनं । 15 तस्मा तस्स अनङ्गत्ता नायं अपरिपुण्णेकङ्गयुतो^४ ति । अट्ठकथायं पन वुत्तं—“पठमो सब्बसङ्गाहिकद्वेन, दुतियो पच्चयविसेसद्वेन, ततियो गव्वसेय्यक-सत्तानं वसेन, चतुत्थो ओपपातिकसत्तानं वसेन गहितो । तथा पठमो सब्बसङ्गाहिकद्वेन, दुतियो पच्चयविसेसद्वेन, ततियो अपरिपुण्णायतनवसेन, चतुत्थो परिपुण्णायतनवसेन गहितो । तथा पठमो सब्बसङ्गाहिकद्वेन^५, 20 दुतियो महानिदानमुत्तन्तवसेन [दी० २.४४], ततियो रूपभववसेन, चतुत्थो कामभववसेन गहितो” ति ।

१. स्या० पोत्यके नत्थि । २. ० चत्तालीसाधिकं—म० ।

३. हि एत्थ-स्या० ।

४. अपरिपुण्णएकङ्गयुतो-स्या० । ५. सङ्गाहिकद्वेनेव-स्या०, सु० ।

तत्थ पठमो इमेसु दुतियादीसु तीसु वारेसु न कत्थचि न पविसती^१ ति सब्बसङ्गाहिको ति वुत्तो । सेसानं विसेसो परतो आविभविस्सति^२ । तस्साविभावत्थं—

यं यत्थ अञ्जथा वुत्तं, अवुत्तञ्चा पि यं यहि ।

5

यं यथा पच्चयो यस्स, तं सब्बमुपलक्खये^३ ॥

तत्रायं नयो—अविसेसेन ताव चतुसु^४ पि एतेसु सुत्तन्तभाजनिये विय सङ्गारा ति अवत्वा सङ्गारो ति वुत्तं, तं कस्मा ति? एकचित्तक्खणिकता । तत्र हि नानाचित्तक्खणिको पच्चयाकारो विभत्तो । इध एकचित्तक्खणिको आरद्धो । एकचित्तक्खणे च बहू^५ चेतना न सन्ती ति सङ्गारा ति अवत्वा
10 सङ्गारो ति वुत्तं ।

पठमवारे पनेत्थ एकचित्तक्खणपरियापन्नधम्मसङ्गहणतो सब्बट्टान-
साधारणतो च रूपं छट्ठेत्वा^६ “विञ्जाणपच्चया नामं” त्वेव वुत्तं । तच्चिह्न
एकचित्तक्खणपरियापन्नं सब्बट्टानसाधारणञ्च, न कत्थचि विञ्जाणप्पवत्तिट्टाने
न पवत्तति । यस्मा च एकचित्तक्खणपरियापन्नो एकोवेत्थ^७ फस्सो, तस्मा
15 तस्सानुरूपं पच्चयभूतं आयतनं गण्हन्तो सञ्जायतनट्टाने “नामपच्चया छट्ठावतनं”
ति एकं मनायतनं येव आह । तच्चिह्न एकस्स अकुसलफस्सस्स अनुरूपं पच्चयभूतं ।
कामञ्चेतं सङ्गारपच्चया विञ्जाणं ति एत्था पि वुत्तं, हेतुफलविसेसदस्सनत्थं
पन अङ्गपरिपूरणत्थञ्च पुन इध गहितं । तत्र हि एतस्स विसेसेन सङ्गारो
हेतु, अविसेसेन नामं फलं । इध पनस्स अविसेसेन नामं हेतु, विसेसेन
20 फस्सो फलं ति । सोकादयो पन यस्मा सब्बे एकचित्तक्खणे न सम्भवन्ति,
सब्बस्मिञ्च चित्तप्पवत्तिट्टाने चेव चित्ते च न^८ पवत्तन्ति^९, तस्मा न गहिता ।
जातिजरामरणानि पन अचित्तक्खणमत्तानि पि समानानि चित्तक्खणे
अन्तोगधत्ता अङ्गपरिपूरणत्थं गहितानि । एवं तावेत्थ ‘यं अञ्जथा वुत्तं
यञ्च अवुत्तं’ तं वेदितव्वं ।

R. 202

B. 192

१. पविसति—स्या० । २. आवी०—स्या० । ३. सब्बमुपलक्खये ति—स्या० ।

४. चतुसु—सी० । ५. बहू०—सी० । ६. छट्ठेत्वा—म० ; एवं उपरि पि० । ७. चेत्थ—सी० ।

८. अङ्गपुण्णत्थं—म० । ९-९. नप्पवत्तन्ति—स्या० ।

यं पनेत्थ इतो परेसु वारेसु वुत्तं, तस्सत्थो वुत्तनयेनेव वेदितब्बो ।
यस्मिं यस्मिं पन वारे यो यो विसेसो आगतो, तं तं तत्थ तत्थेव
पकासयिस्साम ।

‘यं यथा पच्चयो यस्सा’ ति एत्थ पन सङ्खारस्स अविज्जा सम्पयुत्त-
धम्मसाधारणेहि सहजात-अञ्जमञ्ज-निस्सय-सम्पयुत्त-अत्थि-अविगतपच्चयेहि 5
छहि हेतुपच्चयेन चा ति सत्तथा पच्चयो । तत्थ यस्मा परतो हेतुचतुक्कादीनि
तीणि चतुक्कानि अविगत-सम्पयुत्त-अञ्जमञ्जपच्चयवसेन वुत्तानि, तस्मा इध
तानि अपनेत्वा अवसेसानं वसेन अविज्जासंखारस्स चतुधा पच्चयो
ति वेदितब्बो ।

सङ्खारो विज्जाणस्स साधारणेहि छहि, कम्माहारपच्चयेहि चा ति 10
अट्ठधा पच्चयो । इध पन ते येव तयो अपनेत्वा पञ्चधा^१ । विज्जाणं
नामस्स साधारणेहि छहि, इन्द्रियाहाराधिपतीहि चा ति नवधा । इध पन
ते^२ तयो अपनेत्वा छधा । नामं छट्ठायतनस्स साधारणेहि छहि । किञ्चि
पनेत्थ अधिपतिपच्चयेन, किञ्चि आहारपच्चयादीही ति अनेकधा । इध पन
ते येव तयो अपनेत्वा तिधा चतुधा पञ्चधा वा । छट्ठायतनं फस्सस्स 15
यथा विज्जाणं नामस्स । एवं फस्सो वेदनाय साधारणेहि छहि आहार-
पच्चयेन चा ति सत्तथा । इध पन ते येव तयो अपनेत्वा चतुधा । वेदना
तण्हाय साधारणेहि छहि भानिन्द्रियपच्चयेहि चा ति अट्ठधा । इध पन ते
येव तयो अपनेत्वा पञ्चधा । तण्हा उपादानस्स, यथा अविज्जा सङ्खारस्स ।
एवं उपादानं भवस्स साधारणेहि छहि मग्गपच्चयेन चा ति सत्तथा । इध 20
पन ते येव तयो अपनेत्वा चतुधा । भवो जातिया, यस्मा जाती ति इध
सङ्खलक्खणं अधिप्पेतं, तस्मा परियायेन उपनिस्सयपच्चयेनेव पच्चयो ।
तथा जाति जरामरणस्सा ति ।

ये पन^३ एवं वदन्ति—“इमस्मिं चतुक्के सब्बेसम्पि सङ्खारादीनं
अविज्जादयो सहजातपच्चयेन पच्चया होन्ति । सहजातपच्चयवसेनेव हि 25
पठमवारो आरद्धो” ति, ते भवादीनं तथा अभावं सेसपच्चयानञ्च सम्भवं
दस्सेत्वा पटिक्खितब्बा । न हि भवो जातिया सहजातपच्चयो होति, न

B. 193

B. 203

जाति जरामरणस्स । ये चेतेशं सङ्खरादीनं अवसेसा पच्चया वुत्ता, ते पि सम्भवन्ति येव । तस्मा न सक्का छुट्ठेतुं ति । एवं ताव पठमवारे यं^१ यत्थ अञ्जथा वुत्तं, अवुत्तञ्चा पि यं यहि, यञ्च यथा यस्स पच्चयो होति, तं^१ वेदितब्बं । दुतियवारादीसु पि एसेव नयो ।

- 5 अयं पन विसेसो—दुतियवारे “नामपच्चया फस्सो” ति वत्वा सञ्जायतन-
ट्टाने न किञ्चि वुत्तं, तं किमत्थं ति ? पच्चयविसेसदस्सनत्थञ्चेव महानिदान-
देसनासङ्गहत्यञ्च । फस्सस्स हि न केवलञ्च छट्ठायातनमेव पच्चयो,
वेदनाक्खन्धादयो पन तयो खन्धा पि पच्चया येव । महानिदानमुत्तन्ते
चस्स “अत्थि इदप्पच्चया फस्सो इति पुट्ठेन सता, आनन्द, अत्थोतिस्स
10 वचनीयं । किं पच्चया फस्सो ? इति चे वदेय्य, नामपच्चया फस्सो ति
इच्चस्स वचनीयं” [दी० २.४५] ति । एवं सञ्जायतनं छुट्ठेत्वा
एकादसङ्गिको पटिच्चसमुत्पादो वुत्तो । तस्मा इमस्स पच्चयविसेसस्स
दस्सनत्थं इमिस्सा च महानिदानमुत्तन्तदेसनाय परिगगहत्यं दुतियवारे
“नामपच्चया फस्सो” ति वत्वा सञ्जायतनट्टाने न किञ्चि वुत्तं । एस ताव
15 दुतियवारे विसेसो ।

- ततियवारे पन “विञ्जाणपच्चया नामरूपं” ति सुत्तन्तभाजनीये
आगतमेव चतुत्थमङ्गं वुत्तं, तं एकचित्तक्खणिकत्ता पच्चयाकारस्स इध
अयुत्तं ति चे ? तं नायुत्तं । कस्मा ? सकक्खणे^३ पच्चयभावतो । सचे
पि हि तत्थ रूपं चित्तक्खणतो उद्धं तिट्ठति, तथा पिस्स तं विञ्जाणं
20 सकक्खणे पच्चयो होति । कथं ? पुरेजातस्स ताव चित्तसमुट्ठानस्स
अञ्जस्स वा पच्छाजातपच्चयेन । वुत्तञ्चेतं^३ “पच्छाजाता चित्तचेतसिका
धम्मा पुरेजातस्स इमस्स कायस्स पच्छाजातपच्चयेन पच्चयो” [प० ७]
ति । सहजातस्स पन चित्तसमुट्ठानस्स निस्सयपच्चयेन पच्चयो । यथाह
“चित्तचेतसिका धम्मा चित्तसमुट्ठानानं रूपानं निस्सयपच्चयेन पच्चयो”
25 [प० ९] ति ।

१-१. यं यत्थ अञ्जथा वुत्तं, अवुत्तञ्चा पि यं यहि ।

यं यथा पच्चयो यस्स, होति तस्सेव तं तथा ति ॥ —स्या० ।

२. सलक्खणे—स्या०, सु० । ३. वुत्तव्हेतं—स्या०, म० ; वुत्तं हेतं—रो० ।

यदि एवं, पुरिमवारेसु कस्मा एवं न वुत्तं ति ? रूपप्पवत्तिदेसं सन्धाय देसितत्ता । अयञ्जिह पच्चयाकारो रूपप्पवत्तिदेसे कामभवे गब्भसेय्यकानञ्चेव अपरिपुण्णायतनओपपातिकानञ्च रूपावचरदेवानञ्च वसेन देसितो । तेनेवेत्थ “नामरूपपच्चया सळायतनं” ति अवत्वा छट्ठायतनं ति वुत्तं । तत्थ नामं हेट्ठा वुत्तनयमेव । रूपं पन हृदयरूपं वेदितब्बं । तं पनेतस्स छट्ठायतनस्स 5 निस्सयपच्चयेन चैव पुरेजातपच्चयेन चा ति द्विधा पच्चयो होती ति एस ततियवारे विसेसो ।

चतुत्थवारो पन योनिवसेन ओपपातिकानं, आयतनवसेन परिपुण्णायतनानं, भववसेन कामावचरसतानं वसेन वुत्तो । तेनेवेत्थ “नामरूपपच्चया सळायतनं” ति वुत्तं । तत्थ नामं छट्ठायतनस्स सहजातादीहि, चक्खाय- 10 तनादीनं^१ पच्छाजातपच्चयेन । रूपे हृदयरूपं छट्ठायतनस्स निस्सयपच्चय-पुरेजातपच्चयेहि, चत्तारि महाभूतानि चक्खायतनादीनं सहजात-निस्सय-अत्थि-अविगतेहि । यस्मा पनेस एकचित्तक्खणिको पच्चयाकारो, तस्मा एत्थ सळायतनपच्चया ति अवत्वा “छट्ठायतनपच्चया फस्सो” ति वुत्तो ति अयं चतुत्थवारो विसेसो^२ । 15

एवमेतेसं नानाकरणं अत्वा पुन सब्बेस्वेव तेसु विसेसेन पठमका द्वे वारा अरूपभवे पच्चयाकारदस्सनत्थं वुत्ता ति वेदितब्बा । अरूपभवस्मिञ्जिह रूपेन असम्मिस्सानि पटिच्चसमुप्पादङ्गानि पवत्तन्ति । ततियो रूपभवे पच्चयाकारदस्सनत्थं वुत्तं । रूपभवस्मिञ्जिह सति पि रूपसम्मिस्सत्ते सळायतनं न पवत्तति । चतुत्थो कामभवे पच्चयाकारदस्सनत्थं वुत्तो । 20 कामभवस्मिञ्जिह सकलं सळायतनं पवत्तति । ततियो वा रूपभवे चैव कामभवे च अपरिपुण्णायतनानं अकुसलप्पवत्तिक्खणं सन्धाय वुत्तो । चतुत्थो वा कामभवे परिपुण्णायतनानं । पठमो वा सब्बत्थगामितं सन्धाय वुत्तो । सो हि न कत्थचि चित्तप्पवत्तिदेसेन पवत्तति । दुतियो पच्चयविसेसं सन्धाय वुत्तो । एकादसङ्गिकतश्चेत्थ फस्सस्स च नामपच्चयत्तं पच्चयविसेसो । ततियो 25 पुरिमयोनिद्वयं सन्धाय वुत्तो । पुरिमासु हि द्वीसु योनीसु^३ सो सम्भवति, तत्थ सदा सळायतनस्स असम्भवतो । चतुत्थो पच्छिमयोनिद्वयं सन्धाय

१. चक्खायतनादीनं-स्या० । २. विसेसो ति-स्या० । ३. योनि-सी० ।

वुत्तो । पच्छिमासु हि सो द्वीसु योनीसु सम्भवति, तत्थ सदा सळायतनस्स सम्भवतो ति ।

B. 195

एत्तावता च यं वुत्तं चतुसु पि वारेसु—

यं यत्थ अज्जथा वुत्तं, अवुत्तञ्चा पि यं यंहि ।
5 यं यथा पच्चयो यस्स, तं सब्बमुपलक्खये ति ॥

गाथाय अत्थदीपना कता होति^१ ।

एतेनेवानुसारेण, सब्बमेतं नयं इतो ।
विसेसो यो च तं जज्जा, चतुक्केसु परेसु पि ॥

२—हेतुचतुक्कं

२४-२७. तत्थ यो ताव इध वुत्तो नयो, सो सब्बत्थ पाकटो
10 येव । विसेसो पन एवं वेदितब्बो—हेतुचतुक्के ताव अविज्जा हेतु
अस्सा ति अविज्जाहेतुको । अविज्जा अस्स सहवत्तनतो याव भङ्गा
पवत्तिका गमिका ति वुत्तं होति । “अविज्जापच्चया” ति च एत्तावता
सहजातादिपच्चयवसेन साधारणतो संखारस्स अविज्जापच्चयो
ति दस्सेत्वा, पुन “अविज्जाहेतुको” ति एतेनेव विसेसतो अविगत-
15 पच्चयता दस्सिता । सङ्खारपच्चया विज्जाणं सङ्खारहेतुकं ति आदीसु
पि एसेव नयो । कस्मा पन भवादीसु हेतुकगाहणं न कतं ति ?
अविगतपच्चयनियमाभावतो अभावतो च अविगतपच्चयस्स । “तत्थ
कतमो उपादानपच्चया भवो ? ठपेत्वा उपादानं वेदनाक्खन्धो सज्जा-
क्खन्धो संखारक्खन्धो विज्जाणक्खन्धो—अयं वुच्चति उपादानपच्चया
20 भवो” [वि० १८३] ति वचनतो उपादानपच्चया चतुन्नं खन्धानं इध
भवो ति नामं । संखारक्खन्धे च “जाति द्वीहि खन्धेहि सङ्गहिता”
[धा० १८] ति आदिवचनतो जातिजरामरणानि अन्तोगधानि ।

तत्थ याव उपादानं ताव जातिजरामरणानं अनुपलब्धनतो उपादानं
भवस्स न नियमतो अविगतपच्चयो होति । “या तेसं तेसं धम्मानं जाती”

१. होती ति-स्या० ।

ति आदिवचनतो संखतलक्खणेसु जातिया जरामरणसंखातस्स भवस्स जातिक्खणमते येव अभावतो अविगतपच्चयभावो न सम्भवति । तथा जातिया जरामरणक्खणे अभावतो । उपनिस्सयपच्चयेनेव पन भवो जातिया । जाति जरामरणस्स पच्चयो ति सब्बथा पि अविगतपच्चयनियमाभावतो अभावतो च अविगतपच्चयस्स भवादीसु हेतुकग्गहणं न कतं ति वेदितब्बं । 5

B. 196

केचि पनाहु—“भवो दुविधेना” ति वचनतो उपपत्तिमिस्सको भवो, न च उपपत्तिभवस्स उपादानं अविगतपच्चयो होती ति “उपादानपच्चया भवो उपादानहेतुको” ति अवत्वा “उपादानपच्चया भवो” ति वुत्तो । इध पच्छिन्नत्ता परतो पि न वुत्तं ति । तं इध उपपत्तिमिस्सकस्स भवस्स अनधिप्पेतत्ता अयुत्तं । अरूपक्खन्धा हि इध भवो ति आगता । 10

R. 206

भवपच्चया जाती ति एत्थ च^१ ठपेत्वा जातिजरामरणानि अवसेसो भवो जातिया पच्चयो ति वेदितब्बो । कस्मा ? जातिआदीनं जातिया अप्पच्चयत्ता । यदि एवं, ठपेत्वा जातिजरामरणानि भवो जातिया पच्चयो ति वत्तब्बो ति ? आम वत्तब्बो, वत्तब्बपदेसाभावतो पन न वुत्तो । दसमङ्गनिद्देसे हि उपादानपच्चयसम्भूतो^२ भवो वत्तब्बो । एकादसमङ्गनिद्देसे 15 जाति वत्तब्बा । यो पन भवो जातिया पच्चयो, तस्स वत्तब्बपदेसो नत्थो ति वत्तब्बपदेसाभावतो न वुत्तो । अवुत्तो पि पन युत्तितो गहेत्तब्बो ति । विज्जाणपच्चया नामरूपं ति आदीसु च विज्जाणादीनं अविगतपच्चयभाव-सम्भवतो विज्जाणहेतुकादिवचनं कतं ति एस हेतुचतुक्के विसेसो ।

३—सम्पयुत्तचतुक्कं

२८-३१. सम्पयुत्तचतुक्के पि अविज्जापच्चया ति एत्तावता सहजातादि- 20 पच्चयवसेन सङ्खारस्स अविज्जापच्चयतं दस्सेत्वा पुन^३ “अविज्जासम्पयुत्तो” ति सम्पयुत्तपच्चया दस्सिता । सेसपदेसु पि एसेव नयो । यस्मा पन अरूपीनं धम्मानं रूपधम्मेहि सम्पयोगो नत्थि, तस्मा विज्जाणपच्चया नामरूपं ति आदीसु ततियचतुत्थवारपदेसु “विज्जाणसम्पयुत्तं नाम” ति आदिना नयेन यं लब्धमिति, तदेव गहितं ति एस सम्पयुत्तचतुक्के विसेसो । 25

१. पि-स्या० । २. उपादानपच्चयासम्भूतो-सी० । ३. पन-स्या० ।

४—अञ्जमञ्जचतुक्के

B. 197

३२-३५. अञ्जमञ्जचतुक्के पि अविज्जापच्चया ति सहजातादिपच्चयवसेन
 सङ्खारस्स अविज्जापच्चयतं दस्सेत्वा “सङ्खारपच्चया पि अविज्जा” ति
 अञ्जमञ्जपच्चयता दस्सिता । सेसपदेसु पि एसेव नयो । यस्मा
 पन भवो निप्पदेसो, उपादानं सप्पदेसं, सप्पदेसधम्मो च निप्पदेसधम्मस्स
 5 पच्चयो होति, न निप्पदेसधम्मो सप्पदेसधम्मस्स, तस्मा एत्थ “भवपच्चया
 पि उपादानं” ति न वुत्तं ; हेट्ठा वा देसनाय पच्छिन्नत्ता एवं न
 वुत्तं । यस्मा च^१ नामरूपपच्चया सञ्जायतनं अत्थि, सञ्जायतनपच्चया
 एकचित्तक्खणे नामरूपं नत्थि, यस्स सञ्जायतनं अञ्जमञ्जपच्चयो भवेय्य,
 तस्मा चतुत्थवारं “छट्ठायतनपच्चया पि नामरूपं” ति यं लब्धमिह तदेव
 10 गहितं ति एस अञ्जमञ्जचतुक्के विसेसो ।

B. 207

अविज्जामूलकनयमातिका ।

संखारादिमूलकनयमातिका

३६. इदानीं सङ्खारपच्चया अविज्जा ति सङ्खारमूलकनयो आरब्धो ।
 तत्था पि यथा अविज्जामूलके एवं चत्तारि चतुक्कानि सोळस च वारा वेदितव्वा ।
 पठमचतुक्के पन पठमवारमेव दस्सेत्वा देसना संखिता । यथा चेत्थ एवं
 विज्जाणमूलकादीसु पि । तत्थ सब्बेस्वेव तेसु सङ्खारमूलकादीसु अट्ठसु
 15 नयेसु “सङ्खारपच्चया अविज्जा” ति आदिना नयेन सहजातादिपच्चयवसेन
 अविज्जाय सङ्खारादिपच्चयतं दस्सेत्वा पुन “अविज्जापच्चया सङ्खारा” ति
 आदिना नयेन एकचित्तक्खणे पि पच्चयाकारचक्कस्स पवत्ति दस्सिता ।

कस्मा पन भवमूलका जातिजरामरणमूलका वा नया न वुत्ता ?
 किं भवपच्चया अविज्जा न होती ति ? नो न होति । “सङ्खारपच्चया
 20 अविज्जा” ति एवमादीसु पन वुच्चमानेसु न कोचि भवपरियापन्नो धम्मो
 अविज्जाय पच्चयो न वुत्तो । तस्मा अपुब्बस्स अञ्जस्स अविज्जापच्चयस्स
 वत्तब्बस्स अभावतो भवमूलको^२ नयो^३ न वुत्तो । भवगगहणेन च अविज्जा

पि सङ्गहं गच्छति । तस्मा “भवपच्चया अविज्जा” ति वुच्चमाने “अविज्जा-
पच्चया अविज्जा” ति पि वुत्तं सिया । न च एकचित्तक्खणे अविज्जा
अविज्जाय पच्चयो नाम होति । तत्थ पच्छिन्नत्ता व जातिजरामरणमूलका
पि नया न गहिता । अपि च भवे जातिजरामरणानि पि अन्तोगधानि ।
न चेतानि एकचित्तक्खणे अविज्जाय पच्चया होन्ती ति भवमूलका जातिजरा- 5
मरणमूलका वा नया न वुत्ता ति ।

B, 198

मातिकावण्णना ।

अकुसलनिद्देसवण्णना

३७-४९. इदानीं यथा हेट्ठा चित्तुप्पादकण्डे [अट्ठ० ५४०-५७०]
कुसलत्तिकं आदि कत्वा निक्खित्तमातिकाय पटिपाटिया पठमं कुसलं भाजितं,
तथा इध मातिकाय अनिक्खित्तता पठमं कुसलं अनामसित्वा “अविज्जापच्चया
सङ्गारो” ति अकुसलधम्मवसेन मातिकाय निक्खित्तता निक्खेपपटिपाटिया व 10
अविज्जादीनि पटिच्चसमुप्पादङ्गानि भाजेत्वा दस्सेतुं कतमे धम्मा अकुसला ति
आदिमाह । तस्सत्थो हेट्ठा चित्तुप्पादकण्डे वुत्तनयेनेव वेदितब्बो । यस्मा पन
एकचित्तक्खणे तण्हाय च कामुपादानस्स च सम्भवो नत्थि, तस्मा यं एत्थ
तण्हापच्चया उपादानं लब्धमि, तदेव दस्सेतुं दिट्ठि दिट्ठिगतं ति आदि वुत्तं ।

R. 208

भवनिद्देसे च यस्मा उपादानं सङ्गारक्खन्धे सङ्गहं गच्छति, तस्मा 15
“ठपेत्वा उपादानं वेदनाक्खन्धो सञ्जाक्खन्धो संखारक्खन्धो विज्जाणक्खन्धो”
ति वुत्तं । एवञ्चिह वुच्चमाने उपादानस्स उपादानपच्चयतं आपज्जेय्य ।
न च तदेव तस्स पच्चयो होति । जातिआदिनिद्देसेसु यस्मा एते अरूपधम्मानं
जाति आदयो, तस्मा “खण्डिच्चं, पालिच्चं, वलित्तचता, चृति, चवनता”
ति न वुत्तं ।

20

५०. एवं पठमवारं निट्ठपेत्वा पुन दुतियवारे यस्मिं समये पठमवारेन
पच्चयाकारो दस्सितो, तस्मिं येव समये अपरेन पि नयेन पच्चयाकारं दस्सेतुं
विसुं समयववत्थानवारं अवत्वा तस्मिं समये अविज्जापच्चया सङ्गारो ति

आदिना व नयेन देसना कता । तत्थ ठपेत्वा फस्सं ति इदं यस्मा फस्सो
पि नामपरियापन्नो, तस्मा फस्सस्स नामतो नीहरणत्थं वुत्तं ।

B. 199

५७-६४. ततियवारे यस्स चित्तसमुद्धानरूपस्स विज्जाणं पच्चयो, तस्मि
पवत्तमाने यस्मा तेनुपत्थद्धानं^१ चक्खायतनादीनं उपचित्ततं पज्जायति, तस्मा
५ चक्खायतनस्स उपचयो ति आदि वुत्तं । यस्मा च कम्मजरूपस्स पि तस्मिं
समये वत्तमानस्स विज्जाणं पच्छाजातपच्चयेन पच्चयो होति, तस्मा पि एवं वुत्तं ।

तत्थ किञ्चापि कम्मजं चित्तसमुद्धानं ति द्वेव सन्ततियो गहिता, इतरा
पि पन द्वे सन्ततियो गहेतब्बा । तासं पि हि विज्जाणं पच्चयो होति येव ।

६५. चतुत्थवारे पन यस्मा एकचित्तक्खणे पि महाभूतरूपपच्चया
१० चक्खायतनादीनि, हृदयरूपपच्चया छट्ठागतनं^२, नामपच्चया च पच्छाजातसहजा-
तादिवसेन यथानुरूपं सब्बानि पि पवत्तन्ति, तस्मा तत्थ कतमं नामरूपपच्चया
सज्जायतनं ? चक्खायतनं ति आदि वुत्तं ।

R. 209

७३. दुतियचतुक्के सब्बं उत्तानमेव ।

१०९. ततियचतुक्के यस्स सम्पयुत्तपच्चयभावो न होति, यस्स च
१५ होति, तं विसुं विसुं दस्सेतुं इदं वुच्चति विज्जाणपच्चया नामरूपं
विज्जाणसम्पयुत्तं नामं ति आदि वुत्तं ।

१४२. चतुत्थचतुक्के फस्सपच्चया नामनिद्देसे किञ्चापि “ठपेत्वा फस्सं
वेदनाक्खन्धो ... पे० ... विज्जाणक्खन्धो—इदं वुच्चति फस्सपच्चया नामं” ति
न वुत्तं, तथापि अनन्तरातीतपदनिद्देसे “ठपेत्वा फस्सं वेदनाक्खन्धो ... पे० ...
२० विज्जाणक्खन्धो” ति वुत्तत्ता अवुत्तं पि तं वुत्तमेव होति । यदेव हि नामं
फस्सस्स पच्चयो, फस्सो पि तस्सेव पच्चयो ति ।

यथा चायं चतुचतुक्के^३ सोल्लसवारप्पभेदो अविज्जामूलको पठमनयो
एतस्मि पठमाकुसलचित्ते पकासितो, एवं सङ्खारमूलकादयो अट्ट नया पि
वेदितब्बा । पालिं^४ पन संखित्ता । एवमेव तस्मि पठमाकुसलचित्ते येव नव
२५ नया, छत्तिस चतुक्कानि, चतुचताळीसाधिकञ्च वारसतं होती ति वेदितब्बं^५ ।

१. तेनुपलद्धानं—स्या० । २. सज्जायतनं—स्या० । ३. चतुक्को—सी० ; चतुत्थचतुक्के—
स्या०, सु० । ४. पालि—म०, रो० । ५. वेदितब्बा—स्या० ।

२०२. इदानीं इमिना व नयेन सेसाकुसलचित्तेसु पि पच्चयाकारं दस्सेतुं
 कतमे धम्मा अकुसला ति आदि^१ आरद्धं^१ । तत्थ यस्मा दिट्ठिविप्पयुत्तेसु
 तण्हापच्चया उपादानं नत्थि, तस्मा उपादानट्टाने उपादानं विय दब्धनिपातिना
 अधिमोक्खेन पदं पूरितं । दोमनस्ससहगतेसु च यस्मा वेदनापच्चया तण्हा
 पि नत्थि, तस्मा तण्हाट्टाने तण्हा विय बलवकिलेसेन पटिघेन पदं पूरितं । 5
 उपादानट्टाने अधिमोक्खेनेव । विचिकिच्छासम्पयुत्ते पन यस्मा सन्निद्वाना-
 भावतो अधिमोक्खो पि नत्थि, तस्मा तण्हाट्टाने बलवकिलेसभूताय विचि-
 किच्छाय पदं पूरितं । उपादानट्टानं परिहीनमेव । उद्धच्चसम्पयुत्ते पन
 यस्मा अधिमोक्खो अत्थि, तस्मा तण्हाट्टाने बलवकिलेसेन उद्धच्चेन पदं
 पूरितं । उपादानट्टाने अधिमोक्खेनेव । सब्बत्थेव च विसेसमतं दस्सेत्वा 10
 पालि सङ्घित्ता । यो चायं विसेसो दस्सितो, तत्थ केवलं अधिमोक्खनिद्देसो
 व अपुब्बो । सेसं हेट्ठा आगतमेव ।

B. 200

R. 210

अधिमोक्खनिद्देसे पन अधिमुच्चनवसेन अधिमोक्खो । अधिमुच्चति वा
 तेन आरम्भणे चित्तं निब्बिचिकिच्छताय सन्निद्वानं गच्छती ति अधिमोक्खो ।
 अधिमुच्चनाकारो अधिमुच्चना । तस्स चित्तस्स, तस्मिं वा^२ आरम्भणे 15
 अधिमुत्तत्ता ति तदधिमुत्तत्ता । सब्बचित्तेसु च पठमचित्ते वुत्तनयेनेव
 नयचतुक्कवारप्पभेदो वेदितव्वो । केवलञ्चिह विचिकिच्छासम्पयुत्ते उपादान-
 मूलकस्स नयस्स अभावा अट्ठ नया, द्वीत्तिस चतुक्कानि, अट्ठवीसाधिकश्च
 वारसतं होती ति ।

अकुसलनिद्देसवण्णना ।

कुसलनिद्देसवण्णना

२२८. इदानीं इमिनाव नयेन कुसलचित्तादीसु पि पच्चयाकारं दस्सेतुं 20
 कतमे धम्मा कुसला ति आदि आरद्धं । यथा पन अकुसले पठमं मातिकं
 निक्खिपित्वा पच्छा निद्देसो कतो, न तथा इध । कस्मा ? अप्पनावारे
 नानत्तसम्भवतो^३ । लोकियकुसलादीसु हि तेसं धम्मानं दुक्खसच्चपरियापन्नत्ता

१-१. आदिमारद्धं-स्या० । २. स्या० पोत्थके नत्थि । ३. नानत्तभावतो-स्या० ।

“एवमेतस्स केवलस्स दुक्खक्खन्धस्सा” ति अप्पना^१ होति, लोकुत्तर-कुसलादीसु “एवमेतेसं धम्मानं” ति । तस्मा एत्थ साधारणतो मातिकं ठपेतुं न सक्का ति पाटियेकं तेसं तेसं कुसलादीनं मातिकं उद्दिस्सित्वा व निद्देसो कतो ति ।

- 5 तत्थ यस्मा एकचित्तक्खणे कुसलसंखारेण सद्दि अविज्जा नत्थि, तस्मा तं अवत्वा, अविज्जा विय अकुसलानं, कुसलानं मूलतो कुसलमूलं, तण्हुप्पादानानञ्च अभावतो तण्हाट्टाने तण्हा विय आरम्मणे अज्झोगाब्बो पसादो, उपादानट्टाने उपादानं विय दब्बहनिपाती^३ नाम अधिमोक्खो वुत्तो । सेसं हेट्ठा वुत्तनयेनेव वेदितब्बं ति ।

कुसलनिद्देसवण्णना ।

अव्याकतनिद्देसवण्णना

- 10 २६१. अव्याकतं^३ हेट्ठा चित्तुप्पादकण्डे [अट्ठ० २११....] आगत-पटिपाटिया व विभत्तं । सब्बवारेसु च अविज्जामूलका नया परिहीना । कस्मा ? अविज्जाट्टाने ठपेतब्बस्स अभावतो । कुसलचित्तेसु हि अविज्जाट्टाने ठपेतब्बं कुसलमूलं अत्थि, चक्खुविज्जाणादीसु नत्थि । सहेतुकेसु पन किञ्चापि अत्थि, एवं सन्ते पि इध पच्छिन्नत्ता तत्थ न गहितं । पञ्च-
15 विज्जाणसोते सोतपतिता व हुत्वा देसना कता ति वेदितब्बा ।

- विसेसतो पनेत्थ चक्खुविज्जाणादीसु तण्हाट्टानं उपादानट्टानञ्च परिहीनं । कस्मा ? तण्हाट्टानारहस्स बलवधम्मस्स अभावा अधिमोक्ख-रहितत्ता च । सेसाहेतुकेसु तण्हाट्टानमेव परिहीनं । सहेतुकेसु पसाद-सम्भावतो तण्हाट्टाने पसादेन पदं पूरितं । एवमेत्थ कुसलाकुसलविपाकेसु
20 चक्खुविज्जाणादीसु सङ्खार-विज्जाण-नाम-छट्ठायतन-फस्स-वेदनामूलका छ छ, सेसाहेतुकेसु अधिमोक्खमूलकेन सद्दि सत्त सत्त, सहेतुकेसु पसादमूलकेन सद्दि अट्ठ अट्ठ नया वेदितब्बा ।

तत्थ चक्खुविज्जाणादीसु पि चतुन्नं पि चतुक्कानं आदिवारो व वुत्तो । दुतियवारो पच्चयविसेसट्ठेन लब्भमानो पि न वुत्तो । ततियचतुत्थवारो

१. अप्पणा-सी० । २. दब्बहनिपाति-सी० । ३. अव्याकतं-म० ।

असम्भवतो येव । रूपमिस्सका हि ते, न च चक्खुविज्झाणादीनि रूपं समुट्ठापेन्ति । यथा च पठमचतुक्के द्वे वारा लब्भन्ति, एवं सेसचतुक्केसु पि । तस्मा पठमचतुक्के दुतियवारो, सेसचतुक्केसु च द्वे द्वे वारा अवुत्ता पि वुत्ताव होन्ती ति वेदितब्बा । सेसाहेतुकाव्याकते सब्बचतुक्केसु सब्बे पि वारा लब्भन्ति । इध पच्छिन्नत्ता पन परतो न गहिता । सोतपतिता व हुत्वा 5 देसना कता ति । सेससहेतुकविपाकेसु पि एसेव नयो अज्झत्र अरूपावचर-विपाका । अरूपावचरविपाकस्मिञ्चिह वारद्वयमेव लब्भती ति ।

B. 202

अव्याकतनिद्देसवण्णना ।

अविज्जामूलककुसलनिद्देसवण्णना

३२४. इदानि अपरेन परियायेन एकचित्तक्खणे पच्चयाकारं दस्सेतुं पुन कतमे धम्मा कुसला ति आदि आरब्धं । तत्थ अविज्जापच्चया ति उपनिस्सयपच्चयतं सन्धाय वुत्तं । तेनेव निद्देसवारे “तत्थ कतमा अविज्जा” ति 10 अविभजित्वा “तत्थ कतमो अविज्जापच्चया संखारो” ति विभत्तं । कुसलचेतना-संखातो हि संखारो येव तस्मिं समये चित्तेन सहजातो होति, न अविज्जा ।

R. 212

तत्थ लोकियकुसलस्स हेट्ठा सुत्तन्तभाजनीये वुत्तनयेनेव अविज्जा पच्चयो होति । यस्मा पन अप्पहीनाविज्जो अविज्जाय प्हानत्थं लोकुत्तरं भावेति, तस्मा तस्सा पि समतिक्रमवसेन पच्चयो होति । अविज्जावतो येव हि 15 कुसलायूहनं होति, न इतरस्स । तत्थ तेभूमककुसले^१ सम्मोहवसेन पि समतिक्रमभावनावसेन पि आयूहनं लब्भति ; लोकुत्तरे समुच्छेदभावनावसेना ति । सेसं वुत्तनयमेव ।

अयम्पन विसेसो—यथा हेट्ठा एकेककुसले चतुन्नं चतुक्कानं वसेन नव सोलसका लद्धा, तथा इध न लब्भन्ति । कस्मा ? अविज्जाय अविगत- 20 सम्पयुत्त-अज्झमज्झपच्चयाभावतो । उपनिस्सयवसेन पनेत्थ पठमचतुक्कमेव लब्भति । तम्पि पठमवारमेव दस्सेत्वा सङ्घित्तं । नीहरित्वा पन दस्सेतब्बं ति ।

अविज्जामूलककुसलनिद्देसवण्णना

कुसलमूलकविपाकनिद्देसवण्णना

३३७. इदानी अव्याकतेसु पि अपरेनेव नयेन पच्चयाकारं दस्सेतुं कतमे धम्मा अव्याकता ति आदि आरद्धं । तत्थ कुसलमूलपच्चया ति इदम्पि उपनिस्सयपच्चयतं सन्धाय वुत्तं । कुसलविपाकस्स हि कुसलमूलं, अकुसल-विपाकस्स च अकुसलमूलं उपनिस्सयपच्चयो होति ; नानाक्खणिककम्मपच्चये 5 पन वत्तब्बमेव नत्थि । तस्मा एस उपनिस्सयपच्चयेन चेव नानाक्खणिक-कम्मपच्चयेन च पच्चयो होति । तेनेव निद्देसवारे “तत्थ कतमं कुसलमूलं” ति अविभजित्वा “तत्थ कतमो कुसलमूलपच्चया सङ्खारो” ति विभत्तं । अकुसलविपाके पि एसेव नयो ।

अविज्जामूलककुसलनिद्देसे विय च इमस्मि पि विपाकनिद्देसे पठमं 10 पच्चयचतुक्कमेव लब्भति । तम्पि पठमवारं दस्सेत्वा सङ्खितं । तस्मा एकेकस्मि विपाकचित्ते एकमेकस्सेव चतुक्कस्स वसेन कुसलमूलमूलके अकुसल-मूलमूलके च नये वारप्पभेदो वेदितब्बो । किरियाधम्मानं पन यस्मा नेव अविज्जा न कुसलाकुसलमूलानि उपनिस्सयपच्चयतं लभन्ति, तस्मा किरियवसेन पच्चयाकारो न वुत्तो ति । एवमेस—

15 अकुसलकुसलाव्याकत-धम्मेषु अनेकभेदतो वत्वा ।
कुसलाकुसलानं पन, विपाके च उपनिस्सयवसेन ॥
पुन एकधा व वुत्तो, वादिप्पवरेन पच्चयाकारो ।
धम्मप्पच्चयभेदे, आणस्स पभेदजननत्थं ॥
परियत्तिसवणचिन्तन-पटिपत्तिकमविवाञ्जितानञ्च ।
20 यस्मा आणपभेदो, न कदाचि पि होति एतस्मि ॥
परियत्तिसवणचिन्तन-पटिपत्तिकमतो सदा धीरो ।
तत्थ कयिरा न हञ्जं, करणीयतरं ततो अत्थी ति ॥

अयं पन पच्चयाकारो सुतन्तअभिधम्मभाजनीयवसेन द्वे परिवट्ठमेव नीहरित्वा भाजेत्वा दस्सितो होति ।

अभिधम्मभाजनीयवण्णना ।
सम्मोहविनोदनिया विभङ्गट्ठकथाय
पटिच्चसमुप्पादविभङ्गवण्णना निट्ठिता ।

७. सतिपट्टानविभङ्गो

१. सुत्तन्तभाजनीयउद्देसवारवण्णना

१. इदानीं तदनन्तरे सतिपट्टानविभङ्गे चत्तारो ति गणनपरिच्छेदो ।
तेन न ततो हेट्ठा न उद्धं ति सतिपट्टानपरिच्छेदं दीपेति । सतिपट्टानां ति
तयो सतिपट्टाना—सतिगोचरो पि, तिधा पटिपन्नेसु सावकेसु सत्थुनो
पटिघानुनयवीतिवत्तता पि, सति पि । “चतुन्नं, भिक्खवे, सतिपट्टानानं
समुदयञ्च अत्थङ्गमञ्च देसेस्सामि । तं सुणाय, साधुकं मनसि करोथ 5
...पे०...को च, भिक्खवे, कायस्स समुदयो ? आहारसमुदया कायस्स
समुदयो” [सं० ४.१५९] ति आदीसु हि सतिगोचरो सतिपट्टानं ति
वुच्चति । तथा “कायो उपट्टानं, नो सति । सति उपट्टानञ्चैव सति चा”
[पटि० ४९७] ति आदीसु । तस्सत्थो—पटिट्ठाति अस्मि ति पट्टानं ।
का पटिट्ठाति ? सति । सतिया पट्टानं सतिपट्टानं, पट्टानं ठानं ति वा 10
पट्टानं ; सतिया पट्टानं सतिपट्टानं हत्थिपट्टान-अस्सट्टानादीनि^१ विय ।

“तयो सतिपट्टानां यदरियो सेवति, तदरियो सेवमानो सत्था गणं
अनुसासितुमरहती” [म० ३.३०२] ति एत्थ तिधा पटिपन्नेसु सावकेसु
सत्थुनो पटिघानुनयवीतिवत्तता सतिपट्टानं ति वुत्ता । तस्सत्थो—
पट्टपेतब्बतो पट्टानं, पवत्तयितब्बतो ति अत्थो । केन पट्टपेतब्बतो ति ? 15
सतिया ; सतिया पट्टानं सतिपट्टानं । “चत्तारो सतिपट्टानां भाविता बहुलीकता
सत्तं बोज्झङ्गे परिपूरेन्ती” [म० ३.१४४] ति आदीसु पन सति येव सतिपट्टानं
ति वुच्चति । तस्सत्थो—पटिट्ठाती ति पट्टानं, उपट्ठाति ओक्कन्दित्वा
पक्खन्दित्वा पवत्तती^२ ति अत्थो ; सति येव पट्टानट्ठेन सतिपट्टानं ; अथवा
सरणट्ठेन सति, उपट्टानट्ठेन पट्टानं । इति सति च सा पट्टानञ्चा ति पि 20
सतिपट्टानं । इदमिध अधिप्पेतं । यदि एवं, कस्मा सतिपट्टानां ति बहुवचनं
कतं ति ? सतिया बहुत्ता ; आरम्भणभेदेन हि बहुका^३ ता^४ सतियो ति ।

१. अस्सट्टानं ति आदीनि—स्या० । २. वत्तती—म० । ३. बहुधा—स्या०, सु०, रो० ।
४. कता—स्या०, सु०, रो० ।

B. 205

कस्मा पन भगवता चत्तारो व सतिपट्टाना वुत्ता, अनूना अनधिका ति ? वेनेय्यहितत्ता । तण्हाचरित-दिट्ठिचरित-समथयानिक-विपस्सनायानिकेसु हि मन्दस्स तिव्वसेन द्विधा पवत्तेसु मन्दस्स तण्हाचरितस्स ओळारिकं कायानुपस्सना-सतिपट्टानं विमुद्धिमग्गो, तिव्वस्स सुखुमं वेदनानुपस्सनासतिपट्टानं ।
 5 दिट्ठिचरितस्स पि मन्दस्स नातिप्पभेदगतं चित्तानुपस्सनासतिपट्टानं विमुद्धिमग्गो, तिव्वस्स अतिप्पभेदगतं धम्मानुपस्सनासतिपट्टानं । समथयानिकस्स च मन्दस्स अकिच्छेन अधिगन्तव्वनिमित्तं पठमं सतिपट्टानं विमुद्धिमग्गो, तिव्वस्स ओळारिकारम्मणे असण्हनतो दुतियं । विपस्सनायानिकस्सा पि मन्दस्स नातिप्पभेदगतारम्मणं ततियं, तिव्वस्स अतिप्पभेदगतारम्मणं
 10 चतुत्थं । इति चत्तारो व वुत्ता, अनूना अनधिका ति ।

सुभ-सुख-निच्च-अत्तभावविपल्लासप्पहानत्थं वा । कायो हि असुभो । तत्थ सुभविपल्लासविपल्लट्ठा^१ सत्ता । तेसं तत्थ असुभभावदस्सनेन तस्स विपल्लासस्स प्हानत्थं पठमं सतिपट्टानं वुत्तं । सुखं, निच्चं, अत्ता ति गहितेसु पि च वेदनादीसु वेदना दुक्खा, चित्तं अनिच्चं, धम्मा अनत्ता ।
 15 एतेसु च सुखं^२-निच्च-अत्तभावविपल्लासविपल्लट्ठा सत्ता । तेसं तत्थ दुक्खादि-भावदस्सनेन तेसं विपल्लासानं प्हानत्थं सेसानि तीणि वुत्तानी ति । एवं सुभसुखनिच्च-अत्तभावविपल्लासप्पहानत्थं वा चत्तारो व वुत्ता अनूना अनधिका ति वेदितव्वा । न केवलञ्च विपल्लासप्पहानत्थमेव, अथ खो चतुरोघयोगा-सवगन्थउपादानअगतिप्पहानत्थम्पि चतुर्विधाहारपरिञ्जत्थञ्च चत्तारो व
 20 वुत्ता ति पि वेदितव्वा । अयं ताव पकरणयो ।

R. 216

अट्ठकथायं पन “सरणवसेन चैव एकत्तसमोसरणवसेन^३ च एकमेव सतिपट्टानं आरम्मणवसेन चत्तारो ति एतदेव वुत्तं । यथा हि चतुद्वारे नगरे पाचीनतो आगच्छन्ता पाचीनदिसाय उट्टानकं भण्डं गहेत्वा पाचीन-द्वारेन नगरमेव पविसन्ति, दक्खिणतो, पच्छिमतो, उत्तरतो आगच्छन्ता
 25 उत्तरदिसाय उट्टानकं भण्डं गहेत्वा उत्तरद्वारेन नगरमेव पविसन्ति, एवं सम्पदमिदं वेदितव्वं । नगरं विय हि निब्बानमहानगरं^४, द्वारं^५ विय अट्ठङ्गिको लोकुत्तरमग्गो । पाचीनदिसादयो विय कायादयो ।

१. विपल्लत्था-म०, रो० । २. सी०, सु० पोत्यकेसु नत्थि । ३. एकत्थ०-सी० ।
 ४. निब्बाणं-सी०, स्या० । ५. महानगरद्वारं-सी०, स्या० ।

यथा पाचीनतो आगच्छन्ता पाचीनदिसाय उट्टानकं भण्डं गहेत्वा पाचीनद्वारेन नगरमेव पविसन्ति, एवं कायानुपस्सनामुखेन आगच्छन्ता चुद्दसविधेन कायानुपस्सनं भावेत्वा कायानुपस्सनाभावानुभावनिब्वत्तेन अरियमग्गेन एकं निब्वानमेव ओसरन्ति । यथा दक्खिणतो आगच्छन्ता दक्खिणदिसाय उट्टानकं भण्डं गहेत्वा दक्खिणद्वारेन नगरमेव पविसन्ति, 5 एवं वेदनानुपस्सनामुखेन आगच्छन्ता नवविधेन वेदनानुपस्सनं भावेत्वा वेदनानुपस्सनाभावानुभावनिब्वत्तेन अरियमग्गेन एकं निब्वानमेव ओसरन्ति । यथा पच्छिमतो आगच्छन्ता पच्छिमदिसाय उट्टानकं भण्डं गहेत्वा पच्छिमद्वारेन नगरमेव पविसन्ति, एवं चित्तानुपस्सनामुखेन आगच्छन्ता सोळसविधेन चित्तानुपस्सनं भावेत्वा चित्तानुपस्सनाभावानुभावनिब्वत्तेन अरियमग्गेन एकं 10 निब्वानमेव ओसरन्ति । यथा उत्तरतो आगच्छन्ता उत्तरदिसाय उट्टानकं भण्डं गहेत्वा उत्तरद्वारेन नगरमेव पविसन्ति, एवं धम्मनानुपस्सनामुखेन आगच्छन्ता पञ्चविधेन धम्मनानुपस्सनं भावेत्वा धम्मनानुपस्सनाभावानुभावनिब्वत्तेन अरियमग्गेन एकं निब्वानमेव ओसरन्ती ति । एवं सरणवसेन चैव एकत्तसमोसरणवसेन^१ च एकमेव सतिपट्टानं आरम्भणवसेन चत्तारो ति^२ वुत्ता ति वेदितव्वा । 15

इध भिक्खु ति एत्थ किञ्चापि भगवता देवलोके निसीदित्वा अयं सतिपट्टानविभङ्गो कथितो, एकभिक्खु पि तत्थ भगवतो सन्तिके निसिन्नको नाम नत्थि । एवं सन्ते पि यस्मा इमे चत्तारो सतिपट्टाने भिक्खु भावेन्ति, भिक्खुगोचरा हि एते, तस्मा इध भिक्खु ति आलपति । किं पनेते सतिपट्टाने भिक्खु येव भावेन्ति, न भिक्खुनीआदयो ति ? 20 भिक्खुनीआदयो पि भावेन्ति । भिक्खु पन अग्गपरिसा । इति अग्गपरिसत्ता इध भिक्खु ति आलपति । पटिपत्तिया वा भिक्खुभावदस्सनतो एवमाह । यो हि इमं पटिपत्ति पटिपज्जति, सो भिक्खु नाम होती ति । पटिपन्नको हि देवो वा होतु मनुस्सो वा, भिक्खु ति सङ्खं गच्छति येव । यथाह—

“अलङ्कतो चे पि समञ्चरेय्य, सन्तो दन्तो नियतो ब्रह्मचारी ।

सब्बेसु भूतेसु निधाय दण्डं, सो ब्राह्मणो सो समणो स भिक्खु”

[खु० १.३४] ति ॥

कायानुपस्सनाउद्देसवण्णना

B. 207

अज्झत्तं ति नियकज्झत्तं अधिप्पेतं । तस्मा अज्झत्तं काये ति अत्तनो काये ति अत्थो । तत्थ काये ति रूपकाये । रूपकायो हि इध अङ्गपच्चङ्गानं केसादीनञ्च धम्मानं समूहट्ठेन, हत्थिकाय-अस्सकाय-रथकायादयो विय, कायो ति अधिप्पेतो । यथा च समूहट्ठेन एवं कुच्छित्तानं आयट्ठेन ।
 5 कुच्छित्तानञ्जिह परमजेगुच्छानं^१ सो^२ आयो ति पि कायो । आयो ति उप्पत्तिदेसो । तत्रायं वचनत्थो—आयन्ति ततो ति आयो । के आयन्ति ? कुच्छिता केसादयो । इति कुच्छित्तानं केसादीनं आयो ति कायो ।

कायानुपस्सी ति कायं अनुपस्सनसीलो, कायं वा अनुपस्समानो काये ति च वत्वा पि पुन कायानुपस्सी ति दुतियं^३ कायग्गहणं^४ असम्मिस्सतो
 10 ववत्थानघनविनिब्भोगादिदस्सनत्थं कतं ति वेदितब्बं । तेन न काये येव^५ वेदनानुपस्सी चित्तधम्मानुपस्सी वा ; अथ खो काये कायानुपस्सी येवा ति कायसङ्घाते वत्थुस्मि कायानुपस्सनाकारस्सेव दस्सनेन असम्मिस्सतो ववत्थानं दस्सितं होति । तथा न काये अङ्गपच्चङ्गविनिम्मुत्तएकधम्मानुपस्सी^६,
 15 ना पि केसलोमादिविनिम्मुत्तइत्थिपुरिसानुपस्सी । यो पि चेत्थ केसलोमादिको भूतुपादायसमूहसङ्घातो कायो, तत्था पि न भूतुपादायविनिम्मुत्तएकधम्मानु-
 पस्सी ; अथ खो रथसम्भारानुपस्सको विय अङ्गपच्चङ्गसमूहानुपस्सी, नगरावयवानुपस्सको विय केसलोमादिसमूहानुपस्सी, कदलिकखन्धपत्तवट्ठि-
 20 विनिब्भुज्जको^६ विय रित्तमुट्ठिविनिवेठको विय च भूतुपादायसमूहानुपस्सी येवा ति नानप्पकारतो समूहवसेन कायसङ्घातस्स वत्थुनो दस्सनेन
 घनविनिब्भोगो दस्सितो होति । न हेत्थ यथावुत्तसमूहविनिम्मुत्तो कायो वा इत्थो वा पुरिसो वा अज्जो वा कोचि धम्मो दस्सति । यथावुत्त-
 धम्मसमूहमते येव पन तथा तथा सत्ता मिच्छाभिनिवेशं करोन्ति । तेनाहु पोराणा—

R. 218

“यं पस्सति न तं दिट्ठं, यं दिट्ठं तं न पस्सति ।
 25 अपस्सं बज्जते मूब्भो, बज्जमानो न मुच्चती” ति ॥

१. परमजेगुच्छानं केसादीनं—स्या० । २. स्या० पोत्थके नत्थि । ३-३. दुतिय-
 कायग्गहणं—स्या० । ४. म० पोत्थके नत्थि । ५. ०विनिम्मुत्त०—स्या०, म०, रो० ।
 ६. ०विनिब्भज्जको—स्या० ; विनिब्भुज्जको—रो० ।

घनविनिब्भोगादिदस्सनत्थं ति वुत्तं । आदिसद्देन चेत्थ अयम्पि अत्थो वेदितब्बो—अयं हि एतस्मिं काये कायानुपस्सी येव, न अञ्जधम्मानुपस्सी । किं वुत्तं होति ? यथा अनुदकभूताय पि मरीचिया उदकानुपस्सिनो होन्ति, न एवं अनिच्चदुक्खानत्तअमुभभूते येव इमस्मिं काये निच्चसुखअत्तसुभभावानुपस्सी ; अथ खो कायानुपस्सी अनिच्चदुक्खानत्तअमुभाकारसमूहानुपस्सी ५ येवा ति वुत्तं होति । अथवा ख्यायं महासतिपट्टाने “इध, भिक्खवे, भिक्खु अरञ्जगतो वा...पे०...सो सतो व अस्ससतो” [दी० २.२१७, म० १.७७] ति आदिना नयेन अस्सासपस्सासादिचुण्णकजातअट्ठिकपरियोसानो कायो वुत्तो, यो च “इधेकच्चो पठवीकायं^१ अनिच्चतो अनुपस्सति, तथा आपो कायं, तेजोकायं, वायोकायं, केसकायं, लोमकायं, छविकायं, चम्मकायं, १० मंसकायं, रुहिरकायं^२, नहारुकायं^३, अट्ठिकायं, अट्ठिमिञ्जकायं” ति पटिसम्भिदायं [पटि० ४९७-४९८] कायो वुत्तो, तस्स सब्बस्स इमस्मिं येव काये अनुपस्सनतो काये कायानुपस्सी ति एवम्पि अत्थो दट्ठब्बो ।

अथवा काये अहं ति वा ममं ति वा एवं गहेतब्बस्स कस्सचि अननुपस्सनतो, तस्स तस्सेव पन केसलोमादिकस्स नानाधम्मसमूहस्स १५ अनुपस्सनतो काये केसादिधम्मसमूहसङ्घाते कायानुपस्सी ति एवमत्थो दट्ठब्बो । अपि च “इमस्मिं काये अनिच्चतो अनुपस्सति, नो निच्चतो” [पटि० ४९८] ति आदिना अनुक्रमेण पटिसम्भिदायं आगतनयस्स सब्बस्सेव अनिच्चलक्खणादिनो आकारसमूहसङ्घातस्स कायस्स अनुपस्सनतो पि काये कायानुपस्सी ति एवम्पि अत्थो दट्ठब्बो । २०

तथा हि अयं काये कायानुपस्सनापटिपदं पटिपन्नो भिक्खु इमं कायं अनिच्चानुपस्सनादीनं सत्तन्नं अनुपस्सनानं वसेन अनिच्चतो अनुपस्सति नो निच्चतो, दुक्खतो अनुपस्सति नो सुखतो, अनत्ततो अनुपस्सति नो अत्ततो, निब्बिन्दति नो नन्दति, विरज्जति नो रज्जति, निरोधेति नो समुदानेति, २५ पटिनिस्सज्जति नो आदियति । सो तं अनिच्चतो अनुपस्सन्तो निच्चसञ्चं पजहति, दुक्खतो अनुपस्सन्तो सुखसञ्चं पजहति, अनत्ततो अनुपस्सन्तो अत्तसञ्चं पजहति, निब्बिन्दन्तो नन्दिं पजहति, विरज्जन्तो रागं पजहति,

निरोधेन्तो समुदयं पजहति, पटिनिस्सज्जन्तो^१ आदानं पजहती [पटि० ४९७]
ति वेदितब्बो ।

विहरती ति चतुसु^२ इरियापथविहारेसु अञ्जतरविहारसमायोगपरि-
दीपनमेतं, एकं इरियापथबाधनं अपरेन^३ इरियापथेन विच्छिन्दित्वा अपतमानं
५ अत्तभावं हरति पवत्तेती ति अत्थो ।

बहिद्धा काये ति परस्स काये । अज्झत्तबहिद्धा काये ति कालेन अत्तनो
काये, कालेन परस्स काये । पठमनयेन हि अत्तनो काये कायपरिग्गहो
वुत्तो, दुतियनयेन परस्स काये, ततियनयेन कालेन अत्तनो कालेन परस्स
काये । अज्झत्तबहिद्धा पन घटितारम्मणं नाम नत्थि । पगुणकम्मट्टानस्स
१० पन अपरापरं सञ्चरणकालो एत्थ कथितो । आतापी ति कायपरिग्गाहक-
विरियसमायोगपरिदीपनमेतं । सो हि यस्मा तस्मिं समये यं तं विरियं
तीसु भवेसु किलेसानं आतापनतो आतापो ति वुच्चति, तेन समन्नागतो
होति, तस्मा आतापी ति वुच्चति ।

सम्पजानो ति कायपरिग्गाहकेन सम्पजञ्जसङ्खतेन जाणेन समन्नागतो ।

१५ सतिमा ति कायपरिग्गाहिकाय सतिया समन्नागतो । अयं पन यस्मा
सतिया आरम्मणं परिग्गहेत्वा पञ्चाय अनुपस्सति, न हि सतिविरहितस्स
अनुपस्सना नाम अत्थि, तेनेवाह—“सतिञ्च ख्वाहं, भिक्खवे, सब्बत्थिकं
वदामी” [सं० ४.१०३] ति, तस्मा एत्थ “काये कायानुपस्सी विहरती”
ति एत्तावता कायानुपस्सनासतिपट्टानकम्मट्टानं वुत्तं होति । अथ वा यस्मा
२० अनातापिनो अन्तोसङ्खेपो अन्तरायकरो होति, असम्पजानो उपायपरिग्गहे
अनुपायपरिवज्जने च सम्मुहति, मुट्ठस्सती^४ उपायापरिच्चागे अनुपायापरिग्गहे
च असमत्थो व होति, तेनस्स तं कम्मट्टानं न सम्पज्जति ; तस्मा येसं
धम्मानं आनुभावेन तं सम्पज्जति तेसं दस्सनत्थं “आतापी सम्पजानो सतिमा”
ति इदं वुत्तं ति वेदितब्बं ।

B. 220

B. 210

२५ इति कायानुपस्सनासतिपट्टानं सम्पयोगङ्गञ्च दस्सेत्वा इदानीं पहानज्झं
दस्सेतुं विनेय्य लोके अभिज्झादोमनस्सं ति वुत्तं । तत्थ विनेय्या ति

१. पटिनिस्सज्जेन्तो—स्या०, सु०, रो० । २. चतुसु—सी० । ३. अञ्जतरेन—स्या० ।
४. मुट्ठस्सति—सी० ।

तदङ्गविनयेन वा विक्खम्भनविनयेन वा विनयित्वा । लोके ति एत्थं थायं
अज्झत्तादिभेदो कायो परिगहितो स्वेव इध लोको नाम । तस्मिं लोके
अभिज्झादोमनस्सं विनयित्वा ति अत्थो । यस्मा पनेत्थ अभिज्झागहणेन
कामच्छन्दो, दोमनस्सगहणेन व्यापादो सङ्गहं गच्छति, तस्मा नीवरणपरिया-
पन्नबलवधम्मद्वयदस्सनेन नीवरणप्पहानं^१ वुत्तं होती ति वेदितब्बं ।

5

विसेसेन चेत्थ अभिज्झाविनयेन कायसम्पत्तिमूलकस्स अनुरोधस्स,
दोमनस्सविनयेन कायविपत्तिमूलकस्स विरोधस्स, अभिज्झाविनयेन च काये
अभिरतिया, दोमनस्सविनयेन कायभावनाय अनभिरतिया, अभिज्झाविनयेन
काये अभूतानं सुभसुखभावादीनं पक्खेपस्स, दोमनस्सविनयेन काये भूतानं
असुभासुखभावादीनं अपनयनस्स च पहानं वुत्तं । तेन योगावचरस्स योगानु- 10
भावो योगसमत्थता च दीपिता होति । योगानुभावो हि एस यदिदं^३
अनुरोधविरोधविप्पमुत्तो, अरतिरतिसहो, अभूतपक्खेपभूतापनयनविरहितो
च होति । अनुरोधविरोधविप्पमुत्तो चेत्य अरतिरतिसहो अभूतं अपक्खिपन्तो
भूतञ्च अनपनेन्तो योगसमत्थो होती ति ।

अपरो नयो—“काये कायानुपस्सी” ति एत्थ अनुपस्सनाय कम्मट्ठानं 15
वुत्तं । विहरती ति एत्थ वुत्तविहारेण कम्मट्ठानिकस्स कायस्स परिहरणं ।
आतापी ति आदीसु^३ आतापेन सम्मप्पधानं, सतिसम्पज्ज्जेन सब्बत्थिक-
कम्मट्ठानं, कम्मट्ठानपरिहरणूपायो^४ वा ; सतिया वा कायानुपस्सनावसेन
पटिलद्धसमथो, सम्पज्ज्जेन विपस्सना, अभिज्झादोमनस्सविनयेन भावना-
फलं वुत्तं ति वेदितब्बं ।

R. 221

20

अयं ताव कायानुपस्सनासतिपट्टानुद्देशस्स अत्थवण्णना ।

वेदनानुपस्सनादिउद्देशवण्णना

वेदनानुपस्सनासतिपट्टानुद्देशादीसु पि अज्झत्तादीनि वुत्तनयेनेव वेदि-
तब्बानि । एतेसु पि हि अत्तनो वेदनादीसु, परस्स वेदनादीसु, कालेन
अत्तनो कालेन परस्स वेदनादीसु ति तिविधो^५ परिगहो वुत्तो । वेदनासु

B. 211

१. नीवरणप्पहारां—सी० । २. हदयं—स्या०, सु ; यदयं—सी० । ३. आदीसु—सी० ।

४. परिहरणूपायो—स्या० । ५. तिविधो वा—स्या० ।

वेदानुपस्सी ति आदीसु च वेदनादीनं पुन-वचने पयोजनं कायानुपस्सनायं वुत्तनयेनेव वेदितव्वं । वेदनासु वेदानुपस्सी, चित्ते चित्तानुपस्सी, धम्मेषु धम्मानुपस्सी ति एत्थ पन वेदना ति तिस्सो वेदना । ता च लोकिया एव; चित्तम्पि लोकियं । तथा धम्मा । तेसं विभागो निद्देसवारे पाकटो
 ५ भविस्सति । केवलं पनिध यथा वेदना अनुपस्सितव्वा तथा अनुपस्सन्तो “वेदनासु वेदानुपस्सी” ति वेदितव्वो । एस नयो चित्तधम्मेषु । कथञ्च वेदना अनुपस्सितव्वा ति ? सुखा ताव वेदना दुक्खतो, दुक्खा सल्लतो, अदुक्खमसुखा अनिच्चतो । यथाह—

“यो सुखं दुक्खतो अद्”, दुक्खमद्दुक्ख सल्लतो ।
 १० अदुक्खमसुखं सन्तं, अद्दुक्ख नं अनिच्चतो ।
 स वे सम्मदसो^१ भिक्खु, उपसन्तो चरिस्सती” [सं० ३.१८५] ति ॥

सव्वा एव चेता दुक्खा ति पि अनुपस्सितव्वा^३ । वुत्तञ्चेतं^४—
 “यं किञ्चि वेदयितं सव्वं तं दुक्खास्मि ति वदामी” [सं० ३.१९२]
 ति । सुखा दुक्खतो पि च अनुपस्सितव्वा, यथाह—“सुखा खो,
 १५ आवुसो विसाख, वेदना ठितिसुखा, विपरिणामदुक्खा”^५ [म० १.३७३]
 ति सव्वं वित्थारेतव्वं । अपि च अनिच्चादिसत्तानुपस्सनावसेन^६ पि [पटि० ४९८] अनुपस्सितव्वा । सेसं निद्देसवारे येव पाकटं भविस्सति ।

चित्तधम्मेषु पि चित्तं ताव आरम्भणाधिपतिसहजातभूमिकम्मविपाक-
 क्रियानान्तभेदानं^७ अनिच्चादिनुपस्सनानं^८ निद्देसवारे आगतसरागादिभेदा-
 नञ्च वसेन अनुपस्सितव्वं । धम्मा सलक्खणसामञ्जलक्खणानं सुञ्जता-
 धम्मस्स अनिच्चादिसत्तानुपस्सनानं निद्देसवारे आगतसन्तासन्तादिभेदानञ्च
 वसेन अनुपस्सितव्वा । सेसं वुत्तनयमेव । कामञ्चेत्थ यस्स कायसंखाते
 लोके अभिज्झादोमनस्सं पहीनं, तस्स वेदनादिलोकेसु पि तं पहीनमेव ।
 नानापुगलवसेन पन नानाचित्तक्खणिकसतिपट्टानभावनावसेन च सव्वत्थ

१. दक्खि-सी० । २. सम्मदसो-सी०, स्या० । ३. अनुपस्सितव्वा व-स्या० ।
 ४. वुत्तञ्चेतं-स्या०, म०; वुत्तं हेतं-रो० । ५. विपरिणाम-सी० । ६. सत्तानुपस्सनानं
 वसेन-स्या०; सत्तानुपस्सनावसेन-म० । ७. ०किरिया०-स्या० । ८. अनिच्चादि अनुपस्स-
 नानं-स्या०; अनिच्चादीनुपस्सनानं-सी० ।

वुत्तं । यतो वा एकत्थ पहीनं, सेसेसु पि पहीनं होति । तेनेवस्स तत्थ पद्धानदस्सनत्थम्पि एवं^१ वुत्तं ति वेदितब्बं ति ।

उद्देसवारवणना निट्ठिता ।

कायानुपस्सनानिद्देसवणना

२. इदानीं सेय्यथा पि नाम छेको विलीवकारको^३ थूलकिलञ्ज-सण्ह-किलञ्ज-चङ्गोटक-पेळा-पुटादीनि उपकरणानि कत्तुकामो^४ एकं महावेळुं लभित्वा चतुधा छिन्दित्वा^५ ततो एकेकं वेळुखण्डं गहेत्वा फलेत्वा^६ तं तं उपकरणं ५ करेय्य, यथा वा पन छेको सुवण्णकारो नानाविहितं पिळ्ळन्धनविकर्त्ति कत्तु-कामो सुपरिसुद्धं सुवण्णघटिकं लभित्वा चतुधा भिन्दित्वा^७ ततो एकेकं कोट्टासं गहेत्वा तं तं पिळ्ळन्धनं करेय्य, एवमेव भगवा सतिपट्टानदेसनाय सत्तानं अनेकप्पकारं विसेसाधिगमं कत्तुकामो एकमेव सम्मार्सति “चत्तारो सति पट्टाना—इध भिक्खु अज्झत्तं काये कायानुपस्सी विहरती” ति आदिना १० नयेन आरम्मणवसेन चतुधा भिन्दित्वा ततो एकेकं सतिपट्टानं गहेत्वा विभजन्तो कथञ्च भिक्खु अज्झत्तं काये ति आदिना नयेन निद्देसवारं वत्तुमारद्धो ।

तत्थ कथञ्चा ति आदि वित्थारेतुं कथेतुकम्प्यतापुच्छ । अयं पनेत्थ संखेपत्थो—केन च आकारेन केनप्पकारेन भिक्खु अज्झत्तं काये कायानुपस्सी १५ विहरती ति ? सेसपुच्छावारेसु पि एसेव नयो । इध भिक्खू ति इमास्मि सासने भिक्खु । अयं^८ चेत्थ^९ इध-सद्दो अज्झत्तादिवसेन सब्बप्पकारकायानु-पस्सना निब्बत्तकस्स पुग्गलस्स सन्निस्सयभूतसासनपरिदीपनो अब्जसासनस्स तथाभावपटिसेधनो च । वुत्तञ्हेतं—“इधेव, भिक्खवे, समणो...पे०... सुञ्जा परप्पवादा समणेहि^{१०} अञ्जेही” [अं० २.२५३, म० १.६०] ति । २० R. 223 तेन वुत्तं “इमास्मि सासने भिक्खू” ति ।

१. एतं—स्या० । २. विलिप्पकारको—स्या०, सु० । ३. कातुकामो—स्या० ।

४. भिन्दित्वा—सी०, रो० । ५. फालित्वा—स्या० । ६. छिन्दित्वा—स्या० । ७-७. अयं हेत्थ—स्या०, म० । ८. समणेभि—स्या०, म० ।

अज्झत्तं कायं ति अत्तनो कायं । उद्धं पादतला ति पादतलतो
उपरि । अधो केसमत्थका ति केसगगतो हेट्ठा । तच्चपरियन्तं ति तिरियं
तच्चपरिच्छन्नं । पूरं नानप्पकारस्स असुचिनो पच्चवेक्खती ति नानप्पकार-
केसादिअसुचिभरितो अयं कायो ति पस्सति । कथं ? अत्थि इमस्मिं काये
5 केसा ...पे०... मुत्तं ति । तत्थ अत्थी ति संविज्जन्ति । इमस्मिं ति
व्वायं उद्धं पादतला अधो केसमत्थका तिरियं तच्चपरियन्तो पूरो नानप्पकारस्स
असुचिनो ति वुच्चति तस्मिं । काये ति सरीरे । सरीरज्झि असुचिसंचयतो
कुच्छित्तानं केसादीनञ्चैव चक्खुरोगादीनञ्च रोगसत्तानं आयभूततो
कायो ति वुच्चति ।

- 10 केसा लोमा ति एते केसादयो द्वत्तिंसाकारा । तत्थ अत्थि इमस्मिं
काये केसा, अत्थि इमस्मिं काये लोमा ति एवं सम्बन्धो वेदितव्वो ।
इमस्मिज्झि पादतलतो पट्ठाय उपरि, केसमत्थका पट्ठाय हेट्ठा, तच्चतो पट्ठाय
तिरियन्ततो ति एतके व्याममत्ते कळेवरे सब्बाकारेण पि विचिनन्तो न कोचि
किञ्चि सुत्तं वा मणिं वा वेळुरियं वा अगहं वा कुङ्कुमं वा कप्पूरं^१ वा
15 वासचुण्णादि वा अणुमत्तम्पि सुचिभावं पस्सति, अथ खो परमदुग्गन्धजेगुच्छं
अस्सिरीकदस्सनं नानप्पकारं केसलोमादिभेदं असुचिं येव पस्सति ।
तेन वुत्तं—अत्थि इमस्मिं काये केसा लोमा ...पे०... मुत्तं ति ।
अयमेत्थ पदसम्बन्धतो वण्णना ।

- इमं पन कम्मट्ठानं भावेत्वा अरहत्तं पापुणितुकामेन कुलपुत्तेन आदितो
20 व चतुर्विधं सीलं सोधेत्वा सुपरिसुद्धसीले पतिट्ठितेन, व्वायं दससु पळिबोधेसु
पळिबोधो अत्थि तं उपच्छिन्दित्वा, पटिकूलमनसिकारकम्मट्ठानभावनाय^२
पठमज्झानं निब्वत्तेत्वा, भानं पादकं कत्वा विपस्सनं पट्टपेत्वा, अरहत्तं
अनागामिफलादीसु वा अञ्जतरं पत्तस्स सब्बन्तिमेन परिच्छेदेन साट्ठकथा-
पालिया^३ कतपरिचयस्स तन्तिआचरियस्सा पि कल्याणमित्तस्स सन्तिके
B. 224 25 उग्गहेतव्वं । विमुद्धं तथारूपं कल्याणमित्तं एकविहारे अलभन्तेन तस्स
वसनट्ठानं गत्वा उग्गहेतव्वं । तत्थ^४ चतुर्विधसीलविसोधनञ्चैव [विमु० २९]

१. कप्पूर—स्या० । २. पटिकूल०—म० ; पटिकूल०—स्या० । ३. साट्ठकथाय पालिया—
स्या० । ४. सी० पोत्थके नत्थि ।

पळिबोधो च पळिबोधुपच्छेदो च [विसु० ६१] आचरियस्स सन्तिकं
उपसङ्कमनविधानञ्च [विसु० ६६] सब्बम्पि विसुद्धिमग्गे वित्थारतो कथितं^१ ।
तस्मा तं तत्थ कथितनयेनेव वेदितव्वं ।

आचरियेन पन कम्मट्ठानं कथेन्तेन तिविधेन कथेतव्वं । एको भिक्खु
पकतिया उग्गहितकम्मट्ठानो होति । तस्स एकं द्वे निसज्जवारे सज्जायं^५
कारेत्वा कथेतव्वं । एको सन्तिके वसित्वा उग्गणिहतुकामो होति । तस्स
आगतागतवेलाय कथेतव्वं । एको उग्गणिहत्वा^३ अञ्जत्थ गन्तुकामो होति ।
तस्स नातिपपञ्चं नातिसङ्खेपं कत्वा निज्जटं निग्गण्ठिकं कम्मट्ठानं कथेतव्वं ।
कथेन्तेन किं आचिक्खितव्वं ति ? सत्तथा उग्गहकोसल्लं दसथा च मनसिकार-
कोसल्लं आचिक्खितव्वं ।

B. 214

10

तत्थ वचसा मनसा वर्णतो सण्ठानतो दिसतो ओकासतो परिच्छेदतो
ति एवं सत्तथा उग्गहकोसल्लं आचिक्खितव्वं । इमस्मिञ्चिह पटिकूल-
मनसिकारकम्मट्ठाने^३ यो पि तिपिटको होति, तेन पि मनसिकारकाले
पठमं वाचाय सज्जायो कातव्वो । एकच्चस्स हि सज्जायं करोन्तस्सेव
कम्मट्ठानं पाकटं होति, मलयवासीमहादेवत्थेरस्स सन्तिके उग्गहितकम्मट्ठा-^{१५}
नानं द्वित्रं थेरानं विय । थेरो किर तेहि कम्मट्ठानं याचितो 'चत्तारो
मासे इमं एवं सज्जायं करोथा' ति द्वात्तिसाकारपारिअदसि । ते, किञ्चापि
तेसं द्वे तयो निकाया पगुणा, पदक्खिणग्गाहिताय पन चत्तारो मासे
द्वात्तिसाकारं सज्जायन्ता व सोतापन्ना अहेसुं ।

तस्मा कम्मट्ठानं कथेन्तेन आचरियेन अन्तेवासिको वत्तव्वो—'पठमं^{२०}
ताव वाचाय सज्जायं करोही' ति । करोन्तेन च तच्चपञ्चकादीनि
परिच्छिन्दित्वा अनुलोमपटिलोमवसेन सज्जायो कातव्वो । "केसा लोमा
नखा दन्ता तचो" ति हि क्त्वा पुन पटिलोमतो "तचो दन्ता नखा लोमा
केसा" ति वत्तव्वं । तदनन्तरं वक्कपञ्चके "मंसं न्हारु" अट्ठि अट्ठिमिज्जं
वक्कं" ति क्त्वा पुन पटिलोमतो "वक्कं अट्ठिमिज्जं अट्ठि न्हारु मंसं तचो^{२५}
दन्ता नखा लोमा केसा" ति वत्तव्वं । पप्फासपञ्चके "हृदयं यकनं

R. 225

१. कथितो-सी० । २. उग्गहित्वा-स्या० । ३. पटिकूल०-म०, स्या० ।

४. एव-सी० । ५. न्हारु-स्या०, सु०, रो० ; न्हारु-म० ।

किलोमकं पिहकं पप्फासं” ति वत्वा पुन पटिलोमतो “पप्फासं पिहकं किलोमकं यकनं हृदयं वक्कं अट्टिमिञ्जं अट्टि नहार मंसं तचो दन्ता नखा लोमा केसा” ति वत्तब्बं ।

ततो इमं तन्ति अनारुहम्पि पटिसम्भदामग्गे [पटि० ९-१०] आगतं
5 मत्थलुङ्गं करीसावसाने तन्ति आरोपेत्वा इमस्मि मत्थलुङ्गपञ्चके “अन्तं
अन्तगुणं उदरियं करीसं मत्थलुङ्गं” ति वत्वा पुन पटिलोमतो “मत्थलुङ्गं
करीसं उदरियं अन्तगुणं अन्तं पप्फासं पिहकं किलोमकं यकनं हृदयं वक्कं
अट्टिमिञ्जं अट्टि नहार मंसं तचो दन्ता नखा लोमा केसा” ति वत्तब्बं ।

B. 215

ततो मेदच्छक्के “पितं सेम्हं पुब्बो लोहितं सेदो मेदो” ति वत्वा पुन
10 पटिलोमतो “मेदो सेदो लोहितं पुब्बो सेम्हं पितं मत्थलुङ्गं करीसं उदरियं
अन्तगुणं अन्तं पप्फासं पिहकं किलोमकं यकनं हृदयं वक्कं अट्टिमिञ्जं
अट्टि नहार मंसं तचो दन्ता नखा लोमा केसा” ति वत्तब्बं ।

ततो मुत्तच्छक्के “अस्सु वसा खेळो” सिद्धाणिका लसिका मुत्तं” ति
वत्वा पुन पटिलोमतो “मुत्तं लसिका सिद्धाणिका खेळो वसा अस्सु मेदो सेदो
15 लोहितं पुब्बो सेम्हं पितं मत्थलुङ्गं करीसं उदरियं अन्तगुणं अन्तं पप्फासं
पिहकं किलोमकं यकनं हृदयं वक्कं अट्टिमिञ्जं अट्टि नहार मंसं तचो दन्ता नखा
लोमा केसा” ति एवं कालसतम्पि कालसहस्सम्पि कालसतसहस्सम्पि वाचाय
सज्झायो कातब्बो । वचसा सज्झायेन हि कम्मट्टानतन्ति पगुणा होति ; न
इतोचितो च चित्तं विधावति ; कोट्टासा पाकटा होन्ति, हत्थसङ्खलिका
20 विय खायन्ति, वतिपादपन्ति विय च खायन्ति । यथा च पन वचसा, तथेव
मनसा पि सज्झायो कातब्बो । वचसा सज्झायो^१ हि मनसा सज्झायस्स
पच्चयो होति । मनसा सज्झायो लक्खणपटिवेधस्स पच्चयो होति ।
लक्खणपटिवेधो मग्गफलपटिवेधस्स पच्चयो होति ।

R. 226

‘वण्णतो’ ति केसादीनं वण्णो ववत्थपेतब्बो । ‘सण्ठानतो’ ति तेसं
25 येव सण्ठानं ववत्थपेतब्बं । ‘दिसतो’ ति इमस्मि सरीरे नाभितो उद्धं उपरिमा
दिसा, अधो हेट्ठिमा दिसा । तस्मा “अयं कोट्टासो इमिस्सा नाम दिसाया”

१. खेलो-सी० । २. सज्झायो पि-स्या० ।

ति दिसा वक्थपेतब्बा । ‘ओकासतो’ ति “अयं कोट्टासो इमस्मि नाम ओकासे पतिट्ठितो” ति एवं तस्स तस्स ओकासो वक्थपेतब्बो । ‘परिच्छेदतो’ ति सभागपरिच्छेदो विसभागपरिच्छेदो ति द्वे परिच्छेदा । तत्थ “अयं कोट्टासो हेट्ठा च उपरि च तिरियञ्च इमिना नाम परिच्छिन्नो” ति एवं सभागपरिच्छेदो वेदितब्बो । “केसा न लोमा, लोमा पि न केसा” ति एवं 5
अमिस्सीकतवसेन^१ विसभागपरिच्छेदो वेदितब्बो ।

एवं सत्तथा उग्गहकोसल्लं आचिक्खन्तेन पन “इदं कम्मट्ठानं अमुकस्मि सुते पटिक्कूलवसेन^२ कथितं, अमुकस्मि धातुवसेना” ति जत्वा आचिक्खितब्बं । इदञ्चिह महासतिपट्टाने [दी० २.२१७, म० १. ७६] पटिक्कूलवसेनेव कथितं, महाहत्थिपदोपम^३ [म० १.२३५]—महाराहुलोवाद- 10
[म० २.१००]—धातुविभङ्गेषु [म० ३.३२२] धातुवसेन कथितं । कायगतासतिसुत्ते [म० ३.१५१] पन यस्स वण्णतो उपट्ठाति, तं सन्धाय चत्तारि ज्ञानानि विभत्तानि । तत्थ धातुवसेन कथितं विपस्सनाकम्मट्ठानं होति, पटिक्कूलवसेन कथितं समथकम्मट्ठानं । तदेतं इध समथकम्मट्ठानं अविसेसतो सब्बसाधारणवसेन कथितं ति केचि^४ वदन्ति येवा ति । 15

एवं सत्तथा उग्गहकोसल्लं आचिक्खित्वा “अनुपुब्बतो, नातिसीघतो, नातिसणिकतो, विक्खेपपटिबाहनतो, पण्णत्तिसमतिक्रमनतो, अनुपुब्बमुञ्चनतो, अप्पनातो, तयो च सुत्तन्ता” ति एवं दसथा मनसिकारकोसल्लं आचिक्खितब्बं । तत्थ ‘अनुपुब्बतो’ ति इदञ्चिह सज्झायकरणतो पट्टाय अनुपटिपाटिया मनसिकातब्बं, न एकन्तरिकाय । एकन्तरिकाय हि मनसिकरोन्तो 20
यथा नाम अकुसलो पुरिसो द्वत्तिसपदं निस्सेणि एकन्तरिकाय आरोहन्तो किलन्तकायो पतति, न आरोहणं सम्पादेति ; एवमेव भावनासम्पत्तिवसेन अधिगन्तब्बस्स अस्सादस्स अनधिगमा किलन्तचित्तो पतति, न भावनं सम्पादेति ।

अनुपुब्बतो मनसिकरोन्तेना पि च ‘नातिसीघतो’ मनसिकातब्बं । 25
अतिसीघतो मनसिकरोतो हि यथा नाम तियोजनं मग्गं पटिपज्जित्वा

१. अमिस्सि०—स्या० । २. पटिक्कूलवसेन—रो० । ३. महाहत्थिपदोपम—रो० ।

४. सी०, म० पोत्थकेसु नत्थि ।

ओक्कमनविस्सज्जनं असल्लक्खेत्वा सीघेन जवेन सत्तक्खत्तुम्पि गमनागमनं करोतो पुरिसस्स किञ्चापि अट्ठानं परिकखयं गच्छति, अथ खो पुच्छित्वा^१ व गन्तब्बं होति ; एवमेव केवलं कम्मट्ठानं परियोसानं पापुणाति, अविभूतं पन होति, न विसेसं आवहति । तस्मा नातिसीघतो मनसिकातब्बं ।

B. 217

5 यथा च नातिसीघतो एवं 'नातिसणिकतो' पि । अतिसणिकतो मनसिकरोतो हि यथा नाम तदहेव तियोजनं मग्गं गन्तुकामस्स पुरिसस्स अन्तरामग्गे रुक्खपव्वतगहनादीसु विलम्बमानस्स मग्गो परिकखयं न गच्छति, द्वीहतीहेन परियोसापेतब्बो होति ; एवमेव कम्मट्ठानं परियोसानं न गच्छति, विसेसाधिगमस्स पच्चयो न होति ।

10 'विक्खेपपटिवाहनतो' ति कम्मट्ठानं विस्सज्जेत्वा^२ बहिद्धा पुथुत्ता-रम्मणे चेतसो विक्खेपो पटिवाहितब्बो । अप्पटिवाहतो हि यथा नाम एकपदिकं पपातमग्गं पटिपन्नस्स पुरिसस्स अक्कमनपदं असल्लक्खेत्वा इतोचितो च विलोकयतो पदवारो विरज्झति, ततो सतपोरिसे पपाते पतितब्बं होति ; एवमेव बहिद्धा विक्खेपे सति कम्मट्ठानं परिहायति, परिधंसति । तस्मा
15 विक्खेपपटिवाहनतो मनसिकातब्बं ।

'पण्णत्तिसमतिक्रमनतो' ति या अयं "केसा लोमा" ति आदिका पण्णत्ति तं अतिक्रमित्वा पटिक्कूलं ति चित्तं ठपेतब्बं । यथा हि उदकदुल्लभकाले मनुस्सा अरज्जे उदपानं^३ दिस्वा तत्थ तालपण्णादिकं किञ्चिदेव सज्जाणं बन्धित्वा तेन सज्जाणेन आगन्त्वा नहायन्ति चेव पिवन्ति च, यदा पन तेसं
20 अभिण्हसञ्चारेण आगतागतपदं पाकटं होति, तदा सज्जाणेन किञ्चं न होति, इच्छित्तिच्छित्तक्खणे गन्त्वा नहायन्ति चेव पिवन्ति च ; एवमेव पुब्बभागे 'केसा लोमा' ति पण्णत्तिवसेन मनसिकरोतो पटिक्कूलभावो पाकटो होति । अथ 'केसा लोमा' ति पण्णत्ति समतिक्रमित्वा पटिक्कूलभावे येव चित्तं ठपेतब्बं ।

'अनुपुब्बमुञ्चनतो' ति यो यो कोट्टासो^४ न उपट्ठाति, तं तं मुञ्चन्तेन
25 अनुपुब्बमुञ्चनतो मनसिकातब्बं । आदिकम्मिकस्स हि 'केसा' ति मनसिकरोतो मनसिकारो गन्त्वा 'मुत्तं' ति इमं परियोसानकोट्टासमेव आहच्च

R. 228

१. मुञ्चित्वा—स्या०

२. विस्सज्जेत्वा—स्या० ।

३. उदकट्टानं—स्या० ।

४. सी० पोत्थके नत्थि ।

तिट्ठति । 'मुत्तं' ति च मनसिकरोतो मनसिकारो गत्वा 'केसा' ति इमं आदिकोट्टासमेव आहच्च तिट्ठति । अथस्स मनसिकरोतो केचि कोट्टासा उपट्ठहन्ति, केचि न उपट्ठहन्ति । तेन ये ये उपट्ठहन्ति तेसु तेसु ताव कम्मं कातब्बं, याव द्वीसु उपट्ठितेसु तेसम्पि एको सुट्ठतरं उपट्ठहति । एवं उपट्ठितं पन तमेव पुनप्पुनं मनसिकरोन्तेन अप्पना उप्पादेतब्बा । 5

तत्रायं उपमा—यथा हि द्वीत्तिसतालके तालवने वसन्तं मक्कटं गहेतुकामो लुट्ठो आदिमिह ठिततालस्स पण्णं सरेन विज्झित्वा उक्कुट्ठि करेय्य ; अथ सो मक्कटो पटिपाटिया तस्मिं तस्मिं ताले पतित्वा परियन्त-
तालमेव गच्छेय्य ; तत्थ पि गत्वा लुट्ठेन तथेव कते पुन तेनेव नयेन आदितालं
आगच्छेय्य ; सो एवं पुनप्पुनं पटिपाटिया गच्छन्तो^१ उक्कुट्ठुक्कुट्ठिट्ठाने येव 10
उट्ठित्वा पुन अनुक्कमेन एकास्मिं ताले निपतित्वा तस्स^२ वेमज्झे
मकुलतालपण्णसूचि^३ दळ्हं गहेत्वा विज्झियमानो पि न उट्ठेय्य, एवं
सम्पदमिदं दट्ठब्बं ।

B. 218

तत्रिदं^४ ओपम्मसंसन्दनं—यथा हि तालवने द्वीत्तिस ताला, एवं
इमास्मिं काये द्वीत्तिस कोट्टासा ; मक्कटो विय चित्तं ; लुट्ठो विय योगावचरो ; 15
मक्कटस्स द्वीत्तिसतालके तालवने निवासो विय योगिनो चित्तस्स द्वीत्तिस-
कोट्टासके काये आरम्मणवसेन अनुसंचरणं ; लुट्ठेन आदिमिह ठिततालस्स
पण्णं सरेन विज्झित्वा उक्कुट्ठिया कताय मक्कटस्स तस्मिं तस्मिं ताले पतित्वा
परियन्ततालगमनं विय योगिनो 'केसा' ति मनसिकारे आरद्धे पटिपाटिया
गत्वा परियोसानकोट्टासे एव चित्तस्स सण्ठानं ; पुन पच्चागमने पि एसेव 20
नयो ; पुनप्पुनं पटिपाटिया गच्छमानस्स मक्कटस्स उक्कुट्ठुक्कुट्ठिट्ठाने^५ उट्ठानं
विय पुनप्पुनं मनसिकरोतो केसुचि केसुचि^६ उपट्ठितेसु अनुपट्ठहन्ते
विस्सज्जेत्वा उपट्ठितेसु परिकम्मकरणं ; अनुक्कमेन एकास्मिं ताले निपतित्वा
तस्स वेमज्झे मकुलतालपण्णसूचि दळ्हं गहेत्वा विज्झियमानस्सा पि अनुट्ठानं
विय अवसाने द्वीसु उपट्ठितेसु यो सुट्ठतरं उपट्ठाति तमेव पुनप्पुनं मनसि- 25
करित्वा अप्पनाय उप्पादनं ।

R. 229

१. गच्छमानो—स्या०, म०, रो० । २. तस्सेव—स्या० । ३. मकुळ०—स्या०, म० ;
एवं उपरि पि । ४. तत्रोदं—स्या० । ५. उक्कुट्ठुक्कुट्ठिट्ठाने—रो० । ६. स्या० पोत्यके नत्थि ।

- अपरा पि उपमा—यथा नाम पिण्डपातिको भिक्खु द्वित्तिसकुलं गामं उपनिस्साय वसन्तो पठमगेहे येव द्वे भिक्खा लभित्वा परतो एकं विस्सज्जेय्य^१; पुनदिवसे तिस्सो लभित्वा परतो द्वे विस्सज्जेय्य; ततियदिवसे आदिमिह येव पत्तपूरं लभित्वा आसनसालं गन्त्वा परिभुज्जेय्य, एवं सम्पदमिदं
- 5 दट्ठब्बं । द्वित्तिसकुलगामो विय हि द्वित्तिसाकारो; पिण्डपातिको विय योगावचरो; तस्स तं गामं उपनिस्साय वासो विय योगिनो द्वित्तिसाकारे परिकम्मकरणं; पठमगेहे द्वे भिक्खा लभित्वा परतो एकिस्सा विस्सज्जनं विय दुतियदिवसे तिस्सो लभित्वा परतो द्वित्रं विस्सज्जनं विय च मनसिकरोतो मनसिकरोतो अनुपट्ठहन्ते अनुपट्ठहन्ते विस्सज्जेत्वा उपट्ठितेसु उपट्ठितेसु याव
- 10 कोट्ठासद्वये परिकम्मकरणं; ततियदिवसे आदिमिह येव पत्तपूरं लभित्वा आसनसालायं निसीदित्वा परिभोगो विय द्वीसु यो सुट्ठुतरं उपट्ठहति तमेव पुनपुनं मनसिकरित्वा अप्पनाय उप्पादनं ।

‘अप्पनातो’ ति अप्पनाकोट्ठासतो । केसादासु एकेकास्मि कोट्ठासे अप्पना होती ति वेदितब्बा ति अयमेत्थ अधिप्पायो ।

- 15 ‘तयो च सुत्तन्ता’ ति अधिचित्तं, सीतिभावो, बोज्झङ्गकोसल्लं ति इमे तयो सुत्तन्ता विरियसमाधियोजनत्थं वेदितब्बा ति अयमेत्थ अधिप्पायो । तत्थ—

अधिचित्तमनुयुत्तेन, भिक्खवे, भिक्खुना तीणि निमित्तानि कालेन कालं मनसिकातब्बानि...कालेन कालं समाधिनिमित्तं मनसिकातब्बं, कालेन कालं

- 20 पग्गहनिमित्तं मनसिकातब्बं, कालेन कालं उपेक्खानिमित्तं मनसिकातब्बं । सचे, भिक्खवे, अधिचित्तमनुयुत्तो भिक्खु एकन्तं समाधिनिमित्तञ्जेव मनसिकरेय्य, ठानं तं चित्तं कोसज्जाय संवत्तेय्य । सचे, भिक्खवे, अधिचित्तमनुयुत्तो भिक्खु एकन्तं पग्गहनिमित्तञ्जेव मनसिकरेय्य, ठानं तं चित्तं उद्धच्चाय संवत्तेय्य । सचे, भिक्खवे, अधिचित्तमनुयुत्तो भिक्खु
- R. 230 25 एकन्तं उपेक्खानिमित्तञ्जेव मनसिकरेय्य, ठानं तं चित्तं न सम्मा समाधियेय्य^२ आसवानं खयाय । यतो च खो, भिक्खवे, अधिचित्तमनुयुत्तो भिक्खु कालेन कालं समाधिनिमित्तं, पग्गहनिमित्तं, उपेक्खानिमित्तं मनसिकरोति,

१. विस्सज्जेय्य—स्या० । २. सम्मा समाधियति—सी०, रो० ।

तं होति चित्तं मुदुञ्च^१ कम्मनियञ्च पभस्सरञ्च, न च पभङ्गु, सम्मा समाधियति आसवानं खयाय ।

“सेय्यथापि, भिक्खवे, सुवण्णकारो वा सुवण्णकारन्तेवासी वा उक्कं बन्धति, उक्कं बन्धित्वा उक्कामुखं आलिम्पेति, उक्कामुखं आलिम्पेत्वा सण्डासेन जातरूपं गहेत्वा उक्कामुखे पक्खिपेय्य, उक्कामुखे पक्खिपित्वा कालेन कालं अभिधमति, कालेन कालं उदकेन परिप्फोसेति, कालेन कालं अज्झुपेक्खति । सचे, भिक्खवे, सुवण्णकारो वा सुवण्णकारन्तेवासी वा तं जातरूपं एकन्तं अभिधमेय्य, ठानं तं जातरूपं डहेय्य^२ । सचे, भिक्खवे, सुवण्णकारो वा सुवण्णकारन्तेवासी वा तं जातरूपं एकन्तं उदकेन परिप्फोसेय्य, ठानं तं जातरूपं निब्बायेय्य^३ । सचे, भिक्खवे, सुवण्णकारो वा सुवण्णकारन्तेवासी वा तं जातरूपं एकन्तं अज्झुपेक्खेय्य, ठानं तं जातरूपं न सम्मा परिपाकं गच्छेय्य ।

B. 220

“यतो च खो, भिक्खवे, सुवण्णकारो वा सुवण्णकारन्तेवासी वा तं जातरूपं कालेन कालं अभिधमति, कालेन कालं उदकेन परिप्फोसेति, कालेन कालं अज्झुपेक्खति, तं होति जातरूपं मुदुञ्च^४ कम्मनियञ्च पभस्सरञ्च, न च पभङ्गु, सम्मा उपेति कम्माय ; यस्सा यस्सा च पिञ्चनविकतिया आकङ्खति—यदि पट्टिकाय^५ यदि कुण्डलाय यदि गोवेय्यकाय यदि सुवण्णमालाय, तं चस्स अत्थं अनुभोति । एवमेव खो, भिक्खवे, अधिचित्तमनुयुत्तेन...पे०...सम्मा समाधियति आसवानं खयाय ; यस्स यस्स च अभिञ्जासच्छि करणीयस्स धम्मस्स चित्तं अभिनिन्नामेति अभिञ्जासच्छि किरियाय, तत्र तत्रेव सक्खिभव्वतं पापुणाति सति सतिआयतने” [अ० १.२३७-२३९] ति इदं सुत्तं अधिचित्तं ति वेदितव्वं ।

“छहि, भिक्खवे, धम्मेहि समन्नागतो भिक्खु भब्बो अनुत्तरं सीतिभावं सच्छिकातुं । कतमेहि छहि ? इध, भिक्खवे, भिक्खु यस्मिं समये चित्तं निग्गहेतव्वं तस्मिं समये चित्तं निग्गण्हाति, यस्मिं समये चित्तं पग्गहेतव्वं तस्मिं समये चित्तं पग्गण्हाति, यस्मिं समये चित्तं सम्पहंसितव्वं तस्मिं

R. 231

१. मुदु च-स्या०, म० । २. डहेय्य-म० । ३. निब्बापेय्य-स्या०, सु० ।

४. मुदु च-रो० । ५. पट्टिकाय-स्या० ।

समये चित्तं सम्पहंसेति, यस्मिं समये चित्तं अज्झुपेक्खितब्बं तस्मिं समये चित्तं अज्झुपेक्खति, पणोताधिमुत्तिको च होति निब्बानाभिरतो च । इमेहि खो, भिक्खवे, छहि धम्मोहि समन्नागतो भिक्खु भब्बो अनुत्तरं सीतिभावं सच्छिकातुं” [अ० ३.१३६] ति इदं सुत्तं सीतिभावो ति वेदितव्वं ।

B. 221

5

बोज्झङ्गकोसल्लं पन “एवमेव खो, भिक्खवे, यस्मिं समये लीनं चित्तं होति, अकालो तस्मिं समये पस्सद्विसम्बोज्झस्स भावनाया” [सं० ४.१०१] ति संयुत्तमहावग्गे बोज्झङ्गसंयुत्ते आगतमेव ।

इति इदं सत्तविधं उग्गहकोसल्लं सुग्गहितं कत्वा इमञ्च^१ दसविधं मनसिकारकोसल्लं सुट्ठु ववत्थपेत्वा तेन योगिना उभयकोसल्लवसेन कम्मट्ठानं
10 साधुकं उग्गहेतव्वं । सचे पनस्स आचरियेन सिद्धिं एकविहारे येव फासु होति, एवं वित्थारेन अकथापेत्वा कम्मट्ठानमनुयुञ्जन्तेन वित्थारेण लभित्वा^२ उपरुपरि^३ कथापेतव्वं । अज्जत्थ वसितुकामेन यथा-
वुत्तेन विधिना वित्थारतो कथापेत्वा पुनप्पुनं परिवत्तेत्वा सब्बं गण्ठिट्ठानं छिन्दित्वा कम्मट्ठानभावनाय अननुरूपं सेनासनं पहाय महावासतादिअट्टारस-
15 दोसवज्जिते अनुरूपे विहारे विहरन्तेन खुद्दकपल्लिवोधुपच्छेदं कत्वा यो ताव रागचरितो होति, तेन यस्मा रागो पहातव्वो, तस्मा पटिकूलमनसिकारे परिकम्मं कातव्वं । करोन्तेन पन केसेसु ताव निमित्तं गहेतव्वं । कथं ?
एकं वा द्वे केसे लुञ्चित्वा हत्थतले ठपेत्वा वण्णो ताव ववत्थपेतव्वो । छिन्नट्ठाने पि केसे ओलोकेतुं वट्ठति ; उदकपत्ते वा यागुपत्ते वा ओलोकेतुम्पि
20 वट्ठति येव । काळकाले दिस्वा काळका ति मनसिकातव्वा ; सेतकाले सेता ति । मिस्सककाले पन उस्सदवसेन मनसिकातव्वा होन्ति । यथा च केसेसु, एवं सकले पि तच्चपञ्चके दिस्वा व निमित्तं गहेतव्वं ।

एवं निमित्तं गहेत्वा सब्बकोट्टासेसु वण्णसंणानदिसोकासपरिच्छेदवसेन ववत्थपेत्वा वण्णसंणानगन्धआसयोकासवसेन पञ्चधा पटिकूलतो^४ ववत्थपेतव्वा ।

R. 232

25

तत्रायं सब्बकोट्टासेसु अनुपुब्बकथा^५—केसा ताव पकतिवण्णेन काळका अहारिट्ठकवण्णा, संणानतो दीघवट्ठलिका तुलादण्डसंणाना, दिसतो उपरिम-

१. इदञ्च—स्या० । २. अलभित्वा—स्या० । ३. उपरुपरि—स्या० । ४. पटिकूलतो—स्या०; पटिकूलतो—म०, रो० । ५. अनुपुब्बिकथा—स्या० ।

दिसाय जाता, ओकासतो उभोसु पस्सेसु कण्णचूळिकाहि, पुरतो नलाटन्तेन, पच्छतो गलवाटकेन परिच्छिन्ना । सीसकटाहवेठनं अल्लचम्मं केसानं ओकासो । परिच्छेदतो केसा सीसवेठनचम्मे वीहग्गमतं पविसित्वा पतिट्ठितेन हेट्ठा अत्तनो मूलतलेन, उपरि आकासेन, तिरियं अञ्जमञ्जेन परिच्छिन्ना । द्वे केसा एकतो नत्थी ति अयं सभागपरिच्छेदो । 5

‘केसा न लोमा, लोमा न केसा’ ति एवं अवसेसेहि एकतिसकोट्टासेहि अमिस्सीकता केसा नाम पाटियेक्को कोट्टासो ति अयं विसभागपरिच्छेदो । इदं केसानं वर्णनादितो ववत्थापनं ।

इदं पन तेसं^१ वर्णनादिवसेन पञ्चधा पटिक्कुलतो ववत्थापनं—केसा च नामेते वर्णतो पि पटिक्कूला, सण्ठानतो पि गन्धतो पि आसयतो पि 10 ओकासतो पि पटिक्कूला । मनुञ्जे पि हि यागुपत्ते वा भत्तपत्ते वा केसवर्णं किञ्चि दिस्वा ‘केसमिस्सकमिदं, हरथ नं’ ति जिगुच्छन्ति । एवं केसा वर्णतो पटिक्कूला । रत्ति भुञ्जन्ता पि केससण्ठानं अक्कवाकं वा मर्काचिवाकं वा फुसित्वा^३ पि तथेव जिगुच्छन्ति । एवं सण्ठानतो पटिक्कूला ।

तेलमक्खनपुप्फधूमादिसङ्खारविरहितानञ्च^३ केसानं गन्धो परमजेगुच्छो 15 होति, ततो जेगुच्छतरो^४ अग्गिम्हि पक्खित्तानं । केसा हि वर्णसण्ठानतो अप्पटिक्कूला पि सियुं, गन्धेन पन पटिक्कूला येव । यथा हि दहरस्स कुमारस्स वच्चं वर्णतो हळिद्विण्णं, सण्ठानतो पि हल्लिद्विपिण्डसण्ठानं; सङ्खारट्टाने छड्डितञ्च उद्धुमातककाळसुनखसरीरं वर्णतो तालपक्कवर्णं, सण्ठानतो वट्टेत्वा विस्सट्टमुदिङ्गसण्ठानं, दाठापिस्स^५ सुमनमकुल्लसदिसा 20 ति उभयम्पि वर्णसण्ठानतो सिया अप्पटिक्कूलं, गन्धेन पन पटिक्कूलमेव ; एवं केसा पि सियुं वर्णसण्ठानतो अप्पटिक्कूला, गन्धेन पन पटिक्कूला एवा ति ।

यथा पन असुचिट्टाने गामनिस्सन्देन जातानि सूपेथ्यपण्णानि नागरिक-मनुस्सानं जेगुच्छानि होन्ति अपरिभोगानि, एवं केसा पि पुब्बलोहित-मुत्तकरीसपित्तसेम्हादिनिस्सन्देन जातत्ता अतिजेगुच्छा ति इदं नेसं ‘आसयतो’ 25

१. नेसं-सी०, म० । २. छुपित्वा-स्या०, म० । ३. ० पुप्फधूप-स्या० ।

४. परमजेगुच्छतरो-स्या० । ५. दाठापिस्स-स्या० ।

B. 223

पाटिकूल्यं^१ । इमे च केसा नाम गूथरासिम्हि उद्धितकण्णिकं विय
एकत्तिसकोट्ठासरासिम्हि जाता । ते सुसानसङ्कारट्टानादीसु जातसाकं
विय, परिखादीसु^२ जातकमलकुवल्यादिपुष्पं विय च असुचिट्टाने जातत्ता
परमजेगुच्छा ति इदं तेसं 'ओकासतो' पाटिकूल्यं^३ ।

- 5 यथा च केसानं, एवं सब्बकोट्ठासानं वण्णसण्ठानगन्धासयोकासवसेन
पञ्चधा पटिकूलता ववत्थपेतब्बा । वण्णसण्ठानदिसोकासपरिच्छेदवसेन
पन सब्बे पि विसुं विसुं ववत्थपेतब्बा ।

तत्थ लोमा ताव पकतिवण्णतो न केसा विय असम्भिन्नकाळका,
काळपिङ्गला पन होन्ति ; सण्ठानतो ओनतग्गतालमूलसण्ठाना ; दिसतो
10 द्वीसु दिसासु जाता ; ओकासतो ठपेत्वा केसानं पतिट्ठितोकासञ्च हत्थपाद-
तलानि च येभुय्येन अवसेससरीरवेठनचम्मे जाता ; परिच्छेदतो सरीरवेठनचम्मे
लिक्खामत्तं पविसित्वा पतिट्ठितेन हेट्ठा अत्तनो मूलतलेन, उपरि आकासेन,
तिरियं अञ्जमञ्जेन परिच्छिन्ना । द्वे लोमा एकतो नत्थि । अयं तेसं^४
सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

- 15 नखा ति वीसतिया नखपट्टानं नामं । ते सब्बे पि वण्णतो सेता ;
सण्ठानतो मच्छसकलिकसण्ठाना ; दिसतो पादनखा हेट्ठिमदिसाय जाता,
हत्थनखा उपरिमदिसाया ति द्वीसु दिसासु जाता ; ओकासतो अङ्गुलीनं
अगपिट्ठेसु पतिट्ठिता ; परिच्छेदतो द्वीसु दिसासु अङ्गुलिकोटिमंसेहि, अन्तो
अङ्गुलिपिट्ठिमंसेन, बहि चेव अगो च आकासेन, तिरियं अञ्जमञ्जेन
R. 234 20 परिच्छिन्ना । द्वे नखा एकतो नत्थि । अयं नेसं सभागपरिच्छेदो ।
विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

दन्ता ति परिपुण्णदन्तस्स द्वत्तिस दन्तट्टिकानि । ते पि वण्णतो सेता ;
सण्ठानतो अनेकसण्ठाना । तेसं हि हेट्ठिमाय ताव दन्तपाळिया मज्जे
चत्तारो दन्ता मत्तिकापिण्डे^५ पटिपाटिया ठपितअलाबुबोजसण्ठाना । तेसं
25 उभोसु पस्सेसु एकेको एकमूलको एककोटिको मल्लिकमकुळसण्ठानो । ततो
एकेको द्विमूलको द्विकोटिको यानकउपत्थम्भनिकसण्ठानो । ततो द्वे द्वे

१. पटिकूलं—स्या० ; पाटिकूल्यं—म० । २. परिखादीसु—स्या०, सु०, रो० ।
३. पाटिकूल्यं—स्या० । ४. नेसं—सी०, म० । ५. मत्तिकपिण्डे—स्या०, म० ।

तिमूला तिकोटिका । ततो द्वे द्वे चतुमूला चतुकोटिका ति । उपरिम-
पाळिया पि एसेव नयो । दिसतो उपरिमदिसाय जाता । ओकासतो
द्वीसु हनुकट्टिकेसु पतिट्टिता । परिच्छेदतो हेट्ठा हनुकट्टिके पतिट्टितेन
अत्तनो मूलतलेन, उपरि आकासेन, तिरियं अञ्जमञ्जेन परिच्छिन्ना ।
द्वे दन्ता एकतो नत्थि । अयं नेसं सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो 5
पन केससदिसो येव ।

तचो ति सकलसरीरं वेठेत्वा ठितचम्मं । तस्स उपरि काळसाम-
पीतादिवण्णा छवि नाम^१, या^१ सकलसरीरतो पि सङ्कट्टियमाना बदरट्टिमत्ता^२
होति । तचो पन वण्णतो सेतो येव । सो चस्स सेतभावो अग्गिजाला-
भिघातपहरणप्पहारादीहि विट्ठंसिताय छविया पाकटो होति । सण्ठानतो 10
सरीरसण्ठानो व होति । अयमेत्थ सङ्खेपो ।

वित्थारतो पन पादङ्गुलित्तचो कोसकारककोससण्ठानो । पिट्ठि-
पादत्तचो पुटबन्धउपाहनसण्ठानो^३ । जङ्घत्तचो भत्तपुटकतालपण्णसण्ठानो ।
ऊरुत्तचो^४ तण्डुलभरितदीघत्थविकसण्ठानो । आनिसदत्तचो^५ उदकपूरित-
पटपरिस्सावनसण्ठानो । पिट्ठित्तचो फलकोनद्धचम्मसण्ठानो । कुच्छित्तचो 15
वीणादोणिकोनद्धचम्मसण्ठानो । उरत्तचो येभुय्येन चतुरस्ससण्ठानो ।
उभयबाहुत्तचो तूणीरोनद्धचम्मसण्ठानो । पिट्ठिहत्थत्तचो खुरकोसकसण्ठानो,
फणकत्थविकसण्ठानो^६ वा । हत्थङ्गुलित्तचो कुञ्चिकाकोसकसण्ठानो ।
गीवत्तचो गलकञ्चुकसण्ठानो । मुखत्तचो छिद्दावच्छिदो^७ कीटकुलावकसण्ठानो^७ ।
सीसत्तचो पत्तत्थविकसण्ठानो ति । 20

तचपरिगणहेकेन च योगावचरेन उत्तरोट्टतो पट्टाय उपरि मुखं आणं
पेसेत्वा पठमं ताव मुखं परियोनद्धित्वा ठितचम्मं ववत्थपेतब्बं । ततो
नलाटट्टिचम्मं । ततो थविकाय पक्खित्तपत्तस्स च थविकाय च अन्तरेन
हत्थमिव सीसट्टिकस्स च सीसचम्मस्स च अन्तरेन आणं पेसेत्वा अट्टिकेन
सट्ठि चम्मस्स एकाबद्धभावं वियोजेन्तेन सीसचम्मं ववत्थपेतब्बं । ततो 25

१-१. नामेसा-सी०, स्या०, सु० । २. बदर०-स्या० । ३. पुट-स्या०; पुब्बं०-मु० ।

४. ऊरुत्तचो-स्या० । ५. आनिसदत्तचो-स्या० । ६. फलकत्थविक०-म०, रो० ।

७-७. छिद्दावच्छिदकीटकुलावकसण्ठानो-सी० ।

खन्धचम्मं । ततो अनुलोमेन पटिलोमेन च दक्खिणहत्थचम्मं । अथ तेनेव नयेन वामहत्थचम्मं । ततो पिट्ठिचम्मं । तं तं ववत्थपेट्वा अनुलोमेन च पटिलोमेन च दक्खिणपादचम्मं । अथ तेनेव नयेन वामपादचम्मं । ततो अनुक्कमेनेव वत्थिउदरहृदयगीवचम्मनि ववत्थपेतब्बानि । अथ गोवा-
 5 चम्मनान्तरं हेट्ठिमहनुचम्मं ववत्थपेट्वा अधरोट्टपरियोसानं पापेट्वा निट्ठपेतब्बं । एवं ओळारिकोळारिकं परिगणहन्तस्स सुखुमम्पि पाकटं होति ।

दिसतो द्वीसु दिसासु जातो । ओकासतो सकलसरीरं परियोनद्धित्वा ठितो । परिच्छेदतो हेट्ठा पतिट्ठिततलेन, उपरि आकासेन परिच्छिन्नो । अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

10 मंसं ति नवमंसपेसिसतानि । तं सब्बम्पि वण्णतो रतं किंसुक-
 पुष्फसदिसं; सण्ठानतो जङ्घपिण्डकमंसं तालपण्णपुटभत्तसण्ठानं^१, ऊरुमंसं
 निसदपोतकसण्ठानं, आनिसदमंसं उद्धनकोटिसण्ठानं, पिट्ठिमंसं तालगुळपटल-
 सण्ठानं, फासुकद्वयमंसं पोत्थलिकाय^२ कुच्छियं तनुमत्तिकालेपनसण्ठानं, थनमंसं^३
 वट्टेत्वा^४ अवक्खित्तमत्तिकापिण्डसण्ठानं, बाहुद्वयमंसं दिगुणं कत्वा ठपितनिच्चम्म-
 15 महामूसिकसण्ठानं^५ । एवं ओळारिकोळारिकं मंसं परिगणहन्तस्स सुखुमम्पि
 पाकटं होति । दिसतो द्वीसु दिसासु जातं । ओकासतो साधिकानि^६ तीणि
 अट्ठिसतानि अनुलिम्पेट्वा ठितं । परिच्छेदतो हेट्ठा अट्ठिसंघाते पतिट्ठित-
 तलेन, उपरि तचेन, तिरियं अञ्जमञ्जेन परिच्छिन्नं । अयमस्स सभाग-
 परिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो व ।

20 'नहारू'^७ ति नव नहारूसतानि । वण्णतो सब्बे पि नहारू सेता ;
 सण्ठानतो नानासण्ठाना । एतेसु हि गोवाय उपरिभागतो पट्टाय पञ्च
 महानहारू सरीरं विनद्धमाना हृदयस्स पुरिमपस्सेन ओतिण्णा, पञ्च पच्छिम-
 पस्सेन, पञ्च दक्खिणपस्सेन, पञ्च वामपस्सेन, दक्खिणहत्थं विनद्धमाना पि
 हत्थस्स पुरिमपस्सेन पञ्च, पच्छिमपस्सेन पञ्च, तथा वामहत्थं विनद्धमाना
 25 पि । दक्खिणपादं विनद्धमाना पि पादस्स पुरिमपस्सेन पञ्च, पच्छिमपस्सेन

१. ०पुट०-स्या० । २. कोट्टलिकाय-स्या०, सु०, रो० । ३. थनद्वयमंसं-स्या० ।

४. ठत्वा-सो० । ५. मूसिक०-स्या० । ६. दसाधिकानि-स्या० । ७. नहारू-म० ।

पञ्च, तथा वामपादं विनद्धमाना पीति । एवं सरीरधारका^१ नाम सट्ठि
महानहारू कायं विनद्धमाना ओतिण्णा, ये कण्डराति पि वुच्चन्ति । ते सब्बे
पि कन्दलमकुलसण्णाना^२ ।

अञ्जे पन तं तं पदेसं अज्झोत्थरित्वा ठिता ततो सुखुमतरा
सुत्तरज्जुकसण्णाना । अञ्जे ततो सुखुमतरा पूतिलतासण्णाना ।^५
अञ्जे ततो सुखुमतरा महावीणातन्तिसण्णाना । अञ्जे थूलसुत्तक-
सण्णाना । हत्थपादपिट्ठियं नहारू सकुणपादसण्णाना । सीसनहारू दारकानं
सीसजालकसण्णाना । पिट्ठिनहारू आतपे पसारितअल्लजालसण्णाना ।
अवसेसा तं तं अङ्गपच्चङ्गानुगता नहारू सरीरे पट्टिमुक्कजालकञ्चुकसण्णाना ।
दिसतो द्वीसु दिसासु जाता । ओकासतो सकलसरीरे अट्ठीनि आबन्धित्वा^{१०}
ठिता । परिच्छेदतो हेट्ठा तिण्णं अट्ठिसतानं उपरि पट्टिट्ठितलेहि, उपरि
मंसचम्मानिआहच्चठितपदेसेहि, तिरियं अञ्जमञ्जेन परिच्छिन्ना । अयं
नेसं सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

B. 226

अट्ठी ति ठपेत्वा द्वित्तिस दन्तट्ठीनि अवसेसानि चतुसट्ठि हत्थट्ठीनि^३,
चतुसट्ठि पादट्ठीनि, चतुसट्ठि मंसनिस्सितानि मुदुअट्ठीनि, द्वे पण्हकट्ठीनि,^{१५}
एकेकस्मिं पादे द्वे गोप्फकट्ठीनि, द्वे जङ्घट्ठीनि, द्वे जण्णुकट्ठीनि, द्वे ऊरुट्ठीनि, द्वे
कटिट्ठीनि, अट्टारस पिट्ठिकण्टकट्ठीनि, चतुवोसति फासुकट्ठीनि, चुदस उरुट्ठीनि,
एकं हृदयट्ठि, द्वे अक्खकट्ठीनि, द्वे कोट्टट्ठीनि, द्वे बाहट्ठीनि^४, द्वे द्वे अगगवाहट्ठीनि,
सत्त गोवट्ठीनि, द्वे हनुकट्ठीनि, एकं नासिकट्ठि, द्वे अक्खिट्ठीनि, द्वे कण्णट्ठीनि,
एकं नलाटट्ठि, एकं मुद्धट्ठि, नव सीसकपालट्ठीनीति एवं तिमत्तानि अट्ठिसतानि ।^{२०}

R. 237

तानि सब्बानि पि वण्णतो सेतानि, सण्ठानतो नानासण्णानानि । तत्थ
हि अगगपादङ्गुलिट्ठीनि कतकबीजसण्णानानि । तदनन्तरानि मज्झपब्बट्ठीनि
पनसट्ठिसण्णानानि । मूलपब्बट्ठीनि पणवसण्णानानि । पिट्ठिपादट्ठीनि कोट्ठित-
कन्दलकन्दरासिसण्णानानि । पण्हकट्ठि एकट्ठितालफलबीजसण्णानं । गोप्फकट्ठीनि
बन्धकीळागोलकसण्णानानि । जङ्घट्ठीनं गोप्फकट्ठीसु^५ पट्टिट्ठितट्ठानं अनपनी-^{२५}

१. सरीरधारणा-सु०, रो० । २. कुण्डल०-म० । ३. चतुसट्ठीहत्थट्ठीनि-स्या० ।

४. बाहुट्ठीनी-स्या०, म० । ५. गोप्फकट्ठिसु-सी० ।

ततचसिन्दिकळीरसण्ठानं^१ । खुदकजङ्घट्टिकं धनुकदण्डसण्ठानं, महन्तं
मिलातसप्पपिट्टिसण्ठानं । जण्णुकट्टि एकतो परिकखीणफेणकसण्ठानं^२ ।

तत्थ जङ्घट्टिकस्स पतिट्ठितट्टानं अतिखिणग्गगोसिङ्गसण्ठानं । ऊरुट्टि^३
दुत्तच्छित्तवासिफरसुदण्डकसण्ठानं । तस्स कटिट्टिम्हि पतिट्ठितट्टानं कीळा-
5 गोळकसण्ठानं । तेन कटिट्टिनो पतिट्ठितट्टानं अग्गच्छिन्नमहापुन्नागफल-
सण्ठानं । कटिट्टीनि द्वे पि एकाबद्धानि हुत्वा कुम्भकारकउद्धनसण्ठानानि,
पाटियेक्कं कम्ममारकूटयोत्तकसण्ठानानि^४ । कोटियं ठितआनिसदट्टि अधोमुखं
कत्वा गहितसप्पफणसण्ठानं सत्तसु^५ ठानेसु^६ छिद्दावच्छिद्दं । पिट्टिकण्टकट्टीनि
अब्भन्तरतो उपरुपरि^७ ठपितसीसकपट्टवेठकसण्ठानानि^८, बाहिरतो वट्टनावळि-
10 सण्ठानानि^९ । तेसं अन्तरन्तरा ककचदन्तसदिसा द्वे तयो कण्टका होन्ति ।
चतुवीसतिया फासुकट्टीसु अपरिपुण्णानि अपरिपुण्णासितसण्ठानानि^{१०},
परिपुण्णानि परिपुण्णासितसण्ठानानि । सब्बानि पि ओदातकुक्कुटस्स
पसारितपक्खसण्ठानानि ।

चुदस उरट्टीनि जिण्णसन्दमानिकपञ्जरसण्ठानानि । हृदयट्टि दब्बिफण-
15 सण्ठानं । अक्खकट्टीनि खुदकलोहवासिदण्डसण्ठानानि । कोट्टट्टीनि^{१०}
एकतो परिकखीणसीहळकुदालसण्ठानानि^{११} । बाहट्टीनि आदासदण्डक-
सण्ठानानि । अग्गबाहट्टीनि यमकतालकन्दसण्ठानानि^{१२} । मणिबन्धट्टीनि
एकतो अल्लोयापेत्वा^{१३} ठपितसीसकपट्टवेठकसण्ठानानि^{१४} । पिट्टिहत्थट्टीनि
कोट्टितकन्दलकन्दरासिसण्ठानानि^{१५} । हत्थङ्गुलीसु मूलपब्बट्टीनि पणव-
20 सण्ठानानि ; मज्झपब्बट्टीनि अपरिपुण्णपनसट्टिसण्ठानानि ; अग्गपब्बट्टीनि
कतकबीजसण्ठानानि । सत्त गोवट्टीनि दण्डे विज्झित्वा पट्टिपाटिया
ठपितवंसकळीरचक्कलिकसण्ठानानि^{१६} । हेट्ठिमहनुकट्टि कम्माराणं अयोक्कूट-
योत्तकसण्ठानं, उपरिमं अवलेखनसत्थकसण्ठानं ।

१. अपनीततचसन्धिकळीरसण्ठानं-स्या० ; अपनीततचं भिन्दित्वा कळीरसण्ठानं-सु० ।
२. फेणक-स्या० । ३. उरट्टि-सी० । ४. ०योत्त०-स्या० म० । ५-५. सत्तठानेसु-सु०, रो० ।
६. उपरुपरि-स्या० । ७. पट०-स्या० म० । ८. वट्टनावळि०-म० । ९. ०असि०-म० ।
१०. कोट्टिट्टीनि-स्या० । ११. ०सीहल०-सी० । १२. यमकतालक०-सु० ; यमकताल-
कण्ड-रो० । १३. अल्लोयापेत्वा-स्या०, म० । १४. ०वेठ०-म०, रो० ; ०वेठक०-स्या० ।
१५. ०कण्डलकण्डररासि०-स्या०, म०, रो० । १६. ०वक्कलक०-सी० ।

अक्खिक्खूपासाकूपट्टोनि^१ अपनीतमिञ्चतरुणतालट्टिसण्ठानानि । नला-
टट्टि अधोमुखठपितसङ्ख्खालककपालसण्ठानं । कण्णचूळिकट्टोनि नहापित-
खुरकोसकसण्ठानानि । नलाटकण्णचूळिकानं उपरि पट्टबन्धनोकासे
अट्टि सङ्कुट्टितघटपुण्णपटलखण्डसण्ठानं^२ । मुद्धट्टि मुखच्छिन्नवङ्कनाळिकेर-
सण्ठानं^३ । सीसट्टोनि सिब्बेत्वा^४ ठपितजज्जरलाबुकटाहसण्ठानानि । 5

दिसतो द्वीसु दिसासु जातानि । ओकासतो अविसेसेन सकलसरीरे
ठितानि । विसेसेन पनेत्थ सीसट्टोनि गोवट्टीसु पतिट्टितानि, गोवट्टोनि पिट्टि-
कण्टकट्टीसु, पिट्टिकण्टकट्टीनि कट्टिट्टीसु, कट्टिट्टीनि ऊरुट्टीसु, ऊरुट्टीनि जण्णु-
कट्टीसु, जण्णुकट्टीनि जङ्घट्टीसु, जङ्घट्टीनि गोप्फकट्टीसु, गोप्फकट्टीनि पिट्टि-
पादट्टीसु पतिट्टितानि । परिच्छेदतो अन्तो अट्टिमिञ्जेन, उपरि मंसेन, अग्रे 10
मूले च अञ्जमञ्जेन परिच्छिन्नानि । अयं नेसं सभागपरिच्छेदो ।
विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो व ।

R. 239

अट्टिमिञ्जं ति तेसं तेसं अट्टीनं अब्भन्तरगतं मिञ्जं । तं वण्णतो सेतं ।
सण्ठानतो महन्तमहन्तानं अट्टीनं अब्भन्तरगतं वेळुनाळियं पक्खित्तसेदित-
महावेत्तगसण्ठानं, खुदानुखुद्दकानं अब्भन्तरगतं वेळुयट्टिपब्बेसु पक्खित्तसेदित- 15
तनुवेत्तगसण्ठानं । दिसतो द्वीसु दिसासु जातं । ओकासतो अट्टीनं अब्भन्तरे
पतिट्टितं । परिच्छेदतो अट्टीनं अब्भन्तरत्तेहि परिच्छिन्नं । अयमस्स
सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो व ।

B. 228

वक्कं ति एकबन्धना द्वे मंसपिण्डा । तं वण्णतो मन्दरत्तं पाळिभट्ट-
कट्टिवण्णं^५ । सण्ठानतो दारकानं यमककीळागोळकसण्ठानं, एकवण्टपटिबद्ध- 20
अम्बफलद्वयसण्ठानं^६ वा । दिसतो उपरिमाय दिसाय जातं । ओकासतो
गलवाटका निक्खन्तेन एकमूलेन थोकं गत्वा द्विधा भिन्नेन थूलनहारुना
विनिबद्धं हुत्वा हृदयमंसं परिकिखपित्वा ठितं । परिच्छेदतो वक्कं वक्कभागेन
परिच्छिन्नं । अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो व ।

हृदयं ति हृदयमंसं । तं वण्णतो रत्तपदुमपत्तपिट्टिवण्णं^७ । सण्ठानतो 25
बाहिरपत्तानि अपनेत्वा अधोमुखठपितपदुममकुळसण्ठानं । बहि मट्ठं ; अन्तो

१. ०नास०-स्या०, म० । २. संकुथितघट -सी० । ३. ०नाळिकेर०-सी० ।

४. सिब्बित्वा-स्या० । ५. पालि -सी० । ६. ०वण्ड०-स्या० । ७. रत्तं

पदुमपत्तपिट्टिवण्णं-म० ।

R. 240

कोसातकी फलस्स^१ अब्भन्तरसदिसं । पञ्चवन्तानं थोकं विकसितं, मन्द-
पञ्चानं मुकुलितमेव^२ । अन्तो चस्स पुन्नागट्टिपतिट्टानमत्तो आवाटको
होति, यत्थ अड्डुप्पसत्तमतं लोहितं सण्ठाति ; यं निस्साय मनोधातु
मनोविज्जाणधातु च वत्तन्ति^३ । तं पनेतं रागचरितस्स रत्तं होति,
५ दोसचरितस्स काळकं, मोहचरितस्स मंसधोवनुदकसदिसं^४, वितक्कचरितस्स
कुलत्थयूसवण्णं, सद्धाचरितस्स कणिकारपुप्फवण्णं, पञ्चाचरितस्स अच्छं
विप्पसन्नं अनाविलं पण्डरं परिसुद्धं निद्धोतजातिमणि विय जुतिमन्तं खायति ।
दिसतो उपरिमाय दिसाय जातं । ओकासतो सरीरब्भन्तरे द्विन्नं थनानं
मज्जे पतिट्ठितं । परिच्छेदतो हृदयं हृदयभागेन परिच्छिन्नं । अयमस्स
१० सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो व ।

B. 229

यकनं ति यमकमंसपटलं । तं वण्णतो रत्तपण्डुकधातुकं, नातिरत्त-
कुमुदस्स पत्तपिट्ठिवण्णं । सण्ठानतो मूले एकं, अग्गे यमकं कोविळारपत्त-
सण्ठानं । तच्च दन्धानं^५ एकमेव होति महन्तं, पञ्चवन्तानं द्वे वा तीणि
वा खुद्धानि । दिसतो उपरिमदिसाय जातं । ओकासतो द्विन्नं थनानं
१५ अब्भन्तरे दक्खिणपस्सं निस्साय ठितं । परिच्छेदतो यकनं^६ यकनभागेन
परिच्छिन्नं । अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केस-
सदिसो व ।

किलोमकं ति पटिच्छन्नापटिच्छन्नभेदतो दुविधं परियोनहनमंसं । तं
दुविधम्पि वण्णतो सेतं, दुकूलपिलोतिकवण्णं । सण्ठानतो अत्तनो ओकास-
२० सण्ठानं । दिसतो पटिच्छन्नकिलोमकं उपरिमाय दिसाय जातं । इतरं
द्वीसु दिसासु जातं । ओकासतो पटिच्छन्नकिलोमकं हृदयश्च वक्कश्च
पटिच्छादेत्वा ठितं । अपटिच्छन्नकिलोमकं सकलसरोरे चम्मस्स हेट्ठतो
मंसं परियोनद्धित्वा ठितं । परिच्छेदतो हेट्ठा मंसेन, उपरि चम्मेन, तिरियं
किलोमकभागेन परिच्छिन्नं । अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो
२५ पन केससदिसो व ।

१ कोसाटकी—सु०, स्या०, रो० । २. मुकुलित—स्या०, म० ; मुकुलमेव—रो० ।
३. पवतन्ति—स्या० । ४. मंसधोवनुदकसदिसं—सी० । ५. मन्दपञ्चानं—स्या० । ६. सी०,
सु० पोत्थकेसु नत्थि ।

पिहकं ति उदरजिह्वामसं । तं वण्णतो नीलं निग्गुण्डिकपुप्फवण्णं । सण्ठानतो सत्तङ्गुलपमाणं अबन्धनं काळवक्खकजिह्वासण्ठानं । दिसतो उपरिमाय दिसाय जातं । ओकासतो हृदयस्स वामपस्से उदरपटलस्स मत्थकपस्सं निस्साय ठितं, यस्मिं पहरणप्पहारेन बहिनिक्खन्ते सत्तानं जीवितक्खयो होति । परिच्छेदतो पिहकभागेन परिच्छिन्नं । अयमस्स 5 सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो व ।

B. 241

पप्फासं ति द्वत्तिसमंसखण्डप्पभेदं^१ पप्फासमंसं । तं वण्णतो रत्तं नातिपक्कउदुम्बरफलवण्णं । सण्ठानतो विसमच्छिन्नबहलपूवखण्डसण्ठानं । अब्भन्तरे असितपीतानं अभावे^२ उग्गतेन कम्मजतेजुस्मना अब्भाहत्ता सङ्घादितपलालपिण्डमिव निरसं निरोजं । दिसतो उपरिमाय दिसाय 10 जातं । ओकासतो सरीरब्भन्तरे द्विन्नं थनानमन्तरे हृदयञ्च यकनञ्च पटिच्छा-देत्वा ओलम्बन्तं^३ ठितं । परिच्छेदतो फप्फासभागेन परिच्छिन्नं । अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो व ।

अन्तं ति पुरिसस्स द्वत्तिस हत्था, इत्थिया अट्ठवीसति हत्था एकवीसतिया ठानेसु ओभग्गा अन्तवट्ठि । तदेतं वण्णतो सेतं सक्खरसुधावण्णं । सण्ठानतो 15 लोहितदोणियं आभुजित्वा ठपितसीसच्छिन्नसप्पसण्ठानं । दिसतो द्वीसु दिसासु जातं । ओकासतो उपरि गलवाटके हेट्ठा च करीसमग्गे विनि-बन्धता गलवाटककरीसमग्गपरियन्ते सरीरब्भन्तरे ठितं । परिच्छेदतो अन्तभागेन परिच्छिन्नं । अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो व ।

B. 230

20

अन्तगुणं ति अन्तभोगट्टानेसु^४ बन्धनं । तं वण्णतो सेतं दकसीतलिक-मूलवण्णं । सण्ठानतो दकसीतलिकमूलसण्ठानमेव । दिसतो द्वीसु दिसासु जातं । ओकासतो कुदाळफरसुकम्मादीनि^५ करोन्तानं यन्ताकड्डनकाले यन्तसुतमिव, यन्तफलकानि अन्तभोगे एकतो अगळन्ते^६ आबन्धित्वा पादपुञ्छनरज्जुमण्डलकस्स अन्तरा तं^७ सिब्बेत्वा^८ ठितरज्जुका विय एकवीसतिया ठानेसु अन्तभोगानं 25

१. खन्धप्पभेदं-म० । २. अभावेन-स्या० । ३. अन्तो भोगट्टानेसु-स्या० ।

४. कुदाल-म० । ५. अगळन्तेन-स्या०, सु । ६. सी० पोत्थके नत्थि ।

७. संसिब्बेत्वा-सी० ।

अन्तरा ठितं । परिच्छेदतो अन्तगुणभागेन परिच्छिन्नं । अयमस्स सभाग-
परिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो व ।

उदरियं ति तं वण्णतो अज्झोहटाहारवण्णं । सण्ठानतो परिस्सावने
सिथिलबन्धतण्डुलसण्ठानं^१ । दिसतो उपरिमाय दिसाय जातं । ओकासतो

- R. 242 5 उदरे ठितं । उदरं नाम उभतो निप्पोळियमानस्स अल्लसाटकस्स मज्जे
सज्जातफोटकसदिसं अन्तपटलं ; बहि मट्ठं, अन्तो मंसकसम्बुकपलिवेठन-
किलिट्ठपावारकपुप्फकसदिसं, कुथितपनसतचस्स^२ अब्भन्तरसदिसं ति पि वतुं
वट्ठति ; यत्थ तक्कोटका, गण्डुप्पादका, तालहीरका^३, सूचिमुखका, पटतन्तु-
सुत्तका^४ इच्चेवमादिद्वितिसकुलप्पभेदा किमयो^५ आकुलव्याकुला सण्डसण्ड-
10 चारिनो हुत्वा निवसन्ति ; ये पानभोजनादिमिह अविज्जमाने उल्लङ्घित्वा
विरवन्ता^६ हृदयमंसं अभिहनन्ति, पानभोजनादिअज्झोहरणवेलाय च उद्वंमुखा
हुत्वा पठमज्झोहटे द्वे तयो आलोपे तुरिततुरिता विलुम्पन्ति ; यं तेसं
किमीनं सूतिघरं, वच्चकुटि, गिलानसाला, मुसानश्च होति ; यत्थ सेय्यथा
पि नाम चण्डालगामद्वारे^७ चन्दनिकाय निदाघसमये थूलफुसितके देवे
15 वस्सन्ते उदकेन वुत्थमानं मुत्तकरीसचम्मअट्ठिनहारुखण्डखेळसिङ्घाणिक
लोहितप्पभुतिं नानाकुणपजातं निपतित्वा कद्दमोदकालुळितं द्रोहतीह-
च्चयेन सज्जातकिमिकुलं सुरियातपवेगसन्तापकुथितं^{१०} उपरि फेणबुब्बुलके^{११}
मुञ्चन्तं अभिनीलवण्णं परमदुग्गन्धजेगुच्छं नेव उपगन्तुं न दट्ठं
अरहरूपतं आपज्जित्वा तिट्ठति, पगेव घायितुं वा सायितुं वा ; एवमेव
20 नानप्पकारपानभोजनादिदन्तमुसलसञ्चुण्णितं जिह्वाहत्यपरिवत्तितं खेळ-
लालापळिबुद्धं तङ्खणविगतवण्णगन्धरसादिसम्पदं तन्तवायखलिसुवानवमथु-
सदिसं निपतित्वा पित्तसेम्हवातपलिवेठितं हुत्वा उदरगिसन्तापवेगकुथितं
किमिकुलाकुलं उपरुपरि फेणबुब्बुलकानि मुञ्चन्तं परमकसम्बुदुग्गन्धजेगुच्छभावं
आपज्जित्वा तिट्ठति ; यं सुत्वा पि पानभोजनादीसु अमनुञ्जता सण्ठाति,

१ सिथिलबद्ध-रो० । २ कुट्टित-स्या० ; कुथित-सु०, रो० । ३. तालतीरका-
म० । ४. तन्तुत्तका-स्या०, म० । ५. किमियो-स्या० । ६. विचरन्ता-स्या० ।
७. चण्डालक-स्या० । ८. खेल-सी० । ९. लोहितप्पभुति-स्या० ।
१०. सुरियातप-म० । ११. फेणपुप्फुलके-सु० ; फेणपुब्बुलके-स्या०, म०, रो० ।

पगेव पञ्जाचक्खुना अवलोकेत्वा^१, यत्थ^२ च पतितं पानभोजनादि पञ्चधा विभागं गच्छति—एकं भागं पाणका खादन्ति, एकं भागं उदरगि भापेति, एको भागो मुतं होति, एको करीसं, एको रसभावं आपज्जित्वा सोणित-मंसादीनि^३ उपब्रूहयति । परिच्छेदतो उदरपटलेन चैव उदरियभागेन च परिच्छिन्नं । अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो व । ४

R. 243

करीसं ति वच्चं । तं वण्णतो येभुय्येन अज्झोहटाहारवण्णमेव होति । सण्ठानतो ओकाससण्ठानं । दिसतो हेट्ठिमाय दिसाय जातं । ओकासतो पक्कासये ठितं । पक्कासयो नाम हेट्ठा नाभिपिट्टिकण्टकमूलानमन्तरे अन्तावसाने उब्बेधेन अट्ठङ्गुलमतो वेळुनाळिकसदिसो, यत्थ सेय्यथापि नाम उपरूपरि भूमिभागे पतितं वस्सोदकं ओगळित्वा हेट्ठा भूमिभागं पूरेत्वा तिट्ठति ; एवमेव यं किञ्चि आमासये पतितं पानभोजनादिकं उदरगिना फेणुद्देहकं पक्कं^४ पक्कं^५ निसदाय पिसितमिव^६ सण्हभावं आपज्जित्वा अन्तविञ्जेन ओगळित्वा ओगळित्वा मद्दित्वा वेळुपब्बे पक्खिपमानपण्डुमत्तिका विय सन्निचितं हुत्वा तिट्ठति । परिच्छेदतो पक्कासयपटलेन चैव करीसभागेन च परिच्छिन्नं । अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो व । १५

मत्थलुङ्गं ति सीसकटाहम्भन्तरे ठितमिञ्जरासि । तं वण्णतो सेतं अहिच्छत्तकपिण्डकवण्णं^७, दधिभावं असम्पत्तदुट्ठुखीरवण्णं ति पि वत्तुं वट्ठति । सण्ठानतो ओकाससण्ठानं । दिसतो उपरिमाय दिसाय जातं । ओकासतो सीसकटाहम्भन्तरे चत्तारो सिब्बनिमग्गे^८ निस्साय समोधानेत्वा ठपिता चत्तारो पिट्ठपिण्डा विय समोहितं तिट्ठति । परिच्छेदतो सीसकटाहस्स अम्भन्तर-तलेहि चैव मत्थलुङ्गभागेन च परिच्छिन्नं । अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो व । २०

B. 232

पित्तं ति द्वे पित्तानि—बद्धपित्तञ्च अबद्धपित्तञ्च । तत्थ बद्धपित्तं वण्णतो बहलमधुकतेलवण्णं, अबद्धपित्तं मिलातआकुलितपुप्फवण्णं । तं

१. ओलोकेत्वा-स्या० । २. तत्थ-सो० । ३. सुक्कसोणित०-स्या० । ४-४. पक्कपक्कं-स्या० । ५. पिसितमिव-स्या० । ६. अहिच्छत्त०-स्या० । ७. सिब्बनिमग्गे-स्या०, म० । ८. पित्ता-स्या० ।

सण्ठानतो उभयम्पि ओकाससण्ठानं । दिसतो बद्धपित्तं उपरिमाय
 दिसाय जातं, इतरं द्वीसु दिसासु जातं । ओकासतो अबद्धपित्तं ठपेत्वा
 केसलोमदन्तनखानं मंसविनिमुत्तट्टानं चेव थद्धमुखचम्मश्च उदकमिव
 तेलबिन्दु^१ अवसेससरीरं व्यापेत्वा ठितं, यम्हि कुपिते अक्खीनि पीतकानि
 5 होन्ति भमन्ति, गतं कम्पति कण्डुयति^२ । बद्धपित्तं हृदयपप्फासानमन्तरे
 यकनमंसं निस्साय पतिट्ठिते महाकोसातकीकोसकसदिसे पित्तकोसके ठितं,
 यम्हि कुपिते सत्ता उम्मत्तका होन्ति, विपल्लत्थचित्ता हिरोत्तप्पं छड्ढेत्वा
 अकत्तब्बं करोन्ति, अभासितब्बं भासन्ति, अचिन्तेतब्बं चिन्तेन्ति । परि-
 च्छेतो पित्तभागेन परिच्छिन्नं । अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो
 10 पन केससदिसो व ।

सेम्हं^३ ति सरीरबन्तरे एकपत्तपूरप्पमाणं^४ सेम्हं । तं वण्णतो सेतं
 नागबलपण्णरसवण्णं^५ । सण्ठानतो ओकाससण्ठानं । दिसतो उपरिमाय
 दिसाय जातं । ओकासतो उदरपटले ठितं, यं पानभोजनादीनि अज्झो-
 हरणकाले सेय्यथापि नाम उदके सेवालपणकं कट्ठे^६ वा कपाले^७ वा
 15 पतन्ते छिज्जित्वा द्विधा हुत्वा पुन अज्झोत्थरित्वा तिट्ठति, एवमेव
 पानभोजनादिम्हि निपतन्ते छिज्जित्वा द्विधा हुत्वा पुन अज्झोत्थरित्वा
 तिट्ठति ; यम्हि च मन्दीभूते पक्कगण्डो विय पूतिकुक्कुटण्डमिव च उदरं
 परमजेगुच्छं कुणपगन्धं होति ; ततो उग्गतेन च गन्धेन उग्गारो^८ पि मुखं
 पि दुग्गन्धं पूतिकुणपसदिसं होति ; सो च पुरिसो 'अपेहि, दुग्गन्धं वायसी'
 20 ति वत्तब्बतं आपज्जति ; यश्च वड्ढित्वा बहलत्तमापन्नं पिधानफलकमिव
 वच्चकुटिया उदरपटलस्स अब्भन्तरे येव कुणपगन्धं सन्निहन्धित्वा^९ तिट्ठति ।
 परिच्छेदतो सेम्हभागेन परिच्छिन्नं । अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विस-
 भागपरिच्छेदो पन केससदिसो व ।

पुब्बो^{१०} ति पूतिलोहितवसेन^{११} पवत्तो पुब्बो । सो^{१२} वण्णतो पण्डुपलास-
 25 वण्णो, मतकसरीरे पन पूतिबहलाचामवण्णो होति । सण्ठानतो ओकास-

१. तेलबिन्दु-स्या०, रो० ।

२. कण्डायति-स्या०, म० ; कण्डूयति-रो० ।

३. एकपत्तपूरप्पमाणं म० ।

४. नागबलापण्णरस०-रो० ।

५. कठले-स्या० ।

६. कठले-रो० । ७. उद्देको-स्या०, म०, रो० ।

८. सन्निरम्हत्वा-स्या० ; सन्निहन्धित्वा-म०,

रो० । ९-६. स्या०, सु० पोत्यकेसु नत्थि ।

सण्ठानो । दिसतो द्वीसु दिसासु जातो । ओकासतो पन पुब्बस्स ओकासो नाम निबद्धो नत्थि यत्थ सो सन्निचितो तिट्ठेय्य ; यत्र यत्र पन खाणुकण्ट-
कप्पहरणगिगजालादीहि अभिहते सरीरप्पदेसे लोहितं सण्ठहत्वा पच्चति,
गण्डपिळकादयो^१ वा उप्पज्जन्ति, तत्र तत्रेव तिट्ठति । परिच्छेदतो पुब्बभागेन
परिच्छिन्नो । अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो व । 5

R. 245.

लोहितं ति द्वे लोहितानि—सन्निचितलोहितञ्च संसरणलोहितञ्च । तत्थ
सन्निचितलोहितं वण्णतो निपक्कबहललाखारसवण्णं, संसरणलोहितं अच्छ-
लाखारसवण्णं । सण्ठानतो उभयम्पि ओकाससण्ठानं । दिसतो सन्निचित-
लोहितं उपरिमाय दिसाय जातं, इतरं द्वीसु दिसासु जातं । ओकासतो
संसरणलोहितं, ठपेत्वा केसलोमदन्तनखानं मंसविनिम्मुत्तट्टानञ्चेव^२ थद्धसुक्ख- 10
चम्मञ्च, धमनिजालानुसारेण^३ सब्बं उपादिन्नकसरीरं फरित्वा ठितं ;
सन्निचितलोहितं यकनट्टानस्स हेट्ठाभागं पूरेत्वा एकपत्तपूरमत्तं हृदयवक्कपप्फा-
सानं उपरि थोकं थोकं पग्घरन्तं वक्कहृदययकनपप्फासे तेमयमानं ठितं ।
तस्मिञ्चि वक्कहृदयादीनि अतेमेन्ते^४ सत्ता पिपासिता होन्ति । परिच्छेदतो
लोहितभागेन परिच्छिन्नं । अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो 15
पन केससदिसो व ।

सेदो ति लोमकूपादीहि पग्घरणकआपोधातु । सो वण्णतो
विप्पसन्नतिलतेलवण्णो । सण्ठानतो ओकाससण्ठानो । दिसतो द्वीसु
दिसासु जातो । ओकासतो सेदस्सोकासो नाम निबद्धो नत्थि, यत्थ सो
लोहितं विय सदा तिट्ठेय्य ; यदा पन अगिगसन्ताप-सुरियसन्ताप-उतुविकारा- 20
दीहि सरीरं सन्तप्पति तदा उदकतो अब्बुब्बहमतविसमच्छिन्नभिसमूळाल-
कुमुदनाळकलापो^५ विय सब्बकेसलोमकूपविवरेहि पग्घरति । तस्मा तस्स
सण्ठानम्पि केसलोमकूपविवरानं येव वसेन वेदितब्बं । सेदपरिगण्हकेन च
योगिना केसलोमकूपविवरे पूरेत्वा ठितवसेनेव सेदो मनसिकातब्बो ।
परिच्छेदतो सेदभागेन परिच्छिन्नो । अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभाग- 25
परिच्छेदो पन केससदिसो व ।

१. ० पोळकादयो—स्या०, म० । २. ० विनिमुत्त० स्या०, म० । ३. धमनी०—म० ।

४. अतेमेन्ते-रो० । ५. ० भिस०—स्या० । ६. ० नाळिक०—सु० ।

B. 234

मेदो ति थिनसिनेहो^१ । सो वण्णतो फालितहलिद्विण्णो । सण्णानतो थूलसरीरस्स ताव चम्ममंसन्तरे ठपितहलिद्विण्णदुकूलपिलोतिकसण्णानो होति, किससरीरस्स जङ्घमंसं ऊरुमंसं पिट्टिकण्टकनिस्सितं पिट्टमंसं उदर-
वट्टिमंसं ति एतानि निस्साय दिगुणं तिगुणं कत्वा ठपितहलिद्विण्णदुकूल-
5 पिलोतिकसण्णानो । दिसतो द्वीसु दिसासु जातो । ओकासतो थूलस्स सकलसरीरं फरित्वा, किसस्स जङ्घमंसादीनि निस्साय ठितो, यं सिनेहसङ्घं^२ गतम्पि परमजेगुच्छता नेव मुद्धनि तेलत्थाय, न नासातेलादीनं^३ अत्थाय गण्हन्ति । परिच्छेदतो हेट्ठा मंसेन, उपरि चम्मेन, तिरियं मेदभागेन परिच्छिन्नो । अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो व ।

R. 246

- 10 अस्सू ति अक्खीहि पग्घरणकआपोधातु । तं वण्णतो विप्पसन्नतिल-
तेलवण्णं । सण्णानतो ओकाससण्णानं । दिसतो उपरिमाय दिसाय जातं । ओकासतो अक्खिकूपकेसु ठितं । न चेत्तं पित्तकोसके पित्तमिव अक्खिकूपकेसु सदा सन्निचितं तिट्ठति ; यदा पन सत्ता सोमनस्सजाता महाहसितं हसन्ति, दोमनस्सजाता रोदन्ति परिदेवन्ति तथारूपं विसभागाहारं
15 आहरन्ति, यदा च नेसं अक्खीनि धूमरजपंसुकादीहि अभिहञ्जन्ति, तदा एतेहि सोमनस्स-दोमनस्स-विसभागाहार- उत्तूहि समुट्ठित्वा अक्खिकूपके पूरेत्वा तिट्ठति वा पग्घरति वा । अस्सुपरिगण्हकेन पन योगिना अक्खिकूपके पूरेत्वा ठितवसेनेव परिगण्हितव्वं । परिच्छेदतो अस्सुभागेन परिच्छिन्नं । अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन
20 केससदिसो व ।

वसा ति विलीनस्सेहो^४ । सा वण्णतो नाळिकेरतेलवण्णा, आचामे आसित्ततेलवण्णा ति पि वत्तुं वट्ठति । सण्णानतो न्हानकाले^५ पसन्नउदकस्स उपरि परिब्भमन्तसिनेहबिन्दुविसटसण्णाना । दिसतो द्वीसु दिसासु जाता । ओकासतो येभुय्येन हत्थतल-हत्थपिट्ठि-पादतल-पादपिट्ठि-नासापुट-नलाट-
25 अंसकूटेसु ठिता । न चेसा एतेसु ओकासेसु सदा विलीना व हुत्वा तिट्ठति ; यदा पन अगिसन्ताप-सुरियसन्ताप-उतुविसभाग-धातुविसभागेहि ते पदेसा उस्सा

१. थिन-रो० । २. संख्यं-ध०, रो० । ३. नासातेलादीनं-म०, स्वा०, रो० ।
४. विलीनसिनेहो-स्या० । ५. न्हानकाले-स्या०, म० ।

जाता होन्ति, तदा तत्थ नहानकाले पसन्नउदकूपरि सिनेहबिन्दुविसटो^१ विय इतो चितो च संसरति । परिच्छेदतो वसाभागेन परिच्छिन्ना । अयमस्सा^२ सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो व ।

B. 235

खेळो^३ ति अन्तोमुखे फेणमिस्सा आपोधातु । सो वण्णतो सेतो फेण-
वण्णो । सण्ठानतो ओकाससण्ठानो, फेणसण्ठानतो ति पि वत्तुं वट्टति । दिसतो 5
उपरिमाय दिसाय जातो । ओकासतो उभोहि कपोलपस्सेहि ओरुह
जिव्हाय ठितो । न चेस एत्थ सदा सन्निचितो हुत्वा तिट्ठति । यदा पन
सत्ता तथारूपं आहारं पस्सन्ति वा सरन्ति वा उण्हतित्तकटुकलोणम्बिलानं^४
वा किञ्चि मुखे ठपेन्ति, यदा वा नेसं हृदयं आकिलायति, किस्मिञ्चिदेव वा
जिगुच्छा^५ उप्पज्जति, तदा खेळो उप्पज्जित्वा उभोहि कपोलपस्सेहि ओरुह 10
जिव्हाय सण्ठाति । अगगजिव्हाय चेस तनुको होति, मूलजिव्हाय बहलो ;
मुखे पक्खित्तञ्च पुथुकं वा तण्डुलं वा अञ्जं^६ वा^७ किञ्चि खादनीयं,
नदीपुलिने^८ खतकूपकसलिलं विय, परिक्खयं अगच्छन्तो व तेमेतुं
समत्थो होति । परिच्छेदतो खेळभागेन^९ परिच्छिन्नो । अयमस्स सभाग-
परिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो व ।

15

सिङ्घाणिका ति मत्थलुङ्गतो पग्घरणकअसुचि । सा वण्णतो
तरुणतालट्टिमिञ्जवण्णा । सण्ठानतो ओकाससण्ठाना । दिसतो उपरिमाय
दिसाय जाता । ओकासतो नासापुटे^{१०} पूरेत्वा ठिता । न चेसा एत्थ
सदा सन्निचिता हुत्वा तिट्ठति ; अथ खो यथा नाम पुरिसो पदुमिनीपत्तेन
दधि बन्धित्वा हेट्ठा कण्ठकेन विज्जेय्य, अथ तेन छिद्देन दधिमत्थु गळित्वा^१ 20
बहि पतेय्य, एवमेव यदा सत्ता रोदन्ति वा विसभागाहारउतुवसेन वा
सज्जातधातुक्खोभा होन्ति, तदा अन्तोसीसतो पूतिसेम्हभावं आपन्नं मत्थलुङ्गं
गळित्वा तालुमत्थकविवरेण ओतरित्वा नासापुटे पूरेत्वा तिट्ठति वा पग्घरति
वा । सिङ्घाणिका परिग्गण्हकेन पन योगिना नासापुटे पूरेत्वा ठित-
वसेनेव परिग्गण्हित्वा । परिच्छेदतो सिङ्घाणिकाभागेन^{१०} परिच्छिन्ना । 25
अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो व ।

१. सिनेहबिन्दुविसतो-रो० । २. अयमस्स—म० । ३. ०तित्तिक०—स्या० ।
४. जिगच्छा—स्या० । ५-५. यं—स्या० । ६. ०पुळिने—स्या०, म०, रो० । ७. खेळ०—सी० ।
८. नास०—स्या०, म० । ९. गलित्वा—रो० । १०. सिङ्घाणिक०—स्या०, म० ।

लसिका ति सरीरसन्धीनं अब्भन्तरे पिच्छिलकुणपं । सा वण्णतो कणिकारनित्यासवण्णा । सण्ठानतो ओकाससण्ठाना । दिसतो द्वीसु दिसासु जाता । ओकासतो अट्टिसन्धीनं अब्भञ्जनकिच्चं साधयमाना असीतिसत्तसन्धीनं अब्भन्तरे ठिता । यस्स चेसा मन्दा होति, तस्स

B, 236

- 5 उट्ठहन्तस्स निसीदन्तस्स अभिक्कमन्तस्स पटिक्कमन्तस्स सम्मिञ्जन्तस्स^१ पसारन्तस्स अट्टिकानि कटकटायन्ति, अच्छरासद्दं^२ करोन्तो विय विचरति, एकयोजन-द्वियोजनमतम्पि अट्ठानं गतस्स वायोधातु कुप्पति, गत्तानि दुक्खन्ति । यस्स पन बहुका होति तस्स उट्ठाननिसज्जादीसु न अट्ठानि कटकटायन्ति, दीघम्पि अट्ठानं गतस्स न वायोधातु कुप्पति, न गत्तानि
10 दुक्खन्ति । परिच्छेदतो लसिकाभागेन परिच्छिन्ना । अयमस्सा सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो व ।

R. 248

- मुत्तं ति वण्णतो मासखारोदकवण्णं । सण्ठानतो अधोमुखठपित-उदककुम्भन्तरगतउदकसण्ठानं^३ । दिसतो हेट्ठिमाय दिसाय जातं । ओकासतो वत्थिस्स अब्भन्तरे ठितं । वत्थि नाम वत्थिपुटो^४ वुच्चति, यत्थ
15 सेय्यथापि नाम चन्दनिकाय पक्खित्ते अमुखे रवणघटे^५ चन्दनिकारसो पविसति, न चस्स पविसनमग्गो पञ्जायति ; एवमेव सरीरतो मुत्तं पविसति, न चस्स पविसनमग्गो पञ्जायति, निक्खमणमग्गो पन पाकटो होति ; यम्हि च मुत्तस्स भरिते 'पस्सावं करोमा' ति सत्तानं आयूहनं होति । परिच्छेदतो वत्थिअब्भन्तरेण चैव मुत्तभागेन च परिच्छिन्नं । अयमस्स
20 सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो व ।

- एवञ्च केसादिके कोट्टासे वण्णसण्ठानदिसोकासपरिच्छेदवसेन ववत्थ-पेत्वा अनुपुब्बतो नातिसीघतो ति आदिना नयेन वण्णसण्ठानगन्धासयोकास-वसेन पञ्चधा 'पटिक्कूला'^६ पटिक्कूला' ति मनसिकरोतो पण्णत्तिसमतिक्रम-वसेन, सेय्यथापि चक्खुमतो पुरिसस्स^७ द्वीतिसवण्णानं कुसुमानं एकसुत्त-
25 गन्थितं^८ मालं ओलोकेन्तस्स सब्बपुष्फानि अपुब्बापरियमिव पाकटानि

१ समिञ्जन्तस्स-सु० ; समिञ्जन्तस्स-म० ।

२. अच्छरासद्दं-म०, रो० ।

३. ०कुम्भग्रन्थन्तर०-स्या० । ४. ०पुटो-स्या० । ५. लवण०-स्या०; यवन०-सी० ।

६. पटिक्कूला-म० ; पटिक्कूला-स्या० । ७. महा०-स्या० । ८. ०गन्थितं-म० ।

होन्ति, एवमेव “अत्थि इमस्मि काये केसा” ति इमं कायं ओलोकेन्तस्स सब्बे ते धम्मा अपुब्बापरियमिव पाकटा होन्ति । तेन वुत्तं मनसिकार-
कोसल्लकथायं “आदिकम्मिकस्स हि ‘केसा’ ति मनसिकरोतो मनसिकारो
गन्त्वा ‘मुत्तं’ ति इमं परियोसानकोट्टासमेव आहच्च तिट्ठती” ति ।

सचे पन बहिद्धा पि मनसिकारं उपसंहरति, अथस्स एवं सब्ब- ६
कोट्टासेसु पाकटीभूतेसु आहिण्डन्ता मनुस्सतिरच्छानादयो सत्ताकारं
विजहित्वा कोट्टासरासिवसेनेव उपट्ठहन्ति ; तेहि च अज्झोहरियमानं
पानभोजनादिकोट्टासरासिम्हि पक्खिपियमानमिव उपट्ठाति । अथस्स
अनुपुब्बमुञ्चनादिवसेन ‘पटिक्कूला पटिक्कूला’ ति पुनप्पुनं मनसिकरोतो
अनुक्रमेण अप्पना उपपज्जति ।

B. 237
R. 249

10

तत्थ केसादीनं वण्णसण्ठानदिसोकासपरिच्छेदवसेन उपट्ठानं उग्गह-
निमित्तं, सब्बाकारतो पटिक्कूलवसेन उपट्ठानं पटिभागनिमित्तं । तं पुनप्पुनं
आवज्जेन्तस्स^१ मनसिकरोन्तस्स तक्काहतं वितक्काहतं करोन्तस्स चत्तारो
खन्धा पटिक्कूलारम्मणा होन्ति, पठमज्झानवसेन अप्पना पवत्तति ।
पुब्बभागे परिकम्मउपचारचित्तानि सवितक्कसविचारानि सप्पीतिकानि 15
सोमनस्ससहगतानि पटिक्कूलनिमित्तारम्मणानि ; अप्पना पि सवितक्कसविचारा
सप्पीतिका सोमनस्ससहगता व । भूमन्तरेण पन महग्गता रूपावचरा
होन्ति । पटिक्कूले पि च एतस्मिं आरम्मणे आनिसंसदस्साविताय सोमनस्सं
उप्पज्जति, एकत्तारम्मणबलेनेव वा तं उप्पज्जति । दुतियज्झानादीनि पनेत्थ
न निब्बत्तन्ति । कस्मा ? ओळारिकत्ता । इदं हि आरम्मणं ओळारिकं । 20
वितक्कवसेनेवेत्थ^२ चित्तेकग्गता जायति, न वितक्कसमतिक्रमेणा ति । अयं
ताव समथवसेन कम्मट्ठानकथा ।

अविसेसतो पन साधारणवसेन एवं वेदितव्वं—इदञ्चिह कम्मट्ठानं भावेतु-
कामेन कम्मट्ठानं उग्गहेत्वा सज्झायकाले येव केसादीनं वण्णनिमित्त-सण्ठान-
निमित्त-दिसानिमित्त-ओकासनिमित्त-परिच्छेदनिमित्तानि वाचाय पोथेत्वा 25
पोथेत्वा एकेकोट्टासे ‘अयं एतं सरिक्खको’ ति तिविधेन सज्झायो कातव्वो ।
कथं ? तच्चपञ्चके ताव हेट्ठा वुत्तनयेनेव अनुलोमतो पञ्चाहं, पटिलोमतो

पञ्चाहं, अनुलोमपटिलोमतो पञ्चाहं ति अद्धमासं^१ सज्झायो कातब्बो । ततो आचरियस्स सन्तिकं गत्वा वक्कपञ्चकं उग्गण्हित्वा तथेव अद्धमासं सज्झायो कातब्बो । ततो ते दस पि कोट्ठासे एकतो कत्वा अद्धमासं । पुन पप्फासपञ्चकादीसु पि एकेकं उग्गण्हित्वा अद्धमासं । ततो ते 5 पञ्चदस पि कोट्ठासे अद्धमासं । मत्थलुङ्गपञ्चकं अद्धमासं । ततो ते बीसति कोट्ठासे अद्धमासं । मेदछक्कं अद्धमासं । ततो ते छब्बीसति पि कोट्ठासे एकतो कत्वा अद्धमासं । मुत्तछक्कं अद्धमासं । ततो सब्बे पि द्वात्तिस कोट्ठासे एकतो कत्वा अद्धमासं ति एवं छ मासे सज्झायो कातब्बो । तत्थ—

R. 250

B. 238

उपनिस्सयसम्पन्नस्स सप्पञ्जस्स भिक्खुनो कम्मट्ठानं उग्गण्हन्तस्सेव 10 कोट्ठासा उपट्ठहन्ति, एकच्चस्स न उपट्ठहन्ति । तेन 'न उपट्ठहन्ती' ति विरियं न विस्सज्जेतब्बं^२ । यत्तका कोट्ठासा उपट्ठहन्ति तत्तके गहेत्वा^३ सज्झायो कातब्बो । एवं कम्मट्ठानं कथेन्तेन पन नेव पञ्जवतो न मन्दपञ्जस्स वसेन कथेतब्बं, मज्झिमपञ्जस्स वसेन कथेतब्बं । मज्झिमपञ्जस्स हि वसेन आचरिया छहि मासेहि परिच्छिन्दित्वा तन्ति 15 ठपरियसु । यस्स पन एत्तावता पि कोट्ठासा पाकटा न होन्ति, तेन ततो परम्पि सज्झायो कातब्बो एव ; नो च खो अपरिच्छिन्दित्वा, छ छ मासे परिच्छिन्दित्वा व कातब्बो ।

सज्झायं करोन्तेन वण्णो न पच्चवेक्खितब्बो, न लक्खणं मनसिकातब्बं, कोट्ठासवसेनेव सज्झायो कातब्बो । आचरियेना पि 'वण्णवसेन सज्झायं 20 करोही' ति नियमेत्वा न कथेतब्बं । नियमेत्वा कथिते को दोसो ति ? सम्पत्तियम्पि विपत्तिसज्झा आपज्जनं । सचे हि आचरियेन 'वण्णवसेन सज्झायं करोही' ति वुत्ते इमस्स भिक्खुनो तथा करोन्तस्स कम्मट्ठानं वण्णतो न उपट्ठाति, पटिकूलवसेन वा धातुवसेन वा उपट्ठाति, अथेस 'न इदं कम्मट्ठानं विलक्खणं' ति सज्जी होति, आचरियेन कथितमेव कण्पेत्वा 25 गण्हाति । 'पटिकूलवसेन' सज्झायं करोही' ति वुत्ते पि सचे तस्स तथा करोन्तस्स पटिकूलतो न उपट्ठाति, वण्णवसेन वा धातुवसेन वा उपट्ठाति, अथेस 'न यिदं कम्मट्ठानं विलक्खणं' ति सज्जी होति, आचरियेन कथितमेव

१. अद्धमासं—स्या०, म०, रो० । २. विस्सज्जेतब्बं—स्या० । ३. गहेत्वा व—स्या० ।
४. पटिकुलवसेन तं—स्या० ।

कप्पेत्वा गण्हाति । 'धातुवसेन तं सज्झायं करोही' ति वुत्ते पि सचे तस्स तथा करोन्तस्स धातुतो न उपट्ठाति, वण्णवसेन वा पटिक्कूलवसेन वा उपट्ठाति, अथेस 'न यिदं कम्मट्ठानं विलक्खणं' ति सज्जी होति, आचरियेन कथितमेव कप्पेत्वा गण्हाति । अयं आचरियेन नियमेत्वा कथिते दोरो ।

किन्ति पन वत्तब्बो होती' ति ? 'कोट्टासवसेन सज्झायं करोही' 5
ति वत्तब्बो । कथं ? 'केसकोट्टासो लोमकोट्टासो ति सज्झायं करोही' ति वत्तब्बो । सचे पनस्स एवं कोट्टासवसेन सज्झायं करोन्तस्स वण्णतो उपट्ठाति, अथानेन ओवादाचरियस्स आचिक्खितब्बं—
'अहं द्वित्तिंसाकारं कोट्टासवसेन सज्झायं करोमि ; मय्हं पन वण्णतो उपट्ठाती' ति । आचरियेन 'कम्मट्ठानं विय अकम्मट्ठानं, विलक्खणं एतं' 10
ति न विसंवादेतब्बं । 'साधु, सण्पुरिस, पुब्बे तथा वण्णकसिणे परिकम्मं कतपुब्बं भविस्सति । एतदेव कम्मट्ठानं तुय्हं सप्पायं । वण्णवसेनेव सज्झायं करोही' ति वत्तब्बो । तेन पि वण्णवसेनेव सज्झायो कातब्बो ।

R. 251

B. 239

सो एवं करोन्तो अज्झत्तं नीलकं पीतकं लोहितकं ओदातकं^२ ति चत्तारि वण्णकसिणानि लभति । कथं ? तस्स हि केसलोमपित्तेसु चेव अक्खीनञ्च 15
कालकट्टाने वण्णं 'नीलं नील' ति मनसिकरोन्तस्स चतुक्कपञ्चकज्झानानि उप्पज्जन्ति ; ज्ञानं पादकं कत्वा विपस्सनं पट्टपेत्वा अरहत्तं पापुणाति । मेदस्मि पन अक्खीनञ्च पीतकट्टाने वण्णं 'पीतकं पीतकं' ति मनसिकरोन्तस्स चतुक्कपञ्चकज्झानानि उप्पज्जन्ति ; भानं पादकं कत्वा विपस्सनं पट्टपेत्वा अरहत्तं पापुणाति । मंसलोहितेसु पन अक्खीनञ्च रत्तट्टाने वण्णं 'लोहितकं 20
लोहितकं' ति मनसिकरोन्तस्स चतुक्कपञ्चकज्झानानि उप्पज्जन्ति ; भानं पादकं कत्वा विपस्सनं पट्टपेत्वा अरहत्तं पापुणाति । नखदन्तचम्मअट्ठीसु पन अक्खीनञ्च पण्डरट्टाने वण्णं 'ओदातं ओदातं' ति मनसिकरोन्तस्स चतुक्कपञ्चकज्झानानि उप्पज्जन्ति, ज्ञानं पादकं कत्वा विपस्सनं पट्टपेत्वा अरहत्तं पापुणाति । इदं वण्णवसेन अभिनिविट्ठस्स भिक्खुनो याव अरहत्ता निगमनं । 25

अपरस्स कोट्टासवसेन सज्झायं करोन्तस्स पटिक्कूलतो उपट्ठाति । अथानेन ओवादाचरियस्स आचिक्खितब्बं । आचरियेन 'कम्मट्ठानं विय

अकम्मट्टानं, विलक्खणं एतं' ति न विसंवादेतब्बं । 'साधु, सप्पुरिस, पुब्बे तथा पटिक्कूलमनसिकारे योगो कतो भविस्सति । एतदेव कम्मट्टानं तुय्हं सप्पायं । पटिक्कूलवसेनेव सज्झायं करोही' ति वत्तब्बो । तेन पि पटिक्कूलवसेन सज्झायो कातब्बो । तस्स केसा नाम 'अजज्जा अमनुज्जा' दुग्गन्धा ६ जेगुच्छा पटिक्कूला' ति एवं पटिक्कूलवसेन सज्झायं करोन्तस्स पटिक्कूल-रम्मणे पठमज्झानं निब्बतति । सो भानं पादकं कत्वा विपस्सनं पट्टपेत्वा अरहत्तं पाप्पुणाति । इदं पटिक्कूलवसेन अभिनिविट्ठस्स भिक्खुनो याव अरहता निगमनं ।

R. 252

B. 240

अपरस्स कोट्टासवसेन सज्झायं करोन्तस्स धातुतो उपट्ठाति । धातुतो 10 उपट्ठहन्तं कीदिसं हुत्वा उपट्ठाती ति ? केसा ताव वम्मिकमत्थके जातकुन्थ-तिणकानि^१ विय हुत्वा उपट्ठहन्ति । लोमा पुराणगामट्टाने जातदब्बतिणकानि विय । नखा दण्डकेसु ठपितमधुकफलट्टिकोसका विय । दन्ता मत्तिकापिण्डे पवेसेत्वा ठपितअलाबुबीजानि विय । तच्चो वीणापब्बके^३ परियोनद्धअल्ल-गोचम्मं विय, मंसं भित्तिं अनुलित्तमत्तिका विय । नहारु दब्बसम्भारबद्धवल्ली 15 विय । अट्ठि उस्सापेत्वा ठपितभित्तिदब्बसम्भारो विय । अट्ठिमिज्जं महावेळुम्हि^५ पक्खित्तसेदितवेत्तगं विय । वक्कं, हृदयं, यकनं, किलोमकं, पिहकं, पप्फासं ति इमे छ कोट्टासा सूनाघरं^४ विय हुत्वा उपट्ठहन्ति । द्वित्तिसहत्थं अन्तं लोहितदोणियं संवेल्लित्वा^६ ठपितघरसप्पो विय । अन्तगुणं पादपुञ्चनके^७ सिब्बितरज्जुका विय । उदरियं परिस्सावने सिथिलबन्धतण्डुलं विय । 20 करीसं वेळुपब्बे^८ पक्खित्तपण्डुमत्तिका विय । मत्थलुङ्गं ओमहित्वा ठपिता चत्तारो तण्डुलपिट्ठपिण्डा विय । द्वादसविधा ओपोधातु पटिपाटिया ठपितेसु द्वादससु उदकसरावकेसु पूरितउदकं विय हुत्वा उपट्ठाति ।

अथानेन ओवादाचरियस्स आचिक्खितब्बं । आचरियेन 'कम्मट्टानं विय अकम्मट्टानं, विलक्खणं एतं' ति न विसंवादेतब्बं । 'साधु, सप्पुरिस, 25 पुब्बे तथा धातुमनसिकारे योगो कतो भविस्सति । एतदेव कम्मट्टानं तुय्हं

१. सी०, म० पोत्थाकेसु नत्थि । २. कुएठ०—स्या०, म०, रो० । ३. एत्थ (वीणापब्बके) दब्बिसके इति पाठो स्या० पोत्थके अत्थि । ४. वेणुम्हि—म०; एवं उपरि पि । ५. सूनाकारघरं—स्या०, म०, रो० । ६. संवेदित्वा—स्या०; संवेलेत्वा—म०, रो० । ७. पुञ्जनके—स्या० । ८. वेणुपब्बे—रो० ।

सप्पायं । धातुवसेनेव सज्झायं करोही' ति वतब्बो । तेन पि धातुवसेन सज्झायो कातब्बो ।

तत्रिदं^१ मनसिकारमुखेनेव सज्झायविधानं—इध भिक्खु 'केसा सीसं परियोनद्धित्वा ठितचम्मे जाता । ते न जानन्ति 'मयं सीसं परियोनद्धित्वा ठितचम्मे जाता' ति ; सीसं परियोनद्धित्वा ठितचम्मम्पि न जानाति 'केसा मयि जाता' ति ; अचेतना एते अव्याकता सुज्जा थद्धा पत्थिन्ना^२ पठवीधातु^३ एसा' ति मनसिकरोति । 'लोमा सरीरं परियोनहनचम्मे जाता । ते न जानन्ति 'मयं सरीरं परियोनहनचम्मे जाता' ति । सरीरं परियोनहनचम्मम्पि न जानाति 'लोमा मयि जाता' ति एते पि अचेतना । नखा अङ्गुलीनं अगोसु जाता । ते न जानन्ति 'मयं अङ्गुलीनं अगोसु जाता' ति । अङ्गुलीनं अगानि पि न जानन्ति 'नखा अम्हेसु जाता' ति । एते पि अचेतना । दन्ता हनुकट्टिके जाता । ते न जानन्ति 'मयं हनुकट्टिके जाता' ति । हनुकट्टिकम्पि न जानाति 'दन्ता मयि जाता' ति । एते पि अचेतना । तचो न जानाति 'सरीरं मया परियोनद्धं' ति । सरीरम्पि न जानाति 'अहं तचेन परियोनद्धं' ति । अयम्पि अचेतनो । मंसं न जानाति 'मया सरीरं अनुलितं' ति । सरीरम्पि न जानाति 'अहं मसेन अनुलितं' ति । इदम्पि अचेतनं । नहारु न जानाति 'अहं अट्ठिपुञ्जं आबन्धित्वा ठितं' ति । अट्ठिपुञ्जो पि न जानाति 'नहारुजालेनाहं आबद्धो' ति । इदम्पि अचेतनं । सीसट्ठि न जानाति 'अहं गोवट्टिके पतिट्ठितं' ति । गोवट्टिकम्पि न जानाति 'मयि सीसट्ठिकं पतिट्ठितं' ति । गोवट्टि न जानाति 'अहं पिट्टिकण्ठके ठितं' ति । पिट्टिकण्ठट्टिको पि कटिट्टिकं ऊरुट्टिकं जङ्घट्टिकं गोष्फकट्टिकं^४ न जानाति 'अहं पण्हकट्टिके पतिट्ठितं' ति । पण्हकट्टिकम्पि न जानाति 'अहं गोष्फकट्टिकं उक्खिपित्वा ठितं' ति । गोवट्टिकं न जानाति 'अहं सीसट्टिकं^५ उक्खिपित्वा ठितं' ति ।

पटिपाटिया अट्ठीनि ठितानि कोटिया, अनेकसन्धियमितो^६ न केहिचि ।

बद्धो^७ नहारुहि जराय चोदितो, अचेतनो कट्टकलिङ्गरूपमो ॥

१. तत्रिदं—स्या०, सु० । २. पत्थिना—स्या० । ३. पथवी०—म० । ४. गोष्फ०—स्या० ।

५. सीसट्टि—रो० । ६. अनेकसन्धियमितो—रो० । ७. बन्धो—सी० ।

‘इदम्पि अचेतनं । अट्टिमिञ्जं ; वक्कं...पे०...मत्थलुङ्गं अचेतनं अव्याकृतं सुञ्जं थद्धं पत्थिन्नं पठवोधातु’ ति मनसिकरोति । ‘पित्तं सेम्हं...पे०...मुत्तं अचेतनं अव्याकृतं सुञ्जं आबन्धं^१ यूसगतं आपोधातु’ ति मनसिकरोति । इमे द्वे महाभूते परिग्गण्हन्तस्स उदरे उस्सदा तेजोधातु पाकटा होति,
 5 नासाय उस्सदा वायोधातु पाकटा होति । इमे चत्तारो महाभूते परिग्गण्हन्तस्स उपादारूपं पाकटं होति । महाभूतं नाम उपादारूपेन परिच्छिन्नं, उपादारूपं महाभूतेन । यथा आतपो नाम छायाय परिच्छिन्नो, छाया आतपेन ; एवमेव महाभूतं उपादारूपेन परिच्छिन्नं, उपादारूपं महाभूतेन । अथस्स एवं “चत्तारि महाभूतानि तेवीसति उपादारूपानि
 10 रूपक्खन्धो” ति रूपक्खन्धं परिग्गण्हन्तस्स आयतनद्वारवसेन अरूपिनो खन्धा पाकटा होन्ति । इति रूपारूपपरिग्गहो पञ्चक्खन्धा होन्ति, पञ्चक्खन्धा द्वादसायतनानि होन्ति, द्वादसायतनानि अट्टारसधातुयो होन्ती ति खन्धायतनधातुवसेन यमकतालकन्दं^२ फालेन्तो विय द्वे कोट्टासे कत्वा नामरूपं ववत्थपेति ।

15 सो “इदं नामरूपं न अहेतु न अप्पच्चया निब्बत्तं, सहेतुसप्पच्चया निब्बत्तं । को पनस्स हेतु ? को पन पच्चयो” ? ति उपपरिक्खन्तो “अविज्जापच्चया तण्हापच्चया कम्मपच्चया आहारपच्चया चा” ति तस्स पच्चयं ववत्थपेत्वा “अतीते पि पच्चया चेव पच्चयसमुप्पन्नधम्मा च अनागते पि एतरहि पि पच्चया चेव पच्चयसमुप्पन्नधम्मा च, ततो उद्धं सत्तो वा पुग्गलो
 20 वा नत्थि, सुद्धसङ्खारपुञ्जो एवा” ति—एवं^३ तीसु अद्दासु कङ्गं वितरति । अयं पन विपस्सनासङ्खारसल्लक्खणा जातपरिज्जा नाम ।

एवं सङ्खारे सल्लक्खेत्वा ठितस्स पन भिक्खुस्स दसबलस्स सासने मूलं ओतिण्णं नाम होति, पतिट्ठा लद्धा नाम, चूळसोतापन्नो^४ नाम होति नियतगतिको । तथारूपं पन उतुसप्पायं, पुग्गलसप्पायं, भोजनसप्पायं,
 25 धम्मसवणसप्पायं लभित्वा एकासने एकपल्लङ्कवरगतो तीणि लक्खणानि

१. सी०, म० पोत्थकेसु नत्थि । २. ०तालक्खन्धं—सी० । ३. स्या०, म० पोत्थकेसु नत्थि । ४. चूल०—सी० ।

आरोपेत्वा विपस्सनापटिपाटिया सङ्घारे सम्मसन्तो अरहत्तं गण्हाती ति इदं
धातुवसेन अभिनिविट्ठस्स भिक्खुनो याव अरहत्ता निगमनं ।

यस्स पन नेव वण्णतो उपट्ठाति न पटिक्कूलतो न सुञ्जतो
तेन 'न' मे' उपट्ठाती' ति न कम्मट्ठानं विस्सज्जेत्वा निसीदितब्बं,
कोट्ठासमनसिकारे येव पन योगो कातब्बो । पोराणकत्थेरा 5
किर 'कोट्ठासमनसिकारो व पमाणं' ति आहंसु । इच्चस्स पुनप्पुनं
कोट्ठासवसेन सज्जायं करोन्तस्स कोट्ठासा पगुणा होन्ति । कदा पन
पगुणा नाम होन्ती ति ? यदा 'केसा' ति आवज्जितमत्ते मनसिकारो
गत्वा 'मत्थलुङ्गं' ति अन्तिमकोट्ठासे पटिट्ठाति, 'मत्थलुङ्गं' ति आवज्जितमत्ते
मनसिकारो आगत्वा 'केसा' ति आदिकोट्ठासे पटिट्ठाति । 10

अथस्स यथा नाम चक्खुमतो पुरिसस्स द्वित्तिसवण्णानं पुप्फानं एकसुत्त-
गन्थितं^१ मालं ओलोकेन्तस्स पटिपाटिया वा पन निखाते द्वित्तिसवतिपादे
पटिक्कमित्वा ओलोकेन्तस्स पटिपाटिया व द्वित्तिसवण्णानि^२ पुप्फानि वतिपादा
वा पाकटा होन्ति, एवमेव द्वित्तिस कोट्ठासा उपट्ठहन्ति, विचरन्ता तिरच्छानगता
पि मनुस्सा पि सत्ता ति न उपट्ठहन्ति, कोट्ठासा ति उपट्ठहन्ति, खादनीय- 15
भोजनीयं कोट्ठासन्तरे पक्खिप्पमानं विद्य होति ।

कोट्ठासानं पगुणकालतो पट्ठाय तीसु मुखेसु एकेन मुखेन विमुच्चिस्सति ।
कम्मट्ठानं वण्णतो वा पटिक्कूलतो वा सुञ्जतो वा उपट्ठाति । यथा नाम
पूर्वे पचितुकामा इत्थी महित्वा ठपितपिट्ठतो यं यं इच्छति तं तं पचति, यथा
वा पन समे भूमिप्पदेसे ठपितं उदकपूरं कुम्भं यतो यतो आविज्जन्ति^३ ततो 20
ततो व उदकं निक्खमति ; एवमेव कोट्ठासानं पगुणकालतो पट्ठाय तीसु मुखेसु
एकेन मुखेन विमुच्चिस्सति । आकङ्खमानस्स वण्णतो, आकङ्खमानस्स
पटिक्कूलतो, आकङ्खमानस्स सुञ्जतो कम्मट्ठानं उपट्ठहिस्सति येव । अयं
एत्तको उग्गहसन्धि नाम । इमस्मि उग्गहसन्धिस्मि ठत्वा अरहत्तं पत्ता
भिक्खु गणनपथं वीतिवत्ता । 25

१-१. मे न-सी० । २. ण्णित्तं-म० । ३. वण्णादि-सु० । ४. आविज्जन्ति म०;
आविज्जन्ति-रो०; आवट्ठन्ति-स्या० ।

यस्स पन उग्गहसन्धिस्मिं कम्मट्ठानं न उपट्ठाति, तेन कम्मट्ठानं उग्गहेत्वा, सचे यत्थ आचरियो वसति, सो आवासो सप्पायो होति, इच्चेतं कुसलं ; नो चे, सप्पायट्ठाने वसितब्बं । वसन्तेन अट्ठारस विहारदोसे [विमु० ८०] वज्जेत्वा पञ्चङ्गसमन्नागते सेनासने [विमु० ८२] वसितब्बं, 5 सयम्पि पञ्चङ्गसमन्नागतेन भवितब्बं । ततो पच्छाभत्तं पिण्डपातपटिक्कन्तेन रत्तिट्ठानं वा दिवाट्ठानं वा पविसित्वा कम्मट्ठानं मनसिकातब्बं ।

कथं ? आदितो ताव हेट्ठा वुत्तयेनेव अनुपुब्बतो मनसिकातब्बं, न एकन्तरिका । अनुपुब्बतो मनसिकरोन्तो हि द्वत्तिसपदं निस्सेणि पदपटि-
पाटिया अक्कमन्तो पासादं आरुह्य पासादानिसंसं अनुभवनकपुरिसो विय 10 'केसा लोमा' ति पटिपाटिया कम्मट्ठानं मनसिकरोन्तो कम्मट्ठानतो च न परिहायति, पासादानिसंससदिसे च नव लोकुत्तरधम्मे अनुभवति । अनु-
पुब्बतो मनसिकरोन्तेना पि च नातिसीघतो नातिसणिकतो^१ मनसिकातब्बं । अतिसीघतो मनसिकरोन्तस्स हि किञ्चापि कम्मट्ठानं पगुणं होति, अविभूतं पन होति । तत्थ ओपम्मं हेट्ठा वुत्तमेव ।

15 अतिसणिकतो मनसिकरोन्तस्स कम्मट्ठानं परियोसानं न गच्छति, अन्तरा व ओसक्कितब्बं होति । यथा हि पुरिसो तियोजनं मगं सायं^२ कच्छं बन्धित्वा पटिपन्नो निक्खन्तट्ठानतो पट्ठाय सीतलच्छायं दिस्वा विस्समति, रमणीयं वालिकतलं दिस्वा पिण्डं पसारेति, वनपोक्खरणिं^३ दिस्वा पानीयं पिवति नहायति, पब्बतं दिस्वा आरुह्य पब्बतरामणेय्यकं पस्सति, तं अन्तरा 20 येव सीहो वा व्यग्घो वा दीपि वा हनति, चोरा वा पन विलुम्पन्ति^४ चेव हनन्ति च ; एवमेव अतिसणिकं मनसिकरोन्तस्स कम्मट्ठानं परियोसानं न गच्छति, अन्तरा व ओसक्कितब्बं होति ।

तस्मा नातिसीघं नातिसणिकं एकदिवसं तिसवारे मनसिकातब्बं ; पातो व दसवारे, मज्झन्तिके^५ दस वारे, सायण्हे दस वारे सज्झायो कातब्बो, 25 नो कातुं न वट्टति । यथा हि पातो व उट्ठाय मुखं नो धोवितुं न वट्टति, खादनीयं भोजनीयं नो खादितुं नो भुञ्जितुं न वट्टति ; एतं पन वट्टेय्य ;

१. नातिसनिकतो—सी० । २. सयं—सी० । ३. नव०—सु० । ४. विलुम्पन्ति—म० । ५. मज्झन्तिके—म०, रो० ।

इदमेव एकन्तेन नो कातुं न वट्टति ; करोन्तो महन्तं अत्थं गहेत्वा तिट्ठति । यथा हि एकस्स पुरिसस्स तीणि खेत्तानि ; एकं खेत्तं अट्टकुम्भं^१ देति, एकं सोळ्ळस, एकं द्वित्तिस ; तेन तीणि^२ पि खेत्तानि पटिजग्गतुं असक्कोन्तेन द्वे छट्ठेत्वा^३ एकं द्वित्तिसकुम्भदायकमेव पटिजग्गतब्बं ; तत्थेव कसन-वपन-निदानादीनि^४ कातब्बानि ; तदेवस्स इतरेसु द्वीसु उट्ठानकदायं दस्सति ;^५ एवमेव सेसं मुखधोवनादिकम्मं छट्ठेत्वा पि एत्थेव कम्मं कातब्बं, नो कातुं न वट्टति । करोन्तो महन्तं अत्थं गण्हित्वा तिट्ठती ति एतावता मज्झिमा पटिपदा नाम कथिता ।

एवं पटिपन्नेना पि विक्खेपो पटिवाहितब्बो । कम्मट्ठानञ्चिह विस्सज्जेत्वा चित्ते बहिद्वा विक्खेपं गच्छन्ते कम्मट्ठानतो परिहायति, वट्टभयं समतिक्रमितुं^{१०} न सक्कोति । यथा हि एको पुरिसो सहस्सुद्धारं साधेत्वा^६ वड्ढि लभित्वा अट्ठानं पटिपन्नो अन्तरामग्गे कुम्भोलमकरमाहरक्खससमुट्ठिताय^७ गम्भीरगिरिकन्दराय उपरि अत्थतं एकपदिकं दण्डकसेतुं आरुह्य गच्छन्तो अक्कमनपदं विस्सज्जेत्वा^८ इतो चितो च ओलोकेन्तो परिपतित्वा कुम्भीलादिभत्तं होति, एवमेव अयम्पि कम्मट्ठानं विस्सज्जेत्वा सचित्ते बहिद्वा विक्खेपं गच्छन्ते^{१५} कम्मट्ठानतो परिहायति, वट्टभयं समतिक्रमितुं न सक्कोति ।

R. 257

तत्रिदं ओपम्मसंसन्दनं—पुरिसस्स सहस्सुद्धारं साधेत्वा वड्ढि लद्धकालो विय हि इमस्स भिक्खुनो आचरियसन्तिके कम्मट्ठानस्स उग्गहितकालो ; अन्तरा गम्भीरगिरिकन्दरा विय संसारो ; तस्स कुम्भीलादीहि दट्ठकालो विय वट्टमूलकानि^९ महादुक्खानि ; एकपदिकदण्डकसेतु विय इमस्स भिक्खुनो^{२०} सज्जायवीथि ; तस्स पुरिसस्स एकपदिकं दण्डकसेतुं आरुह्य अक्कमनपदं विस्सज्जेत्वा इतो चितो च ओलोकेन्तस्स परिपतित्वा कुम्भीलादीनं भत्तभावं आपन्नकालो विय इमस्स भिक्खुनो कम्मट्ठानं विस्सज्जेत्वा बहिद्वा विक्खित्त-चित्तस्स कम्मट्ठानतो परिहायित्वा वट्टभयं समतिक्रमितुं असमत्थभावो वेदितब्बो ।

B. 245

25

१. अट्टकुम्भे-स्या० । २. तीनि-सी० । ३. छट्ठेत्वा-म० । ४. निदानादीनि-म० । ५. सोखेत्वा-स्या० । ६. कुम्भोलमकरगाहरक्खससमुट्ठिताय-स्या०, रो०; कुम्भीलमकरदकरक्ख-ससमुट्ठिताय-सी० । ७. विस्सज्जेत्वा-स्या० । ८. वट्टमूलका-रो० ।

तस्मा केसा मनसिकातब्बा । केसे मनसिकरित्वा चित्तुप्पादस्स बहिद्वा विक्खेपं पटिबाहित्वा सुद्धचित्तेनेव 'लोमा नखा दन्ता तचो' ति मनसिकातब्बं । एवं मनसिकरोन्तो कम्मट्टानतो न परिहायति, वट्टभयं समतिक्रमति । ओपम्मं पनेत्थ तदेव परिवत्तेत्वा वेदितब्बं । सहस्सुद्धारं
 5 साधेत्वा वड्ढि लभित्वा छेकस्स पुरिसस्स दण्डकसेतुं आरुह्य निवासनपाखपनं संविधाय धातुपत्थद्वकायं कत्वा सोत्थिना परतीरगमनं विय छेकस्स भिक्खुनो केसे मनसिकरित्वा^१ चित्तुप्पादस्स बहिद्वा विक्खेपं पटिबाहित्वा सुद्धचित्तेनेव 'लोमा नखा दन्ता तचो' ति मनसिकरोन्तस्स कम्मट्टानतो अपरिहायित्वा वट्टभयसमतिक्रमनं^२ वेदितब्बं ।

10 एवं बहिद्वाविक्खेपं पटिबाहन्तेना पि हेट्ठा वुत्तनयेनेव पण्णत्ति समतिक्रमनतो मनसिकातब्बं । 'केसा लोमा' ति पण्णत्ति विस्सज्जेत्वा 'पटिकूलं पटिकूलं' ति सति ठपेतब्बा । पठमं येव पन पटिकूलतो न उपट्ठाति । याव न उपट्ठाति ताव पण्णत्ति न विस्सज्जेतब्बा । यदा उपट्ठाति तदा पण्णत्ति विस्सज्जेत्वा 'पटिकूलं' ति मनसिकातब्बं । करोन्तेन च हेट्ठा
 15 वुत्तनयेनेव पञ्चहाकारेहि पटिकूलतो मनसिकातब्बा । तच्चपञ्चकस्मिञ्चिह वण्णसण्ठानगन्धासयोकासवसेनेव पञ्चविधम्मि पाटिकूल्यं^३ लब्भति । तेसेसु पि यं यं लब्भति, तस्स तस्स वसेन मनसिकारो पवत्तेतब्बो ।

तत्थ केसादयो पञ्च कोट्टासा सुभनिमित्तं रागट्टानियं इट्टारम्मणं ति सङ्खं गता । ये केचि रज्जनकसत्ता नाम, सब्बे ते इमेसु पञ्चसु कोट्टासेसु
 20 रज्जन्ति । अयं पन भिक्खु महाजनस्स रज्जनट्टाने 'पटिकूलं' ति अप्पनं पापेति । तत्थ अप्पनाप्पत्तितो पट्टाय परतो अकिलमन्तो व अप्पनं पापुणाति ।

तत्रिदं^४ ओपम्मं—यथा हि छेको धनुग्गहो राजानं आराधेत्वा सतसहस्सुट्टानकं गामवरं लभित्वा सन्नद्धपञ्चावुधो तत्थ गच्छन्तो अन्तरामग्गे
 25 द्वत्तिस चोरे दिस्वा तेसु पञ्चचोरजेट्टके घातेय्य ; तेसं घातितकालतो पट्टाय तेसु द्वे एकमगं पटिपज्जमाना नाम न होन्ति ; एवं सम्पदमिदं दट्ठब्बं ।

१. मनसिकत्वा—स्या० । २. वट्टभयं समतिक्रमनं—रो० । ३. पटिकूल्यं—स्या० ; पाटिकूल्यं—म० ; पाटिकूलं—सु० ; पटिकूल्यं—रो० । ४. तत्रिदं—स्या०, सु० ।

धनुग्गहस्स राजानं आराधेत्वा गामवरं लद्धकालो विय हि इमस्स भिक्खुनो
आचरियसन्तिके कम्मट्ठानं उग्गहेत्वा ठितकालो ; द्वात्तिस चोरा विय द्वात्तिस
कोट्टासा ; पञ्च चोरजेट्ठका विय केसादयो पञ्च ; चोरजेट्ठकानं घातितकालो
विय इमस्स भिक्खुनो सब्बसत्तानं रज्जनट्ठाने तच्चपञ्चके 'पटिकूलं' ति
अप्पनाय पापितकालो ; सेसचोरानं पाणिप्पहारेनेव पलायितकालो विय 5
सेसकोट्टासेसु अकिलमन्तस्सेव अप्पनाप्पत्ति वेदितब्बा ।

एवं पर्णत्ति समतिक्रमन्तेन च अनुपुब्बमुञ्चन्तो मनसिकारो पवत्तेतब्बो—
केसे मनसिकरोन्तेन मनसिकरोन्तेनेव केसेसु सापेक्खेन हुत्वा लोमेषु सति
पेसेतब्बा । याव लोमा न उपट्ठहन्ति ताव 'केसा केसा' ति मनसिकातब्बा ।
यदा पन लोमा उपट्ठहन्ति तदा केसे विस्सज्जेत्वा लोमेषु सति उपट्ठपेतब्बा । 10
एवं नखादीसु पि मनसिकारो पवत्तेतब्बो ।

तत्रिदं ओपम्मं—यथा हि जलूका गच्छमाना याव पुरतो पतिट्ठं न
लभति ताव पच्छतो नङ्गुट्ठेन गहितट्ठानं न मुञ्चति ; यदा पन पुरतो पतिट्ठं
लभति तदा नङ्गुट्ठं उक्खिपित्वा मुखेन गहितट्ठाने ठपेति ; एवमेव केसे
मनसिकरोन्तेन मनसिकरोन्तेनेव केसेसु सापेक्खेन हुत्वा लोमेषु सति 15
पेसेतब्बा । याव लोमा न उपट्ठहन्ति ताव 'केसा केसा' ति मनसिकातब्बा ।
यदा लोमा उपट्ठहन्ति तदा केसे विस्सज्जेत्वा लोमेषु सति उपट्ठपेतब्बा ।
एवं नखादीसु पि मनसिकारो पवत्तेतब्बो ।

एवं पवत्तेन्तेन अप्पना होती ति वुत्तमनसिकारकोसल्लं सम्पादेतब्बं ।
कथं ? इदञ्चिह अप्पनाकम्मट्ठानं मनसिकरोन्तस्स अप्पनं पापुणाति ; पठमं 20
येव ताव न उपट्ठाति ; अनमतग्गस्मिञ्चिह संसारवट्ठे च नानारम्मणेषु वड्डितं
चित्तं 'केसा' ति आवज्जितमत्ते सज्झायसोतानुसारेण गन्त्वा मत्थलुङ्गे
पतिट्ठाति । 'मत्थलुङ्गं' ति आवज्जितमत्ते सज्झायसोतानुसारेण आगन्त्वा
केसेसु पतिट्ठाति । मनसिकरोन्तस्स मनसिकरोन्तस्स पन सो सो कोट्टासो
उपट्ठाति । सति समाधिना पि^१ तिट्ठमाना^२ पवत्तति । तेन यो यो कोट्टासो 25
अधिकतरं उपट्ठाति तत्थ तत्थ द्विगुणेन योगं कत्वा अप्पना पापेतब्बा । एवं

१. उपट्ठापेतब्बा—स्या० । २. स्या०, रो० पोत्थकेसु नत्थि । ३. पतिट्ठमाना—स्या०, रो० ।

अप्पनाय पापितकालतो पट्टाय सेसकोट्टासेसु अकिलमन्तो अप्पनं पापेति । तत्थ तालवनमक्कटो व ओपम्मं ।

अपि चेत्थ एवम्पि योजना वेदितव्वा—द्वित्तिसतालकस्मिञ्चिह तालवने मक्कटो पटिवसति । तं गहेतुकामो लुद्धो कोटियं ठिततालमूले ठत्वा उक्कुट्टिमकासि । मानजातिको मक्कटो तं तं तालं लङ्घित्वा परियन्तताले अट्टासि । लुद्धो तत्थ पि गन्त्वा उक्कुट्टिमकासि । मक्कटो पुन^१ तथेव पुरिमताले पतिट्टासि । सो अपरापरं अनुबन्धियमानो किलमन्तो तस्स तस्सेव तालस्स मूले ठत्वा उक्कुट्टुक्कुट्टिकाले^२ उट्ठित्वा गच्छन्तो गच्छन्तो अतिकिलमन्तो एकस्स तालस्स मकुलपण्णसूर्चि^३ दब्धं गहेत्वा धनुकोटिया १० विज्झित्वा गण्हन्तो पि न पलायति ।

तत्थ द्वित्तिस ताला विय द्वित्तिस कोट्टासा ; मक्कटो विय चित्तं ; लुद्धो विय योगावचरो ; लुद्धेन तालमूले ठत्वा उक्कुट्टिकाले मानजातिकस्स मक्कटस्स पलायित्वा परियन्तकोटियं ठितकालो विय अनमतग्गे संसारवट्ठे च नानारम्मणेसु वड्ढितचित्तस्स 'केसा' ति आवज्जितमत्ते सज्झायसोतानुसारेन १५ गन्त्वा मत्थलुङ्गे पतिट्टानं ; परियन्तकोटियं ठत्वा उक्कुट्टे ओरिमकोटि^४ आगमनकालो विय 'मत्थलुङ्गं' ति आवज्जितमत्ते सज्झायसोतानुसारेन गन्त्वा केसेसु पतिट्टानं ; अपरापरं अनुबन्धियमानस्स किलमन्तस्स उक्कुट्टुक्कुट्टिट्टाने उट्टानकालो विय मनसिकरोन्तस्स मनसिकरोन्तस्स तस्मि तस्मि कोट्टासे उपट्ठहन्ते सतिया पतिट्टाय पतिट्टाय गमनं ; धनुकोटिया विज्झित्वा २० गण्हन्तस्सा^५ पि अपलायनकालो विय यो कोट्टासो अधिकतरं उपट्टाति, तस्मि द्विगुणं मनसिकारं कत्वा अप्पनाय पापनं^६ ।

तत्थ अप्पनाय पापितकालतो पट्टाय सेसकोट्टासेसु अकिलमन्तो व अप्पनं पापेस्सति । तस्मा 'पटिकूलं पटिकूलं' ति पुनप्पुनं आवज्जितब्बं समन्नाहरितब्बं, तक्काहतं वितक्काहतं कातब्बं । एवं करोन्तस्स चत्तारो २५ खन्धा पटिकूलारम्मणा होन्ति, अप्पनं पापुणाति । पुब्बभागचित्तानि परिकम्मउपचारसङ्घातानि सवितक्कसविचारानी ति सब्बं हेट्ठा वुत्तसदिसमेव ।

१. पन-स्या० । २. उक्कुट्टुक्कुट्टिकाले-रो० । ३. मकुल०-सी० । ४. ०कोटियं-स्या० । ५. गण्हमानस्सा-स्या० । ६. पापणं-सी०, स्या० ।

एकं पन कोट्टासं मनसिकरोन्तस्स एकमेव पठमज्झानं निब्बत्तति । पाटियेक्कं मनसिकरोन्तस्स द्वत्तिस पठमज्झानानि निब्बत्तन्ति । हत्थे गहितपञ्हावत्थु पाकतिकमेव ।

सो तं निमित्तं ति सो भिक्खु तं कम्मट्टाननिमित्तं । आसेवती ति सेवति भजति । भावेती ति वड्ढेति । बहुली करोती ति पुनप्पुनं करोति । 5 स्वावत्थितं ववत्थपेती ति सुववत्थितं करोति । बहिद्वाकाये चित्तं उपसंहरती ति एवं कत्वा बहिद्वा परस्स काये अत्तनो चित्तं उपसंहरति ठपेति^१ पेसेति ।

अत्थिस्स काये ति अत्थि अस्स काये । अज्झत्तवहिद्वाकाये चित्तं उपसंहरती ति कालेन अत्तनो कालेन परेसं काये चित्तं उपट्ठापेति^२ । अत्थि काये ति इदं यस्मा न एकन्तेन अत्तनो कायो ना पि परस्सेव कायो 10 अधिप्पेतो, तस्मा वुत्तं । एत्थ पन अत्तनो जीवमानकसरीरे 'पटिक्कूलं' ति परिकम्मं करोन्तस्स अप्पना पि उपचारम्पि जायति । परस्स जीवमानकसरीरे 'पटिक्कूलं' ति मनसिकरोन्तस्स नेव अप्पना जायति, न उपचारं । ननु च दससु असुभेसु उभयम्पेतं जायती ति ? आम, जायति । तानि हि अनुपादिन्नकपक्खे ठितानि । तस्मा तत्थ अप्पना पि उपचारम्पि 15 जायति । इदं पन उपादिन्नकपक्खे ठितं । तेनेवेत्थ उभयम्पेतं न जायति । असुभानुपस्सना सङ्घाता पन विपस्सनाभावना होती ति वेदितब्बा । इमास्मि पब्बे किं कथितं ति ? समथविपस्सना कथिता ।

इदानेत्थ एवं सब्बं मनसिकारसाधारणं पकिण्णकं वेदितब्बं । एतेसञ्चि—

निमित्ततो लक्खणतो, धातुतो अथ सुञ्जतो ।

20

खन्धादितो च विञ्जेत्थो, केसादीनं विनिच्छयो ॥

तत्थ 'निमित्ततो' ति द्वत्तिसाकारे सद्विषयं निमित्तानि, येसं वसेन योगावचरो द्वत्तिसाकारं कोट्टासतो परिगणहाति, सेय्यथीदं—केसस्स^३ वण्णनिमित्तं, सण्ठाननिमित्तं, दिसानिमित्तं, ओकासनिमित्तं, परिच्छेदननिमित्तं ति पञ्च निमित्तानि होन्ति । लोभादीसु पि एसेव नयो । 25

'लक्खणतो' ति द्वत्तिसाकारे अट्ठवीसतिसतं लक्खणानि होन्ति, येसं वसेन योगावचरो द्वत्तिसाकारं लक्खणतो मनसिकरोति, सेय्यथीदं—केसे

थद्वत्तलक्खणं, आबन्धत्तलक्खणं, उण्हत्तलक्खणं, वित्थम्भनलक्खणं ति चत्तारि लक्खणानि होन्ति । लोमादीसु पि एसेव नयो ।

‘धातुतो’ ति द्वित्तिंसाकारे “चतुधातुरो^१ अयं, भिक्खु, पुरिसो” ति वृत्तासु धातू^२ अट्ठवीसतिसतं धातुयो होन्ति, यासं वसेन योगावचरो
 5 द्वित्तिंसाकारं धातुतो परिगण्हाति, सेय्यथीदं—केसे कक्खलता^३ पठवीधातु, आबन्धनता आपोधातु, उण्हता तेजोधातु, वित्थम्भनता वायोधातू ति चतस्सो धातुयो होन्ति । लोमादीसु पि एसेव नयो ।

R. 262

‘सुञ्जतो’ ति द्वित्तिंसाकारे छन्नवृत्ति सुञ्जता होन्ति, यासं वसेन योगावचरो द्वित्तिंसाकारं सुञ्जतो विपस्सति, सेय्यथीदं—केसा सूञ्जा अत्तेन
 10 वा अत्तनियेन वा निच्चेन वा धुवेन वा सस्सतेन वा अविपरिणामधम्मेन वा ति । केसे ताव अतसुञ्जता, अतनियसुञ्जता, निच्चभावसुञ्जता ति तिस्सो सुञ्जता होन्ति । लोमादीसु पि एसेव नयो ।

‘खन्धादितो’ ति द्वित्तिंसाकारे केसादीसु खन्धादिवसेन परिगग्हमानेसु केसा कति खन्धा होन्ति, कति आयतनानि, कति धातुयो, कति सच्चानि,
 15 कति सतिपट्टानानी ति आदिना नयेन पेत्य विनिच्छयो विञ्जातब्बो ।

५. एवं अञ्जतादिभेदतो तिविधेन कायानुपस्सनं वित्थारतो दस्सेत्वा इदानी “कायानुपस्सी विहरति आतापी सम्पजानो” ति आदीनि पदानि भाजेत्वा दस्सेतुं अनुपस्सी ति आदि^४ आरद्धं । तत्थ याय अनुपस्सनाय कायानुपस्सी नाम होति, तं दस्सेतुं तत्थ कतमा अनुपस्सना? या पञ्जा
 20 पजानना ति आदि वृत्तं । आतापी ति आदीसु पि एसेव नयो ।

B. 250

तत्थ पञ्जा पजानना ति आदीनि हेट्ठा चित्तुप्पादकण्डवण्णनायं [अट्ठ० १००-१०१] वृत्तनयेनेव वेदितव्वानि । उपेतो ति आदीनि सब्बानि अञ्जमञ्जवेवचनानि । अपिच आसेवनवसेन^५ उपेतो, भावनावसेन सुट्ठु उपेतो ति समुपेतो । उपागतो समुपागतो, उपपन्नो सम्पन्नो ति
 25 इमेसु पि द्वीसु दुकेसु अयमेव नयो । बहुलीकारवसेन पन समन्नागतो

१. चतुधातुरो—मु० । २. धातुसु—सो० । ३. कक्खलता—सी० । ४-४. आदिमारद्धं—स्या० । ५. आसेवना०—सी०, स्या०, रो० ।

ति एवमेत्थ^१ योजना वेदितव्या । इमिना आतापेन उपेतो ति आदीसु
पि एसेव नयो ।

विहरती ति पदे 'तत्थ कतमो विहारो' ति पुच्छं अकत्वा पुग्गलाधि-
द्वानाय देसनाय देसेन्तो इरियती^२ ति आदिमाह । तस्सत्थो—चतुन्नं इरिया-
पथानं अञ्जतरसमङ्गीभावतो इरियति । तेहि इरियापथचतुक्केहि^३ 5
कायसकटवत्तेन वत्तति । एकं इरियापथदुक्खं अपरेन इरियापथेन
बाधित्वा^४ चिरट्टितिकभावेन सरोररक्खणतो पालेति । एकस्मि इरिया-
पथे असण्ठहित्वा सव्विरियापथवतनतो^५ यपेति^६ । तेन तेन इरियापथेन
तथा तथा कायस्स यापनतो यापेति । चिरकालवत्तापनतो चरति ।
इरियापथेन इरियापथं विच्छिन्दित्वा जीवितहरणतो विहरति । 10

१०. स्वेव कायो लोको ति यस्मि काये कायानुपस्सी विहरति, स्वेव कायो
लुज्जनपलुज्जनद्वेन लोको । यस्मा पनस्स काये पहीयमानं अभिज्झादोमनस्सं
वेदनादीसु पि पहीयति^७ एव, तस्मा पञ्च पि उपादानक्खन्धा लोको ति वुत्तं ।

सन्ता ति आदीसु पि निरोधवसेन सन्तताय सन्ता । भावनाय समितत्ता
समिता । वत्थुपरिञ्जाय अप्पवत्तिवूपसमवसेन वूपसन्ता । निरोधसङ्घातं 15
अत्थं गता ति अत्यङ्गता । पुनप्पुनं निव्वत्तिया पटिबाहितत्ता अतिविय
अत्थं गता ति अब्भत्यङ्गता । अप्पिता ति विनासिता, अप्पवत्तियं ठपिता
ति पि अत्थो^८ । व्यप्पिता^९ ति सुविनासिता, अतिविय अप्पवत्तियं ठपिता
ति पि अत्थो । यथा पुन न अन्वास्सवन्ति एवं सोसितत्ता सोसिता । सुट्ठु
सोसिता ति विसोसिता, सुक्खापिता ति अत्थो । विगतन्ता कता ति 20
व्यन्ती^{१०} कता । एत्थ च अनुपस्सनाय कम्मट्ठानविहारेन कम्मट्ठानिकस्स
कायपरिहरणं, आतापेन सम्मप्पधानं, सतिसम्पजञ्जेन कम्मट्ठानपरिहरण-
पायो^{११} ; सतिया वा कायानुपस्सनावसेन पटिलद्धो समथो, सम्पजञ्जेन
विपस्सना, अभिज्झादोमनस्सविनयेन भावनाफलं वुत्तं ति वेदितव्वं ।

कायानुपस्सनानिद्देसवर्णना निद्विता ।

१. एवं पेत्य—स्या० ।

२. इरियती—सो० ।

३. बाधित्वा—म०, रो० ।

४. ०पवत्तनतो—स्या० । ५. यापेति—स्या० । ६. पहियति—स्या० । ७. मो० पोत्थके नत्थि ।

८. व्यप्पिता—रो० । ९. व्यन्ती०—स्या०, म० । १०. ०हरणुपायो—स्या० ।

वेदनानुपस्सनानिद्देसवण्णना

B. 251

११-१३. वेदनानुपस्सनानिद्देसे पि हेट्ठा वुत्तसदिसं वुत्तनयेनेव वेदितब्बं । सुखं वेदनं वेदयमानो ति आदीसु पन सुखं वेदनं ति कायिकं वा चेतसिकं वा सुखं वेदनं वेदयमानो 'अहं सुखं वेदनं वेदयामी' ति पजानाती ति अत्थो । तत्थ कामं उत्तानसेय्यका पि दारका थञ्जं
 5 पिवनादिकाले सुखं वेदयमाना 'सुखं वेदनं वेदयामी' ति पजानन्ति, न पनेतं एवरूपं जाननं सन्धाय वुत्तं । एवरूपञ्चिह जाननं सत्तूपलद्धि नप्पजहति, सत्तसञ्जं न उग्घाटेति, कम्मट्ठानं वा सतिपट्टानभावना वा न होति । इमस्स पन भिक्खुनो जाननं सत्तूपलद्धि पजहति, सत्तसञ्जं उग्घाटेति, कम्मट्ठानञ्चेव सतिपट्टानभावना च होति । 'इदञ्चिह को वेदयति, कस्स
 10 वेदना, किं कारणा वेदना' ति एवं सम्पजानवेदियनं सन्धाय वुत्तं ।

R. 264

तत्थ को वेदयती ति ? न कोचि सत्तो वा पुग्गलो वा वेदयति । कस्स वेदना ति ? न कस्सचि सत्तस्स वा पुग्गलस्स वा वेदना । किं कारणा वेदना ति ? वत्थुआरम्भणा च पनेसा वेदना । तस्मा एस एवं पजानाति—
 15 'तं तं सुखादीनं वत्थुं आरम्भणं कत्वा वेदना व वेदयति' ; तं पन वेदना-
 पर्वति उपादाय 'अहं वेदयामी' ति वोहारमतं होती' ति । एवं वत्थुं आरम्भणं कत्वा वेदना व वेदयती ति सल्लक्खेन्तो 'एस सुखं वेदनं वेदयामी' ति पजानातो ति वेदितब्बो, चित्तलपब्बते अञ्जतरो थेरो विय ।

थेरो किर अफासुककाले बलववेदनाय नित्थुनन्तो^१ अपरापरं परिवत्तति । तमेको दहरो आह—“कतरं वो^२, भन्ते, ठानं रुजती^३” ति ?
 20 “आवुसो, पाटियेक्कं रुजनट्ठानं नाम नत्थि ; वत्थुं आरम्भणं कत्वा वेदना व वेदयती” ति । “एवं जाननकालतो पट्ठाय अधिवासेतुं वट्ठति नो, भन्ते” ति । “अधिवासेमि, आवुसो” ति । “अधिवासना, भन्ते, सेय्यो”^४ ति । थेरो अधिवासेसि । वातो याव हृदया फालेसि^५ । मञ्चके अन्तानि रासीकतानि अहेसुं । थेरो दहरस्स दस्सेसि—“वट्ठतावुसो, एत्तका
 25 अधिवासना” ति ? दहरो तुण्ही अहोसि । थेरो विरियसमार्धि^६ योजेत्वा सहपटिसम्भदाहि अरहतं पापुणित्वा समसीसी हुत्वा परिनिब्बायि ।

१. वेदियति—स्या० । २. नित्थुनन्तो—सी० । ३. ते—स्या०; खो—सु० ।
 ४. रुजती—म० । ५. सेय्या—सी० । ६. फालेति—स्या० । ७. विरियसमतं—रो० ।

यथा च सुखं, एवं दुःखं...पे०...निरामिसं अदुःखमसुखं वेदनं वेदयमानो 'निरामिसं अदुःखमसुखं वेदनं वेदयामी" ति पजानाति । इति भगवा रूपकम्मट्टानं कथेत्वा अरूपकम्मट्टानं कथेन्तो वेदनावसेन कथेसि । दुविधञ्चिह्म कम्मट्टानं—रूपकम्मट्टानं अरूपकम्मट्टानञ्च ; रूपपरिगगहो अरूप-परिगगहो ति पि एतदेव वुच्चति । तत्थ भगवा रूपकम्मट्टानं कथेन्तो 5 सङ्खेपमनसिकारवसेन वा वित्थारमनसिकारवसेन वा चतुधातुवत्थानं कथेसि^१ । तदुभयम्पि विमुद्धिमग्गे सब्बाकारतो दस्सितमेव ।

अरूपकम्मट्टानं पनं कथेन्तो येभुत्थेन वेदनावसेन कथेसि ।

तिविधो हि अरूपकम्मट्टाने अभिनिवेशो—फस्सवसेन, वेदनावसेन, चित्तवसेना ति । कथं ? एकच्चस्स हि सङ्घितेन वा वित्थारेन वा 10 परिगगहिते रूपकम्मट्टाने तस्मिं आरम्मणे चित्तचेतसिकानं पठमाभिनिपातो तं आरम्मणं फुसन्तो उप्पज्जमानो फस्सो पाकटो होति । एकच्चस्स तं आरम्मणं अनुभवन्तो उप्पज्जमाना वेदना पाकटा होति । एकच्चस्स तं आरम्मणं परिगगहेत्वा विजानन्तं उप्पज्जमानं विज्जाणं पाकटं होति ।

तत्थ यस्स फस्सो पाकटो होति, सो पि 'न केवलं फस्सो व उप्पज्जति ; तेन 15 सङ्घि तदेवारम्मणं अनुभवमाना वेदना पि उप्पज्जति, सञ्ज्ञानमाना^३ सञ्ज्ञा पि, चेतयमाना चेतना पि, विजानमानं विज्जाणम्पि उप्पज्जती' ति फस्सपञ्चमके येव परिगगणाति । यस्स वेदना पाकटा होति, सो पि 'न केवलं वेदना व उप्पज्जति ; तां सङ्घि तदेवारम्मणं फुसमानो फस्सो पि उप्पज्जति, सञ्ज्ञानमाना सञ्ज्ञा पि, चेतयमाना चेतना पि, विजानमानं 20 विज्जाणम्पि उप्पज्जती' ति फस्सपञ्चमके येव परिगगणाति । यस्स विज्जाणं पाकटं होति, सो पि 'न केवलं विज्जाणमेव उप्पज्जति ; तेन सङ्घि तदेवारम्मणं फुसमानो फस्सो पि उप्पज्जति, अनुभवमाना वेदना पि, सञ्ज्ञानमाना सञ्ज्ञा पि, चेतयमाना चेतना पि उप्पज्जती' ति फस्सपञ्चमके येव परिगगणाति ।

सो 'इमे फस्सपञ्चमका धम्मा किं निस्सिता' ति उपधारेन्तो 'वत्थु- 25 निस्सिता' ति पजानाति । वत्थु नाम करजकायो ; यं सन्धाय वुत्तं "इदञ्च

१. कथेति—सी०, स्या० । २. स्या०, म०, रो० पोत्थकेसु नत्थि । ३. सञ्ज्ञानमाना—म० ।

४. विजाननमानं—म० ।

B. 253

पन मे विज्जाणं एत्थ सितं, एत्थ पटिबद्धं" [दी० १. ६८] ति । सो अत्थतो भूतानि चैव उपादारूपानि च । एवमेत्थ वत्थु रूपं, फस्सपञ्चमका नामं ति नामरूपमेव पस्सति । रूपञ्चेत्थ रूपक्खन्धो, नामं चत्तारो अरूपिनो खन्धा ति^१ पञ्चक्खन्धमत्तं होति । नामरूपविनिम्मुत्ता^२ हि पञ्चक्खन्धा

5 पञ्चक्खन्धविनिम्मुत्तं वा नामरूपं नत्थि ।

सो 'इमे पञ्चक्खन्धा किं हेतुका' ति उपपरिक्खन्तो 'अविज्जादिहेतुका' ति पस्सति; ततो पच्चयो चैव पच्चयुप्पन्नञ्च इदं^३; अज्जो सतो वा पुग्गलो वा नत्थि; सुद्धसङ्खारपुञ्जमत्तमेवा ति सप्पच्चयनामरूपवसेन तिलक्खणं आरोपेत्वा विपस्सनापटिपाटिया 'अनिच्चं दुक्खं अनत्ता' ति सम्मसन्तो विचरति । सो

10 'अज्ज-अज्जा' ति पटिवेधं आकङ्खमानो तथारूपे दिवसे उतुसप्पायं, पुग्गलसप्पायं, भोजनसप्पायं, धम्मसवणसप्पायं वा लभित्वा एकपल्लङ्केन निसिन्नो व विपस्सनं मत्थकं पापेत्वा अरहत्ते पतिट्ठाति । एवं इमेसं तिण्णम्पि जनानं याव अरहत्ता कम्मट्ठानं कथितं होति ।

R. 266

इध पन भगवा अरूपकम्मट्ठानं कथेन्तो वेदनावसेन कथेसि ।

15 फस्सवसेन वा^४ विज्जाणवसेन वा हि^५ कथीयमानं^६ न पाकटं होति, अन्धकारं विय खायति । वेदनावसेन पन पाकटं होति । कस्मा ? वेदनानं उप्पत्तिपाकटतायं^७ । सुखदुक्खवेदनानञ्चिह उप्पत्ति पाकटा । यदा सुखं उप्पज्जति, सकलसरीरं खोभेन्तं मद्दन्तं फरमानं अभिसन्दयमानं सतधोतसप्पि खादापयन्तं विय, सतपाकथेलं मक्खापयमानं विय, उदकवटसहस्सेन परिच्छाहं

20 निब्बापयमानं विय, 'अहो सुखं ! अहो सुखं !' ति वाचं निच्छारयमानमेव उप्पज्जति । यदा दुक्खं उप्पज्जति, सकलसरीरं खोभेन्तं मद्दन्तं फरमानं अभिसन्दयमानं तत्तफालं पवेसेन्तं^८ विय, विलीनतम्बलोहेन आसिञ्चन्तं विय, सुक्खतिणवनप्पतिमिह^९ अरञ्जे दाहउक्काकलापं^{१०} पक्खिप्पमानं^{११} विय 'अहो दुक्खं ! अहो दुक्खं !' ति विप्पलापयमानमेव उप्पज्जति ।

25 इति सुखदुक्खवेदनानं उप्पत्ति पाकटा होति ।

१. ति पञ्चक्खन्धा ति-स्या० । २. ०विनिमुत्ता-म०, रो० । ३. वा हि-स्या०, म०, रो० । ४. स्या०, म०, रो० पोत्यकेसु नत्थि । ५. कथीयमानं-म० । ६. पाकटा-स्या० । ७. पवेसन्तं-स्या०, सु० । ८. वनस्पतिमिह-सी० । ९. दाहउक्काकलापं च-स्या० । १०. पक्खिपमानं-म०; विपयमानं-स्या० ।

अदुक्खमसुखा पन दुद्दीपना अन्धकारा अविभूता । सा सुखदुक्खानं
अपगमे सातासातपटिक्खेपवसेन मज्झत्ताकारभूता अदुक्खमसुखा वेदना ति
नयतो गण्हन्तस्स पाकटा होति । यथा किं ? यथा अन्तरा पिट्ठिपासाणं
आरुहित्वा पलायन्तस्स मिगस्स अनुपथं गच्छन्तो मिगलुइको पिट्ठिपासाणस्स
ओरभागे पि^१ परभागे पि पदं दिस्वा मज्झे अपस्सन्तो पि 'इतो आरुहो', 5 B. 254
इतो ओरुहो, मज्झे पिट्ठिपासाणे इमिना पदेसेन गतो भविस्सती' ति
नयतो जानाति । एवं आरुहद्धाने पदं विय हि सुखाय वेदनाय उप्पत्ति
पाकटा होति ; ओरुहद्धाने पदं विय दुक्खाय वेदनाय उप्पत्ति पाकटा
होति । 'इतो आरुहो, इतो ओरुहो, मज्झे एवं गतो' ति नयतो गहणं
विय सुखदुक्खानं अपगमे सातासातपटिक्खेपवसेन मज्झत्ताकारभूता अदुक्खम- 10
सुखा वेदना ति नयतो गण्हन्तस्स पाकटा होति ।

एवं भगवा पठमं रूपकम्मट्टानं कथेत्वा पच्छा अरूपकम्मट्टानं कथेन्तो
वेदनावसेन विनिवत्तेत्वा दस्सेसि ; न केवलञ्च इधेव एवं दस्सेसि, दीघनिका-
यमिह महानिदाने, सकपञ्चे, महासतिपट्टाने, मज्झिमनिकायमिह सतिपट्टाने
च चूळतण्हासङ्ख्ये^२, महातण्हासङ्ख्ये, चूळवेदल्ले, महावेदल्ले, रट्टपालसुत्ते, 15
मागन्दिअसुत्ते, धातुविभङ्गे, आनेअसप्पाये, मयुत्तनिकायमिह चूळनिदानसुत्ते,
रुक्खोपमे, परिवीमंसनसुत्ते, सकले^३ वेदनासंयुत्ते^४ ति एवं अनेकेसु सुत्तेसु
पठमं रूपकम्मट्टानं कथेत्वा पच्छा अरूपकम्मट्टानं वेदनावसेन विनिवत्तेत्वा^५
दस्सेसि । यथा च तेषु तेषु, एवं इमस्मिम्पि सतिपट्टानविभङ्गे पठमं
रूपकम्मट्टानं कथेत्वा पच्छा अरूपकम्मट्टानं वेदनावसेन विनिवत्तेत्वा दस्सेसि । 20

तत्थ सुखं वेदनं ति आदीसु अयं अपरो पि पजाननपरियायो—सुखं
वेदनं वेदयामी ति पजानाती ति सुखवेदनाक्खणे दुक्खाय वेदनाय अभावतो
सुखं वेदनं वेदयमानो 'सुखं वेदनं वेदयामी' ति पजानाति । तेन या पुब्बे
भूतपुब्बा दुक्खा वेदना, तस्सा इदानीं अभावतो इमिस्सा च सुखाय इतो

१. स्या०, म०, रो० पोत्थकेसु नत्थि । २. आरुहो—सी० । ३. चुल्ल०—स्या० ;
चुल्ल०—म० । ४-४. सकलवेदनासंयुत्तेसु—स्या० । ५. विनिवट्टेत्वा—स्या० ।

पठमं^१ अभावतो वेदना नाम अनिच्चा अद्भुवा विपरिणामधम्मा ति इतिह^२
तत्थ सम्पजानो होति । वुत्तम्पि चेतं भगवता—

“यस्मिं, अग्गिवेस्सन, समये सुखं वेदनं वेदेति, नेव तस्मिं समये दुक्खं
वेदनं वेदेति, न अदुक्खमसुखं वेदनं वेदेति, सुखं येव तस्मिं समये वेदनं वेदेति ।

५ यस्मिं^३, अग्गिवेस्सन, समये दुक्खं...पे०...अदुक्खमसुखं वेदनं वेदेति, नेव
तस्मिं समये सुखं वेदनं वेदेति, न दुक्खं वेदनं वेदेति, अदुक्खमसुखं येव
तस्मिं समये वेदनं वेदेति । सुखा पि खो, अग्गिवेस्सन, वेदना अनिच्चा
सङ्खता पटिच्चसमुप्पन्ना खयधम्मा वयधम्मा विरागधम्मा निरोधधम्मा ।
दुक्खा पि खो...पे०...अदुक्खमसुखा पि खो, अग्गिवेस्सन, वेदना अनिच्चा

१० सङ्खता...पे०...निरोधधम्मा ति । एवं पस्सं, अग्गिवेस्सन, सुतवा अरिय-
सावको सुखाय पि वेदनाय निब्बिन्दति, दुक्खाय पि वेदनाय निब्बिन्दति,
अदुक्खमसुखाय पि वेदनाय निब्बिन्दति, निब्बिन्दं विरज्जति, विरागा विमुच्चति,
विमुत्तस्मिं विमुत्तमिति आणं होति; ‘खीणा जाति, वुसितं ब्रह्मचरियं, कतं
करणीयं, नापरं इत्थत्ताया’ ति पजानाती” [म० २.१९६]ति । सामिसं वा सुखं

१५ ति आदीसु^४ सामिसा सुखा नाम पञ्चकामगुणामिसनिस्सिता^५ छ गेहसित-
सोमनस्सवेदना ; निरामिसा सुखा नाम छ नेक्खम्मनिस्सितसोमनस्सवेदना^६ ;
सामिसा दुक्खा नाम छ गेहसितदोमनस्सवेदना ; निरामिसा दुक्खा नाम
छ नेक्खम्मनिस्सितदोमनस्सवेदना ; सामिसा अदुक्खमसुखा नाम छ
गेहसितउपेक्खावेदना ; निरामिसा अदुक्खमसुखा नाम छ नेक्खम्मनिस्सित-

२० उपेक्खावेदना । तासं विभागो उपरिपण्णासे पालियं [म० २.१९६]
आगतो येव । सो तं निमित्तं ति सो तं वेदनानिमित्तं । बहिद्वा वेदनासु
ति परपुग्गलस्स वेदनासु । सुखं वेदनं वेदयमानं ति परपुग्गलं सुखवेदनं^७
वेदयमानं । अज्झत्तवहिद्वा ति कालेन अत्तनो कालेन परस्स वेदनासु
चित्तं उपसंहरति । इमस्मिं वारे यस्मा नेव अत्ता, न परो नियमितो ; तस्मा
२५ वेदनापरिग्गहमत्तमेव दस्सेतुं “इध भिक्खु सुखं वेदनं सुखा वेदना” ति अदि
वुत्तं । सेसमेत्थ उत्तानमेव । इमस्मिं पन पब्बे सुद्धविपस्सना व कथिता ति ।

वेदनानुपस्सनानिद्देसवण्णना निट्ठिता ।

१. परं-स्या० । २. इह-स्या० । ३. परस्मि-सु० । ४. आदिमु-सी०, रो० ।
५. ०सन्निस्सिता-स्या० । ६. नेक्खम्मसित०-स्या० ; नेक्खम्मसित०-म० । ७. सुखं वेदनं-स्या० ।

चित्तानुपस्सनानिद्देसवण्णना

१५. चित्तानुपस्सनानिद्देसे पि हेट्ठा वुत्तसदिसं वुत्तनयेनेव वेदितव्वं । सरागं वा चित्तं ति आदीसु पन सरागं ति अट्ठविधं लोभसहगतं । वीतरागं ति लोकीयकुसलाव्याकतं । इदं पन यस्मा सम्मसनं न धम्मसमोधानं, तस्मा इथ एकपदे पि लोकोत्तरं न लब्धति । यस्मा पहानेकट्ठवसेन रागादीहि सह वत्तन्ति पहीयन्ति, तस्मा द्वीसु पदेसु निप्परियायेन न लब्धन्ती ति न 5 गहितानि । सेसानि चत्तारि अकुसलचित्तानि नेव पुरिमपदं, न पच्छिमपदं भजन्ति । सदोसं ति दुविधं दोमनस्ससहगतं । वीतदोसं ति लोकीयकुसलाव्याकतं । सेसानि दस अकुसलचित्तानि नेव पुरिमपदं, न पच्छिमपदं भजन्ति । समोहं ति विचिकिच्छासहगतं चेव उद्धच्चसहगतञ्चा ति दुविधं । यस्मा पन मोहो सब्बाकुसलेसु उप्पज्जति, तस्मा सेसानि पि इथ वट्ठन्ति एव । 10 इमस्मि एव हि दुके द्वादसाकुसलचित्तानि परियादिन्नानी^१ ति । वीतमोहं ति लोकीयकुसलाव्याकतं । सङ्खित्तं ति थोनमिद्धानुपतितं^२ । एतज्झिह संकुटितचित्तं नाम । विबिखत्तं ति उद्धच्चसहगतं । एतज्झिह विसटचित्तं^३ नाम ।

B. 256

R. 269

महग्गतं ति रूपावचरं अरूपावचरञ्च । अमहग्गतं ति कामावचरं । सउत्तरं ति कामावचरं । अनुत्तरं ति रूपावचरञ्च अरूपावचरञ्च । तत्रा पि 15 सउत्तरं रूपावचरं, अनुत्तरं अरूपावचरमेव । समाहितं ति यस्स अप्पनासमाधि उपचारसमाधि वा अत्थि । असमाहितं ति उभयसमाधिविरहितं । विमुत्तं ति तदङ्गविकल्मभनविमुत्तोहि विनिमुत्तं^४ । अविमुत्तं ति उभयविमुत्तिरहितं ; समुच्छेदपटिप्पस्सद्विनिस्सरणविमुत्तीनं पन इथ ओकासो व नत्थि । सरागमस्स चित्तं ति सरागं अस्स चित्तं । सेसं हेट्ठा वुत्तनयत्ता 20 उत्तानत्थमेव । इमस्मि पि^५ पब्बे सुद्धविपस्सना व कथिता ति ।

चित्तानुपस्सनानिद्देसवण्णना निट्ठिता ।

१. परियादिण्णानी—म०, रो०, । २. थिनमिद्धानुपतितं—म० । ३. पसट—स्या०, म०, रो० । ४. विमुत्तं—स्या०, रो० । ५. पन—सी० ।

धम्मानुपस्सनानिद्देसवण्णना

नीवरणपव्ववण्णना

१९. एत्तावता यस्मा कायानुपस्सनाय रूपक्खन्धपरिग्गहो व कथितो, वेदनानुपस्सनाय वेदनाक्खन्धपरिग्गहो व, चित्तानुपस्सनाय विज्जाणक्खन्धपरिग्गहो व ; तस्मा इदानीं सम्पयुतधम्मसीसेन सञ्जासङ्खारक्खन्धपरिग्गहमिं कथेतुं धम्मानुपस्सनं दस्सेन्तो कयञ्च भिक्खू ति आदिमाह ।

B. 257 5 तत्थ सन्तं ति अभिण्हसमुदाचारवसेन संविज्जमानं । असन्तं ति असमुदाचारवसेन वा पहीनत्ता वा अविज्जमानं । यथा चा ति येन कारणेन कामच्छन्दस्स उप्पादो होति । तच्च पजानाती ति तच्च कारणं पजानाति । इमिना नयेन सब्बपदेसु अत्थो वेदितव्वो ।

R. 270 तत्थ सुभनिमित्ते अयोनिसोमनसिकारेण कामच्छन्दस्स उप्पादो होति ।
10 सुभनिमित्तं नाम सुभमिं सुभनिमित्तं, सुभारम्मणमिं सुभनिमित्तं । अयोनिसोमनसिकारो नाम अनुपायमनसिकारो उप्पथमनसिकारो, अनिच्चे निच्चं ति वा दुक्खे सुखं ति वा अनत्तनि अत्ता ति वा असुभे सुभं ति वा मनसिकारो । तं तत्थ बहुलं पवत्तयतो कामच्छन्दो उप्पज्जति । तेनाह भगवा—

“अत्थि, भिक्खवे, सुभनिमित्तं । तत्थ अयोनिसोमनसिकारबहुलीकारो—
15 अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा कामच्छन्दस्स उप्पादाय, उप्पन्नस्स वा कामच्छन्दस्स भिय्योभावाय वेपुल्लाया” [सं० ४. ९३] ति ।

असुभनिमित्ते पण योनिसोमनसिकारेणस्स पहानं होति । असुभनिमित्तं नाम असुभमिं असुभनिमित्तं, असुभारम्मणमिं असुभनिमित्तं । योनिसोमनसिकारो नाम उपायमनसिकारो पथमनसिकारो, अनिच्चे अनिच्चं
20 ति वा दुक्खे दुक्खं ति वा अनत्तनि अनत्ता ति वा असुभे असुभं ति वा मनसिकारो । तं तत्थ बहुलं पवत्तयतो कामच्छन्दो पहीयति । तेनाह भगवा—“अत्थि, भिक्खवे, असुभनिमित्तं । तत्थ योनिसोमनसिकारबहुलीकारो—अयमाहारो^१ अनुप्पन्नस्स वा कामच्छन्दस्स अनुप्पादाय, उप्पन्नस्स वा कामच्छन्दस्स पहानाय, न भिय्योभावाय, न वेपुल्लाया”^१ [सं० ४. ९५] ति ।

१-१. अयमनाहरो अनुप्पन्नस्स वा कामच्छन्दस्स उप्पादाय, उप्पन्नस्स वा कामच्छन्दस्स भिय्योभावाय वेपुल्लाया—म० ।

अपि च छ धम्मा कामच्छन्दस्स पहानाय संवत्तन्ति—असुभनिमित्तस्स उग्गहो, असुभभावनानुयोगो, इन्द्रियेसु गुत्तद्वारता, भोजने मत्तञ्जुता, कल्याणमित्ता, सप्पायकथा ति । दसविधञ्चिह असुभनिमित्तं उग्गण्हन्तस्सा पि कामच्छन्दो पहीयति, भावेन्तस्सा पि ; इन्द्रियेसु पिहितद्वारस्सा पि ; चतुन्नं पञ्चन्नं आलोपानं ओकासे सति उदकं पिवित्वा यापनसीलताय भोजने 5 मत्तञ्जुनो पि । तेन वुत्तं—

B. 258

“चत्तारो पञ्च आलोपे, अभुत्वा उदकं पिवे ।

अलं फासुविहाराय, पहितत्तस्स भिक्खुनो” [खु० २.३६६] ति ।

असुभकम्मिक-तिस्सत्थेरसदिसे असुभभावनारते कल्याणमिते सेवन्तस्सा पि कामच्छन्दो पहीयति ; ठाननिसज्जादीसु दसअसुभनिस्सितसप्पाय- 10 कथाय पि पहीयति । तेन वुत्तं “छ धम्मा कामच्छन्दस्स पहानाय संवत्तन्ती” ति । इमेहि पन छहि धम्मेहि पहीनस्स कामच्छन्दस्स अरहत्त-मग्गेन आर्याति अनुप्पादो होती ति पजानाति ।

R. 271

पटिघनिमित्ते अयोनिसोमनसिकारेण पन व्यापादस्स^१ उप्पादो होति । तत्थ पटिघम्पि पटिघनिमित्तं नाम^२; पटिघारम्मणम्पि पटिघनिमित्तं । 15 अयोनिसोमनसिकारो सब्बत्थ एकलक्खणो व । तं तस्मिं निमित्ते बहुलं पवत्तयतो व्यापादो उप्पज्जति । तेनाह भगवा—

“अत्थि, भिक्खवे, पटिघनिमित्तं । तत्थ अयोनिसोमनसिकारबहुली-कारो—अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा व्यापादस्स उप्पादाय, उप्पन्नस्स वा व्यापादस्स भिय्योभावाय वेपुल्लाया” [सं० ४. ९३] ति ।

20

मेत्ताय पन चेतोविमुत्तिया योनिसोमनसिकारेणस्स पहानं होति । तत्थ मेत्ता ति वुत्ते अप्पना पि उपचारो पि वट्ठति; चेतोविमुत्ती ति अप्पना व । योनिसोमनसिकारो वुत्तलक्खणो व । तं तत्थ बहुलं पवत्तयतो व्यापादो पहीयति । तेनाह भगवा—

१. व्यापादस्स—स्या०, म० । २. सी० पोत्थके नत्थि ।

“अत्थि, भिक्खवे, मेत्ताचेतोविमुत्ति । तत्थ योनिसोमनसिकारबहुली-
कारो—अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा व्यापादस्स अनुप्पादाय, उप्पन्नस्स वा
व्यापादस्स पहानाय, न^१ भिद्योभावाय, न वेपुल्लाया”^२ [सं० ४. ९५] ति ।

अपि च छ धम्मा व्यापादस्स पहानाय संवत्तन्ति—मेत्तानिमित्तस्स उग्गहो,

B. 259

5 मेत्ताभावनानुयोगो, कम्मस्सकतपच्चवेक्खणा, पटिसङ्ख्यानबहुलता^३, कल्याण-
मित्तता, सप्पायकथा ति । ओदस्सकानोदस्सकदिसाफरणानञ्चिह अञ्जतरवसेन
मेत्तं उग्गण्हन्तस्सा पि व्यापादो पहीयति । ओधिसो अनोधिसो दिसाफरणवसेन
मेत्तं भावेन्तस्सा पि । ‘त्वं एतस्स कुद्धो किं करिस्ससि, किमस्स सीलादीनि
विनासेतुं सक्खिस्ससि ? ननु त्वं अत्तनो कम्मेन आगन्त्वा अत्तनो कम्मेनेव
10 गमिस्ससि ? परस्स कुज्झनं नाम वीतच्चिकङ्गारतत्तअयोसलाकगूथादीनि^४
गहेत्वा परस्स पहरितुकामता सदिसं होति । एसो पि तव कुद्धो किं
करिस्ससि ? किं ते सीलादीनि विनासेतुं सक्खिस्ससि ? एस अत्तनो
कम्मेनागन्त्वा अत्तनो कम्मेनेव गमिस्ससि ; अपटिच्छितपहेणकं^५ विय
पटिवातखितरजोमुट्ठि विय च एतस्सेवेस कोधो मत्थके पतिस्सतो’ ति ।

R. 272

15 एवं अत्तनो च परस्स च कम्मस्सकतं पच्चवेक्खतो पि, उभयकम्मस्सकतं
पच्चवेक्खित्वा पटिसङ्ख्याने ठितस्सा पि, अस्सगुतत्थेरसदिसे मेत्ताभावनारते
कल्याणमित्ते सेवन्तस्सा पि व्यापादो पहीयति ; ठाननिसज्जादीसु मेत्तानिस्सित-
सप्पायकथाय पि पहीयति । तेन वुत्तं “छ धम्मा व्यापादस्स पहानाय
संवत्तन्ती” ति । इमेहि पन छहि धम्मेहि पहीनस्स व्यापादस्स अनागामि-
20 मग्गेन आर्याति अनुप्पादो होती ति पजानाति । अरती ति आदीसु
अयोनिसोमनसिकारेन थीनमिद्धस्स उप्पादो होति । अरति नाम
उक्कण्ठिता^६ । तन्दी नाम कायालसियता । विजम्भिका^७ नाम कायविनामना ।
भत्तसम्मो^८ नाम भत्तमुच्छा भत्तपरिच्छाहो । चेतसो लीनत्तं नाम चित्तस्स
लीनाकारो । इमेसु अरतिआदीसु अयोनिसोमनसिकारं बहुलं पवत्तयतो
25 थीनमिद्धं उप्पज्जति । तेनाह भगवा—

१-१. स्या० पोत्थके नत्थि ; अयं पाठो मरम्मपोत्थके पुब्बसदिसो व ।

२. बहुलीकता-स्या०, म० । ३. वीतचित्तङ्गार०-म० ; वीतच्छित्तङ्गार०-स्या० ।

४. अपटिच्छितं पहेणकं-सु० ; अपटिच्छितं पहेणकं-रो० । ५. उक्कण्ठिता-स्या०, सु० ।

६. विजम्भिता-स्या०, म०, रो० ।

“अत्थि, भिक्खवे, अरति तन्दी विजम्भिका भत्तसम्मदो चेतसो च^१ लीनत्तं । तत्थ अयोनिसोमनसिकारबहुलीकारो—अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा थीनमिद्धस्स उप्पादाय, उप्पन्नस्स वा थीनमिद्धस्स भिय्योभावाय वेपुल्लाया” [सं० ४. ९३] ति ।

आरम्भधातु^२आदीसु^३ पन योनिसोमनसिकारेनस्स पहानं होति । 5
आरम्भधातु नाम पठमारम्भविरियं । निक्कमधातु नाम कोसज्जतो निक्खन्तत्ता ततो बलवतरं । परक्कमधातु नाम परं परं ठानं अक्कमनतो ततो पि बलवतरं । इमस्मिं तिप्पभेदे विरिये^४ योनिसोमनसिकारं बहुलं पवत्तयतो थीनमिद्धं पहीयति । तेनाह भगवा—

B. 20

“अत्थि, भिक्खवे, आरम्भधातु, निक्कमधातु, परक्कमधातु । तत्थ 10
योनिसोमनसिकारबहुलीकारो—अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा थीनमिद्धस्स अनुप्पादाय, उप्पन्नस्स वा थीनमिद्धस्स पहानाय, न भिय्योभावाय, न वेपुल्लाया”^५ [सं० ४.९५] ति ।

अपि च छ धम्मा थीनमिद्धस्स पहानाय संवत्तन्ति—अतिभोजने निमित्तग्गाहो, इरियापथसम्परिवत्तनता, आलोकसज्जामनसिकारो, अब्भो- 15
कासवासो, कल्याणमित्तता, सप्पायकथा ति । आहरहत्थक-भुतवमितक-तत्रवट्टक-अलंसाटक-काकमासकभोजनं भुञ्जित्वा रत्तिट्ठानदिवाट्ठाने निसिन्नस्स हि समणधम्मं करोतो थीनमिद्धं महाहत्थी विय ओत्थरन्तं आगच्छति । चतुपञ्चआलोपओकासं पन ठपेत्वा पानीयं पिवित्वा यापनसीलस्स भिक्खुनो तं न होती ति अतिभोजने निमित्तं गण्हन्तस्सा पि थीनमिद्धं पहीयति । 20
यस्मिं इरियापथे थीनमिद्धं ओक्कमति ततो अज्जं परिवत्तेन्तस्सा पि, रत्ति चन्दालोक-दीपालोक-उक्कालोके दिवा सुरियालोकं मनसिकरोन्तस्सा पि, अब्भोकासे वसन्तस्सा पि, महाकस्सपत्थेरसदिसे पहीनथीनमिद्धे कल्याणमित्ते सेवन्तस्सा पि थीनमिद्धं पहीयति ; ठाननिसज्जादीसु धुतङ्गनिस्सितसप्पाय-कथाय पि पहीयति । तेन वुत्तं “छ धम्मा थीनमिद्धस्स पहानाय संवत्तन्ती” 25

R. 273

१. सु० पोत्थके नत्थि । २. आरम्भ०—स्या० । ३. ०आदिसु—सी० । ४. वीरिये—म० ।

५. मरम्मपोत्थके अयम्पि पाठो पुब्वसदिसो व ।

ति । इमेहि पन छहि धम्मेहि पहीनस्स थीनमिद्वस्स अरहत्तमग्गेन
आर्याति अनुप्पादो होती ति पजानाति ।

चेतसो अवूपसमे अयोनिसोमनसिकारेन उद्धच्चकुक्कुच्चस्स उप्पादो
होति । अवूपसमो नाम अवूपसन्ताकारो ; उद्धच्चकुक्कुच्चमेवेतं^१ अत्थतो ।
५ तत्थ अयोनिसोमनसिकारं बहुलं पवत्तयतो उद्धच्चकुक्कुच्चं उप्पज्जति ।
तेनाह भगवा—

B. 261 “अत्थि, भिक्खवे, चेतसो अवूपसमो । तत्थ अयोनिसोमनसिकार-
बहुलीकारो—अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा उद्धच्चकुक्कुच्चस्स उप्पादाय, उप्पन्नस्स
वा उद्धच्चकुक्कुच्चस्स भिद्योभावाय वेपुल्लाया” [सं० ४.९४] ति ।

१० समाधिसङ्घाते पन चेतसो वूपसमे योनिसोमनसिकारेनस्स पहानं
होति । तेनाह भगवा—

“अत्थि, भिक्खवे, चेतसो वूपसमो । तत्थ योनिसोमनसिकारबहुलीकारो—
अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा उद्धच्चकुक्कुच्चस्स अनुप्पादाय, उप्पन्नस्स वा
उद्धच्चकुक्कुच्चस्स पहानाय^२, न भिद्योभावाय, न वेपुल्लाया”^३ [सं० ४.९४] ति ।

R. 274 १५ अपि च छ धम्मा उद्धच्चकुक्कुच्चस्स पहानाय संवत्तन्ति—बहुस्सुतता,
परिपुच्छकता, विनये पकतञ्जुता, बुद्धसेविता^४, कल्याणमित्तता, सप्पायकथा
ति । बाहुसच्चेन पि हि एकं वा द्वे वा तयो वा चत्तारो वा पञ्च वा निकाये
पालिवसेन च^५ अत्थवसेन च उग्गण्हन्तस्सा पि उद्धच्चकुक्कुच्चं पहीयति ।
कप्पियाकप्पियपरिपुच्छाबहुलस्सा पि, विनयपञ्जत्तियं चिण्णवसोभावताय
२० पकतञ्जुनो पि, बुद्धे महल्लकत्थेरे उपसङ्कमन्तस्सा पि, उपालित्थेरसदिसे
विनयधरे कल्याणमित्ते सेवन्तस्सा पि उद्धच्चकुक्कुच्चं पहीयति; ठाननिसज्जादीसु
कप्पियाकप्पियनिस्सितसप्पायकथाय पि पहीयति । तेन वुत्तं “छ धम्मा
उद्धच्चकुक्कुच्चस्स पहानाय संवत्तन्ती” ति । इमेहि पन छहि धम्मेहि पहीने^६
उद्धच्चकुक्कुच्चं उद्धच्चस्स^७ अरहत्तमग्गेन कुक्कुच्चस्स अनागामिमग्गेन आर्याति
२५ अनुप्पादो होती ति पजानाति ।

१. ०मेव तं—सु०, रो० । २. म० पोत्थके नत्थि । ३. मरम्मपाठो पुब्बसदिसो व ।
४. बुद्धसेविता—सु०; बुद्धसेविता—स्या०, म०, रो० । ५. सी० पोत्थके नत्थि ।
६. पहीणास्स—स्या० । ७. उद्धच्चस्स—स्या० । ८. सु० पोत्थके नत्थि ।

विचिकिच्छाठानीयेसु^१ धम्मेषु अयोनिसोमनसिकारेण विचिकिच्छाय उप्पादो होति । विचिकिच्छाठानीया धम्मा नाम पुनप्पुनं विचिकिच्छाय कारणत्ता विचिकिच्छा व^२ । तत्थ अयोनिसोमनसिकारं बहुलं पवत्तयतो विचिकिच्छा उप्पज्जति । तेनाह भगवा—

“अत्थि, भिक्खवे, विचिकिच्छाठानीया धम्मा । तत्थ अयोनिसो- 5
मनसिकारबहुलीकारो—अयमाहारो अनुप्पन्नाय वा विचिकिच्छाय उप्पादाय,
उप्पन्नाय वा विचिकिच्छाय भिय्योभावाय वेपुल्लाया” [सं० ४.९४] ति ।

कुसलादिधम्मेषु योनिसोमनसिकारेण पनस्सा पहानं होति ।
तेनाह भगवा—

B. 262

“अत्थि, भिक्खवे, कुसलाकुसला धम्मा, सावज्जानवज्जा धम्मा, सेवितब्बा- 10
सेवितब्बा धम्मा, हीनप्पणीता धम्मा, कण्हसुक्कसप्पटिभागा धम्मा । तत्थ योनिसो-
मनसिकारबहुलीकारो—अयमाहारो अनुप्पन्नाय वा विचिकिच्छाय अनुप्पादाय,
उप्पन्नाय वा विचिकिच्छाय पहानाय, न भिय्योभावाय, न वेपुल्लाया”^३
[सं० ४.९४] ति ।

अपि च छ धम्मा विचिकिच्छाय पहानाय संवत्तन्ति—बहुस्सुतता, 15
परिपुच्छकता, विनये पकतञ्चुता, अधिमोक्खबहुलता, कल्याणमित्तता,
सप्पायकथा ति । बाहुसच्चेन पि हि एकं वा...पे०...पञ्च वा निकाये
पालिवसेन च अत्थवसेन च उग्गण्हन्तस्सा पि विचिकिच्छा पहीयति ।
तीणि रतनानि आरब्भ परिपुच्छाबहुलस्सा पि, विनये चिण्णवसीभावस्सा^४पि,
तीसु रतनेसु ओकप्पनियसद्धासद्धातअधिमोक्खबहुलस्सा पि, सद्धाधिमुत्ते 20
वक्कलित्थेरसदिसे कल्याणमित्ते सेवन्तस्सा पि विचिकिच्छा पहीयति ।
ठाननिस्सज्जादीसु तिण्णं रतनानं गुणनिस्सितसप्पायकथाय पि पहीयति ।
तेन वुत्तं “छ धम्मा विचिकिच्छाय पहानाय संवत्तन्ती” ति । इमेहि पन
छहि धम्मेहि पहीनाय विचिकिच्छाय सोतापत्तिमग्गेण आर्याति अनुप्पादो
होती ति पजानाति ।

R. 275

25

नीवरणपब्बवण्णना ।

१. ठानियेसु—स्या०, सु०, रो० । २. येव—म० । ३. मरम्मपोत्थके पुब्बसदिसो
व । ४. चिन्न०—सी० ।

बोज्झङ्गपञ्चवण्णना

बोज्झङ्गपञ्चे सन्तं ति पटिलाभवसेन विज्जमानं । असन्तं ति अप्पटिलाभवसेन अविज्जमानं । यथा च अनुप्पन्नस्सा ति आदीसु पन सतिसम्बोज्झङ्गस्स ताव—

“अत्थि, भिक्खवे, सतिसम्बोज्झङ्गट्ठानीया धम्मा । तत्थ योनिसो-
5 मनसिकारबहुलीकारो—अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा सतिसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय, उप्पन्नस्स वा सतिसम्बोज्झङ्गस्स भिय्योभावाय वेपुल्लाय भावनाय पारिपूरिया संवत्तती” [सं० ४. ६३] ति एवं उप्पादो होति ।

तत्थ सति येव सतिसम्बोज्झङ्गट्ठानीया धम्मा । योनिसोमनसि-
कारो वुत्तलक्खणो येव । तं तत्थ बहुलं पवतयतो सति-
10 सम्बोज्झङ्गो उप्पज्जति ।

अपि च चत्तारो धम्मा सतिसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय संवत्तन्ति—सति-
सम्पज्जञ्जं, मुट्ठस्सतिपुग्गलपरिवज्जनता^२, उपट्ठितस्सतिपुग्गलसेवना^३,
तदधिमुत्तता ति । अभिक्कन्तादीसु हि सत्तसु ठानेसु सतिसम्पज्जञ्जेन, भत्त-
निक्खित्तकाकसदिसे मुट्ठस्सतिपुग्गले परिवज्जनेन, तिस्सदत्तत्थेर-अभयत्थेरसदिसे
15 उपट्ठितस्सतिपुग्गले सेवनेन, ठाननिसज्जादीसु सतिसमुट्ठापनत्थं निन्नपोण-
पब्भारचित्ताय च सतिसम्बोज्झङ्गो उप्पज्जति । एवं चतूहि कारणेहि
उप्पन्नस्स पनस्स अरहत्तमगेन भावनापारिपूरि^४ होती ति पजानाति ।

धम्मविचयसम्बोज्झङ्गस्स पन—

“अत्थि, भिक्खवे, कुसलाकुसला धम्मा...पे०...कण्हसुक्कसप्पटिभागा
20 धम्मा । तत्थ योनिसोमनसिकारबहुलीकारो—अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा
धम्मविचयसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय, उप्पन्नस्स वा धम्मविचयसम्बोज्झङ्गस्स
भिय्योभावाय वेपुल्लाय भावनाय पारिपूरिया संवत्तती” [सं० ४. ९४] ति
एवं उप्पादो होति ।

१. संवत्तन्ती—स्या० ।

२. मुट्ठसतिः—स्या० ।

३. उपट्ठितसति०—सी० ।

४. पारिपूरो—सी० ।

अपि च सत्त धम्मा धम्मविचयसम्बोज्झस्स उप्पादाय संवत्तन्ति-
 परिपुच्छकता, वत्थुविसदकिरिया, इन्द्रियसमत्तपटिपादना, दुप्पञ्चपुग्गल-
 परिवज्जना, पञ्चवन्तपुग्गलसेवना, गम्भीरजाणचरियपच्चवेक्खणा, तदधि-
 मुत्तता ति । तत्थ परिपुच्छकता ति खन्ध-धातु-आयतन-इन्द्रिय-बल-बोज्झ-
 मग्गङ्ग-ज्ञान-समथ-विपस्सनां अत्थसन्निस्सितपरिपुच्छाबहुलता । वत्थु- 5
 विसदकिरिया ति अज्झत्तिकबाहिरानं वत्थूनं विसदभावकरणं । यदा हिस्स
 केसनखलोमानि दीधानि होन्ति, सरीरं वा उस्सन्नदोसञ्चैव सेदमलमक्खितञ्च,
 तदा अज्झत्तिकं वत्थु अविसदं होति अपरिसुद्धं । यदा पन चीवरं जिण्णं
 किलिट्ठं दुग्गन्धं होति, सेनासनं वा उक्कापं, तदा बाहिरं वत्थु अविसदं होति
 अपरिसुद्धं । तस्मा केसादिच्छेदनेन उद्धंविरेचन-अधोविरेचनादीहि सरीरसङ्गहुक- 10
 भावकरणेन, उच्छादननहापनेन च अज्झत्तिकं वत्थु विसदं कातब्बं । सूचि-
 कम्मधोवनरजनपरिभण्डकरणादीहि बाहिरं वत्थु विसदं कातब्बं । एतस्मि हि
 अज्झत्तिकबाहिरे वत्थुम्हि अविसदे उप्पन्नेसु^१ चित्तचेतसिकेसु जाणम्पि^२ अविसदं
 होति अपरिसुद्धं ; अपरिसुद्धानि दीपकपल्लकवट्टितेलानि^३ निस्साय उप्पन्न-
 दीपसिखाय ओभासो विय । विसदे पन अज्झत्तिकबाहिरे वत्थुम्हि उप्पन्नेसु 15
 चित्तचेतसिकेसु जाणम्पि विसदं होति परिसुद्धं ; परिसुद्धानि दीपकपल्लकवट्टि-
 तेलानि निस्साय उप्पन्नदीपसिखाय ओभासो विय । तेन वुत्तं “वत्थुविसद-
 किरिया धम्मविचयसम्बोज्झस्स उप्पादाय संवत्ततो” ति ।

इन्द्रियसमत्तपटिपादना नाम सद्धादीनं इन्द्रियानं समभावकरणं ।
 सचे हिस्स सद्धिन्द्रियं बलवं होति, इतरानि मन्दानि, ततो विरियिन्द्रियं 20
 पग्गहकिच्चं, सतिन्द्रियं उपट्टानकिच्चं, समाधिन्द्रियं अविकल्पेपकिच्चं, पञ्चिन्द्रियं
 दस्सनकिच्चं कातुं न सक्कोति । तस्मा तं धम्मसभावपच्चवेक्खणेन वा यथा वा
 मनसिकरोतो बलवं जातं, तथा अमनसिकारेण हापेतब्बं । वक्कलित्थेरवत्थु
 चेत्य निदस्सनं । सचे पन विरियिन्द्रियं बलवं होति, अथ नेव सद्धिन्द्रियं
 अधिमोक्खकिच्चं कातुं सक्कोति, इतरानि न इतरकिच्चभेदं । तस्मा तं 25
 पस्सद्धादिभावनाय हापेतब्बं । तत्रा पि सोणत्थेरवत्थु दस्सेतब्बं । एवं सेसेसु
 पि एकस्स बलवभावे सति इतरेसं अत्तनो किच्चेसु असमत्थता वेदितब्बा ।

१. ०न्हापनेन-स्या०, म० । २-२. उप्पन्ने सुचित्तचेतसिके सुजाणम्पि-स्या० ।

३. ०कपल्लिक-स्या०, सु०, रो० ।

विसेसतो पनेत्थ सद्धापञ्जानं समाधिविरियानञ्च समतं पसंसन्ति । बलवसद्धो हि मन्दपञ्जो मुद्धप्पसन्नो होति, अवत्थुस्मि पसीदति । बलव-
पञ्जो मन्दसद्धो केराटिकपक्खं भजति, भेसज्जसमुद्धितो विय रोगो अतेकिच्छो
होति 'चित्तुप्पादमत्तेनेव कुसलं होती' ति अतिधावित्वा दानादीनि पुञ्जानि

- ५ अकरोन्तो निरये उप्पज्जति । उभिन्नं पन समताय वत्थुस्मि येव पसीदति ।
बलवसमाधि पन मन्दविरियं, समाधिस्स कोसज्जपक्खत्ता, कोसज्जं अधि-
भवति । बलवविरियं मन्दसमाधि, विरियस्स उद्धच्चपक्खत्ता, उद्धच्चं अधि-
भवति । समाधि पन विरियेन संयोजितो^१ कोसज्जे पतितुं न लभति^२ ।
विरियं समाधिना संयोजितं उद्धच्चे पतितुं न लभति । तस्मा तदुभयम्पि
B. 165 10 समं कातब्बं । उभयसमताय हि अप्पना होति । अपि च समाधिकम्मिकस्स
बलवतो पि सद्धा वट्ठति । एवं सो सदहन्तो ओकप्पेन्तो अप्पनं पापुणिस्सति ।

- समाधिपञ्जासु पन समाधिकम्मिकस्स एकगता बलवती वट्ठति ।
एवं हि सो अप्पनं पापुणाति । विपस्सनाकम्मिकस्स^३ पञ्जा बलवती
वट्ठति । एवं हि सो लक्खणपटिवेवं^४ पापुणाति । उभिन्नं पन समताय
15 पि अप्पना होति येव । सति पन सब्बत्थ बलवती वट्ठति । सति हि चित्तं
उद्धच्चपक्खिकानं सद्धाविरियपञ्जानं वसेन उद्धच्चपाततो, कोसज्जपक्खिकेन
च समाधिना कोसज्जपाततो रक्खति । तस्मा सा, लोणवूपनं विय सब्ब-
व्यञ्जनेसु, सब्बकम्मिकअमच्चो विय च सब्बराजकिच्चेसु, सब्बत्थ इच्छितब्बा ।
तेनाह "सति च पन सब्बत्थिका वुत्ता [सं० ४. १०३] भगवता ।
R. 278 20 किं कारणा ? चित्तं हि सतिपटिसरणं, आरक्खपच्चुपट्टाना च सति ; न
विना सतिया चित्तस्स पग्गहनिग्गहो होती" [सं० ४. १०३] ति ।
दुप्पञ्जपुग्गलपरिवज्जना^५ नाम खन्धादिभेदे अनोगाळ्हपञ्जानं^६ दुम्मेध-
पुग्गलानं आरका परिवज्जनं । पञ्जवन्तपुग्गलसेवना नाम समपञ्जास-
लक्खणपरिग्गाहिकाय उदयव्वयपञ्जाय समन्नागतपुग्गलसेवना । गम्भीर-
25 ज्ञाणचरियपच्चवेक्खणा नाम गम्भीरेसु खन्धादीसु पवत्ताय गम्भीरपञ्जाय
पभेदपच्चवेक्खणा । तदधिमुत्तता नाम ठाननिसज्जादीसु धम्मविचयसम्बो-

१. सम्पयोजितो-सी० । २. लभति-स्या०, म०, रो० । ३. कम्मिकस्स हि-स्या० ।
४. लक्खणपटिवेवं म० । ५. दुप्पञ्जपुग्गलपरिवज्जनं-रो० । ६. अनोगाळ्हपञ्जानं-म० ।

ज्झङ्गसमुट्ठापनत्थं निन्नपोणपब्भारचित्ता । एवं उप्पन्नस्स पनस्स अरहत्त-
मग्गेन भावनापारिपूरि होती ति पजानाति ।

विरियसम्बोज्झस्स—

“अत्थि, भिक्खुपे, आरम्भधातु^१ निक्कमधातु परक्कमधातु । तत्थ
योनिस्सोमनसिकारबहुलीकारो—अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा विरियसम्बोज्झ- 5
ज्झस्स उप्पादाय, उप्पन्नस्स वा विरियसम्बोज्झस्स भिच्चोभावाय वेपुल्लाय
भावनाय पारिपूरिया संवत्तती” [स० ४. ९४] ति एवं उप्पादो होति ।

अपि च एकादस धम्मा विरियसम्बोज्झस्स उप्पादाय संवत्तन्ति—
अपायभयपच्चवेक्खणता, आनिसंसदस्साविता, गमनवीथिपच्चवेक्खणता,
पिण्डपातापचायनता, दायज्जमहत्तपच्चवेक्खणता, सत्थुमहत्तपच्चवेक्खणता, 10
जातिमहत्तपच्चवेक्खणता, सब्रह्मचारिमहत्तपच्चवेक्खणता, कुसीतपुग्गलपरि-
वज्जनता, आरद्धविरियपुग्गलसेवनता, तदधिमुत्तता ति ।

तत्थ निरयेसु पञ्चविधबन्धनकम्मकारणतो पट्टाय महादुक्खं अनुभवन-
काले पि, तिरच्छानयोनियं जालक्खिपकुमिनादीहि गहितकाले पि, पाचन-
कण्टकादिप्पहाराभितुन्नस्स^२ पन सकटवहनादिकाले पि, पेत्तिविसये अनेकानि 15
पि वस्ससहस्सानि एकं बुद्धन्तरं पि खुप्पिपासाहि आतुरीभूतकाले^३ पि,
कालकञ्चिकअसुरेसु सट्ठिहत्थअसीतिहत्थप्पमाणेन अट्ठिचम्ममत्तेनेव अत्तभावेन
वातातपादिदुक्खानुभवनकाले पि न सक्का विरियसम्बोज्झज्झं उप्पादेतुं ।
‘अयमेव ते, भिक्खु, कालो विरियकरणाया’ ति एवं अपायभयं पच्चवेक्खन्तस्सा
पि विरियसम्बोज्झज्झो उप्पज्जति । ‘न सक्का कुसीतेन नव लोकुत्तरधम्मा 20
लद्धुं ; आरद्धविरियेनेव सक्का ; अयमानिसंसो विरियस्सा’ ति एवं
आनिसंसदस्साविनो पि उप्पज्जति । ‘सब्बबुद्धपच्चेकबुद्धमहासावकेहेव ते
गतमग्गो गन्तब्बो ; सो च न सक्का कुसीतेन गन्तुं’ ति एवं गमनवीथि^४
पच्चवेक्खन्तस्सा पि उप्पज्जति । ‘ये तं पिण्डपातादीहि उपट्ठहन्ति, इमे ते
मनुस्सा नेव आतका, न दासकम्मकरा, ना पि तं निस्साय ‘जीविस्सामा’ ति 25
ते पणीतानि पिण्डपातादीनि देन्ति ; अथ खो अत्तनो कारानं महप्फलं

१. आरम्भ०-स्या० । २. पाजनकण्टकादिप्पहाराभितुन्नस्स-म०, रो० । ३. आतुर०-
स्या०, रो० । ४. गमनविधि-रो० ।

पच्चासिसमाना^१ देन्ति । सत्थारा पि 'अयं इमे पच्चये परिभुञ्जित्वा कायदब्धीबहुलो सुखं विहरिस्सती' ति न एवञ्च सम्पस्सता तुय्हं पच्चया अनुञ्जता ; अथ खो 'अयं इमे परिभुञ्जमानो समणधम्मं कत्वा वट्टदुक्खतो मुच्चिस्सती' ति ते पच्चया अनुञ्जाता । सो दानि त्वं कुसीतो विहरन्तो न तं
 5 पिण्डपातं अपचायिस्ससि । आरद्धविरियस्सेव हि पिण्डपातापचायनं नाम होती' ति एवं पिण्डपातापचायनं पच्चवेक्खन्तस्सा पि उप्पज्जति, महामित्तत्थेरस्स विय ।

थेरो किर कस्सकलेणे नाम पटिवसति । तस्स च गोचरगामे एका महाउपासिका थेरं पुतं कत्वा पटिजग्गति । सा एकदिवसं अरञ्जं गच्छन्ती धीतरं आह—“अम्म, असुर्कास्मि ठाने पुराणतण्डुला, असुर्कास्म
 10 खीरं, असुर्कास्मि सप्पि, असुर्कास्मि फाणितं । तव भातिकस्स अय्यमित्तस्स^२ आगतकाले भत्तं पचित्वा खीरसप्पिफाणितेहि सद्धि देहि, त्वं च भुञ्जेय्यासी” ति । “त्वं पन किं भुञ्जिस्ससि, अम्मा” ति ? “अहम्पन हिथ्यो पक्कं पारिवासिकभत्तं कञ्जियेन भुत्तम्ही” ति । “दिवा किं भुञ्जिस्ससि, अम्मा” ति ? “साकपण्णं^३ पक्खिपित्वा कणतण्डुलेहि अम्बिलयागुं पचित्वा ठपेहि, अम्मा” ति ।

15 थेरो चोवरं पारुपित्वा पत्तं नीहरन्तो व तं सद्धं सुत्वा अत्तानं ओवदि— 'महाउपासिका किर कञ्जियेन पारिवासिकभत्तं भुञ्जि ; दिवा पि कणपण्ण-म्बिलयागुं^४ भुञ्जिस्ससि ; तुय्हं अत्थाय पन पुराणतण्डुलादीनि आचिक्खति । तं निस्साय खो पनेसा नेव खेत्तं, न वत्थुं, न भत्तं, न वत्थं पच्चासिस्सति ; तिस्सो पन सम्पत्तियो पत्थयमाना देति । त्वं एतिस्सा ता सम्पत्तियो
 20 दातुं सक्खिस्ससि, न सक्खिस्ससी ति ? अयं खो पन पिण्डपातो तया सरागेन सदोसेन समोहेन न सक्का भुञ्जितुं' ति पत्तं^५ थविकायं^६ पक्खिपित्वा गण्ठकं मुञ्चित्वा निवत्तित्वा कस्सकलेणमेव गन्त्वा पत्तं हेट्टामञ्चे चोवरं चोवरवंसे ठपेत्वा 'अरहत्तं अपापुणित्वा न निक्खमिस्सामी' ति विरियं अधिट्ठित्वा निसीदि । दीघरत्तं अप्पमत्तो हुत्वा निवुत्थभिक्खु विपस्सन्
 25 वड्डेत्वा पुरेभत्तमेव अरहत्तं पत्वा विकसमानमिव पदुमं महाखीणासवो सितं करोन्तो व निसीदि । लेणद्वारे स्खल्हि अधिवत्था देवता —

१. पच्चासिसमाना—म० । २. अय्यस्स मित्तस्स—स्या० । ३. साकपक्कं—उ० । ४. साक-पण्णम्बिलयागुं—स्या० । ५-५. पत्तथविकायं—स्या० ; पत्तथविकाय—मु० ।

“नमो ते पुरिसाजञ्ज, नमो ते पुरिसुत्तम ।

यस्स ते आसवा खीणा, दक्खिण्योसि मारिसा” ति ।

उदानं उदानेत्वा—‘भन्ते, पिण्डाय पविट्ठानं तुम्हादिसानं अरहन्तानं भिक्खं दत्वा महल्लकित्थियो दुक्खा मुच्चिस्सन्ती’ ति आह ।

थेरो उट्ठुहत्वा द्वारं विवरित्वा कालं ओलोकेन्तो ‘पातो येवा’ ति 5
अत्वा पत्तचीवरं आदाय गामं पाविसि । दारिका पि भत्तं सम्पादेत्वा
‘इदानि मे भाता आगमिस्सति, इदानि मे भाता आगमिस्सती ति द्वारं
विवरित्वा ओलोकयमाना’ निसीदि । सा, थेरे घरद्वारं सम्पत्ते, पत्तं
गहेत्वा सप्पिकाणितयोजितस्स खीरपिण्डपातस्स पूरेत्वा हत्थे ठोपेसि ।
थेरो ‘सुखं^१ होतू’ ति अनुमोदनं कत्वा पक्कामि^२ । सा पि तं ओलोकयमाना 10
अट्ठासि ।

थेरस्स हि तदा अतिविय परिसुद्धो छविवण्णो अहोसि, विप्पसन्नानि
इन्द्रियानि, मुखं बन्धना मुत्ततालपक्कं विय अतिविय^३ विरोचित्थ । महा-
उपासिका अरञ्जा आगत्वा—“किं, अम्म, भातिको ते आगतो” ति
पुच्छि । सा सब्बं तं पर्वति आरोचेसि । उपासिका ‘अज्ज मे पुत्तस्स 15
पब्बजितकिच्चं मत्थकं पत्तं’ ति अत्वा “अभिरमति ते, अम्म, भाता
बुद्धसासने, न उक्कण्ठती” ति आह ।

B. 268

महन्तं खो पनेतं सत्थुदायज्जं यदिदं सत्त अरियधनानि नाम । तं न
सक्का कुसीतेन गहेतुं । यथा हि विप्पटिपन्नं पुत्तं मातापितरो ‘अयं
अम्हाकं अपुत्तो’ ति परिबाहिरं करोन्ति ; सो तेसं अच्चयेन दायज्जं न 20
लभति ; एवं कुसीतो पि इदं अरियधनदायज्जं न लभति, आरद्धविरियो
व लभती ति दायज्जमहत्तं पच्चवेक्खतो पि उप्पज्जति । ‘महा खो पन ते
सत्था । सत्थुनो हि ते मातुकुच्छिस्मिं पटिसन्धिगण्हनकाले’ पि
अभिनिक्खमने पि अभिसम्बोधियम्पि धम्मचक्कपवत्तन-यमकपाटिहारिय-
देवोरोहण-आयुसङ्गारवोस्सज्जेनेसु पि परिनिब्बानकाले पि दससहस्सी- 25

R. 281

१. ओलोकियमाना—स्या० । २. सुखी—सु०, रो० । ३. पक्कमि—सु० । ४. अति—स्या० ।

५. पटिसन्धिगण्हनकाले—रो० ।

लोकधातु कम्पित्थ । युतं नु ते एवरूपस्स सत्थुनो सासने पब्बजित्वा कुसीतेन भवितुं ? ति एवं सत्थुमहत्तं पच्चवेक्खतो पि उप्पज्जति ।

‘जातिया पि त्वं इदानि न लामकजातिकोसि ; असम्भिन्नाय महासम्मतपवेणिया आगते ओक्काकराजवंसे जातो ; सिरिसुद्धोदनमहाराजस्स च महामाया देविया च नत्ता ; राहुलभट्टस्स कनिट्ठो । तथा नाम एवरूपेन जिनपुत्तेन हुत्वा न युतं कुसीतेन विहरितुं’ ति एवं जातिमहत्तं पच्चवेक्खतो पि उप्पज्जति । ‘सारिपुत्तमोग्गल्लाना चैव असीति महासावका च विरियेनेव लोकुत्तरधम्मं पटिर्विज्झसु । त्वं एतेसं सव्वह्मचारोणं मग्गं पटिपज्जसि, न पटिपज्जसी’ ? ति एवं सव्वह्मचारिमहत्तं पच्चवेक्खतो पि उप्पज्जति ।

10 कुच्छिं पूरेत्वा ठितअजरसदिसे विस्सट्ठकायिकचेतसिकविरिये कुसीत-पुग्गले परिवज्जेन्तस्सा पि आरद्धविरिये पहितत्ते पुग्गले सेवन्तस्सा पि ठाननिसज्जादीसु विरियुप्पादनत्थं निन्नपोणपब्भारचित्तस्सा पि उप्पज्जति । एवं उप्पन्नस्स पनस्स अरहत्तमग्गेन भावनापारिपूरि होती ति पजानाति ।

B. 269

पीतिसम्बोज्झङ्गस्स—

15 “अत्थि, भिक्खवे, पीतिसम्बोज्झङ्गट्ठानीया धम्मा । तत्थ योनि-सोमनसिकारबहुलीकारो—अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा पीतिसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय, उप्पन्नस्स वा पीतिसम्बोज्झङ्गस्स भिय्योभावाय वेपुल्लाय भावनाय पारिपूरिया संवत्तती” [सं० ४९४] ति एवं उप्पादो होति ।

R. 282 20 तत्थ पीति येव पीतिसम्बोज्झङ्गट्ठानीया धम्मा नाम । तस्सा उप्पादकमनसिकारो योनि-सोमनसिकारो नाम ।

अपि च एकादस धम्मा पीतिसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय संवत्तन्ति—
बुद्धानुस्सति, धम्मसङ्घ-सील-चाग-देवतानुस्सति, उपसमानुस्सति,
लूखपुग्गलपरिवज्जनता, सिनिद्धपुग्गलसेवनता, पसादनीयमुत्तन्तपच्चवेक्खणता,
तदधिमुत्तता ति ।

25 बुद्धगुणे अनुस्सरन्तस्सा पि हि याव उपचारा सकलसरीरं फरमानो पीतिसम्बोज्झङ्गो उप्पज्जति ; धम्मसङ्घगुणे अनुस्सरन्तस्सा पि, दीघरतं

अखण्डं कत्वा रक्खितं चतुपारिसुद्धिसीलं पच्चवेक्खन्तस्सा पि, गिहिनो
 दससीलं पञ्चसीलं पच्चवेक्खन्तस्सा पि, दुब्भिकखभयादीसु^१ पणीतं भोजनं
 सब्रह्मचारीनं दत्वा 'एवं नाम अदम्हा' ति चागं पच्चवेक्खन्तस्सा पि, गिहिनो
 पि एवरूपे काले सीलवन्तानं दिन्नदानं पच्चवेक्खन्तस्सा पि, येहि गुणेहि
 समन्नागता देवता देवतं पत्ता तथारूपानं गुणानं अत्तनि अत्थितं 5
 पच्चवेक्खन्तस्सा पि, समापत्तिया विक्खम्भिते किलेसे सट्ठि^२ पि सत्तति पि
 वस्सानि न समुदाचरन्ती ति पच्चवेक्खन्तस्सा पि, चेतियदस्सन-बोधिदस्सन-
 थेरदस्सनेसु असक्कच्चकिरियाय संसूचितलूखभावे बुद्धादीसु पसादसिनेहाभावेन
 गद्वभपिट्ठे रजसदिसे लूखपुग्गले परिवज्जेन्तस्सा पि, बुद्धादीसु पसादबहुले
 मुदुचित्ते सिनिद्धपुग्गले सेवन्तस्सा पि, रतनत्तयगुणपरिदीपके पसादनीयसुत्तन्ते 10
 पच्चवेक्खन्तस्सा पि, ठाननिसज्जादीसु पीति उप्पादनत्थं निन्नपोणपब्भार-
 चित्तस्सा पि उप्पज्जति । एवं उप्पन्नस्स पनस्स अरहतमग्गेन भावना-
 पारिपूरि होती ति पजानाति ।

पस्सद्विसम्बोज्झस्स—

B. 270

“अत्थि, भिक्खवे, कायपस्सद्वि चित्तपस्सद्वि । तत्थ योनिसोमनसिकार- 15
 बहुलीकारो-अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा पस्सद्विसम्बोज्झस्स उप्पादाय,
 उप्पन्नस्स वा पस्सद्विसम्बोज्झस्स भित्थोभावाय वेपुल्लाय भावनाय
 पारिपूरिया संवत्तती” [सं० ४.९५] ति एवं उप्पादो होति ।

अपि च सत्त धम्मा पस्सद्विसम्बोज्झस्स उप्पादाय संवत्तन्ति—
 पणीतभोजनसेवनता, उतुसुखसेवनता, इरियापथमुखसेवनता, मज्झतपयोगता, 20 R. 283
 सारद्धकायपुग्गलपरिवज्जनता, पस्सद्विकायपुग्गलसेवनता^३, तदधिमुत्तता ति ।
 पणीतजिह्वं^४ सिनिद्धं सप्पायभोजनं भुञ्चन्तस्सा पि, सोतुण्हेसु उतूसु^५ ठानादीसु
 च इरियापथेसु सप्पायं उतुञ्च इरियापथञ्च सेवन्तस्सा पि पस्सद्वि उप्पज्जति ।
 यो पन महापुरिसजातिको सब्बउतुइरियापथक्खमो व होति, न तं सन्धायेतं
 वुत्तं । यस्स सभागविसभागता अत्थि, तस्सेव विसभागे उतुइरियापथे 25
 वज्जेत्वा सभागे सेवन्तस्सा पि उप्पज्जति । मज्झतपयोगो वुच्चति अत्तनो च
 परस्स च कम्मस्सकतपच्चवेक्खणा; इमिना मज्झतपयोगेन उप्पज्जति ।

१. ०दिसु-स्या०, म० । २. सट्ठी-स्या० । ३. संसूचित-स्या०; संसूचित-मु० ।

४. पस्सद्वि-रो० । ५. पणीतं हि-स्या० । ६. उतुसु-सी० ।

- कम्मस्सकतपच्चवेक्खणेन च 'परमत्थतो सत्तो येव नत्थि । सो त्वं कं केलायसी' ? ति एवं निस्सत्तपच्चवेक्खणेन च । द्वीहेवाकारेहि सङ्खार-
मज्झत्ततं समुट्ठापेति—'इदं चीवरं अनुपुब्बेन वण्णविकारञ्चेव जिण्णभावञ्च
उपगन्त्वा पादपुञ्चन^१चोळकं^२ हुत्वा यट्ठिकोटिया छट्ठनीयं^३ भविस्सति ।
5 सचे पनस्स सामिको भवेय्य, नास्स एवं विनस्सितुं ददेय्या' ति एवं अस्सा-
मिकभावपच्चवेक्खणेन च । 'अनद्धनियं इदं तावकालिकं' ति एवं तावकालिक-
भावपच्चवेक्खणेन च । यथा च चीवरे, एवं पत्तादीसु पि योजना कातब्बा ।

- सत्तसङ्खारकेलायनपुग्गलपरिवज्जनता ति एत्थ यो पुग्गलो गिही
वा अत्तनो पुत्तधीतादिके, पब्बजितो वा अत्तनो व^४ अन्तेवासिकसमानुपज्झा-
10 यकादिके ममायति, सहत्थेनेव नेसं केसच्छेदन-सूचिकम्म-चीवरधोवनरजन-
पत्तपचनादीनि करोति, मुहुत्तम्पि अपस्सन्तो 'असुको सामणेरो कुहि ?
असुको दहरो कुहि' ? ति भन्तमिगो विय इतोचितो च आलोकेति ; अज्जेन
केसच्छेदनादीनं अत्थाय 'मुहुत्तं ताव असुकं पेसेथा' ति याचियमानो पि
'अम्हे पि तं अतनोकम्मं न कारेम, तुम्हे नं गहेत्वा किलमेस्सथा' ति न
15 देति—अयं सत्तकेलायनो नाम ।

P. 273,
R. 286

- यो पन चीवरपत्तथालककत्तरयट्ठिआदीनि^५ ममायति, अज्जस्स हत्थेन
परामसितुम्पि न देति, तावकालिकं याचितो पि 'मयम्पि इमं ममायन्ता न
परिभुञ्जाम, तुम्हाकं किं दस्सामा' ति वदति—अयं सङ्खारकेलायनो नाम ।
यो पन तेसु द्वीसु पि वत्थूसु मज्झतो उदासीनो—अयं सत्तसङ्खारमज्झत्तो
20 नाम । इति अयं उपेक्खासम्बोज्झो एवरूपे^६ सत्तसङ्खारकेलायनपुग्गले^७
आरका परिवज्जेन्तस्सा पि, सत्तसङ्खारमज्झत्तपुग्गले सेवन्तस्सा पि,
ठाननिसज्जादीसु तदुप्पादनत्थं निन्नपोणपब्भारचित्तस्सा पि उप्पज्जति । एवं
उप्पन्नस्स पनस्स अरहत्तमग्गेन भावनापारिपूरि होती ति पजानाति ।
सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेवा ति ।

वोज्झङ्गपब्बवण्णना ।

१. पुञ्जन-स्या० । २. चोळक-सी० । ३. छट्ठनीयं-म० । ४. सी०, म०
पोत्थकेसु नत्थि । ५. थाल-सी० । ६. एवरूपं-स्या०, सु० । ७. सत्तसङ्खारकेलायन-
पुग्गलं-स्या०, सु० ।

इमेसु पि द्वीसु पब्बेसु सुद्धविपस्सना व कथिता । इति इमे चत्तारो सतिपट्ठाना पुब्बभागे नानाचित्तेसु लब्भन्ति । अञ्जेनेव हि चित्तेन कायं परिगण्हाति, अञ्जेन वेदनं, अञ्जेन चित्तं, अञ्जेन धम्मं परिगण्हाति ; लोकुत्तरमग्गक्खणे पन एकचित्ते येव लब्भन्ति । आदितो हि कायं परिगण्हित्वा आगतस्स विपस्सनासम्पयुत्ता सति कायानुपस्सना नाम । ताय सतिया 5 समन्नागतो पुग्गलो कायानुपस्सी नाम । विपस्सनं उस्सुक्कापेत्वा अरियमग्गं पत्तस्स मग्गक्खणे मग्गसम्पयुत्ता सति कायंनुपस्सना नाम । ताय सतिया समन्नागतो पुग्गलो कायानुपस्सी नाम । वेदनं परिगण्हित्वा... चित्तं परिगण्हित्वा... धम्मं परिगण्हित्वा आगतस्स विपस्सनासम्पयुत्ता सति धम्मानुपस्सना नाम । ताय सतिया समन्नागतो पुग्गलो धम्मानुपस्सी 10 नाम । विपस्सनं उस्सुक्कापेत्वा अरियमग्गं पत्तस्स मग्गक्खणे मग्गसम्पयुत्ता सति धम्मानुपस्सना नाम । ताय सतिया समन्नागतो पुग्गलो धम्मानुपस्सी नाम । एवं ताव देसना पुग्गले तिट्ठति । काये पन 'सुभं' ति विपल्लासप्पहाना कायपरिग्गाहिका सति मग्गेन समिज्झती ति कायानुपस्सना नाम । वेदनाय 'सुखं' ति विपल्लासप्पहाना वेदनापरिग्गाहिका सति मग्गेन समिज्झती ति 15 वेदनानुपस्सना नाम । चित्ते 'निच्चं' ति विपल्लासप्पहाना चित्तपरिग्गाहिका सति मग्गेन समिज्झती ति चित्तानुपस्सना नाम । धम्मेषु 'अत्ता' ति विपल्लासप्पहाना धम्मपरिग्गाहिका सति मग्गेन समिज्झती ति धम्मानुपस्सना नाम । इति एका व मग्गसम्पयुत्ता सति चतुकिच्चसाधनद्वेन चत्तारि नामानि लब्भति । तेन वुत्तं—'लोकुत्तरमग्गक्खणे पन एकचित्ते येव लब्भन्ती' ति । 20

R. 287

B. 274

सुतन्तभाजनीयवण्णना ।

२. अभिधम्मभाजनीयवण्णना

२८. अभिधम्मभाजनीये लोकुत्तरसतिपट्ठानवसेन देसनाय आरद्धता यथा कायादिआरम्मणेषु लोकियसतिपट्ठानेषु तन्ति ठपिता, एवं अट्ठपेत्वा^२ सब्बानि पि कायानुपस्सादीनि सतिपट्ठानानि धम्मसङ्गणियं विभत्तस्स देसनानयस्स मुखमतमेव दस्सेन्तेन निद्दिट्ठानि ।

१-१. एवन्ताव-स्या० । २. अठपेत्वा-स्या० ; अयपेत्वा-सु० ।

- कम्मस्सकतपच्चवेक्खणेन च 'परमत्थतो सत्तो येव नत्थि । सो त्वं कं केलायसी' ? ति एवं निस्सत्तपच्चवेक्खणेन च । द्वीहेवाकारेहि सङ्खार-
मज्झत्ततं समुट्ठापेति—'इदं चीवरं अनुपुब्बेन वण्णविकारञ्चेव जिण्णभावञ्च
उपगन्त्वा पादपुञ्चन^१चोलकं^२ हुत्वा यट्ठिकोटिया छट्ठनीयं^३ भविस्सति ।
5 सचे पनस्स सामिको भवेय्य, नास्स एवं विनस्सितुं ददेय्या' ति एवं अस्सा-
मिकभावपच्चवेक्खणेन च । 'अनद्धनियं इदं तावकालिकं' ति एवं तावकालिक-
भावपच्चवेक्खणेन च । यथा च चीवरे, एवं पत्तादीसु पि योजना कातब्बा ।

- सत्तसङ्खारकेलायनपुग्गलपरिवज्जनता ति एत्थ यो पुग्गलो गिही
वा अत्तनो पुत्तधीतादिके, पब्बजितो वा अत्तनो व^४ अन्तेवासिकसमानुपज्झा-
10 यकादिके ममायति, सहत्थेनेव नेसं केसच्छेदन-सूचिकम्म-चीवरधोवनरजन-
पत्तपचनादीनि करोति, मुहुत्तम्पि अपस्सन्तो 'असुको सामणेरो कुहि ?
असुको दहरो कुहि' ? ति भन्तमिगो विय इतोचितो च आलोकेति ; अञ्जेन
केसच्छेदनादीनं अत्थाय 'मुहुत्तं ताव असुकं पेसेथा' ति याचियमानो पि
'अम्हे पि तं अत्तनोकम्मं न कारेम, तुम्हे नं गहेत्वा किलमेस्सथा' ति न
15 देति—अयं सत्तकेलायनो नाम ।

B. 273,
R. 286

- यो पन चीवरपत्तथालककत्तरयट्ठिआदीनि^५ ममायति, अञ्जस्स हत्थेन
परामसितुम्पि न देति, तावकालिकं याचितो पि 'मयम्पि इमं ममायन्ता न
परिभुज्जाम, तुम्हाकं किं दस्सामा' ति वदति—अयं सङ्खारकेलायनो नाम ।
यो पन तेसु द्वीसु पि वत्थूसु मज्झतो उदासीनो—अयं सत्तसङ्खारमज्झत्तो
20 नाम । इति अयं उपेक्खासम्बोज्झो एवरूपे^६ सत्तसङ्खारकेलायनपुग्गले^७
आरका परिवज्जेन्तस्सा पि, सत्तसङ्खारमज्झत्तपुग्गले सेवन्तस्सा पि,
ठाननिसज्जादीसु तदुप्पादनत्थं निन्नपोणपब्भारचित्तस्सा पि उप्पज्जति । एवं
उप्पन्नस्स पनस्स अरहत्तमग्गेन भावनापारिपूरि होती ति पजानाति ।
सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेवा ति ।

बोज्झङ्गपब्बवण्णना ।

१. ०पुञ्जन-स्या० । २. ०चोलकं-सी० । ३. छट्ठनीयं-म० । ४. सी०, म०
पोत्थकेसु नत्थि । ५. ०थाल-सी० । ६. एवरूपं-स्या०, सु० । ७. सत्तसङ्खारकेलायन-
पुग्गलं-स्या०, सु० ।

इमेसु पि द्वीसु पब्बेसु सुद्धविपस्सना व कथिता । इति इमे चत्तारो सतिपट्टाना पुब्बभागे नानाचित्तेसु लब्भन्ति । अञ्जेनेव हि चित्तेन कायं परिगण्हाति, अञ्जेने वेदनं, अञ्जेने चित्तं, अञ्जेने धम्मे परिगण्हाति ; लोकुत्तरमग्गक्खणे पन एकचित्ते येव लब्भन्ति । आदितो हि कायं परिगण्हित्वा आगतस्स विपस्सनासम्पयुत्ता सति कायानुपस्सना नाम । ताय सतिया 5 समन्नागतो पुग्गलो कायानुपस्सी नाम । विपस्सनं उस्सुक्कापेत्वा अरियमग्गं पत्तस्स मग्गक्खणे मग्गसम्पयुत्ता सति कायानुपस्सना नाम । ताय सतिया समन्नागतो पुग्गलो कायानुपस्सी नाम । वेदनं परिगण्हित्वा... चित्तं परिगण्हित्वा... धम्मे परिगण्हित्वा आगतस्स विपस्सनासम्पयुत्ता सति धम्मानुपस्सना नाम । ताय सतिया समन्नागतो पुग्गलो धम्मानुपस्सी 10 नाम । विपस्सनं उस्सुक्कापेत्वा अरियमग्गं पत्तस्स मग्गक्खणे मग्गसम्पयुत्ता सति धम्मानुपस्सना नाम । ताय सतिया समन्नागतो पुग्गलो धम्मानुपस्सी नाम । एवं ताव' देसना पुग्गले तिट्ठति । काये पन 'सुभं' ति विपल्लासप्पहाना कायपरिग्गाहिका सति मग्गेन समिज्झती ति कायानुपस्सना नाम । वेदनाय 'सुखं' ति विपल्लासप्पहाना वेदनापरिग्गाहिका सति मग्गेन समिज्झती ति 15 वेदनानुपस्सना नाम । चित्ते 'निच्चं' ति विपल्लासप्पहाना चित्तपरिग्गाहिका सति मग्गेन समिज्झती ति चित्तानुपस्सना नाम । धम्मेसु 'अत्ता' ति विपल्लासप्पहाना धम्मपरिग्गाहिका सति मग्गेन समिज्झती ति धम्मानुपस्सना नाम । इति एका व मग्गसम्पयुत्ता सति चतुक्किच्चसाधनद्वेन चत्तारि नामानि लब्भन्ति । तेन वुत्तं—'लोकुत्तरमग्गक्खणे पन एकचित्ते येव लब्भन्ती' ति । 20

R. 287

B. 274

सुत्तन्तभाजनीयवण्णना ।

२. अभिधम्मभाजनीयवण्णना

२८. अभिधम्मभाजनीये लोकुत्तरसतिपट्टानवसेन देसनाय आरद्धत्ता यथा कायादिआरम्मणेसु लोकीयसतिपट्टानेसु तन्ति ठपिता, एवं अट्ठपेत्वा^२ सब्बानि पि कायानुपस्सादीनि सतिपट्टानानि धम्मसङ्गणियं विभत्तस्स देसनानयस्स मुखमत्तमेव दस्सेन्तेन निदिट्ठानि ।

१-१. एवन्ताव-स्या० । २. अठपेत्वा-स्या० ; अयपेत्वा-सु० ।

तत्थ नयभेदो वेदितब्बो । कथं ? कायानुपस्सनाय ताव सोतापत्तिमग्गे भानाभिनिवेसे सुद्धिकपटिपदा, सुद्धिकसुञ्जता, सुञ्जतपटिपदा, सुद्धिक-
अप्पणिहितं, अप्पणिहितपटिपदा ति इमेसु पञ्चसु ठानेसु द्वित्रं द्वित्रं चतुक्क-
पञ्चकनयानं वसेन दस नया होन्ति । एवं सेसेसु पी ति वीसतिया अभिनिवे-
5 सेसु द्वे नयसतानि । तानि चतूहि अधिपतीहि चतुगुणितानि अट्ठ ।
इति सुद्धिकानि द्वे साधिपतीनि^१ अट्ठा ति सब्बम्पि नयसहस्सं होति । तथा
वेदनानुपस्सनादीसु सुद्धिकसतिपट्टाने चा ति सोतापत्तिमग्गे पञ्च नयसहस्सानि ।
यथा च सोतापत्तिमग्गे, एवं सेसमग्गेषु पी ति कुसले वीसति नयसहस्सानि ;
सुञ्जताप्पणिहितानिमित्तादिभेदेषु^२ पन ततो तिगुणे विपाके सट्ठि नयसहस्सानी
10 ति । एवमेव सक्किञ्चसाधकानञ्चैव संसिद्धिककिञ्चानञ्च कुसलविपाकसति-
पट्टानानं निद्देसवसेन दुविधो कायानुपस्सनादिवसेन च सुद्धिकवसेन च कुसले
पञ्चन्नं विपाके पञ्चन्नं ति दसन्नं निद्देसवारानं वसेन दसप्पभेदो असीति नयसह-
स्सपत्तिमण्डितो अभिधम्मभाजनीयनिद्देसो ।

३. पञ्हापुच्छकवण्णना

४०. पञ्हापुच्छके^३ पालिअनुसारेनेव सतिपट्टानानं कुसलादिभावो
B. 275 15 वेदितब्बो । आरम्मणत्तिकेसु पन सब्बानि पि एतानि अप्पमाणं निब्बानं
आरब्भ पवत्तनतो^४ अप्पमाणारम्मणानेव, न मग्गारम्मणानि ; सहजातहेतु-
वसेन पन मग्गहेतुकानि; विरियं वा वीमंसं^५ वा जेट्ठकं कत्वा मग्गभावनाकाले
R. 288 मग्गाधिपतीनि ; छन्दचित्तजेट्ठकाय मग्गभावनाय नवत्तब्बानि मग्गाधिपतीनी
ति फलकाले पि नवत्तब्बानेव; अतीतादीसु एकारम्मणभावेन पि नवत्तब्बानि;
20 निब्बानस्स पन बहिद्धाधम्मत्ता बहिद्धारम्मणानि नाम होन्ती ति ।
एवमेतस्मिं पञ्हापुच्छके निब्बत्तितलोकुत्तरानेव सतिपट्टानानि कथितानि ।
सम्मासम्बुद्धेन हि सुत्तन्तभाजनीर्यास्मिं येव लोकियलोकुत्तरमिस्सका सति-
पट्टाना कथिता ; अभिधम्मभाजनीयपञ्हापुच्छकेसु पन लोकुत्तरा येवा ति ।
एवमयं सतिपट्टानविभङ्गो पि तिपरिवट्ठं नीहरित्वा भाजेत्वा दस्सितो ति ।

सम्मोहविनोदनिया नाम विभङ्गट्ठकथाय

सतिपट्टानविभङ्गवण्णना निट्ठिता ।

१. साधिपतीहि-स्या० । २. ०भेदेन स्या० । ३. पञ्हापुच्छके-सो०, रो० ।
४. पवत्तितो-सु०, रो० । ५. विमंसं-स्या० ।

८. सम्मप्यधानविभङ्गो

१. सुत्तन्तभाजनीयवण्णना

१. इदानी तदनन्तरे सम्मप्यधानविभङ्गे चत्तारो ति गणनपरिच्छेदो । तेन न ततो हेट्ठा न उद्धं ति सम्मप्यधानपरिच्छेदं दीपेति । सम्मप्यधाना ति कारणप्यधाना उपायप्यधाना योनिसोपधाना । इध भिक्खु ति इमस्मि सासने पटिपन्नको भिक्खु । अनुप्यन्नानं ति अनिव्वत्तानं । पापकानं ति लामकानं । अकुसलानं धम्मानं ति अकोसलसम्भूतानं धम्मानं । 5 अनुप्पादाया ति न उप्पादनत्थाय । छन्दं जनेती ति कत्तुकम्यतासङ्घातं कुसलच्छन्दं जनेति उप्पादेति । वायमती ति पयोगं परक्कमं करोति । विरियं आरभती ति कायिकचेतसिकं विरियं करोति । चित्तं पग्गहाती ति तेनेव सहजातविरियेन चित्तं उक्खिपति । पदहती ति पधानविरियं करोति । पटिपाटिया पनेतानि चत्तारि पि पदानि आसेवना-भावना- 10 बहुलीकम्म-सातच्चकिरियाहि योजेतब्बानि ।

उप्यन्नानं पापकानं ति अनुप्यन्नं ति अवत्तव्वतं आपन्नानं पापधम्मानं । पहानाया^१ ति पजहनत्थाय । अनुप्यन्नानं कुसलानं धम्मानं ति अनिव्वत्तानं कोसलसङ्घातानं^२ धम्मानं । उप्पादाया ति उप्पादनत्थाय । उप्यन्नानं ति निव्वत्तानं । ठितिया ति ठितत्थाय । असम्मोसाया ति अनस्सनत्थं । 15 भिय्योभावाया ति पुत्तपुत्तं भावाय । वेपुल्लया ति विपुलभावाय । भावनाया ति वड्डिया । पारिपूरिया ति परिपूरणत्थाय । अयं ताव चतुन्नं सम्मप्यधानानं उद्देसवारवसेन एकपदिको अत्थुद्धारो ।

२. इदानी पटिपाटिया तानि पदानि भाजेत्वा दस्सेतुं कथञ्च भिक्खु अनुप्यन्नानं ति आदिना नयेन निद्देसवारो आरब्धो । तत्थ यं हेट्ठा 20 धम्मसङ्गहे आगतसदिसं, तं तस्स वण्णनायं वुत्तनयेनेव वेदितव्वं । यम्पन तस्मि अनागतं, तत्थ छन्दनिद्देसे ताव यो छन्दो ति यो छन्दनियवसेन छन्दो । छन्दिकता ति छन्दिकभावो, छन्दकरणाकारो वा । कत्तुकम्यता ति

B. 277

कतुकामता । कुसलो ति छेको । धम्मछन्दो^१ ति सभावच्छन्दो । अयं हि छन्दो नाम तण्हाछन्दो, दिट्ठिछन्दो, विरियछन्दो, धम्मछन्दो ति बहुविधो नानप्यकारको । तेषु धम्मछन्दो ति इमस्मिं ठाने कतुकम्पता कुसलधम्म-छन्दो अधिप्पेतो ।

- ६ इमं छन्दं जनेती ति छन्दं कुरुमानो व छन्दं जनेति नाम । सञ्जनेती ति उपसग्गेन पदं वड्डितं । उट्ठपेती ति छन्दं कुरुमानो व तं उट्ठपेति नाम । समुट्ठपेती ति उपसग्गेन पदं वड्डितं । निव्वत्तेती ति छन्दं कुरुमानो व तं निव्वत्तेति नाम । अभिनिव्वत्तेती ति उपसग्गेन पदं वड्डितं ।

- अपि च छन्दं करोन्तो व छन्दं जनेति नाम । तमेव सततं करोन्तो
१० सञ्जनेति नाम । केनचिदेव अन्तरायेन पतितं पुन उक्खिपन्तो उट्ठपेति नाम । पबन्धट्ठितं पापेन्तो समुट्ठपेति^२ नाम । तं पाकटं करोन्तो निव्वत्तेति नाम । अनोसक्कनताय अलीनवुत्तिताय^३ अभिमुखभावेन निव्वत्तेन्तो अभिनिव्वत्तेति नाम ।

R. 291

- १५ विरियनिद्देसे विरियं करोन्तो व विरियं आरभति नाम । दुतियपदं उपसग्गेन वड्डितं । विरियं करोन्तो येव च आसेवति भावेति नाम । पुनप्पुनं करोन्तो बहुलीकरोति । आदितो व करोन्तो आरभति । पुनप्पुनं करोन्तो समारभति । भावनावसेन भजन्तो आसेवति । वड्डेन्तो भावेति । सब्बकिच्चेसु तदेव बहुलीकरोन्तो बहुलीकरोती ति वेदितब्बो ।

- २० चित्तपग्गहनिद्देसे विरियपग्गहेन योजेन्तो चित्तं पग्गण्हाति, उक्खिपती ति अत्थो । पुनप्पुनं पग्गहन्तो सम्पग्गण्हाति । एवं सम्पग्गहितं यथा न पतति तथा नं विरियुपत्थम्भेन उपत्थम्भेन्तो उपत्थम्भेति । उपत्थम्भितम्पि थिरभावत्थाय पुनप्पुनं उपत्थम्भेन्तो पच्चुपत्थम्भेति नाम ।

- २५ ठितिया ति पदस्स निद्देसे सब्बेसम्पि असम्मोसादीनं^४ ठितिवेवचनभावं दस्सेतुं या ठिति सो असम्मोसो ति आदि वुत्तं । एत्थ हि हेट्ठिमं हेट्ठिमं पदं उपरिमस्स उपरिमस्स पदस्स अत्थो, उपरिमं उपरिमं पदं^५ हेट्ठिमस्स

१. धम्मछन्दो-स्या०, म०, रो० । २. समुट्ठपेति स्या० । ३. अनोलीन०-सु०, रो० । ४. असम्मोहादीनं-सी० । ५. म० पोत्थके नत्थि ।

हेट्ठिमस्स अत्थो ति पि वत्तुं वट्ठति । सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेवा ति ।
अयं ताव पालिवण्णना ।

अयं पनेत्थ विनिच्छयकथा । अयं हि सम्मप्पधानकथा नाम दुविधा-
लोकिया लोकुत्तरा च । तत्थ लोकिया सब्बपुब्बभागे होति । सा कस्सप-
संयुत्तपरियायेन लोकियमग्गक्खणे वेदितब्बा । वुत्तं हि तत्थ—“चत्तारो 5
मे, आवुसो, सम्मप्पधाना । कतमे चत्तारो ? इधावुसो, भिक्खु ‘अनुप्पन्ना
मे पापका अकुसला धम्मा उप्पज्जमाना अनत्थाय संवत्तेय्युं’ ति आतप्पं
करोति ; ‘उप्पन्ना मे पापका अकुसला धम्मा अप्पहीयमाना अनत्थाय
संवत्तेय्युं’ ति आतप्पं करोति ; ‘अनुप्पन्ना मे कुसला धम्मा अनुप्पज्जमाना
अनत्थाय संवत्तेय्युं’ ति आतप्पं करोति । ‘उप्पन्ना मे कुसला धम्मा 10
निरुज्झमाना अनत्थाय संवत्तेय्युं’ ति आतप्पं करोती” [सं० २. १६५] ति ।

एत्थ च ‘अनुप्पन्ना मे कुसला धम्मा’ ति समथविपस्सना चेव मग्गो
च । उप्पन्ना कुसला नाम समथविपस्सना व । मग्गो पन सकिं
उप्पज्जित्वा निरुज्झमानो अनत्थाय संवत्तनको नाम नत्थि । सो हि फलस्स
पच्चयं दत्त्वा व निरुज्झति । पुरिमस्मि वा समथविपस्सना व गहेत्तब्बा 15
ति वुत्तं, तम्पन न युत्तं ।

तत्थ “उप्पन्ना समथविपस्सना निरुज्झमाना अनत्थाय संवत्तन्ती” ति
अत्थस्स आविभावत्थं इदं वत्थु—एको किर खीणासवत्थेरो ‘महाचेतियश्च
महाबोधिश्च वन्दिस्सामी’ ति समापत्तिलाभिना भण्डगाहकसामणेरेन सद्धि
जनपदतो महाविहारं आगन्त्वा विहारपरिवेणं पाविसि ; सायण्हसमये 20
महाभिक्खुसङ्घे चेतियं वन्दमाने चेतियं वन्दनत्थाय न निक्खमि । कस्मा ?
खीणासवानज्झि तीसु रतनेसु महन्तं गारवं होति । तस्मा भिक्खुसङ्घे
वन्दित्वा पटिक्कन्ते मनुस्सानं सायमासभत्तवेलाय सामणेरें पि अजानापेत्वा
‘चेतियं वन्दिस्सामी’ ति एकको व निक्खमि । सामणेरो ‘किन्नु खो थेरो
अवेलाय एकको व गच्छति, जानिस्सामी’ ति उपज्झायस्स पदानुपदिको व 25
निक्खमि । थेरो अनावज्जनेन तस्स आगमनं अजानन्तो दक्खिणद्वारेन
महाचेतियङ्गणं आरुहो^१ । सामणेरो पि अनुपदं येव आरुहो ।

B. 279

महाथेरो महाचेतियं ओलोकेत्वा बुद्धास्मरणं पीति गहेत्वा सब्बं चेतसो समन्नाहरित्वा हट्ठपहट्ठो महाचेतियं वन्दति । सामणेरो थेरस्स वन्दनाकारं दिस्वा 'उपज्झायो मे अतिविय पसन्नचित्तो वन्दति ; किन्नु खो पुष्फानि लभित्वा पूजं करेय्या' ? ति चिन्तेसि । थेरे वन्दित्वा उट्ठाय
 5 सिरसि अञ्जलिं ठपेत्वा महाचेतियं ओलोकेत्वा^१ ठिते सामणेरो उक्कासित्वा अत्तनो आगतभावं जानापेसि । थेरो परिवत्तेत्वा ओलोकेन्तो "कदा आगतोसी" ति पुच्छि । "तुम्हाकं चेतियं वन्दनकाले, भन्ते ; अतिविय पसन्ना^२ चेतियं वन्दित्थ ; किन्नु खो पुष्फानि लभित्वा पूजेय्याथा" ति ?
 "आम, सामणेर, इमस्मिं चेतिये विय अञ्जत्र एतकं धातुनिधानं नाम
 10 नत्थि । एवरूपं असदिसं महाथूपं पुष्फानि लभित्वा को न पूजेय्या" ति ?
 "तेन हि, भन्ते, अधिवासेथ, आहरिस्सामी" ति तावदेव ज्ञानं समापज्जित्वा इद्धिया हिमवन्तं गन्त्वा वण्णगन्धसम्पन्नानि पुष्फानि गहेत्वा परिस्सावनं^३ पूरेत्वा महाथेरे दक्खिणमुखतो पच्छिममुखे असम्पत्ते येव आगन्त्वा पुष्फपरिस्सावनं हत्थे ठपेत्वा "पूजेथ भन्ते" ति आह । थेरो "अतिमन्दानि नो, सामणेर,
 15 पुष्फानो" ति आह । "गच्छथ, भन्ते, भगवतो गुणे आवज्जेत्वा पूजेथा" ति ।

R. 293

थेरो पच्छिममुखनिस्सितेन सोपाणेन आरुह्य कुच्छिवेदिकाभूमियं पुष्फपूजं कातुं आरब्धो । वेदिकाभूमि परिपुण्णा ; पुष्फानि पतित्वा दुतियभूमियं जण्णुपमाणेन ओधिना पूरयिसु । ततो ओतरित्वा पादपिट्ठिक-
 पन्ति पूजेसि^४ ; सा पि परिपूरि ; परिपुण्णभावं अत्वा हेट्ठिमतले विकिरन्तो
 20 अगमासि ; सब्बं चेतियङ्गणं परिपूरि ; तस्मिं परिपुण्णे "सामणेर, पुष्फानि न खीयन्ती"^५ ति आह । "परिस्सावनं, भन्ते, अधोमुखं करोथा" ति । अधोमुखं कत्वा चालेसि । तदा पुष्फानि खीणानि । थेरो परिस्सावनं सामणेरस्स दत्वा सर्द्धि^६ हत्थिपाकारेन^७ चेतियं तिक्खत्तुं पदक्खिणं कत्वा चतूसु ठानेसु वन्दित्वा परिवेणं गच्छन्तो चिन्तेसि--'याव महिद्धिको वतायं
 25 सामणेरो ; सक्खिस्सति नु खो इमं इद्धानुभावं रक्खितुं' ति ? ततो 'न सक्खिस्सती' ति दिस्वा सामणेरं आह--"सामणेर, त्वं इदानि महिद्धिको ;

१. उल्लोकेत्वा-म०, रो० । २. पसन्नो-मु० । ३. परिस्सावनं-स्या० ।

४. पूजेति-स्या०, सु० । ५. खीयन्ती-स्या० । ६-६. सट्ठिहत्थपाकारेन-स्या०, सु० ।

७. रक्खितुं नो-स्या०, सो० ।

एवरूपं पन इद्धि नासेत्वा पच्छिमकाले काणपेसकारिया हत्थेन मद्दितं कञ्जियं पिविस्ससी" ति । दहरकभावस्स नामेस दोसो यं सो उपज्झायस्स कथाय संवेजेत्वा^१ 'कम्मट्ठानं मे, भन्ते, आचिक्खथा' ति न याचि ; 'अम्हाकं उपज्झायो किं वदती' ? ति तम्पन असुणन्तो विय अगमासि ।

थेरो महाचेतियञ्च महाबोधिञ्च वन्दित्वा सामणेरं पत्तचीवरं गाहापेत्वा 5 अनुपुब्बेन कुटेळितिस्समहाविहारं अगमासि । सामणेरो उपज्झायस्स पदानुपदिको हुत्वा भिक्खाचारं न गच्छति । "कतरं गामं पविसथ, भन्ते" ति पुच्छित्वा पन 'इदानि मे उपज्झायो गामद्वारं सम्पत्तो भविस्सती' ति जत्वा अत्तनो च उपज्झायस्स च पत्तचीवरं गहेत्वा आकासेनागन्त्वा थेरस्स पत्तचीवरं दत्वा पिण्डाय पविसति^२ । थेरो सब्बकालं ओवदति—“सामणेर, 10 मा एवमकासि ; पुथुज्जनिद्धि नाम चला अनिबद्धा ; असप्पायं रूपादिआरम्मणं लभित्वा अप्पमतकेनेव भिज्जति ; सन्ताय समापत्तिया परिहीना ब्रह्मचरिय-वासे सन्थम्भितुं न सक्कोन्ती" ति । सामणेरो 'किं कथेति^३ मय्हं उपज्झायो' ? ति सोतुं न इच्छति, तथेव करोति । थेरो अनुपुब्बेन चेतियवन्दनं करोन्तो कम्पुपेलन्दविहारं^४ नाम गतो । तत्थ वसन्ते पि थेरे सामणेरो तथेव करोति । 15

अथेकदिवसं एका पेसकारधीता अभिरूपा पठमवये ठिता कम्पुपेलन्द-गामतो निक्खमित्वा पदुमसरं ओरुह् गायमाना पुष्फानि भञ्जति । तस्मिं समये सामणेरो पदुमसरमत्थकेन^५ गच्छन्तो पन, 'सक्करलसिकाय' काणमक्खिका विय, तस्सा गीतसद्दे बज्झि ; तावदेवस्स इद्धि अन्तरहिता, छिन्नपक्खो काको विय अहोसि । सन्तसमापत्तिबलेन पन तत्थेव उदकपिट्ठे अपत्तित्वा 20 सिम्बलितूलं^६ विय पतमानं अनुपुब्बेन पदुमसरतीरे अट्ठासि । सो वेगेन गन्त्वा उपज्झायस्स पत्तचीवरं दत्वा निवत्ति । महाथेरो 'पगेवेतं' मया दिट्ठं, वारियमानो पि न निवत्तिस्सती' ति किञ्चि अवत्वा पिण्डाय पाविसि ।

सामणेरो गन्त्वा पदुमसरतीरे^७ अट्ठासि तस्सा पच्चुत्तरणं आगमयमानो । सा पि सामणेरं आकासेन गच्छन्तञ्च पुनागन्त्वा ठितञ्च दिस्वा 'अट्ठा एस 25

१. संवेजित्वा-सी० । २. पावोसति-स्या० । ३. कथेति-म० । ४. कम्पुपेलन्द-स्या० ; कम्पुपेलन्द-म० ; कम्पुपेलन्द-रो० । ५. पदुमसरमत्थकेन गच्छति-म० ।

६. सक्करलसिकाय-सी० ; साललसिकाय-रो० । ७. सिबलीतुलं-स्या० । ८. पगेव तं-सी० ।

९. पदुमसरतीरे-म० ।

- मं निस्साय उक्कण्ठितो' ति अत्वा 'पटिक्कम सामणेरो' ति आह । सो पि पटिक्कमि । इतरा पच्चुत्तरित्वा साटकं निवासेत्वा तं उपसंकमित्वा 'किं भन्ते ति' पुच्छि । सो तमत्थं आरोचेसि । सा बहूहि^१ कारणेहि घरावासे आदीनवं ब्रह्मचरियवासे आनिसंसञ्च दस्सेत्वा ओवदमाना पि तस्स उक्कण्ठं
- 5 विनोदेतुं असक्कोन्ती 'अयं मम कारणा एवरूपाय इद्विया परिहीनो ; न इदानि युतं परिच्चजितुं' ति । 'इधेव तिट्ठा' ति क्त्वा घरं गत्वा मातापितूनं तम्पर्वत्ति आरोचेसि । ते पि आगन्त्वा नानप्पकारं ओवदमाना वचनं अगण्हन्तं आहंसु—“त्वं अम्हे उच्चाकुलिका^२ ति मा^३ सल्लक्खेसि । मयं पेसकारा । सक्खिस्ससि पेसकारकम्मं कातुं” ति ? सामणेरो
- 10 आह—“उपासक, गिहीभूतो^४ नाम पेसकारकम्मं वा करेय्य नल्लकारकम्मं वा, किं इमिना, मा साटकमत्ते लोभं करोथा” ति । पेसकारको उदरे बद्धसाटकं^५ दत्वा घरं नेत्वा धीतरं अदासि ।

- सो पेसकारकम्मं उगगण्हित्वा पेसकारेहि सर्द्धि सालाय कम्मं करोति । अञ्जेसं इत्थियो पातो व भत्तं सम्पादेत्वा आहरिषु । तस्स भरिया न
- 15 ताव^६ आगच्छति । सो इतरेसु कम्मं विस्सज्जेत्वा^७ भुञ्जमानेसु तसरं^८ वट्टेन्तो निसीदि । सा पच्छा आगमासि^९ । अथ नं सो 'अतिचिरेन आगतासी' ति तज्जेसि । मातुगामो च नाम अपि चक्कवत्तिराजानं अत्तनि पटिबद्धचित्तं^{१०} अत्वा दासं विय सल्लक्खेति । तस्मा सा एवमाह—
- “अञ्जेसं घरे दारुपण्णजोणादीनि सन्निहितानि ; बाहिरतो आहरित्वा
- 20 दायका पेसकारका पि अत्थि । अहं पन^{११} एकिका ; त्वम्पि 'मय्हं घरे इदं अत्थि, इदं नत्थी' ति न जानासि । सचे इच्छसि भुञ्ज, नो चे इच्छसि मा भुञ्जा” ति । सो 'न केवलं उस्सूरे भत्तं आहरसि, वाचाय पि मं घट्टेसी' ति कुज्झित्वा अञ्जं पहरणं अपस्सन्तो तमेव तरसदण्डकं^{१२} तसरतो लुञ्चित्वा खिपि । सा तं आगच्छन्तं दिस्वा ईसकं परिवत्ति । तसर-
- 25 दण्डकस्स च कोटि नाम तिखिणा होति । सा तस्सा परिवत्तमानाय

१. बहूहि-सी० । २. उच्चाकुला-स्या०, म०, रो० । ३. म० पोत्थके नत्थि ।
 ४. गिहीभूतो-स्या०, म० । ५. बन्ध०-स्या० । ६. स्या० पोत्थके नत्थि ।
 ७. विस्सज्जेत्वा-स्या० । ८. वासरं-सु० । ९. अगमासि-सी० । १०. पटिबद्धचित्तकं-सी० ।
 ११. च-सी० । १२. वासरं-सु० ।

अक्खिक्खोदियं पविसित्वा अट्ठासि । सा उभोहि हत्थेहि वेगेन अक्खिं
अगगहेसि । भिन्नट्टानतो लोहितं पग्घरि^१ ।

सो तस्मिं काले उपज्झायस्स वचनं अनुस्सरि 'इदं सन्धाय मं उपज्झायो
“अनागते काणपेसकारिया हत्थेन मद्धितं कञ्जियं पिविस्ससी”^२ ति आह ।
इदं थेरेन दिट्ठं भविस्सति । अहो दीघदस्सी अय्यो’ ति महासद्देन रोदितुं^३ 5
आरभि^३ । तमेनं अञ्जे “अलं, आवुसो, मा रोदि ; अक्खि नाम भिन्नं न
सक्का रोदनेन पटिपाकतिकं कातुं” ति आहंसु । सो “नाहं एतमत्थं
रोदामि ; अपि च खो इदं सन्धाय रोदामी” ति सब्बं पर्वत्ति पटिपाटिया
कथेसि । एवं उप्पत्ता समथविपस्सना निरुज्झमाना अनत्थाय संवत्तन्ति ।

B. 282

अपरम्पि वत्थु—तिसमत्ता भिक्खू कल्याणियं महाचेतियं वन्दित्वा 10
अटविमग्गेन^४ महामग्गं ओतरमाना अन्तरामग्गे ज्ञामक्खेत्ते कम्मं कत्वा
आगच्छन्तं एकं मनुस्सं^५ अट्संसु । तस्स सरीरं मसिमक्खितं होति,
मसिमक्खितमेव च एकं कासावं कच्छं पीळेत्वा निवत्थं । ओलोकियमानो
ज्ञामखाणुको^६ विय खायति । सो दिवसभागे कम्मं कत्वा उपड्डुज्झामकानं^७
दारुनं कलापं उक्खिपित्वा पिट्ठियं विप्पकिण्णेहि केसेहि कुम्मग्गेन आगन्त्वा 15
भिक्खून् सम्मुखे अट्ठासि । सामणेरा दिस्वा अञ्जमञ्जं ओलोकयमाना
“आवुसो, तुय्हं पिता, तुय्हं महापिता, तुय्हं मातुलो” ति हसमाना वत्वा^८
“को नामोसि त्वं, उपासका” ति नामं पुच्छिमु । सो नामं पुच्छितो
विप्पटिसारी हुत्वा दारुकलापं छड्डेत्वा^९ वत्थं संविधाय निवासेत्वा महाथेरे
वन्दित्वा “तिट्ठथ ताव, भन्ते” ति आह । महाथेरा अट्संसु । 20

R. 296

दहरसामणेरा आगन्त्वा महाथेरानं सम्मुखा पि परिहासं करोन्ति ।
उपासको आह—“भन्ते, तुम्हे मं पस्सित्वा परिहसथ ; एत्तकेनेव मत्थकं
पत्तम्हा ति सल्लक्खेथ । अहम्पि पुब्बे तुम्हादिसो व समणो अहोसि ।
तुम्हाकं पन चित्तेकगतामत्तम्पि नत्थि । अहं इमस्मिं सासने महिद्धिको
महानुभावो अहोसि ; आकासं गहेत्वा पठ्ठविं करोमि, पठ्ठविं आकासं ; 25

१. पग्घरति-म० । २. पिविस्सती-सी०, म० । ३-३. रोदितुमारभि-स्या० ।

४. अट्ठवी०-स्या० । ५. मानुसं-सी० । ६. खाणु-मु० । ७. उपड्डुभायमानानं-स्या०,
म० ; उपड्डुभायकानं-मु० । ८. पितामहो-स्या० । ९. गन्त्वा-म०, रो० । १०. छड्डेत्वा-म० ।

दूरं गणित्वा सन्निकं करोमि^१, सन्निकं दूरं^२; चक्रवाळसहस्रं खणेन विनिविज्जामि । हत्थे मे पस्सथ; इदानीं पन मक्कटहत्थसदिसा । अहं इमेहेव हत्थेहि इध निसिन्नो व चन्दिमसुरिये परामसि । इमेसं येव पादानं चन्दिमसुरिये पादकठलिकं^३ कत्वा निसीदि । एवरूपा मे

- 5 इद्धि पमादेन अन्तरहिता । तुम्हे मा पमज्जित्थ । पमादेन
B. 283 हि एवरूपं व्यसनं पापुणन्ति । अप्पमत्ता विहरन्ता जातिजरामरणस्स अन्तं करोन्ति । तस्मा तुम्हे मज्जेव आरम्मणं करित्वा अप्पमत्ता होथ, भन्ते” ति तज्जेत्वा ओवादमदासि । ते तस्स कथेन्तस्सेव संवेगं आपज्जित्वा विपस्समाना तिस जना तत्थेव अरहतं पापुणिंसू ति । एवम्पि उप्पन्ना
10 समथविपस्सना निरुज्जमाना अनत्थाय संवत्तन्ती ति वेदितब्बा । अयं ताव लोकियसम्मपधानकथाय विनिच्छयो ।

लोकुत्तरमगगखणे पनेतं एकमेव विरियं चतुक्किच्चाधनवसेन चत्तारि नामानि लभति । तत्थ अनुप्पन्नानं ति असमुदाचारवसेन वा अननुभूता-
रम्मणवसेन वा अनुप्पन्नानं ; अज्जथा हि अतमतग्गे संसारे अनुप्पन्ना
15 पापका अकुसला धम्मा नाम नत्थि । अनुप्पन्ना पन उप्पज्जमाना पि एते येव उप्पज्जन्ति, पहीयमाना पि एते येव पहीयन्ति ।

R. 297

तत्थ एकच्चस्स वत्तवसेन किलेसा न समुदाचरन्ति । एकच्चस्स गन्थधुतङ्गसमाधिविपस्सनानवकम्मिकानं^४ अज्जतरवसेन । कथं ? एकच्चो हि वत्तसम्पन्नो होति । तस्स द्वासीति खुदकवत्तानि [चुव० १९३],
20 चुद्दस महावत्तानि [चुव० ३११], चेतियङ्गणबोधियङ्गणपानीयमालक-
उपोसथागारआगन्तुकगमिकवत्तानि^५ च करोन्तस्सेव किलेसा ओकासं न लभन्ति ; अपरभागे पनस्स वत्तं विस्सज्जेत्वा भिन्नवत्तस्स विचरतो अयोनिमोमनसिकारश्चेव सतिवोस्सग्गश्च आगम्म उप्पज्जन्ति । एवं पि^६ असमुदाचारवसेन अनुप्पन्ना उप्पज्जन्ति नाम ।

- 25 एकच्चो गन्थयुत्तो होति ; एकम्पि निकायं गणहति^७, द्वे पि, तयो पि, चत्तारो पि, पञ्चा पि । तस्सेव तेपिटकं^८ बुद्धवचनं अत्थवसेन पालिवसेन

१. स्या० पोत्थके नत्थि । २. दूरे-मु० । ३. चन्द०-रो० । ४. पादकथ-
लिकं-स्या०, म० । ५. ०नवकम्मभवानं-सी०, स्या० । ६. ०मालक०-स्या० ; ०मालं०-म०,
रो० । ७. स्या० पोत्थके नत्थि । ८. गणहति-मु० । ९. तिपिटकं-म० ।

अनुसन्धिवसेन पुब्बापरवसेन गण्हन्तस्स सज्झायन्तस्स चिन्तेन्तस्स वाचेन्तस्स देसेन्तस्स पकासेन्तस्स किलेसा ओकासं न लभन्ति ; अपरभागे पनस्स गन्थकम्मं पहाय कुसीतस्स विचरतो अयोनिमोमनसिकारसतिवोस्सग्गे आगम्म उप्पज्जन्ति । एवम्पि असमुदाचारवसेन अनुप्पन्ना उप्पज्जन्ति नाम ।

एकच्चो पन धुतङ्गधरो होति, तेरस्स धुतगुणे^१ समादाय वत्तति ।^५ तस्स धुतगुणे परिहरन्तस्स किलेसा ओकासं न लभन्ति ; अपरभागे पनस्स धुतङ्गानि विस्सज्जेत्वा बाहुल्लाय आवत्तस्स^२ विचरतो अयोनिमोमनसिकारसतिवोस्सग्गे आगम्म उप्पज्जन्ति । एवम्पि असमुदाचारवसेन अनुप्पन्ना उप्पज्जन्ति नाम ।

एकच्चो पन अट्ठसु समापत्तीसु चिण्णवसी होति । तस्स पठमज्झाना-^{१०} दीसु आवज्जनवसितादीनं^३ वसेन विहरन्तस्स किलेसा ओकासं न लभन्ति ; अपरभागे पनस्स परिहीनज्झानस्स वा विस्सट्ठज्झानस्स वा भस्सादीसु^४ अनुयुत्तस्स विहरतो अयोनिमोमनसिकारसतिवोस्सग्गे आगम्म उप्पज्जन्ति । एवम्पि असमुदाचारवसेन अनुप्पन्ना किलेसा उप्पज्जन्ति नाम ।

एकच्चो पन विपस्सको होति ; सत्तसु वा विपस्सनासु^५ [पटि० ४९७]^{१५} अट्ठारप्पसु वा महाविपस्सनासु कम्मं करोन्तो विहरति । तस्सेवं विहरतो किलेसा ओकासं न लभन्ति ; अपरभागे पनस्स विपस्सनाकम्मं पहाय कायदब्धीबहुलस्स^६ विहरतो अयोनिमोमनसिकारसतिवोस्सग्गे आगम्म उप्पज्जन्ति । एवम्पि असमुदाचारवसेन अनुप्पन्ना किलेसा उप्पज्जन्ति नाम ।

एकच्चो पन^७ नवकम्मिको होति, उपोसथागारभोजनसालादीनि करोति ।^{२०} तस्स तेसं उपकरणानि चिन्तेन्तस्स किलेसा ओकासं न लभन्ति ; अपरभागे पनस्स नवकम्मे निट्ठिते वा विस्सट्ठे वा अयोनिमोमनसिकारसतिवोस्सग्गे आगम्म उप्पज्जन्ति । एवम्पि असमुदाचारवसेन अनुप्पन्ना किलेसा उप्पज्जन्ति नाम ।

एकच्चो पन ब्रह्मलोका आगतो सुद्धसत्तो होति । तस्स अनासेवनाय^{२५} किलेसा ओकासं न लभन्ति ; अपरभागे पनस्स लद्धासेवनस्स अयोनिमोमनसि-

१. धुतङ्गगुणे-स्या०, म० । २. आवट्ठस्स-म० ; आवट्ठन्तस्स-स्या० ।
३. ०वसीआदीनं-म० । ४. भस्सादिसु-सी० । ५. अनुपस्सनासु-सी०, स्या०, रो० ।
६. ०दब्धि० । ७. स्या०, सु०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

कारसतिवोस्सग्गे आगम्म उप्पज्जन्ति । एवं पि असमुदाचारवसेन अनुप्पन्ना किलेसा उप्पज्जन्ति नाम । एवं ताव असमुदाचारवसेन अनुप्पन्नता वेदितब्बा ।

कथं अननुभूतारम्मणवसेन ? इधेकच्चो अननुभूतपुब्बं मनापियादिभेदं
5 आरम्मणं लभति । तस्स तत्थ अयोनिसोमनसिकारसतिवोस्सग्गे आगम्म रागादयो किलेसा उप्पज्जन्ति । एवं अननुभूतारम्मणवसेन अनुप्पन्ना उप्पज्जन्ति नाम । लोकुत्तरमग्गखणे पन एकमेव विरियं ।

B. 285

ये च^१ एवं अनुप्पन्ना उप्पज्जेय्युं, ते यथा नेव उप्पज्जन्ति, एवं तेसं^२ अनुप्पादकिच्चं उप्पन्नानश्च प्हानकिच्चं साधेति । तस्मा उप्पन्नानं पापकानं
10 ति एत्थ पन चतुब्बिधं उप्पन्नं—वत्तमानुप्पन्नं, भुत्वा विगतुप्पन्नं^३, ओकास-
कतुप्पन्नं, भूमिलद्धुप्पन्नं ति । तत्थ ये किलेसा विज्जमाना उप्पादादिसमङ्गिनो-
इदं वत्तमानुप्पन्नं नाम । कम्मे पन जविते आरम्मणरसं अनुभवित्वा
निरुद्धविपाको भुत्वा विगतं नाम । कम्मं उप्पज्जित्वा निरुद्धं भुत्वा विगतं
नाम । तदुभयमपि भुत्वा विगतुप्पन्नं ति सङ्गं^४ गच्छति । कुसलाकुसलं
15 कम्मं अञ्जस्स कम्मस्स विपाकं पटिबाहित्वा अत्तनो विपाकस्स ओकासं
करोति । एवं कते ओकासे विपाको उप्पज्जमानो ओकासकरणतो पट्ठाय
उप्पन्नो ति वुच्चति । इदं ओकासकतुप्पन्नं नाम ।

R. 299

पञ्चक्खन्धा पन विपस्सनाय भूमि नाम । ते अतीतादिभेदा होन्ति ।
तेसु अनुसयितकिलेसा पन अतीता वा अनागता वा पच्चुप्पन्ना वा ति न
20 वत्तब्बा । अतीतक्खन्धेसु अनुसयिता पि हि अप्पहीना व होन्ति ।
अनागतक्खन्धेसु, पच्चुप्पन्नक्खन्धेसु अनुसयिता पि अप्पहीना व होन्ति ।
इदं भूमिलद्धुप्पन्नं नाम । तेनाहु पोराणा—“तासु तासु भूमीसु
असमुग्धातिता” किलेसा भूमिलद्धुप्पन्ना ति सङ्गं गच्छन्ती” ति ।

अपरमपि चतुब्बिधं उप्पन्नं—समुदाचारुप्पन्नं, आरम्मणाधिग्गहितुप्पन्नं,
25 अविकल्मभिभुतुप्पन्नं, असमुग्धातिभुतुप्पन्नं ति । तत्थ सम्पति वत्तमानं येव

१. सु० पोत्यके नत्थि । २. तेसं—स्या०, म० । ३. विगतुप्पन्नं—सु०, रो० ।

४. संख्यं—स्या०, सु०, रो० । ५. असमुग्धातङ्गता—स्या०; असमुग्धातिता—सी०, रो० ।

‘समुदाचारुप्पन्नं’ नाम । सर्कि चक्खूनि उम्मीलेत्वा आरम्मणे निमित्ते गहिटे अनुस्सरितानुस्सरितक्खणे किलेसा न^१ उप्पज्जिस्सन्ती^२ ति न वत्तब्बा । कस्मा ? आरम्मणस्स अधिग्गहितत्ता । यथा किं ? यथा खीरक्खस्स कुठारिया^३ आहताहतट्टाने खीरं न निक्खमिस्सती ति न वत्तब्बं, एवं । इदं ‘आरम्मणाधिग्गहितुप्पन्नं’ नाम । समापत्तिया अविक्खम्भितकिलेसा 5 पन इमस्मि नाम ठाने नुप्पज्जिस्सन्ती ति न वत्तब्बा । कस्मा ? अविक्खम्भितत्ता । यथा किं ? यथा सचे खीरक्खं कुठारिया आहनेय्युं, ‘इमस्मि नाम ठाने खीरं न निक्खमेय्या’ ति न वत्तब्बं, एवं । इदं ‘अविक्खम्भितुप्पन्नं’ नाम । मग्गेन असमुग्धातितकिलेसा पन भवग्गे निब्बत्तस्सा पि न उप्पज्जिस्सन्ती ति पुरिमनयेनेव वित्थारेत्तब्बं । इदं 10 ‘असमुग्धातितुप्पन्नं’ नाम ।

B. 286

इमेसु उप्पन्नेसु वत्तमानुप्पन्नं, भुत्वा विगतुप्पन्नं, ओकासकतुप्पन्नं, समुदाचारुप्पन्नं ति चतुर्विधं उप्पन्नं न मग्गवज्जं ; भूमिलद्धुप्पन्नं, आरम्मणाधिग्गहितुप्पन्नं, अविक्खम्भितुप्पन्नं, असमुग्धातितुप्पन्नं ति चतुर्विधं मग्गवज्जं । मग्गो हि उप्पज्जमानो एते किलेसे पजहति । 15 सो ये किलेसे पजहति, ते अतीता वा अनागता वा पच्चुप्पन्ना वा ति न वत्तब्बा । वुत्तम्पि चेत्तं—

“हञ्चि अतीते किलेसे पजहति, तेन हि खीणं खेपेति, निरुद्धं निरोधेति, विगतं विगमेति^४, अत्थङ्गतं अत्थङ्गमेति, अतीतं यं नत्थि तं पजहति । हञ्चि अनागते किलेसे पजहति, तेन हि अजातं पजहति, 20 अनिब्बत्तं अनुप्पन्नं अपातुभूतं पजहति, अनागतं यं नत्थि तं पजहति । हञ्चि पच्चुप्पन्ने किलेसे पजहति, तेन हि रत्तो रागं पजहति, दुट्ठो दोसं, मूब्बो मोहं, विनिबद्धो^५ मानं, परामट्ठो दिट्ठि, विक्खेपगतो उद्धच्चं, अनिट्ठङ्गतो^६ विचिकिच्छं, थामगतो अनुसयं पजहति ; कण्हसुक्कम्मया युगनद्धा वत्तन्ति ; सङ्किलेसिका मग्गभावना होति । तेन हि नत्थि मग्गभावना, 25

R. 3.0

१. नुप्पज्जिस्सन्ती—स्या०, म० । २. कुठारिया—स्या०, सु० । ३. व्यन्तीकरोति—सी० ; व्यन्ति करोति—सु० ; व्यन्तीकरोति—रो० । ४. विनिबन्धो—स्या०, सु० । ५. अनिट्ठागतो—सु०, रो० ।

नत्थि फलसच्छिकिरिया, नत्थि किलेसप्पहानं, नत्थि धम्माभिसमयो' ति ।
 'अत्थिमग्गभावना...पे०...अत्थि धम्माभिसमयो ति । यथा कथं विय ?
 सेय्यथा पि तरुणो रुक्खो...पे०...अपातुभूतानेव न पातुभवन्ति' ”
 [पटि० ४८२] ।

- 5 इति पालियं अजातफलरुक्खो आगतो; जातफलरुक्खेन पन दीपेतब्बं ।
 यथा हि सफलो तरुणम्बरुक्खो । तस्स फलानि मनुस्सा परिभुज्जेय्युं,
 सेसानि पातेत्वा पच्छियो पूरेय्युं । अथञ्चो पुरिसो तं फरसुना छिन्देय्य ।
 तेनस्स नेव अतीतानि फलानि नासितानि होन्ति, न अनागतपच्चुप्पन्नानि च
 नासितानि; अतीतानि हि मनुस्सेहि परिभुत्तानि, अनागतानि अनिब्बत्तानि
 B. 287 10 न सक्का नासेतुं । यस्मिं पन समये सो छिन्नो तदा फलानि येव नत्थी ति
 पच्चुप्पन्नानि पि अनासितानि । सचे पन रुक्खो अच्छिन्नो अस्स, अथस्स
 पठवीरसञ्च' आपोरसञ्च आगम्म यानि फलानि निब्बत्तेय्युं, तानि नासितानि
 होन्ति । तानि हि अजातानेव न जायन्ति, अनिब्बत्तानेव न निब्बत्तन्ति,
 अपातुभूतानेव न पातुभवन्ति । एवमेव मग्गो ना पि अतीतादिभेदे किलेसे
 15 पजहति, ना पि नप्पजहति^२ । येसञ्जिह किलेसानं मग्गेन खन्धेसु
 अपरिञ्जातेसु उप्पत्ति सिया, मग्गेन उप्पज्जित्वा खन्धानं परिञ्जातत्ता ते
 किलेसा अजाता व न जायन्ति, अनिब्बत्ता व न निब्बत्तन्ति, अपातुभूता व
 न पातुभवन्ति । तरुणपुत्ताय इत्थिया पुन अविजायनत्थं व्याधितानं^३
 रोगवूपसमत्थं पीतभेसज्जेहि चा पि^४ अयमत्थो विभावेतब्बो ।

- 20 एवं मग्गो ये किलेसे पजहति, ते अतीता वा अनागता वा पच्चुप्पन्ना
 वा ति न वत्तब्बा । न च मग्गो किलेसे नप्पजहति । ये पन मग्गो
 किलेसे पजहति, ते सन्धाय 'उप्पन्नानं पापकानं' ति आदि वुत्तं ।

- न केवलञ्च मग्गो किलेसे येव पजहति, किलेसानं पन अप्पहीनत्ता ये
 उप्पज्जेय्युं उपादिन्नक्खन्धा", ते पि पजहति येव । वुत्तम्पि चेतं "सोतापत्ति-
 25 मग्गजाणेन अभिसङ्खारविञ्जाणस्स निरोधेन सत्त भवे ठपेत्वा अनमतग्गे
 संसारे ये^५ उप्पज्जेय्युं नामञ्च रूपञ्च एत्थेते^६ निरुज्झन्ती" [चूनि० ३५-३६]

१. पठवि०—सी०; पथवी०—म० । २. न पजहति—स्या०, म० । ३. व्याधिकानं—
 स्या० । ४. वा—स्या० । ५. उपादिन्ना खन्धा—स्या० । ६. ये च—स्या० । ७. एत्थ ते—स्या० ।

ति वित्थारो । इति मग्गो उपादिन्नतो अनुपादिन्नतो च वुट्ठाति । भववसेन पन सोतापत्तिमग्गो अपायभवतो वुट्ठाति । सकदागामिमग्गो सुगतिभवेकदेसतो ; अनागामिमग्गो सुगतिकामभवतो ; अरहत्तमग्गो रूपारूप-भवतो वुट्ठाति, सब्बभवेहि वुट्ठाति येवा ति पि वदन्ति ।

अथ मग्गक्खणे कथं अनुप्पन्नानं उप्पादाय भावना होति ? कथं वा 5
उप्पन्नानं ठितिया ति ? मग्गप्पवत्तिया एव । मग्गो हि पवत्तमानो^१
पुब्बे अनुप्पन्नपुब्बत्ता अनुप्पन्नो नाम वुच्चति । अनागतपुब्ब^२ हि ठानं
गन्त्वा अननुभूतपुब्बं वा आरम्मणं अनुभवित्वा वत्तारो भवन्ति—‘अनागतट्ठानं
आगतम्ह, अननुभूतं आरम्मणं अनुभवामा’ ति । या चस्स पवत्ति, अयमेव
ठिति नामा ति ठितिया भावेती ति वतुं वट्ठति । एवमेतस्स भिक्खुनो इदं 10
लोकुत्तरमग्गक्खणे विरियं “अनुप्पन्नानं पापकानं अकुसलानं धम्मनं
अनुप्पादाया” ति आदीनि^३ चत्तारि नामानि लभति । अयं लोकुत्तरमग्गक्खणे
सम्मप्पधानकथा । एवमेत्थ लोक्रियलोकुत्तरमिस्सका सम्मप्पधाना
निदिट्ठा ति ।

B. 288

सुत्तन्तभाजनीयवण्णना ।

२. अभिधम्मभाजनीयवण्णना ।

१९. अभिधम्मभाजनीये सब्बानि पि सम्मप्पधानानि धम्मसङ्गणियं 15
[धम्म० ९३] विभत्तस्स देसनानयस्स मुखमत्तमेव दस्सेन्तेन निदिट्ठानि ।
तत्थ नयभेदो वेदितब्बो । कथं ? पठमसम्मप्पधाने ताव सोतापत्तिमग्गे
झानाभिनिवेसे सुद्धिकपटिपदा, सुद्धिकसुञ्जता, सुञ्जतपटिपदा, सुद्धिक-
अप्पणिहिता, अप्पणिहितपटिपदा ति इमेसु पञ्चसु ठानेसु द्वित्रं द्वित्रं
चतुक्कपञ्चकनयानं वसेन दस नया होन्ति । एवं सेसेसु पी ति वीसतिया 20
अभिनिवेसेसु द्वे नयसतानि । तानि चतूहि अधिपतीहि चतुग्गुणितानि
अट्ठ । इति सुद्धिकानि द्वे साधिपतीनि अट्ठा ति सब्बम्पि नयसहस्सं

R. 302

होति । तथा दुतियसम्मप्यधानादीसु सुद्धिकसम्मप्यधाने चा ति सोतापत्ति-
मग्गे पञ्च नयसहस्सानि । यथा च सोतापत्तिमग्गे, एवं सेसमग्गेसु
पी ति कुसलवसेनेव वीसति नयसहस्सानि । विपाके पन सम्मप्यधानेहि
कत्तब्बकिच्चं नत्थो ति विपाकवारो न गहितो ति । सम्मप्यधानानि
5 पनेत्थ निब्बत्तितलोकुत्तरानेव कथितानो ति वेदितब्बानि ।

अभिधम्मभाजनीयवण्णना ।

३. पञ्हापुच्छकवण्णना

३८. पञ्हापुच्छके^१ पालिअनुसारेनेव सम्मप्यधानानं कुसलादिभावो
वेदितब्बो । आरम्मणत्तिकेसु पन सब्बानि पि एतानि अप्पमाणं निब्बानं
आरम्भ पवत्तितो अप्पमाणारम्मणानेव, न मग्गारम्मणानि ; सहजातहेतु-
वसेन पन मग्गहेतुकानि ; वीमंसं जेट्ठकं कत्वा मग्गभावनाकाले मग्गाधि-
10 पतीनि ; छन्दचित्तजेट्ठिकाय^२ पन मग्गभावनाय न वत्तब्बानि मग्गाधिपतीनी
ति ; विरियजेट्ठिकाय^३ पन अञ्जस्स विरियस्स अभावा न वत्तब्बानि
मग्गाधिपतीनी ति वा नमग्गाधिपतीनी ति वा ; अतीतादीसु एकारम्मण-
भावेन पि न वत्तब्बानि ; निब्बानस्स पन बहिद्वाधम्मत्ता बहिद्धारम्मणानि
नाम होन्ती ति । एवमेतस्मिं पञ्हापुच्छके निब्बत्तितलोकुत्तरानेव
15 सम्मप्यधानानि कथितानि । सम्मासम्बुद्धेन हि सुत्तन्तभाजनीयस्मिं येव
लोकियलोकुत्तरमिस्सका सम्मप्यधाना कथिता ; अभिधम्मभाजनीयपञ्हा-
पुच्छकेसु पन लोकुत्तरा येवा ति । एवमयं सम्मप्यधानविभङ्गो पि
तेपरिवट्टं नीहरित्वा व भाजेत्वा दस्सितो ति ।

सम्मोहविनोदनिया नाम विभङ्गट्ठकथाय

सम्मप्यधानविभङ्गवण्णना

निट्ठिता ।

१. पञ्हापुच्छके—सी०, रो० । २. छन्दचित्तजेट्ठिकाय—रो० । ३. विरियजेट्ठिकाय—रो० ।

१. इद्धिपादविभङ्गो

सुत्तन्तभाजनीयवण्णना

१. इदानि तदनन्तरे इद्धिपादविभङ्गे चत्तारो ति गणनपरिच्छेदो । इद्धिपादा ति एत्थ इज्झती ति इद्धि, समिज्झति निप्फज्जती ति अत्थो । इज्झन्ति वा एताय सत्ता इद्धा बुद्धा उक्कंसगता होन्ती ति पि इद्धि । पठमेनत्थेन इद्धि एव पादो इद्धिपादो, इद्धिकोट्टासो ति अत्थो । दुतियेनत्थेन इद्धिया पादो ति इद्धिपादो ; पादो ति पतिट्ठा, अधिगमूपायो ५ ति अत्थो । तेन हि यस्मा उपरूपरि^१ विसेससङ्घातं इद्धि पज्जन्ति पापुणन्ति, तस्मा पादो ति वुच्चति । एवं ताव “चत्तारो इद्धिपादा” ति एत्थ अत्थो वेदितव्वो ।

B. 290,
R. 303

इदानि ते भाजेत्वा दस्सेतुं इध भिक्खु ति आदि^२ आरद्धं^३ । तत्थ इध भिक्खु ति इमस्मि सासने भिक्खु । छन्दसमाधिपधानसङ्घारसमन्नागतं १० ति एत्थ छन्दहेतुको छन्दाधिको वा समाधि छन्दसमाधि ! कत्तुकम्यताछन्दं अधिपतिं करित्वा पटिलद्धसमाधिस्सेतं अधिवचनं । पधानभूता सङ्घारा पधानसङ्घारा । चतुकिच्चसाधकस्स सम्मपपधानविरियस्सेतं अधिवचनं । समन्नागतं ति छन्दसमाधिना च पधानसङ्घारेहि च उपेतं । इद्धिपादं ति निप्फत्तिपरियायेन वा इज्झनट्ठेन इज्झन्ति एताय सत्ता इद्धा बुद्धा उक्कंसगता १५ होन्ती ति इमिना वा परियायेन इद्धी ति सङ्घं^४ गतानं^५ उपचारज्झानादि-कुसलचित्तसम्पयुत्तानं छन्दसमाधिपधानसङ्घारानं^६ अधिट्ठानट्ठेन पादभूतं सेसचित्तचेतसिकरासिं ति अत्थो । यं हि परतो “इद्धिपादो ति तथाभूतस्स वेदनाक्खन्धो...पे०...विज्झाणक्खन्धो” ति वुत्तं, तं इमिना अत्थेन युज्जति । इमिना नयेन सेसेसु पि अत्थो वेदितव्वो । यथेव हि छन्दं अधिपतिं करित्वा २० पटिलद्धसमाधि छन्दसमाधी ति वुत्तो, एवं विरियं...पे०...चित्तं । वीमंसं^७ अधिपतिं करित्वा पटिलद्धसमाधि वीमंसां^८ समाधी^९ ति वुच्चति ।

R. 304

१. उपरूपरि-स्या० । २-२. आदिमारद्धं-सी०, स्या० । ३. संख्यं-म०, रो० ।

४-४. सङ्घगतानं-स्या० । ५. समाधिपधानं-मु० । ६. विमंसं-स्या० ।

७-७. वीमंसमाधी-म० ।

इदानीं छन्दसमाधिआदीनि पदानि भाजेत्वा दस्सेतुं कथञ्च भिक्खु ति आदिमारद्धं । तत्थ छन्दश्चे भिक्खु अधिपतिं करित्वा ति यदि भिक्खु छन्दं अधिपतिं छन्दं जेट्टकं छन्दं धुरं छन्दं पुब्बज्झमं कत्वा समाधि पटिलभति निब्बत्तेति, एवं निब्बत्तितो अयं समाधि छन्दसमाधि नाम वुच्चती ति अत्थो ।

B. 291

5 विरियश्चे ति आदीसु पि एसेव नयो । इमे वुच्चन्ति पधानसङ्घारा ति एत्तावता छन्दिद्धिपादं भावयमानस्स भिक्खुनो पधानाभिसङ्घारसङ्घातं चतुक्किच्चसाधकं विरियं कथितं । तदेकज्झं अभिसञ्जूहित्वा ति तं सब्बं^१ एकतो रासिं कत्वा ति अत्थो । सङ्गं गच्छती ति एतं वोहारं गच्छती ति वेदितब्बं ति अत्थो ।

10

३. इदानीं “छन्दसमाधिपधानसङ्घारो” ति एतस्मिं पदसमूहे छन्दादिधम्मे भाजेत्वा दस्सेतुं तत्थ कतमो छन्दो ति आदिमारद्धं । तं उत्तानत्थमेव ।

15

उपेतो होती ति इद्धिपादसङ्घातो धम्मरासिउपेतो होति । तेसं धम्मानं ति तेसं सम्पयुत्तानं^२ छन्दादिधम्मानं । इद्धि समिद्धी ति आदीनि सव्वानि निष्फत्तिवेवचनानेव । एवं सन्ते पि इज्झनकट्टेन इद्धि । सम्पुण्णा इद्धि समिद्धि ; उपसग्गेन वा पदं वड्डितं । इज्झनाकारो इज्झना । समिज्झना ति उपसग्गेन पदं वड्डितं । अत्तनो सन्ताने पातुभाववसेन लभनं लाभो । परिहीनानम्पि विरियारम्भवसेन पुन लाभो पटिलाभो ; उपसग्गेन वा पदं वड्डितं । पत्ती ति अधिगमो । अपरिहानवसेन सम्मापत्ती ति सम्पत्ति । फुसना ति पटिलाभफुसना । सच्छिकिरिया ति पटिलाभ-सच्छिकिरिया वा । उपसम्पदा ति पटिलाभउपसम्पदा एवा ति वेदितब्बा ।

R. 305

20

तयाभूतस्सा ति तेनाकारेण भूतस्स ; ते छन्दादिधम्मे पटिलभित्वा ठितस्सा ति अत्थो । वेदनाक्खन्धो ति आदीहि छन्दादयो अन्तो कत्वा चत्तारो पि खन्धा कथिता । ते धम्मे ति ते चत्तारो अरूपक्खन्धे ;
25 छन्दादयो वा^३ तयो^३ धम्मे ति पि वुत्तं । आसेवती ति आदीनि वुत्तत्थानेव । सेसइद्धिपादनिद्देसेसु पि इमिनाव नयेन अत्थो वेदितब्बो ।

१. सब्बम्पि-सी०, स्या० । २. सम्पयुत्तकानं-स्या० ।

३-३. सु० पोत्यके नत्थि ।

एतावता किं कथितं ति ? चतुर्न भिक्खून् मत्थकप्पत्तं कम्मट्ठानं कथितं । एको हि भिक्खु छन्दं अवस्सयति ; कत्तुकम्पताकुसलधम्मच्छन्देन अत्थनिब्बत्तियं^१ सति 'अहं लोकुत्तरधम्मं निब्बत्तेस्सामि, नत्थि मय्हं एतस्स निब्बत्तने भारो' ति छन्दं जेट्ठकं छन्दं धुरं छन्दं पुब्बङ्गमं कत्वा लोकुत्तरधम्मं^२ निब्बत्तेति । एको विरियं अवस्सयति । एको चित्तं^३ 5 अवस्सयति^४ । एको पज्जं अवस्सयति ; पज्जाय अत्थनिब्बत्तियं सति 'अहं लोकुत्तरधम्मं निब्बत्तेस्सामि, नत्थि मय्हं एतस्स निब्बत्तने भारो'ति पज्जं जेट्ठकं पज्जं धुरं पज्जं पुब्बङ्गमं कत्वा लोकुत्तरधम्मं निब्बत्तेति ।

B. 292

कथं ? यथा हि चतूसु^५ अमच्चपुत्तेसु ठानन्तरं पत्थेत्वा विचरन्तेसु एको उपट्ठानं अवस्सयि, एको सूरभावं, एको जार्ति, एको मन्तं । कथं ? 10 तेसु हि पठमो 'उपट्ठाने अप्पमादकारिताय अत्थनिब्बत्तिया सति' लच्छामेतं ठानन्तरं' ति उपट्ठानं अवस्सयि । दुतियो 'उपट्ठाने अप्पमत्तो पि एकच्चो सङ्गामे पच्चपट्ठिते सण्ठातुं न सक्कोति ; अवस्सं खो पन रज्जो पच्चन्तो कुप्पिस्सति ; तस्मिं कुपिते रथधुरे कम्मं कत्वा राजानं आराधेत्वा आहरापेस्सामेतं ठानन्तरं' ति सूरभावं अवस्सयि । ततियो 'सूरभावे पि सति 15 एकच्चो हीनजातिको होति ; जार्ति सोधेत्वा ठानन्तरं ददन्ता^६ मय्हं दस्सन्ती' ति जार्ति अवस्सयि । चतुत्थो 'जातिमा पि एको अमन्तनीयो होति ; मन्तेन कत्तब्बकिच्चे उप्पन्ने आहरापेस्सामेतं ठानन्तरं' ति मन्तं अवस्सयि । ते सब्बे पि अत्तनो अत्तनो अवस्सयबलेन ठानन्तरानि पाप्पुणिसु ।

R. 306

तत्थ उपट्ठाने अप्पमत्तो हुत्वा ठानन्तरं पत्तो विय छन्दं अवस्साय 20 कत्तुकम्पताकुसलधम्मच्छन्देन अत्थनिब्बत्तियं सति 'अहं लोकुत्तरधम्मं निब्बत्तेस्सामि, नत्थि मय्हं एतस्स निब्बत्तने भारो' ति छन्दं जेट्ठकं छन्दं धुरं छन्दं पुब्बङ्गमं कत्वा लोकुत्तरधम्मनिब्बत्तको दट्ठब्बो, रट्ठपालत्थेरो [म० २. २८१] विय । सो हि आयस्सा छन्दं धुरं कत्वा लोकुत्तरधम्मं निब्बत्तेसि । सूरभावेन राजानं आराधेत्वा ठानन्तरं^७ पत्तो^८ विय विरियं 25

१. अत्थनिप्फत्तियं—म०, रो० । २. ०धम्म—सु० । ३. सु० पोत्थके नत्थि ।

४. चतुसु—सी०, रो० । ५. स्या० पोत्थके नत्थि ; सति लब्धमानं—सी०, सु० ।

६. देन्तो—सु० । ७-७. ठानन्तरपत्तो—स्या० ।

जेट्टकं विरियं धुरं विरियं पुब्बङ्गमं कत्वा लोकुत्तरधम्मनिब्बत्तको दट्ठब्बो, सोणत्थेरो [मव० २००] विय । सो हि आयस्मा विरियं^१ धुरं कत्वा लोकुत्तरधम्मं निब्बत्तेसि ।

जातिसम्पत्तिया ठानन्तरप्पत्तो^२ विय चित्तं जेट्टकं चित्तं धुरं चित्तं
 5 पुब्बङ्गमं कत्वा लोकुत्तरधम्मनिब्बत्तको दट्ठब्बो, सम्भूतत्थेरो विय । सो
 हि आयस्मा चित्तं धुरं कत्वा लोकुत्तरधम्मं निब्बत्तेसि । मन्तं अवस्साय
 ठानन्तरप्पत्तो विय वीमंसं जेट्टकं वीमंसं धुरं वीमंसं पुब्बङ्गमं कत्वा
 लोकुत्तरधम्मनिब्बत्तको दट्ठब्बो, थेरो मोघराजा विय । सो हि आयस्मा
 वीमंसं धुरं कत्वा लोकुत्तरधम्मं निब्बत्तेसि ।

10 एत्थ पन^३ तयो छन्दसमाधिपधानसङ्खारसङ्खाता धम्मा इद्धी^४ पि होन्ति
 इद्धिपादा^५ पि । सेसा पन सम्पयुत्तका चत्तारो खन्धा इद्धिपादा येव ।
 विरियचित्तवीमंसासमाधिपधानसङ्खारसङ्खाता पि तयो धम्मा इद्धी पि
 होन्ति इद्धिपादा पि । सेसा पन सम्पयुत्तका चत्तारो खन्धा इद्धिपादा
 येव । अयं ताव अभेदतो कथा ।

15 भेदतो पन 'छन्दो' इद्धि नाम । छन्दधुरेण भाविता चत्तारो खन्धा
 छन्दिद्धिपादो नाम । समाधि पधानसङ्खारो ति द्वे धम्मा सङ्खारक्खन्धवसेन
 छन्दिद्धिपादे पविसन्ति ; पादे पविट्ठा ति पि वत्तुं वट्ठति येव । तत्थेव
 'समाधि' इद्धि नाम । समाधिधुरेण भाविता चत्तारो खन्धा समाधिद्धिपादो
 नाम । छन्दो पधानसङ्खारो ति द्वे धम्मा सङ्खारक्खन्धवसेन समाधिद्धिपादे
 20 पविसन्ति ; पादे पविट्ठा ति पि वत्तुं वट्ठति एव । तत्थेव 'पधानसङ्खारो'
 इद्धि नाम । पधानसङ्खारभाविता चत्तारो खन्धा पधानसङ्खारिद्धिपादो
 नाम । छन्दो समाधी ति द्वे धम्मा सङ्खारक्खन्धवसेन पधानसङ्खारिद्धि-
 पादे पविसन्ति ; पादे पविट्ठा ति पि वत्तुं वट्ठति एव । तत्थेव 'विरियं'
 इद्धि नाम, 'चित्तं' इद्धिनाम, 'वीमंसा' इद्धि नाम...पे०...पादे पविट्ठा ति पि
 25 वत्तुं वट्ठति एव । अयं भेदतो कथा नाम ।

१. वीरियं-म० । २. ठानन्तरं पत्तो-म०, रो० । ३. च-म० । ४. इद्धि-सी०,
 स्या० । ५. इद्धिपादो-सी०, स्या० ।

एत्थ पन अभिनवं नत्थि ; गहितमेव विभूतधातुकं^१ कतं । कथं ?
छन्दो, समाधि, पधानसङ्खारो ति इमे तयो धम्मा इद्धी पि होन्ति इद्धिपादा
पि । सेसा सम्पयुत्तका चत्तारो खन्धा इद्धिपादा येव । इमे हि तयो
धम्मा इज्झमाना सम्पयुत्तकेहि चतूहि खन्धेहि सिद्धि येव इज्झन्ति, न
विना । सम्पयुत्तका पन चत्तारो खन्धा इज्झनकट्टेन इद्धि नाम होन्ति, 5
पतिट्ठानट्टेन पादो नाम । 'इद्धी' ति वा 'इद्धिपादो' ति वा न अञ्जस्स
कस्सचि अधिवचनं, सम्पयुत्तकानं चतुन्नं खन्धानं येव अधिवचनं । विरियं,
चित्तं, वीमंसासमाधिपधानसंखारो ति तयो धम्मा...पे०...चतुन्नं खन्धानं
येव अधिवचनं ।

अपि च पुब्बभागो पुब्बभागो इद्धिपादो नाम ; पटिलाभो पटिलाभो 10
इद्धि नामा ति वेदितब्बो । अयमत्थो उपचारेण वा विपस्सनाय वा
दीपेतब्बो । पठमज्झानपरिकम्मं हि इद्धिपादो नाम, पठमज्झानं इद्धि
नाम । दुतिय, ततिय, चतुत्थ, आकासानञ्जायतन, विज्जाणञ्जायतन,
आकिञ्चञ्जायतन, नेवसञ्जानासञ्जायतनपरिकम्मं इद्धिपादो नाम,
नेवसञ्जानासञ्जायतनं इद्धि नाम । सोतापत्तिमग्गस्स विपस्सना इद्धिपादो 15
नाम, सोतापत्तिमग्गो इद्धि नाम । सकदागामि, अनागामि, अरहत्तमग्गस्स
विपस्सना इद्धिपादो नाम, अरहत्तमग्गो इद्धि नाम । पटिलाभेना पि दीपेतुं
वट्टति येव । पठमज्झानं^२ हि^३ इद्धिपादो नाम, दुतियज्झानं इद्धि नाम ;
दुतियज्झानं इद्धिपादो नाम, ततियज्झानं इद्धि नाम...पे०...अनागामिमग्गो
इद्धिपादो नाम, अरहत्तमग्गो इद्धि नाम । 20

केनट्टेन इद्धि ? केनट्टेन पादो ति ? इज्झनकट्टेनेव इद्धि ।
पतिट्ठानट्टेनेव पादो । एवमिथा पि इद्धी ति वा इद्धिपादो^३ ति वा न
अञ्जस्स कस्सचि अधिवचनं, सम्पयुत्तकानं चतुन्नं खन्धानं येव अधिवचनं
ति । एवं वुत्ते पन इदमाहंसु—चतुन्नं खन्धानमेव अधिवचनं भवेत्थ, यदि
सत्था परतो उत्तरचूळभाजनीयं^४ नाम न आहरेत्थ । उत्तरचूळभाजनीये 25
पन "छन्दो येव छन्दिद्धिपादो, विरियमेव, चित्तमेव, वीमंसा व वीमंसिद्धिपादो"

१. विभूतं धातुकं—सु० । २-२. पठमज्झानज्झि—स्या०, सु० । ३. पादो—म० ।

४ उत्तरचूळभाजनीयं—सी० ।

ति कथितं । केचि पन “इद्धि नाम अनिप्फन्ना, इद्धिपादो निप्फन्नो” ति वदिमु । तेसं वचनं पटिक्खित्वा इद्धी पि इद्धिपादो पि ‘निप्फन्नो तिलक्खणब्भाहतो’ ति सन्निट्ठानं कतं । इति इमस्मि सुत्तन्तभाजनीये लोकियलोकुत्तरमिस्सका इद्धिपादा कथिता ति ।

सुत्तन्तभाजनीयवण्णना ।

२. अभिधम्मभाजनीयवण्णना

- 5 १४. अभिधम्मभाजनीयं उत्तानत्थमेव । नया पनेत्थ गणेतब्बा । “छन्दसमाधिपधानसङ्घारसमन्नागतं इद्धिपादं भावेती” ति वुत्तट्ठानस्मि^१ हि^१ लोकुत्तरानि चत्तारि नयसहस्सानि विभत्तानि । विरियसमाधिआदोसु पि एसेव नयो । तथा उत्तरचूळभाजनीये छन्दिद्धिपादे चत्तारि नयसहस्सानि विभत्तानि, विरियचित्तवीमंसिद्धिपादे चत्तारि चत्तारी ति सब्बानि पि अट्ठन्नं
10 चतुक्कानं वसेन द्वत्तिस नयसहस्सानि विभत्तानि । एवमेतं निब्बत्तितलोकुत्तरानं येव इद्धिपादानं वसेन द्वत्तिसनयसहस्सपतिमण्डितं^२ अभिधम्मभाजनीयं कथितं ति वेदितब्बं ।

अभिधम्मभाजनीयवण्णना ।

३. पञ्हापुच्छकवण्णना

- B. 295 ३२. पञ्हापुच्छके पालिअनुसारेनेव इद्धिपादानं कुसलादिभावो वेदितब्बो । आरम्मणत्तिकेसु पन सब्बे पेटे अप्पमाणं निब्बानं आरब्भ पवत्तितो
15 अप्पमाणारम्मणा एव, न मग्गारम्मणा ; सहजातहेतुवसेन पन मग्गहेतुका, न मग्गाधिपतिनो । चत्तारो हि अधिपतयो अञ्जमञ्जं गहं न करोन्ति । कस्मा ? सयं जेट्ठकत्ता । यथा हि समजातिका समवया समथामा समसिप्पा चत्तारो राजपुत्ता अत्तनो अत्तनो जेट्ठकताय अञ्जमञ्जस्स अपर्चिति न करोन्ति, एवमिमे पि चत्तारो अधिपतयो पाटियेक्कं पाटियेक्कं जेट्ठकधम्मताय
R. 309 20 अञ्जमञ्जं गहं न करोन्ती ति एकन्तेनेव न मग्गाधिपतिनो । अतीतादीसु

१-१. वुत्तट्ठानस्मिहि—स्या०, म० । २. ०सहस्सपटिमण्डितं—म० ।

एकारम्मणभावे^१ पि न वत्तब्बा । निब्बानस्स पन बहिद्धाधम्मत्ता बहिद्धा-
रम्मणा नाम होन्ती ति । एवमेतस्मिं पञ्हापुच्छके निब्बत्तितलोकुत्तरा व
इद्धिपादा कथिता । सम्मासम्बुद्धेन हि सुत्तन्तभाजनीयस्मिं येव लोकिय-
लोकुत्तरमिस्सका इद्धिपादा कथिता, अभिधम्मभाजनीयपञ्हापुच्छकेसु
पन लोकुत्तरा येवा ति । एवमयं इद्धिपादविभङ्गो पि तेपरिवट्टं नीहरित्वा ५
व^२ भाजेत्वा^३ दस्सितो ति ।

सम्मोहविनोदनिया नाम विभङ्गट्ठकथाय

इद्धिपादविभङ्गवण्णना

निट्ठिता ।

१०. बोज्झङ्गाविभङ्गो

१. सुत्तन्तभाजनीयवण्णना

B. 296,
R. 310

१. इदानीं तदनन्तरे बोज्झङ्गाविभङ्गे सत्ता ति गणनपरिच्छेदो ।
बोज्झङ्गा ति बोधिया बोधिस्स वा अङ्गा ति बोज्झङ्गा । इदं वुत्तं होति—
या एसा धम्मसामग्गी याय लोकुत्तरमग्गक्खणे उप्पज्जमानाय लीनुद्धच-
पटिट्ठानायूहनकामसुखत्तकिलमथानुयोगउच्छेदसस्सताभिनिवेसादीनं अनेकेसं
५ उपद्धानं पटिपक्खभूताय सति-धम्मविचय-विरिय-पोति-पस्सद्वि-समाधि-
उपेक्खासङ्घाताय धम्मसामग्गिया अरियसावको बुज्झती ति कत्वा बोधी ति
वुच्चति, बुज्झति किलेससन्ताननिदाय उट्ठहति, चत्तारि वा अरियसच्चानि
पटिविज्झति, निब्बानमेव वा सच्छिकरोति, तस्सा धम्मसामग्गीसङ्घाताय
बोधिया अङ्गा ति पि बोज्झङ्गा, ज्ञानङ्गमग्गङ्गादीनि विय । यो पनेस
१० यथावुत्तप्पकाराय एताय धम्मसामग्गिया बुज्झती ति कत्वा अरियसावको
बोधी ति वुच्चति, तस्स बोधिस्स अङ्गा ति पि बोज्झङ्गा, सेनङ्गरथङ्गादयो
विय । तेनाहु अट्ठकथाचरिया—“बुज्झनकस्स पुग्गलस्स अङ्गा ति वा^२
बोज्झङ्गा” ति ।

- अपि च “बोज्झङ्गा ति केनट्ठेन बोज्झङ्गा ? बोधाय संवत्तन्ती ति
१५ बोज्झङ्गा, बुज्झन्ती ति बोज्झङ्गा, अनुबुज्झन्ती ति बोज्झङ्गा, पटिबुज्झन्ती
ति बोज्झङ्गा, सम्बुज्झन्ती ति बोज्झङ्गा” ति इमिना पटिसम्भिदानयेना
पि [पटि० ३६३] बोज्झङ्गत्यो वेदितव्वो ।

- सतिमम्बोज्झङ्गो ति आदीसु पसत्थो सुन्दरो च बोज्झङ्गो सम्बोज्झङ्गो,
सति येव सम्बोज्झङ्गो सतिमम्बोज्झङ्गो । तत्थ उपट्ठानलक्खणो सति-
२० सम्बोज्झङ्गो, पविचयलक्खणो धम्मविचयसम्बोज्झङ्गो, पग्गहलक्खणो
विरियसम्बोज्झङ्गो, फरणलक्खणो पोतिसम्बोज्झङ्गो, उपसमलक्खणो
पस्सद्विसम्बोज्झङ्गो, अविकखेपलक्खणो समाधिसम्बोज्झङ्गो, पटिसङ्खान-
लक्खणो^३ उपेक्खासम्बोज्झङ्गो । तेसु “सतिञ्च ख्वाहं, भिक्खवे, सब्बत्थिकं

R. 311

१. सीमाङ्ग०—स्या० । २. म० पोत्थके नत्थि । ३. पटिसङ्खान०—सी० ।

वदामी" [सं० ४.१०३] ति वचनतो सब्बेसं बोज्झङ्गानं उपकारकत्ता सतिसम्बोज्झङ्गो पठमं वुत्तो । ततो परं "सो तथा सतो विहरन्तो तं धम्मं पञ्चाय पविचिन्तती" [म० ३.१४८] ति आदिना नयेन एवं अनुक्रमेणेव निक्खेपपयोजनं पालियं आगतमेव ।

कस्मा पनेते सत्तेव वुत्ता, अनूना अनधिका ति ? लीनुद्धच्चपटिपक्खतो 5
सब्बत्थिकतो च । एत्थ हि तयो बोज्झङ्गा लीनस्स पटिपक्खा, यथाह-
"यस्मिं च खो, भिक्खवे, समये लीनं चित्तं होति, कालो तस्मिं समये
धम्मविचयसम्बोज्झङ्गस्स भावनाय, कालो विरियसम्बोज्झङ्गस्स भावनाय",
कालो^१ पीतिसम्बोज्झङ्गस्स भावनाया" [सं० ४.१०१] ति । तयो
उद्धच्चस्स पटिपक्खा, यथाह-"यस्मिञ्च खो, भिक्खवे, समये उद्धतं चित्तं 10
होति, कालो तस्मिं समये पस्सद्विसम्बोज्झङ्गस्स भावनाय, कालो समाधि-
सम्बोज्झङ्गस्स भावनाय, कालो उपेक्खासम्बोज्झङ्गस्स भावनाया"
[सं० ४.१०२] ति । एको पनेत्थ लोणधूपनं विय सब्बव्यञ्जनेसु, सब्ब-
कम्मिकअमच्चो विय च सब्बेसु राजकिच्चेसु, सब्बवोज्झङ्गेसु इच्छितब्बतो
सब्बत्थिको, यथाह-"सतिञ्च^३ ख्वाहं, भिक्खवे, सब्बत्थिकं वदामी" ति । 15
"सब्बत्थिकं" ति पि पालि । द्विन्नम्पि सब्बत्थ इच्छितब्बं ति अत्थो ।
एवं लीनुद्धच्चपटिपक्खतो सब्बत्थिकतो च सत्तेव वुत्ता ति वेदितब्बा ।

२-८ इदानी नेसं एकस्मिं येव^२ आरम्मणे^४ अत्तनो अत्तनो किच्चवसेन
नानाकरणं दस्सेतुं तत्थ कतमो सतिसम्बोज्झङ्गो ति आदि आरद्धं ।

तत्थ इध भिक्खु ति इमस्मिं सासने भिक्खु । सतिमा होती ति 20
पञ्चाय पञ्चवा, यसेन यसवा, धनेन धनवा विय सतिया" सतिमा होति,
सतिसम्पन्नो ति अत्थो । परमेना ति उतमेन ; तज्झि परमत्थसच्चस्स
निब्बानस्स चेव मग्गस्स च अनुलोमतो परमं नाम होति उत्तमं सेट्ठं ।
सतिनेपक्केना ति नेपक्कं वुच्चति पञ्चा ; सतिया चेव नेपक्केन चा ति अत्थो ।

८१८. ३

R. 312

कस्मा पन इमस्मिं सतिभाजनीये पञ्चा सङ्गहिता ति ? सतिया 25
बलवभावदीपनत्थं । सति हि पञ्चाय सद्धिमपि उप्पज्जति विना पि, पञ्चाय

१. भावनायाति-म० ।

२. सु० पोत्थके नत्थि ।

३. सति-सु० ।

४-४. येवारम्मणे-स्या०, म०, रो० । ५. स्या० पोत्थके नत्थि ।

सिद्धि उपपज्जमाना बलवती होति, विना उपपज्जमाना दुब्बला । तेनस्सा बलवभावदीपनत्थं पञ्चा सङ्गहिता । यथा हि द्वीसु दिसासु द्वे राज-
महामत्ता तिद्वेय्युं ; तेसु एको राजपुत्तं गहेत्वा तिद्वेय्य, एको अत्तनो
धम्मताय एकको व ; तेसु राजपुत्तं गहेत्वा ठितो अत्तनो पि तेजेन राजपुत्तस्स
5 पि तेजेन तेजवा होति ; अत्तनो धम्मताय ठितो न तेन समतेजो होति ;
एवमेव राजपुत्तं गहेत्वा ठितो^१ महामत्तो^१ विय पञ्चाय सिद्धि उपपन्ना सति,
अत्तनो धम्मताय ठितो विय विना पञ्चाय उपपन्ना । तत्थ यथा राजपुत्तं
गहेत्वा ठितो अत्तनो पि तेजेन राजपुत्तस्स पि तेजेन तेजवा होति, एवं
पञ्चाय सिद्धि उपपन्ना सति बलवती होति ; यथा अत्तनो धम्मताय ठितो
10 न तेन समतेजो होति, एवं विना पञ्चाय उपपन्ना दुब्बला होती ति
बलवभावदीपनत्थं पञ्चा गहिता ति ।

चिरकत्तम्पी ति अत्तनो वा परस्स वा कायेन चिरकत्तं वत्तं वा
कसिणमण्डलं वा कसिणपरिकम्मं वा । चिरभासितम्पी ति अत्तना वा परेन
वा वाचाय चिरभासितं बहुकम्पि, वत्तसीसे ठत्वा धम्मकथं वा कम्मट्ठान-
15 विनिच्छयं^२ वा, विमुत्तायतनसीसे वा ठत्वा धम्मकथमेव । सरिता होती
ति तं कायविज्जितं वचीविज्जितञ्च समुट्ठापेत्वा पवत्तं अरूपधम्मकोट्टासं
'एवं उपपज्जित्वा एवं निरुद्धो' ति सरिता होति । अनुस्मरिता ति पुनप्पुनं
सरिता । अयं वुच्चति सतिसम्बोज्झङ्गो ति अयं एवं उपपन्ना सेसबोज्झङ्ग-
समुट्ठापिका विपस्सनासम्पयुता सति सतिसम्बोज्झङ्गो नाम कथीयति ।

20 सो तथा सतो विहरन्तो ति सो भिक्खु तेनाकारेण उपपन्नाय सति या
सतो हुत्वा विहरन्तो । तं धम्मं ति तं चिरकत्तं चिरभासितं हेट्ठा वुत्तप्प-
कारधम्मं^३ । पञ्चाय पविचिनती^४ ति पञ्चाय 'अनिच्चं दुक्खं अनत्ता' ति
पविचिनति । पविचरती^५ ति 'अनिच्चं दुक्खं अनत्ता' ति तत्थ पञ्चं
चरापेत्तो पविचरति । परिवीमंसं^६ आपज्जती ति ओलोकनं गवेसनं
25 आपज्जति । अयं वुच्चती ति इदं वुत्तप्पकारं^७ बोज्झङ्गसमुट्ठापकं^७ विपस्सना-
आणं धम्मविचयसम्बोज्झङ्गो नाम वुच्चति ।

१. ठितमहामत्तो—स्या०, म० । २. कम्मट्ठाने विनिच्छयं—स्या० । ३. वुत्तप्पकारं
धम्मं—म०, रो० । ४. विचिनती—स्या० । ५. पविचिनती—स्या० । ६. परिवीमंसं—स्या० ।
७-७. वुत्तप्पकारबोज्झङ्गसमुट्ठापकं—रो० ।

तस्स तं धम्मं ति तस्स भिक्खुनो तं हेट्ठा वुत्तप्पकारं धम्मं । आरद्धं
होती ति परिपुण्णं होति पग्गहितं । असल्लीनं ति आरद्धत्ता येव असल्लीनं ।
अयं वुच्चती ति इदं बोज्झङ्गसमुट्ठापकं विपस्सनासम्पयुतं विरियं विरिय-
सम्बोज्झङ्गो नाम वुच्चति ।

निरामिसा ति कामामिसलोकामिसवट्ठामिसानं अभावेन निरामिसा 5
परिसुद्धा । अयं वुच्चती ति अयं बोज्झङ्गसमुट्ठापिका विपस्सनासम्पयुत्ता
पीति पीतिसम्बोज्झङ्गो नाम वुच्चति । R. 299

पीतिमनस्सा ति पीतिसम्पयुत्तचित्तस्स । कायो पि पस्सम्भती ति
खन्धत्तयसङ्घातो नामकायो किलेसदरथपटिप्पस्सद्धिया' पस्सम्भति ।
चित्तम्पी ति विज्जाणक्खन्धो पि तथेव पस्सम्भति । अयं वुच्चती ति अयं 10
बोज्झङ्गसमुट्ठापिका विपस्सनासम्पयुत्ता पस्सद्धि पस्सद्धिसम्बोज्झङ्गो नाम
वुच्चति ।

पस्सद्धकायस्स सुखिनो ति पस्सद्धकायता' उप्पन्नसुखेन सुखितस्स ।
समाधियती ति सम्मा आधियति, निच्चलं हुत्वा आरम्मणे ठपीयति^३,
अप्पनाप्पतं विय होति । अयं वुच्चती ति अयं बोज्झङ्गसमुट्ठापिका विपस्सना- 15
सम्पयुत्ता चित्तेकग्गता समाधिसम्बोज्झङ्गो नाम वुच्चति ।

तथा समाहितं ति तेन अप्पनाप्पत्तेन विय समाधिना समाहितं ।
साधुकं शज्झपेक्खिता होती ति सुट्ठु अज्झपेक्खिता होति ; तेसं धम्मानं
पहानवड्डुने अव्यावटो' हुत्वा अज्झपेक्खति । अयं वुच्चती ति अयं छन्नं
बोज्झङ्गानं अनोसक्कनअनतिवत्तनभावसाधको मज्झत्ताकारो उपेक्खा- 20
सम्बोज्झङ्गो नाम वुच्चति ।

एत्तावता किं कथितं नाम होति ? अपुब्बं अचरिमं एकचित्तक्खणे
नानारसलक्खणा पुब्बभागविपस्सना बोज्झङ्गा कथिता होन्ती ति ।

पठमो नयो ।

१. °पटिप्पस्सद्धिया-स्या० । २. °कायताय-स्या०, म०, रो० । ३. ठपियति-
स्या०, म० । ४. अव्यावटो-स्या०; अवावटो-सु० ।

९-१६. इदानीं येन परियायेन सत्त बोज्झङ्गा चुदस होन्ति, तस्स पकासनत्थं दुतियनयं दस्सेन्तो पुन सत्त बोज्झङ्गा ति आदिमाह । तत्रायं अनुपुब्बपदवण्णना—अज्झत्तं धम्मेषु सती ति अज्झत्तिकसङ्घारे परिगणहन्तस्स उप्पन्ना सति । बहिद्वा धम्मेषु सती ति बहिद्वासङ्घारे
 ५ परिगणहन्तस्स उप्पन्ना सति । यदपी ति या पि । तदपी ति सा पि । अभिज्जाया ति अभिज्जेय्यधम्मे अभिजाननत्थाय । सम्बोधाया ति सम्बोधि वुच्चति मग्गो, मग्गत्थाया ति अत्थो । निब्बानाया^१ ति वानं वुच्चति तण्हा; सा तत्थ नत्थी ति निब्बानं, तदत्थाय, असङ्खताय अमतधातुया सच्छिकरियत्थाय संवत्तती ति अत्थो । धम्मविचयसम्बोज्झङ्गे
 १० पि एसेव नयो ।

कायिकं विरियं^२ ति चङ्कमं अधिट्ठहन्तस्स उप्पन्नविरियं । चेतसिकं विरियं ति “न तावाहं इमं पल्लङ्कं भिन्दिस्सामि याव मे न अनुपादाय आसवेहि चित्तं विमुच्चिस्सती” ति एवं कायप्पयोगं विना उप्पन्नविरियं । कायपस्सद्दी ति तिण्णं खन्धानं दरथपस्सद्दि । चित्तपस्सद्दी ति विज्जाण-
 १५ क्खन्धस्स दरथपस्सद्दि । उपेक्खासम्बोज्झङ्गे सतिसम्बोज्झङ्गसदिसो व विनिच्छयो । इमस्मि नये सत्त बोज्झङ्गा लोकियलोकुत्तरमिस्सका कथिता ।

पोराणकत्थेरा पन ‘एत्तकेन पाकटं न होतो’ ति विभजित्वा दस्सेसुं । एतेसु हि अज्झत्तधम्मेषु सति पविचयो उपेक्खा ति इमे तयो^३ अत्तनो खन्धारम्मणत्ता लोकिया व होन्ति । तथा मग्गं अप्पत्तं कायिकविरियं ।
 R. 315 20 अवितक्कअविचारा पन पीतिसमाधियो^४ लोकुत्तरा होन्ति । सेसा लोकिय-लोकुत्तरमिस्सका ति ।

तत्थ अज्झत्तं^५ ताव धम्मेषु^६ सतिपविचयउपेक्खा अज्झत्तारम्मणा, लोकुत्तरा पन बहिद्धारम्मणा ति तेसं लोकुत्तरभावो मा युज्जित्थ । चङ्कम-प्पयोगेन निब्बत्तविरियमपि लोकियं ति वदन्तो न किलमति । अवितक्क-
 25 अविचारा पन^७ पीतिसमाधियो कदा लोकुत्तरा होन्ती ति ? कामावचरे ताव पीतिसम्बोज्झङ्गो लब्धति, अवितक्कअविचारा पीति न लब्धति ।

१. निब्बानाया—सी०, रो० । २. सु० पोत्थके नत्थि । ३. सु० पोत्थके नत्थि । ४. समाधयो—म०, रो० । ५-५. अज्झत्तधम्मे—मु०, रो० । ६. च—स्या० ।

रूपावचरे अवितक्क-अविचारा^१ पीति लब्धति, पीतिसम्बोज्झङ्गो पन न लब्धति । अरूपावचरे सब्बेन सब्बं न लब्धति । एत्थ पन अलब्धमानकं उपादाय लब्धमानका पि पटिक्खत्ता । एवमयं अवितक्काविचारो पीतिसम्बोज्झङ्गो कामावचरतो पि निक्खन्तो रूपावचरतो पि अरूपावचरतो पी ति निब्बत्तितलोकुत्तरो^२ येवा ति कथितो ।

5

तथा कामावचरे समाधिसम्बोज्झङ्गो लब्धति, अवितक्काविचारो पन^३ समाधि न लब्धति । रूपावचरअरूपावचरेसु अवितक्काविचारो समाधि लब्धति, समाधिसम्बोज्झङ्गो पन न लब्धति । एत्थ पन अलब्धमानकं उपादाय लब्धमानको पि पटिक्खत्तो । एवमयं अवितक्काविचारो समाधि कामावचरतो पि निक्खन्तो रूपावचरतो पि अरूपावचरतो पी ति निब्बत्तित- 10
लोकुत्तरो येवा ति कथितो^४ ।

अपि च लोकियं गहेत्वा लोकुत्तरो कातब्बो ; लोकुत्तरं गहेत्वा लोकियो कातब्बो । अज्झत्तधम्मेषु हि सतिपविचयउपेक्खानं लोकुत्तर-भावनाकालो पि अत्थि । तत्रिदं^५ सुत्तं—“अज्झत्तविमोक्खं ख्वाहं, आवुसो, सब्बुपादानक्खयं^६ वदामि ; एवमस्सिमे आसवा नानुसेन्ती” [सं० २.४६] ति 15
इमिना सुत्तन्तेन लोकुत्तरा होन्ति । यदा पन चङ्क्रमण्ययोगेन निब्बत्ते कायिकविरिये अनुपसन्ते^७ येव विपस्सनामग्गेन घटीयति^८, तदा तं^९ लोकुत्तरं होति । ये पन थेरा “कसिणज्झाने, आनापानज्झाने, ब्रह्मविहारज्झाने च बोज्झङ्गो^{१०} उद्धरन्तो न वारेतब्बो” ति वदन्ति, तेसं वादे अवितक्काविचारा पीतिसमाधिसम्बोज्झङ्गा लोकिया होन्ती ति ।

B. 301

20

दुतियो नयो

१७-१८. इदानि बोज्झङ्गानं भावनावसेन पवत्तं ततियनयं दस्सेन्तो पुन सत्त बोज्झङ्गा ति आदिमाह । तत्था पि अयं अनुपुब्बपदवण्णना—भावेती ति वड्ढेति ; अत्तनो सन्ताने पुनप्पुनं जनेति अभिनिब्बतेति । विवेकनिस्सितं ति विवेके निस्सितं । विवेको ति विवित्तता । सो चायं 22

R. 316

716. 11

१. अवितक्काविचारा-स्या० । २. लोकुत्तरा-रो० । ३. च-स्या० । ४. कथितो ति-स्या० । ५. तत्रिदं-स्या० । ६. सब्बुपादानक्खयं-म०, रो० ; सब्ब-उपादानक्खयं-स्या० । ७. अनुपसन्ते-स्या०, सु० । ८. घटीयति-स्या० । ९. सु० पोत्थके नत्थि । १०. बोज्झङ्गे-रो० ।

तदङ्गविवेको, विक्खम्भन, समुच्छेद, पटिप्पस्सद्धि, निस्सरणविवेको ति पञ्चविधो । तत्थ तदङ्गविवेको नाम विपस्सना । विक्खम्भनविवेको नाम अट्ठसमापत्तियो । समुच्छेदविवेको नाम मग्गो । पटिप्पस्सद्धिविवेको नाम फलं । निस्सरणविवेको नाम सब्बनिमित्तनिस्सटं निब्बानं ।
 5 एवमेतस्मि पञ्चविधे विवेके निस्सितं विवेकनिस्सितं ति तदङ्गविवेकनिस्सितं समुच्छेदविवेकनिस्सितं निस्सरणविवेकनिस्सितञ्च सतिसम्बोज्झङ्गं भावेती ति अयमत्थो वेदितब्बो ।

तथा हि अयं सतिसम्बोज्झङ्गभावनानुयोगमनुयुतो योगी विपस्सना-
 क्खणे किञ्चित्तो तदङ्गविवेकनिस्सितं, अज्झासयतो निस्सरणविवेकनिस्सितं,
 10 मग्गकाले पन किञ्चित्तो समुच्छेदविवेकनिस्सितं, आरम्मणतो निस्सरणविवेक-
 निस्सितं, सतिसम्बोज्झङ्गं भावेति । पञ्चविधविवेकनिस्सितम्पी^१ ति एके ।
 ते हि न केवलं बलवविपस्सनामग्गफलक्खणेसु एव बोज्झङ्गं^२ उद्धरन्ति,
 विपस्सनापादककसिणज्झानआनापानासुभ्रह्मविहारज्झानेसु पि उद्धरन्ति,
 न च पटिसिद्धा अट्ठकथाचरियेहि । तस्मा तेसं मतेन एतेसं ज्ञानानं
 15 पवत्तिक्खणे किञ्चित्तो एव विक्खम्भनविवेकनिस्सितं । यथा च विपस्सना-
 क्खणे “अज्झासयतो निस्सरणविवेकनिस्सितं” ति वुत्तं, एवं “पटिप्पस्सद्धि-
 विवेकनिस्सितम्पि भावेती” ति वत्तुं वट्ठति । एस नयो विरागनिस्सिता-
 दीसु । विवेकत्था^३ एव हि विरागादयो ।

केवलं चेत्थ वोस्सग्गो दुविधो—परिच्चागवोस्सग्गो च पक्खन्दनवोस्सग्गो
 20 चा ति । तत्थ ‘परिच्चागवोस्सग्गो’ ति विपस्सनाक्खणे च तदङ्गवसेन
 मग्गक्खणे च समुच्छेदवसेन किलेसप्पहानं । ‘पक्खन्दनवोस्सग्गो’ ति
 विपस्सनाक्खणे तन्निन्नभावेन, मग्गक्खणे पन आरम्मणकरणेन निब्बान-
 पक्खन्दनं । तदुभयम्पि इमस्मिं लोकियलोकुत्तरमिस्सके अत्थवण्णनानये
 वट्ठति । तथा हि अयं सतिसम्बोज्झङ्गो तथावुत्तप्पकारेन^४ किलेसे
 25 परिच्चजति, निब्बानञ्च पक्खन्दति ।

१. पञ्चविवेकनिस्सितम्पी—म० । २. बोज्झङ्गे—सी० । ३. विवेकट्ठा—सी० ;
 विवेकत्ता—मु० । ४. वुत्तेन पकारेन—स्या०, म०, रो० ।

वोस्सग्गपरिणामिं ति इमिना पन सकलेन वचनेन वोस्सग्गत्यं परिणमन्तं^१ परिणतञ्च, परिपच्चन्तं परिपक्वं चा ति इदं वुत्तं होति । अयं हि बोज्झङ्गभावनमनुयुत्तो भिक्खु यथा सतिसम्बोज्झङ्गो किलेसपरिच्चाग-वोस्सग्गत्यं निब्बानपक्खन्दनवोस्सग्गत्यञ्च परिपच्चति, यथा च परिपक्वो होति, तथा नं भावेती ति । एस नयो सेसबोज्झङ्गेषु पि । इमस्मिम्पि नये 5 लोकि यलोक्तरमिस्सका बोज्झङ्गा कथिता ति ।

सुत्तन्तभाजनीयवण्णना ।

२. अभिधम्मभाजनीयवण्णना

१९. अभिधम्मभाजनीये सत्त पि बोज्झङ्गे एकतो पुच्छित्वा विस्सज्जनस्स च पाटियेक्कं पुच्छित्वा विस्सज्जनस्स च वसेन द्वे नया । तेसं अत्थवण्णना हेट्ठा वुत्तनयेनेव वेदितब्बा ।

उपेक्खासम्बोज्झङ्गनिद्देसे पन उपेक्खनवसेन उपेक्खा । उपेक्खनाकारो 10 उपेक्खना । उपेक्खितव्वयुत्ते समप्पवत्ते धम्मे इक्खति, न चोदेती ति उपेक्खा । पुग्गलं उपेक्खापेती ति उपेक्खना । बोज्झङ्गभावप्पत्तिया लोकि यउपेक्खनाय अधिका उपेक्खना अज्झुपेक्खना । अब्यापारापज्जनेन^२ मज्झत्तभावो मज्झत्तता । सा पन चित्तस्स, न सत्तस्सा ति दीपेतुं मज्झत्तता चित्तस्सा ति वुत्तं ति । अयमेत्थ अनुपुब्बपदवण्णना^३ । 15

नया पनेत्थ गणेतब्बा—सत्तन्नम्पि हि बोज्झङ्गानं एकतो पुच्छित्वा विस्सज्जने एकेकमग्गे नयसहस्सं नयसहस्सं ति चत्तारि नयसहस्सानि विभत्तानि । पाटियेक्कं पुच्छित्वा विस्सज्जने एकेकबोज्झङ्गवसेन चत्तारि चत्तारी ति सत्त चतुक्का अट्ठवीसति । तानि पुरिमेहि चतूहि सद्धिं द्वात्तिसा ति सब्बानि पि अभिधम्मभाजनीये द्वात्तिस नयसहस्सानि विभत्तानि 20 कुसलानेव । यस्मा पन फलक्खणे पि बोज्झङ्गा लब्भन्ति, कुसलहेतुकानि

१. परिणामन्तं—स्या०, सु० । २. व्यापादानापज्जनेन—सु०; व्यापादानापज्जनेन—रो० ।

३. अपुब्बपदवण्णना—म०, रो० ।

R. 318

च सामञ्जसफलानि, तस्मा तेसु पि बोज्झङ्गदस्सनत्थं कुसलनिद्देसपुब्बङ्गमाय एव तन्तिया विपाकनयो आरब्धो । सो पि एकतो पुच्छित्वा विस्सज्जनस्स च, पाटियेक्कं पुच्छित्वा विस्सज्जनस्स च वसेन दुविधो होति । सेसमेत्थ हेट्ठा वुत्तनयेनेव वेदितव्वं । विपाके पन कुसलतो तिगुणा नया कातव्वा ति ।

अभिधम्मभाजनीयवण्णना ।

३. पञ्हापुच्छकवण्णना

- 5 ३८. पञ्हापुच्छके^१ पालिअनुसारेनेव बोज्झङ्गानं कुसलादिभावो वेदितव्वो । आरम्भणत्तिकेसु पन सब्बे पेते अप्पमाणं निब्बानं आरब्भ पवत्तितो अप्पमाणारम्भणा येव, न मग्गारम्भणा । सहजातहेतुवसेन पनेत्थ कुसला मग्गहेतुका, विरियं वा वीमंसं वा जेट्ठकं कत्वा मग्गभावनाकाले मग्गाधिपतिनो, छन्दचित्तजेट्ठिकाय^२ मग्गभावनाय न वत्तव्वा मग्गाधिपतिनो 10 ति, फलकाले पि न वत्तव्वा एव ।

B. 304

- अतीतादीसु एकारम्भणभावे पि न वत्तव्वा, निब्बानस्स पन बहिद्धा-
धम्मत्ता बहिद्धारम्भणा नाम होन्ती ति । एवमेतस्मिं पञ्हापुच्छके पि
निव्वत्तितलोकुत्तरा व बोज्झङ्गा कथिता । सम्मासम्बुद्धेन हि सुत्तन्त-
भाजनीयस्सेव पठमनर्यास्मिं लोकिया, दुतियततियेसु लोकियलोकुत्तरमिस्सका
15 बोज्झङ्गा कथिता । अभिधम्मभाजनीयस्स पन चतूसु पि नयेसु इमस्मिञ्च
पञ्हापुच्छके लोकुत्तरा येवा ति एवमयं बोज्झङ्गविभङ्गो पि तेपरिवट्टं
नीहरित्वा व भाजेत्वा दस्सितो ति ।

सम्मोहविनोदनिया नाम विभङ्गटुकथाय

बोज्झङ्गविभङ्गवण्णना

निद्रिता ।

११. मग्गविभङ्गो

१. सुत्तन्तभाजनीयवण्णना

१. इदानीं तदनन्तरे मग्गविभङ्गे अरियो अट्ठङ्गिको मग्गो ति आदिसब्बं सच्चविभङ्गे दुक्खनिरोधगामिनीपटिपदानिद्देसे वुत्तनयेनेव वेदितब्बं । भावनावसेन पाटियेक्कं दस्सिते दुतियनये पि सम्मादिट्ठिं भावेति विवेकनिस्सितं ति आदिसब्बं बोज्झविभङ्गे वुत्तनयेनेव वेदितब्बं । एवमिदं द्वित्रम्पि नयानं वसेन सुत्तन्तभाजनीयं लोकियलोकुत्तरमिस्सकमेव कथितं ।

B. 305.
R. 319

5

२. अभिधम्मभाजनीयवण्णना

१२. अभिधम्मभाजनीये 'अरियो' ति अवत्वा अट्ठङ्गिको मग्गो ति वुत्तं । एवं अवुत्ते पि अयं अरियो एव । यथा हि मुद्धाभिसित्तस्स रज्ज्जो मुद्धाभिसित्ताय देविया कुच्छिस्म जातो पुत्तो राजपुत्तो ति अवुत्ते पि राजपुत्तो येव होति, एवमयम्पि अरियो ति अवुत्ते पि अरियो एवा ति वेदितब्बो । सेसमिधा पि सच्चविभङ्गे वुत्तनयेनेव वेदितब्बं ।

10

३४. पञ्चङ्गिकवारे पि अट्ठङ्गिको ति अवुत्ते पि अट्ठङ्गिको एवा^१ ति वेदितब्बो । लोकुत्तरमग्गो हि पञ्चङ्गिको नाम नत्थि । अयमेत्थ आचरियानं समानट्ठकथा । वितण्डवादी पनाह—“लोकुत्तरमग्गो^२ अट्ठङ्गिको नाम नत्थि, पञ्चङ्गिको येव होती” ति । सो “सुत्तं आहरा” ति वुत्तो अट्ठा अज्जं अपस्सन्तो इमं^३ महासज्जयतनतो सुत्तपदेसं आहरिस्सति 15 “या तथाभूतस्स दिट्ठि, सास्स होति सम्मादिट्ठि । यो तथाभूतस्स सङ्कप्पो, वायामो, सति, यो तथाभूतस्स समाधि, स्वास्स होति सम्मासमाधि । पुब्बेव खो पनस्स कायकम्मं वचीकम्मं आजीवो सुपरिसुद्धो होती” [म० ३. ३६१] ति ।

१-१. एव-म०, रो० । २. लोकुत्तरमग्गो पि-स्या० । ३. इदं-म०, रो० ।

B. 306,
R. 320

ततो “एतस्स अनन्तरं सुत्तपदं आहरा” ति वत्तब्बो । सचे आहरति इच्चेतं कुसलं, नो चे आहरति सयं आहरित्वा “एवमस्सायं अरियो अट्ठङ्गिको मग्गो भावनापारिपूर्णि गच्छती” [म० ३. ३९१] ति “इमिना ते सत्थुसासनेन वादो भिन्नो ; लोकुत्तरमग्गो पञ्चङ्गिको नाम नत्थि, 5 अट्ठङ्गिको व होती” ति वत्तब्बो ।

इमानि पन तीणि अङ्गानि पुब्बे परिसुद्धानि वत्तन्ति, लोकुत्तरमग्ग-
वखणे परिसुद्धतरानि होन्ति । अथ ‘पञ्चङ्गिको मग्गो’ ति इदं किमत्थं
गहितं ति ? अतिरेककिच्चदस्सनत्थं । यस्मिं हि समये मिच्छावाचं
पजहति, सम्मावाचं पूरेति, तस्मिं समये सम्माकम्मन्त-सम्माआजीवा
10 नत्थि । इमानि पञ्चकारापकङ्गानेव मिच्छावाचं पजहन्ति ; सम्मावाचा
पन सयं विरतिवसेन पूरेति । यस्मिं समये मिच्छाकम्मन्तं पजहति,
सम्माकम्मन्तं पूरेति, तस्मिं समये सम्मावाचा-सम्माआजीवा नत्थि । इमानि
पञ्च कारापकङ्गानेव मिच्छाकम्मन्तं पजहन्ति ; सम्माकम्मन्तो पन सयं
विरतिवसेन पूरेति । यस्मिं समये मिच्छाआजीवं पजहति, सम्माआजीवं
15 पूरेति, तस्मिं समये सम्मावाचा-सम्माकम्मन्ता नत्थि । इमानि पञ्चकारा-
पकङ्गानेव मिच्छाआजीवं पजहन्ति ; सम्माआजीवो पन सयं विरतिवसेन
पूरेति । इमं एतेसं पञ्चन्नं कारापकङ्गानं किच्चातिरेकतं दस्सेतुं पञ्चङ्गिको
मग्गो ति गहितं । लोकुत्तरमग्गो पन अट्ठङ्गिको व होति, पञ्चङ्गिको
नाम^१ नत्थि ।

20 “यदि सम्मावाचादीहि सद्धि अट्ठङ्गिको ति वदथ, चतस्सो सम्मावाचा-
चेतना, तिस्सो सम्माकम्मन्तचेतना, सत्त सम्माआजीवचेतना ति इमम्हा
चेतनाबहुत्ता कथं मुच्चिस्सथ ? तस्मा पञ्चङ्गिको व लोकुत्तरमग्गो” ति ।
“चेतनाबहुत्ता च^२ पमुच्चिस्साम ; अट्ठङ्गिको व लोकुत्तरमग्गो ति च वक्खाम” ।
“त्वं ताव महाचत्तारीसकभाणको^३ होसि, न होसी” ति पुच्छित्तब्बो । सचे
25 “न होमी” ति वदति, “त्वं अभाणकत्ता न जानासी” ति वत्तब्बो । सचे
“भाणकोस्मी” ति वदति, “सुत्तं आहरा” ति वत्तब्बो । सचे सुत्तं
आहरति इच्चेतं कुसलं, नो चे आहरति सयं उपरिपण्णासतो आहरितब्बं—

१. सु०, रो० पोत्थक्केसु नत्थि । २. पि-स्या० ; व-सी० । ३. ०चत्ताळीसक०-रो० ।

“कतमा च, भिक्खवे, सम्मावाचा ? सम्मावाचाहं”, भिक्खवे, द्वयं वदामि—अत्थि, भिक्खवे, सम्मावाचा सासवा पुञ्ञभागिया उपधिवेपक्का ; अत्थि, भिक्खवे, सम्मावाचा अरिया अनासवा लोकुत्तरा मग्गङ्गा । कतमा च, भिक्खवे, सम्मावाचा सासवा पुञ्ञभागिया उपधिवेपक्का ? मुसावादा वेरमणी, पिसुणाय^३ वाचाय^३ वेरमणी, फरुसाय^३ वाचाय^३ वेरमणी, 5 R. 321 B. 307 सम्फप्पलापा वेरमणी—अयं, भिक्खवे, सम्मावाचा सासवा पुञ्ञभागिया उपधिवेपक्का । कतमा च, भिक्खवे, सम्मावाचा अरिया अनासवा लोकुत्तरा मग्गङ्गा ? या खो, भिक्खवे, अरियचित्तस्स अनासवचित्तस्स अरियमग्ग-समङ्गिनो अरियमग्गं भावयतो चतूहि वचीदुच्चरितेहि आरति विरति पटिविरति वेरमणी—अयं, भिक्खवे, सम्मावाचा अरिया अनासवा लोकुत्तरा 10 मग्गङ्गा । कतमो च, भिक्खवे, सम्माकम्मन्तो ? सम्माकम्मन्ताहं, भिक्खवे, द्वयं वदामि...पे०...उपधिवेपक्को । कतमो च, भिक्खवे, सम्माकम्मन्तो अरियो अनासवो लोकुत्तरो...पे०...कतमो च, भिक्खवे, सम्माआजीवो ? सम्माआजीवाहं, भिक्खवे, द्वयं वदामि...पे०...उपधि-वेपक्को । कतयो च, भिक्खवे, सम्माआजीवो अरियो अनासवो लोकुत्तरो 15 मग्गङ्गो ? या खो, भिक्खवे, अरियचित्तस्स अनासवचित्तस्स अरियमग्ग-समङ्गिनो अरियमग्गं भावयतो मिच्छाआजीवा आरति विरति पटिविरति वेरमणी—अयं खो, भिक्खवे, सम्माआजीवो अरियो अनासवो लोकुत्तरो मग्गङ्गो” [म० ३. १३७-१४०] ति ।

एवमेत्थ चतूहि वचीदुच्चरितेहि, तीहि कायदुच्चरितेहि, मिच्छाजीवतो 20 चा ति एकेका व विरति अरिया अनासवा लोकुत्तरा मग्गङ्गा ति वुत्ता । “कुतो एत्थ चेतनावहुत्तं ? कुतो पञ्चङ्गिको मग्गो ? इदं ते सुत्तं अकामकस्स लोकुत्तरमग्गो अट्ठङ्गिको ति दीपेति” । सचे एत्तकेन सल्लक्खेति इच्चेतं कुसलं, नो चे सल्लक्खेति अञ्ञानि पि कारणानि आहरित्वा सञ्ञापेत्तब्बो । वुत्तञ्हेतं” भगवता—

१. सम्मावाचं पहं-म० । २-२. पिसुणावाचाय-सी० ; पिसुणवाचाय-रो० ।
३-३. फरुसावाचाय-सी० । ४. स्या०, म०, रो० पोत्थकेसु नत्थि । ५. वुत्तं हेतं-स्या०, रो० ।

B. 308

“यस्मिं खो, सुभद्द, धम्मविनये अरियो अट्ठङ्गिको मग्गो न उपलब्धति, समणो पि तत्थ न उपलब्धति...पे०...इमस्मिं खो, सुभद्द, धम्मविनये अरियो अट्ठङ्गिको मग्गो उपलब्धति; इधेव, सुभद्द, समणो...पे०...सुञ्जा परप्पवादा समणेहि^१ अञ्जेही [दी० २.११६—११७] ति ।

5 अञ्जेसु पि अनेकेसु सुत्तसत्तेसु अट्ठङ्गिको व^२ मग्गो आगतो । कथा-वत्थुप्पकरणे पि वुत्तं—

“मग्गानट्ठङ्गिको^३ सेट्ठो, सच्चानं चतुरो पदा ।

R. 322

विरागो सेट्ठो धम्मानं, द्विपदानञ्च चक्खुमा” [खु० ४२] ति—

“अत्येव सुत्तन्तो ति” ? “आमन्ता” “तेन हि अट्ठङ्गिको मग्गो”
10 [क० ४३३] ति । सचे पन एत्तेना पि सञ्जति^४ न गच्छति, “गच्छ, विहारं पविसित्वा यागुं पिवाही”ति उद्योजेतब्बो । उत्तरिम्पन^५ कारणं वक्खती ति अट्ठानमेतं । सेसमेत्थ उत्तानत्थमेव ।

नया^६ पनेत्थ गणेतब्बा^७ । अट्ठङ्गिकमग्गस्मिं हि एकतो पुच्छित्वा एकतो विस्सज्जेने^८ चतूसु मग्गेषु चत्तारि नयसहस्सानि विभत्तानि ।
15 पञ्चङ्गिकमग्गे एकतो पुच्छित्वा एकतो विस्सज्जने चत्तारि; पाटियेक्कं पुच्छित्वा पाटियेक्कं विस्सज्जने चत्तारि^९ चत्तारी ति पञ्चसु अङ्गेषु वीसति । इति पुरिमानि अट्ठ इमानि च वीसती ति सब्बानि पि मग्गविभङ्गे अट्ठवीसति नयसहस्सानि विभत्तानि । तानि च खो निब्बत्तितल्लोक्तुरानि कुसलानेव । विपाके पन कुसलतो तिगुणा नया कातब्बा ति ।

अभिधम्मभाजनीयवण्णना ।

३. पञ्हापुच्छकवण्णना

20 ३९. पञ्हापुच्छके^{१०} पालिअनुसारेनेव मग्गङ्गानं कुसलादिभावो वेदितब्बो । आरम्मणत्तिकेसु पन सब्बानि पि^{११} एतानि^{१२} अप्पमाणं निब्बानं

१. समणेहि—स्या०, म० । २. स्या० पोत्थके नत्थि । ३. मग्गानं अट्ठङ्गिको—म० । ४. सञ्जति—सु०, रो० । ५. उत्तरि पन—स्या० । ६. नयो—सु०, रो० । ७. गणेतब्बो—सु०, रो० । ८. विस्सज्जने—स्या० । ९. सु० पोत्थके नत्थि । १०. पञ्हापुच्छके—सी०, रो० । ११-१२. एतानि—स्या०, म०, रो० ।

आरम्भ पवर्तितो अप्पमाणारम्भणानेव, न मग्गारम्भणानि । नेव हि मग्गो न फलं मग्गं आरम्भणं करोति । सहजातहेतुवसेन पनेत्थ कुसलानि मग्गहेतुकानि; विरियं वा वीमंसं वा जेट्ठकं कत्वा मग्गभावनाकाले मग्गाधिपतीनि; छन्दचित्तजेट्ठिकाय मग्गभावनाय न वत्तब्बानि मग्गाधिपतीनीति; फलकाले पि न वत्तब्बानेव ।

5

अतीतादीसु एकारम्भणभावेन पि न वत्तब्बानि; निब्बानस्स पन बहिद्वाधम्मत्ता बहिद्धारम्भणानि नाम होन्तीति एवमेतस्मिं पञ्हापुच्छके पि निब्बत्तिलोकुत्तरानेव मग्गङ्गानि कथितानि । सम्मासम्बुद्धेन हि सुत्तन्तभाजनीयस्मिं येव लोक्रियलोकुत्तरानि मग्गङ्गानि कथितानि; अभिधम्मभाजनीये पन पञ्हापुच्छके च लोकुत्तरानेवाति एवमयं मग्गविमङ्गो 10 पि तेपरिवट्टं नोहस्त्वा व भाजेत्वा दस्सितोति ।

सम्मोहविनोदनया नाम विमङ्गट्टकथाय

मग्गविमङ्गवर्णना

निट्ठिता

१२. भानविभङ्गो

१. सुत्तन्तभाजनीयमातिकावण्णना

B. 310,
R. 323

१-५. इदानीं तदनन्तरे भानविभङ्गे या ताव अयं सकलस्सा पि सुत्तन्तभाजनीयस्स पठमं मातिका ठपिता, तत्थ इधा ति वचनं पुब्बभाग-
करणीयसम्पदाय सम्पन्नस्स सब्बप्पकारज्ञाननिब्बत्तकस्स पुग्गलस्स सन्निस्सय-
भूतसासनपरिदीपनं, अञ्जसासनस्स च तथाभावपटिसेधनं । वुत्तं हेतं—
5 “इधेव, भिक्खवे, समणो...पे०...सुञ्जा परप्पवादा समणेहि अञ्जेही”
[अ० २. २५३] ति । भिक्खू ति तेसं ज्ञानानं निब्बत्तकपुग्गलपरिदीपनं ।
पातिमोक्खसंवरसंवुत्तो ति इदमस्स पातिमोक्खसंवरे पतिट्ठितभावपरिदीपनं ।
विहरती ति इदमस्स तदनुरूपविहारसमङ्गीभावपरिदीपनं । आचारगोचर-
सम्पन्नो ति इदमस्स हेट्ठा पातिमोक्खसंवरस्स उपरिभानानुयोगस्स च^१
10 उपकारधम्मपरिदीपनं । अणुमत्तेसु^२ वज्जेसु भयदस्सावी ति इदमस्स
पातिमोक्खतो अचवनधम्मतापरिदीपनं । समादाया ति इदमस्स सिक्खा-
पदानं अनवसेसतो आदानपरिदीपनं । सिक्खती ति इदमस्स सिक्खाय
समङ्गीभावपरिदीपनं । सिक्खापदेसू ति इदमस्स सिक्खितब्बधम्मपरिदीपनं ।

इन्द्रियेसू ति इदमस्स गुत्तद्वारताय भूमिपरिदीपनं ; रक्खितब्बोकास-
15 परिदीपनं ति पि वदन्ति एव । गुत्तद्वारो ति इदमस्स छसु द्वारेसु
संविहितारक्खभावपरिदीपनं । भोजने मत्तञ्जू ति इदमस्स सन्तोसादि-
गुणपरिदीपनं । पुब्बरत्तापरत्तां जागरियानुयोगमनुयुत्तो ति इदमस्स
कारणभावपरिदीपनं^३ । सातच्चं नेपक्कं ति इदमस्स पञ्जापरिगहितेन
विरियेन सातच्चकारितापरिदीपनं । बोधिपक्खिकानं^४ धम्मनं भावनानुयोग-
20 मनुयुत्तो ति इदमस्स पटिपत्तिया निब्बेधभागियत्तपरिदीपनं ।

सो अभिक्कन्ते...पे०...तुण्हीभावे सम्पजानकारी होती ति इदमस्स
सब्बत्थ सतिसम्पजञ्जसमन्नागतत्तपरिदीपनं । सो विविच्चं सेनासनं

१. सु० पोत्यके नत्थि ।

२. अनु०—सी, स्या० ।

३. कारकभाव०—रो० ।

४. बोधिपक्खियानं—सु०, रो० ।

भजती ति इदमस्स योगानुरूपसेनासनपरिगहपरिदीपनं^१ । अरञ्जं...पे०...
 पटिसह्छानसारुपं^२ ति इदमस्स सेनासनप्पभेदनिरादीनवतानिसंसपरिदीपनं^३ ।
 सो अरञ्जगतो वा ति इदमस्स वुत्तप्पकारेन सेनासनेन युत्तभावपरिदीपनं ।
 निसीदती ति इदमस्स योगानुरूपइरियापथपरिदीपनं । परिमुखं सति
 उपट्टपेत्वा ति इदमस्स योगारम्भपरिदीपनं । सो अभिज्झं लोके पहाया 5
 ति आदि पनस्स कम्मट्टानानुयोगेन नीवरणप्पहानपरिदीपनं । तस्सेव^४
 पहीननीवरणस्स विविच्चेव कामेही ति आदि पटिपाटिया भानुप्पत्ति-
 परिदीपनं ।

B. 311

अपि च इध भिक्खू ति इमस्मि सासने भानुप्पादको भिक्खु ।
 इदानी यस्मा भानुप्पादकेन भिक्खुना चत्तारि सीलानि सोधेतब्बानि, 10
 तस्मास्स पातिमोक्खसंवरसंबुत्तो ति इमिना पातिमोक्खसंवरसीलविसुद्धि
 उपदिसति । आचारगोचरसम्पन्नो ति आदिना आजीवपारिसुद्धिसीलं ।
 समादाय सिक्खति सिक्खापदेसू ति इमिना तेसं द्विजं सीलानं अनवसेसतो
 आदानं । इन्द्रियेसु गुत्तद्वारो ति इमिना इन्द्रियसंवरसीलं । भोजने
 मत्तञ्जू ति इमिना पच्चयसन्निस्सितसीलं । पुब्बरत्तापरत्तं ति आदिना 15
 सीले पतिट्ठितस्स ज्ञानभावनाय उपकारके धम्मे । सो अभिक्कन्ते ति
 आदिना तेसं धम्मानं अपरिहानाय कम्मट्टानस्स च असम्मोसाय सतिसम्प-
 जञ्जसमायोगं । सो विविचं ति आदिना भावनानुरूपसेनासनपरिगहं ।
 सो अरञ्जगतो वा ति आदिना तं सेनासनं उपगतस्स भानानुरूपइरिया-
 पथश्चेव^५ भानभावनारम्भश्च । सो अभिज्झं ति आदिना भानभावनारम्भेन 20
 ज्ञानपच्चनीकधम्मप्पहानं । सो इमे पञ्च नीवरणे पहाया ति आदिना
 एवं पहीनज्ज्ञानपच्चनीकधम्मस्स सब्बज्भानानं उप्पत्तिक्रमं उपदिसती ति ।

R. 325

मातिकावण्णना ।

१. अनुरूपसेनासनपरिगहपरिदीपनं-स्या०, म०, रो० । २. सारूपं-स्या० ।

३. ०निरादीनवतानिसंस-सी० । ४. तस्सेवं-सी० । ५. भानानुरूपं इरियापथश्चेव-
 सु०, रो० ।

निद्देसवण्णना

६. इदानीं यथानिक्खितं मातिकं पटिपाटिया भाजेत्वा दस्सेतुं इधा ति इमिस्सा दिट्ठिया ति आदि आरद्धं । तत्थ इमिस्सा दिट्ठिया ति आदीहि दसहि पदेहि सिक्खात्तयसङ्घातं सब्बञ्जुबुद्धसासनमेव कथितं । तच्चिह् बुद्धेन भगवता दिट्ठत्ता दिट्ठी ति वुच्चति । तस्सेव खमनवसेन

B. 312

5 खन्ति, रुच्चनवसेन रुचि, गहणवसेन आदायो, सभावट्टेन धम्मो, सिक्खितव्वट्टेन विनयो, तदुभयेनापि धम्मविनयो, पवुत्तवसेन पावचनं, सेट्ठचरियट्टेन ब्रह्मचरियं, अनुसिट्ठिदानवसेन सत्थुसासनं ति वुच्चति । तस्मा इमिस्सा दिट्ठिया ति आदीसु इमिस्सा बुद्धदिट्ठिया, इमिस्सा बुद्धखन्तिया, इमिस्सा बुद्धरुचिया, इमस्मि बुद्धआदाये, इमस्मि बुद्धधम्मे, इमस्मि बुद्धविनये ।

10

“ये च खो त्वं, गोतमि, धम्मे जानेय्यासि—‘इमे धम्मा सरागाय संवत्तन्ति नो विरागाय, संयोगाय संवत्तन्ति नो विसंयोगाय, आचयाय संवत्तन्ति नो अपचयाय, उपादानाय^१ संवत्तन्ति नो पटिनिस्सगिया, महिच्छताय संवत्तन्ति नो अप्पिच्छताय, असन्तुट्ठिया संवत्तन्ति नो सन्तुट्ठिया, संगणिकाय संवत्तन्ति नो पविवेकाय, कोसज्जाय संवत्तन्ति नो विरियारम्भाय, 15 दुभरताय संवत्तन्ति नो सुभरताया’ ति एकंसेन हि^२, गोतमि, धारेय्यासि—‘नेसो धम्मो, नेसो विनयो, नेतं सत्थुसासनं’ ति । ये च खो त्वं, गोतमि, धम्मे जानेय्यासि—‘इमे धम्मा विरागाय संवत्तन्ति नो सरागाय ...पे०... सुभरताय संवत्तन्ति नो दुभरताया’ ति । एकंसेन हि^३, गोतमि, धारेय्यासि—‘एसो धम्मो, एसो विनयो, एतं सत्थुसासनं’” [अं० ३.३७४; चुव० ३७९] ति ।

R. 326

20

एवं वुत्ते इमस्मि बुद्धधम्मविनये, इमस्मि बुद्धपावचने, इमस्मि बुद्धब्रह्मचरिये^४, इमस्मि बुद्धसत्थुसासने ति एवमत्थो वेदितव्वो ।

अपि चेत्तं सिक्खात्तयसङ्घातं^५ सकलसासनं^६ भगवता दिट्ठत्ता सम्मादिट्ठिपच्चयत्ता सम्मादिट्ठिपुब्बङ्गमत्ता च दिट्ठि, भगवतो खमनवसेन खन्ति, रुच्चनवसेन रुचि, गहणवसेन आदायो । अत्तनो कारकं अपायेसु अपतमानं

१. उपादाय-म० । २. स्या० पोत्थके नत्थि । ३. स्या० म० पोत्थकेसु नत्थि ।

४. ब्रह्मचरिये-स्या० । ५. सिक्खत्तय०-स्या०, म० । ६. सकलं सासनं-म०, रो० ।

धारेती ति धम्मो । स्वेव^१ संकिलेसपक्खं विनती^२ ति विनयो । धम्मो च सो विनयो चा ति धम्मविनयो । कुसलधम्मेहि वा^३ अकुसलधम्मानं एस विनयो ति धम्मविनयो । तेनेव वुत्तं—“ये च खो त्वं, गोतमि, धम्मे जानेय्यासि—‘इमे धम्मा विरागाय संवत्तन्ति नो सरागाय’ पे०... एकंसेन, गोतमि, धारेय्यासि ‘एसो धम्मो, एसो विनयो, एतं सत्थुसासनं’ ति । 5

धम्मेन वा विनयो, न दण्डादीही ति धम्मविनयो, वुत्तम्पि चेतं—

B. 313

“दण्डेनेके दमयन्ति, अंकुसेहि कसाहि च ।

अदण्डेन असत्थेन, नागो दन्तो महेसिना ॥” [चुव० २९७; म० २३५१] ति । तथा “धम्मेन नीयमानानं, का उसूया विजानतं” [मव० ४२] ति । 10

धम्माय वा विनयो धम्मविनयो । अनवज्जधम्मत्थं^४ हेसं^५ विनयो, न भवभोगामिसत्थं । तेनाह भगवा—“न इदं, भिक्खवे, ब्रह्मचरियं वुस्सति जनकुहनत्थं” [अं० २.२९] ति वित्थारो । पुण्णत्थेरो पि आह—“अनुपादा परिनिब्बानत्थं खो, आवुसो, भगवति ब्रह्मचरियं वुस्सती” [म० १.१९५] ति । विसिट्ठं वा नयती ति विनयो । धम्मतो विनयो धम्म- 15 विनयो । संसारधम्मतो हि सोकादिधम्मतो वा एस विसिट्ठं निब्बानं नयति । धम्मस्स वा विनयो, न तित्थकरानं^६ ति धम्मविनयो ; धम्मभूतो हि भगवा, तस्सेव विनयो । यस्मा वा धम्मा येव अभिज्जेय्या परिज्जेय्या पहातब्बा भावेतब्बा सच्छिकातब्बा च, तस्मा एस धम्मेषु विनयो, न सत्तेसु, न जीवेसु चा ति धम्मविनयो । सात्थसव्यञ्जनतादीहि अज्जेसं वचनतो 20 पधानं वचनं ति पवचनं ; पवचनमेव पावचनं । सब्बचरियाहि विसिट्ठचरिया-भावेन ब्रह्मचरियं । देवमनुस्सानं सत्थुभूतस्स^६ भगवतो सासनं ति सत्थुसासनं ; सत्थुभूतं वा सासनं ति पि सत्थुसासनं । “सो वो ममच्चयेन सत्था” [दी० २.११८] ति हि धम्मविनयो व सत्था ति वुत्तो ति एवमेतेसं पदानं अत्थो वेदितब्बो ।

R. 327

25

१. सो व-म०; तस्सेव-रो० । २. विनयती-सी० । ३. च-म०, रो० ।

४-४. ० धम्मत्थहेस-म० । ५. तित्थकरानं-स्या०, सु० । ६. सत्थु तस्स-स्या० ।

यस्मा पन इमस्मिं येव सासने सब्बप्पकारज्झाननिब्बत्तको^१ भिक्खु दिस्सति, न अज्जत्थ^२, तस्मा तत्थ तत्थ 'इमस्सा' ति च 'इमस्मि' ति च अयं नियमो कतो ति वेदितव्वो ति । अयं 'इधा' ति मातिकापद-निद्देसस्स अत्थो ।

- 5 ७. भिक्खुनिद्देसे सप्पञ्जाया ति पञ्जत्तिया, वोहारेना ति अत्थो । समञ्जाय एव हि एकच्चो भिक्खू ति पञ्जायति । तथा हि निमन्तणादिमिह भिक्खूसु गणीयमानेषु सामणोरे पि गहेत्वा 'सतं भिक्खू, सहस्सं भिक्खू' ति वदन्ति । पटिञ्जाया ति अत्तनो पटिजाननेन । पटिञ्जाय पि हि एकच्चो भिक्खू ति पञ्जायति । तस्स "को एत्था" ति ? "अहं, आवुसो, 10 भिक्खू" ति एवमादीसु^३ सम्भवो दट्ठव्वो । अयं पन आनन्दत्थेरेन वुत्तता धम्मिका पटिञ्जा । रत्तिभागे पन दुस्सीला पि पटिपथं आगच्छन्ता "को एत्था" ति वुत्ते^४ अधम्मिकाय पटिञ्जाय अभूतत्थाय "मयं भिक्खू" ति वदन्ति ।

- भिक्खती ति याचति । यो हि कोचि भिक्खति^५, भिक्खं एसति 15 गवेसति, सो तं लभतु वा मा वा, अथ खो भिक्खती ति भिक्खु । भिक्खको ति व्यञ्जनेन पदं वड्ढितं ; भिक्खनधम्मताय भिक्खू ति अत्थो । भिक्खाचरियं अज्झुपगतो ति बुद्धादीहि अज्झुपगतं भिक्खा-चरियं अज्झुपगतत्ता भिक्खाचरियं अज्झुपगतो नाम । यो हि कोचि अप्पं वा महन्तं वा भोगक्खन्धं पहाय अगारस्मा अनगारियं 20 पव्वजितो, कसिगोरक्खादीहि जीवितकप्पनं^६ हित्वा लिङ्गसम्पटिच्छनेनेव^७ भिक्खाचरियं अज्झुपगतो ति भिक्खु । परपटिवद्धजीवित्ता^८ वा विहारमज्जे काजभत्तं भुञ्जमानो पि भिक्खाचरियं अज्झुपगतो ति भिक्खु । पिण्डयालोपभोजनं निस्साय पव्वज्जाय उस्साहजातत्ता वा भिक्खाचरियं अज्झुपगतो ति भिक्खु ।

- 25 अग्वफस्सवण्णभेदेन भिन्नं पटं धारेती ति भिन्नपटधरो । तत्थ सत्थकच्छेदनेन अग्वभेदो वेदितव्वो । सहस्सग्घनको पि हि पटो सत्थकेन

१. सब्वाकार०-सु०, रो० । २. अज्जत्र-म०, रो० । ३. एवमादिसु-सी०, रो० ।

४. वुत्ता-सु० । ५. सु०, रो० पोत्थकेसु नत्थि । ६. जीविक०-सी०, रो० ।

७. सम्पटिच्छनेन-म० । ८. परपटिवद्ध०-म० ।

खण्डाखण्डिकं छित्तो भिन्नघो होति, पुरिमग्घतो उपडुम्पि न अग्घति ।
 सुत्तसंसिब्बनेन फस्सभेदो वेदितब्बो । सुखसम्फस्सो पि हि पटो सुत्तेहि
 संसिब्बितो भिन्नफस्सो होति, खरसम्फस्सतं पापुणाति । सूचिमलादोहि
 वण्णभेदो वेदितब्बो । सुपरिमुद्धो पि हि पटो सूचिकम्मतो पट्टाय
 सूचिमलेन, हत्थसेदमलजल्लिकादोहि, अवसाने रजनकप्पकरणेहि च भिन्नवण्णो 5
 होति, पक्कितवण्णं विजहति । एवं तोहाकारेहि भिन्नपटधारणतो भिन्नपट-
 धरो ति भिक्खु । गिहीवत्थविसभागानं^१ वा कासावानं धारणमत्तेनेव
 भिन्नपटधरो ति भिक्खु ।

भिन्दति पापकं अकुसले धम्मे ति भिक्खु । सोतापत्तिमग्गेन
 पञ्चकिलेसे भिन्दती ति भिक्खु । सकदागामिमग्गेन चत्तारो, अनागामि- 10
 मग्गेन चत्तारो, अरहत्तमग्गेन अट्ठ किलेसे भिन्दती ति भिक्खु । एत्तावता
 चत्तारो मग्गट्ठा दस्सिता । भिन्नत्ता ति इमिना पन चत्तारो फलट्ठा ।
 सोतापन्नो हि सोतापत्तिमग्गेन पञ्च किलेसे भिन्दित्वा ठितो । सकदागामी
 सकदागामिमग्गेन चत्तारो, अनागामी अनागामिमग्गेन चत्तारो, अरहा
 अरहत्तमग्गेन अट्ठ किलेसे भिन्दित्वा ठितो । एवमयं चतुब्बिधो फलट्ठो 15
 भिन्नत्ता पापकानं अकुसलानं धम्मानं भिक्खु नाम ।

ओधिसो किलेसानं पहाना^२ ति एत्थ द्वे ओधी—मग्गोधि च किलेसोधि
 च । ओधि नाम सीमा, मरियादा । तत्थ सोतापन्नो मग्गोधिना
 ओधिसो किलेसानं पहाना भिक्खु । तस्स हि चतूसु मग्गेसु एकेनेव^३
 ओधिना किलेसा पहीना, न सकलेन मग्गचतुक्केन । सकदागामीअनागामीसु 20
 पि एसेव नयो । सोतापन्नो च किलेसोधिना पि ओधिसो किलेसानं पहाना
 भिक्खु । तस्स हि पहातब्बकिलेसेसु ओधिना व किलेसा पहीना, न
 सब्बेन सब्बं । अरहा पन अनोधिसो व^४ किलेसानं पहाना
 भिक्खु । तस्स हि मग्गचतुक्केन अनोधिना व किलेसा पहीना, न एकाय
 मग्गसीमाय । पहातब्बकिलेसेसु च अनोधिसो^५ व किलेसा पहीना । 25
 एका पि हि किलेससीमा ठिता नाम नत्थि । एवं सो उभयथा पि अनोधिसो
 किलेसानं पहाना भिक्खु ।

१. गिहीवत्थ०—म० । २. पहाणा—सी०, रो० । ३. एकेन—म०, रो० । ४. सु०
 पोत्थके नत्थि । ५. अनोधिसा—म० ।

R. 329

सेक्खो ति पुथुज्जनकल्याणकेन सिद्धिं सत्त अरिया । तिस्सो सिक्खा
सिक्खन्ती ति सेक्खा । तेषु यो कोचि सेक्खो भिक्खु ति वेदितब्बो ।
न सिक्खती ति असेक्खो । सेक्खधम्मं अतिकम्म अगगफले ठितो ततो
उत्तरि^१ सिक्खितब्बाभावतो खीणासवो असेक्खो ति वुच्चति । अवसेसो
५ पुथुज्जनभिक्खु तिस्सो सिक्खा नेव सिक्खति, न सिक्खित्वा ठितो ति
नेवसेक्खनासेक्खो ति वेदितब्बो ।

सीलगं समाधिगं^२ पञ्चगं विमुत्तगं ति इदं^३ अगं^३ पत्वा ठितत्ता
अगो भिक्खु नाम । भद्रो ति अपापको । कल्याणपुथुज्जनादयो हि
याव अरहा ताव भद्रेन सीलेन समाधिना पञ्चाय विमुत्तिया विमुत्तिजाण-
१० दस्सनेन च समन्नागतत्ता भद्रो भिक्खु ति संख्यं गच्छन्ति । मण्डो भिक्खु
ति पसन्नो भिक्खु ; सप्पिमण्डो विय अनाविलो विप्पसन्नो ति अत्थो ।
सारो ति तेहि येव सीलसारादीहि समन्नागतत्ता, नीलसमन्नागमेन नीलो
पटो विय, सारो भिक्खु ति वेदितब्बो । विगतकिलेसफेग्गुभावतो वा
खीणासवो व सारो ति वेदितब्बो ।

B. 316

15

तत्थ^४ च “भिन्दति पापके अकुसले धम्मं ति भिक्खु, ओधिसो किलेसानं
पहाना भिक्खु, सेक्खो भिक्खु” ति इमेसु तीसु ठानेसु सत्त सेक्खा कथिता ।
“भिन्नत्ता पापकानं अकुसलानं धम्मानं ति^५ भिक्खु, अनोधिसो किलेसानं
पहाना भिक्खु, असेक्खो भिक्खु, अगो भिक्खु, मण्डो भिक्खु” ति इमेसु
पञ्चसु ठानेसु खीणासवो व कथितो । “नेवसेक्खनासेक्खो” ति एत्थ
२० पुथुज्जनो व कथितो । सेसेसु^६ ठानेसु^६ पुथुज्जनकल्याणको^७, सत्तसेक्खा,
खीणासवो ति इमे सब्बे पि कथिता ।

एवं समञ्जादीहि भिक्खुं दस्सेत्वा इदानि उपसम्पदावसेन दस्सेतुं
समग्गेन सङ्गेना ति आदिमाह । तत्थ समग्गेन सङ्गेना ति सब्बन्तिमेन
परिच्छेदेन पञ्चवग्गकरणीये कम्मे यावतिका भिक्खु कम्मप्पत्ता, तेसं आगतत्ता
२५ छन्दारहानं छन्दस्स आहटत्ता सम्मुखीभूतानञ्च अप्पटिक्कोसन्तो एक्कस्मि

१. उत्तरि—म०, रो० । २. समाधिगं—सी०, रो० । ३-३. इदमगं—स्या० ।
४. सङ्गं—म० । ५. एत्थ—स्या० । ६. स्या० पोत्थके नत्थि । ७. नेवसेक्खो-
नासेक्खो—स्या० । ८-८. सेसठानेसु—म० ; सेसठानेसु—रो० । ९. कल्याणतो—मु० ।

कम्मे समग्गभावं उपगतेन । अत्तिचतुत्थेना ति तीहि अनुस्सावनाहि
 एकाय च अत्तिया कातब्बेन । कम्मेना ति धम्मिकेन विनयकम्मेन । अकुप्पेना
 ति वत्थु-अत्ति-अनुस्सावन-सीमा-परिससम्पत्तिसम्पन्नता अकोपेतब्बतं
 अप्पटिकोसितब्बतं उपगतेन । ठानारहेना ति कारणारहेन सत्थु-
 सासनारहेन ।

R. 330

5

उपसम्पन्नो नाम उपरिभावं समापन्नो, पत्तो ति अत्थो । भिक्खु-
 भावो हि उपरिभावो । तश्चेस यथावुत्तेन कम्मेन समापन्नता उपसम्पन्नो
 ति वुच्चति । एतेन या इमा एहिभिक्खु^१-उपसम्पदा^२, सरणागमन-उप-
 सम्पदा, ओवादपटिग्गहण-उपसम्पदा, पञ्चहव्याकरण-उपसम्पदा, गुरुधम्म-
 पटिग्गहण-उपसम्पदा, दूतेन उपसम्पदा, अट्ठवाचिक-उपसम्पदा, अत्तिचतुत्थ-
 कम्म-उपसम्पदा ति अट्ठ उपसम्पदा वुत्ता, तासं अत्तिचतुत्थकम्म-उपसम्पदा,
 दूतेन उपसम्पदा, अट्ठवाचिक-उपसम्पदा ति इमा तिस्रो व थावरा ।
 सेसा बुद्धे धरमाने येव अहेसुं । तासु उपसम्पदासु इमस्मि ठाने अयं
 अत्तिचतुत्थकम्म-उपसम्पदा व अधिप्पेता ।

८. पातिमोक्खसंवरनिद्देसे पातिमोक्खं ति सिक्खापदसीलं । तं 15
 हि, यो नं पाति रक्खति, तं मोक्खेति^३ मोचेति आपायिकादीहि दुक्खेहि,
 तस्मा पातिमोक्खं ति वुत्तं । सीलं पत्तिट्ठा ति आदीनि तस्सेव वेवचनानि ।
 तत्थ सीलं ति कामश्चेतं सह कम्मवाचापरियोसानेन इज्झनकस्स पाति-
 मोक्खस्स वेवचनं, एवं सन्ते पि धम्मतो एतं सीलं नाम पाणातिपातादीहि
 वा विरमन्तस्स वत्तपटिर्पत्ति वा पूरेन्तस्स चेतनादयो धम्मा वेदितव्वा । 20
 वुत्तं^३ हेतं^३ पटिसम्भिदायं “किं सीलं ति” ? चेतना सीलं, चेतसिकं^४
 सीलं, संवरो सीलं, अवीतिकम्मो सीलं” [पटि० ४९] ति । तत्थ चेतना सीलं
 नाम पाणातिपातादीहि वा^५ विरमन्तस्स वत्तपटिर्पत्ति वा पूरेन्तस्स चेतना ।
 चेतसिकं सीलं नाम पाणातिपातादीहि विरमन्तस्स विरति । अपि च
 चेतना सीलं नाम पाणातिपातादीनि पजहन्तस्स सत्त कम्मपथचेतना । चेतसिकं 25
 सीलं नाम “अभिज्झं पहाय विगताभिज्झेन चेतसा विहरती” ति आदिना

B. 317

१. एहिभिक्खुपसम्पदा-म०, रो० । २. मोक्खति-मु० । ३-३. वुत्तहेतं-म०, स्या० ।

४. चेतसिका-स्या० । ५. स्या० पोत्थके नत्थि ।

R. 331

नयेन संयुक्तमहावगे वुत्ता अनभिज्झा-अव्यापाद-सम्मादिट्ठिधम्मा^१ । संवरो
सीलं ति एत्थ पञ्चविधेन संवरो वेदितब्बो—पातिमोक्खसंवरो, सतिसंवरो,
आणसंवरो, खन्तिसंवरो, विरियसंवरो ति । तस्स नानाकरणं विमुद्धिमग्गे
[विसु० ५] वुत्तं । अवीतिक्रमो सीलं ति समादिन्नसीलस्स कायिक-
५ वाचसिको अवीतिक्रमो । एत्थ च संवरसीलं अवीतिक्रमसीलं ति इदमेव
निप्परियायतो सीलं; चेतना सीलं चेतसिकं सीलं ति परियायतो सीलं
ति वेदितब्बं ।

यस्मा पन पातिमोक्खसंवरसीलेन भिक्खु सासने पतिट्ठाति नाम,
तस्मा तं 'पतिट्ठा' ति वुत्तं; पतिट्ठहति वा एत्थ भिक्खु, कुसलधम्मा^२ एव
१० वा एत्थ पतिट्ठहन्ती ति पतिट्ठा । अयमत्थो—

“सीले पतिट्ठाय नरो सपञ्चो, चित्तं पञ्चञ्च भावयं ।

आतापी निपको भिक्खु, सो इमं विजटये जटं” [सं० १.१४] ति च ॥

“पतिट्ठा, महाराज, सीलं सब्बेसं कुसलानं^३ धम्मानं”^३ [मि० ३५]
ति च “सीले पतिट्ठितस्स खो, महाराज, सब्बे कुसला धम्मा न परिहायन्ती”
१५ [मि० ३५] ति च आदिसुत्तवसेन वेदितब्बो ।

तदेतं पुब्बुप्पत्ति-अत्थेन आदि । वुत्तम्पि चेतं—“तस्मातिह त्वं,
उत्तिय, आदिमेव विसोधेहि कुसलेसु धम्मेसु । को चादि कुसलानं धम्मानं ?
सीलञ्च सुविसुद्धं दिट्ठि च उज्जुका” [सं० ४.१४२] ति ।

B. 318

यथा हि नगरवड्ढुकी नगरं मापेतुकामो पठमं नगरट्ठानं सोधेति, ततो
२० अपरभागे वीथिचतुक्कसिद्धाटकादिपरिच्छेदेन विभजित्वा^४ नगरं मापेति ;
एवमेव योगावचरो आदितो व सीलं विसोधेति, ततो अपरभागे समथ-
विपस्सनामगगफलनिब्बानानि सच्छिकरोति । यथा वा पन रजको पठमं
तोहि खारेहि वत्थं धोवित्वा परिसुद्धे वत्थे यदिच्छकं रज्जजातं उपनेति ;
यथा वा पन छेको चित्तकारो रूपं लिखितुकामो^५ आदितो व भित्तिपरिकम्पं
२५ करोति, ततो अपरभागे रूपं समुट्ठापेति ; एवमेव योगावचरो आदितो व

१. अव्यापाद-स्या०, म० । २. कुसला धम्मा-स्या० । ३-३. कुसलधम्मानं रो० ।
४. विभजित्वा-स्या० । ५. लिखितुकामो-स्या० ।

सीलं विसोधेत्वा अपरभागे समथविपस्सनादयो धम्मे सच्छिकरोति । तस्मा सीलं “आदी” ति वुत्तं ।

तदेतं चरणसरिक्खताय^१ चरणं । चरणा ति हि पादा वुच्चन्ति । यथा हि छिन्नचरणस्स पुरिसस्स दिसङ्गमनाभिसङ्खारो न जायति, परिपुण्ण-पादस्सेव जायति ; एवमेव यस्स सीलं भिन्नं होति खण्डं अपरिपुण्णं, तस्स 5 निब्बानगमनाय जाणगमनं न सम्पज्जति । यस्स पन तं अभिन्नं होति अखण्डं^२ परिपुण्णं तस्स निब्बानगमनाय जाणगमनं सम्पज्जति । तस्मा सीलं “चरणं” ति वुत्तं ।

R. 332

तदेतं संयमनवसेन संयमो, संवरणवसेन संवरो । उभयेना पि सीलसंयमो चेव सीलसंवरो च कथितो । वचनत्थो पनेत्थ संयमेति वीति- 10 क्रमविप्फन्दनं, पुग्गलं वा संयमेति, वीतिक्रमवसेन तस्स विप्फन्दितुं न देती ति संयमो । वीतिक्रमस्स पवेसनद्वारं संवरति पिदहती ति पि^३ संवरो । मोक्खं^४ ति उत्तमं सुखभूतं वा । यथा हि सत्तानं चतुब्बिधो आहारो मुखेन पविसित्वा अङ्गमङ्गानि फरति, एवं योगिनो पि चतुभूमककुसलं सीलमुखेन पविसित्वा अत्थसिद्धिं सम्पादेति । तेन वुत्तं “मोक्खं” ति । पमुखेन^५ 15 साधू ति पामोक्खं ; पुब्बङ्गमं सेट्ठं पधानं ति अत्थो । कुसलानं धम्मानं समापत्तिया ति चतुभूमककुसलानं पटिलाभत्थाय पामोक्खं पुब्बङ्गमं सेट्ठं पधानं ति वेदितव्वं ।

कायिको अवीतिक्रमो ति तिविधं कायसुचरितं । वाचसिको ति चतुब्बिधं वचोसुचरितं । कायिकवाचसिको ति तदुभयं । इमिना 20 आजीवट्टमकसीलं परियादाय दस्सेति । संवुत्तो ति पिहितो ; संवुतिन्द्रियो पिहितिन्द्रियो ति अत्थो । यथा हि संवुतद्वारं गेहं “संवुतगेहं” पिहितगेहं^६ ति वुच्चति, एवमिध संवुतिन्द्रियो “संवुतो” ति वुत्तो । पातिमोक्खसंवरेना ति पातिमोक्खेन च संवरेन च, पातिमोक्खसंखातेन वा संवरेन । उपेतो ति आदीनि वुत्तत्थानेव ।

B. 319

25

१. सरिक्खकताय-स्या० । २. अखण्डं-म० । ३. स्या, म०, रो० पोत्थकेसु नत्थि । ४. मुखं-रो० । ५. पमुखे-म०, रो० । ६. संवुतं गेहं-स्या०, सु०, रो० । ७. पिहितं गेहं-स्या०, सु०, रो० ।

इरियती ति आदीहि सत्तहि पि पदेहि पातिमोक्खसंवरसीले ठितस्स भिक्खुनो इरियापथविहारो कथितो ।

१०. आचारगोचरनिद्देसे किञ्चापि भगवा समणाचरं समणगोचरं कथेतुकामो “आचारगोचरसम्पन्नो ति अत्थि आचारो, अत्थि अनाचारो”
 5 [वि० २९६] ति पदं उद्धरि । यथा पन मग्गकुसलो पुरिसो मग्गं अचिक्खन्तो ‘वामं मुञ्च दक्खिणं गण्हा’ ति पठमं मुञ्चितब्बं समयमग्गं उप्पथमग्गं आचिक्खति, पच्छा गहेतब्बं खेममग्गं उज्जुमग्गं ; एवमेव मग्गकुसलपुरिससदिसो धम्मराजा पठमं पहातब्बं बुद्धपतिकुट्टं^१ अनाचारं आचिक्खित्वा पच्छा आचारं आचिक्खितुकामो “तत्थ कतमो अनाचारो”
 10 ति आदिमाह । पुरिसेन हि आचिक्खितमग्गो सम्पज्जेय्य वा न वा, तथागतेन आचिक्खितमग्गो अपण्णको, इन्देन विस्सट्ठं वजिरं विय, अविरज्जनको निब्बाननगरं येव समोसरति । तेन वुत्तं—“पुरिसो मग्गकुसलो ति खो, तिस्स, तथागतस्सेतं अधिवचनं अरहतो सम्मासम्बद्धस्सा” [सं० २.३३०] ति

15 यस्मा वा ससीसं नहानेन पहीनसेदमलजल्लिकस्स पुरिसस्स^२ मालागन्धविलेपनादिविभूसनविधानं^३ विय पहीनपापधम्मस्स कल्याणधम्म-समायोगो सम्पन्नरूपो होति, तस्मा सेदमलजल्लिकं विय पहातब्बं पठमं अनाचारं आचिक्खित्वा, पहीनसेदमलजल्लिकस्स मालागन्धविलेपनादि-विभूसनविधानं^४ विय पच्छा आचारं आचिक्खितुकामो पि तत्थ कतमो
 20 अनाचारो ति आदिमाह । तत्थ कायिको वीतिक्रमो ति तिविधं कायदुच्चरितं ; वाचसिको वीतिक्रमो ति चतुर्विधं वचीदुच्चरितं ; कायिक-वाचसिको वीतिक्रमो ति तदुभयं । एवं आजोवट्ठमकसीलस्सेव वीतिक्रमं दस्सेसि ।

यस्मा पन न केवलं कायवाचाहि एव अनाचारं आचरति, मनसा
 25 पि आचरति एव, तस्मा तं दस्सेतुं “सब्बम्पि दुस्सील्यं” अनाचारो” ति वुत्तं ।

१. बुद्धपतिकुट्टं—म० ; बुद्धपतिकुट्टं—स्या०, रो० । २. सु० पोत्थके नत्थि ।
 ३. ०विभूसनं विधानं—सु० । ४. विलेपनादिविभूसनादि०—सु० । ५. दुस्सिल्यं—सु० ।

तत्थ एकच्चियं^१ अनाचारं विभजित्वा दस्सेन्तो इधेकच्चो वेळुदानेना ति आदिमाह । तत्थ वेळुदानेना ति पच्चयहेतुकेन वेळुदानेन । विहारे उट्ठितं हि अरञ्जतो वा आहरित्वा रक्खितगोपितं वेळुं 'एवं मे पच्चयं दस्सेन्ती' ति उपट्ठाकानं दातुं न वट्ठति । एवं हि जीवितं कप्पेन्तो अनेसनाय मिच्छाजीवेन जीवति । सो दिट्ठेव^२ धम्मे गरहं पापुणाति, सम्पराये च ५ अपायपरिपूरको होति । अत्तनो पुग्गलिकवेळुं कुलसङ्गहत्थाय ददन्तो^३ कुलदूसकदुक्कटं^४ आपज्जति^५; परपुग्गलिकं थेय्यचित्तेन ददमानो भण्डघ्वेन कारेतब्बो । सङ्घिके पि एसेव नयो । सचे पन तं इस्सरवताय देति गरुभण्डविस्सज्जनं^६ आपज्जति^७ ।

कतरो पन वेळु गरुभण्डं होति, कतरो न होती ति ? यो ताव १० अरोपिमो सयज्जातो^८, सो सङ्घेन परिच्छिन्नट्टाने येव गरुभण्डं, ततो परं न गरुभण्डं; रोपितट्टाने सब्बेन सब्बं गरुभण्डं । सो पन पमाणेन परिच्छिन्नो तेलनाळिप्पमाणो पि^९ गरुभण्डं, न ततो हेट्ठा । यस्स पन भिक्खुनो तेलनाळिया वा कत्तरदण्डेन वा अत्थो, तेन फातिकम्मं कत्वा गहेतब्बो । फातिकम्मं तदग्घनकं वा अतिरेकं वा वट्ठति^{१०}, ऊनकं^{११} न वट्ठति । १५ हत्थकम्मम्पि उदकाहरणमत्तं वा अप्पहरितकरणमत्तं वा न वट्ठति, तं^{१२} थावरं कातुं वट्ठति । तस्मा पोक्खरणितो वा पंसुं उद्धरित्वा सोपानं वा अत्थरापेत्वा विसमट्टानं वा समं कत्वा गहेतुं वट्ठति । फातिकम्मं अकत्वा गहितो तत्थ वसन्तेनेव परिभुञ्जितब्बो; पक्कमन्तेन सङ्घिकं कत्वा ठपेत्वा गन्तब्बं । असतिया गहेत्वा गतेन यत्थ गतो सरति, ततो पच्चाहरितब्बो । २० सचे अन्तरा भयं होति, सम्पत्तविहारे ठपेत्वा गन्तब्बं ।

मनुस्सा विहारं गत्वा वेळुं याचन्ति । भिक्खू 'सङ्घिको' ति दातुं न विसहन्ति । मनुस्सा पुनप्पुनं याचन्ति वा तज्जेन्ति वा । तदा भिक्खूहि 'दण्डकम्मं कत्वा गण्ठ्या' ति वत्तुं वट्ठति; वेळुदानं नाम न होति । सचे ते दण्डकम्मत्थाय वासिफरसुआदीनि वा खादनीयभोजनीयं वा देन्ति, २५

१. एकचस्स-सु०, रो० । २. दिट्ठे चेव-सी० । ३. ददं-स्या० । ४-४. ०दूसकदुक्कटमा-पज्जति-स्या०, म०, रो० । ५-५. ०विस्सज्जनमापज्जति-स्या०, म० । ६. सयज्जातको-म०, रो० । ७. हि-सी०, स्या० । ८. वट्ठन्ति-सु० । ९. ओमकं-सी० । १०. म० पोत्थके नत्थि ।

गहेतुं न वट्टति । विनयट्टकथायं पन “दड्डुगेहा” मनुस्सा गण्हित्वा गच्छन्ता न वारेतब्बा” [सम० ८०-८१] ति वुत्तं ।

B. 321

सचे सङ्घस्स वेळुगुम्बे वेळुदूसिका^१ उप्पज्जन्ति, तं अकोट्टापेन्तानं^३ वेळु नस्सति, किं कातब्बं ति ? भिक्खाचारे मनुस्सानं आचिक्खितब्बं । सचे
 5 कोट्टेतुं न इच्छन्ति ‘समभागं लभिस्सथा’ ति वत्तब्बा ; न इच्छन्ति येव
 ‘द्वे कोट्टासे लभिस्सथा’ ति वत्तब्बा । एवम्पि अनिच्छन्तेसु ‘नट्टेन अत्थो
 नत्थि, तुम्हाकं खणे सति दण्डकम्मं करिस्सथ, कोट्टेत्वा गण्हथा’ ति वत्तब्बा ;
 वेळुदानं नाम न होति । वेळुगुम्बे अग्गिम्हि उट्ठिते पि, उदकेन वुय्हमान-
 वेळूसु^५ पि एसेव नयो । रुक्खेसु पि अयमेव कथामग्गो । रुक्खो पन
 10 सूचिदण्डकप्पमाणो गरुभण्डं होति । सङ्घिके रुक्खे कोट्टापेत्वा सङ्घं
 अनापुच्छित्वा पि सङ्घिकं आवासं कातुं लब्भति । वचनपथच्छेदनत्थं
 पन आपुच्छित्वा व कातब्बो ।

R. 335

पुग्गलिकं कातुं लब्भति, न लब्भती ति ? न लब्भति । हत्थकम्म-
 सीसेन पन एकस्मिं गेहे मञ्चट्टानमतं लब्भति^२, तीसु गेहेसु एकं गेहं
 15 लब्भति । सचे दब्भसम्भारा पुग्गलिका होन्ति, भूमि सङ्घिका, एकं
 गेहं कत्वा समभागं लभति, द्वीसु गेहेसु एकं गेहं लभति । सङ्घिकरुक्खे
 सङ्घिकं आवासं बाधेन्ते सङ्घं अनापुच्छित्वा^४ हारेतुं वट्टति, न वट्टती ति ?
 वट्टति । वचनपथच्छेदनत्थं पन आपुच्छित्वा व हारेतब्बो । सचे रुक्खं
 निस्साय सङ्घस्स महन्तो लाभो होति, न हारेतब्बो । पुग्गलिकरुक्खे
 20 सङ्घिकं आवासं बाधेन्ते रुक्खसामिकस्स आचिक्खितब्बं । सचे हरितुं न
 इच्छति, छेदापेत्वा हारेतब्बो । ‘रुक्खं मे देथा’ ति चोदेन्तस्स रुक्खं
 अग्घापेत्वा मूलं दातब्बं । सङ्घिके रुक्खे पुग्गलिकावासं, पुग्गलिके च
 पुग्गलिकावासं बाधेन्ते पि एसेव नयो । वल्लियम्पि अयमेव कथामग्गो ।
 वल्लि पन यत्थ विक्रायति^६, दुल्लभा होति, तत्थ गरुभण्डं । सा च खो
 25 उपड्डुबाहुप्पमाणतो पट्ठाय ; ततो हेट्ठा वल्लिखण्डं गरुभण्डं न होति ।

१. दड्डुगेहे-मु० । २. ०दूसका-मु०, रो० ; दूसिका-स्या० । ३. अकोट्टापेन्तानं-सी०,
 स्या० । ४. वुय्हमानवेळुसु-सी० । ५. लभति-मु०, रो० । ६. अनापुच्छा स्या०,
 म०, रो० । ७. विक्रयति रो० ।

पत्तदानादीसु पि पत्तदानेना ति पच्चयहेतुकेन पत्तदानेना ति आदि सब्बं वेळुदाने वुत्तनयेनेव वेदितब्बं । गरुभण्डताय पनेत्थ अयं विनिच्छयो । पत्तम्पि हि यत्थ विक्कायति, गन्धिकादयो गन्धपलिवेठनादीनं अत्थाय गण्हन्ति, तादिसे दुल्लभट्टाने येव गरुभण्डं होति^१ । एस ताव किंसुकपत्तकण्णपिलन्धन-तालपत्तादीसु^२ विनिच्छयो ।

5

तालपण्णम्पि इमस्मिं येव ठाने कथेतब्बं । तालपण्णम्पि हि सयञ्जाते तालवने सङ्घेन परिच्छिन्नट्टाने येव गरुभण्डं, न ततो परं । रोपिमतालेसु सब्बम्पि गरुभण्डं । तस्स पमाणं हेट्टिमकोटिया अट्टङ्गलप्पमाणो पि रितपोत्थको । तिणम्पि एत्थेव पक्खिपित्वा कथेतब्बं । यत्थ पन तिणं नत्थि तत्थ मुञ्जपलालनाळिकेरपण्णादीहि पि छादेन्ति । तस्मा तानि पि तिणेनेव सङ्गहितानि । इति मुञ्जपलालादीसु यं किञ्चि मुट्ठिप्पमाणं तिणं, नाळिकेरपण्णादीसु च एकपण्णम्पि सङ्घस्स दिन्नं वा तत्थ जातकं वा बहिआरामे सङ्घस्स तिणवत्थुम्हि जाततिणं वा रक्खितगोपितं गरुभण्डं होति । तं पन सङ्घकम्मे च चेतियकम्मे च कते अतिरेकं पुग्गलिककम्मे दातुं^३ वट्ठति । हेट्टा वुत्तवेळुम्हि पि एसेव नयो ।

B. 322

R. 336

15

पुष्पदाने “एतकेसु रक्खेसु पुष्पानि विस्सज्जेत्वा यागुभत्तवत्थे उपनेन्तु, एतकेसु सेनासनपटिसङ्खरणे उपनेन्तु” ति एवं नियमितट्टाने एव पुष्पानि गरुभण्डानि होन्ति । परतीरे^४ सामणेरा पुष्पानि ओचिचित्वा रासिं करोन्ति, पञ्चङ्गसमन्नागतो पुष्पभाजको^५ भिक्खुसङ्घं गण्ठेत्वा कोट्टासे करोति, सो सम्पत्तपरिसाय सङ्घं अनापुच्छित्वा व दातुं लभति; असम्मतेन पन आपुच्छित्वा व दातब्बं । भिक्खु पन कस्स पुष्पानि दातुं लभति, कस्स न लभती ति ? मातापितूनं गेहं हरित्वा पि गेहतो पक्कोसापेत्वा पि ‘वत्थुपूजं करोथा’ ति दातुं लभति, पिलन्धनत्थाय दातुं न लभति ; सेसज्जातीनम्पन हरित्वा न दातब्बं, पक्कोसापेत्वा ‘पूजं करोथा’ ति दातब्बं ; सेसजनस्स पूजनट्टानं सम्पत्तस्स अपच्चासिसन्तेन^६ दातब्बं ; पुष्पदानं नाम न होति । विहारे बहूनि पुष्पानि पुष्पन्ति । भिक्खुना पिण्डाय चरन्तेन

25

१. होति एव-सी०, स्या । २. ० पिळन्धन ०-म०, रो० । ३. कातुं-म० ।

४. सरतीरे-रो० । ५. पुष्पभाजको भिक्खु-सी० । ६. अपच्चासीसन्तेन-म० ।

मनुस्से दिस्वा 'विहारे बहूनि पुष्फानि, पूजेथा' ति वत्तब्बं । वचनमत्ते दोसो नत्थि । 'मनुस्सा खादनीयभोजनीयं आदाय आगमिस्सन्ती' ति चित्तेन पन न वत्तब्बं । सचे वदति, खादनीयभोजनीयं न परिभुञ्जितब्बं । मनुस्सा अत्तनो धम्मताय 'विहारे पुष्फानि अत्थी' ति पुच्छित्वा 'असुक-
 5 दिवसे विहारं आगमिस्साम, सामणेराणं पुष्फानि ओचिनिंतुं मा देथा' ति वदन्ति । भिक्खू सामणेराणं कथेतुं पमुट्ठा । सामणेरेहि पुष्फानि ओचिनित्वा ठपितानि । मनुस्सा भिक्खू उपसङ्कमित्वा "भन्ते, मयं तुम्हाकं असुकदिवसे येव आरोचयिम्ह—'सामणेराणं पुष्फानि ओचिनिंतुं मा देथा' ति । कस्मा न वारयित्था" ति ? "सति मे पमुट्ठा, पुष्फानि
 10 ओचिनिंतमत्तानेव^१, न^२ ताव^३ पूजा कता" ति वत्तब्बं । "गण्हथ पूजेथा" ति न वत्तब्बं । सचे वदति, आमिसं न परिभुञ्जितब्बं ।

B. 323

अपरो भिक्खु सामणेराणं आचिक्खति "असुकगामवासिनो पुष्फानि मा ओचिनित्था" ति आहंसू ति । मनुस्सा पि आमिसं आहरित्वा दानं दत्वा वदन्ति—“अम्हाकं मनुस्सा न बहुका, सामणेरे^३ अम्हेहि सह पुष्फानि
 15 ओचिनिंतुं आणापेथा" ति । "सामणेरेहि भिक्खा लद्धा ; ये भिक्खाचारं न गच्छन्ति, ते सयमेव जानिस्सन्ति, उपासका" ति वत्तब्बं । एत्तकं नयं लभित्वा सामणेरे पुत्ते वा भातिके वा कत्वा पुष्फानि ओचिनापेतुं दोसो नत्थि ; पुष्फदानं नाम न होति ।

R. 337

फलदाने फलम्पि पुष्फं विय नियमितमेव गरुभण्डं होति । विहारे बहु-
 20 कम्ह फलाफले सति अफासुका मनुस्सा आगन्त्वा याचन्ति । भिक्खू 'सङ्घिकं' ति दातुं न उस्सहन्ति । मनुस्सा विप्पटिसारिनो अक्कोसन्ति परिभासन्ति । तत्थ किं कातब्बं ति ? फलेहि वा रुक्खेहि वा परिच्छिन्दित्वा कतिका कातब्बा—'असुके^४ च असुके^५ च रुक्खे' एत्तकानि फलानि गण्हन्ता, एत्तकेसु वा रुक्खेसु फलानि गण्हन्ता न वारेतब्बा' ति । चोरा पन इस्सरा वा
 25 बलक्कारेण गण्हन्ता न वारेतब्बा ; कुद्धा ते सकलविहारम्पि नासेय्युं । आदीनवो पन कथेतब्बो ति ।

१. ओचित० म०, रो० । २-२. ताव न-म०, रो० । ३. सामणेरेहि-स्या०, सु० ।
 ४-४. असुकेसु-म०, रो० । ५. रुक्खेसु-म०, रो० ।

सिनानदाने सिनानचुण्णानि कोट्टितानि न गरुभण्डानि । अकोट्टितो
 रुक्खत्तचो व गरुभण्डं । चुण्णं पन अगिलानस्स रजननिपक्कं वट्टति ।
 गिलानस्स यं किञ्चि चुण्णं वट्टति येव । मत्तिका पि एत्थेव पक्खिपित्वा
 कथेतब्बा । मत्तिका पि यत्थ दुल्लभा होति, तत्थेव गरुभण्डं । सा पि
 हेट्ठिमकोट्टिया तिसपलगुळपिण्डप्पमाणा व ; ततो हेट्ठा न गरुभण्डं ति । 5

दन्तकट्टदाने दन्तकट्टं अच्छिन्नकमेव गरुभण्डं । येसं सामणेराणं सङ्घतो
 दन्तकट्टवारो पापुणाति, ते अत्तनो आचरियुपज्झायानं पाटियेक्कं दातुं न
 लभन्ति । येहि पन 'एत्तकानि दन्तकट्टानि आहरितब्बानी' ति परिच्छि-
 न्दित्वा वारं गहितानि, ते अतिरेकानि आचरियुपज्झायानं दातुं लभन्ति ।
 एकेन भिक्खुना दन्तकट्टमाळकतो^१ बहूनि दन्तकट्टानि न गहेतब्बानि, देवसिकं 10 B. 324
 एकेकमेव गहेतब्बं । पाटियेक्कं वसन्तेना पि भिक्खुसङ्घं गणयित्वा यत्तकानि
 अत्तनो पापुणन्ति तत्तकानेव गहेत्वा गन्तब्बं ; अन्तरा आगन्तुकेसु वा
 आगतेसु दिसं वा पक्कमन्तेन आहरित्वा गहितट्टाने येव ठपेतब्बानि । R. 338

चाटुकम्पताया ति आदीसु चाटुकम्पता वुच्चति अत्तानं दासं विय
 नीचट्टाने ठपेत्वा परस्स खलितवचनम्पि सण्ठपेत्वा पियकामताय पग्गय्हवचनं । 15
 मुग्गसुप्पताया^२ ति मुग्गसूपसमानाय सच्चालिकेन जीवितकप्पनतायेतं अधि-
 वचनं । यथा हि मुग्गसूपे पच्चन्ते बहू मुग्गा पाकं गच्छन्ति, थोका न
 गच्छन्ति ; एवमेव सच्चालिकेन जीवितकप्पके पुग्गले बहुं अलिकं होति,
 अप्पकं सच्चं । यथा वा मुग्गसूपस्स अप्पविसनट्टानं नाम नत्थि, एवमेव
 सच्चालिकवुत्तिनो पुग्गलस्स अप्पविट्ठवाचा नाम नत्थि ; सिङ्घाटकं विय 20
 इच्छतिच्छित्तधाराय पतिट्ठाति । तेनस्स सा मुसावादिता मुग्गसुप्पता ति
 वुत्ता । पारिभट्टता^३ ति परिभट्टकम्मभावो । परिभट्टस्स हि कम्मं पारिभट्टं,^४
 तस्स भावो पारिभट्टता ; अलङ्कारकरणादीहि दारककीळापनस्सेतं अधिवचनं ।

जङ्घपेसनिकं ति गामन्तरदेसन्तरादीसु तेसं तेसं गिहीनं सासनपटि-
 सासनहरणं । इदं हि जङ्घपेसनिकं नाम अत्तनो मातापितूनं, ये चस्स 25
 मातापितरो उपट्ठहन्ति, तेसं सासनं गहेत्वा कत्थचि गमनवसेन वट्टति ।

१. ०मालकतो-सी० । २. मुग्गसुप्पताया-म० ; मुग्गसूपताया-रो० ; मुग्गसुप्पता-स्या० ।

३. पारिभट्टता-स्या०, म०, रो० । ४. पारिभट्टं-स्या०, म०, रो० ।

चेतियस्स वा सङ्खस्स वा अत्तनो वा कम्मं करोन्तानं वड्डकीनम्पि सासनं हरितुं वट्टति । मनुस्सा “दानं दस्साम, पूजं करिस्साम, भिक्खुसङ्खस्स आचिक्खथा” ति वदन्ति ; “असुकत्थेरस्स नाम देथा” ति पिण्डपातं वा भेसज्जं वा चीवरं^१ वा देन्ति ; “विहारे पूजं करोथा” ति मालागन्धविलेपना-
 5 दीनि वा धजपटाकादीनि^२ वा नीयादेन्ति, सब्बं हरितुं वट्टति ; जङ्घपेसनिकं नाम न होति । सेसानं सासनं गहेत्वा गच्छन्तस्स पदवारे पदवारे दोसो ।

R. 339

अञ्जतरञ्जतरेना ति एतेसं वा^३ वेळुदानादीनं अञ्जतरञ्जतरेन वेज्जकम्मं भण्डागारिककम्मं पिण्डपतिपिण्डकम्मं सङ्खुप्पादचेतियुप्पादउपट्टापनकम्मं ति एवरूपानं वा मिच्छाजीवेन जीवितकप्पनककम्मानं येन केनचि ।
 10 बुद्धपतिकुट्टेना^४ ति बुद्धेहि गरहितेन पटिसिद्धेन । अयं वुच्चती ति अयं सब्बो पि^५ अनाचारो नाम कथीयति^६ । आचारनिद्देशो वुत्तपटि-
 पक्खनयेनेव वेदितब्बो ।

B. 325

गोचरनिद्देशे पि पठमं अगोचरस्स वचने कारणं हेट्ठा वुत्तनयेनेव वेदितब्बं । तत्थ च गोचरो ति पिण्डपातादीनं अत्थाय उपसङ्कमितुं
 15 युत्तट्टानं गोचरो^७ ; अयुत्तट्टानं अगोचरो । वेसिया गोचरो अस्सा ति वेसियगोचरो ; मित्तसन्थववसेन उपसङ्कमितव्वट्टानं^८ ति अत्थो । तत्थ वेसिया नाम रूपपजीविनियो येन केनचिदेव सुलभज्जाचारतामित्तसन्थव-
 सिनेहवसेन उपसङ्कमन्तो वेसियगोचरो^९ नाम होति । तस्मा एवं उपसङ्कमितुं न वट्टति । किं कारणा ? आरक्खविपत्तितो । एवं उपसङ्कमन्तस्स
 20 हि चिरं रक्खितगोपितो पि समणधम्मो कतिपाहेनेव नस्सति ; सचे पि न नस्सति गरहं लभति । दक्खिणावसेन पन उपसङ्कमन्तेन सति उपट्टपेत्वा^{१०}
 उपसङ्कमितब्बं । विधवा वुच्चन्ति मतपतिका वा पवुत्थपतिका वा । थुल्लकुमारियो ति महल्लिका अनिविट्ठकुमारियो^{११} । पण्डका ति लोकाभिस-
 निस्सितकथाबहुला उस्सन्नकिलेसा अवूपसन्तपरिआहा नपुंसका । तेसं

१. तिचीवरं—रो० । २. धजपटाकानि०—म०, रो० ; धजपटाकादीनि—स्या० ।
 ३. स्या० पोत्थके नत्थि । ४. ०पटिकुट्टेना—स्या०, म०, रो० । ५. सु० पोत्थके नत्थि ।
 ६. कथीयति—म० । ७. सु०, रो० पोत्थकेसु नत्थि । ८. उपसङ्कमितट्टानं—म०, रो० ।
 ९. वेसियागोचरो—म०, रो० । १०. उपट्टापेत्वा—म०, रो० । ११. अनिविट्ठकुमारियो—मु० ।

सब्बेसम्पि उपसङ्कमने आदीनवो वुत्तनयेनेव वेदितब्बो । भिक्खुनीसु
पि एसेव नयो । अपि च भिक्खू नाम उस्सन्नब्रह्मचरिया होन्ति । तथा
भिक्खुनियो । ते अञ्जमञ्जं सन्थववसेन कतिपाहेनेव रक्खितगोपितं
समणधम्मं नासेन्ति । गिलानपुच्छकेन पन गन्तुं वट्ठति । भिक्खुना^१
पुष्फानि लभित्वा पूजनत्थाय पि ओवाददानत्थाय पि गन्तुं वट्ठति येव । 5

पानागारं ति सुरागारं^२ । तं ब्रह्मचरियन्तरायकरेहि सुरासोण्डेहि
अविवित्तं होति । तत्थ तेहि सद्धि सहसोण्डवसेन उपसङ्कमितुं न वट्ठति ;
ब्रह्मचरियन्तरायो होति । संसङ्गो विहरति राजूही ति आदीसु राजानो
ति अभिसित्ता वा होन्तु अनभिसित्ता वा ये रज्जं^३ अनुसासन्ति^४ । राज-
महामत्ता ति राजूनं इस्सरियसदिसाय महितिया इस्सरियमत्ताय समन्नागता । 10
तित्थिया ति विपरीतदस्सना बाहिरपरिब्बाजका । तित्थियसावक्का ति
भत्तिवसेन तेसं पच्चयदायका । एतेहि सद्धि संसग्गजातो होती ति अत्थो ।

R. 340

अननुलोमिकेन संसग्गेना ति अननुलोमिकसंसग्गो नाम तिस्सन्नं
सिक्खानं अननुलोमो पच्चनीकसंसग्गो, येन ब्रह्मचरियन्तरायं पञ्चत्तिवीतिकमं
सल्लेखपरिहानिञ्च पापुणाति, सेय्यथीदं^५—राजराजमहामत्तेहि सद्धि सह- 15
सोकिता, सहनन्दिता, समानमुखदुक्खता^६, उप्पन्नेसु किच्चरणीयेसु अत्तना व
योगं आपज्जनता, तित्थियतित्थियसावकेहि सद्धि एकच्छन्दरुचिसमाचारता
एकच्छन्दरुचिसमाचारभावावहो^७ वा^८ सिनेहबहुमानसन्थवो । तत्थ राज-
राजमहामत्तेहि सद्धि संसग्गो ब्रह्मचरियन्तरायं करोति । इतरेहि तित्थिय-
सावकेहि^९ तेसं लद्धिगहणं^{१०} । तेसं पन वादं भिन्दित्वा अत्तनो लद्धि 20
गण्हापेतुं समत्थेन उपसङ्कमितुं वट्ठति ।

R. 326

इदानी अपरेन पि परियायेन अगोचरं दस्सेतुं यानि वा पन तानि
कुलानी ति आदिमारद्धं । तत्थ अस्सद्धानी ति बुद्धादीसु सद्भाविरहितानि ;
बुद्धो सब्बञ्जू, धम्मो निट्ठानिको, सद्धो सुपटिप्पन्नो^{११} ति न सद्दहन्ति ।
अप्पसन्नानी ति चित्तं पसन्नं अनाविलं कातुं न सक्कोन्ति । अक्कोसपरिभास- 25

१. सु०, रो० पोत्थकेसु नत्थि । २. सुरापानघरं—म०, रो० । ३-३. रजमनुसासन्ति—
सी०, स्या० । ४. सेय्यथिदं—म० । ५. सम०—रो० । ६-६. भावोव होति—सु० ।
७. स्या०, सु०, रो० पोत्थकेसु नत्थि । ८. लद्धिगहणं—स्या०, सु०, रो० । ९. सुपटिप्पन्नो—म० ।

R. 341

कानी' ति अक्रोसकानि चैव परिभासकानि च; 'चोरोसि, बालोसि, मूढोसि', ओट्टोसि, गोणोसि, गद्रभोसि, आपायिकोसि, नेरयिकोसि, तिरच्छानगतोसि, नत्थि तुय्हं सुगति, दुग्गति एव पाटिकङ्खा' ति एवं दसहि अक्रोसवत्थूहि अक्रोसन्ति; 'होतु, इदानि तं पहरिस्साम, बन्धिस्साम, 5 वधिस्सामा' ति एवं भयदस्सनेन परिभासन्ति चा' ति अत्थो। अनत्थकामानी ति अत्थं न इच्छन्ति, अनत्थमेव इच्छन्ति। अहितकामानी ति अहितमेव इच्छन्ति, हितं न इच्छन्ति। अफासुककामानी ति फासुकं न इच्छन्ति, अफासुकमेव इच्छन्ति। अयोगक्खेमकामानी ति चतूहि योगेहि खेमं निब्भयं न इच्छन्ति, सभयमेव इच्छन्ति। भिक्खुनं ति एत्थ सामणेरा पि सङ्गहं 10 गच्छन्ति। भिक्खुनीनं ति एत्थ सिक्खमानसामणेरियो पि। सब्बेसम्पि हि भगवन्तं उद्दिस्स पब्बजितानश्चैव सरणगतानश्च चतुन्नम्पि परिसानं तानि अनत्थकामानि येव। तथारूपानि कुलानी ति एवरूपानि खत्तियकुलादीनि कुलानि। सेवती ति निस्साय जीवति। भजती ति उपसङ्कमति। पयिरूपासती ति पुनप्पुनं उपसङ्कमति। अयं वुच्चती ति अयं वेसियादि- 15 गोचरस्स वेसियादिको, राजादिसंसद्वस्स राजादिको, अस्सद्वकुलादिसेवकस्स अस्सद्वकुलादिको चा ति तिप्पकारो पि अयुत्तगोचरो अगोचरो ति वेदितब्बो।

B. 327

तस्स इमिना परियायेन अगोचरता वेदितब्बा। वेसियादिको ताव पञ्चकामगुणानिस्सयतो अगोचरो ति' वेदितब्बो, यथाह—“को च, भिक्खवे, भिक्खुनो अगोचरो परविसयो? यदिदं पञ्च कामगुणा” [सं० 20 ४-१२७] ति राजादिको भानानुयोगस्स अनुपनिस्सयतो लाभसक्कारासनिचक्क- निप्फादनतो' दिट्ठिविपत्तिहेतुतो च, अस्सद्वकुलादिको सद्धाहानिचित्तसन्ता- सावहनतो अगोचरो ति।

गोचरनिद्देसे न वेसियगोचरो ति आदीनि वुत्तपटिपक्खवसेन वेदितब्बानि। ओपानभूतानी ति आदीसु पन ओपानभूतानी ति 25 उदपानभूतानि; भिक्खुसङ्घस्स, चातुम्महापथे खतपोक्खरणी विय, यथामुखं ओगाहनक्खमानि चित्तमहामत्तस्स गेहसदिसानि। तस्स किर

१. अक्रोसक०—स्या०, म०, रो०। २. मुढोसि—स्या०, म०। ३. वा—स्या०। ४. सु०, रो० पोत्थकेसु नत्थि। ५. ०निप्फोतन०—स्य०।

गेहे कालत्थम्भो युत्तो येव । घरद्वारं सम्पत्तानं भिक्खूनं पच्चयवेकल्लं नाम
नत्थि । एकदिवसं भेसज्जवत्तमेव^१ सट्ठि कहापणानि निक्खमन्ति ।
कासावपज्जोतानी ति भिक्खुभिक्खुनीहि निवत्थपास्तानं कासावानं येव
पभाय एकोभासानि भूतपालसेट्ठिकुलसदिसानि । इसिवातपटिवातानी
ति गेहं पविसन्तानं निक्खमन्तानञ्च भिक्खुभिक्खुनीसङ्घातानं इसीनं चीवर- 5
वातेन चैव सम्मिञ्जनपसारणादिजनितसरीरवातेन^२ च पटिवातानि पवा-
यितानि विनिद्धूतकिब्बिसानि^३ वा ।

१२. अणुमत्तेसु वज्जेसु भयदस्सावितानिद्देसे अणुमत्ता^४ ति अणुप्प-
माणा । वज्जा ति दोसा । यानि तानि वज्जानी ति यानि तानि
गरहितब्बट्ठेन वज्जानि । अप्पमत्तकानी ति परित्तमत्तकानि खुद्दकप्पमाणानि । 10
ओरमत्तकानी ति परित्ततो पि ओरिमप्पमाणत्ता ओरमत्तकानि । लहुसानी
ति लहुकानि । लहुसम्मतानी ति लहूनी ति सम्मतानि । संयमकरणीयानी
ति संयमेन कत्तब्बपटिकम्मानि । संवरकरणीयानी^५ ति संवरेन^६ कातब्बानि
संवरेन कत्तब्बपटिकम्मानि । चित्तुप्पादकरणीयानी ति चित्तुप्पादमत्तेन
कत्तब्बपटिकम्मानि । मनसिकारपटिबद्धानी ति मनसा आवज्जितमत्तेनेव 15
कत्तब्बपटिकम्मानि । कानि पन तानी ति ? दिवाविहारवासी^७ सुम्मत्थेरो
ताव आह—“अनापत्तिगमनीयानि चित्तुप्पादमत्तकानि यानि ‘न पुन एवरूपं
करिस्सामी’ ति मनसा आवज्जितमत्तेनेव सुज्झन्ति । अधिट्टानाविकम्मन्नामेतं^८
कथितं” ति । अत्तेवासिको पनस्स तिपिटकचूळनागत्येरो पनाह—“इदं
पातिमोक्खसंवरसीलस्सेव भाजनीयं । तस्मा सब्बलहुकं दुक्कटदुब्भासितं इध 20
वज्जं ति वेदितब्बं । वुट्टानाविकम्मं नामेतं कथितं” ति । इति इमेसू
ति एवं पकारेसु इमेसु । वज्जदस्सावी ति वज्जतो दोसतो दस्सनसीलो ।
भयदस्सावी ति चतुब्बिधस्स भयस्स कारणत्ता भयतो दस्सनसीलो ।
आदीनवदस्सावी ति इध निन्दावहनतो, आर्याति दुक्खविपाकतो, उपरि
गुणानं अन्तरायकरणतो, विप्पटिसारजननतो च एतेन नानप्पकारेन 25
आदीनवतो दस्सनसीलो ।

१. भेसज्जमत्तमेव-सी० । २. समिञ्जन०-म० । ३. विनिद्धूत०-म० । ४. अणुमत्तानी-म० ।
५. संवरण०-मु०, रो० । ६. संवरन्तेन-मु०, रो० । ७. दिव्विहारवासी-मु०,
रो० । ८. कम्मं नामेतं-स्या०, म० ।

निस्सरणदस्सावी ति यं तत्थ निस्सरणं तस्स दस्सनसीलो । किं पनेत्थ निस्सरणं ति ? आचरियत्थेरवादे ताव “अनापत्तिगमनीयताय सति अधिट्टानाविकम्मं निस्सरणं” ति कथितं । अन्तेवासिकत्थेरवादे ताव “आपत्तिगमनीयताय सति वुट्टानाविकम्मं निस्सरणं” ति कथितं ।

- 5 तत्थ तथारूपो भिक्खु अणुमत्तानि वज्जानि वज्जतो भयतो पस्सति नाम । तं दस्सेतुं अयं नयो कथितो—परमाणु नाम, तज्जारी नाम, रथरेणु नाम, लिक्खा नाम, ऊका^१ नाम, धञ्जमासो नाम, अङ्गुलं नाम, विदत्थि नाम, रतनं नाम, यट्ठि नाम, उसभं नाम, गावुतं नाम, योजनं नाम । तत्थ ‘परमाणु’ नाम आकासकोट्टासिको मंसचक्खुस्स आपाथं नागच्छति, दिब्बचक्खुस्सेव
- 10 आगच्छति । ‘अणु’ नाम भित्तिच्छिद्दतालच्छिद्देहि पविट्ठसुरियरस्मीसु^३ वट्ठवट्ठी^४ हुत्वा परिब्भमन्तो पञ्जायति । ‘तज्जारी’ नाम गोपथमनुस्स-पथचक्कपथेसु छिजित्वा उभोसु पस्सेसु उगन्त्वा तिट्ठति । ‘रथरेणु’ नाम तत्थ तत्थेव अल्लीयति । लिक्खादयो पाकटा एव । एतेसु पन छत्तिस परमाणवो एकस्स अणुनो पमाणं । छत्तिस अणू एकाय तज्जारिया पमाणं ।
- 15 छत्तिस तज्जारियो एको रथरेणु । छत्तिस रथरेणु एका लिक्खा । सत्त लिक्खा एका ऊका । सत्त ऊका एको धञ्जमासो । सत्तधञ्जमासप्पमाणं^५ एकं अङ्गुलं । तेन अङ्गुलेन द्वादसङ्गुलानि विदत्थि । द्वे विदत्थियो रतनं । सत्त रतनानि यट्ठि । ताय यट्ठिया वीसति यट्ठियो उसभं । असीति उसभानि गावुतं । चत्तारि गावुतानि योजनं । तेन योजनेन अट्ठसट्ठियोजनसत्त-
- 20 सहस्सुब्बेधो सिनेरुपब्बतराजा । यो भिक्खु अणुमत्तं वज्जं अट्ठसट्ठियोजन-सत्तसहस्सुब्बेधसिनेरुपब्बतसदिसं कत्वा दट्ठं सक्कोति—अयं भिक्खु अणुमत्तानि वज्जानि भयतो पस्सति नाम । यो पि भिक्खु सब्बलहुकं दुक्कट्ठुब्भासितमत्तं पठमपाराजिकसदिसं कत्वा दट्ठं सक्कोति—अयं अणुमत्तानि वज्जानि वज्जतो भयतो पस्सति नामा ति वेदितब्बो ।

B. 329

R. 344

- 25 १३. समादाय सिक्खति सिक्खापदेसू ति पदिनद्देसे भिक्खुसिक्खा ति भिक्खूहि सिक्खितब्बसिक्खा । सा भिक्खुनीहि साधारणा पि असा-

१. स्या० पोत्थके नत्थि । २. ओका—स्या० । ३. सुरियरंसीसु०—स्या० ; सुरिय-रस्मीसु—म० । ४. वट्ठि वट्ठि—म०, रो० । ५-५. ०धञ्जमासा एकङ्गुलं—स्या० ।

धारणा पि भिक्खुसिक्खा एव नाम । भिक्खुनीसिक्खा ति भिक्खुनीहि
 सिक्खितब्बसिक्खा । सा पि भिक्खूहि साधारणा पि असाधारणा पि
 भिक्खुनीसिक्खा एव नाम । सामणेरसिक्खमानसामणोरीनं सिक्खा पि
 एत्थेव पविट्ठा । उपासकसिक्खा ति उपासकेहि सिक्खितब्बसिक्खा । सा
 पञ्चसीलदससीलवसेन वट्ठति । उपासिकासिक्खा ति उपासिकाहि सिक्खि- 5
 तब्बसिक्खा । सा पि पञ्चसीलदससीलवसेन वट्ठति । तत्थ भिक्खु-
 भिक्खुनीनं सिक्खा याव अरहत्तमग्गा वट्ठति । उपासकउपासिकानं
 सिक्खा याव अनागामिमग्गा । तत्रायं भिक्खु अत्तना सिक्खितब्बसिक्खा-
 पदेसु एव सिक्खति । सेससिक्खा पन अत्थुद्धारवसेन सिक्खासद्दस्स^१
 अत्थदस्सनत्थं^२ वुत्ता । इति इमासु सिक्खासू ति एवंपकारासु एतासु 10
 सिक्खासु । सब्बेन सब्बं ति सब्बेन सिक्खासमादानेन सब्बं सिक्खं ।
 सब्बथा सब्बं ति सब्बेन सिक्खितब्बाकारेन सब्बं सिक्खं । असेसं निस्सेसं
 ति सेसाभावतो असेसं ; सतिसम्मोसेन^३ भिन्नस्सा पि सिक्खापदस्स पुन
 पाकतिककरणतो निस्सेसं । समादाय वत्तती ति समादियित्वा गहेत्वा
 वत्तति । तेन वुच्चती ति येन कारणेन एतं सब्बं सिक्खापदं सब्बेन 15
 सिक्खितब्बाकारेन समादियित्वा सिक्खति पूरेति, तेन वुच्चति “समादाय
 सिक्खति सिक्खापदेसु” ति ।

१४-१५. इन्द्रियेसु गुत्तद्वारो भोजने मत्तञ्जू ति पदद्वयनिद्देसे^३
 कण्हपक्खस्स पठमवचने पयोजनं आचारनिद्देसे वुत्तनयेनेव वेदितब्बं । तत्थ
 क्तमा इन्द्रियेसु अगुत्तद्वारता ति आदीसु पन यं वत्तब्बं, तं सब्बं निक्खेप- 20
 कण्डवण्णनायं वुत्तमेव ।

१६. जागरियानुयोगनिद्देसे पुब्बरत्तापरत्तं ति एत्थ अट्ठरत्तसङ्घाताय^४
 रत्तिया पुब्बे पुब्बरत्तं ; इमिना पठमयामञ्चेव पच्छाभत्तञ्च गण्हाति ।
 रत्तिया पच्छा अपरत्तं ; इमिना पच्छिमयामञ्चेव पुरेभत्तञ्च गण्हाति ।
 मज्झिमयामो पनस्स भिक्खुनो निदाकिलमथविनोदनोकासो ति न गहितो । 25
 जागरियानुयोगं ति जागरियस्स असुपनभावस्स अनुयोगं । अनुयुत्तो होती
 ति तं अनुयोगसङ्घातं आसेवनं भावनं अनुयुत्तो होति पयुत्तो^५ । निद्देसे

R. 345

B. 330

१-१. सिक्खापदस्स अत्थस्स दस्सनत्थं-म० । २. सतिसम्मोहेन-स्या० । ३. पदद्वयस्स
 निद्देसे-रो० । ४. अट्ठरत्ति०-सु० ; अट्ठरत्ति०-रो० । ५. सम्पयुत्तो-म०, रो० ।

[वि० ३००] पनस्स इध भिक्खु दिवसं ति पुब्बण्हो, मज्झण्हो, सायण्हो ति तयो पि दिवसकोट्टासा गहिता । चङ्कमेन निसज्जाया ति सकलम्पि दिवसं इमिना पि इरियापथद्वयेनेव विहरन्तो । चित्तस्स आवरणतो आवरणीयेहि धम्महि पञ्चहि पि नीवरणेहि सब्बाकुसलधम्महि वा चित्तं परिसोधेति ।
 ५ तेहि धम्महि विसोधेति परिमोचेति । ठानम्पनेत्थ किञ्चापि न गहितं, चङ्कमनिसज्जासन्नस्सितं पन कत्वा गहेतब्बमेव । पठमयामं ति सकलस्मिम्पि पठमयामे । मज्झिमयामं ति रत्तिन्दिवस्स^१ छट्ठकोट्टास-सङ्घाते मज्झिमयामे ।

सीहसेय्यं ति एत्थ कामभोगीसेय्या, पेतसेय्या, सीहसेय्या, तथागत-
 १० सेय्या ति चतस्सो सेय्या । तत्थ “येभूयेन, भिक्खवे, कामभोगी सत्ता^२ वामेन पस्सेन सेन्ती”^३ [अं० २.२५९] ति अयं कामभोगीसेय्या । तेसु हि येभूयेन दक्खिणपस्सेन सयानो नाम नत्थि । “येभूयेन, भिक्खवे, पेता उत्ताना सेन्ती”^३ [अं० २.२५९] ति अयं पेतसेय्या; अप्पमंस-लोहितत्ता हि अट्ठिसङ्घाटजटिता एकेन पस्सेन सयितुं न सक्कोन्ति, उत्ताना
 १५ व सेन्ति । सीहो, भिक्खवे, मिगराजा दक्खिणेन पस्सेन सेय्यं कप्पेति... पे०...अत्तमनो होती” [अं० २.२५९] ति अयं सीहसेय्या; तेजुस्सदत्ता हि सीहो मिगराजा द्वे पुरिमपादे एक्कस्मि ठाने द्वे पच्छिमपादे एक्कस्मि ठाने ठपेत्वा नङ्गुट्ठं अन्तरसत्थिम्हि पक्खिपित्वा पुरिमपादपच्छिमपादनङ्गुट्ठानं ठितोकासं सल्लक्खेत्वा द्वित्रं पुरिमपादानं मत्थके सीसं ठपेत्वा सयति;
 २० दिवसम्पि सयित्वा पबुज्झमानो न उत्तसन्तो पबुज्झति, सीसं पन उक्खिपित्वा पुरिमपादादीनं ठितोकासं सल्लक्खेति; सचे किञ्चि ठानं विजहित्वा ठितं होति ‘नयिदं तुय्हं जातिया न सूरभावस्स अनुरूपं’ ति अनत्तमनो हुत्वा तत्थेव सयति, न^४ गोचराय^५ पक्कमति; अविजहित्वा ठिते^६ पन ‘तुय्हं जातिया च सूरभावस्स च अनुरूपमिदं’ ति हट्ठतुट्ठो उट्ठाया सीहविजम्भितं
 २५ विजम्भित्वा केसरभारं विधुनित्वा तिक्खत्तुं सीहनादं नदित्वा गोचराय पक्कमति । चतुत्थजम्भानसेय्या पन तथागतसेय्या ति वुच्चति । तासु इध सीहसेय्या आगता । अयं हि तेजुस्सदइरियापथत्ता उत्तमसेय्या नाम ।

R. 346

B. 331

१. रत्तिन्दिवस०—सु० । २. म० पोत्थके नत्थि । ३. सयन्ती—सु० । ४-४. गोचरत्थं न—सु० ; गोचराय न—रो० । ५. ठितो—म० ।

पादे पादं ति दक्खिणपादे वामपादं । अच्चाधाया ति अतिआधाय ईसकं अतिकम्म ठपेत्वा गोप्फकेन हि गोप्फके जाणुना वा जाणुम्हि सङ्घट्टियमाने अभिण्हं वेदना उप्पज्जति, चित्तं एकगं न होति, सेय्या अफासुका होति ; यथा पन न सङ्घट्टेति, एवं अतिकम्म ठपिते वेदना न उप्पज्जति^१, चित्तं एकगं होति, सेय्या फासुका होति । तेन वुत्तं “पादे 5 पादं अच्चाधाया” ति । सतो सम्पजानो ति सतिया चेव सम्पजानपञ्चाय च समन्नागतो हुत्वा । इमिना सुपरिग्गाहकसतिसम्पजञ्जं^२ कथितं । उट्टानसञ्जं मनसि करित्वा ति असुकवेलाय नाम उट्टहिस्सामी^३ ति एवं उट्टानवेलापरिच्छेदकं उट्टानसञ्जं चित्ते उपेत्वा । एवं कत्वा निपन्नो हि यथापरिच्छिन्नकाले येव अट्टातुं युत्तो । 10

१७-१८. सातच्चं नेपकं ति सततं पवत्तयितव्वतो सातच्चसङ्खातं विरियञ्चेव परिपाकगतत्ता नेपकसङ्खातं पञ्चञ्च युत्तो अनुयुत्तो पवत्तयमानो येव जागरियानुयोगं अनुयुत्तो विहरती ति अत्थो । एत्थ च विरियं लोकि-लोकुत्तरमिस्सकं कथितं, पञ्चा पि विरियगतिका एव ; विरिये लोकियम्हि लोकिया, लोकुत्तरे लोकुत्तरा ति अत्थो । 15

१९. बोधिपक्खियानं^४ धम्मानं ति चतुसच्चबोधिसङ्खातस्स मग्गजाणस्स पक्खे भवानं धम्मानं । एतावता सब्बे पि सत्ततिस बोधिपक्खियधम्म-समूहतो गहेत्वा लोकियाय पि भावनाय एकारम्मणे एकतो पवत्तनसमत्थे बोज्झङ्गे येव दस्सेन्तो सत्त बोज्झङ्गा ति आदिमाह । ते लोकियलोकुत्तर-मिस्सका व कथिता ति वेदितव्वा । सेसमेत्थ हेट्ठा वुत्तनयत्ता उत्तानत्थमेव । 20

२०. अभिक्कन्ते ति आदिनिद्देसे अभिक्कन्ते पटिक्कन्ते ति एत्थ ताव अभिक्कन्तं वुच्चति पुरतो गमनं । पटिक्कन्तं ति निवत्तनं । तदुभयं पि चतुसु^५ इरियापथेषु लब्धति । गमने ताव पुरतो कायं अभिहरन्तो अभिक्कमति नाम, पटिनिवत्तन्तो पटिक्कमति नाम । ठाने पि ठितको व कायं पुरतो ओनामेन्तो^६ अभिक्कमति नाम, पच्छतो अपनामेन्तो पटिक्कमति 25

१-१. पुण्णज्जति-म०, रो० । २. सुपरिग्गाहकं सतिसम्पजञ्जं-स्या०, म०, रो० ।

३. बोधिपक्खिकानं-म० । ४. चतुसु-सी०, रो० । ५. ओनमन्तो-सी० ।

नाम । निसज्जाय पि निसिन्नको व आसन्नस्स पुरिमङ्गाभिमुखो^१ संसरन्तो अभिक्कमति नाम, पच्छिमं^२ अङ्गप्पदेसं^३ पच्चासरन्तो पटिक्कमति नाम । निपज्जाय पि एसेव नयो ।

सम्पज्ञानकारी होती ति सम्पजज्जेन सब्बकिच्चकारी, सम्पजज्जस्सेव
 ५ वा कारी । सो हि अभिक्कन्तादीसु सम्पजज्जं करोतेव, न कत्थञ्चि
 सम्पजज्जविरहितो होति । तम्पन सम्पजज्जं यस्मा सतिसम्पयुत्तमेव
 होति, तेनस्स निद्देसे “सतो सम्पजानो अभिक्कमति, सतो सम्पजानो
 पटिक्कमती” ति वुत्तं ।

अयं हि अभिक्कमन्तो पटिक्कमन्तो वा न मुटुस्सती^३ असम्पजानो होति ;
 १० सतिथा पन समन्नागतो पज्जाय च सम्पजानो एव अभिक्कमति चेव पटिक्कमति
 च ; सब्बेसु अभिक्कमादीसु चतुब्बिधं सम्पजज्जं ओतारेति । चतुब्बिधं हि
 सम्पजज्जं—सात्थकसम्पजज्जं, सप्पायसम्पजज्जं, गोचरसम्पजज्जं, असम्मोह-
 सम्पजज्जं ति । तत्थ अभिक्कमनचित्ते उप्पन्ने चित्तवसेनेव अगन्त्वा ‘किन्नु’
 खो” मे एत्थ गतेन अत्थो अत्थि, नत्थो’ ति अत्थानत्थं परिगण्हित्वा^४ अत्थ-
 १५ परिगहणं^५ ‘सात्थकसम्पजज्जं’ । तत्थ च ‘अत्थो’ ति चेतियदस्सन-बोधिदस्सन-
 सङ्खदस्सन-थेरदस्सन-असुभदस्सनादिवसेन धम्मतो वड्ढि । चेतियं वा बोधि
 वा दिस्वा पि हि बुद्धारम्मणं पीति, सङ्खदस्सनेन सङ्खारम्मणं पीति उप्पादेत्वा
 तदेव खयवयतो^६ सम्मसन्तो अरहत्तं पापुणाति । थेरे दिस्वा तेसं ओवादे
 पटिट्ठाय, असुभं दिस्वा तत्थ पठमज्झानं उप्पादेत्वा तदेव खयतो सम्मसन्तो
 २० अरहत्तं पापुणाति । तस्मा एतेसं दस्सनं सात्थं । केचि पन “आमिसतो
 पि वड्ढि अत्थो येव ; तं निस्साय ब्रह्मचरियानुग्गहाय पटिपन्नता” ति वदन्ति ।

तस्मिं^७ पन^८ गमने^९ सप्पायासप्पायं परिगगहेत्वा सप्पायपरिगहणं
 ‘सप्पायसम्पजज्जं’, सेय्यथीदं—चेतियदस्सनं ताव सात्थं । सचे पन चेतियस्स
 महितिया पूजाय दसद्वादसयोजनन्तरे परिसा सन्निपतन्ति, अत्तनो विभवानुरूपं

१. पुरिमङ्गाभिमुखो—स्या०, म०, रो० । २-२. पच्छिमअङ्गप्पदेसं—स्या०, म०, रो० ।

३. मुटुस्सति—सी० । ४. किं नु—सी०, स्या० । ५. म० पोत्थके नत्थि । ६. परिगहहेत्वा—स्या०, म०, रो० । ७. परिगहणं—म०, रो० ; परिगहणं—स्या० । ८. खयतो—सी०, स्या०, रो० ।

९. स्या० पोत्थके नत्थि । १०-१०. गमने पन—स्या० ।

इत्थियो पि पुरिसा पि अलङ्कृतपटियत्ता^१ चित्तकम्मरूपकानि विय सञ्चरन्ति,
तत्र चस्स इद्वे आरम्भणे लोभो, अनिद्वे पटिघो, असमपेक्खने^२ मोहो उप्पज्जति,
कायसंसग्गार्पत्ति वा आपज्जति, जीवितब्रह्मचरियानं वा अन्तरायो होति ।
एवं तं ठानं असप्पायं होति । वुत्तप्पकारअन्तरायाभावे सप्पायं । बोधि-
दस्सने पि एसेव नयो । सङ्खदस्सनं पि सात्थं । सचे पन अन्तोगामे ५
महामण्डपं कारेत्वा सब्बरत्ति धम्मसवणं^३ करोन्तेसु मनुस्सेसु वुत्तप्पकारेनेव
जनसन्निपातो चेव अन्तरायो च होति । एवं तं ठानं असप्पायं होति ;
अन्तरायाभावे सप्पायं होति । महापरिसपरिवारानं थेरानं दस्सने पि
एसेव नयो ।

असुभदस्सनं पि सात्थं । तदत्थदीपनत्थञ्च इदं वत्थु—एको किर १०
दहरभिक्षु सामणेरं गहेत्वा दन्तकटुत्थाय गतो । सामणेरो मग्गा ओक्क-
मित्वा पुरतो गच्छन्तो अमुभं दिस्वा पठमज्झानं निब्बत्तेत्वा तदेव पादकं
कत्वा सङ्घारे सम्मसन्तो तीणि फलानि सच्छिक्त्वा उपरिमग्गत्थाय
कम्मट्ठानं परिग्गहेत्वा अट्ठासि । दहरो तं अपस्सन्तो “सामणेरा” ति
पक्कोसि । सो ‘मया पव्वजितदिवसतो पट्टाय भिक्षुना सर्द्धि द्वे कथा नाम १५
न कथितपुब्बा, अञ्जस्मि दिवसे उपरिविसेसं निब्बत्तेस्सामी’ ति चिन्तेत्वा
“किं भन्ते” ति पटिवचनं अदासि । “एही” ति च वुत्तो एकवचनेनेव
आगन्त्वा “भन्ते, इमिना ताव मग्गेन गन्त्वा मया ठितोकासे मुहुतं पुरत्था-
भिमुखो ठत्वा ओलोकेथा” ति आह । सो तथा कत्वा तेन पत्तविसेसमेव
पापुणि । एवं एकं अमुभं द्विन्नं जनानं अत्थाय जातं । एवं सात्थम्पि पनेतं २०
पुरिसस्स मातुगामासुभं असप्पायं, मातुगामस्स च पुरिसासुभं, सभागमेव
सप्पायं ति । एवं सप्पायपरिग्गहणं^४ सप्पायसम्पज्जं नाम ।

R 349

एवं परिग्गहितसात्थसप्पायस्स पन अट्ठतिसाय कम्मट्ठानेसु अत्तनो
चित्तरुचियं^५ कम्मट्ठानसङ्घातं गोचरं उग्गहेत्वा भिक्षाचारगोचरे तं गहेत्वा
व गमनं ‘गोचरसम्पज्जं’ नाम । तस्साविभावनत्थं^६ इदं चतुक्कं २५
वेदितव्वं—

१. अलङ्कृतपटियत्ता—सु० । २. असमपेक्खणेन—स्या०, सु० । ३. धम्मस्सवनं—
स्या०, म० । ४. चरित०—स्या० । ५. सप्पायपरिग्गहणं—रो० । ६. ० रुचिकं—रो० ।
७. तस्साविभावनत्थं—सु० ।

B. 334

- इधेकच्चो भिक्खु हरति न पच्चाहरति, एकच्चो न^१ हरति पच्चाहरति^१,
 एकच्चो पन नेव हरति न पच्चाहरति, एकच्चो हरति च पच्चाहरति च । तत्थ यो
 भिक्खु दिवसं चङ्कमेन निसज्जाय आवरणोयेहि धम्मोहि चित्तं परिसोधेत्वा, तथा
 रत्तिया पठममज्झिमयामे^२ सेय्यं कप्पेत्वा पच्छिमयामे पि निसज्जाचङ्कमेहि
 5 वीतिनामेत्वा पगेव चेतियङ्गणबोधियङ्गणवत्तं कत्वा बोधिरुक्खे उदकं
 आसिञ्चित्वा पानीयं परिभोजनीयं पच्चुपट्टापेत्वा आचरियुपज्झायवत्तादीनि
 सब्बानि खन्धकवत्तानि^३ समादाय वत्तति, सो सरीरपरिकम्मं कत्वा
 सेनासनं पविसित्वा द्वे तयो पल्लङ्गे उसुमं गाहापेन्तो कम्मट्टानमनुयुञ्जित्वा,
 भिक्खाचारवेलाय उट्ठित्वा कम्मट्टानसीसेनेव पत्तचीवरमादाय सेनासनतो
 10 निक्खमित्वा कम्मट्टानं मनसिकरोन्तो व चेतियङ्गणं गन्त्वा, सचे बुद्धानुस्सति
 कम्मट्टानं होति तं अविस्सज्जेत्वा व चेतियङ्गणं पविसति, अञ्चं चे कम्मट्टानं
 होति सोपानमूले ठत्वा हत्थेन गहितभण्डं विय तं ठपेत्वा बुद्धारम्मणं पीति
 गहेत्वा चेतियङ्गणं आरुह्य महन्तश्चे चेतियं तिकखत्तुं पदक्खिणं कत्वा चतूसु
 ठानेसु वन्दितब्बं, खुदकं च^४ तथेव पदक्खिणं कत्वा अट्टसु ठानेसु वन्दितब्बं ।
 15 चेतियं वन्दित्वा बोधियङ्गणं पत्तेना पि बुद्धस्स भगवतो सम्मुखा विय
 निपच्चाकारं दस्सेत्वा बोधि वन्दितब्बा ।

R. 350

- सो एवं चेतियश्च बोधिश्च वन्दित्वा पटिसामितट्टानं गन्त्वा, पटिसामित-
 भण्डानं^५ हत्थेन गण्हन्तो विय, निक्खित्तकम्मट्टानं गहेत्वा गामसमीपे कम्मट्टान-
 सीसेनेव चीवरं पारुपित्वा गामं पिण्डाय पविसति । अथ नं मनुस्सा दिस्वा
 20 'अथ्यो नो आगतो' ति पच्चुगन्त्वा पत्तं गहेत्वा आसनसालाय वा गेहे वा
 निसीदापेत्वा यागुं दत्वा याव भत्तं न निट्ठाति ताव पादे धोवित्वा तेलेन
 मक्खेत्वा पुरतो निसीदित्वा पञ्चं वा पुच्छन्ति धम्मं वा सोतुकामा होन्ति ।
 सचे पि न कथापेन्ति "जनसङ्गहत्थं धम्मकथा नाम कातब्बा येवा" ति
 अट्ठकथाचरिया वदन्ति । धम्मकथा हि कम्मट्टानविनिमुत्ता^६ नाम नत्थि ।
 25 तस्मा कम्मट्टानसीसेनेव आहारं परिभुञ्जित्वा अनुमोदनं वत्वा निवत्तियमानेहि^७

१-१. पच्चाहरति न हरति-स्या० । २. पठमयाममज्झिमयामे-सी० । ३. खन्ध-
 वत्तानि-रो० । ४. चेतियं-स्या० । ५. पटिसामितं भण्डकं-रो० । ६. विनिमुत्ता-स्या०,
 म० । ७. निवत्तन्ते-स्या ; निवत्तियमानो-मु० ।

पि मनुस्सेहि अनुगतो व गामतो निक्खमित्वा तत्थ ते निवत्तेत्वा मगं पटिपज्जति ।

अथ नं पुरेतरं निक्खमित्वा बहिगामे कतभत्तकिच्चा^१ सामणेरदहरभिक्खु दिस्वा पच्चुग्गन्त्वा पत्तचीवरमस्स गण्हन्ति । पोराणकभिक्खु किर 'अम्हाकं उपज्झायो, अम्हाकं^२ आचरियो' ति न मुखं ओलोकेत्वा वत्तं करोन्ति, 5 सम्पत्तपरिच्छेदेनेव करोन्ति । ते तं पुच्छन्ति "भन्ते, एते मनुस्सा तुम्हाकं किं होन्ति ? मातिपक्खतो सम्बन्धा पितिपक्खतो" ति ? "किं दिस्वा पुच्छथा" ति ? "तुम्हेसु एतेसं पेमं बहुमानं" ति । "आवुसो, यं माता-पितूहि पि दुक्करं तं एते अम्हाकं करोन्ति । पत्तचीवरमपि नो एतेसं सन्तकमेव, एतेसं आनुभावेन नेव भये भयं, न छातके छातकं जानाम । 10 एदिसा नाम अम्हाकं उपकारिनो नत्थी" ति तेसं गुणे कथेन्तो गच्छति । अयं वुच्चति 'हरति न पच्चाहरती' ति ।

B. 335

यस्स पन पगेव वुत्तप्पकारं वत्तपटिवत्तं^३ करोन्तस्स कम्मजतेजो पज्जलति, अनुपादिन्नकं मुञ्चित्वा उपादिन्नकं गण्हाति, सरीरतो सेदा मुच्चन्ति^४, कम्मट्ठानं^५ वीथिं^६ न^७ आरोहति^८, सो पगेव पत्तचीवरमादाय वेगसा व 15 चेतियं वन्दित्वा गोरूपानं निक्खमनवेलायमेव गामं यागुभिक्खाय पविसित्वा यागुं लभित्वा आसनसालं गन्त्वा पिवति । अथस्स द्वत्तिक्खत्तुं अज्झो-हरणमत्तेनेव कम्मजतेजोधातु उपादिन्नकं मुञ्चित्वा अनुपादिन्नकं गण्हाति, घटसतेन नहातो^९ विय तेजोधातुपरिलाहनिब्बानं पत्वा कम्मट्ठानसीसेन यागुं परिभुञ्जित्वा पत्तञ्च मुखञ्च धोवित्वा अन्तराभत्ते कम्मट्ठानं मनसिकत्वा 20 अवसेसट्ठाने पिण्डाय चरित्वा कम्मट्ठानसीसेन आहारं परिभुञ्जित्वा ततो पट्टाय पोद्धानुपोद्घं^{१०} उपट्ठहमानं कम्मट्ठानं गहेत्वा व आगच्छति । अयं वुच्चति 'न हरति पच्चाहरती' ति । एदिसा च भिक्खु यागुं पिवित्वा विपस्सनं आरभित्वा बुद्धसासने अरहत्तं पत्ता नाम गणनपथं वीतिवत्ता ।

R. 351

१. कतभत्तकिच्चा वा-स्या० । २. सु०, रो० पोत्थकेसु नत्थि । ३. वत्तप्पटिपत्ति-स्या०, म० । ४. मुच्चन्ति-स्या० । ५-५. कम्मट्ठानवीथि-स्या; कम्मट्ठानवीथि-सु० । ६-६. नारोहति-स्या०, म० । ७. न्हातो-स्या०, म० । ८. पोखानुपोखं-स्या० ।

सीहलदीपे^१ येव तेसु तेसु गामेसु आसनसालाय न तं आसनं अत्थि, यत्थ^२ यागुं पिवित्वा अरहत्तं पत्ता भिक्खू नत्थी ति ।

यो पन^३ पमादविहारी होति निक्खित्तधुरो सब्बवत्तानि भिन्दित्वा पञ्चविधचेतोविनिबन्धवद्भूचितो^४ विहरन्तो 'कम्मट्ठानं नाम अत्थी' ति पि
 ५ सञ्चं अकत्वा गामं पिण्डाय पविसित्वा अननुलोमिकेन गिहीसंसग्गेन^५ संसट्ठो चरित्वा च भुञ्जित्वा च तुच्छो निक्खमति—अयं वुच्चति 'नेव हरति न पचाहरती' ति ।

B. 336

यो पनायं "हरति च पचाहरति चा" ति वुत्तो, सो गतपचागतिकवत्त-
 वसेन वेदितब्बो—अत्थकामा हि कुलपुत्ता सासने पब्बजित्वा दसम्पि^६
 10 वीसम्पि तिसम्पि चत्तारीसम्पि^७ पञ्चासम्पि सतम्पि एकतो वसन्ता कतिकवत्तं कत्वा विहरन्ति—"आवुसो, तुम्हे न इणट्ठा, न भयट्ठा, न आजीविकापक्ता^८ पब्बजिता; दुक्खा मुञ्चितुकामा पनेत्थ पब्बजिता । तस्मा गमने उप्पन्नकिलेसं गमने येव निग्गण्हथ । ठाने, निसज्जाय, सयने उपपन्नकिलेसं सयने येव निग्गण्हथा" ति ।

15 ते एवं कतिकवत्तं कत्वा भिक्खाचारं गच्छन्ता, अड्डुउसभ-उसभ-अड्डु-गावुत्त-गावुत्तन्तरेसु पासाणा होन्ति, ताय सञ्जाय कम्मट्ठानं मनसिकरोन्ता व गच्छन्ति । सचे कस्सचि गमने किलेसो उप्पज्जति, तत्थेव न^९ निग्गण्हति^{१०} । तथा असक्कोन्तो तिट्ठति । अथस्स पच्छतो आगच्छन्तो पि तिट्ठति । सो 'अयं भिक्खु तुय्हं उप्पन्नवितक्कं जानाति, अननुच्छविकं ते एतं' ति अत्तानं
 20 पटिचोदेत्वा विपस्सनं वड्डुत्वा अरियभूमि ओक्कमति । तथा असक्कोन्तो निसीदति । अथस्स पच्छतो आगच्छन्तो पि^{११} निसीदती ति सो एव नयो । अरियभूमि ओक्कमितुं असक्कोन्तो पि तं किलेसं विक्खम्भेत्वा कम्मट्ठानं मनसिकरोन्तो व गच्छति, न कम्मट्ठानविप्पयुत्तेन चित्तेन पादं उद्धरति,

R. 352

१. सीहलदीपे-सी० । २. तत्थ-म० । ३. म० पोत्थके नत्थि । ४. ० विनिबन्ध-चित्तो-मु०; विनिबद्धचित्तो-रो० । ५. गिहि०-स्या०, म० । ६. दसपि-सी०, म०, रो० । ७. चत्तारीसम्पि-म० । ८. जीवितपक्ता-सी०, स्या०, रो० । ९. मु० पोत्थके नत्थि । १०. निग्गण्हति-सी०, स्या० । ११. मु० पोत्थके नत्थि ।

उद्धरति चे पटिनिवत्तित्वा पुरिमपदेसञ्जेव एति, आलिन्दकवासी^१ महाफुस्स-
देवत्थेरो विथ ।

सो किर एकूनवीसतिवस्सानि गतपच्चागतवत्तं पूरेन्तो एव विहासि ।
मनुस्सा पि सुदं^२ अन्तरामग्गे कसन्ता^३ च वपन्ता^४ च मद्दन्ता च कम्मानि च
करोन्ता थेरं तथागच्छन्तं दिस्वा “अयं थेरो पुनप्पुनं निवत्तित्वा गच्छति, 5
किं नु खो मग्गमूळ्हो^५ उदाहु किञ्चि पमुट्ठो” ति समुल्लपन्ति । सो तं
अनादिधित्वा कम्मट्ठानयुत्तेनेव समणधम्मं करोन्तो वीसतिवस्सब्भन्तरे
अरहत्तं पापुणि । अरहत्तपत्तदिवसे चस्स चङ्कमनकोटियं अधिवत्था देवता
अङ्गुलीहि दीपं उज्जालेत्वा अट्ठासि । चत्तारो पि महाराजानो सक्को च
देवानमिन्दो ब्रह्मा च सहम्पति उपट्ठानं आगमिमु । तच्च ओभासं दिस्वा 10
वनवासी महातिस्सत्थेरो तं दुतियदिवसे पुच्छि—“रत्तिभागे आयस्मतो
सन्तिके ओभासो अहोसि । किं सो ओभासो” ति ? थेरो विक्खेपं करोन्तो
“ओभासो नाम दीपोभासो पि होति, मणिओभासो पी” ति एवमादिमाह ।
ततो “पटिच्छादेथ तुम्हे” ति निबद्धो “आमा” ति पटिजानित्वा^६ आरोचेसि ।

काळवल्लिमण्डपवासी महानागत्येरो विथ च । सो पि किर गत- 15 B. 337
पच्चागतवत्तं पूरेन्तो ‘पठमं ताव भगवतो महापधानं पूजेस्सामी’ ति
सत्त वस्सानि ठानचङ्कममेव अधिट्ठासि ; पुन सोळ्ळस वस्सानि गतपच्चागतवत्तं
पूरेत्वा अरहत्तं पापुणि । सो कम्मट्ठानयुत्तेनेव चित्तेन पादं उद्धरन्तो विप्पयुत्तेन
चित्तेन उद्धते पादे पटिनिवत्तेन्तो गामसीमं^७ गत्वा ‘गावी नु खो, पब्बजितो
नु खो’ ति आसङ्कनीयपदेसे^८ ठत्वा चीवरं पारुपित्वा कच्छकन्तरतो^९ 20
उदकेन पत्तं धोवित्वा उदकगण्डूसं करोति । किं कारणा ? ‘मा मे भिक्खं
दातुं वा वन्दितुं वा आगच्छन्ते’^{१०} मनुस्से ‘दीघायुका होथा’ ति वचनमत्तेना
पि कम्मट्ठानविक्खेपो अहोसी’ ति । ‘अज्ज, भन्ते, कतमी’^{११} ति दिवसं वा
भिक्खुगणनं वा पञ्चं वा पुच्छतो पन उदकं गिलित्वा आरोचेति ; सचे
दिवसादिपुच्छका न होन्ति, निक्खमनवेलायं गामद्वारे निट्ठुभित्वा व याति । 25 R. 353

१. आलिन्दकवासी-रो० । २. म०, रो० पोत्थकेसु नत्थि । ३. कस्सन्ता-रो० ।
४. वप्पन्ता-मु०, स्या० । ५. मग्गमुळ्हो-स्या० । ६. पटिजानेत्वा-सी०, स्या० ।
७. ० समीपं-स्या०, म०, रो० । ८. आसङ्कनीयपदेसे-म० । ९. कच्छकरण्डतो-सी०,
स्या०, मु; कच्छकवह्तो-रो० । १०. आगते-म० । ११. कतिमी-स्या०, म० ।

कलम्बुतित्थविहारे^१ वस्सूपगता पञ्जास भिक्खू विय च । ते किर
 आसाब्बिहपुण्णिमाय कतिकवत्तं अकंसु—“अरहत्तं अप्पत्वा व^२ अञ्जमञ्जं
 नालपिस्सामा” ति । गामञ्च पिण्डाय पविसन्ता उदकगण्डूसं कत्वा
 पर्विसिमु, दिवसादोसु पुच्छितेसु वुत्तनयेनेव पटिपर्जिमु । तत्थ मनुस्सा
 ५ निट्ठुभनट्ठानं^३ दिस्वा जानिमु—‘अज्जेको’ आगतो, अज्ज द्वे’ ति; एवञ्च
 चिन्तेसु—‘किन्नु खो एते अम्हेहेव सद्धिं न सल्लपन्ति उदाहु अञ्जमञ्जम्पि ?
 यदि अञ्जमञ्जम्पि न सल्लपन्ति, अट्ठा विवादजाता भविस्सन्ति; एथ ने
 अञ्जमञ्जं खमापेस्सामा’ ति सव्वे विहारं गत्वा पञ्जासाय भिक्खूसु^४
 द्वे पि भिक्खू एकोकासे न^५ अद्दसंसु^६ । ततो यो तेसु चक्खुमा पुरिसो सो
 १० आह—“न, भो, कलहकारकानं वसनोकासो ईदिसो होति । सुसम्मट्ठं
 चेतियङ्गणबोधियङ्गणं, सुनिक्खित्ता सम्मज्जनियो, सुपट्ठितं^७ पानीयं परि-
 भोजनीयं” ति । ते ततो व निवत्ता । ते पि भिक्खू अन्तोतेमासे येव
 अरहत्तं पत्वा महापवारणाय विसुद्धिपवारणं^८ पवारेसु ।

एवं कालवल्लीमण्डपवासी^९ महानागत्येरो विय, कलम्बुतित्थविहारे
 B. 338 15 वस्सूपगतभिक्खू विय च कम्मट्ठानयुत्तेनेव चित्तेन पादं उद्धरन्तो गामसीमं^{१०}
 गत्वा उदकगण्डूसं कत्वा वीथियो सल्लक्खेत्वा यत्थ सुरासोण्डधुत्तादयो
 कलहकारका चण्डहत्थिअस्सादयो वा नत्थि, तं वीथिं पटिपज्जति । तत्थ
 पिण्डाय चरमानो^{११} न तुरिततुरितो विय जवेन गच्छति, न हि जवनपिण्ड-
 पातिकधुतज्जं नाम किञ्चि अत्थि, विसमभूमिभागप्पत्तम्पन उदकसकटं
 20 विय निच्चलो हुत्वा गच्छति, अनुघरं^{१२} पविट्ठो च दातुकामं वा अदातुकामं वा
 सल्लक्खेतुं तदनुरूपं कालं आगमेन्तो भिक्खं गहेत्वा अन्तोगामे वा बहिगामे वा
 विहारमेव वा आगत्वा, यथाफासुके पतिरूपे ओकासे निसीदित्वा, कम्मट्ठानं
 मनसिकरोन्तो आहारे पटिकूलसञ्जं उपट्टपेत्वा, अक्खब्भञ्जन-वणालेपन-
 पुत्तमंसूपमवसेन पच्चवेक्खन्तो अट्ठज्जसमन्नागतं आहारं आहारेति नेव दवाय,
 25 न मदाय, न मण्डनाय, न विभूसनाय...पे०...फासुविहारो चा ति ।

१. गलम्बु०—सी०, स्या०, रो० । २. सी०, म० पोत्यकेसु नत्थि । ३. निट्ठुभनट्ठानं—
 स्या०, सु०, रो० । ४. अज्ज एको—म० । ५. भिक्खुसु—सी०, रो० । ६-६. नादसंसु—स्या०;
 नादसंसु—म०, रो० । ७. सुपट्ठितं—स्या०; सुपट्ठितं—सु०; सुपट्ठितं—रो० । ८. सुद्धि०—स्या० ।
 ९. काल०—सी० । १०. गामसमीपं—स्या०, म० । ११. चरन्तो—स्या० । १२. अन्तरघरं—स्या० ।

भुत्तावी च उदककिच्चं कत्वा मुहुत्तं भत्तकिलमथं पटिप्पस्सम्भेत्वा यथा पुरेभत्तं, एवं पच्छाभत्तं पुरिमयामं पच्छिमयामञ्च कम्मट्टानमेव मनसिकरोति । अयं वुच्चति 'हरति च पच्चाहरति चा' ति ।

इमं पन हरणपच्चाहरणसङ्घातं गतपच्चागतवत्तं पूरेत्तो, यदि उपनिस्सय-सम्पन्नो होति, पठमवये एव अरहत्तं पापुणाति, नो चे पठमवये पापुणाति 5 अथ मज्झिमवये, नो चे मज्झिमवये पापुणाति अथ पच्छिमवये, नो चे पच्छिमवये पापुणाति अथ मरणसमये, नो चे मरणसमये पापुणाति अथ देवपुत्तो हुत्वा, नो चे देवपुत्तो हुत्वा पापुणाति अनुप्पन्ने बुद्धे निब्बत्तो पच्चेक-बोधिं सच्छिकरोति, नो चे पच्चेकबोधिं सच्छिकरोति अथ बुद्धानं सम्मुखीभावे खिप्पाभिञ्जो वा होति—सेय्यथापि थेरो बाहियो दारुचीरियो, महापञ्जो 10 वा—सेय्यथापि थेरो सारिपुत्तो, महिद्धिको वा—सेय्यथापि थेरो महामोग्गल्लानो, धुतङ्गधरो वा—सेय्यथापि थेरो महाकस्सपो, दिव्वचक्खुको वा—सेय्यथापि थेरो अनुरुद्धो, विनयधरो वा—सेय्यथापि थेरो उपालि, धम्मकथिको वा—सेय्यथापि थेरो पुण्णो मन्तानिपुत्तो, आरञ्जको वा—सेय्यथापि थेरो रेवतो, बहुस्सुतो वा—सेय्यथापि थेरो आनन्दो, सिक्खाकामो वा—सेय्यथापि थेरो 15 राहुलो बुद्धपुत्तो ति । इति इमस्मिं चतुक्के ख्यायं हरति च पच्चाहरति च, तस्स गोचरसम्पज्जं सिखाप्पत्तं होति ।

अभिक्रमादीसु पन असम्मुहन्तं असम्मोहसम्पज्जं । तं एवं वेदितव्वं—इध भिक्खु अभिक्रमन्तो वा पटिक्रमन्तो वा यथा अन्धबाल-पुथुज्जना अभिक्रमादीसु 'अत्ता अभिक्रमति, अत्तना अभिक्रमो निब्बत्तितो' 20 ति वा 'अहं अभिक्रमामि, मया अभिक्रमो निब्बत्तितो' ति वा सम्मुहन्ति, तथा असम्मुहन्तो 'अभिक्रमामी' ति चित्ते उप्पज्जमाने तेनेव चित्तेन सद्धि चित्तसमुद्धानवायोधातु^१ विज्जति जनयमाना उप्पज्जति । इति चित्त-किरियावायोधातुविष्कारवसेन^२ अयं कायसम्मतो अट्टिसङ्घाटो^३ अभिक्रमति । तस्सेवं अभिक्रमतो एकेकपादुद्धरणे पठवीधातु आपोधातु ति द्वे धातुयो 25 ओमत्ता होन्ति मन्दा, इतरा द्वे अधिमत्ता होन्ति बलवतियो; तथा

१. मज्झिमवये पापुणाति—स्या० । २. आरञ्जिको—म० । ३. चित्तसमुद्धानावायोधातु०—सी०, स्या० । ४. चित्तकिरिय०—सी०, स्या०, रो० । ५. अट्टिसङ्घातो—म० ।

अतिहरणवीतिहरणेषु । वोस्सज्जने तेजोधातु वायोधातू ति द्वे धातुयो
ओमत्ता होन्ति मन्दा, इतरा द्वे अधिमत्ता होन्ति वलवतियो ; तथा
सन्निक्खेपनसन्निरुज्झनेसु^१ तत्थ उद्धरणे पवत्ता रूपारूपधम्मा अतिहरणं
न पापुणन्ति ; तथा अतिहरणे पवत्ता वीतिहरणं, वीतिहरणे पवत्ता
५ ओस्सज्जनं,^२ ओस्सज्जने पवत्ता सन्निक्खेपनं, सन्निक्खेपने पवत्ता सन्निरुज्झनं
न पापुणन्ति ; तत्थ तत्थेव पब्बपब्बं^३ सन्धिसन्धि ओधिओधि हुत्वा तत्त-
कपाले पक्खित्तिलं^४ विय तटतटायन्ता^५ भिज्जन्ति । तत्थ को एको
अभिक्रमति ? कस्स वा एकस्स अभिक्रमनं ? परमत्यतो हि धातूनं
येव गमनं, धातूनं ठानं, धातूनं निसज्जा, धातूनं सयनं, तस्मिं हि कोट्ठासे
१० सद्धि रूपेहि—

अज्झं उप्पज्जति^६ चित्तं, अज्झं चित्तं निरुज्झति ।

अवीचिमनुसम्बन्धो, नदीसोतो व वत्तती^७ ति ॥

एवं अभिक्रमादीसु असम्मुह्यहं असम्मोहसम्पज्जं नामा ति ।
निद्रितो अभिक्रमन्ते पटिक्रमन्ते सम्पज्ञानकारी होती ति पदस्स अत्थो ।

१५ आलोकिते विलोकिते ति एत्थ पन आलोकितं नाम पुरतो पेक्खनं,
विलोकितं नाम अनुदिसापेक्खनं । अज्झानि पि हेट्ठा-उपरि-पच्छतो
पेक्खनवसेन ओलोकितउल्लोकितापलोकितानि नाम होन्ति । तानि इध न
गहितानि । सारूपवसेन पन इमानेव द्वे गहितानि । इमिना वा मुखेन
सब्बानि पि तानि गहितानेवा ति ।

२० तत्थ 'आलोकेस्सामी' ति चित्ते उप्पन्ने चित्तवसेनेव अनोलोकेत्वा
अत्थपरिगण्हनं 'सात्थकसम्पज्जं' । तं आयस्मन्तं नन्दं कायसक्खिं
कत्वा वेदितब्बं । वुत्तं^८ हेतं^९ भगवता—

“सचे, भिक्खवे, नन्दस्स पुरत्थिमा दिसा आलोकेतब्बा होति,
सब्बं चेतसा समन्नाहरित्वा नन्दो पुरत्थिमं दिसं आलोकेति—‘एवं मे

१. सन्निरुज्झनेसु-सी०, स्या०, रो० । २. वोस्सज्जनं-म०, रो० । ३. पब्बं पब्बं-
म०, रो० । ४. तिला-रो० । ५. कटकटयन्ता-रो० ; पटपटायन्ता-म० । ६. उप्पज्जते-म० ।
७. पवत्तती-स्या०, म० । ८-८. वुत्तहेतं-म० ।

पुरत्थिमं दिसं आलोकयतो न^१ अभिज्झादोमनस्सा^१ पापका अकुसला धम्मा
अन्वास्सविस्सन्ती' [अ० ३२८३] ति । इतिह सात्थकसम्पजानो होति ।
“सचे, भिक्खवे, नन्दस्स पच्छिमा दिसा, उत्तरा दिसा, दक्खिणा दिसा,
उद्धं, अधो, अनुदिसा आलोकेतब्बा^२ होति, सब्बं चेतसा समन्नाहरित्वा
नन्दो अनुदिसं आलोकेति—एवं मे अनुदिसं आलोकयतो...पे०...सम्पजानो 5
होती” [अ० ३२८३] ति ।

R. 356

अपि च इथा पि पुब्बे वुत्तचेतियदस्सनादिवसेनेव सात्थकता च
सप्पायता च वेदितब्बा ।

कम्मट्ठानस्स पन अविजहनमेव ‘गोचरसम्पजञ्जं’ । तस्मा खन्ध-
धातु-आयतनकम्मट्ठानिकेहि अतनो कम्मट्ठानवसेनेव, कसिणादिकम्मट्ठानिकेहि 10
वा पन कम्मट्ठानसीसेनेव आलोकनविलोकनं कातब्बं—अबन्तरे अत्ता
नाम आलोकेता^३ वा विलोकेता^४ वा नत्थि । ‘आलोकेस्सामी’ ति पन
चित्ते उप्पज्जमाने तेनेव चित्तेन सिद्धिं चित्तसमुट्ठाना वायोधातु विञ्जति
जनयमाना उप्पज्जति । इति चित्तकिरियावायोधातुविप्फारवसेन^५ हेट्ठिमं
अक्खिदलं अधो सीदति, उपरिमं उद्धं लङ्घेति । कोचि यस्तकेन विवरन्तो 15
नाम नत्थि । ततो चक्खुविञ्जाणं दस्सनकिच्चं साधेत्तं उप्पज्जती’ ति
एवं पजाननं पनेत्थ ‘असम्मोहसम्पजञ्जं’ नाम ।

अपि च मूलपरिञ्चा-आगन्तुक-तावकालिकभाववसेन पनेत्थ असम्मोह-
सम्पजञ्जं वेदितब्बं । मूलपरिञ्चा वसेन ताव—

B. 341

भवङ्गावज्जनञ्चेव, दस्सनं सम्पटिच्छनं ।

20

सन्तीरणं वोत्थपनं,^६ जवनं भवति सत्तमं ॥

तत्थ भवङ्गं उपपत्तिभवस्स अङ्गकिच्चं साधयमानं पवत्तति ; तं
आवत्तेत्वा^७ किरियमनोधातु^८ आवज्जनकिच्चं साधयमाना ; तन्निरोधा
चक्खुविञ्जाणं दस्सनकिच्चं साधयमानं ; तन्निरोधा विपाकमनोधातु

१-१. नाभिज्झादोमनस्सा-म० । २. अनुविलोकेतब्बा-म० । ३. आलोकिता-स्या० ।

४. त्रिलोकिता-स्या० । ५. किरिय०-सी०, रो० । ६. वोद्धव्वनं-स्या०, म० ।

७. आवट्ठेत्वा-रो० । ८. किरिया०-रो० ।

सम्पटिच्छनकिञ्च साधयमाना ; तन्निरोधा विपाकमनोविज्ञाणधातु सन्तीरण-
किञ्च साधयमाना ; तन्निरोधा किरियमनोविज्ञाणधातु वोत्थपनकिञ्च
साधयमाना ; तन्निरोधा सत्तक्खतुं जवनं जवति । तत्थ पठमजवने पि
'अयं इत्थी, अयं पुरिसो' ति रज्जनदुस्सनमुत्थनवसेन आलोकितविलोकितं
न होति ; दुतियजवने पि...पे०...सत्तमजवने पि । एतेसु पन, युद्धमण्डले
योधेसु विय, हेट्टुपरियवसेन^१ भिज्जित्वा पतितेसु 'अयं इत्थी, अयं पुरिसो'
ति रज्जनादिवसेन आलोकितविलोकितं होति । एवं तावेत्थ 'मूलपरिज्ञा-
वसेन' असम्मोहसम्पज्जं वेदितब्बं ।

चक्खुद्वारे पन रूपे आपाथगते भवङ्गचलनतो उद्धं सकसककिञ्चनिष्फा-
दनवसेन आवज्जनादीसु उप्पज्जित्वा निरुद्धेसु अवसाने जवनं उप्पज्जति ।
तं पुब्बे उप्पन्नानं आवज्जनादीनं गेहभूते चक्खुद्वारे आगन्तुकपुरिसो विय
होति । तस्स यथा परगेहे किञ्चि याचितुं पविट्ठस्स आगन्तुकपुरिसस्स
गेहसामिकेसु^२ पि तुण्हीमासीनेसु^३ आणाकरणं न युत्तं, एवं आवज्जनादीनं
गेहभूते चक्खुद्वारे आवज्जनादीसु पि^४ अरज्जन्तेसु अदुस्सन्तेसु अमुत्थन्तेसु
च रज्जनदुस्सनमुत्थनं अयुत्तं ति । एवं 'आगन्तुकभाववसेन' असम्मोह-
सम्पज्जं वेदितब्बं ।

यानि पनेतानि चक्खुद्वारे वोत्थपनपरियोसानानि चित्तानि उप्पज्जन्ति,
तानि सद्धि सम्पयुत्तधम्मिहि तत्थ तत्थेव भिज्जन्ति, अज्जमज्जं न पस्सन्ती
ति इतरानि तावकालिकानि होन्ति । तत्थ यथा एकस्मिं घरे सब्बेसु
मानुसकेसु मतेसु अवसेसस्स एककस्स तद्धणं^५ येव^६ मरणधम्मस्स न युत्ता
नच्चगीतादीसु अभिरति नाम, एवमेव एकद्वारे ससम्पयुत्तेसु आवज्जनादीसु तत्थ
तत्थेव मतेसु अवसेसस्स तद्धणं येव मरणधम्मस्स जवनस्सा पि रज्जन-
दुस्सनमुत्थनवसेन अभिरति नाम न युत्ता ति । एवं 'तावकालिकभाव-
वसेन' असम्मोहसम्पज्जं वेदितब्बं ।

अपि च खन्धायतनधातुपच्चयपच्चवेक्खणवसेनपेतं वेदितब्बं । एत्थ हि
चक्खु चेव रूपानि च रूपक्खन्धो, दस्सनं विज्ञाणक्खन्धो, तंसम्पयुत्ता

१. हेट्टुपरियवसेन-म० । २. गेहसामिकेसु-म० । ३. तुण्हीमासीनेसु-म० ।

४. सु० पोत्थके नत्थि । ५-५. तद्धनज्जेव-स्या०, म० ।

वेदना वेदनाक्खन्धो, सञ्जा सञ्जाक्खन्धो, फस्सादिका सङ्खारक्खन्धो ।
एवमेतेसं पञ्चन्नं खन्धानं समवाये आलोकनविलोकनं पञ्जायति । तत्थ
को एको आलोकेति ? को विलोकेति ?

तथा चक्खु चक्खायतनं, रूपं रूपायतनं, दस्सनं मनायतनं, वेदनादयो
तंसम्पयुत्ता धम्मा धम्मायतनं । एवमेतेसं चतुन्नं आयतनानं समवाये 5 R. 358
आलोकनविलोकनं पञ्जायति । तत्थ को एको आलोकेति ? को विलोकेति ?

तथा चक्खु चक्खुधातु, रूपं रूपधातु, दस्सनं चक्खुविज्जाणधातु,
तंसम्पयुत्ता वेदनादयो धम्मा धम्मधातु । एवमेतासं चतुन्नं धातूनां समवाये
आलोकनविलोकनं पञ्जायति । तत्थ को एको आलोकेति ? को विलोकेति ?

तथा चक्खु निस्सयपच्चयो, रूपं आरम्मणपच्चयो, आवज्जनं अनन्तर- 10
समनन्तरानन्तररूपनिस्सयनत्थिविगतपच्चयो, आलोको उपनिस्सयपच्चयो,
वेदनादयो सहजातादिपच्चया । एवमेतेसं पच्चयानं समवाये आलोकनविलोकनं
पञ्जायति । तत्थ को एको आलोकेति ? को विलोकेतीति ? एवमेत्थ
खन्धायतनधातुपच्चयपच्चवेक्खणवसेना पि असम्मोहसम्पज्जं वेदितब्बं ।

सम्मिज्जिते^१ पसारिते ति पब्बानं सम्मिज्जनपसारणे । तत्थ 15
चित्तवसेनेव सम्मिज्जनपसारणं अकत्वा हत्थपादानं सम्मिज्जनपसारणपच्चया
अत्थानत्थं परिगहेत्वा^२ तत्थ^३ अत्थपरिगण्हनं 'सात्थकसम्पज्जं' । तत्थ
हत्थपादे अतिचिरं सम्मिज्जित्वा वा^४ पसारेत्वा एव वा ठितस्स खणे
खणे वेदना उप्पज्जन्ति, चित्तं एकगतं न लभति, कम्मट्ठानं परिपतति,
विसेसं नाधिगच्छति ; काले सम्मिज्जन्तस्स काले पसारेन्तस्स पन ता वेदना 20
नूप्पज्जन्ति,^५ चित्तं एकगं होति, कम्मट्ठानं फाति गच्छति, विसेसमधिगच्छती
ति । एवं 'अत्थानत्थपरिगण्हनं' वेदितब्बं । अत्थे पन सति पि सप्पाया-
सप्पायं परिगहेत्वा सप्पायपरिगण्हनं 'सप्पायसम्पज्जं' ।

B. 343

तत्रायं नयो—महाचेतियङ्गणे किर दहरभिकखू सज्झायं गण्हन्ति ।
तेसं पिट्ठिपस्से दहरभिकखुनियो धम्मं सुणन्ति । तत्रेको दहरो हत्थं 25

१. सम्मिज्जिते-म० । २. परिगण्हित्वा-सी० । ३. म० पोत्थके नत्थि । ४. सु०
पोत्थके नत्थि । ५. नूप्पज्जन्ति-स्या०, म० ।

R. 359

पसारेन्तो कायसंसगं पत्वा तेनेव कारणेन गिही जातो । अपरो भिक्खु पादं पसारेन्तो अग्गिम्हि पसारेसि । अट्ठि आहच्च पादो भायि । अपरो भिक्खु वम्मिके पसारेसि । सो आसीविसेन दट्ठो । अपरो भिक्खु चीवरकुटिदण्डके पसारेसि । तं मणिसप्पो डसि । तस्मा एवरूपे
5 असप्पाये अपसारेत्वा सप्पाये पसारेतब्बं । इदमेत्थ सप्पायसम्पज्जं ।

‘गोचरसम्पज्जं’ पन महाथेरवत्थुना दीपेतब्बं—महाथेरो किर दिवाट्टाने निसिन्नो अन्तेवासिकेहि सद्धि कथयमानो सहसा हत्थं सम्मिञ्जित्वा पुन यथाट्टाने ठपेत्वा सणिकं सम्मिञ्जेसि । तं अन्तेवासिका पुच्छिषु—
“कस्मा, भन्ते, सहसा हत्थं सम्मिञ्जित्वा पुन यथाट्टाने ठपेत्वा सणिकं
10 सम्मिञ्जित्वा”^१ ति ? “यतो पट्ठाय अहं, आवुसो, कम्मट्ठानं मनसिकातुं आरद्धो, न मे कम्मट्ठानं मुञ्चित्वा हत्थो सम्मिञ्जितपुब्बो । इदानीं पन मे तुम्हेहि सद्धि कथयमानेन कम्मट्ठानं मुञ्चित्वा सम्मिञ्जितो । तस्मा पुन यथाट्टाने ठपेत्वा सम्मिञ्जेसि”^२ ति । “साधु, भन्ते, भिक्खुना नाम एवरूपेन भवितब्बं” ति । एवमेत्था पि कम्मट्ठानाविजहनमेव ‘गोचर-
15 सम्पज्जं’ ति वेदितब्बं ।

‘अब्भन्तरे अत्ता नाम कोचि सम्मिञ्जेन्तो वा पसारेन्तो वा नत्थि । वुत्तप्पकारचित्तकिरियावायोधातुविष्कारेण पन, सुत्ताकड्डुनवसेन दाहयन्तस्स हत्थपादचलनं विय, सम्मिञ्जनपसारणं होती’ ति परिजाननं पनेत्थ ‘असम्मोहसम्पज्जं’ ति वेदितब्बं ।

20 सङ्घाटिपत्तचीवरधारणे ति एत्थ सङ्घाटिचीवरानं निवासनपारुपन-वसेन पत्तस्स भिक्खापटिग्गहणादिवसेन परिभोगो ‘धारणं’ नाम । तत्थ सङ्घाटिचीवरधारणे ताव निवासेत्वा पारुपित्वा च पिण्डाय चरतो “आमिसलाभो सीतस्स पटिघाताया” ति आदिना नयेन भगवता वुत्तप्पकारो येव च अत्थो ‘अत्थो’ नाम । तस्स वसेन ‘सात्थकसम्पज्जं’ वेदितब्बं ।

B. 344

25

उण्हपकतिकस्स पन दुब्बलस्स च चीवरं सुखुमं सप्पायं, सीतालुकस्स घनं दुपट्ठं; विपरीतं असप्पायं । यस्स कस्सचि जिण्णं असप्पायमेव ।

अग्गळादिदानेन हिस्स तं पळिबोधकरं होति । तथा पत्तुण्णदुकूलादिभेदं^१
चोरानं लोभनीयचीवरं । तादिसं हि अरञ्जे एकस्स^२ निवासन्तरायकरं
जीवितन्तरायकरञ्चा पि होति । निप्परियायेन पन यं निमित्तकम्मादि-
मिच्छाजीववसेन उप्पन्नं, यञ्चस्स सेवमानस्स अकुसला धम्मा अभिवड्ढन्ति,
कुसला धम्मा परिहायन्ति, तं असप्पायं ; विपरीतं सप्पायं । तस्स वसेनेत्थ 5
'सप्पायसम्पज्जं' कम्मट्ठानाविजहनवसेनेव च 'गोचरसम्पज्जं' वेदितव्वं ।

अब्भन्तरे अत्ता नाम कोचि चीवरं पारुपन्तो नत्थि । वुत्तप्पकार-
चित्तकिरियावायोधातुविप्फारेनेव पन चीवरपारुपनं होति । तत्थ चीवरस्मि
अचेतनं, कायो पि अचेतनो । चीवरं न जानाति—'मया कायो पारुपितो'
ति, कायो पि न जानाति—'अहं चीवरेन पारुपितो' ति । धातुयो व 10
धातुसमूहं पटिच्छादेन्ति, पटपिलोतिकाय पोत्थकरूपपटिच्छादने विय ।
तस्मा नेव सुन्दरं चीवरं लभित्वा सोमनस्सं कातव्वं, न असुन्दरं लभित्वा
दोमनस्सं । नागवम्मिकचेतियरुक्खादीसु हि केचि मालागन्धधूपवत्थादीहि^३
सक्कारं करोन्ति, केचि गूथमुत्तकद्मदण्डसत्थप्पहारादीहि असक्कारं । न तेन^४
वम्मिकरुक्खादयो सोमनस्सं वा दोमनस्सं वा करोन्ति । एवमेव नेव 15
सुन्दरं चीवरं लभित्वा सोमनस्सं कातव्वं, न असुन्दरं लभित्वा दोमनस्सं ति ।
एवं पवत्तपटिसङ्खानवसेनेत्थ 'असम्मोहसम्पज्जं' वेदितव्वं ।

पत्तधारणे पि पत्तं सहसा व अगहेत्वा 'इमं गहेत्वा पिण्डाय चरमानो
भिक्षुं लभिस्सामी' ति एवं पत्तगहणपच्चया पटिलभितव्वअत्थवसेन
'सात्थकसम्पज्जं' वेदितव्वं । किसदुब्बलसरीरस्स पन गरुपत्तो 20
असप्पायो ; यस्स कस्सचि चतुपञ्चगण्डिकाहतो दुब्बिसोधनीयो असप्पायो
व । दुद्धोत्तपत्तो हि न वट्ठति ; तं धोवन्तस्सेव चस्स पळिबोधो होति ।
मणिवण्णपत्तो पन लोभनीयो चीवरे वुत्तनयेनेव असप्पायो । निमित्त-
कम्मादिवसेन पन लद्धो, यञ्चस्स सेवमानस्स अकुसला धम्मा अभिवड्ढन्ति,
कुसला धम्मा परिहायन्ति, अयं एकन्तासप्पायो व ; विपरीतो सप्पायो । 25

१. पट्टण्णदुकूलादिभेदं—म०, रो० । २. एकस्स—सु० । ३. ०धूम०—रो० ।

४. तेहि—म० ; ते—रो० ।

तस्स वसेनेत्थ 'सप्पायसम्पज्जं' कम्मट्टानाविजहनवसेनेव 'गोचरसम्पज्जं' वेदितब्बं ।

B. 345

अब्भन्तरे अत्ता नाम कोचि पत्तं गण्हन्तो नत्थि । वुत्तप्पकारचित्त-
किरियावायोधातुविष्कारवसेनेव पन पत्तगहणं नाम होति । तत्थ पत्तो पि
5 अचेतनो, हत्था पि अचेतना । पत्तो न जानाति—'अहं हत्थेहि गहितो'
R. 361 ति । हत्था पि न जानन्ति—'पत्तो अम्हेहि गहितो' ति । धातुयो व
धातुसमूहं गण्हन्ति, सण्डासेन अग्गिवणपत्तगहणे विया ति । एवं पवत्त-
पटिसङ्ख्यानवसेनेत्थ 'असम्मोहसम्पज्जं' वेदितब्बं ।

अपि च यथा छिन्नहत्थपादे वणमुखेहि पग्घरितपुब्बलोहितकिमिकुले
10 नीलमक्खिकसम्परिकिण्णे अनाथसालायं अनाथमनुस्से दिस्वा दयालुका
पुरिसा तेसं वणबन्धपट्टचोळकानि^१ चेव कपालादीहि च भेसज्जानि
उपनामेन्ति । तत्थ चोळकानि पि केसञ्चि सण्हानि केसञ्चि थूलानि
पापुणन्ति । भेसज्जकपालकानि पि केसञ्चि सुसण्ठानानि केसञ्चि
दुस्सण्ठानानि पापुणन्ति । न ते तत्थ सुमना वा होन्ति दुम्मना वा ।
15 वणपटिच्छादनमत्तेनेव हि चोळकेन, भेसज्जपरिग्गहणमत्तेनेव^२ कपालकेन तेसं
अत्थो । एवमेव यो भिक्खु वणचोळकं विय चीवरं, भेसज्जकपालकं विय
च पत्तं, कपाले भेसज्जमिव च पत्ते लद्धभिक्खं सल्लक्खेति—अयं सङ्घाटिपत्त-
चीवरधारणे असम्मोहसम्पज्जंनेन उत्तमसम्पज्जानकारी ति वेदितब्बो^३ ।

असितादीसु असिते ति पिण्डपातादिभोजने । पीते ति यागुआदि-
20 पाने । खायिते ति पिट्ठखज्जकादिखादने । सायिते ति मधुफाणितादि-
सायने । तत्थ "नेव दवाया" ति आदिना नयेन वुत्तो अट्टविधो पि
अत्थो 'अत्थो' नाम । तस्स वसेन 'सात्थकसम्पज्जं' वेदितब्बं ।

लूखपणीततित्तमधुरादीसु^४ पन येन भोजनेन यस्स अफासु होति, तं
तस्स असप्पायं । यं पन निमित्तकम्मादिवसेन पटिलद्धं, यञ्चस्स भुञ्जतो
25 अकुसला धम्मा अभिवड्ढन्ति, कुसला धम्मा परिहायन्ति, तं एकन्तं

१. वणपट्ट०-सु०, रो० । २. ०पटिग्गहण०-रो० । ३. वेदितब्बा-म० ।

४. ०तित्तक०-स्या० ।

असप्पायमेव; विपरीतं सप्पायं । तस्स वसेनेत्थ 'सप्पायसम्पज्जं' कम्मट्टानाविजहनवसेनेव च 'गोचरसम्पज्जं' वेदितव्वं ।

अबन्तरे अत्ता नाम कोचि भुञ्जको नत्थि । वुत्तप्पकारचित्त-
किरियावायोधातुविष्कारेनेव पन पत्तपटिग्गहणं नाम होति । चित्त-
किरियावायोधातुविष्कारेनेव हत्थस्स पत्ते ओतारणं^१ नाम होति । 5 R. 362
चित्तकिरियावायोधातुविष्कारेनेव आलोपकरणं, आलोपउद्धरणं, मुखविवरणञ्च
होति । न कोचि कुञ्चिकाय, न यन्तकेन हनुकट्टीनि^२ विवरति ।
चित्तकिरियावायोधातुविष्कारेनेव आलोपस्स मुखे ठपनं, उपरिदन्तानं
मुसलकिच्चसाधनं, हेट्टादन्तानं उदुक्खलकिच्चसाधनं, जिह्वाय हत्थकिच्च-
साधनञ्च होति । इति नं तत्थ अग्गजिह्वाय तनुक्खेत्थो मूलजिह्वाय 10
बहलखेत्थो मक्खेति । तं हेट्टा दन्तउदुक्खले जिह्वाहत्थपरिवत्तितं
खेउदकतेमितं उपरिदन्तमुसलसञ्चुण्णितं कोचि कटच्छुना वा दब्बिया वा
अन्तो पवेसेन्तो नाम नत्थि; वायोधातुया व^३ पविसति । पविट्ठं पविट्ठं कोचि
पलालसन्धरं कत्वा धारेन्तो नाम नत्थि; वायोधातुवसेनेव तिट्ठति । ठितं
ठितं कोचि उद्धनं कत्वा अग्गि जालेत्वा पचन्तो नाम नत्थि; तेजोधातुया 15
व पच्चति । पक्कं पक्कं कोचि दण्डकेन वा यट्ठिया वा बहिनीहारको नाम
नत्थि; वायोधातु येव नीहरति । इति वायोधातु अतिहरति च वीतिहरति
च धारेति च परिवत्तेति च सञ्चुण्णेति च विसोसेति च नीहरति च ।
पठवीधातु धारेति च परिवत्तेति च सञ्चुण्णेति च विसोसेति च नीहरति
च । आपोधातु स्नेहेति^४ च अल्लत्तञ्च अनुपालेति । तेजोधातु अन्तो- 20
पविट्ठं परिपाचेति । आकासधातु अञ्जसो होति । विज्जाणधातु तत्थ
तत्थ सम्मापयोगमन्वाय आभुजती ति । एवं पवत्तपटिसङ्खानवसेनेत्थ
'असम्मोहसम्पज्जं' वेदितव्वं ।

अपि च गमनतो, परियेसनतो, परिभोगतो, आसयतो, निधानतो,
अपरिपक्कतो, परिपक्कतो, फलतो, निस्सन्दनतो^५, सम्मक्खनतो^६ ति एवं 25

१. ओतरणं-सी० । २. हनुकट्टि-म० । ३. सु० पोत्थके नत्थि । ४. सिनेहेति-म० ।

५. निस्सन्दतो-स्या०, सु०, रो० । ६. सल्लक्खणतो-म०; सम्मक्खणतो-रो० ।

दसविधपटिकूलभावपञ्चवेक्षणतो^१ पेत्य 'असम्मोहसम्पज्जं' वेदितब्बं ।
वित्थारकथा पनेत्थ विसुद्धिमग्गे आहारपटिकूलसञ्जानिद्देसतो गहेतब्बा ।

उच्चारपस्सावकम्मे ति उच्चारस्स च पस्सावस्स च करणे । तत्थ
पक्ककाले उच्चारपस्सावं अकरोन्तस्स सकलसरीरतो सेदा मुच्चन्ति, अक्खीनि
५ भमन्ति, चित्तं न एकगं होति, अञ्जे च रोगा उप्पज्जन्ति ; करोन्तस्स पन
सब्बं तं न होती ति अयमेत्थ अत्थो । तस्स वसेन 'सात्यकसम्पज्जं'
वेदितब्बं ।

B. 347

R. 363

अट्टाने उच्चारपस्सावं करोन्तस्स पन आपत्ति होति, अयसो वड्ढति,
जीवितन्तरायो होति ; पतिरूपे ठाने करोन्तस्स सब्बं तं न होती ति
१० इदमेत्थ सप्पायं । तस्स वसेन 'सप्पायसम्पज्जं' कम्मट्टानाविजहनवसेनेव
च 'गोचरसम्पज्जं' वेदितब्बं ।

अव्वन्तरे अत्ता नाम कोचि^२ उच्चारपस्सावकम्मं करोन्तो नत्थि ।
चित्तकिरियावायोधातुविष्कारवसेनेव^३ पन उच्चारपस्सावकम्मं होति । यथा
पन पक्के गण्डे गण्डभेदेन पुब्बलोहितं अकामताय निक्खमति, यथा च
१५ अतिभरिता उदकभाजना उदकं अकामताय निक्खमति, एवं पक्कासयमुत्त-
वत्थीसु सन्निचिता उच्चारपस्सावा वायुवेगसमुप्पीळ्ळिता^४ अकामताय पि
निक्खमन्ति । सो पनायं एवं निक्खमन्तो उच्चारपस्सावो नेव तस्स भिक्खुनो
अत्तनो होति न परस्स ; केवलम्पन सरीरनिस्सन्दो व होति । यथा किं ?
यथा^५ उदककुम्भतो पुराणउदकं छड्ढेन्तस्स नेव तं अत्तनो होति न परेसं,
२० केवलं पटिजग्गनमत्तमेव^६ होति^७, एवं ति^८ । एवं पवत्तपटिसङ्खानवसेनेत्थ
'असम्मोहसम्पज्जं' वेदितब्बं ।

गतादीसु गते ति गमने । ठिते ति ठाने । निसिन्ने ति निसज्जाय ।
सुत्ते ति सयने । तत्थ अभिक्कन्तादीसु^९ वुत्तनयेनेव सम्पज्जानकारिता वेदितब्बा ।

१. दसविधं पटिकूलभावं पञ्चवेक्षणतो-सु० । २. स्या०, सु०, रो० पोत्यकेसु
नत्थि । ३. किरिय०-सी० । ४. विष्कारेनेव-सी०, स्या० । ५. समुप्पीलिता-स्या० ।
६. सु० पोत्यके नत्थि । ७. पटिजग्गनमत्तमेव-म० । ८. होती ति-सी०, स्या० ।
९-१०. सी०, स्या० पोत्यकेसु नत्थि । १०. अभिक्कमन्तादीसु-सु०, रो० ।

अयं पनेत्थ अपरो पि नयो—एको हि भिक्खु गच्छन्तो अञ्जं चिन्तेन्तो अञ्जं वितक्केन्तो गच्छति । एको कम्मट्ठानं अविस्सज्जेत्वा व गच्छति । तथा एको भिक्खु^१ तिट्ठन्तो, निसीदन्तो, सयन्तो अञ्जं चिन्तेन्तो अञ्जं वितक्केन्तो सयति । एको कम्मट्ठानं अविस्सज्जेत्वा व सयति ।

एतकेन पन न पाकटं होती ति चङ्कमेन दीपयिसु । यो हि भिक्खु 5
चङ्कमनं ओतरित्वा चङ्कमनकोटियं ठितो परिगण्हाति^२ ; 'पाचीनचङ्कमन-
कोटियं पवत्ता रूपारूपधम्मा पच्छिमचङ्कमनकोटिं अप्पत्वा एत्थेव निरुद्धा,
पच्छिमचङ्कमनकोटियं पवत्ता पि पाचीनचङ्कमनकोटिं अप्पत्वा एत्थेव निरुद्धा,
चङ्कमनवेमज्जे पवत्ता उभो कोटियो अप्पत्वा एत्थेव निरुद्धा, चङ्कमने पवत्ता
रूपारूपधम्मा ठानं अप्पत्वा एत्थेव निरुद्धा, ठाने पवत्ता निसज्जं, निसज्जाय 10
पवत्ता सयनं अप्पत्वा एत्थेव निरुद्धा' ति एवं परिगण्हन्तो परिगण्हन्तो येव
चित्तं भवङ्गं ओतारेति ; उट्ठहन्तो कम्मट्ठानं गहेत्वा व उट्ठाति—अयं भिक्खु
गतादीसु सम्पजानकारी नाम होती ति । एवं पन सुत्ते कम्मट्ठानं अविभूतं
होति । कम्मट्ठानं अविभूतं न कातब्बं । तस्मा यो भिक्खु याव
सक्कोति ताव चङ्कमित्वा ठत्वा निसीदित्वा सयमानो एवं परिगणहेत्वा 15
सयति—'कायो अचेतनो, मञ्चो अचेतनो । कायो न जानाति—अहं
मञ्चे सयितो ति । मञ्चो पि न जानाति—मयि कायो सयितो ति ।
अचेतनो कायो अचेतने मञ्चे सयितो' ति । एवं परिगण्हन्तो परिगण्हन्तो
एव चित्तं भवङ्गं ओतारेति, पबुज्झमानो कम्मट्ठानं गहेत्वा व पबुज्झति ।
अयं सुत्ते सम्पजानकारी नाम होती^३ ति^३ । 20

R. 364

B. 348

जागरिते ति जागरणे । तत्थ 'किरियामयपवत्तस्स अप्पवत्तिया
सति जागरितं नाम न होति ; किरियामयपवत्तवल्लजे^४ पवत्तन्ते जागरितं
नाम होती' ति परिगण्हन्तो भिक्खु जागरिते सम्पजानकारी नाम होति ।
अपि च रत्तिन्दिवं^५ छ कोट्ठासे कत्वा पञ्च कोट्ठासे जग्गन्तो पि जागरिते
सम्पजानकारी नाम होति । 25

25

१. सु०, रो० पोत्थकेसु नत्थि । २. परिगण्हाति—स्या०, म०, रो० । ३-३. होति—म० ।

४. वल्लजे—म० । ५. रत्तिन्दिवं—सु० ।

भासिते ति कथने । तत्थ 'उपादारूपस्स सदायतनस्स अप्पवत्ते सति भासितं नाम न होति ; तस्मिं पवत्तन्ते होती' ति परिग्गाहको भिक्खु भासिते सम्पजानकारी नाम होति । विमुत्तायतनसीसेन धम्मं देसेन्तो पि द्वीत्तिस तिरच्छानकथा पहाय दसकथावत्थुनिस्सित^१ कथं^२ कथेन्तो पि
5 भासिते सम्पजानकारी नाम होति ।

तुण्हीभावे ति अकथने । तत्थ 'उपादारूपस्स सदायतनस्स पवत्तियं सति तुण्हीभावो नाम नत्थि ; अप्पवत्तियं होती' ति परिग्गाहको भिक्खु तुण्हीभावे सम्पजानकारी नाम होति । अट्ठितिसारम्मणेसु^३ चित्तसचियं कम्मट्ठानं गहेत्वा निसिन्नो पि दुतियज्झानं समापन्नो पि तुण्हीभावे सम्प-
10 जानकारी येव नाम होति ।

एत्थ च एको इरियापथो द्वीसु ठानेसु आगतो । सो हेट्ठा अभिक्कन्ते पटिक्कन्ते ति एत्थ भिक्खाचारगामं गच्छतो च आगच्छतो च अट्ठानगमन-
वसेन कथितो । गते ठिते निसिन्ने ति एत्थ विहारे चुण्णिकपादुद्वारइरिया-
पथवसेन कथितो ति वेदितब्बो ।

15 २१. तत्थ कतमा सती ति आदिसब्बं उत्तानत्थमेव ।

२३. सो विवित्तं ति इमिना किं दस्सेति ? एतस्स भिक्खुनो उपासनट्ठानं योगपथं सप्पायसेनासनं दस्सेति । यस्स हि अब्भन्तरे एत्तका गुणा अत्थि, तस्स अनुच्छविको अरञ्जवासो । यस्स पन ते नत्थि, तस्स अननुच्छविको । एवरूपस्स हि अरञ्जवासो कालमक्कटअच्छतरच्छदीपि-
20 मिगादीनं अटविवाससदिसो होति । कस्मा ? इच्छाय ठत्वा पविट्ठत्ता । तस्स हि अरञ्जवासमूलको कोचि अत्थो नत्थि ; अरञ्जवासश्चेव आरञ्जके च दूसेति ; सासने अप्पसादं उप्पादेति । यस्स पन अब्भन्तरे एत्तका गुणा अत्थि, तस्सेव सो^३ अनुच्छविको । सो हि अरञ्जवासं निस्साय विपस्सनं पट्टपेत्वा अरहत्तं गणित्वा परिनिब्बाति, सकलं^४ अरञ्जवासं^५
25 उपसोमेति, आरञ्जिकानं सीसं धोवति, सकलसासनं पसारेति^६ ।

B. 349,
R. 365

१-१. ०निस्सितकथं-म०, रो० । २. अट्ठितिसाय आरम्मणेसु-म०, रो० । ३. सु० पोत्थके नत्थि । ४-४. सकलअरञ्जवासं-स्या०, म० । ५. पसादेति-रो० ।

तस्मा सत्था एवरूपस्स हि^१ भिक्खुनो उपासनट्ठानं योगपथं सप्पायसेनासनं दस्सेन्तो सो विवित्तं सेनासनं भजती ति आदिमाह । तत्थ विवित्तं ति सुञ्जं अप्पसद्दं अप्पनिग्घोसं । एतमेव हि अत्थं दस्सेतुं तच्च अनाकिण्णं ति आदि वुत्तं । तत्थ अनाकिण्णं ति असङ्घिण्णं असम्बाधं । तत्थ यस्स सेनासनस्स समन्ता^२ गावुतम्पि अड्डयोजनम्पि ५ पब्बतगहनं^३ वनगहनं^३ नदीगहनं^३ होति, न कोचि अवेलाय उपसङ्कमितुं सक्कोति—इदं सन्तिके पि अनाकिण्णं नाम । यं पन अड्डयोजनिकं वा योजनिकं वा होति—इदं दूरताय एव अनाकिण्णं नाम होति ।

२४. सेति चेव आसति च एत्था ति सेनासनं । तस्स पभेदं दस्सेतुं मञ्चो पीठं ति आदि वुत्तं । तत्थ मञ्चो ति चत्तारो मञ्चा— १० मसारको, बुन्दिकाबद्धो, कुलीरपादको^४, आहच्चपादको ति । तथा पीठं । भिसी ति पञ्च भिसियो—उण्णाभिसि, चोळभिसि^५, वाकभिसि, तिणभिसि, पण्णभिसी ति । विम्बोहनं ति सीसूपधानं^६ वुत्तं । तं वित्थारतो विदत्थिचतुरङ्गुलं वट्ठति, दीघतो मञ्चवित्थारप्पमाणं । विहारो ति समन्ता परिहारपथं अन्तो येव रत्तिट्ठानदिवाट्ठानानि दस्सेत्वा कतसेनासनं । अड्डयोगो १५ R. 366 ति सुपण्णवङ्कगेहं । पासादो ति द्वे कण्णिकानि गहेत्वा कतो दीघपासादो । अट्ठो ति पटिराजादिपटिबाहनत्थं इट्ठकाहि कतो बहलभित्तिको चतुपञ्चभूमिको पतिस्सयविसेसो । माळो ति भोजनसालसदिसो^७ मण्डलमाळो ; विनयट्ठ-कथायम्पन^८ एककूटसङ्गहितो चतुरस्सपासादो ति वुत्तं । लेणं ति पब्बतं खणित्वा वा पम्भारस्स अप्पहोनकट्टाने कूटं^९ उट्ठापेत्वा वा कतसेनासनं । २० गुहा ति भूमिदरि वा यत्थ रत्तिन्दिवं दीपं लद्धं वट्ठति, पब्बतगुहा वा भूमिगुहा वा । रुक्खमूलं ति रुक्खस्स हेट्ठा परिक्खित्तं वा अपरिक्खित्तं वा । वेळुगुम्भो ति वेळुगच्छो । यत्थ वा पन भिक्खु पटिकमन्ती ति ठपेत्वा वा एतानि मञ्चादीनि यत्थ भिक्खू सन्निपतन्ति, यं तेसं सन्निपातारहट्ठानं, सब्वमेतं सेनासनं । २५

१. स्या०, म० पोत्थकेसु नत्थि । २. सामन्ता-सी०, स्या० । ३. ०गहनं-सी० ।

४. कुलीरपादको-सी० । ५. चोल०-म० । ६. सीसूपधानं-सु० ; सीसूपधानं-म० ; सीसूपधानं-रो० । ७. भोजनसालासदिसो-सी०, रो० । ८. विनयट्ठकथायं-स्या०, म० ।

९. कूटं-स्या०, म० ; कुट्टं-रो० ।

२५. भजती ति उपेति । सम्भजती ति तत्थ अभिरतिवसेन अनुक्कण्ठितो सुट्ठु उपेति । सेवती ति निवासनवसेन सेवति निसेवती ति अनुक्कण्ठमानो सन्निसितो हुत्वा सेवति । संसेवती ति सेनासनवत्तं सम्पादेन्तो सम्मा सेवति ।

२६. इदानी यन्तं विवित्तं ति वुत्तं, तस्स पभेदं दस्सेतुं अरञ्जं रुक्खमूलं ति आदि आरद्धं । तत्थ अरञ्जं ति विनयपरियायेन ताव "ठपेत्वा गामञ्च गामूपचारञ्च अवसेसं अरञ्जं" [पारा० ५७] ति आगतं । सुत्तन्तपरियायेन आरञ्जिकभिक्षुं सन्धाय "आरञ्जकं नाम सेनासनं पञ्चधनुसतिकं पच्छिमं" [पाचि० २४२] ति आगतं । विनयसुत्तन्ता पन
- १० उभो पि परियायदेसना नाम । अभिधम्मो निप्परियायदेसना ति^१ अभिधम्मपरियायेन अरञ्जं दस्सेतुं निक्खमित्वा बहि इन्दखीला ति वुत्तं ; इन्दखीलतो बहि निक्खमित्वा ति अत्थो ।

२७. रुक्खमूलादीनं पकतिया च सुविज्जेय्यभावतो रुक्खमूलं येव रुक्खमूलं ति आदि वुत्तं । अपि चेत्थ रुक्खमूलं ति यं किञ्चि सन्दच्छायं^२
- १५ विवित्तं रुक्खमूलं । पब्बत्तं ति सेलं । तत्थ हि उदकसोण्डीसु उदककिच्चं कत्वा सीताय रुक्खच्छायाय निसिन्नस्स नानादिसासु खायमानासु^३ सीतेन वातेन बीजियमानस्स^४ चित्तं एकगं होति । कन्दरं ति कं वुच्चति उदकं, तेन दरितं उदकेन भिन्नं पब्बत्तपदेसं ; यं नितुम्बं^५ ति पि नदीकुञ्जं ति पि वदन्ति । तत्थ हि रजतपट्टसदिसा वालिका होन्ति, मत्थके मणिवितानं
- २० विय वनगहनं, मणिकखन्धसदिसं उदकं सन्दति । एवरूपं कन्दरं ओरुह पानीयं पिवित्वा गत्तानि सीतं कत्वा वालिकं उस्सापेत्वा पंसुकूलचीवरं पञ्जापेत्वा निसिन्नस्स समणधम्मं करोतो चित्तं एकगं होति । गिरिगुहं ति द्विन्नं पब्बतानं अन्तरं, एक्कस्मि येव वा उमङ्गसदिसं^६ महाविवरं । सुसानलक्खणं विसुद्धिमग्गे [विसु० ५१] वुत्तं ।

२८. वनपत्थं ति गामन्तं अतिक्रमित्वा मनुस्सानं अनुपचारट्ठानं, यत्थ न कसन्ति न वपन्ति । तेनेवस्स निद्देसे "वनपत्थं ति दूरानमेतं

१. आरञ्जिकं भिक्षुं—म० ; आरञ्जकं भिक्षुं—रो० । २. स्या० पोत्थके नत्थि ।

३. सीतच्छायं—म०, रो० । ४. खायमानासु पि—स्या० । ५. बीजियमानस्स—म० ; विजियमानस्स—स्या० । ६. नितुम्बं—रो० । ७. उम्मगगसदिसं—सी०, रो० ।

सेनासनानं अधिवचनं" ति आदि वुत्तं । यस्मा वा रुक्खमूलादीसु
इदमेवेकं भाजेत्वा दस्सितं, तस्मास्स^१ निक्खेपपटिपाटिया निद्देसं अक्त्वा
सब्बपरियन्ते निद्देसो कतो ति वेदितब्बो । अब्भोकासं ति अच्छन्नं ।
आकङ्खमानो पनेत्थ चीवरकुटिं कत्वा वसति । पलालपुञ्जं ति पलालरासि ।
महापलालपुञ्जतो हि पलालं निक्कट्ठित्वा पम्भारलेणसदिसे आलये करोन्ति, 5
गच्छगुम्बादीनम्पि उपरि पलालं पक्खपित्वा हेट्ठा निसिन्ना समणधम्मं
करोन्ति; तं सन्धायेतं वुत्तं ।

वनपत्थनिद्देसे सलोमहंसानं ति यत्थ पविट्ठस्स लोमहंसो उप्पज्जति;
एवरूपानं भिसनकसेनासनानं^२ । परियन्तानं ति दूरभावेन परियन्ते
ठितानं । न मनुस्सूपचारानं^३ ति कसनवपनवसेन मनुस्सेहि उपचरितब्बं 10
वनन्तं अतिक्रमित्वा ठितानं । दुरभिसम्भवानं ति अलद्धविवेकस्सादेहि
अभिभूय^४ वसितुं नसक्कुण्य्यानं ।

२९. अप्पसद्दादिनिद्देसे अप्पसद्दं ति वचनसद्देन अप्पसद्दं ।

३०. अप्पनिग्घोसं ति नगरनिग्घोससद्देन अप्पनिग्घोसं । यस्मा
पन उभयम्पेतं सद्दुत्तेन एकं, तस्मास्स निद्देसे "यदेव तं अप्पसद्दं तदेव तं 15
अप्पनिग्घोसं" ति वुत्तं । विजनवातं ति अनुसञ्चरणजनस्स सरीरवातेन
विरहितं । विजनवादं ति पि पाठो; अन्तोजनवादेन विरहितं ति अत्थो ।
यस्मा पन यं अप्पनिग्घोसं, तदेव जनसञ्चरणेन च जनवादेन च विरहितं
होति, तस्मास्स निद्देसे "यदेव तं अप्पनिग्घोसं तदेव तं विजनवातं" ति
वुत्तं । मनुस्सराहसेय्यकं ति मनुस्सानं रहस्सकिरियट्ठानियं । यस्मा 20
पन तं जनसञ्चरणरहितं होति, तेनस्स निद्देसे "यदेव तं विजनवातं तदेव
तं मनुस्सराहसेय्यकं" ति वुत्तं । पटिसल्लानसारूप्यं ति विवेकानुरूपं ।
यस्मा पन तं नियमेनेव मनुस्सराहसेय्यकं होति, तस्मास्स निद्देसे "यदेव तं
मनुस्सराहसेय्यकं तदेव तं पटिसल्लानसारूप्यं" ति वुत्तं ।

R. 368

B. 352

३१. अरञ्जगतादिनिद्देसे अरञ्जं वुत्तमेव । तथा रुक्खमूलं । 25
अवसेसम्पन सब्बम्पि सेनासनं सुञ्जागारेन सङ्गहितं ।

१. तस्मा तस्स-स्या० ।

२. भोसनक०-म० ।

३. मनुस्सुपचारानं-स्या० ।

४. अभिभूय-रो० ।

३२. पल्लङ्गं आभुजित्वा ति समन्ततो ऊरुबद्धासनं बन्धित्वा । उजुं
कायं पणिधाय ति उपरिमं सरीरं उजुं^१ ठपेत्वा अट्टारस पिट्टिकण्टके
कोटिया कोटिं पटिपादेत्वा । एवं हि निसिन्नस्स चम्ममंसनहारुनि^२ न
पणमन्ति । अथस्स या तेसं पणमनपच्चया खणे खणे वेदना उप्पज्जेयुं,
६ ता न^३ उप्पज्जन्ति^३ । तासु न उप्पज्जमानासु चित्तं एकगं होति, कम्मद्वानं
न परिपतति, बुद्धिं फाति उपगच्छति ।

३३. उजुको होति कायो ठितो पणिहितो ति इदम्पि हि इममेवत्थं
सन्धाय वुत्तं ।

३४. परिमुखं सति उपट्टपेत्वा ति कम्मद्वानाभिमुखं सति ठपयित्वा,
10 मुखसमीपे वा^४ कत्वा ति अत्थो । तेनेव वुत्तं “अयं सति उपट्ठिता होति
सुपट्ठिता^५ नासिकगो वा मुखनिमित्ते वा” ति । मुखनिमित्तं ति चेत्थ
उत्तरोट्टस्स वेमज्जप्पदेसो दट्ठब्बो, यत्थ नासिकवातो^६ पटिहज्जति ; अथवा
परी ति परिगहट्ठो, मुखं ति निथ्यानट्ठो, सती ति उपट्ठानट्ठो ; तेन वुच्चति
“परिमुखं सति” ति एवं पटिसम्भदायं [पटि० २०४] वुत्तनयेन पेत्थ
15 अत्थो दट्ठब्बो । तत्रायं सङ्खेपो “परिगहितनिथ्यानं सति कत्वा” ति ।

३५. अभिज्झानिद्देसो उत्तानत्थो येव । अयं पनेत्थ सङ्खेपवण्णना—
अभिज्झं लोके पहाया ति लुज्जनपलुज्जनट्ठेन पञ्चुपादानकखन्धा लोको ।
तस्मा पञ्चसु उपादानकखन्धेषु रागं पहाय कामच्छन्दं विक्खम्भेत्वा ति
अयमेत्थ अत्थो ।

३६. विगताभिज्ज्ञेना ति विक्खम्भनवसेन पहीनत्ता विगताभिज्ज्ञेन,
20 न चक्खुविज्जाणसदिसेना ति अत्थो ।

३७. अभिज्झाय चित्तं परिसोधेती ति अभिज्झातो चित्तं परिसोधेति ;
यथा नं सा मुञ्चति चेव, मुञ्चित्वा च न पुन गण्हाति, एवं करोती ति अत्थो ।
निद्देसपदेसु^७ पनस्स आसेवन्तो सोधेति, भावेन्तो विसोधेति, बहुलीकरोन्तो
25 परिसोधेती ति एवमत्थो वेदितब्बो । मोचेती ति आदीसु पि एसेव नयो ।

१. उजुकं—सी० । २. ०न्हारुनि—म० । ३-३. नुप्पज्जन्ति—म०, रो०, स्या० ।

४. सु० पोत्थके नत्थि । ५. सुपट्ठिता—स्या० । ६. नासिकवातो—रो० । ७. निद्देसपदे—रो० ।

३६-४०. व्यापाददोसं^१ पहाया ति आदीनम्पि इमिना व नयेन^२ अत्थो वेदितव्वो । व्यापज्जति इमिना चित्तं पूतिकुम्मासादयो विय पकतिभावं^३ जहती ति व्यापादो । विकारप्पत्तिया पदुस्सति, परं वा पदूसेति विनासेती ति पदोसो । उभयमेतं कोधस्सेवाधिवचनं । तेनेव वुत्तं “यो व्यापादो सो पदोसो ; यो पदोसो सो व्यापादो” ति । यस्मा 5 चेस सब्बसङ्गाहिकवसेन निदिद्दो, तस्मा “सब्बपाणभूतहितानुकम्पी” ति अवत्वा “अव्यापन्नचित्तो” ति एत्तकमेव वुत्तं ।

४३. थीनं चित्तगेलज्जं, मिद्धं चेतसिकगेलज्जं ; थीनञ्च मिद्धञ्च थीनमिद्धं । सन्ता होन्ती ति इमे द्वे पि धम्मा निरोधसन्तताय सन्ता होन्ती ति । इदं सन्धायेत्थ वचनभेदो कतो । 10

४६. आलोकसञ्जाय ति रत्तिम्पि दिवा पि दिट्ठालोकसञ्ज्ञाननसमत्थाय विगतनीवरणाय परिसुद्धाय सञ्जाय समन्नागतो ।

४७. सतो सम्पज्ञानो ति सतिया च आणेन च समन्नागतो । इदं उभयं आलोकसञ्जाय उपकारकता वुत्तं ।

४८. विगतथीनमिद्धताय पन आलोकसञ्जाय निद्देसपदेसु चत्तत्ता 15 R. 370 ति आदीनि अज्जमज्जवेवचनानेव । तत्थ चत्तत्ता ति चत्तकारणा । सेसपदेसु पि एसेव नयो । चत्तत्ता ति इदं पनेत्थ सकभावपरिचजनवसेन वुत्तं । वन्तत्ता ति इदं पुन अनादियनभावदस्सनवसेन । मुत्तत्ता ति इदं सन्ततितो विनिमोचनवसेन । पहीनत्ता ति इदं मुत्तस्सा पि कत्थचि ठानाभाववसेन । पटिनिस्सट्ठत्ता ति इदं पुब्बे आदिन्नपुब्बस्स निस्सग्गदस्सन- 20 वसेन । पटिमुञ्चतो वा निस्सट्ठत्ता भावनाबलेन अभिभुय्य निस्सट्ठत्ता ति अत्थो । पहीनपटिनिस्सट्ठत्ता ति यथा विक्खम्भनवसेनेव पहानं होति, पुनप्पुनं सन्तर्ति न अज्झारूहति, तथा पटिनिस्सट्ठत्ता ति । आलोका^४ होती ति सप्पभा होति । निरावरणट्ठेन विवटा । निरुपक्किलेसट्ठेन^५ परिसुद्धा । पभस्सरट्ठेन परियोदाता । 25

१. व्यापाददोसं-स्या०, मु० । २. उपायेन-मु०, रो० । ३. पकति-म० ।

४. आलोको-मु०, रो० । ५. निरुपक्किलेसट्ठेन-स्या० ।

४९. उद्धचकुक्कुचं ति एत्थ उद्धताकारो उद्धचं, आरम्भणे अनिच्छय-
ताय वत्थुज्झाचारो कुक्कुचं । इधा पि “सन्ता होन्ती” ति पुरिमनयेनेव
वचनभेदो वेदितव्वो ।

५५. तिण्णविचिकिच्छो ति विचिकिच्छं तरित्वा अतिक्रमित्वा ठितो ।
5 निद्देसे पिस्स तिण्णो ति इदं विचिकिच्छाय अनिमुग्गभावदस्सनवसेन वुत्तं ।
उत्तिण्णो ति इदं तस्सा अतिक्रमदस्सनवसेन । नित्तिण्णो ति इदं भावना-
बलेन^१ अभिभुत्थ उपद्वे तिण्णभावदस्सनवसेन । पारङ्गतो^२ ति निब्बिचि-
किच्छाभावसङ्घातं विचिकिच्छापारं गतो । पारमनुपपत्तो ति तदेव पारं
भावनानुयोगेन पत्तो ति । एवमस्स पटिपत्तियो सफलतं दस्सेति ।

10 ५७. अकथङ्कथी ति ‘कथमिदं कथमिदं’ ति एवं पवत्ताय कथङ्कथाय
विरहितो । कुसलेसु धम्मेषू ति अनवज्जधम्मेषु । न कङ्कती ति ‘इमे नु
खो कुसला’ ति कङ्कं न उप्पादेति । न विचिकिच्छती ति ते धम्मे
सभावतो विनिच्छेतुं न किच्छति, न किलमति । अकथङ्कथी होती ति
R. 371 ‘कथं नु खो इमे कुसला’ ति कथङ्कथाय रहितो होति । निकथङ्कथो^३
15 विगतकथङ्कथो^४ ति तस्सेव वेवचनं । वचनत्थो पनेत्थ कथङ्कथातो निक्खन्तो
ति निकथङ्कथो । विगता कथङ्कथा अस्सा ति विगतकथङ्कथो ।

६०. उपक्किलेसे ति उपक्किलेसभूते । ते हि चित्तं उपगन्त्वा
किलिस्सन्ति । तस्मा उपक्किलेसा ति वुच्चन्ति ।

६१. पञ्जाय दुब्बलीकरणे ति यस्मा इमे नीवरणा उप्पज्जमाना
20 अनुप्पन्नाय लोकियलोकुत्तराय पञ्जाय उप्पज्जितुं न देन्ति, उप्पन्ना अपि
अट्ठसमापत्तियो पञ्च वा अभिञ्जायो^५ उपच्छिन्दित्वा पातेन्ति, तस्मा ‘पञ्जाय
दुब्बलीकरणा’ ति वुच्चन्ति । ‘अनुप्पन्ना चेव पञ्जा न उप्पज्जति, उप्पन्ना
च पञ्जा निरुज्जती’ ति इदम्पि हि इममेवत्थं सन्धाय वुत्तं । सेसमेत्थ
सब्बं हेट्ठा तत्थ तत्थ पकासितत्ता उत्तानत्थमेव ।

25 ६२. विविच्चेव कामेही ति आदीसु पि निद्देसेसु यं वत्तब्बं सिया,
तं हेट्ठा चित्तुप्पादकण्डे रूपावचरनिद्देसे [अट्ठ० १३४] इधेव च तत्थ तत्थ

१. वसेन-स्या० । २. पारगतो-स्या० । ३. निकथङ्कथी-म०, रो० । ४. विकथङ्कथो-
म० । ५. अभिञ्जा-म०, रो० ।

वुत्तमेव । केवलं हि दुतियततियचतुत्थज्झाननिद्देसेसु पि यथा तानि ज्ञानानि हेट्ठा 'तिवङ्गिकं ज्ञानं होति, दुवङ्गिकं ज्ञानं होती' ति वुत्तानि, एवं अवत्वा "अज्झतं सम्पसादनं" ति आदिवचनतो परियायेन सम्पसादादीहि सङ्गं तानि अज्झानि गहेत्वा "ज्ञानं ति सम्पसादो पीतिसुखं चित्तस्स एकग्गता" ति आदिना नयेन तं तं ज्ञानं निद्दिट्ठं ति अयमेवेत्थ^१ विसेसो ।

5

८६. यं तं अरिया आचिक्खन्ती ति पदनिद्देसे पन किञ्चापि 'आचिक्खन्ति देसेन्ती' ति आदीनि सब्बानेव अज्जमज्जवेवचनानि, एवं सन्ते पि 'उपेक्खको सतिमा सुखविहारी' ति आदि उद्देसवसेन आचिक्खन्ति, निद्देसवसेन देसेन्ति, पटिनिद्देसवसेन पञ्जापेन्ति, तेन तेन प्रकारेण अत्थं ठपेत्वा पट्टपेन्ति, तस्स तस्सत्थस्स कारणं दस्सेन्ता विवरन्ति, 10 व्यञ्जनविभागं दस्सेन्ता विभजन्ति, निक्कुञ्जितभावं गम्भीरभावञ्च नीहरित्वा वा सोतूनं आणस्स पटिट्ठं जनयन्ता उत्तानि करोन्ति, सब्बेहि पि इमेहि आकारेहि सोतूनं अज्जाणन्धकारं विधमेन्ता पकासेन्ती ति एवमत्थो दट्ठब्बो । समतिकमनिद्देसे^२ पि तत्थ तत्थ तेहि तेहि धम्मेहि वुट्ठित्ता अतिकमन्तो^३, उपरिभूमिप्पत्तिया वीतिकन्तो, ततो अपरिहानिभावेन 15 समतिकन्तो ति एवमत्थो दट्ठब्बो ।

R. 372

सुत्तन्तभाजनीयवण्णना ।

२. अभिधम्मभाजनीयवण्णना

१२१. अभिधम्मभाजनीये हेट्ठा चित्तुप्पादकण्डे [ध० १३३-१४९] आगतनयेनेव तन्ति ठपिता । तस्मा तत्थ सब्बेसम्पि कुसलविपाककिरियवसेन निद्दिट्ठानं भानानं तत्थ वुत्तनयेनेव अत्थो वेदितब्बो^४ । सुद्धिकनवकादिभेदो पि सब्बो तत्थ वुत्तसदिसो येवा ति ।

B. 356

20

अभिधम्मभाजनीयवण्णना

१. अयमेत्थ-स्या०, म०, रो० । २. समतिकमन०-सी० । ३. अभिक्कन्तो-म० ।

४. दट्ठब्बो-स्या० ।

३. पञ्हापुक्कुकवण्णना

१५३. पञ्हापुच्छके^१ पालिअनुसारेनेव ज्ञानानं कुसलादिभावो वेदितब्बो । आरम्मणत्तिकेसु पन तिण्णं ज्ञानानं निमित्तारम्मणत्ता परित्तारम्मणादिभावेन नवत्तब्बता वेदितब्बा । लोकुत्तरा पनेत्थ मग्गकाले फलकाले वा सिया अप्पमाणारम्मणा । चतुत्थज्ञानं सिया परित्तारम्मणं^५ ति एत्थ कुसलतो तेरस चतुत्थज्झानानि सब्बत्थपादकचतुत्थं, इद्धिविध-चतुत्थं, दिब्बसोतजाणचतुत्थं, चेतोपरियजाणचतुत्थं, पुब्बेनिवासजाणचतुत्थं, दिब्बचक्खुजाणचतुत्थं, यथाकम्मूपगजाणचतुत्थं^२, अनागतंसजाणचतुत्थं, आकासानञ्चायतनादिचतुत्थं, लोकुत्तरचतुत्थं ति ।

तत्थ सब्बत्थपादकचतुत्थं नवत्तब्बारम्मणमेव होति ।

१० इद्धिविधचतुत्थं^३ चित्तवसेन कायं परिणामेन्तस्स अदिस्समानेन कायेन पाटिहारियकरणे कायारम्मणत्ता परित्तारम्मणं, कायवसेन चित्तं परिणामेन्तस्स दिस्समानेन कायेन पाटिहारियं कत्वा ब्रह्मलोकं गच्छन्तस्स समापत्तिचित्तारम्मणत्ता महग्गतारम्मणं ।

दिब्बसोतजाणचतुत्थं सद्धारम्मणत्ता परित्तारम्मणं ।

१५ चेतोपरियजाणचतुत्थं कामावचरचित्तजाननकाले परित्तारम्मणं, रूपावचरारूपावचरचित्तजाननकाले महग्गतारम्मणं, लोकुत्तरचित्तजाननकाले अप्पमाणारम्मणं । चेतोपरियजाणलाभी पन पुथुज्जनो पुथुज्जनानं येव चित्तं जानाति, न अरियानं । सोतापन्नो सोतापन्नस्स चैव पुथुज्जनस्स च ; सकदागामी सकदागामिनो चैव हेट्ठिमानञ्च द्विन्नं ; अनागामी अनागामिनो चैव हेट्ठिमानञ्च तिण्णं ; खीणासवो सब्बेसम्पि जानाति ।

R. 373

B. 357

पुब्बेनिवासजाणचतुत्थं कामावचरक्खन्धानुस्सरणकाले परित्तारम्मणं, रूपावचरारूपावचरक्खन्धानुस्सरणकाले महग्गतारम्मणं, “अतीते बुद्धपच्चेक-बुद्धखीणासवा मग्गं भार्गियसु, फलं सच्छिर्करिसू” ति अनुस्सरणकाले अप्पमाणारम्मणं, नामगोत्तानुस्सरणकाले नवत्तब्बारम्मणं ।

दिब्वचक्खुजाणचतुत्थं वण्णारम्मणत्ता परित्तरम्मणं ।

यथाकम्मूपगजाणचतुत्थं कामावचरकम्मानुस्सरणकाले परित्तरम्मणं,
रूपावचरारूपावचरकम्मानुस्सरणकाले महग्गतारम्मणं ।

अनागतंसजाणचतुत्थं अनागते कामधातुया निब्वत्तिजाननकाले
परित्तरम्मणं, रूपारूपभवेसु निब्वत्तिजाननकाले महग्गतारम्मणं, “अनागते 5
बुद्धपच्चेकबुद्धखीणासवा मग्गं भावेस्सन्ति^१, फलं सञ्चिकरिस्सन्ती” ति
जाननकाले अप्पमाणारम्मणं, “अनागते सङ्खो नाम राजा भविस्सती”
[दी० ३.६०] ति आदिना नयेनेव नामगोत्तानुस्सरणकाले नवत्तब्बारम्मणं ।

आकासानञ्चायतनआकिञ्चजायतनचतुत्थं नवत्तब्बारम्मणं । विज्जा-
णञ्चायतननेवसञ्जानासञ्जायतनचतुत्थं महग्गतारम्मणं ।

10

लोकुत्तरचतुत्थं अप्पमाणारम्मणं । किरियतो पि तेसं द्वादसत्तं
भानानं इदमेव आरम्मणविधानं । तीणि ज्ञानानि^२ नमग्गारम्मणा ति
पच्चवेक्खणजाणं वा चेतोपरियादिजाणं वा मग्गं आरम्मणं करेय्य, तीणि
भानानि तथा अप्पवत्तितो न मग्गारम्मणा, सहजातहेतुवसेन पन सिया
मग्गहेतुका; विरियजेट्टिकाय^३ वा वीमंसाजेट्टिकाय^४ वा मग्गभावनाय 15
मग्गाधिपतिनो; छन्दचित्तजेट्टिककाले फलकाले च नवत्तब्बा ।

चतुत्थज्ज्ञानं ति इधा पि कुसलतो तेरससु चतुत्थज्ज्ञानेसु सब्बत्थ
पादकइद्धिविधदिब्वसोतदिब्वचक्खुयथाकम्मूपगजाणचतुत्थञ्चेव चतुब्बिधञ्च
आरुप्पचतुत्थं मग्गारम्मणादिभावेन न वत्तब्बं । चेतोपरियपुब्बेनिवासअना-
गतंसजाणचतुत्थं पन मग्गारम्मणं होति । न वत्तब्बं मग्गहेतुकं मग्गाधि- 20
पती ति वा; लोकुत्तरचतुत्थं मग्गारम्मणं न होति; मग्गकाले पन सहजात-
हेतुवसेन मग्गहेतुकं; विरियवीमंसाजेट्टिकाय मग्गभावनाय मग्गाधिपति;
छन्दचित्तजेट्टिकाय चैव मग्गभावनाय फलकाले च न वत्तब्बं । किरियतो^५
पि द्वादससु ज्ञानेसु अयमेव नयो ।

R. 374

B. 358

१. भावयिस्सन्ति-स्या० । २. ज्ञाना-स्या०, एवं उपरि पि । ३. ०जेट्टिकाय-स्या० ।

४. विमंसा०-स्या० । ५. क्रियतो-सु० ।

तीणि ज्ञानानि न वत्तब्बा ति अतीतादीसु एकधम्ममि आरब्भ
अप्पवत्तितो^१ नवत्तब्बा ति वेदितब्बा ।

चतुत्थज्झानं ति कुसलतो तेरससु चतुत्थज्झानेसु सब्बत्थपादकचतुत्थं
नवत्तब्बारम्मणमेव । इद्विविधचतुत्थं कायवसेन चित्तपरिणामने^२ समापत्ति-
५ चित्तारम्मणत्ता अतीतारम्मणं; “अनागते इमानि पुप्फानि मा मिलायिसु,
दीपा मा निब्बायिसु, एको अग्गिक्खन्धो समुट्ठातु, पब्बतो समुट्ठातु” ति
अधिष्ठानकाले अनागतारम्मणं; चित्तवसेन कायपरिणामनकाले कायारम्मणत्ता
पच्चुप्पन्नारम्मणं । दिब्बसोतज्ञाणचतुत्थं सद्धारम्मणत्ता पच्चुप्पन्नारम्मणं । चेतो-
परियज्ञाणचतुत्थं अतीते सत्तदिवसब्भन्तरे उप्पज्जित्वा निरुद्धचित्तजाननकाले
१० अतीतारम्मणं; अनागते सत्तदिवसब्भन्तरे उप्पज्जनकचित्तजाननकाले अना-
गतारम्मणं । “यथा इमस्स भोतो मनोसङ्खारा पणिहिता तथा^३ इमस्स चित्तस्स
अनन्तरा असुकं^४ नाम वितक्कं वितक्केस्सती ति । सो बहुञ्चे पि आदिसति,
तथेव तं होति नो अञ्जथा” [अं० १.१५७] ति इमिना हि सुत्तेन
चेतोपरियज्ञाणस्सेव पवत्ति पकासिता । अद्धानपच्चुप्पन्नसन्ततिपच्चुप्पन्नवसेनेव^५
१५ पच्चुप्पन्नं आरब्भ पवत्तिकाले पच्चुप्पन्नारम्मणं । वित्थारकथा पनेत्थ
हेट्ठा अट्ठकथाकण्डवण्णनायं [अट्ठ० ३३०-३३१] वुत्तनयेनेव^६ वेदितब्बा ।

पुब्बेनिवासज्ञाणचतुत्थं अतीतक्खन्धानुस्सरणकाले अतीतारम्मणं,
नामगोत्तानुस्सरणकाले नवत्तब्बारम्मणं । दिब्बचक्खुज्ञाणचतुत्थं वण्णा-
रम्मणत्ता पच्चुप्पन्नारम्मणं । यथाकम्मूपगज्ञाणचतुत्थं अतीतकम्ममेव आरम्मणं
२० करोती ति अतीतारम्मणं । अनागतं सज्ञाणचतुत्थं अनागतक्खन्धानुस्सरणकाले
अनागतारम्मणं, नामगोत्तानुस्सरणकाले नवत्तब्बारम्मणं । आकासानञ्चाय-
तनआकिञ्चञ्जायतनचतुत्थं नवत्तब्बारम्मणमेव । विञ्जाणञ्चायतननेवसञ्जा-
नासञ्जायतनचतुत्थं अतीतारम्मणमेव । लोकुत्तरचतुत्थं नवत्तब्बारम्मणमेव ।
किरियतो पि द्वादससु चतुत्थज्झानेसु एसेव नयो ।

R. 375

B. 359 25

तीणि ज्ञानानि बहिद्धारम्मणा ति अज्झत्ततो बहिद्भाभूतं निमित्तं
आरब्भ पवत्तितो बहिद्धारम्मणा ।

१. अप्पवत्तनतो-स्या० । २. परिणामने-सी०; परिणामने-स्या० । ३. म० पोत्थके
नत्थि । ४. असुकं-स्या०; अमुं-म० । ५. अद्धान-म० । ६. सी० पोत्थके नत्थि ।

चतुर्थज्ज्ञानं^१ ति इधा पि कुसलतो तेरससु चतुर्थज्ज्ञानेसु सब्बत्थ-
पादकचतुर्थं बहिद्धारम्मणमेव ।

इद्विविधचतुर्थं कायवसेन चित्तपरिणामने पि चित्तवसेन कायपरिणामने
पि अत्तनो व कायचित्तारम्मणत्ता अज्झत्तारम्मणं ; “बहिद्वा हत्थिम्पि
दस्सेती” ति आदिना नयेन पवत्तकाले बहिद्धारम्मणं । 5

दिब्बसोत्तग्राणचतुर्थं अत्तनो कुच्छिगतसद्धारम्मणकाले अज्झत्तारम्मणं,
परस्स सद्धारम्मणकाले बहिद्धारम्मणं, उभयवसेना पि अज्झत्तबहिद्धारम्मणं ।
चेतोपरियग्राणचतुर्थं बहिद्धारम्मणमेव ।

पुब्बेनिवासग्राणचतुर्थं अत्तनो खन्धानुस्सरणकाले अज्झत्तारम्मणं,
परस्स खन्धानश्चेव नामगोत्तस्स च अनुस्सरणकाले बहिद्धारम्मणं । 10

दिब्बचक्खुग्राणचतुर्थं अत्तनो रूपारम्मणकाले अज्झत्तारम्मणं, परस्स
रूपारम्मणकाले बहिद्धारम्मणं, उभयवसेना पि अज्झत्तबहिद्धारम्मणं ।

यथाकम्मूपग्राणचतुर्थं अत्तनो कम्मजाननकाले अज्झत्तारम्मणं,
परस्स कम्मजाननकाले बहिद्धारम्मणं, उभयवसेना पि अज्झत्तबहिद्धारम्मणं ।

अनागतंसग्राणचतुर्थं अत्तनो अनागते निब्बत्तिजाननकाले अज्झत्ता- 15
रम्मणं, परस्स खन्धानुस्सरणकाले चेव नामगोत्तानुस्सरणकाले च
बहिद्धारम्मणं, उभयवसेना पि अज्झत्तबहिद्धारम्मणं ।

आकासानश्चायतनचतुर्थं बहिद्धारम्मणं । आकिञ्चञ्चायतनचतुर्थं नव-
त्तब्बारम्मणं । विञ्जाणश्चायतननेवसञ्जानासञ्चायतनचतुर्थं अज्झत्तारम्मणं ।

लोकुत्तरचतुर्थं बहिद्धारम्मणमेव । किरियतो पि द्वादससु भानेसु 20
अयमेव नयो ति ।

इमस्मिं पन ज्ञानविभङ्गे सम्मासम्बुद्धेन सुत्तन्तभाजनीये पि लोकिय-
लोकुत्तरमिस्सकानेव ज्ञानानि कथितानि ; अभिधम्मभाजनीये पि पञ्हा-
पुच्छके पि । तयो पि हि एते नया तेभूमकधम्ममिस्सकता^२ एकपरिच्छेदा
एव । एवमयं ज्ञानविभङ्गो पि तेपरिवट्टं नीहरित्वा व भाजेत्वा दस्सितो ति । 25

सम्मोहविनोदनिया नाम विभङ्गद्वकथाय ज्ञानविभङ्गवर्णना निद्विता ।

१३. अप्पमञ्जाविभङ्गो

१. सुत्तन्तभाजनीयवण्णना

B. 361.
R. 377

१. इदानीं तदनन्तरे अप्पमञ्जाविभङ्गे चतस्सो ति गणनपरिच्छेदो ।
अप्पमञ्जायो ति फरणअप्पमाणवसेन अप्पमञ्जायो । एतायो^१ हि
आरम्मणवसेन अप्पमाणे वा सत्ते फरन्ति, एकसत्तम्पि^२ वा अनवसेसफरण-
वसेन फरन्ती ति फरणअप्पमाणवसेन अप्पमञ्जायो ति वुच्चन्ति । इध भिक्खु
५ ति इमस्मिं सासने भिक्खु । मेत्तासहगतेना ति मेत्ताय समन्नागतेन ।
चेतसा ति चित्तेन । एकं दिसं ति एकस्सा दिसाय । पठमपरिगगहितं सत्तं
उपादाय एकदिग्धापरियापन्नसत्तफरणवसेन वुत्तं । फरित्वा ति फुसित्वा
आरम्मणं कत्वा^३ । विहरती ति ब्रह्मविहाराधिद्वितं इरियापथविहारं
पवत्तेति । तथा दुतियं ति यथा पुरत्थिमादोसु दिसासु यं किञ्चि एकं
१० दिसं फरित्वा विहरति, तथेव तदनन्तरं दुतियं ततियं चतुत्थिञ्चा^४ ति अत्थो ।

इति उद्धं ति एतेनेव^५ च नयेन उपरिमं दिसं ति वुत्तं होति । अधो
तिरियं ति अधोदिसम्पि तिरियं^६ दिसम्पि^७ एवमेव । एत्थ च अधो
ति हेट्ठा, तिरियं ति अनुदिसा । एवं सब्बदिसासु अस्समण्डले अस्समिव
मेत्तासहगतं चित्तं सारेति पि पच्चासारेति पी ति एतावता एकमेकं दिसं
१५ परिगहेत्वा ओधिसो मेत्ताफरणं दस्सितं । सब्बधी ति आदि पन
अनोधिसो दस्सनत्थं वुत्तं । तत्थ सब्बधी ति सब्बत्थ । सब्बत्तताया
ति सब्बेसु हीनमज्झिमुक्कट्टमित्तसपत्तमज्झत्तादिप्पभेदेसु अत्तताय 'अयं
परसत्तो' ति विभागं अकत्वा अत्तसमताया ति वुत्तं होति ; अथ वा
सब्बत्तताया ति सब्बेन चित्तभावेन ईसकम्पि बहि अविक्खिपमानो ति वुत्तं
२० होति । सब्बावन्तं ति सब्बसत्तवन्तं, सब्बसत्तयुत्तं ति अत्थो । लोकं
ति सत्तलोकं ।

B. 378

१. एता-स्या०, म० । २. एकं सत्तं-स्या० । ३. करित्वा-स्या० । ४. चतुत्थिञ्चा-
स्या०, म० । ५. तेनेव-म० । ६-६. तिरियदिसम्पि-स्या० ।

विपुलेना ति एवमादिपरियायदस्सनतो पनेत्थ पुन “मेत्तासहगतेना” ति वुत्तं । यस्मा वा एत्थ ओधिसो फरणे विय पुन ‘तथा’ सद्दो ‘इति’ सद्दो वा न वुत्तो, तस्मा पुन “मेत्तासहगतेन चेतसा” ति वुत्तं ; निगमनवसेन वा एतं वुत्तं । विपुलेना ति एत्थ च फरणवसेन विपुलता दट्ठ्वा । भूमिवसेन पन तं महग्गतं, पगुणवसेन अप्पमाणं, सत्तारम्मणवसेन च 5 B. 362 अप्पमाणं, व्यापादपच्चत्थिकप्पहानेन अवेरं, दोमनस्सप्पहानतो अब्यापज्झं^१, निदुक्खं ति वुत्तं होति । अयं ताव “मेत्तासहगतेन चेतसा” ति आदिना नयेन ठपिताय मातिकाय अत्थो ।

२. इदानीं यदेतं “कथञ्च, भिक्खवे, मेत्तासहगतेन चेतसा” ति आदिना नयेन वुत्तं पदभाजनीयं, तत्थ यस्मा इदं कम्मट्ठानं दोसचरितस्स 10 सप्पायं, तस्मा यथारूपे पुग्गले अयं मेत्ता अप्पनं पापुणाति, तं मेत्ताय वत्थुभूतं पुग्गलं ताव दस्सेतुं सेय्यथापि नाम एकं पुग्गलं ति आदि वुत्तं । तत्थ सेय्यथापि नामा ति ओपम्मत्थे^२ निपातो, यथा एकं पुग्गलं ति अत्थो । पियं ति पेमनीयं । मनापं ति हृदयवुड्ढिकरं । तत्थ पुब्बेव सन्निवासेन पच्चुप्पन्नहितेन वा^३ पियो नाम होति, सीलादिगुणसमायोगेन मनापो नाम ; 15 दानसमानत्तताहि वा पियता, पियवचनअत्थचरियताहि मनापता वेदितब्बा । यस्मा चेत्थ पियताय इमस्स व्यापादस्स^४ पहानं^५ होति, ततो मेत्ता सुखं फरति, मनापताय उदासीनता न सण्ठाति, हिरोत्तप्पञ्च पच्चुपट्ठाति, ततो हिरोत्तप्पानुपालिता मेत्ता न परिहायति, तस्मा तं उपमं कत्वा इदं वुत्तं— पियं मनापं ति । मेत्तायेय्या ति मेत्ताय फरेय्य ; तस्मिं पुग्गले मेत्तं 20 करेय्य पवत्तेय्या ति अत्थो । एवमेव^६ सब्बे^७ सत्ते^८ ति यथा पियं पुग्गलं मेत्तायेय्य, एवं तस्मिं पुग्गले अप्पनाप्पत्ताय वसीभावं^९ उपगताय मेत्ताय मज्झत्तवेरिसज्झाते पि सब्बे सत्ते अनुक्कमेन फरती ति अत्थो । मेत्ति मेत्तायना ति आदीनि वुत्तत्थानेव ।

R. 379

३. विदिसं वा ति पदं तिरियं वा ति एतस्स अत्थविभावनत्थं वुत्तं । 25

१. अब्यापज्झं—सी०, स्या० ।

२. उपमत्थे—स्या० ।

३. सु० पोत्थके नत्थि ।

४-४. व्यापादप्पहानं—स्या० ।

५. एवमेवं—सु०, रो० ।

६-६. सब्बसत्ते—सु० ।

७. वसीभावं—स्या०, म० ।

४. फरित्वा ति आरम्मणकरणवसेन फुसित्वा । अधिमुञ्चित्वा^१ ति अधिकभावेन मुञ्चित्वा, यथा मुत्तं सुमुत्तं होति सुप्पसारितं सुवित्थत्तं तथा मुञ्चित्वा ति अत्थो ।

सब्वधि आदिनिद्देसे यस्मा तीणि पि एतानि पदानि सब्वसङ्गाहिकानि,
5 तस्मा नेसं एकतो व अत्थं दस्सेतुं सब्वेन सब्वं ति आदि वुत्तं । तस्सत्थो हेट्ठा वुत्तो येव ।

B. 363 विपुलादिनिद्देसे यस्मा यं अप्पनाप्पत्तं हुत्वा अनन्तसत्तफरणवसेन विपुलं, तं नियमतो भूमिवसेन महग्गतं होति । यञ्च महग्गतं तं अप्पमाणगोचरवसेन अप्पमाणं । यं अप्पमाणं तं पच्चत्थिकविघातवसेन
10 अवेरं । यञ्च अवेरं तं विहतव्यापज्जताय^२ अब्यापज्जं । तस्मा “यं विपुलं तं महग्गतं” ति आदि वुत्तं । अवेरो अब्यापज्जो ति चेत्थ लिङ्गविपरियायेन वुत्तं । मनेन वा सद्धि योजना कातब्बा—यं अप्पमाणं चित्तं, सो अवेरो मनो; यो अवेरो सो अब्यापज्जो ति । अपि चेत्थ हेट्ठिमं हेट्ठिमं पदं उपरिमस्स उपरिमस्स, उपरिमं वा^३ उपरिमं^३
15 हेट्ठिमस्स हेट्ठिमस्स अत्थो ति पि वेदितब्बो ।

५. सेय्यथापि नाम एकं पुग्गलं दुग्गतं दुरुपेतं ति इदम्पि करुणाय वत्थुभूतं पुग्गलं दस्सेतुं वुत्तं । एवरूपस्मि हि पुग्गले बलवकारुञ्जं उपपज्जति । तत्थ दुग्गतं ति दुक्खेन समज्झीभावं गतं । दुरुपेतं ति कायदुच्चरितादीहि उपेतं । गतिकुलभोगादिवसेन वा तमभावे ठितो पुग्गलो
20 दुग्गतो, कायदुच्चरितादीहि उपेतत्ता तमपरायणभावे ठितो दुरुपेतो ति एवमेत्थ अत्थो वेदितब्बो ।

R. 380 ८. एकं पुग्गलं पियं मनापं ति इदम्पि मुदिताय वत्थुभूतं पुग्गलं दस्सेतुं वुत्तं । तत्थ गतिकुलभोगादिवसेन जोतिभावे ठितो पियो, काय-सुचरितादीहि उपेतत्ता जोतिपरायणभावे ठितो मनापो ति वेदितब्बो^४ ।

१. अधिमुञ्चित्वा—रो० । २. व्यापज्जताय—म० ; अब्यापज्जताय—रो० । ३-३. उपरिमं वा—स्या० । ४. दट्ठब्बो—स्या०, म० ।

नेव मनापं न अमनापं ति इदम्पि उपेक्खाय वत्थुभूतं पुग्गलं दस्सेतुं
वुत्तं । तत्थ मित्तभावं असम्पत्तताय नेव मनापो, अमित्तभावं असम्पत्तताय
न अमनापो ति वेदितब्बो । सेसमेत्थ यं वत्तब्बं सिया, तं सब्बं हेट्ठा
चित्तुप्पादकण्डे [ध० ७२-७३ ; अट्ठ० १५६-१६०] वुत्तमेव । भावनाविधा-
नम्पि एतेसं कम्मट्ठानानं विमुद्धिमग्गे [विसु० २००-२२१] वित्थारतो ५
कथितमेवा ति ।

सुत्तन्तभाजनीयवण्णना

२. अभिधम्मभाजनीयवण्णना

अभिधम्मभाजनीयं कुसलतो पि विपाकतो पि किरियतो पि हेट्ठा
चित्तुप्पादकण्डे [ध० ७२-७३] भाजितनयेनेव भाजितं । अत्थो पिस्स
तत्थ वुत्तनयेनेव वेदितब्बो ।

B. 364

३. पञ्हापुच्छकवण्णना

पञ्हापुच्छके^१ पालिअनुसारेनेव^२ मेत्तादीनं कुसलादिभावो वेदितब्बो । 10
आरम्मणत्तिकेसु पन सब्बा पि तीसु तिकेसु नवतब्बारम्मणा एव ।
अज्झतारम्मणत्तिके बहिद्वारम्मणा ति । इमस्मि पन अप्पमञ्जाविभङ्गे
सम्मासम्बुद्धेन सुत्तन्तभाजनीये पि लोकिया एव अप्पमञ्जायो कथिता,
अभिधम्मभाजनीये पि पञ्हापुच्छके पि । तयो पि हि एते नया लोकियत्ता
एकपरिच्छेदा एव । एवमयं अप्पमञ्जाविभङ्गो पि तेपरिवट्टं नीहरित्वा व 15
भाजेत्वा दस्सितो ति ।

सम्मोहविनोदनिया नाम विभङ्गट्ठकथाय

अप्पमञ्जाविभङ्गवण्णना

निट्ठिता

१४. सिक्खापदविभङ्गो

१. अभिधम्मभाजनीयवण्णना

१. इदानीं तदनन्तरे सिक्खापदविभङ्गे पञ्चा ति गणनपरिच्छेदो । सिक्खापदानी ति सिक्खितब्बपदानि ; सिक्खाकोट्टासा ति अत्थो । अपि च उपरि आगता सब्बे पि कुसला धम्मा सिक्खितब्बतो सिक्खा । पञ्चसु पन सीलङ्गेसु यं किञ्चि अङ्गं तासं सिक्खानं पतिट्ठानट्ठेन पदं ति सिक्खानं पदत्ता^१ सिक्खापदानि । पाणातिपाता ति पाणस्स अतिपाता घातना मारणा ति अत्थो । वेरमणी ति विरति । अदिन्नादाना ति अदिन्नस्स आदाना ; परपरिगगहितस्स हरणा ति अत्थो । कामेसू ति वत्थुकामेसु । मिच्छाचारा ति किलेसकामवसेन लामकाचारा । मुसावादा ति अभूतवादतो । सुरामेरयमज्जपमादट्ठाना^२ ति एत्थ सुरा ति पिट्ठसुरा, १० पृवसुरा, ओदनसुरा, किण्णपक्खित्ता, सम्भारसंयुत्ता ति पञ्च सुरा । मेरयं ति पुष्पासवो, फलासवो, गुळासवो, मध्वासवो, सम्भारसंयुत्तो ति पञ्च आसवा । तदुभयमपि मदनीयट्ठेन मज्जं । याय चेतनाय तं पिवन्ति, सा पमादकारणत्ता पमादट्ठानं ; तस्मा सुरामेरयमज्जपमादट्ठाना । अयं तावेत्थ मातिकानिक्खेपस्स अत्थो ।

१५ २. पदभाजनीये पन यस्मिं समये कामावचरं ति आदि सब्बं हेट्ठा वुत्तनयत्ता उत्तानत्थमेव । यस्मा पन न केवलं विरति येव सिक्खापदं, चेतना पि सिक्खापदमेव, तस्मा तं दस्सेतुं दुतियनयो दस्सितो । यस्मा च न केवलं एते येव द्वे धम्मा सिक्खापदं, चेतनासम्पयुत्ता पन परोपण्णास-धम्मा पि सिक्खितब्बकोट्टासतो सिक्खापदमेव, तस्मा ततियनयो पि २० दस्सितो ।

तत्थ दुविधं सिक्खापदं—परियायसिक्खापदं निप्परियायसिक्खापदञ्च । तत्थ विरति निप्परियायसिक्खापदं । सा हि “पाणातिपाता वेरमणी” ति

१. पदत्ता पि-स्या० । २. सुरामेरयमज्जि पमादट्ठाना-स्या०, सु०, रो० ।

पालियं आगता, नो चेतना । विरमन्तो च ताय एव ततो ततो विरमन्ति,
न चेतनाय । चेतनं पन आहरित्वा दस्सेसि । तथा सेसचेतनासम्पयुत्तधम्मम् ।
वीतिक्रमकाले हि वेरचेतना दुस्सील्यं नाम । तस्मा सा विरतिकाले पि
सुसील्यवसेन^१ वुत्ता । फस्सादयो तंसम्पयुत्तत्ता गहिता ति ।

इदानी एतेसु सिक्खापदेसु आणसमुत्तेजनत्थं इमेसं पाणातिपातादीनं 5
धम्मतो, कोट्टासतो, आरम्मणतो, वेदनातो, मूलतो, कम्मतो, सावज्जतो,
पयोगतो च विनिच्छयो वेदितव्वो ।

B. 366

तत्थ 'धम्मतो' ति पञ्चपेते पाणातिपातादयो चेतना धम्मा व होन्ति ।
'कोट्टासतो' पञ्च पि कम्मपथा एव ।

'आरम्मणतो' पाणातिपातो जीवित्तिन्द्रियारम्मणो । अदिन्नादानं 10
सत्तारम्मणं वा सङ्खारारम्मणं वा । मिच्छाचारो इत्थिपुरिसारम्मणो ।
मुसावादो सत्तारम्मणो वा सङ्खारारम्मणो वा । सुरापानं सङ्खारारम्मणं ।

'वेदनातो' पाणातिपातो दुक्खवेदनो । अदिन्नादानं तिवेदनं । तच्चिह्नं
हट्ठुट्ठस्स अदिशं आदियतो सुखवेदनं होति, भीतकाले दुक्खवेदनं, मज्झ-
तस्स हुत्वा गण्हतो अदुक्खमसुखवेदनं । मिच्छाचारो सुखवेदनो वा 15
अदुक्खमसुखवेदनो वा । मुसावादो अदिन्नादानं विय तिवेदनो । सुरापानं
सुखमज्झत्तवेदनं ।

'मूलतो' पाणातिपातो दोसमोहमूलो । अदिन्नादानं किञ्चिकाले
लोभमोहमूलं, किञ्चिकाले दोसमोहमूलं । मिच्छाचारो लोभमोहमूलो ।
मुसावादो किञ्चिकाले लोभमोहमूलो, किञ्चिकाले दोसमोहमूलो । सुरापानं 20
लोभमोहमूलं ।

'कम्मतो' मुसावादो चेत्थ^३ वचीकम्मं । सेसा कायकम्ममेव ।

'सावज्जतो'^३ पाणातिपातो अत्थि अप्पसावज्जो, अत्थि महासावज्जो ।
तथा अदिन्नादानादीनि । तेसं नानाकरणं हेट्ठा [अट्ठ० ८०-८४]
दस्सितमेव ।

25

१. सुसिल्य०-सु० । २. वेत्थ-सी० । ३. वज्जतो-स्या०, सु० ।

R. 383

B. 367

अयं पन अपरो नयो—कुन्थकिपिस्त्रिकस्स हि वधो अप्पसावज्जो, ततो महन्ततरस्स महासावज्जो; सो पि अप्पसावज्जो, ततो महन्ततराय सकुणिकाय महासावज्जो; ततो गोधाय, ततो ससकस्स, ततो मिगस्स, ततो गवयस्स, ततो अस्सस्स, ततो हत्थिस्स वधो महासावज्जो, ततो पि दुस्सीलमनुस्सस्स, ततो गोरूपसीलकमनुस्सस्स, ततो सरणगतस्स, ततो पञ्चसिक्खापदिकस्स, ततो सामणेस्स, ततो पुथुज्जनभिक्षुनो, ततो सोतापन्नस्स, ततो सकदागामिस्स, ततो अनागामिस्स, ततो खीणासवस्स वधो अतिमहासावज्जो येव ।

अदिन्नादानं दुस्सीलस्स सन्तके अप्पसावज्जं, ततो गोरूपसीलकस्स सन्तके महासावज्जं; ततो सरणगतस्स, ततो^१ पञ्चसिक्खापदिकस्स, ततो सामणेस्स, ततो^२ पुथुज्जनभिक्षुनो, ततो सोतापन्नस्स, ततो सकदागामिस्स, ततो अनागामिस्स सन्तके महासावज्जं, ततो खीणासवस्स सन्तके अतिमहासावज्जं येव ।

मिच्छाचारो पि दुस्सीलाय इत्थिया वीतिकमे^३ अप्पसावज्जो, ततो गोरूपसीलकाय महासावज्जो; ततो सरणगताय, पञ्चसिक्खापदिकाय, सामणेस्सिया,^४ पुथुज्जनभिक्षुनिया, सोतापन्नाय, सकदागामिनिया, ततो अनागामिनिया वीतिकमे महासावज्जो, खीणासवाय पन भिक्षुनिया एकन्त-महासावज्जो व ।

मुसावादो काकणिकमत्तस्स अत्थाय मुसाकथने अप्पसावज्जो, ततो अड्डमासकस्स, मासकस्स, पञ्चमासकस्स, अड्डकहापणस्स, कहापणस्स, ततो अनग्घनिघण्डस्स अत्थाय मुसाकथने महासावज्जो, मुसा कथेत्वा पन सङ्घं भिन्दन्तस्स एकन्तमहासावज्जो व ।

सुरापानं पसतमतस्स पाने अप्पसावज्जं, अञ्जलिमतस्स पाने महासावज्जं; कायचालनसमत्थं पन बहुं पिवित्वा गामघातनिगमघातकम्मं करोन्तस्स एकन्तमहासावज्जमेव ।

१. म० पोत्थके नत्थि । २. स्या०, म० पोत्थकेसु नत्थि । ३. वीतिकमने स्या०; वीतिकमो-सु०, रो० । ४. सामणेराय-सु०, रो० ।

पाणातिपातञ्चिह पत्वा खीणासवस्स वधो महासावज्जो; अदिन्नादानं पत्वा खीणासवसन्तकस्स हरणं, मिच्छाचारं पत्वा खीणासवाय भिक्खुनिया वीतिकमनं, मुसावादं पत्वा मुसावादेन सङ्खभेदो, सुरापानं पत्वा कायचालन-समत्थं बहं पिवित्वा गामनिगमघातनं महासावज्जं । सब्बेहि पि पनेतेहि मुसावादेन सङ्खभेदनमेव महासावज्जं । तञ्चिह कप्पं निरये पाचनसमत्थं 5 महाकिब्बिसं ।

‘पयोगतो’ ति पाणातिपातो साहत्थिको पि होति आणत्तिको पि । तथा अदिन्नादानं । मिच्छाचारमुसावादसुरापानानि साहत्थिकानेवा ति ।

B. 368

एवमेत्थ पाणातिपातादीनं धम्मादिवसेन विनिच्छयं ज्ञत्वा पाणाति-पातावेरमणी ति आदीनम्पि धम्मतो, कोट्टासतो, आरम्मणतो, वेदनातो, 10 मूलतो, कम्मतो, खण्डतो, समादानतो, पयोगतो च विनिच्छयो वेदितब्बो ।

R. 384

तत्थ ‘धम्मतो’ ति परियायसीलवसेन पटिपाटिया पञ्च चेतना धम्मा व । ‘कोट्टासतो’ ति पञ्च पि कम्मपथा एव । ‘आरम्मणतो’ ति पाणातिपाता वेरमणी परस्स जीवितिन्द्रियं आरम्मणं कत्वा अत्तनो वेरचेतनाय विरमति । इतरासु पि एसेव नयो । सब्बा पि हि एता वीतिकमितब्बवत्थुं आरम्मणं 15 कत्वा वेरचेतनाहि येव विरमन्ति । ‘वेदनातो’ हि सब्बा पि सुखवेदना वा होन्ति मज्झत्तवेदना वा । ‘मूलतो’ ति आणसम्पयुत्तचित्तेन विरमन्तस्स अलोभअदोसअमोहमूला होन्ति, आणविप्पयुत्तचित्तेन विरमन्तस्स अलोभ-अदोसमूला होन्ति । ‘कम्मतो’ ति मुसावादा वेरमणी येवेत्थ वचीकम्मं; सेसा कायकम्मं । ‘खण्डतो’ ति गहट्ठा यं यं वीतिकमन्ति, तं तदेव खण्डं 20 होति भिज्जति, अवसेसं न भिज्जति । कस्मा ? गहट्ठा हि अनिबद्धसीला^१ होन्ति, यं यं सक्कोन्ति तं तदेव गोपेन्ति । सामणेराणं पन एकास्मि वीतिकमन्ते सब्बानि भिज्जन्ति । न केवलञ्च एतानि, सेससीलानि पि भिज्जन्ति येव । तेसं पन वीतिकमो दण्डकम्मवत्थुको । ‘पुन एवरूपं न करिस्सामी’ ति दण्डकम्मे कते सीलं परिपुण्णं होति । ‘समादानतो’ ति 25 सयमेव ‘पञ्च सीलानि अधिट्ठामी’ ति अधिट्ठहत्तेन पि, पाटियेक्कं पाटियेक्कं समादियन्तेन पि समादिन्नानि^२ होन्ति । अञ्जस्स सन्तिके निसीदित्वा

‘पञ्च सीलानि समादियामी’ ति समादियन्तेन पि, पाटियेकं पाटियेकं समादियन्तेन पि समादिन्नानेव होन्ति । ‘पयोगतो’ सब्बानि पि साहत्थिक-पयोगानेवा ति वेदितब्बानि ।

२१. इदानीं यासं सिक्खानं कोट्टासभावेन इमानि पञ्च सिक्खापदानि
 ५ वुत्तानि, तानि दस्सेतुं कतमे धम्मा सिक्खा ति अयं सिक्खावारो आरब्धो ।
 तत्थ यस्मा सब्बे पि चतुभूमककुसला^१ धम्मा सिक्खितब्बभावतो सिक्खा,
 तस्मा ते दस्सेतुं यस्मिं समये कामावचरं ति आदि वुत्तं । तत्थ हेट्ठा
 चित्तुप्पादकण्डे [ध० २१] वुत्तनयेनेव पालि वित्थारेत्वा अत्थो वेदितब्बो ।
 इध पन मुखमत्तमेव दस्सितं ति ।

अभिधम्मभाजनीयवण्णना

३. पञ्हापुच्छकवण्णना

२४. पञ्हापुच्छके पालिअनुसारेनेव सिक्खापदानं कुसलादिभावो
 १० वेदितब्बो । आरम्मणत्तिकेसु पन यानि सिक्खापदानि एत्थ सत्तारम्मणानी
 ति वुत्तानि, तानि यस्मा सत्तो ति सङ्खं^२ गते^३ सङ्खारे येव आरम्मणं
 करोन्ति, यस्मा च सब्बानि पि एतानि सम्पत्तविरतिवसेनेव निहिट्टानि,
 तस्मा “परित्तारम्मणा” ति च “पच्चुप्पन्नारम्मणा” ति च वुत्तं । यतो पन
 १५ विरमति तस्स वत्थुनो अच्चन्तबहिद्धता सब्बेसम्पि बहिद्धारम्मणता
 वेदितब्बा ति ।

- इमस्मिं पन सिक्खापदविभङ्गे सम्मासम्बुद्धेन अभिधम्मभाजनीये पि
 पञ्हापुच्छके पि लोकियानेव सिक्खापदानि कथितानि । उभो पि हि एते
 नया लोकियत्ता एकपरिच्छेदा एव । एवमयं सिक्खापदविभङ्गो द्वेपरिवट्टं
 २० नोहरित्वा व भाजेत्वा दस्सितो ति ।

सम्मोहविनोदनिया नाम विभङ्गट्ठकथाय

सिक्खापदविभङ्गवण्णना

निट्ठिता ।

१. चतुभूमिक०-स्या० । २-२. सङ्खगते-स्या० ; संख्यं गते-सु०, रो० ।

१५. पटिसम्भिदा विभङ्गा

१. सुत्तन्तभाजनीयं

१. सङ्गहवारवण्णना

१. इदानीं तदनन्तरे पटिसम्भिदाविभङ्गे चतस्सो ति गणनपरिच्छेदो ।
पटिसम्भिदा ति पभेदा । यस्मा पन परतो अत्थे जाणं अत्थपटिसम्भिदा
ति आदिमाहु, तस्मा न अञ्जस्स कस्सचि पभेदा, जाणस्सेव पभेदा ति
वेदितब्बा । इति “चतस्सो पटिसम्भिदा” ति पदेन चत्तारो जाणप्पभेदा
ति अयमत्थो सङ्गहितो । अत्थपटिसम्भिदा ति अत्थे पटिसम्भिदा ; 5
अत्थप्पभेदस्स सल्लक्खणविभावनववत्थानकरणसमत्थं^१ अत्थे पभेदगतं जाणं
ति अत्थो । सेसपदेसु पि एसेव नयो । धम्मप्पभेदस्स हि सल्लक्खण-
विभावनववत्थानकरणसमत्थं धम्मे पभेदगतं जाणं धम्मपटिसम्भिदा नाम ।
निरुत्तिप्पभेदस्स सल्लक्खणविभावनववत्थानकरणसमत्थं निरुत्ताभिलापे पभेदगतं
जाणं निरुत्तिपटिसम्भिदा नाम । पटिभानप्पभेदस्स सल्लक्खणविभावन- 10
ववत्थानकरणसमत्थं पटिभाने पभेदगतं जाणं पटिभानपटिसम्भिदा नाम ।

इदानीं यथानिक्खत्ता पटिसम्भिदा भाजेत्वा दस्सेन्तो अत्थे जाणं
अत्थपटिसम्भिदा ति आदिमाहु । तत्थ अत्थो ति सङ्खेपतो हेतुफलं ।
तच्चिह् हेतुवसेन अरणीयं गन्तब्बं पत्तब्बं, तस्मा अत्थो ति वुच्चति । पभेदतो
पन यं किञ्चि पच्चयसमुप्पन्नं, निब्बानं, भासितत्थो, विपाको, किरिया ति 15
इमे पञ्च धम्मा अत्थो ति वेदितब्बा^२ । तं अत्थं पच्चवेक्खन्तस्स तस्मिं
अत्थे पभेदगतं जाणं अत्थपटिसम्भिदा ।

धम्मो ति सङ्खेपतो पच्चयो । सो हि यस्मा तं तं विदहति पवत्तेति
चेव पापेति च, तस्मा धम्मो ति वुच्चति । पभेदतो पन यो कोचि फल-
निब्बत्तको हेतु, अरियमग्गो, भासितं, कुसलं, अकुसलं ति इमे पञ्च धम्मा 20
धम्मो ति वेदितब्बा^३ । तं धम्मं पच्चवेक्खन्तस्स तस्मिं धम्मे पभेदगतं
जाणं धम्मपटिसम्भिदा ।

१. ०विभावना०-म० । २. वेदितब्बो-सी०, स्या०, रो० ।

B. 371

तत्थ^१ धम्मनिरुत्ताभिलापे जाणं ति तस्मिं अत्थे च धम्मं च या सभावनिरुत्ति, तस्सा अभिलापे तं सभावनिरुत्ति^२ सद्दं^३ आरम्भणं कत्वा पच्चवेक्खन्तस्स तस्मिं सभावनिरुत्ताभिलापे पभेदगतं जाणं निरुत्तिपटिसम्भिदा। एवमयं निरुत्तिपटिसम्भिदा सद्धारम्मणा नाम जाता, न पञ्जत्तिआरम्भणा।

- ५ कस्मा ? यस्मा सद्दं सुत्वा “अयं सभावनिरुत्ति, अयं न सभावनिरुत्ती” ति जानन्ति। पटिसम्भिदाप्पत्तो हि “फस्सो” ति वुत्ते “अयं सभावनिरुत्ती” ति जानाति, “फस्सा” ति वा “फस्सं” ति वा वुत्ते पन “अयं न सभावनिरुत्ती” ति जानाति। वेदनादीसु पि एसेव नयो। अञ्जं पनेस नामाख्यातउपसगग्यञ्जनसद्दं जानाति न जानाती ति ? यदग्गेन सद्दं सुत्वा
- १० “अयं सभावनिरुत्ति, अयं न सभावनिरुत्ती” ति जानाति, तदग्गेन तस्मिं जानिस्सती ति। तं पन न^३ इदं^३ पटिसम्भिदाकिच्चं ति पटिक्खपित्वा इदं वत्थु कथितं—

- तिस्सदत्तत्थेरो किर बोधिमण्डे सुवण्णसलाकं गहेत्वा अट्टारससु भासासु ‘कतरभासाय कथेमी’ ? ति पवारिसि। तं पन तेन अत्तनो उग्गहे ठत्वा
- १५ पवारितं, न पटिसम्भिदायं^५ ठितेन। सो हि महापञ्जताय तं तं भासं कथापेत्वा कथापेत्वा उग्गणिह; ततो उग्गहे ठत्वा एवं पवारिसि। भासं नाम सत्ता उग्गण्हन्ती ति वत्वा च पनेत्थ इदं कथितं। मातापितरो हि दहरकाले कुमारके मञ्चे वा पीठे वा निपज्जापेत्वा तं तं कथयमाना तानि तानि किच्चानि करोन्ति। दारका तेसं तं तं भासं ववत्थापेन्ति—इमिना
- २० इदं वुत्तं, इमिना इदं वुत्तं ति। गच्छन्ते गच्छन्ते काले सब्बम्पि भासं जानन्ति। माता दमिळ्ळी, पिता अन्धको। तेसं जातो दारको सचे मातुकथं पठमं सुणाति, दमिळ्ळभासं भासिस्सति; सचे पितुकथं पठमं सुणाति, अन्धकभासं भासिस्सति। उभिन्नम्पि पन कथं असुणन्तो मागध-भासं भासिस्सति।

- २५ यो पि अगामके महारज्जे निब्बत्तो, तत्थ अञ्जो कथेन्तो नाम नत्थि, सो पि अत्तनो धम्मताय वचनं समुट्ठापेन्तो मागधभासमेव भासिस्सति। निरये, तिरच्छानयोनियं, पेत्तिविसये, मनुस्सलोके, देवलोके ति सब्बत्थ

R. 388

१. तत्र-म०। २-२. निरुत्तिसद्दं-रो०। ३-३. नयिदं-म०। ४. पटिसम्भिदायं-म०।

मागधभासा व उस्सन्ना । तत्थ सेसा ओट्टकिरातअन्धकयोनकदमिळभासादिका
 अट्टारस भासा परिवत्तन्ति^१ । अयमेवेका यथाभुच्चन्नहवोहार-अरियवोहार-
 सङ्घाता मागधभासा व न परिवत्तति । सम्मासबुद्धो पि तेपिटकं बुद्धवचनं
 तन्ति आरोपेन्तो मागधभासाय एव आरोपेसि । कस्मा ? एवञ्चिह अत्थं
 आहरितुं सुखं होति । मागधभासाय हि तन्ति आरूढहस्स^२ बुद्धवचनस्स 5
 पटिसम्भिदापत्तानं सोतपथागमनमेव पपञ्चो ; सोते पन सङ्घट्टितमत्ते येव
 नयसतेन नयसहस्सेन अत्थो उपट्ठाति । अञ्जाय पन भासाय तन्ति आरूढहं
 पोथेत्वा पोथेत्वा उगगहेतब्बं होति । बहुमिपि उगगहेत्वा पन पुथुज्जनस्स
 पटिसम्भिदाप्पत्ति नाम नत्थि । अरियसावको नो पटिसम्भिदाप्पतो
 नाम नत्थि ।

10.

जाणेसु जाणं ति सब्बत्थकजाणं आरम्भणं कत्वा जाणं पच्चवेकखन्तस्स
 पभेदगतं जाणं पटिभानपटिसम्भिदा ति । इमा पन चतस्सो पि पटिसम्भिदा
 द्वीसु ठानेसु पभेदं गच्छन्ति, पञ्चहि कारणेहि विसदा होन्ती ति वेदितब्बा ।
 कतमेसु द्वीसु ? सेखभूमियञ्च असेखभूमियञ्च । तत्थ सारिपुत्तत्थेरस्स
 महामोग्गल्लानत्थेरस्स महाकस्सपत्थेरस्स महाकचायनत्थेरस्स महाकोट्टितत्थे- 15
 रस्सा ति असीतिया पि महाथेरानं पटिसम्भिदा असेखभूमियं पभेदं गता ।
 आनन्दत्थेरस्स चित्तस्स गहपतिनो धम्मिकस्स उपासकस्स उपालिस्स
 गहपतिनो खुज्जुत्तराय उपासिकाया ति एवमादीनं पटिसम्भिदा सेखभूमियं
 पभेदं गता ति इमासु द्वीसु भूमीसु पभेदं गच्छन्ति ।

कतमेहि पञ्चहि कारणेहि पटिसम्भिदा विसदा होन्ती ति ? अधिगमेन, 20
 परियत्तिया, सवणेन, परिपुच्छाय, पुब्बयोगेना ति । तत्थ 'अधिगमो' नाम
 अरहत्तं । तच्चिह पत्तस्स पटिसम्भिदा विसदा होन्ति । 'परियत्ति' नाम
 बुद्धवचनं । तच्चिह उगगहन्तस्स पटिसम्भिदा विसदा होन्ति । 'सवणं'
 नाम धम्मसवणं । सक्कच्चं धम्मं सुणन्तस्स हि पटिसम्भिदा विसदा होन्ति ।
 'परिपुच्छा' नाम अट्ठकथा । उगगहितपालिया अत्थं कथेन्तस्स हि 25
 पटिसम्भिदा विसदा होन्ति । 'पुब्बयोगो' नाम पुब्बयोगावचरता,
 अतीतभवे हरणपच्चाहरणनयेन परिगगहितकम्मद्वानता ; पुब्बयोगावचरस्स हि

- पटिसम्भदा विसदा होन्ति । तत्थ अरहत्तप्पत्तिया पुनब्बसुकुटुम्बिक-
 पुत्तस्स तिस्सत्थेरस्स पटिसम्भदा विसदा अहेसुं । सो किर तम्बपण्णिदीपे^१
 बुद्धवचनं उग्गणिहत्वा परतीरं गत्वा योनकधम्मरक्खितत्थेरस्स सन्तिके
 बुद्धवचनं उग्गणिहत्वा आगच्छन्तो नावं अभिरुहनत्तित्थे एकस्मि पदे
 5 उप्पन्नकङ्खो योजनसतमगं^२ निवत्तित्वा आचरियस्स सन्तिकं गच्छन्तो
 अन्तरामगे एकस्स कुटुम्बिकस्स पञ्चं कथेसि । सो पसीदित्वा सत-
 सहस्सग्घनिकं कम्बलं अदासि । सो पि तं आहरित्वा आचरियस्स अदासि ।
 थेरो वासिया कोट्टेत्वा निसीदनट्टाने परिभण्डं कारेसि । किमत्थाया ति ?
 पच्छिमाय जनताय अनुगहत्थाया ति । एवं किरस्स अहोसि—“अम्हाकं
 10 गतमगं आवज्जेत्वा^३ अनागते सब्बहाचारिनो पटिर्पात्ति पूरेतब्बं मञ्जिस्सन्ती”
 ति । तिस्सत्थेरो पि आचरियस्स सन्तिके कङ्खं छिन्दित्वा जम्बुकोलपट्टने
 ओरुह्हे चेतियङ्गणसम्मज्जनवेलाय वालिकविहारं पत्वा सम्मज्जि । तस्स
 सम्मज्जितट्टानं दिस्वा ‘इदं वीतरागस्स भिक्खुनो सम्मट्टट्टानं’ ति थेरस्स
 वीमंसनत्थाय पञ्चं पुच्छिमु । थेरो पटिसम्भदाप्पत्तताय पुच्छितपुच्छिते
 15 पञ्हे कथेसी ति ।

- परियत्तिया पन तिस्सदत्तत्थेरस्स चैव नागसेनत्थेरस्स च पटिसम्भदा
 विसदा अहेसुं । सक्कच्च^४ धम्मसवणेन सुधम्मसामणेस्स पटिसम्भदा
 विसदा अहेसुं । सो किर तलङ्गरवासी^५ धम्मदिन्नत्थेरस्स भागिनेय्यो
 खुरगे येव अरहत्तं पत्तो मातुलत्थेरस्स धम्मविनिच्छयट्टाने निसीदित्वा
 20 सुणन्तो येव तीणि पिटकानि पगुणानि अकासि । उग्गहितपालिया अत्थं
 कथेन्तस्स पन तिस्सदत्तत्थेरस्स^६ एव^७ पटिसम्भदा विसदा अहेसुं । गत-
 पच्चागतवत्तम्पन पूरेत्वा याव अनुलोमं कम्मट्टानं उस्सुक्कापेत्वा आगतानं
 विसदभावप्पत्तपटिसम्भदानं पुब्बयोगावचरानं अन्तो नत्थि ।

- एतेसु पन कारणेसु परियत्ति, सवणं, परिपुच्छा ति इमानि तीणि
 25 पभेदस्सेव बलवकारणानि । पुब्बयोगो अधिगमस्स बलवपच्चयो, पभेदस्स

१. तम्बपण्णी०-सी० । २. योजनसतिकं मगं-स्या० । ३. आवज्जित्वा-रो० ।

४. सम्मज्जनट्टानं-स्या० । ५. सक्कच्चं-स्या० । ६. तलङ्गरवासी-सु० ; तलङ्गरवासी-स्या० ।

७-७. तिस्सदत्तत्थेरस्सेव-स्या०, सी० ।

होति न होती ति ? होति, न पन तथा । परियत्तिसवणपरिपुच्छा हि पुब्बे होन्तु वा मा वा, पुब्बयोगेन पन पुब्बे चेव एतरहि च सङ्खारसम्मसनं विना पटिसम्भिदा नाम नत्थि । इमे पन द्वे पि एकतो हुत्वा पटिसम्भिदा उपत्थम्भेत्वा विसदा करोन्ती ति ।

सङ्गहवारवण्णना

सच्चवारादिवण्णना

२. इदानीं ये सङ्गहवारे पञ्च अत्था च धम्मा च सङ्गहिता, तेसं 5 B. 374
पभेददस्सनयेन पटिसम्भिदा विभजितुं पुन चतस्सो ति आदिना नयेन पभेदवारो आरब्धो । सो सच्चवार-हेतुवार-धम्मवार-पच्चयाकारवार-परियत्ति-
वारवसेन पञ्चविधो । तत्थ पच्चयसमुप्पन्नस्स दुक्खसच्चस्स^१ पच्चयेन पत्तब्बस्स निब्बानस्स च अत्थभावं, फलनिब्बत्तकस्स समुदयस्स निब्बान-
सम्पापकस्स अरियमग्गस्स च धम्मभावञ्च दस्सेतुं 'सच्चवारो' वुत्तो । 10
यस्स कस्सचि पन हेतुफलनिब्बत्तकस्स^२ हेतुनो धम्मभावं, हेतुफलस्स च अत्थभावं दस्सेतुं 'हेतुवारो' वुत्तो । तत्थ च हेतुफलक्रमवसेन उप्पटि-
पाटिया पठमं धम्मपटिसम्भिदा निद्दिट्ठा । ये पन धम्मा तम्हा तम्हा रूपारूप-
प्पभेदा हेतुतो जाता, तेसं अत्थभावं, तस्म तस्स च रूपारूपधम्मप्पभेदस्स हेतुनो धम्मभावं दस्सेतुं 'धम्मवारो' वुत्तो । जरामरणादीनम्पन अत्थभावं, 15
जरामरणादिसमुदयसङ्खातानं जातिआदीनञ्च धम्मभावं दस्सेतुं 'पच्चयाकार-
वारो' वुत्तो । ततो परियत्तिसङ्खातस्स तस्स तस्स भासितस्स धम्मभावं, भासितसङ्खातेन पच्चयेन पत्तब्बस्स भासितत्थस्स च अत्थभावं दस्सेतुं 'परियत्तिवारो' वुत्तो ।

तत्थ च यस्मा भासितं जत्वा तस्सत्थो जायति, तस्मा भासितभासित- 20
त्थक्रमेण उप्पटिपाटिया पठमं धम्मपटिसम्भिदा निद्दिट्ठा । परियत्ति-
धम्मस्स च पभेददस्सनत्थं "तत्थ कतमा धम्मपटिसम्भिदा" ति पुच्छापुब्बङ्गमो पटिनिद्देसवारो वुत्तो । तत्थ सुत्तादीहि^३ नवहि अङ्गेहि निष्पदेसतो तन्ति

१. दुक्खस्स-स्या० । २. फलनिब्बत्तकस्स-स्या० । ३. सुत्तं ति आदीहि-सी०, स्या० ।

गहिता । अयं इमस्स भासितस्स अत्थो, अयं इमस्स भासितस्स अत्थो
ति इमस्मिम्पि ठाने भासितवसेन निप्पदेसतो तन्ति एव गहिता ति ।

सुत्तन्तभाजनीयवण्णना

२. अभिधम्मभाजनीयवण्णना

८. तत्थ तिस्सो पटिसम्भदा लोकिया । अत्थपटिसम्भदा
लोकियलोकुत्तरमिस्सका । सा हि निब्बानारम्मणानं^१ मग्गफलजाणानं^१
B. 375 5 वसेन लोकुत्तरा पि होति । अभिधम्मभाजनीये^२ कुसलाकुसलविपाक-
किरियानं वसेन चतूहि वारेहि विभत्तं । तत्थ यत्तकानि हेट्ठा चित्तुप्पादकण्डे
[ध० २१] कुसलचित्तानि विभत्तानि, तेसं सब्बेसम्पि वसेन एकेकस्मि
चित्तनिद्वेसे चतस्सो चतस्सो पटिसम्भदा विभत्ता^३ ति वेदितब्बा । अकुसल-
चित्तेसु पि एसेव नयो । विपाककिरियवारेसु विपाककिरियानं अत्थेन
10 सङ्गहितत्ता, धम्मपटिसम्भदं छुट्टेत्वा, एकेकस्मिं विपाकचित्ते च किरियचित्ते
च तिस्सो तिस्सो व पटिसम्भदा विभत्ता । पालि पन मुखमतमेव
दस्सेत्वा सङ्घित्ता । सा हेट्ठा आगतवित्थारवसेनेव वेदितब्बा ।

कस्मा पन यथा कुसलाकुसलवारेसु “तेसं विपाके जाणं अत्थपटि-
सम्भदा” ति वुत्तं, एवमिध “येसं धम्मानं इमे विपाका, तेसु जाणं
15 धम्मपटिसम्भदा” ति एवं न वुत्तं ति ? हेट्ठा वुत्तत्ता । यदि “एवं”,
“तेसं विपाके जाणं अत्थपटिसम्भदा” ति हेट्ठा वुत्तत्ता अयं अत्थपटिसम्भदा
पि इध न वत्तब्बा सिया ति ? नो न वत्तब्बा । कस्मा ? हेट्ठा विपाक-
किरियचित्तुप्पादवसेन अवुत्तत्ता । किरियवारे च “येसं धम्मानं इमे
किरिया” ति वचनमेव न युज्जती ति द्वीसु पि इमेसु वारेसु तिस्सो तिस्सो व
20 पटिसम्भदा विभत्ता ।

९. तत्थ याय निरुत्तिया तेसं धम्मानं पञ्जत्ति होती ति याय
निरुत्तिया तेसं फस्सो होती ति आदिना नयेन वुत्तानं धम्मानं “अयं फस्सो,

१-१. निब्बानारम्मणमग्गफलजाणानं-स्या० । २. अभिधम्मभाजनियं-सी०, स्या० ।

३. सु०, रो० पोत्यकेसु नत्थि । ४-४. यदेवं-स्या० ।

अयं वेदना" ति एवं पञ्चति होति । तत्थ^१ धम्मनिरुत्ताभिलापे जाणं ति तस्मिं अत्थे धम्मे च पवत्तमानाय तस्सा धम्मनिरुत्तिया सभावपञ्चत्तिया अभिलापे जाणं । अभिलापसद्दं आरम्भणं कत्वा उप्पन्नजाणमेव इधा पि कथितं । येन जाणेना ति येन पटिभानपटिसम्भिदाजाणेन । तानि जाणानि जानाती ति इतरानि तीणि पटिसम्भिदाजाणानि जानाति ।

R. 392

5

इदानीं यथा यं जाणं तानि जाणानि जानाति, तथा तस्स तेसु पर्वति दस्सेतुं इमानि जाणानि इदमत्थजोतकानी ति वुत्तं । तत्थ इदमत्थजोतकानी ति इमस्स अत्थस्स जोतकानि पकासकानि ; इमं नाम अत्थं जोतेन्ति पकासेन्ति परिच्छिन्दन्ती ति अत्थो । इति जाणेषु जाणं ति इमिना आकारेण पवत्तं तीसु जाणेषु जाणं पटिभानपटिसम्भिदा नाम ।

10

तत्थ किञ्चापि अयं पटिभानपटिसम्भिदा 'इमिस्सा इदं किञ्च, इमिस्सा इदं किञ्च' ति इतरासं पटिसम्भिदानं किञ्च जानाति, सयं पन तासं किञ्च कातुं न सक्कोति, बहुस्सुतधम्मकथिको विय अप्पस्सुतधम्मकथिकस्स । द्वे किर भिक्खू । एको बहुस्सुतो, एको अप्पस्सुतो । ते एकतो व एकं धम्मकथामगं उग्गणिहसु । तत्थ अप्पस्सुतो सरसम्पन्नो अहोसि, इतरो मन्दस्सरो । तेसु अप्पस्सुतो गतगतट्टाने अत्तनो सरसम्पत्तिया सकलपरिसं खोभेत्वा धम्मं कथेसि । धम्मं सुणमाना हट्ठतुट्ठमानसा हुत्वा—'यथा एस धम्मं कथेसि, एको तिपिटकधरो मज्जे^२ भविस्सती' ति वदन्ति । बहुस्सुत-भिक्खु पन—'धम्मसवणे जानिस्सथ अयं तिपिटकधरो वा नो वा' ति आह । सो किञ्चापि एवमाह, यथा पन^३ सकलपरिसं खोभेत्वा धम्मं कथेतुं सक्कोति, एवमस्स कथनसमत्थता नत्थि । तत्थ किञ्चापि पटिभान-पटिसम्भिदा, बहुस्सुतो विय अप्पस्सुतस्स, इतरासं किञ्च जानाति, सयं पन तं किञ्च कातुं न सक्कोती ति वेदितव्वं । सेसं^४ उत्तानत्थमेव ।

15

20

५०. एवं कुसलचित्तुप्पादादिवसेन पटिसम्भिदा विभजित्वा इदानीं तासं उप्पत्तिट्टानभूतं खेत्तं दस्सेतुं पुन चत्तस्सो पटिसम्भिदा ति आदिमाह । तत्थ तिस्रो पटिसम्भिदा कामावचरकुसलतो चतूसु जाणसम्पयुत्तचित्तेसू ति इदं सेखानं वसेन वुत्तं । तेसम्पि हि धम्मपच्चवेक्खणकाले हेट्ठा वुत्तं

25

B. 393

पञ्चप्पकारं धम्मं आरम्भणं कत्वा चतूसु जाणसम्पयुत्तकुसलचित्तेसु धम्मपटि-
सम्भिदा उप्पज्जति । तथा निरुत्ति^१ पच्चवेक्खणकाले^२ सद्दं आरम्भणं कत्वा
निरुत्तिपटिसम्भिदा ; जाणं पच्चवेक्खणकाले सब्बत्थकजाणं आरम्भणं कत्वा
पटिभानपटिसम्भिदा ति ।

५ किरियतो चतूसू ति इदम्पन असेखानं^३ वसेन वुत्तं । तेसञ्झि धम्मं
पच्चवेक्खणकाले हेट्ठा वुत्तं पञ्चप्पकारं धम्मं आरम्भणं कत्वा चतूसु जाण-
सम्पयुत्तकिरियचित्तेसु धम्मपटिसम्भिदा उप्पज्जति । तथा निरुत्ति
पच्चवेक्खणकाले सद्दं आरम्भणं कत्वा निरुत्तिपटिसम्भिदा ; जाणं पच्च-
वेक्खणकाले सब्बत्थकजाणं आरम्भणं कत्वा पटिभानपटिसम्भिदा ति ।

B. 377

१० अत्थपटिसम्भिदा एतेसु चेव उप्पज्जती ति इदम्पन सेखासेखानं वसेन
वुत्तं । तथा हि सेखानं अत्थपच्चवेक्खणकाले हेट्ठा वुत्तप्पभेदं अत्थं आरम्भणं
कत्वा चतूसु जाणसम्पयुत्तकुसलचित्तेसु अयं उप्पज्जति, मग्गफलकाले च
मग्गफलेसु । असेखस्स पन अत्थं पच्चवेक्खणकाले हेट्ठा वुत्तप्पभेदमेव अत्थं
आरम्भणं कत्वा चतूसु जाणसम्पयुत्तकिरियचित्तेसु उप्पज्जति, फलकाले च
१५ उपरिट्ठिमे सामञ्जफले ति । एवमेता सेखासेखानं उप्पज्जमाना इमासु
भूमिसु उप्पज्जन्ती ति भूमिदस्सन्तत्थं अयं नयो दस्सितो ति ।

अभिधम्मभाजनीयवण्णना ।

३. पञ्हापुच्छकवण्णना

५१. पञ्हापुच्छके पालिअनुसारेनेव चतुन्नं पटिसम्भिदानं कुसलादि-
भावो वेदितब्बो । आरम्भणत्तिकेसु पन निरुत्तिपटिसम्भिदा सद्दमेव
आरम्भणं करोती ति परित्तरम्मणा । अत्थपटिसम्भिदा कामावचरविपाक-
२० किरियसङ्घातञ्चेव पच्चयसमुप्पन्नञ्च अत्थं पच्चवेक्खन्तस्स परित्तरम्मणा;
वुत्तप्पभेदमेव रूपावचरारूपावचरं^३ अत्थं^३ पच्चवेक्खन्तस्स महग्गतारम्मणा;
लोकुत्तरविपाकत्थञ्चेव परमत्थञ्च निब्बानं पच्चवेक्खन्तस्स अप्पमाणा-

१-१. निरुत्तिपच्चवेक्खणकाले—स्या०, म० । २. असेखानं—म० । ३-३. रूपा-
वचरारूपावचरत्थं—स्या० ।

रम्मणा । धम्मपटिसम्भिदा कामावचरं कुसलधम्मं अकुसलधम्मं पच्चय-
 धम्मञ्च पच्चवेक्खन्तस्स परित्तारम्मणा; रूपावचरारूपावचरं^१ कुसलधम्मं^१
 पच्चयधम्मं च पच्चवेक्खन्तस्स महग्गतारम्मणा; लोकुत्तरं^२ कुसलधम्मं^२
 पच्चयधम्मं च पच्चवेक्खन्तस्स अप्पमाणारम्मणा । पटिभानपटिसम्भिदा
 कामावचरकुसलविपाककिरियआणानि पच्चवेक्खन्तस्स परित्तारम्मणा; 5
 रूपावचरारूपावचरानि कुसलविपाककिरियआणानि पच्चवेक्खन्तस्स तेसं^३
 आरम्मणानि विजानन्तस्स महग्गतारम्मणा; लोकुत्तरानि कुसलविपाक-
 आणानि पच्चवेक्खन्तस्स अप्पमाणारम्मणा ।

B. 378

अथपटिसम्भिदा सहजातहेतुवसेन सिया मग्गहेतुका, विरियजेट्टिकायं^४
 मग्गभावनाय सिया मग्गाधिपति, छन्दचित्तजेट्टिकाय नवत्तब्बा, फलकाले पि 10
 नवत्तब्बा एव । धम्मपटिसम्भिदा मग्गं पच्चवेक्खणकाले मग्गारम्मणा,
 मग्गं गहं कत्वा पच्चवेक्खन्तस्स आरम्मणाधिपतिवसेन मग्गाधिपति ।
 पटिभानपटिसम्भिदा मग्गाआणं पच्चवेक्खणकाले मग्गारम्मणा, मग्गं गहं कत्वा
 पच्चवेक्खन्तस्स मग्गाधिपति, सेसआणं पच्चवेक्खणकाले नवत्तब्बारम्मणा ।
 निरुत्तिपटिसम्भिदा पच्चुप्पन्नमेव सद्दं आरम्मणं करोती ति पच्चुप्पन्नारम्मणा । 15

R. 394

अथपटिसम्भिदा अतीतं विपाकत्थं किरियत्थं^५ पच्चयसमुप्पन्नत्थञ्च
 पच्चवेक्खन्तस्स अतीतारम्मणा, अनागतं पच्चवेक्खन्तस्स अनागतारम्मणा,
 पच्चुप्पन्नं पच्चवेक्खन्तस्स पच्चुप्पन्नारम्मणा, लोकुत्तरं परमत्थं पच्चवेक्खन्तस्स
 नवत्तब्बारम्मणा । धम्मपटिसम्भिदा अतीतं कुसलं अकुसलं
 पच्चयधम्मञ्च पच्चवेक्खन्तस्स अतीतारम्मणा, अनागतं पच्चवेक्खन्तस्स 20
 अनागतारम्मणा, पच्चुप्पन्नं पच्चवेक्खन्तस्स पच्चुप्पन्नारम्मणा । पटिभान-
 पटिसम्भिदा अतीतं कुसलआणं विपाकआणं किरियआणञ्च पच्चवेक्खन्तस्स
 अतीतारम्मणा, अनागतं पच्चवेक्खन्तस्स अनागतारम्मणा, पच्चुप्पन्नं पच्च-
 वेक्खन्तस्स पच्चुप्पन्नारम्मणा ।

निरुत्तिपटिसम्भिदा सद्दारम्मणता बहिद्वारम्मणा । इतरासु तीसु 25
 अथपटिसम्भिदा अज्झत्तं विपाकत्थं किरियत्थं पच्चयसमुप्पन्नञ्च पच्च-

१-१. रूपावचरारूपावचरकुसलधम्मं-स्या० । २-२. लोकुत्तरकुसलधम्मं-स्या० ।

३. तासं-सी०, स्या० । ४. विरियजेट्टिकाय-स्या० । ५. किरियत्थं च-सु० ।

R. 395

वेक्खन्तस्स अज्झत्तारम्मणा, बहिद्धा पच्चवेक्खन्तस्स बहिद्धारम्मणा, अज्झत्त-
 बहिद्धा पच्चवेक्खन्तस्स अज्झत्तबहिद्धारम्मणा, परमत्थं पच्चवेक्खन्तस्स
 बहिद्धारम्मणा एव । धम्मपटिसम्भिदा अज्झत्तं कुसलाकुसलपच्चयधम्मं
 पच्चवेक्खणकाले अज्झत्तारम्मणा, बहिद्धा कुसलाकुसलपच्चयधम्मं पच्चवेक्खण-
 5 काले बहिद्धारम्मणा, अज्झत्तबहिद्धा कुसलाकुसलपच्चयधम्मं पच्चवेक्खणकाले
 अज्झत्तबहिद्धारम्मणा । पटिभानपटिसम्भिदा अज्झत्तं कुसलविपाककिरिय-
 आणं पच्चवेक्खणकाले अज्झत्तारम्मणा, बहिद्धा कुसलविपाककिरियआणं
 पच्चवेक्खणकाले बहिद्धारम्मणा, अज्झत्तबहिद्धा कुसलविपाककिरियआणं
 पच्चवेक्खणकाले अज्झत्तबहिद्धारम्मणा ति ।

10 इधा पि तिस्सो पटिसम्भिदा लोकिया; अत्थपटिसम्भिदा लोकिय-
 लोकुत्तरा । इमस्मिञ्चिह पटिसम्भाविभङ्गे सम्मासम्बुद्धेन तयो पि नया
 लोकियलोकुत्तरमिस्सकत्ता एकपरिच्छेदा व कथिता । तीसु पि हि एतासु
 तिस्सो पटिसम्भिदा लोकिया, अत्थपटिसम्भिदा लोकियलोकुत्तरा ति ।
 एवमयं पटिसम्भिदाविभङ्गो पि तेपरिवट्टं नीहरित्वा व भाजेत्वा दस्सितो ति ।

सम्मोहविनोदनिया नाम विभङ्गट्ठकथाय

पटिसम्भिदाविभङ्गवर्णना

निट्ठिता

१६. जाणविभङ्गो

एककमातिकादिवण्णना

१. इदानीं तदनन्तरे जाणविभङ्गे एकविधेन जाणवत्थू ति आदिना नयेन पठमं एकविधादीहि दसविधपरियोसानेहि दसहि परिच्छेदेहि मातिकं ठपेत्वा निक्खित्तपदानुक्रमेण निद्देशो कतो । तत्थ एकविधेना ति एकप्पकारेण, एककोट्टासेन वा । जाणवत्थू ति एत्थ पन जाणञ्च तं वत्थु च नानप्पकारानं सम्पत्तीनं ति जाणवत्थु; ओकासट्ठेन जाणस्स वत्थू ति पि जाणवत्थु । इध 5 पन पुरिमेनेवत्थेन जाणवत्थु वेदितब्बं । तेनेव एकविधपरिच्छेदावसाने “याथावकवत्थुविभावना पञ्जा—एवं एकविधेन जाणवत्थू” ति वुत्तं । पञ्च विज्जाणा ति चक्खुविज्जाणादीनि पञ्च । न हेतू ति आदीनि हेट्ठा धम्मसङ्गहट्ठकथायं [अट्ठ० ३२] वुत्तनयेनेव वेदितब्बानि । सङ्खेपतो पनेत्थ यं वत्तब्बं तं निद्देशवारे आविभविस्सति^१ । यथा चेत्थ, एवं 10 दुकमातिकादिपदेसु पि यं वत्तब्बं तं तत्थेव आविभविस्सति । निक्खेप-परिच्छेदमत्तं पनेत्थ एवं वेदितब्बं । एत्थ हि “न हेतु अहेतुका” ति आदीहि ताव धम्मसङ्गहमातिकावसेन, “अनिच्चा जराभिभूता” ति आदीहि अमातिकावसेना ति^२ सङ्खेपतो दुविधेहि पभेदतो^३ अट्ठसत्ततिया पदेहि एककमातिका निक्खित्ता । 15

दुकानुरूपेहि पन पञ्चर्तिसाय दुकेहि दुकमातिका निक्खित्ता ।

तिकानुरूपेहि “चिन्तामया पञ्जा” ति आदीहि चतुर्हि बाहिरत्तिकेहि, “विपाका पञ्जा” ति आदीहि अनियमितपञ्जावसेन वुत्तेहि चुदसहि मातिकातिकेहि, वितक्कत्तिके पठमपदेन नियमितपञ्जावसेन वुत्तेहि तेरसहि, दुतियपदेन नियमितपञ्जावसेन वुत्तेहि सत्तहि, ततियपदेन नियमितपञ्जा- 20 वसेन वुत्तेहि द्वादसहि, पीतित्तिके च पठमपदेन नियमितपञ्जावसेन वुत्तेहि तेरसहि, तथा दुतियपदेन, ततियपदेन नियमितपञ्जावसेन वुत्तेहि द्वादसही ति अट्ठासीतिया तिकेहि तिकमातिका निक्खित्ता ।

१. आवी०—स्या०, मु० । २. म० पोत्थके नत्थि । ३. भेदतो—म० ।

चतुक्कमातिका पन 'कम्मस्सकतआणं' ति आदीहि एकवीसतिया चतुक्केहि, पञ्चकमातिका द्वीहि पञ्चकेहि, छक्कमातिका एकेन छक्केन, सत्तकमातिका "सत्तसत्तति आणवत्थूनी" ति एवं सङ्खेपतो वुत्तेहि एकादसहि सत्तकेहि, अट्ठकमातिका एकेन अट्ठकेन, नवकमातिका एकेन नवकेन निक्खित्ता ।

दसकमातिकावण्णना

- 5 १०. दसकमातिका "दस तथागतस्स तथागतबलानी"ति आदिना एकेनेव दसकेन निक्खित्ता । तत्थ दसा ति गणनपरिच्छेदो । तथागतस्सा ति यथा विपस्सी आदयो पुब्बका इसयो आगता तथा आगतस्स ; यथा च ते गता तथा गतस्स । तथागतबलानी ति अज्जेहि असाधारणानि तथागतस्सेव बलानि ; यथा वा पुब्बबुद्धानं बलानि पुज्जूपनिससयसम्पत्तिया^१ आगतानि तथा आगत-
10 बलानी ति पि अत्थो । तत्थ दुविधं तथागतस्स बलं—कायबलञ्च आणबलञ्च । तेसु कायबलं हत्थिकुलानुसारेनेव वेदितव्वं । वुत्तं^२ हेतं^३ पोराणेहि—

काळावकञ्च गङ्गेय्यं, पण्डरं तम्बपिङ्गलं ।

गन्धमङ्गलहेमञ्च, उपोसथछद्दन्तिमे^४ दसा ति ॥

इमानि हि दस हत्थिकुलानि ।

- 15 तत्थ 'काळावकं' ति पकतिहत्थिकुलं दट्ठव्वं । यं दसन्नं पुरिसानं कायबलं तं एकस्स काळावकहत्थिनो । यं दसन्नं काळावकानं बलं तं एकस्स गङ्गेयस्स । यं दसन्नं गङ्गेय्यानं बलं तं एकस्स पण्डरस्स । यं दसन्नं पण्डरानं तं एकस्स तम्बस्स । यं दसन्नं तम्बानं तं एकस्स पिङ्गलस्स । यं दसन्नं पिङ्गलानं तं एकस्स गन्धहत्थिनो । यं दसन्नं गन्धहत्थीनं तं
20 एकस्स मङ्गलस्स । यं दसन्नं मङ्गलानं तं एकस्स हेमवतस्स । यं दसन्नं हेमवतानं तं एकस्स उपोसथस्स । यं दसन्नं उपोसथानं तं एकस्स छद्दन्तस्स । यं दसन्नं छद्दन्तानं तं एकस्स तथागतस्स । नारायनसङ्घातबलं^४ ति पि इदमेव वुच्चति । तदेतं पकतिहत्थीनं गणनाय हत्थिकोटिसहस्सानं, पुरिस-
गणनाय दसन्नं पुरिसकोटिसहस्सानं बलं होति । इदं ताव तथागतस्स कायबलं ।

१. पुब्बुस्सय०—रो० । २-२. वुत्तहेतं—म० । ३. उपोसथं०—स्या०, सु० ।

४. ०सङ्घाट०—रो० ।

जाणबलं पन इध^१ ताव पालियं आगतमेव दसबलजाणं । महासीह-
नादे [म० १०६६] दसबलजाणं, चतुवेसारज्जजाणं, अट्टसु परिसासु
अकम्पनजाणं, चतुयोनिपरिच्छेदकजाणं, संयुत्तके [सं० २४८-५१] आगतानि
तेसत्तति जाणानि, सत्तसत्तति जाणानी ति एवं अज्जानि पि अनेकानि
जाणसहस्सानि—एतं जाणबलं नाम । इधा पि जाणबलमेव अधिप्पेतं ५
जाणं हि अकम्पियट्टेन उपत्थम्भकट्टेन^२ च बलं ति वुत्तं ।

येहि बलेहि समन्नागतो ति येहि दसहि जाणबलेहि उपेतो समुपेतो ।
आसभण्ठानं ति सेट्टट्ठानं उत्तमट्ठानं ; आसभा वा पुब्बबुद्धा, तेसं ठानं ति
अत्थो । अपि च गवसतजेट्ठको उसभो, गवसहस्सजेट्ठको वसभो ;
वजसतजेट्ठको^३ वा उसभो, वजसहस्सजेट्ठको^४ वसभो ; सब्बगवसेट्ठो सब्ब- 10
परिस्सयसहो सेतो पासादिको महाभारवहो असनिसतसदेहि पि अकम्पनीयो^५
निसभो । सो इध उसभो ति अधिप्पेतो । इदम्पि हि तस्स परियाय-
वचनं । उसभस्स इदं ति आसभं । ठानं ति चतूहि पादेहि पठवि
उप्पीळेट्वा अचलट्ठानं । इदम्पन आसभं विया ति आसभं । यथेव हि
निसभसङ्घातो उसभो उसभबलेन समन्नागतो चतूहि पादेहि पठवि 15
उप्पीळेट्वा अचलट्ठानेन तिट्ठति, एवं तथागतो पि दसहि तथागतबलेहि
समन्नागतो चतूहि वेसारज्जपादेहि अट्टपरिसपठवि उप्पीळेट्वा सदेवके
लोके केनचि पच्चत्थिकेन पच्चामित्तेन अकम्पियो अचलट्ठानेन तिट्ठति ।
एवं तिट्ठमानो च तं आसभण्ठानं पटिजानाति, उपगच्छति, न पच्चक्खाति,
अत्तनि आरोपेति । तेन वुत्तं “आसभण्ठानं पटिजानाती” ति । 20

परिसासू ति अट्टसु परिसासु । सीहनादं नदती ति सेट्टनादं अभीत-
नादं नदति, सीहनादसदिसं वा नादं नदति । अयमत्थो सीहनादमुत्तेन
दीपेतब्बो । यथा वा सीहो सहनतो च हननतो च सीहो ति वुच्चति, एवं
तथागतो लोकधम्मनं सहनतो परप्पवादानञ्च हननतो सीहो ति वुच्चति ।
एवं वुत्तस्स सीहस्स नादं सीहनादं । तत्थ यथा सीहो सीहबलेन 25

B. 382

R. 399

१. इदं-स्या० । २. उपत्थम्भनट्टेन-स्या० । ३. गव०-सु ; गवज०-स्या० ।

४. गवज०-स्या०, सु० । ५. अकम्पनीयो-सी० ।

समन्नागतो सब्बत्थ विसारदो विगतलोमहंसो सीहनादं नदति, एवं तथागत-
सीहो पि तथागतवलेहि समन्नागतो अट्टसु परिसासु विसारदो विगतलोमहंसो
“इति रूपं” ति आदिना नयेन नानाविधदेसनाविलाससम्पन्नं सीहनादं
नदति । तेन वुत्तं “परिसासु सीहनादं नदती” ति ।

- 5 ब्रह्मचकं पवत्तेती ति एत्थ ब्रह्मं ति सेट्ठं उत्तमं विसुद्धं । चक्कसद्दो
च पनायं—

सम्पत्तियं लक्खणे च, रथङ्गे इरियापथे ।

दाने^१ रतनधम्मूर, चक्कादीसु^२ च दिस्सति ।

धम्मचक्के इध मतो, तच्च द्वेधा विभावये ॥

- 10 “चत्तारिमानि^३, भिक्खवे, चक्कानि येहि समन्नागतानं देवमनुस्सानं”
[अं० २३५] ति आदीसु हि अयं सम्पत्तियं दिस्सति । “हेट्ठा पादतलेसु
चक्कानि जातानी” [दी० २१५] ति एत्थ लक्खणे । “चक्कं व वहतो
पदं” [खु० ११७] ति एत्थ रथङ्गे । “चतुचक्कं नवद्वारं” [सं० ११६]
ति एत्थ इरियापथे । “ददं^४ भुञ्ज च, मा च पमादो, चक्कं पवत्तय^५ सब्ब-
15 पाणिनं” [जा० ११६४] ति एत्थ दाने । “दिब्बं चक्करतनं पातुरहोसी”
[दी० २१३२] ति एत्थ रतनचक्के । “मया पवत्तितं चक्कं” [खु० १३५८]
ति एत्थ धम्मचक्के । “इच्छाहतस्स पोसस्स चक्कं भमति मत्थके”
[जा० ११२३] ति एत्थ उरचक्के^६ । “खुरपरियन्तेन चे पि चक्केना”
[दी० १४६] ति एत्थ पहरणचक्के । “असनिचक्कं^७” [दी० ३३६;
20 सं० २१९२] ति एत्थ असनिमण्डले । इध पनायं धम्मचक्के मतो ।

तम्पनं धम्मचक्कं दुविधं होति—पटिवेधआणञ्च देसनाआणञ्च । तत्थ
पञ्चापभावितं अत्तनो अरियफलावहं पटिवेधआणं ; करुणापभावितं सावकानं
अरियफलावहं देसनाआणं । तत्थ पटिवेधआणं उप्पज्जमानं उप्पन्नं ति
दुविधं । तच्चिह्न अभिनिक्खमणतो याव अरहत्तमग्गा उप्पज्जमानं,

१. दाने च—स्या०, सु० । २. रतने धम्मे खुरचक्कादीसु—स्या० ; रतनधम्मखुरचक्का-
दीसु—मु०, रो० । ३. चत्तारीमानि—स्या० । ४. खाद—स्या०, सु०, रो० । ५. वत्तस्सु-
स्या०, सु०, रो० ; वत्तय—सी० । ६. खुर०—स्या०, सु० । ७. असनिविचक्कं—म० ।
८. तं पन—म०, रो० ।

फलक्खणे उप्पन्नं नाम; तुसितभवनतो वा याव महाबोधिपल्लङ्के अरहत्तमग्गा उप्पज्जमानं, फलक्खणे उप्पन्नं नाम; दीपङ्कुरव्याकरणतो पट्टाय वा याव अरहत्तमग्गा उप्पज्जमानं, फलक्खणे उप्पन्नं नाम । देसनाज्जाणम्पि पवत्तमानं पवत्तं ति दुविधं । तच्चिह याव अज्जाकोण्डञ्जस्स^१ सोतापत्तिमग्गा पवत्तमानं, फलक्खणे पवत्तं नाम । तेषु पटिवेधज्जाणं लोकुत्तरं, देसनाज्जाणं 5 लोकियं । उभयम्पि पनेतं अज्जेहि असाधारणं बुद्धानं एव ओरसज्जाणं ।

इदानीं येहि दसहि बलेहि समन्नागतो तथागतो आसभण्ठानं^२ पटिजानाति, यानि आदितो व “दस तथागतस्स तथागतबलानी” ति निक्खित्तानि, तानि वित्थारतो दस्सेतुं कतमानि दस ? इध तथागतो ठानञ्च ठानतो ति आदिमाह । तत्थ ठानञ्च ठानतो ति कारणञ्च 10 कारणतो । कारणञ्चिह यस्मा तत्थ फलं तिट्ठति तदायत्तवृत्तिताय उप्पज्जति चेव पवत्तति च, तस्मा ठानं ति वृत्ति । तं भगवा “ये ये धम्मा येसं येसं धम्मानं हेतुपच्चया^३ उपादाय^४ तं तं ठानं” ति च ‘ये ये धम्मा येसं येसं धम्मानं न हेतू न पच्चया उपादाय^५ तं तं अट्ठानं’ ति च पजानन्तो ठानञ्च ठानतो अट्ठानञ्च अट्ठानतो यथाभूतं पजानाति । यम्पी ति येन 15 जाणेन । इदम्पि तथागतस्सा ति इदम्पि ठानाठानज्जाणं तथागतस्स तथागतबलं नाम होती ति अत्थो । एवं सब्बपदेसु योजना वेदितव्वा ।

कम्मसमादानानं ति समादियित्वा कतानं कुसलाकुसलकम्मनं ; कम्ममेव वा कम्मसमादानं । ठानसो हेतुसो ति पच्चयतो चेव हेतुतो च । तत्थ गतिउपधिकालपयोगा विपाकस्स ठानं, कम्मं हेतु । 20

सब्बत्थ गामिनिं ति सब्बगतिगामिनिञ्च अगतिगामिनिञ्च । पटिपदं ति मग्गं । यथाभूतं पजानाती ति बहूषु पि मनुस्सेसु एकमेव पाणं घातेन्तेसु ‘इमस्स चेतना निरयगामिनी भविस्सति, इमस्स तिरच्छानयोनिगामिनी’ ति इमिना नयेन एकवत्थुस्मिम्पि कुसलाकुसलचेतनासङ्घातानं पटिपत्तीनं अविपरीततो^५ सभावं जानाति । 25

१. अज्जासिकोण्डञ्जस्स—म०, रो० । २. आसभं ठानं—म० । ३. हेतु पच्चया—म० ।

४. उपादाय—रो० । ५. अविपरिततो—स्या० ।

B. 384,
R. 401

अनेकधातुं ति चक्खुधातुआदीहि वा^१ कामधातुआदीहि वा धातूहि^२ बहुधातुं । नानाधातुं ति तासं येव धातूनं विलक्खणत्ता^३ नानप्पकारधातुं । लोकं ति खन्धायतनधातुलोकं । यथाभूतं पजानाती ति तासं तासं धातूनं अविपरीततो सभावं पटिविज्झति ।

5 नानाधिमुत्तिकतं ति हीनादीहि अधिमुत्तीहि नानाधिमुत्तिकभावं । परसत्तानं ति पधानसत्तानं । परपुग्गलानं ति ततो परेसं हीनसत्तानं ; एकत्थमेव वा एतं पदद्वयं वेनेय्यवसेन पन द्वेधा वुत्तं । इन्द्रियपरोपरियत्तं ति सद्धादीनं इन्द्रियानं परभावञ्च अपरभावञ्च वुद्धिञ्च^४ हानिञ्चा ति अत्थो ।

ज्ञानविमोक्खसमाधिसमापत्तीनं ति पठमादीनं चतुन्नं भानानं, “रूपी”
10 रूपानि पस्सती” ति आदीनं अटुन्नं विमोक्खानं, सवितक्कसविचारादीनं तिण्णं समाधीनं, पठमज्झानसमापत्तिआदीनञ्च नवन्नं अनुपुब्बसमापत्तीनं । सङ्किलेसं ति हानभागियधम्मं । वोदानं ति विसेसभागियधम्मं । वुड्डानं ति येन कारणेन भानादीहि वुट्टहन्ति, तं कारणं ।

पुब्बेनिवासानुस्सतिं ति पुब्बे निवुत्थक्खन्धानुस्सरणं ।

15 चुतूपपातं ति चुत्तिञ्च उपपातञ्च ।

आसवानं खयं ति कामासवादीनं खयसद्धातं आसवनिरोधं निब्बानं ।

इमानी ति यानि हेट्ठा “दस तथागतस्स तथागतबलानी” ति अवोच,
इमानि तानी ति अप्पनं करोती ति । एवमेत्थ अनुपुब्बपदवण्णनं अत्वा
इदानीं यस्मा तथागतो पठममेव ठानाठानआणेन वेनेय्यसत्तानं आसवक्खया-
20 धिगमस्स च एव अनधिगमस्स च ठानाठानभूतं किलेसावरणाभावं पस्सति,
लोकियसम्मादिट्ठिट्ठानदस्सनतो नियतमिच्छादिट्ठिट्ठानाभावदस्सनतो च ।
अथ नेसं कम्मविपाकआणेन विपाकावरणाभावं पस्सति, तिहेतुकपटिसन्धि-
दस्सनतो । सब्बत्थगामिनीपटिपदाआणेन कम्मावरणाभावं पस्सति, आनन्त-
रियकम्माभावदस्सनतो । एवं अनावरणानं अनेकधातुनानाधातुआणेन

R. 402

१. स्या०, म० पोत्यकेसु नत्थि । २. सु०, रो० पोत्यकेसु नत्थि । ३. विलक्खणताय-
म० । ४. वड्ढिञ्च-म० । ५. रूपा-स्या० ।

अनुकूलधम्मदेसनत्थं^१ चरियाविसेसं पस्सति, धातुवेमत्तदस्सनतो । अथ
 नेसं^२ नानाधिमुत्तिक्ताज्जाणेन अधिमुत्ति पस्सति, पयोगं अनादियित्वा पि
 अधिमुत्तिवसेन धम्मदेसनत्थं । अथेवं दिट्ठाधिमुत्तीनं यथासति^३ यथाबलं
 धम्मं देसेतुं इन्द्रियपरोपरियत्तिज्जाणेन इन्द्रियपरोपरियत्ति पस्सति, सद्धादीनं
 तिक्खमुदुभावदस्सनतो । एवं परिज्जातिन्द्रियपरोपरियत्ता पि पनेते सचे 5
 दूरे होन्ति, अथ भानादिपरिज्जाणेन भानादीसु वसीभूतत्ता इद्धिविसेसेन^४
 खिप्पं उपगच्छति । उपगन्त्वा च नेसं पुब्बेनिवासानुस्सतिज्जाणेन^५
 पुब्बजातिभावं,^६ दिव्वचक्खानुभावतो पत्तब्बेन चेतोपरियज्जाणेन सम्पत्ति-
 चित्तविसेसं^७ पस्सन्तो आसवक्खयज्जाणानुभावेन आसवक्खयगामिनिया
 पटिपदाय विगतसम्मोहता आसवक्खयाय धम्मं देसेति । तस्मा इमिना 10
 अनुक्रमेण इमानि दसबलानि वुत्तानी ति वेदितव्वानि । अयं ताव
 मातिकाय अत्थवर्णना ।

एककनिद्देशवर्णना

१. इदानीं यथानिक्खित्ताय मातिकाय “पञ्च विज्जाणा न हेतुमेवा”
 ति आदिना नयेन आरद्धे निद्देशवारे न हेतुमेवा ति साधारणहेतुपटिक्खेप-
 निद्देशो । तत्थ “हेतुहेतु, पच्चयहेतु, उत्तमहेतु, साधारणहेतु ति चतुर्विधां 15
 हेतू” ति आदिना नयेन यं वत्तव्वं सिया, तं सब्बं रूपकण्डे “सब्बं रूपं न
 हेतुमेवा” ति आदीनं अत्थवर्णनायं [अट्ठ० २४२] वुत्तमेव । अहेतुकमेवा
 ति आदीसु व्यञ्जनसन्धिवसेन मकारो वेदितव्वो ; अहेतुका एवा ति अत्थो ।
 सेसपदेसु पि एसेव नयो । अपि च “हेतू धम्मा न हेतू धम्मा” [ध० ४]
 ति आदीसु धम्मकोट्टासेसु पञ्च विज्जाणानि हेतू धम्मा ति वा सहेतुका धम्मा 20 R. 403
 ति वा न होन्ति । एकन्तेन पन न हेतू येव, अहेतुका येवा ति इमानि पि
 नयेनेत्थ सब्बपदेसु अत्थो वेदितव्वो । अब्याकृतमेवा ति पदं विपाकाव्याकृत-
 वसेन वुत्तं । सारम्मणमेवा ति ओलुब्भारम्मणवसेन । पच्चयारम्मणं ओलुब्भा-

१. अनुकुल०-स्या० । २. तेसं-स्या० । ३. यथासति-स्या० । ४. इद्धिविसेसेन
 ते-स्या० । ५. पुब्बेनिवासानुस्सतिज्जाणेन च-स्या० । ६. पुब्बजातिभावनं-म० ; पुब्बे
 जातिभावनं-रो० । ७. सम्पत्ति-रो० ।

रम्मणं ति हि दुविधं आरम्मणं । इमस्मि पन ठाने ओलुब्भारम्मणमेव धुरं,
 पच्चयारम्मणम्पि लब्धति येव । अचेतसिकमेवा ति पदं चित्तं, रूपं,
 निब्बानं ति तीसु अचेतसिकेसु चित्तमेव सन्धाय वुत्तं । नो अपरियापन्नमेवा
 ति गतिपरियापन्नचुतिपरियापन्नसंसारवट्टभवपरियापन्नभावतो परियापन्ना
 5 एव, नो अपरियापन्ना । लोकतो वट्टतो न निव्यन्ती ति अनिव्यानिक्का ।
 उप्पन्नं मनोविज्जाणविज्जेय्यमेवा ति रूपकण्डे चक्खुविज्जाणादीनं
 पच्चुप्पन्नानेव रूपादीनि आरब्भ पवत्तितो अतीतादिविसयं मनोविज्जाणम्पि
 पञ्चविज्जाणसोतपतितमेव कत्वा “उपपन्नं छहि विज्जाणेहि विज्जेय्यं”
 [ध० १६३] ति वुत्तं । पञ्च विज्जाणा पन यस्मा पच्चुप्पन्ना पि चक्खु-
 10 विज्जाणादीनं आरम्मणा न होन्ति, मनोविज्जाणस्सेव होन्ति, तस्मा
 “मनोविज्जाणविज्जेय्यमेवा” ति वुत्तं । अनिच्चमेवा ति हुत्वा अभावट्टेन
 अनिच्चा येव । जराभिभूतमेवा ति जराय अभिभूतत्ता जराभिभूता येव ।

२. उप्पन्नवत्थुका उप्पन्नारम्मणा ति अनागतपटिक्खेपो । न हि
 ते अनागतेसु वत्थारम्मणेसु उप्पज्जन्ति ।

15 ३. पुरेजातवत्थुका पुरेजातारम्मणा ति सहुप्पत्तिपटिक्खेपो । न
 हि ते सहुप्पन्नं वत्थुं वा आरम्मणं वा पटिच्च उप्पज्जन्ति, सयं पन पच्छाजाता
 हुत्वा पुरेजातेसु वत्थारम्मणेसु उप्पज्जन्ति ।

४. अज्झत्तिकवत्थुका ति अज्झत्तज्झत्तवसेन^१ वुत्तं । तानि हि
 अज्झत्तिके पञ्चपसादे वत्थुं कत्वा उप्पज्जन्ति । बाहिरारम्मणा ति
 20 बाहिररूपादिआरम्मणा । तत्थ चतुक्कं वेदितब्बं—पञ्च विज्जाणा हि
 पसादवत्थुकत्ता अज्झत्तिका अज्झत्तिकवत्थुका, मनोविज्जाणं हृदयरूपं वत्थुं
 कत्वा उप्पज्जनकाले अज्झत्तिकं बाहिरवत्थुकं, पञ्चविज्जाणसम्पयुत्ता तयो
 खन्धा बाहिरा अज्झत्तिकवत्थुका, मनोविज्जाणसम्पयुत्ता तयो खन्धा
 हृदयरूपं वत्थुं कत्वा उप्पज्जनकाले बाहिरा बाहिरवत्थुका ।

25 ५. असम्भिन्नवत्थुका ति अनिरुद्धवत्थुका । न हि ते निरुद्धं
 अतीतं वत्थुं पटिच्च उप्पज्जन्ति । असम्भिन्नारम्मणताय पि एसेव नयो ।

१. अज्झत्तज्झत्तमत्तवसेन—म० ।

अञ्जं चक्खुविज्जाणस्स वत्थु च आरम्भणञ्चा ति आदीसु चक्खु-
विज्जाणस्स हि अञ्जं वत्थुं, अञ्जं आरम्भणं । अञ्जं सोतविज्जाणादीनं ।
चक्खुविज्जाणं सोतपसादादीसु अञ्जतरं वत्थुं, सदादीसु वा अञ्जतरं
आरम्भणं कत्वा कप्पतो कप्पं गत्वा पि न उप्पज्जति ; चक्खुप्पसादमेव पन
वत्थुं कत्वा रूपञ्च आरम्भणं कत्वा उप्पज्जति । एवमस्स वत्थु पि 5
द्वारम्पि आरम्भणम्पि निबद्धं, अञ्जं वत्थुं वा द्वारं वा आरम्भणं वा
न सङ्कमति, निबद्धवत्थु निबद्धद्वारं निबद्धारम्भणमेव हुत्वा उप्पज्जति ।
सोतविज्जाणादीसु पि एसेव नयो ।

B. 387

७. न अञ्जमञ्जस्स गोचरविसयं पच्चनुभोन्ती ति एत्थ अञ्ज-
मञ्जस्स चक्खु सोतस्स, सोतं वा चक्खुस्सा ति एवं एकं एकस्स गोचरविसयं 10
न पच्चनुभोती ति अत्थो । सचे हि नीलादिभेदं रूपारम्भणं समोधानेत्वा
सोतिन्द्रियस्स उपनेय्य 'इद्ध ताव नं ववत्थापेहि विभावेहि—किं नामेतं
आरम्भणं' ति, चक्खुविज्जाणं विना पि मुखेन अत्तनो धम्मताय एवं
वदेय्य—'अरे अन्धबाल, वस्ससतम्पि वस्ससहस्सम्पि परिधावमानो अञ्जत्र
मया कुहि एतस्स जाननकं लभिस्ससि ; आहर नं चक्खुप्पसादे उपनेहि ; 15
अहमेतं आरम्भणं जानिस्सामि—यदि वा नीलं यदि वा पीतकं । न हि
एसो अञ्जस्स विसयो ; मय्हमेवेसो विसयो'ति । सेसविज्जाणेषु पि
एसेव नयो । एवमेते अञ्जमञ्जस्स गोचरविसयं न पच्चनुभोन्ति नाम ।

८. समन्नाहरन्तस्सा ति आवज्जनेनेव समन्नाहरन्तस्स ।

९. मनसिकरोन्तस्सा ति आवज्जनेनेव मनसिकरोन्तस्स । एतानि 20
हि चित्तानि आवज्जनेन समन्नाहटकाले मनसिकतकाले येव च उप्पज्जन्ति ।

१०. न अब्बोकिण्णा ति अञ्जेन विज्जाणेन अब्बोकिण्णा निरन्तरा
व न उप्पज्जन्ति । एतेन तेस^१ अनन्तरता पटिक्खित्ता ।

११-१२. न अपुब्बं अचरिमं ति एतेन सब्बेसम्पि सहुप्पत्ति
पटिक्खित्ता । न अञ्जमञ्जस्स समनन्तरा ति एतेन समनन्तरता पटिक्खित्ता । 25 R. 405

१३. आवट्टना वा ति आदीनि चत्तारि पि आवज्जनस्सेव नामानि । तज्झि भवज्जस्स आवट्टनतो आवट्टना, तस्सेव आभुजनतो आभोगो, रूपादीनं समन्नाहरणतो समन्नाहारो, तेसं येव मनसिकरणतो मनसिकारो ति वुच्चति । एवमेत्थ सङ्खेपतो पञ्चन्नं विज्जाणानं आवज्जनट्टाने ठत्वा आवट्टनादिकिच्चं
5 कातुं समत्थभावो पटिक्खितो ।

१४. न किञ्चि^१ धम्मं पटिविजानाती ति “मनोपुब्बङ्गमा धम्मा” [खु० १.१] ति एवं वुत्तं एकम्पि कुसलं वा अकुसलं वा न पटिविजानाति । अज्जत्र अभिनिपातमत्ता ति ठपेत्वा रूपादीनं अभिनिपातमत्तं । इदं वुत्तं होति—सुपण्डितो पि पुरिसो, ठपेत्वा आपाथगतानि रूपादीनि, अज्जं
10 कुसलाकुसलेसु एकधम्मम्पि पञ्चहि विज्जाणेहि न पटिविजानाति । चक्खुविज्जाणं पनेत्थ दस्सनमत्तमेव होति । सोतविज्जाणादीनि सवण-घायनसायनफुसनमत्तानेव । दस्सनादिमत्ततो पन मुत्ता अज्जा एतेसं कुसलादिपटिविज्जत्ति नाम नत्थि ।

मनोधातुयापी ति सम्पटिच्छनमनोधातुया पि । सम्पिण्डनत्थो चेत्थ
15 पिकारो । तस्मा मनोधातुया पि ततो पराहि मनोविज्जाणधातूहि पी ति सब्बेहि पि पञ्चद्वारिकविज्जाणेहि न किञ्चि कुसलाकुसलं धम्मं पटिविजानाती ति एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो ।

१६. न किञ्चि इरियापथं कप्पेती ति आदीसु पि एसेव नयो । न हि पञ्चद्वारिकविज्जाणेहि गमनादीसु किञ्चि इरियापथं कप्पेति, न कायकम्मं
20 न वचोकम्मं पटुपेति, न कुसलाकुसलं धम्मं समादियति, न समाधिं समापज्जति लोकियं वा लोकुत्तरं वा, न समाधितो वुट्ठाति लोकिया वा लोकुत्तरा वा, न भवतो चवति, न भवन्तरे उप्पज्जति । सब्बम्पि हेतं कुसलाकुसलधम्मपटिविजाननादिवचनपरियोसानं^२ किच्चं मनोद्वारिकचित्तेनेव होति, न च पञ्चद्वारिकेना ति सब्बस्सापेतस्स किच्चस्स करणे सहजवनकानि
R, 406 25 वीथिचित्तानि पटिक्खितानि । यथा चेतेशं एतानि किच्चानि नत्थि, एवं नियामोक्कमनादीनि पि । न हि पञ्चद्वारिकजवनेन मिच्छत्तनियामं ओक्कमति,

न सम्मत्तनियामं ; न चेतं जवनं नामगोत्तमारब्धं जवति, न कसिणादि-
पञ्चर्त्ति ; न लक्खणारम्मणिकविपस्सनावसेन पवत्तति, न बुद्धानगामिनी-
बलवविपस्सनावसेन ; न रूपारूपधम्मे आरब्धं जवति, न निब्बानं ; न चेतन
सिद्धिं पटिसम्भिदाञ्जाणं उप्पज्जति, न अभिञ्जाञ्जाणं^१, न सावकपारमीञ्जाणं,
न पच्चेकबोधिञ्जाणं, न सब्बञ्जुतञ्जाणं^२ । सब्बो पि पनेस पभेदो मनोद्वारिक- 5
जवने येव लब्धति ।

२६-२७. न सुपति न पटिबुज्जति न सुपिनं पस्सती ति सब्बेना पि
च पञ्चद्वारिकचित्तेन नेव निदं ओक्कमति, न निदायति, न पटिबुज्जति, न
किञ्च सुपिनं पस्सती ति इमेसु तीसु ठानेसु सहजवनेन वीथिचित्तं^३
पटिक्खित्तं ।

10

निदायन्तस्स हि महार्विट्ठं जालेत्वा दीपे चक्खुसमीपे उपनीते पठमं
चक्खुद्वारिकं आवज्जनं भवङ्गं न आवट्टेति, मनोद्वारिकमेव आवट्टेति । अथ
जवनं जवित्वा भवङ्गं ओतरति । दुतियवारे चक्खुद्वारिकं आवज्जनं भवङ्गं
आवट्टेति^४ । ततो चक्खुविञ्जाणादीनि जवनपरियोसानानि पवत्तन्ति ।
तदनन्तरं भवङ्गं पवत्तति । ततियवारे मनोद्वारिकआवज्जनेन भवङ्गे 15
आवट्टिते मनोद्वारिकजवनं जवति । तेन चित्तेन जत्वा 'किं अयं इमस्मि
ठाने आलोको' ति जानाति ।

B. 389

तथा निदायन्तस्स कण्णसमीपे तुरियेसु^५ पग्गहितेसु, घाणसमीपे
सुगन्धेसु वा दुग्गन्धेसु वा पुण्फेसु उपनीतेसु, मुखे सप्पिम्हि वा फाणिते वा
पक्खित्ते, पिट्ठियं पाणिना पहारे दिन्ने पठमं सोतद्वारिकादीनि आवज्जनानि 20
भवङ्गं न आवट्टेन्ति, मनोद्वारिकमेव आवट्टेन्ति । अथ जवनं जवित्वा
भवङ्गं ओतरति । दुतियवारे सोतद्वारिकादीनि आवज्जनानि भवङ्गं
आवट्टेन्ति । ततो सोतघाणजिह्वाकायविञ्जाणादीनि जवनपरियोसानानि
पवत्तन्ति । तदनन्तरं भवङ्गं पवत्तति । ततियवारे मनोद्वारिकआवज्जनेन
भवङ्गे आवट्टिते मनोद्वारिकजवनं जवति । तेन चित्तेन जत्वा 'किं अयं 25

१. अभिञ्जाणं-म० ।

२. सब्बञ्जुतञ्जाणं स्या० ।

३. विथी०-स्या० ।

४. पवत्तति-रो० । ५. तुरियेसु-म० ।

R. 407

- इमस्मि ठाने सद्दो—सङ्खसद्दो, भेरिसद्दो^१ ति वा 'किं अयं इमस्मि ठाने गन्धो—मूलगन्धो, सारगन्धो' ति वा 'किं इदं मय्हं मुखे पक्खित्तरसं—सप्पो ति वा फाणितं' ति वा 'केनम्हि पिट्ठियं पहतो, अतिथद्दो मे पहारो' ति वा वत्तारो^२ होन्ति^३ । एवं मनोद्वारिकजवनेनेव पटिबुज्झति, न पञ्चद्वारिकेन ।
- 5 सुपिनम्पि तेनेव पस्सति, न पञ्चद्वारिकेन ।

- तच्च पनेतं सुपिनं पस्सन्तो चतूहि कारणेहि पस्सति—धातुक्खोभतो वा अनुभूतपुब्बतो वा देवतोपसंहारतो वा पुब्बनिमित्ततो वा ति । तत्थ पित्तादीनं खोभकरणपच्चययोगेन खुभितधातुको 'धातुक्खोभतो' सुपिनं पस्सति । पस्सन्तो च नानाविधं सुपिनं पस्सति—पब्बता पतन्तो विय, 10 आकासेन गच्छन्तो विय, वाळमिगहत्थिचोरादोहि^४ अनुबद्दो विय च होति । 'अनुभूतपुब्बतो' पस्सन्तो पुब्बे अनुभूतपुब्बं आरम्मणं पस्सति । 'देवतोपसंहारतो' पस्सन्तस्स देवता अत्थकामताय वा अनत्थकामताय वा अत्थाय वा अनत्थाय वा नानाविधानि आरम्मणानि उपसंहरन्ति । सो तासं देवतानं आनुभावेन तानि आरम्मणानि पस्सति । पुब्बनिमित्ततो पस्सन्तो 15 पुञ्ञापुञ्ञवसेन उप्पज्जितुकामस्स अत्थस्स वा अनत्थस्स वा पुब्बनिमित्तभूतं सुपिनं पस्सति बोधिसत्तमाता विय पुत्तपटिलाभनिमित्तं, बोधिसत्तो विय पञ्च महासुपिने [अ० २४८०], कोसलराजा विय च सोळस सुपिने [खु० ३११८-१९] ति ।

B. 390

- तत्थ यं धातुक्खोभतो अनुभूतपुब्बतो च सुपिनं पस्सति, न तं सच्चं 20 होति । यं देवतोपसंहारतो पस्सति, तं सच्चं वा होति अलिकं वा । कुद्धा हि देवता उपायेन विनासेतुकामा विपरीतम्पि^५ कत्वा दस्सेन्ति । तत्रिदं^६ वत्थु—

- रोहणे किर नागमहाविहारे महाथेरो भिक्खुसङ्घं अनपलोकेत्वा व एकं नागरुक्खं छिन्दापेसि । रुक्खे अधिवत्था देवता थेरस्स कुद्धा पठममेव 25 नं पलोभेत्वा पच्छा 'इतो ते सत्तदिवसमत्थके उपट्ठाको राजा मरिस्सती'

१. भेरी०-स्या०, म० । २. वत्ता-सी०, स्या०, रो० । ३. होति-सी०, स्या०, रो० । ४. वाल०-सी०, स्या० । ५. विपरितम्पि-स्या० । ६. तत्रिदं-स्या० ।

ति सुपिने आरोचेसि । थेरो नं कथं आहरित्वा राजोरोधानं आचिक्खि ।
ता एकप्पहारेनेव महाविरवं विरविसु । राजा 'किं एतं' ति पुच्छि ।
ता 'एवं थेरेन वुत्तं' ति आरोचयिसु । राजा दिवसे गणापेत्वा सत्ताहे
वीतिवत्ते कुञ्जित्वा थेरस्स हत्थपादे छिन्दापेसि ।

यं पन पुब्बनिमित्ततो पस्सति तं एकन्तसच्चमेव होति । एतेसञ्च 5
चतुन्नं मूलकारणानं संसग्गभेदतो पि सुपिनभेदो होति येव । तञ्च पनेतं
चतुब्बिधम्पि सुपिनं सेखपुथुज्जना व पस्सन्ति अप्पहीनविपल्लासत्ता; असेखा^१
न पस्सन्ति पहीनविपल्लासत्ता ।

R 408

किं पनेतं^२ पस्सन्तो सुत्तो पस्सति, पटिबुद्धो? उदाहु नेव सुत्तो
पस्सति न पटिबुद्धो ति? किञ्चेत्थ यदि ताव सुत्तो पस्सति, अभिधम्मविरोधो 10
आपज्जति । भवङ्गचित्तेन हि सुपति । तञ्च रूपनिमित्तादिआरम्भणं
रागादिसम्पयुत्तं वा न होति । सुपिनं पस्सन्तस्स च ईदिसानि चित्तानि
उपपज्जन्ति । अथ पटिबुद्धो पस्सति, विनयविरोधो आपज्जति । यञ्हि
पटिबुद्धो पस्सति, तं सब्बोहारिकचित्तेन पस्सति । सब्बोहारिकचित्तेन च
कते वीतिक्रमे अनापत्ति नाम नत्थि । सुपिनं पस्सन्तेन पन कते वीतिक्रमे 15
एकन्तं अनापत्ति एव । अथ नेव सुत्तो न पटिबुद्धो पस्सति, न सुपिनं नाम
पस्सति । एवञ्हि सति सुपिनस्साभावो^३ व आपज्जति? न अभावो ।
कस्मा? यस्मा कपिमिद्धपरेतो पस्सति । वुत्तं हेतं—“कपिमिद्धपरेतो खो,
महाराज, सुपिनं पस्सती” [मि० २९४] ति । ‘कपिमिद्धपरेतो’ ति
मक्कटनिदाय युत्तो । यथा हि मक्कटस्स निदा लहुपरिवत्ता होति, एवं या 20
निदा पुनप्पुनं कुसलादिचित्तवोकिण्णत्ता लहुपरिवत्ता; यस्सा पवत्तियं
पुनप्पुनं भवङ्गतो उत्तरणं होति, ताव युत्तो सुपिनं पस्सति । तेनायं
सुपिनो कुसलो पि होति अकुसलो पि अव्याकतो पि । तत्थ सुपिनन्ते
चेतियवन्दनधम्मसवणधम्मदेसनादीनि करोन्तस्स कुसलो, पाणातिपातादीनि
करोन्तस्स अकुसलो, द्वीहि अन्तेहि सुत्तो आवज्जनतदारम्भणक्खणे अव्याकतो 25
ति वेदितब्बो । सुपिनेनेव ‘दिट्ठं विय मे, सुतं विय मे’ ति कथनकाले पि
अव्याकतो येव ।

B. 391

किं पन सुपिने कतं कुसलाकुसलं कम्मं सविपाकं अविपाकं ति ? सविपाकं; दुब्बलता पन पटिसन्धि आकड्डितुं न सक्कोति, दिन्नाय अञ्जेन कम्मेन पटिसन्धिया पवत्ते वेदनीयं होति ।

- एवं याथावकवत्थुविभावना पञ्ञा ति पञ्चन्नं विञ्ञाणानं न हेत्वत्थो
- R. 409 5 याथावत्थो । तं याथावत्थुं विभावेती ति याथावकवत्थुविभावना । तथा पञ्चन्नं विञ्ञाणानं अहेतुकत्थो^१, जराभिभूतत्थो^२, न सुपिनं पस्सनत्थो^३, याथावत्थो^४ । तं याथावत्थुं^५ विभावेती ति याथावकवत्थुविभावना । इति या हेट्ठा “याथावकवत्थुविभावना पञ्ञा” ति मात्तिकाय निक्खित्ता, सा एवं याथावकवत्थुविभावना पञ्ञा ति वेदितब्बा । तस्सा एव च वसेन
- 10 एवं एकविधेन आणवत्थू ति एवं एकेककोट्ठासेन आणगणना एकेन वा आकारेण आणपरिच्छेदो होति ।

एककनिद्देसवण्णना

दुकनिद्देसवण्णना

२८. दुविधेन आणवत्थुनिद्देसे चतूसु भूमीसु कुसले ति सेखपुथुज्जनानं चतुभूमककुसलपञ्ञा^६ । पटिसम्भिदाविभङ्गे वुत्तेसु पञ्चसु अत्थेसु अत्तनो अत्तनो भूमिपरियापन्नं विपाकसङ्घातं अत्थं जापेति जनेति पवत्तेती ति
- 15 अत्यजापिका । अरहतो अभिञ्ञं उप्पादेन्तस्स समापत्तिं उप्पादेन्तस्स किरियाञ्ञाकते ति अभिञ्ञाय चैव समापत्तिया च परिकम्मसमये कामावचरकिरियपञ्ञा । सा हि अभिञ्ञासमापत्तिपभेदं किरियसङ्घातं अत्थं जापेति जनेति पवत्तेती ति अत्यजापिका पञ्ञा ति वुत्ता । अयं पन अपरो पि पालिमुत्तको^७ अट्ठकथानयो—या पि हि पुरिमा कामावचर-
- 20 किरिया पच्छिमाय कामावचरकिरियाय अनन्तरादिवसेन पच्चयो होति, सा पि तं किरियत्थं जापेती ति अत्यजापिका पञ्ञा नाम । रूपावचरारूपावचरेसु पि एसेव नयो ।

१. अहेतुकट्ठो-म०, रो० । २. जराभिभूतट्ठो-म०, रो० । ३. पस्सनट्ठो-म०, रो० । ४. याथावट्ठो-म०, रो० । ५. याथावट्ठं-म०, रो० । ६. चतुभूमिक०-स्या० । ७. पाळि०-म० ।

दुतियपदनिर्देसे चतूसु भूमीसु विपाके ति कामावचरविपाके पञ्चा
सहजातादिपच्चयवसेन कामावचरविपाकत्थं जापेत्वा ठिता ति जापितत्था ।
रूपावचरादिविपाकपञ्चासु पि एसेव नयो । सब्बा पि वा एसा अत्तनो
अत्तनो कारणेहि जापिता जनिता पवत्तिता सयम्पि अत्थभूता ति पि
जापितत्था^१ । अरहतो उप्पन्नाय अभिज्जाय उप्पन्नाय समापत्तिया ति 5
वुत्तकिरियपञ्चायपि^२ एसेव नयो । अयं पन अपरो पि पालिमुत्तको
अट्ठकथानयो—कामावचरकिरियपञ्चा पि हि सहजातादिवसेन कामावचर-
किरियसङ्घातं अत्थं जापेत्वा ठिता ति जापितत्था । रूपावचरारूपावचर-
किरियपञ्चासु पि एसेव नयो । सब्बा पि वा एसा अत्तनो अत्तनो
कारणेहि जापिता जनिता पवत्तिता सयञ्च अत्थभूता ति पि जापितत्था । 10
सेसमेत्थ सब्बं धम्मसङ्गहट्ठकथायं वुत्तनयत्ता पाकटमेवा ति ।

R. 410

दुकनिर्देसवण्णना ।

तिकनिर्देसवण्णना

२९. तिविधेन जाणवत्थुनिर्देसे योगविहितेसू ति योगो वुच्चति पञ्चा ;
पञ्चा विहितेसु पञ्चापरिणामितेसु ति अत्थो । कम्मायतनेसु ति एत्थ
कम्ममेव कम्मायतनं ; अथवा कम्मञ्च तं आयतनञ्च आजीवादीनं ति पि
कम्मायतनं । सिप्पायतनेसु पि एसेव नयो । तत्थ दुविधं कम्मं—हीनञ्च 15
उक्कट्टञ्च । तत्थ हीनं नाम वड्डकीकम्मं, पुप्फल्लडुककम्मं ति एवमादि ।
उक्कट्टं नाम कसि, वणिज्जा^३, गोरक्खं ति एवमादि । सिप्पं^४ पि दुविधं-
हीनञ्च उक्कट्टञ्च । तत्थ हीनं सिप्पं नाम नल्लकारसिप्पं, पेसकारसिप्पं,
कुम्भकारसिप्पं, चम्मकारसिप्पं, नहापितसिप्पं^५ ति एवमादि । उक्कट्टं नाम
सिप्पं मुद्दा^६, गणना, लेखञ्चा ति एवमादिविज्जा व विज्जाड्डानं^७ । 20
धम्मिकमेव गहितं । नागमण्डलपरित्तसदिसं, पुधमनकमन्तसदिसं,

B. 393

१. जापितट्ठा-रो० । २. वुत्तक्रिय०-सु० । ३. वनिज्जा-स्या० । ४. सब्ब-सु० ।

५. नहापित०-स्या०, म० । ६. मुद्दा-स्या० । ७. विज्जाड्डानं-स्या० ।

सालाकियं, सल्लकत्तियं^१ ति आदीनि पन वेज्जसत्थानि “इच्छामहं, आचरिय, सिपं सिक्खितुं” [मव० २८७] ति सिप्पायतने पविट्ठत्ता न गहितानि ।

तत्थ एको पण्डितो मनुस्सानं फासुविहारत्थाय अत्तनो च^२ धम्मताय गेहपासादयाननावादीनि उप्पादेति । सो हि ‘इमे मनुस्सा वसनट्टानेन
 5 विना दुक्खिता’ति हितकिरियाय ठत्वा दीघचतुरस्सादिभेदं गेहं उप्पादेति, सीतुण्हपटिघातत्थाय एकभूमिकद्विभूमिकादिभेदं^३ पासादे करोति, ‘याने असति अनुसञ्चरणं नाम दुक्खं’ ति जङ्घाकिलमथपटिविनोदनत्थाय वथ्हसकटसन्दमानिकादीनि उप्पादेति, ‘नावाय असति समुदादीसु सञ्चारो नाम नत्थी’ति नानप्पकारं नावं उप्पादेति । सो सब्बम्पेतं नेव अञ्जेहि
 R. 411 10 कयिरमानं पस्सति, न कतं उग्गण्हाति, न कथेन्तानं सुणाति, अत्तनो पन धम्मताय चिन्ताय करोति । पञ्जवता हि अत्तनो धम्मताय कतम्पि अञ्जेहि उग्गण्हित्वा करोन्तेहि कतसदिसमेव होति । अयन्ताव हीनकम्मे नयो ।

उक्कट्टकम्मे पि ‘कसिकम्मे असति मनुस्सानं जीवितं नप्पवत्तती’^४ ति एको पण्डितो मनुस्सानं फासुविहारत्थाय युगनङ्गलादीनि कसिभण्डानि
 15 उप्पादेति; तथा नानप्पकारं वाणिजकम्मं गोरक्खञ्च उप्पादेति । सो सब्बम्पेतं नेव अञ्जेहि कयिरमानं पस्सति...पे०...कतसदिसमेव होति । अयं उक्कट्टकम्मे नयो ।

दुविधे पि पन सिप्पायतने एको पण्डितो मनुस्सानं फासुविहारत्थाय नळकारसिप्पादीनि हीनसिप्पानि, हत्थमुद्दागणनसङ्घातं^५ मुद्दं, अच्छिन्नक-
 20 सङ्घातं गणनं, मातिकापभेदकादिभेदञ्च^६ लेखं उप्पादेति । सो सब्बम्पेतं नेव अञ्जेहि कयिरमानं^७ पस्सति...पे०...कतसदिसमेव होति । अयं सिप्पायतने नयो ।

B. 394

एकच्चो पन पण्डितो अमनुस्ससिरिसपादीहि^८ उपद्दतानं^९ मनुस्सानं तिकिच्छनत्थाय धम्मिकानि नागमण्डलमन्तादीनि विज्जाट्टानानि उप्पादेति,

१. सल्लकत्तियं-स्या० । २. व-स्या० । ३. एकभूमिकाद्विभूमिकादि०-सु० । ४. न पवत्तती-स्या० । ५. हत्थमुद्दाय गणनसङ्घातं-स्या० । ६. मातिकप्पभेदञ्च-म० । ७. करियमानं-म०, स्या०, रो० । ८. सरोसपादीहि-म० ; ०सिरिसपादीहि-स्या० । ९. उपद्दतानं-स्या० ।

तानि नेव अञ्जेहि कयिरमानानि^१ पस्सति, न कतानि उग्गण्हाति, न कथेन्तानं सुणाति, अत्तनो पन धम्मताय चिन्ताय करोति । पञ्चवता हि अत्तनो धम्मताय कतम्पि अञ्जेहि उग्गण्हित्वा करोन्तेहि कतसदिसमेव होति ।

कम्मस्सकत्तं वा ति “इदं कम्मं सत्तानं सकं, इदं नो सकं” ति एवं जाननञ्चाणं । सच्चानुलोमिकं वा ति विपस्सनाञ्चाणं । तञ्चिह चतुन्नं^५ सच्चानं अनुलोमनतो^३ सच्चानुलोमिकं ति वुच्चति । इदानिस्स पवत्तनाकारं दस्सेतुं रूपं अनिच्चं ति वा ति आदि वुत्तं । एत्थ च अनिच्चलक्खणमेव आगतं, न दुक्खलक्खणअनत्तलक्खणानि, अत्थवसेन पन आगतानेवा ति दट्ठब्बानि—यञ्चिह अनिच्चं तं दुक्खं, यं दुक्खं तदनत्ता^३ ति ।

यं एवरूपिं ति यं एवं हेट्ठा निदिट्ठसभावं अनुलोमिकं । खन्ति ति^{१०} आदीनि सब्बानि पञ्चावेवचनानेव । सा हि हेट्ठा वुत्तानं कम्मायतनादीनं पञ्चन्नं कारणानं अपचनीकदस्सनेन अनुलोमेती ति अनुलोमिका । तथा सत्तानं हितचरियाय अनुलोमेति,^५ मग्गसच्चस्स अनुलोमेति^५, परमत्थसच्चस्स निब्बानस्स अनुलोमनतो अनुलोमेती ति पि अनुलोमिका । सब्बानि पि एतानि कारणानि खमति सहति दट्ठुं सक्कोती ति खन्ति, पस्सती ति दिट्ठि,^{१५} रोचेती ति रुचि, मुचती^५ ति मुत्ति^५, मुदती ति मुदी ति^५ पि पाठो^५, पेक्खती ति पेक्खा । सब्बे पिस्सा ते कम्मायतनादयो धम्मा निज्झानं खमन्ति, विसेसतो च पञ्चक्खन्धसङ्घाता धम्मा पुनप्पुनं अनिच्चदुक्खानत्तवसेन निज्झायमाना तं निज्झानं खमन्ती ति धम्मनिज्झानक्खन्ती ।

परतो असुत्वा पटिलभती ति अञ्जस्स उपदेसवचनं असुत्वा सयमेव^{२०} चिन्तेन्तो पटिलभति । अयं वुच्चती ति अयं चिन्तामया पञ्चा नाम वुच्चति । सा पनेसा न येसं केसञ्चि उपपज्जति, अभिञ्जातानं पन महासत्तानमेव उपपज्जति । तत्था पि सच्चानुलोमिकञ्चाणं^५ द्विन्नं येव बोधिसत्तानं उपपज्जति । सेसपञ्चा सब्बेसम्पि पूरितपारमीनं महापञ्चानं उपपज्जती ति वेदितब्बा ।

१. करियमानानि-स्या०, म०, रोः । २. अनुलोमतो-सी० । ३. तं अनत्ता-स्या० । ४. अनुलोमेती ति-स्या० । ५. अनुलोमेती ति-स्या० । ६-६. मुदती-रो० ; म० पोत्थके नत्थि । ७-७. म० पोत्थके नत्थि । ८. सब्बानुलोमिकञ्चाणं-मु० ।

B. 395

परतो सुत्वा पटिलभती ति एत्थ कम्मायतनादीनि परेन करियमानानि वा कतानि वा दिस्वा पि यस्स कस्सचि कथयमानस्स वचनं सुत्वा पि आचरियस्स^१ सन्तिके^१ उग्गहेत्वा पि पटिलद्धा सब्बा परतो सुत्वा येव पटिलद्धा नामा ति वेदितब्बा ।

5 समापन्नस्सा ति समापत्तिसमङ्गिस्स ; अन्तोसमापत्तियं पवत्ता पञ्ञा भावनामया नामा ति अत्थो ।

दानं आरब्भा ति दानं पटिच्च ; दानचेतनापच्चया ति अत्थो । दानाधिगच्छा ति दानं अधिगच्छन्तस्स ; पापुणन्तस्सा ति अत्थो । या उप्पज्जती ति या एवं दानचेतनासम्पयुत्ता पञ्ञा उप्पज्जति, अयं दानमया
10 पञ्ञा नाम । सा पनेसा 'दानं दस्सामी' ति चिन्तेन्तस्स, दानं ददन्तस्स, दानं दत्वा तं पच्चवेक्खन्तस्स पुब्बचेतना, मुञ्चनचेतना^२, अपरचेतना ति तिविधेन उप्पज्जति ।

R. 4'3

सीलं आरब्भ सीलाधिगच्छा ति इधा पि सीलचेतनासम्पयुत्ता व सीलमया पञ्ञा ति अधिप्पेता । अयम्पि 'सीलं पूरेस्सामी' ति चिन्तेन्तस्स,
15 सीलं पूरेन्तस्स, सीलं पूरेत्वा तं पच्चवेक्खन्तस्स पुब्बचेतना, मुञ्चनचेतना, अपरचेतना ति तिविधेनेव उप्पज्जति । भावनामया हेट्ठा वुत्ता येव ।

अधिसीलपञ्ञादीसु सीलादीनि दुविधेन^३ वेदितब्बानि—सीलं, अधिसीलं; चित्तं, अधिचित्तं ; पञ्ञा, अधिपञ्ञा ति । तत्थ "उप्पादा वा तथागतानं अनुप्पादा वा तथागतानं ठिता व सा धातु धम्मट्ठितिता धम्मनियामता"
20 [सं० २.२४; अं० १.२६६] ति इमाय तन्तिया सङ्गहितवसेन पञ्च पि सीलानि दस पि सीलानि सीलं नाम । तज्झि तथागते उप्पन्ने पि अनुप्पन्ने पि होति । अनुप्पन्ने के पञ्ञापेन्ती ति ? तापसपरिव्वाजका, सब्बञ्जुबोधिसत्ता, चक्रवर्तिराजानो च पञ्ञापेन्ति । उप्पन्ने सम्मासम्बुद्धे भिक्खुसङ्घो, भिक्खुनीसङ्घो, उपासका, उपासिकायो च पञ्ञापेन्ति ।
25 पातिमोक्खसंवरसीलं पन सब्बसीलेहि अधिकं उप्पन्ने येव तथागते उप्पज्जति,

१-१. आचरियसन्तिके—स्या० । २. मुञ्चचेतना—मः । ३. दुब्बिधेन—स्या० ।

नो अनुपपन्ने । सब्बञ्जुबुद्धा येव च नं पञ्ञापेन्ति । “इमस्मि वत्थुस्मि वीतिकमे इदं नाम होती” ति पञ्ञापनञ्जिह अञ्ञेसं अविसयो, बुद्धानं येव एस विसयो, बुद्धानं बलं । इति यस्मा पातिमोक्खसंवरो अधिसीलं, तस्मा तं अधिसीलपञ्ञं दस्सेतुं पातिमोक्खसंवरं संवरन्तस्सा ति आदि वुत्तं ।

हेट्ठा वुत्ताय एव पन तन्तिया सङ्गहितवसेन वट्टपादिका अट्ट समापत्तियो 5
चित्तं नाम । तञ्जिह तथागते उप्पन्ने पि होति अनुपपन्ने पि । अनुपपन्ने
के निब्बत्तेन्ती ति ? तापसपरिब्बाजका चेव सब्बञ्जुबोधिसत्ता च चक्खवत्ति-
राजानो च । उप्पन्ने भगवति विसेसत्थिका^१ भिक्खुआदयो पि निब्बत्तेन्ति
येव । विपस्सनापादिका पन अट्टसमापत्तियो सब्बचित्तेहि अधिका, उप्पन्ने
येव तथागते उप्पज्जन्ति, नो अनुपपन्ने । सब्बञ्जुबुद्धा एव च एता 10
पञ्ञापेन्ति । इति यस्मा अट्ट समापत्तियो अधिचित्तं, तस्मा अधिचित्तपञ्ञं^२
दस्सेतुं रूपावचरारूपावचरसमापत्ति समापज्जन्तस्सा ति आदि वुत्तं ।

B. 396

R. 414

हेट्ठा वुत्ताय एव पन तन्तिया सङ्गहितवसेन कम्मस्सकतजाणं पञ्ञा
नाम । तञ्जिह तथागते उप्पन्ने पि होति अनुपपन्ने पि । अनुपपन्ने
वेलामदानवेस्सन्तरदानादिवसेन^३ उप्पज्जति ; उप्पन्ने तेन जाणेन महादानं 15
पवत्तेन्तानं पमाणं नत्थि । मग्गफलपञ्ञा पन सब्बपञ्ञाहि अधिका,
उप्पन्ने येव तथागते वित्थारिका हुत्वा पवत्तति, नो अनुपपन्ने । इति यस्मा
मग्गफलपञ्ञा अधिपञ्ञा, तस्मा अधिपञ्ञाय^४ पञ्ञं दस्सेतुं चतूसु मग्गेसू
ति आदि वुत्तं ।

तत्थ सिया—सीलं, अधिसीलं ; चित्तं, अधिचित्तं ; पञ्ञा, अधिपञ्ञा 20
ति इमेसु छसु कोट्टासेसु विपस्सना पञ्ञा कतरसन्निस्सिता ति ? अधिपञ्ञा-
सन्निस्सिता । तस्मा यथा ओमकतरप्पमाणं छत्तं वा धजं वा उपादाय
अतिप्पमाणं^५ अतिछत्तं अतिधजो ति वुत्तति, एवमिदम्पि पञ्ञसीलं दससीलं
उपादाय पातिमोक्खसंवरसीलं ‘अधिसीलं’ नाम ; वट्टपादिका अट्ट समापत्तियो
उपादाय विपस्सनापादिका अट्ट समापत्तियो ‘अधिचित्तं’ नाम, कम्मस्स- 25

१. भवविसेसत्थिका—रो० । २. अधिचित्तप्पत्तं पञ्ञं—सी० । ३. वेलामन्नाहारण—
स्या० । ४. अतिरेकपञ्ञाय—म०, रो० । ५. अतिरेकप्पमाणं—म० ।

कतपञ्चं उपादाय विपस्सनापञ्चा च मग्गपञ्चा^१ च फलपञ्चा^२ च^३
'अधिपञ्चा' नामा ति वेदितब्बा ।

आयकोसल्लादिनिद्देसे यस्मा आयो ति वुड्ढि, सा अनत्थहानितो
अत्थुप्पत्तितो च दुविधा; अपायो ति अवुड्ढि, सा पि अत्थहानितो
५ अनत्थुप्पत्तितो च दुविधा; तस्मा तं दस्सेतुं इमे धम्मे मनसिकरोतो ति
आदि वुत्तं । इदं वुच्चती ति या इमेसं अकुसलधम्मानं^३ अनुप्पत्तिप्पहानेसु
कुसलधम्मानञ्च उप्पत्तिट्ठितोसु पञ्चा--इदं आयकोसल्लं नाम वुच्चति ।
या च^४ पनेसा कुसलधम्मानं अनुप्पज्जननिरुज्झनेसु अकुसलधम्मानञ्च
उप्पत्तिट्ठितोसु पञ्चा--इदं अपायकोसल्लं नामा ति अत्थो । आयकोसल्लं
१० ताव पञ्चा होतु; अपायकोसल्लं कथं पञ्चा नाम जाता ति? पञ्चवा
एव हि 'मत्थं एवं मनसिकरोतो अनुप्पन्ना कुसला धम्मा नुप्पज्जन्ति'^५
उप्पन्ना च निरुज्झन्ति; अनुप्पन्ना अकुसला धम्मा उप्पज्जन्ति, उप्पन्ना
पवड्ढन्ती^६ ति पजानाति । सो एवं जत्वा अनुप्पन्नानं अकुसलानं धम्मानं
उप्पज्जितुं न देति, उप्पन्ने पजहति; अनुप्पन्ने कुसले उप्पादेति, उप्पन्ने
१५ भावनापारिपूर्ति पापेति । एवं अपायकोसल्लम्पि पञ्चा एवा ति वेदितब्बं ।
सब्बा पि तत्रूपाया पञ्चा उपायकोसल्लं ति इदम्पन अच्चायिककिच्चे वा
भये वा उप्पन्ने तस्स तिकिच्छनत्थं ठानुप्पत्तिया^७ कारणजाननवसेनेव^८
वेदितब्बं । सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेवा ति ।

तिकनिद्देसवण्णना

चतुक्कनिद्देसवण्णना

३०. चतुब्बिधेन आणवत्थुनिद्देसे अत्थि दिन्नं ति आदीसु दिन्नपच्चया
२० फलं अत्थी ति इमिना उपायेन अत्थो वेदितब्बो । इदं वुच्चती ति यं
आणं 'इदं कम्मं सकं, इदं नो सकं' ति जानाति--इदं कम्मस्सकतआणं

१. मग्गफलपञ्चा-स्या० । २-२. स्या० पोत्यके नत्थि । ३. अकुसलानं धम्मानं-
स्या० । ४. म० पोत्यके नत्थि । ५. नुप्पज्जन्ति-सी० । ६. वड्ढन्ती-स्या० । ७-७. ठानु-
प्पत्तियकारणजाननवसेन-स्या०, रो०; ठानुप्पत्तियं-सु० ।

नाम वुच्चतो ति अत्थो । तत्थ तिविधं कायदुच्चरितं, चतुब्बिधं वचोदुच्चरितं, तिविधं मनोदुच्चरितं ति इदं न सककम्मं नाम । तीसु द्वारेसु दसविधम्पि सुचरितं सककम्मं नाम । अत्तनो वा पि होतु परस्स वा सब्बम्पि अकुसलं न सककम्मं नाम । कस्मा ? अत्थभञ्जनतो च अनत्थजननतो च । अत्तनो वा होतु परस्स वा सब्बम्पि कुसलं सककम्मं नाम । कस्मा ? 5 अनत्थभञ्जनतो च^१ अत्थजननतो च । एवं जाननसमत्थे इमस्मि कम्मस्स-कतजाणे ठत्वा बहुं दानं दत्वा सीलं पूरेत्वा उपोसथं समादियित्वा सुखेन सुखं सम्पत्तिया सम्पत्तिं अनुभवित्वा निब्बानं पत्तानं गणनपरिच्छेदो नत्थि । यथा हि सधनो पुरिसो पञ्चसु सकटसत्तेसु सप्पिमधुफाणितादीनि चैव लोणतिलतण्डुलादीनि च आरोपेत्वा कन्तारमग्गं पटिपन्नो केनचिदेव 10 करणीयेन अत्थे उप्पन्ने सब्बेसं उपकरणानं गहितत्ता न चिन्तेति, न परितस्सति, सुखेनेव खेमन्तं पापुणाति ; एवमेव इमस्मिम्पि कम्मस्सकतजाणे ठत्वा बहुं दानं दत्वा...पे०...निब्बानं पत्तानं गणनपथो नत्थि । ठपेत्वा सच्चानुलोमिकं जाणं ति मग्गसच्चस्स च परमत्थसच्चस्स च अनुलोमनतो सच्चानुलोमिकं ति लद्धनामं विपस्सनाजाणं ठपेत्वा अवसेसा सब्बा पि 15 सासवा कुसला पञ्जा कम्मस्सकतजाणमेवा ति अत्थो ।

B. 398

मग्गसमङ्गिस्स जाणं दुक्खे पेत्तं जाणं ति एत्थ एकमेव मग्गजाणं चतूसु सच्चेसु एकपटिवेधवसेन चतूसु ठानेसु सङ्गहितं^२ ।

R. 416

धम्मं जाणं ति एत्थ मग्गपञ्जा ताव चतुन्नं सच्चानं एकपटिवेधवसेन धम्मं जाणं नाम होतु ; फलपञ्जा कथं धम्मं जाणं नामा ति ? 20 निरोधसच्चवसेन । दुविधा^३ पि हेसा पञ्जा अपरपच्चये अत्थपच्चक्खे अरियसच्चधम्मं किच्चतो च आरम्मणतो च पवत्तत्ता धम्मं जाणं ति वेदितब्बा । सो इमिना धम्मना ति एत्थ मग्गजाणं धम्मगोचरत्ता गोचरवोहारेन धम्मो ति वुत्तं, उपयोगत्थे वा करणवचनं ; इमं धम्मं आतेना ति अत्थो ; चतुसच्चधम्मं जानित्वा ठितेन मग्गजाणेना ति 25 वुत्तं होति । दिट्ठेना ति दस्सनेन ; धम्मं पस्सित्वा ठितेना ति अत्थो ।

१. म० पोत्थके नत्थि । २. गहितं-स्या० । ३. दुब्बिधा-स्या० ।

पत्तेना ति चत्तारि अरियसच्चानि^१ पत्वा ठितत्ता धम्मं पत्तेन ।
 विदितेना ति मग्गजाणेन चत्तारि अरियसच्चानि विदितानि पाकटानि
 क्तानि । तस्मा तं धम्मं विदितं नाम होति । तेन विदितधम्मेन ।
 परियोगाल्लहेना ति चतुसच्चधम्मं परियोगाहेत्वा ठितेन । नयं नेती ति
 ५ अतीते च अनागते च नयं नेति हरति पेसेति । इदम्पन न मग्गजाणस्स
 किच्चं, पच्चवेक्खणजाणस्स किच्चं । सत्थारा पन मग्गजाणं अतीतानागते
 नयं नयनसदिसं कतं । कस्मा ? मग्गमूलकत्ता । भावितमग्गस्स हि
 पच्चवेक्खणा नाम होति । तस्मा सत्था मग्गजाणमेव नयं^२ नयनसदिसं^३
 अकासि । अपि च एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो—यदेतं इमिना चतुसच्चगोचरं
 १० मग्गजाणं अधिगतं, तेन जाणेन कारणभूतेन अतीतानागते पच्चवेक्खणजाण-
 सङ्घातं नयं नेति ।

इदानीं यथा तेन नयं नेति, तं आकारं दस्सेतुं येहि केचि अतीतमद्धानं
 ति आदिमाह । तत्थ अब्भञ्जं^४ सु ति जानिसु पटिविज्झंसु । इमञ्जेवा
 ति यं दुक्खं अतीते अब्भञ्जंसु, यच्च अनागते अभिजानिस्सन्ति, न तञ्जेव
 B. 399 15 इमं ; सरिक्खट्ठेन पन एवं वुत्तं । अतीते पि हि ठपेत्वा तण्हं तेभूमकक्खन्धे
 R. 417 येव दुक्खसच्चं ति पटिविज्झंसु, तण्हं येव समुदयसच्चं ति निब्बानमेव
 निरोधसच्चं ति अरियमग्गमेव मग्गसच्चं ति पटिविज्झंसु, अनागते पि एवमेव
 पटिविज्झिस्सन्ति, एतरहि पि एवमेव पटिविज्झन्ती ति सरिक्खट्ठेन
 “इमञ्जेवा” ति वुत्तं । इदं वुच्चति अन्वये जाणं ति इदं अनुगमनजाणं
 20 नयनजाणं कारणजाणं ति वुच्चति ।

परिच्छेदजाणं^५ ति चित्तपरिच्छेदजाणं । परसत्तानं ति ठपेत्वा अत्तानं
 सेससत्तानं । इतरं तस्सेव वेवचनं । चेतसा चेतो परिच्च पजानाती^६ ति
 अत्तनो चित्तेन तेसं चित्तं सरागादिवसेन परिच्छिन्दित्वा नानप्पकारतो
 जानाति । सरागं वा ति आदीसु यं वत्तब्बं, तं हेट्ठा सतिपट्टानविभङ्गे
 25 वुत्तमेव । अयम्पन विसेसो—इध अनुत्तरं वा चित्तं विमृत्तं वा चित्तं ति

१. सच्चानि—सु० ।

२-२. नय-नयनसदिसं—रो० ।

३. अब्भञ्जिसु—स्या० ।

४. परिधे जाणं—म० । ५. परिजानाती—सु० ।

एत्थ लोकुत्तरम्पि लब्धति । अविपस्सनुपगम्पि हि परचित्तं आणस्स विसयो होति येव ।

अवसेसा पञ्जा ति धम्मे आणादिका तिस्सो पञ्जा ठपेत्वा सेसा सब्बा पि पञ्जा आणं ति सम्मतत्ता सम्मतिजाणं^१ नाम होति । वचनत्थो पनेत्थ सम्मतिमिह आणं ति सम्मतिजाणं ।

5

कामावचरकुसले पञ्जा ति अयञ्जिह एकन्तेन वट्टस्मि च्चुतिपटिसन्धि आचिनति^२ एव^३, तस्मा “आचयाय नो अपचयाया” ति वुत्ता । लोकुत्तर-मगपञ्जा पन यस्मा च्चुतिपटिसन्धि अपचिनतेव, तस्मा “अपचयाय नो आचयाया” ति वुत्ता । रूपावचरारूपावचरपञ्जा च्चुतिपटिसन्धिम्पि आचिनति, विक्खम्भनवसेन किलेसे चेव किलेसमूलके च धम्मे अपचिनति, 10 तस्मा “आचयाय चेव अपचयाय चा” ति वुत्ता । सेसा नेव च्चुतिपटिसन्धि आचिनति न अपचिनति, तस्मा “नेव आचयाय नो अपचयाया” ति वुत्ता ।

न च अभिञ्जायो पटिविज्झती ति इदं पठमज्झानपञ्चं सन्धाय वुत्तं । सा हिस्स कामविवेकेन पत्तव्वत्ता किलेसनिब्बिदाय संवत्तति । ताय चेस कामेसु वीतरागो होति, अभिञ्जापादकभावं पन अप्पत्तताय नेव पञ्च 15 अभिञ्जायो पटिविज्झति, निमित्तारम्मणत्ता न सच्चानि पटिविज्झति । एवमयं पञ्जा निब्बिदाय होति नो पटिवेधाय । स्वेवा ति पठमज्झानं पत्वा ठितो । कामेसु वीतरागो समानो ति तथा विक्खम्भितानं येव . कामानं वसेन वीतरागो । अभिञ्जायो पटिविज्झती ति पञ्चाभिञ्जायो^३ पटिविज्झति^४ । इदं चतुत्थज्झानपञ्चं सन्धाय वुत्तं । चतुत्थज्झानपञ्जा 20 हि अभिञ्जापादकभावेना पि पञ्च अभिञ्जायो पटिविज्झति, अभिञ्जा-भावप्पत्तिया पि पटिविज्झति एव । तस्मा सा पटिवेधाय होति । पठमज्झानपञ्जाय एव पन किलेसेसु पि निब्बिन्दत्ता नो निब्बिदाय । या पनायं दुतियततियज्झानपञ्जा, सा कतरं कोट्टासं भजती ति ? सोमनस्सवसेन पठमज्झानम्पि भजति, अवितक्कवसेन चतुत्थज्झानम्पि । एवमेसा पठमज्झान- 25 सन्निस्सिता वा चतुत्थज्झानसन्निस्सिता वा कातब्बा । निब्बिदाय चेव

R. 418

B. 400

१. सम्मुतिजाणं-म०, रो० । २-२. आचिनतेव-म०, रो० । ३. पञ्च अभिञ्जायो-स्या०, म०, रो० । ४. पटिविज्झती ति-स्या० ।

पटिवेधाय चा ति मग्गपज्जा सब्बस्मिम्प वट्ठे निब्बिन्दनतो निब्बिदाय, छट्ठं अभिज्जं पटिविज्जनतो पटिवेधाय च होति ।

- पठमस्स ज्ञानरस लाभो^१ ति आदीसु ध्यायं अप्पगुणस्स पठमज्झानस्स लाभो । तं ततो वुट्ठितं आरम्भणवसेन कामसहगता हुत्वा सज्झामनसिकारा
 ५ समुदाचरन्ति चोदेन्ति तुदन्ति । तस्स कामानुपक्खन्दानं सज्झामनसिकारानं वसेन सा पठमज्झानपज्जा हायति परिहायति; तस्मा हानभागिनी ति वुत्ता । तदनुधम्मता ति तदनुरूपसभावा । सति सन्तिट्ठती ति इदं मिच्छासति सन्धाय वुत्तं, न सम्मासति । यस्स हि पठमज्झानानुरूपसभावा पठमज्झानं सन्ततो पणीततो दिस्वा अस्सादयमाना अभिनन्दमाना निकन्ति
 १० उपपज्जति, तस्स निकन्तिवसेन सा पठमज्झानपज्जा नेव हायति, न वड्ढति, ठितिकोट्टासिका होति । तेन वुत्तं ठितिभागिनी पज्जा ति । अवितक्कसहगता ति अवितक्कं दुतियज्झानं सन्ततो पणीततो मनसिकरोतो आरम्भणवसेन अवितक्कसहगता । समुदाचरन्ती ति पगुणतो पठमज्झानतो वुट्ठितं दुतियज्झानाधिगमत्थाय तुदन्ति चोदेन्ति । तस्स उपरि दुतियज्झानानुपक्खन्दानं
 १५ सज्झामनसिकारानं वसेन सा पठमज्झानपज्जा विसेसभूतस्स दुतियज्झानस्स उपपत्तिट्ठानताय विसेसभागिनी ति वुत्ता । निब्बिदासहगता ति तमेव^२ पठमज्झानलाभि ज्ञानतो^३ वुट्ठितं निब्बिदासङ्घातेन विपस्सनाआणेन सहगता । विपस्सनाआणं^३ हि^३ ज्ञानङ्गभेदे वत्तन्ते निब्बिन्दति उक्कण्ठति, तस्मा निब्बिदा ति वुच्चति । समुदाचरन्ती ति निब्बानसच्छिकिरियत्थाय चोदेन्ति तुदन्ति ।
 २० विरागूपसंहिता ति विरागसङ्घातेन निब्बानेन उपसंहिता । विपस्सना-आणमिह सक्का इमिना भग्गेन विरागं निब्बानं सच्छिकातुं ति पवत्तितो “विरागूपसंहितं” ति वुच्चति । तंसम्पयुत्ता सज्झामनसिकारा पि विरागूप-संहिता एव नाम । तस्स तेसं सज्झामनसिकारानं वसेन सा पठमज्झान-
 B. 401 पज्जा अरियमग्गपटिवेधस्स पदट्ठानताय निब्बेधभागिनी ति वुत्ता । एवं
 २५ चतूसु ठानेसु पठमज्झानपज्जा व कथिता । दुतियज्झानपज्जादीसु पि इमिना व नयेन अत्थो वेदितव्वो ।

१. लाभि-स्या० । २-२ तमेवपठमज्झानतो-म०, रो० । ३-३. ०आणमिह-स्या०, म० ।

किच्छेन कसिरेन समाधिं उप्पादेन्तस्सा ति लोकुत्तरसमाधिं उप्पा-
 देन्तस्स पुब्बभागे आगमनकाले किच्छेन कसिरेन दुक्खेन ससङ्खारेन
 सप्पयोगेन किलमन्तस्स किलेसे विक्खम्भेत्वा आगतस्स । दन्धं तण्ठानं
 अभिजानन्तस्सा ति विक्खम्भितेसु किलेसेसु विपस्सनापरिवासे चिरं वसित्वा
 तं लोकुत्तरसमाधिसङ्घातं ठानं दन्धं सणिकं अभिजानन्तस्स पटिविज्झन्तस्स, 5
 पापुणन्तस्सा ति अत्थो । अयं वुच्चती ति या एसा एवं उप्पज्जति,
 अयं किलेसविक्खम्भनपटिपदाय दुक्खत्ता, विपस्सनापरिवासपञ्चाय च
 दन्धत्ता मग्गकाले एकचित्तक्खणे उप्पन्ना पि पञ्चा आगमनवसेन दुक्खा
 पटिपदा दन्धाभिञ्जा नामा ति वुच्चति । उपरि तीसु पदेसु पि इमिना व
 नयेन अत्थो वेदितव्वो । 10

समाधिस्स न निकामलाभिस्सा ति यो समाधिस्स न निकामलाभी
 होति, सो तस्स न निकामलाभी नाम । यस्स समाधि उपरूपरि समा-
 पज्जनत्थाय उस्सक्कितुं पच्चयो न होति, तस्स अप्पगुणज्झानलाभिस्सा ति
 अत्थो । आरम्भणं थोकं फरन्तस्सा ति परित्ते सुप्पमत्ते वा सरावमत्ते वा
 आरम्भणे परिकम्मं कत्वा तत्थेव अप्पनं पत्वा तं अवड्ढितं थोकमेव आरम्भणं 15
 फरन्तस्सा ति अत्थो । सेसपदेसु पि एसेव नयो । ननिकामलाभी
 पटिपक्खतो हि पगुणज्झानलाभी एत्थ निकामलाभी ति वुत्तो । अवड्ढिता-
 रम्भणपटिपक्खतो च वड्ढितारम्भणं विपुलं ति वुत्तं । सेसं तादिसमेव ।

जरामरणे पेत्तं जाणं ति निब्बानमेव आरम्भणं कत्वा चतुन्नं सच्चानं
 एकपटिवेधवसेन एत्तं वुत्तं ।

R. 420

20

जरामरणं आरब्भा ति आदीनि पन एकेकं वत्थुं आरब्भ पवत्तिकाले
 पुब्बभागे सच्चवत्थापनवसेन वुत्तानि । सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेवा ति ।

चतुक्कनिद्देसवण्णना ।

पञ्चकनिर्देसवण्णना

B. 402

३१. पञ्चविधेन आणवत्थुनिर्देसे पीतिफरणतादीसु पीति फरमाना
उप्पज्जती ति द्वीसु भानेसु पञ्चा पीतिफरणता नाम । सुखं फरमाना
उप्पज्जती ति तीसु भानेसु पञ्चा सुखफरणता नाम । परेसं चेतो-
फरमाना उप्पज्जती ति चेतोपरियपञ्चा चेतोफरणता नाम । आलोकं^१
५ फरमाना^१ उप्पज्जती ति दिव्वचक्खुपञ्चा आलोकफरणता नाम ।
पच्चवेक्खणजाणं पच्चवेक्खणानिमित्तं नाम । तेनेव वुत्तं “द्वीसु आणेषु
पञ्चा पीतिफरणता” ति आदि । तत्थ च पीतिफरणता सुखफरणता
द्वे पादा विय, चेतोफरणता आलोकफरणता द्वे हत्था विय, अभिञ्जापादक-
ज्झानं मज्झिम्माकायो विय, पच्चवेक्खणानिमित्तं सीसं विय । इति भगवा
१० पञ्चङ्गिकं सम्मासमार्धि अङ्गपच्चङ्गसम्पन्नं पुरिसं विय कत्वा दस्सेसि^२ ।
अयं पञ्चङ्गिको सम्मासमाधी ति अयं हत्थपादसीससदिसेहि पञ्चहि अङ्गेहि
युत्तो सम्मासमाधी ति पादकज्झानसमार्धि^३ कथेसि ।

R. 421

- अयं समाधि पच्चुप्पन्नसुखो चेवा ति आदीसु अरहतफलसमाधि
अधिप्पेतो । सो हि अप्पितप्पितक्खणे सुखत्ता पच्चुप्पन्नसुखो । पुरिमो
१५ पुरिमो पच्छिमस्स पच्छिमस्स समाधिसुखस्स पच्चयत्ता आर्यातिं सुखविपाको ।
सन्तं सुखुमं फलचित्तं पणीतं मधुररूपं समुट्ठपेति । फलसमापत्तिया
वुट्ठितस्स हि^४ सब्बकायानुगतं सुखसम्पस्सं फोढुब्बं पटिच्च सुखसहगतं
कायविञ्जाणं उप्पज्जति । इमिना पि परियायेन आर्यातिं सुखविपाको ।
किलेसेहि आरक्ता अरियो । कामामिसवट्ठामिसलोकामिसानं अभावा
२० निरामिसो । बुद्धादीहि महापुरिसेहि सेवितत्ता अकापुरिससेवितो^५ ।
अङ्गसन्तताय आरम्मणसन्तताय सब्बकिलेसदरथसन्तताय च सन्तो ।
अतप्पनीयट्ठेन^६ पणीतो । किलेसपटिप्पस्सद्विया लद्धत्ता किलेस-
पटिप्पस्सद्विभावस्स वा लद्धत्ता पटिप्पस्सद्विलद्धो । पटिप्पस्सद्वं
पटिप्पस्सद्वी ति हि इदं अत्थतो एकं । पटिप्पस्सद्विकिलेसेन वा अरहता
२५ लद्धत्ता पि पटिप्पस्सद्विलद्धो । एकोदिभावेन अधिगतत्ता एकोदिभावमेव

१-१. आलोकफरणे-सु० । २. दस्सेति-म० । ३. पादकज्झानं समाधि-रो० ।

४. सु०, रो० पोत्थकेसु नत्थि । ५. महापुरिसं-सी०, रो० । ६. अतपनीयट्ठेन-रो० ।

वा अधिगतता एकोदिभावाधिगतो । अप्पगुणसासवसमाधि विय ससङ्खारेन^१
 सप्पयोगेन चित्तेन पच्चनीकधम्मे निग्गह् किलेसे वारेत्वा अनधिगतत्ता
 न ससङ्खारनिग्गह्वारितगतो । तच्च समाधि समापज्जन्तो ततो वा वुट्ठहन्तो
 सतिवेपुल्लप्पत्तता सतो व समापज्जति सतो व वुट्ठहति । यथापरिच्छिन्न-
 कालवसेन वा सतो समापज्जति सतो वुट्ठहति । तस्मा यदेत्थ “अयं 5
 समाधि पच्चुप्पन्नसुखो चेव आयतिच्च सुखविपाको” ति एवं पच्चवेक्खमानस्स
 पच्चत्तं येव अपरप्पच्चयं आणं उप्पज्जति—तं एकमङ्गं । एसनयो सेसेसु पि ।
 एवमिमेहि पञ्चहि पच्चवेक्खणआणेहि अयं समाधि पञ्चआणिको सम्मासमाधि
 नाम वुत्तो ति ।

B. 403

पञ्चकनिद्देसवण्णना

छकनिद्देसवण्णना

३२. छब्बिधेन आणवत्थुनिद्देसे इद्विविधे आणं ति “एको पि हुत्वा 10
 बहुधा होती” [दी० १.१८४] ति आदिनयप्पवत्ते इद्विविधे आणं ।
 इमिना अवितक्काविचारा उपेक्खासहगता रूपावचरा बहुधाभावादिसाधिका
 एकचित्तक्खणिका अप्पनापञ्ञा व कथिता । सौतधातुविसुद्धिया आणं
 ति दूरसन्तिकादिभेदसद्धारम्मणाय दिब्बसौतधातुया आणं । इमिना पि
 अवितक्काविचारा उपेक्खासहगता रूपावचरा पकतिसौतविसयातीतसद्धारम्मणा 15
 एकचित्तक्खणिका अप्पनापञ्ञा व कथिता । परचित्ते आणं ति परसत्तानं
 चित्तपरिच्छेदे आणं । इमिना पि यथावुत्तप्पकारा परेसं सरागादिचित्तारम्मणा
 एकचित्तक्खणिका अप्पनापञ्ञा व कथिता । पुब्बेनिवासानुस्सतिसत्तिआणं^२ ति
 पुब्बेनिवासानुस्सतिसम्पयुत्तं आणं । इमिना पि यथावुत्तप्पकारा पुब्बे-
 निवुत्थक्खन्धानुस्सरणसतिसम्पयुत्ता एकचित्तक्खणिका अप्पनापञ्ञा व 20
 कथिता । सत्तानं चुतूपपाते आणं ति सत्तानं चुतियच्च उपपाते च आणं ।
 इमिना पि यथावुत्तप्पकारा चवनकउप्पज्जनकानं^३ सत्तानं वण्णधातुआरम्मणा
 एकचित्तक्खणिका अप्पनापञ्ञा व कथिता । आसवानं खये आणं ति
 सच्चपरिच्छेदजाननआणं—इदं लोकुत्तरमेव । सेसानि लोकियानी ति ।

R. 422

छकनिद्देसवण्णना

१. सङ्खारेन—सु० । २. पुब्बेनिवासानुस्सतिया आणं—म० । ३. ० उपपज्जनकानं—स्या०, म० ।

सत्तकनिद्देसादिवण्णना

३३. सत्तविधेन आणवत्थुनिद्देसे जातिपच्चया जरामरणं ति आदिना नयेन पवत्तिनिवत्तिवसेन एकादससु पटिच्चसमुप्पादङ्गेषु एकेकस्मिं कालत्तय-भेदतो पच्चवेक्खणआणं वत्वा पुन “यम्पिस्स तं धम्मट्ठितिआणं” ति एवं तदेव आणं सङ्खेपतो खयधम्मतादीहि पकारेहि वुत्तं ।

- 5 तत्थ जातिपच्चया जरामरणं, असति जातिया नत्थि जरामरणं ति आणद्वयं पच्चुप्पन्नद्वानवसेन^१ वुत्तं । अतीतस्मि अद्धानं, अनागतस्मि अद्धानं ति एवं अतीते आणद्वयं, अनागते आणद्वयं ति छ । तानि धम्मट्ठितिआणेन सद्धि सत्त । तत्थ धम्मट्ठितिआणं ति पच्चयाकारआणं । पच्चयाकारो हि धम्मानं पवत्तिट्ठितिकारणत्ता धम्मट्ठितो ति वुच्चति ; तत्थ आणं धम्मट्ठिति-
 10 आणं । एतस्सेव छव्विधस्स आणस्सेतं अधिवचनं । एवं एकेकस्मिं अङ्गे इमानि सत्त सत्त कत्वा एकादससु अङ्गेषु सत्तसत्तति होन्ति । तत्थ खयधम्मं ति खयगमनसभावं । वयधम्मं ति वयगमनसभावं । विरागधम्मं ति विरज्जनसभावं । निरोधधम्मं ति निरुज्जनसभावं । इमिना किं कथितं ? अपरविपस्सनाय पुरिमविपस्सनासम्मसनं कथितं । तेन किं कथितं होति^२ ?
 15 सत्तक्खत्तुं विपस्सनापटिविपस्सना कथिता । पठमआणेन हि सब्वसङ्खारे अनिच्चा दुक्खा अनत्ता ति दिस्वा तं आणं दुतियेन दट्ठं वट्ठति, दुतियं ततियेन, ततियं चतुत्थेन, चतुत्थं पञ्चमेन, पञ्चमं छट्ठेन, छट्ठं सत्तमेन । एवं सत्त विपस्सनापटिविपस्सना कथिता होन्ती ति ।

सत्तकनिद्देसवण्णना

३४. अट्ठविधेन आणवत्थुनिद्देसे सोतापत्तिमग्गे पञ्जा ति सोतापत्ति-
 20 मग्गमिह पञ्जा । इमिना सम्पयुत्तपञ्जा व कथिता । सेसपदेसु पि एसेव नयो ति ।

अट्ठकनिद्देसवण्णना ।

१. पच्चुप्पन्नद्व०-रो० । २. होतीति-स्या० ।

३५. नवविधेन आणवत्थुनिर्देसे अनुपुब्बविहारसमापत्तीसू ति अनुपुब्ब-
विहारसङ्घातासु समापत्तीसु । तासं अनुपुब्बेन अनुपटिपाटिया विहारि-
तब्बट्टेन^१ अनुपुब्बविहारता, समापज्जितब्बट्टेन समापत्तिता दट्ठ्वा । तत्थ
पठमज्ज्ञानसमापत्तिया पञ्चा ति आदयो अट्ठ सम्पयुत्तपञ्चा वेदितब्बा ।
नवमा पच्चवेक्खणपञ्चा । सा हि निरोधसमापत्ति सन्ततो पणीततो ५
पच्चवेक्खमानस्स पवत्तति । तेन वुत्तं—“सञ्जावेदयितनिरोधसमापत्तिया
वुट्ठितस्स पच्चवेक्खणपञ्चाणं” ति ।

B. 405

नवकनिर्देसवर्णना

दसकनिर्देसवर्णना

पठमबलनिर्देसो

३६. दसविधेन आणवत्थुनिर्देसे अट्ठानं ति हेतुपटिक्खेपो । अनवकासो
ति पच्चयपटिक्खेपो । उभयेना पि कारणमेव पटिक्खपति । कारणञ्चिह
तदायत्तवृत्तिताय अत्तनो फलस्स ठानं ति च अवकासो ति च वुच्चति । यं ति 10
येन कारणेन । दिट्ठिसम्पन्नो ति मग्गदिट्ठिया सम्पन्नो सोतापन्नो अरिय-
सावको । किञ्चि^२ सङ्खारं ति चतुभूमिकेसु^३ सङ्खतसङ्खारेसु किञ्चि एकं
सङ्खारम्पि । निच्चतो उपगच्छेय्या ति निच्चो ति गण्हेय्या । नेतं ठानं
विज्जती ति एतं कारणं नत्थि, न उपलब्धति । यं पुथुज्जनो ति येन
कारणेन पुथुज्जनो । ठानमेतं विज्जती ति एतं कारणं अत्थि ; सस्सत- 15
दिट्ठिया हि सो तेभूमकेसु सङ्खारेसु किञ्चि सङ्खारं निच्चतो गण्हेय्या ति
अत्थो । चतुभूमकसङ्खारो पन तेजुस्सदत्ता दिवसं सन्तत्तो अयोगुलो विय
मक्खिकानं दिट्ठिया वा अञ्जेसं वा अकुसलानं आरम्मणं न होति । इमिना
नयेन किञ्चि सङ्खारं सुखतो ति आदीसु पि अत्थो वेदितब्बो । सुखतो
उपगच्छेय्या ति “एकन्तसुखी अत्ता होति अरोगो परम्मरणा” ति एवं 20
अत्तदिट्ठिवसेन सुखतो गाहं सन्धायेतं वुत्तं । दिट्ठिविप्पयुत्तचित्तेन पन
अरियसावको परिआहाभिभूतो परिआह्वूपसमत्थं, मत्तहत्थोहि^४ परितसितो^५

R. 424

१. विहातब्बट्टेन-रो० । २. कञ्चि-म० । ३. भूमकेसु-म०, रो० ।

४. मद्दहत्थोहि-सु० । ५. परितसितो-सु० ; मत्तहत्थिपरितसितो-रो० ।

विय, सुचिकामो पोक्खरब्राह्मणो^१ गूथं विय, किञ्चि सङ्खारं सुखतो उपगच्छति । अत्तवादे कसिणादिपण्णत्तिसङ्गहत्थं सङ्खारं ति अवत्वा किञ्चि धम्मं ति वुत्तं । इघा पि अरियसावकस्स चतुभूमकवसेन परिच्छेदो वेदितब्बो, पुथुज्जनस्स तेभूमकवसेन ; सब्बवारेसु वा अरियसावकस्सा पि तेभूमकवसेनेव परिच्छेदो वट्ठति । यं^२ यं हि^३ पुथुज्जनो गण्हाति, ततो ततो अरियसावको गाहं विनिवेठेति । पुथुज्जनो हि यं यं निच्चं सुखं अत्ता ति गण्हाति, तं तं अरियसावको अनिच्चं दुक्खं अनत्ता ति गण्हन्तो गाहं विनिवेठेति ।

B. 406

5

R. 425

10

15

मातरं ति आदीसु जनिका व माता, जनको^३ पिता^३ । मनुस्सभूतो व खीणासवो अरहा ति अधिप्पेतो । किं पन अरियसावको अञ्जं जीविता वोरोपेय्या ति ? एतम्पि अट्ठानं । सचे पि भवन्तरगतं अरियसावकं अत्तनो अरियसावकभावं अजानन्तम्पि कोचि एवं वदेय्य—‘इमं कुन्थकिपिल्लिकं जीविता वोरोपेत्वा सकलचक्कवाळगब्भे चक्कवत्तिरज्जं पटिपज्जाही’ ति, नेव सो तं जीविता वोरोपेय्य । अथवा पि नं एवं वदेय्युं—‘सचे इमं न घातेस्ससि, सीसं^४ ते^५ छिन्दिस्सामा’ ति, सीसमेवस्स छिन्देय्युं, नेव सो तं घातेय्य । पुथुज्जनभावस्स पन महासावज्जभावदस्सनत्थं अरियसावकस्स च बलदीपनत्थमेतं^६ वुत्तं । अयञ्हेत्थ अधिप्पायो—सावज्जो पुथुज्जनभावो, यत्र हि नाम पुथुज्जनो मातुघातादीनि पि आनन्तरियानि^७ करिस्सति । महाबलो व अरियसावको ; सो एतानि कम्मानि न करोती ति ।

20

25

पटुट्ठेन चित्तेना ति दोससम्पयुत्तेन वधकचित्तेन । लोहितं उप्पादेय्या ति जीवमानकसरीरे खुद्दकमक्खिकाय पिवनमत्तम्पि लोहितं उप्पादेय्य । सङ्खं भिन्देय्या ति समानसंवासकं समानसीमायं^८ ठितं पञ्चहि कारणेहि सङ्खं भिन्देय्य, वुत्तञ्हेतं—“पञ्चहि, उपालि, आकारेहि सङ्खो भिज्जति—कम्मेन, उद्देसेन, वोहरन्तो^९, अनुस्सावनेन, सलाकग्गाहेना”

१. चोक्ख०-म०, भोक्ख-रो० । २-२. यत्तिह यं-सी०, स्या०, वु० । ३-३. म० पोत्थके नस्थि । ४-४. सीसन्ते-स्या० । ५. फलदीपनत्थमेतं-सु० । ६. अनन्तरियानि-स्या० । ७. ०सीमाय-स्या० । ८. वोहरन्तेन-सु० ।

तत्थ 'कम्मेना' ति अपलोकनादीसु चतूसु कम्मेसु अञ्जतरेन कम्मेन ।
 'उद्देसेना' ति पञ्चसु पातिमोक्खुद्देसेसु अञ्जतरेन उद्देसेन । 'वोहरन्तो'
 ति कथयन्तो, ताहि ताहि उप्पत्तीहि 'अधम्मं धम्मो' ति आदीनि अट्टारस
 भेदकरवत्थूनि दीपेन्तो । 'अनुस्सावनेना' ति 'ननु तुम्हे जानाथ मय्हं उच्चा
 कुला पब्बजितभावं बहुस्सुतभावञ्च ! मादिसो नाम^१ उद्धम्मं उब्बिनयं ५
 सत्थुसासनं गाहेय्या ति चित्तम्पि उप्पादेतुं तुम्हाकं न^२ युत्तं । किं मय्हं
 अवीचि नीलुप्पलवनं विय सीतलो ? किमहं अपायतो न भायामी ? ति
 आदिना नयेन कण्णमूले वचीभेदं कत्वा अनुस्सावनेन । 'सलाकग्गाहेना'
 ति एवं अनुस्सावेत्वा तेसं चित्तं उपत्थम्भेत्वा अनिवत्तनधम्मे कत्वा "गण्हथ
 इमं सलाकं" ति सलाकग्गाहेन । एत्थ च कम्ममेव उद्देसो वा पमाणं 10
 वोहारानुस्सावनसलाकग्गाहा पन पुब्बभागा । अट्टारसवत्थुदीपनवसेन हि
 वोहरन्तेन तत्थ रुचिजननत्थं अनुस्सावेत्वा सलाकाय गाहिताय पि अभिन्नो
 व होति सङ्घो । यदा पन एवं चत्तारो वा अतिरेका वा सलाकं गाहेत्वा
 आवेणिकं कम्मं वा उद्देसं वा करोन्ति, तदा सङ्घो भिन्नो नाम होति ।

B. 407

R 426

एवं दिट्ठिसम्पन्नो पुगलो सङ्घं भिन्देय्या ति नेतं ठानं विज्जति । 15
 एत्तावता मातुघातादीनि पञ्च आनन्तरियकम्मानि^३ दस्सितानि होन्ति,
 यानि पुथुज्जनो करोति, न अरियसावको । तेसं आविभावत्थं—

कम्मतो द्वारतो चेव, कप्पट्ठितियतो तथा ।

पाकसाधारणादीहि, विज्जातब्बो विनिच्छयो ॥

तत्थ 'कम्मतो' ताव—एत्थ हि मनुस्सभूतस्सेव मनुस्सभूतं मातरं वा 20
 पितरं वा अपरिवत्तलिङ्गं जीविता वोरोपेन्तस्स कम्मं आनन्तरियं होति । तस्स
 विपाकं पटिबाहिस्सामी' ति सकलचक्कवाळं महाचेतियप्पमाणेहि कञ्चनथूपेहि
 पूरेत्वा पि, सकलचक्कवाळं पूरेत्वा निसिन्नभिक्षुसङ्घस्स महादानं दत्वा पि,
 बुद्धस्स भगवतो सङ्घाटिकणं अमुञ्चित्वा व विचरित्वा पि, कायस्स भेदा
 निरयमेव उप्पज्जति । यो पन सयं मनुस्सभूतो तिरच्छानभूतं मातरं वा 25
 पितरं वा, सयं वा तिरच्छानभूतो मनुस्सभूतं, तिरच्छानभूतो येव वा

१. उपपत्तीहि—स्या०, सु० । २. सु० पोत्थके नत्थि । ३. सु० पोत्थके नत्थि ।

४. अनन्तरिय०—स्या० ।

तिरच्छानभूतं जीविता वीरोपेति, तस्स कम्मं आनन्तरियं न होति, कम्मं^१ पन^२ भारियं होति, आनन्तरियं आहच्चेव तिद्वति । मनुस्सजातिकानम्पन वसेन अयं पञ्चो कथितो ।

एत्थ एळकचतुक्कं, सङ्गामचतुक्कं, चोरचतुक्कञ्च कथेतब्बं । 'एळकं
5 मारेमी'^३ ति अभिसन्धिना पि हि एळकद्वाने ठितं मनुस्सो मनुस्सभूतं मातरं
पितरं वा मारेन्तो आनन्तरियं फुसति । एळकाभिसन्धिना पन मातापिति-
अभिसन्धिना वा एळकं मारेन्तो आनन्तरियं न फुसति । मातापितिअभि-
सन्धिना मातापितरो मारेन्तो फुसतेव । एसेव^४ नयो इतरस्मिम्पि चतुक्कद्वये ।

B. 408

यथा च मातापितूसु, एवं अरहन्ते पि एतानि चतुक्कानि वेदितव्वानि ।
10 मनुस्सअरहन्तमेव च मारेत्वा आनन्तरियं फुसति, न यक्खभूतं ; कम्मं
पन भारियं आनन्तरियसदिसमेव । मनुस्सअरहन्तस्स च पुथुज्जनकाले
येव सत्थप्पहारे वा विसे वा दिन्ने पि यदि सो अरहत्तं पत्वा तेनेव मरति,
R. 427 अरहन्तघातो होति येव । यम्पन पुथुज्जनकाले दिन्नं^५ दानं^६ अरहत्तं पत्वा
परिभुञ्जति, पुथुज्जनस्सेव तं दिन्नं होति । सेसअरियपुग्गले मारेन्तस्स
15 आनन्तरियं नत्थि, कम्मम्पन भारियं आनन्तरियसदिसमेव ।

लोहितुप्पादे तथागतस्स अभेज्जकायताय परुपक्कमेन चम्मच्छेदं कत्वा
लोहितपग्घरणं नाम नत्थि । सरीरस्स पन अन्तो येव एक्कस्मि ठाने
लोहितं समोसरति । देवदत्तेन पविद्धसिलातो^७ भिज्जित्वा गता सक्खलिका^८
पि तथागतस्स पादन्तं पहरि । फरसुना पट्टो विय पादो अन्तोलोहितो
20 येव अहोसि । तथा करोन्तस्स आनन्तरियं होति । जीवको पन तथा-
गतस्स रुचिया सत्थकेन चम्मं छिन्दित्वा तम्हा ठाना दुट्टलोहितं नीहरित्वा
फासुकमकासि । तथा करोन्तस्स पुञ्जकम्ममेव होति ।

अथ ये च परिनिव्वुते तथागते चेतियं भिन्दन्ति, बोधिं छिन्दन्ति,
धातुम्हि उपक्कमन्ति, तेसं किं होती ति ? भारियं कम्मं होति आनन्तरिय-
25 सदिसं । सधातुकं पन थूपं वा पटिमं वा बाधयमानं बोधिसाखञ्च छिन्दितुं^९

१-१ सु० पोत्थके नत्थि । २ मारेस्सामि-स्या० । ३. एस-म०, रो० । ४-४ दिन्नदानं-
स्या० । ५. पटिविद्ध०-स्या०, म० । ६. सकलिका-म०, रो० । ७. छिन्दित्वा हरितुं-रो० ।

वट्टति । सचे पि तत्थ निलीना सकुणा चेतिये वच्चं पातेन्ति, छिन्दितुं वट्टति येव । परिभोगचेतियतो हि सरीरचेतियं महन्ततरं । चेतियवत्थुं भिन्दित्वा गच्छन्तं बोधिमूलं पि छिन्दित्वा हरितुं वट्टति । या पन बोधिसाखा^१ बोधिघरं बाधति, तं गेहरक्खणत्थं छिन्दितुं न लब्भति । बोधिअत्थञ्जिह्व गेहं, न गेहत्थाय बोधि । आसनघरे पि एसेव नयो । 5
यस्मि पन आसनघरे धातु निहिता होति, तस्स रक्खणत्थाय बोधिसाखं छिन्दितुं वट्टति । बोधिजग्गनत्थं ओजोहरणसाखं वा पूतिट्ठानं वा छिन्दितुं वट्टति येव ; सरीरपटिजग्गने विय पुञ्जम्पि होति ।

सङ्खभेदे सीमट्ठकसङ्खे असन्निपतिते विसुं विसुं^२ परिसं गहेत्वा कत-
वोहारानुस्सावनसलाकग्गाहस्स कम्मं वा करोन्तस्स उद्देसं वा उद्दिस्सन्तस्स 10 B. 409
भेदो च होति आनन्तरियकम्मञ्च । समग्गसञ्जाय पन वट्टति^३ ।
समग्गसञ्जाय हि करोन्तस्स नेव भेदो व^४ होति न आनन्तरियकम्मं ।
तथा नवतो ऊनपरिसाय । सब्बन्तिमेन पन परिच्छेदेन नवन्नं जनानं
यो सङ्खं भिन्दति, तस्स आनन्तरियकम्मं होति । अनुवत्तकानं अधम्म- R 428
वादीनं महासावज्जं कम्मं ; धम्मवादिनो अनवज्जा । तत्थ नवन्नमेव 15
सङ्खभेदे इदं सुत्तं—“एकतो, उपालि, चत्तारो होन्ति, एकतो चत्तारो,
नवमो अनुस्सावेति सलाकं गाहेति—अयं धम्मो, अयं विनयो, इदं सत्थुसासनं,
इदं गण्हत्थ, इदं रोचेत्था’ ति । एवं खो, उपालि, सङ्खराजि^५ चेव होति
सङ्खभेदो च । नवन्नं वा, उपालि, अतिरेकनवन्नं वा सङ्खराजि चेव होति
सङ्खभेदो चा” [चुव० ३०५] ति । 20

एतेसु च पन पञ्चसु सङ्खभेदो व वचीकम्मं, सेसानि कायकम्मानी ति ।
एवं कम्मतो पि विज्जातब्बो विनिच्छयो ।

‘द्वारतो’ ति सब्बानेव चेतानि कायद्वारतो पि वचीद्वारतो पि समुट्ठ-
हन्ति । पुरिमानि पनेत्थ चत्तारि आणत्तिकविज्जामयपयोगवसेन वची-
द्वारतो समुट्ठहित्वा पि कायद्वारमेव पूरेन्ति । सङ्खभेदो हत्थमुद्दाय भेदं 25

१. बोधिया साखा—रो० । २. म० पोत्थके नत्थि । ३. वट्टतो ति—म० । ४. म०
पोत्थके नत्थि । ५. सङ्खराजी—सी० ।

करोन्तस्स कायद्वारतो समुट्ठित्वा पि वचीद्वारमेव पूरेती ति । एवमेत्थ द्वारतो पि विज्जातब्बो विनिच्छयो ।

‘कप्पट्टितियतो’ ति सङ्खभेदो येव चेत्थ कप्पट्टितियो । सण्ठहन्ते हि कप्पे कप्पवेमज्जे वा सङ्खभेदं कत्वा कप्पविनासे येव मुच्चति । सचे पि हि
 5 ‘स्वे व’ कप्पो विनस्सिस्सतो’ ति अज्ज सङ्खभेदं करोति, स्वे येव मुच्चति, एकदिवसमेव निरये पच्चति । एवं करणं पन नत्थि । सेसानि चत्तारि कम्मानि आनन्तरियानेव होन्ति, न कप्पट्टितियानी ति । एवमेत्थ कप्पट्टितियतो पि विज्जातब्बो विनिच्छयो ।

‘पाकतो’ ति येन च पञ्चपेतानि कम्मानि कतानि होन्ति, तस्स
 10 सङ्खभेदो येव पटिसन्धिवसेन विपच्चति । सेसानि “अहोसि कम्मं नाहोसि कम्मविपाको” ति एवमादीसु सङ्खं^१ गच्छन्ति । सङ्खभेदाभावे लोहितुप्पादो, तदभावे अरहन्तघातो,^३ तदभावे सचे पि पिता सीलवा होति, माता दुस्सीलानो वा तथा सीलवती, पितुघातो पटिसन्धिवसेन विपच्चति । सचे माता मातुघातो । द्वीसु पि सीलेन वा दुस्सीलेन वा समानेसु मातुघातो व
 15 पटिसन्धिवसेन विपच्चति ; माता हि दुक्करकारिणी बहूपकारा च पुत्तानं ति । एवमेत्थ पाकतो पि विज्जातब्बो विनिच्छयो ।

‘साधारणादीही’ ति पुरिमानी चत्तारि सब्बेसम्पि गहट्टपब्बजितानं साधारणानि । सङ्खभेदो पन “न खो, उपालि, भिक्खुनी सङ्खं भिन्दति, न सिक्खमाना, न सामणेरो, न सामणेरी, न उपासको, न उपासिका सङ्खं
 20 भिन्दति । भिक्खु खो”, उपालि, पकतत्तो समानसंवासको समानसीमायं ठितो सङ्खं भिन्दती” [चुव० ३०५] ति वचनतो वुत्तप्पकारस्स भिक्खुनी व होति, न अज्जस्स ; तस्मा असाधारणो । आदिसद्देन सब्बेपेते दुक्खवेदनासहगता दोसमोहसम्पयुत्ता चा ति एवमेत्थ साधारणादीहि पि विज्जातब्बो विनिच्छयो ।

25 अज्जं सत्थारं ति ‘अयं मे सत्था सत्थुकिच्चं कातुं समत्थो’ ति भवन्तरे पि अज्जं तित्थकरं ‘अयं मे सत्था’ ति एवं गण्हेय्य—नेतं ठानं विज्जती ति

१. म० पोत्थके नत्थि । २. संख्यं-स्या०, सु०, रो० । ३. अरहन्तघातको-म० ।
 ४. सु० पोत्थके नत्थि ।

अथो । अट्टमं भवं निब्वत्तेय्या ति सब्बमन्दपञ्चो पि सत्तमं भवं
 अतिक्रमित्वा अट्टमं भवं^१ निब्वत्तेय्य—नेतं ठानं विज्जति । उत्तमकोटिया
 हि सत्तमं भवं सन्धायेवेस “नियतो सम्बोधिपरायणो” ति वुत्तो । किं
 पन तं नियामेति ? किं पुब्बहेतु नियामेति उदाहु पटिलद्धमग्गो उदाहु
 उपरि तयो मग्गा ति ? सम्मासम्बुद्धेन गहितं नाममत्तमेतं । पुग्गलो 5
 पन नियतो नाम नत्थि । “पुब्बहेतु नियामेती” ति वुत्ते हि उपरि तिण्णं
 मग्गानं उपनिस्सयो वुत्तो होति, पठममग्गस्स उपनिस्सयाभावो आपज्जति ।
 इच्चस्स अहेतु अप्पच्चया निब्वत्ति पापुणाति । “पटिलद्धमग्गो नियामेती”
 ति वुत्ते उपरि तयो मग्गा अकिच्चका होन्ति, पठममग्गो व सकिच्चको, पठम-
 मग्गेनेव किलेसे खेपेत्वा परिनिब्वायितब्बं होति । “उपरि तयो मग्गा 10
 नियामेन्ती” ति वुत्ते पठममग्गो अकिच्चको होति, उपरि तयो मग्गा व
 सकिच्चका, पठममग्गं अनिब्वत्तेत्वा उपरि तयो मग्गा निब्वत्तेत्वा होन्ति,
 पठममग्गेनेव च अनुप्पज्जित्वा व किलेसा खेपेत्वा होन्ति । तस्मा न
 अञ्जो कोचि नियामेति, उपरि तिण्णं मग्गानं विपस्सना व नियामेति ।
 सचे हि तेसं विपस्सना तिव्खा सूरा हुत्वा वहति, एकं येव भवं निब्वत्तेत्वा 15
 अरहत्तं पत्वा परिनिब्वति । ततो मन्दतरपञ्चो दुतिये वा ततिये वा
 चतुत्थे वा पञ्चमे वा छट्ठे वा भवे अरहत्तं पत्वा परिनिब्वति । सब्बमन्द-
 पञ्चो सत्तमं भवं निब्वत्तेत्वा^२ अरहत्तं पापुणाति, अट्टमे भवे पटिसन्धि न
 होति । इति सम्मासम्बुद्धेन गहितं नाममत्तमेतं । सत्था हि बुद्धतुलाय
 तुलयित्वा^३ सब्बञ्चुत्तजाणेन परिच्छिन्दित्वा ‘अयं पुग्गलो सब्बमहापञ्चो 20
 तिव्खविपस्सको एकमेव भवं निब्वत्तेत्वा अरहत्तं गण्हिस्सती’ ति ‘एकवीजी’
 ति नामं अकासि ; ‘अयं पुग्गलो दुतियं, ततियं, चतुत्थं, पञ्चमं, छट्ठं भवं
 निब्वत्तेत्वा अरहत्तं गण्हिस्सती’ ति ‘कोलंकोलो’ ति नामं अकासि ; ‘अयं
 पुग्गलो सत्तमं भवं निब्वत्तेत्वा अरहत्तं गण्हिस्सती’ ति ‘सत्तक्खत्तुपरमो’
 ति नामं अकासि ।

25

कोचि पन पुग्गलो सत्तन्नं भवानं नियतो नाम नत्थि । अरियसावको
 पन येन केनचि आकारेन मन्दपञ्चो समानो अट्टमं भवं अप्पत्वा अन्तरा व

१. म० पोत्यके नत्थि । २. निब्वत्तित्वा-रो० । ३. तुलेत्वा-रो० ।

परिनिब्बाति । सक्कसदिसो पि वट्टाभिरतो सत्तमं येव भवं गच्छति । सत्तमे भवे सब्बकारेण पमादविहारिनो पि विपस्सनाब्राणं परिपाकं गच्छति । अप्पमत्तके पि आरम्मणे निब्बिन्दित्वा निब्बुतिं पापुणाति । सचे पि हिस्स सत्तमे भवे निदं वा ओक्कमन्तस्स, परम्मुखं वा गच्छन्तस्स, पच्छतो ठत्वा
 5 तिखिणेन असिना कोचिदेव सीसं पातेय्य, उदके वा ओसादेत्वा^१ मारेय्य, असनि वा पनस्स सीसे प्रतेय्य, एवरूपे पि काले सप्पटिसन्धिका कालकिरिया^२ नाम न होति, अरहत्तं पत्वा व परिनिब्बाति । तेन वुत्तं—“अट्टमं भवं निब्बत्तेय्य—नेतं ठानं विज्जती” ति ।

एकस्सा लोकधातुया ति दससहस्सिलोकधातुया । तीणि हि
 10 खेत्तानि—जातिकखेत्तं, आणाखेत्तं, विसयकखेत्तं ति । तत्थ ‘जातिकखेत्तं’ नाम दससहस्सिलोकधातु । सा हि तथागतस्स मातुकुच्छिओक्कमनकाले, निक्खमनकाले, सम्बोधिकाले, धम्मचक्कपवत्तने, आयुसङ्खारवोस्सज्जने^३, परिनिब्बाने च कम्पति । कोटिसतसहस्सचक्कवाळं पन ‘आणाखेत्तं’ नाम ।
 R 431 आटानाटिय-मोरपरित्त-धजग्ग^४-रत्तनपरित्तादीनञ्जिह एत्थ आणा वत्तति ।
 15 ‘विसयकखेत्तस्स’ पन परिमाणं नत्थि । बुद्धानञ्जिह “यावतकं”^५ आणं तावतकं^६ जेय्यं,^७ यावतकं जेय्यं तावतकं आणं, आणपरियन्तिकं जेय्यं, जेय्यपरियन्तिकं आणं” [पटि० ४५६] ति वचनतो अविशयो नाम नत्थि ।
 B. 412

इमेसु पन तीसु खेत्तेसु, ठपेत्वा^८ इमं चक्कवाळं, अञ्जस्मि चक्कवाळे बुद्धा उप्पज्जन्ती ति सुत्तं नत्थि, न उप्पज्जन्ती^९ ति पन अत्थि । तीणि
 20 पिट्ठकानि—विनयपिटकं, सुत्तन्तपिटकं, अभिधम्मपिटकं ति । तिस्सो सङ्गीतियो—महाकस्सपत्थेरस्स सङ्गीति, यसत्थेरस्स सङ्गीति, मोग्गलिपुत्त-तिस्सत्थेरस्स सङ्गीती ति । इमा तिस्सो सङ्गीतियो आरुळ्हे^{१०} तेपिटके बुद्धवचने इमं चक्कवाळं मुञ्चित्वा अञ्जत्थ बुद्धा उप्पज्जन्ती ति सुत्तं नत्थि, न उप्पज्जन्ती ति पन अत्थि ।

25 अपुब्बं अचरिमं ति अपुरे अपच्छा ; एकतो न उप्पज्जन्ति, पुरे वा पच्छा वा उप्पज्जन्ती ति वुत्तं होति । तत्थ बोधिपल्लङ्के “बोधि अप्पत्वा न

१. ओतारेत्वा-रो० । २. कालंकिरिया-म० । ३. आयुसङ्खारोस्सज्जने-म० ।

४. धजग्गपरित्त-स्या० । ५. यावतकं-स्या० । ६. तावतकं-स्या० । ७. नेय्यं-स्या०, सु०, रो० । ८. थपेत्वा-सु० । ९. नुप्पज्जन्ती म०, रो० । १०. आरुळ्हे-स्या०, म० ।

उट्टहिस्सामी” ति निसिन्नकालतो पट्टाय याव मातुकुच्छिस्मि पटिसन्धिग्गहणं ताव पुब्बं^१ ति न वेदितब्बं । बोधिसत्तस्स हि पटिसन्धिग्गहणे दससहस्स-चक्रवालकम्पनेनेव जातिक्वेत्तपरिग्गहो कतो, अञ्जस्स बुद्धस्स उप्पत्ति निवारिता होति । परिनिब्बानतो^२ पट्टाय च याव सासपमत्ता पि धातु तिट्ठति ताव पच्छा ति न वेदितब्बं । धातूसु हि ठितासु बुद्धा ठिता व^३ होन्ति । तस्मा एत्थन्तरे अञ्जस्स बुद्धस्स उप्पत्ति निवारिता व होति, धातुपरिनिब्बाने पन जाते अञ्जस्स बुद्धस्स उप्पत्ति न निवारिता ।

तीणि हि अन्तरधानानि नाम—परियत्तिअन्तरधानं, पटिवेधअन्तर-धानं, पटिपत्तिअन्तरधानं ति । तत्थ ‘परियत्ती’ ति तीणि पिटकानि ; ‘पटिवेधो’ ति सच्चपटिवेधो ; ‘पटिपत्ती’ ति पटिपदा । तत्थ पटिवेधो च^४ पटिपत्ति च होति पि न होति पि । एकस्मिञ्चिह काले पटिवेधकरा भिक्खु बहू होन्ति^५ ; ‘एस भिक्खु पुथुज्जनो’ ति अङ्गुलि पसारेत्वा दस्सेतब्बो होति । इमस्मिं येव दीपे एकवारं किर पुथुज्जनभिक्खु नाम नाहोसि । पटिपत्तिपूरका पि कदाचि बहू होन्ति, कदाचि अप्पा । इति पटिवेधो च पटिपत्ति च होति पि न होति पि ।

R. 432

15

सासनट्ठितिया पन परियत्ति येव पमाणं । पण्डितो हि तेपिटकं सुत्वा द्वे पि पूरेति । यथा अम्हाकं बोधिसत्तो आळारस्स सन्तिके पञ्चाभिञ्जा सत्त च समापत्तियो निब्बत्तेत्वा नेवसञ्जानासञ्जायतनसमापत्तिया परिकम्मं पुच्छि, सो ‘न जानामी’ ति आह ; ततो उद्दकस्स रामपुत्तस्स^६ सन्तिकं गत्वा अधिगतविसेसं संसन्देत्वा नेवसञ्जानासञ्जायतनस्स परिकम्मं पुच्छि ; सो आचिक्खि ; तस्स वचनसमनन्तरमेव महासत्तो तं सम्पादेसि ; एवमेव पञ्चवा भिक्खु परिर्यात्ति सुत्वा द्वे पि पूरेति । तस्मा परियत्तिया ठिताय सासनं ठितं होति । यदा पन सा अन्तरधायति तदा पठमं अभिधम्मपिटकं नस्सति । तत्थ पट्टानं सब्बपठमं अन्तरधायति । अनुक्रमेण पच्छा धम्मसङ्गहो । तस्मिं अन्तरहिते इतरेसु द्वीसु पिटकेसु ठितेसु पि^७ सासनं ठितमेव होति ।

B. 413

20

25

१. पुब्बे-म० । २. परिनिब्बानतो-सो० । ३. होन्ति न-स्या० । ४. म० पोत्थके नत्थि ।

तत्थ सुत्तन्तपिटके अन्तरधायमाने पठमं अङ्गुत्तरनिकायो एकादसकतो पट्ठाय याव एकका अन्तरधायति । तदनन्तरं संयुत्तनिकायो चक्कपेय्यालतो पट्ठाय याव ओघतरणा अन्तरधायति । तदनन्तरं मज्झिमनिकायो इन्द्रिय-
 भावनतो पट्ठाय याव मूलपरियाया अन्तरधायति । तदनन्तरं दीघनिकायो
 5 दसुत्तरतो पट्ठाय याव ब्रह्मजाला अन्तरधायति । एकस्सा पि द्विन्नम्पि
 गाथानं पुच्छा अद्धानं गच्छति ; सासनं धारेतुं न सक्कोति सभियपुच्छा
 [खु० १३४६] विय आल्लवकपुच्छा^२ [खु० १२९५] विय च । एता
 किर कस्सपबुद्धकालिका अन्तरा सासनं धारेतुं नासक्खिंसु ।

द्वोसु पन पिटकेसु अन्तरहितेसु पि विनयपिटके ठिते सासनं तिट्ठति ।
 10 परिवारखन्धकेसु अन्तरहितेसु उभतोविभङ्गे ठिते ठितमेव होति । उभतो-
 विभङ्गे अन्तरहिते मातिकाय ठिताय पि ठितमेव होति । मातिकाय
 अन्तरहिताय पातिमोक्खपब्बज्जाउपसम्पदासु ठितासु सासनं तिट्ठति । लिङ्गं
 अद्धानं गच्छति । सेतवत्थसमणवंसो पन कस्सपबुद्धकालतो पट्ठाय सासनं
 धारेतुं नासक्खि । पच्छिमकस्स पन सच्चपटिवेधतो पच्छिमकस्स
 15 सीलभेदतो च पट्ठाय सासनं ओसक्कितं नाम होति । ततो पट्ठाय अञ्जस्स
 बुद्धस्स उप्पत्ति न निवारिता^३ ।

R. 433

तोणि परिनिब्बानानि नाम—किलेसपरिनिब्बानं, खन्धपरिनिब्बानं, धातु-
 परिनिब्बानं ति । तत्थ 'किलेसपरिनिब्बानं' बोधिपल्लङ्गे अहोसि,
 'खन्धपरिनिब्बानं' कुसिनारायं, 'धातुपरिनिब्बानं' अनागते भविस्सति ।

B. 414

20 सासनस्स किर ओसक्कनकाले इमस्मिं तम्बपण्णदीपे धातुयो सन्निपतित्वा
 महाचेतियं गमिस्सन्ति, महाचेतियतो नागदीपे राजायतनचेतियं, ततो
 महाबोधिपल्लङ्गं गमिस्सन्ति । नागभवनतो पि देवलोकतो पि ब्रह्मलोकतो पि
 धातुयो महाबोधिपल्लङ्गमेव गमिस्सन्ति । सासपमत्ता पि धातु न अन्तरा
 नस्सिस्सति । सब्बा धातुयो महाबोधिपल्लङ्गे रासिभूता सुवण्णक्खन्धो विय
 25 एकधना हुत्वा छब्बण्णरंसियो^४ विस्सज्जेस्सन्ति । ता दससहस्सिलोकधातुं
 फरिस्सन्ति । ततो दससहस्सचक्कवाळे^५ देवता^६ सन्निपतित्वा "अञ्ज सत्था

१. म० पोत्थके नत्थि ।

२. आल्लवक०—सी० ।

३. वारिता—म०, रो० ।

४. छब्बण्णरस्मियो—रो० । ५-५. दससहस्सचक्कवाळदेवता—म०, रो० ।

परिनिब्बाति, अज्ज सासनं ओसकति, पच्छिमदस्सनं दानि इदं अम्हाकं” ति दसवलस्स परिनिब्बुतदिवसतो महन्तरं कारुज्जं करिस्सन्ति । ठपेत्वा अनागामिखीणासवे अवसेसा सकभावेन सन्धारेतुं न सक्खिस्सन्ति । धातूसु तेजोधातु उट्ठित्वा याव ब्रह्मलोका उग्गच्छिस्सति । सासपमत्ताय पि धातुया सति एकजाला व भविस्सति ; धातूसु परियादानं गतासु पच्छि- ५ ज्जिस्सति । एवं महन्तं आनुभावं दस्सेत्वा धातूसु अन्तरहितासु सासनं अन्तरहितं नाम होति । याव एवं न अन्तरधायति ताव अचरिमं नाम होति । एवं अपुब्बं अचरिमं उप्पज्जेय्युं—नेतं ठानं विज्जति ।

कस्मा पन अपुब्बं अचरिमं न^१ उप्पज्जन्ती^१ ति ? अनच्छरियत्ता । बुद्धा हि अच्छरियमनुस्सा, यथाह—“एकपुग्गलो, भिक्खवे, लोके उपज्जमानो १० उप्पज्जति अच्छरियमनुस्सो । कतमो एकपुग्गलो ? तथागतो, भिक्खवे, अरहं सम्मासम्बुद्धो” [अ० १२२] ति । यदि च द्वे वा चत्तारो वा अट्ठ वा सोळस वा एकतो उप्पज्जेय्युं, न अच्छरिया भवेय्युं । एकस्मिञ्चि विहारे द्विन्नं चेतियानम्पि लाभसक्कारो उळारो न होति, भिक्खू पि बहुताय न अच्छरिया^२ जाता^२, एवं बुद्धा पि भवेय्युं ; तस्मा न^३ उप्पज्जन्ति^३ । १५ देसनाय च विसेसाभावतो । यच्चिह सतिपट्टानादिभेदं धम्मं एको देसेति, अज्जेन उप्पज्जित्वा पि सो व देसेतब्बो सिया । ततो अनच्छरियो सिया । एकस्मिं पन धम्मं देसेन्ते देसना पि अच्छरिया होति । विवादभावतो च । बहूसु च बुद्धेसु उप्पत्तेसु बहूनां आचरियानं अन्तेवासिका विय ‘अम्हाकं बुद्धो पासादिको, अम्हाकं बुद्धो मधुरस्सरो लाभो पुञ्जवा’ ति २० विवदेय्युं ; तस्मा पि एवं न उप्पज्जन्ति ।

R. 434

अपि चेतं कारणं मिलिन्दरज्जा पुट्ठेन नागसेनत्थेरेन वित्थारितमेव । वुत्तञ्चि तत्थ—

B. 415

“भन्ते नागसेन, भासितम्पि^४ हेतं^४ भगवता—“अट्टानमेतं, भिक्खवे, अनवकासो यं एकिस्सा लोकधातुया द्वे अरहन्तो सम्मासम्बुद्धा अपुब्बं २५ अचरिमं उप्पज्जेय्युं—नेतं ठानं विज्जती” [म० ३१२७-१२८ ; अ०

१-१. नुप्पज्जन्ती-म०, रो० । २-२. अच्छरियजाता-स्या० । ३-३. नुप्पज्जन्ति-रो० । ४-४. भासितम्भेतं-म० ।

१·२८] ति । देसेन्ता च, भन्ते नागसेन, सब्बे पि तथागता सत्तत्तिस्स बोधिपक्खियधम्मो देसेन्ति, कथयमाना च चत्तारि अरियसच्चानि कथेन्ति, सिक्खापेन्ता च तीसु सिक्खासु सिक्खापेन्ति, अनुसासमाना च अप्पमादपटि-
 ५ पत्तियं अनुसासन्ति । यदि, भन्ते नागसेन, सब्बेसम्पि तथागतानं एकुद्देशो^१ एककथा^२ एकसिक्खा^३ एकानुसिट्ठि, केन कारणेन द्वे तथागता एकक्खणे नुप्पज्जन्ति ? एकेन पि ताव बुद्धुप्पादेन अयं लोको ओभासजातो । यदि दुतियो बुद्धो उप्पज्जेय्य, द्वित्थं पभाय अयं लोको भिय्योसो मत्ताय ओभास-
 जातो भवेय्य । ओवदन्ता च द्वे तथागता सुखं ओवदेय्युं, अनुसासमाना च सुखं अनुसासेय्युं । तत्थ मे कारणं दस्सेहि यथाहं निस्संसयो भवेय्यं” ति ।

१० “अयं, महाराज, दससहस्सी लोकधातु एकबुद्धधारणी^४, एकस्सेव तथागतस्स गुणं धारेति । यदि दुतियो बुद्धो उप्पज्जेय्य, नायं दससहस्सी लोकधातु धारेय्य, चलेय्य कम्पेय्य नमेय्य ओनमेय्य विनमेय्य विकिरेय्य विधमेय्य विद्धंसेय्य, न ठानमुपगच्छेय्य ।

R. 435 15 “यथा, महाराज, नावा एकपुरिससन्तारणी^५ भवेय्य, एकास्मि पुरिसे अभिरूळ्हे^६ सा नावा समुपादिका^७ भवेय्य । अथ दुतियो पुरिसो आगच्छेय्य तादिसो आयुना वण्णेन वयेन पमाणेन किसथूलेन^८ सब्बङ्गपच्चङ्गेन । सो तं नावं अभिरूहेय्य । अपि नु सा, महाराज, नावा द्वित्थम्पि धारेय्या”
 ति ? “न हि, भन्ते, धारेय्य^९, चलेय्य कम्पेय्य नमेय्य ओनमेय्य विनमेय्य विकिरेय्य विधमेय्य विद्धंसेय्य, न ठानमुपगच्छेय्य, ओसीदेय्य उदके” ति ।

B. 416 20 “एवमेव खो, महाराज, अयं दससहस्सी लोकधातु एकबुद्धधारणी एकस्सेव तथागतस्स गुणं धारेति । यदि दुतियो बुद्धो उप्पज्जेय्य, नायं^{१०} दससहस्सी लोकधातु धारेय्य, चलेय्य...पे०... न ठानमुपगच्छेय्य ।

“यथा वा पन, महाराज, पुरिसो यावदत्थं भोजनं भुज्जेय्य छादेन्तं यावकण्ठमभिपूरयित्वा^{११} । सो ततो पीणितो^{१२} परिपुण्णो निरन्तरो तन्दीगतो

१. एका देसना-म० । २. एका कथा-म० । ३. एका सिक्खा म० । ४. धारणी-
 स्या०, सु० । ५. सन्धारणी-म०, रो० । ६. अभिरूळ्हो-सु० । ७. समपादिका-रो० ।
 ८. कीस०-स्या० । ९. म० पोत्थके नत्थि । १०. न-स्या०, सु० । ११. यावकण्ठं अभि-
 पूरयित्वा-म०, रो० । १२. पिणितो-स्या० ।

अनोनमितदण्डजातो पुनदेव तत्तकं^१ भोजनं भुञ्जेय्य । अपि नु खो सो, महाराज, पुरिसो सुखितो भवेय्या” ति ? “न हि, भन्ते, सर्कि भुत्तो व मरेय्या” ति । एवमेव खो, महाराज, अयं दससहस्सी लोकधातु एकबुद्धधारणो...पे०... न ठानमुपगच्छेय्या” ति ।

“किन्नु खो, भन्ते नागसेन, अतिधम्मभारेन^२ पठवी^३ चलती” ति ? 5
 “इध, महाराज, द्वे सकटा रतनपरिपूरिता भवेय्युं यावमुखसमा । एकसकटतो रतनं गहेत्वा एकम्हि सकटे आकिरेय्युं । अपि नु तं, महाराज, सकटं द्विन्नम्पि सकटानं रतनं धारेय्या” ति ? “न हि, भन्ते, नाभिं^४ पि तस्स चलेय्य, अरा^५ पि तस्स भिज्जेय्युं, नेमि पि तस्स ओपतेय्य^६, अक्खो पि तस्स भिज्जेय्या” ति । “किन्नु खो, महाराज, अतिरतनभारेन सकटं 10 भिज्जती” ति ? “आम भन्ते” ति । “एवमेव खो, महाराज, अतिधम्म-भारेन पठवी चलती ति ।

“अपि च, महाराज, इदं कारणं बुद्धबलपरिदीपनाय ओसारितं । अञ्जम्पि तत्थ पतिरूपं कारणं सुणोहि येन कारणेन द्वे सम्मासम्बुद्धा एकक्खणे नुप्पज्जन्ति । यदि, महाराज, द्वे सम्मासम्बुद्धा एकक्खणे उप्पज्जेय्युं, 15 परिसाय विवादो उप्पज्जेय्य—‘तुम्हाकं बुद्धो, अम्हाकं बुद्धो’ ति उभतो-पक्खजाता भवेय्युं । यथा, महाराज, द्विन्नं बलवामच्चानं परिसाय विवादो उप्पज्जेय्य^७—‘तुम्हाकं अमच्चो, अम्हाकं अमच्चो’ ति उभतोपक्खजाता होन्ति; एवमेव खो, महाराज, द्वे सम्मासम्बुद्धा एकक्खणे उप्पज्जेय्युं, तेसं^८ परिसाय विवादो उप्पज्जेय्य—‘तुम्हाकं बुद्धो, अम्हाकं बुद्धो’ ति उभतो- 20 पक्खजाता भवेय्युं । इदं^९ पठमं कारणं सुणोहि^{१०} येन कारणेन द्वे सम्मा-सम्बुद्धा एकक्खणे नुप्पज्जन्ति ।

“अपरम्पि^{१०} उत्तरि कारणं सुणोहि येन कारणेन द्वे सम्मासम्बुद्धा एकक्खणे नुप्पज्जन्ति । यदि, महाराज, द्वे सम्मासम्बुद्धा एकक्खणे उप्पज्जेय्युं “अगो बुद्धो” ति यं वचनं तं मिच्छा भवेय्य, “जेट्ठो बुद्धो” ति “सेट्ठो बुद्धो” 25

१. तावतकं-सी०, स्या० । २. अभिधम्म०-स्या० । ३. पथवी-म० । ४. नाभी-स्या० । ५. आरा-स्या० । ६. ओपातेय्य-सी०, स्या० । ७. उप्पज्जति-सी०, स्या० । ८. सी०, स्या० पोत्यकेमु नत्थि । ९-९. इदं ताव महाराज पठमं कारणं-म० । १०. अपरम्पि महाराज-म० ।

ति “विसिटो बुद्धो” ति “उत्तमो बुद्धो” ति “पवरो बुद्धो” ति “असमो बुद्धो”
 ति “असमसमो बुद्धो” ति “अप्पटिसमो बुद्धो” ति “अप्पटिभागी बुद्धो”
 ति “अप्पटिपुग्गलो बुद्धो” ति यं वचनं तं मिच्छा भवेय्य । इमम्पि खो
 त्वं, महाराज, कारणं तथतो^१ सम्पटिच्छ येन कारणेन द्वे सम्मासम्बुद्धा
 5 एकवखणे नुप्पज्जन्ति ।

“अपि च, महाराज, बुद्धानं भगवन्तानं^२ सभावपकति^३ एसा यं एको
 येव बुद्धो^४ लोके उप्पज्जति । कस्मा कारणा^५ ? महन्तता^६ सब्बञ्चुबुद्ध-
 गुणानं । अञ्जम्पि, महाराज, यं लोके^७ महन्तं तं एकं येव होति ।
 पठवो, महाराज, महन्ता^८, सा एका येव ; सागरो महन्तो, सो एको येव ;
 10 सिनेरु गिरिराजा सेट्ठो^९ महन्तो, सो एको येव ; आकासो महन्तो, सो एको
 येव ; सक्को महन्तो, सो एको येव ; महाब्रह्मा महन्तो, सो एको येव ;
 तथागतो अरहं सम्मासम्बुद्धो महन्तो, सो एको येव लोकस्मि^{१०} । यत्थ ते
 उप्पज्जन्ति तत्थ अञ्जेसं^{११} ओकासो न होति । तस्मा, महाराज, तथागतो
 अरहं सम्मासम्बुद्धो एको येव लोके^{१२} उप्पज्जती” ति ।

15 “सुकथितो, भन्ते नागसेन, पञ्चो ओपम्मेहि कारणेही” [मि०
 २३१-२३४] ति ।

B. 418

एकस्सा लोकधातुया ति एकस्मि चक्कवाळे । हेड्डा इमिना व पदेन
 दस चक्कवाळसहस्सानि गहितानि । तानि पि एकचक्कवाळेनेव परिच्छिन्दितुं
 वट्टन्ति^{१३} । बुद्धा हि उप्पज्जमाना इमम्मि येव चक्कवाळे उप्पज्जन्ति ;
 20 उप्पज्जनट्टाने पन वारिते इतो अञ्जेसु चक्कवाळेसु न उप्पज्जन्ती^{१४} ति
 वारितमेव होति । अपुब्बं अचरिमं ति एत्थ चक्करतनपातुभावतो पुब्बे
 पुब्बं, तस्सेव अन्तरधानतो पच्छा चरिमं । तत्थ द्विधा चक्करतनस्स
 अन्तरधानं होति—चक्कवत्तिनो कालकिरियाय वा पब्बज्जाय वा । अन्तरधाय-

१. अत्यतो-म० । २. सी०, स्या० पोत्यकेसु नत्थि । ३. सभावपकतिका-सी०,
 स्या०, रो० । ४. सी०, स्या० पोत्यकेसु नत्थि । ५. सी०, स्या० पोत्यकेसु नत्थि ।
 ६. कारणमहन्तता-सी०, स्या० । ७. सी०, स्या० पोत्यकेसु नत्थि । ८. महन्ती-म० ।
 ९. म० पोत्यके नत्थि । १०. सी०, स्या० पोत्यकेसु नत्थि । ११. अञ्जस्स-म० । १२. लोकस्मि-
 म० । १३. वट्टति-स्या० । १४. नुप्पज्जन्ती-म०, स्या० ।

मानञ्च पन तं कालकिरियतो वा पब्बज्जतो^१ वा सत्तमे दिवसे अन्तरधायति । ततो परं चक्कवत्तिनो पातुभावो अवारितो । कस्मा पन एकचक्कवाळे द्वे चक्कवत्तिनो नुप्पज्जन्ती ति ? विवादुपच्छेदतो अनच्छरियभावतो चक्करतनस्स महानुभावतो च । द्वीसु हि उप्पज्जन्तेसु 'अम्हाकं राजा महन्तो, अम्हाकं राजा महन्तो' ति विवादो उप्पज्जेय्य । 'एकस्मि दीपे चक्कवती, एकस्मि 5 दीपे चक्कवती' ति च अनच्छरियो भवेय्य । यो चायं चक्करतनस्स द्विसहस्स-दीपपरिवारेसु चतूसु महादीपेसु इस्सरियानुप्पदानसमत्थो महानुभावो, सो परिहायेय्य । इति विवादुपच्छेदतो अनच्छरियभावतो चक्करतनस्स महानु-भावतो च न एकचक्कवाळे द्वे उप्पज्जन्ति ।

यं इत्थी अरहं अस्स सम्मासम्बुद्धो ति एत्थ तिट्ठतु ताव सब्बज्जुगुणे 10 निब्बतेत्वा लोकतारणसमत्थो बुद्धभावो, पणिधानमत्तम्पि इत्थिया न सम्पज्जति ।

“मनुस्सत्तं लिङ्गसम्पत्ति, हेतु सत्थारदस्सनं ।

पब्बज्जा गुणसम्पत्ति, अधिकारो च छन्दता ।

अट्ठधम्मसमोधाना, अभिनीहारो समिज्झती” [बुद्ध० ३०६] ति ॥

इमानि हि पणिधानसम्पत्तिकारणानि । इति पणिधानम्पि सम्पादेतुं 15 असमत्थाय इत्थिया कुतो बुद्धभावो ति “अट्ठानमेतं, भिक्खवे^२, अनवकासो यं इत्थी अरहं अस्स सम्मासम्बुद्धो” ति वुत्तं । सब्बाकारपरिपूरो वा पुज्जुस्सयो सब्बाकारपरिपूरमेव अत्तभावं निब्बतेती ति पुरिसो व अरहं होति सम्मासम्बुद्धो, न इत्थी ।

यं इत्थी राजा अस्स चक्कवती ति आदीसु पि^३ यस्मा इत्थिया 20 कोसोहितवत्थगुह्यहादीनं^४ अभावेन लक्खणानि न परिपूरेन्ति^५, इत्थिरतन-भावेन^६ सतरतनसमङ्गिता न सम्पज्जति, सब्बमनुस्सेहि च अधिको अत्तभावो न होति, तस्मा “अट्ठानमेतं अनवकासो यं इत्थी राजा अस्स चक्कवती” ति वुत्तं । यस्मा च सकत्तादीनि पि तीणि ठानानि उत्तमानि, इत्थिलिङ्गं^७ च हीनं, तस्मा तस्सा सकत्तादीनि पि पटिसिद्धानि । ननु च यथा 25

१. पब्बजितो—स्या० । २. स्या०, म० पोत्थकेसु नत्थि । ३. म० पोत्थके नत्थि ।

४. कोसोहितवत्थगुह्यहादीनं—स्या०, म, रो० । ५. पूरेन्ति—रो० । ६. इत्थिरतनाभावेन—सी०, स्या०, रो० । ७. इत्थिलिङ्गं—स्या० ।

R. 438

इत्थिलिङ्गं एवं पुरिसलिङ्गमपि ब्रह्मलोके नत्थि, तस्मा “यं पुरिसो ब्रह्मतं
कारेय्य-ठानमेतं विज्जती” ति पि न वत्तब्बं सिया ति ? नो न वत्तब्बं ।
कस्मा ? इध पुरिसस्स तत्थ निब्बत्तनतो । ब्रह्मतं ति हि महाब्रह्मतं
अधिप्पेतं । इत्थी च इध ज्ञानं भावेत्वा कालं कत्वा ब्रह्मापारिसज्जानं
5 सहव्यतं^१ उप्पज्जति^२, न महाब्रह्मानं । पुरिसो पन तत्थ न उप्पज्जती ति
न वत्तब्बो । समाने पि चेत्थ उभयलिङ्गाभावे पुरिससण्ठाना व ब्रह्मानो,
न इत्थिसण्ठाना । तस्मा सुवुत्तमेवेतं ।

कायदुच्चरितस्सा ति आदीसु यथा निम्बबीजकोसातकीबीजादीनि मधुरं
फलं न निब्बत्तेन्ति, असातं अमधुरमेव निब्बत्तेन्ति, एवं कायदुच्चरितादीनि
10 मधुरं विपाकं न निब्बत्तेन्ति, अमधुरमेव निब्बत्तेन्ति । यथा च उच्छुबीज-
सालिबीजादीनि मधुरं^३ साधुरसमेव^३ फलं निब्बत्तेन्ति, न असातं कटुकं, एवं
कायसुच्चरितादीनि मधुरमेव विपाकं निब्बत्तेन्ति, न अमधुरं । वुत्तमि चेत्—

“यादिसं वपते बीजं, तादिसं हरते फलं ।

कल्याणकारी^४ कल्याणं, पापकारी च पापकं [सं० १२२९] ति ॥
15 तस्मा “अट्टानमेतं अनवकासो यं कायदुच्चरितस्सा” ति आदि वुत्तं ।

कायदुच्चरितसमङ्गी ति आदीसु समङ्गी ति पञ्चविधा समङ्गीता—
आयूहनसमङ्गीता, चेतनासमङ्गीता, कम्मसमङ्गीता, विपाकसमङ्गीता,
उपट्टानसमङ्गीता ति । तत्थ कुसलाकुसलकम्मायूहनक्खणे ‘आयूहन-
समङ्गीता’ वुच्चति । तथा ‘चेतनासमङ्गीता’ । याव पन अरहतं न
20 पापुणन्ति ताव सब्बे पि सत्ता पुब्बे उपचितं विपाकारहं कम्मं सन्धाय कम्म-
समङ्गिनो ति वुच्चन्ति—एसा ‘कम्मसमङ्गीता’ । ‘विपाकसमङ्गीता’ पन
विपाकक्खणे येव वेदितब्बा । याव पन सत्ता अरहतं न पापुणन्ति
ताव तेसं ततो ततो चवित्वा निरये ताव उप्पज्जमानानं अग्गिजाललोह-
कुम्भीआदीहि उपट्टानाकारेहि निरयो, गब्भसेय्यकतं आपज्जमानानं
25 मातुकुच्छि, देवेसु उप्पज्जमानानं कप्परुक्खविमानादीहि उपट्टानाकारेहि
देवलोको ति एवं उपपत्तिनिमित्तं उपट्ठाति । इति नेसं इमिना उपपत्ति-

B. 420

१. सहव्यतं-स्या०, म० । २. उपपज्जति-स्या०, म० । ३-३. मधुरसाधुरसमेव-रो० ।

४. कल्याणकारि-स्या०, सी० ।

निमित्तूपट्टानेन अपरिमुत्तता 'उपट्टानसमङ्गिता' नाम । सा व^१ चलति, सेसा निच्चला । निरये हि उपट्ठिते पि देवलोको उपट्टाति ; देवलोके उपट्ठिते पि निरयो उपट्टाति ; मनुस्सलोके उपट्ठिते पि तिरच्छानयोनि उपट्टाति ; तिरच्छानयोनिया च उपट्ठिताय पि मनुस्सलोको उपट्टाति येव ।

तत्रिदं^२ वत्थु—सोणगिरिपादे किर पिप्फलिबिहारे^३ सोणत्थेरो नाम 5 एको धम्मकथिको । तस्स पिता सुनखवाजिको नाम लुद्धको अहोसि । थेरो तं पटिवाहन्तो पि संवरे ठपेतुं^४ असक्कोन्तो 'मा नस्सि वराको' ति महल्लककाले अकामकं पब्बाजेसि । तस्स गिलानसेय्याय निपन्नस्स निरयो उपट्टासि । सोणगिरिपादतो महन्ता महन्ता सुनखा^५ आगन्त्वा खादितुकामा विय सम्परिवारेसुं । सो महाभयभीतो "वारेहि, तात सोण ! वारेहि, 10 तात सोणा !" ति आह । "किं महाथेरा" ति ? "न पस्ससि, ताता ?" ति तं पर्वत्ति आचिक्खि । सोणत्थेरो 'कथञ्चिह नाम मादिसस्स पिता निरये निब्बत्तिस्सति, पतिट्ठाहमस्स भविस्सामी' ति सामणेरेहि नानापुप्फानि आहरापेत्वा चेतियङ्गणबोधियङ्गणेसु मालासन्थारपूजञ्च^६ आसनपूजञ्च कारेत्वा पितरं मञ्चेन चेतियङ्गणं हरित्वा^७ मञ्चे निपज्जापेत्वा "अयं मे, 15 महाथेर, पूजा तुम्हाकं अत्थाय कता ; 'अयं मे, भगवा, दुग्गतपण्णाकारो' ति वत्वा भगवन्तं वन्दित्वा चित्तं पसादेही" ति आह । सो महाथेरो पूजं दिस्वा तथाकरोन्तो चित्तं पसादेसि । तावदेवस्स देवलोको उपट्टासि, नन्दनवन-चित्तलतावन-मिस्सकवन-फारुसकवन-विमानानि चेव देवनाटकानि च परिवारेत्वा ठितानि विय अहेसुं । सो "अपेथ, सोण ! अपेथ, 20 सोणा !" ति आह । "किमिदं, महाथेरा" ति ? "एता ते, तात, मातरो आगच्छन्ती" ति । 'थेरो सगो उपट्ठितो महाथेरस्सा' ति चिन्तेसि । एवं उपट्टानसमङ्गिता चलती ति वेदितब्बा ।

एतासु समङ्गितासु इध आयूहनचेतनाकम्मसमङ्गितावसेन "कायदुच्चरितसमङ्गी" ति आदि वुत्तं । सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेवा ति ! 25

पठमबलनिर्देसवण्णना

१. म० पोत्यके नत्थि । २. तत्रोदं-स्या० । ३. अचेलविहारे-म० । ४. थपेतुं-सु०, एवं उपरि पि । ५. सोणा-स्या० । ६. तलसन्थारणपूजं-म० ; तलसन्थारपूजं-रो० । ७. आहरित्वा-स्या० । ८. थेरा-म० ।

दुतियबलनिद्देसो

R. 440

दुतियबलनिद्देसे गतिसम्पत्तिपटिबाळहानी ति गतिसम्पत्तिया पटिबा-
 हितानि निवारितानि^१ पटिसेधितानि । सेसपदेसु पि एसेव नयो । एत्थ
 च गतिसम्पत्ती ति सम्पन्ना गति देवलोको च मनुस्सलोको च । गतिविपत्ती
 ति विपन्ना गति चत्तारो अयाया । उपधिसम्पत्ती ति अत्तभावसमिद्धि ।
 5 उपधिविपत्ती ति हीनअत्तभावता । कालसम्पत्ती ति सुराजसुमनुस्सकाल-
 सङ्घातो सम्पन्नकालो । कालविपत्ती ति दुराजदुमनुस्सकालसङ्घातो
 विपन्नकालो । पयोगसम्पत्ती ति सम्मापयोगो । पयोगविपत्ती ति
 मिच्छापयोगो ।

तत्थ एकच्चस्स बहूनि पापकम्मनि होन्ति । तानि गतिविपत्तियं
 10 ठितस्स विपच्चेय्युं । सो पन एकेन कल्याणकम्मेन गतिसम्पत्तियं देवेसु वा
 मनुस्सेसु वा निब्बतो । तादिसे च ठाने अकुसलस्स वारो नत्थि, एकन्तं
 कुसलस्सेव वारो ति । एवमस्स तानि कम्मनि गतिसम्पत्तिपटिबाळहानि
 न विपच्चन्ती ति पजानाति ।

अपरस्सा पि बहूनि पापकम्मनि होन्ति । तानि उपधिविपत्तियं
 15 ठितस्स विपच्चेय्युं । सो पन एकेन कल्याणकम्मेन उपधिसम्पत्तियं ठितो
 सुसण्ठितङ्गपच्चङ्गो अभिरूपो दस्सनीयो ब्रह्मवच्छसदिसो । सचे पि दासिया
 कुच्छिस्मिं दासजातो होति 'एवरूपो अत्तभावो किलिट्ठकम्मस्स नानुच्छविको'
 ति हत्थिमेण्डक^२-अस्सबन्धक-गोपालककम्मादीनि तं न कारेन्ति ; सुखुम-
 वत्थानि निवासापेत्वा भण्डागारिकट्टानादीसु ठपेन्ति । सचे इत्थी होति,
 20 हत्थिभत्तपचनादीनि न कारेन्ति ; वत्थालङ्कारं दत्वा सयनपालिकं वा
 नं करोन्ति, सोमर्देवि^३ विय वल्लभट्टाने वा ठपेन्ति । भातिकराजकाले किर
 गोमंसखादके बहुजने गहेत्वा रज्जो दस्सेसुं । ते 'दण्डं दातुं सक्कोथा' ति
 पुट्टा 'न सक्कोमा' ति वदिमु । अथ ने राजङ्गणे सोधके अकंसु । तेसं
 एका धीता अभिरूपा दस्सनीया पासादिका । तं दिस्वा राजा अन्तेपुरं
 25 अभिनेत्वा^४ वल्लभट्टाने ठपेसि । सेसज्जातका पि तस्सा^५ आनुभावेन^६ सुखं

१. वारितानि म० । २. हत्थिमेण्ड-म०, रो० । ३. सामर्देवि-म० । ४. अभिनेत्वा-
 स्या०, सु०, रो० । ५-५. तस्सानुभावेन-म०, रो० ।

जीविषु । तादिसस्मिद्भिः अतभावे पापकम्मानि पि विपाकं दातुं न सक्नोन्ति । एवं उपधिसम्पत्तिपटिबाह्वानि न विपचन्तीति पजानाति ।

एकचस्स^१ बहूनि पापकम्मानि होन्ति । तानि कालविपत्तियं ठितस्स विपच्चेथ्युं । सो पन एकेन कब्बाणकम्मेन पठमकप्पिकानं वा चक्खवत्तिरञ्जो वा बुद्धानं वा उप्पत्तिसमये सुराजसुमनुस्सकाले निब्बत्तो । तादिसे च ५ काले निब्बत्तस्स^२ अकुसलस्स^३ विपाकं दातुं ओकासो नत्थि, एकन्तं कुसलस्सेव ओकासो ति । एवं कालसम्पत्तिपटिबाह्वानि न विपचन्तीति पजानाति ।

अपरस्सा पि बहूनि पापकम्मानि होन्ति । तानि पयोगविपत्तियं ठितस्स विपच्चेथ्युं । सो पन एकेन कब्बाणकम्मेन पयोगसम्पत्तियं ठितो पाणातिपातादीहि विरतो काय-वची-मनो-सुचरितानि पूरेति । तादिसे १० ठाने अकुसलस्स विपचनोकासो^३ नत्थि, एकन्तं कुसलस्सेव ओकासो ति । एवं पयोगसम्पत्तिपटिबाह्वानि न विपचन्तीति पजानाति ।

अपरस्सा पि बहूनि पापकम्मानि होन्ति । तानि गतिसम्पत्तियं ठितस्स न विपच्चेथ्युं । सो पनेकेन पापकम्मेन गतिविपत्तियं येव निब्बत्तो । तत्थस्स तानि पापकम्मानि उपगन्त्वा वारेन वारेन विपाकं देन्ति—कालेन १५ निरये निब्बत्तापेन्ति, कालेन तिरच्छानयोनियं, कालेन पेत्तिविसये, कालेन असुरकाये, दीघेना पि अद्दुना अपायतो सीसं उक्खिपितुं न देन्ति । एवं गतिसम्पत्तिपटिबाहितत्ता विपाकं दातुं असक्नोन्तानि गतिविपत्ति आगम्म विपचन्तीति पजानाति ।

अपरस्सा पि बहूनि पापकम्मानि होन्ति । तानि उपधिसम्पत्तियं २० ठितस्स न विपच्चेथ्युं । सो पन एकेन पापकम्मेन उपधिविपत्तियं येव ठितो दुब्बण्णो दुरूपो दुस्सण्ठितो बीभच्छो^४ पिसाचसदिसो । सो सचे दासिया कुच्छियं दासजातो 'इमानि एतस्स' अनुच्छविकानी^५ ति सब्बानि नं किलिट्ठकम्मानि कारेन्ति अन्तमसो पुप्फच्छट्ठककम्मं^६ उपादाय । सचे इत्थो होति 'इमानि एतस्सा अनुच्छविकानी' ति सब्बानि नं हत्थिभत्त- २५ पचनादीनि किलिट्ठकम्मानि कारेन्ति । कुलगेहे जातम्पि बलिं साधयमाना

१. एकस्स-म०, रो० । २-२. निब्बत्तअकुसलस्स-सु० ; निब्बत्तेसु अकुसलस्स-रो० ।

३. विपचनोकासो व-स्या० । ४. विभच्छो-स्या० । ५-५. एतस्सानुच्छविकानी-स्या० ।

६. ०च्छट्ठककम्मं-म० ; ०च्छट्ठनककम्मं-स्या० ।

राजपुरिसा 'गेहदासी' ति सञ्जं कत्वा बन्धित्वा गच्छन्ति, क्रीतलवापीगामे महाकुटुम्बिकस्स घरणी विय । एवं उपधिसम्पत्तिपटिबाहितत्ता विपाकं दातुं असक्कोन्तानि उपधिविपत्ति आगम्म विपच्चन्ती ति पजानाति ।

अपरस्सा पि बहूनि पापकम्मानि होन्ति । तानि कालसम्पत्तियं
 5 ठितस्स न विपच्चेय्युं । सो पन एकेन पापकम्मेन कालविपत्तियं दुराजदुम-
 नुस्सकाले कसटे निरोजे दसवस्सायुककाले निब्बत्तो, यदा^१ पञ्च गोरसा
 पच्छिज्जन्ति, कुद्रूसकं अग्नभोजनं होति । किञ्चापि मनुस्सलोके निब्बत्तो,
 मिगपसुसरिक्खजीविको पन होति । एवरूपे काले कुसलस्स विपच्चनोकासो
 नत्थि, एकन्तं अकुसलस्सेव होति^२ । एवं कालसम्पत्तिपटिबाहितत्ता विपाकं
 10 दातुं असक्कोन्तानि कालविपत्ति आगम्म विपच्चन्ती ति पजानाति ।

R. 442

अपरस्स पि बहूनि पापकम्मानि होन्ति । तानि पयोगसम्पत्तियं
 ठितस्स न विपच्चेय्युं । सो पन पयोगविपत्तियं ठितो पाणातिपातादीनि
 दस अकुसलकम्मानि^३ करोति । तमेनं सहोढं^४ गहेत्वा रञ्जो दस्सेन्ति ।
 राजा बहूनि कम्मकारणानि कारेत्वा घातापेति । एवं पयोगसम्पत्तिपटि-
 15 बाहितत्ता विपाकं दातुं असक्कोन्तानि पयोगविपत्ति आगम्म विपच्चन्ती ति
 पजानाति । एवं चतूहि सम्पत्तीहि पटिबाहितं पापकम्मं विपाकं अदत्वा
 चतस्सो विपत्तियो आगम्म देति ।

यथा हि कोचिदेव पुरिसो केनचिदेव कम्मेन राजानं आराधेय्य ।
 अथस्स राजा ठानन्तरं दत्वा जनपदं ददेय्य । सो तं सम्मा परिभुञ्जितुं
 20 असक्कोन्तो मक्कटेन गहितभत्तपुटं^५ विय भिन्देय्य ; यस्स यं यानं वा वाहनं
 वा दासं वा दासिं वा आरामं वा वत्थुं वा सम्पन्नरूपं पस्सति, सब्बं
 बलक्कारेण गणहेय्य । मनुस्सा 'राजवल्लभो' ति किञ्चि वत्तुं न सकुणेय्युं ।
 सो अञ्जस्स वल्लभतरस्स राजमहामत्तस्स विरुज्जेय्य^६ । सो तं^७ गहेत्वा
 सुपोथितं पोथापेत्वा भूमिं पिट्ठिया घंसापेन्तो निक्कट्ठुपेत्वा राजानं उपसङ्क-
 25 मित्वा 'अमुको नाम ते, देव, जनपदं भिन्दती' ति गणहापेय्य । राजा

B. 424

१. तदा-स्या० । २. होती ति-म० । ३. दसाकुसलकम्मानि-स्या० । ४. सहोढं-
 सु० ; सहोढं-म० ; सहोढं-रो० । ५. पुटं-स्या० । ६. विरुज्जेय्य-म० । ७. नं-म० ।

बन्धनागारे बन्धापेत्वा 'असुकेन नाम कस्स किं अवहटं' ? ति नगरे भेरि^१ चरापेय्य^१ । मनुस्सा आगन्त्वा 'मय्हं इदं गहितं, मय्हं इदं गहितं' ति विरवसहस्सं^२ उट्ठापेय्युं^३ । राजा भिय्योसो मत्ताय कुद्धो नानप्पकारेन तं बन्धनागारे किलमेत्वा घातापेत्वा 'गच्छथ नं सुसाने छुट्ठेत्वा सङ्खलिका आहरथा' ति वदेय्य । एवं सम्पदमिदं दट्ठब्बं ।

5

तस्स हि पुरिसस्स हि केनचिदेव कम्मेन राजानं आराधेत्वा ठानन्तरं लद्धकालो विय पुथुज्जनस्सा पि केनचिदेव पुञ्ञकम्मेन सग्गे निब्बत्तकालो । तस्मिं जनपदं भिन्दित्वा मनुस्सानं सन्तकं गण्हन्ते कस्सचि किञ्चि वत्तुं अविसहनकालो विय इमस्मिम्पि सग्गे निब्बत्ते अकुसलस्स विपच्चनोकासं अलभनकालो । तस्स एकदिवसं एक्कस्मिं राजवल्लभतरे^४ विरज्झित्वा तेन कुद्धेन नं पोथापेत्वा रज्जो आरोचेत्वा बन्धनागारे बन्धापितकालो विय इमस्स सग्गतो चवित्वा निरये निब्बत्तकालो । मनुस्सानं 'मय्हं इदं गहितं, मय्हं इदं गहितं' ति विरवकालो विय तस्मिं निरये निब्बत्ते सब्बाकुसल-कम्मानं सन्निपतित्वा गहणकालो । सुसाने छुट्ठेत्वा सङ्खलिकानं आहरण-कालो विय एक्केक्कस्मिं कम्मे खोणे इतरस्स इतरस्स^५ विपाकेन निरयतो सीसं अनुक्खपित्वा सकलकप्पं निरयमिह पच्चनकालो । कप्पट्ठितिककम्मज्झिह कत्वा एककप्पं निरयमिह पच्चनकसत्ता नेव एको, न द्वे, न सतं, न सहस्सं । एवं पच्चनकसत्ता किर गणनपथं वोतिवत्ता ।

10 R. 443

15

अत्थेक्कञ्चानि कल्याणानि कम्मसमादानानि गतिविपत्तिपटिवाब्धानि न विपच्चन्ती ति आदीसु पि एवं योजना वेदितव्वा । इधेक्कच्चस्स बहूनि कल्याणकम्मनि होन्ति । तानि गतिसम्पत्तियं ठितस्स विपच्चेयुं । सो पन एकेन पापकम्मेन गतिविपत्तियं निरये वा असुरकाये वा निब्बतो । तादिसे च ठाने कुसलं विपाकं दातुं न सक्कोति, एकन्तं अकुसलमेव सक्कोती ति । एवमस्स तानि कम्मनि गतिविपत्तिपटिवाब्धानि न विपच्चन्ती ति पजानाति ।

20

अपरस्सा पि बहूनि कल्याणकम्मनि होन्ति । तानि उपधिसम्पत्तियं ठितस्स विपच्चेयुं । सो पन एकेन पापकम्मेन उपधिविपत्तियं पतिट्ठितो

25

१-१. भेरिञ्चरापेय्य-स्या० । २. विराव०-सी० । ३. उपट्ठापेय्युं-सु० ।

४. राजवल्लभे-स्या०, सु०, रो० । ५. म० पोत्थके नत्थि ।

B. 425

दुब्बणो होति पिसाचसदिसो । सो सचे पि राजकुले निब्बत्तो पितुअच्चयेन
'किं इमस्स निस्सिरीकस्स रज्जेना' ति रज्जं न लभति । सेनापतिगेहादीसु
निब्बत्तो पि सेनापतिट्टानादीनि^१ न लभति ।

R. 444

इमस्स पनत्थस्साविभावत्थं^२ दीपराजवत्थु कथेतब्बं—राजा किर पुत्ते
५ जाते देविया पसीदित्वा वरं अदासि । सा वरं गहेत्वा ठपेसि । कुमारो
सत्तट्ठवस्सकालेव राजज्जणे कुक्कुटे युज्झापेसि । एको कुक्कुटो उप्पतित्वा
कुमारस्स अक्खीनि भिन्दि । कुमारमाता देवी पुत्तस्स पण्णरससोळस-
वस्सकाले 'रज्जं वारेस्सामी' ति^३ राजानं उपसङ्गमित्वा आह—“देव,
तुम्हेहि कुमारस्स जातकाले वरो दिन्नो । मया सो गहेत्वा ठपितो ;
१० इदानि नं गणहामी” ति । “साधु, देवि, गणहाही” ति । “मया, देव,
तुम्हाकं सन्तिका किञ्चि अलद्धं नाम नत्थि । इदानि पन मम पुत्तस्स
रज्जं वारेमी”^४ ति । “देवि, तव पुत्तो अङ्गविकलो । न सक्का तस्स
रज्जं दातुं” ति । “तुम्हे मय्हं रुच्चनकं वरं दातुं असक्कोन्ता कस्मा वरं
अदत्था” ति ? राजा अतिविय निप्पीळियमानो “न सक्का तुय्हं पुत्तस्स
१५ सकललङ्कादीपे रज्जं दातुं ; नागदीपे पन छत्तं अस्सापेत्वा वसतू” ति
नागदीपं पेसेसि । सो दीपराजा नाम अहोसि । सचे चक्खुविकलो
नाभविस्सा^५ तियोजनसतिके^६ सकलतम्बपण्णिदीपे^७ सब्बसम्पत्तिपरिवारं रज्जं
अलभिस्सा^८ । एवं उपधिविपत्तिपटिबाह्णानि न विपच्चन्ती ति पजानाति ।

अपरस्सा पि बहूनि कल्याणकम्मानि होन्ति । तानि कालसम्पत्तियं
२० ठितस्स विपच्चेय्युं । सो पन एकेन पापकम्मेन कालविपत्तियं दुराजदुमनु-
स्सकाले कसटे निरोजे अप्पायुके गतिकोटिके निब्बत्तो । तादिसे च काले
कल्याणकम्मं विपाकं दातुं न सक्कोती^९ ति^{१०} । एवं कालविपत्तिपटिबाह्णानि
न विपच्चन्ती ति पजानाति ।

अपरस्सा पि बहूनि कल्याणकम्मानि होन्ति । तानि पयोगसम्पत्तियं
२५ ठितस्स विपच्चेय्युं । अयं पन पयोगविपत्तियं ठितो पाणं हन्ति^{१०}...पे०...

१. सेनापतिट्टानमेट्टिट्टानादीनि—सो०, स्या० । २. पनत्थस्साविभावत्थं—स्या० ; पनत्थस्स
विभावत्थं—म० । ३. वारेस्सामीति—रो० । ४. देही—म०, रो० । ५. नाभविस्स—सो०,
स्या० । ६. दियद्वयोजनसतिके—स्या० । ७. तम्बपण्णि०—स्या० । ८. अलभिस्स—सो०,
स्या० । ९-१०. सक्कोति—स्या० । १०. हन्ति—स्या०, म०, रो० ।

सब्वं दुस्सील्यं पूरेति । तथा तेन सद्धिं समजातिकानि पि कुलानि
आवाहविवाहं न करोन्ति ; 'इत्थिधुत्तो सुराधुत्तो अक्खधुत्तो अयं पापपुरिसो'
ति आरका परिवज्जेन्ति^१ । कल्याणकम्मानि विपच्चित्तुं न सक्कोन्ति । एवं
पयोगविपत्तिपटिबाह्वानि न विपच्चन्ती ति पजानाति । एवं चतस्सो
सम्पत्तियो आगम्म विपाकदायकं कल्याणकम्मं चतूहि विपत्तीहि पटिबाहितत्ता 5
न विपच्चति । B. 426

अपरस्सा पि बहूनि कल्याणकम्मानि होन्ति । तानि गतिविपत्तियं
ठितस्स न विपच्चेय्युं । सो पन एकेन कल्याणकम्मेन गतिसम्पत्तियं येव
निब्बत्तो । तत्थस्स तानि कम्मानि उपगन्त्वा वारेन वारेन विपाकं देन्ति—
कालेन मनुस्सलोके निब्बत्तापेन्ति, कालेन देवलोके । एवं गतिविपत्ति- 10
पटिबाहितत्ता विपाकं दातुं असक्कोन्तानि गतिमम्पत्ति आगम्म विपच्चन्ती
ति पजानाति ।

अपरस्सा पि बहूनि कल्याणकम्मानि होन्ति । तानि उपधिविपत्तियं
ठितस्स न विपच्चेय्युं । सो पन एकेन कल्याणकम्मेन उपधिसम्पत्तियं येव
पतिट्ठितो अभिरूपो दस्सनीयो^२ पासादिको^३ ब्रह्मवच्छसदिसो । तस्स 15
उपधिसम्पत्तियं ठितत्ता कल्याणकम्मानि विपाकं देन्ति । सचे राजकुले
निब्बत्तति अज्जेसु जेट्टुकभातिकेसु सन्तेसु पि 'एतस्स अत्तभावो समिद्धो,
एतस्स छत्ते उस्सापिते लोकस्स फासु भविस्सती' ति तमेव रज्जे अभि-
सिञ्चन्ति । उपराजगेहादीसु निब्बत्तो पितुअच्चयेन ओपरज्जं^४, सेनापतिट्ठानं,
भण्डागारिकट्ठानं, सेट्ठिट्ठानं लभति । एवं उपधिविपत्तिपटिबाहितत्ता 20
विपाकं दातुं असक्कोन्तानि उपधिसम्पत्ति आगम्म विपच्चन्ती ति पजानाति ।

अपरस्सा पि बहूनि कल्याणकम्मानि होन्ति । तानि कालविपत्तियं
ठितस्स न विपच्चेय्युं । सो पन एकेन कल्याणकम्मेन कालसम्पत्तियं निब्बत्तो
सुराजसुमनुस्सकाले । तादिसाय कालसमिद्धिया निब्बत्तस्स कल्याणकम्मं
विपाकं देति ।

१. परिवज्जन्ति-म० । २. सु० पोत्थके नत्थि । ३. स्या०, सु० पोत्थकेसु नत्थि ।

४. उपरज्जं-स्या० ।

तत्रिदं महासोणत्थेरस्स वत्थु कथेतब्बं—ब्राह्मणतिस्सभये किर चित्तल-
पब्बते द्वादस भिक्खुसहस्सानि पटिवसन्ति । तथा तिस्समहाविहारे ।
द्वीसु पि महाविहारेसु तिण्णं वस्सानं वट्टं^१ एकरत्तमेव महामूसिकायो
खादित्वा थुसमत्तमेव^२ ठपेसुं^३ । चित्तलपब्बते भिक्खुसङ्घो 'तिस्समहाविहारे
5 वट्टं वत्तिस्सति, तत्थ गन्त्वा वसिस्सामा' ति विहारतो निक्खमि । तिस्स-
महाविहारे पि भिक्खुसङ्घो 'चित्तलपब्बते वट्टं वत्तिस्सति, तत्थ गन्त्वा
वसिस्सामा' ति विहारतो निक्खमि । उभतो पि एकिस्सा गम्भीरकन्दराय
तोरे समागता^४ पुच्छित्वा वट्टस्स खीणभावं जत्वा 'तत्थ गन्त्वा किं
करिस्सामा' ति चतुवीसति भिक्खुसहस्सानि गम्भीरकन्दरवनं पविसित्वा
10 निसीदित्वा^५ निसिन्ननीहारेनेव^६ अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया परिनिब्बा-
यिसु । पच्छा भये वूपसन्ते भिक्खुसङ्घो सक्कं देवराजानं गहेत्वा धातुयो
संहरित्वा चेतियं अकासि ।

ब्राह्मणतिस्सचोरो पि जनपदं विद्धंसेसि । सङ्घो सन्निपतित्वा मन्तेत्वा
“चोरं पटिबाहू” ति सक्कस्स सन्तिकं अट्ठ थेरे पेसेसि । सक्को देवराजा
R 416 15 “मया^७, भन्ते, उप्पन्नो चोरो न सक्का पटिबाहितुं । सङ्घो परसमुदं गच्छतु ।
अहं समुदारक्खं करिस्सामी” ति । सङ्घो सब्बदिसाहि नागदीपं गन्त्वा
जम्बुकोलपट्टेने तिभूमिकं^८ महाउळुम्पं^९ बन्धापेसि । एका भूमिका उदके
ओसीदि । एकिस्सा भिक्खुसङ्घो निसिन्नो । एकिस्सा पत्तचीवरानि
ठपरियसु । संयुत्तभाणकचूळसीवत्थेरो, इसिदत्तत्थेरो, महासोणत्थेरो ति
20 तयो थेरा तासं परिसानं पामोक्खा । तेषु द्वे थेरा महासोणत्थेरं आहंसु—
“आवुसो महासोण, अभिरुह महाउळुम्पं^{१०}” ति । “तुम्हे पन, भन्ते” ति ?
“आवुसो, उदके मरणम्पि थले मरणम्पि एकमेव^{११}” । न मयं गमिस्साम ।
तं निस्साय पन अनागते सासनस्स पवेणी ठस्सति । गच्छ त्वं, आवुसो”
ति । “नाहं, भन्ते, तुम्हेसु अगच्छन्तेसु गमिस्सामी” ति याव ततियं
25 कथेत्वा पि थेरं आरोपेतुं असक्कोन्ता निर्वत्तिमु ।

१. वत्थं-स्या० ; वत्तं-सु० । २. थूसं-स्या० । ३. वपेसुं-सु०, रो० ।
४. समागन्त्वा-स्या० । ५. म० पोत्थफे नत्थि । ६. ०निहारेन-स्या० । ७. सु० पोत्थफे
नत्थि । ८-८. तिभूमिक-महाउळुम्पं-रो० । ९. उळुम्पं-सु० । १०. एत्तकमेव-स्या०, सु० ।

अथ चूळसीवत्थेरो इसिदत्तत्थेरं आह—“आवुसो इसिदत्त, अनागते महासोणत्थेरं निस्साय सासनपवेणी ठस्सति ; मा खो तं^१ हत्थतो विस्स-
ज्जेही” ति । “तुम्हे पन, भन्ते” ति ? “अहं महाचेतियं वन्दिस्सामी” ति
द्वे थेरे अनुसासित्वा अनुपुब्बेन चारिकं चरन्तो महाविहारं सम्पापुणि ।
तस्मिं समये महाविहारो सुञ्जो । चेतियङ्गणे एरण्डा जाता । चेतियं 5
गच्छेहि परिवारितं, सेवालेन परियोनद्धं । थेरो धरमानकबुद्धस्स निप-
चाकारं^२ दस्सेन्तो विय महाचेतियं वन्दित्वा पच्छिमदिसाय सालं पविसित्वा
ओलोकेन्तो ‘एवरूपस्स नाम लाभगयसग्गप्पत्तस्स सरीरधातुचेतियट्ठानं^३
अनाथं जातं’ ति चिन्तयमानो निसीदि ।

अथाविदूरे रुक्खे अधिवत्था देवता अट्ठिकमनुस्सरूपेन तण्डुलनाळिञ्च 10 B. 428
गुळपिण्डञ्च आदाय थेरस्स सन्तिकं गन्त्वा “कथं गच्छथ, भन्ते” ति ?
“अहं दक्खिणादिसं^४, उपासका” ति । “अहम्पि तत्थेव गन्तुकामो, सह
गच्छाम, भन्ते” ति । “अहं दुब्बलो ; तव गतिया गन्तुं न सक्खिस्सामि ;
त्वं पुरतो गच्छ, उपासका” ति । “अहम्पि तुम्हाकं गतिया गमिस्सामी”
ति थेरस्स पत्तचीवरं अग्गहेसि । तिस्सवापिपाळि आरुहकाले च पत्तं 15
आहरापेत्वा पानकं कत्वा अदासि । थेरस्स पीतमत्ते येव बलमत्ता
सण्ठाति । देवता पठावि सङ्घिपित्वा वेणुनदीसन्तिके एकं छड्डितविहारं
पत्वा थेरस्स वसनट्ठानं पटिजगित्वा अदासि ; पुन दिवसे थेरेन मुखे R 447
धोवितमत्ते^५ यागुं पचित्वा अदासि ; यागुं पीतस्स भत्तं पचित्वा उपनामेसि ।
थेरो “तुय्हं ठपेहि, उपासका” ति पत्तं हत्थेन पिदिहि । “अहं न दूरं 20
गमिस्सामी” ति देवता थेरस्सेव पत्ते भत्तं पक्खिपित्वा कतभत्तकिच्चस्स^६
थेरस्स^७ पत्तचीवरमादाय गमनमग्गं^८ पटिपन्ना पठावि सङ्घिपित्वा जज्जरनदी-
सन्तिकं नेत्वा “भन्ते, एतं पण्णखादकमनुस्सानं वसनट्ठानं, धूमो^९ पञ्जायति ।
अहं पुरतो गमिस्सामी” ति थेरं वन्दित्वा अत्तनो भवनं अगमासि । थेरो
सब्बम्पि भयकालं पण्णखादकमनुस्से निस्साय वसि । 25

१. नं-म० । २. निपच्चकारं-स्या० । ३. ०निचयट्ठानं-स्या०, म०, रो० ।

४. दक्खिणादिसं-सी० । ५. धोतमत्ते-म० । ६-६. कतभत्तकिच्चे थेरे-म० । ७. मग्गं-म० ।

८. धूमो-स्या० ।

इसिदत्तत्थेरो पि अनुपुब्बेन चारिकं चरन्तो अल्लजनपदं सम्पापुणि ।
तत्थ मनुस्सा नातिपक्कानि मधुकफलानि भिन्दित्वा अट्ठि आदाय तच्च छड्ढेत्वा
अगमंसु । थेरो “आवुसो महासोण, भिक्खाहारो पञ्जायती” ति वत्वा
पत्तचीवरं आहरापेत्वा चीवरं पारुपित्वा पत्तं नीहरित्वा अट्ठासि । तरुण-
6 दारका थेरं ठितं दिस्वा ‘इमिना कोचि अत्थो भविस्सती’ ति वालुकं
पुञ्जित्वा^१ मधुकफलत्तच्चं पत्ते पक्खित्वा अदंसु ; थेरा परिभुञ्जिसु ।
सत्ताहमतं सो येव आहारो अहोसि ।

अनुपुब्बेन चोरियस्सरं सम्पापुणिसु । मनुस्सा कुमुदानि गहेत्वा
कुमुदनाळे^२ छड्ढेत्वा अगमंसु । थेरो “आवुसो महासोण, भिक्खाहारो
10 पञ्जायती” ति वत्वा पत्तचीवरं आहरापेत्वा चीवरं पारुपित्वा पत्तं
नीहरित्वा अट्ठासि । गामदारका कुमुदनाळे सोधेत्वा पत्ते पक्खित्वा
अदंसु ; थेरा परिभुञ्जिसु । सत्ताहमतं सो व आहारो अहोसि ।

B. 429

अनुपुब्बेन चरन्ता पण्णखादकमस्सानं वसनट्टाने एकं गामद्वारं सम्पा-
पुणिसु । तत्थ एकस्सा दारिकाय मातापितरो अरञ्जं गच्छन्ता “सचे
15 कोचि अय्यो आगच्छति, कत्थचि गन्तुं मा अदासि ; अय्यस्स वसनट्टानं आचि-
क्खेय्यासि, अम्मा” ति आहंसु । सा थेरे दिस्वा पत्तं गहेत्वा निसीदापेसि ।
गेहे धञ्जजाति नाम नत्थि । वासि^३ पन गहेत्वा गुञ्जचोचक्खत्तच्चं^४
गुञ्जलतापत्तेहि सट्ठि एकतो व कोट्टेत्वा तयो पिण्डे कत्वा एकं इसिदत्तत्थेरस्स
एकं महासोणत्थेरस्स पत्ते ठपेत्वा ‘अतिरेकपिण्डं इसिदत्तत्थेरस्स पत्ते
R. 448 20 ठपेस्सामी’ ति हत्थं पसारेसि । हत्थो परिवत्तित्वा महासोणत्थेरस्स पत्ते
पतिट्ठापेसि । इसिदत्तत्थेरो ‘ब्राह्मणतिस्सभये गुञ्जचोचपिण्डे विपाकदायक-
कम्मं देसकालसम्पदाय कोवपमाणं^५ विपाकं दस्सती’ ति आह । ते तं
परिभुञ्जित्वा वसनट्टानं अगमंसु । सा पि अरञ्जतो आगतानं मातापितूनं
आचिक्ख “द्वे थेरा आगता । तेसं मे वसनट्टानं आचिक्खितं” ति । ते
25 उभो पि थेरानं सन्तिकं गत्वा वन्दित्वा “भन्ते, यं मयं लभाम, तेन तुम्हे
पटिजग्गिस्साम ; इधेव वसथा” ति पटिञ्जं गण्हिसु । थेरा पि सब्बभयकालं
ते उपनिस्साय वसिसु ।

१. पुञ्जित्वा-म० । २. कुमुदनाले-म० । ३. दासि-म० । ४. गज्जपोच०-स्या० ।
५. किं व-स्या० ।

ब्राह्मणतिस्सचोरे मते पितुमहाराजा छत्तं उस्सापेसि । 'भयं वूपसन्तं,
जनपदो सम्पुण्णो' ति सुत्वा परसमुदतो भिक्खुसङ्घो नावाय महातिथ्यपट्टेने
ओरुह 'महासोणत्थेरो कहं वसती' ति पुच्छित्वा थेरस्स सन्तिकं अगमासि ।
थेरो पञ्चसतभिक्खुपरिवारो कालकगामे मण्डलारामविहारं सम्पापुणि ।
तस्मिं समये कालकगामे सत्तमत्तानि कुलसतानि पटिवसन्ति । रत्तिभागे 5
देवता आहिण्डित्वा "महासोणत्थेरो पञ्चसतभिक्खुपरिवारो" मण्डलारामविहारं
पत्तो । एकेको नवहत्थसाटकेन सद्धि एकेककहापण्णघनकं पिण्डपातं देतु"
ति मनुस्से अवोचुं । पुन दिवसे च थेरा कालकगामं पिण्डाय पर्विसि सु ।
मनुस्सा निसीदापेत्वा यागुं अदंसु । मण्डलारामवासी तिस्सभूतिथेरो
सङ्घत्थेरो हुत्वा निसीदि । एको महाउपासको तं वन्दित्वा "भन्ते, 10
महासोणत्थेरो नाम कतरो" ति पुच्छि । तेन समयेन थेरो नवको^१ होति
परियन्ते निसिन्नो । थेरो हत्थं पसारित्वा "महासोणो नाम एस, उपासका"
ति आह । उपासको तं वन्दित्वा पत्तं गण्हाति । थेरो न देति ।
तिस्सभूतिथेरो "आवुसो सोण, यथा त्वं न जानासि, मयम्पि एवमेव न
जानाम; पुञ्जवन्तानं देवता परिपाचेन्ति; पत्तं मुञ्च^२, सब्रह्मचारीनं सङ्गहं 15
करोही" ति आह । थेरो पत्तं अदासि । महाउपासको पत्तं आदाय
गन्त्वा कहापण्णघनकस्स पिण्डपातस्स पूरेत्वा नवहत्थसाटकं आधारकं कत्वा
आहरित्वा थेरस्स हत्थे ठपेसि; अपरो पि उपासको थेरस्सा ति सत्त साटक-
सतानि सत्त च पिण्डपातसतानि थेरस्सेव अदंसु ।

B. 430

थेरो भिक्खुसङ्घस्स संविभागं कत्वा अनुपुब्बेन महाविहारं पापुणित्वा 20
मुखं धोवित्वा महाबोधि वन्दित्वा महाचेतियं वन्दित्वा धूपारामे ठितो चीवरं
पारुपित्वा भिक्खुसङ्घपरिवारो दक्खिणद्वारेन नगरं पर्विसित्वा द्वारतो याव
वलञ्जनकसाला एतस्मिं अन्तरे सट्टिकहापण्णघनकं^३ पिण्डपातं लभि ।
ततो पट्टाय पन सक्कारस्स पमाणं नत्थि । एवं कालविपत्तियं मधुकफल-
त्तचो पि कुमुदनाळि^४ पि दुल्लभा जाता । कालसम्पत्तियं एवरूपो महालाभो 25
उदपादि । वत्तब्बकनिग्रोधत्थेरस्सा पि सामणेरेकाले ब्राह्मणतिस्सभयं
उदपादि । सामणेरो च उपज्झायो चस्स परसमुदं नागमंसु; 'पण्णखादक-

R. 449

१. पञ्चभिक्खुसतपरिवारो-म० । २. नवकतरो-स्या० । ३. देहि-म० ।

४. कहापण्णघनकं-मु० । ५. कुमुदनाळा-रो० ।

मनुस्से उपनिस्साय वसिस्सामा' ति पच्चन्ताभिमुखा अहेसुं । सामणेरो सत्ताहमतं अनाहारो हुत्वा एकस्मिं गामद्वाने तालरुक्खे तालपक्कं^१ दिस्वा उपज्झायं आह—“भन्ते, थोकं आगमेथ ; तालपक्कं पातेस्सामी” ति । “दुब्बलोसि त्वं, सामणेर, मा अभिरुही” ति । “अभिरुहिस्सामि, भन्ते” ति
 5 खुद्दक्वासि गहेत्वा तालं आरुह्य तालपिण्डं^२ छिन्दितुं आरभि । वासिफलं निक्खमित्वा भूमियं पति ।

थेरो चिन्तेसि “अयं किलन्तो^३ व रुक्खं आरुह्यो ; किं नु खो इदानीं करिस्सती” ति सामणेरो तालपण्णं फालेत्वा फालेत्वा^४ वासिदण्डके बन्धित्वा घट्टेन्तो घट्टेन्तो भूमियं पातेत्वा “भन्ते, साधु वतस्स सचे वासिफलं एत्थ
 10 पवेसेय्याथा” ति आह । थेरो ‘उपायसम्पन्नो सामणेरो’ ति वासिफलं पवेसेत्वा अदासि । सो वासि उक्खिपित्वा तालफलानि पातेसि । थेरो वासि पातापेत्वा पवट्टित्वा गतं तालफलं भिन्दित्वा^५ सामणेरं ओतिण्णकाले आह “सामणेर, त्वं दुब्बलो, इदं ताव खादाही” ति । “नाहं, भन्ते, तुम्हेहि अखादिते खादिस्सामी” ति वासि गहेत्वा तालफलानि भिन्दित्वा
 15 पतं नीहरित्वा तालमिज्जं पक्खिपित्वा थेरस्स दत्वा सयं खादि । याव तालफलानि अहेसुं, ताव तत्थेव वसित्वा फलेसु खीणेषु अनुपुब्बेन पण्ण-खादकमनुस्सानं वसनद्वाने एकं छड्डितविहारं पविसि सु ।

सामणेरो थेरस्स वसनद्वानं पटिजगि । थेरो सामणेरस्स ओवादं दत्वा विहारं पाविसि । सामणेरो ‘अनायतने नद्वानं अत्तभावानं पमाणं
 20 नत्थि, बुद्धानं उपद्वानं करिस्सामी’ ति चेतियङ्गणं गत्वा अप्पहरितं करोति ; सत्ताहमतं निराहाराय पवेधमानो पतित्वा निपन्नको व तिणानि उद्धरति । एकच्चे च मनुस्सा अरज्जे चरन्ता मधुं लभित्वा दारुणि चैव साकपण्णञ्च गहेत्वा तिणचलनसञ्जाय ‘मिगो नु खो एसो’ ति सामणेरस्स सन्तिकं गत्वा “किं करोसि, सामणेरा” ? ति आहंसु । “तिणगण्ठं गण्हामि, उपासका”
 25 ति । “अज्जो पि कोचि अत्थि, भन्ते” ति ? “आम, उपासका, उपज्झायो मे अन्तोगब्भे” ति । “महाथेरस्स दत्वा खादेय्यासि, भन्ते”

१. पक्कं—सु० । २. ०पिण्ड-स्या० । ३. किलमन्तो-स्या०, म०, रो० ।

४. सी० पोत्थके नत्थि । ५. छिन्दित्वा—सी०, स्या० ।

ति सामणेस्स मधुं दत्त्वा अत्तनो वसनट्टानं आचिक्खित्वा “मयं साखाभङ्गं^१
 करोन्ता गमिस्साम । एताय सञ्जाय थेरं गहेत्वा आगच्छेय्यासि, अय्या”
 ति वत्वा अगमंसु । सामणेरो मधुं गहेत्वा थेरस्स सन्तिकं गत्वा
 बहि ठत्वा “वन्दामि, भन्ते” ति आह । थेरो ‘सामणेरो जिघच्छाय
 अनुड्यह्मानो^२ आगतो भविस्सती’ ति तुण्ही अहोसि । सो पुन पि ५
 “वन्दामि, भन्ते” ति आह । “कस्मा, सामणेर, दुब्बलभिकखूनं सुखेन
 निपज्जितुं न देसी” ति ? “द्वारं विवरितुं सारुप्पं^३, भन्ते” ति ? थेरो
 उट्ठित्वा द्वारं विवरित्वा “किं ते, सामणेर, लद्धं” ? ति आह । मनुस्सेहि
 मधु दिन्नं, खादितुं सारुप्पं, भन्ते” ति ? “सामणेर, एवमेव खादितुं
 किलमिस्साम, पानकं कत्वा पिविस्सामा” ति । सामणेरो पानकं कत्वा १०
 अदासि । अथ नं थेरो “मनुस्सानं वसनट्टानं पुच्छसि, सामणेरा” ? ति
 आह । सयमेव आचिक्खिंसु, भन्ते” ति । “सामणेर, पातो व गच्छन्ता
 किलमिस्साम ; अज्जेव गमिस्सामा” ति पत्तचीवरं गण्हापेत्वा निक्खमि ।
 ते गत्वा मनुस्सानं वसनट्टानस्स अविदूरे निर्पाज्जिमु ।

B. 432

सामणेरो रत्तिभागे चिन्तेसि—‘मया पब्बजितकालतो पट्टाय गामन्ते १५
 अरुणं नाम न उट्ठापितपुब्बं’ ति । सो पत्तं गहेत्वा अरुणं उट्ठापेतुं अरञ्जं
 अगमासि । महाथेरो सामणेरं निपन्नट्टाने अपस्सन्तो ‘मनुस्सखादकेहि
 गहितो भविस्सती’ ति चिन्तेसि । सामणेरो अरञ्जे अरुणं उट्ठापेत्वा
 पत्तेन उदकञ्च दन्तकट्ठञ्च गहेत्वा आगमि । “सामणेर, कुहि गतोसि ?
 महल्लकभिकखूनं ते वितक्को उप्पादितो ; दण्डकम्मं आहरा” ति । “आह- २०
 रिस्सामि, भन्ते” ति । थेरो मुखं धोवित्वा चीवरं पारुपि । उभो पि
 मनुस्सानं वसनट्टानं अर्गमिमु । मनुस्सा पि अत्तनो परिभोगं कन्दमूलफल-
 पण्णं अदंसु । थेरो पि परिभुञ्जित्वा विहारं अगमासि । सामणेरो उदकं
 आहरित्वा “पादे धोवामि”, भन्ते” ति आह । “सामणेर, त्वं रत्तिं कुहि
 गतो ? अम्हाकं वितक्कं उप्पादेसी” ति । “भन्ते, गामन्ते मे अरुणं न २५
 उट्ठापितपुब्बं ; अरुणट्ठापनत्थाय अरञ्जं अगमासि” ति । “सामणेर, न
 तुय्हं दण्डकम्मं अनुच्छविकं ; अम्हाकमेव अनुच्छविकं” ति वत्वा थेरो

R. 451

१. साखभङ्गं-म० । २. अनुदह्मानो-म० । ३. सारुप्पं ते-स्या० ।

४. धोविस्सामि-स्या० । ५. अर्गिच्च-म०, रो० । ६. मयमेव-सु० ।

- तस्मिं येव ठाने वसि ; सामणेस्स च सञ्जं अदासि “मयं ताव महल्लका ;
 ‘इदं नाम भविस्सती’ ति न सक्का जानितुं । त्वं अत्तानं रक्खेय्यासी” ति ।
 थेरो किर अनागामी । तं अपरभागे मनुस्सखादका खादिमु । सामणेरो
 अत्तानं रक्खित्वा भये वूपसन्ते तथारूपे ठाने उपज्झं गाहापेत्वा उपसम्पन्नो
 5 बुद्धवचनं उगहेत्वा तिपिटकधरो हुत्वा वत्तब्बकनिग्रोधत्थेरो नाम जातो ।

- पितुमहाराजा रज्जं पटिपज्जि । परसमुदा आगतागता भिक्खू
 “कहं वत्तब्बकनिग्रोधत्थेरो, कहं वत्तब्बकनिग्रोधत्थेरो” ति पुच्छित्वा तस्स
 सन्तिकं अगमंसु । महाभिक्खुसङ्घो थेरं परिवारेसि । सो महाभिक्खु-
 सङ्घपरिवृतो अनुपुब्बेन महाविहारं पत्वा महाबोधि महाचेतियं धूपारामञ्च
 10 वन्दित्वा नगरं पायासि^१ । याव दक्खिणद्वारा गच्छन्तस्सेव नवसु ठानेसु
 तिचीवरं उपपज्जि ; अन्तो नगरं पविट्ठकालतो पट्टाय महासक्कारो उपपज्जि ।
 इति कालविपत्तियं तालकलकन्दमूलपण्णम्पि दुल्लभं जातं । कालसम्पत्तियं
 एवरूपो महालाभो उपपन्नो ति । एवं कालविपत्तिपटिबाहितत्ता विपाकं
 दातुं असक्कोन्तानि कालसम्पत्ति आगम्म विपच्चन्ती ति पजानाति ।

B. 433

- 15 अपरस्सा पि बहूनि कल्याणकम्मनि होन्ति । तानि पयोगविपत्तियं
 ठितस्स न विपच्चेय्युं । सो पन एकेन कल्याणकम्मेन सम्मापयोगे पतिट्ठितो
 तीणि सुचरितानि पूरेति, पञ्चसीलं दससीलं रक्खति । कालसम्पत्तियं
 निव्वत्तस्स राजानो सब्बालङ्कारपतिमण्डिता राजकञ्जायो ‘एतस्स
 अनुच्छविका’ ति पेसेन्ति, यानवाहनमणिसुवण्णरजतादिभेदं तं तं पण्णाकारं
 B. 452 20 ‘एतस्स अनुच्छविक’^३ ति पेसेन्ति । पब्बज्जूपगतो पि महायसो होति
 महानुभावो । तत्रिदं^४ वत्थु—

- कूटकण्णराजा किर गिरिगामकण्णवासिकं चूलसुधम्मत्थेरं ममायति ।
 सो उप्पलवापियं वसमानो थेरं पक्कोसापेसि । थेरो आगन्त्वा मालाराम-
 विहारे वसति । राजा थेरस्स मातरं पुच्छि—“थेरो” किं पियायती” ति ?
 25 “कन्दं महाराजा” ति । राजा कन्दं गाहापेत्वा विहारं गन्त्वा थेरस्स
 ददमानो मुखं उल्लोकेतुं^५ नासक्खि । सो निकखमित्वा च बहिपरिवेणे देवि

१. उपज्झं-रो० । २. पविसि-सी०, स्या० । ३. अनुच्छविका-स्या०, सु०, रो० ।
 ४. तत्रिदं-स्या० । ५-५, किं थेरो-स्या०, म० । ६. ओलोकेतुं-सी० ।

पुच्छ—“कीदिसो थेरो” ति ? “त्वं पुरिसो हुत्वा उल्लोकेतुं न सक्कोसि ; अहं कथं सक्खिस्सामि ? नाहं जानामि कीदिसो” ति । राजा ‘मम रुद्धे बलिकारकं^१ गहपतिपुत्तं^२ उल्लोकेतुं न विसहामि । महन्तं वत भो बुद्धसासनं नामा’ ति अप्फोटेसि । तिपिटकचूळनागत्येरम्पि ममायति । तस्स अङ्गुलियं एका पिळ्ळा उट्ठहि । राजा ‘थेरं पस्सिस्सामी’ ति विहारं गत्वा 5 बलवपेमेन अङ्गुलिं मुखेन गण्हि । अन्तोमुखे येव पिळ्ळा भिन्ना, पुब्बलोहितं अनुट्ठुभित्वा^३ थेरे सिनेहेन अमत्तं विय अज्झोहरि । सो येव थेरो अपरभागे मरणमञ्चे निपज्जि । राजा गत्वा असुचिकपल्लकं सीसे ठपेत्वा ‘धम्मसकटस्स अक्खो भिज्जति अक्खो^४ भिज्जती’^५ ति परिदेवमानो विचरि । पठविस्सरस्स^६ असुचिकपल्लकं सीसेन उक्खिपित्वा विचरणं नाम 10 कस्स गतमग्गो ? सम्मापयोगस्स गतमग्गो ति । एवं पयोगविपत्ति-पटिबाहितत्ता विपाकं दातुं असक्कोन्तानि पयोगसम्पत्ति आगम्म विपच्चन्ती ति पजानाति ।

एवं चतुहि विपत्तीहि पटिबाहितं कल्याणकम्मं विपाकं अदत्वा चतस्सो सम्पत्तियो आगम्म देति । तत्रिदं भूतमत्थं कत्वा ओपम्मं—

15

एको किर महाराजा एकस्स अमच्चस्स अप्पमत्तेन कुज्झित्वा तं बन्धनागारे बन्धापेसि । तस्स जातका रज्जो कुद्धभावं जत्वा किञ्चि अवत्वा चण्डकोपे^७ विगते राजानं तस्स निरपराधभाव^८ जानापेसुं । राजा मुञ्चित्वा तस्स ठानन्तरं पटिपाकतिकं अकासि । अथस्स ततो ततो आगच्छन्तानं पण्णाकारानं पमाणं नाहोसि । मनुस्सा सम्पटिच्छित्तुं नासक्खिसु ।

20

तत्थ रज्जो अप्पमत्तकेन कुज्झित्वा तस्स बन्धनागारे बन्धापितकालो विय पुथुज्जनस्स निरये निब्बत्तकालो । अथस्स जातकेहि राजानं सज्जापेत्वा ठानन्तरस्स पटिपाकतिककरणकालो विय तस्स सग्गे निब्बत्त-कालो । पण्णाकारं सम्पटिच्छित्तुं असमत्थकालो विय चतस्सो सम्पत्तियो आगम्म कल्याणकम्मानं देवलोकतो मनुस्सलोकं, मनुस्सलोकतो देवलोकं ति 25

B. 434

R. 453

१-१. बलिकारगहपतिपुत्तं-म० । २. अनुट्ठुहित्वा-रो० । ३-३. स्या० पोत्थके नत्थि ।

४. पथविस्सरस्स-म० । ५. चण्डकोपे-रो० । ६. निरपराध०-मु० ।

एवं सुखद्वानतो सुखद्वानमेव नेत्वा कप्पसतसहस्सम्पि सुखविपाकं दत्त्वा निब्बानसम्पापनं वेदितव्वं ।

- एवं ताव पालिवसेनेव दुतियं बलं दीपेत्वा पुन “अहोसि कम्मं अहोसि कम्मविपाको” [पटि० ३२२] ति इमिना पटिसम्भदानयेना पि दीपेतव्वं ।
- 5 तत्थ ‘अहोसि कम्मं’ ति अतीते आयूहितं कम्मं अतीते येव अहोसि । येन पन अतीते विपाको दिन्नो, तं सन्धाय ‘अहोसि कम्मविपाको’ ति वुत्तं । दिट्ठधम्मवेदनीयादीसु पन बहूसु पि आयूहितेसु एकं दिट्ठधम्मवेदनीयं विपाकं देति, सेसानि अविपाकानि । एकं उपपज्जवेदनीयं पटिसन्धि आकङ्खति, सेसानि अविपाकानि । एकेनानन्तरियेन निरये उपपज्जति, सेसानि
- 10 अविपाकानि । अट्ठसु समापत्तीसु एकाय ब्रह्मलोके निब्बत्तति, सेसा अविपाका । इदं सन्धाय ‘नाहोसि कम्मविपाको’ ति वुत्तं । यो पन बहुम्पि कुसलाकुसलं कम्मं कत्वा कल्याणमित्तं निस्साय अरहत्तं पापुणाति, एतस्स कम्मविपाको ‘नाहोसि’ नाम । यं अतीते आयूहितं एतरहि विपाकं देति तं ‘अहोसि कम्मं अत्थि कम्मविपाको’ नाम । यं पुरिमनयेन अवि-
- 15 पाकत्तं आपज्जति तं ‘अहोसि कम्मं नत्थि कम्मविपाको’ नाम । यं अतीते आयूहितं अनागते विपाकं दस्सति तं ‘अहोसि कम्मं भविस्सति कम्मविपाको’ नाम । यं पुरिमनयेन अविपाकत्तं आपज्जिस्सति तं ‘अहोसि कम्मं न भविस्सति कम्मविपाको’ नाम । यं एतरहि आयूहितं एतरहि येव विपाकं देति तं ‘अत्थि कम्मं अत्थि कम्मविपाको’ नाम । यं पुरिमनयेन अविपाकत्तं आप-
- 20 ज्जति तं ‘अत्थि कम्मं नत्थि कम्मविपाको’ नाम । यं एतरहि आयूहितं अनागते विपाकं दस्सति तं ‘अत्थि कम्मं भविस्सति कम्मविपाको’ नाम । यं पुरिमनयेनेव अविपाकत्तं आपज्जिस्सति तं ‘अत्थि कम्मं न भविस्सति कम्मविपाको’ नाम । यं सयम्पि अनागतं, विपाको पिस्स अनागतो तं ‘भविस्सति कम्मं भविस्सति कम्मविपाको’ नाम । यं सयं भविस्सति, पुरिम-
- 25 नयेनेव अविपाकत्तं आपज्जिस्सति तं ‘भविस्सति कम्मं न भविस्सति कम्मविपाको’ नाम । इदं तथागतस्सा ति इदं सब्बेहि पि एतेहि आकारेहि तथागतस्स कम्मन्तरविपाकन्तरजाननआणं अकम्पियट्ठेन दुतियबलं वेदितव्वं ति ।

दुतियबलनिद्देसवण्णना

ततियबलनिर्देशो

ततियबलनिर्देशे मग्गो ति वा पटिपदा ति वा कम्मस्सेवेतां नामां ।
 निरयगामिनी ति आदीसु निरस्सादट्ठेन निरतिअत्थेन च निरयो । उद्धं
 अनुगन्त्वा तिरियं अश्रिता ति तिरच्छाना ; तिरच्छाना येव तिरच्छानयोनि ।
 पेतताय पत्ति ; इतो पेच्च गतभावेना ति अत्थो । पत्ति येव पत्तिविसयो ।
 मनस्स उस्सन्नताय मनुस्सा ; मनुस्सा व मनुस्सलोको । दिब्बन्ति पञ्चहि 5
 कामगुणेहि अधिमत्ताय वा ठानसम्पत्तिया ति देवा ; देवा व देवल्लोको ।
 वानं^१ वुच्चति तण्हा ; तं तत्थ^२ नत्थी ति निब्बानं । निरयं गच्छती ति
 निरयगामी । इदं मग्गं सन्धाय वुत्तं । पटिपदा पन निरयगामिनी नाम
 होति । सेसपदेसु पि एसेव नयो । इदं सब्बम्पि पटिपदं तथागतो पजानाति ।

कथं ? सकलगामवासिकेसु पि हि एकतो एकं सूकरं वा मिगं वा 10 B. 436
 जीविता वोरोपेन्तेसु सब्बेसम्पि चेतना परस्स जीवितिन्द्रियारम्मणा व होति ।
 तम्पन^३ कम्मं तेसं आयूहनक्खणे येव नाना होति । तेसु हि एको आदरेन
 छन्दजातो करोति । एको 'एहि त्वम्पि करोही' ति परेहि निष्पीळितत्ता
 करोति । एको समानच्छन्दो विय हुत्वा अप्पटिबाहियमानो^४ विचरति ।
 तेसु एको तेनेव कम्मेन निरये निब्बत्तति, एको तिरच्छानयोनियं, 15
 एको पत्तिविसये । तं तथागतो आयूहनक्खणे येव 'इमिना नीहारेन
 आयूहितत्ता एस निरये निब्बत्तिस्सति, एस तिरच्छानयोनियं, एस
 पत्तिविसये' ति पजानाति । निरये निब्बत्तमानम्पि 'एस अट्ठसु
 महानिरयेसु निब्बत्तिस्सति, एस सोळससु उस्सदनिरयेसु^५ निब्बत्तिस्सती'^६
 ति पजानाति । तिरच्छानयोनियं निब्बत्तमानम्पि 'एस अपादको भविस्सति, 20
 एस दिपादको^७, एस चतुप्पादको, एस बहुप्पादको' ति पजानाति । पत्ति-
 विसये निब्बत्तमानम्पि 'एस निज्झामतण्हको भविस्सति, एस खुप्पिपासिको,
 एस परदत्तूपजीवी' ति पजानाति । तेसु च कम्मेसु 'इदं कम्मं पटिसन्धिं
 आकड्डितुं न सक्खिस्सति, दुब्बलं दिन्नाय पटिसन्धिया उपधिवेपक्कं
 भविस्सती ति पजानाति ।

25

१. वारुणं-सो० । २. एत्थ-म० । ३. तं पन-म० । ४. अप्पटिबाहमानो-रो० ।

५-५. उस्सहेसु०-स्या० ; उस्सदनिरयेसु-रो० । ६. द्विपादको-म० ।

तथा सकलगामवासिकेसु एकतो पिण्डपातं ददमानेसु सब्बेसम्पि
चेतना पिण्डपातारम्भणा व होति । तं पन कम्मं तेसं आयूहनक्खणे येव
पुरिमनयेन नाना होति । तेसु केचि देवलोके निब्बत्तिस्सन्ति, केचि
मनुस्सलोके । तं तथागतो आयूहनक्खणे येव 'इमिना नीहारेन आयूहितत्ता
5 एस मनुस्सलोके निब्बत्तिस्सति, एस देवलोके' ति पजानाति । देवलोके
निब्बत्तमानानम्पि 'एस परनिम्मितवसवत्तीसु निब्बत्तिस्सति, एस निम्माण-
रतीसु, एस तुसितेसु, एस यामेसु, एस तार्वतिसेसु, एस चातुम्महारा-
जिकेसु, एस भुम्मदेवेसु; एस पन जेट्ठकदेवराजा हुत्वा निब्बत्तिस्सति,
एस एतस्स दुतियं वा ततियं वा ठानन्तरं करोन्तो' परिचारको हुत्वा
10 निब्बत्तिस्सती' ति पजानाति । मनुस्सेसु निब्बत्तमानानम्पि 'एस खत्तिय-
कुले निब्बत्तिस्सति, एस ब्राह्मणकुले, एस वेस्सकुले, एस सुद्धकुले; एस
पन मनुस्सेसु राजा हुत्वा निब्बत्तिस्सति, एस एतस्स दुतियं वा ततियं वा
ठानन्तरं करोन्तो परिचारको हुत्वा निब्बत्तिस्सती' ति पजानाति । तेसु
च कम्मेसु 'इदं कम्मं पटिसन्धि आकड्डितुं न सक्खिस्सति, दुब्बलं दिन्नाय
15 पटिसन्धिया उपधिवेपक्कं भविस्सती' ति पजानाति ।

B. 437

R. 456

तथा विपस्सनं पटुपेन्तेसु येव येन नीहारेन विपस्सना आरद्धा, 'एस
अरहत्तं पापुणिस्सति, एस अरहत्तं पत्तुं न सक्खिस्सति, एस अनागामी येव
भविस्सति, एस सकदागामी येव, एस सोतापन्नो येव; एस पन मग्गं वा फलं
वा सच्छिकातुं न सक्खिस्सति, लक्खणारम्भणाय विपस्सनायमेव ठस्सति;
20 एस पच्चयपरिग्गहे येव ठस्सति^१, एस नामरूपपरिग्गहे येव ठस्सति,^२ एस
अरूपपरिग्गहे येव ठस्सति,^३ एस रूपपरिग्गहे येव ठस्सति, एस महाभूतमत्तमेव
ववत्थापेस्सति, एस किञ्चि सल्लक्खेतुं न सक्खिस्सती' ति पजानाति ।

कसिणपरिकम्मं करोन्तेसु पि 'एतस्स परिकम्ममत्तमेव भविस्सति,
निमित्तं उप्पादेतुं न सक्खिस्सति; एस पन निमित्तं उप्पादेतुं सक्खिस्सति,
25 अप्पनं पापेतुं न सक्खिस्सति; एस अप्पनं पापेत्वा ज्ञानं पादकं कत्वा
विपस्सनं पटुपेत्वा अरहत्तं गणिहस्सती' ति पजानाती ति ।

ततियबलनिद्देसवण्णना

चतुर्थबलनिर्देशो

चतुर्थबलनिर्देशे खन्धनान्तं ति 'अयं रूपकखन्धो नाम' पे० 'अयं विज्जाणकखन्धो नामा' ति एवं पञ्चत्वं खन्धानं^१ नानाकरणं पजानाति । तेसु पि 'एकविधेन रूपकखन्धो' पे० 'एकादसविधेन रूपकखन्धो । एकविधेन वेदनाकखन्धो' पे० 'बहुविधेन वेदनाकखन्धो' पे० 'एकविधेन सञ्जाकखन्धो' पे० 'एकविधेन सङ्खारकखन्धो' पे० 'एकविधेन विज्जा- 5 णकखन्धो' पे० 'बहुविधेन विज्जाणकखन्धो' ति एवं एकेकस्स खन्धस्स नानत्तं पजानाति । आयतननान्तं ति 'इदं चक्खायतनं^२ नाम' पे० 'इदं धम्मायतनं नाम । तत्थ दसायतना कामावचरा, द्वे चतुभूसा^३ ति एवं आयतननान्तं पजानाति । धातुनान्तं ति अयं चक्खुधातु नाम' पे० 'अयं मनोविज्जाणधातु नाम । तत्थ सोळस्स धातुयो कामा- 10 वचरा, द्वे चतुभूमका' ति एवं धातुनान्तं पजानाति ।

पुन अनेकधातुनानाधातुलोकं^४ ति इदं न केवलं उपादिन्नकसङ्खार-लोकस्सेव नानत्तं तथागतो पजानाति, अनुपादिन्नकसङ्खारलोकस्सा पि नानत्तं तथागतो पजानाति येवा ति दस्सेतुं गहितं ।

B. 438

पच्चेकबुद्धा हि द्वे च अग्गसावका उपादिन्नकसङ्खारलोकस्सा पि नानत्तं 15 एकदेसतो व जानन्ति^५ नो निप्पदेसतो, अनुपादिन्नकलोकस्स पन नानत्तं न जानन्ति । सब्बज्जुबुद्धो पन 'इमाय नाम धातुया उस्सन्नाय इमस्स नाम रुक्खस्स खन्धो सेतो होति, इमस्स काळको, इमस्स मट्ठो; इमस्स बहलत्तचो, इमस्स तनुत्तचो; इमाय नाम^६ धातुया उस्सन्नाय इमस्स रुक्खस्स पत्तं वण्णसण्ठानादिवसेन एवरूपं नाम होति; इमाय पन धातुया उस्सन्नाय इमस्स 20 रुक्खस्स पुप्फं नीलकं होति, पीतकं, लोहितकं, ओदातं, सुगन्धं, दुग्गन्धं होति; इमाय नाम धातुया उस्सन्नाय फलं खुद्दकं होति, महन्तं, दीघं, रस्सं, वट्ठं, सुसण्ठानं, दुस्सण्ठानं, मट्ठं, फरुसं, सुगन्धं, दुग्गन्धं, मधुरं, तित्तकं, अम्बिलं, कटुकं, कसावं होति; इमाय नाम धातुया उस्सन्नाय इमस्स

R. 457

१. सु० पोत्थके नत्थि । २. चक्खा०-स्या० । ३. भूमिका-स्या० । ४. अनेक-धातुनानाधातुं लोकं-स्या०; अनेकधातुनानाधातुलोकनान्तं-म० । ५. पजानन्ति-स्या० । ६. मट्ठो-स्या०, म० । ७. सु० पोत्थके नत्थि ।

रुक्खस्स कण्टको तिखिणो होति, अतिखिणो, उजुको, कुटिलो, तम्बो^१, काळको^२, नीलो, ओदातो होती' ति एवं अनुपादिन्नकसङ्खारलोकस्स नानत्तं पजानाति । सम्बञ्जुबुद्धानं येव हि एतं बलं, न अञ्जेसं ति ।

चतुत्थबलनिद्देसवण्णना

पञ्चमबलनिद्देसो

पञ्चमबलनिद्देसे हीनाधिमुत्तिका ति हीनज्झासया । पणीताधिमुत्तिका
 5 ति कल्याणज्झासया । सेवन्ती ति निस्सयन्ति अल्लीयन्ति । भजन्ती ति
 उपसङ्कमन्ति । पयिरुपासन्ती ति पुनप्पुनं उपसङ्कमन्ति । सचे हि
 आचरियुपज्झाया न सीलवन्तो^३ होन्ति, सद्धिविहारिका सीलवन्तो होन्ति,
 ते अत्तनो आचरियुपज्झाये पि न उपसङ्कमन्ति, अत्तना सदिसे सारुप्पभिक्षू
 येव उपसङ्कमन्ति । सचे आचरियुपज्झाया सारुप्पभिक्षू, इतरे असारुप्पा,
 10 ते पि न आचरियुपज्झाये उपसङ्कमन्ति, अत्तना सदिसे हीनाधिमुत्तिके एव
 उपसङ्कमन्ति ।

B. 439

एवं उपसङ्कमनं पन न केवलं एतरहेव, अतीतानागते पी ति दस्सेतुं
 अतीतम्पि अद्धानं ति आदिमाह । तं उत्तानत्थमेव ।

इदं पन दुस्सीलानं दुस्सीलसेवनमेव, सीलवन्तानं सीलवन्तसेवनमेव,
 15 दुप्पञ्जानं दुप्पञ्जसेवनमेव, पञ्जवन्तानं पञ्जवन्तसेवनमेव को नियामेती
 ति ? अज्झासयधातु नियामेति । सम्बहुला किर भिक्षू एकं गामं
 गणभिक्षाचारं चरन्ति । मनुस्सा बहुभत्तं^४ आहरित्वा पत्तानि पूरेत्वा
 “तुम्हाकं यथासभागेन परिभुञ्जथा” ति दत्त्वा उय्योजेसुं । भिक्षू पि
 आहंसु “आवुसो, मनुस्सा धातुसंयुत्तकम्मे” पयोजेन्ती” ति । तिपिटक-
 20 चूलाभयत्थेरो पि नागदीपे चेतियं^५ वन्दनायं^६ पञ्चहि भिक्षुसतेहि सद्धि गच्छन्तो
 एकास्मि गामे मनुस्सेहि निमन्तितो । थेरेन च सद्धि एको असारुप्पभिक्षु
 अत्थि । धुरविहारे^७ पि एको असारुप्पभिक्षु अत्थि । द्वीसु भिक्षुसङ्घेसु

१. ताम्बो-स्या० । २. सु० पोत्थके नत्थि । ३. सीलवन्ता-स्या० । ४. बहुं
 भत्तं-स्या० । ५. ०सम्पयुत्त०-सी०, स्या० । ६-६. चेतियवन्दनाय-स्या० । ७. धूर०-स्या० ।

गामं ओसरन्तेसु ते उभो पि जना, किञ्चापि आगन्तुकेन नेवासिको नेवासिकेन वा आगन्तुको न दिदृषुब्बो, एवं सन्ते पि, एकतो हुत्वा हसित्वा हसित्वा कथयमाना एकमन्तं अद्वंसु । थेरो दिस्वा “सम्मासम्बुद्धेन जानित्वा धातुसंयुतं कथितं” ति आह ।

एवं ‘अज्झासयधातु नियामेती’ ति वत्वा धातुसंयुक्तेन [सं० २.१३१] 5
अयमेवत्थो दीपेतब्बो । गिज्झकूटपब्बतस्मिञ्च गिलानसेय्याय निपन्नो भगवा आरक्खणत्थाय परिवारेत्वा वसन्तेसु सारिपुत्तमोग्गल्लानादीसु एकमेकं अत्तनो अत्तनो परिसाय सद्धि चङ्कमन्तं ओलोकेत्वा भिक्खू आमन्तेसि “पस्सथ नो तुम्हे, भिक्खवे, सारिपुत्तं सम्बहुलेहि भिक्खूहि सद्धि चङ्कमन्तं ति ?” “एवं, भन्ते” ति । “सब्बे खो एते, भिक्खवे, भिक्खू महापज्जा” 10
[सं० २.१३२] ति सब्बं वित्थारेतब्बं ति ।

पञ्चमबलनिर्देशवर्णना

छट्ठबलनिर्देशो

छट्ठबलनिर्देशे आसयं ति यत्थ सत्ता आसयन्ति निवसन्ति, तं तेसं निवासट्ठानं दिट्ठिगतं वा यथाभूतं जाणं वा । अनुसयं ति अप्पहीनानुसयितं किलेसं । चरितं ति कायादीहि अभिसङ्घतं कुसलाकुसलं । अधिमुत्तं ति अज्झासयं । अप्परजक्खे ति आदीसु पज्जामये अक्खिम्हि अप्पं परित्तं रागदोसमोहरजं 15
एतेसं ति अप्परजक्खा । तस्सेव महन्तताय महारजक्खा । उभयेना पि मन्दकिलेसे महाकिलेसे च सत्ते दस्सेति । येसं सद्धादीनि इन्द्रियानि तिक्खानि, ते तिक्खिन्द्रिया । येसं तानि मुद्धानि, ते मुदिन्द्रिया । येसं आसयादयो कोट्टासा सुन्दरा, ते स्वाकारा । विपरीता^३ द्वाकारा । ये कथितकारणं सल्लक्खेन्ति, सुखेन सक्का होन्ति विज्जापेतुं, ते सुविज्जापया । 20
विपरीता दुविज्जापया । ये अरियमग्गपटिवेधस्स अनुच्छविका उपनिस्सय-सम्पन्ना; ते भव्वा । विपरीता अभव्वा ।

एवं छट्ठबलस्स मातिकं ठपेत्वा इदानीं यथापटिपाटिया भाजेन्तो कतमो च सत्तानं आसयो ति आदिमाह । तत्थ^३ सस्सतो लोको ति आदीनं

अथो हेट्ठा निकलेपकण्डवण्णनायं [अट्ठ० २९५] वुत्तो येव । इति भवदिट्ठिसन्निस्सिता वा ति एवं सस्सतदिट्ठि वा सन्निस्सिता । सस्सतदिट्ठि हि एत्थ भवदिट्ठो ति वुत्ता ; उच्छेददिट्ठि च विभवदिट्ठो ति । सब्बदिट्ठानं हि सस्सतुच्छेददिट्ठो हि सङ्गहितत्ता सब्बे पि दिट्ठिगतिका सत्ता इमा व द्वे
 5 दिट्ठियो सन्निस्सिता होन्ति । वुत्तम्पि चेत्तं—“द्वयसन्निस्सितो खो पनायं, कच्चान^१, लोको येभुय्येन—अत्थितञ्चेव नत्थितञ्चा” [सं० २.१७] ति । एत्थ हि अत्थिता ति सस्सतं, नत्थिता ति उच्छेदो । अयं ताव वट्ठसन्निस्सितानं पुथुज्जनसत्तानं^२ आसयो ।

इदानीं विवट्ठसन्निस्सितानं सुद्धसत्तानं आसयं दस्सेतुं एते वा पन उभो
 10 अन्ते अनुपगम्मा ति आदि वुत्तं । तत्थ एते वा पना ति एते येव । उभो अन्ते ति सस्सतुच्छेदसङ्घाते द्वे अन्ते । अनुपगम्मा ति अनल्लीयित्वा । इदप्पच्चयता पटिच्चसमुप्पन्नेसु धम्मेषू ति इदप्पच्चयताय चैव पटिच्चसमुप्पन्न-धम्मेषु^३ च । अनुलोमिका खन्ती ति विपस्सनाआणं । यथाभूतं वा आणं ति मग्गआणं । इदं वुत्तं होति—या पटिच्चसमुप्पादे चैव पटिच्चसमुप्पन्न-
 15 धम्मेषु च एते उभो सस्सतुच्छेदअन्ते अनुपगन्त्वा विपस्सना पटिलद्धा, यञ्च ततो उत्तरिमग्गआणं—अयं सत्तानं आसयो, अयं वट्ठसन्निस्सितानञ्च विवट्ठसन्निस्सितानञ्च सब्बेसम्पि सत्तानं आसयो, इदं वसनट्ठानं ति । अयं आचरियानं समानत्थकथा ।

B. 441

वितण्डवादी पनाह—‘मग्गो नाम वासं विट्ठंसेन्तो गच्छति, ननु^४ त्वं
 20 मग्गो वासो ति वदेसी’ ति ? सो वत्तब्बो ‘त्वं अरियवासभाणको होसि न होसी’ ति ? सचे पन ‘न होमी’ ति वदति, ‘अभाणकताय न जानासी’ ति वत्तब्बो । सचे ‘भाणकोस्मी’ ति वदति, ‘सुत्तं आहरा’ ति वत्तब्बो । सचे आहरति, इच्चैतं कुसलं ; नो चे आहरति सयं आहरितब्बं—“दस” इमे^५, भिक्खवे, अरियवासा, ये^६ अरिया^६ आर्वांसिसु वा आवसन्ति वा
 25 आवसिस्सन्ति वा” [अं० ४.१२१] ति । एतज्झि सुत्तं मग्गस्स

१. कच्चायन—स्या०, सु०, रो० । २. पुथुज्जनानं सत्तानं—सी०, स्या० ।

३. पटिच्चसमुप्पन्नेसु धम्मेषु—सी०, स्या० । ४. सु० पोत्थके नत्थि । ५-५. दसयिमे—म० ।

६-६. यदरिया—सी०, स्या० ।

वासभावं दीपेति । तस्मा सुकथितमेवेतं ति । इदं पन भगवा सत्तानं
आसयं जानन्तो इमेसञ्च दिट्ठिगतानं विपस्सनाञ्जाणमग्गञ्जाणानं अप्पवत्तिक्खणे
पि जानाति एव । वुत्तम्पि चेत्तं—

“कामं सेवन्तञ्जेव जानाति ‘अयं पुग्गलो कामगरुको कामासयो
कामाधिमुत्तो’ ति । नेक्खम्मं सेवन्तञ्जेव जानाति ‘अयं पुग्गलो नेक्खम्म- 5
गरुको नेक्खम्मासयो नेक्खम्माधिमुत्तो’ ति । व्यापादं...पे०...अव्या-
पादं...थीनमिद्धं...पे०...आलोकसञ्जं सेवन्तञ्जेव जानाति ‘अयं पुग्गलो
आलोकसञ्जागरुको आलोकसञ्जासयो आलोकसञ्जाधिमुत्तो’ [पटि०
१३६-१३७] ति ।

अनुसयनिद्देसे कामरागो च सो अप्पहीयट्ठेन अनुसयो चा ति कामरागा- 10
नुसयो । सेसपदेसु पि एसेव नयो । यं लोके पियरूपं ति यं इमस्मि
लोके पियजातिकं । सातरूपं ति सातजातिकं अस्सादपदट्ठानं^१ इट्ठारम्मणं^१ ।
एत्थ सत्तानं रागानुसयो अनुसेती ति एतस्मि इट्ठारम्मणे सत्तानं अप्पहीनट्ठेन
रागानुसयो अनुसेति । यथा नाम उदके निमुग्गस्स हेट्ठा च
उपरि च समन्तभागे च उदकमेव होति, एवमेव इट्ठारम्मणे 15
रागुप्पत्ति नाम सत्तानं आचिण्णसमाचिण्णा । तथा अनिट्ठारम्मणे पटि-
घुप्पत्ति । इति इमेसु द्वीसु धम्मेषू ति एवं इमेसु द्वीसु कामरागपटिघ-
वन्तेसु इट्ठानिट्ठारम्मणधम्मेषु । अविज्जानुपत्तिता ति कामरागपटिघ-
सम्पयुत्ता हुत्वा आरम्मणकरणवसेन अविज्जा अनुपत्तिता । तदेकट्ठो ति
ताय अविज्जाय सम्पयुत्तेकट्ठवसेन एकट्ठो । मानो च दिट्ठि च विचिकिच्छा 20 B. 442
चा ति नवविधो मानो, द्वासट्ठिविधा दिट्ठि, अट्ठवत्थुका च विचिकिच्छा ।
भवरागानुसयो पनेत्थ कामरागानुसयेनेव सङ्गहितो ति वेदितब्बो ।

चरितनिद्देसे तेरस चेतना पुञ्जाभिसङ्खारो, द्वादस अपुञ्जाभिसङ्खारो,
चतस्सो आनेञ्जाभिसङ्खारो । तत्थ कामावचरो परित्तभूमको, इतरो
महाभूमको । तीसु पि वा एतेसु यो कोचि अप्पविपाको परित्तभूमको, 25 R. 461
बहुविपाको महाभूमको ति वेदितब्बो ।

अधिमुत्तिनिद्देसो हेट्ठा पकासितो व । कस्मा पनायं अधिमुत्ति हेट्ठा
वुत्ता पि पुन गहिता ति ? अयञ्च हेट्ठा पाटियेक्कं बलदस्सनवसेन गहिता,
इध सत्तानं तिक्खिन्द्रियमुदिन्द्रियभावदस्सनत्थं ।

महारजक्खनिद्देसे उस्सदगतानी ति वेपुल्लगतानि । पहानक्कमवसेन
5 चेस उप्पटिपाटिया निद्देसो कतो ।

अनुस्सदगतानी ति अवेपुल्लगतानि । तिक्खिन्द्रियमुदिन्द्रियनिद्देसे
उपनिस्सयइन्द्रियानि नाम कथितानि । उप्पटिपाटिया निद्देसे पनेत्थ
पयोजनं हेट्ठा वुत्तनयेनेव वेदितब्बं ।

तथा द्वाकारनिद्देसादीसु पापासया ति अकुसलासया । पापचरिता ति
10 अपुञ्जाभिसङ्घारपरिपूरका । पापाधिमुत्तिका ति सक्कायाभिरता वट्टञ्जासया ।

स्वाकारनिद्देसे यस्मा कल्याणे^१ नाम अनुसयो नत्थि, तस्मा कल्याणा-
नुसया ति न वुत्तं । सेसं वुत्तविपरियायेन वेदितब्बं ।

भब्बाभब्बनिद्देसे कम्मावरणेना ति पञ्चविधेन आनन्तरियकम्मेन^२ ।
किलेसावरणेना ति नियतमिच्छादिट्ठिया । विपाकावरणेना ति अहेतुकपटि-
15 सन्धिया । यस्मा पन दुहेतुकानम्पि^३ अरियमगगपटिवेधो नत्थि, तस्मा

दुहेतुकपटिसन्धि पि विपाकावरणमेवा ति वेदितब्बा । अस्सद्वा ति बुद्धादीसु
सद्धारहिता । अच्छन्दिका ति कत्तुकम्पताकुसलच्छन्दरहिता । उत्तरकुल्का
मनुस्सा अच्छन्दिकट्ठानं पविट्ठा । दुप्पञ्जा ति भवङ्गपञ्जाय परिहीना ।
भवङ्गपञ्जाय पन परिपुण्णाय पि यस्स भवङ्गं लोकुत्तरस्स पादकं न होति,

20 सो दुप्पञ्जो येव नाम । अभब्बा नियामं ओक्कमितुं कुसलेसु धम्मेसु
सम्मत्तं ति कुसलेसु धम्मेसु सम्मतनियामसङ्घातं मगं ओक्कमितुं अभब्बा ।

न कम्मावरणेना ति आदीनि वुत्तविपरियायेन^४ वेदितब्बानि । इदं
द्वित्रं आणानं भाजनीयं—इन्द्रियपरोपरियत्तिआणस्स च आसयानुसयआणस्स
च । एत्थ हि आसयानुसयआणेन इन्द्रियपरोपरियत्तिआणम्पि भाजितं ।

25 इति इमानि द्वे आणानि एकतो हुत्वा एकं बलआणं नाम जातं ति ।

छट्ठबलनिद्देसवण्णना

१. कल्याणको-म० ।

२. अनन्तरिय०-स्या० ।

३. अहेतुकानम्पि-सी० ।

४. विपरियायेन-सु०, रो० ।

सत्तमबलनिर्देशो

सत्तमबलनिर्देशे भायती ति ज्ञायी । चत्तारो ज्ञायी ति भायिनो
चत्तारो जना वुच्चन्ति । तत्थ पठमचतुक्के ताव पठमो समापत्तिलाभी
समानो येव 'न लाभीम्ही' ति, कम्मट्ठानं समानं येव 'न कम्मट्ठानं' ति
सञ्जी होति । अयं अप्पगुणज्झानलाभी ति वेदितब्बो । दुतियो
समापत्तिया अलाभी येव 'लाभीम्ही' ति, अकम्मट्ठानं^१ समानं^२ येव 5
'कम्मट्ठानं' ति सञ्जी होति । अयं निदाभायी नाम । निदायित्वा पटिबुद्धो
एवं मञ्जति । ततियो समापत्तिलाभी समानो 'समापत्तिलाभीम्ही' ति,
कम्मट्ठानमेव समानं 'कम्मट्ठानं' ति सञ्जी होति । अयं पगुणज्झानलाभी
ति वेदितब्बो । चतुत्थो अलाभी येव 'अलाभीम्ही' ति, अकम्मट्ठानं येव
'अकम्मट्ठानं' ति सञ्जी होति । एवमेत्थ द्वे जना अज्झायिनो व^३ ज्ञायीनं 10
अन्तो पविट्ठत्ता भायी ति वुत्ता ।

दुतियचतुक्के ससङ्गारेण सप्पयोगेण समाधिपारिवन्धिकधम्मे^४ विक्ख-
म्भेन्तो दन्धं समापज्जति नाम । एकद्विचित्तवारे^५ ठत्वा सहसा वुट्ठहन्ता
खिप्पं वुट्ठहति^६ नाम । सुखेनेव पन समाधिपारिवन्धिकधम्मे सोधेन्तो
खिप्पं समापज्जति नाम । यथापरिच्छेदेन अवुट्ठहित्वा कालं अतिनामेत्वा 15 B. 444
वुट्ठहन्तो दन्धं वुट्ठाति नाम । इतरे द्वे पि इमिना व नयेन वेदितब्बा ।
इमे चत्तारो पि जना समापत्तिलाभिनो व ।

ततियचतुक्के 'इदं ज्ञानं पञ्चङ्गिकं, इदं चतुरङ्गिकं' ति एवं अङ्गव-
वत्थानपरिच्छेदे छेको समाधिस्मिं समाधिकुसलो नाम । नीवरणानि पन
विक्खम्भेत्वा चित्तमञ्जुसाय^७ चित्तं ठपेतुं अछेको नो समाधिस्मिं समापत्ति- 20
कुसलो नाम । इतरे पि तयो इमिना व नयेन वेदितब्बा । इमे पि
चत्तारो समापत्तिलाभिनो येव ।

इदानीं यानि ज्ञानानि निस्साय इमे पुग्गला 'भायी' नाम जाता, तानि
दस्सेतुं चत्तारि ज्ञानानी ति आदिमाह । तत्थ चत्तारि ज्ञानानि तयो च

R. 463

१. अकम्मट्ठाने—सु० । २. सु० पोत्थके नत्थि । ३. च—सु० । ४. ०परिवन्धिकधम्मे—
सु० । ५. एकं द्वे—म० । ६. वुट्ठाति—स्या०, म० । ७. ०मञ्जुसायं—सु० ;
मञ्जुसाय—स्या० ।

विमोक्खा अत्थतो हेट्ठा धम्मसङ्गहट्ठकथायमेव [ध० १३३-१४९]
 पकासिता । सेसानम्पि विमोक्खट्ठो तत्थ वुत्तनयेनेव वेदितव्वो । अपि
 चेत्य पटिपाटिया सत्त अप्पितप्पितक्खणे पच्चनीकधम्महेहि विमुच्चनतो च^१
 आरम्मणे च^२ अधिमुच्चनतो विमोक्खो नाम । अट्ठमो पन सब्बसो
 5 सञ्जावेदयितेहि विमुत्तत्ता अपगतविमोक्खो^३ नाम ।

समाधीसु चतुक्कनयपञ्चकनयेसु पठमज्झानसमाधि सवितक्कसविचारो
 नाम । पञ्चकनये दुतियज्झानसमाधि अवितक्कविचारमत्तसमाधि नाम ।
 चतुक्कनये पि पञ्चकनये पि उपरि तीसु ज्ञानेसु समाधि अवितक्काविचारसमाधि^३
 नाम । समापत्तीसु हि पटिपाटिया अट्ठमं समापत्तीनं 'समाधी' ति पि
 10 नामं 'समापत्ती' ति पि । कस्मा ? चित्तेकगतासम्भावतो । निरोध-
 समापत्तिया तदभावतो न समाधी ति नामं ।

हानभागियो धम्मो ति अप्पगुणेहि पठमज्झानादीहि वुट्ठितस्स
 सञ्जामनसिकारानं कामादिअनुपक्खन्दनं । विसेसभागियो धम्मो ति
 पगुणेहि पठमज्झानादीहि वुट्ठितस्स सञ्जामनसिकारानं दुतियज्झानादि-
 15 अनुपक्खन्दनं^४ । वोदानम्पि वुट्ठानं ति इमिना पगुणवोदानं वुट्ठानं नाम
 कथितं । हेट्ठिमं हेट्ठिमञ्चि पगुणज्झानं उपरिमस्स उपरिमस्स पदट्ठानं
 होति । तस्मा वोदानम्पि वुट्ठानं ति वुत्तं । तम्हा तम्हा समाधिम्हा
 वुट्ठानम्पि वुट्ठानं ति इमिना भवङ्गवुट्ठानं नाम कथितं । भवङ्गेन हि
 सब्बज्झानेहि वुट्ठानं होति । निरोधतो पन फलसमापत्तिया व वुट्ठहन्ति ।
 20 इदं पालिमुत्तकवुट्ठानं नामा ति ।

सत्तमबलनिद्देसवण्णना

अट्ठमनवमबलनिद्देसो

B. 445

R. 464

अट्ठमबलनिद्देसे अनेकविहितं पुब्बेनिवासं ति आदि सब्बम्पि विमुद्धिमग्गे
 वित्थारितमेव । नवमबलनिद्देसे पि दिव्वेनचक्खुना ति आदि सब्बं तत्थेव
 वित्थारितं ।

अट्ठमनवमबलनिद्देसवण्णना

१. सो० पोत्थके नत्थि । २. अपगमविमोक्खो-म० । ३. अवितक्कअविचार०-म० ।
 ४. पक्खन्दनं-सु० ।

दसमबलनिर्देशो

दसमबलनिर्देशे चेतोविमृत्तिं ति फलसमाधि । पञ्चाविमृत्तिं ति फलज्ञाणं । सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेव । अयं तावेत्थ आचरियानं समानत्थकथा । परवादी पनाह—“दसबलज्ञाणं नाम पाटियेकं नत्थि, सब्बञ्जुतज्ञाणस्सेवायं पभेदो” ति । तं न तथा दट्ठब्बं । अञ्जमेव हि दसबलज्ञाणं, अञ्जं सब्बञ्जुतज्ञाणं । दसबलज्ञाणं हि सकसककिच्चमेव 5 जानाति । सब्बञ्जुतज्ञाणं पन तम्पि ततो अवसेसम्पि जानाति । दसबलज्ञाणेषु पि हि पठमं कारणाकारणमेव जानाति, दुतियं कम्मन्तरविपाकन्तरमेव, ततियं कम्मपरिच्छेदमेव, चतुत्थं धातुनानतकरणमेव, पञ्चमं सत्तानं अज्झासयाधिमुत्तिमेव, छट्ठं इन्द्रियानं तिक्खमुदुभावमेव, सत्तमं भानादीहि सद्धिं तेसं संकिलेसादिमेव, अट्ठमं पुब्बेनिवुत्थखन्धसन्ततिमेव, 10 नवमं सत्तानं चुत्तिपटिसन्धिमेव, दसमं सच्चपरिच्छेदमेव । सब्बञ्जुतज्ञाणं पन एतेहि जानितब्बञ्च ततो उत्तरितरञ्च पजानाति । एतेसं पन किच्चं न सब्बं करोति । तज्झिह भानं हुत्वा अप्पेतुं न सक्कोति, इद्धि हुत्वा विकुब्बितुं न सक्कोति, मग्गो हुत्वा किलेसे खेपेतुं न सक्कोति ।

अपि च परवादी एवं पुच्छितब्बो—“दसबलज्ञाणं नाम एतं सवितक्क- 15 सविचारं, अवितक्कविचारमत्तं, अवितक्काविचारं, कामावचरं, रूपावचरं, अरूपावचरं, लोकियं, लोकुत्तरं” ति ? जानन्तो “पटिपाटिया सत्त आणानि सवितक्कसविचारानी” ति वक्खति; ततो “परानि द्वे आणानि अवितक्काविचारानी” ति वक्खति; “आसवक्खयज्ञाणं सिया सवितक्कसविचारं, सिया अवितक्कविचारमत्तं, सिया अवितक्कविचारं” ति वक्खति । तथा “पटिपाटिया 20 सत्त कामावचरानि, ततो द्वे रूपावचरानि, अवसाने एकं लोकुत्तरं” ति वक्खति; “सब्बञ्जुतज्ञाणं पन सवितक्कसविचारमेव, कामावचरमेव, लोकियमेवा” ति वक्खति । इति अञ्जदेव दसबलज्ञाणं, अञ्जं सब्बञ्जुतज्ञाणं ति ।

सम्मोहविनोदनिया नाम विभङ्गदुकथाय

आणविभङ्गवर्णना

निर्दिता

१७. खुदकवत्थुविभङ्गो

एककमातिकादिवण्णना

B. 447.
R. 465

इदानी तदनन्तरे खुदकवत्थुविभङ्गे पि पठमं मातिकं ठपेत्वा निक्खित्त-
पदानुक्रमेण निद्देशो कतो । तत्रायं निक्खेपपरिच्छेदो । आदितो ताव
जातिमदो ति आदयो तेसत्तति एकका निक्खित्ता, ततो कोधो च उपनाहो
चा ति आदयो^१ अट्टारस दुका, अकुसलमूलादयो पञ्चतिस तिका, आसव-
५ चतुक्कादयो चुदस चतुक्का, ओरम्भागियसंयोजनादयो पण्णरस^२ पञ्चका,
विवादमूलादयो चुदस छक्का, अनुसयादयो सत्त सत्तका, किलेसवत्थुआदयो
अठ्ठ अठ्ठका, आघातवत्थुआदयो नव नवका, किलेसवत्थुआदयो सत्त दसका,
अज्झत्तिकस्स^३ उपादाय^४ अट्टारस तण्हाविचरितानी ति आदयो छ अट्टारसका
ति सब्बानि पि एतानि^५ अठ्ठकिलेससतानि निक्खित्तानी ति वेदितब्बानि ।
१० अयं ताव निक्खेपपरिच्छेदो ।

एककनिद्देशवण्णना

१-२. इदानी यथानिक्खित्ताय मातिकाय तत्थ कतमो जातिमदो
ति आदिना नयेन आरब्धे निद्देशवारे जातिं पटिच्चा ति जातिं निस्साय ।
एत्थ च अत्थिपटिच्चं नाम कथितं, तस्मा जातिया सती ति अयमेत्थ अत्थो ।
गोचं पटिच्चा ति आदीसु पि एसेव नयो । मदनवसेन मदो । मज्जनाकारो
१५ मज्जना । मज्जितभावो मज्जितत्तं । मानो मज्जना ति आदीनि हेट्ठा
धम्मसङ्गहट्ठकथायं [अट्ठ० २९६] वुत्तत्थानेव । अयं वुच्चती ति अयं
एवं जातिया सति तं जातिं^६ निस्साय उप्पन्नो मज्जनाकारप्पवत्तो मानो
जातिमदो ति वुच्चति । स्वायं खत्तियादीनं चतुन्नम्पि वण्णानं उप्पज्जति ।
जातिसम्पन्नो हि खत्तियो 'मादिसो अज्जो नत्थि । अवसेसा अन्तरा
२० उट्ठाय^७ खत्तिया जाता । अहं पन वंसागतखत्तियो' ति मानं करोति ।

१. सी० पोत्थके नत्थि । २. पन्नरस-स्या०, म० । ३-३. अज्झत्तिकस्सुपादाय-सी० ।

४. एतानि एकादसाधिकानि-रो० । ५. स्या० पोत्थके नत्थि । ६. वुट्ठाय-सी० ।

ब्राह्मणादीसु पि एसेव नयो । गोत्तमदनिर्देशादीसु पि इमिना व उपायेन^१
अत्थो वेदितव्यो । खत्तियो पि हि 'अहं कोण्डञ्जगोत्तो, अहं आदिच्चगोत्तो'
ति मानं करोति । ब्राह्मणो पि 'अहं कस्सपगोत्तो, अहं भारद्वाजगोत्तो' ति
मानं^२ करोति^३ । वेस्सो पि सुद्धो पि अत्तनो अत्तनो कुलगोतं निस्साय
मानं करोति । अट्ठारसा पि सेणियो^४ 'एकिस्सा सेणिया^५ जातम्हा' ति 5
मानं करोन्ति येव ।

R. 466

B. 448

आरोग्यमदादीसु 'अहं अरोगो, अवसेसा रोगबहुला, गद्दुहनमत्तम्पि
मय्हं ब्याधि नाम नत्थी' ति मज्जनवसेन उप्पन्नो मानो आरोग्यमदो नाम ।

'अहं तरुणो, अवसेससत्तानं अत्तभावो पपाते ठितरुक्खसदिसो, अहं
पन पठमवये ठितो' ति मज्जनवसेन उप्पन्नो मानो योव्वनमदो नाम । 10

'अहं चिरं जीवि, चिरं जीवामि, चिरं जीविस्सामि; सुखं जीवि, सुखं
जीवामि, सुखं जीविस्सामी' ति मज्जनवसेन उप्पन्नो मानो जीवितमदो नाम ।

'अहं लाभो, अवसेसा सत्ता अप्पलाभा, मय्हं पन लाभस्स पमाणं
नाम^६ नत्थी' ति मज्जनवसेन उप्पन्नो मानो लाभमदो नाम ।

'अवसेसा सत्ता यं वा तं वा लभन्ति, अहं पन सुकतं पणीतं चीवरादि- 15
पच्चयं लभामी' ति मज्जनवसेन उप्पन्नो मानो सक्कारमदो नाम ।

'अवसेसभिव्वूनं पादपिट्ठियं अक्कमित्वा गच्छन्ता मनुस्सा अयं समणो ति
पि न वन्दन्ति, मं पन दिस्वा व वन्दन्ति, पासाणच्छत्तं विय गहं कत्वा
अग्गिक्खन्धं विय च दुरासदं कत्वा मज्जन्ती' ति मज्जनवसेन उप्पन्नो मानो
गरुक्कारमदो नाम । 20

'उप्पन्नो पज्जो मय्हमेव मुखेन छिज्जति^७, भिक्खाचारं गच्छन्ता पि
ममेव पुरतो कत्वा परिवारेत्वा गच्छन्ती' ति मज्जनवसेन उप्पन्नो मानो
पुरेक्खारमदो नाम ।

अगारिकस्स^८ ताव महापरिवारस्स 'पुरिससतम्पि पुरिससहस्सम्पि मं
परिवारेति,' अनगारियस्स^९ पन 'समणसतम्पि समणसहस्सम्पि मं 25

१. नयेन-स्या० । २-२. स्या० पोत्थके नत्थि । ३. सेनियो-सी० । ४. सेणिया
असम्भिन्नाय-स्या० । ५. स्या०, म० पोत्थकेसु नत्थि । ६. छिज्जी ति-सी० ।
७. आगारिकस्स-स्या० । ८. निवारेती ति-स्या० । ९. अनागारिकस्स-स्या० ।

परिवारेति, सेसा अप्परिवारा, अहं महापरिवारो चेव सुचिपरिवारो चा' ति मज्जनवसेन उप्पन्नो मानो परिवारमदो नाम ।

B. 449

भोगो पन किञ्चापि लाभग्गहणेनेव गहितो होति, इमस्मिं पन ठाने निक्खेपरासि नाम गहितो ; तस्मा 'अवसेसा सत्ता अत्तनो परिभोगमत्तम्पि न लभन्ति, मय्हं पन निधानगतस्सेव धनस्स पमाणं नाम^१ नत्थी' ति मज्जनवसेन उप्पन्नो मानो भोगमदो नाम ।

R. 467

वण्णं पटिच्चा ति सरीरवण्णम्पि गुणवण्णम्पि पटिच्च । 'अवसेसा सत्ता दुब्बण्णा दुरुपा, अहं पन अभिरूपो पासादिको ; अवसेसा सत्ता निग्गुणा पत्थटअकित्तिनो, मय्हं पन कित्तिसद्दो देवमनुस्सेसु पाकटो—इति पि थेरो बहुस्सुतो, इति पि सीलवा, इति पि धुतगुणयुत्तो' ति मज्जनवसेन उप्पन्नो मानो वण्णमदो नाम ।

'अवसेसा सत्ता अप्पस्सुता, अहं पन बहुस्सुतो' ति मज्जनवसेन उप्पन्नो मानो सुतमदो नाम ।

'अवसेसा सत्ता अप्पटिभाना, मय्हं पन पटिभानस्स पमाणं नत्थी' ति मज्जनवसेन उप्पन्नो मानो पटिभानमदो नाम ।

'अहं रत्तञ्जू असुकं बुद्धवंसं, राजवंसं, जनपदवंसं, गामवंसं, रत्तिन्दिवपरिच्छेदं, नक्खत्तमुहुत्तयोगं जानामी' ति मज्जनवसेन उप्पन्नो मानो रत्तञ्जुमदो नाम ।

'अवसेसा भिक्खू अन्तरा पिण्डपातिका जाता, अहं पन जातिपिण्डपातिको' ति मज्जनवसेन उप्पन्नो मानो पिण्डपातिकमदो नाम ।

'अवसेसा सत्ता उज्जाता अवज्जाता, अहं पन अनुज्जातो अनवज्जातो' ति मज्जनवसेन उप्पन्नो मानो अनवज्जातमदो^२ नाम ।

'अवसेसानं इरियापथो अपासादिको, मय्हं पन पासादिको' ति मज्जनवसेन उप्पन्नो मानो इरियापथमदो नाम ।

'अवसेसा सत्ता छिन्नपक्खकाकसदिसा, अहं पन महिद्धिको महानुभावो' ति वा 'अहं यं यं कम्मं करोमि, तं तं इज्झती' ति वा मज्जनवसेन उप्पन्नो मानो इद्धिमदो नाम ।

१. म०, स्या० पोत्थकेसु नत्थि । २. अनवज्जत्तिमदो—सी०, स्या० ।

हेट्ठा परिचारगहणेन यसो गहितो व होति । इमस्मि पन ठाने उपट्ठाकमदो नाम गहितो । सो अगारिकेन पि अनगारिकेन पि दीपेतब्बो । अगारिको हि एकच्चो अट्ठारससु सेणीसु^१ एकस्सा जेट्ठको होति, तस्स 'अवसेसे पुरिसे अहं पट्ठपेमि^२, अहं विचारेमी' ति; अनगारियो पि एकच्चो कत्थचि जेट्ठको होति, तस्स 'अवसेसा भिक्खू मय्हं ओवादे वत्तन्ति, अहं 5 जेट्ठको' ति मज्जनवसेन उप्पन्नो मानो यसमदो नाम ।

B. 450

'अवसेसा सत्ता दुस्सीला, अहं पन सीलवा' ति मज्जनवसेन उप्पन्नो मानो सीलमदो नाम । 'अवसेससत्तानं कुक्कुटस्स उदकपानमत्ते पि काले चित्तेकग्गता नत्थि, अहं पन उपचारप्पनानं लाभी' ति मज्जनवसेन उप्पन्नो मानो ज्ञानमदो नाम ।

10 R. 468

'अवसेसा सत्ता निस्सिप्पा, अहं पन मिप्पवा' ति मज्जनवसेन उप्पन्नो मानो सिप्पमदो नाम । 'अवसेसा सत्ता रस्सा, अहं पन दीघो' ति मज्जनवसेन उप्पन्नो मानो आरोहमदो नाम । 'अवसेसा सत्ता रस्सा वा होन्ति दीघा वा, अहं निग्रोधपरिमण्डलो' ति मज्जनवसेन उप्पन्नो मानो परिणाहमदो^३ नाम । 'अवसेसानं सत्तानं सरीरसण्ठानं विरूपं वीभच्छं', 15 मय्हं पन मनापं पासादिकं' ति मज्जनवसेन उप्पन्नो मानो सण्ठानमदो नाम । 'अवसेसानं सत्तानं सरीरे बहू^४ दोसा^५, मय्हं हि सरीरे केसग्गमत्तम्पि वज्जं नत्थो' ति मज्जनवसेन उप्पन्नो मानो पारिपूरिमदो नाम ।

३. इमिना एत्तकेन ठानेन सवत्थुकं मानं कथेत्वा इदानीं अवत्थुकं निब्बतितमानमेव दस्सेन्तो तत्थ कतमो मदो ति आदिमाह । तं 20 उत्तानत्थमेव ।

४. पमादिनिर्देशे चित्तस्स वोस्सग्गो ति इमेसु एत्तकेसु ठानेसु सतिया अनिग्गण्हित्वा चित्तस्स वोस्सज्जनं; सतिविरहो ति अत्थो । वोस्सग्गानु-प्पदानं ति वोस्सग्गस्स अनुप्पदानं; पुनप्पुनं विस्सज्जनं ति अत्थो । असक्कच-किरियता ति एतेसं दानादीनं कुसलानं^६ धम्मानं^७ भावनाय पुग्गलस्स वा 25

१. सेनीसु-सी० । २. पठपेमि-स्या० । ३. परिणाहमदो-स्या०, सु० ।

४-४. अवसेससत्तानं-म० । ५. वीभच्छं-म०, रो० । ६-६. बहुदोसा-सी० ।

७-७. कुसलधम्मानं-स्या०, म०, रो० ।

B. 451

- देय्यधम्मरस वा असक्कच्चकरणवसेन असक्कच्चकिरिया । सततभावो सातच्चं । न सततभावो असातच्चं । न सातच्चकिरियता असातच्चकिरियता । न^१ अट्टितकरणं^२ अनट्टितकिरियता । यथा नाम ककण्डको^३ थोकं गन्त्वा थोकं तिट्ठति, न निरन्तरं गच्छति, एवमेव यो पुग्गलो एकादिवसं दानं वा दत्त्वा पूजं वा
- 5 कत्वा धम्मं वा सुत्वा समणधम्मं वा पन^४ कत्वा पुन चिरस्सं करोति, न निरन्तरं पवत्तेति, तस्स सा किरिया अनट्टितकिरियता ति वुत्ति । ओलीन-
वुत्तिता ति निरन्तरकरणसङ्घातस्स विप्फारस्सेव अभावेन लीनवुत्तिता^५ ।
निक्खित्तच्छन्दता ति कुसलकिरियाय विरियच्छन्दस्स निक्खित्तभावो ।
निक्खित्तधुरता ति विरियधुरस्स ओरोपनं, ओसक्कितमानसता ति अत्थो ।
- R. 469 10 अनधिद्धानं ति कुसलकरणे पतिट्ठाभावो । अननुयोगो ति अननुयुज्जनं ।
पमादो ति पमज्जनं । यो एवरूपो पमादो ति इदं अत्थपरियायस्स
व्यञ्जनपरियायस्स च परियन्ताभावतो आकारदस्सनं । इदं वुत्तं होति—य्वायं
आदितो पट्ठाय दस्सितो पमादो, यो अज्जो पि एवमाकारो एवंजातिको
पमादो पमज्जनाकारवसेन पमज्जना, पमज्जितभाववसेन पमज्जितं ति सङ्खज्जतो^६—
- 15 अयं वुत्ति पमादो ति । लक्खणतो पनेस पञ्चसु कामगुणेषु सतिवोस्सग-
लक्खणो, तत्थेव सतिया विस्सट्ठाकारो वेदितब्बो ।

५. थम्भनिद्देसे थद्धट्ठेन थम्भो ; खलिया थद्धसाटकस्स^७ विय
चित्तस्स थद्धता एत्थ कथिता । थम्भनाकारो थम्भना । थम्भितस्स
भावो थम्भितत्तं । कक्खलस्स^८ पुग्गलस्स भावो कक्खलियं^९ । फरुसस्स
- 20 पुग्गलस्स भावो फारुसियं । अभिवादनादिसामीचिरहानं तस्सा सामीचिया
अकरणवसेन उज्जुमेव ठपितचित्तभावो उज्जुचित्तता । थद्धस्स अमुदुनो
भावो अमुदुता । अयं वुत्ति^{१०} ति अयं थम्भो नाम वुत्ति, येन समन्नागतो
पुग्गलो गिलितनङ्गलसीसो विय अजगरो,^{११} वातभरिता विय भस्ता चेतियं
वा वुडुतरं^{१२} वा दिस्वा ओनमितुं न सक्कोति, परियन्तेनेव चरति । स्वायं
- 25 चित्तस्स उद्धमातभावलक्खणो ति वेदितब्बो ।

१-१. अनट्टितकरणं म० । २. ककण्डको-सी० । ३. म० पोत्थके नत्थि ।
४. ओलीनवुत्तिता-स्या० । ५. सङ्ख्यं-स्या० ; संख्यं-म० । ६. वद्ध-मु०, रो० ।
७. कक्खलस्स-स्या०, सी० । ८. कक्खलियं-सी० । ९. अज्जगरो-स्या० । १०. वुडुतरे-म० ।

६. सारम्भनिर्देशे सारम्भनवसेन सारम्भो । पटिप्फरित्वा सारम्भो पटिसारम्भो । सारम्भनाकारो सारम्भना । पटिप्फरित्वा सारम्भना पटिसारम्भना । पटिसारम्भतस्स भावो पटिसारम्भित्तां । अयं वुच्चतीति अयं सारम्भो नाम वुच्चति । स्वायं लक्खणतो करणुत्तरियलक्खणो नाम वुच्चति, येन समन्नागतो पुग्गलो तं दिगुणं तं तिगुणं^१ करोति । 5 अगारियो^२ समानो एकेनेकस्मिं घरवत्थुस्मिं सज्जिते अपरो द्वे वत्थूनि सज्जेति, अपरो चत्तारि, अपरो अट्ठ, अपरो सोळस । अनगारियो^३ समानो एकेनेकस्मिं निकाये गहिते, 'नाहं एतस्स हेट्ठा भविस्सामी' ति अपरो द्वे गण्हाति, अपरो तयो, अपरो चत्तारो, अपरो पञ्च । सारम्भवसेन हि गण्हितुं न वट्ठति । अकुसलपक्खो एस निरयगामिमग्गो । कुसलपक्ख- 10 वसेन पन एकस्मिं एकं सलाकभत्तं देन्ते द्वे दातुं, द्वे देन्ते चत्तारि दातुं वट्ठति । भिक्खुना पि परेन एकस्मिं निकाये गहिते, 'द्वे निकाये गहेत्वा सज्झायन्तस्स मे फासु होती' ति विवट्ठपक्खे ठत्वा तदुत्तरि गण्हितुं वट्ठति ।

B. 452

R. 470

७. अत्रिच्छतानिर्देशे यथा अरियवंसमुत्ते [अं० २३०] 'लामक-लामकत्थो^४ इतरीतरत्थो'^५ एवं अगगहेत्वा चीवरादीसु यं यं लद्धं होति, तेन 15 तेन असन्तुट्ठस्स ; गिहिनो वा पन रूपसद्गन्धरसफोटुब्बेसु यं यं लद्धं होति, तेन तेन असन्तुट्ठस्स । भिय्योक्कम्यता ति विसेसकामता । इच्छन-कवसेन इच्छा । इच्छा व इच्छागता, इच्छनाकारो वा । अत्तनो लाभं अतिच्च इच्छनभावो अतिच्छता । रागो ति आदीनि हेट्ठा वुत्तथानेव । अयं वुच्चतीति अयं अतिच्छता^६ नाम वुच्चति । अत्रिच्छता ति पि एतिस्सा 20 एव नामं । लक्खणतो पन सकलाभे असन्तुट्ठि परलाभे च पत्थना—एतं अत्रिच्छतालक्खणं । अत्रिच्छपुग्गलस्स हि अत्तना लद्धं पणीतम्पि लामकं विय खायति, परेन लद्धं लामकम्पि पणीतं विय खायति ; एकभाजने पक्कयागुं^७ वा भत्तं वा पूर्वो^८ वा अत्तनो पत्ते पक्खित्ते लामको विय, परस्स पत्ते पणीतो विय खायति । अयं पन अत्रिच्छता पब्बजितानम्पि होति 25 गिहीनम्पि तिरच्छानगतानम्पि ।

१. दिगुणं—म० । २. आगारियो—स्या० ; अगारिको—रो० । ३. अनगारियो—स्या० ; अनगारिको—सु०, रो० । ४. लामकलामकट्ठो—म०, रो० । ५. इतरीतरट्ठो—म०, रो० । ६. अत्रिच्छता—सी० । ७. पक्कयागुं—स्या० ; पक्कं यागुं—सी० । ८. पुवे—सु० ।

तत्रिमानि वत्थूनि—एको किर कुटुम्बिको तिस भिक्खुनियो निमन्तेत्वा सपूर्वं भत्तं अदासि । सङ्घत्थेरी सब्बभिक्खूनीनं पते पूर्वं परिवत्तापेत्वा पच्छा अत्तना लद्धमेव खादि^१ । बाराणसीराजा पि 'अङ्गारपक्कमंसं'^२ खादिस्सामी' ति देवि आदाय अरञ्जं पविट्ठो एकं किन्नरिं दिस्वा, देवि
 5 पहाय, तस्सा^३ अनुपदं^३ गतो । देवी निवत्तित्वा अस्समपदं गत्वा कसिणपरिकम्मं कत्वा अट्ठ समापत्तियो पञ्च च अभिञ्जायो पत्वा निसिन्ना राजानं आगच्छन्तं दिस्वा आकासे उप्पतित्वा अगमासि । रुक्खे अधिवत्था देवता इमं गाथमाह—

अत्रिच्छं अतिलोभेन, अतिलोभमदेन च ।

10 एवं^४ सो हायतत्तानं, चन्दं व असिताभुया^५ [जा० १.६०] ति ॥

B. 471

यथा चन्दकिन्नरिं पत्थयन्तो असिताभुया राजधीताय हीनो परिहीनो, एवं अत्रिच्छं अतिलोभेन अत्तानं^६ हायति जीयती ति देवता रञ्जा सदिं केळि^६ अकासि^६ ।

कस्सपबुद्धकाले पि मित्तविन्दको नाम सेट्ठिपुत्तो अस्सद्धो अप्पसन्नो
 15 मातरा 'तात, अज्ज उपोसथिको हुत्वा विहारे सब्बरत्ति धम्मसवणं सुण, सहस्सं ते दस्सामी' ति वुत्तो^७ धनलोभेन उपोसथङ्गानि समादाय विहारं गत्वा 'इदं ठानं अंकुतोभयं' ति सल्लखेत्वा धम्मासनस्स हेट्ठा निपन्नो सब्बरत्ति निदायित्वा घरं अगमासि । माता पातो व यागुं पचित्वा उपनामेसि । सो सहस्सं गहेत्वा व यागुं पिवि । अथस्स एतदहोसि—'धनं
 20 संहरिस्सामी' ति । सो नावाय समुद्धं पक्खन्दितुकामो अहोसि । अथ नं माता "तात, इमस्मि कुले चत्तालीसकोटिधनं^८ अत्थि; अलं गमनेना" ति वारेसि^९ । सो तस्सा वचनं अनादियित्वा गच्छति एव । सा पुरतो अट्ठासि । अथ नं कुञ्जित्वा 'अयं मय्हं पुरतो तिट्ठती' ति पादेन पहरित्वा पतितं मातरं अन्तरं कत्वा अगमासि । माता उट्ठित्वा "मादिसाय
 25 मातरि एवरूपं कम्मं कत्वा गतस्स मे गतट्ठाने सुखं भविस्सती" ति

१. अखादि-स्या० । २. अङ्गारपक्कं मंसं-सी० । ३-३. तस्सानुपदं-म० । ४-४. एवं हायति अत्थमहा, अहं व असिताभुया-म० । ५. अत्थमहा-म० । ६-६. केळिमकासि-स्या०, म० । ७. वुत्ते-म० । ८. चत्तालीस०-म० । ९. निवारेसि-स्या० ।

एवंसञ्जी^१ नाम^१ त्वं पुत्ता ति आह । तस्स नावं आस्यह गच्छतो सत्तमे
 दिवसे नावा अट्ठासि । अथ ते मनुस्सा “अट्ठा एत्थ पापयुरिसो अत्थि ;
 सलाकं देथा” ति सलाका दीयमाना तस्सेव तिव्वत्तुं पापुणि । ते तस्स
 उलुम्पं दत्वा तं समुद्दे पक्खिप्पिसु । सो एकं दीपं गत्वा विमानपेतीहि
 सद्धि सम्पत्ति अनुभवन्तो ताहि “पुरतो मा अगमासी” ति वुच्चमानो पि 5
 तद्दिगुणं^२ सम्पत्ति पस्सन्तो अनुपुब्बेन खुरचक्कधरं^३ एकं पुरिसं अद्दस ।
 तस्स तं चक्कं पदुमपुष्पं विय उपट्ठाति । सो तं आह—“अम्भो, इदं तथा
 पिलन्धपदुमं मय्हं देही” ति । “न इदं, सामि, पदुमं ; खुरचक्कं एतं”
 ति । सो “वञ्चेसि मं त्वं । किं मया पदुमं न दिट्ठपुब्बं” ति वत्वा
 “त्वञ्चिह लोहितचन्दनं लिम्पेत्वा पिलन्धनपदुमपुष्पं^४ मय्हं न दातुकामोसी” 10
 ति आह । सो चिन्तेसि—‘अयम्पि मया कतसदिसं कम्मं कत्वा तस्स
 फलं अनुभवितुकामो’ ति । अथ नं “हन्द रे” ति वत्वा तस्स मत्थके
 चक्कं पक्खिपित्वा पलायि । एतमत्थं विदित्वा सत्था इमं गाथमाह—

B. 454

R. 472

“चतुब्भि^५ अट्ठज्झगमा, अट्ठभि चैव सोळस ।

सोळसाभि^६ च वत्तिस^७, अत्तिच्छं चक्कमासदो ।

15

इच्छाहतस्स पोसस्स, चक्कं भमति मत्थके” [जा० १.२४] ति ॥

अञ्जतरो पि अत्तिच्छो अमच्चो^८ सकविसयं अतिक्कमित्वा परविसयं
 पाविसि । तत्थ पोथितो पलायित्वा एकस्स तापसस्स वसनट्ठानं पविसित्वा
 उपोसथज्झानि अधिट्ठाय निपज्जि । सो तापसेन “किं ते कतं” ति पुच्छितो
 इमा गाथायो^९ अभासि—

20

“सकं निकेतं अतिहेल्लयानो,

अत्तिच्छताय मलकं^{१०} अर्गिच्छ^{११} ।

ततो जना गामतो^{१२} निक्खमित्वा^{१३},

कोदण्डकेन परिपोथयिस्सु मं ॥

१-१. एवं सञ्जं मा अकासि-सी०, स्या० । २. तं द्विगुणं-सु० ; तन्दिगुणं-स्या० ।

३. खुरचक्कधरं-सु० । ४. पिलन्धपदुमं-रो० । ५. चतुहि-सु०, रो० । ६. सोळसाहि-म० ।

७. वत्तिस-स्या०, म० । ८. सु० पोत्थके नत्थि । ९. गाथा-स्या०, म० । १०. मलयं-सु०,

रो० । ११. अर्गिच्छ-म०, रो० । १२-१३. निक्खमित्तवान् गामा-म० ।

सो भिन्नसीसो रुहिरमक्खितङ्गो,
पच्चागमासि सकं निकेतं ।
तस्मा अहं पोसथं पालयामि,
अत्रिच्छता मा पुनरागमासो” [जा० १०२८७] ति

- 5 ८. महिच्छतानिद्देसे महन्तानि वत्थूनि इच्छति, महती वास्स इच्छा
ति महिच्छो, तस्स भावो महिच्छता । लक्खणतो पन असन्तगुणसम्भावनता
पटिग्गहणे च परिभोगे च अमत्तञ्जुता—एतं महिच्छतालक्खणं । महिच्छो
हि पुग्गलो यथा नाम कच्छपुटवाणिजो^१ पिलन्धनभण्डकं हत्थेन गहेत्वा
उच्छङ्गे पि पक्खिपितव्वयुत्तकं पक्खिपित्वा महाजनस्स पस्सन्तस्सेव^२ “अम्म,^३
10 असुकं गण्हथ, असुकं गण्हथा” ति मुखेन संविदहति । एवमेव सो^४
अप्पमत्तकम्पि अत्तनो सीलं वा गन्थं वा धुतगुणं वा अन्तमसो अरञ्जवासमत्त-
कम्पि महाजनस्स जानन्तस्सेव सम्भावेतुकामो^५ होति, सम्भावेत्वा^६ च
B. 455 पन सकटेहि पि उपनीते पच्चये ‘अलं’ ति अवत्त्वा गण्हाति । तयो हि
पूरेतुं न सक्का—अग्गि उपादानेन, समुदो उदकेन, महिच्छो पच्चयेही ति ।

- 15 अग्गिक्खन्धो समुदो च, महिच्छो चापि पुग्गलो ।
बहुके पच्चये देन्ते, तयो पेते न पूरये ॥

B. 473

- महिच्छपुग्गलो हि विजातमातुया पि मनं गण्हितुं न सक्कोति, पगेव
उपट्ठाकानं । तत्रिमानि वत्थूनि—एको किर दहरो^७ भिक्खु^८ पिट्ठपूवे
पियायति । अथस्स^९ माता पटिर्पात्ति वीमंसमाना ‘सचे मे पुत्तो पटिग्गहणे
20 मत्तं जानाति, सकलम्पि तं तेमासं पूवेहेव उपट्ठहिस्सामी’ ति वस्सूपनायिक-
दिवसे परिवीमंसमाना पठमं एकं पूर्वं अदासि, तस्मिं निट्ठिते दुतियं,
तस्मिम्पि निट्ठिते ततियं । दहरो ‘अलं’ ति अवत्त्वा खादि येव । माता
तस्स अमत्तञ्जुभावं^{१०} जत्वा ‘अज्जेव मे पुत्तेन सकलतेमासस्स पूवा
खादिता’ ति दुतियदिवसतो पट्ठाय एकं^{११} पूवम्पि^{१२} न अदासि ।

१. कच्छपुट०—स्या० । २. पस्सन्तस्सेव अवच—सु० । ३. अम्मा—म० । ४. सी०,
स्या० पोत्थकेसु नत्थि । ५. पभावेतुकामो—स्या० । ६. पभावेत्वा—स्या० । ७-७. दहरभिक्खु—स्या०,
म०, रो० । ८. तस्स—सु० । ९. अमत्तञ्जुभावं—सु० । १०-१०. एकपूवम्पि—म० ।

तिस्समहाराजा पि देवसिकं चेतियपब्बते भिक्खुसङ्घस्स दानं ददमानो
 'महाराज, किं एकमेव ठानं भजसि ? किं अञ्जत्थ दानं' दातुं न वट्ठतो'
 ति जानपदेहि वुत्तो दुतियदिवसे अनुराधपुरे महादानं दापेसि । एकभिक्खु
 पि पटिग्गहणे मत्तम्पि न अञ्जासि । एकमेकेन पटिग्गहितं खादनीयं
 भोजनीयं द्वे तयो जना उक्खिप्पिसु । राजा दुतियदिवसे चेतियपब्बते 5
 भिक्खुसङ्घं निमन्तापेत्वा राजन्तेपुरं आगतकाले "पत्तं देथा" ति आह ।
 "अलं, महाराज, अतनो पमाणेन भिक्खं गण्हिस्सती" ति एकभिक्खु पि
 पत्तं न अदासि । सब्बे पमाणयुत्तकमेव पटिग्गहेसुं । अथ राजा आह^१—
 "पस्सथ तुम्हाकं भिक्खूसु एको पि मत्तं न जानाति । हीयो^२ किञ्चि
 अवसेसं नाहोसि । अञ्ज गहितं मन्दं, अवसेसमेव बहू" ति तेसं मत्तञ्जुताय 10
 अत्तमनो इतरेसञ्च अमत्तञ्जुताय अनत्तमनो अहोसि ।

पापिच्छतानिद्देसे अस्सद्धो समानो सद्धो ति मं जनो जानातू ति
 आदीसु एवं इच्छन्तो किं करोति ? अस्सद्धो सद्धाकारं दस्सेति ; दुस्सी-
 लादयो सीलवन्तादीनं आकारं दस्सेन्ति । कथं ? अस्सद्धो ताव महा-
 महदिवसे मनुस्सानं विहारं आगमनवेलाय सम्मज्झिन् आदाय विहारं 15
 सम्मज्जति, कचवरं छट्ठेति^३, मनुस्सेहि दिट्ठभावं अत्वा चेतियङ्गणं गच्छति,
 तत्था पि सम्मज्जित्वा कचवरं छट्ठेति, वालिकं समं करोति, आसनानि
 धोवति, बोधिम्हि उदकं सिञ्चति । मनुस्सा दिस्वा 'नत्थि मञ्जे अञ्जो
 भिक्खु विहारजगनको, अयमेव इमं विहारं पटिजग्गति, सद्धो थेरो' ति
 गमनकाले निमन्तेत्वा गच्छन्ति । दुस्सीलो पि उपट्ठाकानं सम्मुखे विनयधरं 20
 उपसङ्कमित्वा पुच्छति "भन्ते, मयि गच्छन्ते गोणो उब्बिग्गो । तेन धावता
 तिणानि छिन्नानि" । सम्मज्जन्तस्स मे तिणानि छिज्जन्ति । चङ्कमन्तस्स
 मे पाणका मीयन्ति । खेब्बं पातेन्तस्स असतिया तिणमत्थके पतति ; तत्थ
 तत्थ^४ 'किं होती' ति ? "अनापत्ति, आवुसो, असञ्चिच्च असतिया
 अजानन्तस्सा" ति च वुत्ते "भन्ते, मय्हं गरुक्कं विय उपट्ठाति ; सुट्ठु वीमं- 25
 सथा" ति भणति । तं सुत्वा मनुस्सा 'अम्हाकं अट्ठो एत्तके पि
 कुकुच्चायति ! अञ्जस्मि ओळारिके किं नाम करिस्सति ; नत्थि इमिना

B. 456

R. 474

१. म० पोत्थके नत्थि । २. सु० पोत्थके नत्थि । ३. हिय्यो-म०, रो० ।
 ४. छट्ठेति-म० । ५. छिज्जन्ति-रो० । ६. सु०, स्या० पोत्थकेसु नत्थि ।

सदिसो सीलवा ! ति पसन्ना सक्कारं करोन्ति । अप्पस्सुतो पि उपट्ठाकमज्जे निसिन्नो “असुको तिपिटकधरो”, असुको चतुनिकायिको^१ मय्हं अन्तेवासिको, मम सन्तिके तेहि धम्मो उग्गहितो” ति वदति । मनुस्सा ‘अम्हाकं अय्येन सदिसो बहुस्सुतो नत्थि, एतस्स किर सन्तिके असुकेन असुकेन च धम्मो

5 उग्गहितो’ ति पसन्ना सक्कारं करोन्ति ।

सङ्गणिकारामो पि महामहदिवसे दीघपीठञ्च अपस्सयञ्च गाहापेत्वा विहारपच्चन्ते खखमूले दिवाविहारं निसीदति । मनुस्सा आगन्त्वा “थेरो कुहि” ति पुच्छन्ति । “गण्ठकपुत्ता नाम गण्ठिका एव होन्ति । तेन थेरो एवरूपे काले इध न निसीदति, विहारपच्चन्ते दिवाट्टाने दीघचङ्कमे

10 विहरती” ति वदन्ति । सो पि दिवसभागं वीतिनामेत्वा नलाटे^२ मक्कटमुत्तं अल्लियापेत्वा पीठं गाहापेत्वा आगम्म परिवेणद्वारे निसीदति । मनुस्सा “कहं, भन्ते, गतत्थ ? आगन्त्वा न अद्दसम्हा” ति वदन्ति । “उपासका, अन्तो विहारो आकिण्णो; दहरसामणेरानं विचरणट्टानमेतं सट्ठिहत्थे चङ्कमे दिवाट्टाने निसीदिम्हा” ति अत्तनो पविवित्तभावं जानापेति ।

B. 457

15 कुसीतो पि उपट्ठाकमज्जे निसिन्नो “उपासका, तुम्हेहि उक्कापातो दिट्ठो” ति वदति । “न पस्साम, भन्ते; काय वेलाय अहोसी” ति च पुट्ठो “अम्हाकं चङ्कमनवेलाया” ति वत्वा “भूमिचलनसहं अस्सुत्था” ति पुच्छति । “न सुणाम, भन्ते; काय वेलाया” ति पुट्ठो “मज्झिमयामे अम्हाकं आलम्बनफलकं अपस्साय ठितकाले” ति वत्वा “महाओभासो

20 अहोसि; सो वो दिट्ठो” ति पुच्छति । “काय वेलाय, भन्ते” ति च वुत्ते “मय्हं चङ्कमनम्हा^३ ओतरणकाले” ति वदति । मनुस्सा ‘अम्हाकं थेरो तीसु पि यामेसु चङ्कमे येव होति; नत्थि अय्येन सदिसो आरद्धविरियो’ ति पसन्ना सक्कारं करोन्ति ।

R. 475

मुट्ठस्सती पि उपट्ठाकमज्जे निसिन्नो “मया असुककाले नाम दीघ-

25 निकायो उग्गहितो, असुककाले मज्झिमो, संयुत्तको^४, अङ्गुत्तरिको; अन्तरा ओलोकनं नाम नत्थि, इच्छतिच्छतट्टाने मुखारूहोव^५ तन्ति आगच्छति;

१-१. चतुनिकायिको तिपिटकधरो-सी० । २. नलाते-स्या० । ३. चङ्कमन्हा-स्या०, म०, रो० । ४. संयुत्तो-स्या० । ५. मुखारूहाव-स्या०, म० ।

इमे पनञ्जे भिक्खु एल्ला विय मुखं फन्दापेन्ता विहरन्ती” ति वदति ।
मनुस्सा ‘नत्थि अय्येन सदिसो उपट्ठितसती’ ति पसन्ना सक्कारं करोन्ति ।

असमाहितो पि उपट्ठाकानं सम्मुखे अट्ठकथाचरिये पञ्चं पुच्छति—
‘कसिणं नाम कथं भावेति’ ? कित्तकेन निमित्तं उप्पन्नं नाम होति ?
कित्तकेन उपचारो... ? कित्तकेन अप्पना... ? पठमस्स भानस्स कति 5
अङ्गानि ? दुतियस्स... ततियस्स... चतुत्थस्स ज्ञानस्स कति अङ्गानी” ति
पुच्छति । तेहि अतनो उग्गहितानुरूपेन^२ कथितकाले सितं^३ कत्वा ‘किं,
आवुसो, एवं न होसी’ ति वुत्ते ‘वट्ठति, भन्ते’ ति अतनो समापत्तिलाभितं
सूचेति । मनुस्सा ‘समापत्तिलाभो अय्यो’ ति पसन्ना सक्कारं करोन्ति ।

दुप्पञ्जो पि उपट्ठाकानं मज्झे निसिन्नो ‘मज्झिमनिकाये मे पञ्चत्तयं 10
[मं० ३. २१] ओलोकेन्तस्स सहिद्धियाव^४ मग्गो^५ आगतो । परियत्ति
नाम अम्हाकं न दुक्करा । परियत्तिवावटो पन दुक्खतो न मुच्चती ति
परियत्तिं विस्सज्जयिम्हा’ ति आदीनि वदन्तो अतनो महापञ्जतं दीपेति ।
एवं वदन्तो पनस्स सासने पहारं देति । इमिना सदिसो महाचोरो नाम
नत्थि । न हि परियत्तिधरो दुक्खतो न मुच्चती ति । 15

अखीणासवो पि गामदारके दिस्वा ‘तुम्हाकं मातापितरो अम्हे किं
वदन्ती” ति ? “अरहा ति वदन्ति, भन्ते” ति । ‘याव छेका गहपतिका, न
सक्का वञ्चेतुं’ ति अतनो खीणासवभावं दीपेति । B. 4:8

अञ्जे पि चेत्य चाटिअरहन्त-पारोहअरहन्तादयो वेदितव्या—एको
किर कुहको अन्तोगब्भे चाटि निखणित्वा मनुस्सानं आगमनकाले पविसति । 20
मनुस्सा ‘कहं थेरो’ ति पुच्छन्ति । ‘अन्तोगब्भे’ ति च वुत्ते पविसित्वा
विचिनन्ता पि अदिस्वा निक्खमित्वा ‘नत्थि थेरो’ ति वदन्ति । ‘अन्तो-
गब्भे येव थेरो’ ति च वुत्ते पुन पविसन्ति । थेरो चाटितो निक्खमित्वा
पीठे निसिन्नो होति । ततो तेहि ‘मयं, भन्ते, पुब्बे^६ अदिस्वा निक्खन्ता,
कहं तुम्हे गतत्था”^७ ति वुत्ते ‘समणा नाम अतनो इच्छितिच्छितट्ठानं गच्छन्ती’ 25
ति वचनेन अतनो खीणासवभावं दीपेति ।

१. भावेन्ति-म० । २. उग्गहानुरूपेन-स्या०, सु० । ३. हसितं-स्या० । ४. स्या०,
म० पोत्थकेसु नत्थि । ५. मग्गोक्-स्या० । ६. पुरे-सु० । ७. गता-रो० । ८. वुत्तो-रो० ।

- अपरो पि कुहको एकस्मिं पब्बते पण्णसालायं वसति । पण्णसालायं च पच्छतो पपातट्टाने एको कच्छकरुखो अत्थि । तस्स पारोहो गत्वा परभागे भूमियं पतिट्ठितो । मनुस्सा मग्गेनागत्वा निमन्तेन्ति । सो पत्तचीवरं आदाय पारोहेन ओतरित्वा गामद्वारे अत्तानं दस्सेति । ततो
- 5 मनुस्सेहि पच्छा आगत्वा 'कतरेन मग्गेन आगतत्थ, भन्ते' ति पुट्ठो 'समणानं आगतमग्गो नाम पुच्छितुं न वट्ठति, अत्तनो इच्छितिच्छितट्टानेनेव आगच्छन्ती' ति वचनेन खीणासवभावं दीपेति । तं पन कुहकं एको विद्धकण्णो अत्वा 'परिग्गहेस्सामि नं' ति एकदिवसं पारोहेन ओतरन्तं दिस्वा पच्छतो छिन्दित्वा अप्पमत्तकेन ठपेसि । सो 'पारोहतो ओतरिस्सामी' ति 'ठं' ति
- 10 पतितो, मत्तिका पत्तो भिज्जि । सो 'जातोम्ही' ति निक्खमित्वा पलायि ।

पापिच्छस्स भावो पापिच्छता । लक्खणतो पन असन्तगुणसम्भावनता, पटिग्गहणे च अमत्तञ्जुता ; एतं पापिच्छतालक्खणं^२ ति वेदितब्बं ।

१०. सिङ्गनिद्देसे विज्झनट्टेन सिङ्गं ; नागरिकभावसङ्घातस्स किलेससिङ्गस्सेतं नामं । सिङ्गारस्स भावो सिङ्गारता, सिङ्गारकरणाकारो
- 15 वा । चतुरभावो चतुरता । तथा चातुरियं । परिक्खत्तस्स^३ भावो^३ परिक्खत्तता^४ ; परिक्खणित्वा ठपितस्सेव दब्बहसिङ्गारभावस्सेतं नामं । इतरं तस्सेव वेवचनं । एवं सब्बेहि पि पदेहि किलेससिङ्गारता व कथिता ।

B. 459

११. तित्तिणनिद्देसे तित्तिणं ति खीयनं^५ । तित्तिणायनाकारो तित्तिणायना । तित्तिणेन अयितस्स तित्तिणसमज्झिनो भावो तित्तिणायितत्तं । लोलुपभावो लोलुपं । इतरे द्वे आकारभावनिद्देसा । पुच्छञ्चिकता^६ ति लाभलभनकट्टाने वेधना^७ कम्पना नीचवृत्तिता । साधुकम्प्यता ति पणीतपणीतानं पत्थना । एवं सब्बेहि पि पदेहि सुवानदोणियं कञ्जियं पिवनकमुनखस्स अञ्जं सुनखं दिस्वा भुभुक्करणं विय 'तव सन्तकं, मम सन्तकं' ति किलेसवसेन खीयनाकारो कथितो ।

R. 477

20

१. एकं दिवसं-सी० । २. पापिच्छलक्खणं-सु० । ३-३. परित्ततभावो-सु०, रो० ; परिक्खत्तभावो-स्या० ; परिक्खत्तभावो-म० । ४. परित्तत्ता-सु०, परिक्खत्तता-म० । ५. खीयनं-स्या०, सु०, रो० । ६. पुच्छञ्चिकता-सी० । ७. वेधना-सी०, स्या०, म० ।

१२. चापल्यनिर्देशे आकोटितपञ्चाकोटितभावादीहि चीवरस्स मण्डना
 चीवरमण्डना । मणिवण्णच्छविकरणादीहि पत्तस्स मण्डना पत्तमण्डना ।
 चित्तकम्मादीहि पुग्गलिकसेनासनस्स मण्डना सेनासनमण्डना । इमस्स वा
 पूतिकायस्सा ति इमस्स मनुस्ससरीरस्स । यथा हि तदहुजातो पि सिगालो^१
 जरसिगालोत्वेव ऊरुप्पमाणा पि च गळोचिलता^२ पूतिलतात्वेव सङ्घं गच्छति, 5
 एवं सुवण्णवण्णो पि मनुस्सकायो पूतिकायो त्वेव वुच्चति । तस्स अन्तरन्तरा
 रत्तवण्णपण्डुवण्णादीहि निवासनपारुपनादीहि सज्जना मण्डना नाम ।
 बाहिरानं वा परिकखारानं ति ठपेत्वा^३ पत्तचीवरं सेसपरिकखारानं ; अथवा
 या एसा चीवरमण्डना पत्तमण्डना ति वुत्ता, सा तेहि वा परिकखारेहि कायस्स
 मण्डना तेसं वा बाहिरपरिकखारानं मण्डेत्वा^४ ठपनवसेन मण्डना ति 10
 एवमेत्थ अत्थो वेदितब्बो । मण्डना विभूसना ति एत्थ ऊनट्टानस्स^५
 पूरणवसेन मण्डना, छविरागादिवसेन विभूसना ति वेदितब्बा । केळना
 ति कीळना । परिकेळना ति परिकीळना । गिद्धिकता ति गेधयुत्तता ।
 गिद्धिकत्तं ति तस्सेव वेवचनं । चपलभावो चपलता । तथा चापल्यं ।
 इदं वुच्चती ति इदं चापल्यं नाम वुच्चति, येन समन्नागतो पुग्गलो वस्ससतिको 15
 पि समानो तदहुजातदारको विय होति ।

१३. असभागवुत्तिनिर्देशे विप्पटिकूलग्गाहिता ति अननुलो-
 मग्गाहिता । विपच्चनीकसातता ति विपच्चनीकेन पटिविहद्धकरणेन
 सुखायना । अनादरभावो अनादरियं । तथा अनादरियता । अगारवस्स
 भावो अगारवता । जेटुकभावस्स अकरणं अप्पतिस्सवता । अयं 20
 वुच्चती ति अयं असभागवुत्ति नाम वुच्चति ; विसभागजीवितता^६ ति
 अत्थो ; याय समन्नागतो पुग्गलो मातरं वा पितरं वा गिलानं पटिवत्तित्वा
 पि न ओलोकेति ; पितुसन्तकस्स कारणा मातरा सद्धि, मातुसन्तकस्स
 कारणा पितरा सद्धि कलहं करोति ; विसभागजीवितं जीवति, मातापितूनं
 सन्तकस्स कारणा जेटुनं^७ वा कनिट्टेन वा भातरा सद्धि कलहं करोति, 25
 निल्लज्जवचनं वदति, आचरियस्स वा उपज्झायस्स वा वत्तपटिवत्तं न करोति,
 गिलानं न उपट्ठाति, बुद्धस्स भगवतो चेतियदस्सनट्टाने उच्चारं वा पस्सावं वा

R. 478

B. 460

१. सिङ्गालो-स्या०, म० । २. गलोचिलता-स्या०, सु० । ३. थपेत्वा-सु० ।
 ४. मण्डेत्वा-स्या० । ५. ओनट्टानस्स-स्या० । ६. जीविकता-स्या०, म० । ७. जेटुकेन-स्या० ।

करोति, खेळम्पि^१ सिद्धानिकम्पि छड्हेति, छत्तं धारेति, उपाहना आरुह्य
गच्छति, बुद्धसावकेसु न लज्जति, सङ्घे चित्तीकारं न करोति, मातिमत्त-
पितिमत्तादीसु गरुडानोयेसु^२ हिरोत्तप्यं न पच्चुपट्ठापेति । तस्सेवं पवत्त-
मानस्स सब्बा पेसा किरिया^३ मातरो ति आदीसु पि वत्थूसु असभागवुत्तिता
५ नाम होति ।

१४. अरतिनिद्देसे पन्तेसू ति दूरेसु विवित्तेसु वा । अधिकुसलेसू
ति समथविपस्सनाधम्मेषु । अरती ति रतिपटिक्खेपो । अरतिता ति
अरमणाकारो । अनभिरती ति अनभिरतभावो । अनभिरमणा ति
अनभिरमणाकारो । उक्कण्ठिता ति उक्कण्ठनाकारो । परितस्सिता ति
१० उक्कण्ठनवसेनेव परितस्सना ।

१५. तन्दीनिद्देसे तन्दी ति जातिआलसियं । तन्दियना ति
तन्दियनाकारो । तन्दिमनकता^४ ति तन्दिया अभिभूतचित्तता । अलसस्स
भावो आलस्यं । आलस्यायनाकारो आलस्यायना । अलस्यायितस्स भावो
आलस्यायितत्तं । इति सब्बेहि पि इमेहि पदेहि किलेसवसेन काया-
१५ लसियं कथितं ।

१६. विजम्भितानिद्देसे जम्भना ति फन्दना । पुनप्पुनं जम्भना
विजम्भना । आनमना ति पुरतो नमना । विनमना ति पच्छतो नमना ।
सन्नमना ति समन्ततो नमना । पणमना ति यथा हि तन्ततो उद्धित-
पेसकारो किस्मिञ्चिदेव गहेत्वा उज्जुकं कायं उस्सापेति, एवं कायस्स उद्धं
२० ठपना । व्याधियकं ति उप्पन्नव्याधिता । इति सब्बेहि पि इमेहि पदेहि
किलेसवसेन कायफन्दनमेव कथितं ।

१७. भत्तसम्मदनिद्देसे भुत्ताविस्सा ति भुत्तवतो । भत्तमुच्छा ति
भत्तगेलञ्जं ; बलवभत्तेन हि मुच्छापत्तो विय होति । भत्तकिलमथो ति
भत्तेन किलन्तभावो । भत्तपरिळाहो ति भत्तदरथो । तस्मिञ्चिह समये
२५ परिळाहुप्पत्तिया उपहतिन्द्रियो होति, कायो जीरति^५ । कायदुद्धुल्लं ति भत्तं
निस्साय कायस्स अकम्मञ्जता ।

१. खेळम्पि-सी० । २. गरुडानोयेसु-स्या०, म० । ३. किरिया वा-म० ।

४. तन्दिमनता-सी० । ५. जिरति-स्या०, सु० ।

१८. चेतसो लीनतन्निर्देशो हेट्ठा धम्मसङ्गहट्ठकथायं [अट्ठ० ३००]
वुत्तत्थो येव । इमेहि पन सब्बेहि पि पदेहि किलेसवसेन चित्तस्स
गिलानाकारो कथितो ति वेदितब्बो ।

१९. कुहनानिर्देशे लाभसक्कारसिलोकसन्निस्सितस्सा ति लाभश्च
सक्कारश्च कित्तिसद्वच्च सन्निस्सितस्स^१, पत्थयन्तस्सा ति अत्थो । पापिच्छस्सा^२
ति असन्तगुणदीपनकामस्स । इच्छापकतस्सा ति इच्छाय अपकतस्स,
उपद्वुत्तस्सा ति अत्थो ।

इतो परं यस्मा पच्चयपटिसेवनसामन्तजप्पनइरियापथसन्निस्सितवसेन^३
महानिर्देशे तिविधं कुहनवत्थु आगतं, तस्मा तिविधम्पि तं दस्सेतुं पच्चय-
पटिसेवनसङ्घातेन वा ति एवमादि आरब्धं । तत्थ चीवरादीहि निमन्तितस्स^४
तदत्थिकस्सेव सतो पापिच्छतं निस्साय पटिक्खपनेन, ते च गहपतिके
अत्तनि सुप्पतिट्ठितसद्धे अत्वा पुन तेसं 'अहो अय्यो अप्पिच्छो, न किञ्चि
पटिग्गण्हितुं इच्छति, सुलद्धं वत नो अस्स सचे अप्पमत्तकं किञ्चि पटि-
ग्गण्हेय्या' ति नानाविधेहि उपायेहि पणीतानि चीवरादीनि उपनेन्तानं
तदनुग्गहकामतं येव आविक्त्वा^५ पटिग्गहणेन च ततोप्पभुति असीतिसकट-
भारेहि उपनामनहेतुभूतं विम्हापनं पच्चयपटिसेवनसङ्घातं कुहनवत्थू ति
वेदितब्बं । वुत्तम्पि चेतं महानिर्देशे—

“कतमं पच्चयपटिसेवनसङ्घातं कुहनवत्थु? इध गहपतिका भिक्खू
निमन्तेन्ति चीवरपिण्डपातसेनासनगिलानपच्चयभेसज्जपरिक्खारेहि । पापिच्छो
इच्छापकतो अत्थिको चीवरं...पे०...परिक्खारानं भिय्योकम्पयतं उपादाय^६
चीवरं पच्चक्खाति, पिण्डपातं पच्चक्खाति, सेनासनं पच्चक्खाति, गिलानपच्चय-
भेसज्जपरिक्खारं पच्चक्खाति । सो एवमाह—‘किं समणस्स महग्घेन
चीवरेण ? एतं सारुप्यं यं समणो सुसाना वा सङ्घारकूटा वा पापणिका^७
वा नन्तकानि उच्चिनित्वा सङ्घाटि कत्वा धारेय्य । किं समणस्स महग्घेन
पिण्डपातेन ? एतं सारुप्यं यं समणो उञ्छाचरियाय पिण्डयालोपेन^८
जीविकं कप्पेय्य । किं समणस्स महग्घेन सेनासनेन ? एतं सारुप्यं यं
समणो रुक्खमूलिको वा अस्स सोसानिको वा अब्भोकासिको वा । किं

१. निस्सितस्स-रो० । २. पच्चयपरिसेवन०-रो० । ३. आवी०-स्या०, रो० ।

४. आपणिका-सु० ; पापणिकानि-स्या०, रो० ।

- समणस्स महग्घेन गिलानपच्चयभेसज्जपरिक्खारेन ? एतं सारुप्पं यं समणो पूतिमुत्तेन वा हरीतकीखण्डेन^१ वा ओसधं करेय्या' ति । तदुपादाय लूखं चीवरं धारेति, लूखं पिण्डपातं परिभुञ्जति, लूखं सेनासनं पटिसेवति, लूखं गिलानपच्चयभेसज्जपरिक्खारं पटिसेवति । तमेनं गहपतिका एवं
- 5 जानन्ति—'अयं समणो अप्पिच्छो सन्तुट्ठो पविवित्तो असंसट्ठो आरद्धविरियो धृतवादो' ति भिय्यो भिय्यो निमन्तेन्ति चीवरं...पे०...परिक्खारेहि । सो एवमाह—'तिण्णं सम्मुखीभावा सट्ठो कुलपुत्तो बहं पुञ्जं पसवति—सट्ठाय सम्मुखीभावा सट्ठो कुलपुत्तो बहं पुञ्जं पसवति, देय्यधम्मस्स...पे०...दक्खिण्येय्यानं सम्मुखीभावा सट्ठो कुलपुत्तो बहं पुञ्जं पसवति । तुम्हाकं
- 10 चेवायं सट्ठा अत्थि, देय्यधम्मो च संविज्जति, अहञ्च पटिग्गाहको । सचाहं न पटिग्गहेस्सामि, एवं तुम्हे पुञ्जेन परिबाहिरा भविस्सथ ; न मय्हं इमिना अत्थो, अपि च तुम्हाकं एव अनुकम्पाय पटिगण्हामी' ति । तदुपादाय बहुम्पि चीवरं पटिगण्हति,^२ बहुम्पि पिण्डपातं...पे०...भेसज्जपरिक्खारं पटिगण्हति । या एवरूपा भाकुटिका भाकुटियं कुहना कुहायना कुहितत्तं—
- 15 इदं वुच्चति पच्चयपटिसेवनसङ्घातं कुहनवत्थू" [मनि० १७२] ति ।

R. 481

B. 463

- पापिच्छस्सेव पन सतो उत्तरिमानुस्सधम्माधिगमपरिदीपनवाचाय तथा तथा विम्हापनं सामन्तजप्पनसङ्घातं कुहनवत्थू ति वेदितब्बं । यथाह—
- "कतमं सामन्तजप्पनसङ्घातं कुहनवत्थु ? इधेकच्चो पापिच्छो इच्छापकतो सम्भावनाधिप्पायो 'एवं मं जनो सम्भावेस्सतो' ति अरियधम्मसन्निस्सितं
- 20 वाचं भासति—'यो एवरूपं चीवरं धारेति, सो समणो महेसक्को' ति भणति ; 'यो एवरूपं पतं, लोहथालकं, धम्मकरकं^३, परिस्सावनं, कुञ्चिकं^४, काय-बन्धनं, उपाहनं, आयोगं धारेति, सो समणो महेसक्को' ति भणति ; 'यस्स एवरूपो उपज्झायो, आचरियो, समानुपज्झायो, समानाचरियको, मित्तो सन्दिट्ठो, सम्भत्तो, सहायो ; यो एवरूपे विहारे वसति—अड्डयोगे, पासादे,
- 25 हम्मिये, गुहायं, लेणे, कुटिया, कूटागारे, अट्टे, माले, उदोसिते^५, उद्दण्डे^६, उपट्टानसालायं, मण्डपे, रुक्खमूले वसति, सो सम्मणो महेसक्को' ति भणति ।

१. हरितकी०-स्वा० ; हरीटकी०-सी० । २. पटिगण्हति-रो० । ३. धम्मकरणं-म०, रो० । ४. कुण्डिकं-रो० । ५. उदोसिते-म० । ६. उद्दण्डे-स्या०, सु०, रो० ।

अथवा कोरजिककोरजिको भाकुटिकभाकुटिको कुहकुहो^१ लपलपो^२ मुखसम्भावितो 'अयं समणो इमासं एवरूपानं सन्तानं विहारसमापत्तीनं लाभो' ति तादिसं गम्भीरं गूळहं^३ निपुणं पटिच्छन्नं लोकुत्तरं सुञ्जतापटि-संयुत्तं^४ कथं कथेति^५ । या एवरूपा भाकुटिका भाकुटियं कुहना कुहायना कुहिततं—इदं वुच्चति सामन्तजप्पनसङ्घातं कुहनवत्थू" ति । 5

पापिच्छस्सेव पन सतो सम्भावनाधिप्पायकतेन इरियापथेन विम्हापनं इरियापथसन्निरसितं कुहनवत्थू ति वेदितव्वं । यथाह "कतमं इरियापथ-सङ्घातं कुहनवत्थु ? इधेकच्चो पापिच्छो इच्छापकतो सम्भावनाधिप्पायो 'एवं मं जनो सम्भावेस्सती' ति गमनं सण्ठपेति, सयनं सण्ठपेति, पणिधाय गच्छति, पणिधाय तिट्ठति, पणिधाय निसीदति, पणिधाय सेय्यं कप्पेति, 10 समाहितो विय गच्छति, समाहितो विय तिट्ठति, निसीदति, सेय्यं कप्पेति, आपाथकज्झायी व होति । या एवरूपा इरियापथस्स अट्टपना ठपना सण्ठपना भाकुटिता भाकुटियं कुहना कुहायना कुहिततं—इदं वुच्चति इरियापथसङ्घातं कुहनवत्थू" ति ।

तत्थ पच्चयपटिसेवनसङ्घातेना ति पच्चयपटिसेवनं ति एवं सङ्घातेन 15 पच्चयपटिसेवनेन । सामन्तजप्पितेना ति समीपे भणितेन । इरियापथस्सा ति चतुइरियापथस्स । अट्टपना ति आदिट्टपना^६, आदरेन वा ठपना । ठपना ति ठपनाकारो । सण्ठपना ति अभिसङ्खरणा, पासादिकभावकरणं ति वुत्तं होति । भाकुटिता ति पधानपुरिमट्टितभावदस्सनेन^७ भाकुटिकरणं, मुखसङ्कोचो ति वुत्तं होति । भाकुटिकरणं सीलमस्सा ति भाकुटिको ; 20 भाकुटिकस्स भावो भाकुटियं । कुहना ति विम्हापनं, कुहस्स आयना कुहायना । कुहितस्स भावो कुहितत्तं ति ।

२०. लपनानिर्देशे आलपना ति विहारं आगते^८ मनुस्से^९ दिस्वा किमत्थाय भोन्तो आगता ? किं भिक्खु निमन्तेतुं ? यदि एवं गच्छथ ; अहं पच्छतो भिक्खु गहेत्वा आगच्छामी^{१०} ति एवं आदितो व लपना । 25

१. कुहकुहको-म०, रो० । २. लपलपको-म०, रो० । ३. गूळहं-स्या०, सु० ।

४. सुञ्जतपटिसंयुत्तं-सु० ; सुञ्जतपटिसंयुत्तं-स्या० । ५. कथेसि-म० । ६. आदिठपना-म० ।

७. पधानपरिमथित०-रो० । ८-८. आगतमनुस्से-रो० । ९. गच्छामी-स्या० ।

- अथ वा अत्तानं उपनेत्वा 'अहं तिस्रो, मयि राजा पसन्नो, मयि असुको च असुको च राजमहामतो पसन्नो' ति एवं अत्तपनायिका^१ लपना आलपना । लपना ति पुट्टस्सेव सतो वुत्तप्पकारमेव लपना । सल्लपना ति गहपतिकानं उक्कण्ठने भीतस्स ओकासं दत्त्वा सुट्ठु लपना । उल्लपना ति 'महाकुटुम्बिको, महानाविको, महादानपती' ति एवं उद्धं कत्वा लपना । समुल्लपना ति सब्बतोभागेन उद्धं कत्वा लपना । उन्नहना ति 'उपासका, पुब्बे ईदिसे काले दानं देथ; इदानीं किं न देथा' ति एवं याव 'दस्साम, भन्ते, ओकासं न लभामा' ति आदीनि वदन्ति ताव उद्धं उद्धं नहना, वेठना^२ ति वुत्तं होति । अथ वा उच्छुहत्थं दिस्वा 'कुतो आगता^३, उपासका' ति पुच्छति । 'उच्छुखेत्ततो, भन्ते' ति । 'किं तत्थ उच्छु मधुरं' ति ? 'खादित्वा, भन्ते, जानितब्बं' ति । 'न, उपासका, भिक्खुस्स 'उच्छुं देथा' ति वत्तुं वट्टतो' ति या एकरूपा निब्बेठेत्तस्सा पि वेठनककथा, सा उन्नहना । सब्बतोभागेन पुनप्पुनं उन्नहना समुन्नहना । उक्काचना^४ ति 'एतं कुलं मं येव जानाति, सचे एत्थ देय्यधम्मो उप्पज्जति, मय्हं एव देती' ति एवं उक्खिपित्वा काचना उक्काचना; उद्दीपना^५ ति वुत्तं होति । तेलकन्दरिक-वत्थु^६ चेत्थ वत्तब्बं । द्वे किर भिक्खू एकं गामं पविसित्वा आसनसालाय निसीदित्वा एकं कुमारिकं दिस्वा पक्कोसिसु । ताय^७ आगताय^८ अथेको एकं पुच्छि—'अयं, भन्ते, कस्स कुमारिका' ति ? 'अम्हाकं उपट्ठायिकाय तेलकन्दरिकाय धीता, आवुसो । इमिस्सा माता मयि गेहं गते सर्पिं ददमाना घटेनेव देति, अयम्पि माता विय घटेनेव देती' ति उक्काचेति ।

- सब्बतोभागेन पुनप्पुनं उक्काचना समुक्काचना । अनुप्पियभाणिता ति सच्चानुरूपं वा धम्मानुरूपं वा अनवलोकित्वा पुनप्पुनं पियभणनमेव । चाटुकम्पता^९ ति नीचवृत्तिता ; अत्तानं हेट्टतो ठपेत्वा वत्तनं । मुग्गसुप्पता^{१०} ति मुग्गसूपसदिसता । यथा मुग्गेसु पच्चमानेसु कोचिदेव न पच्चति, अवसेसा पच्चन्ति ; एवं यस्स पुग्गलस्स वचने किञ्चिदेव सच्चं होति, सेसं अलिकं —

१. अत्तपनायिका—म० । २. वेठना—स्या० । ३. आभतं—स्या०, म० ; आगताय—रो० । ४. उक्कापना—स्या० । ५. उद्दिपना—स्या०, सु०, रो० । ६. तेलकन्दरिक—स्या०, सु० । ७-८. स्या०, सु० पोल्यकेसु नत्थि । ९. अनवलोकित्वा—स्या०, म० । १०. पातुकम्पता—स्या० ; चातुकम्पता—सु० । ११. मुग्गसुप्पता—म०, स्या०, रो० ।

अयं पुग्गलो मुग्गसुप्पो^१ ति वुच्चति । तस्स भावो मुग्गसुप्पता । पारिभट्टता ति पारिभट्टभावो । यो हि कुलदारके धाती विय अङ्केन वा खन्धेन वा परिभटति, धारेती ति अत्थो ; तस्स परिभटस्स कम्मं पारिभट्टं^२ ; पारिभट्टस्स भावो पारिभट्टता^३ ति ।

२१. नेमित्तिकतानिर्देशे निमित्तां ति यं किञ्चि परेसं पच्चयदान- 5
संयोजनकं कायवचीकम्मं । निमित्तकम्मं ति निमित्तस्स करणकोसल्लं ।
तत्रिदं वत्थु—एको किर पिण्डपातिको उपट्टाककम्मारस्स गेहद्वारं गन्त्वा
'किं भन्ते' ति पुच्छितो चीवरन्तरेन हत्थं नीहरित्वा वासिपहरणाकारं
अकासि । कम्मारो 'सल्लक्खितं मे, भन्ते' ति वासि कत्वा अदासि ।
ओभासो ति पच्चयपटिसंयुत्तकथा^४ । ओभासकम्मं ति वच्छकपालके दिस्वा 10
'किं इमे वच्छा खीरगोवच्छा, तक्कगोवच्छा' ति पुच्छित्वा 'खीरगोवच्छा,
भन्ते' ति वुत्ते 'न खीरगोवच्छा, यदि खीरगोवच्छा सियुं भिक्खू पि खीरं
लभेय्युं' ति एवमादिना नयेन तेसं दारकानं मातापितुनं निवेदेत्वा खीर-
दापनादिकं ओभासकरणं । सामन्तजप्पा ति समीपं कत्वा जप्पनं ।

R. 484

जातकभाणकवत्थु चेत्य कथेतब्बं । एको किर जातकभाणकत्थेरो 15
भुञ्जितुकामो उपट्टायिकाय गेहं पविसित्वा निसीदि । सा अदातुकामा
'तण्डुला नत्थी' ति भणन्ती तण्डुले आहरितुकामा विय पटिविस्सकघरं गता ।
भिक्खु अन्तोगमं पविसित्वा ओलोकेन्तो कवाटकोणे उच्छुं, भाजने गुळं,
पिटके लोणमच्छफाले, कुम्भियं तण्डुले, घटे घतं दिस्वा निक्खमित्वा
निसीदि । घरणी 'तण्डुलं नालत्थं' ति आगता । थेरो 'उपासिके, अज्ज 20
भिक्खा न सम्पज्जिस्सती' ति पटिगच्चेव^५ निमित्तं अद्दसं' ति आह । 'किं
भन्ते' ति ? 'कवाटकोणे निक्खित्तउच्छुं विय सप्पं अद्दसं ; 'तं पहरिस्सामी'
ति ओलोकेन्तो भाजने ठपितगुळपिण्डके विय पासाणलेड्डुके^६ ; पहेटेन सप्पेन
कतं, पिटके निक्खित्तलोणमच्छफालसदिसं, फणं ; तस्स तं लेड्डुं डसितु-
कामस्स^७, कुम्भिया तण्डुलसदिसे दन्ते ; अथस्स कुपितस्स, घटे पक्खित्त- 25

B. 466

१. मुग्गसुप्पो—स्या०, म०, रो० । २. पारिभट्टं—स्या०, म०, रो० । ३. पारिभट्टता—
स्या०, म०, रो० । ४. पच्चयपटिसंयुता कथा—स्या० । ५. पटिक्कच्चेव—स्या०, म० ।
६. पासाणं लेड्डुकेन—स्या०, म० । ७. डंसितुकामस्स—स्या०, म०, रो० ।

घतसदिसं, मुखतो निक्खमन्तं विसमिस्सकं खेळं^१ ति । सा 'न सक्का मुण्डकं वञ्चेतुं' ति उच्छं दत्वा ओदनं पचित्वा घतगुळमच्छेहि सद्धिं अदासी ति । एवं समीपं कत्वा जप्पनं सामन्तजप्पा ति वेदितब्बं । परिकथा ति यथा तं लभति तथा परिवत्तेत्वा परिवत्तेत्वा कथनं ।

- 5 २२. निप्पेसिकतानिद्देसे अक्कोसना ति दसहि अक्कोसवत्थूहि अक्कोसना । वम्भना ति परिभवित्वा कथनं । गरहना ति 'अस्सद्धो अप्पसन्नो' ति आदिना नयेन दोसारोपना । उक्खेपना ति 'मा एव^३ एत्थ कथेथा' ति वाचाय उक्खिपनं । सब्बतोभागेन सवत्थुकं सहेतुकं कत्वा उक्खेपना समुक्खेपना । अथवा अदेन्तं 'अहो दानपती' ति एवं उक्खिपनं
- 10 उक्खेपना । 'महादानपती' ति एवं सुट्ठ उक्खेपना समुक्खेपना । खिपना ति 'किं इमस्स जीवितं बीजभोजिनो' ति एवं उप्पण्डना^३ । सङ्घिपना ति 'किं इमं अदायको ति भणथ यो निच्चकालं सब्बेसम्पि नत्थी ति वचनं देती' ति एवं सुट्ठतरं उप्पण्डना । पापना ति अदायकतस्स अवण्णस्स वा पापनं । सब्बतोभागेन पापना सम्पापना । अवण्णहारिका ति 'एवं
- 15 मे अवण्णभया पि दस्सती' ति गेहतो गेहं, गामतो गामं, जनपदतो जनपदं अवण्णहरणं । परपिट्ठिमंसिकता ति पुरतो मधुरं भणित्वा परम्मुखे अवण्णभासिता । एसा हि अभिमुखं ओलोकेतुं असक्कोन्तस्स परम्मुखानं पिट्ठिमंसखादनं विय होति । तस्मा परपिट्ठिमंसिकता ति वुत्ता । अयं वुच्चति निप्पेसिकता ति अयं यस्मा वेळुपेसिका विय अब्भङ्गं परस्स गुणं निप्पेसेति
- B. 467 20 निपुञ्छति, यस्मा वा गन्धजातं पिसित्वा^४ गन्धमग्गना विय परगुणे निप्पिसित्वा विवुण्णेत्वा एसा लाभमग्गना होति, तस्मा निप्पेसिकता ति वुच्चती ति ।

२३. लाभेन लाभं निजिगिसनतानिद्देसे^५ निजिगिसनता ति मग्गना । इतो लद्धं ति इमम्हा गेहा लद्धं । अमुत्रा ति अमुकम्हि गेहे । एट्ठी ति इच्छना । गवेट्ठी ति मग्गना । परियेट्ठी ति पुनप्पुनं मग्गना । आदितो
- 25 पट्ठाय लद्धं लद्धं भिक्खं तत्र तत्र कुलदारकानं दत्वा अन्ते खीरयागुं लभित्वा गतभिक्खुवत्थु चेत्य कथेतब्बं । एसना ति आदीनि एट्ठी ति आदीनं

१. खेळं-सी० । २. एतं-स्या० । ३. उप्पण्डना-स्या० । ४. पिसित्वा-मु० ; निपिसित्वा-म० ; पिसित्वा-रो० । ५. निजिगिसनतानिद्देसे-म० ।

वेवचनानि, तस्मा एड्डी ति एसना, गवेड्डी ति गवेसना, परिघेड्डी ति परियेसना । इच्चेवमेत्थ योजना वेदितव्वा ।

२४. सेय्यमाननिर्देशे जातिया ति खत्तियभावादजातिसम्पत्तिया । गोत्तेना ति गोतमगोत्तादिना उक्कट्टुगोत्तेन^१ । कोलपुत्तियेना ति महाकुल-भावेन । वण्णपोक्खरताया ति वण्णसम्पन्नसरीरताय । सरीरञ्जिह 5 पोक्खरं ति वुच्चति, तस्स वण्णसम्पत्तिया अभिरूपभावेना ति अत्थो । धनेना ति आदीनि उत्तानत्थानेव । मानं जप्पेती ति एतेसु येन केनचि वत्थुना 'सेय्योहमस्मी' ति मानं पवत्तेति करोति ।

२५. सदिसमाननिर्देशे मानं जप्पेती ति एतेसु येन केनचि वत्थुना 'सदिसोहमस्मी' ति मानं पवत्तेति । अयमेत्थ अत्थतो विसेसो । 10 पालियम्पन नानाकरणं नत्थि ।

२६. हीनमाननिर्देशे ओमानं जप्पेती ति हेट्ठा मानं पवत्तेति । ओमानो ति लामको हेट्ठा मानो । ओमञ्जना ओमञ्जितत्तं ति आकार-भावनिर्देशो^२ । हीळना ति जातिआदीहि अत्तजिगुच्छना । ओहीळना ति अतिरेकतो हीळना । ओहीळितत्तं ति तस्सेव भावनिर्देशो । अत्तुञ्जा 15 ति अत्तानं हीनं कत्वा जानना । अत्तावञ्जा^३ ति अत्तानं अवजानना । अत्तपरिभवो^४ ति जातिआदिसम्पत्तिनाममेव जाता ति अत्तानं परिभवित्वा मञ्जना । एवमिमे तयो माना पुग्गलं अनिस्साय जातिआदिवत्थुवसेनेव कथिता । तेसु एकेको तिण्णम्पि सेय्यसदिसहीनानं उप्पज्जति । तत्थ 'सेय्योहमस्मी' ति मानो सेय्यस्सेव याथावमानो, सेसानं अयाथावमानो । 20 'सदिसोहमस्मी' ति मानो सदिसस्सेव याथावमानो, सेसानं अयाथावमानो । 'हीनो हमस्मी' ति मानो हीनस्सेव याथावमानो, सेसानं अयाथावमानो ।

२७. तत्थ कतमो सेय्यस्स सेय्योहमस्मी ति आदयो पन नव माना पुग्गलं निस्साय कथिता । तेसु तयो तयो एकेकस्स उप्पज्जन्ति । तत्थ दहती ति ठपेति^५ । तं निस्साया ति तं सेय्यतो दहनं निस्साय । 25

१. उत्तम०-स्या० ।

२. निर्देशा-सी० ।

३. अत्तवञ्जा-म०, रो० ।

४. अत्तपरिभावो-सु० । ५. थपेति-सु० ।

एत्थ पन सेय्यस्स सेय्योहमस्मी ति मानो राजूनश्चेव पब्बज्जितानञ्च उप्पज्जति । राजा हि 'रट्ठेन वा धनेन वा वाहनेहि वा को मया सदिसो अत्थी' ति एतं मानं करोति । पब्बजितो पि 'सोलधुतङ्गादीहि को मया सदिसो अत्थी' ति एतं मानं करोति ।

२८. सेय्यस्स सदिसोहमस्मी ति मानो पि एतेसं येव उप्पज्जति । राजा हि 'रट्ठेन वा धनेन वा वाहनेहि वा अञ्जेहि राजूहि सद्धि मय्हं किं नानाकरणं' ति एतं मानं करोति । पब्बजितो पि 'सोलधुतङ्गादीहि अञ्जेन भिक्खुना सद्धि मय्हं किं नानाकरणं' ति एतं मानं करोति ।

२९. सेय्यस्स हीनोहमस्मी ति मानो पि एतेसं येव उप्पज्जति । यस्स हि रज्जो रट्ठं वा धनं वा वाहनादीनि वा सम्पन्नानि न होन्ति, सो 'मय्हं राजा ति वोहारसुखमत्तमेव; किं राजा नाम अहं' ति एतं मानं करोति । पब्बजितो पि 'अपलाभसक्कारो अहं । धम्मकथिको बहुस्सुतो महाथेरो ति कथामत्तमेव । किं धम्मकथिको नामाहं, किं बहुस्सुतो नामाहं, किं महाथेरो नामाहं यस्स मे लाभसक्कारो नत्थी' ति एतं मानं करोति ।

३०. सदिसस्स सेय्योहमस्मी ति मानादयो अमच्चादीनं उप्पज्जन्ति । अमच्चो हि रट्ठियो^१ वा 'भोगयानवाहनादीहि' को मया सदिसो अञ्जो राज-पुरिसो अत्थी' ति वा 'मय्हं अञ्जेहि सद्धि किं नानाकरणं' ति वा 'अमच्चो ति नाममत्तमेव मय्हं; घासच्छादनमत्तम्पि मे नत्थि । किं अमच्चो नामाहं' ति एते माने करोति ।

३१. हीनस्स सेय्योहमस्मी ति मानादयो दासादीनं उप्पज्जन्ति । दासो हि 'मातितो वा पितितो वा को मया सदिसो अञ्जो दासो नाम अत्थि' अञ्जे जीवितुं असक्कोन्ता कुच्छिहेतु दासा नाम जाता । अहम्पन पवेणीआगतत्ता सेय्यो' ति वा 'पवेणीआगतभावेन उभतोसुद्धिकदासत्तेन असुकदासेन नाम सद्धि किं मय्हं नानाकरणं' ति वा 'कुच्छिवसेनाहं दासव्यं उपगतो । मातापितुकोटिया पन मे दासट्ठानं नत्थि । किं दासो नामाहं' ति वा एते माने करोति । यथा च^२ दासो एवं पुक्कुसचण्डालादयो पि एते माने करोन्ति येव ।

१. एते-रो० । २. माने-रो० । ३. रट्ठियो-स्या० । ४. भोगयानवाहनादीहि वा-स्या० ।

५. पन-स्या० ।

एत्थ च 'सेय्यस्स सेय्योहमस्मी' ति उप्पन्नमानो व याथावमानो, इतरे द्वे अयाथावमाना । तथा 'सदिसस्स सदिसो हमस्मी' ति 'हीनस्स हीनोहमस्मी' ति उप्पन्नमानो व याथावमानो, इतरे द्वे अयाथावमाना । तत्थ याथावमाना अरहत्तमग्गवज्झा, अयाथावमाना सोतापत्तिमग्गवज्झा ।

३६. एवं सवत्थुके माने कथेत्वा इदानी अवत्थुकं निब्बत्तितमानमेव 5 R. 488 दस्सेतुं तत्थ कतमो मानो ति आदि वुत्तं ।

३७. अतिमाननिर्देशो^१ सेय्यादिवसेन पुग्गलं अनामसित्वा जाति-आदीनं^२ वत्थुवसेनेव^३ निदिट्ठो । तत्थ अतिमञ्जती ति 'जातिआदीहि मया सदिसो नत्थी' ति अतिक्रमित्वा मञ्जति ।

३८. मानातिमाननिर्देशे यो एवरूपो ति यो एसो 'अयं पुब्बे मया 10 सदिसो, इदानी अहं सेट्ठो, अहं हीनतरो' ति उप्पन्नो मानो । अयं भाराति-भारो विय पुरिमं सदिसमानं उपादाय मानातिमानो^३ ति दस्सेतुं एवमाह ।

३९. ओमाननिर्देशो हीनमाननिर्देशसदिसो येव । वेनेय्यवसेन पन सो 'हीनोहमस्मी' ति मानो नाम वुत्तो—अयं ओमानो नाम । अपि चेत्थ 'त्वं जातिमा, काकजाति विय ते जाति; त्वं गोत्तवा, चण्डालगोत्तं 15 विय ते गोत्तं; तुय्हं सरो अत्थि, काकस्सरो विय ते सरो' ति एवं अत्तानं हेट्ठा कत्वा पवत्तनवसेन अयं ओमानो ति वेदितब्बो ।

४०. अधिमाननिर्देशे अप्पत्तो पत्तसञ्जिता ति चत्तारि सच्चानि 20 अप्पत्वा पत्तसञ्जिता । अकते ति चतूहि मग्गेहि कत्तब्बकिच्चे अकते येव । अनधिगते ति चतुसच्चधम्मं अनधिगते । असच्छिकते ति अरहत्तेन अपच्चक्खकते । अयं वुच्चति अधिमानो ति अयं अधिगतमानो नाम वुच्चति ।

अयं पन कस्स उप्पज्जति, कस्स न उप्पज्जती ति ? अरियसावकस्स ताव नुप्पज्जति^४ । सो हि मग्गफलनिब्बानपहीनकिलेसावसिट्ठकिलेसपच्च-वेक्खणेनेव सञ्जातसोमनस्सो अरियगुणपटिवेधे निकङ्खो । तस्मा सोता-पन्नादीनं 'अहं सकदागामी' ति आदिवसेन मानो न उप्पज्जति ; दुस्सीलस्सा 25

१. अतिमाननिर्देशे—सी०, स्या०, म० । २-२. जातिआदिवत्थुवसेन—स्या० ।

३. मानातिमानो नामाति—स्या० । ४. नुप्पज्जति—सी०; न उप्पज्जति—स्या० ।

पि न उप्पज्जति ; सो हि अरियगुणाधिगमे निरासो व । सीलवतो पि परिचत्तकम्मद्वानस्स निद्वारामतादिअनुयुत्तस्स न उप्पज्जति । परिसुद्ध-
सीलस्स पन कम्मद्वाने अप्पमत्तस्स नामरूपं ववत्थपेत्वा पच्चयपरिगगहेन
वितिण्णकङ्खस्स तिलक्खणं आरोपेत्वा सङ्खारे सम्मसन्तस्स आरद्धविपस्सकस्स
5 उप्पज्जति ; उप्पन्ने च सुद्धसमथलाभी वा सुद्धविपस्सनालाभी वा अन्तरा
ठपेति । सो हि दस पि वीसम्पि तिसम्पि वस्सानि किलेससमुदाचारं अपस्सन्तो
'अहं सोतापन्नो' ति वा 'सकदागामी' ति वा 'अनागामी' ति वा मज्जति ।
समथविपस्सनालाभी पन अरहत्ते येव ठपेति । तस्स हि समाधिबलेन
किलेसा विक्खम्भिता, विपस्सनाबलेन सङ्खारा सुपरिगगहिता । तस्मा
10 सट्ठि^१ पि वस्सानि असीति पि वस्सानि वस्ससतम्पि किलेसा न समुदाचरन्ति;
खीणासवस्सेव चित्तचारो^२ होति ।

सो एवं दीघरत्तं किलेससमुदाचारं अपस्सन्तो अन्तरा अट्ठत्वा व 'अरहा
अहं' ति मज्जति, उच्चमालिकवासी^३ महानागत्येरो विय, हङ्कनकवासी
महादत्तत्येरो विय, चित्तलपब्बते निङ्कपोणकपधानघरवासी चुल्लसुम्मत्येरो^४
15 विय च ।

तत्रिदं एकवत्थुपरिदीपनं—मालिकवासी^५ धम्मदिन्नत्येरो किर नाम
एको पभित्तपटिसम्भदो महाखीणासवो महतो भिक्खुसङ्घस्स ओवाददायको
अहोसि । सो एकदिवसं अत्तनो दिवाट्टाने निसीदित्वा 'किन्नु^६ खो
अम्हाकं आचरियस्स उच्चमालिकवासी महानागत्येरस्स समणकिच्चं मत्थकं
20 पत्तं, नो' ति आवज्जेन्तो पुथुज्जनभावमेवस्स दिस्वा 'मयि अगच्छन्ते
पुथुज्जनकालकिरियमेव करिस्सती' ति च जत्वा इद्धिया वेहासं उप्पतित्वा
दिवाट्टाने निसिन्नस्स थेरस्स समीपे ओरोहित्वा^७ वन्दित्वा वत्तं दस्सेत्वा
एकमन्तं निसीदि । 'किं, आवुसो धम्मदिन्न, अकाले आगतोसी' ? ति
च वुत्तो 'पञ्चहं, भन्ते, पुच्छितुं आगतोम्ही' ति आह ।

25 ततो 'पुच्छावुसो, जानमाना^८ कथेस्सामा' ति वुत्तो^९ पञ्हासहस्सं^{१०}

१. सट्ठि—स्या० । २. चित्ताचारो—सी० । ३. उच्चतलङ्कवासी—स्या०, म०, रो० ।
४. चुल्ल—स्या०, म० । ५. तलङ्गरवासी—स्या०, म०, रो० । ६. किं नु—म० ।
७. ओतरित्वा—स्या० । ८. जानमानो—म० । ९. कथयिस्सामी—म० । १०. वुत्ते—स्या० ।
११. पञ्हासहस्सं—सी०, स्या०, रो० ।

पुच्छि । थेरो पुच्छितपुच्छितं पञ्चं असज्जमानो व कथेसि । ततो
 'अतितिक्खं वो, भन्ते, जाणं । कदा तुम्हेहि अयं धम्मो अधिगतो' ?
 ति वुत्तो 'इतो सट्ठिस्सकाले, आवुसो' ति आह । 'समाधिम्पि, भन्ते,
 वलज्जेथा' ति ? 'न इदं, आवुसो, भारियं' ति । 'तेन हि, भन्ते, एकं
 हत्थिं मापेथा' ति । थेरो सब्बसेतं हत्थिं मापेसि । 'इदानि, भन्ते, 5
 यथा अयं हत्थो अञ्चितकण्णो' पसारितनङ्गट्ठो सोण्डं मुखे पक्खिपित्वा
 भेरवं कोञ्चनादं करोन्तो तुम्हाकं अभिमुखो आगच्छति तथा तं करोथा'
 ति । थेरो तथा कत्वा वेगेन आगच्छतो हत्थिस्स भेरवं आकारं
 दिस्वा उट्ठाय पलायितुं^३ आरद्धो^३ । तमेनं खीणासवत्थेरो हत्थं पसारेत्वा
 चीवरकण्णे गहेत्वा 'भन्ते, खीणासवस्स सारज्जं नाम होती' ? ति आह । 10
 सो तस्मिं काले अत्तनो पुथुज्जनभावं गत्वा 'अवस्सयो मे, आवुसो
 धम्मदिन्न, होही' ति वत्वा पादमूले उक्कुटिकं निसीदि । 'भन्ते,
 तुम्हाकं अवस्सयो भविस्सामिच्चेवाहं आगतो, मा चिन्तयित्था' ति कम्मट्ठानं
 कथेसि । थेरो कम्मट्ठानं गहेत्वा चङ्क्रमं आरुह्य ततिये पदवारे अगगफलं
 अरहत्तं पापुणि । थेरो किर दोसचरितो अहोसि । 15

R. 490

४१. अस्मिमाननिर्देशे रूपं अस्मी ति मानो ति 'अहं रूपं' ति
 उप्पन्नमानो । छन्दो ति मानं अनुगतछन्दो व । तथा अनुसयो ।
 वेदनादीसु पि एसेव नयो ।

४२. मिच्छामाननिर्देशे पापकेन वा कम्मायतनेना ति आदीसु
 पापकं कम्मायतनं नाम केवट्टमच्छबन्धनेसादादीनं^४ कम्मं । पापकं 20
 सिग्गायतनं नाम मच्छजालखिपनकुमिनकरणेसु^५ चेव पासओडुनसूलारो-
 पनादीसु च छेकता । पापकं विज्जाट्ठानं नाम या काचि परूषघातविज्जा ।
 पापकं सुतं नाम भारतयुद्धसीताहरणादिपटिसंयुतं । पापकं पटिभानं नाम
 दुब्भासितयुतं कब्बनाटकविलप्पनादिपटिभानं^६ । पापकं सीलं नाम अजसीलं
 गोसीलं । वतं पि अजवतगोवतमेव । पापिका दिट्ठि पन द्वासट्ठिया 25
 दिट्ठिगतेसु या काचि दिट्ठि ।

B. 472

१. अञ्चितकण्णो-रो० । २. न०-स्या०, म०, रो० । ३-३. पलायितुमारद्धो-स्या० ।

४. ०नेसादानं-स्या०, सु०, रो० । ५. ०कुमीन०-स्या०, म० । ६. काब्ब०-स्या०; कप्प०-
 म०; ०विलम्बनादि०-रो० ।

४३. आतिवितक्कनिद्देसादीसु 'मय्हं आतयो सुखजीविनो सम्पत्ति-युत्ता' ति एवं पञ्चकामगुणसन्निस्सितेन गेहसितपेमेन आतके आरब्ध उप्पन्न-वितक्को व आतिवितक्को नाम । 'खयं गता वयं गता सद्धा पसन्ना' ति एवं पवत्तो पन आतिवितक्को नाम न होति ।

४४. 'अम्हाकं जनपदो सुभिक्षो सम्पन्नसस्सो' ति तुट्टमानस्स गेहसितपेमवसेनेव उप्पन्नवितक्को जनपदवितक्को नाम । 'अम्हाकं जनपदे मनुस्सा सद्धा पसन्ना खयं गता वयं गता' ति एवं पवत्तो पन जनपदवितक्को नाम न होति ।

R 491 10 ४५. अमरत्थाय वितक्को, अमरो वा वितक्को ति अमरवितक्को । तत्थ 'उक्कुटिकप्पधानादीहि दुक्खे निज्जिण्णे सम्पराये अत्ता सुखी होति अमरो' ति दुक्करकारिकं करोन्तस्स ताय दुक्करकारिकाय पटिसंयुत्तो वितक्को अमरत्थाय वितक्को नाम । दिट्ठिगतिको पन 'सस्सतं वदेसी' ति आदीनि पुट्ठो 'एवं ति पि मे नो, तथा ति पि मे नो' अञ्जथा ति पि मे नो, नो ति पि मे नो, नो नो ति पि मे नो' [दी० १२४] ति विक्खेपं आपज्जति, तस्स 15 सो द्विट्ठिगतपटिसंयुत्तो वितक्को । यथा अमरो नाम मच्छो उदके गहेत्वा मारेतुं न सक्का, इतो चित्तो च धावति, गाहं न गच्छति ; एवमेव एकास्मि पक्खे असण्ठहनतो^१ न मरती ति अमरो नाम होति । तं दुविधम्पि एकतो कत्वा अयं वुच्चति अमरवितक्को ति वुत्तं ।

B. 473 20 ४६. परानुदयतापटिसंयुत्तो ति अनुदयता पतिरूपकेन गेहसितपेमेन पटिसंयुत्तो । सहनन्दी ति आदीसु उपट्टाकेसु नन्दन्तेसु सोचन्तेसु च तेहि सद्धि दिगुणं नन्दति, दिगुणं सोचति ; तेषु सुखितेषु दिगुणं सुखितो होति, दुक्खितेषु दिगुणं दुक्खितो होति^२ । उप्पन्नेसु किञ्चकरणीयेसु ति तेषु महन्तेसु वा^३ खुद्दकेसु वा कम्मेसु उप्पन्नेसु । अत्तना वा योगं आपज्जती ति तानि तानि किञ्चानि साधेन्तो पञ्चरति वीतिकमति, सल्लेखं कोपेति । 25 यो तत्था ति यो तस्मि संसट्ठविहारे, तस्मि वा योगापज्जेने गेहसितो वितक्को— अयं परानुदयतापटिसंयुत्तो वितक्को नाम ।

१. असण्ठानतो-स्या०, म० । २. म०, रो० पोत्थकेसु नत्थि ।

४७. लाभसकारसिलोकपटिसंयुक्तो ति चीवरादिलाभेन चैव सकारेण च कितिसदेन च सद्धि आरम्भणकरणवसेन पटिसंयुक्तो ।

४८. अनवज्जत्तिपटिसंयुक्तो ति 'अहो वत मं परे न अवजानेय्युं, न पोथेत्वा' विहेठेत्वा कथेय्युं' ति एवं अनवज्जातभावपत्थनाय^१ सद्धि उप्पन्न-वितक्को^२ । यो तत्थ गेहसितो ति यो तस्मिं 'मा मं परे अवजानिस्सु' ति ५ उप्पन्ने चित्ते पञ्चकामगुणसङ्घातगेहनिस्सितो हुत्वा उप्पन्नवितक्को । सेसं सब्बत्थ पाकटमेवा ति ।

एकनिर्देशवर्णना

दुकनिर्देशवर्णना

४९. दुकेसु कोधनिर्देशादयो हेट्ठा वुत्तनयेनेव वेदितब्बा । हेट्ठा अनागतेसु पन उपनाहनिर्देशादीसु पुब्बकालं कोधं उपनय्हेती ति अपरकालकोधो उपनाहो नाम । उपनय्हेत्ताकारो उपनय्हेत्ता । उपनय्हेत्तस्स भावो 10 R. 492 उपनय्हेत्तत्तं । अट्टपना ति पठमुप्पन्नस्स अनन्तरट्टपना मरियादट्टपना वा । ठपना ति पकतिठपना । सण्ठपना ति सब्बतोभागेन पुनप्पुनं आघातट्टपना । अनुसंसन्दना ति पठमुप्पन्नेन कोधेन सद्धि अन्तरं अदस्सेत्वा एकीभावकरणं^३ । अनुप्पबन्धना ति पुरिमेन सद्धि पच्छिमस्स घटना । दब्धीकम्मं ति थिरकरणं । अयं वुच्चती ति अयं उपनद्धनलक्खणो वेरं अप्पटिनिस्सज्जनरसो 15 उपनाहो ति वुच्चति ; येन समन्नागतो पुग्गलो वेरं निस्सज्जितुं न सक्कोति ; 'एवं नाम मं एस वतुं अननुच्छविको' ति अपरापरं अनुबन्धति ; आदित्त-पूतिअलातं विय जलतेव ; धोवियमानं अच्छवम्मं विय, वसातेलमक्खित-पिलोतिका^४ विय च न परिसुज्झति । B. 474

५०. मक्खनभाववसेन मक्खो ; परगुणमक्खनाय पवतेन्तो पि 20 अत्तनो कारणं, गूथपहरणकं गूथो विय, पठमतरं मक्खेती ति अत्थो । ततो परा द्वे आकारभावनिर्देशा । निट्ठुरभावो निट्ठुरियं ; 'तं निस्साय

१. हेठेत्वा-रो० । २. अनवज्जत्ति-रो० । ३. उप्पजन-सु० । ४. एकीभावकरणा-म० । ५. पक्खित्त-स्या०, सु० ।

एतकम्पि नत्थी' ति खेळपातनं^१ ति अत्थो । निटुरियकम्मं ति निटुरिय-
करणं । गहट्ठो वा हि गहट्ठं, भिक्खु वा भिक्खुं निस्साय वसन्तो अप्पमत-
केनेव कुञ्जित्वा 'तं निस्साय एतकम्पि नत्थी' ति खेळं पातेत्वा पादेन
मद्दन्तो विय निटुरियं नाम करोति । तस्स तं कम्मं निटुरियकम्मं ति
६ वुच्चति । लक्खणादितो पनेस परगुणमक्खनलक्खणो मक्खो, तेसं विनासन-
रसो, परेन सुकतानं किरियानं अवच्छादनपच्चुपट्टानो ।

पलासती^२ ति पलासो ; परस्स गुणे दस्सेत्वा^३ अत्तनो गुणेहि समं
करोती ति अत्थो । पलासस्स आयना पलासायना । पलासो च सो
अत्तनो जयाहरणतो आहारो चा ति पलासाहारो । विवादट्ठानं ति
१० विवादकारणं । युगग्गाहो ति समधुरग्गहणं । अप्पटिनिस्सग्गो ति
अत्तना गहितस्स अप्पटिनिस्सज्जनं । लक्खणादितो पनेस युगग्गाहलक्खणो
पलासो, परगुणेहि अत्तनो गुणानं समकरणरसो, परेसं गुणप्पमाणेन उपट्टान-
पच्चुपट्टानो । पलासो हि पुग्गलो दुतियस्स धुरं न देति, समं पसारेत्वा
तिट्ठति, साकच्छमण्डले अञ्जेन भिक्खुना बहूभु सुत्तेसु च कारणेसु च
१५ आभतेसु पि 'तव च मम च वादे किं नाम नानाकरणं ? ननु मज्झे भिन्न-
सुवण्णं विय एकसदिसमेव अम्हाकं वचनं' ? ति^४ वदति । इस्सामच्छरिय-
निदेसा वुत्तत्था एव ।

५२. मायानिदेसे वाचं भासती ति जानं एव 'पण्णात्ति वीतिकमन्ता
भिक्खू भारियं करोन्ति, अम्हाकं पन वीतिकमट्टानं नाम नत्थो' ति उपसन्तो
२० विय भासति । कायेन परक्कमती ति 'मया कतं इदं पापकम्मं मा केचि
जानिंमू' ति कायेन वत्तं करोति । विज्जमानदोसपटिच्छादनतो चक्खु-
मोहनमाया विया ति माया । मायाविनो भावो मायाविता । कत्वा पापं पुन
पटिच्छादनतो अतिच्च आसरन्ति एताय सत्ता ति अच्चासरा । कायवाचा-
किरिया^५ हि अञ्जथा दस्सनतो वञ्चेती ति वञ्चना । एताय सत्ता निक-
२५ रोन्ती^६ ति निकति ; मिच्छाकरोन्ती ति अत्थो । 'नाहं एवं करोमी' ति
पापानं विक्खिपनतो विक्किरणा । 'नाहं एवं करोमी' ति परिवज्जनतो

१. खेळ-सो० । २. पलासती-म०, रो० । ३. दस्सित्वा-स्या०, म० । ४. ति समं
पसारेत्वा-स्या० । ५. ०क्रिया-म० । ६. निकर्ति करोन्ती-स्या० ।

परिहरणा । कायादीहि संवरणतो गुहना^१ । सब्बतोभागेन गुहना
परिगुहना । तिणपण्णेहि विय गूथं कायवचीकम्मेहि पापं छादेती ति
छादना । सब्बतोभागेन छादना पटिच्छादना । न उत्तानं कत्वा दस्सेती
ति अनुत्तानीकम्म^२ । न पाकटं कत्वा दस्सेती ति अनाविकम्म^३ । सुट्ठु
छादना वोच्छादना । कतपटिच्छादनवसेन पुन पि पापस्स करणतो 5
पापकिरिया । अयं वुच्चती ति अयं कतपटिच्छादनलक्खणा माया नाम
वुच्चति ; याय समन्नागतो पुगलो भस्मापटिच्छन्नो विय अङ्गारो, उदकपटि-
च्छन्नो विय खाणु, पिलोतिकापरिवेठितं^४ विय च सत्थं होति ।

साठेय्यनिर्देसे सठो ति असन्तगुणपरिदीपनतो न सम्मा भासिता ।
सब्बतोभागेन सठो परिसठो । यं तत्था ति यं तस्मि पुगले । सठं ति 10
असन्तगुणदीपनं केराटियं । सठता ति सठाकारो । ककरता ति पदुम-
नाळस्स विय अपरामसनक्खमो खरफरुसभावो । ककरियं ति पि तस्सेव
वेवचनं । परिकखत्तता पारिकखत्तियं ति पदद्वयेन निखणित्वा ठपितं विय
दब्बहेकेराटियं वुत्तं । इदं वुच्चती ति इदं अत्तनो अविज्जमानगुणप्पकासन-
लक्खणं साठेय्यं नाम वुच्चति^५ ; येन समन्नागतस्स पुगलस्स कुच्छिं वा पिट्ठि 15
वा जानितुं न सक्का ।

वामेन सूकरो होति, दक्खिणेन अजामिगो ।

सरेन नेलको^६ होति, विसाणेन जरग्गवो ति ॥

एवं वुत्तयक्खसूकरसदिसो होति । अविज्जादिनिर्देसा वुत्तत्था एव ।

६०. अनज्जवनिर्देसे अनज्जवो^७ ति अनुजुताकारो । अनज्जवभावो 20
अनज्जवता^८ । जिम्हता ति चन्दवद्धता । वद्धता ति गोमुत्तवद्धता ।
कुटिलता ति नङ्गलकोटिवद्धता । सब्बेहि पि इमेहि पदेहि कायवचीचित्त-
वद्धता व कथिता ।

अमद्वनिर्देसे न सुदुभावो अमुदुता । अमद्ववाकारो अमद्वता ।
कक्खलभावो कक्खलियं । मद्वकरस्स सिनेहस्स अभावतो फरुसभावो 25

१. गूहना-म० । २. अनुत्तावी०-सु० । ३. अनावीकम्म-सो० । ४. पिलोतिका-
परिवेठितं-म० ; पिलोतिकापरिवेठितं-रो० । ५. सु० पोत्थके नत्थि । ६. एलको-सी०, स्या० ।
७. अनुज्जति-म० । ८. अनाज्जवो-स्या० । ९. अनज्जवं-सु० ; अनाज्जवता-स्या० ।

B. 476

फारुसियं । अनीचवुत्तिताय उजुक्मेव ठितचित्तभावो उजुचित्तता । पुन अमुदुतागहणं तस्सा विसेसनत्थं 'अमुदुतासङ्घाता उजुचित्तता, न अज्जवसङ्घाता^१ उजुचित्तता' ति ।

अक्खन्तिनिद्देसादयो खन्तिनिद्देसादिपटिपक्खतो वेदितब्बा ।

R. 495

- 5 ६६. संयोजननिद्देसे अज्झत्तं ति कामभवो । बहिद्धा ति रूपारूपभवो । किञ्चापि हि सत्ता कामभवे अप्पं कालं वसन्ति कप्पस्स चतुत्थमेव कोट्टासं, इतरेसु तीसु कोट्टासेसु कामभवो सुज्जो होति तुच्छो, रूपारूपभवे बहु^२ कालं^३ वसन्ति, तथापि तेसं यस्मा कामभवे चुत्तिपटि-
सन्धियो बहुका होन्ति, अप्पा रूपारूपभवेसु, यत्थ च चुत्तिपटिसन्धियो
10 बहुका तत्थ आलयो पि पत्थना पि अभिलासो पि बहु होति, यत्थ अप्पा तत्थ अप्पो, तस्मा कामभवो अज्झत्तं नाम जातो, रूपारूपभवा बहिद्धा नाम । इति अज्झत्तसङ्घाते कामभवे बन्धनं अज्झत्तसंयोजनं नाम, बहिद्धासङ्घातेसु रूपारूपभवेसु बन्धनं बहिद्धासंयोजनं नाम । तत्थ एकेकं पञ्चपञ्चविधं होति । तेन वुत्तं "पञ्चोरम्भागियानि पञ्चद्वम्भागियानी" ति ।
15 तत्रायं वचनत्थो—ओरं वुच्चति कामधातु, तत्थ उप्पत्तिनिष्फादनतो^३ ओरं भजन्ती ति ओरम्भागियानि । उद्धं वुच्चति रूपारूपधातु, तत्थ उप्पत्ति निष्फादनतो तं उद्धं भजन्ती ति उद्धम्भागियानी ति ।

दुकनिद्देसवण्णना

तिकनिद्देसवण्णना

६७. तिकनिद्देसे तीहि अकुसलमूलेहि वट्टमूलसमुदाचारो^४ कथितो । अकुसलवितक्कादीसु वितक्कनवसेन वितक्को, सज्जाननवसेन सज्जा, सभावट्टेन
20 धातू ति वेदितब्बा । दुच्चरितनिद्देसे पठमनयो कम्मपथवसेन विभत्तो, दुत्तियो सब्बसङ्गाहिककम्मवसेन, तत्तियो निब्बत्तितचेतनावसेनेव ।

७२. आसवनिद्देसे सुत्तन्तपरियायेन तयो व आसवा कथिता ।

१. आज्जवसङ्घाता-स्या० । २-२. बहुकालं-स्या० । ३. उप्पत्ति०-स्या०, म० ।
४. तिवट्ट०-स्या० ।

७७. एसनानिर्देशे सङ्क्षेपतो तत्थ कतमा कामेसना ति आदिना नयेन वुत्तो कामगवेसनरागो कामेसना । यो भवेसु भवच्छन्दो ति आदिना नयेन वुत्तो भवगवेसनरागो भवेसना । सस्सतो लोको ति आदिना नयेन वुत्ता दिट्ठिगतिकसम्मत्तस्स ब्रह्मचरियस्स गवेसनादिट्ठि ब्रह्मचरियेसना ति वेदितब्बा । यस्मा च न केवलं रागदिट्ठियो एव एसना, तदेकट्ठं पन 5 कम्मम्पि एसना येव, तस्मा तं दस्सेतुं दुतियनयो विभत्तो । तत्थ तदेकट्ठं ति सम्पयुत्तेकट्ठं वेदितब्बं । तत्थ कामरागेकट्ठं कामावचरसत्तानमेव पवत्तति^१; भवरागेकट्ठं पन महाब्रह्मानं । समापत्तितो वुट्ठाय चङ्क-मन्तानं भानज्झानं अस्सादनकाले अकुसलं कायकम्मं होति, 'अहो सुखं अहो सुखं' ति वाचं भिन्दित्वा अस्सादनकाले वचीकम्मं, कायज्झवाचज्झानि 10 अचोपेत्वा मनसा व अस्सादनकाले मनोकम्मं । अन्तग्गाहिकदिट्ठिवसेन सब्बेसम्पि दिट्ठिगतिकानं चङ्कमनादिवसेन तानि होन्ति येव ।

७९. विधानिर्देशे "कथं विधं सीलवन्तं वदन्ति, कथं विधं पञ्ज-वन्तं वदन्ती" [सं० १.५०] ति आदीसु आकारसण्ठानं विधा नाम । "एकविधेन आणवत्थू" [वि० ३६६] ति आदीसु कोट्ठासो । "विधासु 15 न विकम्पती" [खु० २.३७४] ति आदीसु मानो । इधा पि मानो व विधा नाम । सो हि सेय्यादिवसेन विदहनतो विधा ति वुच्चति । ठपनट्ठेन^२ वा विधा । तस्मा 'सेय्यो अहं' ति एवं उप्पन्ना मानविधा मान-ठपना सेय्योहमस्मी ति विधा ति वेदितब्बा । सेसपदद्वयेसु पि एसेव नयो ।

८०. भयनिर्देशे जातिं पटिच्च भयं ति जातिपच्चया उप्पन्नभयं । 20 भयानकं ति आकारनिर्देशो । छम्भितत्तं ति भयवसेन गत्तचलनं । लोमहंसो ति लोमानं हंसनं, उद्धग्गभावो । इमिना पदद्वयेन किञ्चित्तो भयं दस्सेत्वा पुन चेतसो उत्रासो ति सभावतो दस्सितं ।

८१. तमनिर्देशे विचिकिच्छासीसेन अविज्जा कथिता । "तमन्धकारो सम्मोहो, अविज्जोघो महब्भयो" ति वचनतो हि अविज्जा तमो नाम । 25 तिण्णं पन अद्धानं वसेन देसनासुखताय विचिकिच्छासीसेन देसना कता ।

तत्थ 'किन्नु खो अहं अतीते खत्तियो अहोसि उदाहु ब्राह्मणो वेस्सो सुदो काळो ओदातो रस्सो दीघो' ति कङ्खन्तो अतीतं अद्धानं आरब्भ कङ्खति नाम । 'किन्नु खो अहं अनागते खत्तियो भविस्सामि उदाहु ब्राह्मणो वेस्सो.....पे०.....दीघो' ति कङ्खन्तो अनागतं अद्धानं आरब्भ कङ्खति 5 नाम । 'किन्नु खो अहं एतरहि खत्तियो उदाहु ब्राह्मणो वेस्सो सुदो ; किं वा अहं रूपं उदाहु वेदना सञ्जा सङ्खारा विञ्जाणं' ति कङ्खन्तो पच्चुप्पन्नं अद्धानं आरब्भ कङ्खति नाम ।

R. 497

10

तत्थ किञ्चापि खत्तियो वा अत्तनो खत्तियभावं, ब्राह्मणो वा ब्राह्मण-
भावं, वेस्सो वा वेस्सभावं, सुदो वा सुदभावं अजाननको नाम नत्थि,
जीवलद्धिको^१ पन सत्तो^२ खत्तियजीवादीनं वण्णादिभेदं सुत्वा 'कीदिसो नु खो
अम्हाकं अब्भन्तरे जीवो—किन्नु खो नीलको उदाहु पीतको लोहितको
ओदातो चतुरंसो छळंसो अट्ठंसो' ति कङ्खन्तो एवं कङ्खति नाम ।

८२. तित्थायतनानी ति तित्थभूतानि आयतनानि, तित्थियानं वा
आयतनानि । तत्थ तित्थं नाम द्वासट्ठि^३ दिट्ठियो । तित्थिया नाम येसं
15 ता दिट्ठियो रुच्चन्ति खमन्ति । आयतनत्थो हेट्ठा वुत्तो येव । तत्थ यस्मा
सब्बे पि दिट्ठिगतिका सञ्जायमाना इमेसु येव तीसु ठानेसु सञ्जायन्ति,
समोसरमाना पि एतेसु येव समोसरन्ति सन्नपतन्ति, दिट्ठिगतिकभावे च तेसं
एतानि येव कारणानि, तस्मा तित्थानि च तानि सञ्जातानी ति आदिना
अत्थेन आयतनानि चा ति तित्थायतनानि ; तेनेवत्थेन तित्थियानं आयतनानी
20 ति पि तित्थायतनानि । पुरिसपुग्गलो ति सत्तो । कामञ्च पुरिसो ति
पि पुग्गलो ति पि वुत्ते सत्तो येव वुत्तो होति, अयं पन सम्मुतिकथा नाम
यो यथा जानाति तस्स तथा वुच्चति । पटिसंवेदेती ति अत्तनो सन्ताने
उप्पन्नं जानाति, पटिसंविदितं करोति अनुभवति वा । पुब्बे कतहेतू ति
पुब्बे कतकारणा, पुब्बे कतकम्मपच्चयेनेव पटिसंवेदेती ति अत्थो । अयं
25 निगण्ठसमयो । एवंवादिनो पन ते कम्मवेदनञ्च किरियवेदनञ्च पटिक्खि-
पित्वा एकं विपाकवेदनमेव सम्पटिच्छन्ति । पित्तसमुद्धानादीसु च

१. जीवलद्धिका-सु० । २. सब्बो-स्या० ; सत्ता-सु० । ३. द्वासट्ठी-स्या० ।

[मनि० १०] अट्टसु आबाधेसु सत्त पटिक्खपित्वा अट्टमं येव सम्पटिच्छन्ति, दिट्ठधम्मवेदनीयादीसु च तीसु कम्मेसु द्वे पटिक्खपित्वा एकं अपरापरिय-वेदनीयमेव सम्पटिच्छन्ति, कुसलाकुसलविपाककिरियसङ्घातासु च चतुसु चेतनासु विपाकचेतनं^१ येव सम्पटिच्छन्ति ।

इस्सरनिम्मानहेतु^२ ति इस्सरनिम्मानकारणा ; ब्रह्मना वा पजापतिना^३ वा इस्सरेन निम्मितत्ता पटिसंवेदेती ति अत्थो । अयं ब्राह्मणसमयो । अयं हि नेसं अधिप्पायो—इमा तिस्सो वेदना पच्चुप्पन्ने अत्तना कतमूलकेन वा आणत्तिमूलकेन वा पुब्बे कतेन वा अहेतुअप्पच्चया वा पटिसंवेदेतुं नाम न सक्का ; इस्सरनिम्मानकारणा एव पन इमा पटिसंवेदेती ति ।

एवं वादिनो पनेते हेट्ठा वुत्तेसु अट्टसु आबाधेसु एकम्पि असम्पटिच्छित्वा^४ सव्वं^५ पटिबाहन्ति । तथा दिट्ठधम्मवेदनीयादीसु पि सव्वकोट्ठासेसु एकम्पि असम्पटिच्छित्वा सव्वे पटिबाहन्ति ।

अहेतु अप्पच्चया ति हेतुश्च पच्चयश्च विना अकारणेनेव पटिसंवेदेती ति अत्थो । अयं आजीवकसमयो । एवं वादिनो एते पि हेट्ठा वुत्तेसु कारणेसु च व्याधोसु च एकम्पि असम्पटिच्छित्वा सव्वं पटिक्खपन्ति ।

८३. किञ्चना ति पल्लिबोधा । रागो किञ्चनं ति रागो उप्पज्जमानो सत्ते बन्धति पल्लिबुद्धेति^६, तस्मा किञ्चनं ति वुच्चति । दोसमोहेसु पि एसेव नयो ।

८४. अङ्गणानी ति “उदङ्गणे तत्थ पपं अविन्दुं” [जा० १.३] ति आगतट्ठाने भूमिप्पदेसो अङ्गणं । “तस्सेव रजस्स वा अङ्गणस्स वा पहाणाय वायमती” [मं० १.१३६; अं० ४.१७२] ति आगतट्ठाने यं किञ्चित्तिणं^७ वा पङ्को वा । “साङ्गणो^८ व समानो” [मं० १.३३] ति आगतट्ठाने नानप्पकारो तिब्वकिलेसो । इधा पि तदेव किलेसङ्गणं अधिप्पेतं । तेनेव रागो अङ्गणं ति आदिमाह ।

१. ०चेतना-सी० । २. इस्सरनिम्माणहेतु-सी० । ३. सव्वे-सी० । ४. पलि-बुद्धेति-म०; पलिबुद्धति-रो० । ५. मलं-सी० । ६. अङ्गणो-मु० ।

८५. मलानी ति मलिनभावकरणानि^१ । रागो मलं ति रागो
उप्पज्जमानो चित्तं मलिनं करोति, मलं गाहापेति, तस्मा मलं ति वुच्चति ।
इतरेसु पि द्वीसु एसेव नयो ।

B. 480

८६-८७. विसमनिद्देसे यस्मा रागादीसु चेव कायदुच्चरितादीसु च
५ सत्ता पक्खलन्ति, पक्खलिता च पन सासनतो पि सुगतितो पि पतन्ति,
तस्मा पक्खलनपातहेतुतो रागो विसमं ति आदि वुत्तं ।

८८. अग्गी ति अनुदहनट्टेन अग्गि । रागग्गी ति रागो उप्पज्ज-
मानो सत्ते अनुदहति भापेति, तस्मा अग्गी ति वुच्चति । दोसमोहेसु पि
एसेव नयो । तत्थ वत्थूनि—एका किर^२ दहरभिक्षुनी चित्तलपब्बतविहारे
१० उपोसथागारं गन्त्वा द्वारपालकरूपं ओलोकियमाना^३ ठिता । अथस्सा
अन्तो रागो उप्पन्नो । सा तेनेव भायित्वा कालमकासि । भिक्षुनियो
गच्छमाना 'अयं दहरा ठिता, पक्कोसथ नं' ति आहंसु । एका गन्त्वा
'कस्मा ठितासी' ति हत्थे गण्हि । हत्थेन^४ गहितमत्ता परिवत्तित्वा
पतिता । इदं ताव रागस्स अनुदहनताय^५ वत्थु । दोसस्स पन अनुदहनताय
१५ मनोपदोसिका देवा दट्ठब्बा । मोहस्स अनुदहनताय खिड्ढापदोसिका देवा
दट्ठब्बा । मोहनवसेन हि तेसं सतिसम्मोसो होति । तस्मा खिड्ढावसेन
आहारकालं अतिवत्तेत्वा^६ कालं करोन्ति ।

B. 499

८९-९०. कसावा ति कसटा निरोजा । रागादीसु च कायदुच्चरिता-
दीसु च एकम्पि पणीतं ओजवन्तं नत्थि, तस्मा रागो कसावो
२० ति आदि वुत्तं ।

९१. अस्साददिट्ठी ति अस्सादसम्पयुत्ता दिट्ठि । नत्थि कामेसु
दोसो ति किलेसकामेन वत्थुकामपटिसेवनदोसो नत्थी ति वदति । पातव्यतं
ति पातव्यभावं^७ परिभुञ्जनं अज्झोहरणं । एवंवादी हि सो वत्थुकामेसु
किलेसकामं पिवन्तो विय अज्झोहरन्तो विय परिभुञ्जति ।

१. मलीन०-स्या०, सु० । २. सी०, स्या० पोत्थकेसु नत्थि । ३. ओलोकियमाना-म०,
रो० । ४. स्या०, म० पोत्थकेसु नत्थि । ५. अनुदहनाय-सो०, स्या० । ६. अतिवत्तित्वा-
म० । ७. पातव्यभावं-म० ।

९२-९३. अत्तानुदिट्ठी ति अत्तानं अनुगता दिट्ठि । मिच्छादिट्ठी ति लामका दिट्ठि । इदानीं यस्मा एत्थ पठमा सस्सतदिट्ठि होति, दुतिया सक्कायदिट्ठि, ततिया उच्छेददिट्ठि, तस्मा तमत्थं दस्सेतुं सस्सतदिट्ठि अस्साद-दिट्ठी ति आदिमाह ।

९४-९६. अरतिनिर्देशो च विहेसानिर्देशो च वुत्तत्थो येव । अध- 5
मस्स चरिया अधम्मचरिया, अधम्मकरणं ति अत्थो । विसमा चरिया, विसमस्स वा कम्मस्स चरिया ति विसमचरिया । दोवचस्सता-पापमित्ता निर्देशा वुत्तत्था येव । पुथुनिमित्तारम्मणेषु पवत्तितो नानत्तेसु सज्जा नानत्तसज्जा । यस्मा वा अज्जा व कामसज्जा, अज्जा व्यापादादिसज्जा, तस्मा नानत्ता सज्जा ति पि नानत्तसज्जा । कोसज्जपमादनिर्देशेषु पञ्चसु 10 B. 481
कामगुणेषु विस्सट्ठचित्तस्स कुसलधम्मभावनाय अननुयोगवसेन लीनवृत्तिता कोसज्जं, पमज्जनवसेन पमत्तभावो पमादो ति वेदितव्वो । असन्नुद्धितादि-निर्देशा वुत्तत्था येव ।

१०९. अनादरियनिर्देशे ओवादस्स अनादियनवसेन अनादरभावो अनादरियं । अनादरियनाकारो अनादरता । सगरुवासं अवसनट्ठेन 15
अगारवभावो अगारवता । सजेट्ठकवासं अवसनट्ठेन अप्पत्तिस्सवता । अनदा ति अनादियना । अनदायना ति अनादियनाकारो । अनदाय अयितस्स भावो अनदायितत्तं । असीलस्स^१ भावो^१ असीलयं । अचिच्चीकारो ति गरुचित्तीकारस्स अकरणं ।

११२. अस्सद्धभावो अस्सद्धियं । असद्वहनाकारो असद्वहना । ओकप्पेत्वा 20
अनुपविसित्वा अगहणं अनोकप्पना । अप्पसीदनट्ठेन अनभिप्पसादो ।

११३. अवदञ्जुता ति थद्धमच्छरियवसेन 'देहि, करोही' ति वचनस्स अजानना^२ ।

११८-११९. बुद्धा च सावका चा ति एत्थ बुद्धगहणेन पच्चेकबुद्धा 25
पि गहिता व । असमेतुकामता^३ ति तेसं समीपं अगन्तुकामता । सद्धम्मं

R. 500

१-१. असोलभावो-मु० । २ अजानता-म० । ३. असमेतुकम्यता-म० ।

असोतुकामता^१ ति सत्तत्तिस बोधिपक्खियधम्मा सद्धम्मो नाम, तं असुणितु-
कामता । अनुग्गहेतुकामता ति न उग्गहेतुकामता ।

१२०. उपारम्भचित्ता ति उपारम्भचित्तभावो । यस्मा पन सो
अत्थतो उपारम्भो व होति, तस्मा तं दस्सेतुं तत्थ कतमो उपारम्भो ति आदि
वृत्तं । तत्थ उपारम्भनवसेन उपारम्भो । पुनप्पुनं उपारम्भो अनुपारम्भो^२
उपारम्भनाकारो उपारम्भना । पुनप्पुनं उपारम्भना अनुपारम्भना ।
अनुपारम्भितस्सभावो अनुपारम्भितत्तं । उज्जा ति हेट्ठा कत्वा जानना ।
अवज्जा ति अवजानना । परिभवनं परिभवो । रन्धस्स गवेसिता
रन्धगवेसिता । रन्धं वा गवेसती ति रन्धगवेसी, तस्स भावो रन्धगवेसिता ।
अयं वुच्चती ति अयं परवज्जानुपस्सनलक्खणो उपारम्भो नाम वुच्चति, येन
समन्नागतो पुग्गलो, यथा नाम तुन्नकारो साटकं पसारेत्वा छिद्मेव ओलोकेति,
एवमेव परस्स सब्बे पि गुणे मक्खेत्वा अगुणेषु येव पतिट्ठाति ।

१२४. अयोनिसो मनसिकारो ति अनुपायमनसिकारो । अनिच्चे
निच्चं ति अनिच्चे येव वत्थुस्मि 'इदं निच्चं' ति एवं पवत्तो । दुक्खे सुखं
ति आदीसु पि एसेव नयो । सच्चविप्पटिकूलेन चा^३ ति चतुन्नं सच्चानं
अननुलोमवसेन । चित्तस्स आवट्टना ति आदीनि सब्बानि पि आवज्जनस्सेव
वेवचनानेव । आवज्जनञ्जिह भवज्जचित्तं आवट्टेती ति चित्तस्स आवट्टना ।
अनुअनुआवट्टेती ति अन्वावट्टना^४ । आभुजती ति आभोगो । भवज्जा-
रम्मणतो अज्जं आरम्मणं समन्नाहरती ति समन्नाहारो । तदेवारम्मणं
अत्तानं अनुबन्धित्वा उप्पज्जमाने मनसिकरोती ति मनसिकारो । करोती
ति ठपेति । अयं वुच्चती ति अयं अनुपायमनसिकारो उप्पथमनसिकार-
लक्खणो अयोनिसोमनसिकारो नाम^५ वुच्चति । तस्स वसेन पुग्गलो
दुक्खादीनि सच्चानि याथावतो आवज्जितुं न सक्कोति ।

१२५. कुम्मग्गसेवनानिद्देसे यं कुम्मग्गं सेवतो सेवना कुम्मग्गसेवना ति
वुच्चति, तं दस्सेतुं तत्थ कतमो कुम्मग्गो ति दुतियपुच्छा कता । सेसं
सब्बत्थ उत्तानमेवा ति ।

तिकनिद्देसवण्णना

१. असोतुकम्पता-म० । २. अनुपारम्भो-स्या०, रो० । ३. वा-स्या०, म० ।
४. अनावट्टना-म० । ५. स्या० पोत्थके नत्थि ।

चतुर्वक्त्रनिर्देशवर्णना

१३७. चतुर्वक्त्रनिर्देशे तद्गुणपादेसु चीवरहेतूति 'कथं मनापं चीवरं लभिस्सामी' ति चीवरकारणा उपपज्जति । इति भवाभवहेतूति एत्थ इतीति निदस्सनत्थे निपातो; यथा चीवरादिहेतु एवं भवाभवहेतूति पि अत्थो । भवाभवोति चेत्थ पणीतपणीततरानि तेलमधुफाणितादीनि अधिपेतानि । इमेसं पन चतुर्वक्त्रं तद्गुणपादानं पहात्तथाय पटिपाटिया व ५ चत्तारो अरियवंसा देसिता ति वेदितव्वा ।

१३८. अगतिगमनेसु छन्दागतिं गच्छतीति छन्देन पेमेन अगतिं गच्छति, अकत्तब्बं करोति । परपदेसु पि एसेव नयो । तत्थ यो 'अयं मे मित्तो वा सन्दिट्ठो वा सम्भत्तो वा जातको वा लब्धं^३ वा पन मे देती' ति छन्दवसेन अस्सामिकं सामिकं करोति—अयं छन्दागतिं गच्छति नाम । १० यो 'अयं मे वेरो' ति पकतिवेरवसेन वा तद्गुणपुण्यपन्नकोधवसेन वा सामिकं अस्सामिकं करोति—अयं दोसागतिं गच्छति नाम । यो पन मन्दत्ता मोमूहत्ता यं वा तं वा वत्ता अस्सामिकं सामिकं करोति—अयं मोहागतिं गच्छति नाम । यो पन 'अयं राजवल्लभो वा विसमनिस्सितो वा अनत्थम्पि मे करेय्या' ति भीतो अस्सामिकं सामिकं करोति—अयं भयागतिं गच्छति १५ नाम । यो वा पन भजनीयट्ठाने^३ किञ्चि भाजेन्तो 'अयं मे मित्तो वा सन्दिट्ठो वा सम्भत्तो वा' ति पेमेवसेन अतिरेकं देति, 'अयं मे वेरो' ति दोसवसेन ऊनकं^४ देति, मोमूहत्ता दिन्नादिन्नं अजानमानो कस्सचि ऊनकं कस्सचि अधिकं देति, 'अयं इमस्मि अदीयमाने मय्हं अनत्थम्पि करेय्या' ति भीतो कस्सचि अतिरेकं देति, सो चतुर्विधो पि यथानुक्रमेण छन्दागति- २० आदीनि गच्छति नाम । अरिया एताय न गच्छन्तीति अगति, अनरिया इमिना अगतिं गच्छन्तीति अगतिगमनं । इमं द्वयं चतुर्वक्त्रम्पि साधारणवसेन वुत्तं । छन्देन गमनं छन्दगमनं । इदं दोसादीनं असाधारणवसेन वुत्तं । सपक्खरागञ्च परपक्खदोसञ्च पुरक्खत्वा^५ असमग्गभावेन गमनं

B. 483

१. तत्थ—सी० । २. लब्धं—सी०, रो०; लब्धं—म० । ३. भाजियट्ठाने—म० ।

४. ओनकं—स्या० । ५. पुरक्खत्वा—स्या०; पुरेक्खत्वा—सु० ।

वगगमनं । इदं छन्ददोससाधारणवसेन वृत्तं । वारिनो विय यथा निन्नं गमनं ति वारिगमनं । इदं चतुन्नम्पि साधारणवसेन वृत्तं ।

R. 502

१३९. विपरियासेसु^१ अनिच्चादीनि वत्थूनि निच्चं ति आदिना नयेन विपरीततो एसन्ती ति विपरियासा, सञ्जाय विपरियासो सञ्जाविपरियासो ।
 ५ इतरेसु पि द्वीसु एसेव नयो । एवमेते चतुन्नं वत्थूनं^३ वसेन चत्तारो, येसु वत्थूसु सञ्जादीनं वसेन द्वादस होन्ति । तेसु अट्ट सोतापत्तिमग्गेन पहीयन्ति । अमुभे सुभं ति सञ्जाचित्तविपल्लासा सकदागामिमग्गेन तनुका होन्ति, अनागामिमग्गेन पहीयन्ति । दुक्खे सुखं ति सञ्जाचित्त-विपल्लासा अरहत्तमग्गेन पहीयन्ती ति वेदितब्बा ।

B. 484 10

१४१. अनरियवोहारेसु अनरियवोहारा ति अनरियानं लामकानं वोहारा । दिट्ठवादिता ति 'दिट्ठं मया' ति एवं वादिता । एत्थ च तं तं समुट्ठापितचेतनावसेन अत्थो वेदितब्बो । सह सद्देन चेतना कथिता ति पि वुत्तमेव । दुतियचतुक्के पि एसेव नयो । अरियो हि अदिस्वा वा 'दिट्ठं मया' ति दिस्वा वा 'न दिट्ठं मया' ति वत्ता नाम नत्थि ; अनरियो व एवं
 १५ वदति । तस्मा एवं वदन्तस्स एता सह सद्देन अट्ट चेतना अनरियवोहारा ति वेदितब्बा ।

१४२-१४३. दुच्चरितेसु पठमचतुक्कं वेरचेतनावसेन वृत्तं, दुतियं वचीदुच्चरितवसेन ।

१४४-१४५. भयेसु पठमचतुक्के जाति पटिच्च उप्पन्नं भयं जातिभयं ।
 २० सेसेसु पि एसेव नयो । दुतियचतुक्के राजतो उप्पन्नं भयं राजभयं । सेसेसु पि एसेव नयो ।

१४६. ततियचतुक्के चत्तारि भयानी ति महासमुद्दे उदकं ओरोहन्तस्स वुत्तभयानि । महासमुद्दे किर महिन्दवीचि नाम सट्ठि योजनानि^३ उग्गच्छति । गङ्गावीचि नाम पण्णास । रोहणवीचि नाम चत्तालीस^४ योजनानि
 २५ उग्गच्छति । एवरूपा ऊमियो पटिच्च उप्पन्नं भयं ऊमिभयं नाम । कुम्भीलतो^५

१. विपरियेसेसु-सी० । २. सु० पोत्थके नत्थि । ३. सट्ठी योजनानि-स्या० ।
 ४. चत्तालीस०-म० । ५. कुम्भीलतो-स्या०, सु० ।

उपपन्नं भयं कुम्भीलभयं । उदकावटृतो भयं आवट्टभयं । सुसुका वुचति चण्डमच्छो ; ततो भयं सुसुकाभयं ।

१४७. चतुत्थचतुक्के अत्तानुवादभयं ति पापकम्मिनो अत्तानं अनुवदन्तस्स उपपज्जनकभयं । परानुवादभयं ति परस्स अनुवादतो उपपज्जनकभयं । दण्डभयं ति अगारिकस्स^१ रज्जा पवत्तितदण्डं, अनगारिकस्स 5 विनयदण्डकम्म^२ पटिच्च उपपज्जनकभयं । दुग्गतिभयं ति चत्तारो अपाये पटिच्च उपपज्जनकभयं । इति इमेहि चतूहि चतुक्केहि सोळ्ळस महाभयानि नाम कथितानि ।

R. 503

१४८. दिट्ठिचतुक्के तिम्वरुसकदिट्ठि^३ [सं० २.२१] नाम कथिता । तत्थ सयं कतं सुखदुक्खं ति वेदनं अत्ततो समनुपस्सतो वेदनाय एव वेदना 10 कता ति उपपन्ना दिट्ठि । एवञ्च सति तस्सा वेदना पुब्बे पि अत्थिता आपज्जती ति अयं सस्सतदिट्ठि नाम होति । सच्चतो थेततो ति सच्चतो थिरतो । परं कतं ति पच्चुप्पन्नवेदनतो^४ अज्झं वेदनाकारणं वेदनत्तानं समनुपस्सतो 'अज्जाय वेदनाय अयं वेदना कता' ति उपपन्ना दिट्ठि । एवं सति पुरिमाय^५ कारणवेदनाय^६ उच्छेदो आपज्जती ति अयं उच्छेददिट्ठि नाम 15 होति । सयं कतञ्च परं कतञ्चा ति यथा वुत्तेनेव अत्थेन 'उपड्डं सयं कतं, उपड्डं परेन कतं' ति गण्हतो उपपन्ना दिट्ठि—अयं सस्सतुच्छेददिट्ठि नाम । चतुत्था अकारणा येव सुखदुक्खं होतो ति गण्हतो उपपन्ना दिट्ठि । एवं सति अयं अहेतुकदिट्ठि नाम । सेसमेत्थ हेट्ठा वुत्तनयत्ता उत्तानत्थमेवा ति ।

B. 485

चतुक्कनिद्देशवर्णना

पञ्चकनिद्देशवर्णना

१४९-१५३. पञ्चकनिद्देशे यस्मा येसं सक्कायदिट्ठिआदीनि अप्पहीनानि, 20 ते भवग्गे पि निब्बत्ते एतानि आकड्डित्वा कामभवे येव पातेन्ति, तस्मा ओरम्भागियानि संयोजनानी ति वुत्तानि । इति एतानि पञ्च गच्छन्तं न वारेन्ति, गतं पन आनेन्ति । रूपरागादीनि पि पञ्च गच्छन्तं न वारेन्ति,

१. आगारिकस्स-स्या० । २. विनयदण्डं-स्या०, म०, रो० । ३. तिम्वरुसकदिट्ठि-म० । ४. वेदनातो-रो० । ५. पुरिमाय वेदनाय-स्या० । ६. कारक०-स्या० ।

आगन्तुं पन न देन्ति । रागादयो पञ्च लग्नद्वेन सङ्गा, अनुपविट्ठेन पन सङ्गा ति वुत्ता ।

१५४. चेतोखिला^१ ति चित्तस्स थद्धभावा कचवरभावा खाणुकभावा । सत्थरि कङ्कती ति सत्थुसरीरे वा गुणे वा कङ्कति । सरीरे कङ्कमानो
 5 'वर्त्तिसवरलक्खणपतिमण्डितं^२ नाम सरीरं अत्थि नु खो नत्थी' ति कङ्कति । गुणे^३ कङ्कमानो^३ 'अतीतानागतपच्चुप्पन्नजाननसमत्थं सब्बञ्चुतजाणं अत्थि नु खो नत्थी' ति कङ्कति । विचिकिच्छती ति विचिनन्तो किच्छति, दुक्खं आपज्जति, विनिच्छेतुं न सक्कोति । नाधिमुच्चती ति 'एवमेतं' ति अधिमोक्खं न पटिलभति । न सम्पसीदती ति गुणेषु ओतरित्वा निब्विचिकिच्छभावेन
 10 पसीदितुं अनाविलो भवितुं न सक्कोति ।

R. 504

धम्मं ति परियत्तिधम्मं च पटिवेधधम्मं च कङ्कति^४ । परियत्तिधम्मं कङ्कमानो 'तेपिटकं बुद्धवचनं चतुरासीतिधम्मक्खन्धसहस्सानी ति वदन्ति, अत्थि नु खो एतं नत्थी' ति कङ्कति । पटिवेधधम्मं कङ्कमानो
 B. 486 'विपस्सनानिस्सन्दो मग्गो नाम, मग्गनिस्सन्दो फलं नाम, सब्बसङ्खारानं
 15 पटिनिस्सग्गो निब्वानं नामा ति वदन्ति, तं अत्थि नु खो नत्थी ति कङ्कति' ।

सङ्गे कङ्कती ति 'उजुपटिपन्नो ति अदीनं पदानं वसेन एवरूपं पटिपदं पटिपन्ना चत्तारो मग्गट्ठा चत्तारो फलट्ठा ति अट्ठन्नं पुग्गलानं समूहभूतो सङ्गो नाम अत्थि नु खो नत्थी' ति कङ्कति । सिक्खाय कङ्कमानो
 'अधिशीलसिक्खा नाम अधिचित्तसिक्खा नाम अधिपञ्चा सिक्खा नामा ति
 20 वदन्ति, सा अत्थि नु खो नत्थी' ति कङ्कति ।

१५५. चेतसोविनिबन्धा ति चित्तं बन्धित्वा मुट्ठियं कत्वा विय गण्हन्ती ति चेतसोविनिबन्धा । कामे ति वत्थुकामे पि किलेसकामे पि । काये ति अत्तनो काये । रूपे ति बहिद्धा रूपे । यावदत्थं ति यत्तकं इच्छति तत्तकं । उदरावदेहकं ति उदरपूरं । तच्चिह् उदरं अवदेहनतो^५
 25 उदरावदेहकं ति वुच्चति । सेय्यसुखं ति मञ्चपीठसुखं उतुसुखं वा ।

१. चेतोखिला-सी० । २. वर्त्तिस०-म०, स्या० । ३-३. गुणकङ्कमानो-मु० । ४. म० पोत्थके नत्थि । ५. अवदेहकतो-सी० ।

पस्ससुखं^१ ति यथा सम्परिवत्तकं सयन्तस्स दक्खिणपस्सवामपस्सानं सुखं होति, एवं उप्पन्नसुखं । मिद्धसुखं ति निदासुखं । अनुयुत्तो ति युत्तपयुत्तो विहरति । पणिधायी ति पत्थयित्वा । सीलेना ति आदीसु सीलं ति चतुपारिसुद्धिसीलं । वतं ति वतसमादानं । तपो ति तपचरणं । ब्रह्मचरियं ति मेथुनविरति । देवो वा भविस्सामी ति महेसकखदेवो वा भविस्सामि । 5 देवञ्जतरो वा ति अप्पेसकखदेवेषु वा अञ्जतरो ।

१५६-१५७. कुसलधम्मे आवरन्ति निवारेन्ती^२ ति नीवरणानि । माता जीविता वीरोपिता होती ति मनुस्सेनेव सकजजिका मनुस्समाता जीविता वीरोपिता होति । पिता पि मनुस्सपिता व । अरहा पि मनुस्सअरहा व । दुट्ठेन चित्तेना ति वधकचित्तेन ।

R. 505

10

१५८. सञ्जी ति सञ्जासमञ्जी । आरोगो ति निच्चो । इत्थेके अभिवदन्ती ति इत्थं एके अभिवदन्ति, एवमेके अभिवदन्ती ति अत्थो । एत्तावता सोळस सञ्जीवादा कथिता । असञ्जी ति सञ्जाविरहितो । इमिना पदेन अट्ठ असञ्जीवादा कथिता । ततियपदेन अट्ठ नेवसञ्जीनासञ्जीवादा कथिता । सतो वा पन सत्तस्सा ति अथवा पन विज्जमानस्सेव सत्तस्स । 15 उच्छेदं ति उपच्छेदं । विनासं ति अदस्सनं । विभवं ति भवविगमं^३ । सब्बानेतानि अञ्जमञ्जवेवचनानेव । तत्थ द्वे जना उच्छेददिट्ठि गण्हन्ति—लाभी च अलाभी च । तत्थ^४ लाभी अरहतो दिब्बेन चक्खुना चुत्ति दिस्वा उप्पात्ति अपस्सन्तो, यो वा चुत्तिमत्तमेव दट्ठुं सक्कोति न उपपातं, सो उच्छेददिट्ठि गण्हाति । अलाभी 'को परलोकं जानाती' ति कामसुख- 20 गिद्धताय वा 'यथा रुक्खपण्णानि'^५ पतितानि न पुन विरूहन्ति, एवं सत्ता' ति आदिना वितक्केन^६ वा उच्छेदं गण्हाति । इध पन तण्हादिट्ठिनं वसेन तथा च अञ्जथा च विकप्पेत्वा व उप्पन्ना सत्त उच्छेदेवादा कथिता । तेसञ्जिह इदं सङ्गहवचनं । दिट्ठधम्मनिब्बानं वा पनेके ति एत्थ दिट्ठधम्मो ति पच्चकखधम्मो वुच्चति । तत्थ तत्थ पटिलद्धत्तभावस्सेतं अधिवचनं । 25

B. 48

१. फस्ससुखं-सी० । २. नीवारेन्तो-म० । ३. भावविगमं-म० । ४. म० पोत्थके नत्थि । ५. रुक्खतो पण्णानि-म० । ६. तक्केन-रो० ।

दिदुधम्ममे निब्बानं दिदुधम्मनिब्बानं ; इमस्मिं येव अतभावे दुक्खवूपसमं^१ ति अत्थो । इदं पञ्चन्नं दिदुधम्मनिब्बानवादानं सङ्गहवचनं ।

१५९-१६१. वेरा ति वेरचेतना । व्यसना ति विनासा ।
अक्खन्तिया ति अनधिवासनाय^२ । अप्पियो ति दस्सनसवणपटिकूलताय^३
५ न पियायितव्वो । चिन्तेतुम्पि पटिकूलता मनो एतस्मिं न अप्पेती ति
अमनापो । वेरबहुलो ति बहुवेरो । वज्जबहुलो ति बहुदोसो ।

R. 506

१६२. आजीवकभयं ति आजीवं जीवितवृत्ति पटिच्च उप्पन्नं भयं ।
तं अगारिकस्स पि होति अनगारिकस्स पि । तत्थ अगारिकेन ताव
आजीवहेतु बहु^४ अकुसलं कतं होति । अथस्स मरणसमये निरये उपट्ठ-
१० हन्ते भयं उप्पज्जति । अनगारिकेना पि बहु^५ अनेसना कता होन्ति^६ ।
अथस्स मरणकाले निरये उपट्ठहन्ते भयं उप्पज्जति । इदं आजीवकभयं
नाम । असिलोकभयं ति गरहभयं परिससारज्जभयं ति कतपापस्स
पुग्गलस्स सन्निपतितं परिसं उपसङ्कमन्तस्स सारज्जसङ्घातं भयं उप्पज्जति ।
इदं परिससारज्जभयं नाम । इतरद्वयं पाकटमेव ।

१६३. दिदुधम्मनिब्बानवादेसु पञ्चहि कामगुणेही ति मनापियरूपा-
दीहि पञ्चहि कामकोट्टसेहि बन्धनेहि वा । समप्पितो ति सुट्ठु अप्पितो
अल्लिनो^७ हुत्वा । समङ्गीभूतो ति समन्नागतो । परिचारेती ति तेसु
कामगुणेषु यथासुखं इन्द्रियाणि चारेति सञ्चारेति इतोचितो च उपनेति ;
अथ वा पन लळति रमति कीळती ति । एत्थ च दुविधा कामगुणा—
२० मानुस्सका चेव दिब्बा च । मानुस्सका मन्धातुकामगुणसदिसा दट्ठव्वा ; दिब्बा
परनिम्मितवसवत्तिदेवराजस्स कामगुणसदिसा ति । एवरूपे कामे उपगतञ्चिह
ते परमदिदुधम्मनिब्बानप्पतो होती ति वदन्ति । तत्थ परमदिदुधम्मनिब्बानं
ति परमं दिदुधम्मनिब्बानं, उत्तमं ति अत्थो ।

B. 488

दुतियवारे हुत्वा अभावट्ठेन अनिच्चा ; पटिपीळनट्ठेन दुक्खा ; पकति-
२५ जहनट्ठेन विपरिणामधम्मा^८ ति वेदितव्वा । तेसं विपरिणामञ्जथाभावा ति

१. वूपसमनं-स्या० ; दुक्खा वूपसमन्तो-म० । २. अनधिवासना-सु० । ३. पटिकूल-
लताय-रो० । ४. बहु-स्या० । ५. बहु-म० । ६. होति-म० । ७. अल्लिनो-स्या० ।
८. विपरिणाम-सी० ।

तेसं कामानं विपरिणामसङ्घाता अज्झथाभावा । 'यम्पि मे अहोसि तम्पि मे नत्थी' ति वुत्तनयेन उप्पज्जन्ति सोकपरिदेवदुक्खदोमनस्सुपायासा । तत्थ अन्तोनिज्झायनलक्खणो^१ सोको ; तन्निस्सितलालप्पलक्खणो परिदेवो ; कायपटिपीळनलक्खणं दुक्खं ; मनोविघातलक्खणं दोमनस्सं ; विसादलक्खणो^२ उपायासो ।

5

वितक्कितं ति अभिनिरोपनवसेन पवत्तो वितक्को । विचारितं ति अनुमज्जनवसेन पवत्तो विचारो । एतेन एतं ति एतेन वितक्केन च विचारेन^३ च एतं पठमज्झानं ओळारिकं सकण्टकं^४ विय खायति ।

पीतिगतं ति पीति^५ येव^६ । चेतसो उप्पिलावितं ति चित्तस्स उप्पलभावकरणं^७ । चेतसो आभोगो ति ज्ञाना वुट्ठाय तस्मिं सुखे पुनप्पुनं^{१०} चित्तस्स आभोगो मनसिकारो ति । तेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेवा ति । R. 507

पञ्चकनिद्देसवण्णना

छक्कनिद्देसवण्णना

१६४. छक्कनिद्देसे यस्मा कुद्धो वा कोधवसेन, सन्दिट्ठिपरामासी वा सन्दिट्ठिपरामासिताय कलहं विग्गहं विवादं आपज्जति, तस्मा कोधादयो 'विवादमूलानी' ति वुत्ता ।

१६५-१६६. छन्दरागनिद्देसे कामगेहसितत्ता छन्दरागा गेहसिता^{१५} धम्मा^{१६} ति सङ्गहतो वत्वा पुन पभेदतो दस्सेतुं मनापियेसु रूपेसु ति आदि वुत्तं । तत्थ मनापियेसु ति मनवड्डनकेसु इट्ठेसु । विरोधा एव विरोधवत्थूनि । अमनापियेसु ति अनिट्ठेसु ।

१६८. अगारवेसु अगारवो ति गारवविरहितो । अप्पतिस्सो ति अप्प-तिस्सयो अनीचवुत्ति । एत्थ पन यो भिक्खु सत्थरि धरमाने तीसु कालेसु^{२०} उपट्ठानं न याति, सत्थरि अनुपाहने चङ्कमन्ते सउपाहनो चङ्कमति, नीचे चङ्कमे

B. 489

१. निज्झान०-रो० । २. विवात०-म० । ३. विचारितेन-स्या० । ४. सकण्डकं-स्या० । ५-५. पीतिमेव-म० । ६. उब्बलभावकरणं-रो० । ७-७. गेहसितधम्मा-मु० ।

चङ्कमन्ते उच्चे चङ्कमे चङ्कमति, हेट्टा वसन्ते उपरि वसति, सत्थुदस्सनट्टाने उभो अंसे पारुपति, छत्तं धारेति, उपाहनं धारेति, नहायति^१, उच्चारं वा पस्सावं वा करोति, परिनिब्बुते वा पन चेतियं वन्दितुं न गच्छति, चेतियस्स पञ्चायनट्टाने सत्थुदस्सनट्टाने^२ वुत्तं सब्बं करोति—अयं सत्थरि अगारवो
 5 नाम । यो पन धम्मसवणे सङ्खुट्ठे^३ सक्कच्चं न^४ गच्छति^५, सक्कच्चं धम्मं न सुणाति, समुल्लपन्तो निसीदति, सक्कच्चं^६ न^७ गण्हाति^८, सक्कच्चं^९ न वाचेति^{१०}—‘अयं धम्मो अगारवो नाम । यो पन थेरेन भिक्खुना अनज्झिट्ठो धम्मं देसेति, पञ्चं कथेति, वुड्ढे भिक्खू घट्टेन्तो गच्छति, तिट्ठति, निसीदति, दुस्सपल्लत्थिकं वा हत्थपल्लत्थिकं वा करोति, सङ्घमज्जे उभो अंसे पारुपति, छत्तुपाहनं धारेति—अयं सङ्घे
 10 अगारवो नाम । एकभिक्खुस्मिं पि हि अगारवे कते सङ्घे अगारवो कतो व होति । तिस्सो सिक्खा पन अपूरयमानो व सिक्खाय अगारवो नाम । अप्पमादलक्खणं अननुब्रूह्यमानो अप्पमादे अगारवो नाम । दुविधं पटिसन्धारं^{११} अकरोन्तो पटिसन्धारे अगारवो नाम ।

१६९-१७०. परिहानिया धम्मा ति परिहानकरा धम्मा । कम्मा-
 R. 503 15 रामता ति नवकम्मे वा चीवरविचारणादीसु वा कम्मेसु अभिरति युत्त-
 पयुत्तता । भस्सारामता ति तिरच्छानकथावसेन भस्से युत्तपयुत्तता ।
 निहारामता ति निहाय युत्तपयुत्तता । सङ्गणिकारामता ति सङ्गणिकाय
 युत्तपयुत्तता । संसगारामता ति सवणसंसग्गे, दस्सनसंसग्गे, समुल्लाप-
 संसग्गे, परिभोगसंसग्गे, कायसंसग्गे ति पञ्चविधे संसग्गे युत्तपयुत्तता ।
 20 पपञ्चारामता ति तण्हामानदिट्ठिपपञ्चेषु युत्तपयुत्तता ।

१७१-१७३. सोमनस्सुपविचारादीसु सोमनस्सेन सद्धि उपविचरन्ती
 ति सोमनस्सुपविचारा । चक्खुना रूपं दिस्वा ति चक्खुविज्जाणेन रूपं
 पस्सित्वा । सोमनस्सट्ठानियं^१ ति सोमनस्सस्स आरम्मणवसेन कारणभूतं ।
 उपविचरती ति तत्थ विचारप्पवत्तनेन उपविचरति । वितक्को पन
 25 तंसम्पयुत्तो वा ति इमिना नयेन तीसु पि छक्केसु अत्थो वेदितब्बो ।

१. न्हायति—स्या०, म० । २. स्या०, सु० पोत्थकेसु नत्थि । ३. सङ्खुट्ठो—सु० ।
 ४-४. सु० पोत्थके नत्थि । ५-५. न सक्कच्चं—स्या०, म० । ६. गण्हाति—सु० । ७-७. सु०
 पोत्थके नत्थि । ८. पटिसन्धारं—सु० । ९. सोमनस्सट्ठानियं—सी० ।

१७४-१७६. गेहसितानी ति कामगुणनिस्सितानि । सोमनस्सानी ति चेतसिकमुखानि । दोमनस्सानी ति चेतसिकदुक्खानि । उपेक्खा ति अज्जाणसम्पयुक्ता उपेक्खावेदना, अज्जाणुपेक्खा ति पि एतासं येव नामं ।

B. 490

१७७. अत्थि मे अत्ता ति वा ति सब्बपदेसु वा-सदो विकप्पत्थो ; एवं वा दिट्ठि उप्पज्जती ति वुत्तं होति । अत्थि मे अत्ता ति चेत्य ६
सस्सतदिट्ठि सब्बकालेसु अत्तनो अत्थितं गण्हाति । सच्चतो थेततो ति भूततो च थिरतो च ; इदं सच्चं ति सुट्ठु दब्धभावेना ति वुत्तं होति । नत्थि मे अत्ता ति अयं पन उच्छेददिट्ठि, सतो सत्तस्स तत्थ तत्थ विभवग्गहणतो । अथवा पुरिमा पि तीसु कालेसु अत्थी ति गहणतो सस्सतदिट्ठि, पच्चुप्पन्नमेव अत्थी ति गण्हन्ती उच्छेददिट्ठि । पच्छिमा पि अतीतानागतेसु नत्थी ति १०
गहणतो 'भस्मन्ता आहुतियो' ति गहितदिट्ठिकानं विय उच्छेददिट्ठि, अतीते येव नत्थी ति गण्हन्ती अधिच्चसमुप्पन्निकस्सेव सस्सतदिट्ठि । अत्तना वा अत्तानं सज्जानामी ति सज्जाक्खन्धसीसेन खन्धे अत्ता ति गहेत्वा सज्जाय अवसेसक्खन्धे सज्जाननतो 'इमिना' अत्तना इमं अत्तानं सज्जानामी' ति एवं होति । अत्तना वा अनत्तानं ति सज्जाक्खन्धं येव अत्ता ति गहेत्वा इतरे १५
चत्तारो खन्धे अनत्ता ति गहेत्वा सज्जाय तेसं जाननतो एवं होति । अनत्तना वा अत्तानं ति सज्जाक्खन्धं अनत्ता ति इतरे च चत्तारो खन्धे अत्ता ति गहेत्वा सज्जाय तेसं जाननतो एवं होति । सब्बा पि सस्सतुच्छेददिट्ठियो व ।

R 509

वदो वेदेय्यो ति आदयो पन सस्सतदिट्ठिया एव अभिनिवेसाकारा । तत्थ वदती ति वदो ; वचीकम्मस्स कारको ति वुत्तं होति । वेदयती ति २०
वेदेय्यो ; जानाति अनुभवति चा ति वुत्तं होति । इदानि यं सो वेदेति तं दस्सेतुं तत्र तत्र दीघरत्तं कल्याणपापकानं ति आदि वुत्तं । तत्थ तत्र तत्रा ति तेसु तेसु योनिगतिठित्तिनिवासनिकायेसु आरम्भणेषु वा । दीघरत्तं ति चिररत्तं । पच्चनुभोती ति पटिसंवेदयति । न सो जातो नाहोसी ति सो अत्ता अजातिधम्मतो न जातो नाम ; सदा विज्जमानो येवा ति अत्थो । २५
तेनेव अतीते नाहोसि, अनागते पि न भविस्सति । यो हि जातो सो अहोसि, यो च जायिस्सति सो भविस्सती ति । अथवा 'न सो जातो

B. 491

नाहोसी' ति सो सदा' विज्जमानत्ता अतीते पि न जातु नाहोसि, अनागते
पि न जातु न भविस्सति । निच्चो ति उप्पादवयरहितो । धुवो ति थिरो
सारभूतो । सस्सतो ति सब्बकालिको । अविपरिणामधम्मो ति अत्तनो
पकतिभावं अविजहनधम्मो ककण्ठको विय नानप्पकारत्तं नापज्जति । एवमयं
5 सब्बासवदिट्ठि [म० १.११] नाम कथिता । सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेवा ति ।

छकनिद्देसवण्णना

सत्तकनिद्देसवण्णना

१७८-१८०. सत्तकनिद्देसे थामगतट्ठेन अप्पहीनट्ठेन च अनुसेन्ती ति
अनुसया । वट्ठस्मिं सत्ते संयोजेन्ति षट्ठेन्ती ति संयोजनानि । समुदाचारवसेन
परियुट्ठहन्ती ति परियुट्ठानानि । कामरागो व परियुट्ठानं कामराग-
परियुट्ठानं । सेसेसु पि एसेव नयो ।

10 १८१-१८३. असत्तं धम्मा, लामकट्ठेन वा असन्ता धम्मा ति
असद्धम्मा । रागादीहि दोसेहि दुट्ठानि चरितानी ति दुच्चरितानि । तेन
तेनाकारेण मज्जन्ती ति माना ।

१८४. दिट्ठिनिद्देसे रूपी ति रूपवा^१ । चातुम्महाभूतिको ति चतु-
महाभूतमयो । मातापितूनं एतं ति मातापेत्तिकं । किं^२ तं^३ ? सुक्खसोणितं ।
15 मातापेत्तिके सम्भूतो जातो ति मातापेत्तिकसम्भवो । इध रूपकायसीसेन
मनुस्सत्तभावं अत्ता ति वदति । दुतियो तं पटिक्खिपित्वा दिब्बत्तभावं
वदति । दिब्बो ति देवलोके सम्भूतो । कामावचरो ति छकामावचर-
देवपरियापन्नो । कवळिङ्कारं^४ भक्खयती ति कवळिङ्कारभक्खो । मनोमयो
ति ज्ञानमनेन निब्बत्तो । सब्बङ्गपच्चङ्गी ति सब्बङ्गपच्चङ्गयुतो । अहीनिन्द्रियो
20 ति परिपुण्णिन्द्रियो ; यानि ब्रह्मलोके अत्थि तेसं वसेन, इतरेसञ्च सण्ठान-
वसेनेतं वुत्तं । आकासानञ्चायतनूपगो ति आकासानञ्चायतनभावं^५ उपगतो ।
इतरेसु पि एसेव नयो । सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेवा ति ।

सत्तकनिद्देसवण्णना

१. अत्ता-म० । २. रूपघातु-सु० । ३-३. किन्तं-स्या०, म० । ४. कवलीकारं-म० ;
कवळिङ्काराहारं-रो० । ५. भव-म० ।

R. 510

अट्टकनिद्देशवण्णना

१८५-१८६. अट्टकनिद्देशे किलेसा एव किलेसवत्थूनि । कुसीतवत्थूनी
ति कुसीतस्स अलसस्स वत्थूनि, पतिट्ठा, कोसज्जकारणानी ति अत्थो ।
कम्मं कत्तब्बं^१ होती ति चीवरविचारणादिकम्मं कातब्बं होति । न विरियं
आरभती ति दुविधम्मि विरियं नारभति । अप्पत्तस्सा ति भानविपस्सना-
मग्गफलधम्मस्स अप्पत्तस्स पत्तिया । अनधिगतस्सा ति तस्सेव अनधिगतस्स 5
अधिगमत्थाय । असच्छिकतस्सा ति तस्सेव असच्छिकतस्स^३ सच्छिकरणत्थाय ।
इदं पठमं ति 'इदं हन्दाहं निपज्जामी' ति एवं ओसीदनं पठमं कुसीतवत्थु ।
इमिना नयेन सब्बत्थ अत्थो वेदितब्बो ।

B. 492

मासाचितं मज्जे ति एत्थ पन मासाचितं नाम तित्तमासो ; यथा
तित्तमासो गरुको होति, एवं गरुको ति अधिप्पायो । गिलाना बुद्धितो होती 10
ति गिलानो हुत्वा पच्छा बुद्धितो होति ।

१८७-१८८. अट्टसु लोकधम्मेषू ति एत्थ लोकस्स धम्मा ति
लोकधम्मा । एतेहि विमुत्तो नाम नत्थि, बुद्धानम्मि होन्ति येव । तस्मा
'लोकधम्मा' ति बुद्धान्ति । पटिघातो ति पटिहज्जनाकारो । लाभे सारागो
ति 'अहं लाभं लभामी' ति एवं गेहसितसोमनस्सवसेन उप्पन्नो सारागो ; 15
सो चित्तं पटिहन्ति^३ । अलाभे^५ पटिविरोधो ति 'अहं लाभं न लभामी' ति
दोमनस्सवसेन उप्पन्नविरोधो ; सो पि चित्तं पटिहन्ति । तस्मा 'पटिघातो'
ति बुत्तो । यसादीसु पि 'अहं महापरिवारो, अहं अप्पपरिवारो, अहं पसंसप्पत्तो,
अहं गरहप्पत्तो, अहं सुखप्पत्तो, अहं दुक्खप्पत्तो' ति एवमेतेसं उप्पत्ति
वेदितब्बा । अनरियवोहारा ति अनरियानं वोहारा । 20

१९०. पुरिसदोसा ति पुरिसानं दोसा । न सरामी ति 'मया
एतस्स कम्मस्स कतट्ठानं न सरामि न सल्लक्खमी' ति एवं अस्सतिभावेन
निब्बेठेति मोचेति । चोदकं येव पटिप्फरती ति पटिविरुद्धो हुत्वा फरति,
पटिभाणितभावेन^४ तिट्ठति । किन्नु खो तुय्हं ति 'तुय्हं बालस्स

R. 511

१. कातब्बं-म० । २. अपचक्खकतस्स-रो० ; सु० पोत्थके नत्थि । ३. पटिहन्ति-
स्या०, म० । ४. अलाभेन-सी० । ५. पटिआणीभावेन-रो० ।

B. 493

अव्यक्तस्स' भणितेन नाम किं' यो त्वं नेव वत्थुना आपर्त्ति, न चोदनं जानासी' ति दीपेति; 'त्वम्पि नाम एवं किञ्चि अजानन्तो भणितब्बं मञ्जिस्ससी' ति अञ्जोत्थरति । पञ्चारोपेती ति 'त्वम्पि खोसी' ति आदीनि वदन्तो पटिआरोपेति । पटिकरोही ति देसनागामिनि देसेहि,
 5 वुट्टानगामिनि तो वुट्टाहि^१ ततो सुद्धन्ते पतिट्ठितो अञ्जं चोदेस्ससी' ति दीपेति ।

अञ्जेनाञ्जं पटिचरती ति अञ्जेन कारणेन वचनेन वा अञ्जं कारणं वचनं वा पटिच्छादेति । 'आपर्त्ति आपन्नोसी' ति वुत्तो 'को आपन्नो ? किं आपन्नो ? कथं आपन्नो ? किस्मि आपन्नो ? कं भणथ ? किं भणथा' ? ति वदति । 'एवरूपं किञ्चि तया दिट्ठं' ? ति वुत्ते 'न
 10 सुणामी' ति सोतं वा उपनेति । बहिद्धा कथं अपनामेती ति 'इत्थं नामं आपर्त्ति आपन्नोसी' ति पुट्ठो 'पाटलिपुत्तं गतोम्ही' ति वत्त्वा पुन 'तव पाटलिपुत्तगमनं न पुच्छामा' ति वुत्ते 'ततो राजगहं गतोम्ही' ति 'राजगहं वा याहि, ब्राह्मणगेहं वा; आपर्त्ति आपन्नोसी' ति ? 'तत्थ मे सुकरमंसं लद्धं' ति आदीनि वदन्तो कथं बहिद्धा विक्खपति । कोपं ति कुपितभावं ।
 15 दोसं ति दुट्ठभावं । उभयम्पेतं कोवस्सेव नामं । अप्पच्चयं ति असन्तुट्ठाकारं; दोमनस्सस्सेतं नामं । पातुक्करोती ति दस्सेति पकासेति । बाहाविक्खेपकं भणती ति बाहा विक्खपित्वा अलज्जिवचनं वदति । विहेसेती ति विहेठेति बाधति^३ । अनादियित्वा ति चित्तीकारेण अगगहेत्वा अवजानित्वा; अनादरो हुत्वा ति अत्थो ।

20 अतिवालहं ति अतिदब्धं अतिप्पमाणं । मयि व्यावटा^४ ति मयि व्यापारं^५ आपन्ना । हीनायावत्तित्वा ति हीनस्स गिहीभावस्स अत्थाय आवत्तित्वा; गिही हुत्वा ति अत्थो । अत्तमना होथा ति तुट्ठचित्ता होथ, 'मया लभितब्बं लभथ, मया वसितब्बट्ठाने वसथ, फासुविहारो वो मया कतो' ति अधिप्पायेन वदति ।

25 १९१. असञ्जी ति पवत्तो वादो असञ्जीवादो; सो तेसं अत्थो ति असञ्जीवादा । रूपी अत्ता ति आदीसु लाभिनो कसिणरूपं अत्ता ति

१. अव्यक्तस्स—स्या०, म० । २. वुट्ठाति—मु० । ३. बाधेति—रो० । ४. व्यावटा—स्या०, म० । ५. व्यापारं—स्या०, म० ।

गहेत्वा रूपी ति दिट्ठि उप्पज्जति ; अलाभिनो तक्कमत्तेनेव, आजीवकानं विय ।
 लाभिनो येव च पन अरूपसमापत्तिनिमित्तं अत्ता ति गहेत्वा अरूपी ति
 दिट्ठि उप्पज्जति ; अलाभिनो तक्कमत्तेनेव, निगण्ठानं विय । असञ्जीभावे
 पनेत्थ एकन्तेनेव कारणं न परियेसितब्बं । दिट्ठिगतिको हि उम्मत्तको विय
 यं वा तं वा गण्हाति । रूपी च अरूपी चा ति रूपारूपमिस्सकगाहवसेन^१ 5
 वुत्तं । अयं दिट्ठि रूपावचरारूपावचरसमापत्तिलाभिनो पि तक्किकस्सा पि
 उप्पज्जति । नेव रूपी नारूपी ति पन एकन्ततो तक्किकदिट्ठि येव । अन्तवा
 ति परित्तकसिणं अत्ततो गण्हन्तस्स दिट्ठि । अनन्तवा ति अप्पमाणकसिणं ।
 अन्त वा च अनन्तवा चा ति उद्धमधो सपरियन्तं तिरियं अपरियन्तं
 कसिणं अत्ता ति गहेत्वा उप्पन्नदिट्ठि । नेवन्तवा नानन्तवा ति तक्किकदिट्ठि 10
 येव । सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेवा ति ।

R. 512

B. 494

अट्टकनिद्देशवर्णना

नवकनिद्देशवर्णना

१९३-१९५. नवकनिद्देशे नव आघातवत्थूनी ति सत्तेसु उप्पत्तिवसेनेव
 कथितानि । पुरिसानं मलानी ति पुरिसमलानि । नवविधा ति नवकोट्टासा
 नवप्पभेदा वा ।

१९६. तण्हं पटिच्चा ति तण्हं निस्साय । परियेसना ति रूपादि- 15
 आरम्मणपरियेसना । सा हि तण्हाय सति होति । लाभो ति रूपादि-
 आरम्मणप्पटिलाभो । सो हि परियेसनाय सति होति । विनिच्छयो पन
 जाणतण्हादिट्ठिवितक्कवसेन चतुब्बिधो । तत्थ “सुखविनिच्छयं जञ्जा,
 सुखविनिच्छयं अत्वा अज्झत्तं सुखमनुयुञ्जेय्या” [मं० ३.३१३] ति अयं
 जाणविनिच्छयो । “विनिच्छयो ति द्वे विनिच्छया—तण्हाविनिच्छयो च 20
 दिट्ठिविनिच्छयो चा” [मनि० २०५] ति एवं आगतानि अट्टसततण्हा-
 विचरितानि तण्हाविनिच्छयो । द्वासट्ठि^३ दिट्ठियो दिट्ठिविनिच्छयो । “छन्दो
 खो, देवानमिन्द, वितक्कनिदानो” [दी० २. २०७] ति इमास्मि पन सुत्ते

इध विनिच्छयो ति वुत्तो वितक्को येव आगतो । लाभं लभित्वा हि
इट्टानिट्ठं सुन्दरासुन्दरश्च वितक्केनेव विनिच्छिनति^१—‘एतकं^२ मे^३ रूपा-
रम्मणत्थाय भविस्सति, एतकं सद्दादिआरम्मणत्थाय, एतकं मय्हं भविस्सति,
एतकं परस्स, एतकं परिभुज्जिस्सामि, एतकं निदहिस्सामी’ ति । तेन
५ वुत्तं “लाभं पटिच्च विनिच्छयो” ति ।

B. 495

छन्दरागो ति एवं अकुसलवितक्केन वितक्किते वत्थुस्मिं दुब्बलरागो
च बलवरागो च उप्पज्जति । इदञ्चिह् इध छन्दो ति दुब्बलरागस्साधिवचनं ।
अज्झोसानं ति अहं ममं ति बलवसन्निट्ठानं । परिग्गहो ति तण्हादिट्ठिवसेन
परिग्गहकरणं । मच्छरियं ति परेहि साधारणभावस्स असहनता^३ । तेनेवस्स
१० पोराणा एवं वचनत्थं वदन्ति—“इदं अच्छरियं मय्हमेव होतु, मा अज्जस्स
अच्छरियं होतू ति पवत्तता मच्छरियं ति वुच्चती” ति । आरक्खो ति
द्वारपिदहनमज्जुसगोपनादिवसेन^४ सुट्ठु रक्खणं । अधिकरोती ति अधिकरणं;
कारणस्सेतं नामं । आरक्खाधिकरणं ति भावनपुंसकं; आरक्खहेतू ति अत्थो ।
दण्डादानादीसु परनिसेधनत्थं दण्डस्स आदानं दण्डादानं । एकतोधारादिनो
१५ सत्थस्स आदानं सत्थादानं । कलहो ति कायकलहो पि वाचाकलहो पि ।
पुरिमो पुरिमो विरोधो विग्गहो, पच्छिमो पच्छिमो विवादो । तुवं तुवं ति
अगारववचनं, त्वं त्वं ति अत्थो ।

R. 513

१९७-१९८. इज्जितानी ति इज्जनानि^५ चलनानि । अस्मी ति
इज्जितमेतं ति आदीहि सब्बपदेहि मानो व कथितो । अहं ति पवत्तो पि
२० हि मानो इज्जितमेव, अयमहं ति पवत्तो पि, नेवसज्जी नासज्जी भविस्सं
ति पवत्तो पि । सेसनवकेहि पि मानो व कथितो । मानो हि इज्जनतो
इज्जितं, मज्जनतो मज्जितं, फन्दनतो फन्दिंतं, पपञ्चनतो पपञ्चितं । तेहि
तेहि कारणेहि सङ्गतत्ता सङ्गतं ति च वुच्चति । सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेवा ति ।

नवकनिद्देसवण्णना

१. विनिच्छिनन्ति-सी० । २-२. एतकमेव-सु० । ३. असहता-सु० ।
४. मज्जुस०-स्या०, म० । ५. फन्दनानि-स्या० ।

दसकनिद्देसवण्णना

१९९. दसकनिद्देसे किलेसा एव किलेसवत्थूनि । आघातवत्थूनि पनेत्थ “अनत्थं मे अचरो” ति आदीनं^१ वसेन अविकोपेतब्बे^२ खाणुकण्टकादिमिह पि अट्टाने उप्पन्नाघातेन सद्धिं वुत्तानि ।

२०३. मिच्छतेसु मिच्छाज्जाणं ति पापकिरियासु उपायचिन्तावसेन पापं कत्वा ‘सुकतं मया’ ति पच्चवेक्खणाकारेण उप्पन्नो मोहो । मिच्छाविमुत्तो^३ 5 B. 496 ति अविमुत्तस्सेव सतो विमुत्तिसञ्जिता^४ । सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेवा ति ।

दसकनिद्देसवण्णना

तण्हाविचरितनिद्देसवण्णना

२०६. तण्हाविचरितनिद्देसे तण्हाविचरितानी ति तण्हासमुदाचारा तण्हापवत्तियो । अज्झत्तिकस्स उपादाया ति अज्झत्तिकं खन्धपञ्चकं उपादाय । इदञ्चिह उपयोगत्थे^५ सामिवचनं । अस्मी ति होती ति यदेतं अज्झत्तं^६ खन्धपञ्चकं उपादाय तण्हामानदिट्ठिवसेन समूहगाहतो ‘अस्मी’ ति 10 होति, तस्मिं सती ति अत्थो । इत्थस्मी ति होती ति आदीसु पन एवं समूहतो ‘अहं’ ति गहणे सति ततो अनुपनिधाय च उपनिधाय चा ति द्विधा गहणं होति । तत्थ अनुपनिधाय ति अज्झं आकारं अनुपगम्म सकभावमेव आरम्भणं कत्वा ‘इत्थस्मी’ ति होति ; खत्तियादीसु ‘इदं पकारो अहं’ ति एवं तण्हामानदिट्ठिवसेन होती ति अत्थो । इदं ताव अनुपनिधाय 15 गहणं । उपनिधाय गहणं पन दुविधं होति —समतो च असमतो च । तं दस्सेतुं एवस्मी ति च अज्झथास्मी ति च वुत्तं । तत्थ एवस्मी ति इदं समतो उपनिधाय गहणं ; यथा अयं खत्तियो, यथा अयं ब्राह्मणो, एवं अहम्पी ति अत्थो । अज्झथास्मी ति इदं पन असमतो गहणं ; यथायं खत्तियो, यथायं ब्राह्मणो, ततो अज्झथा अहं हीनो वा अधिको वा ति 20 अत्थो । इमानि ताव पच्चुप्पन्नवसेन चत्तारि तण्हाविचरितानि । भविस्सन्ति

१. एत्थ ‘पदानं’ इति पाठो स्या० पोत्थके दिस्सति । २. अविकुण्ठितब्बे—स्या० ।

३. विमुत्तसञ्जिता—म० । ४. उपयोगट्ठे—म० । ५. अज्झत्तिकं—रो० ।

आदीनि पन चत्तारि अनागतवसेन वुत्तानि । सेसं^१ पुरिमचतुक्के वुत्तनयेनेव अत्थो वेदितब्बो ।

- अस्मी ति सस्सतो अस्मि । सातस्मी ति असस्सतो अस्मि । असस्मी ति सतस्मी ति वा पाठो । तत्थ अत्थो ति असं^२ ; निच्चस्सेतं अधिवचनं ।
 ५ सीदती ति सतं ; अनिच्चस्सेतं अधिवचनं । इति इमानि द्वे सस्सतुच्छेद-
 वसेन वुत्तानी ति वेदितब्बानि । इतो परानि सियं ति आदीनि चत्तारि संसयपरिवितक्कवसेन वुत्तानि । तानि पुरिमचतुक्के वुत्तनयेनेव अत्थतो वेदितब्बानि । अपाहं सियं ति आदीनि पन चत्तारि “अपि नामाहं^३ भवेय्यं” ति एवं पत्थनाकप्पनवसेन वुत्तानि । तानि पुरिमचतुक्के वुत्तनयेनेव
 १० वेदितब्बानि । एवमेतेसु—

B. 497

द्वे दिट्ठिसीसा चत्तारो^४, सुद्धसीसा^५ सीसमूलका ।

तयो तयो ति एतानि, अट्टारस विभावये ॥

- एतेसु हि सस्सतुच्छदवसेन वुत्ता द्वे दिट्ठिसीसा नाम । अस्मी ति, भविस्सं ति, सियं ति, अपाहं सियं ति एते चत्तारो सुद्धसीसा येव ।
 १५ इत्थस्मी ति आदयो तयो तयो ति द्वादस सीसमूलका नामा ति । एवमेते द्वे दिट्ठिसीसा, चत्तारो सुद्धसीसा, द्वादस सीसमूलका ति अट्टारस तण्हाविचरितधम्मा वेदितब्बा ।

२०७. इदानी पटिपाटिया व ते धम्मे भाजेत्वा दस्सेतुं कथञ्च अस्मी ति होती ति आदि आरब्धं । तत्थ कञ्चि^६ धम्मं अनवकारिं करित्वा ति रूपवेदनादीसु कञ्चि एकधम्ममिपि अविनिवभोगं कत्वा, एकेकतो अगगहेत्वा, समूहतो व गहेत्वा ति अत्थो । अस्मी ति छन्दं पटिलभती ति पञ्चक्खन्धे निरवसेसतो गहेत्वा ‘अहं’ ति तण्हं पटिलभति । मानदिट्ठिसु पि एसेव नयो । तत्थ किञ्चापि अयं तण्हाविचरितनिद्देशो, मानदिट्ठियो पन न विना तण्हाय, तस्सा तदेकद्ववसेन इध वुत्ता । तण्हासीसेन वा पपञ्चत्तयमिपि
 २५ उद्धिट्ठं । तं उद्देशानुरूपेनेव निद्दिसितुमिपि मानदिट्ठियो गहिता । तण्हा-
 पपञ्चं वा^७ दस्सेन्तो तेनेव सिद्धिं सेसपपञ्चे पि दस्सेतुं एवमाह ।

१. तेसं-सी०, स्या० । २. असतं-सु० । ३. नामहं-सी० । ४. सीसञ्जे-सु० ।
 ५. चत्तारो-सु० । ६. किञ्चि-सी०, स्या० । ७. सु० पोत्थके नत्थि ।

तस्मि सति इमानि पपञ्चितानी ति तस्मि “अस्मी ति छन्दं पटिलभती” ति आदिना नयेन वृत्ते पपञ्चतये सति पुन इमानि “इत्थस्मी ति वा” ति आदीनि पपञ्चितानि होन्ती ति अत्थो ।

खत्तियोस्मी ति आदीसु अभिसेकसेनामच्चादिना ‘खत्तियो अहं’, मन्तज्ज्ञेन पोरोहिच्चादिना ‘ब्राह्मणो अहं’, कसिगोरक्खादिना ‘वेस्सो अहं’, 5 असितव्याभङ्गिताय ‘सुद्धो अहं’, गिहिव्यङ्गनेन ‘गहट्ठो अहं’ ति इमिना नयेन अत्थो वेदितब्बो । एवं इत्थस्मी ति होती ति एवं खत्तियादीसु खत्तियादिप्पकारं अत्तनि उप्पादयित्वा ‘इत्थं पकारो अहं’ ति होति ।

यथा सो खत्तियो ति आदीसु ‘यथा सो अभिसेकसेनामच्चादिना खत्तियो, तथा ‘अहम्पि खत्तियो’ ति इमिना नयेन अत्थो वेदितब्बो । 10 दुतियनये ‘यथा सो अभिसेकसेनामच्चादिना खत्तियो, नाहं तथा खत्तियो ; अहं पन ततो हीनो वा सेट्ठो वा’ ति इमिना नयेन अत्थो वेदितब्बो । भविस्सं ति आदिनिद्देशादीसु पि एसेव नयो ।

B. 498

२०८. एवं अज्झत्तिकस्स उपादाय तण्हाविचरितानि भाजेत्वा इदानि बाहिरस्स उपादाय तण्हाविचरितानि भाजेतुं तत्थ क्तमानी ति 15 आदिमाह । तत्थ बाहिरस्स उपादाया ति बाहिरं खन्धपञ्चकं उपादाय । इदम्पि हि उपयोगत्थे सामिवचनं । इमिना ति इमिना रूपेण वा...पे०... विज्जाणेन वा । अवसेसं पन उद्देशवारे ताव वृत्तनयेनेव वेदितब्बं ।

२०९. निद्देशवारे पन अवकारिं करित्वा ति विनिब्भोगं कत्वा । इमिना अस्मी ति छन्दं पटिलभती ति आदीसु इमिना रूपेण वा...पे०...विज्जाणेन 20 वा ति एवं पञ्चकखन्धे एकदेसतो गहेत्वा इमिना ‘अहं’ ति छन्दादीनि पटिलभती ति एवमत्थो वेदितब्बो ।

इमिना खत्तियोस्मी ति आदीसु ‘इमिना छत्तेन वा खगगेन वा अभिसेक-सेनामच्चादिना वा खत्तियो अहं’ ति एवं पुरिमनयेनेव अत्थो वेदितब्बो । इमिना ति पदमत्तमेव हेत्थ विसेसो ।

R. 516

यथा सो खत्तियो ति आदीसु पि इमिना ति वुत्तपदमेव विसेसो । तस्मा तस्स वसेन यथा खत्तियो, एवं अहम्पि इमिना खग्गेन^१ वा छत्तेन^१ वा अभिसेकसेनामच्चादिना वा खत्तियो ति एवं योजेत्वा सब्बपदेसु अत्थो वेदितब्बो । इमिना निच्चोस्मी ति पञ्चकखन्धे अनवकारि करित्वा^२ रूपादीसु
 5 एकमेव धम्मं 'अहं' ति गहेत्वा 'इमिना खग्गेन वा छत्तेन वा अहं निच्चो धुवो' ति मज्जति । उच्छेददिट्ठियम्पि एसेव नयो । सेसं सब्बत्थ वुत्त-
 नयेनेव वेदितब्बं ।

इति एवरूपानि अतीतानि छत्तिसा ति एकेकस्स पुग्गलस्स अतीते छत्तिस । अनागतानि छत्तिसा ति एकेकस्सेव अनागते छत्तिस । पच्चु-
 10 पन्नानि छत्तिसा ति एकेकस्स वा पुग्गलस्स यथालाभवसेन बहुलं^३ वा पच्चुप्पन्ने छत्तिस । सब्बसत्तानं पन एकसेनेव अतीते छत्तिस, अनागते छत्तिस, पच्चुप्पन्ने छत्तिसा ति वेदितब्बानि । अनन्ता हि असदिसत्तण्हामान-
 दिट्ठिभेदा सत्ता । अट्ठतण्हाविचरितसतं होती ति एत्थ पन अट्ठसत्तसङ्खातं तण्हाविचरितं होती ति एवमत्थो^४ दट्ठब्बो^५ । सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेवा ति ।

तण्हाविचरितनिद्देसवण्णना ।

दिट्ठिगतनिद्देसवण्णना

B. 499 15 २१०. दिट्ठिगतनिद्देसे ब्रह्मजाले वेय्याकरणे ति ब्रह्मजालनामके वेय्याकरणे, दीघनिकायस्स पठमसुत्तन्ते । वुत्तानि भगवता ति सत्थारा सयं आहच्च भासितानि । चत्तारो सस्सतवादा ति आदीसु "ते च भोन्तो समणब्राह्मणा किमागम्म किमारब्भ सस्सतवादा सस्सतं अत्तानञ्च लोकञ्च पञ्चापेन्ति चतूहि वत्थूही" ति आदिना ब्रह्मजाले [दी० १.१३] वुत्त-
 20 नयेनेव पभेदो च अत्थो च वेदितब्बो ति ।

सम्मोहविनोदनिया नाम विभङ्गट्ठकथाय

खुदकवत्थुविभङ्गवण्णना

निट्ठिता ।

१-१. छत्तेन वा खग्गेन वा-मु० । २. कत्वा-म० । ३. बहुलं-म० । ४. एवमेत्थ अत्थो-स्या० । ५. वेदितब्बो-स्या० ।

१८. धम्महृदयविभङ्गो

सब्बसङ्गाहिकवारवण्णना

B. 500,
R. 517

१२. इदानीं तदनन्तरे धम्महृदयविभङ्गे पालिपरिच्छेदो ताव एवं वेदितव्वो—एत्थ हि आदितो व खन्धादीनं द्वादसन्नं कोट्टासानं वसेन सब्बसङ्गाहिकवारो नाम वुत्तो । दुतियो तेसं येव धम्मानं कामधातुआदीमु^१ उपत्तानुप्पत्तिदस्सनवारो नाम । ततियो तत्थेव परियापन्नापरियापन्नदस्सनवारो नाम । चतुत्थो तीसु भूमीसु उपत्तिक्खणे^२ 5 विज्जमानाविज्जमानधम्मदस्सनवारो नाम । पञ्चमो तेसं धम्मानं भुम्मन्तर-वसेन दस्सनवारो नाम । छट्ठो गतीसु उप्पादककम्मआयुप्पमाणदस्सनवारो नाम । सत्तमो अभिज्जेय्यादिवारो नाम । अट्ठमो सारम्मणानारम्मण-वारो^३ नाम । नवमो तेसं खन्धादिधम्मानं दिट्ठसुतादिवसेन सङ्गहेत्वा दस्सनवारो नाम । दसमो कुसलत्तिकादिवसेन सङ्गहेत्वा दस्सनवारो नाम । 10

१३. एवं दसहि वारेहि परिच्छिन्नाय पालिया पठमे ताव सब्बसङ्गाहिकवारे “अवीचितो याव भवगं एत्थन्तरे कति खन्धा” ति पुच्छिंते “एको ति वा.....पे०.....चत्तारो ति वा छा ति वा अवत्वा पञ्चा ति वत्तुं समत्थो अज्जो नत्थी” ति अत्तनो आणबलं दीपेन्तो पञ्चक्खन्धा ति पुच्छानुरूपं विस्सज्जनं आह । यथापुच्छं विस्सज्जनञ्चि सब्बज्जुव्याकरणं^४ 15 नामा ति वुच्चति । द्वादसायतनानी ति आदीसु पि एसेव नयो । रूपक्खन्धादीनं पभेदो खन्धविभङ्गादीसु वुत्तनयेनेव वेदितव्वो ।

उपत्तानुप्पत्तिवारवण्णना

१५. दुतियवारे ये धम्मा कामभवे कामधातुसम्भूतानञ्च सत्तानं उपपज्जन्ति—कामधातुयं परियापन्ना वा अपरियापन्ना वा—ते सब्बे सङ्गहेत्वा कामधातुया पञ्चक्खन्धा ति आदि वुत्तं । रूपधातुआदीसु पि 20

१. कामपरियापन्नादीसु-सु० । २. उपपत्तिक्खणे-स्या०, म० । ३. सारम्मणानारम्मणादिवारो-स्या० । ४. सब्बज्जुव्याकरणं-सी० ।

B. 501

R. 518

एसेव नयो । यस्मा पन रूपधातुपरियापन्नानं सत्तानं घाणायतनादीनं
अभावेन गन्धायतनादीनि आयतनादिकिच्चं न करोन्ति, तस्मा रूपधातुया छ
आयतनानि, नव धातुयो ति आदि वुत्तं । यस्मा च ओकासवसेन वा
सत्तुप्पत्तिवसेन वा अपरियापन्नधातु नाम नत्थि, तस्मा अपरियापन्नधातुया
5 ति अवत्वा यं यं अपरियापन्नं तं तदेव दस्सेतुं अपरियापन्ने कति खन्धा ति
आदि वुत्तं ।

परियापन्नापरियापन्नवारवण्णना

५८. ततियवारे कामधातुपरियापन्ना ति कामधातुभजनट्टेन परिया-
पन्ना; तं निस्सिता तदन्तो गधा कामधातुत्वेव सङ्गं^१ गता ति अत्थो ।
सेसपदेसु पि एसेव नयो । परियापन्ना ति भववसेन ओकासवसेन च^२
10 परिच्छिन्ना । अपरियापन्ना ति तथा अपरिच्छिन्ना ।

धम्मदस्सनवारवण्णना

६२. चतुत्थवारे एकादसायतनानी ति सद्दायतनवज्जानि । तज्जिह
एकन्तेन पटिसन्धियं नुप्पज्जति^३ । इमिना नयेन सब्बत्थ अत्थो वेदितब्बो ।
सत्तके “देवानं असुरानं” ति गतिवसेन अवत्वा अविसेसेन गब्भसेय्यकानं
ति वुत्तं । तस्मा^४ यत्थ यत्थ गब्भसेय्यका सम्भवन्ति तत्थ तत्थ तेसं
15 सत्तायतनानि वेदितब्बानि । तथा धातुयो । सेसमेत्थ उत्तानत्थमेव ।
पञ्चमवारे यं वत्तब्बं तं धम्मसङ्गहट्ठकथायं वुत्तमेव ।

उप्पादककम्मआयुप्पमाणवारवण्णना

उप्पादककम्मं

१२२. छट्ठवारे पञ्चहि कामगुणेहि नानप्पकारेहि वा इद्धिविसेसेहि
दिब्बन्ती ति देवा । सम्मुत्तिदेवा ति^१ “देवो, देवी” ति एवं लोकसम्मुतिया

१. सङ्खथं-स्या०, सु० । २. च सत्तुप्पत्तिवसेन वा-स्या० । ३. न उप्पज्जति-सी०,
स्या० । ४. यस्मा-सी० । ५. सम्मतिदेवा-सी०, स्या० ।

देवा । उप्पत्तिदेवा^१ ति देवलोके उप्पन्नता उपपत्तिया देवा । विसुद्धिदेवा
ति सब्बेसं देवानं पूजारहा सब्बकिलेसविसुद्धिया देवा । राजानो ति
मुद्धाभिसित्तखत्तिया^३ । देवियो ति तेसं महेसियो । कुमारा ति अभिसित्त-
राजूनं अभिसित्तदेविया कुच्छिस्मि उप्पन्नकुमारा ।

उपोसथकम्मं करित्वा ति चातुद्दसादीसु^३ अट्ठङ्गसमन्नागतं उपोसथं 5 B. 502
उपवसित्वा । इदानीं यस्मा परित्तदानादिपुञ्जकम्मं मनुस्ससोभग्गताय^४
पच्चयो, मत्तसो कतं मनुस्ससोभग्गताय अधिमत्तं, अधिमत्तभावे पि नानप्प-
कारभेदतो नानप्पकारस्स खत्तियमहासाळादिभावस्स पच्चयो, तस्मा तस्स
वसेन उप्पत्तिभेदं दस्सेन्तो अप्पेक्कचे गहपतिमहासाळानं^५ ति आदिमाह ।
तत्थ महासारो एतेसं ति महासारा ; रकारस्स पन लकारं कत्वा महासाळा 10 R. 519
ति वुत्तं । गहपतियो व महासाळा, गहपतीसु वा महासाळा ति
गहपतिमहासाळा । सेसेसु पि एसेव नयो । तत्थ यस्स गेहे पच्छिमन्तेन
चत्ताळीसकोटिधनं निधानगतं होति, कहापणानञ्च पञ्चम्मणानि^६ दिवस-
वल्लो^७ निक्खमति—अयं गहपतिमहासाळो नाम । यस्स पन गेहे
पच्छिमन्तेन असीतिकोटिधनं निधानगतं होति, कहापणानञ्च दसम्मणानि 15
दिवसवल्लो निक्खमति—अयं ब्राह्मणमहासाळो नाम । यस्स पन गेहे
पच्छिमन्तेन कोटिसतधनं निधानगतं होति, कहापणानञ्च बीसति अम्मणानि
दिवसवल्लो निक्खमति—अयं खत्तियमहासाळो नाम ।

१२३. सहव्यतं ति सहभावं ; सभागा हुत्वा निव्वत्तन्ती ति अत्थो ।
चातुम्महाराजिकानं ति आदीसु चातुम्महाराजिका नाम सिनेरुपव्वतस्स 20
वेमज्जे होन्ति । तेसु पव्वतट्टका पि अत्थि, आकासट्टा पि ; तेसं परम्परा
चक्कवाळपव्वतं पत्ता । खिड्डापदोसिका, मनोपदोसिका, सीतवलाहका,
उण्हवलाहका, चन्दिमा देवपुत्तो, सुरियो देवपुत्तो ति एते सब्बे पि
चातुम्महाराजिकदेवलोकट्टका येव ।

तेत्तिस जना तत्थ उत्पन्ना ति तावत्तिसा । अपि च तावत्तिसा ति 25
तेसं देवानं नाममेवा ति वुत्तं । ते पि अत्थि पव्वतट्टका, अत्थि

१. उपपत्तिदेवा-स्या०, म० । २. मुद्धाभिसिता खत्तिया-स्या० । ३. चतुद्दसादीसु-
सु० । ४. सोभग्गताय-स्या०, म० । ५. महासालानं-स्या०, म० । ६. पञ्च
अम्मणानि-रो० ; पञ्च अम्बरणानि-म०, स्या० । ७. दिवसवल्लो-स्या०, म०, रो० ।

आकासदुका । तेसं परम्परा चक्कवाळपब्बतं पत्ता । तथा यामादीनं । एकदेवलोके पि हि देवानं परम्परा चक्कवाळपब्बतं अप्पत्ता नाम नत्थि । तत्थ दिब्बं सुखं याता पयाता सम्पत्ता ति यामा । तुट्ठा पहट्ठा^१ ति तुसिता । पकतिपटियत्तारम्मणतो अतिरेकेन रमितुकामकाले यथारुचिते 5 भोगे^२ निम्मणित्वा^३ रमन्ती ति निम्माणरती । चित्ताचारं अत्वा परेहि निम्मित्तेसु भोगेसु वसं वत्तेन्ती ति परनिम्मितवसवत्ती ।

आयुप्पमाणं

B. 503

१२४. अप्पं वा भिय्यो ति दुतियं वस्ससतं अप्पत्वा वीसाय वा तिसाय वा चत्ताळीसाय वा पञ्चासाय वा सट्ठिया वा वस्सेहि अधिकम्पि वस्ससतं ति अत्थो । सब्बम्पि हेतं दुतियं वस्ससतं अप्पत्तत्ता अप्पं ति वुत्तं ।

10

R. 5.0

१३७-१३९. ब्रह्मपारिसज्जादीसु महाब्रह्मानं पारिसज्जा परिचारिका ति ब्रह्मपारिसज्जा । तेसं पुरोहितभावे ठिता ति ब्रह्मपुरोहिता । वण्ण-वन्तताय चैव दीघायुक्ताय च महन्तो ब्रह्मा ति महाब्रह्मा, तेसं महाब्रह्माणं । इमे तयो पि जना पठमज्ज्ञानभूमियं एकतले वसन्ति ; आयुअन्तरं पन तेसं^४ नाना ।

15

१४०-१४२. परित्ता आभा एतेसं ति परित्ताभा । अप्पमाणा आभा एतेसं ति अप्पमाणाभा । दण्डदीपिकाय अच्चि विय एतेसं सरीरतो आभा छिज्जित्वा छिज्जित्वा^५ पतन्ती^६ विय सरति विसरती ति आभस्सरा । इमे पि तयो जना दुतियज्ज्ञानभूमियं एकतले वसन्ति ; आयुअन्तरं पन तेसं^७ नाना ।

20

१४३-१४५. परित्ता सुभा एतेसं ति परित्तसुभा । अप्पमाणा सुभा एतेसं ति अप्पमाणसुभा । सुभेन वोकिण्णा^८ विकिण्णा, सुभेन सरीरप्पभावण्णेन एकघना, सुवण्णमञ्जूसाय ठपितसम्पज्जलितकञ्चनपिण्ड-सस्सिसरीका^९ ति सुभकिण्णा^{१०} । इमे पि तयो जना ततियज्ज्ञानभूमियं एकतले वसन्ति ; आयुअन्तरं पन तेसं नाना ।

१. हट्ठा-सु० ; तुट्ठहट्ठा-रो० । २. कामभोगे-स्या० । ३. निम्मनित्वा-स्या०, म०, रो० । ४. नेसं-स्या०, म० । ५. पच्छिज्जित्वा-स्या० । ६. पतती-सु० । ७. नेसं-स्या०, म० । ८. ओकिण्णा-स्या०, म० । ९. काञ्चन-स्या० । १०. सुभकिण्हा-रो० ।

१४६. आरम्मणनानत्तता ति आरम्मणस्स नानत्तभावो^१ ।
 मनसिकारनानत्ततादीसु पि एसेव नयो । एत्थ एकस्स पठवीकसिणं^२
 आरम्मणं होति...पे०...एकस्स ओदातकसिणं ति इदं आरम्मणनानत्तं ।
 एको पठवीकसिणं मनसिकरोति...पे०...एको ओदातकसिणं ति इदं
 मनसिकारनानत्तं । एकस्स पठवीकसिणे छन्दो होति...पे०...एकस्स ५
 ओदातकसिणे ति इदं छन्दनानत्तं । एको पठवीकसिणे पत्थनं
 करोति...पे०...एको ओदातकसिणे ति इदं पणिधिनानत्तं । एको
 पठवीकसिणवसेन अधिमुच्चति...पे०...एको ओदातकसिणवसेना ति इदं
 अधिमोक्खनानत्तं । एको पठवीकसिणवसेन चित्तं अभिनीहरति...पे०...
 एको ओदातकसिणवसेना ति इदं अभिनीहारनानत्तं । एकस्स पठवी- 10 B. 504
 कसिणपरिच्छन्दनकपञ्जा होति...पे०...एकस्स ओदातकसिणपरिच्छन्दनक-
 पञ्जा ति इदं पञ्जनानत्तं । तत्थ आरम्मणमनसिकारा पुब्बभागेन
 कथिता । छन्दपणिधिअधिमोक्खाभिनीहारा अप्पनाय पि वत्तन्ति उपचारे
 पि । पञ्जा पन लोकियलोकुत्तरमिस्सका कथिता ।

१४७-१५२. असञ्जसत्तानं ति सञ्जाविरहितानं सत्तानं । एकच्चे 15
 हि तित्थायतने पब्बजित्वा 'चित्तं निस्साय रज्जनदुस्सनमुत्थनानि नाम
 होन्ती' ति चित्ते दोसं दिस्वा 'अचित्तकभावो नाम सोभनो, दिट्ठधम्म-
 निब्बानमेतं' ति सञ्जाविरागं जनेत्वा तत्रूपगं^३ समारपित्ति भावेत्वा तत्थ
 निब्बत्तन्ति । तेसं उप्पत्तिक्खणे एको रूपक्खन्धो येव निब्बत्तति । ठत्वा
 निब्बत्तो ठित्तको व होत्ति, निसीदित्वा निब्बत्तो निसिन्नको व, निपजित्वा 20
 निब्बत्तो निपत्तो व । चित्तकम्मरूपकसदिसा हुत्वा पञ्च कप्पसतानि तिट्ठन्ति ।
 तेसं परियोसाने सो रूपकायो अन्तरधायति, कामावचरसञ्जा उप्पज्जति ;
 तेन इध सञ्जुप्पादेन ते देवा तम्हा काया चुता ति पञ्जायन्ति ।

विपुला फला एतेसं ति वेहफ्फला । अत्तनो सम्पत्तिया न हायन्ति
 न^४ विहायन्ती^५ ति अविहा । न कच्चिं^६ सत्तं तप्पन्ती^७ ति अतप्पा । 25
 सुन्दरा दस्सना अभिरूपा पासादिका ति सुदस्सा । सुट्ठ पस्सन्ति, सुन्दर-

१. नानत्तभावेन-सु० । २. पथवी०-म० । ३. तत्रूपगं पञ्चमं-स्या०, रो० । ४. सु०
 पोत्थके नत्थि । ५. सी०, म०, रो० पोत्थकेसु नत्थि । ६. सी०, म०, रो० पोत्थकेसु
 नत्थि । ७. किञ्चि-रो । ८. तप्पन्ती-रो० ।

मेतेसं वा दस्सनं ति सुदस्सी । सब्बेहि एव गुणेहि च भवसम्पत्तिया च जेट्ठा, नत्थेत्थ कनिट्ठा ति अकनिट्ठा ।

१५३-१५६. आकासानञ्चायतनं उपगता ति आकासानञ्चायतनूपगा । इतरेसु पि एसेव नयो । इति छ कामावचरा, नव ब्रह्मलोका, पञ्च सुद्धावासा, चत्तारो अरूपा असञ्जसत्तवेहप्फलेहि सद्धि छब्बीसति देवलोका ; मनुस्सलोकेन सद्धि सत्तवीसति ।

तत्थ सम्मासबुद्धेन मनुस्सानं देवानञ्च आयुं परिच्छिन्दमानेन चतूसु^१ अपायेसु भुम्मदेवेसु च आयु न^२ परिच्छिन्दितं^३ ? तं कस्मा ति ? निरये ताव कम्ममेव पमाणं । याव कम्मं न खीयति, न ताव चवन्ति । तथा 10 सेसअपायेसु । भुम्मदेवानम्पि कम्ममेव पमाणं । तत्थ निब्बत्ता हि केचि सत्ताहमतं तिट्ठन्ति, केचि अद्धमासं, केचि मासं, कप्पं तिट्ठमाना पि अत्थि येव ।

B. 505

तत्थ मनुस्सेसु गिहिभावे ठिता येव सोतापन्ना पि होन्ति, सकदागामि-फलम्पि अनागामिफलम्पि अरहतफलम्पि^४ पापुणन्ति । तेसु सोतापन्नादयो 15 यावजीवं तिट्ठन्ति । खीणासवा पन परिनिब्बायन्ति^५ वा पब्बजन्ति वा । कस्मा ? अरहतं नाम सेट्ठगुणो, गिहिलिङ्गं हीनं, तं हीनताय उत्तमगुणं^६ धारेतुं न सक्कोति । तस्मा ते परिनिब्बातुकामा वा पब्बजितुकामा वा होन्ति ।

भुम्मदेवा पन अरहतं पत्वा पि यावजीवं तिट्ठन्ति । छसु कामावचर-देवेसु सोतापन्नसकदागामिनो^७ यावजीवं तिट्ठन्ति ; अनागामिना रूपभवं गन्तुं 20 वट्ठति, खीणासवेन परिनिब्बातुं । कस्मा ? निलीयनोकासस्स अभावा । रूपावचरारूपावचरेसु सब्बे पि यावजीवं तिट्ठन्ति । तत्थ रूपावचरे निब्बत्ता सोतापन्नसकदागामिनो न पुन इधागच्छन्ति, तत्थेव परिनिब्बायन्ति । एते हि भानअनागामिनो^८ नाम ।

R. 522

१. चतूसु-सी० । २-२. अपरिच्छिन्नं-म० । ३. अरहतम्पि-सु० । ४. निब्बायन्ति-सु० । ५. उत्तमं गुणं-म० । ६. सोतापन्नसकदागामिनो वा स्या० । ७. भानलाभी अनागामिनो-सी०, स्या० ।

अट्टसमापत्तिलाभीनं पन किं नियामेति^१ ? पगुणज्ज्ञानं । यदेवस्स पगुणं होति, तेन उप्पज्जति^२ । सब्बेसु पन पगुणेषु किं नियामेति ? पत्थना । यत्थ उप्पत्तिं पत्थेति तत्थेव उप्पज्जति । पत्थनाय असति किं नियामेति ? मरणसमये समापन्नसमापत्ति । मरणसमये समापन्ना नत्थि, किं नियामेति ? नेवसज्जानासज्जायतनसमापत्ति । एकंसेन हि सो 5
नेवसज्जानासज्जायतने उप्पज्जति । नवसु ब्रह्मलोकेसु निब्बत्तअरिय-
सावकानं तत्रूपपत्तिं पि होति उपरूपपत्तिं पि न हेट्ठूपपत्तिं । पुथुज्जनानं
पन तत्रूपपत्तिं पि होति उपरूपपत्तिं पि हेट्ठूपपत्तिं पि । पञ्चसु
सुद्धावासेसु चतूसु च आरूपेसु^३ अरियसावकानं तत्रूपपत्तिं पि होति उप-
रूपपत्तिं पि । पठमज्ज्ञानभूमियं निब्बत्तो अनागामी नव ब्रह्मलोके 10
सोधेत्वा मत्थके ठितो परिनिब्बाति । वेहप्फला, अकनिट्ठा, नेवसज्जा-
नासज्जायतनं ति इमे तयो देवलोका सेट्ठुभवा नाम । इमेसु तीसु ठानेसु
निब्बत्तअनागामिनो नेव उद्धं गच्छन्ति, न अधो, तत्थ तत्थेव परिनिब्बायन्ती
ति । इदमेत्थ पकिण्णकं ।

अभिज्ञेय्यादिवारवण्णना

१५७. सत्तमवारे सलक्खणपरिग्गाहिकाय अभिज्ञेय्या वसेन 15 B. 506
अभिज्ञेय्यता वेदितब्बा । जाततीरणपहानपरिज्ज्ञानं^४ वसेन परिज्ञेय्यता ।
सा च रूपक्खन्धो अभिज्ञेय्यो परिज्ञेय्यो न पहातब्बो ति आदीसु
जाततीरणपरिज्ज्ञावसेनेव वेदितब्बा । समुदयसच्चं अभिज्ञेय्यं परिज्ञेय्यं
पहातब्बं ति आदीसु पहानपरिज्ज्ञावसेन ।

अट्टमवारे रूपादिआरम्मणानं चक्खुविज्जाणादीनं वसेन अनारम्मणाना- 20
रम्मणता वेदितब्बा । नवमवारो उत्तानत्थो येव । दसमवारे पि यं
वत्तब्बं सिया तं सब्बं तत्थ तत्थ पज्हापुच्छकवारे^५ वुत्तमेवा ति ।

सम्मोहविनोदनिया नाम विभङ्गट्ठकथाय

धम्महृदयविभङ्गवण्णना

निट्ठिता

१. नियमेति-म० । २. उप्पज्जति-स्या०, म० । ३. अरूपेसु-म० । ४. पहाण-
सी० । ५. पज्हापुच्छके वारे-स्या०; पज्हापुच्छकवारे-रो० ।

निगमनकथा

B. 507,
R. 523

अभिधम्मं देसेन्तो, धम्मगरु धम्मगारवयुत्तानं ।
देवानं देवपुरे, देवगणसहस्रपरिवारो ॥
दुतियं अदुतियपुरिसो, यं आह विभङ्गप्पकरणं नाथो ।
अट्टारसहि विभङ्गेहि, मण्डितमण्डपेय्यगुणो^१ ॥
5 अत्थप्पकासनत्थं, तस्साहं याचितो ठितगुणेन ।
यतिना अदन्धगतिना, सुबुद्धिना बुद्धघोसेन ॥
यं आरंभि रचयितुं, अट्टकथं सुनिपुणेषु अत्थेषु ।
सम्मोहविनोदनतो, सम्मोहविनोदनि नाम ॥
पोराणट्टकथानं, सारं आदाय सा अयं निट्ठं ।
10 पत्ता अनन्तरायेन, पालिया भाणवारेहि ॥
चत्ताळीसाय यथा, एकेन च एवमेव सब्बे पि ।
निट्ठं वजन्तु विमला, मनोरथा सब्बसत्तानं ॥
सद्धम्मस्स ठितत्थं, यच्च इमं रचयता मया पुञ्ञं ।
पत्तं तेन समत्तं, पापुणतु^२ सदेवको लोको ॥
15 सुचिरं तिट्ठतु धम्मो^३, धम्माभिरतो सदा भवतु लोको ।
निच्चं खेमसुभिक्षादि—सम्पदा जनपदा होन्तु ति ॥

R. 524

परमविसुद्धसद्वाबुद्धिविरियपतिमण्डितेन^४ सीलाचारज्जवमद्वादिगुण-
समुदयसमुदितेन सकसमयसमयन्तरगहनज्झोगाहणसमत्थेन पञ्ञावेय्यत्तिथ-
समन्नागतेन तिपिटकपरियत्तिप्पभेदे साट्टकथे सत्थुसासने अप्पटिहत्तआणप्प-
भावेन महावेय्याकरणेन करणसम्पत्तिजनितसुखविनिग्गतमधुरोदारवचन-
लावण्ययुतेन युत्तमुत्तवादिना वादीवरेण महाकविना पभिन्नप्पटिसम्भिदा-
परिवारे छल्लभिञ्ञापटिसम्भिदादिप्पभेदगुणपतिमण्डिते^५ उत्तरिमन्नुससधम्मे

१. मण्डेत्वा मण्डपेय्यगुणो—रो० । २. पापुणतु—सी० । ३. सद्धम्मो—स्था० ।

४. वीरियं—म० । ५. मधुरोदर—स्था० । ६. अप्पटिमण्डितो—म० ।

सुपतिट्टितबुद्धीनं थेरवंसप्पदीपानं थेरानं महाविहारवासीनं वंसालङ्कारभूतेन
विपुलविसुद्धबुद्धिना बुद्धघोसो ति गरूहि गहितनामधेय्येन थेरेन कता अयं
सम्मोहविनोदनी नाम विभङ्गकथा ।

ताव तिट्ठतु लोकस्मि, लोकनित्थरणेसिनं ।
दस्सेन्ती कुलपुत्तानं, नयं पञ्चाविसुद्धिया ॥
याव^१ बुद्धो ति नामम्पि, सुद्धचित्तस्स तादिनो ।
लोकमिह लोकजेट्ठस्स, पवत्तति महेसिनो^२ ति ॥

5

सम्मोहविनोदनी नाम विभङ्गकथा निद्धिता ।

१-२. याव तिट्ठति सेलेन्दो, याव चन्दो विरोचति ।

ताव तिट्ठति सद्धम्मो, गोतमस्स यसस्सिनो ॥ स्या० ॥

अनुक्रमणिका

अ			
अकणिट्टका	१२	अजातफलरुक्खो (उ०)	३०७, ३१०
अकणिट्ठा	५२६	अज्झुपेक्खणता, समये	२८७
अकन्तं	६, १०८	अज्झुपेक्खना	३१६
अकापुरिससेवितो	४१४	अज्झोसानं	५२०
अकिरियदिट्ठि	२०१	अज्झमज्झतुक्कं	२०३, २१०
अकुसलनिद्देसवण्णना	२११	अज्जेनाज्जं पटिचरति	५१८
अकुसला, दुविधा	१६	अट्ठङ्गसमन्नागतं आहारं	३५६
अक्कोसवत्थू, दस	३४४	अट्ठङ्गिको मग्गो	१२४
अक्खन्तिया	५१२	अट्ठिमिजं	६१, २४१
अगति	५०७	अट्ठी	६१, २३९
अगतिगमनं	५०७	अट्ठो	३६६
अगरं	२२६	अट्ठयोगो	३६६
अगारवता	५०५	अणु	१५२
अगारवो, धम्मे	५१४	अतप्पा	५२६
—सत्थरि	५१४	अतीतं	७, ८
—सिक्खाय	५१४	अत्तपरिभवो	४६१
—संघे	५१४	अत्तभावो	४
अग्गिवेस्सन	२७०	अत्तवादुपादानं	१८४, १८५
अङ्गारो, भस्मापटिच्छन्नो (उ०)	४६६	अत्तानुदिट्ठि	५०५
अङ्गलं	३४६	अत्तानुवादभयं	५०६
अचिच्चीकतं	६	अत्तावज्जा	४६१
अचिच्चीकारो	५०५	अत्तुज्जा	४६१
अच्चासरा	४६८	अत्थगम्भीरता	१६६
अच्छचम्मं, धोवियमानं (उ०)	४६७	अत्थजापिका	४१२
अज्जगरो, कुच्छि पूरेत्वा ठित (उ०)	२८४	अत्थपटिसम्भिदा	२००, २८६
—गिलितनङ्गलसीसो (उ०)	४७४	अत्थिता	४६४
		अदुक्खमसुखा	२६६
		—निरामिसा	२७०
		—सामिसा	२७०

अद्धान	८	अन्तं	६४, २४३
अधम्मचरिया	५०५	अन्तगुणं	६४, २४३
अधिगमो	३६१	अन्तरधानानि, तीणि	४३५
अधिचित्तं	४१७	अन्तोगधानं पभेदा	८६
—सुत्तं	२३३	अन्धक	३६१
अधिपञ्चा	४१८	अन्धो (उ०)	१५२, १६८
अधिमुत्तं	४६३	अपटिच्छित्तपहेणकं (उ०)	२७४
अधिमोक्खनानत्तं	५२६	अपराध (उ०)	३३
अधिमोक्खो	२१३	अपराधिक (उ०)	३३
अधिवचनानि	५४	अपाय	२०२
अधिसीलं	४१७	अपायभयपच्चवेक्खणता	२८१
अनञ्जथा	८४	अपायो	४१८
अनञ्जातञ्जस्सामितिन्द्रियं	१२८	अपुञ्जाभिसङ्गारो	१४४, १४७, १७०
अनट्टितकिरियता	४७४	अपपच्चयं	५१८
अनत्तलक्खणं	५०, ५१, ५२	अपपटिच्छन्नदुक्खं	६५
अनत्ता	५०	अपपत्तिस्सवता	४८३, ५०५
अनदायितत्तं	५०५	अपपत्तिस्सो	५१३
अनाकिण्णं	३६६	अपपमञ्जाविभङ्गो	३८०
अनागतं	७, ८	अपपमाणसुभा	५२८
अनागमनतो	४६	अपपमाणाभा	५२८
अनादरियं	५०५	अपपमाणं निव्वानं	३०४, ३२०
अनिग्गमनतो	४९	अप्परजक्खा	४६३
अनिच्चलक्खणं	५१, ५२	अप्पिता	२६५
अनिच्चं	४६	अप्पियसम्पयोगनिदेसो	१०८
अनिट्ठं	६	अभञ्जा	४६३
अनुग्गहेतुकामता	५०६	अभयत्थेरसदिसे	२७८
अनुत्तरं	२७१	अभिधम्मो	१४४
अनुबोधवाणं	८८	अभिधम्मं	१६
अनुबोधो	१४२	अभिनीहारनानत्तं	५२६
अनुरुद्धो	३५७	अभिसङ्गतसङ्गारो	१३७
अनुलोमिका खन्ति	४६४	अभिसङ्खरणसङ्गारो	१३७
अनुसयो	४०, ५१६	अभिसङ्गारो	१४४, १६६
अनुसयं	४६३	अभिसञ्जवृत्तिवा	६
अनुस्सावनेन	४२९	अभिसमयट्ठो	८४
अनूनाधिकतो	३२	अभिसमयो	१४२
अनोकप्पना	५०५	अमञ्चा	१०६

अमतद्वो	८४	अहेतुकदिट्ठि	५०६
अमनापं	६, १०८	अलजनपदं	४५२
अमरवितक्रो	४६६		
अमरो	४६६	आ	
अमहृगतं	२७१	आकरो	४७
अयाथावमाना	४६३	आकारारं, वीसति	१६४
अयो	६५	आकासधातु	५७
अयोनिस्सो मनसिकारो	२७२, ५०६	आकासो	७३
अय्यमित्त	२८२	आचिक्खन्ति	३७५
अरब्बं	३७०	आजीवकभयं	५१२
अरति	२७४	आजीवकसमयो	५०३
अरियधनानि, सत्त	२८३	आजीवट्टमकसीलं	११७
अरियसच्चानि	८५	आटकं	६५
अरियो	११५, ४२४	आणाखेत्तं	४३४
अरूपकम्मट्ठानं	२६७	आतपो	६
अरोगो	५११	आदायो	३२८
अवब्बा	५०६	आदित्तपूतिअलात (उ०)	४६७
अवब्बातं	६	आदित्तसुसिररुक्खो (उ०)	५
अवदब्बुता	५०५	आधिपत्तेयद्वो	८४
अविकखम्भितुप्पन्नं	३०१	आनन्द	२०२
अविज्जा	१३६, १३८	आनमना	४८४
अविज्जापदनिहेसो	१४०	आनिसंसदस्साविता	२८१
अविज्जामूलककुसलनिहेसवण्णना	२१५	आनेअसप्पाये	२६६
अविज्जालङ्घी	१४३	आनेआ	१४६
अवितथा	१३६, १३८	आनेआभिसङ्खारो १४४, १४६, १७०, १८७	
अविहिंसासङ्कप्पो	११६	आपो	६६
अवीचिजरा	१०१	आपोधातु	५७, २६४
अवीचिनिरय	७६	आबन्धनता	२६४
अवूपसमो, चेतसो	२७६	आभोगो	५०६
अव्यगगनिमित्तं	२८६	आयतनं	४६, ४७, १३७
अव्याकतनिहेसवण्णना	२१४	आयतनविभङ्गो	४६
अव्यापादसङ्कप्पो	११६	आयूहनद्वो	८४
अव्यापारनयो	२०१	आयूहनसमङ्गिता	४४२
असङ्खतद्वो	८४	आयूहना	१६५
असङ्खतधातु	५३, ८२	आयो	२२०, ४२८
अहिच्छत्तकमकुलं	२४	आरकूटं	६५

आरद्धविरियपुग्गलसेवनता	२८१	इसिवातपटिवातानि	३४५
आरम्भधातु	१७५, २८१	इस्सर	८८, १५२
आरम्मणतो	३८५, ३८७	इस्सरनिम्मानहेतु	५०३
आरम्मणाधिग्गहितुप्पन्नं	३०१	इस्सरायतनं	४७
आरोग्यमदो	४७३		
आरोहमदो	४७३	उ	
आलोकफरणता	४२४	उक्कं	२३३
आलोकसञ्जामनसिकारो	२७५	उक्खित्तसिकपच्चत्थिको (उ०)	३३
आलोकिते	३५८	उक्खेपना	४६०
आवट्टभयं	५०६	उग्गहकोसल्लं	२२७
आसनं	३४	—सत्तविधं	५८
आसभण्ठानं	४०१	उच्छेददिट्ठि	२०१
आसयं	४६३	उज्जुचित्तता	४७४
आसवा, पञ्च	३८४	उज्जा	५०६
आसिविसूपमे	३३	उज्जातं	६
आसेवति	२६२	उट्ठानदायकं	२१६
आहारं, अट्ठङ्गसमन्नागतं	३५६	उतु	२५
आहुतियो, भस्मन्ता	५१५	उतुमुखसेवनता	२८५
		उत्तरकुरुका	२२, ४६६
इ		उत्तानिं करोन्ति	३७५
इच्छानिद्देशो	११०	उत्तिय	३३४
इज्जितानि	५२०	उदकपटिच्छन्नो खाणु (उ०)	४६६
इणं	२	उदकबुब्बुलो (उ०)	३३
इद्धि	२६८, ३०५, ३०६, ३०८	उदपानं (उ०)	२३०
इद्धिपादविभङ्गो	३०५	उदरावदेहकं	५१०
इद्धिपादा, चत्तारो	३०५	उदरियं	६४, २४४
इद्धिपादो	३०५, ३०८	उद्देसेन	४२६
इद्धिमदो	४७२	उद्धच्चं	४०
इन्दग्गि	७२	उद्धच्चकुक्कुच्चं	३७४
इन्द्रियविभङ्गो	१२७	उद्धच्चकुक्कुच्चस्स पहानाय,	
इन्द्रियसमत्तपटिपादना	२७६	छ धम्मा	२७६
इन्दो	१२८	उपचिकराजि	२६
इरियापथमदो	४७२	उपधिविपत्ति	४४४
इरियापथसम्परिवत्तनता	२७५	उपधिसम्पत्ति	४४४
इरियापथमुखसेवनता	२८५	उपनाहो	४६७
इसिदत्तत्थेरो	४५०, ४५२	उपमातो	३२

उपसम्पदा, अट्ट	३३३	एट्टी	४६१
उपसम्पन्नो	३३३	एवंधम्मतानयो	२०१
उपादानं	१३८, १८४	एलकचतुक्कं	४३०
उपादानकखन्धनिहेसो	१११		
उपादानकखन्धा	३१	ओ	
उपादायरूपं	२	ओकासकतुप्पन्नं	३००
उपायकोसल्लं	४१८	ओक्काकराजवंसे	२८४
उपायासनिहेसो	१०७	ओट्ट	३६१
उपायासो	१०८, १११, ५१३	ओपपातिकसमुग्गमो	२२, २३
उपारम्भचित्ता	५०६	ओभासकम्मं	४८६
उपालि	३५७, ४२८, ४३१	ओभासो	२७६
उपालित्येरसदिसे	२७६	ओमानं	४६१
उपेक्खावेदना, छ गहेसित	२७०	ओरम्भागियानि संयोजनानि	५०६
—छ नेक्खम्मनिस्सित	२७०	ओलीनवुत्तिता	४७४
उपेक्खासम्बोज्झस्स उप्पादाय,		ओलारिकरूपं, दसविधं	१३
पञ्च धम्मा	२८७	क	
उप्पत्तिकमो	३०	ककण्टको (उ०)	४७४, ५१६
उप्पत्तिदेवा	५२७	कक्करता	४६६
उभतो वड्ढितको	३८	कक्खळता	२६४
उम्मत्तको (उ०)	५१६	कक्खळभावो	५७
उय्यानं पविट्ठा तयो सहाया (उ०)	६२	कक्खळियं	४७४
उसभं	३४६	कङ्कति, धम्मे	५१०
		—सङ्घे	५१०
ऊ		—सत्थरि	५१०
ऊका	३४६	कच्चान	४६४
ऊमिभयं	५०८	कच्छपुटवाणिजो (उ०)	४७८
ए		कञ्जिकं	५
एकत्तनयो	२०१	कट्टं	६५
एकन्तनानता	१६६	कठलं	६६
एकन्तमेकता	१६६	कणाजभत्तसित्तानि	५
एकपदिकं पपातमगं (उ०)	२३०	कण्डरा	२३६
एकबीजी	४३३	कतिकवत्तं	३५४
एकविधादीहि	६१	कथावत्थुप्पकरणे	३२४
एकवोकारभवो	१८७	कदलिकखन्धो (उ०)	३३, ३५
एकुप्पादएकनिरोधता	२६	कन्दरं	३७०
एकुप्पादनानानिरोधता	२७		

कपिमिद्वपरेतो	४११	कामेसना	५००
कपट्टितियतो	४३२	कामो	७५
कपूरं	२२६	कायदसकं	२२
कयादिविनिच्छयकथा	३०	कायदळहीबहुलो	२८२
कम्पुपेलन्दविहारं	२६५	कायदुदुल्लं	४८४
कम्मं	१५८	कायपस्सद्धि	३२६
कम्मचेतना	२६	कायविज्जवत्ति	१४६
कम्मतो	३८५, ४२६	कायसङ्गारो	२८
कम्मपथभेदो	७६	कायसञ्चेतना	१४६
कम्मनिमित्तं	१५८	कायानुपस्सना	२८६
कम्मपवत्तं	१६६	कायानुपस्सनानिदेसवण्णना	२२५
कम्मभवो	१६६	कायानुपस्सी	२८६
कम्मवट्टं	१६६	कायो	४६, २२०
कम्मसङ्खेपो	१६६	कारण (उ०)	३२
कम्मसमङ्गिता	४४२	कारणकारक (उ०)	३३
कम्मसम्भारा	१६६, १६७	काल	८८
कम्मस्सकतं	४१५	कालकञ्जिकअसुरा	५, २८१
कम्मस्सकतपञ्चवेक्खणता	२७४, २८५	कालत्थम्भो	३४५
मम्मरामता	५१४	कालविपत्ति	४४४
कम्मावरणेन	४६६	कालसम्पत्ति	४४४
कम्मेन	४२६	कासावपज्जोतानि	३४५
करजकायो	२६७	कालवल्लिमण्डप	३५५
करीसं	६५, २४५	कित्तिमलोहानि, तीणि	६५
कलम्बुत्तिथविहार	३५६	किपिळिकराजि	२६
कललं	२२, १६३	किरात	३६१
कल्याणि	२६७	किलेसपरिनिव्वानं	४३६
कस्सपलेण	२८२	किलेसावरणेन	४६६
कस्सपसंयुत्त	२६३	किलोमकं	६३, २४२
कहापणं	११६	कुक्कुरक्रियं	१८५
काको, छिन्नपक्खो (उ०)	२६५	कुंकुमं	२२६
काणमक्खिका (उ०)	२६५	कुटिलता	४६६
कामगुणा, दुविधा	५१२	कुण्ठतिण	५६
कामच्छन्दस्स पहानाय, छ धम्मा	२७३	कुण्डला	२३३
कामभोगीसेय्या	३४८	कुम्भीलभयं	५०६
कासुपादानं	१८४	कुसलनिदेसवण्णना	२१३
		कुसलमूलकविपाकनिदेसवण्णना	२१५

कुसीतपुगलपरिवर्जनता	१८१	गतपञ्चागतवत्तं	३५५
कुहनवस्थु, तिविधं	४८५	गतिनिमित्तं	१५६
कूटकणराजा	४५६	गतियो, पञ्च	१६८
कूटो	११६	गतिविपत्ति	४४४
केराटिपक्खं	२८०	गतिसम्पत्ति	४४४
केसा	५६, २३४	गन्धो	४६
कोट्टासतो	३८५, ३८७	गम्भसेय्यकसमुग्गमो	२२
कोतलवापीगामे	४४६	गमनवीथिपञ्चवेक्खणता	२८१
कोलंकोलो	४३३	गम्भीरवाणचरियपच्चवेक्खणा	२८०
कोलपुत्तियेन	४६१	गरुकारमदो	४७१
कोसज्जं	५०५	गहपतिमहासाळो	५२७
कोसातकी	६७	गामघातचोरा (उ०)	४६
		गामभोजकानं	१२
		गानुत्तं	३४६
खज्जनीयपरियाय	३३	गिलानसाला (उ०)	३३, २४४
खण	८	गिलानसालूपमो (उ०)	३२
खण्डतो	३८७	गिलानूपमो (उ०)	३२
खत्तियमहासाळो	५२७	गिलितनङ्गलसीसो अजगरो (उ०)	४७४
खन्ति	३२८	गीवेय्यका	२३३
—अनुलोमिका	४६४	गुणागुण्डिकजाता	२०२
खन्धट्टो	२	गुहना	४६६
खन्धत्तयं	१२३	गुहा	३६६
खन्धपरिनिब्बानं	४३४	गूथकीळनं (उ०)	१४८
खन्धा	१, ३१	गूथपहरणकं गूथो (उ०)	४६७
खरिगतं	५७	गेलञ्जसमुट्ठानूपमो (उ०)	३२
खादकतो (उ०)	३३	गेलञ्जूपमो (उ०)	३२
खाण्ण, उदकपटिच्छन्नो (उ०)	४६६	गेहसितउपेक्खावेदना, छ	२७०
खीरं	२८२	गेहसितानि	५१५
खुदकवत्तानि, द्वावीसति	२६८	गोक्रियं	१८५
खुदकवस्थुविभङ्गो	४७०	गोचरसम्पज्ज्वं	३५०, ३५६, ३६२, ३६३, ३६५, ३६६
खुरचककं	८२	गोचरा (उ०)	४९
खेत्तानि, तीणि	४३४	गोचरो	३४२
खेळो	६६, २४६	गोतम	८७
		गोतमी	३२८, ३२६
		गोपकसीवली	१५८
ग			
गङ्गा	२, ५		
गङ्गावीचि	५०८		
गण्डुप्पादका	२४४		

	घ	चुल्लसुम्मत्थेरो	४६४
घाणं	४६	चूळतण्हासङ्ख्ये	२६६
	च	चूळनिदानसुत्ते	२६६
चक्रवाळ	४	चूळवेदल्ले	२६६
चक्खु	४६, ७८	चूळसुधम्मत्थेरो	४५६
चक्खुमोहनमाया (उ०)	४६८	चूळसोतापन्नो	२५६
चतुक्कतो	६०	चेतना, एकूनतिस	१४६
चतुभूमिकचित्तरासि	३	चेतनासमङ्गिता	४४२
चतुभूमिकचेतनारासि	३	चेतसो, अवूपसमो	२७६
चतुभूमिकवेदनारासि	३	— विनिबन्धा	६१०
चतुभूमिकसञ्जारासि	३	— वूपसमो	२७६
चन्दकिन्नरिं	४७६	चेतोखिला	५१०
चन्दनिका	६७	चेतोफरणता	४२४
चपलकं	६५	चेतोविमुत्ति	४६६
चरणं	१२३, ३३५	चोरचतुक्कं	४३०
चरितं	४६३	चोरिस्सरं	४५२
चाटुकम्यता	३४१, ४८८	चोरो (उ०)	११५
चातुम्महाराजिकदेवलोकट्ठका	५२७	छ	
चातुम्महाराजिका	१२	छन्दनानत्तं	५२६
चारक (उ०)	३२	छन्दसमाधि	३०५
चित्तकारो (उ०)	३३४	छन्दागतिं गच्छति	५०७
चित्तपस्सद्धि	३१६	छादना	४६६
चित्तमहामत्त	३४४	छिन्नपक्को काको (उ०)	२६५
चित्तलपव्वत	२६६, ४५०	छेको	११६
चित्तसङ्कारो	१३७, १४७, १७१	ज	
चित्तस्स, अज्झुपेक्खणता	२८७	जङ्घपेसन्निकं	३४१
— निगगण्हनता	२८६	जज्जरनदी	४५१
— पगगण्हनता	२८६	जनपदवितक्को	४६६
— सम्पहंसनता	२८६	जनपदसामिका	१२
चित्तानुपस्सना	२८६	जम्बुकोलपट्टने	३६१, ४५०
चित्तानुपस्सनानिदेसवण्णना	२७१	जम्बुखादकमुत्तं	५३
चित्तप्पादकण्ड	१२२, २११	जम्भना	४८४
चीनपट	१६१	जरा, अवीचि	१०१
चीवरमण्डना	४८३	— सवीचि	१०१

जरा निहेसो	६६	तज्जारीं	३४६
जरा वात	१०१	तण्हा	१३७, १३८, १८४
जलूका (उ०)	२६१	—अट्टसतं	१८३
जातरूपं	६५	—पदनिहेसो	१८२
जाति	६६	तन्ति	१३२, १४४
जातिक्खेत्तं	४३४	तथा	८४
जातिजरामरणादिपदनिहेसो	१६१	तथागतसेय्या	३४८
जातिमहत्तं	२८४	तथागतस्स बलं, दुविधं	४००
जातिमहत्तपच्चवेक्खणता	२८१	तदङ्गविवेको	३१८
जातिलोहानि, सत्त	६५	तदधिमुत्तता	२८१, २८७
जिम्हता	४६६	तन्ताकुलजाता	२०२
जिह्वा	४६	तन्ति	१३२, १४४
जीवको	४३०	तन्दी	१७४
जीवितमदो	४८४	तन्भावभावीभावता	१७६
झ		तम्बपणिण्दीपे	४३६
भानमदो	४७३	तम्बलोहं	६५
भानविभङ्गो	३२६	तरुणम्बरूखो (उ०)	३०२
ञ		तसरदण्डं	२६५
वातपरिब्बा	२५६	ताल	६६
वातिवित्तो	४६६	तालपक्कं, बन्धनामुत्त (उ०)	२८३
वाती	१०६	तालपिट्ठकविहारे	१५८
वाणबलं	४०१	तालवनमक्कटो (उ०)	२६२
वाणविभङ्गो	३६६	तालहीरका	२४४
वाणेषु वाणं	३६१	तावर्तिसा	१२, ५२७
ठ		तावत्वतो	४७
ठपना	४८७	तिकमूलको	३८
ठिति भागिनी	४२२	तिकिखिन्द्रिया	४६३
ठितिसुखा	२२४	तिरां	६६
ड		तित्तकालावु (उ०)	११४
डंसा	६	—वल्लि (उ०)	११४
त		तिथिया	३४२
तक्कोटका	२४४	तिन्तमासो	५१७
तचो	६०, २३७	तिन्तिणं	४८२
तच्छको	११६	तिपिटकचूळनागत्येरो	११, १६, ३४५
		तिपिटकचूळाभयत्येरो	१६, ४६२

तिपु	६५	दिट्ठुपादानं	१८४
तिम्बरुसकदिट्ठि	५०६	दीघनिकायम्हि	२६६
तिस्सत्थेरो	३६३	दीघभानकाभयत्थेरो	८३
तिस्सदत्तत्थेरो	२७८, ३६०	दीघपादो (उ०)	२७
तिस्सभूतित्थेरो	४५३	दीपराजवत्थु	२६६
तिस्समहाराजा	४५६	दीपकपल्लकवट्टितेलानि,	
तिस्समहाविहारे	४५०	अपरिसुद्धानि (उ०)	२७६
तिस्सवापिपाळि	४५१	—परिसुद्धानि (उ०)	२७६
तुसिता	५२८	दुकमूलको	३८
तेजो	७१	दुक्खं	५०, ८५, २६८
तेजोधातु	५७	—अप्पटिच्छन्न	६५
		—दुक्ख	”
		—नानप्पकारं	”
		—निप्परियाय	”
थम्भो	४७४	—निरामिसं	२७०
थीनं	३७३	—पटिच्छन्न	”
थीनमिद्धस्स पहानाय, छ धम्मा	२७५	—परियाय	”
थूपारामे	४५३	—विपरिणाम	”
		—सङ्गार	”
		—सामिसं	२७०
दक्षिणापथो	४७		
दन्तकट्ठ	३४१	दुक्खदोमनस्सनिहेसो	१०६
दन्ता	६०, २३६	दुक्खनिरोधं	८५
दमिल्ल	३६१	दुक्खनिरोधगामिनीपटिपदा	८५
दस्सनट्ठो	८४	दुक्खलक्खणं	५१, ५२
दानसीलमया	१४५	दुक्खसच्चं	८८
दायज्जमहत्तं	२८३	दुक्खसमुदयं	८५
द्वाकारा	४६३	दुग्गति	२०२
द्वारतो	४३१	दुच्चरितानि	४६३
दिट्ठधम्मनिब्बानं	५१२	दुब्बुद्धि (उ०)	६०
दिट्ठि	४०, ३२८	दुब्बिक्खं (उ०)	८६
—अकिरिय	३०१	दुब्बिक्खापया	४६३
—अहेतुक	५०६	दूसिलोहं	६५
—तिम्बरुसक	५०६	देवच्छराकामको (उ०)	१४८
—विभव	४६४	देवता	२८५
—सक्काय	१८५	देवा, उप्पत्ति	५२७

—विसुद्धि	५२७	धम्मो	३२६
—सम्मुति	५२६	धातु, अविज्जा	७५
देसनाक्कमो	३०, ७६	—आकास	५७
देसनागम्भीरता	२००	—आपो	५७, २६४
देसनाविलासो	३८	—आरम्भ	१७५, २८१
देसेन्ति	३७५	—उपेक्खा	७५
दोमनस्सं	१११	—काम	७५
दोमनस्सवेदना, छ गेहसितानि	२७०	—तेजो	५७, २६४
—छ नेक्खम्मसितानि	२७०	—दुक्ख	७४
दोसागतिं गच्छति	५०७	—दोमनस्स	७४
द्विअणुकादीनि, समवायादीनं	६१	—निककम	२७५
ध		—नेक्खम्म	७५
धब्बमासो	३४६	—पठवी	७५, २६४
धम्मगम्भीरता	२००	—परक्कम	२८५
धम्मचक्कं, दुविधं	४०१	—वायो	५८, २६४
धम्मछन्दो	२६२	—विज्वाण	५७, ३६४
धम्मट्ठित्तिवाणं	४२६	—विहिंसा	७५
धम्मतो	३८५, ३८७	—व्यापाद	७५
धम्मधातु	७४, ८१	—सञ्जावेदयितनिरोध	७६
धम्मपटिसम्भिदा	३८६	—सुख	७४
धम्मभूतो	३२६	—सोमनस्स	७४
धम्मविचयसम्बोज्झस्स उप्पादाय,		धोवियमानं अच्छम्मं (उ०)	४६७
सत्त धम्मा	२७६	न	
धम्मविनयो	३२६	नखा	३६, २३६
धम्मसङ्गहट्ठकथा	४४, १०६, ४६८	नङ्गलं	१४१
धम्मसङ्गणियं	१३०, ३०३	नत्थिता	४६४
धम्मसेनापति	५३	नदीकुञ्जं	३७०
धम्महृदयविभङ्गो	५२५	नदीसोतो (उ०)	२७
धम्मा	४६	नन्दं	३५८
धम्मामुपस्सना	२८८	नयसहस्सं	१२५, २६०, ३०३
धम्मामुपस्सनानिदेसवण्णना	२७२	नयसहस्सानि, अट्ठवीसति	३२४
धम्मामुपस्सी	२८६	—चत्तारि	१२५
धम्मायतनं	४६	—द्वत्तिस	३१६
धम्मासोको	११	—वीसति	१२५, ३०४
धम्मे अगारवो	५१४	—सट्ठि	१२५
धम्मे कङ्कति	५१०	नवकम्मिको	२६६

नवत्तञ्चारम्मणं	४४	—अव्यग्ग	२८६
नहारु	६०, २३८	—पटिघ	२७३
नागदीपे	४३६, ४५०, ४६२	नियतिगतिको	२५६
नागनासिकलोहं	६५	निय्यानट्ठो	८४
नागसुपण्णानं	१२	निरय	२८१
नागसेन	४४०	निरयगामिनी	४५६
नाधिमुच्चति	५१०	निरामिसा सुखा	२७०
नानत्तनयो	२०१	निरामिसो	४२४
नानत्तसञ्ज्ञा	५०५	निरीहतो	४६
नानुप्पादएकनिरोधता	२८	निरुत्तिपटिसम्भिदा	३८६, ३८०
नानुप्पादनानानिरोधता	२६	निरोधसच्चनिद्देसवण्णना	११३
नामपञ्चत्ति	३०	निरोधसच्चं	८८
नामरूपनिद्देसो	१७१	निरोधसमापत्ति	३०
नामं	१३७, १३८	नीवरणपञ्चवण्णना	२७२
नाळिकेर	६६	नीवरणानि	५११
निकति	४६८	निविसति	११२
निकन्ति	१६५	निस्सरणट्ठो	८४
निकमधातु	२७५	निस्सरणविवेको	३१८
निक्खित्तच्छन्दता	४७४	नेक्खम्मधातु	७५
निकखेपकण्ड	१४०	नेक्खम्मसंकप्पो	११६
निगण्ठसमयो	५०२	नेवसञ्ज्ञीनासञ्ज्ञीवादा, अट्ठ	५११
निगण्हनता, चित्तस्स	२८६		
निजिगिसनता	४६०	प	
नितुम्बं	३७०	पकतिवादी	१३५
निदानट्ठो	८४	पकतिवादीनं पकति	६१
निद्वारामता	५१४	पकरणनयो	२१८
निप्परियाय	८	पकासेन्ति	३७५
निप्परियायदुक्खं	६५	पक्कमधुकफलानि (उ०)	४
निप्पेसिकता	४६०	पक्खन्दनवोस्सग्गो	३१८
निब्बानं	१०, २६, ४४, ५३, ४५६	पग्गण्हनता, चित्तस्स	२८६
—अप्पमाणं	३०४, ३२०	पच्चत्थिको, उक्खित्तासिक (उ०)	३३
—दिट्ठधम्म	५१२	पच्चयचतुक्कं	२०३
निब्बेधभागिनी	४२२	पच्चयो	१३६
निमित्तकुसलता	२८३	पच्चवेक्खणानिमित्तं	४२४
निमित्तं	४८६	पच्चुप्पन्नं	७, ८
		पच्चिं	६

पञ्चङ्गिको मगो	१२४	पट्टानकथा	१७५
पञ्चविधबन्धनानि	४	पठवीधातु	५७, २६४
पञ्चुपादानकखन्धा	३३	पणमना	४८४
पञ्चवृत्ति	४४	पणिधिनानत्तं	५२६
पञ्चानानत्तं	५२६	पणीतभोजनसेवनता	२८५
पञ्चापेन्ति	३७५	पणीताधिमुत्तिका	४६२
पञ्चाविमुत्ति	४६६	पणीतो	४२४
पटिघनिमित्तं	२७३	पण्णत्तितो	२
पटिघो	४०	पण्डका	३४२
पटिघोस (उ०)	१६६	पतितानि रुक्खपण्णानि यथा (उ०)	५११
पटिच्चसमुप्पाददेसना, चतुब्बिधा	१३३	पतिट्टानधातु	५७
पटिच्चसमुप्पादविभङ्गो	१३२	पत्तमण्डना	४८३
पटिच्चसमुप्पादो	२०२	पत्तानि	२६
पटिच्छन्नदुक्खं	६५	पदीप (उ०)	१६६
पटिपत्ति	४३५	पटुमं (उ०)	२८२
पटिपत्तिककमो	३०	पदोसो	३७३
पटिप्परसद्धिलद्धो	४२४	पधान	८८
पटिप्परसद्धिविवेको	३१८	पधानसङ्खारा	३०५
पटिबिम्ब (उ०)	१६६	पपञ्चारामता	५१४
पटिभानपटिसम्भिदा	३८६	पपातमगं, एकपदिकं (उ०)	२३०
पटिभानमदो	४७२	पप्फासं	६३, २४३
पटिवातखित्तरजो (उ०)	२७४	पब्बतो	६६
पटिवेधगम्भीरता	२००	पमादो	५०५
पटिवेधवाणं	८८	पयोगतो	३८७, ३८८
पटिवेधो	१४२, ४३५	पयोगविपत्ति	४४४
पटिसन्धिचित्तानि, एकूनवीसति	१५८	पयोगसम्पत्ति	४४४
पटिसन्धियो, वीसति	१५८	पयोगाभिसङ्खारो	१३७
पटिसम्भिदा, अत्थ	३८६	परक्कमधातु	२८५
—धम्म	३८६	परनिम्मितवसवत्तिदेवे	७६
—निरुत्ति	३८६	परनिम्मितवसवत्ती	५२८
—पटिभान	३८६	परपिट्ठिमंसिकता	४६०
पटिसम्भिदायं ५८, १४५, ३३३, ३८६		परमत्थकथा	६७
पटिसल्लानसारूपं	३७१	परमत्थसच्च	८७
पटिसारम्भो	४७५	परमाणु	३४६
पट्टिका	२३३	परानुवादभयं	५०६
पट्टपेन्ति	३७५	परिकथा	४६०

परिच्चागवोस्सगो	३१८	पावचनं	३२८, ३२९
परिणाहमदो	४७३	पासादो	३६९
परित्तसुभा	५२८	पासाणो	६६
परित्ताभा	५२८	पिट्ठपिण्डं	४
परिदेवनिहेसो	१०५	पिट्ठिभवङ्गं	१५५
परिदेवो	१०६, १०८, १११	पिण्डपातापचयनता	२८१
परिनिब्बानानि, तीणि	४३६	पिण्डपातिकमदो	४७२
परिभूतं	९	पिता	१०९
परियत्ति	३३५, ३९१	पित्तं	६६, २४५
परियायदुक्खं	९५	पिण्फलिबिहारे	४४३
परियुट्ठानानि	५१६	पियविप्पयोगनिहेसो	१०९
परियोगाहणा	१४२	पियो	३८२
परिवारमदो	४७२	पिलोतिकापरिवेठितं सत्थं (उ०)	४९९
परिवीमंसनसुत्ते	१६९	पिसाचलोहानि, अट्ठ	६५
परिवेसक (उ०)	३३	पिहकं	६३, २४३
परिससारज्जभयं	५१२	पीतिफरणता	४२४
परिस्सावनं	२९४	पीळनट्ठो	८४
पलापो	१०६	पुच्छञ्जिकता	४८२
पवाळं	६५	पुञ्जाभिसङ्गारो	१४४, १४७, १६९
पस्सद्धिकायपुग्गलसेवनता	२८५	पुञ्जो	१४४, १७१, १८७
पस्सद्धिसम्बोद्धकस्स उप्पादाय,		पुण्णत्थेरो	३२९
सत्त धम्मा	२८५	पुण्णो मन्तानिपुत्तो	३५७
पहानकमो	३०	पुञ्चयोगो	३९१
पहेणकं, अपटिच्छित्त (उ०)	२७४	पुराणतण्डुला	२८२
पळिबोधे, दस	४०	पुरेक्खारमदो	४७१
पाकतो	४३२	पूतिअलात, आदित्त (उ०)	४९७
पाटलिपुत्तं	५१८	पूर्वं	६६
पाटिभोगो	१६७	पेतसेय्या	३४८
पाणका (उ०)	४९	पेत्तिविसय	२८१, ४५९
पातिमोक्खं	३३३	पेसकारा	२९५
पादपुञ्छनचोळकं	२८८		
पादपुञ्छनरज्जुमण्डलकं	६४	फ	
पारिपूरिमदो	४७३	फरणता, आलोक	४२४
पारिभट्टता	३४१, ४८९	—चेतो	४२४
पारिवासिकभत्तं	२८२	—पीति	४२४
		—सुख	४२४

भारसुत्त	३३	—उपट्टाक	४७३
भारादानं (उ०)	८६	—गरुकार	४७१
भारो (उ०)	८६	—जाति	४७०
भावदसकं	२३	—जीवित	४७१
भावनामया	१४५	—ज्ञान	४७३
भावेति	२६२	—पटिभान	४७२
भिक्षु	२१६, ३३०, ३३१, ३३२	—परिणाह	४७३
भिर्योक्रम्यता	४७५	—परिवार	४७२
भिसियो, पञ्च	३६६	—पारिपूरि	४७३
भुञ्जक (उ०)	३३	—पिण्डपातिक	४७२
भुम्मट्टदेवता	१२	—पुरेक्खार	४७१
भूमिक्कमो	३०	—यस	४७३
भूमिलद्धुप्पन्नं	३००	—योद्धव	४७१
भेसज्जं (उ०)	८६	—रत्तञ्जु	४७२
भोगमदो	४७२	—लाभ	४७१
भोजन (उ०)	३३	—वण्ण	४७२
		—सक्कार	४७१
		—सण्ठान	४७३
		—सिप्प	४७३
		—सील	४७३
		—सुत	४७२
म			
मकसा	६	मधुकफलानि, पक्क (उ०)	४
मग्गविभङ्गो	३२१	मधुविन्दुगिद्धो (उ०)	१४८
मग्गसच्चं	८८	मनसिकारकोसल्लं, दसविधं	५८
मग्गो, अट्ठङ्गिको	१२४	मनसिकारो, अयोनिस्सो	२७२, ५०६
—पञ्चङ्गिको	१२४	—योनिस्सो	२७२
मच्छरियं	५२०	मनापो	३८२
मज्झत्तपयोगता	२८५	मनुस्सलोको	४५६
मज्झिमदेसवासीनं	१०	मनोधातु	७४
मज्झिमनिकायम्हि	२६६	मनोसञ्चेतना	१४७
मञ्चो	३६६	मन्दपञ्चो	२८०
मणि	६५, २२६	मरणनिहेसो	१०२
मण्डलारामविहारं	४५३	मरणं, खणिक	१०२
मत्थलुङ्गं	६५	—समुच्छेद	१०२
मदो, अनवञ्जात	४७२	—सम्मुति	१०२
—आरोग्य	४७१	मरीचिका (उ०)	३४
—आरोह	४७३		
—इद्धि	४७२		
—इरियापथ	४७२		

मरुत्वा	६६	महिच्छता	४७८
मलयवासीमहादेवत्यैरस्स	२२७	महिसकरुड	४
मलिनकं	६५	मागन्दिमसुत्ते	२६६
मसारगल्लं	६५	माता	१०६
मंसं	६०, २३८	मानो	४०
महग्गतं	२७१	माया (उ०)	३३, ३५
महाकस्सपो	२७५, ३५७	मासाचितं	५१७
महाचेतियं	२६३, ४३६, ४५३	माळो	३६६
महातण्हासङ्ख्ये	२६६	मिच्छादिट्ठि	५०५
महातिस्सत्येरो	३५५	मित्तविन्दको	४७६
महादत्तत्येरो, हङ्कनकवासी	४६४	मिद्धमुखं	५११
महाधम्मरक्खितत्येरो	८३	मिद्धं	३७३
महानागत्येरो	३५५, ४६४	मिलिन्द	४३७
महानिदाने	२६६	मुग्गसुप्पता	३४१, ४८८
महानिद्देसे	४८५	मुञ्जवन्वजभूता	२०२
महाफुस्सदेवत्येरो	३५८	मुत्ता	६५, २२६
महाबोधिं	२६३, ४५३	मुत्तं	७०, २५०
महाब्रह्मा	१६३	मुदिन्द्रियं	४६३
महाभूता, चत्तारो	७	मुद्दा (उ०)	१६६
महामायादेविया	२८४	मुद्धप्पसन्नो	२८०
महामित्तत्येरो	२८२	मूलतो	३८५, ३८७
महारजक्खा	४६३	मूलरसो	७०
महावतानि, चुद्दस	२६८	मेत्ता	२७३
महावारा, चत्तारो	३८	मेदो	६८, २४८
महाविपरसना, अट्टारस	२६६	मेरयं	३८४
महाविहारं	२६३, ४५१, ४५३	मोघराजा	३०८
महावेदल्ले	२६६	मोरक्खं	६५
महासतिपट्टाने	२६६	मोरमंसादीनि	१०
महासमुद्द (उ०)	१	मोहागतिं गच्छति	५०७
महासम्मत्त	११	मोहो	४०
महासुदस्सन	११		
महासोणत्येरोवत्थु	४५०		

य

यकनं

यक्कामरतपादि

यट्ठि

६२, २४२

१४८

३४६

यथा नाम तुन्नकारो " छिद्मेव		— आदित्तसुसिर (उ०)	५
ओलोकेति (उ०)	५०६	— तरुणम्ब (उ०)	३०२
यथाभूतं व्याणं	४६४	रुक्खोपमे	२६६
यथा रुक्खपण्णानि पतितानि (उ०)	५११	रुचि	३२८
यथा हेरञ्जिको कहापणं (उ०)	६३	रुप्पति	४
यमकसुत्त	३३	रुप्पनट्टेन	३
यसमदो	४७३	रुप्पनं, उण्हेन	४
याथावमानो	४६३	— जिगच्छाय	५
याथावसरसलक्खणं	१४०	— डंसादीहि सम्फस्सेहि	६
यामा	५२८	— पिपासाय	५
युगगाहो	४६८	— सीतेन	४
योजनं	३४६	रूपकण्ड	८, ३६, ४६
योनक	३६१	रूपकम्मट्ठानं	२६७
योनिथो, चतस्सो	१६८	रूपकोट्टासा	२
योनिमोमनसिकारो	२७२	रूपपूजिविनीयो	३४२
योव्वनमदो	४७१	रूपं	४६, ५८, १३७
	र	रुळिहतो	२
रजको (उ०)	३३४	रेवतो	३५७
रजतं	६५	रोगनिदानं (उ०)	८६
रजो, पट्टिवातखित्त (उ०)	२७४	रोगवृषसमो (उ०)	८६
रट्टपालत्थेरो	३०७	रोगो (उ०)	८६
रट्टपालमुत्ते	२६६	— भेसज्जसमुट्ठितो (उ०)	२८०
रतनं	३४६	रोहणवीचि	५०८
रत्तञ्जुमदो	४७२		ल
रथरेणु	३४६	लकुण्टकपादो (उ०)	२७
रन्धगवेसिता	५०६	लक्खणपट्टिवेधं	२८०
रवणघट	७०	लसिका	७०, २५०
रसो	४६	लाबुकटाहं	६५
रागो	४०	लाभमदो	४७१
राजगहं	५१८	लालप्पो	१०६
राजायतनचेतियं	४३६	लिक्खा	३४६
राहुलो	३५७	लोकधम्मा	५१७
रुक्खपण्णानि, पतितानि		लोकन्तरिकनिरय	४
यथा (उ०)	५११	लोकसन्धारकउदक	४
रुक्खो, अजातफल (उ०)	३०७, ३१०	लोकुत्तरधम्मे, नव	१८१, २५८

लोकुत्तरमगो, अट्टङ्गिको	३२१	वायो	७२
—पञ्चङ्गिको	३२१	वायो धातु	५७, ७२, २६४
लोको, पञ्च पि उपादानकखन्धा	२६५	वारिगमनं	५०८
लोणधूपनं (उ०)	२८०, ३१३	वालस्स कोटिया कोटिं पटिविज्जेय्य,	
लोणं	३६६	सतधा भिन्नस्स (उ०)	६३
लोमा	५६, २३६	वालिका	६५
लोहितक्को	६५	वासुदेवायतनं	४७
लहितं	६७, २४७	विकिरणा	४६८
लोहं, चतुन्विधं	६५	विकस्मभनविवेको	३१८
व		विगतुप्पन्नं	३००
वक्कलित्थेरवत्थु	२७६	विग्गहो	५२०
वक्कलित्थेरसदिसे	२७७	विचिकिच्छति	५१०
वक्कं	६२, २४१	विचिकिच्छा	४०
वग्गगमनं	५०८	विचिकिच्छाय पहानाय,	
वग्गुलियो	४	छ धम्मा	२७७
वङ्कता	४६६	विजनवातं	३७१
वचीविज्जवत्ति	१४७	विजनवादं	३७१
वचीसङ्गारो	१३७, १४७	विजम्भिका	२७४
वचीसञ्चेतना	१४७	विज्जाट्टानं	४१३
वच्चकुटि	३३, २४४	विज्जाणकखन्धो	३
वञ्चना	४६८	विज्जाणट्ठितियो, सत्त	१६८
वट्टलोहं	६५	विज्जाणधातु	५७
वण्णपोक्खरताय	४६१	विज्जाणनिदेसो	१५३
वण्णमदो	४७२	विज्जाणं	३५, १३८
वत्तब्बकनिप्रोधत्थेरो	४५६	वितण्डवादी	१०, ५३, ३२१, ४६४
वत्तमानुप्पन्नं	३००	वित्थम्भनता	२६४
वत्थि	२५०	विधवा	३४२
वत्थुदसकं	२२	विनमना	४८८
वत्थुविसदकिरिया	२७६	विनयो	३२६
वदो	१६३, ५१५	विनिच्छया, द्वे	५१६
व्यञ्जन (उ०)	३३	विनिपात	२०२
वसा	६९, २४८	विपरिणामदुक्खं	९५, २२४
वसातेलमक्खित्तपिलोतिका (उ०)	४६७	विपरिणामट्टो	८४
वातभरिता भस्ता (उ०)	४७४	विपरिणामधम्मं	५०
वाता	६	विपरियासा	५०८
		विपह्लासं	३६

विपस्सना, सत्त	२६६	वीतमोहं	२७१
विपस्सी	४००	वीतरागं	२७१
विपाकभवो	१६६	वीमंसासमाधि	३०५
विपाकवट्टं	१६६, १६७	वूपसमो, चेतसो	२७६
विपाकसङ्केपो	१६६	वेकन्तलोहं	६५
विपाकसमङ्गिता	४४२	वेदना	३४, १३८
विपाकसम्भारा	१६६	वेदनाक्खन्धो	३
विपाकावरणेन	४६६	वेदनातो	३८५
विप्पलापो	१०६	वेदनानिदेसो	१८१
विभज्जवादिमण्डलं	१३२	वेदनानुपस्सना	२८६
विभवदिट्ठि	४६४	वेदनानुपस्सनानिदेसवण्णना	२६६
विमनता	४८४	वेदेय्यो	५१५
विमुत्ति, चेतो	४६६	वेदनं, अदुक्खमसुखं	२७०
—पञ्चा	४६६	—दुक्खं	२७०
विमोक्खो	४६८	—सुखं	२७०
विरियसम्बोद्धज्जस्स उप्पादाय,		वेणुनदी	४५१
एकादस धम्मा	२८१	वेरम्भवाता	७३
विलीवकारको (उ०)	२२५	वेसियगोचरो	३४२
विलोकितं	३५८	वेहप्फला	५२६
विवरन्ति	३७५	वेळुरियो	६५, २२६
विवित्तं	३६६	वोच्छादना	४६६
विवेकट्ठो	८४	वोहरन्तो	४२६
विवेको, तदङ्ग	३१८	व्यञ्जन (उ०)	३३
—निस्सरण	३१८	व्यापादस्स पहानाय, छ घम्मा	२७४
—पटिप्पस्सद्धि	३१८	व्यापादो	३७३
—विक्खम्भन	३१८		
—समुच्छेद	३१८		
विसखादनं (उ०)	१४८	स	
विसमचरिया	५०५	सउत्तरं	२७१
विसयक्खेत्तं	४३४	सक्कपञ्चे	२६६
विसाखो	६१	सक्कायदिट्ठि, वीसतिवत्थुका	१८५
विसुद्धिमग्ग	५८, ५९, २२७, २६७	सक्को	३५५
विसेसभागिनी	४२२	सक्खरा	६६
विहारदोसे, अट्टारस	२५८	सङ्कप्पो, अविहिंसा	११६
विहारो	३६६	—अव्यापाद	११६
वीतदोसं	२७२	—नेक्खम्म	११६
		सङ्गतट्ठो	८४

सङ्गतसङ्गारा	१३७	सञ्चेतना, काय	१४६
सङ्गारकेलायनो	२८८	—मनो	१४७
सङ्गारक्खन्धनिहेसो	२१	—वची	१४७
सङ्गारक्खन्धो	३	सञ्जा	३५
सङ्गारदुक्खं	६५	सञ्जाक्खन्धनिहेसो	१६
सङ्गारपदनिहेसो	१४४	सञ्जाक्खन्धो	३
सङ्गारमज्झत्तता	२८७	सञ्जाविपल्लास	११
सङ्गारा	३५, १३८	सञ्जावेदयितनिरोधधातु	७६
सङ्गारादिमूलकनयमातिका	२१०	सञ्जीवादा, सोळस	५११
सङ्गारो, अभिसङ्गत	१३७	सठो	४६६
—अभिसङ्गरण	१३७	सण्ठानमदो	४७३
—आनेआभि	१४४, १४६, १७०, १८७	सेट्ठो	१६३
—पयोगाभि	१३७	सतधा भिन्नस्स वालस्स कोटिया कोटिं पटिविज्जेय्य (उ०)	६३
—पुञ्जाभि	१४४, १७१, १८७	सति	२८०
—सङ्गत	१३७	सतिपट्टानविभङ्गो	२१७
सङ्घित्तं	२७१	सतिपट्टाना, तयो	२१७
सङ्घो	६५, ३७७	सतिसम्बोद्धमस्स उप्पादाय,	
सङ्घति	१०८	चत्तारो धम्मा	२७८
सङ्गा	५१०	सत्तकेलायनो	२८८
सङ्गामचतुक्कं	४३०	सत्तक्खत्तुपरमो	४३३
सङ्गाहणा	१४२	सत्तमज्झत्तता	२८७
सङ्गीतियो, तिस्सो	४३४	सत्तसङ्गारकेलायनपुग्गलपरिवज्जनता	२८७
सङ्घणिकारामता	५१४	सत्तसङ्गारमज्झत्तपुग्गलसेवनता	२८७
सङ्घाटि	१४१	सत्तसञ्जं	२६६
सङ्घे, आगारवो	५१४	सत्तावासा, नव	१६८
—कङ्घति	५१०	सत्तूपलद्धिं	२६६
सच्चानाणं, दुविधं	८८	सत्थरि, अगारवो	५१४
सच्चविभङ्गो	८४	—कङ्घति	५१०
सच्चानुलोमिकं	४१५	सत्था	३७
सच्चं, दुक्ख	८८	सत्थुदायज्जं	२८३
—निरोध	८८	सत्थुमहत्तपच्चवेक्खणता	२८४
—मग्ग	८८	सत्थं, पिलोतिकापरिवेठितं (उ०)	४६६
—समुदय	८८	सदोसं	२७१
सज्जिता	१६३	सद्दायतनं	४६
सज्जु	६५, ६६	सद्दो	४६

सन्तति	८	सम्पयुक्तचतुष्कं	२०३, २०६
सन्तापट्टो	८४	सम्पहंसनता, चित्तस्स	२८६
सन्तो	४२४	सम्बोधो	१४२
सन्नमना	४८४	सम्भूतत्थेरो	३०८
सप्परियाया	८	सम्मा, आजीवो	११५
सप्पायसम्पज्ज्वं ३५०, ३६१, ३६२, ३६३		—कम्मन्तो	११५
सप्पि	२८२	—दिट्ठि	११५
सब्बकम्मिकअमच्चो (उ०)	३१२	—वाचा	११५
सब्रह्मचारिमहत्तपच्चवेक्खणता	२८१	—वायामो	११५
सब्रह्मचारिमहत्तं	२८४	—सङ्कप्पो	११५
सभागविसभागतो	६३	—सति	११५
समङ्गिता, पञ्चविधा	४४२	—समाधि	११५
समथनिमित्तं	२८६	सम्मासम्बुद्धो	२, ३८
समन्नाहारो	५०६	सम्मुतिकथा	६७
समपेक्खणा	१४२	सम्मुतिदेवा	५२६
समय	८	सम्मुतिमनापं	१२
समये, अज्झुपेक्खणता	२८७	सरभङ्गसत्थादयो	५१
समयो, आजीवक	५०३	सरागं	२७१
—निगण्ठ	५०२	सलभो	१४८
समवायादीनं द्विअणुकादीनि	६१	सलांकग्गाहेन	४२६
समागमो	१०८	सल्ला	५१०
समादानतो	३८७	सवणूपचारो	१३
समाहितपुग्गलसेवनता	२८७	सवीचिजरा	१०१
समिद्धि	३०६	सहम्पति	२५५
समुग्गमो	२२	सल्लायतननिदेसो	१७६
समुच्छेदविवेको	३१८	सल्लायतनं	१३८
समुदयसच्चनिदेसण्णना	११२	सात्थकसम्पज्ज्वं ३५०, ३६१, ३६४, ३६६	
समुदयसच्चं	८८	साधुकम्यता	४८२
समुदाक्षारुप्पन्नं	३०१	सामन्तजप्पा	४८६
समोधानं	१०८	सामिसा सुखा	२७०
समोहं	२७१	सारथी (उ०)	२८७
सम्मतिज्वाणं	४२१	सारद्धकायपुग्गलपरिवज्जनता	२८५
सम्मप्पधानविभङ्गो	२९१	सारम्भो	४७५
सम्मप्पधाना	२६१	सारिपुत्तमहाभोग्गलाना	२८४
सम्पज्ज्वं, चतुब्बिधं	३५०	सारिपुत्तो	५३, ३५७
सम्पज्जानकारी	३६७		

सावज्जो	३८५	सुदस्सी	५३०
सिक्खात्तयं	१२३	सुद्धसत्तो	२६६
सिक्खापदविभङ्गो	३८४	सुनखवाजिको	४४३
सिद्धान्तिका	७०, २४७, २४६	सुपिनं	४०६, ४१०, ४११
सिद्धारवता	४८२	सुब्भिकखं (उ०)	६०
सिद्धं	४८२	सुभकिण्णा	५२८
सिद्धान्तचुण्णानि	३४१	सुभद	३२४
सिनेरुपव्वतराजा	३४६	सुभनिमित्त	२७२
सिप्पमदो	४७३	सुम्मत्थेरो	३४५
सिप्पिका	७०	सुरा, पञ्च	३८४
सिप्पं, दुविधं	४१३	सुवण्णकारन्तेवासी (उ०)	२३३
सिम्बलितूलं (उ०)	२६५	सुवण्णकारो (उ०)	२२५, २३३
सिरिसुद्धोदनमहाराजस्स	२८	सुवण्णायतनं	४७
सिरिंसपा	६	सुवण्णं	६५
सिला	६५	सुविज्जापया	४६३
सीतिभावो	२३४	सुवुडि (उ०)	६०
सीलव्वतुपादानं	१८४, १८५	सुसानं	३३
सीलमदो	४७३	सुसुकाभयं	५०६
सीलं, अवीतिकम्मो	३३४	सूचिसुखका	२४४
—आजीवट्टमक	११७	सूतिघरं	३३, २४४
—चेतना	३३३	सेक्खो	३३२
—चेतसिकं	३३३	सेट्टभवा	५३१
—संवरो	३३४	सेट्टो	१६३
सीसं	६५	सेदो	७०, २४७
सीहसेय्यं	३४८	सेनङ्गरथङ्गादयो (उ०)	३१२
सुखफरणता	४२४	सेनासनं, पञ्चङ्गसमन्नागत	५६
सुखुमरूपं पण्णरसविधं	१३	सेनासनदोसे, अट्ठादस	५६
सुखुमेन तालच्छिग्गलेन		सेनासनं	३६६
सुखं, निरामिस	२७०	सेम्हं	६६, ६७, २४६
—पस्स	५११	सेलकं	६५
—मिद्ध	५११	सेय्यसुखं	५१०
—सामिस	२७०	सेय्या, चतस्सो	३४८
—सेय्य	५१०	सोकनिहेसो	१०४
सुब्बतेकविधादीहि	६०	सोको	१०८, १११
सुतमदो	४७२	सोणगिरिपादे	४४३

सोणत्थेरवत्थु	२७६	ह	
सोणत्थेरो	३०८, ४४३		
सोतं	४६	हङ्कनकवासी महादत्तत्थेरो	४६४
सोमदेवी	४४४	हृदयवत्थुका	२१
सोमनस्सवेदना, छ गोहसिता	२७०	हृदयवत्थुं	१५५
— छ नेक्खम्मसिता	२७०	हृदयं	६१, २४१
सोमारपट	१६१	हानभागिनी	४२२
संयुत्तनिकायम्हि	२६६	हिमवन्तं	२६४
संयुत्तभाणकचूळसीवत्थेरो	४५०	हीनाधिमुत्तिका	४६४
संयुत्तमहावग्गे	३३४	हीनं	६
संयोगट्ठो	८४	हीळना	४६१
संयोजनानि, ओरम्भागियानि	५०६	हेतुचतुक्कं	२०३, २०८
संवेगवत्थूनि, अट्ठ	२८६	हेत्वट्ठो	८४
संसंगारामता	५१४	हेरब्बिको	११६
		हेरब्बिको कहापणं यथा (३०)	६३

सुद्धिपण्णं

पिट्ठे	पन्थियं	असुद्धपाठो	सुद्धपाठो
५	१५	गक्छन्ता	गच्छन्ता
"	२०	तिसमत्ते	तिसमत्ते
६	२२	रूपनलक्खणसङ्घाते	रूपनलक्खणसङ्घाते
८	१९	अतिन्तहेतुपच्चयकिच्चं	अतीतहेतुपच्चयकिच्चं
"	२०	उभयकिच्चमसम्पत्त	उभयकिच्चमसम्पत्तं
१२	१८	दुरे	दूरे
१६	११	तंतंकोट्टासवेदना येव	तंतंकोट्टासवेदनायेव
२५	१०	चुतिचिस्स	चुतिचित्तस्स
३४	६	समुद्धं	समुद्धं
५६	६	चतुभूमकानि	चतुभूमकानि
६०	२०	सरोरे	सरीरे
७०	"	मुत्तंठितं	मुत्तं ठितं
७७	५	अव्यापादअवहिंसधातुयो	अव्यापादअविहिंसधातुयो
८२	४	भूमेन	भुम्मेन
८५	२	दुक्खदुक्खं	दुक्खदुक्खं
"	२५	सत्तनकाये	सत्तनिकाये
८६	२५	तेहि	ते हि
१०६	३	पलोपो	पलापो
१११	६	एतेन	एते न
११३	२२	रूपपति	रूपपति
११४	१२	पटिनिस्सगो	पटिनिस्सगो
११५	२३	पच्चनिककिलेसेहि	पच्चनीककिलेसेहि
११७	१७	चतूस	चतूसु
"	"	वितक्त्वा	वितक्त्वा
११६	१०	विपिस्सनासम्पयुत्तो	विपस्सनासम्पयुत्तो
१२०	११	वेरयणियो	वेरमणियो
१२८	१	अतत्थ	तत्थ
१३०	२०	सत्तिन्द्रियाअनारम्मणा	सत्तिन्द्रिया अनारम्मणा
१४४	७	आनेञ्जं	आनेञ्जं
१५८	२२	किरकर	किर
१८९	७	दुच्चरितपारिपुरिया	दुच्चरितपारिपूरिया

२२५	५	फलेत्वा	फालेत्वा
२३२	१३	केसादसु	केसादीसु
२३५	६	पटिककुलतो	पटिककूलतो
२४१	१	अपनीतमिञ्चतरुण-	अपनीतमिञ्चतरुण-
		तालट्टिसण्ठानानि	तालट्टिसण्ठानानि
२६४	८	छन्नवुतिं	छन्नवुति
३३३	२	भिक्षु	भिक्षु
३४८	१२	येभूय्येन	येभूय्येन
३४९	१०	अट्टातुं	उट्टातुं
३६३	१४	तस्म	तस्म
३६८	११	पटिसम्भिविभङ्गे	पटिसम्भिदाविभङ्गे
४३३	१८	अरहत्तं	अरहत्तं
४४६	५	कालविपत्तियं	कालविपत्तियं
४५२	२२	कीवपमाणं	कीवपमाणं
४६१	८	चतुभूसका	चतुभूमका
४६५	१०	अप्पहीयट्ठेन	अप्पहीनट्ठेन
५१०	११	धम्मो ति	धम्मो कङ्कती ति
५११	११	आरोगो	अरोगो
५२२	२४	तस्सा	तस्मा

Cal-
17/13/78

"A book that is shut is but a block"

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY

GOVT. OF INDIA
Department of Archaeology
NEW DELHI.

Please help us to keep the book
clean and moving.

S. B., 148. N. DELHI.